

SPECTRUM HUNGAROLOGICUM

Bárdi Nándor

OTTHON ÉS HAZA

Tanulmányok a romániai magyar kisebbség
történetéről

Spectrum Hungarologicum

Vol. 6.

2013

JYVÄSKYLÄ - PÉCS

SPECTRUM HUNGAROLOGICUM VOL. 6.

Editors-In-Chief:

Tuomo Lahdelma

Beáta Thomka

Editorial Board:

Pál Deréky (Wien)

Jolanta Jastrzębska (Groningen)

Pál Pritz (Budapest)

Ignác Romsics (Budapest)

Tõnu Seilenthal (Tartu)

György Tverdota (Budapest)

Publisher: University of Jyväskylä, Faculty Of Humanities,
Department of Art and Culture Studies, Hungarian Studies
(www.jyu.fi/hungarologia)

Technical editing by Kristóf Fenyvesi and Márta Fodor

ABSTRACT

Bárdi, Nándor

Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről

Jyväskylä: University of Jyväskylä, 2013, 647 p.

Spectrum Hungarologicum

ISBN 978-951-39-5396-6 (PDF)

The goal of this thesis is to show, through the history of the Hungarian minority in Romania, what drives the self-organisation of a minority community, and to what degree, in what respect is this historical, social phenomenon specific.

Beside the theoretical introduction, the thesis consists of eight chapters, organised into three larger blocks. The structure reflects a methodological distinction as well: in the beginning, some case studies are offered; these are followed by presentations of institutional and conceptual history; in conclusion, an interpretive model is offered. The first part, entitled *Cleavages*, contains three case studies. These present in detail the major historical turning points, enhancing thus a better view of transitions. A turning point, in my view, is a situation in which the answer given to a challenge transforms the entity giving the answer as well.

The chapter on the change of sovereignty (I.2) is written not from a central, national point of view, but from a local one. It focuses on the "little events" of the shift in sovereignty.

The history of the National Hungarian Party's (Országos Magyar Párt - OMP) crisis in strategy and leadership (I.3) shows the network of interests, the efforts to achieve Hungarian political integration both in Transylvania and toward Budapest and Bucharest, leading in the end to the genesis of independent Transylvanian Hungarian politics.

The chapter on the Transylvanian Party (I.4) illustrates the change in perspective induced by the Second Vienna Award. (Hungarians in Northern Transylvania turned from a minority into a majority.) More exactly, the function of minority nationalism (a sense of calling) changed within the new context: after 22 years of Romanian dominance, the Hungarian elite in Transylvania reached the conclusion that the minority question is basically a question of power. Consequently, they did everything they could in order to create/maintain a regional Hungarian dominance. By this, they broke with their former minority ideology, i. e. transylvanianism, that stressed on minority cohabitation based on national autonomies.

The second part, entitled *Frameworks*, comprises four chapters focusing on two concepts: *Hungarian minorities policy* and *minority policy*. The workings of the former are shown in a Central European comparative context (II.5). The Hungarian minorities policies of Romania and Hungary is presented in more detail. The case of Hungary is a minute analysis of the typology of Transylvanian issues and the support policies developed by the Hungarian government (II.6-7).

A separate chapter deals with the political strategies of the Hungarian minority in Romania, differentiating between strategies of party politics and of social policy. The institutions and the cultural-ideological movements find their place within the framework of these strategies as well (II.8).

The concluding chapter of the thesis (III. *Processes*) is a long-term analysis of the idea-concerning integration developed by the Hungarian intelligentsia in Romania from 1919 till 1989 (III.9). It is intended to demonstrate the validity of the interpretive model presented at the beginning (1.1).

Keywords: history of minorities; Hungarian minority in Romania; ethnopolitics; Hungarian minorities policy; kin-state politics; support for Hungarians in neighbouring states;

Author's address

Nándor Bárdi
bardinandor@gmail.com

Supervisor

Professor Anssi Halmerstvirta
University of Jyväskylä

Reviewers

Professor Pál Pritz
Eötvös Loránd University
Hungary

Professor Ignác Romsics
Eszterházy Károly College
Hungary

Opponent

Professor Ignác Romsics

TARTALOMJEGYZÉK

ABSTRACT	3
----------------	---

BEVEZETÉS

1. Otthon és haza	9
1.1. <i>Otthon és haza</i> cím tartalma	10
1.2. Alapkérdések és a dolgozat szerkezete	13
1.3. Akik előttem járnak	21
1.4. Amire ez a könyv nem vállalkozhatott	32
1.5. A dolgozat új megközelítései	34
1.6. A továbblépés lehetőségeiről	38

I. TÖRÉSPONTOK

2. Impériumváltás Székelyudvarhelyen, 1918–1920	41
2.1. A szakirodalmi háttér	41
2.2. Az államhatalomváltás regionális előzményei	46
2.3. Székelyudvarhely román katonai megszállása	52
2.4. A Kormányzótanács közigazgatási jogkörének kiterjesztése	63
2.5. A Székely Köztársaság ügye	66
2.6. A román közigazgatás bevezetése Székelyudvarhelyen	74
2.7. Az udvarhelyi magyar tisztviselők kálváriája	83
2.8. Paál Árpád és a <i>Szellemi Front</i> mozgalom	90

3. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban (1923–1924)	99
3.1. A romániai magyar intézményi szerkezet	101
3.1.1. A közvéleményteremtő sajtó	103
3.1.2. Örökségvédő egyházak	104
3.1.3. Erdélyi magyar regionális politika az első világháború előtt	108
3.1.4. Önszerveződő útkeresés a csucsai paktumig	121
3.2. A csucsai paktum	131
3.3. Tătărescu államtitkár kísérlete	147
3.4. Az Országos Magyar Párt elnökválsága	164
3.5. Kampányértelmezés és a következmények	188

4. A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940–1944	193
4.1. Az önszemlélet keretei	194
4.2. A nemzetiségi kérdés	205
4.3. A zsidókérdéshez való viszony	223

II. KERETEK

5. A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája és az ott élő magyar kisebbségi közösségek társadalmi helyzete a két világháború között	239
5.1. A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája	240
5.2. Külhoni magyarok társadalmi pozíciói	259
6. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938	273
6.1. Fogalmak és nézőpontok	273
6.1.1. A magyarságpolitika tartalma	273
6.1.2. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikájának korszakai	277
6.2. A kormányzati célok és a prioritások változása a két világháború között	291
6.2.1. A revíziós és a magyarságpolitikai jövőképről	291
6.2.2. Töréspontok a revíziós- és a magyarságpolitikában	297
6.3. A külhoni magyarok intézményes támogatásának létrejötte és intézményesülése	302
6.3.1. Előzmények, minták és az átmenet 1919–1920.....	303
6.3.2. Az Országos Menekültügyi Hivatal	307
6.3.3. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának létrehozása	310
6.3.4. A Társadalmi Egyesülete Szövetsége Központjának működése.....	316
6.3.5. Magyar Nemzeti Szövetség.....	322
6.3.6. Magyar Külügyi Társaság	323
6.3.7. Magyar Szociográfiai Intézet	326
6.3.8. Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete.....	328
6.3.9. Szent Gellért Társaság.....	334
6.3.10. Rákóczi Szövetség	336

6.4. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának anyagi támogatása	338
6.4.1. Az átmenet évei 1919–1921	338
6.4.2. A támogatások megoszlása területenként és évenként.....	341
6.4.3. A támogatások helye az állami költségvetésben	354
6.5. A Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályáról.....	357
7. A Keleti Akció – A romániai magyar intézmények magyarországi támogatása	363
7.1. A Népies Irodalmi Társaság	365
7.1.1. Az előzmények.....	365
7.1.2. A Népies Irodalmi Társaság létrejötte	369
7.1.3. A Népies Irodalmi Társaság szervezeti felépítése és feladatai	371
7.1.4. Adatgyűjtés, helyzetfeltárás.....	372
7.1.5. Oktatási támogatások.....	382
7.1.6. Az anyagi támogatás.....	390
7.1.7. Pénzügyi támogatások.....	405
7.1.8. A támogatási rendszer és a kisebbségi társadalom önszerveződése	408
7.2. Ügyintézés és kapcsolattartás (tipológia)	428
7.2.1. Kérdés–felelet futárlevelek.....	428
7.2.2. A támogatáskérés és az ellenőrzés	436
7.2.3. Akciók és javaslatok	444
7.2.4. A budapesti kérések és utasítások	450
7.2.5. A budapesti ügyintézés	456
8. A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között	461
8.1. Irányzatok, törésvonalak.....	461
8.1.1. Tagoltság a korabeli források szerint	461
8.1.2. Politikai törésvonalak	465
8.1.3. Területi elkülönülések	467
8.1.4. Kisebbségpolitikai megfontolások és az egységhez való viszony	470
8.1.5. A nemzetállami törekvésekhez való viszonyulások	477
8.2. A pártpolitikai érdekvénesítő stratégiák	484
8.2.1. Paktumpolitika.....	485

8.2.2. Kisebbségi blokk létrehozása	490
8.2.3. Önálló magyar kisebbségi politizálás	491
8.2.4. Részvétel a korporatív politikai rendszerben.....	493
8.3. Társadalmpolitikai stratégiák	499
8.3.1. Egyházi oktatási hálózat és egyházi egyesületek	499
8.3.2. Egyesületek.....	501
8.3.3. Belső nyilvánosság	506
8.4. Eszmei útkeresés	510
8.4.1. Transzilvanizmus	510
8.4.2. Baloldali orientáció.....	513
8.4.3. A népszolgálat eszméje.....	519
8.5. Jellemző érvelési módok	536

III. FOLYAMATOK

9. Töréspontok és generációs csoportok a romániai magyar kisebbségtörténetében (1918-1989)	539
9.1. Tagolás: töréspontok és korszakok	541
9.2. Generációs csoportok	550
9.3. A saját társadalom szervezéséhez való viszony	558
9.4. A többségi intézményrendszerhez való viszony.....	569
9.5. A Magyarországhoz való viszony változása	577
9.6. A nemzetközi folyamatokhoz való viszony és az ideológiák honosítása.....	584
9.7. A lojalitásról és a közösségeszméről	589
SUMMARY	591

FORRÁSOK, IRODALOM

Levéltári, kéziratári állagok.....	599
Fontosabb kiadatlan iratok	600
Sajtó	604
Elsődleges, publikált források.....	604
Önálló kiadványok	604
Tanulmányok, cikkek.....	611
Szakirodalom	
Önálló kiadványok	621
Tanulmányok, cikkek.....	630

CONTENTS	643
----------------	-----

BEVEZETÉS

1. Otthon és haza

Ez a könyv közel két évtized kutatásain alapul. Ennek során a romániai magyarsággal foglalkozó forrásfeltáró, tudásszervező és -megjelenítő programokat hoztam létre.¹ Miközben résztanulmányokat és összefoglaló kézikönyvek fejezeteit publikáltam, a kisebbségi közösségek történetének sajátos értelmezési kerete izgatott. Ebben a munkában nem a két világháború közti romániai magyarság történetét dolgoztam fel, hanem a működés modelljének elemeit akartam összerakni.

Bevezetőmben először a címadásról szólok (1), majd az alapkérdésekről és a dolgozat szerkezetéről (2). Ezt követően öt, általam a téma szempontjából fontosnak tartott munkával kapcsolatban fejtem ki, hogy azokból mit is okultam és mennyiben más az én látószögem (3). Arról is szólok, hogy mire nem vállalkozhattam ebben a dolgozatban (4). Végezetül összegzem megközelítésem újdonságait (5) és a továbblépés lehetőségeiről is szólok (6).

¹ *Forrásfeltáró katalógusok, bibliográfiák:* Bárdi Nándor: *Paál Árpád kéziratos hagyatéka*. (Előszó és katalógus.) Szeged, Scriptum kft., 1992. 120.; Uő: Dr. Kós Károly kézirathagyatéka, EME Kézirattára, 2006, kézirat, 30.; Uő: Janovics Jenő kézirathagyatéka, EME Kézirattára, 2006, kézirat, 17.; Uő: Jordáky Lajos életmű-bibliográfiája, 2006, kézirat, 35.; Jordáky Lajos kézirathagyatéka, EME Kézirattára, 2006, kézirat, 47.; Bárdi Nándor–Constantin Iordachi: *Selected Bibliography: The History of Romanian–Hungarian Interethnic, Cultural and Political Relations (1990–2000)*. In *Nationa-Building and Contested Identities Romanian and Hungarian Casa Studies*. Iasi-Budapest, Regio-Polirom, 2001, 307–372.; Bárdi Nándor: *Mikó Imre munkái 1926–1944*. In Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 188–206.
A szerző szerkesztette *könyvsorozatok: Múltunk; Források a romániai magyar kisebbség történetéhez* <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?k=28> [2012.03.10.]
A szerző által tervezett és szervezett tartalomfejlesztés révén kialakított *tudástár az Erdélyi Magyar Adatbank*, <http://adatbank.transindex.ro/> [2010.03.10.] Ezt a három szintet a dolgozat elkészítéséhez szükséges, mindenki által használható programszerű alapkutatásoknak gondolom. Tehát a dolgozat mozaik-szerűsége mögött szerves építkezés áll.

1.1. *Otthon és haza* cím tartalma

A könyv címe egy témahagyományt jelenít meg. Paál Árpád romániai magyar kisebbségi közíró, a dolgozat egyik visszatérő szereplője kéziratban és torzóban maradt munkájának címe: *Otthon-haza*.² Ennek kialakítása az ő számára egyfajta elvárás, a székelyföldi autonómia-konceptiójának pedig a kulcsfogalma: az őshonos lakosság területi állandóságához, saját önkormányzatiságához való joga, amelynek alapintézménye az *otthonterület*.³ A másik ugyancsak elvárás-megfogalmazás Cs. Gyímes Évától, született meg a nyolcvanas évek Romániájában: honvág a hazában. Ez is az otthonosság hiányzó szerkezetét megkonstruáló erdélyi magyar értelmiségi hagyomány része.⁴ Cs. Gyímes számára „az otthon és a haza analógiája nyilvánvaló. Egyik a személyes, másik a nemzeti önazonosság megnyilatkozásának és kiteljesítésének szabadságát és keretét nyújtja, mi pedig neki adjuk cserébe s önként értékkeremtő munkánk gyümölcseit. Otthon lenni a hazában nem más, mint személyes és nemzeti önazonosság összhangjában élni olyannyira magától értetődő módon, hogy az identitás kérdése fel se merüljön.”⁵ Ennek tartalmát és értékeit romániai magyar kisebbségiként mindketten csak elképzelni tudták, de közösségükben megélni nem volt lehetőségük.

A dolgozat azonban nem egy ideológiát, a kisebbségi kérdés kezelésének lehetséges történeti módját⁶ kívánja a középpontba helyezni, hanem

² Paál Árpád: *Otthon-haza*. [Fejtegetések a népkisebbségi kérdés megoldásáról, tanulmány [töredék] kézirat, 1933, 87 f. Paál Árpád Kéziratos Hagyatéka, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely (PÁKH HRM) Ms 7651/18.

³ Az otthonterület a székely helyi önkormányzatok közös vagyoni érdekeltségét jelenti, amely arra „szolgál, hogy az egy helységben összeírottak gazdasági képességei fennmaradhassanak, s így közművelődési [egyház és iskolaműködtetés – BN] szükségleteiket saját gazdasági erejükből fedezhessék” (23. §). Paál Árpád: Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 431. [424–465.]

⁴ Cs. Gyímes Éva: Honvág a hazában. [1986.] In Uő: *Honvág a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások*. Budapest, Pesti Szalon, 1993, 139–147.

⁵ Uo. 139.

⁶ Erre máshol tettem kísérletet: Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére. A magyar elképzelések 1918–1940. In *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Szerk. Bárdi Nándor, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000, 137–180.

a közösségi önszerveződés működését. Munkám nem a Paál és Cs. Gyimesi által jelzett hagyománnyal szemben, hanem a konstrukció működésének megértése érdekében készült. Ugyanakkor a gyakran ideológikus kisebbségi szakirodalomhoz képest sokkal inkább az érdekviszonyokról szólok, tudatosan dezideologizálom a léthelyzeteket.

A címben arra is utalhatnék, hogy miként lesz az otthonból haza, vagy haza-elvárás. Csakhogy ha a két kifejezés működését tisztázzuk, látni fogjuk, hogy a külhoni magyarság történetében ezek nem egy lineáris fejlődéstörténet elemei, inkább a két fogalom tartalma közti feszültségről, folyamatos reintegrációkról van szó.⁷ Miközben Szűcs Jenőtől is tudjuk, hogy a „haza” kifejezés, amely a házra utal, egyszerre tartalmazza a „nemzet” és az „otthon” fogalmát épp úgy, mint a „hon” fogalma.⁸ De a szülőföld szeretete egy konkrét érzés, míg a patriotizmus, már absztrakt, mert politikai-erkölcsi elkötelezettséget is tartalmaz. A szülőföld döntően tapasztalat, élmény és emlékezet, míg a politikai haza, a patriotizmus „egy meghatározott politikai közösség tudatosan kialakított és vállalt állásfoglalása az egyes és az egész normatív viszonyáról”⁹. A kisebbségpolitikai retorikában a haza megtalálása a végső célja a saját közösség építésének és az emancipációs törekvéseknek. Erre 1989 előtt 1940-ben sor is került, ami lényegében azt jelentette, hogy a romániai magyar nemzeti mozgalom Észak-Erdéllyel visszakerült része a magyar nemzetépítés alkotó eleme lett sajátos intézményességgel és funkcióval. De akkor meg épp a regionális sajátosságok erősödtek fel, igaz, többségi pozícióban. Ma a kisebbségi magyar közösségek nemzeti mozgalmainak (a kisebbségi nacionalizmusuknak) végső célja a saját kvázi társadalmaik létrehozása és a magyarországi emancipáció.¹⁰

⁷ A magyar kisebbségi közösségek történetét országonként korszakolva és ezeket összehasonlítva az derül ki, hogy mind a két világháború között, mind az államszocialista időszakban egy rövid represszív időszak után megindul a kisebbségi politikai szervezkedés és integráció a politikai rendszeren belül, majd a felfutó és önálló sajátos kulturális igények képviselésével megjelenő legális szervezeteket az intézményesülés egy pontján a többségi politika erőteljes korlátozás alá vonja. Lásd erről: Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram, 2004, 40–71.

⁸ Szűcs Jenő: *Nemzet és történelem*. Gondolat, Budapest, 1984, 111.

⁹ Uo. 113.

¹⁰ Tömondatokban a külhoni magyarság programjaiban megfogalmazódó

Az otthon és otthonosság alatt a meghittség, szabadság, békesség és biztonság színterét érthetjük, avagy ahol nincs megkötözöttség, elidegenítettség, nincs jelen a mindennapok életvilágában a szorongás és a gátlás.¹¹ A haza fogalmához kapcsolódik a tulajdon és a jog biztonsága; az otthonosság érzete; a hazátlanság idegenségérzete és a hazafiság, mint a nemzetiesítés és az örökségesítésben való részvétel.¹²

Az otthon és a haza között azonban az a különbség, hogy míg az előbbi nem kötődik egy adott földrajzi tájhoz, addig az utóbbihoz földrajzi hely is kapcsolódik. Zombory Máté számára ez teszi lehetővé, hogy interjú elemzéseiben a nem otthonos hazát elkülönítse attól a fajta hazátlanságtól, amelyben létezhet otthonosság, illetve rámutat arra, hogy „a haza nem önmagától nyújt biztonságot, hanem a gyakorlatként értett belakása vagy valamely térszervezési technika teremt otthont belőle”¹³. Ugyanígy a nyitott társadalom funkcióját tekintve Hermann Bausinger meghatározását tartom mértékadónak. „A haza a másokkal közös elsajátítás és átépítés értelmében, haza, mint saját erőből teremtett kis világ. Amely megadja a viselkedés biztonságát, a haza, mint ember által formált környezet.”¹⁴

célokról: A magyar nyelv hivatalossá tétele helyi és regionális szinten; a magyar oktatási és a kulturális intézményrendszer fejlesztésének biztosítása és azok igazgatásának joga; annak biztosítása az adott országon belül, hogy a magyar közösség minél kisebb része legyen regionális kisebbség (olyan területi/önkormányzati beosztás, amelyben a sajátos jogok területhez kötötteen is gyakorolhatóak); a magyarok lakta területek infrastrukturális és gazdasági fejlesztése, illetve felzárkóztatása; a magyar nemzeti szimbólumok hivatalos elismerése; politikai képviselő biztosítása a politikai rendszer minden szintjén; a magyarországi egyéni emancipáció: ne pusztán idegen állampolgárként kezeljék Magyarországon. Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor: *Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő*. In *Határon túli magyarok a 21. században*. Szerk. Bitskey Botond, Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010, 24–25. Részletebben, az eredeti forrásban: Öllös László: *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008, 67–73.

¹¹ A nyelvi otthonosság részletes leírása alapján. Lásd Lanstyák István: *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely, Nap, 1998. 173–177.

¹² A viszonylatok számbevétele: Hermann Bausinger: A haza fogalma egy nyitott társadalomban. *Regio*, 1991. 4. sz. 3–14.

¹³ Zombory Máté: *Az emlékezés képei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után*. Budapest, L'Harmattan, 2011, 48.

¹⁴ Uo. 10.

Miután a külhoni (Kárpát-medencében élő kisebbségi) magyarok esetében a nemzet és az állam határa nem esik egybe, nem a nemzetállami haza fogalmával kell számolnunk, hanem a transznacionális nemzettudat révén kialakított lokalizációs eljárásokkal, amelyek „alternatív nemzeti otthonokat” hoznak létre és nemzetállamon kívüli (magyar) hazákat konstruálnak, amelyek nyelvileg, retorikailag lehatároltak.¹⁵

Ugyanakkor ezeknek a magyarországi integrálását (otthonosság érzet biztosítását) nagyban akadályozza az anyaországi politikai oldalak identitáspolitikai megosztottsága.¹⁶

1.2. Alapkérdések és a munka szerkezete

Az alapkérdésem az volt, hogy mi működteti a kisebbségi közösség önszerveződését, mennyiben és miért sajátos ez a történeti, társadalmi jelenség?

Elméleti szempontból két szakirodalmi kiindulópontom volt.

a) A homogén nemzetállamot építő politikával szemben Ernest Gellner a kisebbségek viszonylatában az asszimiláció, a kivándorlás, és az irredentizmus lehetséges stratégiáját jelöli meg.¹⁷ Anthony Smith jobban tagolja az alternatívákat, mert az alkalmazkodás és az irredentizmus mellett már szól az izolációról (bezárkózásról), a szeparatizmusról (elszakadási, önálló államalapítási kísérletről), a *kulturális autonómiáról* és a *kommunalizmusról* mint csoport alternatíváról.¹⁸ A mi esetünkben e két utóbbi alternatíva magyarázó felhasználásáról lehet szó. Pontosabban az előbbi – a nemzeti/kulturális autonómia – csak mint a hivatalosan vállalt politikai jövőkép élt. De különösen a harmincas évek elejétől, mintegy ennek előkészítéseként folyt a romániai magyarságon

¹⁵ Zombory Máté: Az emlékezés... i. m. 47.

¹⁶ Részletesen lásd: Egry Gábor: *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitika és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta*. Budapest, Napvilág, 2010, 170–180.

¹⁷ Ernest Gellner: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Budapest, Napvilág, 2009, 127.

¹⁸ Anthony D. Smith: *The Ethnic Revival*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981, 15–20. Szintén ez a következőkben kommentálandó Horváth Sz. Ferenc által írt monográfia elméleti kiindulópontja: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007, 275–277.

belül *a saját társadalom építése*, amely Smith kommunalizmus kategóriájához kapcsolható, a helyi kvázi, önkormányzati intézményépítéshez. Ugyanakkor ez a Lijparth-i pilléresedés és párhuzamos társadalomépítés modelljére is jó példa, anélkül, hogy a román nemzetállam elfogadta volna.¹⁹ Másrészt a Will Kymlicka használta kisebbségi nacionalizmus (kisebbségi nemzeti identitás) fogalomhoz is kapcsolódik.²⁰ Ugyanis a kisebbségi elit önmagát nemzetkisebbségnek (népkisebbségnek) tekintve párhuzamos társadalomépítését a nemzeti egység és szolidaritás közösségteremtő funkciójával legitimálja. Ennek nyomán tekinti Kántor Zoltán ezt *párhuzamos nemzetépítésnek*, amely intézményépítésben, kulturális vagy területei autonómia követelésekben jelenik meg.²¹ A kisebbségi elit tevékenységét pedig a nemzetépítő elitével azonosítja, amely saját társadalmára és az anyaországra támaszkodhat saját társadalom-építkezése során. Közben ez az elit – amint ezt Biró A. Zoltán állítja²² – folyamatos legitimitáshiánnyal küszködik, amelyet

¹⁹ A XX. századi holland társadalmon belül a katolikusok, a protestánsok, a szocialisták külön politikai, oktatási, kulturális, egészségügyi, sport stb. intézményrendszerrel rendelkeztek. Arend Lijphart: *The Politics of Accomodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkley, University of California, 1968. A párhuzamos társadalmaknak a gyarmati társadalmakon belüli kiépülését dolgozta fel: John Sydenham Furnivall: *Colonial Policy and Practice. A Comparative Study of Burma and Netherlands India*. New York, New York University Press, 1948. Ebben az irodalomban megkülönböztetik a kulturális és a strukturális pluralizmust. A magyar esetben a kolonizációs irodalom terminusához képest inkább a kulturális pluralizmusról beszélhetünk, hiszen a meglévő, korlátozott hatókörű magyar kisebbségi intézményi alrendszerek nem zárják le a csoportok közti átjárást. Pierre van den Berghe: *Race and Racism. A Comparative Perspective*. New York, Wiley, 1978., Richard A. Schermerhorn: *Comparative Ethnic Relations. A Framework for Theory and Research*. Chicago, Chicago of University Press, 1978. Vö. Roger Brubaker-Feischmidt Margit-Jon Fox-Liana Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L'Harmattan, 2011, 283.

²⁰ Will Kymlicka: Igazságosság és biztonság. A kisebbségi nacionalizmus kezelésének kritériumai Nyugaton és Keleten. *Fundamentum*, 2001. 3. sz. 5–26.

²¹ Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság, mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000. 3. sz. 219–241.

²² Biró A. Zoltán: A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről” és szerepéről. In *Uó: Stratégiák vagy kényszerpályák. Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998, 50–94.

külső kapcsolódási pontokkal és a saját társadalom építésére vonatkozó elvárásokkal pótol. Ezzel mintegy célt és keretet ad az egyébként tagolt kisebbségi közösség saját magáról folytatott közbeszédének. Ezt nevezi Papp Z. Attila a romániai magyar újságírotársadalmat vizsgálva *keretizmusnak*.²³ Ezért érdemes 1918 után átfogóan – a pártpolitikán túlmutató – *romániai magyar nemzeti mozgalomról*²⁴ beszélni.

Ez különösen abból a szempontból érdekes, hogy Magyarország és a kárpát-medencei nemzetiségek, a magyarsággal szomszédos népek kapcsolata két évszázada a párhuzamos nemzetépítések története. 1918-tól kezdődően éppen ezek közé az állam- és nemzetépítések közé szorultak a közép-európai magyar kisebbségek, amelyek egészen addig a magyar nemzetépítés részesei voltak. Ezt követően pedig – mivel a közösségeiket a nemzeti együvé tartozás szervezte – a kisebbségi elitiek mint kisebbségi nemzetépítők léptek fel. Ebből adódik az a helyzet, hogy a romániai, a szlovákiai, a szerbiai és az ukrainai magyar kisebbségek mint politikai közösségek részesei az adott ország politikai rendszerének (közösségének?), de nem részesei az adott politikai nemzetnek.²⁵ Azért sem válhattak azzá, mert a szomszédos nemzetépítések épp a magyar kisebbségi közösségek társadalmi, gazdasági pozícióival szemben mentek végbe. Az államszocializmus időszakában aztán az állami homogenizáció, a hetvenes évektől pedig erre ráépülve, a hatalmi legitimációként használt nemzeti retorika határozta meg a szomszédországi magyarságpolitikákat.

²³ „A romániai magyar sajtónyilvánosság kilencvenes évekbeli működtetőinek szakmai kereteit tehát leginkább a kisebbségi érdekképviseleti szervezethez való viszony, a többségi társadalom képzelt vagy valós nacionalista beállítódása és a felértékelődött lokalitások szabták meg. Az imígyen kialakított keret, és az ezáltal újratermelt „keretizmus”, illetve a mindennapi munkához természetesen kapcsolódó rutinizálódás a szakmaiság és a kisebbségi ethosz közötti ingamozgást hozza lendületbe: egyéni (újságírói) szinten, ám a kisebbségi nyilvánosság szintjén is a szakmai értékek és a kisebbségvédelemben ágyazott beállítódások sorozatos váltakozását, követhetjük nyomon.” Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években*. Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005, 194.

²⁴ A mai romániai magyar szellemi élet egyik legmarkánsabb diskurzus-dekonstruálójá, az RMDSZ szakértő, Kiss Tamás – kéziratomtól függetlenül – használta egy közéleti vitában a kifejezést. Kiss Tamás: Kolozsvár, mint központ: lehetőség, vagy illúzió? *Korunk*, 2012. 3. 106–109.

²⁵ Ez az okfejtés bővebben kifejtve lásd Bárdi Nándor: Nép, nemzet, szuverenitás, *Fundamentum*, 2006. 2. sz. 81–89. p. (Válasz egy körkérdésre.)

1989 után természetes módon újra a nemzetállami építkezés került előtérbe. A politikai közösség és a nemzet (értsük annak dominánsan politikai vagy kulturális értelmezését) alapvetően az azonosulásban, pontosabban az utóbbihoz kapcsolódó lojalitás érzelmi-kulturális természetében különbözik egymástól. Itt fel lehetne tenni a kérdést, hogy akkor Közép-Európában a politikai közösség és a politikai nemzet vajon nem volna azonos? Történeti értelemben nem ismeretlen ez a szituáció, hiszen 1868, illetve 1905 után a magyarországi nemzetiségek hasonló helyzetben voltak. Az állami politika nem ismerte el külön politikai (és nemzeti) entitásukat, hanem a magyar politikai nemzethez való tartozást kívánta meg tőlük, miközben csak részben tudta őket integrálni. A nemzetiségi-értelmisségi gondolkodásban pedig egyértelmű volt a német, román, szerb nemzethez való tartozás tudata. Tehát a többség és a kisebbség bizonyos esetekben másként gondolkodik az adott ország politikai közösségének mibenlétéről. Ezt a köztes helyzetet erősíti az a külhoni magyarság körében uralkodó nemzetkép, amelyben az otthon (a szülőföld) és a haza nem esik egybe. Ugyanis az utóbbiba az egész magyar kulturális közösség által elfoglalt teret, döntően Magyarországot is beleértik.

b) A nemzetre való hivatkozás egyben *nemzetiesítést* is jelent: etno-kulturális mozgósítást és öngazolást. Az etnopolitikai gyakorlat szempontjából ez a nemzet kategóriájának „depolitizálását” vonja maga után: a nemzet vagy mint organizmus, „eleven test”, vagy mint kollektív individuum jelenik meg. Szaktörténészként azonban Roger Brubaker nyomán *„inkább relációs folyamatokat kifejező, dinamikus, eseményteli, részekre bontó terminusokban [beszélhetünk – BN]. Ez azt jelenti, hogy az etnikumról, a fajról, és a nemzetről nem szilárd csoportként vagy entitásként gondolkodunk, hanem gyakorlati kategóriákat, kulturális idiómákat, kognitív sémákat, diszkurzív kereteket, kollektív reprezentációkat, intézményi formákat, politikai cselekvési terveket és esetleges eseményeket kifejező terminusokban. Azt jelenti, hogy az etnicizálásról, fajiasításról, nemzetiesítésről politikai, társadalmi, kulturális és pszichológiai folyamatokként alkotunk képet.”*²⁶ Meg vagyok győződve arról, hogy a nemzeti alapon szerveződő közösség történetének feltárása eleve magával hozza annak történelmi kontextustól függő, állandóan változó szerkezetként való felfogását. S ebben az

²⁶ Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001, 7–8. sz. 61. [60–67.]

eliteknek – döntően az állami intézmények hiányában – meghatározó szerepük volt. Ugyanakkor ezeknek a magyar kisebbségi elitcsoportoknak folyamatosan biztosítaniuk kellett legitimitásukat. (Ez a két világháború közti időszakra is igaz, miközben a kisebbségi politikai vezetők a romániai választásokon mérettek meg, és a budapesti kormányzat bizalmát is élvezték.) A hatékonyabb politikai érdekérvényesítés mellett ezért volt elengedhetetlen a nemzeti összezárkózás szükségességének tematizálása, az egységes, szociálisan és morálisan a többséginél érzékenyebb kisebbségi társadalom konstrukciójának megteremtése.²⁷ Majd az ezt képviselő („szolgáló”) elit már egy *homogén és organikus közösségképet* teremtett meg, amely 1940, illetve 1944 után is továbbhagyományozódott a kisebbségi elitek folyamatos legitimitációhiánya miatt. Tehát miközben a nemzetkisebbség létét nem fogadom el a priori, önmagában való entitásként, a konstruktivista megközelítést sem fogadom el maradéktalanul és önmagától értetődően, hanem épp az a célom, hogy ezt a konstituálódást mint folyamatot, mint társadalmi funkciók és érdekérvényesítések rendszerét (*a viszonylatok fejlődéstörténetét*) részleteiben rekonstruáljam. Ennek kerete alapvetően a kisebbségi elit története lesz.

A harmadik elméleti kiindulópont a kisebbségtörténeti kutatásokban folyamatosan felmerülő hármastörténeti sajátos adottságok taglálás *lehetne*: az 1918 előttről magukkal hozott regionális sajátosságok; az új államkeretek között kialakult jelenségek; a szomszédországi többségi etnokulturális közösségektől átvett jelenségek. (Ez a nemzetközi szakirodalomban a német nyelvsziget, peremközösségek kutatásában tematizálódott.²⁸) Ezek azonban olyan társadalomtörténeti kérdések, amelyekre ma csak mozaikszerű válaszokat adhatunk. Ebből a szempontból a legfontosabbnak Liszka Józsefnek a szlovákiai magyar

²⁷ Bővebben Bárdi Nándor: Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közti történetében. In *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes, Budapest, Argumentum, 2011, 303–326.

²⁸ Keményfi Róbert: A nyelvsziget fogalmának ideológiai hátteréről. *Néprajzi Látóhatár*, 2000. 1–2. sz. 1–10., Weber-Kellermann, Ingeborg: A „nyelvsziget-néprajz”-ban jelentkező interetnikus viszonyok kérdéséhez. *Néprajzi Látóhatár*, 2000. 1–2. sz. 11–25., Becker, Siegfried: Az etnikumok közötti kapcsolat és a kulturális béke : Az etnikummal kapcsolatos koncepciók az európai etnológiában. *Néprajzi Látóhatár*, 2000. 1–2. sz. 45–54.

populáris kultúrára vonatkozó kutatásait és kérdésfeltevéseit tartom.²⁹ Én azonban szaktörténészként elsődleges feladatombnak ezeknek a kérdésfelvetéseknek a szélesebb történeti kontextusba való elhelyezését vélem. Az elitek és az intézményesülés változásait próbálom tisztázni és modellezni, fogalmilag megalapozni, hogy aztán a mindennapiság átalakulása is feltárható legyen épp azért, hogy tagolja, felülírja az általam megírt történeteket.

Az alfejezetet nyitó, általánosabb bevezető alapkérdésem konkrétabb megfogalmazása egyrészt az, hogy miként képződik – a kelet-magyarországi területek Romániához való csatolása után – a „romániai magyarság” mint külön intézményesség a romániai politika, a magyarországi politikai elit és az erdélyi magyar elitcsoportok szemszögéből? Másrészt a földrajzilag, gazdaságilag, társadalmilag, kulturálisan tagolt „romániai magyarság” önmaga miként képes intézményesülni a belső törésvonalakon átlépve; új, legitim válaszokat, mintákat adni és szocializációs kereteket teremteni a kisebbségi helyzetben?

A dolgozat tanulmányaiban az előbbieket négy kérdés alapján vizsgálom:

a) Melyek a meghatározó törésvonalak és viszonyrendszerek, amelyek a közösségen belüli változásokat működtetik?

b) Az elit és intézményműködtetésben milyen az anyaország szerepe? Ugyanakkor a sajátos romániai viszonyok között miként identifikálódik az erdélyi magyar politika Budapeستől?

²⁹ A probléma megfogalmazását adja Liszka József: *Populáris kultúra. Magyarok Szlovákiában* VI. köt. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010, 18–21., 405–410.) Az alapkérdései, leegyszerűsítve: 1. Mennyiben konzerválják a peremterületre szorult csoportok egy archaikusabb kultúra helyi változatát? 2. A más nyelvű, kultúrájú államhatalom miben és hogyan tudja befolyásolni a mindennapi kultúra modernizációját? Hogyan, hat ez a politikai kultúrára? 3. A kisebbségi közösségeken belül kialakul-e egy a honországitól és az anyaországitól eltérő normarend, mentalitás, politikai attitűd? 4. Leírhatók-e egzakt módon ezek a másságok?

Az alapkérdés összegezve: az új államokban az adaptációra kényszerülő, a magyar nemzetépítésből kiszakadt sorsközösségek, az alkalmazkodás és újraintézményesülésük során, szerkezetileg, működésüket illetően, hogyan alakulnak át?

c) A magyarországi revíziós politikával és a két világháború közti revíziós jövőképpel párhuzamosan mennyiben és milyen magyarságpolitikákról és kisebbségi politizálásról beszélhetünk?

d) Milyen hatása van a szocializációs pozícióknak a kisebbségi kérdés megítélésére? A többségi államnemzeti körülmények közötti és a kisebbségi helyzetben történt szocializáció, milyen eltérő stratégiákat teremthet meg, és ezek hogyan változnak az államhatom és a társadalmi berendezkedés változásával?

A könyv ezen a bevezetőn túl nyolc tanulmányt tartalmaz, három nagyobb blokkba csoportosítva. A beosztás módszertanilag is elkülöníti a dolgozat írásait, mert előbb esettanulmányok, majd intézmény- és fogalomtörténeti anyagok, végezetül egy értelmezési modell kapott helyet. A *Töréspontok* című első részben három esettanulmány található. Ezek az általam fontosnak tartott korszakváltozásokat dolgozzák fel aprólékosan, hogy az átmenetek és a viszonylatok működésébe minél mélyebb betekintést kapjunk. Felfogásomban a töréspont egy olyan helyzet, amikor a kihívásra adott válasz magát a válaszadót is átalakítja.

Az impériumváltásról szóló tanulmány a központi, országos látószöggel szemben egy város hatalomváltásának történetét adja, lokális mozaikot összerakva. Anélkül, hogy nemzeti vagy traumakánont szeretnék rombolni, a hatalomváltás „kis történeteit” állítottam a középpontba.

A romániai Országos Magyar Párt (OMP) stratégia- és elnökválságának története a budapesti és a bukaresti, illetve a kolozsvári magyar politikai integráció működését és érdekviszonyait tárja fel az önálló erdélyi magyar kisebbségi politizálás genezisével együtt. Ezt azért tartottam fontosnak, mert itt a politikai érdekviszonyok, a közösség újrászerveződésének elvei körüli viták és az intézményi stabilitásigények formálnak ki olyan helyzetet, amelyet a későbbi nézőpontból hajlamosak vagyunk egyneműsíteni, rosszabb esetben átideologizálni (pl. a transzilvanizmus nevében vagy ellenében).

Az Erdélyi Párttal foglalkozó esettanulmányomat azért tartom fontosnak, mert markánsan mutatja a pozícióváltással járó szemléletváltást. Pontosabban a kisebbségi nacionalizmus (küldetéstudat), új viszonyok közti funkcióváltását: huszonekét év tanulságaként az erdélyi magyar elit számára világos lett, hogy a nemzetiségi kérdés

döntően hatalmi kérdés, és a regionális magyar szupremácia megteremtése/megőrzése érdekében minden tőlük telhetőt megtettek. Terjedelmi okokból lemondtam a szerintem szintén kulcsfontosságú töréspontnak tekinthető a Nemzeti Parasztpárti kormányzattal (1928–1930) szembeni magyar reményvesztés és a Magyar Népközösség (1939–1940) történetének feldolgozásáról.

A *Keretek* című második, négy tanulmányt tartalmazó blokk két fogalmat jár körül, a *magyarságpolitikát* és a *kisebbségi politikát*. Az előbbi hatását a közép-európai összehasonlításban mutatom be. Bővebben vázolom Románia magyarságpolitikáját. Részletesen elemzem a budapesti kormányzatok magyarságpolitikájának változását és annak egyes intézményeit illetve a konkrét támogatási rendszert. Ez utóbbin belül a kormányzati keretek között intézett erdélyi ügyek tipológiájára és a támogatáspolitikára koncentráltam.

Egy külön tanulmányban foglaltam össze a romániai magyar kisebbség politikai stratégiáit, amelyen belül megkülönböztettem pártpolitikai és társadalompolitikai stratégiákat és az intézményi és kulturális-világnézeti mozgalmakat is ezen belül helyeztem el.

A dolgozat zárásaként, mintegy kitekintésként (III. *Folyamatok*) hetven éves távlatban tekintem át 1989-ig a romániai elit integrációs viszonyrendszerét. Ezt összegző értelmezési modellnek is szántam.

A dolgozatban a két világháború közti romániai kereteket többször is kénytelen voltam átlépni. A harmadik fejezetben a századfordulós erdélyi regionális politika előzményeire azért kellett kitérnem, hogy lássuk be: a diszkriminatív technikák nem nemzet-, hanem pozíciófüggőek. Klebelsberg Kunó, Jancsó Benedek és Iuliu Maniu saját társadalom megerősítésében gondolkodó „nemzetpolitikája” nem állt távol egymástól.

Az ötödik fejezetben a Magyarországgal szomszédos országok kisebbségi magyar közösségeinek helyzetének és a rájuk vonatkozó többségi magyarságpolitikáknak bemutatásával az összehasonlítás, tipologizálás lehetőségét teremtettem meg.

A magyarságpolitika fogalom tisztázása követelte meg, hogy a következő fejezetben napjainkig végigvigyem a kifejezés történetét. Az utolsó fejezetben sem állhattam meg 1944-nél, ha a négyes integrációs viszonyrendszert és a generációs csoportkonstrukció használhatóságát akartam bizonyítani.

1.3. Akik előttem járnak

A következőkben a kutatástörténeti előzmények sorolása³⁰ helyett – amelyet az egyes tanulmányoknál elvégeztem – azokról az alapkérdésekről szeretnék szólni, amelyekhez való viszonyom meghatározta a pozíciómat.³¹ Mindegyik itt következő munkából csak tanultam, és a rájuk való reflektálás a dolgozatom szándékait és problémafelvetésemet is tovább tagolja. Tehát nem kritikákat fogalmazok meg, hanem a nézőpontomat tisztázom.

A nyolcvanas évekig tartó irodalomközpontú 20. századi Erdély-kutatásokban Varga E. Árpád nemzetiségstatisztikai³² és K. Lengyel Zsolt eszmetörténeti, ideológiakritikai munkássága hozott áttörést. Sajnos K. Lengyel 1993-ban németül publikált munkája nem épült be a magyar történetírásba. Épp ezért fontos a szerző *A kompromisszum*

³⁰ Itt külön historiográfiai elemzést igényelne Tilkovszky Lóránd: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941.* (Budapest, Akadémiai, 1967.) című könyve és Csatáry Dániel: *Forgószelemben. Magyar-román viszony 1940–1945.* (Budapest, Akadémiai, 1968.) című munkája, amelyek a hatvanas években a téma alapkutatásait (újra) elindították. Míg Tilkovszky kritikusan tárta fel a magyar revíziós politika megvalósulását, addig Csatári az észak-erdélyi magyar baloldali hagyományokat és a korabeli munkásmozgalmat állította a középpontba. A korabeli utalások nyilvánosságban egyáltalán pozitívan is akart szólni a magyar (munkásmozgalmi) szerepről az észak-erdélyi visszacsatolás kapcsán. Ezzel az addigi irodalmi alkotások után (Cseres Tibor: *Hideg napok*, 1964) hozzáálltak a szakmai tematizáláshoz. Ebből a szempontból számomra Tilkovszky könyve bizonyult időtállóbbnak.

³¹ A szakirodalom kritikai összefoglalását K. Lengyel Zsolt és Horváth Szabolcs is részletesen elvégezte. K. Lengyel Zsolt: *Betakarítás és kitekintés.* In Uő: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez.* Csíkszereda, Pro-Print, 2007, 265–306. Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás... i. m.* 13–18. Az előbbi áttekintések megjelenése óta még három, ugyanarra az 1940–1944 közti az időszakra eső fontos összefoglalót kell kiemelni. Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Budapest, Napvilág, 2008.; L. Balogh Béni: *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között.* PhD, kézirat [megjelenés előtt], ELTE BTK, 2010, 230. Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély.* Budapest, Jaffa, 2011.;

³² Tanulmányai: <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/nepes.htm> illetve népszámlálási adatbázisa (1850–2002) <http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm> [2012.03.10.]

keresése. *Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez* című tanulmánykötete, amely kétharmadában a nagyobb terjedelmű német nyelvű monográfia leglényegesebb részeit közli.³³ A transzszilvanizmusnak addigi irodalomtörténeti vizsgálatával, illetve a két világháború közti erdélyi sajátosságokra építő önazonosság-eszmék tematizálásával a kisebbségi elit cselekvési stratégiáját ideologizálták vagy épp kritizálták.³⁴ Ezzel szemben K. Lengyel „*a politikai eszmetörténet magyar–román–német összehasonlító keretében vizsgálja a transzszilvanizmust, mégpedig az eredetét az osztrák–magyar dualizmusban és típusaiban az 1920-as években*”³⁵, az erdélyiség, államjogi, pártideológiai, kulturális dimenzióit elemzi. Nem ad egyetlen definíciót, hanem a regionális sajátosságok alkati összetevőit akarja megragadni. Filológusként az egyes publikációk tartalmait, állításainak célrendszerét járja körül, és így konstruálja meg az új helyzethez való alkalmazkodás kudarcát a német monográfiában, majd másfél évtized múlva már csak az integráció kereséséről beszél a magyar tanulmánykötetben.

A kompromisszum, az új államhatalmi helyzet elfogadása és az abba való beilleszkedés feltételrendszere. Tehát K. Lengyel a politikai transzszilvanizmust (Erdély regionális sajátosságainak sokféle elágazó, nemzetileg, politikailag megosztott érdekképviselőjét) vizsgálja. Ebben 1918 két korszakot különít el, az *ótranszszilvanizmus*ét és a *korai transzszilvanizmus*ét. Ezen belül K. Lengyel konzervatív és progresszív oldalakat különböztet meg. Az impériumváltás előtt az előbbi a Székely Kongresszusnak és az Erdélyi Szövetségnek a saját etnokulturális közösség megerősítésére irányuló állami fejlesztési politikáért, a magyar szupremácia megőrzéséért folytatandó harcát jelentette. Ezzel párhuzamosan

³³ K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928. München, Verlag Ungarisches Institut, 1993.* A német monográfia előzmény- és köztörténeti része azért lett volna fontos, mert akkor a később tárgyalandó Horváth Sz. Ferenc könyvvel együtt mind a húszas, mind a harmincas évek romániai magyar szellemi élete, egy-egy német doktori disszertáció alaposságával magyarul is fel lenne tárva. Így ez teljes egészében csak németül áll rendelkezésre.

³⁴ Az irodalomtörténeti megközelítésre lásd Pomogáts Béla, Láng Gusztáv munkásságát. Ideológiakritikai gyakorlatként Cs. Gyimesi Éva nyolcvanas években írt munkáit (pl. *Gyöngy és homok*). A kisebbségi önazonosságideológia tematizálásaként, az arra vonatkozó hiányok pótlására szolgáltak Balázs Sándor, Fábíán Ernő, Nagy György, Tóth Sándor transzszilvanista tematikájú munkái.

³⁵ K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum...* i. m. 266.

a kulturális életben egy az ország perifériájának tételezett régió önálló modernizációs stratégiáját jeleníti meg egy szűk körű értelmiségi csoport. Tehát a dekoncentráció (az államhatalmi jogosítványok regionális delegálása egy-egy programban) és a decentralizáció hagyománya (az alulról építkező regionális érdekképviselet intézményesülése) egyaránt ott van az impériumváltás előtti erdélyi hagyományban.

A monográfia és a tanulmánykötet döntően a korai transzilvanizmussal foglalkozik, amelyet a korabeli szakirodalom alapján egyrészt olyan regionális mozgalomnak tekint, amellyel a román állam politikai rendszerén belül a „nem feltétlenül összefüggő területen élő kisebbségek jogaik megszerzéséért és védelmében irányítottak a központosító tényezők ellen”³⁶. Másrészt modernizációelméleti távlatban vizsgálja a mozgalmat, amely „a nemzetállam integrációhiánya egy regionális tiltakozási mozgalomban nyilvánul meg”³⁷. A vizsgálat tartalma pedig arról szól, hogy „mindkét [németek és magyarok – BN] nemzeti közösség vezetői állampolgári hűségükről biztosították a román államot, időszzerűen feladták azt az igényt, hogy az államalkotó anyanemzetük kötelékében maradjanak, illetve egykori hazájukhoz tartozzanak továbbra is. Önálló regionális, nyelvi-kulturális és vallási fejlődésükbe vetett hitükkel egy olyan »intézményes kompromisszum«-ra törekedtek, amely – a legjobb föderalista hagyomány szellemében – »az integráció és az életkörülmények azonossága között egyfelől, valamint a regionális önállóság és sokféleség között«³⁸ másfelől jön létre.”³⁹ Míg a német kötet nagyobb politikai kertben ennek a kompromisszumnak a kudarcáról szól, addig a magyar nyelvű tanulmánykötet a magyar kisebbségi elit útkereséséről.

K. Lengyel a korai transzilvanizmuson belül is megkülönbözteti a konzervatív és a progresszív irányzatot (passzivisták és aktivisták), de itt nem húz éles határvonalat a Magyar Szövetség, az etnikai törésvonalon átlépő erdélyi összefogásban; a közép-európai föderációba illeszkedő erdélyi-, romániai magyar-, székelyföldi önkormányzati törekvések között, mert az alternatívákra és nem a napi politikai harcok működésére koncentrálnak. A közösségekenti integráció zsákutcáját is, számomra is hitelesen, eszmetörténeti keretben helyezi el. „A transzilvanisták kudarca

³⁶ Uo. 26.

³⁷ Uo. Idézve Rainer Olad Schultze– Roland Sturm: Regionalizmus. In *PWP* II. 380.

³⁸ Bernd Reissert: Föderalizmus In *PWP* I. 240.

³⁹ K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum...* i. m. 27–28.

két társadalompolitikai felfogás összebékíthetlenségéből eredt: míg az »etnikai-plurális nemzetállam« a nyelvi-kulturális közösségeket ellátja önkormányzati jogokkal és politikai érdekegyeztetésben föderaliztikusan, tehát sajátosságaik tiszteletbentartásával közelíti őket egymáshoz, addig a »demokratikus-egység nemzetkonceptiója« a Francia Forradalomtól a polgárok egyéni szabadságát hangsúlyozza, holott ugyanakkor egyetlen nemzeti közakarat kialakítását és érvényesítését várja el tőlünk.”⁴⁰ Ezzel a szerző mintegy a transzilvanizmust az interetnikus egyetértés ideológiájaként jeleníti meg, illetve a „kisebbségi humánium” kategóriát pusztán esztétikai, morális szempontból vizsgálja.

A jelen dolgozat megközelítése nem eszmetörténeti jellegű, hanem sokkal inkább köztörténeti. Annak érdekében, hogy a K. Lengyel kapcsán eddig nem említett, de könyvében az *interetnikai* mellett igen fontos *intraetnikai* jelleget: a belső integráció napi, politikai működését és intézményesülését is nyomon követhessük. A regionalizmus és a modernizációs szempontok vizsgálata mellett számomra a párhuzamos nemzetépítés a döntő jelentőségű, és miközben K. Lengyel sem tagadja a budapesti szoros kapcsolatokat, én ezek a működését is szeretném elemezni. Ugyanis épp az ótranszilvanizmus, és annak progresszív oldala szerintem eltúlzott pozicionálása miatt munkái azt tükrözik, hogy 1918–1920-ra „készen volt” egy regionális magyar elit, míg az én kutatásaim szerint leválási folyamatról van szó, mind a bethleni kormányzatról, mind a polgári radikalizmusról, amely 1924–1926-ra teremt olyan helyzetet, amikor az erdélyi társadalomszervezők, politikusok mind Budapesttel, mind Bukaresttel szemben önállóan fogalmazták meg magukat. Majd az 1920-as, 1923-as nagy csalódások után a Nemzeti Parasztpárt kormányra kerülése és – néhány az államépítés stabilitása érdekében érvényesített jogegyenlőségi törekvése ellenére is – az egységesítő politika folytatása (1928–1931) hozza a nagy kiábrándulást a regionális érdekközösség lehetőségéből.

Az előbbi munka folytatásának is tekinthető Horváth Sz. Ferenc szintén németországi doktori disszertációja, amely teljes terjedelmében előbb magyarul, majd németül jelent meg.⁴¹ Az *Elutasítás és alkal-*

⁴⁰ Uo. 259.

⁴¹ Franz Horváth: *Zwischen Ablehnung und Anpassung. Politische Strategien der ungarischen Minderheitselite in Rumänien 1931–1940*. Munich, Verlag Ungarisches Institut, 2007.; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007.

mazkodás között című kötet alcíme kijelöli a munka keretét – a romániai magyar politikai elit a harmincas évekbeli stratégiáit. A dolgozat tárgya az, hogy miként keres egy adott kisebbség kulturális-politikai „elitje adekvát válaszokat a nemzetállam homogenizáló nyomására”.⁴² Ennek érdekében nemcsak a kisebbségi magyar politikai és ideológiai életről ad átfogó képet, hanem Románia magyarságpolitikájáról (döntően a nemzetiségi diszkriminációról). Nem tudom eléggé hangsúlyozni, hogy olyan munkáról van szó, amely a harmincas évek romániai magyar köztörténetét és szellemi életét az eddigi szakirodalomban a legátfogóbban képes volt feldolgozni.

Miközben a *beilleszkedés* és *alkalmazkodás* szerkezetét vizsgálja – és központi kérdés számára a német nemzetszocializmus erdélyi magyar recepciója – nagyon fontos szakaszokat különített el a romániai magyarok revízióhoz/a honállamukhoz való viszonyában. A békeszerződés aláírásától a magyarországi revíziós szándékok nyílt bejelentéséig (1927) a közvélemény formálói a *határok* valamikori *semlegesítéséről* beszéltek. 1928–1929-től ezt egyre inkább a határváltoztatás óhaja, az iránta való *utópisztikus vágy* váltotta fel. Ebben részben az erdélyi román politikusokban való csalódás, másrészt a magyarországi revíziós propaganda, az olasz kapcsolatok reménye játszott közre. 1932–1933-ban a németországi változások nyomán ez változott *reménynyé*, majd 1937-től egyre erősödött a *meggyőződés* abban, hogy az államhatár megváltozása már csak idő kérdése. A szakaszolást igazolhatónak vélem a napi sajtó alapján is. Azonban az általam ismert, illetve a dolgozatban bemutatásra kerülő, a „hivatalos Magyarországgal” folytatott levelezés azt bizonyítja, hogy a Magyarország iránti lojalitás lényegében mindig felülírta a romániai integrációs „sikereket”. Tehát három dolog, az adott helyzetértékelés arról, hogy mi mikor lehetséges, a kifelé képviselt jogegyenlőségigény és nemzetiautonomia-elvárás, valamint a kisebbségi probléma megoldása az impériumváltás révén egyszerre volt jelen a korszak romániai magyar közgondolkodásában. A revíziós jövőképpel való azonosulás különösen az 1918 előtt szocializálódott nemzedékeknél magától értetődő volt.

Horváth munkája a nacionalizmuskutató elméleti kereteire alapoz, amikor az asszimiláció és az irredentizmus között a *beilleszkedés* és *elszigetelődés* kérdését vizsgálja, annak lehetőségét, hogy miként lehet

⁴² Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...* i. m. 26.

önálló kisebbségi politikai-kulturális közösséget létrehozni. A monográfia az erre szolgáló, a kisebbségi elit képviselte társadalompolitika gyökerét egyrészt a többségi nemzetállam elnemzetietlenítő törekvéseire adott válaszok keresésében, másrészt a korban modernnek számító rendteremtő elképzelések adaptálásában, harmadrészt pedig az anyaországgal való összhang keresésében találta meg. Ezt a konstruktivista szemléletet egy némileg egyszerű funkcionalista felvetéssel lehet erősíteni: az előbbi három megfontoláson túl napi igény volt a megmaradt intézményrendszer és a városokon kívüli holisztikus falusi társadalmakban az önszerveződésre. A nemzeti azonosságtudat reprodukcióját biztosító oktatási, egyházi, közművelődési stb. intézmények működtetése helyi szinten (az „önösszeszedés”, a „szolgálat” retorikát hangoztatva is) a *túlélésre* szolgált, és elsősorban nem *ellenálás* volt. A romániai magyarság döntő része a húszas évek végéig nem tudott románul és az egyéni integráció, vagy az asszimiláció csatornái sem voltak biztosítottak a többségi társadalom felé.⁴³

A mindennapok gyakorlatában, amelyet döntően a bevett rítusok és a helyi gyakorlatok szocializációja határoznak meg, a politikai-intézményi diszkrimináció *nem tudta alapvetően megváltoztatni, csak fellazítani* az erdélyi többnemzetiségű közvélemény addig kialakult nemzeti sztereotipizációját. Ennek lényege, leegyszerűsítve, hogy a régióban a társadalmi pozíciók és megítélés szempontjából legfelül a szászok és a városi zsidóság állt, ezt követték a magyarok és a svábok, majd románság.

Dolgozatom társadalompolitikai része és a népszolgálat-értelmezésem Horváthra építve a meglévő és a védekezésként létrejött önszerveződést tagolja tovább. A kisebbségi társadalom és elitje működését vizsgálva a konstrukciók létrehozásának működésén túl alapvetően azt szeretném bemutatni, hogy azok milyen érdekeket, társadalmi szükségleteket elégítettek ki.

Az *Elutasítás és alkalmazkodás között* című monográfia nagyon részletesen tárgyalja a nemzetszocialista eszmék térnyerését a romániai magyar közéletben. Egy olyan eszmerendszertől várták a revíziót egy katolikus lap szerkesztői (*Erdélyi Lapok*), amely a magyarságot nem tekintette egyenrangúnak a népi németiséggel, és keresztényellenes volt.

⁴³ Erre példa, hogy Rónai András statisztikai számításai szerint több tízezer magyar fiatalkorú kimaradt a romániai (állami, illetve egyházi) oktatási rendszerből. Tehát épp úgy, mint a kisebbségi migráció, az elszegényedés ügyében az állam „érdektelen” maradt.

Horváth a könyvén túl külön tanulmányban mutatta be Paál Árpád pályáját a polgári radikalizmustól a zsidók „faji” megkülönböztetését szorgalmazó álláspontig.⁴⁴ A jobb- és baloldaliság kategóriáját, amelyet Horváth egyetemes világnézeti alapon alkalmaz, a magam részéről óvatosan kezelem, mert tartalmuk, különösen a kisebbségi belharcokban, igencsak változékony volt. Ha lehet, nem használom leíró kategóriaként csak akkor, ha a történet szereplői magukra nézve is ezt teszik, akár egy alapvetően „világnézeti jobboldalinak tekinthető” csoporton belül (pl. OMP) jobb- és balszárnyról beszélnek. Ennél sokkal problematikusabb Horváth „völkisch” kategorizációja, amelyet a húszas évektől a romániai magyar közírás „népi”, „népiség” fogalmával azonosít. Csakhogy ez ebben az esetben sem pusztán átvett kategóriáról, hanem a háború után szocializálódott új generációs csoportok nemzet- és kultúrafelfogásának alaptézisééről: a történelmi osztályokon túl, a népnek a nemzetbe való beemeléséről. Kisebbségi vonatkozásban sokkal kevésbé volt meghatározó a birodalmi és a kirekesztő népiségtörténet 1938-ig, mint Magyarországon.⁴⁵ A nép[i-BN]-nemzeti és népnemzeti fogalmának különbségére egy helyen Horváth Sz. Ferenc is utal, de máshol ez a különbségtétel elmaradt.⁴⁶ Ez különösen az 1937-es Vásárhelyi Találkozó esetében jelent problémát, amikor a nemzeti-konzervatívnak minősített találkozó esetében a két szélsőség, a völkisch irányultságúak

⁴⁴ Horváth Sz. Ferenc: *Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről*. In *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005, 117–160.

⁴⁵ Nem véletlen, hogy Szabó István társadalomtörténész is rendszeresen a kolozsvári *Hitel* folyóiratban közölt (9 publikáció). A völkisch, népiség, népiségtörténet fogalmak két világháború közti tartalmát és használatát dolgozta fel külhoni magyar kitekintés nélkül: Romsics Gergely: *Nép, nemzet, birodalom. A Habsburg Birodalom emlékezete a német, osztrák és magyar történetpolitikai gondolkodásban, 1918–1944*. Budapest, Új Mandátum, 2010, 279–415.

⁴⁶ „A nép-nemzeti vonalat 1936–1937 után véglegesen felváltotta a (völkisch) népnemzeti elgondolás. Az első a népnek a nemzetbe emelését óhajtotta és már Paálnak a húszas évekbeli gondolkodásában jelen volt, de az *Erdélyi Fialokéban* is, az utóbbi az etnikai faji tisztaságra, a valósnak vélt magyar jellemvonásokra helyezte a hangsúlyt (Erdélyi/Magyar Lapok, *Hitel*).” Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás... i. m. 273*. A fogalmak különválasztásáról lásd Filep Tamás Gusztáv: *Népnemzetiek és népi-nemzetiek*. Kovács Imre harmadik útjai. Vázlat egy hosszabb tanulmányhoz. *Egyház és Világ*, 1993. 11. sz. 7–13.

(Albrecht Dezső, Hitel kör) és a kommunisták említésén túl nem tudatosítja a domináns keresztényszociális hatást. Miközben a Találkozó határozata, amely a mai napig egyedülálló stratégiai alapidokumentum, lényegében keresztényszociális korporatív értékrend alapján fogalmazódott meg.⁴⁷

Számomra ebből az a tanulság, hogy az általános fogalmak alkalmazásakor, a „Nagy Történet” összeállításakor meg kell találni azt a kívülálló alulnézetet, amelyből nem egy külső kategóriarácsot helyezek a jelenségre, hanem megpróbálok azt funkciójában vizsgálni, és ezt követően rakhatom össze annak elemeit.

A harmadik fontos viszonyítandó munka egy magyarországi doktori disszertáció: György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938)*.⁴⁸ Ez a munka Mikó Imre alapvető összefoglalójának nyomdokán halad, és a párt történetét annak irattára, két pártelnök (Bethlen György, Ugron István) és vezető politikusa (Bernády György) hagyatékát a budapesti külügyminisztériumi anyaggal együtt dolgozta fel. A Horváth Sz. Ferenc által meghatározott párttörténeti elvárásokhoz képest⁴⁹ eseménytörténeti összefoglalást olvashatunk, amelyben a sérelmek ellenében küzdő, pozícióvédő és egység vezérelte párt

⁴⁷ A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. In *Hitel, Kolozsvár 1935–1944*. I. köt. Vál., bev. tan., Záhony Éva, Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1991. 99. Lásd a könyv 4.3. illetve 8.4.3 alfejezeteit.

⁴⁸ ELTE, BTK, 2006. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybeladiss.pdf> [2012.03.10.]

⁴⁹ „Neki [az OMP reménybeli történetírójának – BN] többek között egy sor, mindmáig nem tisztázott lényeges kérdésre kellene választ adnia: mi is tulajdonképpen egy »párt«, miben áll a lényege, mi különbözteti meg egy »szövetségtől«, és hogyan lehet e szervezeti formák közé az OMP-t elhelyezni? Milyen képet akarnak az OMP vezetői a pártjukról egyrészt Bukarest, másrészt Budapest és végül saját kisebbségük felé közvetíteni? Mennyiben sikerült ez nekik? Mennyire állták meg a helyüket Budapest és Bukarest elvárásai között, hiszen ezek egymásnak gyökeresen ellentmondanak? Mit jelentett az »Országos« jelző a párt nevében [...]? Hogyan és hol látta az OMP önmagát a kizárólagos etnikai érdekérvényesítés, illetőleg érdekvédelem és a világnézeti alapú politizálás végletei között? Hol kell elhelyezni az OMP-t mint ideológiai képoiseletet a korabeli ideológiai palettán mind magyar, mind nemzetközi viszonylatban?” Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás... i. m.* 277.

Erre és a következő lábjegyzetre nézve is tanulságos Horváth kisebbségtörténet írói „kalauza”: Uő.: Tézisek a kisebbségi történetírás és a kisebbségi társadalom viszonyáról. *A Hét*, 2005. augusztus 18.

képe bontakozik ki. Helytállás-történet ez, amelynek a főszereplője Bethlen György. Adatgazdagsága révén alapvetésről van szó. Az általam használt és ellenőrizhető tényállításai valóságok, háttérmunkaként (eligazító kézikönyvként) is jól használható.

A kézirat azonban sokkal értékesebb, ha különválasztjuk a *kronologikus párttörténetet* (a pártvezetés, a parlamenti csoport és különböző politikai csoportok tevékenysége, és a párton belüli akciók, választások) a *szakpolitikai munkától* (oktatás, nyelvhasználati kérdések, intézményvédelem, szakosztályi működés) és a *párt mint a romániai magyarság reprezentációjától* (választói lefedettség, budapesti és bukaresti kapcsolatok, nemzetközi érdekvédelem).

György Béla segítségével juthattam hozzá egy előadásra való felkészülés erejéig Bethlen György és Willer József (a bukaresti pártiroda vezetője, parlamenti képviselő) levelezéséhez. Már ebből látszott, hogy a disszertációban alig említett parlamenti bizottsági üléseken, amelyek nem voltak nyilvánosak, mennyivel több alkura, kijárára került sor, mint amiről eddig tudtunk. Ugyanígy a helyi választási paktumok is arról tanúskodnak, hogy az 1940 után Mikó *Huszonkét év*-ében és mások által kimunkált intranzingens kitartás kép sokkal bonyolultabb, ha a működést vizsgáljuk. Ez azonban nem egyszemélyes munka, épp ezért nem érthetek egyet a szerzőnek a forrásnyilvánosságához való viszonyával, de ettől függetlenül azt gondolom, hogy nekem továbbra is kötelességem segíteni munkáját.⁵⁰

A kézirat használatán túl számomra azért volt fontos ez a munka, hogy belássam, a hiteles és átfogó leírás ellenére mennyire hiányzik bizonyos részkérdések feldolgozása és a politikai érdekviszonyok működésének funkcionális beágyazása a román és a magyar politikai törekvésekbe. Ehhez forrásfeltáráson, szakszerű forráskiadáson és esettanulmányokon keresztül vezethet az út.

⁵⁰ Az OMP és Ugron István – György Béla használta – iratai a Román Állami Levéltár Kolozs megyei Igazgatóságának kezelésébe tartoznak. A dolgozat megírása után készült el a mutatójuk és váltak teljesen kutathatóvá. Ezért nem tudtam közvetlenül felhasználni. Bethlen György hagyatékát, amely magánkézben van Kolozsvárt előbb azért nem használhattam, mert György Béla kutatásaira tartották fent, majd a hagyatékot felügyelő személy azzal hárított el, hogy előbb rendezni szükséges a más iratanyagokat is tartalmazó gyűjteményt.

A következő monográfia egy olyan munka, amely mögött több kisebb kötet és tucatnyi résztanulmány áll. Zeidler Miklós *A revíziós gondolat* című monográfiája alapvetően öt témát tárgyal: a történelmi Magyarország felbomlását a trianoni békeszerződés létrejöttével és következményeivel; a magyar revíziós külpolitikát és nemzetközi viszonylatait; a magyar revíziós mozgalom történetét és tevékenységét; a revíziós kultusz létrejöttét és működését; valamint a revízió megvalósulását.⁵¹ (Az igazán új megközelítés a külpolitikával, a mozgalommal és a kultusszal foglalkozó fejezetekben található.) A munka mintaértékű. Az én nézőpontom azonban két vonatkozásban más.

Egyrészt úgy gondolom, hogy azoknak a volt magyar állampolgároknak és leszármazottaiknak, akik a trianoni békeszerződés következtében váltak külhoni magyarokká, *sorstörténetükben* ez a politikai esemény más súllyal bírt, mint az „országcsönkítást” magyar állampolgárként megélők és utódaik esetében. Tömegek számára vált életük sorseseeményévé, amelynek feldolgozása közös emlékezetmunka. A magyarországitól eltérő olvasata van ennek a kérdésnek a magyar etnokulturális közösség minimum 1/5-e számára. Nem ennek a bevezetőnek a feladata ezt a szociológiailag mérhető másságot bemutatnia. Nem is számonkérés a részemről, hanem önmagam számára figyelmeztetés, hogy egy *sorsélmény* (ez nemcsak Trianon lehet ebben az esetben, hanem pl. a visszacsatolás élménye, 1956, 1989 eufóriája stb.) más olvasói, kultuszfogyasztói pozíciót alakít ki. Nekem ezzel nem kell azonosulnom, de tudni és tudatni szükséges, hogy ez is a történet része. Tehát a trianon- kultusz a migráció és a határon túli magyarokat ért valós vagy vélt sérelmek révén folyamatosan kap impulzusokat a traumaközösség építéséhez és a felszabadító terápiának hitt kibeszéléshez. Mindez egyben identitáspolitikai pótszer is lehet ma, amikor mind a külhoni, mind a magyarországi közvélekedés lemondott a revízióról. Ugyanakkor a két világháború között ennek a revízióra kódolt identitáspolitikának szerintem komoly felhajtóereje is volt a belső reformok (pl. a klebelsbergi neonacionalizmus) irányában.

A másik tanulság a számomra az, hogy miközben világos, hogy a revíziós jövőkép volt a meghatározó a magyar külpolitikában, a napi gyakorlat számára ugyanakkor ott volt a több mint hárommilliónyi külhoni magyar, aki az impériumváltás ellenére Magyarországot közelebb

⁵¹ Pozsony, Kalligram, 2009.

érezhete magához, mint az új államát. Az ott megalakuló magyar intézményesség és önszerveződés ügyében mindenképp szükség volt (a migráció leállítása, a történelmi felelősség kényszere, a revíziós demográfiai hivatkozási alap fenntartása stb. miatt) egyfajta szakpolitika kialakítására. A dolgozat második blokkjában a revíziós politika mellett párhuzamosan működő magyarságpolitika kereteit és részben működését szeretném, Zeidlert lehetőleg nem ismételve, bemutatni.

Az utolsó viszonyítási pontom Gyurgyák János a magyar nemzeteszmerőről írt történetpolitikai munkája.⁵² A munka „a modern magyar nemzeti eszme kialakulásával, valamint XX. századi viharos történetével foglalkozik”⁵³. „A legfontosabb magyar ideológiai irányzatok és mozgalmak nemzettel kapcsolatos elképzeléseit” vizsgálta meg négy fő kérdést körüljárva (ki/mi a magyar?; a múltszemlélet; a sorskérdések és az arra adott válaszok; főbb javalatok).⁵⁴ A hat nagy irányzatba sűrített vizsgálatban bár helyet kap a külhoni magyarok kérdése, de a magyar eszmetörténet határa 1918 után Gyurgyák számára Magyarország, és ezt csak Szabó Zoltán diaszpóranemzet fogalma kapcsán lépte át. Itt nem pusztán arról van szó, hogy egy másik államhoz került csoport hogyan dolgozta fel a kisebbségi helyzetet – tisztában vagyok vele, hogy a könyv nem a magyar nemzettudat történetének megírására vállalkozott – hanem, hogy akkor a tárgyalt ideológiai irányzatokba nem férnek bele a külhoni magyar képletek? Vagy a határon túli magyar intézményességet nem tekinti a magyar tudástermelés részének? Például megérthető-e a két világháború közti magyar baloldal nemzeti, nemzetiségi kérdésben kifejtett álláspontja a kolozsvári *Korunk* nélkül? Polgári radikálisként Maléter István vagy épp Paál Árpád nem része az irányzatnak? Volt-e hatása a Sarlónak, az *Erdélyi Fiataloknak*, a *Hitelnek* stb. a magyarországi kortárs csoportok például a népi írók nemzetfelfogására?

Távol essék tőlem a számonkérés Gyurgyák alapvető összefoglaló munkája kapcsán! Sokkal inkább magamnak és kisebbségtörténettel foglalkozó kollégáimnak szól ez a hiányjelzés. Elkészültek,

⁵² *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és a nacionalizmus története.* Budapest, Osiris, 2007. A könyv alapos kritikáját adja: Trencsényi Balázs: *Vesztes csapaton ne változtass! 2000.* 2008. 4. sz. 3–12.

⁵³ Gyurgyák János: *Ezzé lett ...* i. m. 14.

⁵⁴ Uo. 12.

elkészülnek-e azok a külhoni magyar színvonalas identitáspolitikai és eszmetörténeti munkák, amelyek megkerülhetetlenné teszik az 1918 után más országokban folyó magyar nemzetépítés és stratégiakeresések számbevételét?

1.4. Amire ez a dolgozat nem vállalkozhatott

A munka forrásanyaga és a felhasznált szakirodalom egyértelműen magyar nyelvű. A vonatkozó román szakirodalom szegényes; nemigen használják a magyar levéltári forrásokat.⁵⁵ A kérdés teljesebb

⁵⁵ A román szakirodalom kritikáját K Lengyel, Horváth és György a maguk historográfiai kitekintéseikben elvégezték.

Általános összefoglalók, a nemzetiségi kérdés érintésével: Vlad Georgescu: *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre*. București, Humanitas, 1995.; Ioan Scurtu – Gheorghe Buzatu: *Istoria românilor în secolul XX*. București, Paideia, 1999.; Mihai Bărbulescu–Dennis Deletant–Keith Hitchins–Șerban Papacostea–Pompiliu Teodor: *Istoria României*. București, Corint, 2003.; Ioan Scurtu (Coord.): *Istoria Românilor. Vol. VIII. România întregită (1918–1940)*. București, Enciclopedica, 2003. A két világháború közti egységesítő politikáról: Irina Livezeanu: *Cultură și naționalism în România Mare*. București, Humanitas, 1995.; Marcel Știrban: *Integration of Transylvania Within the unitary romanian state 1918–1940*. *Transilvanian Review*, 1993. 3. 32–53.

Forráskiadások: *Minoritățile naționale din România 1925–1931*. (Ed. Ioan Scurtu, Ioan Dordea). București, Arhivele Naționale ale României, 1996.; *Minoritățile naționale din România 1931–1938*. (Ed. Ioan Scurtu). București, Arhivele Naționale ale României, 1999. Tárgyilagos monográfia a szászokról: Vasile Ciobanu: *Contributii la cunoasterea istoriei sașilor transilvăneni 1918–1944*. Sibiu, Editura Hora, 2001.

Vegyes színvonalú tanulmányokat hozó, de alapvető tanulmánykötet-sorozat: *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*. Vol. I–V. Coord. Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2006–2010.

Ideologikus, forráshiányos munkák a kisebbségi magyar kérdéstről: Ion Calafeteanu: *Revizionismul ungar și România*. București, Enciclopedică, 1995.; Virgil Pană: *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918 și 1940. Drepturi și privilegii*. Tg. Mureș, Tipomur 1995.; Lucian Leuștean: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*. Polirom, Iasi, 2002.; Virgil Pană: *Minoritari și majoritari în România interbelică. Studiu de caz asupra fostelor județe Mureș și Târnava Mare*. Târgu-Mureș, Ardealul, 2005.; Adriana Ivan: *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1919–1933)*. *Cazul maghiarilor și germanilor din Transilvania*. Cluj Napoca, Eikon, 2006.

feltárásához elengedhetetlen a korabeli román források feldolgozása. Ez azonban külön alapkutatásokat igényel. Például a parasztpárti *Patria* című lap vagy Zenovie Pâclișanu⁵⁶ hagyatékának feldolgozását. De ugyanígy fontos volna a liberális párti Angheliescu oktatási miniszter iratanyagát⁵⁷ feltárni, amely az egész romániai magyar oktatásügy komplexumát hozza magával.

Egy másik kritika az lehet velem szembe, hogy a munkám túlságosan is az elitre koncentrál, és különösen a kisebbségi politizálás és a generációs csoportok stratégiáit illetően erősen konstruktivista szemlélettel bír. Ez a kritika is helytálló, de egyrészt nem rendelkezünk megfelelő mélységű olyan erdélyi két világháború közti társadalomtörténeti kutatással, hogy a hétköznapok világát is értelmezzük. Másrészt úgy gondolom, hogy egy társadalmi entitás működésének megértését az elitje által kialakított szerkezet értelmezésével lehet elkezdeni. Ebben tettem – a bevezető elején említett segédletek összeállításával, alapkutatásaimmal és a tanulmányokkal – és teszem jelen munkámmal a dolgomat.

A harmadik várható kritika a „kevesebb több lett volna” jó tanácsa, utalva arra, hogy a könyv önálló, sokfelé elágazó résztanulmányokból épül fel, és nem „egyetlen történet” aprólékosan kifejtve. Ebben a döntésemben az a szándék vezetett, hogy egy szemléleti pozíciót teremtsék. Azt akartam megmutatni, hogyan miként lehet a kisebbségi közösségek történetét nem csak mint hanyatlás- vagy politikatörténetet értelmezni. Azaz hogyan lehet a célközönség, a romániai magyar kisebbségi közösség önszemléletének alakítói számára olyan új, tudományosan megalapozott szemléleti keretet adni, amely nem az elit legitimációs deficitjét kompenzálja, nem elvárt azonosságideológiát fogalmaz meg, hanem a sorstörténetek, sorsélmények feldolgozásában, azaz a helyzetértelmezésben segít.

⁵⁶ Zenovie Pâclișanu történész, kisebbségi szakértő (1886–1957) 1920-tól 1947-ig a változó kormányzatok ellenére folyamatosan a magyar és a katolikus ügyek kormányzati közvetítője, szakértője volt. Hagyatéka a Román Tudományos Akadémia Könyvtárában [Biblioteca Academiei Române] volt, majd átkerült az Országos Levéltárba [Arhivele Naționale ale României]. Tudományos munkásságáról: Iacob Mârza: *Istoricul Zenovie Pâclișanu. Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 13, 2009, 161–170.

⁵⁷ Biblioteca Academiei Române, Secțiunea Manuscrise, București

Arra a kérdésre is válaszolnom kell, hogy ez a dolgozat monográfiának vagy tanulmánykötetként íródott. Valójában egy kutatási koncepció termékeként születtek bibliográfiák, segédletek, tanulmányok, forráskiadások, előadások és ebből készült el ez a munka, amely az előbb már részletezett kutatási kérdéseket vizsgálja. Sok problémát elsőként vetek fel, de sokat hagytam nyitva. Szaktörténészként azt gondolom, hogy úgy kell építkeznem, hogy minnél nagyobb haszonnal szervesüljön a munkám a továbblépés érdekében. Nem kerülhető meg, hogy a dolgozat mozaikszerűségéből adódóan egyrészt különböző léptékű (intézmény és eseménytörténeti mélységű) fejezetekről van szó. Ez a másik problematikus ponttal: események, jelenségek újra ismétlésével együtt, arra vezethető vissza, hogy az egyes alfejezetekben más és más problémákat tártam fel, különböző megközelítésekkel, ugyanakkor az elmondottak átfedik egymást, hiszen egymást keresztező történeteket járok körül.

1.5. A dolgozat új megközelítései

Az esettanulmányokkal és a támogatáspolitikai fejezetekkel arra törekedtem, hogy a kis történetekből, a *mindennapi cselekvésvilágból magyarázzam meg* azt a nagyobb kisebbségtörténeti elbeszélést, amelyeket az elit generációs csoportjai fogalmazznak meg, létrehozva a stratégiáikat szolgáló beszédmódokat. Nem dekonstruálni akarok, hanem a konstrukció létrejöttének működését bemutatni.

A *magyarságpolitika* és a *kisebbségi politika* fogalmának különválasztásával és a nemzetpolitikától való megkülönböztetéssel a szereplőket és az érdekviszonyokat kívánom elhatárolni. A nemzetpolitika általános identitáspolitikai tartalmával szemben a szakpolitikai elképzelések alakulását vizsgálom. Ennek részletes kifejtésére a dolgozat 6.1.–6.2. fejezeteiben olvasható.

Az anyaország–nemzeti kisebbség–honállam (többségi nemzetállam) hármas modelljét két viszonylattal bővítettem.⁵⁸ Egyrészt a korszellem és a nemzetközi helyzet hozta világnézeti, ideológiai szocializációt is fontosnak tartom negyedik elemként. Másrészt ezt a négyes

⁵⁸ Rogers Brubaker: Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az Új Európában. In *Uő: Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan–Atelier, 2006. 61–82.

integrációs viszonyrendszert működtető elitet az idővel változó szocializációs keretek szerint *generációs csoportokra* tagoltam.

Tehát a négyes viszonyrendszer alapelemei Románia (honország), Magyarország (anyaország / kin-state), a romániai magyarság (kisebbségi politizálása) és a nemzetközi viszonyrendszer. Ez utóbbihoz tartoznak a korszellem hozta világnézeti programok, amelyek minden szereplő etnopolitikai elképzeléseire hatnak. Épp úgy mint az ide tartozó hatalmi viszonyrendszer átalakulása, amely a kisantant és Németország a térségen belül betöltött pozícióváltozása köré csoportosítható.

A romániai magyarság sem önmagában létezik, hanem mint a kisebbségi magyar elit politikai reprezentációja. Ez az elit pedig stratégiai céljait generációs csoportokként folyamatosan újrafogalmazza négy integrációs kérdésben. Nevezetesen, hogy mit gondol, saját társadalma megszervezéséről; az anyaországhoz való viszonyról; a többségi nemzethez és honországa politikai közösségéhez való kapcsolódásáról; és hogyan viszonyul a nemzetközi ideológiai trendekhez (nemzeti szocializmus, marxizmus, keresztényszocializmus).

Mindez a négy nagy elem külön-külön kapcsolatban van egymással.

A romániai magyar kisebbségi politika Magyarország felé egyrészt a támogatásigényt, másrészt a sajátosságok, az önálló – de Budapesthez lojális – politikai szerep igényét fogalmazza meg. Románia felé pedig a nemzetkisebbségi közösségként, a politikai közösségen belül külön politikai entitásként való elfogadását szeretné elérni.

A román kormányzati magyarságpolitika ezzel szemben lojalitást vár el, döntően biztonságpolitikai kérdésként kezeli a kisebbségi magyarság ügyeit és mindezt az országegységesítésnek rendelte alá a két világháború között.

Magyarország szintén lojalitásigénnyel él az erdélyi magyarság felé, pozícióőrzését és az etnokulturális közösség politikaivá való formálását támogatja; a regionális örökségésítés, a lokalizáció révén „kis magyar világok” / „otthon-hazák” megteremtését (külön nemzetiségi társadalom megszervezését) várja el.

Romániai és Magyarország viszonyát a kölcsönösen szembenálló magyarság- és szomszédságpolitikákon illetve a revíziós és kisantant politikákon túl a kapcsolatok egészének működését meghatározó elemek határozzák meg. Ezek: a nemzetközi kisebbségvédelem (népszövetségi tevékenység); a politikusok személyes kapcsolattartása;

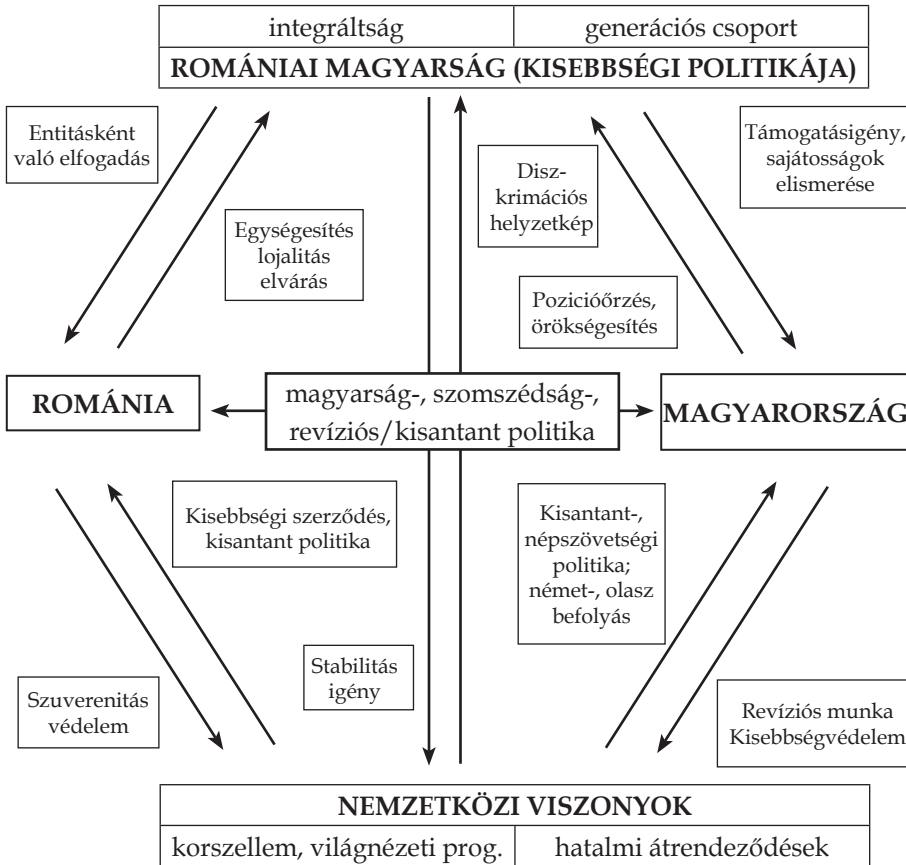
regionális, gazdasági és határmenti kapcsolatok; katonai kapcsolatok; kulturális kapcsolattartás; családi, utazási lehetőségek; a közvélemények egymásról alkotott képe; könyv- és sajtó hozzáférés, a kisebbségi támogatások tudomásulvétele stb.

A romániai magyar kisebbség és a nemzetközi viszonyok tekintetében az előbbi folyamatosan egy diszkriminációs helyzetképet közvetített mind a Népszövetség, mind az Európai Nemzetiségi Kongresszus felé. Ezt egészített ki a nemzeti vagy székely közületi autonómia igény és az 1919-es kisebbségvédelmi szerződésre való folyamatos hivatkozás. Ezzel szemben a Népszövetség és a nagyhatalmak alapvetően a stabilitásigényt fogalmazták meg a kisebbségi politikusok irányába.

Magyarország a nemzetközi szintén a kisantant megbontására, a revíziós szövetségkeresésre, a népszövetségi panasz-propagandára (kisebbségvédelem) koncentrált. Ezzel szemben a kisantant Magyarország elszigetelésére; Németország és Olaszország a befolyásának kiterjesztésére; a Népszövetség a magyar revíziós igények mérséklésére törekedett.

Románia a nemzetközi szintén a status quo fenntartásában, országegyesítő politikájának a nemzetközi elvárások (kisebbségi szerződés, nagyhatalmi nyomásgyakorlás) fölé emelésében volt érdekelt. Míg kívülről a kisantant szövetségi rendszer, a francia versus német orientáció, a népszövetségi politika határozta meg.

Ezt a megközelítést a dolgozat 9. fejezetében érvényesítettem, amely egy ábrával a következőkben foglalható össze:

A kisebbségi közösségek működéséről kialakult történeti képünk azon alapszik, hogy a nemzetállami kihívásokra adott válaszok sorozatáról, védekező önszerveződésről van szó. De azt is jól tudjuk, hogy az emberek saját otthonukban, lakóhelyükön saját gyakorlataik, rítusaik szerint hozzák a döntéseiket. A trianoni politikai döntés révén a magyar nemzetépítésből kiszakadt *kényszerközösségek* egy generáció

illetve évtized alatt *regionális sorsközösségekké* alakultak.⁵⁹ A kisebbségi elit ezeknek az életvilágoknak ad érvanyagot és szocializációs keretet egy saját közösségi „mi” tudat kialakításához. Ebben kulcskérdés az, hogy a kisebbségi magyar közösségek a saját régiójukban *őshonosak*. Tudatosan ragaszkodnak életvilágaik fenntartásához. „Beilleszkedésük” épp azáltal lehetséges, hogy saját lakóhelyükön mennyiben tudják az otthonosság érzetét megteremteni. A közösség reprezentánsai, az egységesítő, nemzetállami törekvésekkel szemben, *nemzetkisebbségként* azonosították a két világháború között a romániai magyarságot. Egy adott nemzet más nemzetállamban kisebbségként élő részeként. E külön politikai kollektívitás közösségi integrációjának a feltétele a közösségi önkormányzat, de minimum a közösséggel szembeni (nyelvi, gazdasági, intézményi) diszkrimináció megszüntetése lehetett volna. Ezzel szemben a többségi társadalom, mint a történelmi Magyarország maradékára tekintett a romániai magyar kisebbségre és *birodalmi kisebbségként* kezelte. Pozícióvédelme, önszerveződése, kapcsolata az anyaországgal egyben a történelmi Magyarországot idézte és biztonságpolitikai kérdéseket vetett fel. Tehát, ha az adott korszakra nézve a romániai magyarságot tipologizálni akarnánk, akkor egy *olyan őshonos kisebbségről beszélhetünk, amely nemzetkisebbségi státuszt vár el, miközben honállamában birodalmi kisebbségként tekintenek rá és önszerveződését, örökségvédelmét ez utóbbi kategorizáció miatt biztonságpolitikai kérdésként kezelik.* Ez a fogalmi tagolás a dolgozat harmadik újdonsága.

Ezek a szemléleti megközelítések kapcsolják össze a nyolc tanulmányt.

1.6. A továbblépés lehetőségeiről

A romániai magyar kisebbség történetének feltárásában a következő években három fontos kutatás eredményeivel kell számolni.

Egry Gábor a két világháború közti erdélyi román-magyar hétköznapi együttélés vizsgálata várhatóan sokkal tagoltabbá teszi a mai

⁵⁹ Szarka László: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek. In *Magyarország és a magyar kisebbségek*. Szerk. Glatz Ferenc, Budapest, MTA, 2002, 17–30., Uő: Egy évszázad kisebbségben. *Korunk*, 2010. 4. sz. 59–76.

alapvetően diszkriminációközpontú és hanyatlástörténeti képünket.⁶⁰ Sárányi Tamás, Szavári Attila és Tóth-Bartos András készülő PhD dolgozatai az 1940 utáni észak-erdélyi viszonyok feltárásában, a románsággal szembeni nemzetiségi politika, a földbirtokviszonyok átrendezésének társadalmi-nemzetiségi hatásában hoznak újat, mintegy a Horthy-korszak és a visszakerült területek magyar elitjének integrációs képességét, lehetőségeit újraértelmezve.⁶¹ L. Balogh Béni rövidesen megjelenő könyve pedig az 5 év román-magyar diplomácia-történetét dolgozta fel.

A harmadik sok újdonságot hozható terület a kolozsvári Kisebbségkutató Intézet kezdeményezte, Gidó Attila és Novák Zoltán vezetete kutatás, amely egyik része 15 erdélyi városban azonos módszerrel alapján esettanulmányokkal vizsgálja az 1989 decembere és 1990 májusa között történeteket. A kutatás másik szintje pedig a magyarországi és a romániai levéltári források alapján rekonstruálja az ekkor Erdélyben történeteket és keresi a választ arra, hogy mennyiben beszélhetünk spontán folyamatokról és milyen keretek között integrálták Bukarestből a helyi alulról induló önszerveződéseket.

A jelen dolgozathoz kapcsolódó alap kutatások során folyamatosan épül egy két világháború közti romániai magyar kronológiai adatbázis és egy forráskataszter. Ez utóbbi (a MOL K 28, K 437, P 1077 illetve a marosvásárhelyi Bernády György hagyaték stb.) különböző levéltári fondok részletes iratmutatója, amelyek más kutatók számára is használhatóvá válnak.

A forrásfeltáró munkám eredményeként adott a lehetőség egy politikatörténeti és egy társadalomtörténeti alapdokumentumokat tartalmazó forráskiadvány megjelentetésére. Ezeket a dolgozat „melléktermékeként” állítottam össze. Ugyanakkor van két téma, amely dokumentumai külön forráskiadványt és bevezető feldolgozó tanulmányt érdemelnek. Az egyik a két világháború közti erdélyi autonómia tervekre vonatkozik. Ez a „nemzetkisebbségi” autonómia,

⁶⁰ *Egry Gábor*: Mindennapi etnicitás, nemzeti és nem-nemzeti a mindennapokban egy multietnikus régióban, Erdély 1918-1944, OTKA kutatás. Az első publikációkból: Egry Gábor: Kirugni! De kit is? Az 1934–1935-ös kisebbségi köztisztviselői nyelvvizsgák. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=18078>

⁶¹ Részletes szövegtár: <http://adatbank.transindex.ro/belso.php?alk=66&k=5> valamint Tóth-Bartos András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Korall*, 2012. (47.) 1. sz. 101–125.

párhuzamos társadalom koncepciót dokumentálhatná. A másik téma az 1937-es Vásárhelyi Találkozó iratainak és recepciójának a publikálása. A Találkozó határozata – mint arról a dolgozatban is szólok – a romániai magyar kisebbségpolitikai stratégia szinte kivételes konszenzust élvező, máig hivatkozási alapként szolgáló statutuma.

Szintén a kisebbségi politikához kapcsolható a népszolgálat fogalomtörténetének feldolgozása, amelyet kollégáimmal egy tanulmánykötetben szeretnénk elvégezni.

A könyv első esettanulmányának, a székelyudvarhelyi impériumváltásnak az estlegességét pedig egy évek óta tervezett átfogó nemzetközi helytörténeti kutatásnak kellene meghaladnia azzal, ha azonos szempontok szerint sikerülne megvizsgálni esettanulmányokkal, hogy miként is ment végbe a hatalomváltás 20 kárpát-medencei városban 1918–1920 között.

I. TÖRÉSPONTOK

2. Impériumváltás Székelyudvarhelyen, 1918–1920

Ebben az esettanulmányban egy székelyföldi kisváros államhatalom-változásának történetét szeretném bemutatni, a helyi tárgyalások részletezésével, az érvelésekkel és a traumatizálódott sérelmek áttekintésével. Másrészt azt a magyarországi összefüggésrendszert tekintem át, amely a helyi védekező stratégiát meghatározta.¹

Kulcskérdésem az, hogy a szükségszerűen létrejövő hatalmi vákuumban kik és hogyan szervezik meg saját társadalmukat és ez hogyan illeszkedik – az első világháború vége és a békeszerződések aláírása között – két országnak az erdélyi államhatalomért folytatott harcába?

2.1. A szakirodalmi háttér

A román és a magyar történetírásnak egyaránt fontos kutatási területe az 1918–1920 közötti erdélyi impériumváltás: a történelmi Magyarország felbomlása, illetve Nagyrománia létrejötte. Az eltérő nézőpontokon túl az egyik oldalon az új, megnagyobbodott állam születésének eufóriája és történeti legitimációjának politikai szükségessége, a másik oldalon pedig az „igazságtalan döntés” fölött érzett sérelem vezetett az egymásnak ellentmondó álláspontok kialakulásához.

A magyar történetírás ebben a kérdésben a két világháború között mindvégig a trianoni békediktátum igazságtalanságát bizonygatta. Erdély elvesztésének oknyomozása során több ma is alapvetőnek

¹ 1991–1992-ben Székelyudvarhelyen rendeztem Paál Árpád hagyatékát. (*Paál Árpád kéziratgyűjteménye*. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, Katalógus. Összeállította Bárdi Nándor, Szeged, Scriptorum Kft., 1992, 104. [Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae Acta Bibliothecaria, Tomus XII. Fasciculus 2.]; ua. az interneten: <http://www.adatbank.ro/cedula.php?kod=172> [2012.03.10.] Majd további kutatások után publikáltam e dolgozat alapját képező kéziratomat: Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen. *Aetas*, 1993. 3. sz. 76–119. A témában 2004-ben kutattam újra román levéltári forrásokat keresve.

tekintett munka született: Jancsó Benedek a román nemzeti mozgalmak történetét mutatta be magyar szempontból,² Rubint Dezső és Breit József az 1918–1919-es események hadtörténetét dolgozta fel,³ Mikes Imre az impériumváltás hétköznapjairól adott közre Romániában egy kétkötetes munkát,⁴ Horváth Jenő pedig az I. világháború diplomáciatörténetét vázolta fel.⁵ A magyar szakirodalom az igazságtalanságok bemutatásán túl a bekövetkezett események okait kutatva a román „irredenta” mozgalom erdélyi és nemzetközi tevékenységét, a szövetséges hatalmak – különösen Franciaország – Románia iránti elkötelezettségét és a vele tanúsított engedékenységet, valamint a Károlyi-kormányzat felelőtlenségét helyezte előtérbe. A magyar nemzetépítésben bekövetkezett traumát külső és belső összeesküvéssel próbálta magyarázni.⁶

Az 1960-as évektől szakmai körökben újra előtérbe került a trianoni béke körülményeinek történelmi elemzése. Mivel a kutatások nem propagandisztikus céllal indultak, az igazságtalanság hangsúlyozása helyett új megközelítések kerültek előtérbe: Berend T. Iván és Ránki György utaltak rá, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása a történelmileg kialakult közép-európai munkamegosztási rendszer szétverésével járt, s az ennek következtében szükségessé vált importpótló iparpolitika révén az állam szerepe tovább növekedett a térség országaiban.⁷ Szász Zoltán társadalomtörténeti szempontokat vont

² Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, Bocskay Szövetség, 1920, 502. [Reprint kiadása: Máriabesnyő, Attraktor, 2004, 484.]

³ Rubint Dezső: *Az összeomlás. 1918*. Budapest, Globus, 1922, 361.; Bánlaky Breit József: *A magyarországi magyar nemzet hadtörténelme (A magyarországi 1918–1919. évi forradalmi mozgalmak és vörös háborúk története) I–III*. Budapest, Grill, 1929.

⁴ Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. 1–2. kötet, Brassó, Brassói Lapok, 1931. [Új kiadása: Sepsiszentgyörgy, H-Press, 1997, 270.]

⁵ Horváth Jenő: *Diplomácia történelem*. 2. kötet, Budapest, Szent-István Társ., 1921. 249.; Uő: *Felelősség a világháborúért és a békeszerződésért*. Budapest, MTA, 1939. 453.

⁶ Ennek áttekintése és népszerű felvilágosító felülrírása: Ablonczy Balázs: *Trianon legendák*. Budapest, Jaffa, 2010, 180.

⁷ Berend T. Iván–Ránki György: *A Duna-medence gazdasági problémái az*

be az erdélyi románság mozgalmainak vizsgálatába és felveti, hogy katonaforradalomra került sor Erdélyben és ebben alakult ki egy, az impériumváltást megkönnyítő közigazgatási vákuum.⁸ L. Nagy Zsuzsa a párizsi békekonferenciáról adott áttekintést.⁹ Kiemelkedő jelentőségű Ormos Mária a korabeli francia külpolitika térségünket illető tevékenységét feltáró munkája.¹⁰ Mindkét monográfia magyar kutatók számára addig ismeretlen forrásokat dolgozott fel. Raffay Ernő az 1919 őszi regionális események leírásán túl felhívta a figyelmet a Károlyi-kormány 1919 első hónapjaiban szűk mozgástérben kifejtett katonai lépéseire.¹¹ Az 1989-től egymást követően „Trianon igazságtalanságairól” megjelenő felvilágosító munkák és a politikai élet egyes megnyilvánulásai nyomán egyre nagyobb szakmai figyelem irányul a történelmi Magyarország felbomlásáról a közgondolkodásunkban kialakult kép elemzésére.¹² A Trianonhoz vezető út és a következő események kutatása során Romsics Ignác és Zeidler Miklós révén alapvető összefoglalások is megszülettek.¹³ Fel lehetne vetni összefoglaló

Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után. Az MTA II. Osztályának Közleményei 1969. 17. köt. Klny. 417–430.

- ⁸ Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1919 őszén. *Századok*, 1972. 2. sz. 304–333. Új feldolgozás az egész kérdéskörre: Egry Gábor: Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom. Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918–1919. *Múltunk*, 2010. 3. sz. 92–108.
- ⁹ L. Nagy Zsuzsa: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919*. Budapest, Kossuth, 1965, 310.
- ¹⁰ Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1983, 453.
- ¹¹ Raffay Ernő: *Erdély 1918–19-ben*. Budapest, Magvető, 1987. 390.; Majd 1989 után átfogó az összeesküvés elméletet képviselő munkái: *Trianon titkai. Avagy hogyan bántak el országunkkal*. Budapest, Tornado Dannenija, 1990, 192.
- ¹² L. Nagy Zsuzsa: Trianon a magyar társadalom tudatában. *Századvég*, 1987. 3. sz. 5–25.; Hajdu Tibor: 1918–19 két forradalom utóélete. *Medvetánc* 1984. 4. sz.–1985. 1 sz. 27–43.; Szabó Miklós: Trianon mítosz. *Magyar Narancs*, 1993. 24. sz. 12.; Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. Második, bővített kiadás. Budapest, Kalligram, 2009, 392.
- ¹³ *Trianon*. Szerk. Zeidler Miklós. Budapest, Osiris, 2003, 932. (Részletes tematikus bibliográfiát ad: 905–927.) Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2007, 208. A következményekről: „...Ahol a határ elvált” *Trianon és következményei a Kárpát-medencében*. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár, 2002, 557.; *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953*.

monográfia hiányát, de én inkább a helytörténeti kutatások elhanyagoltságát tartom problematikusnak. Hiszen ez az a szint, ahol az 1918–1920 közti viszonyokról kialakult nemzeti, történetpolitikai kánonokat a konkrét átmenet momentumaival lehet szembeesíteni. Ha a történeti Magyarország 30–40 elcsatolt városában ezt külön-külön, de összehasonlítható módon megvizsgálnánk alapvetően szembe kellene nézni az átmenet sokesetűségével, a német polgárság szerepével, a helyi alkukkal, apparátusproblémákkal. De még mindezek előtt az 1918 őszén kialakult, a hazatérő katonák, a társadalmilag elégedetlen lakosság bosszúja vagy épp a megszálló csapatok elől menekülő közigazgatás miatt létrejött hatalmi vákuumokkal. Szerencsére egyre több az ilyen helytörténeti kutatás és ezek közül is kiemelkedik Pozsony államhatárolom-váltás történetének feltárása.¹⁴

Sajnálatos, hogy az erdélyi impériumváltás történetére vonatkozólag ezidáig kevés magyar helytörténeti kutatás történt. Páll Antal Sándor Marosvásárhelyen készült munkáján¹⁵ és Fráter Olivér

Szerk. Romsics Ignác, szerk. közreműködött: ifj. Bertényi Iván, Budapest, Osiris, 1998, 240.

¹⁴ Filep Tamás Gusztáv: Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történések egy hírlap közleményeinek tükrében. Pozsony, Kalligram, 2010, 188.; Márcza Mihály–Számadó Emese: Komárom 1919. évi eseményei. In Komárom – Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei Tata, 2009. 129–146.; Kiss Balázs: Államfordulat Nyitrán, 1918–1923. Kisebbségkutatás, 2008. 2. sz. 161–176.; Fedinec Csilla: Államfordulat a hétköznapiakban (Ungvár 1918–1920). In Fedinec Csilla szerk.: *Nemzet a társadalomban*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004, 105–115.; Schuller Balázs: Impériumváltás a Zsil-völgyében, 1918. *Bányászati és Kohászati Lapok*, 2005. 3. sz. 35–38.; Miskolczy Miklós: Három pötty a déli országhatáron Tompa, Kelebia, Csikéria. *Forrás*, 2007. 6. sz. 75–82.; Zsiga Tibor: *Muravidéktől Trianonig*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1996, 207.

¹⁵ Alexandru Pál–Antal: Consiliul National Maghiar din Tirgu Mures si Atitudinea se fata de unirea Transilvanieni cu România. *Marisia IX*. 1979. Muzeul Judetean Mures, 383–398.

A marosvásárhelyi Múzeumi Évkönyvben román kutatók rendszeresen publikáltak a tárgyalt időszakról, a Consiliul Dirigent (a nagyszabeni Kormányzótanács) 1918–1920 közti tevékenységéről. Többek között: Gheorghe Iancu: Activitatea Consiliului Dirigent in domeniul finantelor. *Marisia VI*. 1976, 445–477.; Uő.: Preocupari ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea

összefoglalóján¹⁶ túl csak néhány korabeli emlékirattal rendelkezünk.¹⁷ Ennek természetesen egyrészt az az oka, hogy az impériumváltás nem a helyi események, hanem nagyobb nemzetközi folyamatok következményeként zajlott le. Másrészt a magyarországi kutatók ilyen jellegű kutatásokhoz nem rendelkeztek megfelelő forrásanyaggal.¹⁸

Azért is szükséges a helyi eseményeket vizsgálni, mert a feltáratlan-
ság, kimondatlanság következtében a sérelmi beszédmód tisztázatlan
gyúanyagát adják illetve erről az időszakról magán-, illetve helyi mito-
lógiaiák jöttek létre. Az egyik ilyen ma is gyakran emlegetett probléma
a székely köztársaság kérdése, amelynek keletkezéstörténetét ebben az
írásban tisztázom.¹⁹

activitatii industriale in Transilvania 1918–1920. *Marisia V.* 1975. 261–281.;
Paulina Ranca: Izvoare memoriale muresene privind unirea Transilvaniei
cu Romania de la 1 Decembrie 1918. *Marisia V.* 1975. 343–357. A különböző
román helytörténeti dolgozatok feldolgozása egy külön tanulmány témája
lehet. Erre nem azért volna szükség, mintha a szerző pusztán nemzeti törté-
netírásban tudna gondolkodni, hanem mert ehhez külön forráskritikai, histo-
riográfiai, kultúrpolitikai vizsgálatokat kellene folytatni a helyi publikációk-
ban, visszaemlékezésekben.

¹⁶ Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–19-ben*. Budapest, Hamvas Inté-
zet, 2003, 355.

¹⁷ Pl. Glemb József: *Emlékiratok*. Hélicon, Timisoara, 1924. 159.; Apáthy István:
Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle* 1920. 147–170.; Kertész Jenő:
A tíz év előtti Erdély napja. *Korunk* 1929. 2. sz. 9–16., 3. sz. 89–98., 4. sz. 171–
179.; Jakabffy Elemér: *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vár-
megyében*. Lugos, Husvéth és Hoffer, é. n. 155.

¹⁸ Ez a dolgozat igen kevés romániai levéltári forrásra támaszkodik. Erről nem
a szerző tehet. Egy-egy témakörnél utalunk a források után kutató próbálko-
zásokra. A tanulmány döntően Paál Árpád kézírathagyatékára épül. Későbbi
román levéltári kutatások során sem jutottam Udvarhely megyei anyagok-
hoz. Bukarestben található a következő megyék anyaga Csík, Alsó Fehér,
Brassó, Szeben: Arhivele Naționale Istorie Centrale, Consiliul Dirigent Resort
Interne 7/1919.

¹⁹ Mikó Imre szerint az udvarhelyi tisztviselők esküt tettek a Székely Köztársá-
ságra. Mikó Imre: *Huszonkét év*. i. m. 15.; Az RMDSZ-szel szembeni kritikai
álláspont alátámasztására, mint létezett történeti alakulatot emlegeti G. Bor-
bély Levente: *Székelység és szerepe térségünkben*. Székelykeresztúr, Székely Ifjak
Fóruma Kiadó, 1991. 36. Paál Gábor – a székelyudvarhelyi tisztviselői ellenál-
lás vezéralakjának, Paál Árpádnak az unokája – forrásközlése tisztázta, hogy

2.2. Az államhatalomváltás regionális előzményei

Az 1918. november 13-án aláírt belgrádi fegyverszüneti egyezmény értelmében a kijelölt demarkációs vonaltól (a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, azután a Maros mentén Szegedig majd, a Szabadka–Baja–Pécs vonaltól északra a Drávaig) délre fekvő területeken a közigazgatás a magyar kormány kezében maradt. A szövetséges hatalmak nevében a szerbek és a románok által megszállt területeken két, többségében magyar (Baranya megye és Székelyföld) és egy igen csak vegyes lakosságú tájegység (Bánát) található. Az újvidéki Nagy Nemzetgyűlés 1918. november 25-én kimondta a dél-magyarországi megyék csatlakozását Szerbiához. Gyulafehérváron pedig az erdélyi románok nemzeti gyűlése csatlakozott Romániához (1918. december 1.). Ezek legitimálták a két hatalom, titkos szerződéseken már a szövetségesek által is elismert területi követeléseinek megvalósítását.

A magyar közigazgatás képviselői az annexiós törekvésekkel szemben a belgrádi fegyverszüneti egyezményre, illetve arra hivatkoztak, hogy a békekonferencia nem döntött a határok kérdésében. A magyar államhoz való hűségén túl a behódolás ellen az volt önmaguk számára a legfontosabb érv, hogy ha az bekövetkeznék, a békekonferencián ez a szerb, illetve a román álláspontot erősítené.

Ugyanekkor polgári-demokratikus forradalom zajlott le Magyarországon és ennek révén a szociáldemokrácia is komoly pozíciókat szerzet. Pécssett és Temesvárott egy időre a helyi vezetés is a kezükbe került. A harmadik autonómia kezdeményező központban, Székelyudvarhelyen nem volt jelentős szervezett munkásság, és a megszállás körülményei miatt az önrendelkezés érdekében fellépő mozgalom nem bontakozhatott ki úgy, mint az előbb említett két másik regionális központban. De a három városban egymástól eltérő körülmények között különböző autonómia-elképzelések láttak napvilágot a szomszédországi hódító törekvésekkel szemben.²⁰ (A regionális autonómia

nem kiáltották ki a köztársaságot. Lásd: Paál Gábor: A Székely Köztársaság történetéből I-II. *Erdélyi magyarság* 1992. 5. sz. 34–35., 1992. 6. sz. 30–31.

²⁰ A Pécssett történetek feldolgozását adja: Szüts Emil: *Az elmerült sziget. A Baranyai*

és a helyi/városi köztársaság kezdeményezések gyakoriak voltak a korabeli Köztes-Európában.)

A pécsi és a temesvári törekvések nem csak abban hasonlók, hogy a megszálló csapatok annexiós törekvéseivel szemben nyilvánultak meg, hanem hogy mindkettő mögött erős szocialista tömegbázis állt és egyaránt elhatárolódtak az aktuális magyarországi kormányzatoktól is. Ám míg Pécssett ideiglenesen kívántak a terület számára önállóságot biztosítani (a szerb megszállás időszakára, a koncentrációs kormány összeomlásáig), addig Temesvárt külön államalakulat megteremtésében bíztak.²¹ Az is komoly eltérést jelez, hogy Temesvárt egy sor szociális kezdeményezést indítottak el és a városi közigazgatás mindvégig fennmaradt, míg Pécssett a szerb hatóságok a néptanácsot nem fogadták el tárgyalópartnerként, sőt januárban meg is szüntették. Megállapíthatjuk, hogy mindkét autonómia-kezdeményezés a nemzetközi erőviszonyokból adódó vákuumhelyzetnek köszönhető létrejöttét. Ehhez képest másik képlet az udvarhelyi székely köztársaság ügye.

Udvarhely vármegye 1918. október 30-án tartotta őszi rendes (a vármegye történetében utolsó) törvényhatósági közgyűlését.²² A főispán,

Szerb–Magyar Köztársaság. Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1991, 220., uó: A Baranyai-pécsi autonómia tervek 1918–1921. Baranyai Helytörténetírás 1985–1986, 299–223., uó: *Adatok a megszállt Baranya–Pécs közigazgatási helyzetéhez és a visszacsatolás katonai és politikai előkészítéséről 1918–1921.* Pécs, 1983, 191–212. (Baranyai Helytörténeti Füzetek 38.); Hornyák Árpád: *Bácska-baranyai térség az I. világháború után – a szerb megszállás.* In *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Milan Glibonski visszaemlékezései.* Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2006, 13–37.

²¹ A bánati események két emlékirat alapján: Glemb József: *Emlékiratok.* Hélicon, Timisoara, 1924. 159.; Jakabffy Elemér: *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében.* Lugos, Husvéth és Hoffer, é. n. 155.

²² A közgyűlésről az *Udvarhelyi Híradó*ban jelent meg beszámoló. A gyűlés jegyzőkönyve a Székely Nemzeti Tanács anyagaival együtt megtalálható a csíkszeredai Állami levéltárban (Filia Arhivelor Statului Judetul Harghita) F43 Procese verbale adunari generale 40, 1918, valamint Filia Arhivelor Statului Judetul Harghita Oderheiu Dosare Subprefecturale 11888, 11322, 12821, 12831, 13270 jelzeteken. Az iratanyag 1918. december közepéig van meg, egy része feldolgozás alatt áll, de a mutatókönyv hozzáférhető. Az ott felsorolt anyagokról az *Udvarhelyi Híradó*, majd a *Székely Közélet* rendszeresen beszámoltak.

Ugron Ákos megnyitója után Válcensik Ferenc (Függetlenségi Párt-i) országgyűlési képviselő üdvözölte Magyarország függetlenségét. A közgyűlés határozatban kérte a magyar katonák hazahozatalát és a béketárgyalásokon való eredményes részvétel érdekében az önálló magyar külügyi képviselet mielőbbi létrehozását. Gálffy István önálló indítványt tett a székely megyék kapcsolatainak szorosabbá tételére vonatkozóan egy esetleges román támadással számolva, illetve a béketárgyalásokon való hatékonyabb fellépés érdekében. Paál Árpád vármegyei főjegyző hozzászólásában az erdélyi-székely kérdés külföldi propagandáját hiányolta, és javasolta, hogy Magyarország sajtó- és külügyi kapcsolatai révén igyekezzen bemutatni, hogy „Erdély elszakításának se történeti, se faji igazoltsága nincsen, se nyelvtérületi folytonosság nem áll fenn a vágyó és a vágyott területek között”.²³ Feltétlenül szükségesnek tartotta, hogy a székelység a helyén maradjon, és ezzel is fenntartsa a magyar államiságot. A közgyűlési határozatot ennek alapján fogadták el.²⁴

A budapesti Nemzeti Tanács felhívására Székelyudvarhelyen 1918. november 1-jén a vármegye részéről Paál Árpádot bízták meg a helyi Nemzeti Tanács szervezésével. Az előkészítő bizottság november 3-ra alakuló nagygyűlést szervezett a főtéri Vas-Székely szobornál. A nagygyűlésen Válcensik Ferenc – a Károlyi-kormány helyi megbízható embere – az összefogás és a szociális kérdések fontosságát hangsúlyozta. Paál Árpádot a székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács elnökévé választották. Beszédében kifejtette, hogy a „Nemzeti Tanács nem rendetlenséget akar, nem a hatóságok és törvények elleni tobzódásnak akar utat nyitni, hanem ellenkezőleg: az eddigi alapokon a nép egyetértésével és komoly okosságával

A Székelyudvarhelyi Székely Nemzeti Tanács naplója pedig fennmaradt Paál Árpád hagyatékában sok más egyéb dokumentummal együtt. Székelyudvarhelyi Székely Nemzeti Tanács hivatali naplója, Haáz Rezső Múzeum Paál Árpád Kézirathagyatéka (továbbiakban: HRM PÁK) Ms 7651/147. A csíkszeredai Állami Levéltárban az Udvarhely vármegyére vonatkozó további iratanyag csak 1921-től található meg.

²³ *Udvarhelyi Híradó*, 1918. november 3.

²⁴ Uo.

a kivívott új Magyarország új alapjait akarja lerakni".²⁵ Paál vármegyei főjegyzőként és a háború alatt a közéleti előadójaként jó kapcsolatokat alakított ki a lakossággal. Népszerűségét csak tovább növelte, hogy 1916-ban ő irányította a román betörés elől, a vármegyei igazgatás Tiszántúlra telepítését, illetve az árvízkárosultak részére több segélyakciót szervezett.²⁶ 1917–1918-ban a hadikársegélyek megítélése során elkövetett visszaélésekkel harcolva szembekerült a vármegyei vezetéssel, Sebesi János alispánnal is. Naplójegyzeteiből és *A vármegye* című lapban közölt publikációiból kitérnek, hogy a Nemzeti Tanács vezetőjeként egy jobban szervezett, határozottabb szociális érzékenységgel bíró, megújított közigazgatás lebegett a szeme előtt.²⁷ Reformelképzeléseiből azonban szinte semmit sem tudott megvalósítani, mert a második román megszállásig a rend helyreállításával kellett foglalkoznia, majd azt követően a magyar közigazgatás fenntartása kötötte le erejét.

Udvarhely megyében novemberben több helyen került sor a jegyzők elleni támadásra:²⁸ Bedőházi Lászlót, a bordosi jegyzőt megölték, Homoródmáson az asszonyok verték meg a jegyzőt. A megyében 17 jegyző menekült el községéből. A lázongások háttérben legtöbbször a leszerelt, fegyveres katonák álltak, akik valamilyen vélt vagy valós sérelmükért álltak bosszút, sok esetben pedig az 1916-os betörés során okozott károk elhúzódó megtérítése okozta a konfliktust. (Ez a korabeli hírlapi beszámolók szerint általános volt Erdélyben.)

A legsúlyosabb atrocitásra Zetelakán került sor, ahol Sebestyén Mózes római katolikus plébánost megtámadták és megölték.²⁹

²⁵ *Udvarhelyi Híradó*, 1918. november 5.

²⁶ *Az 1916-os Udvarhely vármegyei közigazgatási kitelepítés iratai*. HRM PÁK Ms 7651/139.

²⁷ *Udvarhely vármegye közéleti fejlődésének feltételei*. HRM PÁK Ms 7651/137.; *Naplójegyzetek* [ezekből a napokból] HRM PÁK Ms 7651/328–329.

²⁸ Udvarhely vármegye közigazgatási bizottságának ülésén elhangzott alispáni jelentés. *Székely Közélet*, 1918. december 15.

²⁹ November 26-án este lármás tömeg jelent meg a jegyzőnél, és nemzetőri díjainak kifizetését követelte. A jegyző nem tudott fizetni, ezért egy módosabb gazdához vonultak pénzt kérni, azt azonban nem találták odahaza. Időközben tudomásukra jutott, hogy a plébános a román megszállás hírére begyűjtötte az egyház kinnlévő vagyonát, ezért a plébániára vonultak. Útközben

A falusi forrongások megelőzésére a főispán általában jegyzőcseréket, a Nemzeti Tanács pedig helyi megbízható emberekből álló nemzetőrségeket létrehozását javasolta.

A vármegye vezetését 1919. november 23-án kormánybiztos–főispánként (budapesti kinevezése nyomán) Válersik Ferenc vette át,³⁰ aki november végén Sebesi János alispánt és Pálffy Jenő székelykeresztúri főszolgabírókat rendelkezési állományba helyezte,³¹ az alispán helyettesítésével pedig Paál Árpádot bízta meg. Sebesi később a vármegyei közigazgatási bizottsághoz fordult panasszal leváltása miatt, de a bizottság elutasította, sőt fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot rendelt el ellene.³² A leváltás háttérében egyrészt a Sebesivel kapcsolatban köztudott fapanamák, megvesztegetések álltak, másrészt az, hogy az egész vármegyei vezetésben generációváltásra került sor. A régi családi kapcsolatok alapján betöltött vármegyei tisztségekre a kormánybiztos szaktudásuk révén előtérbe került személyeket nevezett ki. Paál helyére főjegyzőnek Keith Ferenc, a tiszti főügyészi állásba pedig Jodál Gábor került. A közigazgatás legnagyobb gondja az 1916-os betörés következményeinek, a hadikároknak a megtérítése, a hadisegélyek folyósítása és a hazatért katonák leszerelési illetékének kifizetése volt. A szükséges pénz kiutalása a kormányváltás miatt késett, illetve a későbbiekben már a megszállás miatt nem tudták a pénzt eljuttat-

feltörték néhány kocsmát, és lerészegedtek. Este 10 óra körül törtek be a paplakba és bort követeltek. A plébános kiszolgálta a fegyveres résztegeket, majd amikor fenyegetőzni kezdtek, a pénzt is felajánlotta. Hosszú vita után azt kérték tőle számon, hogy miért temet olyan drágán. Sebestyén a megnehezült életviszonyokra hivatkozott, de ezt a résztegek nem fogadták el: rálöttek és összeszurkálták. Amikor másnap Székelyudvarhelyről egy boncoló bizottság és a csendőrség megérkezett, a falu közepén útjukat fegyveresek állták el. A csendőrök sortűzet adtak le, többen megsebesültek, a legtöbb elmenekültek, ketten pedig olyan résztegek voltak, hogy futni se bírtak. 15 embert tartóztattak le a rendőrök, s ennek nyomán a faluban még napokig nagyon feszült volt a helyzet. A plébános temetése előtt Paál Árpád igyekezett nyugtatni a lázgó lakosságot különféle ígérekkel.

A történeteket részletesen ismerteti: *Székely Közélet*, 1918. december 3.

³⁰ *Székely Közélet*, 1918. december 1.

³¹ *Székely Közélet*, 1918. december 3.

³² *Székely Közélet*, 1918. december 15.

ni Székelyudvarhelyre. December 11-én még 10 millió korona hiányzott.³³ Válcensik és Paál az *Udvarhelyi Híradó*, majd a *Székely Közélet* minden számában újból és újból türelmet kért a kifizetések ügyében.

A Nemzeti Tanács az egyre nehezebben működő közellátást is saját hatáskörébe vonta. Még november végén felvették a kapcsolatot az aradi román Nemzeti Tanáccsal gabona- és takarmányszállítások ügyében. Ugyanekkor „szegényügyi akciót” kezdeményeztek. Ennek lényege a vármegye területén maradt kincstári hadivagyron szétosztása volt az arra rászorulóknak és a hadisegélyekhez nem jutók körében.³⁴ Az a cél vezette őket, hogy még a megszállás előtt biztosítsák, hogy a felhalmozott takarmány, állatállomány, élelmiszer ne kerüljön a román hadsereg kezébe.

Szintén a megszállásra való készülődés jegyében alakult meg december 1-jén (a Nemzeti Tanács vezetőinek közreműködésével) a Szociáldemokrata Párt helyi szervezete. Az alakuló ülésen Vizy Flóris iparos és ifj. Nagy János régi szocialisták mondtak az általánosságok szintjén mozgó, szociális kérdésekkel foglalkozó beszédet. Paál korabeli irataiból kiderül, hogy a sietős pártalakulás mögött a szociáldemokrata mozgalom nemzetközi kapcsolatainak a béketárgyalásokon való felhasználásának reménye húzódtott meg.³⁵

³³ Uo.

³⁴ A katonai felszerelési tárgyak és élelmiszerkészletek beszolgáltatásának és bejelentésének kötelezettségét az *Udvarhelyi Híradó* 1918. november 17-i számában hirdették meg. December 16-án kezdték meg az előjegyzést a szegényügyi akcióra; cipőt, ruhát, pénzt, utalványt osztottak a megmaradt katonai holmiból az arra rászorulóknak. *Székely Közélet*, 1918. december 15.

³⁵ A székelyudvarhelyi Szociáldemokrata Párt alakulásáról: *Székely Közélet*, 1918. december 3. Paál Árpád 1918 novemberében a következőket írta Válcensik Ferencnek: „Valami bölcs szilárdságot kell öntenünk a népbe, hogy helyén maradjon. A munkásságot magunknak kell megszerveznünk, s a világszocializmus magaslatai felé magunknak [sic!], hogy onnan a Bokányi-féle gondolkodással egy egész világ munkásságának együttérzését tudjuk hazánk javára.” HRM PÁK Ms 7651/416-1.

2.3. Székelyudvarhely román katonai megszállása

A belgrádi fegyverszüneti megállapodás értelmében Udvarhely vármegye is a szövetségesek által megszállandó területekhez tartozott. A magyar határvédő alakulatok november közepén felbomlottak, és a vasútvonalak raktárait végigrabolva vonultak vissza.³⁶ Az első román járőrök november 12-én érkeztek Tölgyesre. Másnap – a belgrádi szerződés aláírásának napján – Gyimesbükköt 40-50 román katona szállta meg. A csíki Nemzeti Tanács röplapjai szerint 15-e körül más hágókhöz is (Bereckre, Békásra) egy-egy kisebb román járőr érkezett.³⁷ A csíki Nemzeti Tanács népi ellenállást sehol sem szervezett, sőt megtiltotta azt, egyrészt a fegyverszüneti megállapodás betartása érdekében, másrészt a román csapatok fellépése sem volt agresszív.³⁸

A megszállásra készülve a székelyudvarhelyi, a csíki és a háromszéki nemzeti tanácsok a marosvásárhelyi Nemzeti Tanácsot a Székely Nemzeti Tanácsok Központja hatáskörével ruházták fel.³⁹ Feladatául a székely-magyarok, Brassó környéki csángók és a moldvai magyarok problémáinak a béketárgyalásokon történő megvitatására való felkészülést, az ennek megfelelő nemzetközi propagandát, a román és a szász nemzeti tanácsokkal, valamint a budapesti és kolozsvári központokkal való kapcsolat tartását jelölték meg.

November 17-én az udvarhelyi Nemzeti Tanács felhívást tett közzé, melyben a lakosságot helyben maradásra szólította fel.⁴⁰ A Paál

³⁶ Ezek a katonai rablások teremtettek olyan helyzetet, hogy a vasútvonalak melletti falvak népe megrohanta a vasútállomásokat, vasúti raktárakat. Több száz eset leírását tartalmazza egy magánhagyatékából előkerült anyag: *Rendkívüli események 1918. október 31-től. Jelentések a MÁV budapesti központjának Erdélyből a MÁV alkalmazottak elleni atrocitásokról*. Bodor Ferenc adománya. SZETE Kortörténeti Gyűjteményében található. Szakdolgozat szintű feldolgozása: Bíró Edit: *A MÁV erdélyi alkalmazottait ért bántalmazások 1919 és 1920 között*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem (SZETE) BTK, 2000, 53. SZETE Társadalomelméleti Gyűjtemény X 37961.

³⁷ *Udvarhelyi Híradó*, 1918. november 17.

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

⁴⁰ *Helyén marad mindenki!* A Székely Nemzeti Tanács kiáltványa Udvarhely

fogalmazta szöveg egyértelműen tükrözte a wilsoni elveknek a béketárgyalásokon való érvényesülésébe vetett hitet: „Fegyverrel ellent nem állunk. Lejárt a fegyver ideje, a háborúcsinálókát egy csapásra eltörölte Franciaországban is a népek békevágya. Így járnak azok is, kik ellenünk jönnek. És a népek békevágya dönt majd a sorsunk felett, hogy magunké maradjon otthonunk.”⁴¹ November 26-án a román csapatok megszállták Csíkszeredát. Napokon belül várták átvonulásukat a Hargitán, ezért a székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács a vármegye minden vidékére tanítók-ból és más erre vállalkozó értelmiségiekből küldöttségeket szervezett, melyek feladata az volt, hogy a megszállás idején tanúsítandó magatartásról kioktassák a falvak lakosságát.⁴²

A román csapatok (egy vadászrezred) Csíkszereda irányából december 6-án vonultak be Székelyudvarhelyre.⁴³ Délután kettőkor érkezett meg Nicoleșcu tábornok, akit Paál Árpád, Soó Domokos helyettes polgármester, Szakács Zoltán rendőr-főkapitány és mások vártak a városi vámnál. Paál fogadó beszédében hangsúlyozta, hogy mint megszálló csapatokat fogadják a románokat, és nyugalommal várják a békekonferencia döntését. Felhívta a figyelmet arra, hogy a közigazgatást kormánybiztos vezeti, aki a közbiztonság fenntartása érdekében számít a román katonaság segítségére. Végezetül részletes megállapodás megkötését kérte a tábornoktól. Ezután a kormánybiztoshoz mentek, ahol 2 órás tárgyalás során – Paál előzetes javaslatai nyomán⁴⁴ – a következőkben állapodtak meg:

vármegye közönségéhez. Uo.

⁴¹ Fegyverrel ellent nem állunk... (újságcikk-fogalmazvány) HRM PÁK Ms 7651/142. valamint *Udvarhelyi Híradó*, 1918. november 17.

⁴² Mindezt a római katolikus esperesi kerület gyűlésén beszélték meg a Nemzeti Tanács képviselői a papokkal. *Székely Közélet*, 1918. december 3.

⁴³ Az eseményről részletes beszámolót közöltek: *Székely Közélet*, 1918. december 8.; Paál Árpád beszéde: HRM PÁK Ms 7651/144.

⁴⁴ *Megállapodások Udvarhely vármegyének és Székelyudvarhely városnak a fegyverszüneti megszállás alatti helyzetére vonatkozóan*. A december 6-i tárgyalások anyaga kiegészítve a 7-én és 10-én folytatott megbeszélésekkel, 12-én rendezve: HRM PÁK Ms 7651/143. valamint 145. Ugyanez Fil. Arhiv. Stat. Odorhei Dosare subprefectura 13270.

„1. A katonák elhelyezése dolgában a tábornok tudomásul vette, hogy a volt reáliskolában és a kaszárnyában lesznek elszállásolva. A csendőrség tagjai közül 15 fegyverben maradhat, ellenben a polgárőrség tagjai fegyvertelenül, mint bizalmi férfiak fognak szolgálatot végezni a közbiztonság és a közrend fenntartása végett kiküldött román járőrök mellett.

2. Közbiztonság dolgában a tábornok kikötötte, hogy fegyveres karhatalom általában csak a román hadseregnél lehet.

3. Élelmezés dolgában közvetlen nem rekvirálnak. Az általunk adható készleteket 2–3 napon belül nem is kívánják. Ezentúl a közigazgatás útján veszik igénybe. Miután pedig a vármegye lisztbehozatalra van utalva, készséges támogatásra talált a vezető férfiak ama kívánsága, hogy e lisztszállítmányok behozatalát (különösen Aradról) a tábornok úr elősegítse.

4. A kaszárnyában lévő zabot és burgonyát átveszik és megőrzik és megígérték, hogy minden igénybe vett áruért az itt megállapított maximális árat fogják fizetni.

5. A kaszárnyában levő töltényekre való figyelmeztetést köszönettel tudomásul vették.

6. A barakkba lévő fölszereléseket, különösen a fürdő berendezést városi tulajdonnak elismerték, védelmét elvállalták s a berendezések leszerelésével megbízott szakiparosokat munkájukban háborgatni nem fogják.

7. A szénakérdést illetőleg, miután kevés a szénánk, kijelentették, hogy ezt jóakarattal oldják meg a lehetőség határai között.

8. A szegényügyi akció zavartalan folytatását semmiben se fogják akadályozni, az avégből rendelkezésünkre álló 600 pokrócot és a kaszárnyában, meg a reáliskolában raktározott fehérneműt további rendelkezésünk alatt meghagyják.

9. Az iskolák, templomok, kórházak, pénzüzetek, az adóhivatal és a hivatali épületek biztonságára felügyelnek, a hivatali működések zavartalanságát biztosítják.

10. A piaci rend megtartásában a polgárőröknek segítségére lesznek; a rendőrök kötelességüket oldalfegyverrel tovább teljesítik.

11. Koronánk értékét, tekintettel világpiazi valutánk helyzetére 60 baniban szabja meg.

12. A szesztilalom továbbra is fennmarad, annyi módosítással, hogy étkező helyeken (csak is itt) 3 deci bor fejenként adható (csak az ebédlőben). Sört kiárusíthatnak. Más kocsmákban azonban teljesen tilos.

Záróra fél kilenckor; ezentúl csak egyházi tisztükben eljáró papok, orvosok, közhivatalokba eljáró tisztviselők (permanens szolgálat megyeházán stb.) és a karhatalom segédletére beosztott polgárok tartózkodhatnak az utcán.

13. A posta és a távírda, magán és hivatali ügyben szabad.

14. A fővárosi lapok és a helybeli lap csak előzetes cenzúra után jelenhetik meg. A román nemzetet és népet gyalázó cikkek és kiáltványok kiadása tilos.

15. Ugyancsak tilos politikai jellegű gyülekezetek megtartása. Ellenben társadalmi, jótékonyági, tudományos, ismeretterjesztő gyülekezések meg vannak engedve.

A Nemzeti Tanács hetente egyszer ülésezhetik, de politikával nem foglalkozhatnak. Szegényügyi, népjóléti, közéleti, közéleti, közegészségügyi dolgokkal és kulturális kérdésekkel foglalkozhatnak esetleg román tiszt ellenőrzése mellett.

A törvény által alkotott testületek (törvényhatósági, közigazgatási bizottság, képviselőtestület), a tárgysorozat előzetes bemutatása mellett, üléseit megtarthatják.

16. A fegyvereket (mindenfélét) közeli falvak két nap alatt, távoliak öt nap alatt, különben szigorú büntetés terhe mellett beszolgáltatni kötelesek. A vadászfegyvert és revolvert szintén, de az illető névre szóló elismervényt kaps a megszállás után visszakapja.

Ezzel kapcsolatban a bűncselekmények elkövetőinek üldözésére és elfogására szükséges karhatalmat rendelkezésre bocsátják. Természetes, hogy a fogva tartás és az ítékezés a bíróságok hatáskörében megmarad.

17. A városról 18-45 éves férfinak engedély nélkül elutaznia nem szabad. Ezen a koron alul, felül lehet, nők korra való tekintet nélkül utazhatnak. Közhivatalnokok egyszersmindenkorra szóló utazási igazolványt kapnak a vármegyében szabad utazásra.

Hozzájárul, hogy záróra alól kivetessék a vármegyei permanens szolgálat. Ha mozi van, este fél kilencig működhetik.

18. Dr. Paál Árpád alispán annak tisztázására kért felvilágosítást a tábornok úrtól, vajon serege I. Ferdinánd román király impériumának a kiterjesztése jelentőségével jött-e ide, vagy csak megszállás jellegével, mely utóbbi esetben az eddigi

államalakulatok megmaradnak és sorsukról a béketárgyalás fog dönteni. Az alispán jelezte, hogy ennek tisztázása a közhivatalok működése szempontjából fontos. A tábornok úr kijelentette, hogy I. Ferdinánd parancsából az antant hozzájárulásával jönnek, idejövételük csak a megszállás jelentőségével bír, s az államalakulások dolgát nem kívánják érinteni, erről majd az érdekelt kormányok döntenek.

A megszállás ideje alatt kormányzati, közigazgatási és bírói teendők végzése az illető hivatalnoki kar kezében marad.

Közigazgatási hatóságainkkal való érintkezésben akként járnak el, hogy megkereséseiket a kormánybiztos útján fogják megtenni.

19. Kérdésre parancsnokló tábornok úr kijelentette, hogy a román hadseregbe való sorozásról vagy internálásról szó sem lehet. Egyúttal fölkerlte a kormánybiztost, hogy a fegyverek beszolgáltatására vonatkozó rendeletet haladéktalanul adja ki, úgyszintén arra is kérve figyelmeztesse a katonatiszti és katona ruhában járó egyéneket, hogy katonai ruháikat hordhatják ugyan de a román tisztekkel való érintkezésben az udvariassági formákat megtartani s a magasabb rangúakat köszönteni kötelesek.

20. A tábornok úr kifejezte azt a kívánatát, hogy a volt osztrák–magyar sereg katonái által a falukban eladott és visszahagyott tárgyakat a közigazgatás szedesse össze és a román hadseregnek adja át, mert e tárgyakra tulajdonjogot formál. A kormánybiztos és a h. alispán erre kijelentette, hogy a román hadseregnek ilyen tulajdonjogáról nincs szó a fegyverszüneti szerződésben s így a tárgyak összeszedésére és átadására felhívást ki nem adhatnak.⁴⁵

Ilyen vagy hasonló megállapodás létrejöttéről másutt nincs tudomásunk, bár szóban másutt is kijelentették a bevonuló román katonai parancsnokok, hogy megszállóként – Paálék számára az antant képviselőjében – és nem hódítóként érkeztek.⁴⁶ A közölt szöveget

⁴⁵ A később is hivatkozási alapul szolgáló szöveg megjelent: *Székely Közélet*, 1918. december 8.

⁴⁶ 1918. december 24-én Neculcea tábornok Kolozsváron Apáthy István előtt kijelentette, hogy nem avatkozik a közigazgatás ügyeibe, de két nap múlva elrendelte az ostromállapotot. Raffay Ernő: *Erdély ...* i. m. 220. A már idézett MÁV esemény-gyűjteményben több esetben találkozunk hasonló román kijelentésekkel közvetlenül a bevonulás után. Írásos megállapodást azonban csak Székelyudvarhely esetében találtunk, ezért tartom fontosnak a megállapodás teljes szövegének közlését.

beszámolószerű fogalmazása ellenére (*Udvarhely vármegye lakosságának*) később több román katonai hatóság (kolozsvári hadosztályparancsnokság, nagyszebeni katonai törvényszék) hivatalos megállapodásként ismerte el. A megállapodás törekenységét jelezte, hogy már a *Székely Közélet*ben való nyilvánosságra hozatalakor néhány pontját törölte a katonai cenzúra.⁴⁷

Nicolescu tábornok távozása után, december 14-én Váentsik és Paál tárgyalásokat folytatott Aristide Leca hadosztályparancsnokkal.⁴⁸ A december 6-i megállapodást megerősítették, sőt a szegényügyi akció vonatkozásában még tovább bővítették. Az új megegyezésről 21 pontos kétnyelvű irat készült, de ezt már nem publikálták a *Székely Közélet*ben. Leca tábornok jószándékát azzal is bizonyította az udvarhelyi vezetők előtt, hogy biztosította a zavartalan összeköttetést a magyar kormánnyal a Csongrád megyéből hozandó élelmiszerszállítmányok érdekében.⁴⁹ Amikor az egyik vidéki román parancsnok letartóztatta Szabady Tivadar oklándi főszolgabíróát azért, mert az a magyar kormány behívóparancsát a községekbe szétküldte, Váentsik az esettel Leca tábornokhoz fordult, aki azonnal intézkedett a szabadon bocsátás érdekében és bocsánatot kért az esetért.⁵⁰ Ez az ügy tovább erősítette a megállapodásokba és a tábornokba vetett bizalmat. A vármegyei vezetőknek más lehetőségük nem is igen volt, így az annexiós igényekkel szemben kénytelenek voltak mindvégig a megállapodásokra hivatkozni.

⁴⁷ A 8.-at teljes egészében, mert a 20. pontban megfogalmazott igényükről a román katonák nem mondtak le. A 17. pont előbb közölt szövege „a 18–45 éves férfiak” rész és a további mondatok teljes törlésével jelenhetett meg. (Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy a 18–45 éves férfiak helyett a város teljes lakosságára vonatkozott az utazási tilalom.)

⁴⁸ *Székely Közélet*, 1918. december 15. valamint a Székely Nemzeti Tanács hivatali naplója (továbbiakban: SZNT N) HRM PÁK Ms 7651/147. A csíkszeredai levéltári anyagban elsősorban táviratok, levelek találhatóak. A hivatali napló ellenben a tárgyalások, helyi intézkedések anyagát is tartalmazza.

⁴⁹ *A tisztviselők hurcolásának vázlatos adatai*. (1919 szeptemberében a budapesti kormány részére készítették Székelyudvarhelyen), HRM PÁK Ms 7651/166.

⁵⁰ Uo. valamint SZNT N 1918. december 14., HRM PÁK Ms 7651/147.

December 25-én a megyeháza udvarán román katonák a cenzúra megbízásából elégették a Székelyudvarhelyre érkezett újságokat. Több diák próbálkozott a megsemmisítésre kerülő anyagból napilapokhoz hozzájutni. Egyiküket (Paál Gézát) az őrkatonák elfogták, és arról vallatták, hogy hol tartanak fegyvereket.⁵¹ A diák szorultságában a megyeháza kistermére mutatott, ahol a Nemzeti Tanács irodája működött. Még délelőtt házkutatást tartottak ott Paál Árpád – a diák édesapja – jelenlétében. A községekből a december 6-i megállapodás értelmében (16. pont) beszoigáltatott 30 fegyvert és az előszobában égett laptöredékeket találtak. A helyettes alispán arra hivatkozott, hogy a Nicolescu tábornokkal történt megállapodás értelmében gyűjtötte össze a vármegye a városházára a fegyvereket.⁵² Az égett laptöredékekkel kapcsolatban megismételte előző napi tiltakozását, mely szerint a Leca tábornokkal történt megegyezéssel ellenkezik a megsemmisítési akció. Paált december 26-ra Pirici ezredes elé idézték, ahol ő a kormánybiztossal együtt jelent meg. Válenstik a tábornokokkal kötött megállapodások megtartását követelte. Az ezredes segédtsíztje az ügyet az éppen betegeskedő ezredes elé utalta. A beidézés hírére az összes vármegyei, városi tisztviselő és számos érdeklődő vonult fel a megyeházára. Az összegyűltek helyesléssel fogadták Paál és Válenstik kijelentéseit arról, hogy a román impériumnak való behódolás vagy eskütétel hazaárulás. A magyar kormány álláspontját erre vonatkozólag felolvastatták a *Pesti Hírlap*ból.⁵³

Ugyanekkor bejelentették, hogy a tisztviselők fizetését 3 hónapra előre biztosítják, és a háborús segélyeket is tovább folyósítják. A nyilvános gyűlés valószínűleg hatással volt a megszállókra, mert két nap múlva a helyi román csapatok parancsnoka, Theodor Pirici ezredes tárgyalta a helyettes alispánnal és a kormánybiztos-főispánnal.⁵⁴ Újból

⁵¹ *Emlékirat. A székelyföldi tisztviselők sérelmeiről a magyar miniszterelnökhöz* (továbbiakban: Emlékirat) HRM PÁK Ms 7651/167. 2., valamint SZNT N 1918. december 26., HRM PÁK Ms 7651/147., Paál Árpád „Gondolat-napló”-ja (továbbiakban: PÁ GN HRM PÁK Ms 7651/330.

⁵² PÁ GN HRM PÁK Ms 7651/330.

⁵³ Uo.

⁵⁴ *Székely Közélet*, 1918. december 19.

jóváhagyták a december 6-i, illetve 14-i megállapodásokat, sőt külön hangsúlyozták, hogy a hadsereg nem közvetlenül a magyar hatóságokhoz, hanem a kormánybiztoshoz mint a helyi államhatalom képviselőjéhez intézi kéréseit. Megegyeztek abban, hogy a december 6-i 19 pontos szöveget (a 20. pont az elutasított román kérés volt) megküldik a hivataloknak, és a megállapodások megerősítését nyilvánosságra hozzák a *Székely Közéletben*. Itt közlik, hogy „a megszálló sereg a fegyverszüneti szerződés érvényét és hatályosságát elismeri, ehhez képest az eddigi államalakulati helyzetet a béketárgyalások döntéséig nem érinti, s így a megszállás ideje alatt a kormányzati, közigazgatási és bírói teendők végzése a meglevő hivatalnoki és tisztoiselői kar kezében marad”⁵⁵.

A harmadszori megerősítést a közvetlen előzményeken túl (ház kutatás a Nemzeti Tanács irodájában) a sorozatos sérelmek és a megállapodások megszegése tették szükségessé. A konfliktusok egy része anyagi természetű ügy volt, míg nagy többségük a megszálló csapatok (a román hatóságok) hosszabb távú berendezkedésére utalt.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadseregének hátrahagyott vagyontárgyai, felszerelése, ellátmánya után hiába vágyakoztak a gyengén felszerelt román csapatok parancsnokai, hiszen azokat a Nemzeti Tanács a szegényakciók keretében kiosztotta a lakosságnak. Ezeket visszavenni csak komoly konfliktus árán lehetett volna, ezt azonban a megszállók január közepéig kerülték.

December 11-én a katonai barakk városi tulajdonba került fürdőkészletét igényelte a román térparancsnokság, ugyanekkor a laktanyában maradt felszereléseket leszereltették és elszállították Csíkszereda felé.⁵⁶ Néhány nappal azelőtt a Nemzeti Tanács szegényeknek szánt szalonját foglalták le.⁵⁷ December 13-án a román tiszti étkező számára lefoglalták a polgári leányiskola helységeit, jöllehet a megállapodás biztosította az iskolák zavartalan működését.⁵⁸ 20-án a román hadosztály-parancsnokság nyilatkozatot kényszerített ki a villamosművektől

⁵⁵ Uo.

⁵⁶ SZNT N 1918. december 11., HRM PÁK Ms 7651/147.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo. 1918. december 13.

arról, hogy nincs tartozásuk. Ezzel szemben a reáliskolában és a kaszárnyában berendezkedő katonaságnak 1 100 korona hátraléka volt.⁵⁹

Az egész időszakon végighúzódott a pénzbeváltás problémája. A december 6-i megállapodás 11. pontjában 1 K=60 bani árfolyamot vezettek be, majd a 28-i megállapodásban ezt a következőképp pontosították: *„A magyar koronapénz értékét a megszálló sereg parancsnoksága akként szabja meg, hogy a lejre való átszámításnál a bukaresti pénzügyminisztérium rendeletei az irányadók. (Jelenleg 1 lej=2 korona, 1 korona=50 bani). A lejnek koronára való beváltása azonban a pénzügyintézetektől kényszerítésekkel nem követelhető. Csupán arra kötelesek a bankok, hogy amennyiben mégis váltanak, akkor csakis a megszabott átszámítási áron válthatnak. A közönség, az árusok és a kereskedők a koronára való beváltás követelése vagy fenntartása nélkül kötelesek arra, hogy a lejt a megszabott értékben elfogadják.”*⁶⁰ E pénzügyi rendelkezés előrevetítette a gazdasági bekebelezést, mivel egy másik állam valutáját és árszabását kellett elfogadni. A lakosság tisztában volt azzal, hogy ez kényszerárfolyamot jelent. December közepén a nagyszabadi szabad pénzforgalomban 1 lej 105 fillért ért.⁶¹ Nyilvánvaló volt az is, hogy a lejrel nem tudnak mit kezdeni, hiszen romániai kereskedők nem tevékenykedtek a megyében, illetve Romániába utazni éppúgy csak engedéllyel lehetett, mint Budapest felé. Ezért a piacon és a boltokban nem akarták elfogadni a lejt. Ennek következtében a katonák néhányszor végigrabolták a piacot, és a kofák eltűntek a vásártérről, ezzel december–januárban komoly közéletelmzési gondot okoztak. A román tisztok december 20-án az Agrár Takarékpénztár bezárásával fenyegetőztek, ha nem váltják be a lejt koronára hivatalos árfolyamon. 24-én a román térparancsnokság azt javasolta Paálnak, aki a Takarékpénztár ügyét képviselte, hogy a bankok azzal hárítsák el a lej beváltását, hogy nincs koronájuk.⁶² Mivel az Agrár Takarékpénztárt ezek után is újabb fenyegetések érték, illetve hírek terjedtek el egy 10 ezer lejnyi összeg tervezett beváltásáról,

⁵⁹ Uo. 1918. december 20.

⁶⁰ *Székely Közélet*, 1918. december 29.

⁶¹ SZNT N 1918. december 21., HRM PÁK MS 7651/147.

⁶² SZNT N 1918. december 23–24.

a december 28-i tárgyaláson foglalkoztak az átváltás kérdésével. Januárban, amikor általánossá váltak a házkutatások és a rekvirálások, már fel sem merült az árfolyam dolga, a lakosság beletörődött a kényszerárfolyamon keresztül történő bújtatott kisemmizésbe.

A magyar sérelmek másik része a város életébe, igazgatásába való román beavatkozást érintette. A már említett katonai cenzúra a román csapatok bevonulása után azonnal életbe lépett. A *Székely Közélet* megfellebbezhetetlen cenzúrázása mellett a vármegyébe érkező lapokat, folyóiratokat, könyveket elégették. A *Székely Közélet* immár cenzúrázott példányait a vármegyén belül is több helyütt szintén megsemmisítették.⁶³

Február 4-ig csak este hatig lehetett az utcán járni. A napközben történő igazoltatások során az igazolványokat gyakran csak akkor fogadták el a járőröző katonák, ha pénzt is kaptak.⁶⁴ December végéig a Casino, a Tisztviselő Kör és a Kereskedő Otthon zárva volt.⁶⁵

A magyar nemzeti szimbólumokkal szemben először december 11-én léptek fel, amikor a szabadiskola plakátját betiltották az azon szereplő Himnusz miatt.⁶⁶ Január 5-én a világháborúban részt vett székely katonák emlékére felállított Vas-Székely szobor egyik feliratának eltávolítását kérte a román térparancsnokság.⁶⁷ A helyettes alispán írásban utasította el a kérést, arra hivatkozva, hogy az emlékjeleket nemzetközi egyezmények védik. Óvott attól, hogy a kegyeletsértéssel indulatok váltsanak ki a lakosságból. Február elején egy éjszaka a Vas-Székely szobrot megcsonkították: a szoboralak vállon tartott fegyverét lefűrészelték és patrontáskájának egy darabját letörték.⁶⁸ Mivel éjszaka csak a román katonák közlekedhettek a városban, és a szobor mellett közvetlenül egy katonai őrhely állt, valószínűsíthető, hogy a megszálló katonák követték el a csonkítást. Ezt a feltételezést

⁶³ Uo. 1918. december 21., 29, valamint Emlékirat, HRM PÁK Ms 7651/167. 2.

⁶⁴ Uo. (Emlékirat) 20.

⁶⁵ *Székely Közélet*, 1918. december 29.

⁶⁶ SZNT N 1918. december 11., HRM PÁK Ms 7651/147.

⁶⁷ A felírat: „Ojtoznál, Volhyniában és fenn a Doberdón ismer az ellenség és rettegi puskatusom.” *Emlékirat* HRM PÁK Ms 7651/167. 4.

⁶⁸ Uo. 15.

megerősíti az a tény, hogy 1919. február 8-án egy koporsót helyeztek a szoborra ismeretlen tettesek. A koporsót reggel eltávolító római katolikus gimnáziumi tanulókat a román katonák felpofozták.⁶⁹ Másnap, 9-én a szobrot ledöntötték és kétszer rálőttek – mintegy kivégezték. Később a helybelieket fenyegetéssel rávették, hogy a szobor fa részét szétfűrészeljék. A fa alakot a román csendőrség tüzelte el, míg a többi részt a román tisztek vacsorájának megfőzésére használták föl. Szibián György volt vármegyei tisztviselő – akkor már kinevezett polgármester – eredménytelenül járt a prefektusnál és a térparancsnokságon a szobor megmentése érdekében.⁷⁰

A helyi intézmények életébe való beavatkozást a stratégiai jelentőségű postával kezdték. December 21-én a román térparancsnokság Dávid Lajos postafőnöknek a személyzet letartóztatását helyezte kilátásba a telefonkapcsolások lassúsága miatt.⁷¹ Dávid azt válaszolta, hogy ha nincsenek megelégedve munkájukkal, vegyék át a telefonszolgáltatást. Másnap Romul Boila, a nagyszebeni Kormányzótanács minisztere táviratilag elrendelte a posta állandó szolgálatát.⁷² A rendelkezést megszegőkkel szemben eljárást helyezett kilátásba.

A vármegye és a város közigazgatásába is fokozatosan egyre erősebben avatkoztak be a román katonai közigazgatás vezetői. A vármegye közigazgatási bizottságának december 11-i ülésén megjelent Şofonea Martin katonai főorvos, aki bejelentette, hogy hivatalos küldötként vesz részt a bizottsági ülésen.⁷³ Válersik kormánybiztos figyelmeztette, hogy mivel a bizottsági ülés nyilvános, azon bárki megjelenhet, de felszólalási, tanácskozási és szavazati joggal csak a bizottság rendes tagjai élhetnek.

⁶⁹ Uo. 26.

⁷⁰ Uo. Itt kell megjegyezni, hogy a helybeli románok közül többen segítettek nemcsak a tolmácsolásban és bizonyos ügyek elintézésében, hanem több esetben a letartóztatott helybeli lakosokért jótállást is vállaltak. E vonatkozásban Victor Constantinescut és Szibián Györgyöt külön is ki kell emelni. SZNT N 1918. december 29., HRM PÁK Ms 7651/147.

⁷¹ SZNT N 1918. december 21.

⁷² Uo. 1918. december 22.

⁷³ *Székely Közélet*, 1918. december 15.

December 20-án Buza Barna földművelésügyi miniszter rendeletét a földművelő volt katonák munkába állásáról a román térparancsnokság nem engedte kiplakátozni.⁷⁴ Indoklásul azt közölték, hogy Buza Barna csak Magyarország minisztere, és nem a megszállt részeké.

Ugyanezen a napon a helybeli román térparancsnokság kérte, hogy a magyar hatóságok románul intézzék hozzá leveleiket, mert egyébként a kéréseiket nem teljesítik.⁷⁵

2.4. A Kormányzótanács közigazgatási jogkörének kiterjesztése

Ezzel egyidejűleg román részről szóban több helyről jelezték a Nemzeti Tanácsnak, hogy felügyeleti szervként csak a nagyszebeni román Kormányzótanácsot ismerik el mint törvényes és jogos kormányt a megszállt területeken.⁷⁶ December közepén Nagyszebenből megkeresték a kormánybiztost, és meghívták a vármegye képviselőit a közlélezési

⁷⁴ SZNT N 1918. december 20., HRM PÁK Ms 7651/147.

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Marosvásárhelyen ezekben a napokban már felszólították az összehívott tisztviselőket, hogy csak a nagyszebeni Kormányzótanács a törvényes és jogos kormány. Uo.

Az 1918. december 1-i gyulafehérvári nagygyűlés a határozatok megvalósítására egy nagytanácsot (Marele Sfat Național) választott, amely a nagygyűlés másnapján egy 15 tagból álló bizottságra ruházta át a jogait. Ez a bizottság (Consiliu Dirigitor, majd Consiliu Dirigent), a Kormányzótanács, az egyesülést becikkelyezésével párhuzamosan kibocsátott rendelettörvénnyel az erdélyi közhivatalok (majd a Kelet-Magyarországtól elcsatolt területek egészének) vezetésével a bízta meg. Ez alól kivételt képeztek a külügyi, hadügyi, közlekedésügyi, (vasút, posta, távirat, távbeszélő), vámügyi, állambiztonsági hivatalok, valamint a belső állami kölcsönre vonatkozó ügyek. Ezek a központi kormány hatáskörébe tartoztak. *Monitorul Oficial*, 1918. december 13., 212. sz. 3631. sz. rendelettörvény. Ez a regionális közigazgatási intézmény 1920. április 4-ig működött, Iuliu Maniu vezetésével. A Kormányzótanács rendeletekkel (decret) alakította át a közigazgatást és ezeket a későbbi bírói gyakorlat törvényerejűként ismerte el. Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944, 17–18, 46.

ügyek megbeszélésére.⁷⁷ Paál Árpád, Demeter Lőrinc, és Kovács János december 15-én kezdték meg tárgyalásaikat a Kormányzótanács illetékeseivel. A tervek szerint a megszállt 26 vármegye fölöslegeit összegyűjtötték volna, és 4 havi ellátásként ezt osztották volna ki a megyéknek. Később az antant biztosíthatná az ellátást Románián keresztül.

Mindehhez a Kormányzótanács a Székelyföldre is biztosokat akart kinevezni. Ez ellen az udvarhelyiek tiltakoztak, és felajánlották, hogy az addigi önkormányzat megnevezi a képviselőit a román kormányzótanáccsal való érintkezéshez. Ezt azonban a szebeniek elutasították. A tárgyalás során nyilvánvalóvá vált: a Kormányzótanács a Székelyföldet a román állam részének tekinti.

Ez tűnt ki a megszállók 4. sz. rendeletéből is, amely kimondta, hogy aki a magyar hadseregbe távozik – pl. a Székely Hadosztály tagjai – az örökre ki lesz tiltva a vármegyéből. A rendelet kifüggesztését 1919. január 5-én követelték Paáltól, aki ezt mint a magyar államjoggal ütköző akciót visszautasította.⁷⁸ Másnap az erdélyi román főparancsnokság 12 „felszabadító” tábláját (rendeletét) tették közzé. Január 7-én Paál nyilvános óvást tervezett a táblák ellen. Váentsik ezzel nem értett egyet, sőt azt is ellenezte, hogy a tisztviselők olyan értelmű felvilágosítást adjanak, hogy a rendeletek nem kötelezőek. A kormánybiztos már mindkettőjük lemondását javasolta, amikor Paál azt a kérdést vetette fel: Váentsik vajon a román kormánybiztosnak a megyébe érkezésekor is azt fogja kívánni, hogy a tisztviselők maradjanak a helyükön? Erre Váentsik visszakozott. Az óvás szövege elkészült,⁷⁹ de arról már nincs tudomásunk, hogy átadták-e az illetékes román hatóságnak. Annyi bizonyos, hogy a magyar kormánynak és Apáthy István kelet-magyarországi kormánybiztosnak elküldték.

Január 8-án, mivel egyre bizonytalanabb lett a magyar közigazgatás jövője, Paál és Váentsik megegyeztek abban, hogy a tisztviselők illetményét két hónapra előre kifizetik. Másnap, 9-én került sor

⁷⁷ A tárgyalásokról beszámoló: *Székely Közélet*, 1918. december 22.; A Székely Köztársaság történetéből I. *Erdélyi Magyarország*, 1992. 5. sz. 34.

⁷⁸ GN HRM PÁK Ms 7651/330.

⁷⁹ *Nyilvános óvás*. HRM PÁK Ms 7651/150.

a népköztársasági hűségeskü letételére.⁸⁰ Paál a kormánybiztos lakásán tette le az esküt, majd délután ő vezette a tisztviselők esküjét. A helyettes alispán a következőket jegyezte fel naplójában ezzel kapcsolatban: „Figyelmeztettem őket [az udvarhelyi tisztviselőket – BN], hogy államunk drámája az utolsó felvonásnál van, mindenki vessen számot magával, mikor tőle a magyar kormány rendelete folytán a magyar esküt kérem [...] A magyar eskü csak annyiban tűrhet értelmezést, hogy amennyiben itt, a Székelyföldön, a békeszerződések nem tartják fenn a magyar államot, akkor a népek önrendelkezési joga értelmében székely államra van igényünk. Tehát mostani magyar eskünk másodsorban székely eskünek értelmezhető.”⁸¹ Nyilvánvaló, hogy a Magyar Népköztársaságra tettek esküt, de ez Paál értelmezésében azt jelentette, hogy a székelyföldi magyarság az önrendelkezési jog alapján fenntartaná államkapcsolatát Magyarországgal, vagy ha azt a békeszerződés felosztaná, akkor a székelyföldi magyarság önálló államot alkotva kívánna tovább élni.

Az esküt követően fél óra múlva, miközben Paál éppen levelet írt Gyergyószentmiklósról, megjelent nála két román tiszt, akik magyarázatot követeltek az eskütételről, és kérték az eskütevők névsorát.⁸² Paál azzal utasította el őket, hogy forduljanak a kormánybiztoshoz. A tiszték távozása után folytatta a megkezdett levelet. Épp a Székely Köztársaság szükségességét fejtegette, amikor újból megjelent a két tiszt négy szuronyos katonával, és Paált letartóztatták. A térparancsnokságra, a vármegyeháza másik szárnyába kísérték, ahol azzal vádolták, hogy engedély nélkül tartott politikai gyűlést. Paál elmondta, hogy nem gyűlésre került sor, hanem a kormánybiztos rendelete alapján a Magyar Népköztársaságra és kormányára tett esküre. Váentsik kérésére a román katonai parancsnok este hazaengedte a helyettes alispánt, de egyben elrendelte szigorú háziőrizetét. Paál ilyen körülmények között látott hozzá a székely államról szóló emlékiratának

⁸⁰ GN HRM PÁK Ms 7651/330., valamint A tisztviselők... HRM PÁK Ms 7651/166.

⁸¹ *Visszaemlékezés...* HRM PÁK Ms 7651/337.

⁸² GN HRM PÁK Ms 7651/330.; A Székely Köztársaság történetéből I. *Erdélyi Magyarság*, 1992. 5. 35.

elkészítéséhez. Ennek bemutatása előtt azonban vissza kell térnünk 1918 novemberének eseményeihez.

2.5. A Székely Köztársaság ügye

A belgrádi fegyverszüneti egyezmény aláírása és a sikertelen aradi tárgyalások⁸³ után, amikor a szerb és a román csapatok megszállták a demarkációs vonaltól délre eső területeket, időszerűvé vált az annexiós törekvések igazságtalanságának propagálása és a béketárgyalásokra való felkészülés.

A budapesti Székely Nemzeti Tanács 1918. november 17-én nagygyűlést tartott, ahol támogatásáról biztosította a kormány nemzetiségi politikáját.⁸⁴ Javasolták, hogy amennyiben a békekonferencia nem tartja fenn a magyar állam területi integritását: 1. a magyar–román együttélés a wilsoni elvek alapján kantonális rendszerben biztosítottasék, 2. ahol a székelység összefüggő többséget képez, ott nemzetközi garanciák mellett „független, szabad és szuverén köztársaságot alkot-hasson”, 3. kéri a Magyar Népköztársaság támogatását az államalakulat létrehozásában és abban, hogy biztosítottasék számára képviselőt a békekonferencián. Továbbá kéri a székelyföldi Nemzeti Tanácsokkal való kapcsolattartás biztosítását, és egy bizottság kiküldése mellett döntenek, amelynek emlékiratba kellett volna foglalnia a „Székely Népköztársaság” tervét. A Székely Nemzeti Tanács (Jancsó Benedek, Ugron Gábor az Erdélyi Szövetség –) vezetői felkeresték javasla-taikkal Jászi Oszkárt is, aki támogatásáról biztosította törekvéseiket.

⁸³ Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. *Napkelet*, 1921. december 21.

⁸⁴ A székelyek küldöttsége Jászi miniszternél. MOL K 40 1918–XVIII–308. A Jászi Oszkár minisztériumában elkészített tervezetről, Magyarország kantonizálásáról és a Károlyi-kormányzat terveiről, intézkedéseiről részletesen lásd K. Lengyel Zsolt: „Keleti-Svájc” és Erdély 1918–1919. A nagyromán állameszme magyar alternatíváinak történetéhez. In Uő: A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez. Csíkszereda, Pro-Print, 2007, 73–96.

Az utóbb említett bizottság felállításáról, esetleges tevékenységéről nincs tudomásunk.

A székelyföldi megyék közül egyedül Udvarhely álláspontját ismerjük a budapesti határozatokkal kapcsolatban. A béketárgyalásokon való részvételt támogatták, de a Székelyudvarhelyi Nemzeti Tanács „*a székelyföldi külön köztársaság eszméjét egyelőre el nem fogadta*”⁸⁵. Az ügyben a budapesti Székely Nemzeti Tanácshoz megbízottakat küldtek, és felvették a kapcsolatot a szász és a kolozsvári román, illetve magyar Nemzeti Tanácsokkal is.

Bethlen István ösztönzésére 1918. november 19-én létrejött egy előkészítő bizottság az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács megalakítására, illetve a november 28-ra Marosvásárhelyre hirdetett székely nagygyűlés megszervezésére.⁸⁶ Felhívásukban nem szóltak a Székely Köztársaságról, de a *Kolozsvári Hírlap* már az Erdélyi Székely Nemzeti Tanács feladatát egy önálló Székely Köztársaság alapjainak megteremtésében látta.⁸⁷ A marosvásárhelyi baloldal, a helyi Nemzeti Tanács és a munkásság nyomására az előkészítő bizottság november 24-én feloszlott, és a nagygyűlés vezetését a Nemzeti Tanács vezetőinek adták át.⁸⁸ A november 28-i több ezres gyűlés helyeselte a kormány nemzetiségi politikáját és az integritáshoz való ragaszkodást. *A világ népeikhez* című kiáltványuk Erdély megszállását és tervezett elcsatolását jogtalanak nevezte. Megoldási javaslatként Jászina a románok által az aradi tárgyalásokon már elutasított elképzeléseit támogatták. Nem választották meg az Erdélyi Székely Nemzeti Tanácsot, és a Székely Köztársasággal sem foglalkoztak. Ellenben létrehozták az Erdélyrészi Magyar Nemzeti Tanácsot azzal a céllal, hogy az majdan a megszállt területeken Magyarországot képviselje.⁸⁹ A már említett udvarhelyi állásfoglalás a Marosvásárhelyi Nemzeti Tanács mint Székelyföldi Központi

⁸⁵ Székelyszervező és erdélyi mozgalmak. *Székely Közélet*, 1918. november 24.

⁸⁶ Részletesebben tárgyalja Romsics Ignác: *Bethlen István*. Politikai életrajz. Budapest, Magyarországtudató Intézet, 1991, 73.

⁸⁷ Már a tervezett köztársaság területéről és gazdasági adottságairól tájékoztat a *Kolozsvári Hírlap*, 1918. november 22-én.

⁸⁸ Romsics Ignác: *Bethlen ...* i. m. 73.

⁸⁹ Uo.

Nemzeti Tanács elismeréséről is ide kapcsolódik. A megszállás alatti gyülekezési és utazási korlátozások miatt azonban a létrehozott tanács nem tudta betölteni rendeltetését.

Paál Árpád a *Székely Közélet* december 8-i (a megszállás alatti első) számában a gyulafehérvári román nemzetgyűlés határozatait értékelte. Úgy vélte, hogy a magyarországi románság nem fogja megtalálni gazdasági kapcsolatait Nagy-Romániában, mivel egyrészt a szászok és a székelyek területileg elválasztják őket a Román Királyságtól, másrészt „*az erdélyi román vidékek rászorulnak a magyar Alföld gabonájára és gépipari termelésére, viszont a magyar Alföld is rászorul az erdélyi fára, sóra és egyéb ásványra. Ez a kölcsönösség olyan együttélést teremt, mely a politika mesterkéltségét túl fogja nőni*”⁹⁰. Ezért a következőt javasolja: „*Legyen külön Erdélyi Köztársaság a maga román, székely, szász és magyar nemzeteivel. Ezzel az alakulattal az előbbi magyar állam egységét sem zavarhatjuk, s politikai és nemzetközi tűzfészekké a magunk szülőföldjét nem tesszük, mert minden nemzet egyensúlyozottan megkapja a maga új államhatalmát is, meg a régi összefüggéseit is. Ez a külön államalakulat barátságos szomszédként fog állani Magyarország és Románia között, s a két régi állam testvéri szövetségének a létrehozása fog lenni*”⁹¹. Helyi szinten lemondanának a történelmi Magyarország integritásáról, ha a wilsoni elveket, illetve az etnikai önrendelkezés elvét következetesen egész Erdélyben érvényesítenék. Az önálló államiság mint a kérdés rendezésének kulcsa Gyárfás Elemér 1919 márciusi, Iuliu Maniunak készített tervezetében részletesebb kidolgozásra került.⁹² Az önálló Erdélyi Köztársaság eszméjét képviselte Paál Nagyszebenben a Romul Boilával (a Kormányzótanács már említett miniszterével) folytatott tárgyalásokon is. Boila ezt ideális megoldásnak minősítette, de diplomatikusan-sajnálkozva közölte, hogy a gyulafehérvári román

⁹⁰ *Székely Közélet*, 1918. december 8.

⁹¹ Uo.

⁹² Gyárfás Elemér: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. In uó: *Erdélyi problémák*. Kolozsvár, 1923, 143–153.; ua. közölte a *Magyar Kisebbség*, 1998. 1. sz. 123–130. <http://www.jakabffy.ro/magyar-kisebbsseg/index.php?action=-cimek&lapid=8&cikk=m980115.htm>

nemzetgyűlés határozata már ezen az eszmén túlmenő megoldást létesített, s ehhez az antant is hozzájárult.⁹³

Miután Paál és környezete számára bebizonyosodott az önálló Erdélyi Köztársaság létrehozásának esélytelensége, a Székely Köztársaság eszméje került előtérbe. Az elképzelés az 1918. novemberi határozatok nyomán, a századelő Székely Kongresszusainak törekvéseire is támaszkodva,⁹⁴ a székelyföldi tisztviselői ellenállás során 1918 decemberében–1919 januárjában formálódott ki. December 18-án az egyik adóügyi tisztviselő jelezte, hogy szívesen kidolgozná a székely autonómia rendszerét. 21-én össze is ültek néhányan, és egy emlékirat elkészítését határozták el egy semleges államalakulat létrehozása érdekében. Felvették a kapcsolatot ebben az ügyben a szomszédos megyékkel is. (A kezdeményezők: Mezey Ödön, Paál Árpád, Gál István, Puskás Lajos, Haáz Rezső, Kolumbán Lajos.) December 30-án a köztársaság alaki és anyagi tervével együtt egy népszavazás megszervezésének lehetősége merült fel. 1919. január első napjaiban Paál már aktív propagandát folytatott a városban a Székely Köztársaság mellett.⁹⁵ Január 4-re többekkel megállapodott a köztársaság ügyében: a fegyverszüneti szerződés és a megszállás elismerése mellett akarták kikiáltani az önálló független székely államot. Ez gazdasági szövetségre lépett volna a román és a szász nemzettel, Romániával, Magyarországgal, Szerbiával, Lengyelországgal, Ukrajnával és Oroszországgal, illetve Svájc, Anglia és az Egyesült Államok protektorátusát kérte volna. Itt is, épp úgy, mint a Bánáti Köztársaság tervénél, megfigyelhető, hogy

⁹³ *Székely Közélet*, 1918. december 22.; A Székely Köztársaság története I. *Erdélyi Magyarság*, 1992. 5. sz. 34.

⁹⁴ *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Sajtó alá rendezte Buday Barna, Budapest, Pátria, 1902, 696.; Balaton Petra: A székely társadalom önszerveződése: a székely társaságok (Törekvések Székelyföld felzárkóztatására a XX. század elején), *Korunk*, 2010. 1. sz. 78–85., 2. sz. 71–78.,

⁹⁵ GN HRM PÁK Ms 7651/330.; Paál Árpád naplói. Az eredeti példányok Paál Gábor tulajdonában találhatók. (Az *Erdélyi Magyarságban* közölt naplórészletek innen származnak.) A naplókról készített betűhű gépirat kronologikusan rendezve a Teleki László Alapítvány Könyvtárának archívumába került. Jelenleg az OSZK Kézirattárában található a 625. sz. fondban.

az államalakulat kicsinységét és nagy nemzetállamok közé való besoroltságát szövetségi szerződésrendszerrel próbálták kiegyensúlyozni. Másnap, január 5-én Gál Istvánt Csíkszeredába küldték azzal, hogy a köztársaság békés kikiáltására 10-én kerül sor,⁹⁶ és tíz csíki képviselő Székelyudvarhelyre érkezésére számítanak. Azonban 9-én Paált letartóztatták, és megtalálták Gyergyószentmiklósról írt levelét, amelyben azt fejtegette, hogy a román impérium ellen a Székely Köztársaság létrehozása lehet a lehetséges megoldás. Január 12-én már házi őrizetben kapott üzenetet arról, hogy a háromszékiek (Király Aladár főispán vezetésével) a Székely Köztársaságot Budapesten tervezik kikiáltani, de ezzel addig várnak, míg véglegessé nem válik, hogy a békekonferencia Magyarország felosztása mellett dönt-e.⁹⁷

Január 13-án este Kolumbán Lajos tanfelügyelő kíséretében Valer Neamțiu (a nagyszebeni Kormányzótanács által Udvarhely vármegyébe kinevezett kormánybiztos-prefektus) felkereste a házi őrizetben lévő Paál Árpádot.⁹⁸ Neamțiu a szászok medgyesi nyilatkozatához⁹⁹ hasonló székely határozat létrehozására akarta rávenni a helyettes alispánt. A szívélyes légkörű tárgyalás során Paál elmondta, hogy *„hajlandók vagyunk a románokkal való tárgyalásra, sőt szükségesnek látom, de csak az önálló Székely Köztársaság alapján lehet egyezség. Ő [V. N.] megígérte, hogy a székely megyék vezetőinek idegyülekezésére engedélyt szerez, szabad megnyilatkozásunkat biztosítja, csak menjenek aztán Szebenbe. Én Budapesttel is összeköttetést kértem, csak úgy tárgyalhatunk Szebennel, ha Budapest is hozzájárul megállapodási terveinkhez”*¹⁰⁰. Ezt követően a román kormánybiztos eltávozott azzal, hogy Maniuval kell konzultálnia. Visszatérte után a román térparancsnokra hivatkozva közölte, hogy székely államról szó sem lehet. Bemutatta és magyarázta a szászok medgyesi határozatát, és Preszkura Jánoshoz hasonlóan¹⁰¹ mindenfélét ígért

⁹⁶ GN HRM PÁK Ms 7651/330.

⁹⁷ Uo.

⁹⁸ Uo., valamint A tisztviselők... HRM PÁK Ms 7651/166.

⁹⁹ 1919. január 8-án az erdélyi szászok gyűlése kimondta csatlakozását Romániához.

¹⁰⁰ GN HRM PÁK Ms 7651/330.

¹⁰¹ A január első napjaiban Székelyudvarhelyen tartózkodó földbirtokos azt

a székelységnek: magyar közigazgatást, magyar közoktatást, miniszteri és államtitkári széket Bukarestben.¹⁰² Paál arra hivatkozva, hogy a székelység nevében nem nyilatkozhat, mindvégig a székelyföldi vezetők összehívásához ragaszkodott, így a tárgyalás minden konkrét eredmény nélkül ért véget.

Ugyanezen a napon fejezte be Paál húszoldalas kéziratát *Emlékirat a semleges, független Székely Államról* címmel.¹⁰³ A köztársaság magában foglalta volna Háromszék, Csík, Udvarhely és Maros-Torda vármegyét, illetve Brassó, Kolozs és Torda-Aranyos megyék magyarok lakta területeit. Létrehozását a wilsoni önrendelkezési jog alapján képzelte el. Az államalakulat szükségességét a Brassó melletti csángók, az aranyoszéki székelyek és a Kolozs megyei magyarok együtt 800 ezres egybefüggő, magyar anyanyelvű tömegén túl a székely nemzet múltbeli jogi-politikai különállásával indokolta. A Magyarország és a Székelyföld között létrejövő szász és román különállást nem ellenezte, de ebből adódóan ragaszkodott a harmadik fél (magyarok–székelyek) önrendelkezési jogának elismeréséhez. Helyzetértékelése szerint Magyarország felbomlásával két gyenge állam jönne létre (Magyarország csonka volna, Románia pedig belülről gyenge a nagyállamisághoz), melyek állandó feszültségeket, „új Balkánt” idéznének elő. Ezért a nemzetközi tényezőknek Magyarországnak mint gazdasági egységnek a fennmaradását kellene követelniük, de mivel Románia „vérszemet kapott imperializmusa” a másik veszélyforrás, el kellene ismerni a székely államot, amely Magyarországgal és Romániával egyaránt gazdasá-

a hírt hozta, hogy a nagyszebeni Kormányzótanács a Székelyföldön az iskolák, a közigazgatás, a bíróságok magyar nyelvhasználatát meghagyná, csupán a legszükségesebb mértékben kívánná meg a románoknak mint új államnyelvnek az ismeretét. A törvényhozásban is csak székelyek képviselhetnék a Székelyföldet, és a főispánok is közülük kerülnének ki. *Székely Közélet*, 1919. január 5. A Kormányzótanács érvényben tartotta az 1868: XLIV. törvényt a nemzetiségi kérdéstről. De ez csak akkor lett volna jogforrás, ha elismerik a Kormányzótanács főhatalmát.

¹⁰² GN HRM PÁK Ms 7651/330.

¹⁰³ HRM PÁK Ms 7651/153. A dokumentum megjelent a *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 120–133., ua.: http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbség/pdf/2003_2-3_13.pdf [2012.03.10.]

gi szerződéseket kötne. Így Románia megtarthatná a magyarországi, románok lakta területeket „és azt a hitét, hogy a székely államot bizonyos átszervezések során mégis elnyelheti”¹⁰⁴. Ehhez kapcsolódna a semlegeség elve, melyet a környező államok és a nagyhatalmak garantálhatnának. Amennyiben Magyarország megőrizné integritását, „akkor a székely állam ezt nemhogy csonkítaná, de tartalmazhatja; vagy nem lesz magyar integritás, és akkor a megmaradó Magyarországnak is jobb lesz, ha a székely nemzet révén is a magyar fajiség számára egy szuverén területet megmenthetett. A kivétel érdekében tehát minden fokozatos alkudozás nélkül magának Magyarországnak is a világbéke tárgyalásaiba bele kell dobnia a semleges székely állam igénylését. Ezzel új nemzetközi alanyt és egyéniséget állít harcba a magyar területek megtartása érdekében”¹⁰⁵. Tehát a létrehozás logikája megegyezik Jancsó Benedekék 1918. novemberi elképzelésével: súlyt adni a magyar integritás védelmének, és ha ez nem sikerül, védelmezni az idegen uralommal szemben az erdélyi tömbmagyarságot. Merőben „újak” azonban Paálnak a székely államalakulat belső berendezkedésére vonatkozó elképzelései. Az állam gazdasági alapját a területén található 750 ezer hektár erdő biztosítaná. Ezeket államosítással köztársasági vagyonná tenné, majd szerződést kötnének Magyarországgal, hogy az új állam ellátja Magyarország minden épületfa-szükségletét. Számításai szerint csak ebből a forrásból évi 75 millió korona folyna be az államháztartás javára. Ugyanígy államosítaná a bányákat, az ásványvízforrásokat, a föld alatti tulajdont (Maros-Torda megyei földgáz). Az erdőgazdálkodással összefüggő ágazatokban (méhészet, juh-tenyésztés, selyemtermelés) állami monopóliumot vezetne be. Ennek révén az iparosokat olcsó nyersanyaggal látnák el. Az így felvirágoztatott külkereskedelmet szintén állami kézbe vennék, az adókat pedig megszüntetnék. Paál elmarasztalta a magyar kormányzat székelyföldi vasút- és iparfejlesztési politikáját, annak megváltoztatása érdekében nagy állami beruházásokat tervezett közmunkák megindításával, munkamilizációk felállításával. A tervezet szerint a papok és a tanítók állami hivatalnokok lennének. A 600 község a korabeli 3 000 tanító, pap

¹⁰⁴ *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 131.

¹⁰⁵ Uo. 131–132.

helyett 6 000-et foglalkoztatna. A központi irányítást a köztársasági elnökön kívül 3 minisztérium végezné, a törvényhozást pedig hatvétenként demokratikusan választanák.

A terv társadalompolitikai elképzelései *utópisztikusak*. Magukban hordozzák a századforduló óta szerveződő Székely Kongresszusok székelyföldi iparfejlesztő ambícióit az ezzel együtt jelentkező „székely egység gondolat” kollektivizmusát. A háborús gazdálkodás bizonytalansága nyomán kerültek előtérbe Udvarhely megyében a készpénz-gazdálkodás problémái. A világháború előtti állapotokhoz képest Paál úgy látja, hogy az érdekek nyílt felszínre kerülése, a pénz, az egyéni érvényesülési vágy a falusi lázongások okozói. Valójában a hagyományos székely falu rendjének felbomlása zajlott le, s ezt a folyamatot a visszatért („világlátott” és fegyveres) katonák és a közigazgatás rendjének megbomlása hirtelen felgyorsította. Paál eszméit egyfajta messianizmus is jellemezte, melyet a székelység különleges ázsiai származására alapozott. Abból indult ki, hogy a világháború a nyugati és a keleti fajok harca, melyben a székelység mindkettőhöz tartozóként ütközőpont és megbékélési terület (közvetítő) lehet. Ezért az *Emlékirat* későbbi propagandája során a svájci kapcsolat mellett a japán (közismert volt a székely-japán rokonság teóriája) támogatás megszerzését sürgette.¹⁰⁶ Nem tudjuk, hogy a vármegye vezetői közül mennyien osztották Paál nézeteit a már említett decemberi megbeszélések résztvevőin kívül, de valószínű, hogy a fiatalabb városi értelmiség köréből többen folytattak ezekről a kérdésekről vitákat.

A tízezer lakosú, főleg iparosok, kiskereskedők lakta város, iskolái révén viszonylag komoly értelmiségi réteggel rendelkezett, és a század első évtizedében megindított szabadiskolai előadások azt tükrözték, hogy a modern koreszmék igen hamar közvetítőkre találtak Székelyudvarhelyen.¹⁰⁷ A Paál további pályafutása során kidolgozott

¹⁰⁶ A „*Szellemi Front*” megindításával kapcsolatos iratok. HRM PÁK Ms 7651/156., valamint Paálnak az Erdélyi Székely Magyar Szövetséghez küldött előterjesztéseiben, leveleiben is többször felmerült a japán kapcsolat megteremtésének szükségessége. HRM PÁK Ms 7651/415.

¹⁰⁷ Erről a közművelődési életről lásd Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Kriterion, Bukarest, 1993. 129–158.

közigazgatási, kisebbségpolitikai koncepciókban a tervezetben található államosító, néhol falanszter-szerű elképzelések nem tértek vissza.

A „Székely Köztársaság”-ról készült tervezetet eljuttatták a szomszédos székelyföldi vármegyék vezetéséhez, valamint Budapestre, de további sorsáról vagy ezzel kapcsolatos vitákról nincs tudomásunk.

2.6. A román közigazgatás bevezetése Székelyudvarhelyen

Miközben Paál házi őrizetben az emlékiraton dolgozott, a tisztviselői kar több alkalommal tiltakozott letartóztatása miatt a román ténparancsnokságon. Január 13-án Válenstik Ferenc és Puskás Lajos az udvarhelyi tisztviselők nevében Segesváron Leca hadosztályparancsnoknál jártak a helyettes alispán kiszabadítása érdekében.¹⁰⁸ Ott tudták meg, hogy a katonák a letartóztatást a nagyszebeni Kormányzótanács rendeletére hajtották végre. Ugyanezen a napon Valer Neamțiu (korábban Németh Valér) a Monarchia hadseregének őrnagyi egyenruhájában megjelent a főispán-kormánybiztosi hivatalban, és a román katonai főparancsnokság kinevezési okmányát – mely őt Udvarhely vármegye főispáni ügyvivőségére jogosította fel – felmutatva felszólította a kormánybiztos-főispánt, hogy adja át hivatalát.¹⁰⁹ Miután erre Válenstik nem volt hajlandó, kényszert alkalmaztak, és erről jegyzőkönyvet vettek fel. Ezek után az egész vármegyeházán minden tisztviselő abbahagyta a munkát. Neamțiu Keith Ferencet – aki mint vármegyei főjegyző, Válenstik és Paál akadályoztatása következtében a tisztviselői hierarchia vezetője lett – igyekezett meggyőzni arról, hogy a hivatalnokok ismerjék el főispánságát, és akkor román hűségükre sem lesz szükség. Mivel azonban ez nem járt sikerrel, Neamțiu kijelentette, hogy akik nem akarnak román impérium alatt szolgálni, azok tekintsék magukat elbocsátottnak.¹¹⁰

¹⁰⁸ Emlékirat... HRM PÁK Ms 7651/167. 7.

¹⁰⁹ Uo. 8.

¹¹⁰ Uo.

A közigazgatás vezetésének átvételére tett kísérlet az egész Erdélyre kiterjedt egyidejű hatalomátvétel részét képezte. A nagyszebeni Kormányzótanács 1919. január 14-én az összes erdélyi (kelet-magyarországi) megyébe főispánokat nevezett ki, Csík, Udvarhely és Háromszék kivételével.¹¹¹ A rendelet 3. §-a szerint a közzolgálat nyelve román, a 4. § rendelkezik arról, hogy a községi, felekezeti, alapítványi és magániskolák tanítási nyelvét az iskolafenntartók állapítják meg, az 5. § pedig kimondja, hogy a helységnevek mindegyik nemzet nyelvén használhatók. Ugyanekkor, január 15-én Grandpierre Emil kolozsvári törvényszéki elnök vezetésével Nagyszebenben öttagú küldöttség tárgyalta Maniuval a Kormányzótanács elnökével a hűségesküőről, a magyar tisztviselők képviselőjében.¹¹² Azt kérték, hogy az ideiglenes román kormányzat elégedjen meg az ünnepélyes fogadalomtétellel, és ne követeljen tőlük hűségesküt. Ezt azonban másnap elutasították azzal, hogy a Kormányzótanács „fontos politikai tekintetek miatt, a román államra leteendő hivatali hűségeskütől el nem tekinthet”¹¹³. Később kisebb tisztviselői küldöttség Budapestre történő kiutazásának engedélyezését kérték a Kormányzótanácstól, hogy a magyar kormánytól megszerzhessék a felmentést a hűségeskü alól. Ezt elvileg elfogadták, de az utazást nem engedélyezték. A magyar tisztviselők, amint már említettük, attól tartottak, hogy amennyiben leteszik a hűségesküt, ezzel a béketárgyalásokon a román pozíciót erősítik, illetve fennáll a magyar nyelvterületről való elhelyezésük, alacsonyabb beosztásba való kerülésük veszélye. Hivatkozási alapjuk mindvégig a hágai nemzetközi

¹¹¹ *Gazetta Oficiala*, 1919. január 14/27. Magyar fordítása: MOL K 610 32-III. 2. D. A nagyszebeni román Kormányzótanács az erdélyi közigazgatást a romániai 1886 : 28. tv. alapján alakította át: a megyék, járások, városok élére prefektusokat neveztek ki. Az addigi választott tisztviselőket a prefektusok javaslatai alapján a Kormányzótanács osztályfőnökei nevezték ki. Eltörölték a virilizmust, a román nyelvtudás a közigazgatási szolgálatban követelmény lett. *Ellenzék*, 1919. január 23., február 5.

¹¹² Mikó Imre szerint a magyar küldöttség azt javasolta Iuliu Maniunak, hogy kantonálisan osszák fel Erdély közigazgatását. Mikó Imre: *Huszonkét év. ... i. m. 15. A küldöttség hűségesküügyben végzett munkájáról: A magyar tisztviselők kérdése és a román kormány álláspontja*. MOL K 610 III. d.-17.

¹¹³ Uo.

szerződés 45. pontja volt, amely kimondja, hogy „tilos a megszállott terület lakosságát arra kényszeríteni, hogy az ellenséges hatalomnak hűséget esküdjön”.¹¹⁴

Székelyudvarhelyen Neamțiu román főispán január 14-én felkereste a postahivatalt, és utasította az alkalmazottakat, hogy a nagyszebeni román hatóságok rendelkezéseit mindenben teljesítsék. A postások a nagyszebeni fennhatóságot nem ismerték el. Erre Neamțiu elbocsátással fenyegetőzve másnap délután 5-ig adott határidőt a behódolásra.¹¹⁵

Január 15-én délelőtt 10-kor Neamțiu magához kérte a vármegyei hivatalfőnököket, és felszólította őket, hogy délután 5-ig minden tisztviselőt vegyenek rá a behódolásra; ez gyakorlatilag a román királyra tett hűségeskü letételét jelentette volna. 11 órakor megjelent a vármegyei tisztviselők értekezletén, s ott már deportálással fenyegette meg a behódolást megtagadókat. Válaszul Szentkirályi Kálmán árvaszéki ülnök kijelentette, hogy *„a tisztviselői kar a megszálló román királyságbeli csapatok minden kívánságát teljesítette kettő kivételével, s csupán a szobor megcsonkítására és a bevonulás eltiltására irányuló, tehát a becsületbe s a haza iránti kötelességbe ütközők kivételével. Kijelentette, hogy a tisztviselői kar a jövőben is kész lelkiismeretes munkásságát folytatni, ha dr. Válentsik Ferenc kormánybiztos hivatalába visszahelyeztetik, s a teljesen jog- és igazságtalanul letartóztatott dr. Paál Árpád helyettes alispán szabadlábra helyezve hivatalba léphet. S hangoztatta, hogy szívesen látják Neamțiu-t a kormánybiztos mellett, mint katonai megbízottat. Miután Neamțiu ezt lehetetlennek nyilvánította, a tisztviselők is kijelentették, hogy nekik így szolgálatban maradni szintén lehetetlen”*¹¹⁶. Délután 5-re a vármegyeházát megszállta a román katonaság. Az épület előtt a tisztviselők családtagjait és a fejleményeket várókat szétkergették, és két ágyút megtöltve a vármegyeházával szembefordítottak. A megyei, községi, állami és felekezeti alkalmazottak közös nyilatkozatát Keith Ferenc olvasta fel: a nagyszebeni

¹¹⁴ A Hágában 1899-ben és 1907-ben tartott békekonferenciák határozatait Magyarország az 1913. XLXIII. törvénnyel ratifikálta. Magyar Törvénytar 1913. 478.

¹¹⁵ *Emlékirat...* HRM PÁK Ms 7651/167. 9.

¹¹⁶ Uo. 10.

kinevezést nem fogadják el, és csak a magyar kormány által kinevezett főispán vezetésével hajlandók tovább dolgozni. Más, kevésbé pontos források szerint a főjegyző azt is felajánlotta, hogy a béketárgyalások idejére hajlandók a hűségeskü helyett fogadalmat tenni arra vonatkozóan, hogy kötelességeiket pártatlanul, becsületesen fogják ellátni.¹¹⁷ Ezek után Valér Neamțiu 33 tisztviselőt letartóztatott. Otthonában tartóztatták le Mátéffy Domokos pénzügyigazgatót és újból Paál Árpádot, majd mindkettőjüket a reáliskolába, a többi tisztviselő mellé zárták. Ugyanekkor a lakásán őrizetbe vették a betegeskedő Dávid Lajost és Václav Ferencet. Az utóbbinál tartózkodó vendégeket szintén letartóztatták és a reáliskolába zárták másnap délig.¹¹⁸ A 35 letartóztatott tisztviselőt január 16-án éjszaka Segesvárra szállították. Másnap Iliescu őrnagy Paál Árpádot kihallgatta, és Fröhlich Ottó gimnáziumi tanárral együtt Nagyszebenbe küldte további kihallgatásra. Január 19-én Negulescu őrnagy hallgatta ki Paál Árpádot, és mivel semmi kivetnivalót nem talált viselkedésében, visszaküldte Segesvárra. Közben azonban január 17-én letartóztatták Apáthy Istvánt, a magyar kormány kelet-magyarországi főkormánybiztosát. Ezért Minisca százados két társával együtt január 20–21-én Paáltól a bolsevista propagandával vádolt Apáthyval szemben terhelő vallomást akart kicsikarni. Paál épp ellenkező jellegű információkat közölt, amit kérésére jegyzőkönyvbe is vettek. Segesvárra, a hadosztályhoz azzal kísérték vissza őket, hogy már csak néhány formáságot kell elintézni, és mehetnek haza. Ezt ők megtáviratozták Székelyudvarhelyre is, ahol nagyobb tömeg gyűlt össze fogadásukra. Mindez azonban – az ezzel egy időben kirobbant vasutassztrájk leszerelésének egyik elemeként – csak taktikai húzás volt. Paált és Fröhlichet előbb külön-külön tartották zárva, majd a többi udvarhelyi tisztviselővel együtt őrizték őket.¹¹⁹ A kihallgatások január 30-án fejeződtek be. Iliescu őrnagy, a vizsgálat vezetője

¹¹⁷ *A tisztviselők...* HRM PÁK Ms 7651/166. A székelyudvarhelyi eseményekről más egybehangzó források: Hadtörténeti Levéltár, Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság 1919–5–2147; 1919–22–1919. III. 9.-i jegyzőkönyv; 1919–3–3457; 1919–3–3458. Vö. Raffay Ernő: *Erdély ...* i. m. 222.

¹¹⁸ *Emlékirat...* HRM PÁK Ms 7651/167. 11.

¹¹⁹ Uo.

kijelentette, hogy amit az udvarhelyi tisztviselők cselekedtek, hazafias cselekedet volt, s hasonló körülmények között ő maga sem cselekedett volna másként. Ezek után, bár semmi okot nem találtak az elzárásra, tizenöt tisztviselőt továbbra is Segesváron tartottak, a többieket 2–3-as csoportokban hazaengedték.

Ez idő alatt a Székelyudvarhelyen maradt tisztviselőket és a letartóztatottak családtagjait Neamțiu arra kényszerítette, hogy az előre kifizetett kéthavi illetményüket visszafizessék az új hatalom képviselőinek.¹²⁰ Ezúttal már nemcsak azzal fenyegetőzött, hogy internáltatja az ellenállókat, hanem azzal is, hogy ellenük fogja izgatni a falusi lakosságot. Mivel minden riogatás eredménytelennek bizonyult, újabb letartóztatások következtek.

Január 24-én Jodál Gábor tiszti főügyészt nyolcadmagával letartóztatták és a reáliskolában őrizetbe vették. Közben a letartóztatotknál házkutatást tartottak, és élelmiszerkészleteiket elvitték. Amikor Jodál Neamțiu Valernál erre rákérdezett, kiderült, hogy rekvirálásról volt szó, és az élelmiszereket nem fizetik ki, illetve átvételi elismervényt sem adnak azokról.¹²¹ Néhány nap múlva, január 29–30-án Rauka Izidor, volt vármegyei napidíjas (január közepe óta a román főispán titkárának, postatanácsosnak, máskor élelmezési biztosnak, ekkoriban pedig alispánnak tituláltatta magát) román katonai kísérettel lefoglalta a városi üzletek és a város, illetve a tisztviselői élelmezési csoport élelmiszerkészleteit.¹²² (Később Háromszék megye prefektusa lett.) A tisztviselők zaklatása tovább folyt: minden nap jelentkezniük kellett a román főispánnál (prefektusnál), aki gyakran órákig váratott magára. Többségük az újabb zaklatásoktól tartva „visszafizette” a magyar közigazgatástól kapott kéthavi megelőlegezett illetményét; a nem udvarhelyi származású tisztviselőknek pedig el kellett hagyniuk a várost.¹²³

A következőkben az 1919 őszén összeállított sérelemgyűjteményből közlök néhány tipikus esetet:

¹²⁰ Uo. 12.

¹²¹ Uo.

¹²² Uo.

¹²³ Uo. 13.

„27. Március 11-én Udvarhely vármegye székházából három szekér iratot szállítottak el vasúton, amely iratok minőségét és miségét máig megállapítani nem tudjuk.

28. Március 15-én délután a jelentkezés idejére a vármegyei székház előtti teret és az utcák sarkait gépfegyverekkel látták el, s a jelentkezésre kötelezett közalkalmazottakat Neamțiu Valér felszólította, hogy azok, akik illetményeiket még vissza nem fizették, álljanak külön, s álljanak más csoportba azok is, akiket a jelentkezés elmulasztásáért még nem büntetett. Ez megtörténve az előbbi csoportot felszólította arra, hogy oly értelmű előre elkészített nyilatkozatot írjanak alá, hogy tőlük illetményük el nem vétetett, az utóbbiakat pedig, hogy aláírásukkal igazolják, miszerint megbüntetve nem lettek. Ezt a két nyilatkozatot azután április havában arra használta fel, hogy az erdélyi lapokban közzétette és vele az eljárásán felháborodott közvéleményt félrevezette. Tisztában volt ugyanis azzal, hogy a nyilatkozatokat jobb tudomásuk ellenére aláírni kényszerült tisztviselőknek a rektifikáció módjukban már a cenzúra miatt sem lesz. A nyilatkozatok aláírása után különben kegyesen kijelentette, hogy az alkalmazottaknak tovább jelentkezni nem kell, s hogy jövőben minden további zaklatástól meg lesznek kímélve. Két hétig a szavának is állott, de március 31-én már az összes közalkalmazottakat újabb jelentkezésre kötelezte. [...]

31. Április 1-[j]én a jelentkezések alkalmával és a következő napokon Mátéffy Domokos pénzügyigazgatót, dr. Szabó Gyula tanácsost, Lakatos Kálmán, Ambrus Ferenc, Elekes Géza, Fábián Ferenc, Fazekas Gáspár, Csíki Péter, Kolumbán Lajos, Embery Árpád, Puskás Lajos, dr. Enyedy Róbert, Lőrinczy József tisztviselőket, öt polgári egyént, négy lelkészt, Bakóczy Károlyné polgári iskolai igazgatót és Kovács Jánosné polg. iskolai tanítónőt letartóztatták, a református főgimnáziumban őrizet alá helyezték, és ezeken felül dr. Horváth Károly állami közjegyzőt és nejét, valamint Imreh Domokos kórházigazgató főorvost lakásán őrizet alá vették. Ezek 1919. április 5-én estig minden kihallgatás nélkül voltak letartóztatva, s akkor elbocsáttatván a térparancsnok előttük kijelentette, hogy túszozul szerepeltek, s a jövőben a vármegye területén előfordulható minden rendellenességért ők személyesen felelősek, lakóhelyüket azonban elhagyniuk nem szabad.

32. Április 6-án délután a fentiek közül 11-et újból letartóztattak, állítólag azért, hogy ők a sóvidéki felkelés értelmi szerzői voltak. Ezt a kijelentést

a letartóztatást eszközöző főhadnagy tette, mosolyogva tevén hozzá, hogy ez nem az ő, hanem bizonyos felsőbb körök véleménye. Letartóztatták még ekkor hasonló ok miatt dr. Jodál Gábor, dr. Borosnyai Pál ügyvédek, s dr. Váró Géza ügyvéd helyett, mert az irodájában nem lelték, Zathureczky Lajos ügyvédi írnokot.

Az összes letartóztatottakat a két említett ügyvéd kivételével ki sem hallgatták, és 1919. április 12-én kihallgatás nélkül bocsátották el.

33. Március 31-én Szovátról egy fegyveres csapat érkezett Parajdra, és az ottani román csendőrséget lefegyverezve, a népet fegyveres felkelésre szólította fel, azzal, hogy az egész Sóvidéket fegyverbe szólítva Székelyudvarhelyre menjenek a román csapatok lefegyverzésére. Ez a csapat dolgát végezve visszavonult azzal, hogy Marosvásárhely felé kell mennie. Bocz Endre, járási számvevő, tartalékos százados, aki a parajdi felkelőknek a vezetője lett, hamar belátta azt, hogy a szovátaiak avatatlan beugratók szavára s a románok túrhetetlen uralmától elkeseredve indultak meg – a fegyverforgató népet – még mielőtt bármi ellenbeavatkozás történt volna, nyugalomra intette, feloszlatta és megtette azokat az óvatossági rendszabályokat, hogy az esetleg felvonuló román csapatok a nyugalomról idejében értesüljenek.

Ez időben az etédi vásáron két román csendőrt két atyhai ember lefegyverzett, s az atyhai határba kísérve ott agyonvert. Jóllehet, ezen két esetnek a leírhatatlanul brutális eljárások miatti elkeseredés volt az okozója, jóllehet, minden jel azt mutatja, hogy különösen a parajdi eset tudatos sugalmazásra indult, mert Constantinescu Viktor gyulafehérvári román törvényszéki elnök már március 29-én úgy nyilatkozott Székelyudvarhelyen Varró Elek és Masinger László pénzügyi tisztviselők előtt, hogy rövidesen újabb letartóztatások várhatók, a 31. pont szerint a parajdi eseményekkel kapcsolatosan letartóztatottak névjegyzéke már előre össze volt állítva. Erre enged különben következtetni az a körülmény is, hogy a sóvidéki állítólagos bolsevista lázadás elfojtására küldött csapat egyesén Székelyudvarhely rendeltetéssel és eseményt megelőzően 1919. március 28-án indíttatott el Nagyszebenből.

Hogy a Sóvidéken nem létezett bolsevista felkelés leverésének ürügye alatt Neamtii Valer udvarhely vármegyei prefektus mily hallatlan kínzásokat végeztetett, azt a maga borzalmasságában leírni sem lehet. A férfi lakosság zömét elfogták, már a helyszínen úgy összeverték, hogy a szerencsétlenekre

ráismerni sem lehetett. Hasonló sors érte a semmiben részt nem vett Alsó- és Felsőszófalva és Korond község lakosait. Ezeket a szerencsétlen áldozatokat összekötözve Székelyudvarhelyre hozták s itt a román csendőrségen további inkvizitórius eljárás alá vették, úgy annyira, hogy valósággal állatiasan üvöltöztek kínjaikban. Sőt egy Zárug nevű egyén öngyilkossággal akart menekülni a kínzás alól, s felakasztva találtak rá, még élt, s a román csendőr ököllel felcsapta az állát, úgy, hogy a szerencsétlen a nyelvét leharapta. Levágták és életre keltették. Beszélni nem tud. Akik az etédi vásáron jelen voltak, korra és nemre tekintet nélkül Székelykeresztúrra hurcolták és ottan puskatussal borzalmasan összeverték, tekintet nélkül arra, hogy tanúk voltak-e vagy vádlottak. Ezenkívül Atyha községre nagy pénzbüntetést szabtak és az egész Sóvidék összes éllelmiszereit elrekvirálták. Az atyhai eset miatt 5 egyént halálra ítélték, a parajdi eset még máig vizsgálat alatt áll.[...]

36. Április 8-án a nagyszebeni kormányzótanács átírt a székelyudvarhelyi járásbíróóság telekkönyvi osztályához a magyar állam tulajdonát képező ingatlanokat a román állam tulajdonjogának bekebelezése iránt. Ezt az átiratot dr. Vadasdy Péter jegyző tisztán jogi és minden politikától mentes indoklással elutasította, minek a következménye nem a fellebbezés, hanem az lett, hogy pünkösöd szombatján Vadasdyt letartóztatták, Nagyszebenbe hurcolták és ott 10 napig fogva tartották. Elbocsátása után betegen került haza, betegségét igazolva megüzente a térparancsnoknak, hogy a jelentkezésre képtelen. A polgári orvosi igazolványa dacára egy katona orvost küldtek hozzá, aki beteg voltát elismerve, záloglással való fenyegetéssel a 10 korona bérkocsidíjat rajta behajtott. [...]

40. Július 30-án megjelent Neamtii Valér prefektus a román rendőrfőkapitány és egy Suciú nevű román tiszti főügyész kíséretében dr. Haán Béla kúriai bíró, törvényszéki elnök hivatalában és kérte azt, hogy a bírói kart értekezletre hívja össze. Az egybegyűlt bírók és segédszemélyzet előtt Neamtii kijelentette, hogy a marosvásárhelyi román táblai elnök megbízásából a bíróóság átvétele végett jelent meg s közölte, hogy amennyiben a békekonferencia végérvényesen Romániának ítélte Erdély egész területét, ma már nem áll senkivel szemben sem az erkölcsi akadály a hússégeskü letételének. Dr. Haán Béla elnök tiltakozott a bíróságok és az impérium átvétele ellen és kérte a prefektust a békekonferencia említett határozatának igazolására. A prefektus kijelentette,

hogy erőszak alkalmazására is felhatalmazása van, amit a rendőrfőkapitány jelenléte is igazol, – a terület odaítélése tekintetében értesülését bizalmasan Maniu Gyulától, a nagyszebeni kormányzótanács elnökétől szerezte, s írásban azért nem igazolhatja, mert ez még titok.

Ezután 1919. július 31-én délután 3 óráig az eljárást felfüggesztették. Ekkor Neamtiu a törvényszék, ügyészség és járásbíróóság összes alkalmazottját külön-külön a hűségeskü letételére szólította fel. Felhívása azonban eredménytelen maradt. Az eskü megtagadása után, mert senki be nem hódolt és emberük nem volt, a bíróságokat bezárni lettek volna kénytelenek, amiért is Neamtiu Valer a bíróságok feletti impériumot midőn átvettnek nyilvánította, az egész személyzetet súlyos fenyegetésekkel arra kényszerítette, hogy felváltásáig helyén maradjon. [...]

41. Neamtiu Valér prefektus a Klein fakereskedő üzletvezetőjének megparancsolta, hogy a fatelepen napszámos munkát végző volt közalkalmazottakat a munkából azonnal bocsássa el.

42. A nagyszebeni kormányzótanács elrendelte a választási névjegyzékek összeállítását és a lakosokat büntetés terhe alatt jelentkezésre kötelezték, s jelentkezésük alkalmával velük nyilatkozatot írtattak alá.

43. A román hadsereg parancsnokság és a nagyszebeni kormányzótanács a kereskedelmi élet megkönnyítésére 4 óra érvényes utazási igazolvány kiadását rendelték el. Ezeket az utazási igazolványokat azonban csak azok nyerhetik el, akik a prefektus előtt román hűségesküt tesznek. [...]

44. Budapest bevételének hivatalos ünneplése alkalmával 2 napon át egy-egy órai harangozás rendeltetett el a déli 12–1 óra közti időre, s mert a harangozás és a piactéren eszközölt zenés séta idején Florián Bogdán kereskedő ablakai le voltak függönyözve, a prefektus őt a város elhagyására és ablakainak 14 napi lefüggönyözésére ítélte. A kereskedőnek Székelyudvarhelyen évtizedek óta van üzlete.

45. A magyar cégfeliratoknak 1919. aug. 15-ig való román–magyar nyelvű felirattal leendő kicserélést rendelték el szigorú büntetés terhével, bár a városban, sőt az egész vármegyében színmagyar a lakosság.”¹²⁴

¹²⁴ Uo. 25–45.

Az események sodrában a megszálló hadsereg egyértelműen a békeszerződés aláírása előtt a román közigazgatási berendezkedés megteremtőjévé vált. A város közönsége és különösen a tisztviselők számára pedig ez a fél év traumatizált sorsélménnyé lett. Az ekkor átélt sérelmek alapozták meg a folyamatos emlékezést erre a periódusra, amely a kisebbségbe került magyaroknak a román állam iránti illojalitását erősítette.

2.7. Az udvarhelyi magyar tisztviselők kálváriája

A román fél (a nagyszebeni Kormányzótanács) 1919 nyarán tisztában volt azzal, hogy a békekonferencia júniusban már ismertette Magyarország északi és keleti határát a szerb és a román kormánnyal.¹²⁵ Ennek értelmében Udvarhely vármegye, illetve a Székelyföld egésze Romániához került. A magyar fél számára elképzelhetetlen volt, hogy a magyar tárgyalóküldöttség meghallgatása nélkül hozzanak döntést a terület sorsáról; továbbra is azt hitték, hogy a wilsoni elvek alapján húzzák meg a határokat. Amikor 1920 márciusában a békekonferencián megismerve a magyar békeelőkészítő anyagokat, az angol és az olasz fél újra akarta tárgyalatni a határokat, kiderült, hogy ez már nem lehetséges.¹²⁶ Március 9-én a Székelyföld korridoron keresztül Magyarországhoz való csatolását is elutasították. Minderről az udvarhelyi tisztviselők semmit sem tudtak. 1919 tavaszán a Székely Hadosztály felszabadító ellentámadásában, majd a Tanácsköztársaság, illetve a Horthy-hadsereg Románia elleni támadásában bizakodtak.¹²⁷

¹²⁵ Ormos Mária: *Padovától ...* i. m. 377. A békekonferencia 1919. február 11-i, az erdélyi kérdéssel foglalkozó ülésén Laroche francia delegátus kijelentette: A székelyekkel nincs mit tenni, tekintettel arra, hogy minden oldalról románokkal vannak körülvéve. Uo. 188.

¹²⁶ *Átirat a magyar kormányhoz Erdély magyarsága és székelysége nevében.* (Kolozsvár, 1919. május 14.) HRM PÁK Ms 7651/159.; *Irányelvek az egyetlen magyarországi haderővel, s ennek irányítóival való tárgyalásra* (1919. július 12.), Paál Árpád levelezése. HRMP PÁK Ms 7651/414–415.

¹²⁷ A Székely Hadosztály történetének (a vonatkozó irodalom) összefoglalását adja: Fráter Olivér: *A Székely hadosztály és Dandár rövid története (1918–1919).* In *Tanulmányok a XIX–XX. századi történelemből.* Szerk. Zeidler Miklós,

Az államhűség melletti kitartásuk e körülmények között erkölcsileg érthető, de a békekonferencia döntése szempontjából már eredménytelen volt. Természetesen nem tudjuk, hogy mi van abban az esetben, ha gyorsan, tömegesen leteszik a hűségesküt. Ezt Románia valószínűleg propagandafegyverként használta volna fel. A későbbi, nem önkormányzati alapon szerveződő romániai közigazgatási berendezkedés ismeretében valószínűtlen, hogy magyar tisztviselők szakismereteik révén hosszabb ideig maradhattak volna az erdélyi közigazgatásban.

Paál Árpád, a székelyudvarhelyi tisztviselői ellenállás meghatározó személyisége Segesvárról 14 társával együtt februárban nem tért vissza a vármegyébe. A segesvári fogságában a mozdonyvezetők segítségével állandó összeköttetésben állt családjával és székelyudvarhelyi tisztviselőtársaival¹²⁸ és a budapesti Székely Nemzeti Tanács vezetőivel (Jancsó Benedek, Benedek Elek, Ugron Gábor, Mezei Ödön, Sebes Dénes). Az állandóan cserélődő fogolytársaktól érkező információkat Budapest felé közvetítette.¹²⁹ Február 17-én éjszaka tizenötüket átszállították Nagyenyedre, ahol a fegyházban egész télen át fűtetlen cellában tartották őket.¹³⁰ A helyi magyar családok vállalták élelmezésüket, majd kijárták, hogy az őrizetben tartottak átköltözhessenek a Bethlen Kollégium betegszobáiba. Március végéig innen 13 tisztviselőt haz engedtek, csak Paál Árpád és Keith Ferenc maradt elzárva. Március 8-án találkoztak Majláth Gusztáv gyulafehérvári püspökkel, aki helytállásukat helyeselte (és valószínűleg ő segített a katolikus papokon

Budapest, ELTE BTK, 2001, 149–164. valamint Gottfried Barna–Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története*. Barót, Tortoma, 2011, 224.

¹²⁸ Vizy József mozdonyvezető tevékenységének igazolása (1940). HRM PÁK Ms 7651/174. Paál rendszeresen küldött utasításokat az otthon maradt tisztviselőknek. Február elején például, amikor a Segesváron elzárt, Udvarhely megyei főpénztárostól erőszakkal elvették a kulcsait (4 millió korona értékben maradtak ott árvapénztári és vármegyei értékpapírok), utasítást adott arra, hogy az udvarhelyi bankok rakják át a közigazgatási pénzeket állástalan, de megbízható tisztviselők folyószámláira. A Székely Nemzeti Tanács 18 000 koronáját szintén elvitték. HRM PÁK Ms 7651/416. 1919. február 15., 16., 17., levelek. 132. Uo. valamint 415.

¹²⁹ *Az Udvarhely megyei tisztviselők üzenetei Budapestre*. HRMP PÁK Ms 7651/155.

¹³⁰ *Fogság naplók* I. HRM PÁK Ms 7651/331.

keresztül működő postaszolgálat létrehozásában). Paál ekkor írta meg a *Ki a Székelyföldet a megszállás alól!* című, kilenc oldalas, kézről kézre adott és sokszorosított röpiratát.¹³¹ Az „otthonmaradottakat” belső ellenállásra, Szellemi Front létrehozására szólította fel. *„Az udvarhelyiek s velük együtt Háromszék és Csík tisztoviselői kezdet óta a következő állásponton voltak: a Székelyföld nagyobb és teljes sűrűségű magyar tömbje fel kell, hogy tüntesse, hogy a római impérium alá önként nem adja magát, mert ezt a rómaiak a béketárgyalásokon a maguk javára való bizonyítékul használhatják fel, hogy íme ők már a külön fajiság szempontjából egyedül számbavehető székelységgel is rendben vannak. A székelységnek ez ellen való küzdelme elsősorban a tisztoviselői s a közigazgatása útján kell, hogy kifejeződjék. Ha a tisztoviselők és a közigazgatás római impérium alá nem kerülnek, akkor a nép is tudja, hogy mit csináljon.”*¹³² Elutasította a román hatóságok arra vonatkozó vádjait, hogy a letartóztatottak korábban „bolsevista” tevékenységet folytattak volna; ezzel a magyar ellenálló közigazgatást a magyar katonai leszerelési tárgyak, eszközök szétosztása és egyéb népjóléti akciók miatt illették. Paál szerint ezen akciók értelme épp a „bolsevizmus kivédése” volt. Ha ezeket a javakat a román hadsereg vissza akarja szerezni, maga hív életre komoly elégedetlenséget. Mindezeket a sérelmeket Paál panasz-jegyzőkönyvek nemzetközi propagandájával akarta ellensúlyozni. Az addig történtek tanulságait a következőképp összegzi: *„...igen jellemző, hogy ilyen megszállóink vannak, akik a békés és fegyverszüneti szerződés értelmében való megszállás iránti jóhiszeműségünket, s ebből folyt védtelenségünket rablásra és bolsevizmus szítására akarják kihasználni. Ezért követeljük, hogy még a béketárgyalások befejezése előtt lehetőleg sürgősen vegyék ki a Székelyföldet is a demarkációs vonalból, mert különben a kelet-rómaiak ostoba és kegyetlen bánásmódja a székely és a román faj egymásra utaltságát vad gyűlöletté változtatja, s emiatt Európa keletén sohase lesz becsületes népszövetség. Jellemző, hogy mennyire nem tudnak ezek a megszállók a székelység létfeltételeinek, gazdasági szükségleteinek megértői lenni, hogy pl. Székelyudvarhely piacán az árusoktól húst, csizmát, fát, mindent elszedtek és a vételárért követelőzőket botokkal fizették*

¹³¹ A „Szellemi Front” megindításával kapcsolatos iratok. HRM PÁK Ms 7651/156.

¹³² Uo.

ki. Persze így azóta nincs piac. Ahova teszik a kezüket, ott megszűnik a forgalom és minden biztonság. A falvakban is ilyen botozó rekoirálásokkal szedik össze a takarmányt és élelmiszereket s a forrongást valósággal mesterségesen szítják. Ennek a botozó rablásoknak mélyebb szükségyszerűségei is vannak, ami már a nép között is mindinkább köztudomásúvá válik: Nincsen pénzüik, zsoldot fizetni nem tudnak, adóztatni még saját fajtájukat se merik, csak a közvetlen adófizetőkre intéznek (de ezt is csak románlakta vidékeken) felhívást.”¹³³ A további passzív ellenállás mellett legfontosabbnak egy budapesti propagandaközpont megszervezését tartotta, amelyet Székelyföldről állandó információkkal látnának el, és ez lehetne a nemzetközi propaganda szervezőközpontja is.

1919. március 25-én Paált és Keithet továbbvitték Szamosújvárra, ahol más politikai foglyokkal és köztörvényesekkel kerültek össze a javítóintézet agyonzsúfolt cellájába. 30-án külön őrizetbe, a ferences rendiek zárdájába vitték őket, de ez sem tartott sokáig, mert április 1-jén – valószínűleg a Nyárad menti lázongások miatt – visszahelyezték őket a 240 m²-es cellába, ahova több mint 160 foglyot zsúfoltak be. 6-án az „intelligensebb foglyokat” a járásbíróóság fogházába vitték át, ahol legalább félig rothadt szalmán aludhattak. Ugyanakkor a Segesvárról, illetve Nagyenyedről hazaengedett udvarhelyi tisztviselőket is beidéztek Szamosújvárra a 9-ére kitzűzött hadbíróasági tárgyalásra. Ez azonban ismeretlen okból elmaradt, a behívottakat hazaküldték, Paált és Keithet pedig átszállították (ez, mint mindig, most is nyitott marhavagonban történt) Dévára a törvényszéki fogházba.¹³⁴ Hadbíróasági tárgyalásuk az újból beidézett tisztviselőtársakkal együtt április 16-án kezdődött meg Besaberescu ezredes elnökletével, négy hadbíró, egy ügyész és egy hivatalból kinevezett védő közreműködésével. A vádat csak 16-án délelőtt, a tárgyalás megkezdése utáni második órában közölték a vádlottakkal, így ők védelmi tervüket csak sejtésekre alapíthatták. A vád mindnyájukkal szemben a 7. sz. hadseregrendelet megszegése (azaz tilos gyűlés tartása) volt, ezenkívül még dr. Paállal és dr. Keithtel szemben a Code Napoleon 79. §-ába ütköző „ellenséggel való cimborálás

¹³³ Uo.

¹³⁴ *Fogság napló* III-IV. HRM PÁK Ms 7651/333-334.

háború idején” (az ellenség a magyar kormány), s végül még külön Paállal szemben a székely köztársaság eszméjéért a Code Napoleon 68. §-ába ütköző „merénylet az állam épsége ellen” címén is vádat emeltek. Április 16-án a tárgyalás éjfél után 1 óráig tartott, az ügyész többórás vádbeszédében egész Erdély rendjének felforgatását róttá a vádlottak terhére, impertinenciának nevezte, amiért ezek védelmük végett a tábornokokra és a velük kötött megegyezésekre hivatkoztak. Jellemző a vádbeszédre az is, hogy az ügyész (civilben Bukarest egyik neves ügyvédje) ilyen kitörésekre ragadtatta magát: „*Dr. Válentsikkal végzett már az Isten,*¹³⁵ *nekünk is úgy kell végeznünk itt a többivel, el kell taposnunk az udvarhelyi kigyófészket.*”¹³⁶ Csakugyan halálbüntetést indítványozott dr. Paál és dr. Keith esetében, a többieknél pedig 10 esztendei fogság kiszabását kérte. Az elnök is hasonló tárgyszerűséget tanúsított a vádlottakkal szemben. Éjjel 11 órakor került sor a hivatalos védőbeszédre. Ennek során ismét nyilatkozattételre szólították dr. Paált a nála (január 9-i letartóztatásakor) lefoglalt levél dolgában. E nyilatkozattal tisztázódott, hogy az ügyész iratcsomójából az eredeti levél eltűnt, s helyette egy hamis fordítást használtak a vád anyagául, mely hamis fordítás az eredeti levél szövegéhez otromba és logikátlan hozzátoldásokat adott. Logikai és mondatszerkezetbeli elemzéssel nyilvánvalóvá lehetett tenni, hogy ezek a hozzátoldások nem származhattak az eredeti levél írójától. Az incidens miatt a tárgyalást másnapra halasztották. Másnap az ügyész és a hivatalos védő replikái után a vádlottakat szólították fel védelmük előadására. Dr. Paál Árpád a már ismertetett megjegyzésekre s a fegyverszüneti szerződésekre utalt, hogy ezek értelmében joguk volt a magyar eskü letételére s a magyar fennhatósághoz való ragaszkodásra; a székely államiság eszméje tekintetében pedig Wilson nemzetközileg elfogadott elveire hivatkozott, melynek értelmében kis népeknek is joguk van az önrendelkezésre. Dr. Keith Ferenc azt

¹³⁵ Válentsik Ferenc 1919 márciusában operációja után meghalt. Utolsó közéleti szereplése februárban volt, amikor egy angol küldöttség látogatott Székelyudvarhelyre, és a prefektus elrendelte, hogy betegyájából felkelve mint a megye magyar kormánybiztosa mutakozzék be a küldöttség előtt. MOL K 610 III-2. d.-17.

¹³⁶ *Fogság napló* III-IV. HRM PÁK Ms 7651/333-334.

fejtette ki, hogy a magyar eskütételen való megjelenés és a Neamțiu előtt való ünnepélyes nyilatkozattétel nem esik a gyűlések fogalma alá. Védő nyilatkozatokat tettek még Mátéffy Domokos pénzügyigazgató, Kolumbán Lajos tanfelügyelő, Kandó István irattárnok, míg a többiek a további nyilatkozattól elállottak. A hadbíróság déli egy órakor visszavonult, s félóra múlva felmentő ítéletet hirdetett ki, azzal az indoklással, hogy „a román hadsereg más nemzetek nemzeti aspirációit tisztelni kívánja”¹³⁷.

A felmentés okait keresve kitűnik, hogy ebben az esetben nemcsak a román és a magyar helyzetértelmezés konfliktusáról van szó, hanem a nagyszebeni Kormányzótanács (az erdélyi románság vezetőinek a gyulafehérvári nagygyűlésen legitimációt nyert irányító szerve) és a román hadsereg egymást többször keresztező álláspontjáról is. A Kormányzótanács megpróbálta saját hatalmi jogosultságát minél erőteljesebben kiterjeszteni egész Erdélyben. A Román Királyság *hadseregét* Bukarestből irányították, és bár a román kormánynak érdeke volt a mielőbbi erdélyi impériumváltás, a nagyszebeni önálló lépéseket már nem nézte jó szemmel. Itt minden bizonnyal két nemzetiségpolitikai álláspont is ütközött: az erdélyi román vezetőké, akiknek sok szempontból modellértékű volt az Osztrák–Magyar Monarchiabeli állapot, és a regáti politikusoké, akik a problémát nem kezelni, hanem megszüntetni akarták. A decemberi udvarhelyi megállapodások célja a román tábornokok részéről feltehetőleg az volt, hogy minél gyorsabban és konfliktusmentesebben megszállják és pacifikálják a területet, megszervezzék a katonai ellenőrzést, és elfogadtassák azt a helyi lakossággal. A *magyar közigazgatás* részéről pedig – mivel csak önmagára támaszkodhatott – az volt a cél, hogy megőrizhesse egzisztenciáját, autonómiáját, és semmi esetre se adjon okot a megszállóknak a fegyverhasználatra. Ez utóbbi magatartás hátterében a békekonferencia igazságos döntésébe (önrendelkezés elve a tömbmagyarságnak) vetett hit és az 1848-as és 1916-os emlékek felelevenedése állt. Időközben a román fél pozíciói megerősödtek (katonai előrenyomulás

¹³⁷ *A tisztviselők...* HRM PÁK Ms 7651/334. 1919. április 16.

Magyarország felé, a nagyhatalmak tehetetlensége a román törekvésekkel szemben), ezért a hadsereg a megszálló szerepéből egyre inkább a román kormányzati berendezkedés megteremtőjévé vált. Ezt csak tovább erősítette, hogy mivel a Székelyföldön nem élt számottevő román népesség, az impériumváltást szinte teljes egészében a hadsereg hajtotta végre. S ezzel összekapcsolódott az, hogy a katonaság ellátását csak a vármegyék, illetve a lakosság terhére tudta biztosítani. A rekvirálások és a hadizsákmány-szerzésnek tekintett rablások során pedig az Ókirályságban megszokott eszközöket (botozás, levetkőztetés, derékszíjjal verés, minden indok nélküli megfélemlítő elzárások stb.) alkalmazták a lakossággal szemben. Tehát január elejére román részről a decemberi megállapodások érvényüket veszítették – de ezt a magyar fél nem volt hajlandó tudomásul venni.

A nagyszzebeni *Kormányzótanács* egyszerre törekedett a helyi hatalom megbízható (román) tisztviselőkkel történő átvételére és a jog és szakszerű közigazgatás fenntartására. Miközben több vonatkozásban (iskolaügy, nyelvhasználat) mint az új többség képviselői az Osztrák-Magyar Monarchiában megismert szabályozást tartották követendőnek, addig az egész közigazgatás alapját képező vármegyei törvényhatósági (önkormányzati) rendszert – félve a magyar (tisztviselők, városi lakosság, munkásság) dominanciától és ezáltal az egyesülés esetleges nemzetközi megakadályozásától – nem állították vissza, illetve megakadályozták az addigi közigazgatási rendszer működését. Udvarhely vármegye esetében a tisztviselői kar eltávolítására azért volt szükség, hogy ezzel megelőzzenek egy esetlegesen nemzetközi kihatású regionális (székelyföldi) szervezkedést, és helyet teremtsenek saját apparátusuk számára.

A *hadbíró*ságnak, a tábornokok – akik ekkor is megerősítették a megállapodások hitelességét – decemberi taktikai magatartásával kellett szembesülnie. Ezért nem fogadhatta el a vád áprilisban megfogalmazott érvelését, mely szerint már román állampolgárok vétségéről volt szó. A döntésben valószínűleg az is közrejátszott, hogy a nemzetközileg bizonytalan helyzetben a román kormányzat nem akart a szövetséges hatalmakkal a nemzetközi normák szerint jogszerűtlen (és az

erdélyi közhangulatot is fölöslegesen fölkaparó) döntés miatt szembe-kerülni, és ezzel a Romániát kritikusan megítélő álláspontot erősíteni.

2.8. Paál Árpád és a *Szellemi Front* mozgalom

A felmentés után valamennyi udvarhelyi tisztviselőt hazaengedték Déváról. Paál április 20-án érkezett meg Székelyudvarhelyre. Mivel igen sokan felkeresték a lakásán, és a román hatóságok a tisztviselői ellenállás helyi irányítójának tartották, a román polgármester egy előre kiállított utazási igazolvánnyal arra kérte, hogy három hónapra hagyja el a várost.¹³⁸ A kijelölt új tartózkodási hely 1919. május 1. és július 31. között Kolozsvár lett. Itt Paál a már meglévő kapcsolatai révén Grandpierre Emil és Költő Gábor mellett a tisztviselői ellenállási mozgalom (az úgynevezett Szellemi Front, majd később a Székely–Magyar Szövetség erdélyi központja) egyik vezetője lett. Feladata az volt, hogy a fogsága során megismert, hasonló sorsú tisztviselőkön keresztül és székelyföldi helyismeretét felhasználva állandó kapcsolatot építsen ki Kolozsvár és a vidék között. Tevékenységi köre elsősorban a Székelyföldre irányult. Egyrészt kézzel másolt és egymás között terjesztett levelek útján propagandát folytatott a nagyszebeni Kormányzótanács, illetve a román impérium elismerése ellen; másrészt Szeged, illetve Budapest felől közvetítette a tisztviselők segélyezésére kiutalt összegeket. Szeptembertől kezdve pedig a béketárgyalásokra készülő magyar delegáció számára gyűjtött adatokat a sérelmekről.

Egyik, 1919 májusából fennmaradt röpiratában a következőképpen fogalmazta meg a Szellemi Front feladatait: „1. A néphangulat megőrzése, felajzása és teljes szívóosságúvá kiképzése abban a hitben, hogy lesz még magyar világ. 2. Minden behódolási irányzatnak a letörése. Az ilyen irányzatok által kínált anyagi érvényesülések helyébe önnön erőnkből való érvényesülések, munkaalkalmak, vállalatkomplexumok, fejmunkás-kiképzések szervezése. 3. A magyar egyházak és iskolák szellemének a magyar jövőről való hitben

¹³⁸ Paál 1919 végén összefoglalta 1918–19-es tevékenységét: *Emlékirat a magyar kormányhoz a béke delegációban való részvételért* (Kolozsvár, 1919. december 14.) HRM PÁK Ms 7651/168.

és hit fejlesztésében való kitartása; az egyházak és iskolák anyagi feltételeinek társadalmi megszervezése. 4. A gazdasági vállalatoknak a szociális és magyar erő építésére irányuló átszervezése, a behódoló és megegyezéses alkuktól és önzésektől való visszatartása, altruista és magyar fajszipolitikai bankpolitika behozatala. 5. Sajtó és irodalom teremtése a mondott irányok ápolására és terjesztésére. 6. A magyar és székely vidékek szoros összeköttetésének megteremtése. Ez összeköttetés céljaira bizonyos jeleket és írásmódokat itt átadunk, s akinek jelen iratunkat küldtük, azt a legsürgősebb átvételre fölkérjük. Találkozásunkkor az eddigi összeköttetések ismeretét is feltárjuk. 7. Olyan önvédelmi szervezet teremtése tornaklubok, olvasókörök, dalos egyesületek és munkás szakegyletek útján, mely a magyar világ pontos rendfenntartó karhatalmaként azonnal fel tudjon lépni, s a szükséghez képest megfelelő néperőt is tudjon mozgósítani.”¹³⁹

Budapesti kapcsolataikon keresztül előbb a Vörös Hadseregnel, majd Horthy környezetében állandóan sürgették az erdélyi támadást.¹⁴⁰ Több alkalommal olyan üzenetet kaptak, miszerint hetek kérdése, és megkezdhetik a székelyföldi akciókat. Azonban miközben a nemzetközi viszonyok (és a Tanácsköztársaság, majd Horthyék) tekintetében komoly illúzióik voltak, hiszen csak az esetleges üzengetésre, levelezésre hagyatkozhattak, azt tisztán látták, hogy bármiféle önálló erdélyi akció reménytelen, csak elvéréssel járó megmozdulás lehetne. Így nyár végére az ellenálláson belül a társadalomszervezés feladatai váltak fontossá. A tisztviselők egy része 1920 nyaráig vagy az illetményét kapta meg, vagy valamilyen budapesti kormánysegélyből részesült. A fővárosban Ugron Gábor, Jancsó Benedek, Teleki Pál, majd megalakulása után a Bethlen István vezette úgynevezett erdélyi minisztérium intézte az akció ügyeit. A pénz és az írásos kimutatások, elszámolások kabátbélésbe varrt vásznakban, illetve a vászakra gépelve jutottak el Kolozsvárról Szegedre és Budapestre. 1919 tavaszán elsősorban

¹³⁹ *Szellemi Frontok mindenütt*. HRM PÁK Ms 7651/160. A dolgozatunkban feltártnál szélesebb áttekintést ad a magyar tisztviselői ellenállás programjáról K. Lengyel Zsolt: *A Keleti-Svájcz ...* i. m.

¹⁴⁰ Lásd *Átirat a magyar kormányhoz...* HRM PÁK Ms 7651/159.; *Írányelvek ...* Paál Árpád levelezése. HRM PÁK Ms 7651/414–415.

mozdonyvezetőkön keresztül folyt a postázás, majd később külön megbízottak teljesítettek szolgálatot.¹⁴¹

1919 augusztus–szeptemberében a legnagyobb gondot a volt magyar nyelvű állami iskolák tanárainak az egyházi, magyar nyelvű iskolákba történő átirányítása jelentette. Ezeknek az új intézményeknek alapítása is Paálék anyagi támogatásával történt. A felbomlott Székely Hadosztály vagyonából kb. 20 millió korona került hozzájuk, és ezt teljes egészében tisztviselők, tanítók segélyezésére és iskolaalapítások támogatására fordították.¹⁴²

Paál Árpád kolozsvári tartózkodási engedélye lejártával 1919. augusztus 1-jén hazautazott Székelyudvarhelyre, másnap rendőri felügyelet alá helyezték, majd 10-én letartóztatták és elrendelték házi őrizetét. A prefektus kijelentette, hogy az eljárásra politikai okokból került sor, és a volt helyettes alispánnak távoznia kell a városból és a megszállt területekről. Október 10-én a fogarasi internálótáborba került. (Itt erdélyi román politikai foglyokkal és bánági magyarokkal találkozott.) A vád az volt ellene, hogy az Udvarhely vármegyei csendőrséget támogatta a román megszállás alatt, így résztvevője volt az úgynevezett erdélyi összeesküvésnek.¹⁴³ Ezért 20-án Kolozsvárra, a hadbírószágra szállították, majd Nagyszebenbe. A csendőri ellenállás vádjával szemben a tábornokokkal kötött szerződésekre hivatkozott: ezek alapján jogosan gondoskodhatott a csendőrségről. A későbbi helyzettel kapcsolatban azt vallotta, hogy nem tud semmit. Mivel

¹⁴¹ Részletesebben lásd: Romsics Ignác: *Bethlen ...* i. m. 96–97. Az erdélyi illegális tevékenységbe bepillantást nyújtanak a vászonra gépelt levelek Paál Árpád levelezésében HRM PÁK Ms 7651/503, illetve ugyanott Fröhlich Ottó (Prics-társ) levelei Ms 7651/502.

¹⁴² Az ügyet Paál 1931-ben Gulácsy Irénhez írt segélyt kérő levelében részletesen leírta. HRM PÁK Ms 7651/431. Ugyanerről Paál Árpád-levelek 1920. július 29. HRM PÁK Ms 7651/415–6, 7. A Székely Hadosztály tisztjei a lóvásárlásra (12 millió k) és katonai-politikai célokra (30 millió k) kapott összegből 1919 júniusában 19,5 millió k-t Erdélybe küldtek, amelyet ott egy 6-os bizottság kezelt, majd 1919. november elején Költő Gábor vette át az összeget. MOL K 28–1923–0–292. Lásd még a könyv 6.4.1. alfejezetében.

¹⁴³ Ezen a címen mindenféle, egymástól független magyar ellenállási kísérletet próbáltak együttesen vád alá helyezni.

bizonyítékokkal nem tudtak szolgálni, felmentették. (Az igazsághoz hozzátartozik az, hogy amikor a csendőrség Nyíregyházára történő visszahívásáról megérkezett az értesítés, Paál azt javasolta a kormánybiztosnak, hogy tartsák ott a csendőröket, előre kifizetve számukra 6 hónapi illetményüket. Ez valószínűleg meg is történt, ám a vádlóknak ezt nem sikerült bizonyítaniuk.¹⁴⁴)

A felmentéssel egyidejűleg azonban Kolozsvárt jelölték ki számára kényszerlakhelyül, rendszeres jelentkezésre kötelezve őt. Az ellenőrzésével megbízott Fabius kapitány november közepén arra kérte, hogy írásban foglalja össze, hogyan lehetne intézményesen megoldani a Romániához kerülő magyarság problémáit.¹⁴⁵ Paál továbbra is a tisztviselők kérdését tartotta a legfontosabbnak; ők – álláspontja szerint – a békeszerződés létrejöttéig nem kötelezhetők a hűségeskü letételére. Szükségesnek vélte, hogy a hűségesküt tenni nem akaró tisztviselőket engedjék másutt dolgozni. Ebben a tekintetben a népi háziipar támogatását, a bánya- és erdőgazdálkodás terén dolgozók bevonásával részvénytársaságok létrehozását javasolta.

A rendőri felügyelet alatt is tovább végezte szervező, adatközlő munkáját. 1919 decemberében kezdeményezte, hogy a Franciaországba utazó magyar békeküldöttségnek ő is tagja lehessen mint szakértő, illetve mint a Székelyföld képviselője. Ennek érdekében december-január során több támogató nyilatkozat is született a Székelyföldön.¹⁴⁶ Ez az akció azonban nem járt sikerrel.

1920 első felében egyre nehezebbé vált fenntartani az ellenállást, egyre többen repatriáltak, és a magyar közalkalmazottak hűségeskü hiányában kiszorultak a közigazgatásból, valamint az igazságszolgáltatásból. A legtovább az oktatásügyben tartották magukat, annál is inkább, mert tömegével jöttek létre a volt állami magyar iskolák helyett az egyházi magyar elemi iskolák.

¹⁴⁴ GN HRM PÁK 1919. január 5. Ms 7651/330.

¹⁴⁵ A Paál Árpád és Fabius román kapitány által folytatott tárgyalások iratai (1919. szeptember–december) HRM PÁK Ms 7651/165.

¹⁴⁶ Paál Árpád megbízása magyar béke delegációban Székelyföld képviselőjére. HRM PÁK Ms 7651/176.

A székelyudvarhelyi tisztviselői ellenállás utolsó általunk ismert dokumentuma 1920 májusából származik. Az Udvarhely vármegye Intézőbizottsága által 1919. május 26-án kiadott megegyezései határozat, amelyet a háromszéki hasonló alakulattal egyeztettek, egyrészt a magyar kormány álláspontját szeretné tisztán látni (ide vonatkozó utalásaik némileg ingerült tónusúak), másrészt a Románián belüli elhelyezkedés, önszerveződés módjára tesz javaslatot:

„1. Mindenesetre legelső feladatunk – aminek a legsürgősebben elég is lesz téve –, miszerint a magyar kormány megkérdeztessék, hogy Magyarországnak a változott állítólagos helyzetben van-e, s ha igen, mi a célja velünk, illetve felkérendő a magyar kormány, ejtse módját a lehető legsürgősebben annak, hogy egy futár, vagy egy salvus conductussal¹⁴⁷ ellátott megbízottja útján hitelesen értesítsen, vajon a székelység (értve Udvarhelyszék, Csíkszék, Háromszék, Marosszék székelységét összességében) s illetve a székelység gerincét képező intelligens középosztály: a tisztviselői kar a továbbiakban mire számíthat s ennél fogva mihez tartsa magát, történik-e gondoskodás róluk vagy nem?

2. Ha nevezett négy székely vármegye lakossága és tisztviselői karára nézve az elhatározás az, hogy rólunk államilag több gondoskodás történni nem fog, s így magunkra maradnánk, akkor határozottan követeljük a magyar kormány útján a teljes jogokkal felruházott önálló municipális autonómiát, értve ezt úgy, hogy csupán a főispán képviselné a román kormányt – egyebeket, az alispántól kezdve a közigazgatás minden ágában magyar tisztviselők vennék át a szolgálatot, mert csak így biztosítható a székely–magyarság kompakt egysége. Másképp, ha ti[.] az összes tisztviselői állások fölött a román kormány díszponálhatna, az elmozdíthatóság, nyelvi kötelezettségek s más eszközök és módok alkalmazásával előreláthatólag rövid idő alatt román tisztviselőkkel töltenének be az összes állások s ekkor egy-két évtized a székelységet teljesen beolvasztja a románságba, s a magyar fajnak nyoma vesz.

3. Megkérdezendő teljes határozottsággal a magyar kormány, hogy szándékozik-e a fegyveres erőt alkalmazni Erdélyért, illetve az átadásra állítólag kijelölt területekért vagy nem? Mert ha szándékozik, ezt csak úgy teheti, ha

¹⁴⁷ Szabad oltalom, az ezzel rendelkezőt a salvus conductusban szereplő feltételek között letartóztatni nem szabad.

teljes tudatában és ismeretében van Európa nagyhatalmainak ez esetbeni állásfoglalásával s illetve ez esetben további erejének és esetleges szándékának mivoltával. Mert ha ezt feltétlen és teljes bizonyossággal tudja s indít háborút az ország, a székelység szervezett teljes erejére számíthat, amely csak intésre vár; ellenesetben egy kockázatos háborús akció sikertelensége biztosan maga után vonja nem csak a legkegyetlenebb retorziót ti[.] a székelység teljes kiirtását, de a végtelen bosszú eredményeképp a székelység helyén még kő kövön se maradna.

4. Feltéve, de nem remélve azon legkegyetlenebb eljárást, hogy Magyarország minket teljesen magunkra hagyyna, akkor csak azon legvégső eset állhat rendelkezésünkre: kieszközölni a román vezetőségtől, adjon módot és lehetőséget arra, hogy a négy székelység vármegye vezető megbízottjai a további magatartásuk érdekében összejöhessenek és sorsuk felől szabad megbeszélést, illetve tárgyalást folytassanak.[...]"¹⁴⁸

Magyarországról a békeszerződés aláírásáig a Területvédő Ligán, illetve a különböző titkos társaságokon keresztül a hűségeskü elutasítására, a passzív ellenállás folytatására kaptak utasításokat. Miközben a magyarországi politikai élet a konszolidáció felé indult, az erdélyi ügyek, a nyilvánosság előtt politikailag marginális csoportok kezébe kerültek.

Az erdélyi ellenállás központjában Kolozsvárt 1920 április–májusában az érkező segélyek elosztása és a román politikai erőkkal kapcsolatos stratégia kérdésében komoly vita alakult ki Paál és Grandpierre Emil között. Paál aránytalanul kevésnek találta azt az összeget, amelyet a székelység földi tisztviselők megsegítésére, iskolák támogatására fordítottak. A segélyezés során elsősorban a tisztviselők foglalkoztatását szolgáló vállalkozások beindítását kezdeményezte (részvénytársaságok, háziipari szövetkezetek stb.). Ezzel szemben Grandpierre döntően a kolozsvári érdekeket képviselte, és a passzív ellenállás, a kivárás híve volt. Paál már 1920 januárjában felvetette egy Független Székely Párt létrehozásának szükségességét, mely elsősorban a Székelyföld belső

¹⁴⁸ *Megegyezései határozat.* (1920. május 26.) HRM PÁK Ms 7651/184.

társadalom- és gazdaság szervezésével foglalkozott volna. A kolozsvári megosztottságot tovább erősítette 1920 március–áprilisában az erdélyi román vezetők részéről érkező biztatás a magyarság politikai megszervezésére, erdélyi román–magyar tárgyalások megindítására.¹⁴⁹

A trianoni szerződés aláírása után Paál mint a kolozsvári *Keleti Újság* című napilap munkatársa riportkörútra ment a Székelyföldre, és ezalatt újabb akciót szervezett. Marosvásárhelyen, Csíkszeredában, Brassóban, Sepsiszentgyörgyön és Székelyudvarhelyen járt, és tárgyalt a magyar tisztviselők vezetőivel. Beszámolójából kiderül, hogy a békeszerződést nem tekintették véglegesnek, a szolgálatra való jelentkezésről a Regátba helyezés lehetőségén és az állandó román gyanakodáson túl azért húzódoznak, mert félnek attól, hogy a „magyar világban” majd árulóknak tekintik őket.¹⁵⁰ Székelyudvarhelyen a vármegye 1918 novembere előtti vezetői kerültek előtérbe és a román prefektus közelébe. A tisztviselők a nyár folyamán már szolgálatra jelentkeztek, de Paál abban bízott, hogy visszavonják jelentkezésüket. E székelyföldi útja során formálódott ki benne az az elképzelés, hogy a békeszerződés 47. pontja alapján önkormányzatot kell kérni a romániai székely-magyarság számára. Marosvásárhelyen, ahol még mindig a munkapárti-függetlenségi párti ellentétek osztották meg a helyi magyar elitet, az EMKE szervezetének felhasználását tervezték a nagyhatalmakhoz intézendő memorandumhoz. Csíkban azt javasolták, hogy egy előre megfogalmazott kérést írassanak alá a magyar falvak vezetőivel, lelkészeivel. Az aláírásokat pedig majd az elkészülő nagy memorandumhoz csatolják bizonyítékként. Ez az aláírásgyűjtés 1920 szeptemberében indult meg a Székelyföldön. Néhány példány Paál Árpád hagyatékában fennmaradt. A kérés további sorsáról semmit sem tudunk. A dokumentum szövege a következő:

¹⁴⁹ *Atyánkfiai! Jó Székelyek!* HRM PÁK Ms 7651/180.; Paál Árpád levelezéséből. HRM PÁK Ms 7651/500., 501., 504.; Paál Árpád naplói. TLA Könyvtára, 1920. január 4., január 28., február 17., március 27., április 10., április 27.

¹⁵⁰ Paál Árpád beszámolója székelyföldi útjáról Petres Kálmánnak. (1920. szeptember 9.) HRM PÁK Ms 7651/416.

„Kérés Románia törvényhozásához és a Népek Szövetségéhez.

A békeszerződés 47-ik paragrafusának első bekezdése¹⁵¹ a szövetséges és társult főhatalmak rendelkezésétől teszi függővé, hogy a nyelvben, fajban és vallásban különböző népkisebbségek a maguk védelmére milyen jogrendszert kapjanak. Ennek a nemzetközi rendelkezésnek a céljára megye községének számú lakója nevében lelkiismeretesen tolmácsoljuk azt a népkiváналmat, hogy a Romániához csatolt területek magyarsága, (tehát a székelység is) együttesen nemzeti önkormányzatot kapjon. A nemzeti önkormányzatnak legyen külön rendelkezési joga a Székelyföld, a Brassó megyei magyarok lakta területek és a Kisküküllő megyei magyar medencéből, illetve Maros-Torda megye mezőségi felső határából kinyúló és Aranyos-Torda, Kolozs, Szolnok-Doboka, Szilágy megyéken átvonuló összekötő terület s a Királyhágón túli magyarság földje felett. – Ezen a területi hatáskörön kívül magyar nemzeti önkormányzat legyen ellátva közigazgatási igazságszolgáltatási, közoktatási, közgazdasági és helyvédelmi (miliciális) magasabb hatáskörrel s e hatáskörökre vonatkozó törvényhozási joggal. A jelzett területeken kívül lévő magyarság foglaltassék lajstromba és tagja lehessen a magyar nemzeti autonómia közjogi testületének, e testület után adhassa le szavazatát úgy a nemzeti önkormányzati, mint az állami törvényhozásban.

Az ezen kérdésben tanusított népkiváналom bármikor ellenőrizhető.”¹⁵²

Paál, a kérés kezdeményezője az önkormányzat megadásában eleve nem bízott, de úgy gondolta, hogy ennek elutasítása a magyar fél diplomáciai súlyát növelné a nagyhatalmak előtt. (A hűségeskü letétele ellen még 1920 nyarán azért agitált, hogy ebben a kérdésben is

¹⁵¹ A Magyar Békeszerződés 47. cikke: „Románia Magyarországgal szemben elismeri és megerősíti azt a kötelezettségét, hogy hozzájárult a Szövetséges és Társult Főhatalmakkal kötött szerződésbe oly rendelkezéseknek felvételéhez, amelyeket ezek a Hatalmak szükségesnek ítéltek abból a célból, hogy Romániában a népesség többségétől eltérő fajú, nyelvű és vallású lakók érdekei, valamint a forgalom szabadsága és más nemzetek kereskedelmének méltányos szabályozása védelemben részesüljenek.” *Sorsdöntések*. Szerk. Gerő András. Göncöl Kiadó, Bp. 1990. 177.

¹⁵² HRM PÁK Ms 7651/190.

a Magyarországi kormányzat adja meg a végső engedélyt, így ezzel is növelhetné súlyát a román kormányzattal szemben.¹⁵³⁾

A dolgozat egy város példáján azt igyekezett bemutatni, hogy a román kormányzat a Székelyföld esetében hogyan használta fel az antant támogatással lehetővé vált megszállást a közigazgatási hatalom megszerzésére. A katona-forradalmon áteső Magyarország új vezetői és helyi képviselői jogi, diplomáciai kérdésként próbálták értelmezni a kialakult helyzetet. Amikor ennek eredménytelensége 1919 első hónapjaiban nyilvánvalóvá vált, a magyar állami és katonai apparátus már tehetetlen volt. A két nemzeti törekvés közül a nemzetközi helyzetből adódóan, a katonai erő alkalmazása került ki győztesként. A Romániához került magyarság ilyen előzmények után kezdte meg a társadalmi és gazdasági önszerveződését. Az ezt megfogalmazó első programnyilatkozat társszerzője, jelen tanulmányunk főszereplője, Paál Árpád, aki ott a magyarság politikai aktivitásának előfeltételeiről értekezett.¹⁵⁴ Ennek a politikai integrációnak a megvalósulását a következő fejezetben vizsgálom meg.

¹⁵³ Paál Árpád levele Petres Kálmánhoz. (1920. szeptember 9.) HRM PÁK Ms 7651/416.

¹⁵⁴ Kós Károly: *Kiáltó Szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához!* Zágoni István: *A magyarság útja*. Paál Árpád: *A politikai aktivitás rendszere*. Kolozsvár, 1921, 48. Új kiadása: *Kiáltó szó*. Megírták Kós Károly, Zágoni István, Paál Árpád, Budapest-Lajosmizse, utószó: Csatári Dániel, Idegennyelvű Folyóirat Kiadó Leányvállalat-Pallas, 1988, 52. (Kapu könyvek)

3. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban (1923–1924)

Ebben a fejezetben az erdélyi magyar politikai elit többirányú integrációs tevékenységét szeretném feltárni. Az integráció egyik oldala a romániai politikai életbe való intézményes bekapcsolódás, a másik pedig a saját kulturális nemzeti közösségének politikai megszervezése (az etnikai szavazóbázis és a párt működtetése). Az előbbiekből adódik a harmadik oldal, a saját regionális politikai hagyományokhoz, illetve a budapesti magyarságpolitikához való viszony átalakulása, az önálló politikai és nemzeti közösség kialakításának szándéka. Mindezt Erdélyben egy olyan tagolt, 50–100 fős magyar politikai-kulturális elit viszi végbe, amely az első világháború előtti magyar politikai intézményrendszerben szocializálódott. Elsősorban arra keresem a választ, hogy a megváltozott feltételrendszerben (többségből kisebbségbe kerülés és új államhatalmi berendezkedés) az új stratégiákat megfogalmazó csoporton belül miként és milyen tényezők hatására alakulnak az erőviszonyok.¹

Először a kereteket és a szereplőket ismertetem (1), majd a csucsai paktum létrejöttével foglalkozom (2). Ezt követően a bukaresti kormányzat, illetve Tătărescu – liberális párti, kisebbségi ügyekért felelős belügyi államtitkár – törekvéseit mutatom be (3). A tanulmány második felében az 1924-ben kialakult elnökválság vitáiról szólok (4), majd a kutatás lezárásaként és általánosabb érvennyel értelmezem a reményeim szerint addig kibomló történetet (5).

A téma fontosságát jelzi, hogy a történetekkel párhuzamosan komoly elemzést készített Jancsó Benedek és a bukaresti követség,² és még

¹ A 2002-es és 2010–2011-es kutatásaim alapján készült fejezet egy tanulmányomra és egy forrásközlés bevezetőjére épül. Az ismeretlen vízmosság és a régi országút. Stratégiai útkeresés a romániai Országos Magyar Pártban 1923–1924. In *Etnopolitika*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 153–195.; Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években. Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. 93–114. Ezeket egészítettem ki az 1924 őszétől kezdődő elnökválság következményeinek feldolgozásával.

² Jancsó Benedek: *A román pártok egymáshoz és az úgynevezett erdélyi kérdéshez való viszonyáról*. MOL K 26 1920–XXXIV–9668. 15 f. *A kalotaszegi tagozat ülése*.

a második világháború előtt „bevett” álláspontot kialakító tanulmányok jelentek meg Grandpierre Emiltől és Gyárfás Elemértől, a történések két kulcsszereplőjétől.³ E tanulmányok a pártvitákból győztesként kikerültek véleményét tükrözték. Ennél árnyaltabb képet adott a második bécsi döntés után Mikó Imre a korszak politikatörténetét áttekintő munkájában.⁴ Ligeti Ernő művelődés- és mentalitástörténeti összefoglalója a vitákban alulmaradt közírók és politikusok oldaláról mutatta be a történéseket.⁵ A kérdés tudományos feldolgozására (eszmetörténeti nézőpontból) a kilencvenes években K. Lengyel Zsolt vállalkozott a transzilvanizmusról írt monográfiájában.⁶ Saját kutatásaim, majd György Béla forráskiadványa és az OMP történetéről írt doktori disszertációja tisztázott egy sor kérdést.⁷ Fodor János készülő

1925. február, MOL K 28 153–258(II)–1925–O–130. 18 f.; Uő: *Gyulafehérvár vagy csucsá?* 1925. június, MOL K 28 153–258(I)–1925–O–349. 11 f.

³ Grandpierre Emil: Az erdélyi magyar kisebbségi politika hat éve. In *Erdélyi Almanach*. Szerk. György Lajos, Stúdium, Bp., 1925. 119–127.; Uő: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig. *Magyar Szemle*, 1928. október, 130–136.; Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. *Magyar Kisebbség* 1937. 41–71., 77–99. Az új folyamban újra közölték: *Magyar Kisebbség*, 1999. 2–3. sz. 217–285. A hivatkozásokban ezt a publikációt használtam. Bernády válasza Gyárfásnak: Bernády György: Megjegyzések az „Első kísérlet”-hez. *Magyar Kisebbség*, 1937. 9–10. sz. 245–257., 11. sz. 284–297., Gyárfás Elemér: Válaszom Bernády György barátomnak. *Magyar Kisebbség*, 1937. 13. sz. 362–364.

⁴ Mikó Imre: *Huszonkét év*. i. m. 39–69.

⁵ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Bp., 1942. Uő: A kisebbségi élet bölcsője. *Független Újság*, 1935. 22–42. sz.

⁶ K. Lengyel Zsolt: „Keleti Svájc” és Erdély 1918–1919. *Regio*, 1992. 1. sz. 77–89. Uő: A meghíúsult kompromisszum. *Magyar Szemle*, 1993. 8. sz. 845–856. Uő: *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928*. Ungarisches Institut, München, 1993, 470., Itt igen részletesen foglalkozik az OMP húszas évekbeli, a következőkben általam is elemzett, kolaíciós politikájával (339–381.) Ua. részleteiben magyarul: K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007, 382.

⁷ *Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. 1. A vezető testületek iratai*. Összeállította, előszó és jegyzetek György Béla, Pro-Print–EME, Csíkszereda–Kolozsvár, 2003. 455.; György Béla: *A romániai Országos Magyar Párt története 1922–1938*. PhD, kézirat Budapest, ELTE BTK, 2006, 273.

Bernády György-életrajzának résztanulmánya szintén tovább tagolta ismereteinket a korabeli magyar kisebbségpolitikai viszonyokról.⁸

3.1. A romániai magyar intézményi szerkezet

Kilencven év távlatában a négy legnagyobb közép-európai magyar kisebbségi közösség kvázi *kisebbségi társadalmakként* gondolkodik önmagáról. Ennek az országonkénti magyar intézményi szférának az alrendszerei: a magyarság nevében fellépő, választásokon legitimitást nyert *politikai érdekvédelmi szervezetek*; a magyar nyelvű *egyházi intézmények*; a magyar nyelvű *nyilvánosság*; a magukat magyarnak való *önkormányzati képviselők pozíciói*; a magyar *egyesületek*; a magyar nyelvű *oktatási és kulturális intézmények*.

Az impériumváltás utáni Romániában 1925-ig nem tartottak helyhatósági választásokat, kinevezett személyek vezették a közigazgatást. Így magyar önkormányzati szféráról, pozíciókról – Csehszlovákiával ellentétben – addig nem beszélhetünk. A nagy múltú magyar társadalmi egyesületek jogi elismertetése, működésük engedélyezése is csak részben történt meg (Erdélyi Múzeum Egyesület, Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület).⁹ A vidéki hagyományos kaszinói és egyesületi élet összeomlása után létrejött irodalmi társaságok, daloskörök engedélyezése sok akadályba ütközött.¹⁰ A helyi nőegyletek, női jótékonyági társaságok működésének engedélyezése volt a legkevésbé diszkriminatív. A kávéházakon, az éttermi mulatságokon túl ezen szervezetek rendezvényei képezték az első találkozási lehetőséget a helyi magyar városi elitek és a román közigazgatás, hadsereg képviselői között.¹¹ Ezeknek a mai szóval élve civil társadalmi kezde-

⁸ Fodor János: Bernády György tevékenysége a romániai Országos Magyar Pártban. A párt alakulásától Bernády második polgármesterségéig (1922–1929), Kézirat, 2011, 15. [<http://itthon.transindex.ro/?cikk=16964> 2012.04.02.]

⁹ Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944, 88–100.

¹⁰ Balogh Júlia: *Közművelődés, egyleti élet Erdélyben 1918–1940*. *História* 1993, 2. sz. 21–22.

¹¹ „Az első időkben Erdélyben nem látunk mást, mint női munkát és nem beszélnek másról, mint a magyar nők és magyar lányok buzgalmáról. Hazafiságuknak és magyar érzelmüknek minden alkalommal utat engednek és amit a férfiak a súlyos büntetés

ményezéseknek nem volt összefogó magyar szervezete. A felülről szervezett ágazati szervezetek, EME, EMKE, EMGE, pedig szintén alig működhettek. (Miközben a szászok épp eleve kisebbségi helyzetük miatt a központi integráló összefogó alapintézményekkel már 1918 előtt is rendelkeztek. Mivel 1918 januárjában a megyesi határozattal elismerték a hatalomváltozást és nem voltak irredenták, ezen intézményeik tovább működhettek. Nagyszebenben, Brassóban és Medgyesen szász maradt a polgármester és a városi tanács többsége. Így ezek szervezheték saját társadalmukat, erre a magyar kisebbségi elit az új helyzetben példaként tekintett fel.)

A magyar oktatásügyben és a kulturális életben az intézményátvétel után épp ez a korszak a redukció időszaka.¹² A magyar nyelvű állami oktatás pótlására létrehozott egyházi iskolarendszert különböző jogi eszközökkel próbálták ellehetetleníteni.¹³ Azt mondhatjuk tehát, hogy – mai ismereteink szerint – a kisebbségi társadalom működéséhez szükséges hat alrendszerből három (önkormányzati pozíciók; egyesületek; oktatási-kulturális intézmények) elemi jogi, törvényességi, működési problémákkal küszködött.

következményétől félve nem tettek meg, azt a magyar nők megteszik. Látjuk Marosvásárhelyen a korzózó lányokat magyar nemzeti színűre kombinált ruhákban; miért megbotoztatnak, Székelyudvarhelyen a dacos és tüntető távolmaradását a helyőrség által rendezett bálról, miért többeket letartóztatnak, Kolozsváron és általában egész Erdélyben az impozáns Úrnapi körmeneteket, hol a magyar nők vallási különbözet nélkül – még a zsidók is – magyar ruhákban vonulnak fel, hogy az akkoriban ott tartózkodó idegen katonai misszió előtt tüntessenek; ott látjuk őket a vádlottak padjain – mint az egyes összeesküvések tagjai. Érdekes azonban, hogy mindezek dacára a román impérium nem igen nyúlt a nőegyletekhez, minek okát csak abban találhatjuk meg, hogy társadalmi és politikai szempontból a nők ott egyáltalán nem jelentenek tényezőket és habár működésük némelykor veszélyes is az államra, annak súlya már a nőiességben rejlő gyengeség miatt is nem emelkedhetik a kellő értékelésig. A románok máskülönben nemzeti tulajdonságuknál fogva nagyon udvariasak a nőkkel szemben és a legnagyobb részét azon kitéréseknek, melyeket a magyar nők hazafiságukban tettek, elnézték. Azonban a jótékony működésük elé mégis akadályokat gördítene, ha magyar foglyokról, vagy magyar politikai üldözöttekről volt szó.” Erdélyi magyar asszonyok munkája. MOL K 610 5–84. f. 127.

¹² Barabás Endre használja a kifejezést összefoglalójában: A magyar iskolaügy helyzete Romániában. *Kisebbségi Körlevél*, 1943. 5. sz. 271–286. Részletesen uő: A magyar tannyelvű iskolák számában beállott változások 1918-1928-ig. *Magyar Kisebbség*, 1929. 8. sz. 489–497., 9. sz. 528–531.

¹³ Bíró Sándor: *Többségben és kisebbségben*. Csíkszereda, Pro-Print, 2002, 361–374.

3.1.1. A közvéleményteremtő sajtó

A további szerkezetek közül *legsikeresebbnek* a sajtó mondható. A budapesti hírlap- és könyvtermés erdélyi forgalma az impériumváltással egy csapásra megszűnt. (1918 karácsonyától nem érkezett Kolozsvárra budapesti sajtó.) A hiányt a megújult erdélyi hírlapirodalom próbálta pótolni: 1919–1924 között összesen 330 magyar lap jelent meg. Ebből 87 volt 1919 előtti, 243 pedig új alapítású. 1924-ben 224 magyar lap jelent meg (18 napilap, 53 hetilap, 35 egyházi periodika, 70 szaklap). Döntő részüket Kolozsváron adták ki, 1923-ban 113 periodikát, utána Temesvár következett (42), Nagyvárad (36), Arad (25), Marosvásárhely (20), Szatmárnémeti (13). Ebből nyilvánvaló, hogy a közvélemény formálásában, a sajtómunkában Kolozsvár mellett a nyugati határszél városainak volt döntő szerepe. Ez különösen akkor érdekes, ha tudjuk, hogy a napilap finanszírozáshoz akkoriban minimum a tízezres példányszámot kellett elérni. A legfontosabb újságok – a *Keleti Újság*, az *Ellenzék*, az *Újság* és a zsidóság lapja, az *Új Kelet* – Kolozsváron jelentek meg. Az előbbi kettő tekinthető regionális befolyásúnak, egész Erdélyben terjesztő- és tudósítóhálózattal rendelkeztek. A Székelyföldön a legelterjedtebb a Szele Béla szerkesztette *Brassói Lapok* volt. Marosvásárhelyen a Hajdú István vezette *Székelyföld* számított mértékadónak. A Partiumban a Hegedűs Nándor szerkesztette *Nagyvárad* és a *Nagyvárad* *Napló*, Aradon az *Erdélyi Hírlap*, Krenner Miklóssal a háttérben, és az *Arad és Vidéke*, Temesváron a *Temesvári Hírlap* elégítette ki az igényeket.¹⁴ Politikai irányultságukat tekintve a *Keleti Újság* polgári radikális ideológiát képviselt, nála konzervatívabb volt az *Ellenzék*, amelyet 1922–1923-tól az OMP hivatalos lapjának tekintett a közvélemény és a politikai elit. A partiumi és a bánási sajtóban éppúgy, mint a *Keleti Újságnál* jelen voltak a magyarországi emigráns újságírók, akik a városi polgárság közéleti információs igényeit elégítették ki, és a korban nagyon fontos vezércikkkel orientálódásukat is segítették. Az első években ezek a napilapok – a magyar politikai és társadalmi intézmények hiányában – képviselték és formálták a közvéleményt. A legfontosabb vezércikkírók – Paál Árpád, Zágoni István, Krenner Miklós, Dózsa Endre, Hegedűs Nándor, Ligeti Ernő – nem pusztán

¹⁴ György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete*. Pallas, Bp., 1926. 8–10.; Uő: *Az erdélyi magyar időszaki sajtó öt esztendeje 1919–1923*. In *Erdélyi Almanach* ... i. m. 235–238.

újságírók ezekben az években, hanem írásaikkal a közélet szervezői és formálói. Véleményüket az erdélyi magyarság nevében: „közvéleményként” fogalmazták meg, cikkeik közéleti intések, kisebbségpolitikai tanácsok, felhívások, a román kormányzat és társadalom felé pedig „a magyarság” üzenetének tekintették. Ez a kulturális elit az, amely a román társadalom felé való nyitást és az emberi szabadságjogok romániai érvényesítését egyszerre hirdetve a passzivitással szemben az önszerveződést és a politikai érdekvédelem szükségességét kezdeményezi. Ez a sajtó teremti meg terminológiájával a „romániai magyar nemzet” fogalmát és a „népkisebbség” önszemléleti kategóriáját.

3.1.2. Örökségvédő egyházak

Az impériumváltás során a *legstabilabb* intézményrendszernek az *egyházak* bizonyultak annak ellenére, hogy földbirtokaik több mint nyolcvan százalékát az agrárreform során elvették.¹⁵ Nemcsak egyházközségeik hálózta be a magyarlakta területeket, hanem az ehhez kapcsolódó, 1918 után az elvett magyar nyelvű állami iskolákat pótolni hivatott iskolarendszerük is. Már 1918 novemberében a római katolikus, a református, az unitárius püspök közös nyilatkozatot adott ki, és létrehozták a Felekezetközi Bizottságot, amely a negyvenes évek második feléig összehangolta az egyházak iskolapolitikáját. Ekkor az Erdélyi Református Egyházkerület püspöke Nagy Károly, a gyulafehérvári katolikus püspök Mailáth Gusztáv volt, az unitárius egyház élén az idős Ferencz József állt. A helyi (falusi) társadalmak szintjén a lelkészek, tanítók véleménye volt a mérvadó–hivatalos kormányzati/politikai álláspontok hiányában. Ugyanakkor a papok és a tanítók voltak a legérdekeltebbek saját közösségük megszervezésében, hiszen fizetésüket is döntően híveiktől várták. Ez a réteg – helyi szinten – a sajtónál jóval nagyobb közvéleményformáló erővel bírt. 1600 állami magyar nyelvű iskola elvesztése után az 1918-as 428 felekezeti iskolához még 270-et hoztak létre – államsegély hiányában – részben az egyházak tartalékaiból, részben a hívek fokozott hozzájárulásából. Az egyházak évi 30 lej iskolai hozzájárulást kértek egyháztagonként.¹⁶ Mindez

¹⁵ Részletesen: *Kimutatás az erdélyi egyházi vagyonok kisajátításáról, kolozsvári egyházi adatok alapján*. Papp Antal Sebess Déneshez írt levelének mellékleteként 1924. június 8. MOL K 437 4-1924-1-380. f. 23-37.

¹⁶ Szász Zsombor: *Erdély...* i. m. 232. Az erdélyi magyar felekezeti elemi iskolák

a budapesti kormányzat részleges anyagi támogatásával működött a két világháború között. Ez azzal is járt, hogy a magyarországi illetékesekkel is szoros, de informális kapcsolatot tartottak fenn. Az egyházak társadalmi funkciójukból adódó értékörzéssel együtt a budapesti magyarságpolitika által megfogalmazott pozícióörzés elsődleges képviselői voltak.¹⁷

Mivel Bukarestben mind a református mind a katolikus egyháznak volt – már a világháború előtt is – magyar nyelvű gyülekezete, ezek képezhették az első intézményes, legitim bázist a kormányzat felé. Itt két személy tevékenységét kell kiemelni. Egyrészt Tőkés Ernő bukaresti református lelkész munkáját, aki budapesti segítséggel hozta létre Népirodáját. Ez az iroda általában a Bukarestben nyelvi problémákkal küszködő magyarok ügyintézését segítette és beadványaikat intézte. 1922-ben 1857 ügyiratot kezeltek, amelyek 80%-a minisztériumi elintézését igényelt.¹⁸ Mai szemmel nézve egyfajta kijáró irodának

hullámzó számáról:

1918–1919:	rk. 288,	ref. 182,	unit. 25.
1919–1920:	264	491	86
1920–1921:	224	489	53
1926–1927:	177	351	38

Az egész adatsor: MOL K 437 6–1928.

¹⁷ Részletesen lásd a dolgozat 8. fejezetében.

¹⁸ *Az erdélyi magyarság ügyeinek képviselete Bukarestben.* Hory András bukaresti követ jelentése Bánffy Miklós külügyminiszternek, res. Pol. 109., Bukarest 1921. június 17. MOL K 64 6–1921/22–27. f. 92–93.; *Magyar iroda felállítása Bukarestben.* Rubido-Zichy jelentése Bánffy Miklós külügyminiszternek, res. pol. 153., Bukarest 1921. november 15. MOL K 64 6–1921/22–27. f. 90–91.; *Jelentés az erdélyi segélyiroda működéséről.* [Hory András] MOL K 64 6–1921/22–27. f. 72–77. Ebből a jelentésből nemcsak az ügyiratok számáról és a 4 fős iroda összetételéről értesülünk, hanem az ügyintézési tarifákról is: minisztériumi intervenció 100 L, kérvények beadása és iktatása 50 L, útlel-láttaozások 30 ill. 20 L, arcképes igazolványok 20, 5, 2 L, harangrendelés-lebonyolítás 200 L, egy gépirásos oldal fordítása 50 L, szakmunkás állásszerzés 20 L, hivatali állásszerzés 100 L, honosítás 200 L, tartózkodási engedély „kieszközlése” 50 L, üzleti ügyekért 1–2%. A két vezető havi 2000 lej fizetést, a beosztottak 1200 L fizetést kaptak. Közben 40.500 L magyarországi támogatást is kaptak. A bukaresti magyar irodát Tőkés református esperes és Szász István segédlelkész vezeti, de az időnként oda leutazó Ugron István volt követ irányításával végzik a munkát. Hory András jelentése Bánffy Miklósnak. MOL K 64 6–1921/22–27. f. 102.; Az OMP a szászok mintájára Parlamenti Iroda

tekinthetjük, amelynek tevékenységi körét majd 1924-ben, illetve 1926-ban az OMP Willer József által vezetett irodája, illetve a magyar parlamenti képviselők veszik át. A Magyar Szövetség hasonló népirodákat akart a megyeközpontokban létrehozni, de már az első kolozsvári irodájukat is bezáratták, a román hivatalos szervek.¹⁹ A másik fontos személyiség Zombory László, Mailáth Gusztáv Károly gyulafehérvári római katolikus püspök káplánja, a Marianum tanára, 1922 tavaszán a Katolikus Népszövetség megszervezője és vezetője, ugyanakkor Petela kolozsvári városparancsnokhoz és a liberális kormánykörökhöz közelálló személyiség volt. A királyi koronázási ünnepségek magyar részvételének ő az előkészítője. Később a királyi udvar bizalmasa lett.²⁰ A húszas évek közepéig a magyar problémákat, személyeket a magyarság irányából lényegében ő közvetítette az udvar és a liberális politikusok felé. 1921-től ebben Bernády György és Mikes Ármin is egyre intenzívebben közreműködött.²¹

felállítását tervezi, és ez veszi át ennek az irodának a feladatkörét. Rubidó-Zichy követ jelentése a Külügyminisztériumnak, Bukarest 1924. június 4. MOL K 64 11-1924-27-294. f. 1-2.

¹⁹ A Magyar Szövetség programjának 19. pontja értelmében a választmány 1921. szeptember 18-án intézkedett a Központi Népiroda, majd a Vármegyei Népirodák felállításáról; ezek ügyrendjét is kidolgozták. Ezek célja a románul nem tudó, új törvényeket, rendeleteket nem ismerő magyarság útbaigazítása, tanácsadás, panaszai továbbítására és képviselő a román hatóságok felé. Ez egyben a Magyar Szövetség tömegszervezetként való működését segítette volna. Illetve Kolozsvárt „Városi Népirodát” is létrehozott, de ez nem működött. Csakhogy a Magyar Szövétéggel együtt Meşes kolozsvári prefektus ezt a kezdeményezést is betiltotta. Rubido-Zichy követ jelentése Bánffy Miklósnak, res. pol. 165, 1922. április 20. MOL K 64 6-1921/22-27. f. 79-84. Valójában a Tőkés vezette iroda hasonló kezdeményezés volt, csak elüzletiesedett – a Magyar Szövetség terveiben ingyenes szakelőadókról és szaktanácsadókról van szó. Tőkés később liberális kapcsolatai és üzleti ügyei miatt mind követségtől, mind a magyar nemzeti mozgalomtól távolra került.

²⁰ Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez. XIV. Közéletem legharciasabb lusturuma 1923-1927.* OSZK Kézirattár 625. fond 1486/95. 7., 14., 19. Zomboryt, aki később a Katolikus Népszövetség vezetője lett, az egyházi közvélemény nem szerette; és besúgónak gondolták. Egy követségi jelentés mellékleteként: *Néhány adat Zombory Lászlóra vonatkozólag.* MOL K 64 1924-27-229. f. 19.

²¹ Bernády volt marosvásárhelyi polgármester és Mikes Ármin (Bethlen István húgának a férje) a Zabola Faipari Rt. igazgatótanácsának tagjai voltak, amelyet Arthur Văitoianu volt liberális miniszter, I. C. Brătianu bizalmasa vezetett.

A békeszerződés ratifikálásáig (1920. november 15.) a püspökök – a magyar tisztviselőkhöz hasonlóan – nem tették le a hűségesküt. Ezt követően indultak meg a tárgyalások az Averescu tábornok vezette kormány kultuszminiszterével, Octavian Gogával az államsegélyek folyósításáról és az egyházi sérelmek orvoslásáról.²² 1920 őszén engedélyezték az egyházi vezető testületek összejövetelét, 1921 tavaszán pedig sor került a püspökök eskütételére.²³ Ezzel Mailáth és Nagy püspökök is a szenátus tagjai lettek, de nyelvi okokból csak néhányszor szólaltak fel. Mailáth a kompromisszumok embereként az udvaron keresztül próbálta érdekeit képviselni, míg Nagy Károly harcias nyilatkozatokkal, kemény tárgyalásokat kezdeményezve kívánt érvényesülni.

A tárgyalási opciók, az egyeztetések alkalmi a Felekezeti Tanács heti-havi rendszerességgel tanácskozó értekezletei voltak. Itt döntöttek petíciókról, nemzetközi tiltakozásokról, az iskolasegélyek elosztásáról, oktatásszervezési, tantervi kérdésekről.²⁴ Szélesebb vonatkozásban azt mondhatjuk, hogy 1926-ig, amikor is ténylegesen létrejön az OMP parlamenti frakciója,²⁵ a párt Intézőbizottsága (IB) mellett, a legfontosabb

Hasonló kapcsolat volt Tătărescu későbbi miniszterelnök és Szász Pál között, akik a Zsil-völgyi Szénbányák igazgatótanácsában dolgoztak együtt.

²² Mikó Imre: *Huszonkét év*. i. m. 22. Octavian Goga már 1920 tavaszán – amikor a Vaida-kormány bukása (március 19.) után a király Averescu tábornokot nevezte ki kormányfővé – felvette a kapcsolatot Grandpierre Emillel és a magyarok támogatását kérte. A magyar tisztviselő mozgalom vezetői ezt elutasították arra hivatkozva, hogy nemzetközi jogilag még nem rögzítették az államhatárokat. Goga ezt elfogadta, de azt is kijelentette, hogy a magyar többségű területeket nem hagyhatják ki a választási eljárásból. Bernády is hiába próbálkozott egy háromszéki kampánnyal, azonnal „a legkeményebb visszautasításra talált”. Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyar nemzeti kisebbség érintkezései a román politikai pártokkal*. Ráday Levéltár, C 121. f. 7–8.

²³ 1921. március 19.: Mailáth Gusztáv Károly erdélyi, Glattfelder Gyula csanádi katolikus püspökök, Friedrich Teutsch szász evangélikus püspök; 1921. április 9.: Nagy Károly erdélyi református; Széchenyi Miklós nagyváradi katolikus püspök később tette le az esküt. Boromissza Tibor szatmári katolikus püspöktől és Ferencz József unitárius püspöktől a megyei prefektusok királyi biztosként fogadták az esküt. Mikó Imre: *Huszonkét év*. i. m. 22–23.

²⁴ Az bizottság iratanyaga az Erdélyi Református Egyházkerület Levéltárában, Kolozsvárt, a *Felekezeti Bizottság iratai* fondban található. Alapító értekezletének (1918. november 15.) jegyzőkönyve uo. 6387–1918.

²⁵ Az 1926 májusi választásokig, amikor létrejött az OMP nagyobb számú

közösségi célokról, teendőkről ebben a körben születtek meg a döntések. A pártvezetés és a budapesti kormányzat számára is ez a felekezeti értekezlet és a kolozsvári tisztviselői, tanári, vállalkozói Társadalom kör²⁶ hálózata volt a mértékadó véleményformáló, javaslattevő közeg.

3.1.3. Erdélyi magyar regionális politika az első világháború előtt

A két előbbi intézményi alrendszerrel jóval nagyobb fejlődési pályát tett meg a *politikai érdekvédelmi önszerveződés*, hiszen míg az egyházak évszázadok óta, a hírlapírók évtizedek óta dolgoztak, addig önálló, az egész kelet-magyarországi terület érdekében tevékenykedő politikai párt nem volt Erdélyben. Itt azonban egy kitérőt kell tennünk az első világháború előtti erdélyi regionális politikai viszonyok áttekintése érdekében.

A századfordulón az erdélyi magyar elit szempontjából a korszaknak három nagy vitakérdése volt: a birtokviszonyok alakulása²⁷ a választójogi reform problémája, a Tisza-féle megegyezési kísérletek révén a nemzetiségi kérdés kezelésének módszere. Ezen problémák a következőkben jelzett nemzet(iség)politikai törekvésekben egymással összekapcsolódva voltak jelen.

a) A századfordulótól néhány, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó szakértőben (Beksics Gusztáv, Bartha Miklós, Moldován Gergely (Grigore Moldovan), Jancsó Benedek, Barabás Endre) tudatosult, hogy az erdélyi román nemzeti mozgalom a régió belüli szupremáciát a terület Romániához való csatolásával akarja elérni. Ebből adódóan úgy vélték, hogy a nemzetiségi jogok kiterjesztése a régió elszakítására törekvő erőket továbberősítené.

b) Ez a tény, összekapcsolódva a századvég modernizációjában lemaradt belső erdélyi, illetve székelyföldi terület gazdasági problémáival és a románság egyre dinamikusabb földbirtokszerzésével, a magyar

frakciója, csak a Magyar Párt kifejezés volt használatos a nyilvánosságban. Ettől kezdve fokozatosan nyert teret az Országos Magyar Párt, illetve a romániai Országos Magyar Párt kifejezés.

²⁶ Működésének részletes feldolgozását lásd a dolgozat 8. fejezetében.

²⁷ 1898 és 1912 között a történeti Erdély földbirtokviszonyain belül 8,2%-kal csökkent a magyar földbirtokok aránya. Tokaji László: *Eladó ország*. Kolozsvár, 1913.

birtokállomány meggyengülésével, veszélyeztetettségérzetet teremtett az erdélyi magyar politikai elitben. A kialakult helyzet kezelésére a század első évtizedében komoly terveket dolgoztak ki, amelyek állami beavatkozást feltételeztek, és az erdélyi magyarság gazdasági megsegítésében, a magyar településterület székelyföldi népfölösleggel történő megerősítésében látták a kiutat (Beksics Gusztáv mezőségi telepítési terve, Darányi Ignác birtokparcellázási programja és Bethlen István birtokpolitikai koncepciója).²⁸

c) A korszak meghatározó politikusa, Tisza István azonban nem pártolta a nemzetiségi tiltakozást kiváltó telepítési és nemzeti támogatási programot. Szabadelvű értékrendjétől távol állt a nemzetiségi viszonyokba való ilyen mértékű beavatkozás, másrészt – s valószínűleg ez volt a döntő – a Monarchia nagypolitikai érdekeit helyezte előtérbe, és igyekezett az erdélyi román nemzeti mozgalom képviselőivel – ahogy a szászokkal is – kiegyezni, Romániának a Hármasszövetséghez való kapcsolódásának megőrzése érdekében.

A nemzeti kérdésben külön pólust képviselő Jászi Oszkár a tízes évek első felében az ország általános demokratizálásában látta a megoldást, elutasította a nemzeti szupremácia őrzésének gondolatát, és egyáltalán nem tartotta a román nemzeti mozgalmat az ország integritása szempontjából veszélyesnek.²⁹ Ez az álláspont azonban 1918 őszeig politikailag teljesen súlytalan volt. Későbbi súlyát is csak a trianoni békeszerződés létrejötte utáni visszanézés, alternatívák bizonygatása növelte meg.

d) Az erdélyi magyarság részéről kétféle elképzelés körvonalazódott. Egyrészt megjelentek az Erdély különállását, sajátos nemzetiségi viszonyait a terület autochton szervei által kezelhetőnek vélt, döntően kulturális jellegű társadalmi, értelmiségi törekvések. A tízes évek új erdélyi folyóiratai indították el az ezzel kapcsolatos vitákat, amelyből majd a húszas években a transzilvanizmus mint önazonosság-diskurzus kifejlődhetett.³⁰

²⁸ Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1991, 36–38.

²⁹ Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912. 509. Vö. Richly Gábor – Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Szerk. Romsics Ignác, Budapest, Osiris, 1998, 134–155.

³⁰ *Haladás*, 1911, Kolozsvár; *Kalotaszeg*, szerkesztője Kós Károly, 1912, Sztána;

Ezeknél politikailag sokkal jelentősebbek voltak a századfordulótól létrejövő, az erdélyi magyar szupremáciát védő politikai nyomásgyakorló csoportok, amelyek a regionális érdekeket mint a magyarság pozícióinak megőrzését és megerősítését fogták fel. Az 1900-ban alapított Székely Társaság 1902-ben rendezett tusnádi kongresszusán már a Székelyföld „valamennyi problémáját” megvitatták.³¹ 1904-ben pedig Marosvásárhelyen megalakult a Székely Társaságok Szövetsége, amelynek tiszteletbeli elnökévé 1908-ban Bethlen Istvánt és Jancsó Benedeket választották meg. 1903-ban jött létre az Országos Magyar Szövetség, amely a nemzetiségi törekvések megfigyelése és kezelése érdekében politikai tanácsadó szerepkörre törekedett. Az intézmény tényleges irányítója Jancsó Benedek volt. Sándor József, az EMKE elnöke 1904-ben ebben a körben tett javaslatot Erdély részleges autonómiájának visszaállítására.³² A Székelyföldet állami segítséggel modernizálni akaró törekvései azonban a század első évtizedének végére a kormány- és a belpolitikai válságok miatt megrekedtek. A legismertebb erdélyi politikussá váló Bethlen István több módon is kezdeményezte egy pártok fölött álló erdélyi nyomásgyakorló csoport létrehozását. Előbb a Székely Társaságok Szövetségét (1907–1908), majd az erdélyi képviselők marosvásárhelyi választójogi értekezletét (1910) felhasználva, ezt követően pedig az agrárius birtokpolitikai tervek melletti erdélyi egységes kiállással (1912–1913) akarta ezt létrehozni. A Munkapárt, az Alkotmánypárt és a Függetlenségi Párt erdélyi képviselői között azonban a közjogi és gazdaságpolitikai kérdésekben oly nagyok voltak a különbségek, hogy akkor nem tudtak közös platformot kialakítani.

Tisza István 1913 végén újra tárgyalásokat kezdett a románság vezetőivel, s ennek az ellenzék részéről történő elutasítása, Erdély veszélyeztetettségének érzete, az erdélyi magyar szupremáciához való ragaszkodás megteremtette a regionális együttműködés alapjait. Apáthy István és Kemény Árpád kezdeményezésére az erdélyi ellenzéki pártok³³ 1913. december 7-én Kolozsváron megalakították az Erdélyi

Erdélyi Figyelő, 1914, Dés; *Erdélyi Szemle*, 1915, Kolozsvár; *Új Erdély*, szerkesztője Szentimrei Jenő, 1918, Kolozsvár).

³¹ *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora*. Szerk. Buday Barna, Budapest, 1902, 460.

³² Pomogáts Béla: Válasz a történelemre. Autonómiatörekvések a romániai magyarság körében 1918–1921. *Alföld*, 1986. 7. sz. 66–75, 69.

³³ Döntően a Függetlenségi Párt, hisz Bethlen István nem jelent meg, de más

Szövetséget, amelynek munkatervét a következő év júniusában fogadták el Marosvásárhelyen.³⁴ A programtervezetet négyen jegyezték.³⁵ Közülük Apáthy István volt a meghatározó személyiség, aki Bánffy Dezső híve volt, majd a Függetlenségi és 48-as Pártba lépett be, és 1906-tól ennek kolozsvári vezetője. Az erdélyi politikában a kolozsvári törvényhatóság tevékenysége – amely az 1910–1913 közti időszakot leszámítva függetlenségi párti volt – irányadónak számított a magyarság körében. A helyzet külön sajátossága volt, hogy a függetlenségi pártiak egységét itt Apáthynak sikerült megőriznie a Kossuth, Just, Apponyi, Károlyi irányzatokkal szemben. Apáthy – a nemzetközileg elismert tudós – tekintélyét politikai és tudományos eredményein túl az is nagyban erősítette, hogy a társadalmi és közművelődési élet erdélyi szálai is az ő és környezetébe kezébe futottak össze (EME, EMKE, EMGE, Unió Páholy). Ez a tekintély mindenképp szükséges volt a Szövetség megindításához, amely valójában az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület politikai, érdekvédelmi funkcióját kívánta felvállalni. Apáthy pártolta a 24 éven felüli férfiak választójogának bevezetését – amely szöges ellentétben állt az országos politikában Erdélyt Ugron Gábor mellett egyre inkább megjelenítő Bethlen István elképzeléseivel –, de elutasította a közösségi alapon megadandó nemzetiségi jogokat.³⁶ A nemzetiségi kérdést az egyéni jogegyenlőség biztosításának tekintette, emellett az általános demokratizálódással kezelhetőnek. Ez azért is ellentmondásos, mert a szövetség vezetésébe bevont két munkatársa, Zágoni István és Kenéz Béla 1913-ban vette számba az erdélyi nemzetiségi sajátosságok szempontjából a különböző választójogi törvényjavaslatokat.³⁷ A tervezetben megfogalmazottak jó része az évenkénti Székely Kongresszusokon, különböző törvényhatóságok

Alkotmánypárti vezetőkkel együtt a szövetség vezetőségébe beválasztották.

³⁴ Az Erdélyi Szövetség munkaterve. Újraközölve: *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 106–114.

³⁵ Dr. Apáthy István – Dr. Kenéz Béla – Dr. Pósta Béla – Thorma Miklós: *Az Erdélyi Szövetség programjának tervezete*. Kolozsvár, Lyceum, 1914, 38. Apáthy a politikai, Pósta a közművelődési, Kenéz a közgazdasági, Thorma a közigazgatási fejezetet készítette el. Az előbbi három egyetemi tanár (egyikőjük sem volt erdélyi származású), az utóbbi szerző pedig Beszterce-Naszód megyei főispán volt.

³⁶ Apáthy István hagyatéka. Az Erdélyi Szövetség (ESZ) alakuló ülésének iratai. OSZK Kézirattára, Qart. Hung. 2456.

³⁷ Zágoni István: *A választójog Erdélyben*. Kenéz Béla nyilatkozatával. Kolozsvár, Gombos, 1913, 34.

határozataiban, a korszak nemzetiségpolitikájával foglalkozó szakirodalomban, hírlapokban megfogalmazódott. Mégis ez az 1913–1914-ben kialakított átfogó tervezet volt a tusnádi 1902-es és Kenéz 1913-as javaslatait³⁸ leszámítva a legátfogóbb erdélyi magyar, nemzeti-moderнизációs-társadalompolitikai program. Az 1913-as tervezet és az 1914-ben elfogadott határozat között – Apáthyék részéről minden bizonnyal Bethlenék konzervatívabb csoportjának megnyerése érdekében – jelentős változás látható. Egyrészt az 1913-as kolozsvári tervezet konkrétabb, Tisza István kormányát tételesen is támadja, másrészt szociálisan jóval érzékenyebb, harmadrészt az állami működés hatékonyságára és demokratizálására jóval nagyobb hangsúlyt helyeztek az előbbi tervezetben, mint az elfogadott munkatervben. A változtatásokból is kitűnik, hogy az „egyeztetők” között a nemzeti pozíciók megőrzésében volt a legnagyobb egyetértés, e tekintetben inkább csak a direkt „oláh”-ellenes megfogalmazások finomítására került sor. A legfontosabb különbségek az 1913-as kolozsvári tervezet és az 1914-ben elfogadott határozatok között a következőkben foglalhatók össze:

³⁸ Kenéz Béla: *Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1913. A szerző három kezelési modellt különített el: elszakadás és csatlakozás az anyaországhoz; a nemzetiségi autonómia a nemzetiségi megyék területi partikularizmusa alapján; a nyelvhasználati jogok biztosítása és a nemzetiségek életviszonyainak javítása.

Konkrét javaslatai az Erdélyi Szövetség tervezetében is megjelentek:

1. A nyelvhatárok megállapítása és a magyarok lakta területek fokozott gazdasági támogatása.
2. A magyarság fennmaradása, vezető pozíciója szempontjából veszélyeztetett helyekre a legjobb hivatalnokokat kell irányítani, kétszeres fizetéssel, külön támogatásokkal.
3. A minisztériumokban a nemzeti politika (a magyarság) támogatására külön ügyosztályok szervezése.
4. 14 000 hektáronként gazdasági szaktudósítók felállítása, akik a nemzeti politika szempontjából figyelnek a gazdasági folyamatokat. És ha szükséges, jeleznék a tennivalókat.
5. A népoktatás államosítása, kivétele a nemzetiségi egyházak irányítása alól.
6. A szórványból jöttek, oda kimenők körében a román nyelv tanításának szorgalmazása, nyelvi pótdíjak biztosítása, hogy a magyar állami érdekeket a nemzetiségiek anyanyelvén tudják megjeleníteni.
7. A katonaság diszlokációja is a magyarosodást szolgálja.
8. Az egyházpolitikában: magyar görög keleti és magyar görög katolikus püspökségek létrehozása.
9. A gazdaságpolitikában: telepítési politika, nemzeti iparpolitika, közlekedéspolitikai.
10. Az értelmiségi vezető szerep biztosítása.
11. A nép nagy tömegeinek integrálása az értelmiség, a népművelés által.
12. A Magyar Társadalomtudományi Egyesületnél külön bizottság létrehozása. Ez kifejezetten a nemzeti kérdéssel foglalkozna, és javaslataival a kormányhoz fordulhatna.

1. A határozatban már említésre sem kerül az EMKÉ-hez való, decemberben még fontosnak tartott viszony (mintha az ESZ annak politikai szerve volna). Ellenben hangsúlyosan szerepel az erdélyi parlamenti képviselők egysége és politikai tömörítése.

2. A katonai, mai szóval élve biztonságpolitikai ügyekben a tervezet sokkal konkrétabb kívánságokat fogalmaz meg (helységnevekkel, létszámokkal), mint a határozat.

3. A birtokpolitika mellett a legnagyobb különbség a két anyag között a választójogi kérdésben van. A választók arányszámának növelése, a kormánytól való kampányfüggés csökkentése, a helyi választási pluralitás elleni tiltakozás kikerült a határozatból, és a virilizmus eltörlése is csak feltételes módban került a határozatba.

4. Terjedelmében a közigazgatási fejezetet csökkentették. Ezen belül a tervezetben hangsúlyos szemléleti, hatékonyságbeli kérdések helyett a határozatban inkább a nemzeti politika követelményei váltak dominánssá.

5. A közgazdasági fejezetben a Tisza-bírálatok teljesen elmaradtak. A birtokpolitikában a határozatban a kisbirtokokról, az esetleges kisajátításokról már szó sem esett.

6. Az oktatás terén a kolozsvári tervezetben a nemzetiségi vidékeken az állami elemi iskolákban a nemzetiségi gyerekek az első két évben még anyanyelvükön tanulhattak volna, ezzel szemben a határozatban már a 4 elemi utáni magyar nyelvismeretet követeltek volna. A marosvásárhelyi határozat értelmében a szövetség „*célja az egységes magyar nemzeti állam keretében a politikai szervezkedés és mozgalomkeltés eszközeivel megoldani azokat az általános politikai, közgazdasági, közigazgatási, közművelődési és társadalompolitikai feladatokat, melyeknek megoldását Erdélynek különleges viszonyai megkövetelik*”³⁹. A program későbbi tételei: Erdély katonai védelmének „kikövetelése”; a választójogi sérelmek orvoslása; tiltakozás a román többségű választókerületek kikerekítése, a román képviselők számának előre megszabása és az országosnál kisebb lélekszámú román választókerületek ellen; arra törekszenek, hogy az erdélyi választókerületek képviselői mandátumait az erdélyi közélet vezetői szerezzék meg; szükségesnek tartották a törvényhatósági önkormányzatok biztosítékainak növelését, a magyar befolyás

³⁹ Az Erdélyi Szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megállapított Szervezete, Munkaterve és Megválasztott Vezető Tanácsa. Kolozsvár, Lyceum, 1917, 23.

erősítését; a nemzetiségi kérdésben a teljes állampolgári egyenlőség alapján állva külön jogokat nem fogadtak el. Alapelvük „a nemzetiségből mint ilyenből folyó semmiféle követelések el nem ismerése. Magyarországon az állami jogoknak egyedi forrása az egységes magyar nemzeti államhoz tartozása lévén az emberi jogok mindenkét egyénileg, emberi volta és nem nemzetisége alapján illetnek meg”⁴⁰. Épp ezért elutasítottak mindenféle paktumot, nem fogadták el a nemzetiségeket a magyar állam tárgyalófeleként. Az egyéni sérelmek orvoslását azonban, mint írták, ha jogos, teljesíteni kell, akkor is, ha százezrek követelik is ugyanazt. A közigazgatásban olyan légkört szeretnének, amely „Erdély unióját az anyaországgal a lelkekben és az állami intézményekben egyaránt megvalósítja”⁴¹. Ennek a kulcsa, hogy a közigazgatás (és az azt megtestesítő jegyző) ne csak mint követelő, végrehajtó, hanem elsősorban segítőként, támogatóként jelenjen meg a helyi közösség előtt. Ezzel együtt kérték, hogy a tudatos nemzetiségi politikát lehetetlenné tevő pártpolitikát vonják ki a közigazgatásból. A közgazdasági szempontoknál a mezőgazdaság korszerűsítésén kívül a magyar földbirtokállomány csorbítatlan megőrzését tűzték ki célul. Ennek érdekében szükséges „egy erdélyi altruista jellegű földhitelintézet, egy erdélyi nemzeti bank megalakítása, amelynek a földbirtok-politikával kapcsolatos pénzügyi műveletek lebonyolítása, az ingó és ingatlan jelzáloghitel ügyének szervezése és a hiteligények tisztességes kielégítése, továbbá a szövetkezés elősegítése lenne a hivatása”⁴². A Szövetség ugyanakkor Erdélyt Magyarország ipari központjává kívánta tenni. Ezt a vámpolitika, a szakoktatás és az infrastruktúra megújítása mellett elsősorban az erdélyi földgáz helyi felhasználásával kívánták elérni. Ettől az iparfejlesztéssel járó életszínvonal-emelkedéstől a nemzetiségiek hatékonyabb egyéni integrálását remélték. A közművelődés tekintetében az államnyelv elsajátítását tartották kulcskérdésnek. Feladatként az jelölték meg, hogy a népiskolák negyedik osztályának elvégzése után már minden gyermek szóban és írásban tudja használni az államnyelvet. Amelyik iskola pedig ezen célt nem teljesíti, ne kapjon állami támogatást, illetve ezek helyébe állami népiskolák felállítását javasolták. A papok és tanítók állami segélyének egyéni, nem pedig fölöttes szerveiken keresztül történő

⁴⁰ Uo.13.

⁴¹ Uo. 14.

⁴² Uo. 17.

kiutalását javasolják.⁴³ Ezzel is ellenőrizhetőbbé akarták tenni a román értelmiséget. Ugyanebben a dokumentumban jelent meg a javaslat az erdélyi állami műegyetem létesítésére. A programot – a következő, 1917-es tervszellettel együtt – azért tartom fontosnak, mert kézenfekvő hasonlóságot mutat Maniu 1924-es nemzetiségpolitikai elképzeléseivel⁴⁴ és az erdélyi románság 1918 utáni törekvéseivel, illetve összehasonlítási lehetőséget nyújt az impériumváltás utáni, megváltozott pozícióból született erdélyi magyar elképzelésekkel.

A bukaresti szerződésben vállalt román támadás (1916) visszaverése után az erdélyi magyar szupremácia megőrzésére törekvő Bethlen István 1917. március 3-i beszédében egyrészt az erdélyi helyreállítási munkálatokat és hosszabb távú regionális fejlesztést irányító kormányzati intézmény felállítását sürgette, másrészt a Romániával készülő békeszerződésbe kárpozlásként be akart foglaltatni területi igényeket. Az így kapott településekre az akkori határ menti románságot telepítették volna ki, helyükre pedig Moldvából csángókat, valamint háborús katonákat hoztattak volna.⁴⁵ E részletesen ki nem munkált terv helyett a békeszerződés (1918. május 7.) csak katonai szempontokból módosította a határt, kis mértékben (5 ezer km²) Magyarország javára, de a megváltozott hadi körülmények között ezt már nem hajtották végre.⁴⁶ A később bevezetendő nemzetiségpolitikai intézkedések Bethlen javaslatán kívül a következőkben ismertetett tervzetben fogalmazódtak meg.

1917 nyarán, amikor az Erdélyért folytatott román–magyar helyezkedésben az utóbbi ország volt nyerő pozícióban, a tartalmából és stílusából következtethetően az Erdélyi Szövetség köréhez tartozó ismeretlen szerző által készített, a Bethlenénél részletesebb terv *Az erdélyi kérdéstről*⁴⁷, a gyökeres és hosszú távú megoldást elsőrendű és halaszthatatlan politikai feladatnak tekinti: „*az erdélyi magyarságnak és a vele*

⁴³ Ez lényegében az un. Lex Apponyi törvény, 1907. XXVII. tc. további szigorítása és végrehajtásának számonkérése volt.

⁴⁴ Bárdi Nándor–Wéber Péter: Kisebbségben és többségben. Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, 1998. 4. sz. 243–256. Ugyanitt Maniu 1924-es, a kisebbségi kérdéstről tartott előadása is olvasható magyarul: 257–276.

⁴⁵ Képviselőházi Napló 1917. március 3. Részletesen feldolgozta: Romsics Ignác: *Bethlen István*. i. m. 61–63.

⁴⁶ Nagybacsoni Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat 1916–1917*. III köt., Budapest, é. n., 120–124.

⁴⁷ Országos Széchényi Könyvtár, 111.352 [röpirat, könyvjelzeten]

azonos érdekű, feltétlenül államhű németységnek etnikai túlsúlyra juttatásán sarkallik. [...] Az erdélyi probléma megoldása nem más, mint a preventív honvédelem nagy kérdése. Ennek céltudatos és szerves intézésére – ami pedig az eredményes munka nélkülözhetetlen előfeltétele – okvetlenül külön kormányzati akció és külön erre hivatott kormányzati szerv felállítása szükséges”⁴⁸. A javasolt intézkedések egyik része az erdélyi románságra vonatkozott, amelynek értelmisége magyar állami szempontból megbízhatatlannak bizonyult. A nemzetiségi mozgalom társadalmi, gazdasági, kulturális elkülönüléséről ugyanis az volt a véleménye, hogy nem a védekezést szolgálta, hanem a romániai irredenta törekvéseket. Az intézkedések másik része „az erdélyi magyarság faji megerősítésére vonatkozik új magyar elemek betelepítésével”⁴⁹, a magyar elvándorlás megakadályozásával, a természetes szaporodás és a magyarságba való természetes beolvadás elősegítésével, a magyar nyelvszigetek beolvadás elleni védelmével, az erdélyi románság Romániába történő kivándorlásának tervszerű elősegítésével. A programszerű „követelés” a gazdaságpolitika terén a következőket kívánta:

1. A két ország határán magyar határőrvidék létrehozását. Nagyszabású mezőgazdasági telepítési akció beindítását a székelyföldi tömbmagyar területnek a Mezősége, Szolnok-Doboka, Szilágy, Kolozs megyéken keresztül az alföldi magyarsággal való összekapcsolása érdekében. Ezért a békekötés utáni két évre állami elővásárlási jogot kért azon birtokokra, amelyeket a háború kitörése óta részvény- vagy közkereseti társaságokon keresztül vásároltak meg, illetve amelyek parcellázással kerülnek eladásra. Birtokpolitikai törvény elfogadását javasolja az előbbiekben ismertetett 1914-es program részletezésével, kiegészítve a kivándorolt magyarok hazatelepítésének, az alföldi, dunántúli államilag kötött nagybirtokok a románok lakta határszélekre történő áthelyezésének igényével. A magyar városok megerősítése érdekében iparfejlesztést, a földgázkincs kihasználására a bányatörvények módosítását s a vasúti hálózat és a Maros völgye útjának fejlesztését kérték. Nemzetiségi vonatkozásban: a nemzetiségi alapon álló pénzintézetek alapításának megakadályozását, a már létezők számára pedig szoros felügyeletet követelt a program. Ugyanígy az „ipari, kereskedelmi, mezőgazdasági egyesületek, szövetkezetek, valamint közkereseti

⁴⁸ Uo. 1–2.

⁴⁹ Uo. 2.

*társaságok és munkásegységek faji alapon való alapításának törvényes megtiltását és csupán községi vagy szakmai alapon való engedélyezését*⁵⁰.

2. Az oktatásügy és az egyházi élet körében követelték a görög katolikus és görögkeleti iskolák és a tanítóképzés államosítását azzal, hogy a gyermekeket anyanyelvükön is meg kell tanítani írni és olvasni. Javasolták: a román középiskolák, a lelkészképzés, a különböző nemzetiségi alapok, társadalmi szervezetek szigorú állami felügyeletét; az erdélyi magyar görög katolikusok és magyar görögkeletiek kivonását külön magyar egyházközségekbe; az utóbbiak számára külön püspökségek szervezését; a román felekezetekből való áttérések megkönnyítését. A görög katolikusok és a görögkeletiek számára is a Gergely-féle időszámítás behozatalát. A kötelező állami óvodák létrehozását egész Erdélyben.

3. A közigazgatásban követelték: az erdélyi vármegyék határainak megváltoztatását annak érdekében, hogy a magyarság és a németiség számszerű többségbe kerüljön, a közigazgatás újjászervezését megbízható elemek intézményes biztosításával. A közigazgatásból kizárandó pártpolitikai szempontokon túl azt kérte a terv, hogy az *„oláh anyanyelvűek bármely állami kinevezés alá eső állásra csakis magyar vidékekre, elsősorban az Alföld és Dunántúlra nevezhetők ki”*⁵¹.

Az Erdélyi Szövetségbe Apáthyék a választójogi nézeteltérések ellenére mindenképp be akarták vonni Bethlen Istvánt. Kölcsönös kompromisszumok után 1917. szeptember 30-án Bethlen terjesztette elő az Erdélyi Szövetség programmódosítását. Az első két pontban a békeszerződéssel foglalkozott, és az idézett parlamenti beszédéhez képest mérsékeltebb volt. Elutasította azonban a Magyarország és Románia közötti szorosabb közjogi kapcsolat létesítésének ötletét. A harmadik pont a háború utáni erdélyi gazdaságpolitikáról szólt, kiemelten a vasúthálózat fejlesztéséről. Végezetül a spekulatív birtokparcellázás megszüntetését követelte, és keményebb fellépést a betörő román csapatokkal együttműködő erdélyi románokkal szemben. Mások ezeket a javaslatokat egy erdélyi királyi biztosság létrehozásának szükségességével egészítették ki. Az Erdélyi Szövetség vezetését is ekkor választották meg. Elnökei Bethlen István, Kemény Árpád, Ugron Gábor lettek. Az ügyvezető alelnökök: Apáthy István (Kolozsvár), Bedő

⁵⁰ Uo. 4.

⁵¹ Uo. 5.

Sándor (Marosvásárhely), Zakariás János (Brassó), alelnökök: Petricevich-Horváth Emil, Király Aladár, Thorma Miklós, Pap József, Pósta Béla, Vertán Endre.⁵²

A kormányzati politika az 1916-os betörés után megtorló intézkedéseket hozott a gyanúsnak minősített román nemzetiségű személyek ellen. A Tisza István 1917 májusi lemondását követően, júniusban megalakult új kormány belügyminisztere, Ugron Gábor bejelentette, hogy Erdély újjáépítését az Erdélyi Szövetség 1914-es programja alapján tervezi.⁵³ Mezősy Béla földművelési miniszter az ingatlanforgalom állami ellenőrzéséről akart benyújtani törvényjavaslatot.⁵⁴ Apponyi Albert pedig, aki vallás- és közoktatási miniszter volt az Esterházy Móric vezette kormányban, „*hozzákezdett a Romániával határos peremterületeken az ún. kultúrzóna felállításához, ahol az összes román felekezeti iskolák helyét állami iskolák vennék át, s csupán 15–18 olyan tanintézetet akartak meghagyni a román ortodox egyház birtokában, melyhez régi közművelődési hagyományok fűződtek. Terve szerint 4–5 év leforgása alatt, több mint 80 millió korona beruházással, 1600 elemi iskola és 800 óvoda létesült volna. Miután ez az érintett vidéken az önálló nemzeti szellemű román anyanyelvű oktatás végét jelentette volna, a nagyszebeni érsek elkeseredetten védelmezte iskoláit, részben pedig a végrehajtással megbízott kormánybiztosságnál próbált a felállítandó állami iskolákban a hittan mellett a román nyelv tanításának is helyet szorítani. 1918 júniusával a VKM megszüntette a zónában 311 román felekezeti iskola 477 tanítójának mindennemű államsegélyét*”.⁵⁵ Az Erdélyi Szövetség programjából a harmadik Wekerle-kormány (1917. augusztus 20.–1918. október 30.) az ingatlanforgalmazás korlátozását vezette be. Bürokratikus módon megnehezítették a románság számára a birokvásárlást, minden ingatlaneladáshoz, illetve tartós bérbeadáshoz szükség volt a kolozsvári Ingatlanforgalmi Bizottság engedélyére: egy év alatt mintegy 10 ezer holdra vonatkozóan tagadták meg a vásárlási engedélyt.⁵⁶ 1918 márciusában Ugron Gábort erdélyi királybiztossá nevezték ki; azonban az Erdélyi Szövetség általa felvállalt programját a háborús körülmények között nem tudta megvalósítani. Az előbb

⁵² Romsics Ignác: Bethlen István. i. m. 65–66.

⁵³ Uo. 64.

⁵⁴ Uo.

⁵⁵ Szász Zoltán: Az I. világháborúban. In *Erdély története*. III. köt. Főszerk. Köpeczi Béla, Budapest, Akadémiai, 1986, 1698.

⁵⁶ Uo., valamint Romsics Ignác: *Bethlen István*. i. m. 66.

áttekintett tervek, kormányzati lépések, technikák, 1918 utáni Nagyrománia kisebbségpolitikájában köszöntek vissza. Az azokat sérelmező erdélyi magyar politikusok általában arra hivatkoztak, hogy az államegység követelte meg a háború alatti intézkedéseket, de ugyanerre hivatkozott a romániai magyarságot irredentának tekintő román politikai elit is.

1918 tavaszán és nyarán gőzerővel folyt az Erdélyi Szövetség megyei szervezeteinek kialakítása. Ez felülről, a kolozsvári vezetőség által felkért helyi vezető kezdeményezésére egy-egy 200 fős megyei gyűlés összehívásával indult, majd 36 tagú intézőbizottságot választottak, s ez volt a megyei tagozat megjelenítője.⁵⁷ Ezt – az erdélyi politikusokat is megosztó választójogi törvény elfogadása után – a szövetség vezetői valószínűleg a nyáron már előre látható katonai vereség politikai következményeire való felkészülés jegyében szorgalmazták. Ezért is hívtak össze tanácskozást szeptember végére Kolozsvárra. Ez azonban a balkáni front összeomlása, Bulgária kapitulálása miatt (1918. szeptember 29.) elmaradt.

1918 őszére a román–magyar viszonyban fordult a kocka, és ebben a (vákuum)helyzetben új megközelítések váltak szükségessé. Az Erdélyi Szövetség vezetői (Apáthy István, Kemény Árpád, Bethlen István) új javaslatokkal fordultak Károlyi Mihályhoz (október 14.):

1. A nemzetiségi kérdésben nélkülük ne kötelezze el magát.
2. Az eljövendő béketárgyalásokon nem szabad Magyarország belső egységét feláldozni, vagy az ország megcsonkítását elfogadni.
3. „A horvátokat sorsukra kell bízni.”
4. A föderalizálás helyett a nemzetiségek egyházi, közművelődési, gazdasági önkormányzatát lehetne biztosítani. A felekezeti iskolák számára „szabad rendelkezésre adjuk a Magyarország költségvetésében tanügyi célokra fölvetett összegnek azt a hányadát, amely az ő adózási hányaduknak megfelel”⁵⁸.
5. Az oktatásügyben: az elemi iskolák a nép anyanyelvén működnének és azon a nyelven tanítanak a magyar nyelvet is. A középfokú oktatásban a nemzetiségek igényeiknek megfelelő számú intézményt létesítenének.
6. A hivatalos nyelvhasználat terén: a nemzetiségek lakta járásokban

⁵⁷ Beszámoló az Erdélyi Szövetség Kis-Küküllő megyei megszervezéséről. OSZK Kézirattára, Apáthy István hagyatéka. Politikai és pártiratok Qart. Hung. 2457.

⁵⁸ *Károlyi Mihály levelezése I. köt. 1905–1920.* Szerk. Litván György, Budapest, 1978, 245.

az önkormányzatokat kétnyelvűvé tennék. A közigazgatásban: a föderalizálás helyett a megyék határainak nemzetiségi szempontú kikerekítése, az önkormányzatok kétnyelvűvé alakítása lenne helyénvaló. Az önkormányzatok a néppel érintkező tisztviselőinek tökéletesen kell beszélniük a lakosság nyelvét. Ezt a nemzetiségek által kiküldött bizalmi tanács is ellenőrizhetné. Minden nemzetiség számára külön ügyosztályt vagy államtitkárságot biztosítanak. Maximum odáig mennének el, hogy minden, az ország lakosságának több mint 10%-át adó nemzetiségnek külön minisztere lehetne. Erdély autonómiáját azzal az indoklással utasította el a javaslat, hogy ott a magyarság és a németiség együtt számbelileg majdnem azonos a románsággal, de gazdaságilag és kulturálisan sokszorosan a fölött áll, tehát az önkormányzó Erdélyen belül úgyis túlsúlyban lesz. Szerintük Erdély autonómiájának felvetése csak Erdély elszakítását készíti elő. Az előbbieken felsorolt jogokat csak úgy adhatják meg, ha a szomszéd államok lemondanak az irredenta törekvéseikről. Ha pedig ez megtörténik, végképp semmi értelme az erdélyi autonómiának.

Teljesen más nézőpontból közelítette meg a helyzetet a Károlyi-kormány nemzetiségi minisztériumának vezetője, Jászi Oszkár. 1918 tavaszán írt munkája – *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok* – egy demokratikusan létrehozott Duna-táji államszövetség tervére épül.⁵⁹ Az öt „valóságos nemzeti államembrió” – magyar, német, cseh, lengyel, horvát-szerb – szövetséget alkotna. Az itt élő nemzetiségeket hatékony védelemben kívánta részesíteni. Mindezt egy nagyobb európai integrációs folyamatban helyezte el. A terv a történelmi Magyarország területi épségének megőrzésével számolt. Nem tulajdonított kellő súlyt az anyaországgal is rendelkező nemzetiségek (szerbek, románok) elszakadási törekvéseinek. Ezt a koncepciót azonban az 1918. novemberi aradi tárgyalásokon már nem érvényesíthette. Beigazolódott a századforduló erdélyi politikusainak, szakértőinek félelme: az erdélyi románság vezetői már nem nemzeti autonómiákban, hanem az anyaországhoz való állami csatlakozásban gondolkodtak.

Az Erdélyi Szövetség politikai utóéletének tekinthető Apáthy Istvának a Kolozsvári Nemzeti Tanács elnökévé választása (1918. október 31.), majd december 7-től Kelet-Magyarország főkormánybiztosaként

⁵⁹ Richly Gábor – Ablonczy Balázs i. m.

való tevékenysége, amelyet 1919. január 15-i letartóztatása, másfél éves nagyszebeni börtönfogsága, majd Magyarországra való távozása zárt le. Akkor – a politikai szupremácia elvesztése utáni kisebbségi helyzetben – az erdélyi politikai elit passzív ellenállását, majd 1920 végétől meginduló önszerveződését már az Apáthy informális utódjának tekintett Grandpierre Emil vezette.

3.1.4. Önszerveződő útkeresés a csucsi paktumig

A politikai önszerveződésben – az addigi erdélyi magyar szupremáciavédelemmel szemben – a *pozícióőrzés és a folytonosság* kérdése volt az alapprobléma. Erre az új helyzetben egyéni és közösségi válaszokat kellett kidolgozni. Az impériumváltás során a megszállás utáni legfontosabb konfliktust az 1919 tavaszán a román királyra teendő *hűségeskü* kérdése okozta. A magyar tisztviselői kar, amely akkor még különböző illegális csatornákon keresztül hozzájutott ellátmányához, budapesti utasításra nem tette le a hűségesküt, abból kiindulva, hogy a folyamatban levő béketárgyalásokon ezt a román kormányzat Magyarországgal szemben felhasználhatná.⁶⁰ Ennek a passzív ellenállásnak a szervezésében és a Kormányzótanáccsal való tárgyalásokban a megyei közigazgatás és a helyi politika addig Erdélyben maradt vezetői töltötték be vezető szerepet. Meghatározó volt ebben Kolozsvár mint „főváros” szerepe. Itt Grandpierre Emil, a kolozsvári Magyar Nemzeti Tanács volt elnöke, a Károlyi-kormány által kinevezett főispán volt az otthonmaradt legmagasabb rangú közigazgatási tisztviselő. (Hațieganu Emilnek, a kolozsvári Román Nemzeti Tanács vezetőjének, majd a Kormányzótanács igazságügyi felelősének volt törvényszéki, bírósági kollégája, szobatársa, barátja.⁶¹) Ő vezette és

⁶⁰ Mikó Imre: *Huszonkét év*. i. m. 16–17. Ez az ellenállás a hűségeskü ügyében 1920 augusztusáig tartott. Réz Mihály egyetemi tanár augusztus 10-én az *Erdélyi Újságban* közölt írását a következőkkel zárta: „Mindezek alapján most már a tisztviselők eskütételét feltétlenül szükségesnek és helyesnek hiszem. Mi kötelességünket becsületesen megtettük[,] álltuk – míg kellett – végig a harcot. Ma az a kötelességünk, hogy e nehéz lépést is megtegyük.” Augusztus 13-án a magyar napilapok közlik, hogy az esküre nem jelentkező állami tisztviselőkre kiutasítás vár.

⁶¹ Ligeti Ernő szerint épp e kapcsolat miatt, egy újságírói ötlet nyomán választották meg az MNT élére. Ligeti Ernő: *Erdély vallatása*. Lapkiadó, Kolozsvár, 1922. 24–26. Grandpierre 1918 őszén eredetileg nem volt tagja a Magyar

képviselte a tisztviselőmozgalmat, és egyben a budapesti kormányzat bizalmát is élvezte.⁶² Grandpierre Emilt a letartóztatott, majd Magyarországra távozott Apáthy utódjának tekintették. Mellette az 1918 előtti magyar politikai életben az Erdélyben maradt politikus rétegből a legmagasabb tisztséget báró Jósika Samu, a budapesti főrendiház utolsó elnöke töltötte be, akit a Magyar Szövetség, majd az OMP elnökének is megválasztottak. Halála után⁶³ Ugron István, az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó amerikai követe – aki előzőleg Bukarestben is szolgált – töltötte be a posztot. Az OMP következő elnöke – 1926-tól – Bethlen György lett; ő az első, aki döntően már nem az 1918 előtti tevékenysége révén jutott pozícióhoz, hanem az impériumváltás utáni politikai újrászerveződési folyamat eredményeként.

Az 1922. december 28-án megalakult OMP 12 alelnöke közül 1918 előtt ketten Monarchia szintű funkciókkal bírtak (Barabás Béla a magyar-osztrák delegáció elnöke is volt; Ugron István követ). Barabáson kívül még ketten voltak Budapesten parlamenti képviselők (Sándor József és Jakabffy Elemér), ketten polgármesterek (Haller István – Kolozsvár, Bernády György – Marosvásárhely). Grandpierre, mint már említettük, 1918 előtt törvényszéki bíró volt. Helyi vezető megyei politikusnak hárman számítottak (id. Szentkereszty Béla nyugalmazott

Nemzeti Tanácsnak, amelyben a Függetlenségi, a Polgári Radikális Pártiak és szociáldemokraták egyenlő számban vettek részt. (Bár ez utóbbi volt ekkor a városban a legszervezettebb politikai erő.) Pártkereteken felül Somló Bódog egyetemi tanárt mint Jászi barátját, Szitás Jenőt a tisztviselői kar képviselőjében, Grandpierre-t pedig a román összeköttetései miatt választották be. Az ő feladata lett a kapcsolattartás a kolozsvári Román Nemzeti Tanáccsal. Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyar nemzeti kisebbség érintkezései a román politikai pártokkal*. Ráday Levéltár, C 121. f. 2-3.

⁶² Ez a tisztviselői mozgalom egyáltalán nem volt egységes. Székelyföld, Kolozsvár és a Partium megyei, városi tisztviselői között nemigen volt összeköttetés. Pl. 1919. január 8-án Székelyudvarhelyen megtagadták a hűségesküt, míg Kis-küküllő és Háromszék megyékben letették, de Brassóban és Csíkban nem is kérték. Grandpierre vezetésével egy öttagú kolozsvári küldöttség azt kérte a Kormányzótanácstól, hogy ne hűségesküt, hanem fogadalom letételét kérjék a tisztviselőktől. Miután ezt elutasították, január 18-án a kolozsvári magyar tisztviselők megtagadták a hűségeskü letételét, és ez mintának számított az egész megszállt kelet-magyarországi régióban. Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyar kisebbségi politika hat éve*. In *Erdélyi Almanach* i. m. 119–127.

⁶³ 1923. június 23.

főispán Sepsiszentgyörgyön, Turi Kálmán Nagyváradon, Ambrózy Andor volt amerikai konzulátusi munkatárs, az evangélikus egyház elöljárója Temesváron), és ketten a kulturális elithez sorolhatók (Kecskeméthy István református teológiai tanár, Szabolcska Mihály lelkész, költő). Maga az OMP a Függetlenségi Párt utódjának tekintette magát, ezt deklarálta is. (De az irodabútorok vonatkozásában a Munkapárt helyiségeiben található berendezésre is igényt tartott.⁶⁴) Az OMP közvetlen elődjének tekintett Magyar Szövetség vezetése inkább az egyház-sajtó-régi vezetők viszonyrendszer tükrözte.⁶⁵ A felvidéki helyzettel összehasonlítva itt sokkal kevésbé érvényesült a pártpolitikai és világnézeti folytonosság (hisz ott az 1918 előtti kisgazda, illetve keresztényszocialista pártmozgalmakból nőttek ki a szerveződések – bár volt egy a polgári radikalizmussal rokonszenvező pártalakulat, a Magyar Jogpárt). De Erdélyben és a Délvidéken az első fél évtizedben nagyobb volt a személyi kontinuitás, mint a csehszlovákiai magyarság körében.

A *politizálás módszerében* azonban mindenhol alapvető változás állt be. Romániában 1920 novemberéig (a békeszerződés magyarországi ratifikálásáig) két fokozatot látunk: a hatalmi vákuum állapotában 1919 tavaszán még regionális hatalmi góccok spontán megszervezésével próbálkoztak (Temesvár, Székelyudvarhely, Kalotaszeg⁶⁶), majd ezek kudarca után az illegális tisztviselői mozgalom volt az, amely szervezte az otthonmaradt volt magyar politikai közélet helyi képviselőit.⁶⁷ 1920–1921-ben az egyházakon belül, az illegális tisztviselői mozgalomban-kapcsolathálózatokban és a sajtóban az utalásos-áthallásos

⁶⁴ OMP IB jkv. 1924. január 12. 11–12. határozati pont. *Iratok ...* i. m. 38.

⁶⁵ Az 1921. január 9-i kolozsvári alakuló ülésen megválasztott 19 tagú ideiglenes központi bizottság tagjai közül: lelkészek, püspökök – Ferencz József, Hirschler József, Nagy Károly, Kirchlenopf Gusztáv; újságírók – Grois László, Paál Árpád, Szász Endre, Zágonyi István; tisztviselők, közéleti vezetők – gr. Bethlen György (az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület vezetője), Sándor József (az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület vezetője), Grandpierre Emil, Haller Gusztáv, Kolozsvári Bálint, Költő Gábor, Papp József, gr. Teleki Árpád. Lásd: Mester Miklós: *Az erdélyi Magyar Szövetség szervezetének ismertetése és annak felosztása 1921-ben*. Kézirat, OSZK Kézirattár, 625. fond, 2871. f. 4.

⁶⁶ Bárdi Nándor: *Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920*. *Aetas* 1993, 3. sz. 76–120. valamint kiegészítve a dolgozat 2. fejezetében.; Kós Károly: *Kalotaszegi vállalkozás*. *Korunk*, 1971. 10. sz. 1501–1512.; Glemb József: *Emlékiratok*. Timisoara, Hélicon, 1924. 159.

⁶⁷ Lásd részletesebben a dolgozat 2. fejezetében.

közleményeken keresztül folyt a kiútkeresés. Az egyik kapaszkodó a Magyarországhoz kötődő remények voltak, amely a mielőbbi revízióban, de minimum a teljes különállásban gondolkodott. Egy másik szemlélet a Románia által is aláírt Kisebbségi Szerződésből eredt: ez a népszövetségi kisebbségvédelmi panaszjog és a székely autonómia lehetőségéből, valamint a gyulafehérvári ígéretekéből indult ki, s bízva az ország demokratizálódási folyamataiba való bekapcsolódás adta lehetőségekben, a nemzetiségi jogkövetelő politizálásban gondolkodott.

Alapvetően öt önszervezési lehetőség merült fel. Még 1920-ban kampány indult, elsősorban az *Ellenzék* című napilapban, az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületbe (EMKE) való belépés érdekében. Ebben a körben egy összmagyar kulturális egyesület jöhetett volna létre. Ezt a tervet valószínűleg a hasonló szász példa ihlette. Mivel azonban hamar kiderült, hogy az 1918 után létrehozott egyesületek jogállása bizonytalan, maga a szervezet vezetője, Sándor József is visszakozott az EMKE ilyen jellegű, politikai célú megújításától.⁶⁸ Egy másik elképzelés szerint a nemzetközi Emberi Jogok Ligájához való kapcsolódás révén lehetett volna megszervezni a magyar közéletet, de mivel még kialakulatlan szervezetről volt szó, és annak inkább nemzetközisége, mint politikai, jogvédő oldala volt a domináns, ez hamar lekerült a napirendről. A harmadik lehetőség volt a román pártokon belüli politizálás. Ez azonban nem volt reális alternatíva, mert e pártoknak nem volt a kisebbségi elitek számára is elfogadható kisebbségi programjuk, másrészt Erdélyben a nemzetiségi alapon szerveződő politikai érdekvédelem hagyományai voltak igazán erősek.⁶⁹ Természetesen az 1920-as, illetve 1922-es választásokon is indultak magyar nemzetiségű képviselők más pártok képviselőitében vagy függetlenként, de őket a magyar nyilvánosságban (a sajtóban és az egyházi körökben) egyaránt renegátoknak tekintették. Mindhárom nagyobb román pártnak voltak magyar tagjai, illetve képviselői, de amint az a választások alatt kiderült, ezek nem tudtak nagyobb befolyásra szert tenni. A Nemzeti Pártnak a Mauer Béla és az *Új Világ* című lap körüli csoport, a Néppártnak Ébert Ernő, Betegh Miklós, Truppel Győző voltak a „magyar

⁶⁸ Ligeti Ernő: A kisebbségi élet bölcsője IV. *Független Újság*, 1935. 25. sz. 3.

⁶⁹ A korabeli román pártpolitikáról ad áttekintést: Jancsó Benedek: *A román pártok egymáshoz és az úgynevezett erdélyi kérdéshez való viszonyáról*. MOL K 26 1920–XXXIV–9668. 15 f.

politikusai”, míg a liberálisok a húszas évek elején Kiss Gézát, Szóts Gézát támogatták mint a magyarság igazi képviselőit.⁷⁰ A negyedik alternatíva az önálló párt létrehozása volt. Ettől azonban azért óvakodtak, mert az ostromállapot körülményei között nem lehetett megvalósítani az országos szervezést, illetve félték, hogy a regionális, az 1918 előtti politikai és világnézeti problémák miatt több párt jött volna létre. A felvidéki példa, a régi pártszervezetek újraszervezése sem volt járható út Erdélyben, hisz az előbbi polgárosultabb régió politikailag is jobban szervezett volt. Ezen túl Csehszlovákiát Romániánál jóval kisebb arányban hagyta el a magyar politikai véleményformáló, szervező értelmiségi, polgári réteg. Ugyanakkor ott az arisztokrácia – birtokait féltve – sokkal kevésbé aktivizálódott a politikában, de ehhez az 1918 előtti magyarországinál jóval szélesebb körű választói jogosultságok is hozzájárultak, amely a helyi politikai életet alapvetően megváltoztatta.

Így – a szász politikai élethez hasonlóan⁷¹ – olyan szervezetet próbáltak létrehozni, amely a magyar kisebbséget közjogi személyiségként képviselte volna, a nemzeti autonómia megteremtésének első lépcsőfokaként.

A kulturális elithez tartozó értelmiségiek a politikai aktivitás megkezdését: a romániai politikai életbe való bekapcsolódást sürgették. Paál Árpád, Kós Károly, Zágoni István az 1921 tavaszán, a püspökök eskütételének időszakában megjelent *Kiáltó Szó* c. politikai röpiratukban nemcsak aktivitásra hívtak fel, hanem leszámoltak az 1848 utáni passzív ellenállást a korabeli erdélyi helyzettel azonosító állásponttal,

⁷⁰ Mester Miklós: *Az erdélyi ...* i. m. 16.

⁷¹ Az 1919. szeptemberi szász népgyűléseken hozott határozatokhoz hasonló modellben gondolkodtak. 1922. januárjában Hans Otto Roth feltehetően Ugron Istvánnak elmondta, hogy a Magyar Szövetségnél sokkal komolyabb szász szervezkedések fölött a kormány szemet hunyt. „*A szászság egyetemét a Volksrat [Néptanács] képviseli, amelynek quasi végrehajtó szervei a Keisausschuss [járási választmány] illetve a Gemeindeausschuss [községi választmány]. Minden szász köteles vagyoni állásához mérten anyagilag is hozzájárulni a nemzeti érdekek céljaira szükséges kiadásokhoz. E díjakat az említett helyi szervek állapítják meg és szedik be. A Bukarestben felállított szász Geschäftsstelle [központi iroda] létezéséhez a kormányhatóságok hallgatólagosan hozzájárultak. Nemzeti színeik használatában sem korlátozták őket.*” Hans Otto Roth a magyar-szász kooperáció nehézségeiről. Hory András jelentése Bánffy Miklósnak, 33/pol. sz. 1922. január 18. MOL K 63 1922–27/4(II). f. 410–411.

továbbá jövőképet adtak a nemzetiautonómia-modell felvázolásával. Ők azok, akik Albrecht Lajos elnökségével létrehozták a Magyar Néppártot (1921. június 5.). Így a volt politikai és közigazgatási elit által éppen szervezett Magyar Szövetség vezetői kénytelenek voltak a korábban megalakult politikai csoportosulással tárgyalni. Az egyeztetések vezetésére Jósika Samut kérték fel, aki ilyen módon került vezető politikai pozícióba. A Magyar Szövetség a magyar közösség közjogi személyiségét kívánta intézményesíteni.⁷² Így jött létre 1921. július 6-án Jósika Samu elnökletével a Magyar Szövetség, amelyben a néppárti csoportot Albrecht Lajos (mint az egyik alelnök) és Kós Károly (titkár) képviselte a vezetőségben, munkatervét pedig a szintén ide sorolt Zágoni István terjesztette elő, de az ügyvezető elnöki pozíció és a szervezeti szabályzat kidolgozása (Haller Gusztáv, Sándor József), valamint az alelnöki pozíciók többsége (Grandpierre Emil, Ugron István, Béldy Kálmán, Ferenczy Géza) a „régí” politikusokhoz került.

A Magyar Szövetséget 1921 októberében mondvacsínált indokkal felfüggesztették. Román látószögből az „állam az államban” hatalmi helyzet kialakulásához vezető út első lépcsőjét látták benne.⁷³ Ezt

⁷² Mester Miklós: *Az erdélyi ... i. m.*

⁷³ „Mert azon működések, amelyek között mi megleptük a „Szövetséget” már egy igazi kormány formáját öltötte magára, melynek van osztályokra és szakokra osztott diétája, mely a közélet minden ágát felöleli. [...] már olyképpen szerepelt, mint az egész magyar kisebbség reprezentáló szerve s a hatóságoknál a magyar nemzetiségű állampolgárok kívánalmainak és ügyeinek közbenjárója, épp úgy, mint a követéségek és konzulátusok. Sőt mi több a Szövetség tagjainak Magyarországon egyedül érvényes igazolványokat állított ki. [...] a Szövetség annak szerepére is vállalkozott, hogy a román állam szervezetét helyettesítse tiszta magyar Budapesttel kapcsolatban levő szervezettel. Ilyenténképpen a Szövetség a magyarok számára külön bíróságot állított fel, olyan bírúkból, akik még nem tették le az esküt, melyekből vélemény /arbitrage/ bíróságokat szervezett az itt még érvényben levő törvény alapján, mely nagy mértékben engedi meg a vélemény bíróságot. Ezzel párhuzamosan a Szövetség egész Erdélyben közsegély irodákat állított fel, hasonlóképpen adót vetett ki a lakosságra, egész rendes állami költségvetést szervezett, gondoskodott a felekezeti iskolák és egyházak érdekeiről, jelentéseket fogadva és parancsokat osztogatva az állam törvényeinek és rendeleteinek figyelmen kívül hagyásával.” A prefektus szerint „valósággal állam az államban” helyzet alakult ki, amelyet nem lehetett megengedni. „Megengedjük azonban, hogy politikailag szervezkedjék, azaz mindenki pártállása szerint különböző politikai keretű pártba.” A magyarok a nagyrészt általuk megalkotott törvények keretein belül szervezkedhettek, amely korlátozta a külön politikai önkormányzatiságot. Másrészt a prefektus hangsúlyozta, hogy az általános

követően újra országos gyűlést tartott a Magyar Néppárt (1922. január 15.), és erre reagálásként, a közeledő választásokra készülve megalakult Grandpierre irányításával a Magyar Nemzeti Párt is (1922. február 12.). A kormány még a márciusi választások előtt engedélyezte a Magyar Szövetség újbóli működését. Így a két alakulat Magyar Szövetségként közösen indult a választásokon. A választások után újra megakadályozták a Magyar Szövetség működését, de politikai párt létrehozása, illetve a pártok egyesítése ellen nem emeltek kifogást. Ezt próbálta kihasználni a Magyar Nemzeti Párt, amikor augusztus 5-i, országos alakuló nagygyűlésén bejelentette az egyesülést a Néppárttal. Másnap a Magyar Szövetség tartott nagygyűlést, amelyen a szervezet alapszabályát módosították, megtartva a kisebbség közjogi személyiséget, annak képviselőjét felvállalva. A liberális párti kormányzat azonban ezt sem hagyta jóvá. A szövetség működését azonban csak a gyulafehérvári koronázás után – ahol az MSZ is képviseltette magát (1922. október) – tiltották be. Ezt követően a Magyar Nemzeti Párt próbálta átvenni a szövetség feladatkörét és országos szervezetet kialakítani, de ez a Magyar Néppárttal szemben egyre több konfliktussal járt. Ezért a két pártalakulat ad hoc közös bizottsága november 20-ra meg egyezett a pártegyesítésben, majd 1922. december 28-án megtartották Kolozsvárt a romániai Országos Magyar Párt alakuló nagygyűlését. Itt a Néppárt alelnökjelöltjei – Kecskeméthy Istvánt és Kós Károly titkárságát leszámítva – kimaradtak az alelnökök közül.⁷⁴ A már említett

választás és az agrárreform révén megismert „igazi demokrácia” révén el kell választani a magyar népet „vezetőitől”, a báróktól és azon polgároktól és intellektuellektől, akik sovinizmusukból éltek és élnek. Meţes kolozsvári prefektus nyilatkozata az általa kezdeményezett betiltásról. Mi a Magyar Szövetség? *Izbândă* 1922. január 18. fordítása: MOL K 63 1922–27/4 (II) f. 400–403.

⁷⁴ Albrecht Lajos, Bárdos Péter, Nyiró József, Paál Árpád, Zágoni István csak az Elnöki Tanácsadó Bizottságba kerültek be, amelyet igen ritkán hívtak össze. György Dénes szerint a december 20-ig tartó előkészítő tárgyalásokon paritásos alapon egyeztek meg a tisztségek elosztásában 6-6 alelnökről (Nemzeti Párt: Grandpierre, Gyárfás, Ugron, Sándor József, Haller, Bernády, Néppárt: Paál, Zágoni, Albrecht, Nyiró, Bárdos) 11-11 elnöki tanácsagrról és 125-125 Intéző Bizottsági tagról volt szó. Megegyeztek abban is, hogy kik lesznek a háromtagú jelölő bizottság tagjai. Kovács Kálmán, a Nemzeti Párt delegációjának vezetője lett megbízva azzal, hogy a megállapodott listákat a gyűlés elé terjessze. A két pártelnök után Hajdu István tett javaslatot Jósika Samu elnökké választására, aki kijelentette, hogy a Magyar Szövetség programja

vezetői összetétel azzal járt, hogy a falusi mezőgazdasági népesség és a munkásság a pártban képviselő nélkül maradt. Az utóbbi társadalmi csoport öntudatos része az önálló szociáldemokrata pártban szerveződött. Az irányítás döntően a „rég vezetők” kezébe került, de az új párton belül is megmaradt a régi megosztottság, amely a jobb- (Magyar Nemzeti Párt) és baloldal (Magyar Néppárt) jelenlétében élt tovább. A vezetésen belüli jobboldali túlsúlyt a baloldalnak a sajtóban elfoglalt pozíciója ellensúlyozta. A következő három év belső integrációs küzdelmei épp ennek a szerkezetnek az átalakulásáról szólnak.

A pártegységet a politikai szükségszerűségeken túl a két csoport kisebbségpolitikai felfogása biztosította. Ennek egyik eleme a kisebbségi pártról alkotott elgondolásuk. Ezt legkonkrétabban a *Keleti Újság* foglalta össze az OMP megalakulásakor: „Mikor egy egész népkisebbségi nemzet pártformációt választ a maga politikai törekvéseinek a fönntartására és előrevitelére, akkor ez azt jelenti, hogy az a párt tulajdonképpen több a pártnál, mert az egy egész népnek a kifejezése. Tehát amit szokványos pártpolitika úgynevezett sakkhúzásként, mintegy politikai versenyfutásként és hatalmi játékként megengedhet magának, azt nem engedheti meg egy ilyen nemzeti alakulás. Annak minden mozdulatától néperdekek sorsa függ, tehát mozdulatait nem korlátozhatják a közönséges értelemben vett politikai szenvedélyei és hatalomért való kockáztatásai. Egy népkisebbségnek mint párt, annak a népkisebbségnek az egész életakarását, egész jövőndő sorsát kell, hogy éreztesse, s nem hatalmi versengés a feladata, hanem a mindenkori hatalom folytonos meggyőzése a maga népének az igazságairól. [...] A Magyar Párt tehát a népkisebbségi eszme küzdőtáborában a néperdekek folytonos és következetes szolgálataiban nemcsak a maga népére, hanem minden más népre nézve szükségessé és hasznossá tud válni.”⁷⁵ Ez a valószínűleg Paál Árpád által írt messianisztikus szöveg a „több mint párt” elvből indul ki, amellyel mindkét irányzat és a magyarországi illetékesek is egyetértettek. Ellenben

alapján kívánja felépíteni a pártot. Ezt követte Kovács Kálmán felszólalása, aki a megállapodástól eltérően kizárólag Nemzeti Párt-i jelölő bizottsági tagokat javasolt. Így a paritásos arány helyett 80%-os Nemzeti Párt-i fölény alakult ki a vezetésben. A Néppárt-i alelnökjelöltek csak az elnöki tanácsadó bizottságba kerültek be. A konfliktust Jósika Samu a magyar egységre hivatkozva kezelte. *György Dénes visszaemlékezése*. A kéziratot Borcsa János gondozta. OSZK Kézirattár 625. fond, 2788/99. 265–271.

⁷⁵ A Magyar Párt országos megalakulása. *Keleti Újság*, 1922. december 28.

a pártpolitizálás negatívumait elvető, illetve világdemokratizálódást váró elemeket a Nemzeti Párt-i oldal már nemigen hangsúlyozta.

A másik összekötő elem az volt, hogy konzervatív oldalról indult meg a romániai politikai életbe való integrálódás a csucsai paktummal. S ez a Paál képviselte baloldalnak is elsőszámú követelése volt. Paál Árpád korabeli naplófeljegyzésében a következőkben foglalta össze az azonosságokat és a különbségeket: *„A csucsai mű a magyar népkisebbségnek a román politikai életbe való igazi behozatala. Ebből a szempontból egészen más és óriási értékű fejlődés, míg az egymással vetekedő román pártpolitika [sic!] szempontjából az ügyet csak nagyobb stílusú kortesügyletnek nézhetik. Nekünk több ennél. A mi szempontunkból való nézést a román pártok koalíciós vagy kooperációs elfogadása kellene, hogy megerősítse. Ebben a dologban egy a magyar jobb- és baloldal. A két oldal alapvető különbsége különben az, hogy a jobban az önkormányzatos felekezetre helyezi a fősúlyt, balról a magyar nyelv által képzett népi összességre. Azonban az elválasztó vonal az egymás alapeszméje tagadására nem vezet; a nyelvi alapon lévők is elismerik a felekezetek társadalomcsoportosító fontosságát, s a felekezeti alapnak is elismerik a magyar nyelv iránti ragaszkodás eszményiségét. Csak az elismerések mellett a maguk alapeszméjét jobban kifejezendőnek, előbbre viendők tartják. Más különbségek a két oldal között: a jobboldalon a forradalmat elítélik, Károlyit hazaárulózzák, Bethlent imádják, egy kissé a magyar kurzuspolitikát is még szeretik, habár az már megbukott, de hát előbb Bethlennel együtt még ezt is imádták, s ebből nehéz kiszokni. A baloldalon mind ellenkező érzések vannak.”*⁷⁶ Tehát a politikai stratégia közössége, a kisebbségpolitika erősebb, mint az önszerveződés prioritásaira vonatkozó elképzelések: egyházi, illetve társadalmi tömegszervezetek, azaz a folytonosság vagy új önszerveződési formák intézményesítése. S ez a politikai-világnézeti különbségek fölött állt 1923–1924-ben.

Míg Grandpierre visszatekintésében a két csoport között a különbséget a nemzeti autonómista szervezkedés (Grandpierre) vagy a pártszervezkedés és Erdély autonómiájának (Paál, Kós) célkitűzésében látta, addig a diplomáciai jelentések inkább a generációs és társadalmi különbségeket hangsúlyozták. A *Keleti Újság* vezető publicistái a különbséget inkább a magyar munkás- és paraszti rétegek nyelvi alapon történő társadalmi (világi) megszervezésében, a népkisebbségi eszmének az egyetemes szabadságjogokkal való

⁷⁶ Paál Árpád: *Napló*. 1924. április 2. szerda, OSZK Kézirattár 625. fond, 1951/97.

összekapcsolásában, valamint a magyarországi Bethlen-kormányzat kritikus megítélésében érzékeltették. Mivel a magyarul beszélő erdélyi népességen belül majd 200 000-en, jórészt városlakóként, az izraelita felekezethez tartoztak, a húszas évek magyarországi zsidópolitikája és propagandája nagy hatással volt az erdélyi közvéleményre és Bethlen rendszerének megítélésére.⁷⁷ Tehát a belső törésvonalakat az

⁷⁷ Paál Árpád válaszfogalmazványa br. Bánffy Ferenc 1924. február 16-i levelére: „Hogy miért érzünk és írunk a Bethlen-kormány ellen? Mert együtt érzünk a Bethlen-kormány ellenzékével, amelyet a jövő magyar kormánypártnak szeretnénk látni, s erre a külföldi közvéleményével is szeretnénk segíteni. Aki ezt Magyarország elleni akciónak nézi, az eltéveszti szem elől, hogy Debrecen színtiszta magyar népének is, mikor Nagy Vincét képviselőjéül választotta, ugyanaz az érzése, véleménye és akaratja, mint a miénk. Szeretnők látni azt az itteni gróf és báró urakat, vajon akkor is úgy fogják-e szeretni a magyar kormányt s úgy fogják-e rosszallni a magyar kormány elleni véleményeket, mikor nem Bethlenék hazug taktikázása lesz az úr azon a kormányon, hanem Peidlék és társaik igazi népi ereje és őszintesége? Vajon akkor is rosszallni fogják-e, ha mi az akkori magyar ellenzék véleményét regisztráljuk: Bizonyára éppen ellenkező lesz a nézetük. Az a hivatkozás, hogy mi a mostani magyar kormány hibáit felrójuk, de az itteni román kormány hibáival szörméntében bánunk el, feltétlenül igazságtalan. Tele vagyunk elejétől végig legerősebb kritikai éllel és védekező elhárító mozdulatokkal. És jól tessék megjegyezni, hogy a magyar kormányzat hibáiról szólva is, közvetetten a román kormány hasonló attitűdjei és hajlamai ellen is küzdünk, elvi álláspontot állítunk fel és kiáltunk bele az itteni világba, hogy a saját törzsnépünk kormányánál is rosszalljuk a szabadság ellenességeket, tehát az itteni kormányzat hasonló rossz tényeivel szemben se lehet más álláspontunk. Az önkritika erkölcsi alap és súlyos jogcím a mások kritizálására. És »lányomnak szólok, hogy a menyem is értsen belőle«. Mit gondolt egyebet a báró úr? Talán azt, hogy mi a román kormány felbéreltjei vagyunk? Nézzen utána, hogy vajon nem szívélyesebb és belsőbb társadalmi és politikai viszonya van-e Bethlenéknek Mocsonyiék és más bojárok révén a román kormányhoz, mint nekünk. Nézzen utána és ne képzeljen minket kormánybérenceknek, mikor éppen Bethlenék úri társasága és erdélyi kirendeltsége vádolt be minket a román kormányznál bolsevikieknek. És nézzen utána annak, hogy a mi ablakainkat, címtábláinkat és szerkesztőségeinket rombolják itt össze, s nem a Bethlen-pártiakét. Szóval: a báró úrék kevesebb epeömléssel vegyék tudomásul, hogy mi következetes, mindenfelé érvényesülő baloldali pártállásponton vagyunk – Bethlenék politikáját a magok népkisebbségi érdekei szempontjából is rossznak tartjuk, mert nem hihetnek a kisantantbeliek annak a magyar kormánynak, amely még kevés idővel ezelőtt hazatérésüknek minősítette azt a tájékozódást a kisantant felé, amit ma maga végez nagy színleléssel. Az ilyen színlelések miatt nem tudnak hinni az egész magyarságnak, s emiatt nincs tekintélyes, megbecsült háttérünk a törzsnépünk országában. És emiatt bánunk el velünk lábuk kapcájaként.” Paál Árpád: *Naplók*. i. m. 1924. február 18.

első világháború előtti politikai és társadalmi adottságokból kiindulva a belső integrációhoz, a Magyarországhoz és az új államhatalomhoz való eltérő viszonyulások határozták meg. A következőkben a román politikai élethez való integrálódás első stációját, a csucsai paktum létrejöttét mutatom be. Mindezt a felvázolt szereplők (budapesti és bukaresti kormányzatok, erdélyi magyarok és románok), valamint intézményi keretek (egyházak, sajtó, politikai érdekvédelmi szervezetek) viszonyrendszerében helyezem el.

3.2. A csucsai paktum

A csucsai paktum létrejöttének feltárásához ismernünk kell egyrészt a paktum létrehozóinak (az Averescu tábornok vezette Néppárt és az Országos Magyar Párt) megfontolásait, másrészt a tárgyalások történetét, valamint a megállapodás tartalmát.

Az 1918 utáni romániai politikai életet alapvetően a Liberális Párt és annak vezetője, Ion I. C. Brătianu határozta meg. Az első világháború után megszűnt Konzervatív Párt helyét az Ókirályságban az Averescu tábornok vezette Néppárt próbálta betölteni. De Brătianu igazi ellenfele a Iuliu Maniu vezette erdélyi Román Nemzeti Párt volt, amely az Erdélyi Kormányzótanács révén 1920. április 10-ig a régió belügyeit illetően széles hatáskörrel bírt. Brătianu célja az egységes nemzeti állam megteremtése volt, „letörve minden különbözőséget és helyi érdeket s biztosítva az egységes állam vezetését a régi királyság intelligenciájának”.⁷⁸ Brătianu – a nagyhatalmak által kötelezővé tett – kisebbségvédelmi szerződés aláírását nem vállalta, inkább lemondott. A szerződést Románia az erdélyi Vaida-Voevod rövid miniszterelnöksége alatt (1919. december 1.–1920. március 13.) írta alá (1919. december 9.). Ezt követően a belső átalakulás (földreform, az erdélyi Kormányzótanács megszüntetése, egyházi-kisebbségi iskolák leépítése) levezénylése érdekében az ország akkor legnépszerűbb katonáját, Averescu tábornokot nevezte ki a király miniszterelnökké (1920. március 13.–1921. január 19.). Majd az alkotmányozó nemzetgyűlés kézben tartása érdekében Brătianu újra miniszterelnök lett (1921. január 19.); és a márciusi parlamenti választásokat már az általa vezetett kormányzat felügyelete alatt tartották meg. Az ezen a választáson a későbbi magyarázat szerint

⁷⁸ Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. ... i. m. 225.

„magasabb államérdekből” elkövetett visszaélésekkel elérték, hogy a magyar többségű választókerületekben a magyar jelöltek ajánlóíveit, a Bernády György által beadottak kivételével, elutasították (1922. február 26.). Összességében a 38 magyar képviselőjelölt közül 34-nek utasították el a jelöltségét. Ráadásul az is kiderült, hogy a szavazólistákról a magyarság 50–80%-a lemaradt. A március 6–7-i képviselőházi választáson csak Bernády György jutott be a parlamentbe (a nyárádszeredai kerületből). A pótválasztásokon (május 28–29.) Sándor József és Zima Tibor került be a képviselőházba (Sepsiszentgyörgyről, illetve Aradról). A szenátusi választásokon Pál István és Fülöp Béla (Székelyudvarhelyről, illetve Temesvárról), a pótválasztáson pedig Jósika Sámuel (Csíkből) jutott még be. A választásokon gyakorolt erőszak nyilvánvalóvá tette, hogy a mindenkori bukaresti kormányzatnak elemi érdeke parlamenti helyek szerzése Erdélyben, az ott összetartó, egységesen a Nemzeti Pártra szavazó románsággal szemben. Ennek egyik módja volt a Maniu vezette párt megbontása. Erre példaként – a Maniuvál már 1918 előtt szemben álló, a Konzervatív Pártból induló – Octavian Gogának az Averescu vezette kormányba kultuszminiszterként való belépése szolgált. A másik eszköz a kisebbségek szövetséges támogatásának megszerzése, amely a hagyományosan kormánypárti szászokkal és a külön politikai közösségként intézményesülő zsidósággal meg is valósult. A harmadik eszköz, amely beleilleszkedett az eleve irredentának tartott magyarság pozícióinak gyengítésébe, a politikai diszkrimináció volt. Ezt jól mutatja az a tény, hogy Erdélyben a korabeli választási rendszer alapján 121 képviselői és 53 szenátori hely volt, amelyből a magyarságot lélekszáma után 25–30 képviselői és 10–15 szenátori hely illette volna meg, azonban 1922-ben csak 3 képviselői és három szenátori helyet sikerült megszereznie. (Az utóbbiakhoz még hozzá kell számolni a magyar püspököket is.)⁷⁹

Ezt a politikai képletet tovább súlyosbítja az a tény, hogy a hat parlamenti képviselő és a püspökök közül csak ketten beszéltek igazán jól románul (Sándor József, Zima Tibor). S ezekből a potenciális felszólalókból Bernády a választási kampány során szerzett meghűlése után alig jelent meg a parlamentben (összesen két beszédet mondott), Zima Tibor pedig döntően helyi, aradi ügyekben szólalt fel. Sándor József

⁷⁹ Részletes összefoglaló: *Az erdélyi magyarsággal szemben elkövetett választási visszaélések*. A bukaresti követség jelentése, 175/pol. sz. 1922. május 2. MOL K 64 1922–27–2672. 8 f.

annál többször szerepelt a parlamenti vitákban, de heves és indulatos kirohanásai és egyértelmű szimpátiája a Nemzeti Párt iránt még inkább megerősítették a liberális politikusoknak a magyarokkal szembeni előítéleteit.

Bernády jelöltségének elfogadását – kétszeri elutasítás után –, majd megválasztását Gyárfás Elemér annak tulajdonította, hogy Brătianu miniszterelnök benne látta pártjának kapcsolatát a magyarság irányába.⁸⁰ Ennek hátterében az 1919-től a Grandpierréktől független politikai aktivitása (nem tagja a Magyar Szövetségnek), a Zabola Rt. és Bürger Albert révén jól működő bukaresti kapcsolatrendszere; ugyanakkor a Magyar Nemzeti Párthoz – tehát a Budapest támogatta csoporthoz – való kapcsolódása állhatott.⁸¹ Első parlamenti beszédében, 1920. április 10-én ő deklarálta a romániai magyarság nevében az új államhatalmi helyzet elfogadását is.⁸² Bár gyengén beszélt románul,

⁸⁰ Gyárfás: *Első kísérlet...* i. m. 54. Ezt Bernády cáfolta. Bernády György: *Megjegyzések az „Első kísérlet”-hez. Magyar Kisebbség*, 1937. 9–10. sz. 245–257.

⁸¹ Bernády 1917 júniusában – Tisza István lemondása után – távozott a marosvásárhelyi főispáni posztról, és elhagyta a várost. Majd csak 1919-ben tért vissza Erdélybe. Augusztusban Nagyszebenben Iuliu Maniuval tárgyal, majd a renegetáknak tekintett Mauer Béla, az *Új Világ* kormánytámogató lap főszerkesztője kérte politikai együttműködésre, de ezt visszautasította. Decemberben újra Budapestre utazott, de a korabeli erdélyi menekült-közéletben és a békeelőkészítő munkálatokban közreműködők, közvetítők között nem bukkant fel a neve. 1920 májusában Averescu miniszterelnöknek adott át egy emlékeztetőt, majd a békeszerződés aláírása után *Nyílt levelet* jelentetett meg, amelyben egy egységes, demokratikus alapokra épülő liberális párt mellett szállt síkra. 1920 júliusában a marosvásárhelyi prefektus kinevezte a város közigazgatási és pénzügyi bizottságába. Tehát elsőként vett részt nem renegetként az új politikai rendszerben. Részletesebben lásd Sebestyén Mihály: *Másnap. Adalékok Bernády György 1919–1920-as pályaképehez*. In *A Maros megyei magyarság történetéből. II.* Szerk. Pál-Antal Sándor, Marosvásárhely, Mentor, 2001. 294–340.; Fodor János: *Bernády ...* i. m. 2–3. A Zabola Rt-ben Bethlen István sógorával, Mikés Árminnal volt szoros kapcsolatban. Bürger pedig Marosvásárhely legnagyobb vállalkozója volt, aki 1911 és 1923 között folyamatosan vezette a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamarát, 1919 előtt pedig a Gyáripárosok Országos Szövetségének székelőföldi vezetője volt. Az impériumváltás után a román gyáripáros szövetség, az UGIR alelnöke, 1927-től a Nemzeti Liberális Párt szenátusi képviselőjévé választják.

⁸² „Jól tudjuk, hogy ezt a földet, ahol születünk véglegesen a román királysághoz csatolták, egy testet alkot vele, e csatlakozás végleges és visszavonhatatlan, tehát

és a magyar tanítók, lelkészek ínséges helyzetét és a választási visszaéléseket is taglalta, a kormánypárt részéről pozitívan fogadták a beszédet.⁸³ Bernády Liberális Párt-i bizalmi tőkéje már előzőleg is létezett, ami nemcsak abból derül ki, hogy indulhatott és győzhetett a kormány ellenőrizte 1922-es választáson, hanem a pótválasztási eredmények háttéréből is.

Ennek tisztázásához azonban időben vissza kell lépnünk. 1921. januárjában a Teleki Pál vezette Külügyminisztérium, a Miniszterelnök tudtával, választási kérdésekben instruíta Hory András bukaresti ügyvivőt. E szerint a passzivitás nem járt eredménnyel, *„a világ arról egyáltalán tudomást sem vett [...] a magyarság politikai szervezkedése körül elfoglalandó álláspontot [az eredeti gépiratban kézzel beszúrva – BN] illetőleg alapelveit tűzöm ki, hogy főcélunk minél több parlamenti széknek megbízható [az eredeti gépiratban kézzel beszúrva – BN] magyar exponensek által való elfoglalása kell, hogy legyen”*⁸⁴. Hans Otto Roth a korabeli 537 fős bukaresti parlamentben 42 nemzetiségi származású képviselőt tartott nyilván, akik közül csak a németek voltak külön megszervezve.⁸⁵ Így mindenképp szükségessé vált a magyar szervezett fellépés, hiszen a magyar renegátokból – kijárásaik támogatásával – felülről is létre lehetett volna hozni egy „magyar képviselőt”. Ezért a külügyminisztériumi irányelv szerint minden magyar jelölt támogató a románokkal szemben, kivéve „a Jászi-féle románok által megvásárolt emigráns elemeket”. A Bernády-féle jóhiszemű törekvések és az emigránsoktól leválasztandó erdélyi munkásrétegek pedig a „magyar összetartozás eszméjében megneveztesenek”. (Az erre vonatkozó részt azonban ceruzával áthúzták.) További irányelvként az erdélyi szászokkal, a dobrudzsai és

megváltoztathatatlan tény. [...] Távol áll tőlünk mindenféle irredenta tendencia. [...] Semmiféle politikai kapcsolatot nem tartunk fenn a román állam határain kívüli nemzetársainkkal. [...]. Közölte: Balázs Sándor: *Magyar képviselő a királyi Románia parlamentjében*. Kolozsvár, Kriterion, Kolozsvár, 2008, 200.

⁸³ Parlamenti beszédében is elnézést kért a gyenge nyelvtudásáért. 1923-ban a csucsai vacsorán Petru Groza fordította Bernády beszédét. A parlamenti szűzbeszédet főleg Duca, a liberális párt egyik vezetője, későbbi miniszterelnök dicsérte. *Egy el nem mondott beszéd*. Maros Megyei Állami Levéltár, Bernády Fond, 1924, 34 d. 7. f. Vö. Fodor János: *Bernády... i. m.*

⁸⁴ *Instrukció a romániai választásokra*. 1921. január 24. 487/res. pol. MOL K 64 1922–27. 51–53. f.

⁸⁵ *Otto Roth a magyar-szász kooperáció nehézségeiről*. Hory András jelentése Bánffy Miklósnak, 33/pol. sz. 1922. január 18. MOL K 63 1922–27/4(II). 410. f.

a besszarábiai kisebbségekkel való összefogást jelölték meg. Mindezt annak érdekében, hogy a magyar fél a nemzetközi szinten a kisebbségi jogok előharcosaként léphessen fel.

Bernády politikai súlyának növekedését mutatja, hogy egy évvel később, amikor 1922. január 28–29-én Kolozsvárt értekezletet tartottak a választási kampány megindításáról, az épp betegeskedő Jósika Samu helyett a volt vásárhelyi polgármester elnökölt.⁸⁶ Megegyeztek abban, hogy a választásokat a Magyar Szövetség Intézőbizottsága irányítja. 8–10 magyar képviselő megválasztására számítottak. Más kisebbségek szervezeteivel nem sikerült együttműködésre lépni. Döntöttek arról is, hogy azokban a körzetekben, ahol nem sikerül magyar jelöltet állítani, a magyarokat ott is a választási részvételre kell biztatni. (Egyébként sem biztos, hogy a passzivitást betartanák.) Hory András azt javasolta, hogy a román pártok irányába várakozó álláspontot kell elfoglalni, és ebben csak akkor döntsenek, ha világos, hogy melyik támogatása hozhat előnyöket, ugyanis nem zárták ki, hogy valamelyik párt megkeresi a Magyar Szövetséget. Ezt az erdélyi vezetők el is fogadták.

Bernády fontosságát bizonyítja, hogy 1922 áprilisában közölte Rubido-Zichy bukaresti magyar követtel, hogy a belügyminiszter⁸⁷ a pótválasztásokon kilátásba helyezett két helyet – ahol a magyarokkal szemben nem fognak másokat állítani – és arra kérte, hogy holnap nevezze meg a jelölteket, hogy a minisztertanács elé vihesse az ügyet. Bernády Gyárfás Elemért és Jósika Samut javasolta.⁸⁸ Ennek tisztázása érdekében májusban néhány magyar vezető, köztük Ugron István felutazott Bukarestbe, ahol Artur Văitoianu tábornok, belügyminiszterrel tárgyaltak. Azonban a Nemzeti Liberális kormány csak akkor lett volna hajlandó támogatni a magyarok által Jósika Samunak kért szenátori helyet ha ő (a Magyar Szövetség elnöke) aláír egy nyilatkozatot, amelynek értelmében Bernády politikáját fogja követni. Ugron úgy nyilatkozott, hogy a Magyarországon tartózkodó Jósika valószínűleg nem kötné le magát, de ez az idő rövidegsége miatt sem megoldható. Erre a belügyminiszter kijelentette, hogy ejtik az ajánlatot, és liberális

⁸⁶ *Az erdélyi magyarság részvétele a választásokon.* Hory András jelentése Bánffy Miklósnak, 60/pol. sz. 1922. január 31. MOL K 63 1922–27/4(II). 64–66. f.

⁸⁷ Artur Văitoianu tábornokról, a Zabola Faipari RT igazgatósági tagjáról van szó, akivel régebről Bernády egyébként is munkakapcsolatban lehetett.

⁸⁸ Rubido-Zichy számjel-távírata a Külügyminiszterhez, Bukarest 1922. április 11. 110. sz. MOL K 64 1922–27. 164. f.

jelöltet állítanak a választókörzetben. A Sepsiszentgyörgyön induló Sándor József helyett pedig Gyárfás Elemér jelölését kérte. Ugron azonnal intézkedett ebben az ügyben, hogy a második helyen a javasolt személyt jelöljék. Szilágy megyében Grandpierre Emilt és Péchy Imrét⁸⁹ szerették volna elindítani, de a kormányzat ezeket a személyeket nem támogatta. Később Ugron István (aki valamikor az Osztrák-Magyar Monarchia bukaresti diplomatája volt és jó udvari kapcsolatokkal bírt) megkereste Nicolae Mișu volt külügyminisztert, aki megígérte Jósika Samu támogatását, mondván, hogy megválasztása, „nem csak magyar, hanem román érdek is.”⁹⁰ A történéseket összefoglaló Hory András konkluziója végül is az volt, hogy a liberális kormány a választásokon teljesen a „kinevezési rendszer” alapján áll. Tehát látjuk, hogy ebben a periódusban Grandpierre mellett Bernády is bizalmi embernek számít Budapesten, és ez utóbbi, a bukaresti kormányzat bizalmát is bírja, s abban is összhangban volt a két kormányzat, hogy a százok mindenkori kormánytámogató nemzetiségi politikáját tekintették mintaadónak. (Csakhogy Bukarestben nem fért kétség a magyar kisebbség magyarországi kötődéséhez, amely biztonságpolitikai kockázatot jelentett, míg a németek esetében ezzel nem kellett számolni.)

Ebben a helyzetben a román politikai pártok közül a Maniu vezette párt nem volt érdekelt a magyarság politikai súlyának megváltoztatásában, hiszen konkurenséről volt szó az erdélyi helyi politikában. Ellenben az Averescu vezette Néppárt és különösen Octavian Goga számára, annak érdekében, hogy országos választói bázist alakíthassanak ki, fontos volt az erdélyi magyar szavazókerületek, illetve a egyes területek magyar szavazatainak sorsa. A Maniu-hívek elszakítására ugyanis nem volt sok remény. Másrészt mivel a kormány kinevezése a királytól függött, a párt a magyarság integrálásával és ezen keresztül a Románia és Magyarország közti viszony normalizálásával is jó pontokat szerezhetett, erdélyi népszerűségével pedig kormányképesnek mutathatta magát a király előtt.⁹¹

⁸⁹ Zsibói ügyvéd, az OMP Szilágy megyei tagozatának vezetője.

⁹⁰ *Az erdélyi magyarság kilátásai a pótválasztásokon.* Hory András jelentése Bánffy Miklósnak, 1922. május 20. 204/pol. sz. MOL K 64 1922-27. 162-165. f.

⁹¹ O. Goga – Grandpierre Emilen keresztül – a paktumtárgyalások megkezdése előtt és azt követően is találkozni szeretett volna Bethlen Istvánnal. Ezt azonban a magyar miniszterelnök elhárította. *Rubidó-Zichy bukaresti követ jelentése a Külügyminisztériumnak*, 1923. február 23. MOL K 64 1924-95. 401-402. f.,

Magyar részről a román politikai életbe való integrálódást több dolog is elkerülhetetlenné tette. Az alkotmányozás során világossá vált, hogy a diszkriminatív magyarságpolitikával szemben csak a bukaresti miniszteriális és parlamenti tárgyalások lehetnek az intézményvédelembe szorult magyar politikusok segítségére. A parlamenti sérelmi politika, ha szimbolikusan tűnt is, azzal a reménnyel biztatótt, hogy a bukaresti kormányzat a romániai és a nemzetközi nyilvánosság miatt a diszkrimináció bizonyos szintjét nem lépheti túl. S a kisebbségi politikusok a kapaszkodónak tekintett nemzetközi fórumokon (Népszövetség) is csak akkor léphettek fel, ha saját államukon belül már kimerítették a jogorvoslati lehetőségeket. A román politikai pártokhoz való kapcsolódást külön nehezítette, hogy a két potenciális parlamenti kapcsolat (Bernády és Sándor) nem tartozott a szűk pártvezetéshez (mint Jósika Samu, Grandpierre Emil, Ugron István), és az OMP lényegében politikai utasításokkal, háttéranyagokkal sem látta el őket.⁹² Ez a bizalmi viszony hiányán túl a párt szervezetlenségének és Kolozsvár-központúságának tudható be. Közrejátszott mind ebben az is, hogy a két képviselő más-más román politikai párttal tudta elképzelni az együttműködést. Bernády – volt polgármesterként, a helyi ügyek intézőjeként – a szászok hagyományos, a mindenkori kormányhoz kapcsolódó kisebbségpolitikai stratégiáját tartotta követendőnek. Mivel Romániában egyértelmű volt a Liberális Párt meghatározó volta – mint az előbb taglaltam – ezzel a párttal szorgalmazta az együttműködést. Sándor József, az EMKE elnöke, ellenzéki-sérelmi, függetlenségi párti mentalitással az erdélyi román nemzetiségi mozgalom politikáját tartotta követendőnek. A bukaresti liberális, centralizáló politikával szemben az erdélyi érdekeket képviselő Maniu vezette párttal kötött volna szívesen szövetséget. Egyikük sem tudta azonban orientációja igazáról meggyőzni a szűkebb pártvezetést. Ennek több oka is volt. Grandpierreék tarthattak attól, hogy ha az egyik nagy párttal szövetséget kötnek, akkor elvesztik az ezt ellenző képviselőjüket. A liberálisokkal az 1922-es választásokon történt megaláztatások után helyi szinten igen nehezen volt elképzelhető az együttműködés. A Maniu-párti választási kampányban pedig visszatérő elem volt

valamint 1924. február 6., MOL K 64 11–1924–27–56.

⁹² Bernády György: Megjegyzések az „Első kísérlethez”. *Magyar Kisebbség* 1937, 5. sz. 245–247., az új folyamban újraközölve: *Magyar Kisebbség*, 1999. 2–3. sz. 264–275.

a földreform továbbfolytatása, amelytől a magyar közvélemény félt, hisz tudta, hogy ez csak a magyar földtulajdon kárára történhet meg. De a legfontosabb szempont az volt, hogy egyik nagy párttól sem kaptak konkrét ajánlatot vagy megkeresést. Bár 1922-ben a választások előtt Jósika Samu megbízásából Szele Béla tárgyalt Maniuval az együttműködésről, nem sikerült megállapodniuk.⁹³ Ugyanekkor a Magyar Szövetség „vezérlő bizottsága” a nem magyar többségű választókerületekben működő vidéki tagozatoknak engedélyezte a szóbeli tárgyalások felvételét az egyes pártokkal a gyulafehérvári határozatok és a Magyar Szövetség programja alapján. A megállapodást azonban a központ jóváhagyásához kötötték.⁹⁴ A Grandpierre vezette 1922. január 8-i brassói megbeszélésen, ahol a székelyföldi vármegyék „küldöttei” egyeztettek a választásokról, a kisebbségekkel (szászok és svábok) való együttműködést szükségesnek tartották, de a liberálisokkal egyértelműen elutasították. A Néppárttal és a Erdélyi Román Nemzeti párttal való együttműködést a választások idejére és a későbbi parlamenti munkában megengedhetőnek tartották.⁹⁵ A választások első fordulója után a minden kézpeletet felülmúló kormánybeavatkozás és a nagy magyar csalódás után a már bemutatott módon, Bernády révén próbáltak a Magyar Szövetség vezetői parlamenti helyeket szerezni.

1922-ben nyilvánvalóvá vált, hogy az OMP számára a román politikai életben, illetve a választásokon való részvételhez elengedhetetlen a választói névjegyzékek kiegészítése. Ezzel kapcsolatban pedig épp 1922 októberére derült ki, hogy a belügyminisztériumi elutasítások után nem lehet az alkotmánybírósághoz fordulni.⁹⁶ A miniszterelnektől és a parlamenttől – ahol fel kívánták vetni a problémát – pedig nem sokat várhattak. Egyedül abban bízhattak, hogy valamikor egy kormányzó párt, a politikai adok-kapok keretében a saját hatáskörében és saját érdekében is kezeli a problémát.

1923. február közepén Rubido-Zichy magyar követ és Maniu, Mocsonyi Antal kezdeményezésére hosszabb beszélgetést folytattak. Maniu

⁹³ Gyárfás Elemér: *Kiegészítés, illetőleg helyesbítés a ciuceai paktumot ismertető cikkemhez*. Magyar Kisebbség 1937. 157. Újra: *Magyar Kisebbség* 1999. 2–3. sz. 263.

⁹⁴ MOL K 63 1922–27/4.

⁹⁵ *Grandpierre Emil actioja a székely vármegyékben*. Bukaresti követi jelentés a Külügyminisztériumnak, 1922. január 16. MOL K 437 1921–1–398. 3. f.

⁹⁶ *Iratok ... i. m.* 28. [OMP IB jegyzőkönyve 1923. október 12.]

abban bízva, hogy rövidesen a liberálisok bukásával kormányra jut, román–magyar közeledést javasolt a magyar államforma, a lefegyverzés és a jóvátétel rendezése fejében. A kisebbségi kérdésben a gyulafehérvári pontok alapján állt.⁹⁷ Másfél hónappal később román kezdeményezésre előkészítő beszélgetések indultak Nikolics Dávid bánsági román, volt Tisza-párti politikuson keresztül az Erdélyi Román Nemzeti Párt és az OMP esetleges együttműködéséről. Maniu a gyulafehérvári pontok betartását ajánlotta, amely az OMP követeléseinek egy részét eleve megoldaná. A választási listák kiegészítése és egyes kerületek átengedésében is hajlandó volt a magyar kívánságokat teljesíteni. Nikolics azon kérdésére, hogy 1919–1920-ban a Maniu vezette Kormányzótanács miért nem tartotta be a gyulafehérvári pontokat, a pártvezér azzal reagált, hogy akkor marionett-szerepet játszottak az okkupáló hadsereg mellett. Az OMP programjával kapcsolatban két kritikus pontot emelt ki: az autonomisztikus törekvéseket és a magyar vezényleti nyelv kérdését. Szerinte ez befelé tartható célkitűzés lehet, de a hivatalos programban való megemlézése, minden román párt részéről ellenállást szülne. Az együttműködéseknek egyébként addig nem látta értelmét, amíg kormányra nem kerül, hiszen most ez mindkét fél részére csak terhet jelentene és további támadásokat hozna.⁹⁸

Octavian Goga ellenben már az egyházak belső szervezeti működésének 1920-as engedélyezésében, a püspökök hűségesküjének megszervezésével, az oktatási és a földreform-sérelmek esetenkénti orvoslásával I. C. Brătianutól és némileg Iuliu Maniutól is eltérő módon viszonyult a magyar kérdéshez.⁹⁹ Az előbbieken már jelzett megfontolásokon túl fontos lehetett az is, hogy jól ismerte a magyarokat, de Szeben megyei lévén, helyi nemzetiségi konfliktustapasztalatai inkább a szászokkal lehettek. A közismert kulturális közvetítő szerepén túl széles körű magyar személyes kapcsolatai voltak. Tárgyalópartnerei

⁹⁷ *Beszélgetésem Maniuval.* Rubido-Zichy Iván jelentése a Daruváry Géza külügyminiszternek, 1923. február 16. 52/res. pol. MOL K 64 1923–41–116. 864–868. f.

⁹⁸ *Nikolics–Maniu-féle tárgyalások a román nemzeti párt és a Magyar Párt közti együttműködés kérdésében.* Hory András jelentése a Daruváry Géza külügyminiszternek, 1923. március 31. 25/res. pol. MOL K 64 1923–41–229. 855–857. f.

⁹⁹ Goga többször kifejtette, hogy a kisebbségekkel szembeni „negáció” nem lehet politikai álláspont. Úgy fogta fel, hogy „ez a magyar párt ugyanaz a történelmi forma, amely a régi rezsim alatt népünket egy pártba tömörítette”. *Țara Noastră*, 1923. december 23.

közül elsősorban Gyárfás Elemért¹⁰⁰ kell kiemelni, aki két évvel járt Goga alatt a nagyszabeni állami főgimnáziumban, és a magyar önképzőkörből is ismerték egymást. Ráadásul Goga sógora, Constantin Bucsan (később belügyminiszter) ugyanott Gyárfás osztálytársa volt.¹⁰¹ 1923 nyarán Bucsan egy brassói ügyvéden keresztül Szele Bélával, a *Brassói Lapok* főszerkesztőjével és Grandpierre Emil bizalmi embe-rével vette fel a kapcsolatot. (Szele, mint már említettem, egy évvel korábban Maniuval tárgyalt az együttműködésről.) Az ezt követően megindult tárgyalásokon Averescuék részéről egyedül Bucsan vett részt, míg az OMP részéről Grandpierre ügyvezető alelnökön kívül Gyárfás Elemér, Hajdú István (a marosvásárhelyi *Székelyföld* című lap főszerkesztője, Bernády egyik helyi ellenfele) és Szele Béla. A megbeszélések októberben Bukarestben folytatódtak, ahol román rész-ről Octavian Goga, magyar részről pedig Pál Gábor Csíkszeredából, Ferenczy Géza és Török Andor Háromszékről csatlakoztak az addigi tárgyalóküldöttséghez. Elmondhatjuk, hogy magyar részről kizárólag – a Gyárfás mellett, a Gogával legközvetlenebb kapcsolatot ápoló – Grandpierre Emil bizalmasai kerültek a küldöttségbe. A végleges szövegváltozat 1923. október 23-án jött létre, majd a szöveget október 31-én ratifikálták Bukarestben. Az első változatokat a magyar fél készítette el, döntően Gyárfás és Pál szövegezésében, majd Bucsan írta át azokat a megbeszélés alapján. A tisztázás, valamint a román és magyar változat összevetése Gyárfás feladata volt. A megállapodást előbb a magyarok írták alá Kolozsvárt. A pártiratokban nem található nyoma annak, hogy akár az OMP Intéző Bizottsága, akár az elnöki tanács megvitatta volna a dokumentumot. Ellenben már jóval az aláírás után, de még Averescu aláírása előtt, Bernády javaslatára az OMP Intéző Bizottságának 1923. november 22-i ülésén a párt elnöksége felhatalmazást kapott arra, hogy különböző román pártokkal tárgyalásokat folytasson, és ezekről megfelelő időben jelentést tegyen.¹⁰² Gyárfás ezt a párt részéről történő „burkolt ratifikálásnak” tekintette. A homályos

¹⁰⁰ Gyárfásról a legjobb elemzést Ligeti Ernő adta *Erdély vallatása* című, már idézett munkájában. Fő erényének a rugalmasságot és a tökéletes vezéri szerepet, mint személyiségjegyet emelte ki.

¹⁰¹ Gyárfás Elemér: Az első kísérlet... i. m. 233.

¹⁰² Mindez a decemberi 12-i Intéző Bizottsági jegyzőkönyvből derül ki, ahol jóvá kellett hagyni az előző ülésről készült jegyzőkönyvet. A novemberi jkv. eredeti verziójából ez hiányzott. *Iratok* ... i. m. 32–37.

megfogalmazás mögött az állt, hogy az Intéző Bizottság nem tárgyalta ténylegesen a paktumot, de annak Averescu általi csucsai aláírásánál jelen volt Bernády György és Paál Árpád is. Azonban Jakabffy csak később tájékoztatták,¹⁰³ Sándor József pedig semmit nem tudott a paktumról, és csak a román sajtóhírek nyomán kért a pártvezetéstől felvilágosítást.¹⁰⁴ Az viszont bizonyos, hogy Ugron István pártelnök tudott a tárgyalásokról, és ismerte a szöveget.¹⁰⁵

Gyárfás Elemér október 31-én a ratifikálás helyszínén (az Athéneé Palace hallja) összefutott az épp akkor Bukarestben tartózkodó Bernády Györggyel, és átadta neki a megállapodást. Erre Bernády így emlékezett vissza: „Az átadott írás olvasása közben pedig azt kérte, hogy siessék, mert Bucsan Constantin a paktum aláírása céljából minden percben megérkezhetik. A meglepetéstől alig felocsúdva futottam át a nekem olvasásra átadott írást, és hirtelen Targu Mures város kultúrpalotáját ajánlottam a barátom figyelmébe, közben azonban máris jelentkezett Bucsan Constantin úr.”¹⁰⁶ Tehát Bernády véletlenül ismerte meg a paktumot, de ezt Gyárfás 1937-ben már úgy állította be, hogy a volt marosvásárhelyi polgármester részt vett a ratifikálásban. Ezt maga Bernády is cáfolta.¹⁰⁷

Román részről Goga már az aláírás napján bemutatta a paktumot Ferdinánd királynak. (Így minden bizonnyal Brătianu is hamarosan tudomást szerzett a megállapodásról.) A paktumot 1923. november 25-én Averescu is ellátta kézjegyével.¹⁰⁸ Erre Csucsán, Octavian Goga

¹⁰³ De 1923 decemberében már tudhatott a megállapodásról, mert a *Temesvári Hírlapba* írt karácsonyi cikkében kisebbségpolitikai fordulatról értekezett.

¹⁰⁴ Sándor József 1925. július 1-jén két beadvánnyal is megtámadta a paktumot az Elnöki Tanács ülésén, követelve annak felbontását. *Iratok ...* i. m. 229–230., 232.

¹⁰⁵ Ugron külön levélben közölte Averescuval a hozzájárulását. Gyárfás: *Első kísérlet... i. m. 244.* 1926 februárjában, amikor Ugron felmondta a választási együttműködést, majd amikor újra tárgyalások indultak, és erre hivatkozva lemondott az elnökségről, akkor sem kérdőjelezte meg a csucsai paktumot.

¹⁰⁶ Bernády György: *Megjegyzések az „Első kísérlet”-hez.* *Magyar Kisebbség,* 1937. 11. sz. 270.

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Hozzáírva: *Se va urma intocmai.* [E szerint fogunk eljárni.] Gyárfás Elemér: *Első kísérlet... i. m. 234.* A paktum elnevezése azért kapcsolódik Csucsához, mert a titokban szervezett találkozóról egy nagyváradai újságíró véletlenül tudomást szerzett, és megírta a lapjában a politikai találkozó tényét. Ezt követően a román, illetve a magyar sajtóban megindultak a találgatások a helyszínről. Magyarul először Gyárfás Elemér közölte idézett tanulmányában.

kastélyában került sor – innen az elnevezés –, ahol a házigazdán és a pártelnökön kívül a néppárti – Hunyad-megyei magyar birtokokat a földreform-kisajátításoktól védő – dévai ügyvéd Petru Groza is megjelent. Magyar részről Grandpierre Emil és Gyárfás Elemér mellett Bernády György is jelen volt. Őt Grandpierre Emil kérte meg erre, miután se neki, se Bernádynak nem sikerült Ugron Istvánt és Bethlen Györgyöt meggyőzniük arról, hogy Csucsára utazzanak. Ugron akkor már – Jósika 1923. júniusi halála óta – az OMP ideiglenes elnöke volt. Az ebéd során Goga köszöntőjére Grandpierre válaszolt, majd Averescu beszélt, és végezetül Bernády elemezte a szerződést. Magára nézve kötelezőnek ismerte el a paktumot, de kérte, hogy amint lehetséges, az általa ismertetett szempontok szerint módosítsák a szöveget. Legfőbb kifogása arra vonatkozott, hogy a két párt képviselői és szenátorai egy parlamenti csoportot alkottak volna, így az OMP csak a parlamenten kívül tudná megőrizni a külön szervezetét, illetve az OMP kötelezettséget vállalt a Néppárt elnöke által a programon belül adott utasítások végrehajtására. Később, 1925 novemberében – a két párt közti szöveg-egyeztetés során – kiderült: ez volt az a kérdés, amelyet a két párt politikusai eltérően értelmeztek.

Bernády szerepe azért is fontos, mert Ugron István – a Jósika Samu utáni ideiglenes – pártelnök épp a csucsai vendégségbe való invitálás során ajánlotta neki először a pártelnöki tisztséget, és a párton belül is potenciális elnökként kezelték Bernádyt.¹⁰⁹ Ráadásul köztudott volt, hogy mind I. C. Brătianuval, mind Bethlen Istvánnal, tehát mindkét miniszterelnökkel jó viszonyban van. Ebben az összefüggésben érdekes, hogy még a csucsai találkozó előtt két nappal ő javasolt tárgyalásokat a román politikai pártokkal. S ezt a javaslatát a novemberi ülésről készült jegyzőkönyvből kihagyták, csak a decemberi jegyzőkönyv jóváhagyásakor vették fel. Gyárfás – mint említettem – a javaslatot burkolt ratifikálásnak tekintette, de elhallgatta, hogy a határozatot Bernády kezdeményezte. Ilyen jelentőségű határozati javaslat ügyében a közigazgatási tapasztalattal bíró jegyzőkönyvvezető (Naláczy

A román sajtóban 1924 márciusától volt jelen a téma. A román sajtókommentárokat a *Magyar Kisebbség*ben ismertette és reagált is rájuk Jakabffy Elemér a *Románok rólunk* című állandó rovatban. 1923. 24. sz. 971-976., 1924. 2. sz. 85-87., 1924. 5. sz. 230-232., 1925. 3. sz. 117-118., 1925. 8. sz. 322-323., 1925. 9. sz. 359-360.

¹⁰⁹ Ezt Gyárfás és Bernády már idézett visszaemlékezései is megerősítik.

István volt Kolozs megyei főispáni titkár) nemigen követhetett el véletlen hibát. Bernády javaslata azonban nem értelmezhető kiskapuként, hiszen jóval később, 1937-ben – fenntartásaival együtt – is vállalta a paktumot. Ezt erősíti meg az is, hogy az OMP Intéző Bizottsága ülésének jegyzőkönyvében a gépiratban a következő szerepelt: *„A tárgysorozat rendén a titkár felolvassa a múlt ülés jegyzőkönyvét, amelyhez dr. Bernády György szólal fel. Kijelenti, hogy a november 22-i biz. ülésen indítványt tett arra nézve, hogy a párt elnöksége különböző romániai politikai pártokkal [Averescu] alkalomadtán a magyar kisebbség érdekében tárgyalásokat kezdjen, és azok eredményéről megfelelő időben tegyen jelentést az Int. bizottságnak.”*¹¹⁰ Ráadásul valószínűleg Bernády is tudott arról, hogy 1923 májusában az OMP egy kisebb küldöttsége tárgyalta Brătianu miniszterelnökkel, de annak nem volt semmilyen következménye.¹¹¹

Azt is mondhatjuk, hogy az OMP vezetőinek nem volt a Néppárton kívül más lehetősége kilépni a politikai elszigeteltségből. Ugyanakkor a román politikai közvélemény úgy gondolta, hogy a Nemzeti Liberális kormány az alkotmány, a közigazgatási és a választójogi törvény elfogadtatása után távozik, és újra Averescuéknak adja át a vezetést, már csak azért is, hogy ne az Erdélyi Nemzeti Párt legyen a váltópártjuk az új nagyromániai politikai rendszerben.¹¹²

A magyar tárgyalókon és aláírókon kívül a csucsai vacsorán Bernády mellett a párt baloldali irányát képviselő Paál Árpád is részt vett. Magyar és román részről egyaránt sikerként és a romániai politikai életbe való belépés kezdeteként értékelte a megállapodást. A paktumban három hiányosságot látott. *„Először: a magyar politikai formációnak az intéző bizottsága se tud róla, ma is titok [1924. június – B. N.], pedig magyar tömegekkel kell elfogadtatni. Második amit Goga előtt is kifejtettem, hogy a magyarnyelvű zsidókérdés ki van hagyva belőle, tehát a magyarnyelvű népkisebbség egy részének halk kizárására épül föl. Ezt még lehetne pótolni. Én Csucsán azt mondtam, hogy aláírás nélkül is megtartjuk a paktumot, ha elfogadjuk. Az elfogadás ténye még nálunk nincs meg. Az elfogadást részemről is kétségessé teszi egy körülmény. Mikor ti. először olvastam a paktumot, az egyensúlyozott volt az Averescu-párthoz való kapcsolatunk és a mi népkisebbségi programfejlesztésünk attitűdje tekintetében. Utóbb az én értesülésem*

¹¹⁰ *Iratok ... i. m. 35.* OMP IB jkv. 1923. december 12. A zárójelbe tett rész kézírással tett szóközi bejegyzés.

¹¹¹ Gyárfás Elemér: *Első kísérlet ... i. m. 126.*

¹¹² Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyar ... i. m. Rádai Levéltár, C 121. f. 11.*

szerint az utóbbi attitűd elesett, csak az maradt meg, s ez a paktum harmadik szerű hiánya, hogy mi parlamentileg beolvadunk az Averescu pártba. Ilyen együttműködés ilyen függelékpárti állapot szerintem is elfogadható volt, mikor ezzel szemben elvi kikötésként ott állott, hogy a Magyar Párt a paktum pontjain túlmenő népkisebbségi követelésekért is megtartja teljes mértékű akciószabadságát. E nélkül én nem fogadhatom el a paktumot s ha aláírtam volna, akkor se tartanám magamra kötelezőnek, mint ahogy egyébként aláírás nélkül is kötelezőnek tartanám.”¹¹³

A paktum szövege a két párt viszonyát tisztázó bevezetőből és nyolc fejezetből áll. A bevezetőből világosan kiderül, hogy nem pusztán választási megegyezésről van szó:

„1. Magyar Párt a Néppárt 1922. december havában Sibiuban elfogadott programját tudomásul véve, teljes támogatását adja az idemellékelt kívánságaival kiegészített program megvalósításához, és e program keretén kívül eső politikai akciókat nem kezdeményez.”¹¹⁴ Tehát a többségi pártprogram részévé lesznek a kisebbségi párt célkitűzései, és ennek fejében az OMP lemond politikai érdekeinek más keretek között pl. a Népszövetség irányában történő érvényesítéséről. A 2. pont határozotlan kimondja, hogy a Néppárt a kisebbségi kívánságokat „programja kiegészítő részéül tekinti”, de mindezt az állampolgári jogegyenlőség alapján teszi. Mindezt: a két párt képviselői és szenátorai egy parlamenti egységet képviselnek (3), de a parlamenten kívül az OMP megtartja saját szervezetét, nevét, egyéniségét (4). Az OMP elfogadja a Néppárt elnökének politikai utasításait (5) és a Néppárt végrehajtó bizottságában öt taggal képviselteti magát (6). A magyar kisebbségre vonatkozó kérdésekben pedig a Néppárt kizárólag az OMP-vel teljes egyetértésben fog eljárni (7). A megállapodás határozatlan időre szól (9), az aláírással egy időben lép hatályba, és mindkét fél kölcsönös beleegyezésével hozható nyilvánosságra (10).

Az aláírók azonban két alapvető kérdést eltérően értelmeztek. Ez 1925 novemberében vált nyilvánvalóvá, amikor Brassóban Constantin Bucsan és az OMP 1923-as tárgyaló küldöttsége (a Magyarországra áttelepült Grandpierre Emilt, a csucsai vendégséget elutasító Bethlen György váltotta fel, valamint Nagy Jenő ügyvéd csatlakozott a csoporthoz) újraértelmezte és módosította a megállapodást. Ekkor

¹¹³ Paál Árpád: *Napló*. i. m. 1924. június 9.

¹¹⁴ A paktum 1923-as szövegét közli: Mikó Imre: *Huszonkét év*. i. m. 274–284.

Bucsan már időszerűnek tartotta, hogy az OMP öt tagot küldjön a Néppárt végrehajtó bizottságába. Az OMP részéről ezzel szemben kifejtették, hogy a szerződés 1923. október 23-án létrejött, de hatályba csak a Néppárt kormányra jutása után lép. *„Ezt igazolja a paktum egésze, hiszen túlnyomó részben olyan rendelkezéseket tartalmaz, melyek csak a kormányra jutás esetén realizálhatók.”*¹¹⁵ Tehát az OMP-re vonatkozó kötelezettségeket is csak a Néppárt kormányra jutása utánra tartották érvényesnek. A másik vitatott kérdés a bevezető 5. pontjához kapcsolódott. Abban mindkét részről egyetértettek, hogy az „índrumalire” kifejezés – a pártelnök – „utasításai” helyett „útmutatásait” jelenti. Ezt azonban Bucsan arra vonatkoztatta, hogy az OMP a párt kerekein kívül eső ügyekben a Néppárt megkérdezése nélkül nem jár el. Tehát minden nem magyarságpolitikai kérdésben alárendeli magát a Néppártnak. Ezzel szemben Gyárfásék úgy értelmezték az 5. pontot,¹¹⁶ hogy az arra vonatkozik, hogy pártjuk „más politikai pártokkal politikai kapcsolatot nem létesít”.¹¹⁷ Pusztán a szövegből kiindulva a néppárti értelmezés logikus és hiteles. Az OMP képviselői azonban egy adott helyzetben pillanatnyi kapaszkodónak tekintették a megállapodást. Erre utal, hogy a megállapodás utolsó részében a piros-fehér-zöld szín használatát a választásokon nem ők, hanem Goga kezdeményezte, és Gyárfásék előre jelezték, hogy ebből gondok lehetnek. Goga a magyarlakta megyék prefektusi pozícióinak magyarokkal való betöltésére vonatkozó javaslatát „kereken visszautasítottuk, mert hiszen a kormány politikájáért ilyen messzemenő felelősséget nem vállalhatunk”¹¹⁸. Gyárfás 1937-ből visszatekintve az adott lehetőségekre hivatkozott: *„A mi részünkről meg éppen világos, a helyzet – mert Pál Gábor barátunk előrelátó szövegezésében – világosan megmondja a bevezető rész, hogy ez a paktum »az adott viszonyok között megvalósítható konkrét kívánságokat« tartalmazza, előrebocsátva, hogy a »Magyar Párt a magyar kisebbség mindennemű jogainak kivívását missziójának tekinti.«*”¹¹⁹ Az „adott viszonyok” mögött azonban ott van a kényszerhelyzet, amelyben papíron egy választási együttműködésnél jóval szorosabb kapcsolat jött létre

¹¹⁵ Gyárfás Elemér: Első kísérlet. ... 247.

¹¹⁶ „5. A vezetés egységének megóvása végett a Magyar Párt elfogadja a Néppárt elnökének a program keretén belül adott politikai utasításait.” Uo. 236.

¹¹⁷ Uo. 247.

¹¹⁸ Uo. 244.

¹¹⁹ Uo.

a két párt között. A gyakorlatban azonban magyar részről csak az időközi választási együttműködést tartották be. A Néppárt által vállaltakat pedig tényleg csak kormánypozícióból lehetett volna teljesíteni.

Ezek a vállalások adták a *paktum nyolc fejezetét*. Az I. fejezetben a választási együttműködést tisztázták: a választói névjegyzék kiegészítését, az OMP-nek 18 képviselői és 10 szenátori helyet ígértek a magyar többségű kerületekben, s ezért cserébe máshol az OMP szavazói a Néppártra voksolnak. A II. fejezet az egyházak autonómiájának visszaállítására, illetve megőrzésére vonatkozó intézkedéseket tartalmaz. A III. fejezetben az egyházi iskolák nyilvánossági jogára és fenntartására vonatkozó rendelkezések találhatók. A IV. rész egyesületi és kulturális kérdésekkel, az V. egyrészt nyelvhasználati jogokkal, másrészt a közigazgatási önkormányzatok visszaállításával és kisebbségi ügyosztályok szervezésével, magyar kormányzati tisztviselők alkalmazásával, a VI. a magyar nyelvnek az igazságszolgáltatásban történő használatával, a VII. az agrárreform sérelmeinek orvoslásával és gazdaság szervezési kérdésekkel, a VIII. az esküt nem tett magyar tisztviselők helyzetének rendezésével, a nemzetiség szabad bevallásával, a kivételes intézkedések megszüntetésével foglalkozik.

A kívánt konkrét intézkedések közel harmada nem magyarságpolitikai vonatkozású volt, hanem a korabeli liberális jogállam alapintézményeinek működtetésére vonatkozott.¹²⁰ A kifejezetten magyar vonatkozású intézkedések az állampolgári jogegyenlőség alapján álltak. A nyelvhasználati és közigazgatási kérdéseknél a 25%-os magyar arányszám fölött javasoltak intézkedéseket.¹²¹ Kollektív jogokra (a korabeli szóhasználatlaltal élve: a közjogi személyiség intézményesítésével), nemzeti autonómiára vonatkozó elemek nem jelentek meg a paktumban. A pártprogram, illetve a párt korabeli kisebbségi törvénytervezetei ellenben erre épültek. A kívánásokból, elvárásokból kibontakozó kisebbségpolitikai jövőkép alapvetően az 1918 előtti Magyarország nemzetiiségpolitikai viszonyokat akarta újrateremteni.

¹²⁰ Pl. a kivételes állapot, a lakásrekvirálás megszüntetése (VIII. 2.), szabad gazdasági szervezkedés, cégalapítás (VII. 6, 7.) szabad ingatlanforgalom (VII. 3.), a bírói függetlenség biztosítása (VI. 4.), községi és törvényhatósági önkormányzatok visszaállítása V. 6.), külföldi diplomák honosítása (IV. 6.).

¹²¹ Pl. magyarul tudó tisztviselők alkalmazása (VI. 2.), helységnév- és utcanévhasználat, hivatalos helyiségekben a magyar nyelv használata (V. 3.), magyarul tudó bírák és igazságügyi tisztviselők alkalmazása (VI. 3.).

Itt tehát a kisebbségpolitikai stratégia pragmatikus szintjével találkozunk, amelyben a román államhoz való kapcsolódás folyamatát készítették elő. Minimális elvárásuk az 1918 előtti nemzetiségi jogok és intézményrendszer, illetve az állampolgári jogegyenlőség biztosítása volt. Egy másik szint a nemzeti autonómia mint a román államon belüli jövőkép.¹²² De mindezek háttérében ott van az „elszakadt magyarság” érzete,¹²³ amely csak időlegesnek tekinti Románián belüli létét.

A paktum már jelzett 1925-ös újratárgyalását egy későbbi alfejezetben tárgyalom.

3.3. Tătărescu államtitkár kísérlete

1924 tavaszán, az alkotmánytörvény elfogadása után és az ország egységesítése szempontjából kulcsfontosságú oktatási, gazdasági, közigazgatási törvények meghozatala előtt magyarságpolitikai szempontból a csucsai paktum az erdélyi magyar kisebbséggel kapcsolatos politikai stratégia átgondolását eredményezte. Legátfogóbban Iuliu Maniu foglalkozott a kérdéssel, a saját nemzetépítés hatékony állami támogatására helyezve a hangsúlyt.¹²⁴ A *Keleti Újság* sorra megszólaltatta az ügyben egyes pártok szakértő politikusait.¹²⁵ A liberális párti kormányzat részéről Gheorghe Tătărescu regáti ügyvéd, belügyminisztériumi államtitkár volt a kérdés felelőse. Ő a liberális politikusok által képviselt – a magyarságot politikai közösségként el nem ismerő – állásponttól eltérően a *Keleti Újság*ban megjelent nyilatkozatában a magyar párt vezetőiben látta a kisebbségvédelem akadályait. Szerinte ezek a vezetők nem a nép, hanem a nagybirtokosok érdekeinek védelmével foglalkoznak. Saját

¹²² Ez a pártprogramon túl a belső törvénytervezetekben, később az autonómia-tervekben jelentkezik. Kettős jövőkép jön létre: a revízióban való bizakodás mellett a nemzeti autonómia jövőképe. Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In *Források és stratégiák*. Pro-Print, Csíkszereda, 1999, 29–113.

¹²³ A húszas évek magyar kisebbségeinek lelki állapotát jellemezték így. Nánay Béla: A kisebbségi magyar lélek. *Láthatár* 1937. 1. sz., újraközölve *Magyar Kisebbség* 1938. 3–4. sz. 60–71. A revízió reménye, az abban való bizakodás és hit, majd a várakozás stációt taglalja Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...* i. m.

¹²⁴ Iuliu Maniu: *Problema minorităților*. București, Institutul Social Român, 1924, 22.; magyarul: A kisebbségi probléma. *Limes*, 1988. 4. sz. 257–276.

¹²⁵ *Keleti Újság*, 1924. március 16.; *Lapedatu*, március 18.; *Petru Groza*, március 20.; *Duca* március 22.

társadalmuk érdekeinek képviselője helyett külső sugalmazásokra hallgatnak. Eddigi munkájuk pedig kimerült a mágnásbirtokokról folyó adatgyűjtésben és a külföldi propagandában: *„Nincs a magyarságnak olyan vezetősége, amely a dolgozó népnek, a parasztoknak, munkásoknak, kisembereknek, intellektuálisoknak [sic!] kizárólagos szükségletéből fakadó politikát folytathatna s a népkisebbségi kívánságok kielégítését öntudatos lojalitással a román néppel való megegyezés útján keresné! Amint a magyar népnek olyan vezetősége lesz, mely a kisebbségek szociális kulturális és gazdasági szükségleteit a román állam keretei között ilyen eszközökkel igyekszik megoldani, a románság egyetlen készséggel fogja megtárgyalni vele a románság és a magyarság viszonyának végleges és teljes szabadságát.”*¹²⁶

A kritika nem volt új keletű. Már az 1922-es választások alkalmával az volt a Magyar Szövetséggel szembeni fő vádpont a román sajtóban, hogy *„a Magyar Szövetség nem egyéb, mint a monarchia volt dualisztikus despotizmusából egyenesen eredő mágnások eltitkolt szövetsége, akik a mostani helyzetben is azt szeretnék, hogy megmaradjanak az erdélyi magyarság ugyanilyen diktátorainak”*¹²⁷. A földbirtokos, arisztokrata vezetés problémája a magyar sajtóban is megjelent, de ott elsősorban a parasztság és a munkásság megszervezésének igényén volt a hangsúly.¹²⁸ Tătărescu nyilatkozatában az volt az újszerű, hogy új pártvezetés és pártszervezés esetén kilátásba helyezte a kisebbségi kérdés tárgyalásos kezelését.

Az interjú megjelenését követő napon az OMP Intéző Bizottsága rendkívüli ülést tartott.¹²⁹ Bernády György szerint Tătărescu nyilatkozatának célja a pártbontás. Tătărescu nem ismeri a párt vezetőit, és nem is kért róluk információt még azoktól sem, akikkel őszinte lehetne tárgyalni. Sándor József elmondta, hogy Tătărescu ugyanezeket már neki is kifejtette, és a pártot nem kezeli tárgyalópartnernek, nem válaszol a beadványaira, arra hivatkozva, hogy az OMP külföldről kapja az utasításokat és az anyagiakat. Sándor itt tartotta szükségesnek bejelenteni, hogy a Nemzeti Párt képviselőivel befejezte a tárgyalásokat. (Az előzményekről semmit sem lehet tudni.) A harmadik hozzászóló Paál Árpád volt, aki a korábbi Magyar Néppárt tagjai nevében a párt egység mellett állt ki. Mindhárom hozzászóló érintett lehetett volna a pártbontás ügyében, hiszen más-más román pártkapcsolatokkal

¹²⁶ *Keleti Újság*, 1924. április 13.

¹²⁷ *Epoca*, 1922. február 4.

¹²⁸ Bárdos Péter és Paál Árpád írásai.

¹²⁹ *Iratok ... i. m.* 45–50. OMP IB 1924. jkv. április 14.

bírtak, illetve Paál lapja, a *Keleti Újság* maga is bírálta már a pártvezetés összetételét. Itt azonban az egyes irányzatok képviselői szükségét érezték a pártvezetés és a pártegység melletti felvonulásnak, még akkor is, ha más volt a véleményük bizonyos kérdésekben.¹³⁰ Ezt az összezáródást tükrözi az Intéző Bizottság által kiadott válasz is. Ebben kifejtik: a párt létrejötte óta törekedtek arra, hogy a törvényhozásban megfelelő képviselőket teremtsenek, tárgyaltak Brătianuval a kisebbségi kérdés rendezéséről, következésképpen „az érintkezés gyakoriságának elmaradása nem a párt hibája”¹³¹. A nyilatkozat szerint a párt szervezettsége csak az ország nyugati határvidékén megoldatlan, ez azonban az ostromállapot következménye. Visszautasították a kívülről irányítottág vádját és azt is, hogy osztályérdekeket képviselnének. Az előbbi igazolására azt hozták fel, hogy a párt működésének alap gondolata „a magyar és a román nép közötti megértés, béke és együttműködés megteremtése”.¹³² A mágnásképviselő vádjával szemben azzal érveltek, hogy a párt „az agrárreform kérdésében pedig csupán az egyházi és iskolai vagyon mentesítése, és a telepesek és veszélyeztetett más kis exisztenciák érdekében járt el”¹³³. A nyilatkozatban többször is hangsúlyozták a megbonthatatlan pártegységet és támogatottságukat a romániai magyarság részéről.

Három nappal később, április 17-én a *Keleti Újság* vezércikkben foglalkozott Tătărescu kijelentéseivel. A *miniszteri nyilatkozat után* című írás arra kereste a választ, hogy a magyar politika eddig miért nem tudott semmit elérni. A külső okokon túl az önvizsgálatra helyezte a hangsúlyt, hiányolta a falu népének és a munkásságnak a megszervezését. A cikk szerint a munkaadók és munkavállalók érdekkellentétei kisebbségi helyzetben nem csökkentek, hanem bizonyos esetekben még nőttek is. Ám a kisebbségpolitika nem számol a „józan munkássággal”. A pártvezetést abban is elmarasztalta, hogy nemcsak a társadalmi rétegek között, hanem az iskolakérdésben sem hozta közös nevezőre az érdekkellentéteket, mivel az autonóm nemzeti iskolarendszer kivívása helyett az OMP csak az egyházi iskolák védelmére koncentrált. Tanulásként azt vontta le, hogy pártbontás és bünbakkeresés helyett a „tényleges egységülésre” kellene helyezni a hangsúlyt. Ebben az esetben a pártegység

¹³⁰ Lásd Paál már idézett levelét br. Bánffy Ferenchez.

¹³¹ *Iratok* ... i. m. 46. OMP IB 1924. jkv. április 17.

¹³² Uo. 47.

¹³³ Uo.

elve mellett a társadalomszervezés egységének igényét hozza felszínre *Keleti Újság* meg nem nevezett vezércikkírója.¹³⁴

Ekkoriban – a forrásokból nem lehet tudni, hogy a *Keleti Újság*ban megjelent interjú előtt vagy után – Tătărescu Zombory László katolikus lelkészen, a liberálisok bizalmasán keresztül üzent Jakabffy Elemérnek, az OMP alelnökének, a *Magyar Kisebbség* című folyóirat szerkesztőjének, hogy szeretne vele találkozni egy lehetséges megállapodás érdekében. Jakabffy kitért ez elől azzal, hogy az államtitkár bármikor magához kéretheti az OMP vezetőit, és azok szívesen tárgyalnának vele, de ő egyedül legfeljebb mint tolmács közvetíthetne.

Április 17-én Tătărescu Lugoson járt egy közigazgatási értekezleten, és akkor magához hívatta Jakabffyt.¹³⁵ „Közölte velem, hogy szívesen venné, ha a magyarsággal megértéshez juthatna, de ennek igen nagy akadálya, hogy a magyarságot olyanok vezetik, akik egyenesen fizetést húznak Budapestről, mint például Grandpierre Emil, az ügyvezető alelnök, másrészt az is megnehezíti a kormány tárgyalási készségét, hogy a párt élén olyan férfi áll, aki a háború kitörésekor a monarchiában előkelő diplomata szolgálatot teljesített. Ha tehát a magyarok azt hiszik, hogy érdekükben állana a kormány-nyal bizonyos megállapodásokra jutni, olyanokat kellene előtérbe helyezni, akikkel a kormány szívesen tárgyal. Annak sem volna akadálya, hogy ez esetben a magyarság mandátumhoz jusson.”¹³⁶ Jakabffy erre kijelentette: nem hiszi, hogy pusztán a tárgyalások érdekében személycserét hajtanának végre a pártvezetésben, és tisztázni akarta, hogy a román kormány miről, milyen keretek között tárgyalna az OMP-vel. Tătărescu ebben a kérdésben nem nyilatkozott, arra hivatkozva, hogy meg kell beszélnie a dolgot Bukarestben Brătianuval.¹³⁷ Jakabffyt pedig arra kérte, hogy egyeztessen politikai elvbarátaival, majd találkozzanak újra.

¹³⁴ A stílusfordulatokból ítélve valószínűleg Zágoni István és Paál Árpád közös munkájáról lehet szó.

¹³⁵ Jakabffy az *Ellenzéknek* adott interjúban úgy nyilatkozott, hogy ő kereste a kapcsolatot az államtitkárral. 1924. május 17.

¹³⁶ Jakabffy Elemér: *Adatok ...* i. m. 7–8.

¹³⁷ Ez az elem nem szerepel Jakabffy naplójában. Forrása Csáky István, aki a bukaresti követség futárjaként május elején Kolozsvárt időzött, és az úgyról külön feljegyzést készített a követség, illetve a Külügyminisztérium számára. *Jakabffy Elemér tárgyalásai Tătărescu miniszterrel*, Kolozsvár 1924. május 15. MOL K 64 1924–27–229.

Erre a találkozóra egy hónap múlva, május 14–15-én került sor Kolozsvárt. Jakabffy többekkel akart konzultálni: Grandpierre Emillel, Paál Árpáddal, Inczedy-Joksmán Ödönnel, Gyárfás Elemérrel, Bethlen Györggyel, Ugron Istvánnal.¹³⁸ Ezek közül két előzetes konzultációról maradt fenn forrás. Az egyik Grandpierre Emillel folyt le, aki ragaszkodott egy az áprilisi interjútól elhatárolódó nyilatkozathoz, amelyben Tătărescu cáfolja, hogy egységbontás lett volna a célja vagy a párt belső akciószabadságát kívánta volna megsérteni.¹³⁹ A másik megbeszélésre gr. Csáky István követségi titkárral, a budapesti külügyminisztérium diplomatájával került sor.¹⁴⁰ Csáky négy dologra hívta fel Jakabffy figyelmét: 1. a román kormány helyzete a franciaországi választások után nehezebb, mint eddig volt, tehát nemzetközileg gyengült; 2. a Tătărescuval folytatott tárgyalássorozat pártbontó eszköz lehet, ha nincs minden réteg közvéleménye képviselve; 3. az újabb paktum súlyosan kompromittálná a csucsai szerződést; 4. ha most az egyszer enged az OMP vezetése a személyi kérdésekben, akkor ez megismétlődhet bárkivel, aki szálka lett a románok szemében. A Jakabffy által előzetesen Tătărescu számára készített, az áprilisi interjút jóvátevő nyilatkozatot is elolvashatta Csáky. A kiemelt szempontokból világos, hogy a magyar kormányzati képviselő bár nem beszélte le a tárgyalásokról az OMP alelnökét, de a legnagyobb óvatosságra intette. Csáky bennfentessége és instrukciói nem voltak szokatlanok a romániai magyar politikai körökben, bár javaslatai egy megfigyelő szakértő véleményének nem pedig hivatalos budapesti álláspont megnyilatkozásának tekinthetők.

Közben az OMP Intézőbizottsága az eredetileg márciusra, majd április 23-ra tervezett kolozsvári nagygyűlést engedélyezési gondok miatt (a rendőrprefektus nem tudott nyilatkozni arról, hogy akkor és ott engedélyezni tudja-e a rendezvényt) elhalasztotta; később június 1-jére, Brassóba hirdette meg.¹⁴¹ A tárgyalások kapcsán a *Keleti Újság* szerkesztősége, amely tudott a csucsai paktumról, Octavian Gogától is interjút kért Tătărescu áprilisi nyilatkozatáról. Véleménye szerint

¹³⁸ Az utóbbinak táviratozott Jakabffy, hogy jöjjön be Kolozsvárra, de Ugron ennek nem tudott eleget tenni. Uo.

¹³⁹ Csáky már idézett jelentése MOL K 64 1924–27–229.

¹⁴⁰ Uo.

¹⁴¹ *Iratok ... i. m.* OMP IB 1924. április 14-i ülése a kolozsvári halasztásról. A brassói döntésről pedig a *Keleti Újság*, 1924. május 10-i számában olvashatunk.

„a román politikai tényezőknek azzal a magyar párttal kell tárgyalniuk, amelyik létezik”, de az, „hogyan ez mennyiben képviseli az összmagyarságot az más lapra tartozik”¹⁴².

A tárgyalásokkal egy időben a *Nagyváradi* című lap két részletben konkrét, az OMP által a megbeszélés tárgyaként összeállított programlistát is közölt (valószínűleg Hegedűs Nándor munkája volt). A csucsai paktumot magánmegbeszélésnek tekinti az írás, mert az ott született dokumentumot nem publikálták. A jelentőségét abban látta, hogy az OMP nem zárkózott el a román pártokkal való kooperálástól. De a cikk szerint olyan párttal kell összeköttetést szerezni, amely uralmon van. Tehát a brassói nagygyűlésről kiküldendő bizottságnak a magyarság konkrét problémáit kell megfogalmaznia. A *Nagyváradi* szerzője szerint ezek a következők: 1. A szabad nemzetiségválasztás. 2. A választási törvény reformja. 3. A közigazgatási reform, az önkormányzati rendszer helyreállítása. 4. A magyar nyelvhasználat biztosítása a városi és községi közigazgatásban. 5. Nyelvhasználati jogok biztosítása az igazságszolgáltatásban. 6. A sajtó- és gyülekezési szabadság rendjének visszaállítása az 1918 előtti viszonyoknak megfelelően. 7. A kisebbségellenes rendszabályok eltörlése. 8. A kisebbségi oktatási rendszer rendezése – az 1918 előtti viszonyokból kiindulva. 9. A földreform revíziója. 10. A nacionalizálás tisztázása.¹⁴³

A kolozsvári, május 14–15-i találkozón Tătărescun és Jakabffyn kívül Zombory László, Gyárfás Elemér és Paál Árpád is részt vett. Így mind a csucsai paktumot megkötő csoport, mind az OMP balszárnya képviseltette magát. Magáról a tárgyalás lefolyásáról nem állnak rendelkezésre források (pl. emlékeztetők). Végeredményként csak a Jakabffy által előzetesen megfogalmazott és a megbeszéléseken átalakított nyilatkozat ismeretes.

Csáky István személyes tájékozódása alapján készített jelentés szerint három dologról tárgyaltak:

1. Kiadták a már többször említett nyilatkozatot, amely egyrészt pontosítja és enyhíti Tătărescu áprilisi nyilatkozatát: „*A Magyar Párt vezetőinek egy része állandó akadály az azon végleges barátságos viszony megszilárdításának, amelynek léteznie kell a román nép és a magyar kisebbség között, kifejti továbbá, hogy ezen tények következtében kizárólag csak ezen viszony sorsára*

¹⁴² *Keleti Újság*, 1924. május 10.

¹⁴³ *Nagyváradi*, 1924. május 15.

*gondolt és nem volt szándékában az, amit egyes lapok neki tulajdonítottak, hogy a pártot robbantsa, vagy hogy a párt belső akciószabadságát sérteni kívánta.*¹⁴⁴ A liberális párti politikus a szociális, osztálydimenziót elhagyva most már csak a román-magyar viszonyra szűkítette a vezetéssel szembeni kritikáját. Grandpierre kérésére került be a szövegbe a párt belső tevékenységének elismerése. A nyilatkozat másik fontos eleme, hogy Tătărescu kifejezte szándékát az OMP-vel való tárgyalásokra, ha „*olyan megbízottak jelentkeznek, akiket őszinte óhaj irányít, hogy együtt dolgozzanak [a] Románia kiegészítése által teremtett új viszonyok között, és akik igazi kifejezői a magyar kisebbségi tömegek érdekeinek*”¹⁴⁵. A további fontos elem pedig az volt, hogy Jakabffy kérte az OMP Intéző Bizottságának összehívását, még a tervezett nagygyűlés előtt.

2. Tătărescu újra megismételte személyi kifogásait, Sándor Józsefet parlamenti szereplése, Ugron Istvánt 1918 előtti diplomáciai tevékenysége miatt, Grandpierre Émilt pedig azért állítsák félre a politikai szerepléstől, mert bizonyítékokkal rendelkezett arra vonatkozóan, hogy a magyar kormány fizetett alkalmazottja. Csáky szerint megállapodtak abban, hogy a június 1-i brassói nagygyűlésen az egész vezérkar mandátuma megszűnik, de új vezetőséget nem választanak, csak egy öttagú bizottságot, amely tárgyal a kormányzattal. Majd a tárgyalásoktól függ, hogy milyen új vezetést választanak az OMP élére – jelentette ki Jakabffy.¹⁴⁶

3. A harmadik fontos, Jakabffy megfogalmazta kitétel arra vonatkozott, hogy a kiküldött bizottság által folytatott tárgyalások eredményétől teszik függővé, fognak-e, és ha igen, akkor milyen vezetőséget választani az OMP élére. Az ötös bizottságra megszületett a javaslat: három, Tătărescuval tárgyaló politikus – Jakabffy, Gyárfás, Paál – mellett Hajdú Istvánt javasolták Marosvásárhelyről és Ferenczy Gyulát Háromszékről, kiegészítve a társaságot Zomboryval.) Mindez Grandpierre előzetes hozzájárulásával történt.¹⁴⁷ De ő egyrészt nem vállalta

¹⁴⁴ Románul: *Infratirea*, 1924. május 16., Magyarul *Keleti Újság* 1924. május 16. Jakabffy Elemér: *Adatok ...* i. m. 8.

¹⁴⁵ Uo.

¹⁴⁶ *Jakabffy Elemér tárgyalásai Tatarescu miniszterrel.* Csáky István magánlevélbeli jelentése Magyar Antalnak, másolat, Kolozsvár, 1924. május 15. MOL K 64 1924–27–229. 14. f.

¹⁴⁷ Uo. Mindez Magyar Antal Külügyminisztériumba küldött levelének melléklete, 1924. május 19. 202/res. pol. (Az anyagot a Miniszterelnök, Kánya

a nagygyűlésen az elnöklést, másrészt a maga és Ugron nevében óvást emelt az OMP szervezeti szabályzatának gyökeres módosítása ellen. Csáky pedig az öttagú bizottság működésében a pártegység felbomlásának veszélyét látta, mert így nem lesz legitim a pártvezetés.

A tárgyalásokon résztvevők közül Jakabffy Elemér csak a nyilatkozatot említette meg visszaemlékezésében. Paál Árpád naplójában a tárgyalásokat nem említette, de az azokban a napokban írt feljegyzései tovább pontosítják a lehetséges elképzeléseket. 1924 február-márciusban elsősorban a Székelyföld megszervezése foglalkoztatta. Az OMP ottani megszervezését az egyházi és iskolai autonómia ügyében indítandó aláírásgyűjtés révén szerette volna véghezvinni a párizsi Kisebbségi Szerződés 9. és 11. cikkelye alapján.¹⁴⁸ A helyzetről metaforikusan fogalmazta meg véleményét: *„A magyarság állapota rendszertelen, kifelé és befelé tájékozatlan. A Magyar Párt ez állapot fölött libegő alakulat, mely összefogni nem tud, hanem csak mint valami papírcsónak úzódik a vizek fölött. A tényeket kell néznünk. Nem ez a papírcsónak a döntő, hanem az a helyzet, hogy népi életünk miféle erővel áll szemben.”*¹⁴⁹ Konkrétabban fogalmazott a párt és a román állam kapcsolata ügyében. Tíz nappal a Tătărescuval folytatandó tárgyalások előtt naplójában megfogalmazta a „direktórium” gondolatát. *„A Magyar Párt mai vezetőségét ez a kormányzat tárgyaló félnek nem fogadja el, tehát alakítani kell olyan tárgyaló bizottságot, melyben vörös posztó ne legyen, s mindenki poszszibilis lehessen a tárgyalásra való elfogadáshoz. Ez a tárgyaló bizottság venné kezébe a párt ideiglenes adminisztrációját, aztán három hónap múlva javaslatot tenne a végleges vezetőség iránt, mégpedig a tárgyalási eredmények és kilátások előmozdítására alkalmas összeállítással.”*¹⁵⁰ A románsággal való együttműködés alapját „a nagyobb emberiességi nívóra való törekvésben”¹⁵¹ (a demokratikus jogok és intézmények kiterjesztésében) látta.

A bizottság kapcsán számba vette a lehetőségeket is: *„Túloldalon tárgyaló bizottság mellett vezetőséget is akarnak, lehetőleg a régit. Ebbe a tárgyaló bizottság hatályossága miatt nem mehetünk bele, de különben is a tisztújítás elhalasztása nem jelenti a vezetőség iránti kíváncsalm megtagadását. Lehetnek mind azok a vezetők, akiket most akarnak, csak pár hónappal később.*

Kálmán és Papp Antal is megkapta.) MOL K 64 1924-27-229.

¹⁴⁸ Paál Árpád: *Napló*. i. m. pl. 1924. február 17., március 27.

¹⁴⁹ Uo. 1924. május 3.

¹⁵⁰ Uo.

¹⁵¹ Uo. 1924. május 4.

*Pár hónap múlva a mostani vezetők egyszerűen kihagyhatják a vezetőségből azokat, akik most a tárgyaló bizottságba kerülnek s így a régi vezetőségnek még nagyobb elégtétele lehet.*¹⁵² Ezekből a naplófeljegyzésekből nyilvánvaló, hogy Paál a kialakult helyzetet a pártvezetőség aktivizálására, átalakítására akarta felhasználni. A román állammal átalakítandó kapcsolatokkal egy időben a belső szerkezeteken is változtatni akart.

Ennek érdekében a *Keleti Újság* 1924. május 17-én *Jöjjön végre fordulat Brassóban* címmel közölt – valószínűleg Paál Árpádtól – írást. Ebben a már említett nagyváradi tárgyalási programot adó cikkekre hivatkozva azt javasolta a szerző, hogy a brassói nagygyűlés küldjön ki egy bizottságot, amely a kormánnyal arról tárgyalhatna, hogy mit nyújtana a kormányzat a kisebbségek támogatásáért cserébe.¹⁵³ A Tătărescuval folytatott megbeszélések egyik megállapodását így juttatták el a közvéleményhez. A párt számára kisebbségpolitikai szempontból két alapelvet jelölt meg az írás. Kisebbségpolitikát az egység pártkeretének megőrzésével és csak progresszív demokratikus alapon lehet csinálni. Másnap ezt a hangulatot erősítette meg Zágoni István cikke (*Brassótól várunk valamit*). Úgy véli, hogy az „emberek váraкоznak és várnak valamilyen új megvilágítást, amely a pesszimizmus véges határain túlra is fényt vet. A Magyar Párttól, a magyar kisebbség egyetlen egységes politikai alakulatától olyan gondolatokat és törekvéseket várnak, amelyek a lehetőségek szálait szövik új és fáradhatatlan kísérletezések cselekvéseinek terveiként”.¹⁵⁴ A bizonytalan helyzetben a jogalapok tisztázásával kell kezdeni a tárgyalásokat, és ha tényleg akar a kormány tárgyalni, akkor formaságok és személyek ezt nem akadályozhatják. Zágoni mindvégig a közvélemény nevében beszél, mintegy a „népkisebbség akarata” megszólaltatójaként, s közben ő maga és Paál Árpád épp a változások, a politikai játszmák cselekvő részese. Egy-egy vezércikkkel legitimizálták saját politikai lépéseiket.

A május 14–15-i tárgyalásoknak a vezetőket illető problematikájára rímel a *Keleti Újság* egy héttel későbbi közleménye Bárdos Pétertől – a kalotaszegi politikai mozgalmak és a kisgazdák szószólójától –, aki szerint a pártba se a munkásokat, se a földműveseket nem tudták integrálni, és ezt mindenképp pótolni kell. A szerzőnek az a leg-

¹⁵² Uo. 1924. május 17.

¹⁵³ *Keleti Újság*, 1924. május 17.

¹⁵⁴ *Keleti Újság*, 1924. május 18.

főbb követelése, hogy a földművességnek az új vezetésben megfelelő pozícióba kell jutnia.¹⁵⁵

Jakabffy kérésére a tárgyalásokról kiadott nyilatkozat nyomán az OMP Intéző Bizottsága 1924. május 24-én egész napos ülést tartott. Első napirendi pontként Jakabffy Elemér számolt be a tárgyalásokról.¹⁵⁶ A kulcskérdést abban látta, hogy *„ha a párttal való szóbaállás egyetlen akadály, hogy az előtérben olyan tiszteletreméltó nevek állanak, amelyek a román-ság fülének nem kellemesen hangzóak, vajon nem kellene utat és módot találni, hogy ezen kiváló férfaink egyéniségének teljes tiszteletben tartásával a beléjük helyezett bizalmunk megrendíthetlensége mellett a szóban állást mégis elérjük”*¹⁵⁷. A kor szokásos retorikájába becsomagolt dilemmát egy 1861-es történelmi analógiával támasztotta alá. A tárgyalással és a nyilatkozattal szerinte két dolgot értek el. *„Az egyik, hogy nyilatkozatában a magyar kisebbség viszony[á]ról beszél a román néphez; Ezzel programunk első pontjának azt a részét, hogy a magyar nyelvű román állampolgárokból alakult nemzeti kisebbség mint közjogi alany ismertessék el, egy lépéssel előrébb vittük. A másik, hogy ennek a magyar kisebbségnek egyedüli hivatalos képviselőül a miniszter is a Magyar Pártot jelölte meg.”*¹⁵⁸ A tárgyalópartner által kívánt küldöttek személye mellett megint egy történelmi analógiával érvelt (Bismarck és a bécsi diplomácia). Azt javasolta, hogy a vezetőségtől ne vonják meg a bizalmat; a nagygyűlés csak tárgyaló bizottságot válasszon. Ez a bizottság a pártprogramot kell, hogy bemutassa a kormánzatnak, és emellett egy emlékiratban a súlyos sérelmeket és a követelések minimumát is össze kell foglalni. Ha sikerül valóban

¹⁵⁵ Bárdos Péter: A kisgazda osztály is helyet kér a Magyar Párt vezetőségében! *Keleti Újság* 1924. május 23.

¹⁵⁶ A közegről és a hangulatról: A beszámolót félbe kellett szakítani, mert a prefektúra képviselői, írásbeli engedély hiányában, feloszlatták a gyűlést. Délután háromkor folytatták, addigra megérkezett az engedély, de mivel jelen volt Ovidius Gritta rendőrprefektus is, Jakabffy nem volt hajlandó a hatóság előtt csak az Intézőbizottságra tartozó politikai kérdésekről beszámolni. Kijelenti, hogy misszióját befejezetteknek tekinti, és erről a minisztert is tájékoztatja. Gritta elmondja, hogy az írásbeli engedély hiányában jelent meg, de reméli, hogy az ügy fontosságára való tekintettel ettől eltekint a katonai hatóság. Ugron István levezető elnök újból felfüggesztette az ülést. Fél óra múlva újra elkezdték, majd gr. Vass Béla javaslatára, a feszült hangulat miatt, este fél hatig újra elhalasztották a folytatást. *Iratok ...* i. m. 51–56.

¹⁵⁷ A beszámoló szövege: MOL K 64 1924–27–228. 7. f.

¹⁵⁸ Uo. 8. f.

lényeges eredményeket elérni, „akkor úgy-e bár, személyi kérdések a magyar kisebbség boldogulását megakadályozni nem fogják”¹⁵⁹. Ha ellenben meghíúsulnak a tárgyalások, akkor a megválasztott elnökség helyzete tisztázott lesz, belföldön és külföldön egyaránt hivatkozhatnak arra, hogy „kipróbált vezérei helyett másokat küld a kormányhoz csak azért mert mindenképp bizonyítani óhajtotta teljes lojalitását”¹⁶⁰. Ezt követően lehetne az elutasított kérésekkel a Népszövetséghez fordulni, és nyilvánvaló volna, „hogy nem a magyar kisebbségen múlik, hogy Romániában a magyar kisebbségi kérdés megoldatlan maradjon”.¹⁶¹

A beszámoló után megindult vita hozzászólóit három csoportba lehetne sorolni. A legtöbben támadták Jakabffyt a pozitív ígéretek hiányában tett személyi engedmények (Sándor József), illetve a pártfegyelem megsértése (Gabányi Imre) miatt. De legtöbben mégis azt sérelmezték, hogy a sajtóban intézett nyílt levelet az elnökséghez¹⁶² (Hajdú István, Róth Hugó). Ehhez az állásponthoz kapcsolódott Grandpierre Emil is, aki elmondta, hogy az elnökség tudott ugyan a tárgyalásokról, de a levél közzétételével várni kellett volna az Intéző Bizottság üléseig. Erre figyelmeztette Jakabffyt, aki kénytelen volt a nyilatkozatot kiadni, miután Tătărescu ezt már megtette. Róth Hugó kifejtette, hogy az OMP-nek nincs hivatalos orgánuma, és a belső magyar bírálókat használják fel a regáti lapok, amikor a pártot az arisztokrata és oligarcha osztály képviselőinek tekintik.

A hozzászólók közül Jakabffy mellett foglalt állást Zima Tibor azzal az érveléssel, hogy intézmények sorsáról van szó; nem kell nézni azt a formát, ahogyan ezt elérhetik. Paál Árpád és Zágoni István mindenben támogatták Jakabffyt. Az előbbi a tárgyalások révén enyhülő atmoszférában bizakodott, az utóbbi a helyzethez való alkalmazkodást hangsúlyozta.

Az értekezleten Paál ütötte meg a legradikálisabb hangot: „A párt nem a vezetőségért van, hanem a magyarságért, éppen ezért a célravezető eszközökben a román közéléthez kell alkalmazkodnia, és mindig a megfelelő formációt megalakítani.”¹⁶³ A legelutasítóbb álláspontot Bethlen György képviselte. Az újabb nyilatkozatot az áprilisi megismétlésének tartotta.

¹⁵⁹ Uo. 10. f.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Jakabffy Elemér: *Adatok ... i. m. 9. f.*

¹⁶² Jakabffy Elemér: *A Magyar Párt elnökségéhez. Ellenzék*, 1924. május 17.

¹⁶³ *Iratok ... i. m. 53.*

Szerinte Jakabffy minden kommentár nélkül hagyta Tătărescu nyilatkozatát, tehát úgy tűnt föl, hogy egyetértett vele. Az új vezetők rákényszerítése a pártra úgysis hiábavaló dolog, hiszen a liberálisoktól – eddigi politikájuk nyomán – nincs mit várni.

A harmadik véleménycsoportba a pragmatikusok tartoztak, akik elsősorban nem állást foglaltak, hanem a helyzetet kívánták kezelni. Gyárfás Elemér szerint személyi áldozatokról nem lehet szó, a nagygyűlést meg kell tartani, és ott meg kell választani a vezetőséget és a küldöttséget. Kecskeméthy István azt javasolta, hogy küldjék ki a tárgyaló bizottságot és halasszák el a nagygyűlést. Bernády György szerint Jakabffy két hibát követett el. Egyrészt *„Tătărescu konkrét vádat emelt egyes tagok ellen, s ő nem szögeztette le ezeket, s nem engedte, hogy a megvádoltak tisztázzák magukat a vádak alól”*¹⁶⁴. A másik hiba pedig az volt, hogy a nyilatkozat közzétételével *„kifelé azt a látszatot keltette, hogy félig-meddig magáévá tette a Tătărescu nyilatkozatában foglalt állításokat”*¹⁶⁵. Tanulásgént levonta: a sajtó hibát követett el, amikor az Intéző Bizottságra vonatkozó kérdéseket tárgyalva *„az ellenfél kezébe fegyvert adott. A magyarság politikai helyzete változott, kisebbségbe került, s a követendő politikával és hivatásával a sajtónak tisztába kell lenni. A pártban minden politikai árnyalatú embernek bent kell lennie, de az ellentéteket benn kell elintézni, s a megállapodáshoz szorosán ragaszkodni. A magyarság kulturális, gazdasági, ipari fejlődése legyen a vezető szempont, s ha ebben az irányban nem igen eredményes az eddigi munkálkodás, nem a párt, nem a magyar nép hibája ez, a mostoha körülmények okozták”*¹⁶⁶. Javasolja a tárgyalások tudomásulvételét, a nagygyűlés elhalasztását, és egy öttagú bizottság kiküldését. Ezzel szemben állt Sándor József javaslata: a brassói nagygyűlés megtartása; az OMP elnökségének mint tárgyalóküldöttségnek a delegálása. Az Intéző Bizottság egy ellenszavazattal Bernády javaslatát fogadta el. A bizottságba Bernády Györgyöt, Fülöp Bélát, Zima Tibort, gr. Teleki Artúrt és Zágoni Istvánt választották meg. Rubidó-Zichy jelentése szerint (Csáky István nyomán) a legnehezebben a nagygyűlés elhalasztása ment át, mert a többség úgy vélte, hogy a nagygyűlés küldje ki a bizottságot és ne az intézőbizottság illetve az

¹⁶⁴ Uo.

¹⁶⁵ Uo.

¹⁶⁶ Uo. 56.

aktuális elnökség maradjon meg.¹⁶⁷ De ebben az esetben a magyarok tárgyalási pozíciói lehetetlenültek volna el.

Az Intéző Bizottság által kiválasztott tárgyalóküldöttségbe nem azok a személyek kerültek be, akikre eredetileg Jakabffyék gondoltak. Ebben Ugron István játszhatott szerepet, mert ő nem akarta azokat delegálni, akiknek a fejét kérték (Grandpierre, Sándor, Ugron), és azokat sem, akiket Tătărescu szeretett volna (Gyárfás, Hajdú, Ferenczy, Jakabffy, Paál). Ezzel elérte, hogy azok, akikről tartott, nem kerültek be a bizottságba. Sándor József ezzel az érveléssel maradt ki, és ezzel együtt már a másik alelnököt, Jakabffyt is ki kellett hagyni. Ugron jelöltjei az előbbi bekezdésben már felsorolt megválasztott személyek voltak, kivéve Zágoni Istvánt, akit Bernády javasolt a küldöttségbe. Míg Ugron azt szeretete volna, hogy ez a bizottság állapodjon meg az alapelvekben az OMP elnökségével és kérjen többet, mint amit Avesrescuék a csucsai paktumban megígértek, Bernády azt az álláspontot képviselte, hogy előbb csak tájékozzódjanak Bukarestben, nézzék meg, hogy mit is tud a másik fél nyújtani, és csak ezt követően állítsák össze követeléseiket.¹⁶⁸

Jakabffynak az ülésen történekről az volt a véleménye, hogy ha nincs a háta mögött a *Magyar Kisebbséggel* szerzett tekintélye, pálcát törtek volna felette. Javasatait csak részben fogadták el, a bíráló ellenére sem ítélték el, szerinte tudták, „hogy ez visszavonulásomat vonná maga után”.¹⁶⁹ Miután a nyilatkozat kiadásának hibáját magára vállalta, már csak a Zomboryval való együttműködés miatt nehezteltek rá.

Ugron szerint az ülés bűnügyi tárgyaláshoz hasonlított, ahol Jakabffy, Gyárfás és Paál ültek a vádlottak padján. Ő úgy érzékelte, hogy 7-8 emberen kívül mindenki elítélte Jakabffy akcióját. A legnehezebben átvihető dolog szerinte a bizottság kiküldése volt, mert a nagy többség azt akarta, hogy ne halasszák tovább a nagygyűlést, és majd az küldje ki a tárgyalóbizottságot.¹⁷⁰ Csakhogy ebben az esetben a régi elnökség fennmaradása lehetetlenné tett volna bármiféle tárgyalást Tătărescuval, vagy a nagygyűlésen elnökséget is kellett volna váltani.

¹⁶⁷ *Rubidó-Zichy bukaresti követ jelentése*. 1924. május 27. MOL K 64 1924–27–228. 4. f. A feljegyzés Ugron István szóbeli tájékoztatóján alapul.

¹⁶⁸ Uo. 6. f.

¹⁶⁹ Jakabffy Elemér: *Adatok ... i. m.* 10.

¹⁷⁰ MOL K 64 1924–27–228. 1–5. f.

Paál Árpád sikerként könyvelte el a történeteket. A kiküldött tárgyalóbizottságban ugyanis a vezetőváltás lehetőségét látta. „Most sikerünknek számítható az, hogy ellenfeleink személyi attakját visszariaszthattuk, s ők csak kommünikébe lophatták be azt, mintha a mai pártvezetőség iránt bizalom volna. Személyi attakjaikon túl egyéb programjuk nem lévén, le kellett nyelniük azt a horgot, hogy a kormányvaló tárgyalás elvét elfogadják. Ez a tárgyalási készség most már a párt hivatalos elvővé változott, s annak ódiomát nem kenhetik úgy ránk, ahogyan azt az ügyvéd úr beszélgetésünk folyamán magára nézve némileg visszariasztónak minősítette. Most már nem vádolhatnak bennünket, hogy mihelyt tárgyalásról van szó, mi tolongunk erre az alkalomra. Ellenben a dolog további folytatása csak az lehet, hogy a tárgyalásoknak ki kell szélesedniök és mélyülniük, s akkor a mi teljes garnitúránk következik. Ennek a biztosítására a mai kezdő tárgyalási bizottságban is kétötöd résznyi helyünk van a Zima és Zágoni révén. Tehát a br[assói] gyűlés el van halasztva, s ezzel egyúttal a mai pártvezetőség azt is jelezte, hogy nem látja biztosítva az újra való megváltását. Másrészt a tárgyalási elöbe belementek, s a további előrehaladásnak a tárgyalási lehetőségekben utat nyitottak.”¹⁷¹

A román politikusok közül Averescu szemrehányást tett Bernádynak a tárgyalások miatt, míg az ugyanahhoz a párthoz tartozó Petru Groza ügyesnek tartotta az OMP nyilatkozatát.¹⁷²

Csáky István eleve nem hitt abban, hogy Tătărescu komoly megállapodásra törekedne. Előtte Jakabffy arra hivatkozott, hogy ha nem tárgyalnak Tătărescuvál, akkor a *Keleti Újság* felől fog támadni és ott bont egységet. Csáky szerint ezt az is alátámasztotta, hogy szerinte a Tătărescu–interjú támadása a „Keleti Újság körül csoportosuló radikális elemek biztatására történt”¹⁷³. Azt is tudni vélte, hogy a magyar-román megbékélés érdekében Paál és Zágoni propagandakörúton volt a Partiumban és a Székelyföldön; lapjuk szerinte közel áll a kormányzathoz; Tătărescu az OMP lapjainak tekintett kolozsvári *Ellenzéket* és a *Brassói Lapokat* is be akarta tiltani, és megalapította a temesvári *Esti Lloydot* és a kolozsvári *Népújságot*. De a *Keleti Újság* munkatársaival való szorosabb összefogástól az tartotta vissza, hogy Paált az áprilisi interjú utáni magatartása miatt provokátórnek gondolta, ugyanis Paál az OMP Intéző Bizottsági ülésén a pártegység mellett sorakozott fel. Csáky a következőkben foglalta össze véleményét az üggyről: „... ma

¹⁷¹ Paál Árpád: *Napló...* i. m. 1924. május 27.

¹⁷² MOL K 64 1924–27–228. 5. f.

¹⁷³ MOL K 64 1924–27–229. 17. f.

még nem lehet a megindult tárgyalások felett bírálatot mondani. Annyi azonban bizonyos, hogy a román közvélemény erősen fel lesz kavarva általa és a csucsai, kolozsvári és még sok egyéb elkövetkezendő tárgyalások kapcsán hozzá fog szokni lassan ahhoz a gondolathoz, hogy magyar kisebbségi kérdés van, és azt meg kell oldani, anélkül, hogy ezzel való foglalkozás egy román pártra nézve ódiummal bírna. Viszont a romániai magyar kisebbségben is hosszas tépelődés és bizonytalan tapogatózás után minden egyes újabb tárgyalgatás után ki fognak forrni azok a vezérgondolatok, amelyeknek befogadása szükséges ahhoz, hogy új és remélhetőleg időleges hazájukban az önfenntartás és fejlődés útjait megtalálhassák.”¹⁷⁴ Tehát az önálló politikai útkeresés intézményesülését és annak fontos funkcióját is érzékelt.

Az előbbi állítást – a politikai önállósodást – igazolja, hogy a tárgyalásokat követően a liberális párti, kolozsvári *Infratiera* című napilap május végén, június elején interjúsorozatot készített a magyar kisebbség vezetőivel: Ugron Istvánnal, Paál Árpáddal, Zágoni Istvánnal, Grandpierre Emillel, Gyárfás Elemérrel, Kecskeméthy Istvánnal, Dózsa Endrével. Ezekben a megnyilatkozásokban a célkitűzésekről, belső irányzatokról, a román–magyar megbékélést akadályozó problémákról egyaránt szó esett. (A *Keleti Újság* vagy hozta magyarul az interjúk teljes szövegét – mint az Ugronnal és Paál esetében –, vagy ismertette azokat.)

A magyar nyelvű sajtó az egész ügy folyamán nem védte vagy támogatta a pártvezetőséget. Sőt a *Keleti Újság* elsősorban bírálta a pártot. Az OMP hivatalos lapjának tartott *Ellenzék* csak kétszer tárgyalta a kérdést. Amikor Jakabffy nyilatkozatát hozta pontatlanul, majd amikor Ugron elégedetlensége eljutott hozzájuk, közöltek egy álnéven írt levelet a pártvezetőség védelmében.¹⁷⁵ Tătărescu vádjaival szemben az elnökséget egyedül a marosvásárhelyi – a Grandpierre Emil szűkebb köréhez tartozó Hajdú István szerkesztette – *Székelyföld* védte.

A június elején folyó tárgyalásokról a nyilvánosság semmit nem tudhatott meg. Amikor június 12-én Bernády György be akart számolni az OMP Intéző Bizottságának a megbeszélések eredményeiről, az ott tartózkodó hatósági képviselő (belügyi alkalmazottként Tătărescu alárendeltje) előtt nem kívánt nyilatkozni. Bernády 1937-es írásában úgy nyilatkozott, hogy az Intézőbizottságnak jelentést készített

¹⁷⁴ Uo. 19. f.

¹⁷⁵ *Ellenzék*, 1924. május 21.

a megbeszélésekről.¹⁷⁶ Paál a hónap legelején egy vezércikkben tett arról említést, hogy a magyar küldöttség tárgyalta Tătărescuval, de az ragaszkodott egyes vezetők lemondásához.¹⁷⁷ Paál mindvégig a személyi kérdések kizárására törekedett, mert ezek a pártot passzivitásra kényszerítették. Így inkább a tárgyi kérdések megvitatását és a nagygyűlésnek a Kolozsvárra történő mielőbbi összehívását szorgalmazta. Azért ide, „mert a határszéli magyarság problémáit föl kell vetni, s a határszél számára Kolozsvár a legcélszerűbb centrum. És meg kell nyilatkoznia a közgyűlésnek a magyar nyelvű zsidóságért, a munkásságért, a magyarnyelvű iskoláztatásért, a közigazgatási és igazságszolgáltatási körben a népkisebbségi nyelv érvényesüléséért, a vállalatok elleni kormánybiztosok visszavonásáért, s mindezekért való azonnali, mindenirányú politikai tárgyalásokért. Ehhez képest a vezetőség megfelelő kiegészítését, munkakörök iránti politikai vállalkozások megszervezését, s a politikai garnitúrák olyan változatosságát állítja föl, amely az akcióképtelenné váló vezetőségek helyébe is automatice küld más vezetőket ...”¹⁷⁸.

Paál elgondolásaiban az a drámai, hogy miközben túl akarja magát tenni az Ugron–Tătărescu-féle személyi kérdéseken, hogy „valami céltudatos magasságba és következetességbe” lendíthesse magát, ehhez a másik oldalon sem talált partnereket. Ekkor, június elejére formálódik ki egy olyasféle kép a párton belüli jobb- és baloldarról, amelyben az aktivitás-passzivitás vita már nemcsak a román politikai élethez való viszony kapcsán nyilvánul meg, hanem a saját társadalmukhoz való viszonyulásukban is. A demokratikus belső önszerveződés hangsúlyozása azonban csak a párt baloldala számára volt magától értetődő. Grandpierrék ezzel szemben a hagyományos politikai pártkeretekben és a korabeli magyarországi retorikában gondolkodtak, és ez messze állt a Paálék használta polgári radikális nyelvezettől. Sőt miután Paálék belátták mind a csucsai paktum, mind a liberálisokkal való tárgyalások szűk korlátait, náluk elsősorban a magyar társadalom megszervezése, belső aktivizálása került középpontba. Az egység számukra nem a pártegységet jelentette, hanem társadalmi összetartozást.¹⁷⁹ Paál

¹⁷⁶ *Iratok* ... i. m. 58. OMP IB jkv. 1924. június 12.

¹⁷⁷ Paál Árpád: *Aktivitás vagy passzivitás. Keleti Újság*, 1924. június 1.

¹⁷⁸ Paál Árpád: *Napló*. i. m. 1924. június 9.

¹⁷⁹ „A Magyar Pártot amellet nem is annyira pártformációnak, mint a magyar népkisebbség összegző formációjának nézem, amiben minden népi rétegünknek, minden érdekeltségi kívánalomnak meg kell jelennie”; a pártban

a párton belüli jobb és bal irányzat között abban látta a leglényegesebb különbséget, hogy míg az előbbi a vallásfelekezeten keresztül érvényesül, az egyházi intézményeken keresztül szervezi magát, addig a másik oldal az egész társadalmat átfogóan szerveződik.¹⁸⁰ A román társadalomhoz való viszonyban a felekezetpolitikai irány a román-ság vallásosságában; a „magyarnyelvűség alapján való népkisebbségi összegződés” (a baloldal) pedig Románia demokratizálódásában és a román progresszióban bízik. Paál szerint az utóbbit – a román kormányzat részéről – politikailag jobban lehet kezelni, mint a felekezeti tagoltság szerinti külön-külön elbánást.

„Hogy világnézetileg különbségek vannak köztünk az lehetséges. De mindnyájunkat összetart egy előzetes kérdésnek, magának a magyar nyelv jogának a problémája. Említettem, hogy a mi felekezetpolitikai oldalunkon is a magyar nyelv kérdéséért való közvetett felsorakozást akarják; mi pedig ugyanezért közvetlen felsorakozást és az egyházi autonómiákon kívülálló magyarnyelvű csoportok bevonásának is a teljességét kívánjuk. Láthatja tehát, hogy mindkettőnknek egyformán fontos a magyar nyelv kérdése, mert mindkettőnk a maga összes szempontjait erre a kérdésre irányozza. A mélyebb értelemben vett magyar egység ebben mindig megtalálható s ennek a figyelembevétele nélkül hiába van meg a román progresszív vagy konzervatív oldalra való hívogatás, mert a magyar nyelv problémájának megnyugtató megoldása nélkül minden hívogatás idő előtti.”¹⁸¹ Ebből a nyilatkozatból egyértelmű, hogy miközben a magyarság politikai egyenjogúsítására törekszenek (a csucsai paktum és a tárgyalások), ezen túl a nyelvhasználati jogok és kimondatlanul az önálló intézményesség igénye is megjelenik. Csak ennek figyelembevételével tudják elképzelni a bekapcsolódást és az integrációt a román államszerkezetbe.

Román vonatkozásban 1924. június eleje azért érdekes, mert Brătianu miniszterelnök és Duca külügyminiszter ekkor Sepsiszentgyörgyre látogatott, ahol az OMP helyi vezetői, Szentkereszty Béla vezetésével

az ellentétek szítása és a kizárólagosság helyett „az ellentétekké merevítő igények összegeztetésének és kiegyenlítésének a keresése” a feladat. Paál Árpád az *Înfrățirea*-nak adott interjújának magyar változata. *Keleti Újság*, 1924. június 3.

¹⁸⁰ Hasonlóan látta ezt a stratégiai törésvonalat Gyárfás Elemér is, aki Paált egyetemesebb alapokon állónak, míg az Ugron és a Grandpierre képviselte irányultságot „felekezetpolitikai” csoportnak nevezte.

¹⁸¹ Paál Árpád interjú *Keleti Újság*, 1924. június 3.

fogadták őket, és memorandumot adtak át nekik. Ugyanez történt Dicsőszentmártonban is, ahol Gyárfás Elemér négy memorandumot adott át a miniszterelnöknek.¹⁸² Brătianu bár csodálkozott az OMP, az egyházak és a kisbirtokosok közös képviselőjén, átvette a memorandumokat, és ígéretet tett megvizsgálásukra. (Ez a „ritus” vált bevett gyakorlattá a következő két évtizedben.) Szimbolikusan ugyan, de a nyilvánosságban is partnerként kezelte az OMP helyi képviselőit, amely szakítást jelentett az addigi negligálás gyakorlatával.

3.4. Az Országos Magyar Párt elnökválsága

Az Országos Magyar Párt első elnöke, Jósika Samu 1923. június 3-án elhalálozott. Előtte hosszasan betegeskedett, ezért a pártvezetőség tanácskozásain rendszerint Ugron István alelnök helyettesítette. Rubidó-Zichy bukaresti követ egy jelentésében, már 1923 februárjában „a kolozsvári magyar párt ideiglenes elnökeként” említette. A követ, miközben beszámolt az *Ellenzék* „balra” tolódásáról és Bánffy Miklós-nak a pártvezetést megkerülő, lappal kapcsolatos intézkedéseiről, az OMP vezetését „zavaros fejtelenséggel” jellemezte. Ugronon kívül nem látott mást, aki a pártegységet fönn tudná tartani, de jelezte, hogy a hölgyek befolyásával szemben nem elég ellenálló,¹⁸³ „és az elkedvetlenedés tünetei nagymérvben mutatkoznak rajta”.¹⁸⁴ Ezért egy ügyvezető, vezértitkár kinevezését javasolta Kovács Kálmán unitárius gimnáziumi tanár, püspöki titkár személyében. Erre a kinevezésre nem került sor, de a kolozsvári napi teendőket Gombos Benő és Naláczy István¹⁸⁵ titkár látta el, majd Fekete Nagy Béla¹⁸⁶ foglalkozott a pártszervezéssel. Jósika halála után Ugron István lett az OMP ideiglenes elnöke.

De még abban az évben többeknek – Bethelen Györgynek, Béli Kálmánnak és Teleki Artúr-nak – felajánlotta az elnökséget és miután

¹⁸² *Keleti Újság*, 1924. június 6. és június 8.

¹⁸³ Itt a követ Bornemissza Carolára és Huszár Pálnéra, a kolozsvári társasági élet meghatározó személyiségeire gondolhatott a nőtlen Ugron befolyásolása kapcsán.

¹⁸⁴ Rubidó-Zichy bukaresti követ jelentése Khuen-Héderváry Sándornak, 1923. február 23., 95./res. pol. MOL K 64 1924–27–95. 41. f.

¹⁸⁵ Volt kolozsvári főispáni titkár és a *Magyar Nép* szerkesztője.

¹⁸⁶ Volt kolozsvári polgármester-helyettes.

a grófok nemet mondtak, Bernády Györgynek is felkínálta a pozíciót, de tőle határozott választ nem kapott.¹⁸⁷

1924 januárjában Ugron Bernádynak elmondta, hogy egyhangú megválasztása esetén egy évre vállalná az elnökséget azzal a további feltétellel, hogy Bethlen György legyen a párt alelnöke. Bernády ezt támogatta, ellenben Bethlen gyenge egészségi állapotára hivatkozva elutasította a felkérést, és az ügyvezetői alelnöki tisztség létrehozását javasolta, Grandpierre Emil számára.¹⁸⁸ Így a párt az ideiglenes elnök (Ugron) és az ügyvezető elnök (Grandpierre) vezetésével működött 1925-ig.

Ugron 1923 december–1924 januárban Paálnak felajánlotta az elnöki jelölést, azzal, hogy az elnökválasztó nagygyűléssel nem várhatnak májusig. Akkor Paál kérte, hogy maradjon, mert az elnökválasztás a csucsai paktum körüli félreértésekre adna alkalmat.¹⁸⁹

A májusi, a belügyi államtitkár akcióját taglaló Intézőbizottsági ülésen – Rubidó-Zichy szerint – Ugron István felvetette a lemondását, és „csak a legnagyobb pressiónak engedve állott el ettől” azzal, hogy az elnökséget csak szeptemberig vagy a jövő tavaszig hajlandó vállalni. Távozási szándékát azzal indokolta, hogy a marosvásárhelyi *Székelyföld* (Hajdú István) kivételével egyetlen lap sem kelt a védelmére. Még a párt hivatalos lapjában, az *Ellenzék*ben is csak egyetlen, álneves, manifesztáltan nem szerkesztőségi írás állt ki mellette.¹⁹⁰

Ugyanekkor, a Tătărescu-ügy kezelésekor, Bernády úgy értesült, hogy a magyar miniszterelnök őt szeretné az OMP élén látni.¹⁹¹ Ugron 1924. szeptember 13-án jelentette be távozási szándékát, és azután megindult a sajtókampány Bernády mellett. Ebben az *Ellenzék*, a *Keleti Újság* és a *Temesvári Hírlap* járt az élen, velük szemben sokkal visszafogottabb volt a *Csíki Lapok*, a *Székelyföld* és a *Brassói Lapok*.¹⁹² Ez utóbbiak

¹⁸⁷ *A Magyar Párt elnökválasztása*. Aichorn kolozsvári konzul jelentése a bukaresti követségnek, 1924. október 25. 138./ res. pol. MOL K 64 1924–27–510. 5. f.

¹⁸⁸ György Béla: *A romániai ...* i. m. 44.

¹⁸⁹ Paál Árpád: *Napló ...* i. m., 1924. május 15.

¹⁹⁰ Rubidó-Zichy bukaresti követ jelentése. 1924. május 27. MOL K 64 1924 27–228. 6. f.; *Ellenzék*, 1924. május 21. „Kispál” levél.

¹⁹¹ Csáky István jelentése Kolozsvárról, Magyary Antalhoz Bukarestbe, 1924. november 1. MOL K 64 1924–27–510. 13. f.

¹⁹² *A Brassói Lapok* 1924. szeptember 22-i *Ki lesz a Magyar Párt elnöke* c. írása úgy véli, hogy a magyarság zöme Ugron István mellett van, akit nem szabad a párt éléről elbocsátani. Ezzel szemben a *Keleti Újság* október 1-jén nyíltan Bernády mellett áll ki, aki felépített egy várost, és most felépít egy romba dőlt

Grandpierre bizalmi embereinek ellenőrzése alatt álltak (Pál Gábor, Hajdú István, Szele Béla).

Ugron lemondását a munkája iránti közönnel és a fáradságával magyarázta. „Az erdélyi magyar nép nem érdeklődik a Párt munkája iránt és nem részesíti az elnökséget abban az erkölcsi és anyagi támogatásban, mely nélkül tevékenysége eredményes nem lehet.”¹⁹³ Zágoni István a *Keleti Újság*ban erre úgy reagált, hogy ők előre megjósolták a közönyt, ha a párt nem szervezi meg a polgárságot. Egyáltalán „a vezető rétegnek többet kell foglalkozni a néppel, mint a nép foglalkozhat a vezetőséggel”. A közöny falait a vezetésnek a társadalommal való „összefüggéstelensége” építette fel. Nem személycserére van szükség, hanem szerkezetváltásra.¹⁹⁴ Sulyok István az *Ellenzék*ben Ugron belefáradását „a meddő küzdelemben” azzal magyarázta, hogy az erdélyi magyar nép tömegei nem ismerik és nem teljesítik azokat a kötelességeket, „melyekkel kisebbségi nemzetünk jövő fejlődésének, azaz önmagunknak tartozunk”. Ezért az új elnökre vár, hogy az erdélyi magyar népet megtanítsa azokra az új terhes kötelességekre, amelyek a régiéik helyébe léptek, azaz a kisebbségi helyzet tudatosítása.¹⁹⁵ Ezekkel szemben a *Brassói Lapok* korainak tartotta a kombinációkat, mert „illetékes helyről” úgy értesültek, hogy a romániai magyarság zöme azon a nézeten van, hogy nem szabad Ugront a párt éléről elbocsátani, és döntésének megváltoztatására kell bírni.¹⁹⁶ A párt hivatalosnak tekintett lapja Bernády Györgyöt szólaltatta meg az ügyben, aki elmondta, hogy Ugron benne látja az utódját, de a jelen helyzetben nem látja magát erre alkalmasnak. Ugyanakkor a cikk ismeretlen szerzője megállapítja, hogy az erdélyi magyarságnak olyan emberre van szüksége, mint Bernády, és nincs senki, aki felvehetné vele a versenyt.¹⁹⁷ Másnap a brassói napilap már arra biztatott, hogy Bernády nyomán mások is hagyjanak fel a felesleges kombinációkkal.¹⁹⁸ Néhány nappal később azonban Grandpierre Emil, a *Brassói Lapok*kat irányító Szele Béla politikai mentora is az elnökség előfeltételeiről

társadalmat is.

¹⁹³ Beszélgetés Ugron Istvánnal. *Ellenzék*, 1924. szeptember 14. [Az interjú, a lemondás bejelentésének napján 13-án készült.]

¹⁹⁴ Zágoni István: Lemondó elnöki nyilatkozat. *Keleti Újság*, 1924. szeptember 14.

¹⁹⁵ Sulyok István: Elnökválság. *Ellenzék*, 1924. szeptember 15.

¹⁹⁶ Ki lesz a Magyar Párt elnöke? *Brassói Lapok*, 1924. szeptember 22.

¹⁹⁷ Bernády György nyilatkozata. *Ellenzék*, 1924. szeptember 25.

¹⁹⁸ Ki lesz a Magyar Párt elnöke? *Brassói Lapok*, 1924. szeptember 26.

nyilatkozott. Szerinte sok tehetséges magyar vezető van, de a fiatalok nem tudnak tökéletesen románul, illetve vannak, akik nincsenek abban az anyagi helyzetben, hogy az elnökséggel járó reprezentációt finanszírozni tudják.¹⁹⁹ A *Keleti Újság*ban, a lap szerkesztői leteszik a voksukat Bernády mellett, Paál Árpádra hivatkozva: „Aki egy várost fel tudott építeni, annak meg lesz az ereje, tapasztalata, buzdító fölénye ahhoz, hogy a népkisebbségi nemzet belső életét tudja velünk fölépíteni. Mert a Magyar Párt problémáját a belső felépítéssel kell elsősorban megoldani.”²⁰⁰ A jelöléssel kapcsolatos kombinációk és a helyi kampányok is elindultak: Sándor József a Székelyföldön kampányolt parlamenti képviselőtársa, Bernády ellen, aki szerinte megalkuvó a bukaresti kormányzattal szemben. Grandpierre miután nem sikerült Ugronnal visszavonadni a lemondási nyilatkozatát, Teleki Artúr mellett kampányolt arra hivatkozva, hogy Ugron őt nevezte meg utódjaként. A *Keleti Újság* Grandpierre-t, mint a mágnásokat maga előtt toló szürke eminenciást mutatta be, aki maga is repatriálásra készül. Barabás Béla 1918 előtti aradi képviselő és Paál Árpád neve is felmerült. De az utóbbi kijelentette, hogy Bernádyval szemben nem indul, mert őt támogatja. A Grandpierre-hez hű csíki ügyvéd, Pál Gábor helyi befolyásának gyengítése ügyében a *Keleti Újság* megszégyenítette peres ügyeit is.²⁰¹ Krenner Miklós az *Ellenzék*ben a magyar sajtó felelősségét emelte ki a kisebbségi problémák tudatosításában, és az elnökválasztás kérdésében a történelmi névvel szemben az adott személy politikai munkával szerzett közéleti súlyát, a folyamatos aktivitást hangsúlyozta, mint elvárást. Ezzel ő is Bernády jelöltségét erősítette.²⁰² Az új elnökkel szembeni elvárásokat a *Keleti Újság* részletesen megfogalmazta, arra a Grandpierre-től származó kijelentésre reagálva, hogy az elnöknek megfelelő anyagi háttérrel kell rendelkeznie

¹⁹⁹ *Brassói Lapok*, 1924. október 1. Grandpierre azt is bejelentette, hogy mivel Kolozsvárt ostromállapot van, ezért Brassóban lesz a nagygyűlés és azért novemberben, mert addigra befejeződnek a mezőgazdasági munkák és politikai, oktatási ügyekben is tisztábban lehet már látni.

²⁰⁰ Bernády. *Keleti Újság*, 1924. október 1. 2.

²⁰¹ Kavarodás a Magyar Párt elnöksége körül. *Keleti Újság*, 1924. október 2. Pál Gábor perben állt a Csíki Magánjavakkal egy még háború előtti terv honoráriuma ügyében, illetve a gyergyói közbirtokosság nevében a borszéki borvízforrások bérlőjétől magas bérleti díjat kért, majd annak képviselőjét is elvállalta, és így kötöttek új szerződést, a napilap állítása szerint a közbirtokosság kárára.

²⁰² Spectator [Krenner Miklós]: A vörös malom. *Ellenzék*, 1924. október 2.

a reprezentációhoz. A lap szerint „a pártvezérnek munkát irányító, dolgozó embernek kell lennie”. A reprezentációt a pártszervezetnek kell kitermelnie, olyan pártot kell felépíteni, amely képes eltartani az apparátusát. Ha vannak pártvezéri képességekkel bíró emberek, akik nem a dúsgazdagok közül kerülnek ki, és ezért nem lehetnek vezetők, akkor a szemlélettel van gond. A párt vezetőjével szembeni elvárás a tehetség, tudás, bátorság, szónoki képesség, széles látókör és a tömegekre ható szuggesztív erő.²⁰³ A vita hangvételének élességében a *Keleti Újság* és a *Brassói Lapok* között álló, de egyértelműen Bernády-párti *Ellenzék* nézett szembe az elvárásokon túl a tényleges pártépítés helyzetével.

Az OMP szervezeti szabályzata szerint, a választókerületenként megalakuló tagozatokra épül fel amelyek minden 2000 fő után a nagygyűlésre – amely a legfőbb döntéshozó szerv és két évente ülésezik – 1-1 tagot delegálhatnak. Azonban 1924 október elejéig csak Kolozsvárt és a megye 3 választókerületében alakult meg a helyi OMP-tagozat, 13 helyen megyei vagy városi szinten jöttek létre tagozatok, ezenkívül még 9 helyen csak előkészítő bizottság volt. Az *Ellenzék* szerint az egész nagygyűlés előtti kampány legfőbb célja mindenhol a párt helyi tagozatának megszervezése.²⁰⁴ A *Keleti Újság* épp a szervezetlenséget róta fel a lényegében Grandpierre irányította pártvezetésnek. A *Brassói Lapok* az elnökválasztás körüli vitát mint egy a román sajtó által gerjesztett és az egységbontás folyamatába illeszkedő akciót állította be, amelyben a Tătărescu-féle kísérlet közvetítői (Jakabffy, Bernády) és a jászisták (a *Keleti Újság*, Paál, Zágoni) akiknek a csoportja „a mostani nehéz időkből üszköt dob a magyar egység várába, fájának ellensége”.²⁰⁵ Mert úgy vélték, hogy a nézeteltérések a párton belül tisztázandók nem vihetők a nyilvánosság elé, mert lehetőséget ad az egységbontásra. Nem

²⁰³ Dúsgazdag politikus és vagyontalan pártvezér. *Keleti Újság*, 1924. október 4.

²⁰⁴ A Magyar Párt nagygyűlésének előkészítése. *Ellenzék*, 1924. október 3. A lap október 6-i száma, Politikai szervezetünk mai állása című összefoglalója a megalakult megyei választmányok és azok vezetőinek listáját is közli. Az addig megszervezett megyei választmányok: Alsófehér, Beszterce-Naszód, Bihar–Nagyvárad, Csík, Háromszék, Hunyad, Kisküküllő, Maros-Torda, Temes-Torontál, Udvarhely. A városi szervezetek: Szatmárnémeti, Nagybánya, Szamosújvár, Temesvár. Ideiglenes szervező bizottság alakult a következő helyeken: Arad, Brassó, Fogaras, Karssó-Szörény, Szatmár, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Nagyöküllő.

²⁰⁵ Kilengések a Magyar Párt elnöksége körül. *Brassói Lapok*, 1924. október 6. 2.

lehet megengedni, hogy egyesek mellett dicshimnuszok szóljanak, míg másokat dehonesztálnak, nyilvánosan felelősségre vonnak. De a *Brassói Lapok* egyedül maradt a véleményével, mert a sajtóinterjúkból, körkérdésekből az derült ki, hogy mind a román, mint a magyar sajtó egyértelműen Bernády György mellett foglalt állást és az utóbbi az időközben felmerült Intéző Bizottság választotta direktórium tervét is elutasította.²⁰⁶ Az *Ellenzék* a nagygyűlés megrendezésének helyszínéül Brassó helyett Marosvásárhelyet ajánlotta, de ezt Grandpierre diplomatikusan elutasította.²⁰⁷ Az október 18-án Marosvásárhelyt sorra kerülő OMP Intézőbizottsági ülés előtt az *Ellenzék* azt hangsúlyozta, hogy a pártnak a szervezeti szabályszerűség mintaképének kell lennie, mert az a magyarság belső alkotmánya. Ezzel arra utalt, hogy mindenképpen meg kell választani a párt hivatalos elnökjelöltjét a nagygyűlésre, a kollektív vezetésről szóló javaslatok pedig szabályellenesek. Cáfolták, hogy az IB-ülésre nem tagok is elmentek, illetve hogy az egyházfők Bernádyval szemben nyilatkoztak volna.²⁰⁸ Ugyanakkor – valószínűleg előkészített anyagként – az IB-ülés másnapján a Bernády György melletti marosvásárhelyi és erdélyi közéleti férfiak megnyilatkozásait hozták.²⁰⁹ Ugyanakkor a *Keleti Újság* az elnökválságot egy a közéletet aktívizáló, erjesztő folyamatként fogta fel. A párt rendeltetése a magyarság képviselete az országos politikában. Ez a magyarság népkisebbség, amelynek, mivel gyengébb a nemzeti állammal szemben, demokratikusabb társadalom kialakításában érdekelt. A népkisebbségi jogok számukra emberi jogok, a népkisebbségi harc valójában a demokráciáért való küzdelmet jelenti. „Egy népkisebbség csak addig nem elhatározott harciosa a demokratikus eszméknek, amíg helyzetének öntudatára nem ébredt. E népkisebbségi öntudat felébresztése s ezen öntudat parancsolta politika alapelveinek leszögezése minden aktív magyar kisebbségi pártszervezés első teendője.”²¹⁰ Erre pedig nagy szükség van, mert a vezércikk szerzője

²⁰⁶ Hol a közvélemény? [14 napilap egyértelműen a direktórium ellen és Bernády mellett van.] *Ellenzék*, 1924. október 5., Uo. október 9.

²⁰⁷ Hol legyen a nagygyűlés. *Ellenzék*, 1924. október 11., Elnökválasztás előtt. Grandpierre Emil nyilatkozata. *Brassói Lapok*, 1924. október 17. 2.

²⁰⁸ „Minden reményünk és minden gondolatunk csak a Magyar Párt lehet.” *Ellenzék*, 1924. október 18.

²⁰⁹ Marosvásárhelyiek Bernádyról. *Ellenzék*, 1924. október 19., Bernády György mellett nyilatkozik meg az erdélyi magyarság. *Ellenzék*, 1924. október 20.

²¹⁰ Elnökválság és pártszervezés. *Keleti Újság*, 1924. október 19.

szerint kisebb-nagyobb városi csoportok kivételével a magyarság többsége nincs tisztában súlyával és kisebbségi helyzetével.

Az IB október 18-i marosvásárhelyi ülésén, amelyen 20 IB-tag vett részt, jó néhány napirendi pontot tárgyaltak. Itt most csak az elnökválasztáshoz kapcsolódókat ismertetem.²¹¹ Fekete Nagy Béla (a kolozsvári pártiroda igazgatója) a pártszervezés nehézségeiről számolt be, amiket az egyes városokban érvényes ostromállapottal indokolt. Gyárfás és Grandpierre véleménye szerint elég a megyei szintű szervezet létrehozása is, ha választókerületre nincs lehetőség.

A párt költségvetésének tervezésére egy 3 tagú bizottságot neveztek ki, amelynek Bethlen György is a tagja lett (Gabányi Imre és Berkes Salamon – Grandpierre bizalmasai mellett). Ebből látszik Bethlen súlyának növekedése, mert előtte az *Ellenzéket*, majd a színháztámogatásokat ellenőrző bizottságba is kinevezték. Mint később világossá vált, Grandpierre ezekkel a lépésekkel készítette fel őt a párt anyagai ügyei feletti ellenőrzés átvételére. (Ugyanis az ügyvezető alelnök egy év múlva repatriált.)

Ezt követően két kérdésben is vita alakult ki. Az első kérdés egy szimbolikus ügy volt, amely az erőviszonyok felmérését hozta: a kolozsvári magyar újságírószervezet esti használatra szeretett volna kibérelni a pártirodából egy szobát. Ezt Grandpierre úgy vezette fel, hogy kártyaszobaként kívánják bérelni, és javasolja, hogy ebbe ne menjenek bele. Paál Árpád cáfolta ezt, mondván, hogy este 7 utáni társalgónak szeretnék a helyiséget. Az IB úgy döntött, hogy a kérdésről a nagygyűlés után dönt.

A nagygyűlést előkészítő tárgyalásra zárt ülést rendeltek el, amelyről a sajtó képviselői²¹² csak az elnökség által kiadott nyilatkozatot közzéteheték. A pártlap, az *Ellenzék* két képviselője, Grois László és Sulyok István a zsidói tagozat nevében, ottmaradhatott az ülésen, bár volt aki kifogásolta ezt.²¹³ Sulyok gyorsan rá is szolgált erre a bizalmatlanságra, ugyanis megkérdőjelezte az IB szabályszerű megalakítását, mert az alakuló ülés jegyzőkönyvében az IB-tagok nincsenek nevesítve. Hajdú István (Bernády marosvásárhelyi újságíró ellenfele) tiltakozott ez ellen

²¹¹ *Iratok* ... i. m. 58–66.

²¹² Az IB újságíró tagjai.

²¹³ Grois László: később is Bánffy Miklós bizalmi embere; Sulyok István a lap vezető publicistája, a *Magyar Kisebbség* szerkesztője, Gyárfás Elemér bizalmasa.

és Béli Kálmánnak²¹⁴ szegezte a kérdést, hogy azonosul-e Sulyok állításával? Béli szerint Sulyok csak tévesen fejezte ki magát, és nem akarta az IB-t megbántani. Grandpierre szerint az IB szabályszerűen megválasztott, csak véletlenül maradt ki a névsor. Erre Sulyok az IB-t, „a romániai magyarság legfőbb erkölcsi testületét” ünnepélyesen megkövette. Ezután elfogadták a nagygyűlés napirendi pontjait. Paál Árpád, helyszíneként Kolozsvárt vagy Marosvásárhelyt javasolta, amelyet Ugron azzal utasított el, hogy a szabályzat szerint ott tartható nagygyűlés, amely városból meghívás érkezett, és ilyet csak Braszóból kaptak. Ezt követően a pártelnök bejelentette, hogy nem vállalja a további pártelnökséget, és nincs is jelöltje (a „maga részéről az elnöki tisztségre nem reflektál”). Paál Árpád Bernády Györgyöt jelölte a pozícióra, amit Sándor József és Hajdú István ellenzett. Bernády nem volt jelen az ülésen. Sándor József arra hivatkozva ellenezte a jelölését, hogy Bernády passzívan viselkedett a parlamentben, nem segítette őt, amikor nagy harcait vívta. Ezen túl egy egész bűnlajstromot sorolt fel, amely – Aichhorn kolozsvári konzul szerint – nemcsak a jelenlevőkre volt nagy hatással, hanem előrevetítette, hogy a román sajtó által is támadható lesz az OMP elnöke. Aichhorn az elutasítás okát abban látta, hogy Bernádyt a jelenlevő három támogatója (Paál, Zágoni, és Béli, aki nem szavazott) kivételével „politikailag megbízhatatlannak tartják és olyanoknak aki a megalkuvás embere. [...] Félnék attól, hogy ő semmi befolyást maga mellett meg nem tűrve önkényűleg járna el és a párt hamarosan azon venné magát észre, hogy a liberális pártnak tökéletesen ki van szolgáltatva.”²¹⁵ Szintén ellene szólt Nagy Károly református püspök állítólagos üzenete, aki a jelölt parlamenti, iskolaügyi aktivitását hiányolta.²¹⁶ Ezt követően az ülést felfüggesztették, mert a zetelaki tűzkárosultak bálján vett részt

²¹⁴ Béli volt a zsidói OMP tagozat elnöke és a párt megbízottja az *Ellenzék* vezetésében.

²¹⁵ *A Magyar Párt elnökválasztása*. Aichorn Richárd jelentése a kolozsvári Útlevelki-rendeltségről a bukaresti követségnek, 138/ 1924. res. pol. 1924. október 25. 6. f.

²¹⁶ Sándor és Nagy véleményéről. *Jelentés az erdélyi Magyar Párt elnökválasztásáról*. MOL K 64 1924–27–505. 10. f. Nagy Károly később cáfolta, hogy üzenetet küldött volna az IB-hez, de az tény, hogy Bernády a gyűlés után lemondott marosvásárhelyi református főgondnoki tisztségéről. A parlamenti passzivitás ügyében Bernády – Gyárfásnak a *Magyar Kisebbségben* publikált elemzésére írt válaszában – arra hivatkozott, hogy 1923–1924-ben folyamatosan az vonatutazások során szerzett hűléssel betegeskedett és ezért nem járt Bukarestben.

az IB, majd este 11-kor újra megnyitották a tanácskozást. Valószínűleg az előzetes és a bálban történt egyeztetések nyomán Hubay Károly²¹⁷ Sándor Józsefet jelölte elnöknek, majd Nagy Jenő²¹⁸ egy direktórium létrehozását javasolta. Erre Zágoni István Bernády jelöltsége mellett állt ki. De vele szemben Bethlen György, Gyárfás Elemér, Sándor József, Gombos Benő, Berkes Salamon és Issekutz Viktor a direktórium megválasztását javasolta. Egy rövid vita után az IB – két ellenszavazattal, Béldi és Ugron tartózkodásával és 16 igennel²¹⁹ – úgy határozott, hogy a nagygyűlésnek azt javasolja, hogy az elnöki tisztséget ne töltsék be, hanem a párt vezetésére átmenetileg egy 9 tagú direktóriumot válasszanak. A direktóriumba a következőket ajánlották: Sándor József, Bernády György, Paál Árpád, Jakabffy Elemér, Hajdu István, Gyárfás Elemér, Bethlen György, Béldi Kálmán, Róth Hugó. A pártot vezető tanács gondolatát még tavasszal Zágoni vetette fel a *Keleti Újságban*, azzal, hogy egy ilyen vezetőség tudna operatívan tárgyalni a kormányzattal. Most Zágoni és elvbarátai elleneztek ezt, annál is inkább mert ebből a körből kellene majdan ügyvezető elnököt választani.

Első körben a tagok között szerepelt még Grandpierre Emil és Teleki Artúr, de az előbbi nem kívánt tag lenni. Ezért Gyárfás helyette Jakabffy Elemért, Teleki Artúr helyett pedig Béldi Kálmánt javasolta. (Valószínűleg azért, mert miközben Teleki elnökaspiráns volt, senki nem javasolta az IB ülésen, miközben Béldi az *Ellenzék* révén komoly befolyással bírt.) Ugyanakkor az elnökség²²⁰ Teleki Artúr mellett állt és a nagygyűlésen külön szerettte volna a jelöltek közé felvenni, annál is inkább, mert az elnöki tisztségre is felkérték, és ő el is fogadná a jelölést. Aichhorn, a kolozsvári konzuli iroda igazgatója jelentésében azt jósolta, hogy az OMP/Grandpierre akkori legmegbízhatóbb emberei – Hajdú István, Szele Béla, Kovács Kálmán, Pál Gábor – Bernády megválasztása esetén visszavonulnának a közéletből, a katolikus papság pedig határozottan állást foglalt ellene. A fő problémának Aichhorn azt tartotta, hogy a pártnak nincs hivatalos lapja, az *Ellenzék* pedig egyértelműen Bernády mellett állt ki, és ez vezetett a „közvélemény

²¹⁷ A párttisztsege ellenőr, Grandpierre bizalmasa.

²¹⁸ Csíkszentmártoni ügyvéd, az EME alelnöke, az EMKE Csík megyei elnöke, Pál Gábor bizalmasa.

²¹⁹ *Iratok...* i. m. 215. 52. jegyzet.

²²⁰ Ugron István elnök, Grandpierre Emil ügyvezető alelnök, Sándor József, Béldi Kálmán, Paál Árpád alelnökök.

szétforgácsolódásához”.²²¹ A jelentés szerint az elnökség a kibontakozást abban látta, hogy a direktóriumon belül vagy Bethlen György, vagy Bernády György lesz a vezető.

A marosvásárhelyi ülést követő napokban, valószínűleg az előre megíratott anyagokat közölve a *Keleti Újság* a népszervezés programját várta a brassói nagygyűléstől,²²² az *Ellenzék* pedig a Bernádyt támogató véleményen kívül, tőle is nyilatkozatot adott közre, amelyben „fajszeretetét” és rugalmasságát hangsúlyozta. Felsorolta az öt vezető értékeket (bölcesség, józanság, előrelátás, szilárd elhatározás, állam iránti hűség, legnemesebb fajszeretet, sajtójaink bizalma, a király bizalma) és legfontosabb célnak azt tartotta, hogy meg kell szerezni, ki kell erőszakolni az „egy jogar alatt élők megbecsülését”²²³. Az október 18-i IB hozta döntést a direktóriumról az *Ellenzék* 22-én közölte azzal, hogy az elnöki státussal bíró direktóriumnak nem lehet tudni a hatáskörét, a működési rendjét, az összeállítását. Majd másnap közlik Bernády véleményét, aki nem kíván a direktórium tagja lenni. Egyrészt azért, mert a párt alapszabályzata nem ismer ilyen intézményt, másrészt egy hasonló kezdeményezést a Tătărescu-ügy kapcsán még májusban sikerült megakadályozni. Harmadrészt pedig nem hisz abban, hogy egy 9 tagú, egymástól több száz kilométerre lakó tagokból álló vezetőség a párt ingadozó magatartását meg tudná változtatni.²²⁴ Másnap Paál Árpád is elutasította a direktórium tagyaságát, majd néhány nap múlva Jakabffy Elemér és Béli Kálmán is kilépett.²²⁵

Az elnökválasztás körüli kampányban Weiss Sándor, a *Keleti Újság* kiadójának cikke hozott újabb fordulatot. Szerinte is sérti a szervezeti szabályzatot a direktórium létrehozása, de ugyanilyen problematikusnak tartja a Bernády melletti túlzó propagandakampányt is. Miközben

²²¹ A jelentés írója azt is tudni véli, hogy az *Ellenzék* a *Keleti Újság* újságíróinak az *Újság* című lap 40%-át eladná, amely ezzel „radikális irányra térne át”. S erre a célra Bernády már pénzt is gyűjtött. Ezt a hírt azonban más források nem erősítették meg. Az *Újság* átvételét Paál Árpád saját örökségéből és Kertész Jenő kolozsvári ügyvéd támogatásából oldotta meg. *A Magyar Párt elnökválasztása*. Aichkorn Kolozsvári Útlevel kirendeltség jelentése a bukaresti követ-ségnek, 138/ 1924. res. pol. 1924. október 25. 7. f.

²²² Erdélyi: Programot kérünk. *Keleti Újság*, 1924. október 20.

²²³ Bányási vélemények. Bernády nyilatkozata. *Ellenzék*, 1924. október 20.

²²⁴ Bernády ellenzi a direktórium tervét. *Ellenzék*, 1924. október 23.

²²⁵ *Ellenzék*, 1924. október 24. 3.; *Keleti Újság*, 1924. október 29.

ő is mellette állt, szerinte Bernády már elnöknek tekintette magát és önérzetének sérelme miatt nem lett a kuratórium tagja. Így elbukott Bernády, a belső alkotmányosság és a jelölés társadalmi munkája egyaránt.²²⁶ Két nappal később Paál Árpád, a lap vezető publicistája kilépett a *Keleti Újságtól*, mert Weiss cikke az IB döntésével azonosult Bernády ellenében. Közben a lapban a direktóriumon belüli erőviszonyokat is elemzik, és úgy látják, hogy a kolozsvári iroda működésére Sándor vagy Bethlen lehetne a legnagyobb befolyással; és mindenképpen az utóbbi megerősödésével számolnak.²²⁷ Weiss Sándornak a közvéleményt és propagandát érintő kritikáját Grandpierre Emil három nappal később megjelent írásában jóval markánsabban fogalmazta meg. Az utóbbi napokban a direktóriumra vonatkozó döntést bíráló cikkeket úgy fogta fel, hogy egy kolozsvári napilap az Intéző Bizottsággal szemben önálló politikába kezdett. Az alelnök szerint a kisebbségi párt belső kérdéseit szűk körben kell egyeztetni, és csak úgy szabad a nyilvánosság elé vinni, mert máskülönben rés nyílik a magyar egységen. A Bernádynak tulajdonított sajtókampány azonban korlátozni próbálta az IB döntését, amelyet a párt minden kérdésében megillet „a döntés joga s amelynek tekintélye szent kell, hogy legyen a párt minden tagja előtt”²²⁸. Tehát a pártvezetésnek meg kellett mutatnia, hogy önállóan

²²⁶ W. S.: A magyar párt, direktórium és Bernády György. *Keleti Újság*, 1924. október 24.

²²⁷ Az *Ellenzék* a Bernády melletti kiállást hangsúlyozta Paál kiválása kapcsán, 1924. október 26., míg a *Keleti Újság* a politika és pártsemlegesség megőrzésére helyezte a hangsúlyt, amelyben nem értett egyet az igazgatóság és Paál. 1924. október 26. *A befolyás-esélylatolgatás* uo. 4. Paál és Weiss viszonya nem volt konfliktusmentes. Weiss nem akart az OMP-vel szemben túlságosan kritikus irányvonalat vinni, míg Paál ragaszkodott politikai irányvonalához. Paál ehhez 1925-ben szerezte meg az *Újság* című napilapot. Részletesebben: Horváth Sz. Ferenc: Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közötti politikai nézeteiről. In *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs–Fediniec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005. 130–131.

²²⁸ Grandpierre Emil: Pártfegyelem és nyilvánosság. *Brassói Lapok*, 1924. október 27. „A Magyar Pártnak tisztán belső, személyi kérdése külső tényezőknek a pártvezetőségen kívüli kezdeményezése folytán a nyilvánosság elé dobott. A pártnak vezetésre hivatott szerve ezzel az őt semmi tekintetben le nem kötő tervvel szemben, minden személyes vonatkozás nélkül egyedül nyomatékos tárgyi okok alapján más megoldás gondolatát tette magáévá.” Uo.

dönt a saját ügyeiben. „A döntés után pedig semmi nyilvános vitának nincs helye. Ez a helyzetnek már csak további kiélezését eredményezheti.”²²⁹ Aki nem ezt teszi, az a párt egységét bontja meg. Ugyanezen a napon az *Ellenzék* az aradi és a temesvári vezetőket szólaltatta meg a direktóriummal szemben. Krenner Miklós elszalasztott lehetőségnek tekinti, hogy a nagygyűlés nem indítja el a „sérelemi gályákat” az iskolákért, a cenzúrázott határszéli sajtóért, az igazi szervezkedésért, hanem tüneti kezelésbe fog.²³⁰

A történetnek egy másik szintje a magyar diplomáciai háttérmunka. Kánya Kálmán 1924. október 24-én számjeltáviratban értesítette a bukaresti magyar követséget, hogy a „[Brassói-BN] *Lapok* szerkesztője utasítandó, hogy Bernádynak pártelnökké való megválasztása mellett foglaljon állást. Szubvenció folyósítása a magyar párt számára továbbiakig beszüntetendő.”²³¹ Magyary Antal ügyvivőként október 29-én válaszol Budapestnek. A pénzügyi támogatást beszüntette, gondoskodott az Ugronnak és Grandpierre-nek szóló üzenet átadásáról: mielőbb utazzanak Budapestre. Az elnökválasztás körüli vitát egyre élesebbnek látta. Valamelyik irány felülkerekedése, „ha nem is vonna azonnali pártszakadást maga után, mégis nagyfokú elkeseredés fog visszamaradni, mely jövő veszély magvát képezné”.²³² Tartott attól, hogy ha kiderül a *Brassói Lapok*ra gyakorolt budapesti kormányzati nyomás, akkor ennek káros következményei lesznek a Bernádyt ellenző magyar vezetők és a székely katolikusok körében. Megfontolandónak tartja Szele Béla, a *Brassói Lapok* szerkesztőjének utasítását addig elhalasztani, amíg Ugron Budapesten személyesen is instruálva lesz. Hiszen azt Ugron és környezete „dezavualása”-ként is fel lehet fogni: a budapesti kormányzat a pártvezetés ellenfelét támogatta. Magyary Szelét arra kéri, hogy „további intézkedésig rezervált magatartást tanúsítson, ami később a Bernády-t támogató irányt is jól előkészíti.”²³³ Budapesttől kérdezi, hogy az előbbieket nyomán végrehajtsa-e a Szelére vonatkozó utasítást vagy várja meg Ugron budapesti tárgyalásait?

²²⁹ Uo.

²³⁰ Arad és Temesvár vezető magyarjai a direktórium tervéről. *Ellenzék*, 1924. október 27. Spectator [Krenner Miklós]: Lehangelődés. Uo.

²³¹ MOL K 64 1924–27–480. f. 20.

²³² Számjeltávirat a bukaresti magyar követségtől, 1924. X. 29, Bp., 1924. X. 30. 213. sz. MOL K 64 1924–27–480. 11. f.

²³³ Uo.

Sürgesse-e a budapesti utazást? Nem volna jobb a siguranca figyelmét elkerülendő az utaztatás helyett egy budapesti tejhatalmú megbízottat kiküldeni? Kánya Kálmán a külügyminisztérium helyettes vezetője azonnal válaszolt: Szelével a kivárást helyesli, Ugron utazását kéri a legnyomatékosabban sürgetni.²³⁴ Magyary is azonnal válaszol Szele üzenetét közvetítve: Olyan nagy a Székelyföldről jövő, Bernády ellenes nyomás, hogy ha ezzel szembehelyezkedik, a lapját kockáztatja. Lapja csak akkor állhat Bernády mellé, ha az IB erre egy határozattal lehetőséget teremt.²³⁵

Magyary Antal november 5-én egy részletes beszámolót küldött a Külügyminisztériumba Kuhen-Hédervárynak, a politikai osztály vezetőjének a kialakult helyzetről. Ehhez mellékelte Aichhorn kolozsvári konzuli irodavezető már idézett október 25-i beszámolóját, amely az OMP vezetőinek véleményét tükrözte, illetve Csáky István beszámolóját, amely egyfajta háttér közvéleménykutatás volt. Ő pénztári vizsgálat ürügyén tartózkodott Kolozsvárt, de tényleges feladata az elnökválság nyomon követése és – éppúgy mint nyáron – a folyamatos konzultáció a magyar kisebbségi vezetőkkel. Magyary nyolc pontban foglalta össze, elsősorban Csáky jelentése alapján, a konklúziókat.²³⁶ 1. Az lesz a Magyar Párt elnöke, akit a miniszterelnök támogat. 2. Ugronék részéről nem várható pártszakadás, legfeljebb passzivitásba vonulnak. 3. Bernádyék részéről sem valószínű a pártszakadás, de kizárni nem lehet. 4. Magyary nem érti a Bernádyval szembeni ellenszenv okát, állítólagos „megbízhatatlanságát” nem véleményezi. Nem tudja, hogy Budapestről mennyire volna ellenőrizve, hogy „escapadjai [kalandjai – BN] megakadályozhatók legyenek”. 5. Bernády „összeboronálódása” a radikálisokkal az eddig megbízhatónak bizonyult arisztokrácia háttérbe szorítását jelentené. Ugyanakkor a radikálisokat (Paál Árpádekát) is integrálhatnák ezzel, és a román kormányzat is a demokratisálás felé tett engedményt láthatna ebben. 6. Magyary a legfőbb érdeknek a pártegység megőrzést tartotta, és ezt a román politikusoktól és a radikálisoktól féltette. 7. Ezért a hatalmi szóval való döntés helyett azt javasolta, hogy adjanak az elnökváltás kérdésében néhány hónap

²³⁴ Számjeltávirat, Bukarest, 1924. X. 30. 135. sz. MOL K 64 1924–27–480. 7–8. f.

²³⁵ Számjeltávirat, Budapest, 1924. X. 30. 216. sz. MOL K 64 1924–27–480. 5–6. f.

²³⁶ Magyary Antal levele Kuhen-Héderváry Sándornak a Külügyminisztérium Politikai osztálya vezetőjének, 1924. november 5., 510/ res. pol. MOL K 64 1924–27–510. 1–3. f.

haladékot. Ugronék nyugodtan visszavonulhatnak, Bernádyt pedig leválaszthatnák a radikálisokról és a konzervatívok is megtartanák a maguk pozícióit a pártvezetésben. 8. Fontosnak tartja az egymással küzdő csoportok diszkrécióra és mérsékletre való intését, különösen a magyar miniszterelnökre való hivatkozás elkerülése érdekében.

Csáky István követségi titkár október végén a marosvásárhelyi ülés után gyűjtötte össze az erdélyi magyar vezetők véleményét az elnök-választás tárgyában.²³⁷ A *katolikus vezetők* körében egyértelmű volt Bernády elutasítása. Majláth püspök a párt szétesésétől tartott, Hirschler József kolozsvári apátplébános (a Marianum vezetője, a városi katolikus körök mértékadó véleményvezére) a csíki és gyergyói székely katolikusok ellenállására hivatkozott, Bernády múltjában látta a bizalmatlanság okát.²³⁸ Ő inkább Bethlen Györgyöt vagy Teleki Artúrt támogatná a párt élén. Ugyanígy vélekedett Trefán Leonárd ferences zárdafőnök, aki a katolikus sajtóra volt nagy befolyással. De ő kevésbé nyilatkozott ellenségesen Bernádyról, nem gondolja, hogy megválasztása automatikusan katolikus ellenakcióval járna. Mindketten tartottak attól, hogy a direktórium tagjai már az első ülésen összevesznek, és az így működésképtelen lesz. Az *unitárius püspök*, Ferencz József a direktóriumot elfogadta, ha Ugron is így akarja, Bernádyval kapcsolatban nem nyilatkozott (ellen, de mellette sem). Azonban Kovács Kálmán, a püspöki titkár határozottan elutasította Bernádyt, mondván, hogy olyan féktelen agitációt fejtett ki, hogy sokan megijedtek tőle. Nem hitt abban, hogy Bernády megválasztása pártszakadáshoz vezetne, de úgy vélte, hogy csak külső beavatkozásra lehetne elnökké választani. Nagy Károly *református püspök* a direktóriumot nem tartotta jó megoldásnak, de Bernádytól elvárna egy olyan nyilatkozatot, amely „leszegezi álláspontját a kisebbségvédelem [mellett-BN] és az egyházakkal szemben”. Szerinte a Bernády-hívek azzal korteskedtek, hogy az egyházi iskolákat az államnak átadva megszűnnek a magas egyházi adók. Csáky szerint egy nyilatkozat ellenében belenyugodna Bernády elnökségébe, és hiába áll Sándor József befolyása alatt, „de azért ez az egyház sem csinálna nyílt frontot a Párt egysége ellen”²³⁹.

²³⁷ Csáky István jelentése Magyary Antalhoz, Kolozsvár-Bukarest, 1924. november 1. MOL K 64 1924-27-510. 9-17. f.

²³⁸ Itt Görög Joachim gyergyószentmiklósi lelkészre hivatkozott Hirschler, aki azonban október 3-án az *Ellenzékben* Bernády mellett nyilatkozott.

²³⁹ Uo. 11. f.

Az OMP vezetői közül Ugron István a direktóriumot szükséges rossznak tartotta, de Bernádyval szemben semleges álláspontot képviselt, annál is inkább, mert májusban épp ő ajánlotta neki az elnöki posztot. Ha megválasztják a november 18-i ülésen, amit valószínűtlennek tart, akkor ő visszavonul. Két dologban hibáztatta Bernádyt. Egyrészt a Párt ellen egy „zsurnalista forradalmat” csinált, és a baloldal megnyerése érdekében az *Ellenzékkel* el akarja adni a radikálisoknak az *Újság* című napilapot. Másrészt az eddig Grandpierre kezelte „igen bizalmas természetű ügyek sem lesznek többé veszély nélkül kezelhetők!!”²⁴⁰ Bethlen György szintén szükséges rossznak tartotta a direktóriumot, de kijelentette, hogy Bernády megválasztása esetén ő minden kapcsolatot megszakít a Magyar Párttal. Kérte, hogy ezt közvetítse a Miniszterelnök felé. Attól tart, hogy Bernády alatt a párt felbomlik, a radikális és a meghunyászkodó elemek maradnak ott, és könnyen egy román-magyar pártkombináció része lesz, amelyből nincs visszaút. Csáky számára e két vélemény meghallgatása után lett világos, hogy egyikőjük sem ismeri Bethlen István miniszterelnök álláspontját az elnökség ügyében. Már az előbb ismertetett számjeltáviratokból is világos, hogy ő Bernády Györgyöt látta volna szívesen az elnöki székben. Sándor József, aki a legaktívabban ellenezte képviselőtársa megválasztását, külön kérte Csákyt, értesítse Bethlen Istvánt, hogy rá hivatkozva korteskednek Bernády mellett. Ő szintén a teljes visszavonulást helyezte kilátásba Bernády megválasztása esetén.²⁴¹ Szele Béla, a brassói pártvezető egyértelműen a direktórium mellett állt ki Bernádyval szemben. Várady Aurél, a kolozsvári pártszervezet elnöke szintén a direktórium mellett volt. Javasolta, hogy a direktóriumnak legyen egy-egy gazdasági, vallási-iskolaügyi, politikai szakember is a tagja. Választhatna a maga köréből egy elnököt, és 6-12 hónap alatt kiderülne, hogy Bernády tényleg alkalmas-e az elnökségre.

Bernády úgy nyilatkozott Csáky előtt, hogy a direktóriumot az ő elnökségének megakadályozására hozták létre. Ő nem akart elnök lenni, de a Tătărescuval folytatott tárgyalások alkalmával „tudomására hozták, hogy »a magyar Miniszterelnök« őt óhajtaná a »Magyar

²⁴⁰ Uo.

²⁴¹ Sándor nem csak harcos – a korban sokszor megmosolygott – retorikája illetve a református egyházra, a háromszéki közvéleményre gyakorolt hatása miatt volt fontos, hanem mert az értelmiségi véleményt orientáló kolozsvári szabadkőműves páholy nagymestere volt.

Párt elnöki székében« látni”²⁴². Az ellene indított kampányt Grandpierre-nek tulajdonította aki, – állítása szerint Kovács Kálmánnal együtt – hetekkel azelőtt írásban ajánlotta fel neki az elnöki posztot. A pálfordulást egyrészt arra vezette vissza, hogy az ügyvezető elnöki felkínálkozását „reserváltan” fogadta. Kijelentette, „hogy az ellene folytatott harc oka a »konc féltése«!”²⁴³ Másrészt Budapesten – Zágonihoz hasonlóan – hozzájutott a róla írt Grandpierre-levelekhez. Ezek mélyen sértették Bernádyt.²⁴⁴ A hetedik megkérdezett pártvezető Béldi Kálmán volt, aki a direktórium ellen és Bernády mellett foglalt állást.

Csáky összesítette a véleményeket. Az IB tagjai közül 17-en voltak a direktórium mellett²⁴⁵, ezek közül hárman voltak kimondottan Bernády-ellenesek (Grandpierre, Hajdu, Hubay). Hatan nyilatkoztak egyértelműen Bernády mellett.²⁴⁶ A két zsidó képviselő (Roth Hugó és Gombos Benő) a direktórium mellett nyilatkozott, de nem Bernády ellenében.

A sajtó vonatkozásában hat lap volt a direktórium ellen (Kolozsvárról, a Partiumból, Bánságból) és három mellette (a Székelyföldről).²⁴⁷

A pártvezetés és a sajtó konfliktusát Csáky arra vezette vissza, hogy a napilapok Bernády mellett kampányolva a pártvezetést kritizálták,

²⁴² Csáky István jelentése Magyary Antalhoz, Kolozsvár–Bukarest, 1924. november 1. MOL K 64 1924–27–510. f. 13.

²⁴³ Uo.

²⁴⁴ A kényes helyzetet jól jellemzi: „Bizonyos aggodalommal nézem [Csáky István – BN] Bernády György ezen elkeseredését. Egyrészt azért, mert azok előtt, akikre így neheztel nem maradhat titokban, és így elkeseredett ellenállásra kényszeríti őket, ami a folytonos »leleplezések« folytán még komoly politikai következményekkel is járhat, másrészt meg félek, hogy Bernády az az ember, aki megválasztása után sem szünne meg visszafizetni a sérelmeket, melyeket szenvedett. Ezután az elkeseredett, egzisztenciájukat féltő embereknél nem lehet tudni hova vezethet! Aggodalmam annál is jogosultabb, mert úton útfélen kisebb-nagyobb emberek olyan államtitkokat beszélnek meg, melyekről Méltóságod még zárt ajtók mellett is alig mer szólni!” Uo.

²⁴⁵ Ugron István, Bethlen György, Szele Béla, Várady Aurél, Sándor József, Grandpierre Emil, Inczedy Joksmán Ödön, Gyárfás Elemér („még nem biztos”) Hajdu István, Pál Gábor, Nagy Jenő, Hubay Károly, Wass Béla, Apáthy Árpád, Szoboszlaj Lajos, Török Andor, Pécsy György.

²⁴⁶ Paál Árpád, Zágoni István, Fülöp Béla, Zima Tibor, Barabás Béla, Jakabffy Elemér („bizonyos mértékben”).

²⁴⁷ A direktórium-ellenes lapok: *Ellenzék, Keleti Újság, Temesvári Hírlap, Aradi Közlöny, Újság, Nagyvárad, Nagykároly és Vidéke*. A direktórium melletti, Bernády-ellenes újságok: *Brassói Lapok, Székelyföld, Csíki Lapok*.

amelynek nem volt orgánuma a védekezéshez. Az *Ellenzék* – állítólag – Nagy Károly és Ugron István írásainak publikálását is megtagadta, ezért az egyházak egy új lap létrehozásában is gondolkodnak, amely a kolozsvári vezető lapok pozícióját nagyban veszélyeztette volna. Az *Ellenzék* a budapesti instrukciókat követte, és még a bizalmas külügyminisztériumi számjeltáviratok tartalmáról is pontos tudomásuk volt. Csáky jelentése szerint tartani kell attól, hogy Bernády és ellenfelei kényes anyagi ügyei is a nyilvánosságra kerülhetnek. Ezért a következőkre kérte az illetékeseket: az *Ellenzék* szerkesztőjét a *Brassói Lapoké*hoz hasonlóan arra utasítsák, hogy 12-14 napra hagyjon fel a személyeskedő polémiával. Az egyházi illetékeseket arra kérte, hogy amíg Ugron nem jön vissza november 7-én esedékes budapesti utazásáról, ne lépjenek az új lap indítása ügyében. Azokkal szemben, akik a miniszterelnök nevében kampányolnak, a legszigorúbb megtorlást helyezett kilátásba.

Fontos adalék, hogy a direktórium-pártiak nem tudtak a budapesti utasításokról, és Csáky úgy értesült, hogy talán azért sem kapta meg Ugron a budapesti instrukciókat a Bernády-pártiaktól, hogy Budapest szemében renitensnek tűnjenek fel.

Kolozsvárt azonban október végén egy másik magyarországi illetékes is jelen volt. *Bánffy Miklós* volt külügyminiszterről van szó, aki feltehetőleg Bethlen István személyes megbízottjaként instruálta az *Ellenzéket*, pontosabban Béli Kálmánt és Grois Lászlót, a napilap irányítóit. A fennmaradt iratokban pusztán egy számjeltávirat árulkodik jelenlétéről. Magyar és Csáky beszámolójával egy időben Bethlen István Kánya Kálmánon és a bukaresti követségen keresztül arra kérte Bánffyt, hogy „1-2 napra sürgősen utazzon fel Budapestre, hogy Bethlen gróf üzenetét pártvezetőség részére átvegye és ismét leutazva átadja. Bánffy gróf missziójának befejezéséig Ugron utazása függőben tartandó”.²⁴⁸ Ugron november 7-8-ra tervezett látogatásáról nem találtam forrásokat. Ellenben 8-án este Kánya Kálmán táviratilag újra engedélyezte az OMP segélyének folyósítását,²⁴⁹ majd másnap arról értesítette Rubido-Zichy Iván bukaresti követet, hogy a „*Grandpierre*l és *Ugronnal* történt megállapodás szerint, utóbbi egyelőre megmarad elnöki székbe. Három püspök külön és egymás után feljön Budapestre. Meghallgatásuk után történik megállapodás [az] elnöki szék végleges betöltéséről”.²⁵⁰

²⁴⁸ Számjeltávirat 1924. XI. 1. 137. sz. MOL K 64 1924-27-480. 14. f.

²⁴⁹ Számjeltávirat 1924. XI. 8. 142. sz. MOL K 64 1924-27-480. 15. f.

²⁵⁰ Számjeltávirat, 1924. XI. 9. Res. 245/3. MOL K 64 1924-27-480. 16. f.

Tehát Magyary és Csáky jelentéseit látva, Bánffy Miklóssal konzultálva Bethlen megváltoztatta szándékát Bernády György elnökségével kapcsolatban és rábeszéltek Ugron Istvánt az elnökség további vállalására.

Erről az erdélyi sajtó november közepéig nem értesült. Így a viták tovább folytak. A *Keleti Újság* a direktóriumot támadta,²⁵¹ az *Ellenzék* a Bernády melletti közhangulatot helyezte a középpontba,²⁵² a *Brassói Lapok* pedig az egység fenntartása és a direktórium mellett érvelt.²⁵³ November 8-án jelentek meg az első közlemények arról, hogy

²⁵¹ Willer József – Bethlen György későbbi parlamenti frakció és irodavezetője, bizalmasa, akkor a direktóriumból épp kilépő Jakabffy elvarátja – azt vetette fel, hogy miért csak most fordult az IB Bernády ellen a direktóriummal? *Keleti Újság*, 1924. október 29. 2.; Grandpierre Emil véleménye, amely a közvéleményt teszi felelőssé a történetekért, ellentétes a belső demokratizálódással – állítja a *Keleti Újság* vezércikke, és az egész bizottsági vezetés mögött a lejárt mandátum őrzése. Ugy kéri számon a pártfegyelmet, hogy a párt meg sincs szervezve, és az egész kisebbségi magyar közvéleményt Grandpierre fegyelemsértéssel vádolja meg a jövődő nemzedék előtt is. *Keleti Újság*, 1924. október 30. Az ügyvezető alelnök után Sándor Józsefet is kritizálják: kitűnő szónok és harcos, de történelmi példázataival, indulataival is súlytalan. Mert minden beszéde önmagáról szól, önmagáért beszél a parlamentben, ahol saját kisebbségi stratégiája és önfejlősége működteti. Sándor József. *Keleti Újság*, 1924. november 1. 3.

²⁵² 14 napilap közül egy áll a direktórium mellett. Ugyanakkor székelyföldi tekintélyeket – Tompa László, Székelyudvarhely és Görög Ioachim, Gyergyószentmiklós szólaltattak meg Bernády mellett. Hol a közvélemény? *Ellenzék*, 1924. november 6. Tudósítanak a marosvásárhelyi banketről, ahol Bernády újból bejelenti, hogy vállalja a pártelnökséget. *Ellenzék*, 1924. november 9., majd mellette szóló nyilatkozatokat közölnek. *Ellenzék*, 1924. november 10.; november 13. 3.

²⁵³ Gombos Benő a *Keleti Újság* október 23-i cikkére reagálva cáfolja, hogy a direktórium kinevezése Bernády mellőzése volna. Úgy véli, hogy a direktóriumból kell az új vezetőnek kiemelkednie. Hibának tarja Bernády és Paál kilépését a direktóriumból, miközben az előbbi mindig elutasította a jelöltséget. A magyar sajtó egy része feleslegessé akarja tenni a pártvezetést, „ő jelöl, csinál akiből akar elnököt, csinálja a közvéleményt és csinálhatna egyúttal a pártot is legalább papíron és ezáltal megtakaríthatná a pártszervezés nagy és nehéz munkája és nagy költsége”. A sajtó és Bernády a személyi kérdéseket állította középpontba, de ezzel most a magyarság küzdelmét nem lehet gyengíteni, mert ezzel épp az ádáz ellenfeleknek tesznek szolgálatot. *Brassói Lapok*, 1924. október 29. A napilap egy másik írásában az *Ellenzék*nek a pártszervezést számon kérő cikkére reagálva kifejti, hogy „a romániai magyar közvélemény, az igazi közvélemény” tisztában van a pártra ható bénító okokkal. S ha a szervezetlenség

a következő OMP IB-ülésen valószínűleg november 30-ról tovább tolják a nagygyűlés időpontját. Ettől kezdve – valószínűleg a budapesti megállapodás hatására – elsőként Csíkban, majd Székelyudvarhelyen küldöttgyűlést szerveznek és nyíltan kiálltak a pártegység és a direktórium mellett.²⁵⁴ Majd a *Brassói Lapok* azt tematizálta, hogy a székelység dönti el, hogy ki legyen az OMP elnöke.²⁵⁵ Ezzel szemben az *Ellen-*

igaz, akkor miért Bernády mögé csoportosulnak akik a vezetőség része? Arra, hogy az *Ellenzék* nehézkessége és nem Bernády elnökségének akadályozása miatt nem támogatja a direktóriumot, Paált idézi, aki szerint túlságosan elkötelezték magukat Bernády mellett. Elismeri, hogy a sajtónak joga van közéleti kérdésekben állást foglalni, de nem engedheti meg, hogy a párt belső ügyeit idő előtt a nyilvánosság elé vigye, és ezzel „a széttagozódás lapjait rakja le”, illetve a párt ellenségeinek malmára hajtsa a vizet. Megjegyzések a Magyar Párt ügyében. *Brassói Lapok*, 1924. november 1. Ugyanitt Várad Aurél azzal próbálja feloldani a vezetés körüli ellentmondásos helyzetet, hogy különválasztja a pártvezér és a pártelnök fogalmát. Az előbbi a parlamenti munka vezetője lehet az utóbbi pedig a párt reprezentatív és adminisztratív vezetője. Bernádyt kitűnő politikusnak tartja, csak hogy most nem a parlamentben van a párt tevékenységének súlypontja, miközben neki most erre kell koncentrálnia. Őszinte szó a Magyar Párt válságához. *Brassói Lapok*, 1924. november 5. Ezekben a napokban további cikkekben a személyi kérdés helyett az elvi álláspont kialakításának és az ahhoz való egységes alkalmazkodásnak a fontosságát hangsúlyozták. Wass Béla: Melyik a helyes út? *Brassói Lapok*, 1924. november 7., Személyi kultusz – elvi szegénység. Uo. 1924. november 8. A közvélemény mellett magukat megnevezni nem akaró politikusokra hivatkoznak a cikkekben. Erre példa az utóbbi írás is.

²⁵⁴ Csík vármegye magyarsága a Magyar Párt egysége mellett. *Brassói Lapok*, 1924. november 10. 8-án tanácskoztak és úgy döntöttek, ha nem sikerül elnököt választani, akkor a direktóriumot is elfogadják. Pál Gábor a Keleti Újság vádjainak tisztázásáig visszavonult a közélettől. A székelység a direktórium mellett. *Brassói Lapok*, 1924. november 15. Az Udvarhely megyei tagozat is az IB mellett döntött.

²⁵⁵ A székelység dönti el, hogy ki legyen a Magyar Párt elnöke. *Brassói Lapok*, 1924. november 18. 3. Az írás meg nem nevezett OMP vezető véleményét közvetíti. A tagság az IB-vel ért egyet. Bernády Zágonit venné maga mellé ügyvezető alelnöknek, de ezzel és Paál alelnökségével, a radikálisok uralmával a támogatók sem értenének egyet. Mindenhol visszatetszést keltett, hogy az *Ellenzék* nagyobb propagandát csinált eddig Bernádynak, mint az egész OMP-nak. A pártelnökség nem az anketóktól, hanem a székelység nagy tömegeinek szervezett fellépésétől függ.

zék az Arad megyei tagozat és Benedek Elek Bernády-pártiságát tudta felvonultatni.²⁵⁶

Az igazi fordulatra a november 18-i kolozsvári IB-ülésem került sor.²⁵⁷ Itt Ugron bejelentette, hogy a direktórium tervét, mivel az vita tárgya lett, újra kell tárgyalni. Thury Kálmán (bihari OMP elnök) azt javasolta, hogy Ugron vállalja mégis a pártelnökséget, és akkor a direktórium ügye is megoldódik. Majláth Károly, Nagy Károly és Ferencz József püspökök és Sándor József támogatta a javaslatot, míg Bernády elutasította. Ugron ragaszkodott az egyhangú jelöléshez, de Bernády nem vonta vissza jelöltségét. Jakabffy Ugron mellé állt, de jelezte, hogy a két jelölttel megvalósuló elnökválasztás a demokrácia megnyilvánulása volna. Gyárfás Ugron mellett állva kérte, hogy egyhangú jelölés nélkül is vállalja az elnökséget. Ugron nem engedett álláspontjából, arra hivatkozva, hogy két héttel azelőtt még Bernády is úgy nyilatkozott, hogy ő csak a direktórium ellen van, elnöknek bárkit elfogadna. Majd egy héttel később már azt mondta, hogy bárkivel szemben vállalja az elnökjelöltséget. Bethlen György Thury javaslatát elfogadta, de a választást az egységbontó korteskedés miatt elutasította. Wass Béla a pártegység megőrzését tartotta a legfontosabbnak, és úgy vélte, hogy az elnökségnek nem szabad túlzó jelentőséget tulajdonítani, hiszen a legfontosabb vezető szerv az IB. Az elnök feladata ennek a képviselője, de ehhez Kolozsvárt kell élnie. Ő is elfogadta Thury javaslatát, Várady Aurél és Sándor József szintén. Ez utóbbi Bernády újbóli bírálata után kijelentette, hogy megválasztása esetén kilép a pártból. Róth Hugó a nagygyűlés újabb elhalasztását, Gabányi Imre Bernády programjának ismertetését kérte. Jakabffy az 1916-os nádorhelyettes-választásra hivatkozva továbbra is a választás mellett érvelt. Ugronnak arra felvetésére, hogy mivel lehet indokolni a közvélemény előtt, hogy mégis miért és kit választottak meg, Jakabffy azzal reagált, hogy a nyilvánosság úgyis tud a párt jobb- és baloldaláról. Gabányi Imre ezt elutasította azzal, hogy egy pártban két oldal nem lehet. Zágóni István a választás mellett érvelt, de azt javasolta, hogy ne legyen hivatalos jelölt, mert a sajtó is csak ebben az esetben vállalhatja a szennvedélymentes kampányt. Bernády Gabányira reagálva nem volt hajlandó programot adni, mondván, hogy a tetteiből és nyilatkozataiból

²⁵⁶ A Magyar Párt elnökválsága távolról nézve. *Ellenzék*, 1924. november 16.

²⁵⁷ Az ülés jegyzőkönyve: *Iratok...* i. m. 64–73.

ez nyilvánvaló, és a világnézeti különbség a bizottság egyetlen tagját sem viheti külön útra a magyar kisebbségi politikában, mert ott csak a „magyar nyomorúság” irányadó. A radikális álláspontot képviselő lap (a *Keleti Újságra* utalva) Magyarországgal kapcsolatos véleménye a lap kiadójának álláspontja, épp ezért az ott dolgozó IB-tag újságíróknak – Paál Árpád, Zágoni István – segít a más laphoz való kapcsolódásban (az *Újság* átalakításának kísérlete). Végül is az elnökjelölés és a halasztás kérdéséről szavaztak. Az utóbbit elvetették, Ugron Istvánt 21:4 arányban az OMP IB hivatalos elnökjelöltjének választották. (Az ellenszavazatokat Bernády, Béldi, Paál és Zágoni adta le.)

A hírlapi vita azonban folytatódott. A *Keleti Újság* szerint az egység jelszavára hivatkozva pártkisajátítás történik. A direktórium tervének elbukását és a választás lehetőségét a demokratizálódás folytatódásának tekintették.²⁵⁸ Ennek keretében Nyirő József több írásban is bemutatta Grandpierre és a kolozsvári iroda szervezőképtelenségét, nem épp nyitott szellemiségét.²⁵⁹ Az *Ellenzék* szintén sikerként könyvelte el a direktórium létrehozásának elmaradását és Bernády kiállítását, amely a marosvásárhelyi politikus híveit tovább erősítette.²⁶⁰ A *Brassói Lapok* pedig nyílt támadásba ment át Bernádyval és a hozzá kapcsolt radikálisokkal („jászisták”-kal) szemben.²⁶¹ A püspökök a széles nyilván-

²⁵⁸ Munkaképes egységet! *Keleti Újság*, 1924. november 19., A magyar Párt az új egység útján. *Keleti Újság*, 1924. november 21.

²⁵⁹ Nyirő József: Tagja-e Ön a Magyar Pártnak? *Keleti Újság*, 1924. november 21. Uő: Nyílt levelem Grandpierre Emilhez, a Magyar Párt ügyvezető alelnökéhez. *Keleti Újság*, 1924. december 5. Grandpierre nem adott nyilatkozatot Nyirőnek, mondván, szavait elferdítik. „Az Ön politikája abban kulminál, hogy megmenti a magyarságot a – magyarságtól. Egyik réteget a másiktól. Alelnök úr sejtheti, hogy tisztában vagyok, hogy mi történhetik a pártszínpalak mögött, ismerem a jelenlegi elnökválasztás és nagygyűlés fázisait és megdöbbenőnek tartom.”

²⁶⁰ Megbukott a direktórium terve. *Ellenzék*, 1924. november 21., T. Nagy Imre a munkapárt utolsó csíki elnökének nyilatkozata az IB-vel szemben. *Ellenzék*, 1924. november 19., Hogyan alakul meg a nagygyűlés? *Ellenzék*, 1924. november 22. 4.

²⁶¹ Ugron István. *Brassói Lapok*, 1924. november 22. A cikk érvei és főbb állításai: Ugron a párt hivatalos elnökjelöltje, míg Bernády egy szűk körű baráti társaságé; Bernády többször visszakozott, most pedig jelölteti magát; Ugron az OMP programja alapján áll, Bernády nem adott programot, de mivel támogatói a jászisták és a Tătărescu-féle kísérlet támogatói közül kerülnek ki, a radikális irányzat felé orientálódik. „Ennélfogva [a] hamisítatlan és megalkuvást

nosság előtt is Ugron mellett foglaltak állást, Bédit pedig a Bernády melletti kiállása miatt kibuktatták az Erdélyi Római Katolikus Status igazgató-tanácsából.²⁶² A brassói lap folyamatosan tudósított a marosvásárhelyi és más vidéki tagozatok pálfordulásáról Bernádyval szemben,²⁶³ az *Ellenzék* pedig továbbra is a szervezetlenséget tematizálta és Bernádyt, mint „új ígéretet és lehetőséget” propagálta.²⁶⁴ A *Keleti Újság* hangsúlyosan az elnökkel szembeni polgári munkaelvárásokat fogalmazta meg, illetve az egységbontás vádjait cáfolta.²⁶⁵ Bernády

nem ismerő nemzeti irányzat híveinek nem okozhat nagy fejtörést, hogy melyik jelölt mellett a helyük.”

²⁶² Majláth Károly gyulafehérvári püspök nyilatkozata: *Brassói Lapok*, 1924. november 21. 2., Béldi kizárása uo. 3., Ferencz József unitárius püspök nyilatkozata uo. 5.

²⁶³ Marosvásárhely: *Brassói Lapok*, 1924. november 23. Háromszék: *Brassói Lapok*, 1924. november 26. 2., Brassó: *Brassói Lapok*, 1924. november 28. 3., Kézdi-orbai szék: *Brassói Lapok*, 1924. november 29. 2., Sepsiszentgyörgy: *Brassói Lapok*, 1924. december 1. 1–2., Maros-Torda: *Brassói Lapok*, 1924. december 8., Kolozsvári kereskedők nyilatkozata: *Brassói Lapok*, 1924. december 11. Szabolcska Mihály arról nyilatkozott, hogy akkor fordult el Bernádytól, amikor kiderült, hogy a bécsi emigránsok embere. *Brassói Lapok*, 1924. november 28. A temesvári OMP tagozat Bernády melletti állásfoglalását „Jászista-puccsnak” és Paál Árpád aknamunkájának tulajdonították. *Brassói Lapok*, 1924. december 11. 1925 elején Bernády Nyílt levéllel fordul a székelyföldi közélet képviselőihez, és cáfolja a vele kapcsolatos, az első világháború alatti székelyföldi állat-felvásárlásokban elkövetett visszaélésekről és a pártegység bontásról szóló vádakat. *Ellenzék*, 1925. január 12. 7., Válaszok, *Ellenzék*, 1925. január 17. 3. 1925. január 22. 3., 1925. január 23. Hasonló módon Szabolcska Mihállyal is tisztázta a félreértéseket. Bernády György: Egy alázatos kérelem Szabolcska Mihály úrhoz Temesvárra. *Ellenzék*, 1925. február 6. 9.

²⁶⁴ Senki sem törődik Máramaros hetvenezer magyarjával. *Ellenzék*, 1924. november 23. 3., Hol vannak az Ókirályságbeli magyarok? *Ellenzék*, 1924. november 27. Spectator: Nyilvános vallomás. *Ellenzék*, 1924. december 12. „*Olyan munkát akarok látni, amely a rusnya magyar tömeget fölvevillanyozza, megmozgatja, mely az erők szervezettebb tömege által méltányosabb és jelentősebb súlyt képviseljen a hatalommal szemben. Lehetetlen ölbe tett kezekkel tovább bámulnunk arra a politikai furcsaságra, hogy kétmillió tömegnek semmi tekintélye és hatóereje sincs, hogy a frivol szavak és durva cselekedetek bambán álló céltáblájának szerepét játssza.*”

²⁶⁵ Zágoni István: Bernády vagy Ugron? *Keleti Újság*, 1924. november 24. Zágoni szerint a kulturális élet, az iskola és a gazdaság távol van a Magyar Párttól tehát olyan vezetőre van szükség, aki ezeket integrálni tudja. Ugron azzal mondott le, „hogy a megerősödött közöny megtörésére teljesen képtelenek

december 2-án mondott beszédet a parlamentben a király trónbeszéde alkalmából, amely sorra vette a sérelmeket, de egyben a lojalitást is kifejezésre juttatta.²⁶⁶ Ezt követően december 6. után Budapestre utazott és kihallgatásra jelentkezett Bethlen Istvánnál. Erről a találkóról nem találtam semmilyen forrást. De mivel 1924. november 11-én Bernády visszalépett az elnökjelöltségtől, valószínűleg erről előzőleg Budapestről győzték meg.²⁶⁷ Ugron István feltehetően éppúgy, mint az IB-ülésen kitartott azon álláspontja mellett, hogy csak akkor vállalja az elnökséget, ha egyhangú a jelölés. Mivel Kolozsvárt ezt nem tudta elérni, a budapesti kormányzati tényezők segíthettek ebben, az erdélyi magyar politika stabilitásának megőrzése érdekében.

A brassói nagygyűlésen, december 14-én Bernády nem jelent meg. A radikális és kisgazda csoportokat Paál Árpád vezette. A nagygyűlés előestéjén tartott IB-ülésen a legfontosabb határozati pontokban megegyeztek.²⁶⁸ A 234 küldött²⁶⁹ a Vigadóban ülésezett, ahol a szervezők

érzi magát". A közöny oka azonban „nem a népben felébredt valamelyik sorsát megtagadó rossz indulat az oka és forrása” hanem a távolság a „néptömegek élet érdekei” és a pártvezetés között. Kőmíves Lajos: Mikor Ugron elnökjelölt helyett Grandpierre Emil nyilatkozik. *Keleti Újság*, 1924. november 29. Grandpierre szerint a szervezőmunkát a tagozati elnököknek kell elvégezniük. A cikk szerzője megállapítja, hogy Ugron diplomataként 15 évig volt távol Erdélytől, és távol áll minden népi mozgalomtól, alapvetően diplomata alkat.

²⁶⁶ Tárgyilagos beszámolót ad: Bernády György beszéde a kamarában. *Brassói Lapok*, 1924. december 6. A királyi trónbeszéd utáni vita reménykedő dicsérete: Bernády beszéde után. *Keleti Újság*, 1924. december 7.

²⁶⁷ Számjeltávirat, Magyary Antal a Külügyminiszternek, Bukarest, 1924. XI. 30. 228. sz. MOL K 64 1924–27–517. 2. f. Ugron többsége biztosítottnak látszik és Magyary úgy véli, hogy Bernády elnökjelölési tárgyalásainak folytatása a volt marosvásárhelyi polgármester lejáratahoz vezetne.

²⁶⁸ *Iratok ... i. m.* 74–76.

²⁶⁹ Összesen 348 fő kellett volna megjelennie, ha teljes a párt erdélyi szervezetsége, és mindenhol megválasztják a küldötteket. 5 ezer fő után illetve minden megkezdett 5 ezer után, minimum 2500-ig egy fő. 121 választókerület volt akkor Erdélyben. 348 küldött, valamint a 12 tagú elnökség és az IB 35 tagja adta ki a nagygyűlés teljes létszámát (395 fő). Hogyan alakul meg a nagygyűlés? *Ellenzék*, 1924. november 22. Az eredeti szabályzat szerint 2000 fő után lehetett volna egy küldöttet delegálni. Tehát szűkült a küldöttek köre.

A november 18-i IB-ülésen elfogadták azt is, hogy ha tagozati közgyűlés nem tartható, akkor a helyi IB delegál küldöttet, ahol ez nem jött létre, ott a Magyar Szövetség volt helyi vezetése bíz meg küldötteket, ahol pedig ez sincs, ott

eleve saját embereikkel töltötték meg a termet, összesen kb. 1500-an voltak jelen. Így a később érkező, az előző estét végig együtt töltő „baloldali”, „radikális” „kisgazda” (volt Bernády-párti) híveknek alig jutott hely.²⁷⁰ Ugron elnöki beszéde, a tagozati hozzászólások, Csetri János munkás beszéde az egységet erősítette, és a kormányzati magyarságpolitikával szemben fogalmazták meg kritikus határozataikat az iskolakérdésben és a telepések ügyében.²⁷¹ Belső kérdésként Grandpierre szabályzatmódosító javaslatán túl Barabás Bélának a zsidókérdésben benyújtott határozati javaslata volt a legfontosabb.²⁷² A kalotaszegi tagozatot (Kós Károly néppárti, kisgazda híveit) képviselő Deutscher Géza volt az egyedüli, aki kritizálta a Magyar Párt eddigi érdekvédelmi és szervező munkáját, de belefojtották a szót és Gyárfás Elemér azonnal sorolta a pártmunka nehézségeit. A szociáldemokratákat képviselő Bartha Károlynak²⁷³ pedig nem adtak lehetőséget a felszólalásra. A korabeli magyar és román sajtóvisszhang a nagygyűlés eredményének a párttagozatok megszerveződését (a párt ténylegesen országossá válását), legnagyobb érdemének pedig a pártegység megőrzését tartották.²⁷⁴

a magyar egyházak és társadalmi intézmények vezetőinek ideiglenes tanácsa adja a megbízást. *Iratok ... i. m. 73–74.*

²⁷⁰ György Dénes visszaemlékezése. A kéziratot Borcsa János gondozta. OSZK Kéziratár 625. fond., 2788/99. 272–274.

²⁷¹ Később 1925 januárjában a román sajtóban Csetri felszólalása miatt a bolsevizmus támogatásával támadták az OMP-t és Grandpierre Emilt – aki erre hivatkozva be is nyújtotta a lemondását.

²⁷² Az Országos Magyar Párt 1924. évi december 14-én megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. 1. sz. 27–32. Makkai Sándor dr. ref. püspökhelyettes által előterjesztett határozati javaslat az iskolaügyben; Vetrány Viktor dr. által előterjesztett határozati javaslat a nyelvhasználat tárgyában; Sándor József kamarai képviselő által előterjesztett határozati javaslat; Török Bálint dr. által előterjesztett határozati javaslat az agrár-sérelmek tárgyában; Az intéző-bizottság határozati javaslata a telepések ügyében; Barabás Béla dr. előterjesztett határozati javaslata a zsidóságot illetően; Peredy György határozati javaslata a kivándorlás elleni küzdelem tárgyában; Sebesi János dr. határozati javaslata a közigazgatás és a választójog reformja tárgyában. Az egész nagygyűlésről részletesebben: György Béla: *A romániai ...* 63–64.

²⁷³ Bartha tagozati küldött volt és egyben prominens romániai magyar szociáldemokrata vezető.

²⁷⁴ Jancsó Benedek: *A román közvélemény és a Magyar Párt brassai nagygyűlése.* MOL K 28 153–258 (I) -1925-O-37. 14. f.

3.5. Kampányértelmezés és a következmények

Miről is szólhat ez a történet? Létrejött egy kényszerhelyzetekkel küzdő politikai érdekképviselő, amely az addigi (többségi politikusként, állami, önkormányzati tisztviselőként szocializálódott) politikai vezetői kultúrája alapján szervezi tevékenységét. Grandpierre és Ugron saját szerepüket Magyarország erdélyi megbízottjaiként fogják fel. Legitimálásuk számukra magától értetődő, hisz azon állam politikai vezetésének bizalmát élvezik, ahonnan elszakítottak és ahová reményeik szerint egyszer visszakerülhetnek. Abból indulnak ki, hogy a romániai magyarság hozzájuk hasonlóan továbbra is a magyar államisághoz kapcsolódik. Az újrászerveződő erdélyi magyarság közvéleménye számára – amelyet a magyarországi sajtó helyébe lépő, megújult, októbertákkal tele erdélyi hírlapirodalom teremt meg – azonban a legitimitást a Románián belüli szervező és érdekképviselő munka jelenti. Az orgánumok véleményvezérei, a politikai élet aktivistái is ezt kérik számon (Paál Árpád, Zágoni István, Sulyok István, Krenner Miklós, Dózsa Endre és mások). A budapesti kormányzat magyarságpolitikájában pedig az 1910 előtti magyarországi nemzetiségi pártok (Erdélyi Román Nemzeti Párt és a szászok) mintájára szeretnének egy a romániai magyarság egészét megszervező pártot létrehozni. Ennek élére nézték ki Bernády Györgyöt Budapesten, aktivitása, múltja, román kapcsolatai és nem utolsósorban a Tătărescu-ügyben tanúsított magatartása alapján. Valószínűleg ennek érdekében instruálta Bánffy Miklós az *Ellenzéket*, de nem konzultált Ugron Istvánval, illetve Grandpierre Emillel. Míg az *Ellenzék* a pártszervezés szükségességét szorgalmazta, a polgári radikálisnak számító és Magyarországgal szemben is kritikus *Keleti Újság* az addigi pártszervezés és működés demokratizmusát hiányolta, de mindkét orgánum Bernády presztízsét építette, és kapcsolódtak hozzájuk a bánági és partiumi nagyvárosi lapok is. Az így kialakított közvélemény azonban mind az addigi meghatározó magyar politikai elit, mind az egyházak érdekeit sértette. Ugyanakkor ebben a kampányban tudatosították a népkisebbségi külön helyzet sajátosságait és az állampolgári egyenrangúság elvárásait. Az egyházak nemcsak azért fontosak, mert a legnagyobb megmaradt magyar intézményhálózatot adják, hanem mert épp 1924-ben születtek meg az egyházi és a magyar nyelvű oktatás ellen Anghelescu oktatási miniszter rendeletei, törvényjavaslati. Az ezzel kapcsolatos tárgyalásokon az egyházvezetők érveit nem

vették figyelembe. Tehát itt nem pusztán az egyházak pozíciófáltéséről, konzervativizmusáról volt szó, hanem arról, hogy ha egy a mindenkori kormánnyal kiegyezésre törekvő politikai vezetője van a magyarságnak, nem biztos az egyházi intézményrendszer fenntartása. Ugyanakkor tartani lehetett attól, hogy az új elnök aktivitása az addiginál jobban megosztja a magyarságot, és újabb hatalmi harcok tagolhatják az egységes fellépést. Az egyházi vezetők illetve Ugron, Bethlen György, Grandpierre Emil nem az egységet, hanem a stabilitást, illetve a politikai vezetés legitimitását látták veszélyeztetve a közvélemény nevében megszólaló közírók kritikája révén.

A sajtóvita a Bernády melletti és ellenében szóló érveit a következő ellentétpárokban lehet összefoglalni:

a) Nem átmeneti állapotról van szó a kisebbségi helyzetben, hanem eljött a cselekvés ideje.

b) Nem pusztán elnökváltásról, hanem a párton és a közösségen belüli rendszerváltásról volna szó. Az erdélyi politikát meghatározó arisztokráciával szemben a városi polgárság dominánssá válása a tét. A gróftól és diplomatától egy modern városépítő válhatná a pártvezéri szerepben.

c) Elnökváltás közös, szűk körű vezetői akarattal történhet meg, vagy elnökválasztás révén a területi szervezetekből kiinduló kampány nyomán.

d) Nem a reprezentáció az elsődleges a magyarság vezetőjénél, hanem az aprómunka. Nem elnököt, hanem népvezért választanak.

e) A politizálását önmaga finanszírozó politikussal szemben egy dolgozó ember (alkalmazott) az új jelölt, akit pártelnökként meg kell fizetni.

f) A kolozsvári elit helyett egy marosvásárhelyi képviselné a magyarságot.

g) A magyarság egysége vagy a magyarság aktív önszerveződése a meghatározóbb kérdés?

A budapesti döntést alapvetően a stabilitás igénye határozta meg. Tehát olyan politikai szerkezetre volt szükség, amely egyben tartja a különböző területi, gazdasági, társadalmi és világnézeti törekvéseket. Mindez az egyébként pártpolitikailag megosztott többségi nemzet országegységesítő és diszkriminatív magyarságpolitikájával szemben vált szükségessé. Ezért kellett Bethlen Istvánnak kiegyeznie az egyházi vezetőkkel és az addigi mozgalmak vezetőivel.

Ugron István két évig látta el pártelnöki feladatát. Ez a két év a csucspaktum újratárgyalásának, az első népszövetségi beadványok elkészítésének, a liberálisokkal meg nem kötött, de működtetett közigazgatási választásokra szóló paktum, ugyanakkor a reménytelen iskolaküzdelmek időszaka.²⁷⁵ Közben a kalotaszegi tagozatot²⁷⁶ és Bernádyt is sikerült a párton belül tartani. Grandpierre Emil 1925. őszi távozása után az ő kolozsvári adminisztratív irányító szerepét Bethlen György vette át.²⁷⁷ De Bethlen nemcsak ezen kolozsvári centrális szerep révén erősödött meg az elnökségen és az IB-n belül, hanem a Jakabffy Elemérrel, Gyárfás Elemérrel, Hegedűs Nándorral, Pál Gáborral kialakított bizalmi kapcsolatai miatt is. Ugyanakkor Deák Gyula kolozsvári irodavezető, Inczedy-Joksmán Ödön, Willer József a párt kolozsvári és bukaresti adminisztrálásában segítettek.

1926-ban Ugron István felmondta a néppárti paktumot a liberálisokkal remélt februári közigazgatási választásokon állítandó közös választási lista érdekében.²⁷⁸ Ez komoly sikert hozott nem csak az önkormányzatokban, hanem a választói névjegyzékek kiegészítésében

²⁷⁵ Magyar egyházak állásfoglalása az iskolarendelethez. *Magyar Kisebbség*, 1924. 4. sz. 184., Gál Kelemen: Az elemi iskolai törvényjavaslat. *Magyar Kisebbség*, 1924. 10. sz. 406–413. Uő: Az elemi iskolák államosítása. *Magyar Kisebbség*, 1924. 12. sz. 499–507., Uő: A népiskolai törvényjavaslat a kisebbségek szempontjából. *Magyar Kisebbség*, 1924. 13. sz. 542–549., Spectator [Krenner Miklós]: Szicíliai vecsernye és Bertalan éjszakája Aradon. *Magyar Kisebbség*, 1924. 17. sz. 689–703., Uő: Középiskolai körkép. *Magyar Kisebbség*, 1924. 19. sz. 759–761.

²⁷⁶ A Kós Károly és Bárdos Péter meghatározta tagozat nagygyűlésén bírálta a pártvezetést Deutschek Géza brassói felszólalásának megakadályozása és a párt szervezetlensége, a kiszegazda tömegek problémái iránti érdektelensége, belső demokratizmusának hiánya miatt. Várady Aurél a pártvezetés nevében visszautasította a vádak. Kós Károly az OMP rendkívüli közgyűlésének összehívását javasolta; a Brassóban elmaradt politikai jelentés szabad vitáját kérte. Paál Árpád azt hangsúlyozta, hogy az OMP nem ellenzéki, hanem népkisebbségi képviselő. Bárdos Péter pedig egy részletes kiszegazda programot adott. A kalotaszegi magyarság nagygyűlése. *Ellenzék*, 1925. február 5. A később Néppártként kiváló csoportosulás politikai elemzését adja Jancsó Elemér: *A kalotaszegi tagozat gyűlése*. MOL K 28 153–258(I)–1925–0–130. 299–315. f.

²⁷⁷ Grandpierre Emil levele Bethlen Istvánhoz, Budapest, 1925. november 23. Ráday Levéltár, C 121.

²⁷⁸ György Béla: *A romániai...* m. 79–84.

is. Azonban a király rövidesen Averescut nevezte ki a kormány élére, és a Néppárt szervezte meg az új parlamenti választásokat májusban, ahol újra választási paktumra készültek az OMP-vel. Ezt az alkalmat használta fel Ugron István a pártelnöki posztról való lemondásra, hivatkozva arra, hogy az előző megállapodás ő mondta fel a most kormányra került Averescu-féle Néppárttal.²⁷⁹ Ugyanakkor itt már nem volt kérdés az utódlás Bethlen György javára. Egyedül Bethlen István támasztott kétségeket a felől, hogy mennyiben lesz támadható az OMP elnöke a magyar miniszterelnökhöz fűződő rokoni (unokatestvéri) kapcsolatai miatt. Ebben a kérdésben az egyházi vezetők megint egységesen foglaltak állást, miszerint bárki is lenne az OMP elnöke a bukaresti kormányzat ugyanúgy támadná.²⁸⁰

Ezt követően Bethlen István is elfogadta a helyzetet, és aktív paktumpolitikára biztatta Bethlen Györgyöt. *„Most nagy az értéketek, úgy bent, mint kint. Bent, mert számot jelentetek. Kint, mert nagy érték reájuk nézve, ha jó bizonyítványt állítottok ki. Ezt ki lehet, és ki kell használni. Értéketek rövid életű lesz. Annyit fogtok megszerezni, amit 2-3 hónap alatt meg tudtok kapni. Azután értéketek rohamosan csökkeni fog. Arra törekedjétek, hogy nélkülözhetetlenek legyetek később is. Fődolog, hogy most jól beorgan[i]zálódjatok vidéken. Ha azt látnák, hogy paraszt, munkás nem hallgat reátok, minden értéketek elveszne. Ismétlem, óriási fontosságú, hogy mind együtt legyetek és maradjatok.”*²⁸¹ Itt a nagypolitikai taktikán túl lényegében a népkisebbségi párt szervezését, az elit politikai legitimitásának fenntartását helyezi középpontba Bethlen István épp úgy, mint a Jancsó Benedek – később tárgyalandó programelképzelésekben – vagy a Bernády-kampányban megfogalmazott népszervezési program.

Ugron lemondásának a paktumpolitika és annak Bethlennek való átadása csak az egyik, a nyilvánosság elé tárt indoka volt. Valójában belefáradt a Bernády Györggyel és Sándor Józseffel folytatott román pártpolitikai orientációval kapcsolatos harcokba és úgy látta, hogy az általa képviselt „jogainkból semmit fel nem adni, de a magyarság

²⁷⁹ Jakabffy Elemér: Ugron István lemondása. *Magyar Kisebbség*, 1926. 8. sz. 277–282.

²⁸⁰ Az elnökváltás körülményeiről és Bethlen György kész helyzet elé állításáról részletesen: György Béla: *A romániai...* i. m. 86–91.

²⁸¹ Bethlen István levele Bethlen Györgyhöz, érkezett: 1926. április 25. Idézi György Béla uo. 90.

számára a lehető legtöbb előnyt biztosítani”²⁸² elvhez Bethlen György ragaszkodik a legkövetkezetesebben. Ugyanakkor ő rendelkezik azzal az erdélyi és magyarországi hatalmi befolyással, amely az Erdélybe visszatért Bánffy Miklóssal szemben az addigi pártmunka folytonosságát meg tudja őrizni.²⁸³ Az, hogy Bánffy Miklós hazatérése és Erélyben kifejtett munkássága mennyiben volt Bethlen István magyarságpolitikájának része, külön kutatás tárgya lehet. Hipotetikusán azt mondhatjuk, hogy Kolozsvárról nézve Bethlen György dominanciája stabilizálta a romániai magyar politikai érdekcsoportok működését, míg Budapestről nézve Bánffy Miklós a romániai magyar kulturális elit integrálását biztosította és Bukarest számára pedig egy lehetséges vezetői alternatívát, és ezzel stabilizált. Kialakultak a romániai magyar kisebbségi politizálás stratégiai keretei.

²⁸² MOL K 64 1926–27a–218. Közölve: Melléklet [Ugron Istvánnak, az OMP elnökének lemondása.] *Magyar Kisebbség*, 2000. 4. sz. 90. [88–92.]

²⁸³ Uo. 91–92.

4. A múlt mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940–1944

Ez a tanulmány arra keresi a választ, miként változott meg az (észak-) erdélyi magyar kisebbségi elit politikai ideológiája és stratégiája a második bécsi döntés után. Mindezt két témakörön keresztül szeretném vizsgálni: a nemzetiségpolitika (4.2.) terén és a zsidókérdésben kialakított álláspont (4.3.) révén. Mindezek tárgyalása előtt azonban át kell tekintenem az Erdélyi Párt önszemléletének kereteit (4.1.) is.

Nem foglalkozom részletesen az Erdélyi Párt történetével és Észak-Erdély társadalmi, gazdasági átalakulásával, mert megtették ezt mások.¹ A párt máig lappangó iratanyagának hiányában tanulmányomban napilapok közleményeire (*Ellenzék*, *Keleti Újság*), parlamenti megnyilatkozásokra és egyéb publikált forrásokra támaszkodtam.

Kulcskérdésem, hogy a 22 éves romániai kisebbségi helyzetben szerzett tapasztalatok hogyan alakították a többségi helyzetbe került politikai elit társadalmi és politikai nézeteit. Mire használták ezeket

¹ A témában 2005-ben kutattam, majd a Teleki László Intézet konferenciáján tartottam róla előadást. Ez a fejezet a konferenciakötetben megjelent dolgozat javított változata: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940–1944. In *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Szerk. Czoch Gábor, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006, 237–292. Időközben elkészült a *Limes* című folyóirat 2006. 2., általam szerkesztett észak-erdélyi tematikus száma, amely az egész kérdést 9 tanulmányban, kiterjedtebb gazdasági-társadalmi összefüggésben tárgyalja. A politikai és eszmetörténeti változásokat illetően dolgozatommal párhuzamosan két kitűnő összefoglalás született: Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”*. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944. Budapest, Napvilág, 2008. 188. [Politikatörténeti Füzetek XXV.]; Horváth Sz. Ferenc: *Nép-csoportpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-Erdélyben*. *Múltunk*, 2006. 3. sz. 102–143. Mindkét szerzőnek ezúton mondok köszönetet azért, hogy kéziratukat még megjelenésük előtt elolvashattam. A kérdéskör irodalmának színvonalas digitális szövegtára: Sárányi Tamás–Tóth Bartos András: *„Kis magyar világ”*. *Észak-Erdély 1940–1944 között*. <http://www.adatbank.ro/belso.php?alk=66&k=5> [2012.03.10.]

az élményeket, illetve hogyan dolgozták fel azokat a nyilvánosságban, a közös nemzeti emlékezetbe integrálva?

4.1. Az önszemlélet keretei

4.1.1. A 20. századi erdélyi magyar politika 1944-ig négy meghatározó politikai intézményében dolgozott ki *jövőképeket* és *érdekérvényesítő stratégiákat*. Az *Erdélyi Szövetség* (1914–1918) mint politikai nyomásgyakorló csoport az erdélyi magyar szupremácia megőrzése érdekében nagy állami beruházásokat (telepítés, iparfejlesztés) javasolt, és a vegyes lakosságú régió belül a magyarlakta területek (főleg a Székelyföld) kiemelt fejlesztését helyezte programja középpontjába. Erdély gazdasági, katonai és nemzetiségpolitikai megsegítését mint a magyar állam biztonságpolitikai kulcskérdését jelentették meg.² Az impériumváltás után néhány hónapig a Magyar Szövetség, majd 16 évig az *Országos Magyar Párt* (OMP, 1922–1938), mint a romániai magyar közösség egészének reprezentánsa, kisebbségi pártként működött. A párt vezetői – saját, informális köreikben – a magyarság pozícióinak megőrzésében, a történelmi Magyarország viszonylataiban gondolkodtak. Bízta abban, hogy a nemzetközi erőviszonyok megváltozásával Erdély állami hovatartozását is újra lehet rendezni. Kifelé, illetve nyilvánosan saját társadalmuk irányában a nemzeti autonómia igényét fogalmazták meg. Választott képviselőik által irányítva, saját intézményeiken keresztül ajánlották megoldhatónak a romániai magyarság integrációját. A magyarság mint nemzeti közösség kollektív jogainak elismerését és ebből adódóan a nemzeti, illetve székely önkormányzatiság megvalósításának igényét az 1918-as gyulafehérvári határozatokra és az 1919-es kisebbségvédelmi szerződésre alapozták. S mindezek nemzetközi érvényesítésére a Nemzetek Szövetségének kisebbségvédelmi rendszerét igyekeztek felhasználni.

A sérelmekre koncentrááló OMP, kényszerűen a román nemzeti mozgalom 1918 előtti követeléseire, a nemzetközi kisebbségvédelmi normákra és a liberális jogállamiság alapelveire hivatkozott. A magyarországi diplomácia is ezeknek az alapértékeknek az érvényesítését kérte számon a román kormányzatoktól. A harmincas évek végéig az OMP

² Balaton Petra: *A székely akció története*. Cartofil, Bp., 502.; Bárdi Nándor: *Az erdélyi magyar (és regionális) érdekek megjelenítése az 1910-es években*. *Magyar Kisebbség*, 2003. 3. 93–105.

vezetői a saját társadalmukról mint politikailag egységes, de társadalmilag rétegzett, regionális sokféleséggel bíró szerkezetről gondolkodtak a Tisza István politikájából örökölt konzervatív-liberális alapokon.³ A *Magyar Népközösség* (MN) 1938–1940, amely a királyi diktatúra időszakában jött létre, az egyetlen romániai korporatív politikai szervezeten, a Nemzeti Újjászületés Frontján belül próbálta megszervezni a magyarságot mint etnikai-kulturális közösséget. A harmincas évek nemzeti intézményi összezárkozásának folyamatából a Népközösséget vezető új elitben (EMGE, Hitel-kör, Bánffy Miklós köre) új nyelv és nemzetközösségi stratégia alakult ki.

Miközben magától értetődő módon bíztak a kisebbségi helyzetet megszüntető revízióban, saját társadalompolitikai stratégiát fogalmaztak meg. Ennek lényege az osztályellentétek lebontása a nemzetileg szervezett társadalmon belül az új társadalmi szervezetek (pl. Tízes szervezet, szövetkezetek) és a nemzetnevelés révén. Az egyosztályú társadalom jövőképe közel állt a magyarországi reformkonzervatív ifjúsági mozgalmakhoz és a részben azokból kibontakozó hivatásrendiséghez. Kulcskérdésnek tartották az új magyar középosztály és értelmiség megteremtését. Az ipari és gazdasági pályákra való orientálódás és a felnőttképzés állt elgondolásaik középpontjában; fokozatos, generációkon átívelő társadalmi mobilitásban gondolkodnak. Az egyházi iskoláztatáson (kollégiumi nemzetnevelésen) keresztül új falusi intelligencia megteremtését, majd annak következő generációjából új városi középosztály és értelmiség létrejöttét remélték. Az utóbbi réteg hivatását a nemzeti társadalom szolgálatában, a közösségi érdekeknek alárendelt életpályákban látták.⁴ Az 1940–1941-ben létrehozott

³ Lényegi összefoglalást ad erről Mikó Imre: Erdélyi politika. *Hitel*, 1940–1941. 2. sz. 176–182. Az OMP aktuális nézeteit jól reprezentálják a kétévente megrendezésre kerülő nagygyűlések. A legutolsó sepsiszentgyörgyi nagygyűlés anyaga: *Népkisebbségi kívánságaink és feladataink. Az Országos Magyar Párt kisebbségi és történelmi szakosztályának 1935 május hó 25-én és 26-án Oradeán megtartott tanácskozásainak előadásai és vitaanyaga*. Közzéteszi: Jakabffy Elemér, I. köt., Lugoj, Magyar Kisebbség, 1935.; *Népkisebbségi kívánságaink és feladataink. Az Országos Magyar Párt kisebbségi és történelmi szakosztályának 1937 szeptember hó 3-án Sepsiszentgyörgyön megtartott tanácskozásainak előadásai és vitaanyaga*. Közzéteszi: Jakabffy Elemér, III. köt., Lugoj, Magyar Kisebbség, 1937.

⁴ A Magyar Népközösség meghatározó személyiségei társadalompolitikai elképzelésiről: Horváth Ferenc Szabolcs: A romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas években. *Magyar Kisebbség*,

Erdélyi Párt (EP) reformkonzervatív ideológiája megpróbálja mindhárom korábbi hagyományt ötvözni: saját régiójának pozíciókat és forrásokat szerezni az észak-erdélyi magyarság megerősítésére; fenntartani az észak-erdélyi magyarság feletti politikai integrátori szerepet, megőrizve a nemzeti és nem politikai értékek szerinti önszerveződést – s közben a korporatív nemzeti társadalompolitika jegyében próbálja újrászervezni társadalmát.

4.1.2. Észak-Erdély átalakulása során az Erdélyi Párt és a budapesti kormányzati politika szétválaszthatatlanul összekapcsolódik. Ha töréspontokkal akarjuk korszakolni az adott éveket, akkor közigazgatási szempontból hat időszakot különíthetünk el: a második bécsi döntés és a magyar csapatok bevonulása közti néhány napot (1940. augusztus 30. – 1940. szeptember 11.); az észak-erdélyi katonai közigazgatás időszakát (1940. szeptember 11-től –1940 november 26-ig); a polgári közigazgatás korát Magyarország német megszállásáig (1944. március 19-ig); a Sztójay-kormány időszakát, amely az észak-erdélyi főispánok egy részét lecserélve háborús végjátékot folytatott; végül az ezt követő Lakatos-kormány hónapjait, amelyre a román kiugrás nyomta rá a bélyegét, illetve a szovjet csapatoknak a fokozatos előrenyomulása az észak-erdélyi hadműveleti területen (1944. október elejéig, amikor a szovjet csapatok megszállták Kolozsvárt is). Ezek közül igazából – az impériumváltáson túl – a polgári közigazgatás bevezetése és a román kiugrás utáni helyzet jelentett igazi változást. Az adott időszak kormányváltásai nem tekinthetők töréspontoknak, hiszen az Erdélyi Párt a régió politikai ügyeiben 1944. március 19-ig meghatározó szerepet játszott.⁵ Így tehát a közigazgatási változások mellett a regionális érdekérvényesítést folytató *Erdélyi Párt történetének szakaszai* révén lehet megragadni a politikai változásokat.⁶

2003. 2–3. sz. 368–386.; Gál Balázs–Berényi Viktor [Hajdú-Farkas Zoltán–Tánczos Vilmos]: A szociálpolitikus Venczel Józsefről. 1936–1940. *Harmadkor*, 1985. 2. sz. 5–26.

⁵ Teleki Pál kormánya a második bécsi döntéstől; Bárdossy László kormánya 1941. április 4-től; Kállay Miklós kormánya 1942. március 9-től; Sztójay Döme kormánya 1944. március 22-től; Lakatos Géza kormánya 1944. augusztusától októberig.

⁶ Az Erdélyi Párt ideológiájának a következőknél árnyaltabb vázlatát adja Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”*. ... i. m. Ez a dolgozat az önszemléletből,

Az *első időszak*, a párt létrejötte, 1940 októberétől 1941 májusáig tartott. A 385 fős budapesti képviselőházban 260 választott és 125 behívott képviselői hely volt. Ebből – az 1940. XXVI. tc. felhatalmazása alapján – 63 képviselői helyet (48 magyar, 3 német és 12 román) biztosítottak az Észak-Erdélyből behívottaknak.⁷ A 45 behívott erdélyi magyar képviselőből alakult meg 1940. november 14-én az Erdélyi Magyar Képviselők pártonkívüli csoportja kormánytámogató programmal. A csoport elnöki tanácsát Pál Gábor, a behívott erdélyi képviselők csoportjának vezetője, gróf Teleki Béla, az EMGE – a legnagyobb erdélyi tömegszervezet – vezetője és Ember Géza szatmári földbirtokos, a miniszterelnök bizalmi embere alkotta.

Teleki Pál eredeti elképzelése szerint a reintegráció és a nemzeti-széppolitikai célok elérése érdekében Erdély kérdését ki kellett vonni a pártpolitikából.⁸ Ezt azonban az 1940 októberében kormányzó Magyar Élet Pártjából (MÉP) épp kivált Imrédy Béla vezette Magyar Megújulás Pártja, a nyilas pártok és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) sem fogadták el. Kolozsvárt pedig Bethlen György és Pál Gábor az Országos Magyar Pártot szerette volna újrászervezni, majd miután ez lekerült a napirendről, a Magyar Népközösség volt aktivistái az Erdélyi Magyar Szövetség mint nem politikai, hanem társadalmi ernyőszervezet létrehozását tervezték. Ez utóbbi azonban 1941 első hónapjaiban része lett az Erdélyi Párt (EP) tagozatainak. Egyedül a kolozsvári Tízesek Szervezet működött külön szervezetként, de az is EP kolozsvári tagozatának keretein belül, 1944-ig.⁹ A különböző magyarországi ellenzéki

a politikai pozíciókból indul ki, míg Egryt a párt erdélyiségkép-termelése és legitímációs ideológiája érdekli.

⁷ A román képviselőket a román-magyar viszonyra hivatkozva nem hívták meg. Később a felsőházi megyei jelöléseknél pedig a felkért román személyek utasították vissza a részvételt.

⁸ Ezzel egyben a saját MÉP-en belüli pozícióit is megerősíthetőnek, vélte az 1940 nyara óta készülődő, Imrédy Béla vezette kiválás esetére. Csatári Dániel: Erdélytől Európáig. In Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992, XIV–XVI.

⁹ 1940. december 19-én az NK Szomszédsági szervezetének kolozsvári elnöksége ülésezett, és elindították az Erdélyi Magyar Szövetség szervezését. *Ellenzék*, 1940. december 20. 8., a másnapi ülésen 200 tizedes és főtizedes jelent meg, korábban a kolozsvári lakosság kb. kétharmada volt beszerelve és ezt az építkezést kívánták folytatni. *Ellenzék*, 1940. december 21. 3., Címkezés nélkül az EP 1941. május 28-i alakuló ülésén elfogadott munkatervben is megjelent

pártok erdélyi szervezkedése azzal a veszéllyel járt, hogy ennek révén a kormány erdélyi befolyása csökken. Ezért az 1940. december 13–15-i erdélyi képviselői értekezleten döntöttek az Erdélyi Párt létrehozása mellett, majd a megyei tagozatok létrehozása után, 1941. május 28-án került sor a kolozsvári zászlóbontásra és a vezetők megválasztására. A párt elnökévé Teleki Bélát választották, ügyvezető alelnöknek Albrecht Dezsőt, a parlamenti csoport vezetői, Ember Géza és a csíki székelység reprezentánsa, Kolumbán József lettek. A párt főtítkára, Mikó Imre, és a pénztárosa Vita Sándor, Albrechtel együtt a *Hitel* folyóirat köréhez tartozott. A behívott 50 erdélyi magyar képviselőből¹⁰ 36-an tartoztak az EP-hoz, 7-en a Magyar Élet Pártjába léptek be, 1 imrédysta, 1 képviselő pedig a kisgazda frakció tagja lett, 5-en párton kívüli képviselőként tevékenykedtek. (Köztük Bethlen György, az OMP volt elnöke és Pál Gábor, aki 1940 decemberében lépett ki az EP frakciójából.) Az EP-i új frakció létrehozása a parlamenti erőviszonyokat nem módosította, mert a ténylegesen 369 tagú képviselőházban 221 helye volt a Magyar Élet Pártjának (MÉP). A kormánynak tehát az őt támogató EP, a katolikus Néppárt és a kárpátaljai képviselők nélkül is megvolt a parlamenti többsége. Az EP-nek 1942 januárjára 700 helyi szervezete és 243 500 tagja volt. A magyarországi pártoktól eltérő módon az EP budapesti irodája – folytatva a kisebbségi viszonyok között kialakult rendszert – döntően a regionális ügyek, a minisztériumi kijáráások, ajánlások intézésével foglalkozott.¹¹

A párttörténet *második szakasza* 1942 februárjáig tartott, amikor Bár dossy miniszterelnök szerette volna a MÉP-be integrálni az erdélyi képviselőket. Ennek érdekében az EP vezetőinek megkérdezése nélkül újabb erdélyi képviselőket hívott be a parlamentbe, de néhány napon belül kénytelen volt visszakozni és az EP-hez tartozó újabb képviselőket

az erdélyi magyar politikamentes egységes társadalmi szervezet elképzelése. *Ellenzék*, 1941. május 29. 4., 1944. augusztusában a szervezetet „egységes belső fronttá, igazi polgárórséggé” szeretnék formálni. Nagy Géza: Új élet az ősi falak között. *Ellenzék*, 1944. augusztus 12. A román háborús kiugrás után a szomszédsági szervezetben tizedes találkozókat tartanak Kolozsvár szerte. Puskás Lajos: Magyarok összetalálkozása. *Ellenzék*, 1944. augusztus 25. 3.

¹⁰ Mikó Imre: A magyar országgyűlés. *Hitel*, 1943. 11. sz. 751–760.

¹¹ Albrecht Dezső, az EP ügyvezető alelnökének beszámolója. *Ellenzék*, 1942. január 19. 5.

behívni.¹² A konfliktust végül a MÉP és az EP közti pártszövetséggel, illetve annak júniusi megújításával oldották fel.¹³ A két párt közötti megállapodás értelmében Bárdossy miniszterelnök pártvezérségét az EP is elfogadta. Megegyeztek abban, hogy a törvényjavaslatokról a két párt egységes álláspontot alakít ki. S ami talán a legfontosabb: a MÉP továbbra sem szervezkedik Erdélyben. Teleki Béla, az EP vezetője a pártszövetség megkötése alkalmából adott nyilatkozatában sokadszor emelte ki, hogy az EP létrehozásának eleve az volt a célja, hogy Erdélyt távol tartsa a pártpolitikától, és megőrizze a kisebbségben kialakult magyar egységet.¹⁴ Az EP lapjának számító *Ellenzék* azt hangsúlyozta, hogy eddig a kormányzat „egy történelmileg megkárosult magyar tömeget látott az erdélyiekben. Mától kezdve azonban a kormánypárt is az élet minden vonalán belső kérdésként kezeli az erdélyi magyarság törekvéseit és kívánságait”¹⁵. Lényegében az történt, hogy az erdélyi politikai élet integrálása érdekében az EP az országos ügyekben alárendelte magát a kormánynak. Ezt a pártszövetséget a Bárdossyt a miniszterelnökségben és a pártvezérségben felváltó Kállay Miklóssal 1942 júniusában megerősítették. Kállay többször járt Erdélyben, és nagy ívű fejlesztési programokat jelentett be, de a háborús körülmények között ezek megvalósítására már nem sok esély mutatkozott.

Az EP történetének *harmadik szakasza* is a világháborús viszonyokhoz, nevezetesen az 1943 őszen a szovjet és az olasz fronton bekövetkezett változásokhoz kapcsolódik. Teleki Béla az EP szeptember 12-i, kolozsvári nagygyűlésén elmondott beszédében kifejtette, hogy a világháború *nem világnézeti harc, hanem hatalmi érdekek körül forog*. S ebből adódóan a háború utáni tárgyalásokban nem az adott politikai rendszer, hanem az aktuális hatalmi pozíció fog számítani. Ezért fontos az egység megőrzése, mert ettől függ, hogy milyen fegyveres és lelki erőt képvisel az ország. Ezért bírálta azt a helyzetet, hogy

¹² Az 1942. február 12-i javaslatban 7, az erdélyi közéletben alig ismert név, majd a február 14-i javaslatban 6, az EP-hoz tartozó személy szerepelt. Ezeket a képviselőket lényegében az időközben meghaltak és lemondottak helyére (8 fő) és a be nem hívott román nemzetiségű képviselők helyére delegálták. *Ellenzék*, 1942. február 13. 2., *Ellenzék*, 1942. február 15. 3., *Ellenzék*, 1942. február 16. 3.

¹³ *Ellenzék*, 1942. február 28. 1.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Rendkívüli jelentőséget tulajdonítanak politikai és diplomáciai körökben a MÉP és az Erdélyi Párt szövetségének. *Ellenzék*, 1942. március 3. 8.

a zsidókérdést a bal- és a jobboldal közti központi kérdéssé tették. A pártelnök szerint a jobboldali pártok abban hibásak, hogy „*ezt a harmadrendű kérdést a megbízható magyarság ismérvévé tették*”¹⁶. A másik oldal hibája pedig abban áll, hogy a demokrácia feltételének tekintik a győri beszéd¹⁷ óta a zsidókérdésben történetek visszacsinálását. Mindezeket a közös nemzeti érdek írja felül. Saját pártját Teleki e stratégia képviselőjének tekintette. „*Erdélyben nem a politizálás a fontos, hanem az építés, a magyarság megerősítése. Igenis büszkék vagyunk arra, hogy Erdélyben depolitizáltuk a tömegeket, hogy politikai nyugalmat teremtettünk. Pártunkat magát sem fogtuk fel a napi értelemben vett politikai pártnak, hanem magyar munkaközösségnek.*”¹⁸

Ez a beszéd több szempontból is fordulópontot jelent. Egyrészt, még néhány nappal a nagygyűlés előtt is újabb kolozsvári intézményi igények jelentek meg: Erdélyi Tudományos Akadémia, Erdélyi Magyar Rádió kolozsvári szerkesztősége, a műegyetem építésének folytatása, a szakképesítést adó középiskolai hálózat kialakítása stb. Amikor azonban szeptember 16-án a miniszterelnök fogadta az EP küldöttségét, már szó sem volt ezekről a kérdésekről; főképp integrációs ügyekről tárgyaltak (iparendélyek felülvizsgálata, munkásügyek, tisztviselők és nyugdíjasok helyzete, agrárkérdések, politikai szervezkedések felülvizsgálata).¹⁹ Másrészt a kolozsvári nagygyűlésen felszóllalt Tamási Áron is, aki azt kérte, hogy az EP teremtsen megfelelő kereteket ahhoz, hogy a szellem emberei elkészíthessék az egységes és igazságos nemzeti társadalom tervét, amelyben a dolgozó tömegek jogait a sajátos magyar szellemiség biztosíthatná.²⁰ A balra szövetségeket kereső kolozsvári nyitást az is jelzi, hogy Mikó Imre nyilvánosan válaszolt az illegalitásban lévő Józsa Béla névtelen levelére.²¹ Ezt követően a munkáskérdés a párt egyik kulcstémájává vált.²² Ugyanekkor

¹⁶ *Ellenzék*, 1943. szeptember 13. 1.

¹⁷ Darányi Kálmán miniszterelnök az 1938. március 5-i győri beszédében jelentette be, hogy Magyarországon van „zsidókérdés” és azt a kormány meg fogja oldani.

¹⁸ *Ellenzék*, 1943. szeptember 13. 1.

¹⁹ *Ellenzék*, 1943. szeptember 18. 5.

²⁰ Tamási Áron: Kérdés és felelet. *Ellenzék*, 1943. szeptember 14. 3.

²¹ Mikó Imre: Válasz egy ismeretlen magyar munkásnak. *Ellenzék*, 1943. szeptember 28. 5.

²² Interjú Márton Áronnal, amelyben az ifjúság és a munkásság ügyét nevezi

előadásorozatot indítottak Kolozsvárt a Tízes Szervezetben, ahol az Erdélyi Párt képviselői (a *Hitel* című folyóirat szerzői) a legfontosabb erdélyi társadalmpolitikai kérdésekről tartottak összefoglaló előadásokat.²³

A *negyedik töréspont* Magyarország német megszállásakor következett be. Ettől kezdve az erdélyi regionális kérdéseknél sokkal fontosabbá vált a megszállókhoz való viszony, miközben a front Erdélyhez közeledett és előbb-utóbb várható volt a román átállás. Ebben a helyzetben az Erdélyi Párton belül két csoport alakult ki. Az Albrecht Dezső meghatározta csoport továbbra is kitartott a kormánytámogató álláspont mellett. Ennek tagjai egy Bárdossy vezette jobboldali egységfront létrejöttében, valamint a szovjet-angolszász ellentétek közeli kirobbanásában és a német győzelemben bíztak, nyár végétől pedig Erdély kiürítését szorgalmazták. A másik, Mikó Imre, Vita Sándor, Demeter Béla, Szász István meghatározta kör elutasította az együttműködést a Sztójay-kormánnyal, a passzivitás felé hajlott. A budapesti németellenes ellenzékkel próbált kapcsolatokat kiépíteni, de miután ennek vezetőit a Gestapo letartóztatta, erre nem volt lehetőség. Így az erdélyi baloldal és a Békepárt képviselőivel kezdtek tárgyalásokat egyfajta regionális egységfront kialakítása, az erdélyi magyarság helyben maradása, javainak megőrzése érdekében. Döntően a mielőbbi magyar kiugrást szorgalmazták.²⁴ Teleki Béla márciusban még bízott a Sztójay-kormánnyal folytatott tárgyalásokban, majd Horthyt próbálta meggyőzni

a két erdélyi társadalmi kulcskérdésnek. *Ellenzék*, 1943. szeptember 27. 2., V. J. – A magyar munkás. *Ellenzék*, 1943. szeptember 30. 1. A székely famunkások helyzetével foglalkozott az Erdélyi Párt. *Ellenzék*, 1943. október 2. 2.; Munkásságunk felemelkedésének lehetősége. [Rézler Gyula írásának ismertetése.] *Ellenzék*, 1943. október 11. 5., Csighy Sándor: A magyar evangéliumi munkásszövetség új munkaéve. *Ellenzék*, 1943. október 14. 5.

²³ *Erdélyi kérdések – magyar kérdések*. Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1943, 115. [Zathureczky Gyula: A magyarság helyzete Európában; László Dezső: Nemzeti társadalmunk erőviszonyai; Venczel József: A székely kérdés lényege; Pál György: A zsidókérdés Magyarországon; Kovrig Béla: A szociális kérdés; Gelei József: Magyar közművelődéspolitikai és nemzetnevelés; Csekey István: Alkotmányunk és a közösségi gondolat; Mikó Imre: Erdély és a nemzetiségi kérdés; Gyulay Tibor: Szabad vagy kötött gazdálkodás; Albrecht Dezső: A jobb magyar jövőendő.]

²⁴ Mikó Imre: Önéletrajz és önbírálat. In Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Kolozsvár, Polis, 2003, 309–310.

a fegyverszünet megkötésének fontosságáról. A Lakatos-kormányban, amely már a román kiugrás (1944. augusztus 23.) után alakult meg, tárccát ajánlottak a számára, de ezt csak akkor fogadta volna el, ha azonnal fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeményeznek. Mikó Imre még márciusban lemondott az EP budapesti irodájának vezetéséről – amelyet Albercht Dezsőnek adott át –, és hazatért Kolozsvárra. László Dezső, az EP társadalompolitikai szakértője pedig a megszállás másnapján írt Kossuth-cikkével egyértelműen a nemzeti függetlenség mellett állt ki.²⁵ Vita Sándor, az EP gazdaságpolitikusa az *Ellenzék* című napilapot az egységfront szolgálatába állította László Gyula, Nagy József, Szabédi László, Tamási Áron, Végh József, Venczel József publicisztikájával. Ezzel szemben a *Keleti Újság* sokkal inkább a kormányálláspont képviselője maradt. A megszállás és Telekiék sikertelen kormánytámogató tárgyalásai következtében Észak-Erdély 6 megyéjének élére új – nem az EP köreihez tartozó – főispánokat neveztek ki.²⁶ Az Erdélyi Párt parlamenti képviselőinek utolsó közös akciója az volt, hogy valamenynyien honvédelmi szolgálatra jelentkeztek.²⁷

Az *ötödik töréspont* 1944. augusztus 23-hoz, a román kiugrással egy időben Kolozsváron megalakuló Erdélyi Magyar Tanácshoz kapcsolható. Ebben az Erdélyi Párt, a Békepárt, a szakszervezetek, az egyházak és az erdélyi társadalmi-gazdasági egyesületek képviselői vettek részt. A Tanács emlékiratban fordult Horthyhoz a mielőbbi fegyverszünet érdekében.²⁸ Teleki a kormányzónál, Mikó és Vita Sándor a kormány tagjainál jártak el a fegyverszünet és a javak helybenhagyása érdekében. A szeptember 12-i román-szovjet fegyverszünet 19. pontja ugyanis a bécsi döntés semmissé nyilvánítása mellett arról szövelt, hogy „*egyetértően azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának, s a Szovjet Kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet*

²⁵ *Ellenzék*, 1944. március 20. 1.

²⁶ *Ellenzék*, 1944. április 27. 3.

²⁷ *Ellenzék*, 1944. augusztus 1. 8.

²⁸ Az Erdélyi Magyar Tanács Memoranduma Horthy Miklós kormányzóhoz a háborúból való kiválás ügyében. In *Autonomisták és centralisták*. Összeáll. Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor. Kolozsvár–Csíkszereda, EME – Pro-Print, 2004, 117–118.

*csapatok Romániával közös katonai hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen”*²⁹.

Mikó értelmezésében – a zárójeles kitétel révén – Moszkvában nyíltan felszólították a magyar kormányt: *„ha idejében ti is csatlakoztok a demokrácia frontjához, még kaptok valamit Erdélyből, ha nem úgy, ne számítsatok semmire!”*³⁰ Ugyanakkor Kolozsvárt az EP és a Békepárt tárgyalásainak eredményeként ellenállási akciókra került sor: *„a kommunista foglyok kiszabadítása a kolozsvári ügyészségi fogházból, egyes zsidó személyek kivételezése a deportálások idején, a városi őrség megszervezése a németek rombolásának megelőzésére, a munkásság felfegyverzése, a vagyontárgyak Budapestre hurcolásának megakadályozása, egyes baloldali vezetők számára egyéni felmentések kieszközlése a katonai parancsnokságnál, az általános bevonulási parancs szabotálása és egy olyan szervezet létesítése, mely a szovjet haderő bevonulásáig a városban a közrendet fenntartja”*³¹. Mindez már a hadműveleti területen játszódott le, ahová a kormány 1944. szeptember 1-jével Bethlen Bélát – a német megszállás után hivataláról lemondott – Szolnok-Doboka megyei főispánt nevezte ki kormánybiztosnak, aki október 10-ig, a második magyar hadsereg kivonulásáig együttműködött a kolozsvári erdélyi párti ellenállókkal.

A párttörténeti keretek mellett az Erdélyi Párt stratégiáját és vezetőinek küldetéstudatát foglalja össze Mikó Imrének a román kiugrás napján megjelent *Erdély ügye* című írása: *„Az, aki Erdély képviselőjében, mint író, mint társadalomszervező, mint politikus jelentkezik, csak akkor lehet hű országgrésze hagyományaihoz, ha nem azt utánozza, amit nála okosabbak vagy oktalanabbak másutt kitaláltak, hanem ha önmagát adja, ha abból az örökségből merít, amit Erdély a magyar életben mindig jelentett. Mi lett volna az erdélyi irodalomból, ha írónk a megszállás alatt a trianoni neobarokkot utánozzák és nem az erdélyi múltból, a székely népiségből, a fajok közötti kölcsönhatásokból merítik az ihletet s ezáltal új színnel gazdagítják az irodalomnak az egész magyar glóbuszt átfogó szivárványát? Mi lett volna Erdély politikai képviselőjéből, ha a hatalom egy tál lencséjéért vagy a meddő ellenzékiesség népszerűtlen csillogó köveiért áruba bocsátja annak az országgrésznek minden*

²⁹ *Az orosz-román fegyverszüneti egyezmény.* Kolozsvár, Józsa Béla, 1945, 7. Bővebben *Autonomisták és centralisták...* i. m. 28–34.

³⁰ Mikó Imre levele Balogh Edgárnak. Kolozsvár, 1949. X. 25. In Balázs Sándor: *Mikó Imre...* i. m. 347.

³¹ Mikó Imre: Feljegyzés az Erdélyi Párt és a Békepárt között 1944-ben lefolyt tárgyalásokról. In Balázs Sándor: *Mikó Imre...* i. m. 351.

érdekét és értékét, amelynek csak egy része és az is koldussorban tért vissza a Szent Korona védelme alá? Bizonyára az történt volna, ami a Felvidékkel: rövid pütkösi királyság után eloszlott volna, mint a buborék, képviselői az ellenzéken vagy a kormány oldalán fújnák a második szólamot és a magyar politikai élet ismét szegényebb volna egy eredeti, pótolhatatlan színnel. Aki Erdély ügyével eljegyezte magát, annak a vállán nagyobb teher nyugszik, mint azén, aki a politikát a hatalomért különböző jelszavakkal folytatott versenyfutásnak tekinti, ahol a hatalom jelvényeit stafétaszerűen adhatja át az egyik résztvevő a másiknak. Az Erdélyért folyó perben még csak részítéletet hoztak, s mi egyre közeledünk az utolsó ítélethez, amikor mindent meg lehet nyerni, vagy mindent el lehet veszíteni. Ne azt kérjék számon Erdély politikai képviselőitől, hogy részt vett-e ebben vagy abban a kormánybuktató akcióban, hogy csatlakozott-e vagy sem a diadalmasnak látszó korszellemhez, hanem azt, hogy hangot adott-e annak, ami Erdélyben fáj, hogy megtett-e mindent Erdélyben a magyar erő felfokozása érdekében? Mert ezen múlik – oh nem a kormányok, rendszerek, világnézetek, hanem ennél sokkal több – Erdély sorsa. [...] Ezért ne csodálkozzék senki rajtunk, ha a legnyomorultabb szórványgyermek jobban érdekel, mint a lehangosabb politikai nagyság, ha nem azzal törődünk, hogy a másik párt mit csinál, hanem azzal, hogy a másik nemzetiség mire készül, ha percemberek kísérletezéseibe nem társulunk be, hanem ott igyekszünk üstökön ragadni a sorsot, ahol érjük. Sohasem feledkezve meg arról, hogy Erdély ügyével az egyetemes és örökkévaló magyar ügyet szolgáljuk.”³² Erdély ügye tehát Mikó szerint nem pártkérdés, hanem nemzeti ügy, és ennek kell alárendelni a politikai törekvéseket. Ennek révén teremődik meg a nemzetpolitikus szerep, amely a nemzetépítő pozíciójából értelmezi saját tevékenységét és a társadalmi jelenségeket is. A következőkben a „nemzethez” való viszony 1940 utáni erdélyi magyar átértelmezését vázolom.

Az erdélyi magyar elit önszemléletét áttekintve, a szerepek, illetve stratégiák terén a magyar nemzetépítéssel való azonosulás volt a meghatározó. Az önismeret időbeli elhelyezése pedig három idősíkban történt. A revízió és Észak-Erdély reintegrálásának kulcsszereplője Teleki Pál volt,³³ aki erdélyi magyar politikusnak tekintette magát. 1940

³² *Ellenzék*, 1944. augusztus 23. 3.

³³ Hozzá kapcsolható a revíziót előkészítő szakmai háttérmunka és diplomáciai tevékenység, a katonai közigazgatás ellenőrzése, a parlamenti képviselők behívása, a polgári közigazgatás bevezetése és a jogi-intézményi integráció stb. Lásd Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005, 467–468.

októberében kifejtette: „... mi nem a 22 évi tapasztalatok után megyünk, mert sokkal régibb nemzet vagyunk. Mi századokban és évezredekben élünk s nem 22 esztendőben. Ennek az ezer évnek pedig az a tradíciója, hogy mi egy dunamenti, többnyelvű országot vezetünk”³⁴. Ez a nagymagyar, a Szent István-i eszmére visszautaló idősík, amely Erdélyt és problémáit Magyarország geopolitikáján belül helyezi el. Másként pozicionálja magát Bethlen György vagy Pál Gábor, akik az 1918 utáni kisebbségi sors tapasztalataiból indultak ki. Az akkor követett stratégiát igazolta számukra a második bécsi döntés. Ezzel a további regionális különállás-igényüket is megalapozottnak tartották, annak érdekében, hogy a magyar szupremácia fennmaradhasson Erdélyben. A harmadik idősík azé a harmincas években felnőtt fiatal erdélyi értelmiségi-politikus csoporté, amely az erdélyi magyar sajátosságok kihasználását és integrálását látta a legfontosabbnak a fennálló adott hatalmi szerkezetekben. S itt is a magyar társadalmi-gazdasági pozíciók megőrzése és fejlesztése volt a legfőbb cél. Tehát miközben más-más módon értékelték és értelmezték a politikai történéseket, mindhárom szemléletmód prioritása az erdélyi magyar szupremácia fenntartása volt.

4.2. A nemzetiségi kérdés

4.2.1. Az OMP két világháború közti programja a kollektív jogokra, a kisebbségek közjogi alanyiségének elismerésére épült. Ezt 1922-ben a következőképpen fogalmazták meg: *„A magyar anyanyelvű román állampolgárokból alakult nemzeti kisebbség, mint közjogi alany elismerése a gyulafehérvári határozatokban lefektetve lévén és a nemzetközi békeszerződésekben biztosítva, ezek alapján követeljük a nemzeti kisebbségek közjogi alanyiségének alkotmányban való elismerését és az elismerés szükségképpen következményeként a nemzeti autonómiát. Ugyancsak az alkotmányban biztosítani kívánjuk a romániai összes nemzeti kisebbségek autonómiáját, mely szerint mindenik nemzet önmagát saját nyelvén, saját fiai által kormányoz-*

³⁴ Erdélyi értekezlet jegyzőkönyve, Magyar Országos Levéltár (MOL) K 28-267-1940. 57. f. Ez a később tárgyalandó, a román nyelv kötelező középiskolai oktatásáról kialakult vitában hangzott el a nyelvtanulás melletti érvként. Az értekezlet jegyzőkönyvének részletes ismertetése: Szavári Attila: Teleki Pál Erdély-politikája: értekezletek Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, 2011. 3-4. sz. 191-282.

za, saját közigazgatással és igazságszolgáltatással.”³⁵ A nemzeti autonómia jövőképe határozta meg tehát a két világháború közti romániai magyar nyilvános közbeszédet. Mindezt Jakabffy Elemér az Európai Nemzetkisebbségi Kongresszusokon képviselte, ahol az európai kisebbségek között konszenzus volt a kulturális autonómia szükségességéről.³⁶ A nemzetközi jogi alapokból indult ki Balogh Artúr is kisebbségjogi alpmunkájában és a Népszövetségi panaszbeadványok indoklásakor.³⁷ Ugyanezt képviselte Mikó Imre a székely közületi autonómiáról és az erdélyi magyar népszövetségi panaszbeadványokról készült elemzéseiben.³⁸ Mikó ebből a pozícióból bírálta az 1938-as román kisebbségi státútumot is.³⁹ Majd 1939–1940-ben – mint azt már az előbbieken láttuk – a Nemzeti Újjászületés Frontján belül épp egy ilyen különálló kollektív szervezetet próbáltak intézményesíteni.

Mindezt azonban felülírta a második bécsi döntés, amikor többek között Balogh és Mikó is többségi pozícióba került, és már nem a kisebbségi jogegyenlőségért küzdöttek az erdélyi román szupremáciatörekvésekkel szemben, hanem olyan keretek között működtek, amelyekben az erdélyi magyar befolyás megerősítése volt a cél.

Balogh Artúr még 1939-ben a budapesti Miniszterelnökség megbízásából tervet dolgozott ki Erdély Magyarországon belüli autonómiájáról.⁴⁰ Ebben az elképzelésben a régió kulturális és népjóléti ügyekre

³⁵ Az OMP programja 1922. december 28. Közli Mikó Imre: *Huszonkét év*. Budapest, Studium, 271–273.

³⁶ Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzeti-ségi Kongresszuson, 1925–1939*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat, 2007, különösen fontos: 142–195.

³⁷ Balogh Artúr: *A kisebbségek nemzetközi védelme*. Berlin, 1928, 329.; Uő: *A kisebbségek nemzetközi védelme és az állami jogok*. *Erdélyi Múzeum*, 1933. 39–45.; Uő: *A székely vallási és iskolai önkormányzat*. *Erdélyi Múzeum*, 1931. 10–12. sz. 341–354.

³⁸ Mikó Imre: *A székely közületi kulturális önkormányzat*. *Magyar Kisebbség*, 1934. 13. sz. 365–378.; 15–16. sz. 441–464.; Uő: *A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt*. *Hitel*, 1936. 3. sz. 197–223.

³⁹ Mikó Imre: *A román kisebbségi statutum*. *Hitel*, 1938. 3. sz. 177–192.

⁴⁰ MOL K 28 764-3. d., a dokumentum kiegészítései: MOL K 764-6 d.-3. illetve MOL K 764-7. d.-5. 26 f. Ismertetése: Bárdi Nándor: *A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940)*. In: *Források és stratégiák*. Szerk.: Bárdi Nándor, Csíkszereda, Pro-Print, 1999, 83–84.

kiterjedő önkormányzattal rendelkezne. Intézményei: tartománygyűlés, helytartóság, valamint a kormányban egy az erdélyi érdeket képviselő tárca nélküli miniszteri poszt. A tartománygyűlés nyelve magyar volna, de a nemzetiségiek anyanyelvükön is felszólalhatnak. A belső közigazgatási határokat a nyelvhatárhoz igazítanák, és a tisztviselők a többségi nemzetből kerülnének ki. A magyar hegemoniát a választókerületek célszerű kijelölésével, a tartományi képviselők egy részének államfői kinevezésével, valamint bizonyos kérdésekben a nemzetiségkenti külön szavazással biztosítanák.

4.2.2. Ehhez képest Teleki Pál kárpátaljai kezdeményezése sokkal visszafogottabb volt, de annak katonai és politikai elutasítása révén kiderült, hogy a hivatalos egynyelvűség és az egységes nemzetállami közigazgatás részleges, regionális feloldása is milyen nagy ellenállásba ütközik.⁴¹ Teleki ezen tapasztalatok alapján foglalta össze nemzetiségpolitikai nézeteit, amelyek az 1868-as nemzetiségi törvény továbbfejlesztésére épültek. A nemzetiségi problematikát nyelvpolitikai és közigazgatási kérdésnek tekintette, a nemzetiségek közjogi alanyiségéről szó sem volt a programjában. Az ennek pótlására törekvő egyházi intézményrendszert pedig csak a magyar államhoz lojális vezetőkkel tudta elképzelni. Az egyéni nyelvhasználati jogok, az anyanyelven folyó szakzerű és szolgáltató jellegű közigazgatás révén a Szent István-i államiság ideológiai keretei között gondolta el a kérdés kezelését.⁴² S ahogyan az erdélyi parlamenti képviselők behívásával kijelölte a regionális érdekképviselői elitet, ugyanúgy az integráció során a román nemzetiségi probléma kapcsán kialakult közbeszédet is meghatározta. Ezt példázza az 1940. október 18-i, Kolozsvárt tartott *Erdélyi értekezlet*. Teleki bevezetőjében nemcsak a tanácskozás célját határozta meg, hanem önmagát is pozícionálta: „Összehívtam mára Erdély vezető embereit azért, hogy mi, erdélyiek, itt magunk között általános elvi szempontból megbeszéljük Erdély problémáit.”⁴³ Az értekezleten

⁴¹ Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. i. m. 399–402. Diószegi István: Teleki Pál nemzetiségi politikája. *Magyar Tudomány*, 1991. 12. sz. 1510–1517.

⁴² Teleki Pál: Magyar nemzetiségi politika. In Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk., utószó: Ablonczy Balázs, Osiris, 2000, 354–414.

⁴³ *Erdélyi értekezlet jegyzőkönyve*, MOL K 28 267. cs. 1. f. A miniszterelnök még kilenc befolyásos volt erdélyi személyiséget hívott meg a tanácskozásra, köztük Bethlen István volt miniszterelnököt és Ravasz László református

„Erdély problémái” az erdélyi magyarság problémái voltak. Az erdélyi románsággal kapcsolatos politika nem volt külön téma. A nemzeti-ségi kérdés két vonatkozásban merült fel: az oktatás-egyházügy és az 1921-es földreform tervezett revíziója kapcsán. De az utóbbi esetben csak mint figyelembeveendő szempont. Az oktatáspolitikai tárgyalásakor Pál Gábor azt kérte, hogy maradjon hatályban az 1925-ös román magániskolai törvény azon rendelkezése, amely az iskolák létesítését állami engedélyhez kötötte valamint fenntarthatónak javasolta azt a rendelkezést, amely az egyházi tanerők számára egyenkénti autorizációt („működési jogosultságot” – kinevezés előtti jóváhagyást) írt elő. Ugyanakkor azt is javasolta, hogy a többnyelvű oktatás mellett az alsó fokú oktatásban az anyanyelv legyen a meghatározó.⁴⁴ Mindezt azért volt fontos, mert a volt kisebbségi vezetők azt kérték, hogy Erdélyben az elemi és középiskolák szintjén maradjon meg a magyar felekezeti oktatás, de ezt hathatós állami támogatással képzelték el. Vásárhelyi János református püspök kiemelte, hogy az egyházi nevelésnek harmonizálnia kell az egyetemes magyar nemzeti érdekekkel és az állam biztonságával. Ezért a magyar államnak *„az olyan egyházi intézményekkel szemben, amelyekkel szemben aggodalmi vannak a maga követelményeinek érvényesítése tekintetében, úgy ahogyan Pál Gábor barátom az előbb hangsúlyozta, a magyar állam mind az autorizáció tekintetében, mind a működési engedélyek létesítésében a maga követelményeit érvényesíti s maga a segítséget olyan mértékben adja, amilyen mértékben meggyőződik arról, hogy ezek az egyházak által fenntartott iskolák harmóniában állnak az egyetemes magyar nemzeti érdekekkel”*⁴⁵. Másként szólva a magyar állam csak a lojális magyar egyházak oktatási rendszerét támogassa. Bethlen István a probléma lényegét abban látta, hogy ha a magyarság kivonul az állami oktatásból, akkor a román egyházak is kérni fogják a felekezeti iskolákat. Ez azonban a püspök és a volt miniszterelnök szerint sem kívánatos. Így Bethlen szerint *„az az érdek, hogy ahol állami iskola van, az fennmaradjon, természetesen román tannyelvű tanítás mellett”*⁴⁶. A román felekezeti vagy állami oktatás működésének tétje az volt, hogy a magyar állam képes-e felügyeletet gyakorolni a románul oktató

püspököt. Az értekezlet részletes bemutatása: Szavári Attila: Teleki Pál Erdély politikájáról: értekezletek Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, 2011. 3–4.

⁴⁴ Uo. 20. f.

⁴⁵ Uo. 34. f.

⁴⁶ Uo. 37. f.

iskolák szellemisége fölött. A román nyelvű állami iskolákkal megoldani a nemzetiségi oktatást annál is kézenfekvőbb volt, mert a görögkeleti és a görög katolikus egyház 1918 után átadta a román államnak a meglévő iskolahálózatát, amely 1940-ben a magyar állam tulajdonába került. A kinevezésekbe, tanrendbe való beeszlóláson túl – a román tanítóhiány miatt – mintegy 2000 románul is beszélő magyar tanítót helyeztek el az észak-erdélyi román tannyelvű állami népiskolákban.⁴⁷ Ezzel próbálták visszaszorítani az irredenta akciókat, és egy Magyarország iránt lojális román generáció felnevelésében bíztak.

1918 előtt Erdélyben az egyházi oktatási intézményrendszer volt az intézményi kerete a román nemzeti azonosság fenntartásának és a nemzetesítő szocializációnak. A két világháború között, amikor a volt többségi magyarság szorult e szerkezet segítségére, a román állam nemigen működtetett magyar nyelvű állami iskolákat, vagy ahol mégis, ott magyarul nem tudó oktatókat foglalkoztatott. 1940-ben, amikor újra fordult a kocka, a volt magyar kisebbség állami támogatással fenntartja és megerősíti a maga egyházi iskolarendszerét. A román nemzetiségi iskoláztatást pedig a román nyelvű magyar állami intézményhálózata révén oldja meg a magyar kormányzat.⁴⁸

Az államilag fenntartott és ellenőrzött nemzetiségi intézményrendszer mellett a másik újdonság a nyelvhasználatban mutatkozott. Bethlen Istvánnak az *Erdélyi értekezet* jegyzőkönyvéből már idézett hozzászólása két elvi szempontból indult ki. Az észak-erdélyi nemzetiségpolitikának tekintettel kell lennie a Dél-Erdélyben maradt magyarságra, figyelnie kell arra, hogy a „*túlmaradt románságot véglegesen el ne riasszák tőlünk. Mert ezt a határt senki sem tekinti véglegesnek*”⁴⁹. Gyakorlati problémaként újabb két kérdést vetett fel. Az egyik a már ismertett román egyházi iskolákkal szemben tanúsítandó elővigyázatosság. A másik – az erdélyi állami nemzetiségpolitikában újdonságnak számító – szempontja az volt, hogy az erdélyi középiskolákban és a jogászképzésben legyen kötelező a román nyelvoktatás. Teleki erre reagálva elmondta, hogy már az elemi iskolák felsőbb osztályaiba,

⁴⁷ Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro Minoritate*, 2002, ősz, 22.

⁴⁸ Az előbbi jegyzetben szereplő összefoglaló mellett a legfontosabb adatgyűjtés az oktatási-nemzetiségpolitikai viszonyokról: Szlucska János: *Pünkösdi királyság. Az észak-erdélyi oktatás története 1940–1944*. Budapest, Gondolat, 2009, 580.

⁴⁹ *Erdélyi értekezet jegyzőkönyve*, MOL K 28 267. cs. 36. f.

a szakoktatásba, a középiskolákba és az orvosképzésbe is tervezik a román nyelv oktatásának bevezetését. Ravasz László pedig az erdélyi köztudat változását szorgalmazta. „... az erdélyi értelmiség az erdélyi művelt ember: három nyelvet beszélő ember kell, hogy legyen. [...] A másik dolog az volna, hogy Erdély köztudatába belenyomjuk azt, hogy a közigazgatás az nem impérium, nem parancsolgatás, hanem szolgálat. [...] Erdély fogékony erre. Odaát most még nehéz volna ezt a köztudatba belenyomni. A közigazgatás tehát szolgálat. Olyan szolgálat, mint ahogyan a patikus, a kereskedő, az orvos kiszolgálja a hozzá fordulókat, ahogyan a pap, az anya, vagy a nap [sic!] kiszolgálja az ő klienseit, feleit. Mihelyt érezni fogja az a román földműves ember, hogy három szót szól hozzá egy nadrágos magyar ember, aki közigazgatási tisztviselő és segített rajta, abban a pillanatban az irányába tanúsított jótétemény érzetével megy el és lelkében a tudat alatt megmarad egy olyan valami, amiből nagy történelmi erők származhatnak majd akkor, amikor talán majd nem is gondolnánk reá.”⁵⁰

Mint eddig láttuk, az értekezlet nemzetiségi vonatkozású vitájában három erdélyi származású, de kisebbségi helyzetben nem élt magyarországi vezető közéleti személyiség volt a kezdeményező, míg Pál Gábor és Vásárhelyi János, akik két évtizedig román állampolgárok voltak, inkább a veszélyekre figyelt oda. Ezt a sort erősítette Paál Árpád⁵¹ felszólalása is, amely a kötelező román nyelvoktatást kritizálta. (Ilyen jelentős véleménykülönbség egyedül a székelyföldi gazdasági kirendeltség létrehozása körül volt a kétnapos tanácskozás során.) A román nyelvtanítás kötelező elrendelését Paál kétélű dolognak tartotta. Naivnak vélte azt az elképzelést, hogy ezzel szimpátiát lehetne kelteni a román tömegekben. Inkább attól tartott, hogy rosszindulatú véleményformálók ebben a magyarság bizonytalanságát látják és láttatják majd. Három kifogást támasztott az elképzeléssel szemben. Nem tartotta arányosnak, hogy a középosztálybeli tanuló élete 2/5-ét arra használja fel, hogy „fiziológiai átalakítást vigyen végbe az agyába[n]”⁵². Ráadásul nem egy nagy kultúrnyelvvél, hanem egy kisebb kultúrvilággal ismerkedne meg, amely

⁵⁰ Uo. 48–49. f.

⁵¹ Paál Árpád rendkívül tanulságos nemzetépítői életpályájáról: Horváth Sz. Ferenc: Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. In: *Folyamatok a változásban*. Szerk.: Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla, TLA, Bp., 2005, 117–160. Lásd még az életpályához a dolgozat előző két fejezetét.

⁵² *Erdélyi értekezlet jegyzőkönyve*, MOL K 28 267. cs. 55. f.

„kevert gondolkodást idéz elő a középosztályban”. E második kifogásnál arra hivatkozott, hogy a ma románul tudó magyar középosztálybeli fiatal-ság milyen komoly áldozatokat hozott eddig is. „Irtózatossá elnyomorodás állott elő a lelkekben és nem szabad, hogy ez a szellem a középosztályban úrrá legyen, hogy a gondolkodás kevert legyen és a középosztály tagjainak azt kelljen számítgatniok magukban, hogy mégis csak jó lesz vigyázni arra a román nyelvre, mert hátha urak lehetnek. [...] Mi úgy képzeljük el a dolgot, hogy a magyar impériumot, a magyar fennhatóságot, a magyar fölényt tényleg a magyar köz-igazgatás nagylelkűsége, tisztessége, magyar szelleme, a magyar embereken segíteni tudása kell, hogy fenntartsa.”⁵³ Paál a szocializáció igazi lehetőségét a magyar hadseregben látta. A román nyelv emancipálása azonban később például a hadseregben belüli külön vezényleti nyelv követelését hozhatná magával. A hozzászólás végén Paál megint kitért Teleki és Bethlen jóhiszeműségére, amellyel szembeállította a 22 éves tapasztalatot: „minél jobban tanult ifjúságunk románul, annál kevésbé értették meg”⁵⁴.

Teleki azonnal reagált Paál kritikájára. Cáfolta, hogy a román nyelv-tanulás olyan mély lelki és fiziológiai átalakulással járna, mint azt Paál beállította. Tévedésnek nyilvánította a 22 évre való hivatkozást is. Itt hangzott el a már idézett nyilatkozata arról, hogy évezredes léptékben kell látni a magyarság Duna menti vezető szerepét. S ez a többnyelv-vűséget vonja maga után mint gyakorlati szükségletet. „Trianon után helyezkedhettünk volna arra az álláspontra is, hogy csinálunk magunknak egy kis Magyarországot, lehetőleg tiszta magyart és abban élünk, rendben van. / Gróf Bethlen István: Ez a kismagyar megoldás./ Gróf Teleki Pál miniszterelnök: mi azonban úgy találtuk, hogy évszázados küldetésünk, hogy itt a Duna medencében vezető szerepet játsszunk és ennek következtében ezen a vonalon indultunk tovább a »nem, nem soha«-tól kezdve. Minthogy a közvélemény ezt mondotta ki, a magyar kormányoknak egymás után az volt a kötelességük, hogy a közvéleménynek, egyben tehát a nemzetnek ezt a felfogását követve végezzék azokat a munkákat, amelyek ebből a felfogásból természetesen következnek. Ez a nemzeti parancs pedig az volt, hogy haladjatok tovább az ezeréves nemzet útján a Duna medencei küldetésben, tehát a többnyelvű ország vezetésének küldetésében. Ez vonja tehát maga után azt, hogy nekünk több nyelvet kell tudnunk, mert hiszen mindig annak kell több nyelvet tudnia, aki kormányoz és nem annak, aki kormányoztatik. Ez a fontosabb. Annak, aki

⁵³ Uo.

⁵⁴ Uo. 56. f.

kormányoztatik, szintén kell tudnia azt az egy nyelvet, amely összekapcsol. Éppen a magyar szupremáciának extrém magyar álláspontja vonja tehát maga után azt, hogy a vezetőnek, ha vezetőnek akarja magát tartani, több nyelvet kell tudnia.”⁵⁵ Teleki szerint a 22 év alatt kényszer alatt kellett románul tanulni. „De egészen más a helyzet ma. Ma küldetésből csináljuk ezt, ami a nemzetvezetéshez hozzátartozik.”⁵⁶ Ezek után saját 1918 előtti szolgabírói működéséből hozott példát arra, hogy a magyar nyelv használata a legegyszerűbb közigazgatási konfliktusban is hogyan teremtett nemzetiségi viszályt, míg ha a problémát románul jelenítették meg, ezt nem írta felül a román–magyar viszony. Részben azért visszakozott is a miniszterelnök, bejelentve, hogy épp a volt kisebbségi érzékenység miatt a kultuszminiszterrel abban egyeztek meg, hogy a kötelező román nyelvoktatást csak a következő évben vezetik be. Az érzékenységet jól mutatja, hogy a kolozsvári egyházi középiskolákban tiltakozó mozgalom alakult a román nyelv kötelező oktatása ellen.⁵⁷ Az emlékezetkészletben ötven év alatt mindez átalakult. A kilencvenes években a „kis magyar világról” való emlékezés toposzaként, mint a kisebbségi korszak tapasztalata, a sajátos transzilván belátás vagy épp mint a magyar nemzetiségpolitikai kultúrfölény bizonyítéka jelenik meg ez a korabeli intézkedés.⁵⁸ Miközben az egész „kívülről” bevitt állampolitikai döntés következménye volt, épp a „kisebbségi tapasztalatokkal” szemben.

4.2.3. Már az Erdélyi értekezlet előtt megkezdődött a magyar–román viszonyt és a nemzetiségpolitikai kereteket alapvetően meghatározó nemzetiségi kölcsönösségpolitika.⁵⁹ Szerepelt ez az EP 1941. május

⁵⁵ Uo. 58. f.

⁵⁶ Uo.

⁵⁷ Gálffy Zsigmond: Hozzászólás a román nyelv oktatásának kérdéséhez. *Keleti Újság*, 1940. szeptember 27. 5. A kolozsvári felekezeti iskolák tanárai tiltakoztak a románoktatás ellen. Csak az alsó négy osztályban javasolták bevezetni, ott is fakultatív tantárgyként.

⁵⁸ Itt saját tapasztalataimra, a magát transzszilvanistának valló Fábíán Ernővel és Nagy Györggyel folytatott beszélgetéseimre hivatkozhatom.

⁵⁹ A sajtó szerint 1940. október 8-tól kezdődött a Dél-Erdélyből kiutasított magyarok helyébe az észak-erdélyi románok kiutasítása. *Keleti Újság*, 1940. október 10. Valójában, már október 4-én elkezdődtek a magyarországi kiutasítások. L. Balogh Béni: A magyar–román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. *Limes*, 1996. 3. sz. 84.

28-i kolozsvári alakuló nagygyűlésén elfogadott programban is. Míg a németiség esetében a nemzetközi szerződésekben látták e csoport fejlődésének garanciáját,⁶⁰ addig a románság esetében a nyelvhasználati jogokat a romániai magyarság sorsának alakulásához kötötték. A párt-program IX. 2. fejezete szerint: „A magyar állameszmét magáévá tevő román nép számára biztosítani kívánjuk nyelve használatát, a közoktatásban, közigazgatásban és a bíróság előtt, egyházi megbecsülését, a munka szabadságát, nemzetiségi érzése védelmét, politikai jogai gyakorlását, de mindezeket csak olyan mértékben, amilyenben a romániai magyarság e jogokkal rendelkezik.”⁶¹ Maga az egész program – és még konkrétan a kapcsolódó munkaterv – a volt magyar kisebbség megerősítését szolgálta, amely kimondatlanul is a magyarság elsőbbségének intézményesítésére volt hivatott.⁶² A program pont első mondatában egy másik feltétel is szerepel: a magyar állameszme elfogadása. A korabeli nemzetiségpolitikában az egyéni – döntően nyelvhasználati – jogok keretein belül kezelendő nemzetiségi jogok mellett a magyar államhoz való lojalitás volt a kulcskérdés.

4.2.4. A harmincas évek magyar szakirodalomában nyilvánosan Rónai András, az Államtudományi Intézet igazgatója foglalta össze a kisebbségi kérdés kezelésére vonatkozó elképzeléseket. Ekkor még egyenrangúként kezelte a nemzeti – autonómia – megoldásokat és az 1868-as magyar nemzetiségi törvény továbbfejlesztését.⁶³ A téma meghatározó szakpolitikusának Pataky Tibor tekinthető, aki a húszas évek elejétől a Miniszterelnökség II. nemzetiségi osztályának vezetőjeként a magyarországi nemzetiségpolitika és a budapesti magyarságpolitika kormányzati felelőse volt. Még az első bécsi döntés után is elsősorban

⁶⁰ 1940. augusztus 30-án írták alá a magyar–német kisebbségi egyezményt, amely a német népcsoportokhoz tartozóknak szabad nyelvhasználatot, arányos képviselést stb. biztosított.

⁶¹ *Keleti Újság*, 1941. május 29. 3. p.

⁶² Ebből a legtöbb konfliktussal a földreform-revízió járt. Mintegy 17-20 000 pert indítottak a volt (magyar) birtokosok a földreform (döntően román) kedvezményezettjei ellen. Részletesen feldolgozta: Tóth-Bartos András: *Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. Korall* 47., 2012. 101–125.

⁶³ Rónai András: A nemzetiségi kérdés területi megoldásai. *Magyar Szemle*, 1937. november, 201–209.; Uő.: A nemzetiségi kérdés nem-területi megoldásai. *Magyar Szemle*, 1938. augusztus, 303–312.

nemzetiautonómia-elvárásokban gondolkodott a romániai magyarság problémáinak kezeléséről.⁶⁴

A korszak nemzetiségpolitikai szemléletéről jó áttekintést ad az 1942-es debreceni nemzetiségpolitikai előadássorozat. Pataky itt tartott előadásában két körülményt emelt ki. Egyrészt azt, hogy az 1938 után visszatért nemzetiségek többségiből lettek újra kisebbségek, elhi-degültek és elkülönültek a magyarságtól, annál is inkább, mert tovább-ra is saját nemzeti államuk szomszédságában élnek. Másrészt azt, hogy a magyar állam, a nemzetiségek és a magyarság viszonyát is újra kell gondolni. Megfogalmazásában a nemzetiségek a politikai magyar nemzet tagjai és egyenlő jogú polgárai. *„A nemzetiségekhez tartozóknak joguk van szellemi és gazdasági kulturális erőiknek megtartására, azok akadálytalan fejlesztésére, e célból iskolákat, iskolai intézményeket, kulturális, szociális-gazdasági célú egyesületeket alakíthatnak és tarthatnak fenn.”*⁶⁵ De mindez csak mint egyéneknek biztosítható. *„Nem élhetnek különváló életet sem a magyar államtól, sem a magyar állam többi polgáraitól. [...] Fel kell ismernie, hogyha itt e államban élni akar, tovább megyek, nem ebben az államban, de a Duna völgyében élni akar, nyugodtan biztos otthont akar tudni a magáénak, nem lehet más, csak magyar patrióta.”*⁶⁶ Ennek a lojalitásnak és nemzetiségpolitikának előfeltétele, hogy *„érezzék saját népiségük fejlesztésében az állam gyámolító kezét”,* a közigazgatásnak ismernie kell az egyes nemzetiségek viszonyait és nyelvét, és a magyar közvélemény részéről is új befogadó magatartásra van szükség. Tehát a nemzetiségi elit alól ki akarták szervezni a „népet”. Az egyéni nemzetiségi jogok körét Moravek Endre – szintén Debrecenben elhangzott előadásában – a következőkben foglalta össze: a nemzetiség szabad bevallása; a szabad nemzetiségváltoztatás; az anyanyelv használata; az anyanyelven történő oktatás; a szabad iskolaválasztás joga; az iskolaváltoztatás joga; a szokások, hagyományok és sajátos erkölcsök megőrzésének lehetősége; a nemzetiségi vidéken olyan hivatalnokok alkalmazása, akik ismerik a nemzetiség nyelvét; a szabad gazdasági és kulturális szervezkedés lehetősége.⁶⁷

⁶⁴ Pataky Tibor: *Vázlat arról, hogy a román impérium alá került magyarság részére minő jogállás volna biztosítható.* MOL K 764-4. d. 35 f.

⁶⁵ Pataky Tibor: *Nemzetiségi politikánk alapjai. Láthatár, 1942.* 10. sz. 219.

⁶⁶ Uo. 223.

⁶⁷ Moravek Endre: *A nemzetiségi kérdés és a magyar társadalom. Láthatár, 1942.* 10. sz. 298.

Makkai Sándor a nemzetiségi kérdés szabályozását nem jogi, hanem lélektani feladatnak tartotta debreceni előadásában. Ennek két előfeltétele a magyar öntudat és önérzet, valamint a magyar kritikai önismeret. Ez adhat egyfajta erkölcsi felsőbbrendűséget, amely révén a kisebbségi kategóriát megszüntetve a nemzetiségek emberként való megbecsülésének kell előtérbe kerülnie. „A magyar hit értelmezéséből következik, hogy egyetlen nemzetiség külön, kollektív létérdekét sem ismerhetjük el, a miénktől idegen világ és test-képpen. De a magyar önismeretből következik, hogy elismerjük az egyén emberi jogait, vallásához, nyelvéhez, kultúrájához való igényét, lehetőségeit, áldozatait.”⁶⁸ Kulcskérdésnek a „szociális lelkület megáradás[á]t” tartotta. A mesterséges, erőszakos asszimiláció helyett „nekünk a minőség hatalma mellett kell döntenünk, nekik pedig a között, hogy a magyarságba való önkéntes beolvadással valósíthatják-e meg jobb emberségüket vagy nem? Mert a magyarság ellenére ebben az országban ennek útját nem kereshetik s ha emiatt lelkiismereti kétségbe esnek, nincs más hátra, mint-hogy elváljanak és eltávozzanak az országból.”⁶⁹ Tehát Makkai a *Nem lehet* című híres tanulmányában megfogalmazott álláspontján – miszerint a kisebbségi lét vállalhatatlan – 1940 után sem változtatott.⁷⁰

A Magyarország mint politikai közösség iránti lojalitás megteremtése érdekében a felvidéki Sziklay Ferenc a XVIII. századi hungarustudat visszaállítását javasolta, mintegy kizárva az utóbbi másfél évszázad nemzetiségi nemzetépítő tapasztalatait.⁷¹ Ezt azonban csak társadalompolitikai reformokkal látta megvalósíthatónak az ezekben az években megjelenő új erdélyi értelmiségi generáció egyik meghatározó alakja, Mikecs László. A szlovák, a román és a magyar nemzeti önszemléletet, illetve nemzetépítést összehasonlító tanulmányában kimutatta, hogy míg az előbbieket megragadtak a romantikus, kritikátlan szemléletnél, addig a magyaroknál megjelent a tudományos-kritikai szemlélet és a társadalom- és gazdaságépítés. A 18. századhoz annyiban térne vissza, hogy a nemzetiség szerinti rétegződés helyett a rendi/társadalmi rétegződést, a nemzeti helyett a szociális dimenziót

⁶⁸ Makkai Sándor: A nemzetiségi kérdés szabályozásának lelki feltételei. *Láthatár*, 1942. 10. sz. 228.

⁶⁹ Uo.

⁷⁰ A vonatkozó cikk és vitája: *Nem lehet. A kisebbségi sors vitája*. Vál. Cseke Péter-Molnár Gusztáv, előszó Cseke Péter, Budapest, Héttorony, 1989, 267.

⁷¹ Sziklay Ferenc: Közvéleményünk és a nemzetiségi kérdés. *Láthatár*, 1942. 1. sz. 2–7.

tekinti kiindulópontnak. A magyar társadalom történetét mint egy az Árpád-házi karizmatikus királyoktól kiinduló nemzetépítést fogta fel, amely során előbb a tömegeből teljesítményeik révén kiemelkedett főnemesség ősei, majd a köznemesség (középbirtokosok, idővel a kurtene-mesek) emelkedtek fel a nemzettestbe. Ezután a polgárság következett volna, de mivel ez a kis számú és jórészt idegen réteg nem tudott önállósulni, a köznemességhez és a dzsentrihez asszimilálódott. Korunkban pedig a jobbagyok és a nem szabadok utódai, a munkások és parasztok beemelése folyik. Mindez a magyarság vezette Kárpát-medencei városi iparosodás, civilizálódás révén még inkább felgyorsul. A székelyek és *„Erdély magyar városainak dolgozói mellett kénytelen-kelletlen lemaradnak a még ma is nagy tömegben pásztor és paraszt románok, természetesen nem a magyarok mellett a románok, hanem a fejlettebb készségű dolgozók mellett az elmaradottabbak. A magyar–román viszony végül is, úgy hisszük, ebben az aspektusban fog mutatkozni”*⁷². Mikecs szerint a nemzetiségi kérdést az fogja eldönteni, hogy a magyaroknál nagyobb-e a társadalmi fejlődés (a mobilitási lehetőség) mint a szlovákok vagy a románok körében. *„Ennek a változásnak a legfőbb jegye: a nagyszámú alsó rétegek öntudatosodása, felemelkedése a nemzet életébe. Abban a folyamatban, mely a nacionalizmus elhalványulása és a szociálistikus megerősödése közben megy végbe, nemcsak a felemelkedő rétegek mennyisége fontos, fontos minősége is. S mindez záloga annak, hogy a magyarság, melyet a nacionalizmus szemléletében, elsősorban a nemzeti eszmében öntudatosult felső réteg jelentett, népe mennyiségével és minőségével megerősödve s ezt önszemléletében is kifejezésre juttatva, az eljövendő szocializmus korában újra hatalmat szerez Európa e részén. Ez a magyar szociálistikus példa lesz minden itt élő népnek.”*⁷³ Tehát ebben a harmadik utas kolozsvári elképzelésben a magyar patriotizmus helyett a korszerűbb társadalmi berendezkedés, a magyar szociálistikus lehet a nemzetiségeket a magyar államba integráló erő.

4.2.5. Az EP két nemzetiségpolitikai szakértője jóval konkrétabb álláspontot fogalmazott meg parlamenti beszédeiben. Nem bíztak az új nemzetiségek magyar állam iránti lojalitásának megteremtésében. Balogh Artúr szerint a kisebbségi jogegyenlőséget

⁷² Mikecs László: A magyar önszemlélet változása. *Termés*, 1943. nyár, 79. Kapcsolódó tanulmánya: Romantikus önszemlélet a szomszédságunkban. *Termés*, 1943. tavasz, 77–101.

⁷³ Uo. 80.

a nyelvhasználaton keresztül lehet biztosítani. 1918 előtt Magyarországon a kulturális önkormányzatiság (nemzetiségi egyházak, szász önkormányzat) révén létezett kisebbségvédelem, de nem volt határozott állami politika a nemzetiségek fékentartására és a magyarság megerősítésére a nemzetiségi vidékeken. A korabeli viszonyok között Balogh szerint a nemzetiségpolitikát a következő alapelveknek kell meghatározni: a nem magyar anyanyelvű állampolgárok „nemzeti-ségi, tehát főleg kulturális” igényeinek kielégítése csak addig terjedhet, amíg az összeegyeztethető az államegységgel. „A magyar állam nemzetiségétől nem akar megfosztani senkit. A magyar államban a kisebbség nem jelent kisebb jogot és a kisebbségi állampolgár nem másod-, vagy harmadrendű állampolgár, mint amilyenek mi voltunk. Aki még nincs megelégedve a magyarországi viszonyokkal – nem azért, mintha nem volna meg minden oka arra, hogy meg legyen elégedve, [hanem] azért, mert ő nem akar megelégedett lenni – az az államnak, a hazának ellensége és azzal úgy kell elbánni.”⁷⁴ A jogegyenlőségnek a közigazgatásban való megvalósításához pedig elengedhetetlen, hogy a végrehajtó szervek ne politizáljanak, a nemzetiségpolitika kizárólagosan a kormányok feladta legyen.

A korszak legátfogóbb nemzetiségpolitikai nézetrendszerét Mikó Imre dolgozta ki egyetemi magántanári értekezése a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című munkája utolsó fejezetében, valamint parlamenti felszólalásaiban. (Ezek közül különösen fontosak az 1942-es és 1943-as költségvetési vitákban elmondott beszédei.) Mikó nemzetiségpolitikai elképzelései három részre tagolhatók: a történeti dimenzióra, az 1940 utáni konkrét nemzetiségpolitikai alapelvekre és technikákra, illetve az erdélyi nemzetiségpolitikai stratégiára.

Történetileg ő is az 1868-as törvényből indult ki, amelyet a nyelvhasználati jogon túl azért tartott meghatározónak, mert – Horvátország társországi státuszán túl – az egyházak önkormányzati jogosítványai révén a nemzetiségek kulturális intézményrendszert működtethettek.⁷⁵ A kárpátaljai kormányzóság létét, illetve a magyarországi németiség pozitív diszkriminációját is ehhez köti, mint a sajátos helyzetre adott válaszokat. Miközben a Szent István-i állam és a Szent Korona-tan retorikájában fogalmazva az 1868-as nemzetiségi törvény-nél szélesebb alapokra szeretné helyezni a nemzetiségpolitikát, mert

⁷⁴ *Képviseelőházi napló*, 1941. november 25.

⁷⁵ Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. 1944, Kolozsvár, 493–498.

úgy gondolja, hogy a horvát-szlavón rendezésben, a görögkeleti egyház autonómiájában, illetve Bethlen István angliai előadásában, Ottlik László nézeteiben „a jövő megoldásának alapelemei adva vannak”⁷⁶. (1943–1944-ben érvelt így, amikor Bajcsy-Zsilinszky Endre Erdély autonómiájában, Milan Hodža a közép-európai konföderációban, Iuliu Maniu a nemzetiségi autonómiában gondolkodott, és mindhárman a történeti Magyarország integritásának eszméjével szemben fogalmazták meg elképzeléseiket.) Mikó ekkor a nemzetiségi és az erdélyi kérdés megoldását a „nagy magyar” koncepción belül képzelte el. Nemzetfelfogása a XIX. századi liberális politikai nemzetfelfogás és a nemesi nemzetfogalom ötvözete volt, amelyet társadalomtörténetileg is változónak tekintett.

A nemzetiségpolitikában Mikó három alapvető fogalmazott meg, amellyel felülírta az összes többi megfontolást. Egyrészt *a nemzetiségpolitika nem lehet a pártpolitikai harcok függvénye*. A XIX. századi hibás magyar politikát is részben erre vezette vissza. Másrészt a nemzetiségi pozíciók megszerzéséhez nem a konkurens nemzetiségi csoport diszkriminálása, hanem a *saját nemzeti társadalom megerősítése* vezethet. Harmadrészt a *magyarországi nemzetiségek jogainak biztosítása* a Szlovákiában és Romániában maradt *magyar kisebbség számára biztosított jogok függvénye*. Ha pedig ez nem működik, a retorzióktól sem szabad visszariadni.⁷⁷

Ezeken túl alapvetőnek látta a nemzeti és történelmi sajátosságoknak megfelelő, az egyes nemzetiségek helyzetéhez alkalmazkodó nemzetiségpolitikai megoldásokat. A népszövetségi kisebbségvédelem – amelyet a „zsidóság gondolatának” tulajdonított – és a népiségre-fajiságra alapozó nemzetiszocializmus koncepciója között egy, a sajátos magyar történeti fejlődésnek megfelelő, az állampolgári politikai nemzetből kiinduló, egyéni jogokkal biztosított kulturális és nyelvpolitikában látta a nemzetiségi problémák kezelésének lehetőségét.

A népszövetségi kisebbségvédelem egyik hibáját is abban látta, hogy a legkülönbözőbb kisebbségek problémáit egy kaptafára akarta vonni. „*Ugyanebbe a hibába esnének most, ha minden néptöredéket közjogi egységnek fognánk fel és kollektív népi jogokkal ruháznánk fel azokat. Ez a felfogás bár*

⁷⁶ Mikó Imre levele Pataky Tibornak, 1944. március 15. In Balázs Sándor: *Mikó Imre ...* i. m. 371.

⁷⁷ Mikó Imre beszéde a költségvetési vitában. *Képviselőházi napló*, 1942. november 20. 18.

*látszólag a nemzeti szocializmusban gyökerezik, nem egyéb, mint a liberális nemzetiségi politika jogegyenlőségi fikciójának a közösségi életre való vetülete.*⁷⁸ Ezért a második bécsi döntéssel (az un. német népcsoport-egyezmény) a magyarországi Volksbundnak adott külön jogosítványokat és a többi magyarországi nemzetiséget illetőket szétválasztotta. Az előbbi „népcsoport” különjogait azzal magyarázta, hogy a vegyesen lakott területeken épp a németek támogatására van szükség a centrifugális erőkkel szemben, illetve azzal, hogy mindez vonzerőt jelent a dél-erdélyi szárszág számára. A liberális és nemzeti szocialista nemzetiség-szemlélet közötti különbséget egyébként abban látta, hogy míg az előbbi a „mennyiségi” szemléletből (kisebbség-többség) indul ki, addig az utóbbi egy „minőségi” fogalommal, a népiségből kinövő nemzetiség fogalmával operál. Míg a liberális szemlélet az egyén jogaira és annak jogegyenlőségére, valamint az „állampolgári nemzetre” helyezi a hangsúlyt, addig a nemzetiszocialista felfogásban a népcsoportnak lehetnek jogai, de ez minden állam belügye. A nemzetiszocialisták tervezte új Európában így a jogvédelmet államközi szerződésekkel lehetne majd biztosítani. Ebben a helyzetben Mikó az 1868-as, az akkori korszellellemmel összhangban álló nemzetiségi törvény továbbfejlesztésében látta a kiutat, mintegy a liberális és a nemzetiszocialista felfogás között pozicionálva a Hóman Bálint és Teleki Pál értelmezésében vett Szent István-i politikát. Ez szerint nem a nemzeti széttagolódás filozófiája, hanem a népek helyes és józan vezetésének állameszméje.⁷⁹ Ezért az állami politikának minden egyes nemzetiség kérdését külön kell kezelnie.

A legnehezebbnek a két évtizedig saját nemzeti államában élt nemzetiségi középosztály kérdését látta. *„A falusi népet jó közigazgatással és közellátással még meg lehet nyerni a magyar állameszmének, a nemzetiségi középosztály azonban mindig az irredentizmus hordozója volt és két évtizedes nemzeti »átképzés« után ma inkább az, mint valaha. [...] A józan magyar*

⁷⁸ Uo. 17.

⁷⁹ Mikó Imre: A nemzetiségi kérdés a képviselőházban. *Hitel*, 1942. 8. sz. 494–495. A tanulmány szerkesztőségi bevezetője szerint az 1942. november 20-i – már hivatkozott – parlamenti beszéd szövegét adják közre. Az azonban több helyen eltér a Képviselőházi Naplóban olvasható szövegtől. A „kétfrontos” elkülönülés és a magyar történelmi hagyományokra való hivatkozás Mikó számára ideológiailag az 1938 előtt képviselt álláspont megváltozását is igazolhatta.

államvezetésnek tudnia kell, hogy olyan nemzetiségi középosztályt, amelynek szomszédságában nemzeti állama van, más állameszmének megnyerni a nacionalizmus korában a lehetetlenségek közé tartozik.”⁸⁰ Elutasította azt a nézetet, hogy nincs szükség nemzetiségpolitikára, mert a háború után azt úgyis radikálisabb módszerekkel kell majd megoldani. De mivel a nemzetiségi kérdés állandó feszültségforrás a térségben: „Arról is meg vagyok győződve, hogy a háború végén következő gyökeres rendezés eszközei közül a telepítést semmi esetre sem lehet mellőzni.”⁸¹ Erre azonban nem szabad a háború alatt várni, hanem kihasználva az állam ilyenkor szabadabb beleszólását a gazdasági és társadalmi életbe, „ezt a befolyását a nemzetiségi kérdés terén olyan előfeltételek megteremtésére kell felhasználnia, amelyek a nemzetiségi kérdés végleges megoldását előkészítik”.⁸²

Ezek az intézkedések a közoktatási és közigazgatási feladatokra, illetve a saját társadalom megerősítésére vonatkoztak. Az előbbi körből a nemzetiségi tanítók anyanyelvi szakanyaggal való ellátását és továbbképzését, továbbá a hatósági rendelkezéseknek a nemzetiségek nyelven való közreadását emelte ki Mikó. Ő is hangsúlyozta a magyar fiatalság a nemzetiségi nyelveken való tanításának fontosságát, annak érdekében, hogy a „magyar” közigazgatás nemzetiségi nyelven is működhessen a vegyes területeken. S így volna elérhető, hogy a nemzetiségi politikát a kormány, ne pedig az alsóbb szintű igazgatási szervek szabják meg.

Mikó Imre akkori nemzetiségpolitikai nézeteinek harmadik szintje a saját – az erdélyi magyar – társadalom megerősítése volt. „Az egyetlen helyes, pozitív és alkotó nemzetiségi politika az, amelyik a magyarság megerősítését tűzi ki céljának. Ennek a célnak a szolgálatába kell állítani a földbirtok-politikát, szociálpolitikát, népegészségügyet, adózási rendszert, közigazgatást, közoktatást, a valláserkölcsei nevelést és a nemzetvédelmi pro-

⁸⁰ Uo. 18.

⁸¹ Uo.

⁸² Uo. A háborút követő évekre készülve mind a román, mind a magyar béke-előkészítéssel foglalkozó szakemberek kidolgoztak lakosságcsere-terveket: Horváth Sz. Ferenc: Határon innen és határon túl. Népeességcsere és áttelepítés, mint az erdélyi kérdés megoldási lehetősége (1937–1942). *Limes*, 2006. 2. sz. 7–18.; Viorel Achim: A második világháború alatti román lakosságcsere tervekről. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 4–17.; Szabados Mihály: *Magyarország népcsere lehetőségei a béketárgyalásokon*. Kézirat, 91. + 3 térkép, JEA KGy K 6.

pagandaszolgálatot.”⁸³ Ezenkívül három stratégiai területet nevezett meg: a) A kisebbségi helyzetben alakult vagy megerősített szervezetek (EMGE, EMKE, EME, szövetkezeti központok, egyházi iskolarendszer stb.) fenntartását állami támogatással. Ezek a kipróbált intézmények jól ismerik a regionális sajátosságokat és a vegyes lakosságú területeken is képesek a magyarság gazdasági, kulturális színvonalának hatékony fejlesztésére. b) A székely népfelsolet telepítéssel a közép-erdélyi magyarság megerősítésére lehetne használni. Ezzel az erdélyi nemzetiségi-népesedési viszonyokat a magyarság javára lehet fordítani. c) A vegyes területeken a magyarság nem lehet politikailag megosztott. Mikó szerint itt a magyarságnak nem pártharcokkal, hanem önmaga megerősítésével kell foglalkoznia.⁸⁴

A nemzetiségpolitikai nézetek mellett jelen volt Mikó gondolkodásában egyfajta közvetett kritikai szemlélet is a budapesti nemzetiségpolitikával szemben. Ez 1943 nyara, a háborús fordulat után jelent meg nála és az EP más politikusainál is (Albrecht Dezső, Teleki Béla). Ezt példázza az a levélváltás, amely *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című könyvéről közte és Pataky Tibor között történt. Mikó jóval szélesebben értelmezte az 1868-as nemzetiségi törvény lehetőségeit, és egyben kritikusabb is volt annak megvalósult gyakorlatával szemben, mint ahogy azt a budapesti szakpolitika meghatározó személyisége elvárta volna.⁸⁵ Már 1942-es beszédében sérelmezte, hogy a 800 ezres zsidósággal mennyivel többit foglalkoznak, mint a 3 milliós nemzetiség problémájával. A „mindent vissza” jelszava mögött senki nem gondolt a „mindenkit vissza” problémára. Ez elsősorban abból adódhat, hogy a trianoni Magyarország közvéleménye a kismagyar koncepcióban (etnikailag egységes Magyarország) gondolkodik. Ezért Mikó szerint a „visszatért területek magyarságának kötelessége a nemzetet a nagymagyar gondolat és a nemzetiségi elv elválaszthatatlanságára figyelmeztetni”⁸⁶. 1943 novemberében a soknyelvű ország igazgatását olyan magyar feladatnak nevezte, amellyel el lehet ismertetni vagy el lehet

⁸³ Mikó Imre beszéde a költségvetési vitában. *Képviseelőházi napló*, 1942. november 20. 19.

⁸⁴ Mikó Imre: Erdély és a nemzetiségi kérdés. In *Erdélyi kérdések – magyar kérdések*. Kolozsvár, EP, 1943, 86–87.

⁸⁵ Mikó Imre levele Pataky Tibornak, 1944. március 15. In: Balázs Sándor: *Mikó Imre ... i. m.*, 369–374. o.

⁸⁶ *Képviseelőházi napló*, 1943. november 12. 240.

veszíteni a „dunavölgyi elsőszülöttségi jogunkat”, azaz a regionális vezető szerepet. Ebben a vonatkozásban két alapelvet határozott meg: a határon túl maradtak iránti felelősséget – amellyel a nemzetiségpolitikai kölcsönösség álláspontját fogadta el⁸⁷ –, és a kisebbségiként szerzett eszmények őrzését. Az első világháború előtti nemzetiségi politikusokkal szemben – akik a demokráciáért való küzdelmet valójában nemzeti céljaikra használták fel – Mikó új elemként kapcsolta be: *„Ha mi kisebbségi sorsban emberi és nemzeti jogokért, szabadságért és egyenlőségért küzdöttünk, azt komolyan gondoltuk és ehhez jobb sorsban is hívek akarunk maradni.”*⁸⁸ Ebből következőleg kritizálta a központi (kormányzati) igazgatást, amely a trianoni kor személyzetével és szemléletével működött tovább, és amelybe nem kerültek be a visszatért 2 milliós magyarság kisebbségi tapasztalatokkal rendelkező képviselői. Közben a nemzetiségi vidékeken a közigazgatás tanulta a nemzetiségek nyelvét, és a helyi közigazgatásba volt kisebbségi magyarokat és nemzetiségieket is igyekeztek bevonni.⁸⁹ A hozzá nem értés kritikáján túl a nemzetiségi agitátorokat és a magyar túlzókat, sovínisztákat az 1918 előtti időkre visszavetítve tematizálta. De ez inkább saját álláspontjának középre pozícionálása volt, mint kritika.

Mindezek a kritikák jelzik, hogy az erdélyiek központi kérdésnek tartották a közigazgatás működését. Albrecht Dezső szerint *„látszólag két út áll csak rendelkezésre. Vagy magunkévá tesszük az utódállamok sovén módszerét, és nemzetiségeink elnyomásával, háttérbeszorításával megerősítjük a magyar népet – ezzel viszont veszélyeztetjük az ország sorsát – vagy pedig kitarunk a magyar nemzetiségi politika hagyományai mellett, de – miként az elmúlt évszázadok alatt – elesettségben hagyjuk a magyar népet. Tragikus ellentmondás: amit az egyik esetben nyerek az országon, elvesztem a magyarságon, amit a másik esetben nyerek a magyarságon, elvesztem az országon. Ezt az ellentétet feloldani sem a mai, sem bármiféle elképzelt közigazgatási rendszerben nem lehet. A közigazgatásnak, amennyiben pacifikálni, nemzetiségeket megnyerni akar, tárgyilagosnak és igazságosnak kell lennie. Külön kell*

⁸⁷ A magyarországi románok, szlovákok nemzetiségi jogait a romániai, szlovákiai magyarokkal szemben tanúsított elbánástól teszik függővé. Részletesebben a 6.1.2. fejezetben tárgyalom. Az ott megadott szakirodalmon túl lásd: Csatári Dániel: *Forgószeiben. Magyar–román viszony 1940–1945.* Akadémiai, Budapest, 1968, 118–147.

⁸⁸ *Képviselelőházi napló*, 1943. november 12. 241.

⁸⁹ Uo. 240.

*választani tehát a magyarság megerősítésének, a magyar nép érdekvédelmének kérdését a közigazgatástól.*⁹⁰

A nemzetiségpolitikai nézeteket áttekintve azt látjuk, hogy a két világháború közötti egyetemes, az állampolgári jogegyenlőség eszméjéből és a nemzeti önrendelkezés elve nyomán kialakított kisebbségvédelemi értékek és jövőképek helyett a magyar nemzetépítés érdekei váltak elsődlegessé. Az erdélyi kisebbségi politikusok is ezt a nemzetépítő szemléletet tették a magukévá, amelyben a dél-erdélyi magyarság kapcsán a kölcsönösség elve, a háború utáni telepítések lehetősége, az egyéni nyelvhasználati jogok biztosítása, a nemzetiségileg semleges közigazgatási rendszer és a saját erdélyi magyar társadalom megerősítése kapcsolódott össze.

4.3. A zsidókérdéshez való viszony

4.3.1. A két világháború között az erdélyi zsidóság döntő része magyar anyanyelvű volt, és meghatározó hányada magyar nemzeti azonosság-tudattal bírt. Mivel rétegzett és regionálisan is sokban különböző társadalmi csoportról van szó, az egyneműsítő kifejezésekkel is vigyáz-nunk kell. Ennek a tanulmánynak nem tárgya annak kiderítése, hogy ez a csoport területileg, társadalmilag, generációs csoportjait illetően hogyan viszonyult a magyarsághoz, illetve hogy ez a viszony 22 év alatt hogyan és miért változott.⁹¹ A következőkben az erdélyi magyar elit 1940 utáni álláspontját szeretném értelmezni.

A romániai magyar politika személyiségeit bemutató első kiadvány-ban Ligeti Ernő külön foglalkozott a romániai magyar kisebbség részeként értelmezett erdélyi magyar zsidóság problémájával.⁹² 1923-ban Róth Hugóra, az OMP Intéző Bizottságának (IB, később a 3 tagú elnöki tanács) tagjára aránytalanul súlyos adót vetettek ki. Ezt az IB úgy értelmezte, hogy Róthnak a magyar kisebbségi mozgalmakban való részvétele miatt került rá sor. Paál Árpád javaslatára ebben az ügyben határozatot is hoztak: „*A magukat magyar nemzetiségűeknek valló, magyar anyanyelvüinkhöz és kultúrájukhoz ragaszkodó zsidó vallású polgártársaink*

⁹⁰ Albrecht Dezső beszéde a közigazgatási reform vitájában, 1943. In *Erdély a magyar országgyűlésen*. Erdélyi Párt, Kolozsvár, 1944. 33–34.

⁹¹ Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Pro-Print, Csíkszereda, 2009. 543.

⁹² Ligeti Ernő: *Erdély vallatása*. Cluj-Kolozsvár, 1922, 86.

magyar mivoltának a rendszeres kétségbevonását, emiatt való különös hajszolásukat, gyermekeik magyar anyanyelven való oktatásának eltiltását fájdalommal észleljük. Láttuk, hogy mindezekben és egyéb hasonló kormányzati, politikai, hivatali és társadalmi kezeléseken az a tendencia nyilvánul, hogy említett polgártársainkat a magyar népkisebbség teljességéből minden módon kiszakítsák. Éppen ezért ezt a tendenciózus bánásmódot a magyar népkisebbség egyik legsúlyosabb sérelmének minősítjük[...]”⁹³ Egy évvel később az IB a kolozsvári iskolasegélyezési akció kapcsán megállapította, hogy „a gyűjtési akciókba a zsidóság kevéssé veszi ki részét. A zsidóságot terrozerúen idegenítik el a magyarságtól. A zsidóság nagy része a cionistákhoz pártolt, s itt annyira igénybe vették áldozatkészsége, hogy magyar célokat nem támogathat. Mód keresendő, hogy a zsidóságnak a magyarsághoz való tartozandóságának érzete minél jobban fejlesztessék”⁹⁴. Erre sort is kerítettek: még 1924 végén a brassói nagygyűlésen külön határozatot hoztak a zsidóság ügyében: „Mondja ki a Magyar Párt, hogy a Romániához csatolt volt magyar területek zsidóságát, amely hű maradt magyar anyanyelvéhez, műveltségéhez és kultúrájához és régi magyar szokásaihoz, a romániai magyarság integráns egységébe tartozónak tekinti. És míg egyfelől a zsidóság összes magyar érdekeit a Magyar Párt – mint eddig is – testvéries közérzéssel felkarolja, támogatja és azokért, mint saját kisebbségi ügyeiért dolgozik, úgy másfelől elvárja, hogy a magyar zsidóság a Magyar Párt alkotmányos keretén belül a régi hűséggel és lelkesedéssel vesz részt a Magyar Párt áldozatkész tevékenységében és erélyes küzdelmeiben.”⁹⁵ A következő évtizedben ezt a viszonyt egyre nehezebb volt fenntartani az Erdélyi/Magyar Lapokban felszínre kerülő antiszemita irányultsággal szemben. Az OMP IB – a Bihar megyei tagozat kérésére – 1936-ban Jávor Bélának a Magyar Lapokban megjelent állítására reagált, mi szerint a magyar „néptest” a zsidóval „összeegyeztethetetlen”.⁹⁶ Az IB „a zsidó vallású párttagokat is olyan vallású párttagoknak tekinti, mint a keresztény vallású magyarokat, akik között sem a múltban nem tett, sem a jövőben nem tesz különbséget”⁹⁷.

⁹³ OMP IB 1923. október 12-i ülésének határozata. In: *Iratok...* i. m. 27.

⁹⁴ OMP IB 1924. október 18-i ülésének jegyzőkönyve. Uo. 61.

⁹⁵ Az Országos Magyar Párt 1924. december 14-ikén megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. 1. sz. 30.

⁹⁶ L. Jávor Béla: A népkisebbségi ügyvédek számbavétele. *Magyar Lapok*, 1936. november 1. 13–14. A határozat háttérére Horváth Sz. Ferenc hívta fel a figyelmemet.

⁹⁷ OMP IB 1936. november 14-i ülésének jegyzőkönyve. In: *Iratok...* i. m. 196.

A harmincas évek új generációjának politikai színrelépésekor, 1937 októberében, a Vásárhelyi Találkozón kiadott határozat, amely konszenzusos stratégiai jövőképnek számított, újból kiállt a zsidóság mellett: *„Népkisebbségi életünk és annak minden intézményét a nemzeti egység gondolata és célja hassa át, politikai, gazdasági közművelődési, és egyházi intézményei s azok vezetői között, amennyiben hiányzik, becsületes együttműködés jöjjön létre, az osztály-, felekezeti és nemzedéki ellentétek életünkől tűnjenek el, annál is inkább, mert minden felekezeti és etnikai származású magyar embert s így azokat a zsidó vallású magyarokat is, akik kisebbségi sorsunk minden következményét vállalják a magyar népkisebbség alkotóelemének tekintjük.”*⁹⁸

Egy évvel később, amikor az IB-nek döntenie kellett a Goga és Cuza vezette antiszemita Nemzeti-Keresztény Párttal⁹⁹ létrehozandó – a szűkebb pártvezetés által már megtárgyalt – választási együttműködésről, a román pártokkal szembeni bizalmatlanságon túl már a zsidókérdéshez való viszony is megosztotta a bizottságot. Krenner Miklós szerint *„ez a megegyezés az egész világ demokráciája ellen irányul, kizárja sorainkból a zsidókat, kik a magyar kisebbséghez tartoznak, mert magyar az anyanyelvük. Egy ilyen választási megegyezéssel feladjuk 10 éves elvi álláspontunkat”*¹⁰⁰. Rajta kívül még a Hunyad megyei Meskó Miklós utasította el a megállapodást a zsidókérdésre hivatkozva. Gaál Alajos (Maros megye) és Szabó Béni (Brassó) a választási megállapodást a kényszerhelyzet miatt elfogadta, de az előbbi a zsidókérdést csak az emberi szempontok figyelembevételével tartotta rendezhetőnek, Szabó pedig a Brassó megyei magyar ifjúság zsidókérdésben elfoglalt szélsőséges álláspontját ismertette, amelyet szerinte *„csírájában kell elfojtani”*. A pártvezetés azért erőltette ezt a megegyezést, mert a tárgyalások során sikerült elérni, hogy a miniszterelnök elismerje a magyarság népszemélyiségét. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert a határozat nyilvánosságra

⁹⁸ A Vásárhelyi Találkozónak a *Hitel*ben megjelent határozatából a zsidóságra vonatkozó egységpasszus elmaradt. *Hitel*, 1937. 3. sz. 237., de az eredeti stencillezett változatban szerepel Vásárhelyi Találkozó határozatai. MOL K 467 9d.-7. 13. f. [9–23.f.] valamint Dávid Gyula: A Vásárhelyi Találkozó dokumentumaiból. *Látó*, 1998. 7. sz. 78–102. [Dokumentumok.]

⁹⁹ 1935-ben egyesült az Alexandru Cuza vezette Nemzeti Keresztény Védelmi Liga és az Octavian Goga vezette Nemzeti Agrár Párt. A pártprogram része volt a *numerus clausus* és a városok elrománosítása is.

¹⁰⁰ OMP IB 1938. február 10-i ülésének jegyzőkönyve. In *Iratok...* i. m. 211.

hozatala előtt Goga kormánya megbukott. Mikó összefoglaló munkájában az IB döntését tárgyalva ismertette azt a dilemmát, hogy az OMP-re szavazó zsidók a választási együttműködés megvalósulása estén egy antiszemita pártot is támogattak volna. Ezt azonban a párt részéről a „leszakadás” konstrukcióval feloldotta. *„Igaz, hogy a magyar párti zsidók a magyar anyanyelvű zsidóság elenyésző százalékát képezték, mert az erdélyi zsidóság túlnyomó többsége Trianon után nemzeti alapra helyezkedett és pártjuk több ízben a kormány oldalán heves választási harcot folytatott a Magyar Párt ellen.”*¹⁰¹ Mikó 1941-es értékelése már a megváltozott pozíciót tükrözte. Ennek hátterében pedig döntően az OMP és az erdélyi magyar közbeszéd harmincas években történt változása állt, és csak másodsorban – részben az előbbi hatására – az erdélyi magyar zsidóság új nemzedékének eltávolodása a hivatalos magyar intézményességtől.¹⁰²

Magyarországról a húszas évek végén mindez még nemigen látszott. A Népies Irodalmi Társaság ebben a kérdésben készült feljegyzése megállapította, hogy a környező országokban, és így Romániában is a kormányzatok elsősorban a magyar nyelvű zsidóságot próbálják a maguk céljaira megnyerni. *„A magyarságához és a magyar anyanyelvéhez ragaszkodó zsidóság helyzete a legnehezebb, mert társadalmi tagozódásánál, foglalkozásánál fogva leginkább függ a kormánytól és a legnagyobb mértékben van kitéve engedélymegvonások, bírságok stb. révén a központi kormányzat, valamint a helyi hatóságok önkényének, zaklatásának, nem egyszer zsarolásának. Mindazonáltal az erdélyi zsidóság nagy többsége rendületlenül kitart magyarsága mellett. Tény, hogy a kormány könnyen érthető okokból a cionista mozgalmat támogatja, de a zsidóság nagy tömegét megnyerni nem képes.”*¹⁰³ Miután a feljegyzés – ismeretlen – szerzője a zsidóság OMP-n belüli jelentős, a Bihar, Temes, Hunyad, Maros megyékben és a szűkebb pártvezetésben betöltött pozícióit áttekintette, megállapította, hogy *„az erdélyi zsidóság anyanyelvében teljesen magyar maradt és a legújabb*

¹⁰¹ Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 20l.

¹⁰² Erről a folyamatról: Horváth Ferenc Szabolcs: A romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas években. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 368–386.; Uő: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetszocializmus Erdélyben (1932–1940). *Regio*, 2004. 3. sz. 101–142.

¹⁰³ *Néhány adat az erdélyi zsidóság helyzetéről.* MOL, K 64 35–1929 –27– 520. res.pol., 1. f.

generáció is magyar anyanyelvű és minden erőszakos intézkedés, megfélemlítés és presszió ellenére ragaszkodni fog a magyarsághoz. Az sem lehet kétséges, hogy amennyiben a lakosság szabad, befolyásolatlan akaratnyilvánítására esetleges népszavazás útján alkalom nyílnék, a zsidóság a maga teljességében az ezeréves magyar haza mellett tenne vallomást. E tekintetben az erdélyi zsidóság épp úgy megállná a helyét, mint a soproni zsidóság, amely az akkori mindenképp súlyos és a zsidóságra különös megpróbáltatásokkal járó időkben egy szálig a Magyarországhoz való tartozás mellett szavazott”.¹⁰⁴

Az előbb már jelzett „megpróbáltatásokkal járó idők” az erdélyi zsidóság számára 1936–1937-ben kezdődtek.¹⁰⁵ Főképp a Goga–Cuza-kormány diszkriminatív rendelkezései – különösen az 1938. január 22-i törvény az állampolgárság felülvizsgálatáról – jelentettek komoly problémát. Ugyanis a zsidók állampolgárságát kötelezően felül kellett vizsgálni. A törvény márciusi végrehajtási utasítása ráadásul a zsidóságot már nem vallási, hanem faji kisebbségnek tekintette.¹⁰⁶ Faji alapon folytak az egyetemi és a munkahelyi felvételik, a kisajátítások. Egyre gyakoribbá váltak a zsidók ellen atrocitások is. 1940. augusztus 9-én aztán megjelent a zsidók jogállásáról szóló rendelet, amely megtiltotta a vegyes házasságot és meghatározta a zsidóság fogalmát, illetve korlátozta politikai, gazdasági és szabadságjogaikat.¹⁰⁷

4.3.2. Az észak-erdélyi zsidóság – annak ellenére, hogy látta: a magyarországi zsidótörvényeket a visszatért felvidéki területeken is alkalmazzák – felszabadítóként köszöntötte a bevonuló magyar hadsereget, majd az új közigazgatást. Már szeptemberben sor került a nagyváradi és a kolozsvári zsidó újságok (*Új Kelet*, *Népünk*) betiltására, a zsidó sportegyesületek működésének felfüggesztésére (Haggibor, Makkabi), a nem vallási jellegű zsidó intézmények felszámolására, az iskolákban és a munkahelyeken a numerus clausus/ nullus bevezetésére. Az Erdélyi Kárpát Egyesület és a Barabás Miklós Céh kizár-

¹⁰⁴ Uo. 3. f.

¹⁰⁵ Az erdélyi magyar anyanyelvű zsidóság önszerveződéséről és a magyar nemzetkisebbséghez való viszonyáról átfogó képet ad: Gidó Attila: *Úton*. i. m. (Források a romániai magyar kisebbség történetéhez.)

¹⁰⁶ Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944, 69.

¹⁰⁷ Uo. 168.

ta tagjai közül a zsidókat.¹⁰⁸ (Az Erdélyi Múzeum Egyesület vezetése az erre felhívó kormányrendeletet nem hajtotta végre.¹⁰⁹) Ez azonban még mindig „rendezettebb” viszonynak tűnt, mint a romániai Antonescu-kormányzat zsidópolitikája; ott 1940 októberében már a zsidó vagyonok kisajátítása volt soron és 1940. szeptember – 1941. január között 40 zsidóellenes intézkedés lépett érvénybe.

Az erdélyi zsidóság „leválásáról” szóló közbeszéd első írásos nyoma Páll György¹¹⁰ nyilatkozata. Páll a magyarsághoz való viszonyát illetően három csoportba sorolta az erdélyi zsidóságot: barátságos, közömbös, ellenséges. Szerinte 1938 elejétől a Goga-kormányt – és ezzel annak zsidóellenességét is – támogató magyar párti álláspont miatt a zsidóság 98%-a szembefordult a magyarsággal.¹¹¹ A magyar–zsidó viszonyt temesvári tapasztalataival támasztotta alá: a helyi OMP-tagozatnak 120 zsidó tagja volt, és közülük kb. 40–50 fő a Magyar Népközségbe is átlépett. (Ehhez képest a már idézet 1929-es magyarországi jelentés szerint br. Ambrózy Lajosnak az 1928-as választásokon 2400 szavazója volt Temesváron, és a helyi magyarság legnagyobb vállalkozásának tekintett magyarház-építkezés mögött Klein Jenő építész mérnök állt.)¹¹² Mikó Imre ekkoriban készülő könyvében 1923–1924-et, az OMP politikai szövetségkeresését jelölte meg a németek és a zsidók a magyarságról való politikai, szervezeti leválásának kezdeteként: *„A többi kisebbségről nem lehetett szó, [a választási szövetséges keresésekor – BN] mivel a németek és a zsidók éppen a magyarságtól való elszakadásukkal jutottak be a román közéletbe. A magyar anyanyelvű zsidóság fokozatosan és önként levált a magyarság testéről s a gazdasági konjunktúra*

¹⁰⁸ Lőwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig*. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1998. 74–81.

¹⁰⁹ Uo. 140.

¹¹⁰ Páll György (1892–1975) a Károlyi-kormány alatt Temesvár rendőrfőkapitány-helyettese. Az impériumváltás után újságíró, majd 1928–1938 között az OMP temes-torontáli tagozatának főtársa, 1940-től az EP kolozsvári munkatársa. Behívott képviselő, Paál Árpád mellett az EP zsidókérdésben legtöbbet nyilatkozó vezetője. A II. világháború után a Amerikai Erdélyi Szövetség aktív tagja, Teleki Béla munkatársa.

¹¹¹ Amiről nem beszéltünk... *Keleti Újság*, 1940. december 24. 11.

¹¹² *Néhány adat az erdélyi zsidóság helyzetéről*. MOL, K 64 35–1929–27–520. res.pol., 2. f.

hullámain emelkedve, sokat hangoztatott államhűségével a magyarságnál kedvezőbb helyzetet biztosított magának Románia politikai életében.”¹¹³

Ez a tézis, amely egy konkurens nemzetépítő csoportot konstruált¹¹⁴, az EP 1941-es programjában vált hivatalos állásponttá. A program VIII. fejezete foglalkozik a zsidósággal. „A román uralom alatt az erdélyi magyarság testéről önként levált zsidósággal szemben helyeslünk és sürgetünk minden olyan törvényes és kormányintézkedést, mely a kérdés általános európai rendezéséig a zsidóságot a nevelés, a közvélemény alakítás és a jogszolgáltatás köréből teljesen kizárja, a gazdasági életben pedig sürgős módot nyújt arra, hogy helyüket magyar szakemberek foglalhassák el. Mivel a termelő tőkét nemzeti vagyonnak tekintjük, a tőke és a termelés irányítása nem maradhat zsidó kézben. De ugyancsak felemeljük szavunkat a Stróhmänn-rendszer ellen, mert ezt a keresztény és nemzeti gondolat ellen való legsúlyosabb merényletnek tartjuk.”¹¹⁵

4.3.3. A parlamentben a zsidóságot érintő törvényjavaslatok tárgyalásakor az EP minden esetben támogatta a kormányzatot. A házassági törvény kiegészítéséről és módosításáról szóló törvényjavaslatot (a harmadik zsidótörvényt) a felsőházi vita során a keresztény egyházak vezetői – az egyházi ügyekbe való állami beavatkozásra hivatkozva – elutasították. Maga a törvényjavaslat fajvédelmi alapú volt, mert két zsidó nagyszülő esetén állapította meg a zsidó származást. Az EP vezérszónoka a törvényjavaslat vitájában Paál Árpád volt. Szerinte huszonnégy év tapasztalata, „*hogy a keresztény egyházaink szárnya alatt és szellemében tudott megnőni a mi nemzeti ellenállásunk, tudott fennmaradni a mi fajtánk ereje*”¹¹⁶. Így Paál szerint a keresztény lelkeség nemzetképző, és a fajképződésre is hat. Ezért a vallás és a faj kérdését nem lehet elválasztani egymástól. A vegyes házasságokból származók esetében a fele részben keresztény származásúak fajvédelmére helyezte a hangsúlyt. Ennek érdekében két javaslattal élt. Az első: Ha valakinek két zsidó és két keresztény nagyszülője volt, és 1895–1941 között a polgári házasságon túl keresztény egyház előtt is megtörtént a házasságkötés, az ilyen

¹¹³ Mikó Imre: *Huszonnégy év...* i. m. 48.

¹¹⁴ Pontosabban: nem a csoportot konstruálta – a cionizmus tényleg létezett – inkább önkényesen határozta meg annak hatókörét. Erre a differenciálásra Filep Tamás Gusztáv hívta fel a figyelmemet.

¹¹⁵ Az Erdélyi Párt porogramja. *Ellenzék*, 1941. május 28. 4.

¹¹⁶ *Képviselelőházi napló*, 1941. július 1. 374.

családból származót ne tekintsék zsidónak. Ezt a módosító javaslatot el is fogadták. Elutasították ellenben a másik javaslatát, amelyben – német mintára hivatkozva – azt kérte, hogy csak azt tekintsék zsidó származásúnak, akinek 3 teljesen zsidó nagyszülője van. (A törvény 2 zsidó nagyszülőhöz kötötte ezt a származási kategorizációt.) Paál az egész kérdést a fajok európai disszimilációjaként fogta fel, és ebben a folyamatban a „magyar nemzettestnek” kívánt minél többet megmenteni a zsidóknak minősítettek közül.

1941. december 17-én tárgyalta a parlament az izraelita vallásfelekezet jogi helyzetét módosító törvényjavaslatot; az EP álláspontját ekkor szintén Paál képviselte. Itt történelmi érvelést használt. A zsidó hitfelekezet recepciója a századfordulón megzavarta a keresztény egyházak felekezeti egységét. Majd a történelem – az első világháború utáni összeomlás idején – bebizonyította, hogy ezt a kiváltságot a „zsidók egyháza” nem érdemelte meg. Ezért a párt nevében elfogadta és helyeselte az izraelita egyház törlését az elismert egyházak köréből. Ugyanígy ellenezte az átkeresztelkedés bármilyen formában való engedélyezését.¹¹⁷ Ez utóbbi állásponttal az unitáriusokat kivéve az (erdélyi) egyházak nem értettek egyet.¹¹⁸

A zsidók mező- és erdőgazdasági ingatlanairól szóló (ún. negyedik zsidó)törvényt Bánffy Dániel mezőgazdasági miniszter, az Erdélyi Párt tagja nyújtotta be. A törvényjavaslat vitájában az EP véleményét Braunecker Antal képviselte. Tapasztalata szerint *„azokban a községekben ahol zsidó birtokos volt, ott a lakosság nemzeti öntudata és morális ellenálló képessége annyival rosszabb és annyival gyengébb lett, hogy azt összehasonlítani sem lehet. Viszont ahol hivatása magaslatán álló keresztény magyar birtokos lakott, az a község egyenesen kivált, az elsők között volt”*¹¹⁹. Ezért tartotta nemzeti érdeknek a zsidó birtokok keresztény kézbe adását. Az erdélyi birtokviszonyokra hivatkozva kérte a birtoknagyság maximumának 500 holdról 100 holdra való leszállítását. Azt is felvetette, hogy ezen alapokból hozzanak létre 150 holdas mintagazdaságokat közép-birtokosoknak. Hasonlóképpen a szőlőbirtokok szakembereknek való

¹¹⁷ *Keleti Újság*, 1941. december 19.

¹¹⁸ Az Unitárius Egyház központi hatáskörbe vonta az áttérések engedélyezését, és az 1941–1944 közti időszakban beadott 92 erre vonatkozó kérésből 8-at engedélyezett. Pál János: A zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában (1940–1944). *Regio*, 2009. 1. sz. 129–133.

¹¹⁹ *Képviselőházi napló*, 1942. június 2. 312.

átadását javasolta. A kivételezéseknél pedig azt kérte, hogy azokat is vegyék fel ide, akik Romániában bizonyították a magyarság melletti elkötelezettségüket. Megítélése szerint semmi esetre sem lehet egy-két esetről többről szó. (Egyik javaslatot sem fogadták el.) Bodnár Sándor erdélyi képviselő a kiosztandó földbirtokok elosztásában 10-15 holdas parcellákat kért, hosszú lejáratú gazdasági kölcsönökkel. Ő is fontosnak tartotta a mintagazdaságokat, illetve a szakoktatást, és ehhez is földterületeket kért. A szakoktatás terén az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület 1940 előtti hatékony munkáját emelte ki.¹²⁰

A törvényjavaslat szerint zsidók számára fakitermelést és bérletet csak a földművelési miniszter engedélyezhetett. Az EP szónoka azt a reményét fejezte ki, hogy a miniszter ezzel a jogkörével minél ritkábban fog élni. Képviselőtársa, Gaál Alajos azt javasolta, hogy a zsidó fakitermelők és kereskedők helyett a helyi faipari szövetkezeteket támogassák.¹²¹ Braunecker ezen túl a strohmanrendszer (a nem zsidóknak névlegesen átadott tulajdon és üzletvezetés) ellen szigorú ellenőrzést kért a faiparban. Még a törvényjavaslat előtt a székelyföldi vállalkozók emlékiratban fordultak az EP-hez és az Erdélyrészi Gazdasági Tanácshoz annak érdekében, hogy a székelyföldi fakereskedelmet kezükben tartó zsidókat kizárják az ágazatból.¹²²

4.3.4. 1941 nyarától a zsidóság mint a magyarsággal konkurens és „rossz szellemiséget” képviselő csoport jelenik meg az erdélyi magyar politikai közbeszédben. Néhány erdélyi vezető ebben is Budapest és általában az ország előtt kívánt járni.

Tusa Gábor úgy vélte, hogy a zsidók arányszámáról szóló rendelkezések végrehajtása terén Budapest késlekedik Erdélyhez képest. Észak-Erdélyben három ügyvédi kamarát hoztak létre, amelyekbe 1315 ügyvéd jelentkezett, közülük 482 volt zsidó (37%), de mivel csak 6%-ot (+ 3% kivételezettet) lehetett felvenni, a 655 kamarai tagból csak 57 volt zsidó származású (8,8%).¹²³

Az Unitárius Egyházon belül – budapesti egyházközségi javaslatra – megvonták a második zsidótörvény értelmében zsidó származásúnak

¹²⁰ *Képviselőházi napló*, 1942. június 3. 383.

¹²¹ *Képviselőházi napló*, 1942. június 3. 383–384.

¹²² *Ellenzék*, 1942. április 30. 5.

¹²³ *Ellenzék*, 1941. június 27.

minősített egyháztagok szavazati jogát.¹²⁴ Később, 1943-tól rendkívül erős antiszemita kampány indult az egyházon belül „a legmagyarabb egyház” ideológia keretében, feltehetően ezzel kompenzálva az egyház liberális, zsidókat befogadó múltját.¹²⁵

Az erdélyi közéletben – a német bevonulás utáni időszakot nem számítva – 1942 első felében foglalkoztak a legtöbbit a zsidókérdéssel.

A zsidó cégtáblák eltűnéséről, a zsidóság visszaszorulásáról jelentek meg híradások.¹²⁶ A *Nagyvárad* című lap sérelmezte, hogy Szabó János a parlamentbe akkor behívott képviselő azzal indokolta 1938 előtti távolmaradását az OMP nagyváradai tagozatától, hogy abban nagy arányban volt jelen a zsidó elem, amivel ő nem férhetett össze. Ez utalás volt Hegedűs Nándor nagyváradai OMP képviselőre, a *Nagyvárad* című lap tulajdonos-szerkesztőjére. Erre a kolozsvári *Ellenzék*, az EP hivatalos lapja szerkesztőségi cikkben reagált: nem tudni, hogy a nagyváradai városházán mennyiben azonosítják magukat a *Nagyvárad* cikkével. „De tudjuk azt, hogy a történelem néhány lapja teleíródott az elmúlt évtizedekkel és lezárult az erdélyi magyarság életének is egy fejezete. A megnagyobbodott Magyarország pedig meg akarja és meg fogja oldani a zsidókérdést. Nagyrészt a zsidóságtól függ, hogy hogyan. Értse meg végre a zsidóság, hogy itt egy történelmi műtéti beavatkozásra van szükség, amelyet mindenképpen végre kell hajtani. Tudjuk, hogy ez a műtét fájdalommal jár. Fájdalmakkal különösen azok számára akik egynek vallották magukat a magyarsággal. Nem tudunk egyebet mondani nekik, mint hogy viseljék el méltósággal fájdalmukat. És ha valóban magyaroknak érezték magukat, vessék alá magukat önként a műtétnek, amely egy nemzet számára – amelynek keblén hatezer éves vándorlásuk során megpihentek – meghozza a gyógyulást és az élet friss lehetőségét.”¹²⁷ Az idézett megnyilatkozás egy nemzetileg konkurens csoport megkerülhetetlen disszimilációjáról szól.

¹²⁴ A Magyarországi Unitárius Egyház Szervezeti Törvénye. Szerk. Ferencz József, Erdő János, Bp., 1942. 20–21.

¹²⁵ Simén Dániel: Unitárius lelkész és az új világ. In *Magyarság és vallás*. Kolozsvár, 1943.; Abrudbányai János: Egyedül voltunk. *Unitárius Közlöny*, 1944. 7.; Gelei József: *Nemzetnevelés*. Kolozsvár. A téma feldolgozását adja: Pál János: *A zsidókérdés... i. m.*

¹²⁶ Pl. Tünedeznek a zsidó cégtáblák. *Visszateér a keresztény múlt.* *Ellenzék*, 1942. február 7. 9.

¹²⁷ Pártpolitikai furcsaság. *Ellenzék*, 1942. február 27. 3.

1942 áprilisában a zsidókérdés megoldásáról tanácskozott az EP kolozsvári tagozati értekezlete. Itt Páll György beszámolt a zsidó birtokok kisajátítási törvényéről, Botos János kolozsvári tagozati főtítkárr pedig ismertette Bihar vármegye törvényhatósági bizottságának a zsidókérdésről készült feliratát, amelyet a párt magáévá tett, illetve a kolozsvári tagozat javaslatot dolgozott ki a zsidókérdés megoldása tárgyában.¹²⁸ A bihariak egy háború után megalapítandó zsidó nemzeti államba való kitelepítést lebonyolító intézmény létrehozását kezdeményezték. A javaslat a kitelepítésig a magyarságtól való elkülönítést a „fertőző zsidó szellemiség” elpusztításával és a magyarság áldozathozatalának jutalmazásával magyarázta.¹²⁹

A korabeli hivatalos erdélyi álláspontot László Dezső és Teleki Béla megnyilatkozásai alapján próbálom meg rekonstruálni. László Dezső – református lelkész, parlamenti képviselő – a kolozsvári tagozati értekezlet időpontjában az EP Szolnok-Doboka megyei közgyűlésén fejtette ki álláspontját. Kiemelte Bánffy Dániel földművelési miniszter szerepét a zsidó birtokok kisajátításokban és a zsidó bérletek felmondásának törvényesítése körül. *„Az Erdélyi Párt a nemzet érdekeit nem csak a negatívumokban, hanem pozitívumokban is szolgálni kívánja. Nem elégszik meg csupán azzal, hogy csökkentse a káros zsidó szellem beszivárgását a magyar életbe, hanem pozitívra emeli a magyarság magatartását azáltal, hogy a keresztény gondolkodást és erkölcsöt teszi alapjává.”*¹³⁰ A keresztény egyházak – hangsúlyozta több helyen – a zsidó és a pogány gondolkodás ellen egyaránt küzdenek. A zsidóságot már a századfordulótól fajilag megszervezett külön társadalomnak tekintette.¹³¹ A keresztény értékek követése mellett a magyar reform központi kérdésének a *„magyar föld népe az új nemzetfenntartó történelmi osztály”* megerősítését tartotta. *„A zsidó birtokokra vonatkozó új földbirtok-politikai törvény azt mutatja, hogy ez az esedékes és szükséges folyamat egyre fokozódik. A nemzet szellemi rétegének és egész társadalmának teljes súlyával kell e folyamat gyorsabbulását és kiszélesedését sürgetnie. A zsidókra vonatkozó s a zsidóságot háttérbe szorító törvényeink lényegesen járultak hozzá a nemzeti társadalom szellemi és gazdasági megerősödéséhez, szociális célzatú újabb törvényeink sok*

¹²⁸ *Ellenzék*, 1942. április 15. 3., *Ellenzék*, 1942. április 23. 2.

¹²⁹ *Magyar Lapok*, 1942. március 19. 5.

¹³⁰ *Ellenzék*, 1942. április 15. 3.

¹³¹ László Dezső: Nemzeti társadalmunk erőviszonyai. In *Erdélyi kérdések... i. m.* 1943, 13.

magyar életnek és családnak adták meg az élethelehetőségeket, amelyeknek hiánya eddig csírájában fojtott meg sok nemzeti erőt.”¹³² Ez az álláspont a saját nemzeti csoport és annak kulcsfontosságú társadalmi rétegének megerősítését szorgalmazta.

Mindez Teleki Béla 1943. szeptemberi beszédéig, illetve a német bevonulásig egybeesett a kormány zsidókérdésben képviselt álláspontjával. Páll György már idézett EP-i képviselő összefoglalásában: „A miniszterelnök bejelentette a zsidók fokozott megadóztatását vagyondó formájában és a katonaköteles zsidóknak munkaszolgálatra való kivétel nélküli bevonultatását, nemkülönben a nagy zsidólakások igénybe vételét a lakásmi-zéria keresztény magyar szenvedőinek számára. Mindehhez az Erdélyi Párt és benne tömörült magyarság szíve mélyéből tapsolt Magyarország miniszterelnökének ...”¹³³

Az EP vezető politikusai 1942–1943 fordulójáig a zsidóság diszkriminatív disszimilációjában és a kitelepítésben látták a kérdés megoldását.¹³⁴ A következőkben Teleki Béla beszédein keresztül szeretném részletezni az EP-i álláspontot. A pártelnök 1941. november 28-i parlamenti beszédében a zsidókérdés kapcsán két sajátosságra hívta fel a figyelmet. Egyrészt arra, hogy a zsidó szakembereket csak onnan szabad eltávolítani, ahol a helyükre mást tudnak állítani. Hiszen pl. a zsidók erdélyi vidéki hatósági orvosi állásokból való eltávolítása után egyes félreeső helyeken „magyar népünk orvos nélkül maradt”.¹³⁵ A második említendő beszédében Teleki azt állította, hogy Matolcsy Mátyás képviselővel szemben a budapesti zsidó ingatlanvagyon átvételét utoljára hagyná, mert ez a tulajdonforma szem előtt van, ellenőrizhető és adóztatható. Ráadásul az európai végleges rendezés során, a kitelepítéskor ezt a vagyont nem lehet eldugni.¹³⁶ A Kállay-kormány

¹³² Uo. 16.

¹³³ Páll György: A zsidókérdés Magyarországon. In: *Erdélyi kérdések...* i. m. 1943, 42.

¹³⁴ Horváth Sz. Ferenc: Népcsoortpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-Erdélyben. *Múltunk*, 2006. 3. sz. 102–143. Horváth a bukovinai és moldvai magyarok áttelepítési terveit és a magyarországi politikusok és szakértők elképzeléseit a zsidóság kitelepítésére együtt mutatja be.

¹³⁵ Teleki Béla: Az Erdélyi Párt álláspontja a kül- és belpolitika kérdéseiben. In *Erdély a magyar képviselőházban*. I. Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1942, 18.

¹³⁶ Uo.

bemutatkozásakor, 1942. március 15-i beszédében fogalmazott Teleki a legradikálisabban. A háborús gazdálkodás szerinte lehetőséget ad az államnak a zsidóság teljes kiszorítására a gazdaságból, amíg a háború végeztével a zsidókérdés kitelepítéssel véglegesen megoldható lesz.¹³⁷ Egy évvel később elhangzott parlamenti beszédében újból visszatért a zsidóság fokozatos eltávolításának szükségességére, és miközben támogatta a munkaszolgálat bevezetését, azt javasolta, hogy ott használják fel a zsidókat, ahol a legnagyobb hasznot hajthatják a nemzetnek, például a vidéki orvosok pótlására. Ebben a beszédben a kitelepítés már nem csak mint távlatos európai megoldás merült fel; Teleki konkrétan azt javasolta, hogy a Máramarosba, Szatmárba, Szilágyba, Szolnok-Dobokába a századforduló óta állítólag bevándorolt zsidóságot el kell távolítani az országból.¹³⁸ Az 1943. március 25-i nagyváradi beszédében elismerte, hogy a földbirtokpolitika terén a zsidókérdésben komoly lépések történtek. De – állította – ha az iparból és kereskedelemből kiszorított zsidóság tovább folytatja a tevékenységét, akkor nem adóköteles, és jóval nagyobb haszonkulccsal dolgozhat. *„Ne névre, hanem tudásra szóljon az átállítás. Másrészt pedig fogjunk hozzá a zsidóság létszámának csökkentéséhez. Mindazokat, akiknek nincs magyar állampolgárságuk, most azonnal, már a háború alatt ki kell telepíteni.”*¹³⁹ Teleki ötödik fontos megnyilatkozása az EP 1943. szeptember 12-i nagyválasztmányi ülésén hangzott el, ahol – mint azt már idéztük az 4.1.2. alfejezetben – „leértékelte” a zsidókérdést, és az akkori „megoldásról”, a kitelepítésről már nem beszélt. Mindezek mellett jelen volt az a dilemma is, hogy mi legyen azokkal a zsidó származású magyarokkal, akik a két világháború között minden kétséget kizáróan a magyar kisebbségi politika és kultúra élharcosai voltak: pl. Hegedűs Nándor OMP parlamenti képviselő, Janovics Jenő, a kolozsvári Magyar Színház igazgató-rendezője, Ligeti Ernő író, szerkesztő, Róth Hugó ügyvéd, az OMP egykori befolyásos személyisége stb. Erről a kérdésről igen keveset tudunk. 1941. március 27-én látott

¹³⁷ Az Erdélyi Párt programja és a Kállay-kormány. In *Erdély a magyar képviselőházban. II.* Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1943, 8.

¹³⁸ Teleki Béla: Hogyan látja az országos problémákat az idegen megszállás alatt élt magyar? 1942. november 25-én, a felhatalmazási vitában elhangzott parlamenti beszéd. In *Erdély a magyar képviselőházban. II.* i. m. 29–30.

¹³⁹ Teleki Béla: Áldozatkészség és felelősségvállalás. In *Erdélyi szellem ...* i. m. 13–14.

napvilágot a Miniszterelnök 2.220/1941. sz. rendelete a második zsidótörvény (1939. IV. tc. a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásáról) észak erdélyi-alkalmazására vonatkozó módosításokról. A 3. § szerint a miniszterelnök „mentesíthet olyan személyeket [családtagjaikkal együtt – B. N.] akik a visszacsatolt keleti és erdélyi országrészekben az elszakítás ideje alatt a magyarság létérdekeiért folytatott küzdelemben súlyos kockázatot vállalva tartósan közreműködtek és kimagasló érdemeket szereztek”¹⁴⁰. A rendelet ide sorolta azokat, akik magyarságukért: szabadságukat vagy testi épségüket kockáztatták; hosszabb szabadságvesztést szenvedtek; testi bántalmazást szenvedtek; a magyarsághoz való tartozásukat minden kétséget kizáróan megvallották; azok családtagjai, akik a román megszállás alatt és magyarságuk miatt életüket veszítették. Mindezek elbírálására létrehozta egy véleményező bizottságot is, amely a miniszterelnök által kinevezendő elnökből és nyolc tagból állt, akik az erdélyi magyarság megszállás alatti vezetőiből kerültek ki. A bizottsághoz nem lehetett kérvényeket beadni. György Béla szóbeli közlése szerint Teleki Pál a bizottság elnökévé Bethlen Györgyöt kérte fel, aki áprilisban – a miniszterelnök halála után – erről lemondott.¹⁴¹ A rendeletben előírt 90 napos határidő, többszöri (legutoljára 1941. november 30-i) meghosszabításán túl a „magyarság vállalása” terén szerzett érdemek miatti mentesítésnek nemigen találtam nyomát.¹⁴²

4.3.5. A német bevonulás utáni helyzetben az Erdélyi Pártnak már nem sok befolyása volt a történésekre. Miközben Teleki Béla a színpalok mögött, Sztójay Döme miniszterelnökkel folytatott tárgyalásai során állítólag tiltakozott a zsidók deportálása ellen,¹⁴³ addig a hivatalos nyilatkozat szintjén az EP a zsidó vagyon felosztását a szociális kiegyenlítés érdekében kívánta felhasználni.¹⁴⁴ Csak egyéni lépésekre

¹⁴⁰ *Budapesti Közlöny*, 1941. március 27. 1–2.

¹⁴¹ György Béla évek óta kutatja Bethlen György életútját. Ezúton mondok köszönetet azért, hogy a mentesítés kérdésére és Bethlen szerepére felhívta a figyelmemet.

¹⁴² Egyetlen közlés és két értelmezés, mindkettő Ligeti Ernő vonatkozásában: György Béla: *Sub pondere crescit palma. Ligeti Ernő felfedezéséhez*. Helikon, 2005. 6. szám, 16–18. Ezt használja: *Filep Tamás Gusztáv*: Noé meglékelt bárkája. Ligeti Ernő utolsó pályaszakaszáról. *Szín*. 2008. 4. sz. 68–83.

¹⁴³ Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége*. Kolozsvár, NIS, 1993. 26.

¹⁴⁴ *Magyar Lapok*, 1944. május 11. 5.

került sor. Négy főispán és Nagyvárad polgármestere a deportálások ellen tiltakozva lemondott hivataláról.¹⁴⁵ Márton Áron nyilvános fellépése és Járosi Andor kolozsvári zsidómentő tevékenysége közismert.¹⁴⁶ Az EP politikusai közül Vita Sándornak 60–70 zsidó család mentesítését tulajdonítják, de Mikó Imre és az imrédysta Mester Miklós (aki épp ennek érdekében vállalt kormányzati funkciót) is közbenjárt jónéhány mentesítés ügyében.¹⁴⁷ Református, evangélikus és katolikus lelkészek pedig a lehetőségekhez képest a kikeresztelkedésben segítettek. Itt külön meg kell említeni László Dezső esetét – akit már idéztünk mint a zsidókérdésben nyilatkozó erdélyi politikust – aki ekkor lelkészársait a kikeresztelkedésben való segítségnyújtásra bízta.¹⁴⁸

A zsidókérdés esetében az erdélyi magyar politikai elit véleményét nem lehet általánosítani. Hipotetikusán el lehet különíteni azokat, akik nem osztották a levált erdélyi zsidóság konstrukcióját vagy emberieségi szempontból eleve nem értettek egyet a kormányintézkedésekkel (pl. Krenner Miklós, Márton Áron, Járosi Andor). Mások a disszimilációval részben egyetértettek, és európai folyamatnak látták a kitelepítést, de a deportálásokkal már – személyes, illetve humánus okokból, vagy a háború utáni erdélyi új rendezés szempontjából – nem tudtak azonosulni (pl. László Dezső, Mikó Imre, Teleki Béla, Vita Sándor). A harmadik csoportba pedig a deportálásokat is magyar nemzeti érdekként támogatókat sorolom. A szerzőt a holocaust utáni pozíciója nem jogosítja fel arra, hogy minden a zsidósággal szembeni lépésben egy Auschwitzhoz vezető út macskakövét lássa. 1942-ig a történet szereplői sem tudtak a végső megsemmisítés reális lehetőségéről. Igazán fontosnak a párhuzamos nemzetépítő csoport megkonstruálását tartom azzal a 22 éves kisebbségi léthelyzetben szerzett tapasztalattal

¹⁴⁵ Bethlen Béla Beszterce-Naszód és Szolnok-Doboka vármegye, Jósika János Szilágy vármegye, Mikó László, Maros-Torda vármegye, Hlatky Endre Bihar vármegye és Nagyvárad főispánja valamint Soós István Nagyvárad polgármestere.

¹⁴⁶ Lówy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig*. Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh, 1998. 123–133.

¹⁴⁷ Uo. 154. Részletes beszámolót ad erről a tevékenységéről Mester Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában*. Budapest, Tarsoly, 2012, a kinevezéséről és a kapcsolatokról: 24., 34.

¹⁴⁸ Bálint Pataki József személyes közlése, akinek édesapja akkor László Dezső segédlelkésze volt.

együtt, hogy a nemzetiségi viszonyok rendezése hatalmi harc kérdése, azaz nem az addig hangoztatott kisebbségi humánus és erkölcs belátása szerint kezelhető.

A látószögek változását mind az önszemlélet, mind a zsidó- és a nemzetiségi kérdésben a nemzetépítő álláspontok elsődlegességéhez köthetjük. Az adott politikusok sorstörténetének meghatározó eseménye a Trianonnal bekövetkezett kisebbségi helyzet volt. A második bécsi döntés ennek felülírását jelentő *sorsesemény* volt a számukra, amely a nemzetközi erőviszonyok megváltozásának és egy hatalmi döntésnek volt köszönhető. Ennek az új helyzetnek a stabilizálása (illetve Dél-Erdély visszaszerzése) volt a legfontosabb stratégiai kérdés a számukra. Ennek rendelődött alá, és ez formálta át a kisebbségi sors tapasztalatanyagát, a nemzetkisebbségi jogokról és a konkurens nemzetépítő csoportokról vallott nézeteiket. Új szemléleti konstrukciókat hoztak létre. Az önszemlélet terén a nemzetileg szervezett, keresztény(íbb)-szolidáris(abb), saját intézményeivel összeforrott, egyosztályú magyarság képét. A nemzetiségi kérdés kezelésében a regionális kultúrfőlénnyel bíró, jó közigazgatással és a saját társadalom megerősítésével, telepítési technikákkal a kérdést kezelni képes, a nemzeti centrifugális erőknek ellenálló társadalomszervezés képét. A zsidókérésben pedig a konkurens gazdasági-társadalmi csoport pozícióinak megszerzését és az annak tulajdonított (közösségrombolónak beállított) szellemiség meghaladását remélhették. Mindezeket a látószögeket a nemzeti érdek, az erdélyi magyar szupremácia megszerzése és megőrzése határozta meg. Ezt keresztettk azok az egyetemes emberi értékek, amelyek 1944 márciusa után a zsidókhoz való viszonyban felmerültek, de a magyarországi politikai helyzettel szemben tehetetlen volt ez az egyébként is megosztott erdélyi magyar politikai elit. A nagyhatalmi erőviszonyok alakulása nyomán bekövetkezett újabb impériumváltás következtében pedig már saját nemzeti és osztálypozícióit sem tudta megőrizni. Ez azonban nem teszi meg nem történeté az 1940-ben bekövetkezett kisebbség-, nemzetiség és magyarságpolitikai szemléletváltást.

II. KERETEK

5. A Magyarországgal szomszédos országok magyar-ságpolitikája és az ott élő magyar kisebbségi közösségek társadalmi helyzete a két világháború között

Ebben a tanulmányban a nemzeti kisebbség helyzetét alapvetően meghatározó tényezők közül kettőt tekintek át vázlatosan: a többségi államok magyar kisebbségekkel kapcsolatos politikáját és a népcsoportok településszerkezeti, demográfiai, gazdasági-társadalmi adottságai. Nem pusztán Románia viszonyait vizsgálom, hanem az összehasonlíthatóság és a sajátosságok érzékeltetése érdekében a csehszlovákiai és a jugoszláviai viszonyokat is bemutatom.¹ Ezzel is azt szeretném érzékeltetni, hogy a hasonlóságok és az un. kisanatant politika ellenére három különböző keretrendszerrel, a magyar kérdés kezelését meghatározó politikai-gazdasági-kulturális viszonyrendszerrel van szó. Kulcskérdésem az, hogy miközben a kisanatant államokban a nemzetiségekhez és így a magyarsághoz való viszonyt alapvetően a *nemzetközi erőviszonyok* változása és a három új állam *nemzetépítő (egységesítő) törekvései* együttesen határozták meg, ez hogyan jelent meg a nemzetközi kapcsolatokban, az intézményi és nyelvpolitikában és miként hatott a kisebbségi magyar közösségek társadalmi-gazdasági helyzetére? Külön kérdés lehet, hogy ezek az etnokulturális közösségek mennyiben nevezhetők „kisebbségi társadalmaknak”, de az bizonyos, hogy a közösség belső nyilvánosságában saját, külön társadalomként gondolkodtak önmagukról.²

¹ A nemzeti kérdés Ausztriában is döntővé vált a harmincas évekre – különösen az Anschluss révén 1938 márciusára –, de ebben nem játszottak szerepet a kisebbségek. Az ország lakosságának töredékét alkotó, kétnyelvű, az adott állami és tartományi rendszerbe beilleszkedett magyarság ügye nem volt lényeges belpolitikai kérdés.

² A saját közösségükről adott fontos társadalmi helyzetképek és egyben társadalomkonstrukciók: *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. Szerk. Fritz László, Sulyok István, Kolozsvár, Juventus, 1930, 272. *Erdélyi Magyar Évkönyv. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve*, 1937. Szerk. Kacsó Sándor, Brassó, Brassói Lapok–Népújtság, 1937, 220. *Vagyunk és leszünk. A szlovenszói magyarság társadalmi rajza 1918–1945*. Szerk. Fazekas József, Pozsony, Kalligram, 1993, 300. Jugoszláviában: a *Kalangya* 1935-ös nyári száma, amelyet betiltottak és

A következőkben hatástörténetről, az intézményi keretek számbavételéről lesz szó.³

5.1. A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája

Két nézőpont áll egymással szemben. Az új, illetve megnagyobbodott Magyarországgal *szomszédos országok* az államkereteik védelmére, az azon belüli egységesítésre, homogenizációra törekedtek, nemzetépítésük örökölt sajátosságainak megfelelően. A kisebbségek diszkriminációjára vonatkozó törekvéseiket azonban nem vállalhatták nyíltan a nemzetközi kapcsolatokban, hiszen a korban mindenki tisztában volt azzal, hogy az európai béke egyik kulcsa a több mint 40 milliós népkisebbségi csoportok integrációja. A nemzetközi – a nagyhatalmak által a békeszerződések során kieszközölt – kisebbségvédelem célja ekkor az egyenlő állampolgári jogok biztosítása, a diszkrimináció elleni védelem volt.⁴ A *kisebbségi közösségek szemszögéből* a korabeli szomszédországi magyarságpolitikák mint az ottani kisebbségi intézményességgel szembeni politikai, gazdasági, oktatási-kulturális diszkriminációs intézkedések jelentek meg. Az anyaországi törekvések pedig a védőhatalom képzetét és a kisebbségi jövő felülírásának reményét adták a külhoni magyarok számára.

60 évvel később újra megjelentették: *Híd*, 1994. 4. sz.; Feldolgozásként: Bárdi Nándor: Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közötti történetében. In *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. ... i. m.

³ A tanulmány alapját képező írásaim: A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között. In *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Budapest, Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 74–83.; A kisebbségi magyar társadalmak a két világháború között. In *uo.* 146–151.

⁴ A Népszövetség brazil előadójának, Franco Mellonak az arra vonatkozó nyilatkozata, hogy a kisebbségvédelem célja „a személyi sérthetlenség tiszteletben tartása és előkészíteni lassacskán a teljes nemzeti egység helyettfogadásának szükséges feltételeit.” Idézi Balogh Arthur: *Kisebbségi védelem és asszimiláció*. *Magyar Kisebbség*, 1926. 2. sz. 47. Az idézett politikus az egyik amerikai nézőpontot képviselte, amelyet az európai kisebbségjogi szakirodalom és a kisebbségek – anyaországaikkal együtt – elutasított.

5.1.1. Az első világháborút lezáró békeszerződésekkel együtt megfogalmazott *kisebbségvédelmi szerződések*et a jugoszláv és a román miniszterelnök először elutasította, majd bizonyos engedmények után Nikola Pašić aláírta, de Ioan C. Brătianu inkább lemondott, és az erdélyi Alexandru Vaida-Voevod írta alá a szerződést Románia részéről. Magyarország különösebb vita nélkül elfogadta a szerződést, hiszen a szomszédainál nemzetileg homogénebb volt a 10% körüli és szétosztottan élő nemzetiségi lakosságával, illetve ez a szerződés tette lehetővé a kisebbségi jogok nemzetközi számonkérését Magyarország számára is. A kisebbségvédelmi szerződések ratifikálása ellenére a térség egyetlen országában sem kodifikálták a kisebbségi jogokat, csak az alkotmányban deklarálták az állampolgári jogegyenlőséget, majd egyes ágazati törvényeken keresztül érvényesítették a kisebbségekkel kapcsolatos állami érdekeket. A kisebbségvédelmi szerződésben vállalt kötelezettségeket egyetlen ország – Magyarország sem – teljesítette maradéktalanul.⁵

5.1.2. A húszas években létrejött *kisantant* – Csehszlovákia, Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, Románia – katonai és politikai szövetségének egyik célja Magyarország revíziós törekvéseinek megakadályozása volt. Ezen túl a regionális gazdasági együttműködésben is érdekelték voltak. Ennek működéséhez azonban szükség lett volna Magyarországra is, amely a kapcsolatok konszolidálása előfeltételének tekintette a magyar kisebbségi problémák megoldását. Budapestnek is fontos lett volna a szomszédos országokkal szemben érdekeinek érvényesítése, de geopolitikai súlya ezt nem tette lehetővé. Területileg, lakosságát tekintve mindhárom szomszédhoz képest egyenként is fele akkora volt. Ezért Magyarország csak az európai status quo-val elégedetlen olasz és német politikára számíthatott, és az angol közvélemény meggyőzésében bízhatott. A kisantant vonatkozásában a legfontosabb magyar cél a tagországok egységének megbontása volt.

1935-re világossá vált, hogy a német, olasz veszéllyel szemben a kisantant államok nem alapozhatják védelmüket az angol és francia támogatásra. Mivel egy esetleges német vagy olasz katonai támadás kivédését lehetetlenné tette volna egy magyar akció, ezért Jugoszlávia

⁵ A kisebbségvédelmi szerződések megalkotása és a nemzetközi garancia gyakorlata: Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása, 1919–1920.* Budapest, Maecenas, 1989, 71–165.

és Csehszlovákia törekedett a Budapesttel való viszony normalizálására. Románia ellenezte ezt – hiszen belső politikai legitimitációját részben az antirevizionizmusra és a magyar ellenségképre építette –, de miután szövetségesei Bukarest nélkül is tárgyalóasztalhoz ültek volna, mégis beleegyezett a tárgyalásokba. Magyarország ellenben csak a Jugoszláviával való megegyezésben, valamint Romániával való átmeneti megoldásokban volt érdekelt. 1935–1936-ban ugyanis egyedül Csehszlovákiával szemben volt tényleges esély – Hitler támogatásával – a revízióra.⁶

A magyar kormány 1937-ben kísérletet tett Jugoszláviával egy külön megegyezésre, amelynek sarkalatos pontja volt a magyar kisebbség oktatási helyzetének rendezése, a nemzetiségileg arányos önkormányzati képviselőbiztosítás, tartalékalapokból földosztás a nincstelen magyar mezőgazdasági munkásoknak. Bár a jugoszláv miniszterelnök, Stojadinović késznek mutatkozott a kisebbségi problémák kezelésére és a külön megegyezésre, az olasz–jugoszláv egyezmény után (1937. március 25.) – a szövetségeseiktől tartva – elutasította a budapesti kezdeményezést.⁷

Románia és Csehszlovákia, érzékelve a szövetségi rendszer gyengülését, az 1937. áprilisi belgrádi konferencián megegyezett Jugoszláviával arról, hogy ha valamelyikük kétoldalú megállapodást kötne Magyarországgal, akkor előzetesen konzultálnak, illetve a szerződéskötéshez kérik a másik két szövetséges hozzájárulását. Megegyeztek abban is, hogy hajlandók elismerni *Magyarország katonai egyenjogúságát* (a trianoni békeszerződés katonai korlátozásainak megváltoztatását), ha ellentételezésként a magyar kormány meg nem támadási szerződést köt velük. Erről 1937. augusztusában, a romániai Sinaián tárgyaltak. A Magyarországot képviselő Bárdossy László bukaresti követ ezt az

⁶ Ádám Magda: The Little Entente and Issue of the Hungarian Minorities In *Etudes Historiques Hongroises* 1990. Ferenc Glatz ed., (I–VII.) II. Ethnicity and Society in Hungary. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1990, 321–338.

⁷ Hornyák Árpád: A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány délszláv politikájában a harmincas években. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila, Somorja, Fórum Intézet, 2006, 80–88.

alkut a kisebbségi problémákat orvosló megállapodáshoz kötötte. A román fél azonban ezt határozottan elutasította.⁸

A másik két tagállam kérésére ősszel Genfben újra tárgyalóasztalhoz ült Románia is. Kánya Kálmán magyar külügyminiszterrel folytatták a tárgyalásokat, de Victor Antonescu román külügyminiszter hajthatatlan maradt. Ezt követően Jugoszlávia és Csehszlovákia Romániát tette felelőssé a tárgyalások megszakadásáért; kijelentették, hogy nélküle is megegyeznek Magyarországgal. A német csapatok ausztriai bevonulása előtt egy nappal (1938. március 12.) a bukaresti kormány jelezte Budapestnek, hogy folytatni kívánja a tárgyalásokat és rövidesen létrehozna egy Kisebbségi Főkormánybiztosságot a kisebbségi sérelmek kezelésére. Ezt követően tovább folytak a megbeszélések a kisantant államok képviselőivel. 1937 novembere, Darányi Kálmán magyar miniszterelnök berlini látogatása óta azonban – amikor világossá vált, hogy Magyarország nem támogatná fegyveresen Ausztriát egy esetleges német katonai megszállás esetén és a Csehszlovákiával szembeni revízióban egyetértenek – a budapesti diplomácia Prágával nem törekedett megegyezésre. Ugyanakkor épp a csehszlovák álláspont volt a legrugalmasabb, hiszen új nemzetiségi törvény kidolgozásába kezdtek.⁹ Magyarországnak a revízió megvalósításához nem volt elég erős a hadserege, és a jugoszláv, román semlegesség sem volt biztosítva. 1938. augusztus 21–22-én Bledben a kisantant államok ideiglenesen megegyeztek Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismeréséről és a kisantant államok beleegyeznek, hogy Budapest külön folytathasson tárgyalásokat a tagállamokkal a kisebbségek helyzetének a jó szomszédi viszonyt kedvezően befolyásoló kezeléséről. (Ezzel mintegy szétesett a Magyarországgal szembeni szövetség.) Budapest „lemondott” az erőszakos határmódosításról. Egyben ezzel sikerült a magyar külügynek elérnie, hogy nemet mondhasson Hitler katonai fellépést sürgető kérésére.¹⁰ Ám egy hónap múlva a müncheni szerződés új helyzetet teremtett Közép-Európában.¹¹

⁸ Ádám Magda: *The Little Entente...* i. m. 328–330.

⁹ Simon Attila: *Egy rövid esztendő...* i. m. 124–163.

¹⁰ Pritz Pál: A magyar diplomácia tevékenysége a Közép-Kelet- Európával kapcsolatos német elképzelésekkel szemben a második világháború előestéjén. http://www.grotius.hu/doc/pub/BCGIBD/2012_78_pritz_pal_a_magyar_diplomacia.pdf (2012.05.10.)

¹¹ Ádám Magda: *The Little Entente ...* i. m. 331–335.

5.1.3. A továbbiakban az előbbi két kulcsfogalom – a *nemzetépítés* és a *nemzetállam* – működését vizsgáljuk a szomszédos országok kisebbségi politikáján keresztül, amely a magyarságnak az új államok iránti lojalitását is meghatározta.¹²

A három ország közül kettő alkotmányos királyságként, Csehszlovákia polgári demokráciaként működött. Az igazi különbség abban volt, hogy az utóbbi az Osztrák–Magyar Monarchia közigazgatási modelljét, a másik két ország pedig az 1918 előtti balkáni kisállamiság közigazgatási mintáit folytatta. Míg a Monarchiában léteztek a regionális és községi önkormányzatok, közbirtokosságok, hegyközségek stb., addig pl. az óromániai községek vezetői a központi hatalomtól függték, a közigazgatásban az egyén védtelen volt a kinevezett tisztviselőkkel szemben. Ugyanez vonatkozott a városi vagyongazdálkodásra, ahol a törvényhatóságok, helyi tanácsok önálló vagyongazdálkodást folytattak. Ebből adódóan a hatalom decentralizációját is másként értelmezték a két politikai kultúrában. Míg a Monarchiában a választott községi, megyei testületek döntési jogaiban látták ennek a garanciáját, addig a két 1918 után megnőtt balkáni kisállamban a helyi, regionális szintre felülről kinevezett tisztviselőknek adtak hatalmi jogosítványokat. Abban is különbözött a három ország, hogy az Osztrák–Magyar Monarchián kívül eső területeken – az *1918 előtti Romániában és Szerbiában* – döntő volt a görög-keleti ortodox egyház szerepe, amely nem látott el olyan társadalmi feladatokat (pl. korábban oktatási intézményrendszer működtetése), mint a Monarchián belüli egyházak. Hasonlóképpen a két említett országban korábban nem

¹² Az egész térség áttekintéseként Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág, 1998, 193–232. Az európai, köztük a magyar kisebbségről szóló, egységes szempontok szerinti áttekintést ad: *Die Nationalitäten in den Staaten Europas*. Szerk. Ammende, Ewald, Wien–Leipzig, Sammlung von Lageberichten, 1931, 568.; A magyar kisebbségi helyzetképek magyarul: Romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. A romániai magyar nemzeti kisebbség helyzete 1930-ig. Magyar Kisebbség, 1930. 17. sz. 609–648. Jugoszláviai kisebbségi magyar nemzet politikai, közgazdasági és kulturális helyzetképe a genfi kongresszus előtt. A jugoszláviai magyar nemzeti kisebbség helyzete 1930-ig. Magyar Kisebbség, 1930. 19. sz. 685–705. Csehszlovákiai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség helyzete 1930-ig. Magyar Kisebbség, 1930. 22. sz. 801–823.

voltak szervezett nemzetiségi csoportok, illetve a nemzetébredés előtti etnokulturális közösségeket már részben asszimilálták.¹³ Más nemzet-építéshez, államhoz kapcsolódó konkurens csoportokkal 1918-ig nem kellett számolniuk. Ugyanakkor ezek az államok anyaország szerepet tölthettek be az erdélyi románság és a délvidéki szerbség számára, illetve a lehetséges szövetségest jelentették a horvát és szlovén nemzeti mozgalmaknak. Abban is különbözött a cseh, illetve a román és szerb viszonyrendszer 1918 után, hogy az utóbbi két ország az addigi mag-területeknél jóval fejlettebb régiókkal bővült ki. *Csehszlovákiában* a szudétanémet területek azonos vagy csak némileg iparosodottabb szinten voltak, mint a cseh-morva régiók, ellenben a Magyarországtól odacsatolt területek jóval fejletlenebbek voltak.

A három országban közös volt, hogy az első világháború után a meghatározó nemzet mellett jelentős más nemzeti csoportokkal kellett számolni. Csehszlovákiában a csehek aránya 50,5%, Jugoszláviában a szerbeké 39,2%, Romániában a románoké 71,9% (1930–1931). Ezért eleve szükséges volt a *rokon nemzetek* bevonása, a csehszlovák nemzetkonstrukcióval a szlovákság (15,7%), a szerb–horvát–szlovén délszláv összefogás, majd a jugoszlavizmus keretében pedig, horvátok (23,4%) és a szlovének (8,1%) egy államkeretbe szervezésére. A szlovének Ausztria örökös tartományi státusából önálló intézményrendszerhez jutottak, a horvátok pedig, akik a Magyar Királyságban ezzel részben rendelkeztek – de pl. a had- és külügy intézményes önállósága hiányzott – a szerbektől katonai védelemre számíthattak Olaszországgal szemben. (Miközben a szerbellenes horvátok épp az olaszokban bíztak.)

Ezeknek az országoknak jelentős számú magyar és német kisebbsége volt. Csehszlovákia lakosságának 22,5% volt német nemzetiségű és 4,9%-a magyar, Romániában ez az arány 4,1% és 7,9%, Jugoszláviában pedig 3,6% és 3,4% volt. A német kisebbség csak Prága számára jelentett revíziós veszélyt, a másik két országban – amelyek nem voltak határosak Németországgal – a hagyományos német kisebbségi politikát követték, és lojálisak voltak a mindenkori kormányzathoz. A magyar kisebbségek azonban mindhárom országban biztonságpolitikai kérdést is jelentettek.¹⁴

¹³ Pl. Románia a török, tatár, bolgár népeiséget, a macedon-vlach, görög csoportokat.

¹⁴ *Köztes-Európa 1763–1993 Térképgyűjtemény*. Összeáll. Pándi Lajos, Budapest, Osiris-Századvég, 1995, 368., 394., 406.

A nemzetileg legkevésbé megosztott *Romániában* a magyarokkal kapcsolatos politikában két stratégia működött. Az erdélyi románság vezetője, Iuliu Maniu olyan integratív politikát hirdetett meg, amely a nyílt diszkrimináció helyett a románság társadalmi-gazdasági megerősítésében, modern intézményrendszer kiépítésében gondolkodott. Mindennek alapját az egyenlő állampolgári jogok képezték, mintegy az 1918 előtti magyarországi nemzetiségpolitikai mintákat követve: a nemzetiségi kérdést nyelvhasználati problémákra szűkítette, a kisebbségi oktatásügyet pedig az egyházakra bízta.¹⁵

Míg az erdélyi román elit egy hosszú történelmi folyamat betetőzésének tekintette Nagyrománia létrejöttét, addig a bukaresti liberális párti I. C. Brătianu úgy tekintett Erdélyre, mint olyan területre, amelyet fegyveres és diplomáciai eszközökkel szereztek meg.¹⁶ Maniu koncepciójából kitűnik, hogy bár az erdélyi románság gazdasági és társadalmi egyenrangúságát, sőt fölényét szeretné – de mindezt nem erőszakos módszerekkel, hanem komoly állami támogatással – elérni. Ezzel szemben Vintila Brătianu nyíltan megfogalmazta, hogy „a fiatal román népnek új kultúrárt kell megteremtenie a régi királyságban érvényesülő germán és az ország keletén feltalálható szláv kultúra helyében. A régi kultúrák megszüntetése legjobban úgy valósítható meg, ha elvonjuk alóluk a gazdasági alapot. Így leszegényítjük az illető régi kultúrájú népeket, s visszavezetjük kezdetleges életmódokba, süllyedésbe, meghasonlásba és társadalmi züllésbe. Így lesz a magasabb kultúrából rom, amelyen felépülhet aztán az új és egységes román kultúra”.¹⁷

Lényegében ez a diszkriminatív álláspont lett az uralkodó. Az erdélyi városok elrománosítását, a gazdasági pozíciók megszerzését

¹⁵ Iuliu Maniu: *Problema minorităților*. București, Cultura Nationala, 1924, 21. Ennek elemzése és magyar fordítása: Bárdi Nándor–Wéber Péter: Kisebbségben és többségben: Iuliu Maniu kisebbségpolitikai nézőpontjai. *Limes*, 1998. 4. sz. 136–162. A Maniu vezette Nemzeti Parasztpárt 1928-tól kormányra kerülve nem tudja képviselni ezt a stratégiát. A harmincas években Vaida-Voevod és Maniu között az előbbi által propagált „*numerus vallahicus*” törvény – a „fajtiszta” románok megfelelő képviseletének biztosítása a közigazgatásban és a gazdasági életben – jelentette a legnagyobb konfliktust.

¹⁶ Sextil Pușcariu: *Problema ardeleană în politica românească*. Cluj, 1931, 12. Részletesebben: Zahorán Csaba: Nagy-Románia és regionalizmus Sextil Pușcariu cikksorozata az erdélyi kérdéstről. *Kommentár*, 2011. 3. sz. 96–104.

¹⁷ 1926. október 30-án Turnu Severinben tartott beszéde. Közölte a *Viitorul*, 1926. november 2.; *Adevarul*, 1926. november 2.; *Universul*, 1926. november 3.

másként nem lehetett rövid idő alatt megvalósítani. A pártpolitikai versenyben a magyaroknak tett legkisebb engedmény is nemzetietlenség vádját vonta maga után.¹⁸ A bukaresti kormány létrehozta Kisebbségi Államtitkárság (1931), majd az 1938-as Kisebbségi Főköormánybiztoság, illetve a Kisebbségi Statútum külső propaganda célokat szolgált, lényegi kisebbségi problémákat nem tudott kezelni.¹⁹

Jugoszláviában egyértelműen a diszkriminációs politika működött. Az ország szerb politikai elitje nem rendelkezett a nemzetiségi kérdés kezeléséhez történelmi tapasztalatokkal. A magyarokban mindvégig inlojális, a területi egységet veszélyeztető erőt láttak. Így az itteni magyarságpolitikát a Magyarországhoz való viszony alakulása, valamint a két nagy párt a Radikálisok és a Demokraták hatalmi harcának és a szerb illetve horvát nacionalista küzdelmeknek rendelődött alá. Belgrád tartott a magyaroknak a horvát politikai mozgalmakhoz való közeledésétől is. A jugoszláviai magyarság társadalmi-gazdasági adottságai miatt ezekben a pártharcokban vajdasági szinten sem képviselt komoly pozíciót.²⁰

Csehszlovákiában a diszkriminációs intézkedések élet nagyban fékezte a térségben legdemokratikusabb plurális politikai rendszer, a parlamenti és önkormányzati választások korrektsége, a működő önkormányzatok, a relatív sajtónyilvánosság, így elvben nagyobb hangsúlyt fektettek a magyarság lojalitásának megnyerésére. Ebben nagy szerepe volt Masaryk köztársasági elnöknek, aki a polgári jogegyenlőség, a nyelvhasználati és oktatási jogok biztosításán keresztül integrálni vélte a kisebbségeket, s kezdetben „keleti Svájcként” reklámozták a csehszlovák kisebbségpolitikát. Tény, hogy az ott élő magyarok egyharmada rendszeresen a nem nemzeti alapon szervezett szociáldemokrata és a kommunista pártra szavazott, illetve a harmincas években

¹⁸ A romániai regionális egységesítésről: Irina Livezeanu: *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*. Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 1995, 89-188.; A magyar kisebbségi politika útkereséséről: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás... i. m.*; Az alkotmányjogi, nemzetiségpolitikai keretéről: Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944, 16-40.

¹⁹ Mikó Imre: *Huszonkét év... i. m.* 104-106., 207-214.

²⁰ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918-1947*. Budapest, Napvilág, 2004, 136-142.

a magyar településeken 10–15%-os eredményeket ért el a kormányon levő Agrárpárt.²¹

Mindhárom országban közös volt, hogy nem ismerték el – a magyar kisebbségi pártok programjaiban megfogalmazott – nemzetkisebbségi autonómiához való jogot az állam iránti lojalitásáért cserébe.²² A kollektív jogokkal szemben hivatalosan hirdetett egyéni jogegyenlőséget a három ország legfontosabb nemzetiségpolitikai intézkedései sem biztosították.

5.1.4. A három *alkotmány* közül egyedül a csehszlovák foglalkozott külön a kisebbségekkel. Az állampolgári jogegyenlőség kimondásán túl e szerint a kisebbséghez tartozás nem jelenthet hátrány a közhivatalok betöltésében, a kereskedelemben, a nyilvánosságban bármi-féle nyelvet használhatnak. A kisebbségi szerződés jó néhány pontját átvették: a bíróság előtti kisebbségi nyelvhasználat biztosítását, a saját intézmények létrehozásának jogát, az anyanyelven való oktatás és

²¹ A Masaryk-i Csehszlovákia nemzetiségpolitikájának nemzeti és „demokratikus” jellegéről: Filep Tamás Gusztáv: Maléter István és a balitéletek. In Uő: *A hagyomány felemelt töre. Válogatott és új tanulmányok az 1918–1945 közötti [cseh]szlovákiai magyar kultúráról*. Budapest, Ister, 2003, 25–119., A csehszlovákiai magyar pártok választási eredményeiről: Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet-Lilium Aurum, 2002, 347.

²² Itt kettős lojalitásról: politikai-alkotmányos és a saját közösséghez kötődő nemzeti azonosság építéséről van szó. Az alkotmányos patriotizmus előfeltétele volt a polgári jogegyenlőség biztosításán túl, a nemzetközösségi azonosság elismerése. Tehát a politikai-jogi és az érzelmi-kulturális azonosulás kettősségéről beszélhetünk. A kisebbségi lojalitás „*alatt általában az egyénnek a saját választott vagy kijelölt közösséggel – pl. az állammal, nemzettel, egyházzal vagy ezek intézményivel, esetleg a lakóhellyel, politikai párttal, egyesülettel, vagy más releváns csoporttal szembeni, jogilag is szabályozott vagy szabályozható viszonyát értjük. Ugyanakkor gyakran csupán a közösségi hovatartozás érzését, a közösséggel való érzelmi azonosulást, a sajátcsoporton belüli vagy az egyes ember életét befolyásoló külső tényezőkkel való szolidaritást jelöljük vele.*” Szarka László: Többségi befogadás – kisebbségi lojalítás. In *Asszimiláció, integráció, szegregáció. ... i. m.* Az államhoz való kötődés szintjei lehet az állampolgárság, az adott nemzetkisebbség állam iránti hűsége, az állami berendezkedés elfogadása, az állam támogatta „nemzeti” érdekekkel és értékekkel való azonosulás. Ugyanakkor egy negatív megközelítésben az állampolgárság elutasítása, az állami intézményekkel szembeni passzivitás, a kettős lojalítás, a kikényszerített lojalítás. Uo. 328.

annak állami támogatását, valamint az elnemzetietlenítés tilalmát.²³ (Ugyanekkor a nyelvtörvény mindezeket korlátozta.) Az 1923-as román alkotmány „egységes és oszthatatlan nemzeti államként” határozza meg Romániát. A nemzeti kisebbség fogalmát nem ismeri, csak közvetetten vallási kisebbségekről szól. A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság 1921-es alkotmánya szintén csak az alapvető állampolgári jogokat garantálta. Az 1938-as, királyi diktatúra alkotmánya kimondta, hogy faji vagy vallási alapon semmiféle politikai párt, egyesület nem alakítható.²⁴

A jogegyenlőség alapfeltétele az új állami keretek között az *állampolgárság* biztosítása volt.

Csehszlovákia a kisebbségvédelmi szerződés erre vonatkozó paragrafusát – amely automatikusan megadta volna az új területek lakosainak az új állampolgárságot – nem fogadta el, hanem külön törvényben (1920/236. tv.) szabályozta. E szerint csak azok kapták meg az állampolgárságot, akik az illetőségüket (helybenlakás, községi adózás) 1910-ig megszerezték. Akik a következő 10 évben kerültek erre a területre, azokra bonyolult kérvényezés és vizsgálat várt. A probléma részleges rendezésére szolgált a Lex Dérer–Szent Ivány (1926/152. tv.), amelyet sokan a magyar aktivista politika nagy vívmányának tekintettek.²⁵

Romániában is külön törvény rendelkezett az állampolgárságról (1924/41. tv.). Itt 1918. december 1-jei illetőséget kértek, olyan kitételrel, hogy 4 év helyben lakást és községi adózást igazoljanak, miközben a községi bejelentkezés 1918 előtt nem is volt kötelező. Ezzel szemben a „fajilag románok” külön eljárásban minden nehézség nélkül megkapták az állampolgárságot. A probléma súlyát jelzi, hogy 1939-ben, amikor a kormányzat megpróbálta rendezni ezt a kérdést, még közel

²³ Az alkotmány létrejöttéről és tartalmáról ad áttekintést: Gyönyör József: *Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa*. Pozsony, Madách, 1992, 212.; Az alkotmány kisebbségi, nyelvhasználati vonatkozásairól: Popély Gyula: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Budapest, Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely–Regio, 1991, 40–46.

²⁴ Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete ... i. m. 16–75.*; A. Sajti Enikő: *Impériumváltások ... i. m. 79–107.*

²⁵ Popély Gyula: *Népfogyatkozás ... i. m. 106–107.*

100.000 családfőnek (kb. 3–400.000 személynek) volt rendezetlen az állampolgársága Romániában.²⁶

Jugoszlávia a kisebbségi szerződés állampolgársági passzusát szintén nem alkalmazta. Az abban szereplő optálási jogra hivatkozva 1922. július 26-áig megtiltotta a magyarok politikai és kulturális szervezkedését, akik választójogukkal sem élhettek. Az optálási rendelet szerint az 1910. január 1-jén az újonnan szerzett területeken élők kaphattak állampolgárságot vagy vándorolhattak ki Magyarországra. Ennek határidejét 1930 novemberéig hosszabbították meg, így 1918–1924 között 45.000 magyar települt át a Délvidékről. Még 1934-ben is több mint 21.000 magyar optáns élt rendezetlen állampolgársággal Jugoszláviában. Ezen túl rendszeresek voltak a politikai okokból történő kényszeremigráció, a legjelentősebb a marseille-i gyilkosság – I. Sándor megölése – után történt, amikor 2.700 embert utasítottak ki.²⁷

5.1.5. A kisebbségi jogok tekintetében kulcsfontosságú volt a *nyelvhelyes* használata kérdése. Ebben a legtöbb lehetőséget a *csehszlovák nyelvtörvény* biztosította, amelyet a prágai parlament az alkotmánnyal együtt fogadott el (1920/122. sz.). A törvény értelmében a köztársaság állam- és hivatalos nyelve a csehszlovák. Tehát a nemzetkonstrukcióból következően – a szlovák nyelvet a cseh nyelvjárási változatának tekintve – két államnyelvet használtak, mert Szlovákiában a szlovák volt hivatalos. A törvény második pontja kimondta, hogy azokban a járásokban, ahol a „nem csehszlovákok” aránya eléri a 20%-ot, ott a bíróságokon és a közigazgatásban, valamint az önkormányzatokban kötelező a kisebbségek nyelvét is használni. Ahol pedig a nemzetiségek aránya a lakosság 2/3-át eléri, ott egynyelvű is lehet az ügyintézés. A törvény azonban nem állta útját a szlovákosításnak, hiszen ehhez elég volt megváltoztatni a járások közigazgatási beosztását, a városok jogállását, illetve olyan helyzeteket kialakítani, amelyben a többes kötődésből érdemes a népszámláláskor a szlovákot vállalni. Ezek közül a legfontosabb a városok jogállását megváltoztató 1922-es törvény, amelynek nyomán 39 szlovenszkói törvényhatósági jogú városból négy tarthatta meg korábbi önkormányzati jogkörét (Pozsony, Kassa, Ungvár, Munkács). Az 1930-as népszámlálás szerint ezekben a városokban, Munkács

²⁶ Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete* ... i. m. 76–84.

²⁷ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások* ... i. m. 25–27., 85.

kivételével, 20% alá csökkent a magyarság hivatalos aránya. De a cseh-szlovákiai magyarok 82%-a azonban még mindig olyan településen élt, ahol a törvény szerint elvileg biztosítottak voltak a nyelvi jogai.²⁸

Romániában az alkotmány a román nyelvet az állam hivatalos nyelvének nyilvánította. Külön nyelvtörvényt sem fogadtak el, hanem 1921-től a román nyelv használatát előíró különböző rendeletekkel szabályozták a kérdést. 1921-ben a bíróságokat kötelezték a román nyelv használatára, majd a közigazgatásban megtiltották a kisebbségi nyelvek használatát. A közhivatalokban, a közlekedésben a húszas évek második felétől folyamatosan belső rendelkezések jelentek meg arról, hogy a tisztviselők a közönséggel csak románul kommunikáljanak. A harmincas évekre a tisztviselői, tanári állások betöltésénél is elsődleges feltétel lett a *román nyelvtudás*, amelyet a kisebbségek számára előírt többszöri nyelvvizsgákkal ellenőriztek. Ennek következtében – a 22 év alatt – több mint tízezer magyar alkalmazottat bocsátottak el. Az 1925-ös és az 1929-es közigazgatási törvények nem foglalkoztak a községi tanácsok nyelvhasználatával, ezeket a helyi végrehajtó hatalom szabályozta, megtiltva a kisebbségi képviselőknek az anyanyelvük használatát. Az üzleti életben a nem román nyelvű kereskedelmi könyvelés, cégtáblák stb. esetén pótdátót, a táviratokra pótdíjat vetettek ki, majd a harmincas évek második felében az üzleti életben is a román nyelv kizárólagos használatát írták elő. 1937-től pedig megtiltották a magyar helységnevek, földrajzi elnevezések használatát a sajtóban.²⁹

²⁸ Popély Gyula: *Népfogyatkozás...* i. m. 109–111., Simon Attila: *Egy rövid esztendő...* i. m. 18–22.

²⁹ Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* i. m. 109–116., Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940.* Csíkszereda, Pro-Print, 2002, 311–321.

Például az 1930-ban Szatmár megye nemzetiségi összetétele román 60.5%, magyar 25.5%, zsidó 8.1%, német 3.2% volt. 1919-ben a vármegyei tisztviselők 73%-a volt magyar és 27%-a román, 1937-ben 87,3% román és 15,7% volt ugyanezen tisztségek nemzetiségi megoszlása. Ugyanott a községi jegyzők 6%-a volt román 1919-ben, a többi magyar, míg 1937-ben 100%-ban románok töltötték be ezeket az állásokat. *In serviciul Patriei, 1933 – 1937. Dare de seamă asupra realizărilor înfăptuite în Satu-Mare.* Satu-Mare, é. n., 106–107. valamint Kovács Árpád: *A megyei közigazgatási tisztviselők nemzetiségi megoszlása Erdélyben az 1936. év végén.* Magyar Kisebbség, 1937. 12. sz. 326–333., Uő: *Bírák, ügyészek és egyéb igazságügyi alkalmazottak nemzetiségi megoszlása Erdélyben 1936. november 1-én.* Magyar Kisebbség, 1937. 4. sz. 117–124.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban a hivatalos nyelv a szerb–horvát–szlovén volt, valójában azonban a szerbet preferálták minden hivatalos fórumon. A közhivatalokban, a helyi közigazgatásban tilos volt magyarul beszélni. Az üzleti és a magánszférában szintén beavatókztak a nyelvhasználatba. A magyar nyelvhasználat leszűkült az elemi iskola alsó négy osztályára, a nehéz körülmények között működő kultúregyesületekre, az egyházi életre, a magyar sajtóra és a magánéletre. Ebben változás csak a harmincas évek végén történt.³⁰

5.1.6. Az első világháború után egész Európában megnőtt az *állam szerepe* a társadalomszervezésben, a helyi közösségek életének szervezésében. Ezért a *közigazgatási* változás különös jelentőséggel bírt az új közép-európai államok kisebbségek lakta területein is. Az impériumváltás után a megyei, járási, községi képviselő testületeket, kamarákat mindhárom tárgyalt országban feloszlatták, és vezetésüket kinevezett személyekre bízta.

Csehszlovákiában a közigazgatási változások során a megyék elvesztették regionális politikai testületi jogkörüket. A járási, városi, megyei, tartományi képviselőtestületek tagjainak egyharmadát eleve a kormány nevezte ki, és ez a megválasztott kormánypárti képviselőkkel általában elegendő volt a testületek és a kinevezések ellenőrzéséhez.³¹

Romániában 4-5 évente változtak a közigazgatási törvények, és ez eleve meggátolta a rendszer hatékony működését. Erdélyben az egyesülés után 1920 áprilisáig működött a Kormányzótanács mint regionális közigazgatási szervezet, amely nemzeti szempontból adoptálta az 1918 előtti jogrendszert az új helyzetre. A közigazgatás egységesítésére 1925-ben került sor. Az ekkor életbe léptetett törvény jelentősen csökkentette a városok önállóságát. Román nemzeti szempontokat érvényesítve megváltoztatták a megyék elnevezését, székhelyét. A területi beosztás átalakításával pedig négy megyét (Maros-Torda, Brassó, Bihar, Szatmár) román többségűvé tettek. A képviselőtestületekben a jog szerinti behívottak körét az államilag kinevezett tisztviselőkre

³⁰ Detre [Dette János]: Derű- és borúlátás a jugoszláviai magyarság helyzetében. Dialógus az 1938. évi jugoszláviai kedvezőnek tűnő nemzetiségpolitikai változásokról. *Magyar Kisebbség*, 1938. 19–20. sz. 451–54.

³¹ Filep Tamás Gusztáv: Kormánypárton vagy ellenzékben. A pozsonyi magyar polgár és az 1925-ös választások. In Uő: *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség köréből 1918–1945*. Pozsony, Kalligram, 2007, 26–55.

és a román egyházak képviselőire szűkítették. A legfontosabb azonban az 1929-es közigazgatási törvény azon rendelkezése volt, amely alapján a visszaélésektől hangos helyi választások (1926, 1930) révén létrejött községi, megyei, városi tanácsokat a központi kormányzat rendeletileg feloszlathatta és teljes jogkörét átadva időközi bizottságokat nevezhetett ki. Ennek nyomán került Erdélyben jelentős önkormányzati vagyon román állami ellenőrzés alá. Ugyanekkor a bírói, köztisztviselői kar is kicserélődött, és a harmincas évekre mindenhol mélyen alulreprezentált volt a magyarok aránya.³²

A Délmagyarországtól elcsatolt területeken 1918 november végétől 1919 március 11-ig a Bánát, Bácska, Baranya Nemzeti Igazgatósága látta el a terület közigazgatási megszervezését és irányítását. Az 1918 december elején új főispánokat neveztek ki, leváltották a polgármestereket és a jegyzőket. Mindez szemben állt az 1918 novemberi belgrádi megállapodással, hiszen az a fennálló törvények és rendelkezések alapján álló közigazgatást ígért a béketárgyalások lezárásáig. A vajdasági szerb Radikális Párt-i Jovan Lalošević vezette igazgatóságot azonban a belgrádi kormányzat nem ismerte el. Az addigi önkormányzati és képviselő testületeket felszámolták, mindenhova kizárólag szláv tisztviselőket neveztek ki. A kormányon belül pedig az Igazgatóság megszüntetése után egy külön ügyosztály foglalkozott a terület közigazgatásával.³³ A Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban az 1922-es közigazgatási beosztás 33 tartományt hozott létre. A bácskaiban (Újvidék központtal) és a belgrádiban élt a magyarság döntő többsége. Tartományi és községi képviselő-testületi választásokat először 1927-ben tartottak. A Magyar Pártnak a kormányzó Radikális Párttal kötött megállapodása nyomán 6-6 képviselőt sikerült bejuttatni a két tartományi gyűlésbe, amely kb. 10%-os részvételt jelentett. A novemberi községi választásokon Adán, Csantavéren, Horgoson, Moholon, Zentán sikerült magyar többségű képviselőtestület létrehozni. Ezek a sérelmek tematizálásán túl azonban nem sok eredményt értek el. 1929 után,

³² Zsombor Szász: *The Minorities in Roumanian Transylvania*. London, Richard Press, 1927, 95–118.; Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete ...* i. m. 176–196.

³³ A. Sajti Enikő: *Impériumváltás a Délvidéken, 1918–1920*. *Limes*, 2005. 1. sz. 7–19. ua. megjelent: *Uő.: Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Modernkor Program, 2010, 25–46.

a királyi diktatúra éveiben a helyi közigazgatásban még ennyi érdekérvényesítési lehetőség sem maradt.³⁴

5.1.7. A magyar kisebbségi közösségek nemzeti azonosságának megőrzése szempontjából a legfontosabb az *oktatási intézményrendszer* volt. Az iskolaügy minden régióban központi kérdésnek számított. Csehszlovákiában és Romániában az egyházak próbálták az addigi anyanyelvű állami, községi iskolarendszert pótolni.

Csehszlovákiában a Szlovákiai Tejhatalmú Minisztérium iskolai referátusa döntött az iskolák tannyelvéről illetve újak engedélyezéséről. Szlovenszón az addigi magyar nyelvű állami oktatás helyett döntő lett az egyházi fenntartású iskolák szerepe. 1922-ben a magyar nemzetiségű elemi és polgári iskolai tanulók 22,7%-a (29 ezren), 1926-ban a középiskolások 33,3%-a (másfél ezren) nem az anyanyelvén végezte tanulmányait. A felsőfokú képzésben a húszas években a hazai német nyelvű egyetemekre, illetve Magyarországra jelentkeztek a legtöbben. 1928-tól azonban már nem fogadták el a magyarországi diplomákat. Ekkorra végeztek a csehszlovákiai gimnáziumi képzésben részesülő magyarok első évfolyamai, így ők egyre inkább cseh és szlovák főiskolákra, egyetemekre iratkoztak be. (1921/22-ben 897 magyar nemzetiségű tanult csehszlovákiai felsőoktatási intézményekben, 1929/30-ban számuk 1127 főre nőtt. Az 1922-es iskolatörvénynek köszönhetően – amely a 6 osztályos képzés helyett a 8 osztályos tankötelezettséget vezette be – nőtt a lakosság iskolai képzettsége.³⁵ (Magyarországon erre csak a második világháború után került sor.)

Romániában nemcsak az állami intézményrendszert románosították el szinte teljesen, hanem az egyházi iskolák működését is rendkívül megnehezítették. Az 1918 előtti Romániában az egyházi oktatásnak igazából nem volt szerepe. 1918 után az erdélyi iskolák államosítását

³⁴ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások...* i. m. 28–78. A közigazgatási változásokról részletes áttekintést ad: Bíró László: *A jugoszláv állam 1918–1939*. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézet, 2010, 124–130.

³⁵ A kérdés összefoglalása: Simon Attila: *Egy rövid esztendő...* i. m. 46–52. Átfogóan: Popély Gyula: *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918–1938)*. Pozsony, Madách-Posonium, 2005, 371. valamint László Béla: Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében. In *Magyarok Szlovákiában*. IV. köt. Oktatás. Szerk. László Béla, A. Szabó László, Tóth Károly, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 59–64.

mintegy nemzeti modernizációnak tekintették. Erdélyben a románság saját egyházi iskolarendszerére, a magyarság pedig az állami magyar tannyelvű iskolahálózatra támaszkodott. Az impériumváltás után a román állam megszüntette a magyar elemi és polgári iskolák több mint kétharmadát, a középiskolák és tanítóképzők több mint háromnegyedét. Ez az elemi oktatásnál magasabb szinten általában tannyelv-váltást jelentett annak személyi és minden egyéb következményével együtt. A román tannyelvű görög keleti és görög katolikus iskolarendszert (2600 intézmény) pedig államosították. Teljesen megszüntették a magyar óvodákat (645), gyermekmenhelyeket (59), az ismétlő népiskolákat (3500) és közel kétszáz kereskedelmi és ipari inasiskolát. Ezek pótlására az egyházak új intézményeket hoztak létre: 1919-től 1923-ig 404 elemi iskolát (amelyből 319 református, 62 katolikus, 23 unitárius volt), 33 polgárit, 7 kereskedelmi iskolát és 5 tanítóképzőt.³⁶ Ezzel az egyházi önszerveződéssel szemben a román liberális párt *asszimilációs iskolapolitikát* fogalmazott meg, amelyet az egyházak iskolai államsegélyének elszabotálása mellett három törvénnyel kívánt megvalósítani. Az *1924-es állami elemi oktatásról szóló törvény* állami engedélyhez kötötte az iskolák indítását.³⁷ A kisebbségi településeken állami magyar elemi iskolák létrehozását rendelték el, még abban az esetben is, ha ott már egyházi magyar oktatási intézmény működött. Szintén elrendelte óvodák létrehozását a kisebbségek lakta területeken, de csak román nyelven. A – kormányzat képviselői által – román eredetűnek minősített családok pedig kötelesek voltak gyerekeiket román iskolába írattatni. Rendkívüli intézkedés volt a „kultúrzóna” kijelölése: a döntően kisebbségek lakta 20 megyében munkát vállaló román tanítók számára 50%-os fizetés-kiegészítést, 10 ha földet és költözési segélyt ajánlottak fel.³⁸ 1925-ben a kisebbségek és az egyházak nemzetközi tiltakozása

³⁶ Átfogó helyzetkép: Bíró Sándor: *Kisebbségben ...* i. m. 351–401., Barabás Endre: A magyar iskolaügy helyzete Romániában. *Kisebbségi Körlevél*, 1943. 3. sz. 271–287., 1943. 4. sz. 351–368. Statisztikai áttekintés: Gidó Attila: *School Market and the Educational Institutions in Transylvania, Partium and Banat between 1919 and 1948*. Cluj, Institutul pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale (ISPMN), 2011, 140., Balogh Júlia: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás 1918–1928*. Budapest, Püski, 1996, 87–108.

³⁷ Barabás Endre: A magyar iskolaügy... i. m. 16.

³⁸ A kultúrzóna. *Magyar Kisebbség*, 1924. 15–16. sz. 615–619. p. [Anghelescu közoktatásügyi miniszter 40771/924. sz. rendeletének szövege]. Részletes

ellenére hozták meg a *magánoktatási törvényt*, amely az egyházi iskolákat magániskolákká fokozta le, és a nyilvánossági – a továbbtanulásra jogosító bizonyítvány kiadásához való – jogukat külön engedélyeztetéshez kötötte.³⁹ (A felekezeti iskolák egyharmadának ezt nem sikerült megszereznie.) Ugyanez a törvény öt tantárgy román nyelvű oktatását, a szerzetesi iskolákban kizárólag román tannyelvet, a zsidó intézményekben a román vagy a héber használatát írta elő. A harmadik fontos intézkedés ugyancsak 1925-ben a *baccalaureatusi törvény* volt.⁴⁰ Ennek értelmében az érettségi vizsgát nem helybeli, hanem idegen állami iskolai tanárokból álló bizottság előtt kellett letenni. A bizottságok tagjai kizárólag románok voltak, ezért a magyarul oktatott tárgyakból is az államnyelven kellett vizsgázni. Így 1925-ben ezeken a vizsgákon a magyar diákok 75%-a bukott el.⁴¹

Jugoszláviában az 1918 előtti szerbiai iskolarendszert vezették be az új területeken. A nemzetiségi oktatás szempontjából a Monarchiában meghatározó községi és felekezeti iskolatípus ebben a rendszerben nem létezett. Ezért egyházi iskolahálózat létrehozására nem volt lehetőség. A magyar iskolahálózat felszámolása, a tanárok elbocsátása mellett a legsérlemesebb intézkedés a névelemzés alapján történt iskolai beíratás volt. A számtalan iskolai rendelet után 1929 decemberében fogadták el a népiskolai törvényt. Ezzel a nyolcosztályos képzést vezették be. A jelentékeny számú kisebbséggel bíró településeken külön tagozatok létrehozását rendelték el, szerb igazgatók irányításával. Ezen a tagozatokon hivatalosan a tanulók anyanyelvén történt a képzés az elemi első négy osztályában. Az 1929 előtti gyakorlat a továbbiakban is folytatódott, ugyanis a nemzeti tárgyakat (Jugoszlávia földrajza és a történelem), a számtant, az értelem- és beszédgyakorlatokat szerbül tanították. A felső négy osztályban a tanítás nyelve kizárólag az államnyelv volt. Az 1929/1930-as tanévben a Duna Bánságban 528 magyar tannyelvű osztályban 364 tanító működött, akiknek az

elemzést ad: Fritz László: Az erdélyi kultúrzóna ügye a Népszövetség előtt. *Magyar Kisebbség*, 11–12. sz. 348–352., 13. sz. 400–406., 14. sz. 437–444.

³⁹ Barabás Endre: A magyar iskolaügy... i. m. 16–17., Nagy Lajos: A kisebbségek... i. m. 135–137.

⁴⁰ Barabás Endre: A magyar iskolaügy... i. m. 16–17., Gál Kelemen: Bakkalaureátus. Az *érettségi* (bakkalaureátusi) törvény eredete és tartalma. *Magyar Kisebbség*, 1929. 1. sz. 1–16.

⁴¹ Uo. 16.

egyharmada nem volt magyar nemzetiségű. Mindezeknek az intézményeknek a működésére a magyarság képviselőinek semmiféle befolyása nem volt. A tanítóképzést a belgrádi tanítóképzőben oldották meg. A húszas évek közepére két magyar tannyelvű középiskolai tagozat maradt Zentán és Szabadkán. A középiskolába járó magyar fiatalok 14,5%-a tanult magyarul. Belgrádban, Zágrábban a két világháború között kb. 500 magyar szerzett egyetemi, főiskolai diplomát. Többségük a lelkész, jogász, gyógyszerész pályát választotta. A Magyar Párt, különböző baloldali mozgalmak és a helyi kultúregyesületek írás-olvasás tanfolyamokkal, népegyetemekkel, népművelő előadásokkal próbálták a hiányokat pótolni, kihasználva a harmincas évek második felében enyhülni látszó politikai hangulatot.⁴²

5.1.8. A magyarságpolitikák intézményes áttekintése után külön ki kell térni az adott időszak romániai tagolására is.⁴³ A bukaresti vonatkozó politikában e huszonkét éven belül, hat kisebb korszakot különíthetünk el.

1918–1922 között a nagyszebeni Kormányzótanács, az első Vaida-Voevod- és az első Averescu-kormányok alatti időszakban zajlott le az intézményrendszer átvétele, a magyar tisztviselői kar távozása, és a magyar birtokos osztály pozícióit meggyöngítő agrárreform. Az erdélyi Román Nemzeti Párt meghatározta Kormányzótanács az 1918 előtti magyarországi nemzetiségpolitika eljárásait vette alapul: az oktatást a felekezetekre akarta bízni, meg akarta akadályozni a nemzetiségi alapon történő önszerveződést. Az ezt követő, a liberális párti Ion I. C. Brătianu vezette kormányok abból indultak ki, hogy a magyarság politikai jogait egyénileg a meglévő romániai pártstruktúrán belül gyakorolhatja.⁴⁴ Csakhogy ezt a nemzetiségi politizálásban nagy hagyományokkal bíró szászokkal és a gyorsan szerveződő, még mindig jelentős városi polgársággal bíró magyarsággal nem lehetett elfogadtatni.

⁴² A. Sajti Enikő: *Impériumoáltások...* i. m. 120–135.

⁴³ Az elsődleges román források feltárása nélkül áttekintésünk csak vázlatos lehet. A másik két ország magyarságpolitikája tekintetében még ilyen tagolásra sem vállalkozhatok.

⁴⁴ Jakabffy Elemér: Brătianu és a kisebbségi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 1925. 7. sz. 283–284., Botos János: A brătianizmus. *Magyar Kisebbség*, 1928. 3. sz. 88–94., 4. sz. 132–138.

Az 1922–1926 közti liberális párti uralom időszakában a homogén nemzetállam kialakítására törekvő politikai stratégián belül a Iuliu Maniu képviselte integratív technikákkal szemben a Ion és Vintila Brătianu meghatározta diszkriminatív modell érvényesült.⁴⁵ Ez a diszkriminációs stratégia egyrészt a magyar iparvállalatok, pénzintézetek nacionalizálásában, a kis magyar bankok, a kisiparosság szisztematikus gazdasági diszkriminációjában nyilvánult meg. Másrészt az Anghelescu miniszter képviselte oktatáspolitikában (magánoktatási törvény, baccalaureátusi rendszer, kultúrzóna stb.) és a nyelvhasználati, önkormányzati jogkorlátozásban intézményesült.

A harmadik, 1928–1931 közti korszak a Nemzeti Parasztpárt és Maniu kormányzása, a viszonylagos nyugalom és prosperitás időszaka. A magyarságpolitikában az egyéni jogegyenlőséget próbálták biztosítani pl. az esküt nem tett tisztviselők nyugdíjának rendezésével, de a pártküzdelmek, pontosabban az egymásra licitáló kisebbségellenesség miatt ez is csak korlátozottan működött.⁴⁶

Az 1931–1934 közti évek a gazdasági krízis időszaka. A kormányzattól a magyarság semmilyen támogatásban nem részesült, így még azt is elvesztette, amit a gazdasági prosperitás időszakában nyert. Ekkor jelenik meg az az új román munkás- és hivatalnokréteg, amelyet a húszas évek román nemzeti iskolapolitikája termelt ki. Ezzel a magyarság munkaerőpiaci pozíciói tovább romlottak.⁴⁷

Az ötödik, 1934–1938 közti időszakot az *antirevizionista mozgalmak* határozták meg. A romániai kormányok a megváltozott nemzetközi helyzetre reagálva, Magyarország revíziós törekvéseivel szemben mintegy túszként kezelték a magyarságot.⁴⁸ Tovább folyt a magyar

⁴⁵ A két modellről már szoltam az 5.1.3. részben. Lásd Bárdi Nándor – Wéber Péter: *Kisebbségben és többségben*. i. m.

⁴⁶ Maniu kormányon. *Magyar Külpolitika*, 1929. 2. sz. 1–2., A Maniu-kormány pihenőre tért. *Magyar Külpolitika*, 1929. 23. sz. 11–12., A Maniu-kormány vergődése. *Magyar Külpolitika*, 1929. 5. sz. 13–14. D-I Iuliu Maniu despre problema minorităților. [A kormány tevékenységének, terveinek ismertetése 1930. január 19-én.] *Glasul Minorităților*, 1930. 1. sz. 2–4.

⁴⁷ Romániai magyar kisebbség helyzetképváltozása 1931. május óta. A Iorga-kormány nemzetiségpolitikája 1931–1932-ben. *Magyar Kisebbség*, 1932. 13. sz. 371–373.

⁴⁸ Mester Miklós: A román antirevizionista mozgalom ismertetése. *Magyar Kisebbség* 1998. 3–4. 162–172.

kisebbség gazdasági és nyelvhasználati pozícióinak, lehetőségeinek beszűkítése, illetve ellehetetlenítése.

1938–1940 között egyszerre három problémakezelési mód is működött a nemzetközileg egyre valószínűbb revíziós szándékok kivédésére. A bukaresti kormányzat a Kisebbségi Statútummal a külföld előtt a kisebbségi/magyar kérdés jogi rendezésének megtörténtét próbálta igazolni.⁴⁹ Közben tovább működtek a munkajogi, nyelvhasználati, gazdasági diszkriminációt hozó intézkedések. De ezzel együtt a királyi diktatúra időszakában az egyetlen engedélyezett politikai szervezet, a Nemzeti Újjászületés Frontja magyar tagozata, a Magyar Népközösség jelentős társadalomépítő/közösségszervező munkát végzett a magyarság körében.⁵⁰

5.2. Külhoni magyarok társadalmi pozíciói

5.2.1. *A Magyarország határain kívül élő kárpát-medencei magyarok száma*
1930 körül 2,6 millió fő volt. Ugyanezen a területeken 1910-ben 3,3 millióan, 1941-ben, a terület-visszacsatolások után 3,24 millióan vallották magukat magyar anyanyelvűnek. A térség valamennyi országában jelentősen megnőtt az államalkotó nemzet aránya a kisebbségek rovására. Magyarországon a magyarok aránya 88,4%-ról 92,1%-ra, Csehszlovákián belül a mai Szlovákia területén a cseh-szlovákok aránya 58%-ról 72%-ra, Erdélyben a románoké 54%-ról 58,2%-ra növekedett. Magyarország népessége az 1920. évi 7,98 milliőről, 1930-ra 700.000 fővel nőtt és 1941-re a trianoni országterülettel számolva 9,32 millióra emelkedett. Az egész időszak növekménye 17% volt.⁵¹

⁴⁹ Mikó Imre: A román kisebbségi statútum. *Hitel* 1938, 3. sz. 177–192.

⁵⁰ Maár István: *A Magyar Népközösség 1938–1940.* kézirat, OSZK Kézirattár, Fond 625/2789. 99.

⁵¹ Kocsis Károly: Society and Economy in the Carpathian Basin of the Present. In Béla Bulla – Tibor Mendöl: *A Kárpát-medence földrajza/ The Geography of the Carpathian Basin.* Budapest, Lucidus, 1999),359–364.

1. táblázat A magyar anyanyelvűek (1910) és a magyar nemzetiségűek (1930, 1941) száma és aránya⁵²

	1910		1930		1941	
(Cseh)szlovákia ⁵³	881.326	30,2%	585.434	17,6%	761.434	21,5%
Kárpátalja	185.433	30,6%	116.584	15,9%	233.840	27,3%
Erdély	1.658.045	31,7%	1.480.712	25,8%	1.711.851	28,9%
Délvidék	425.672	28,1%	376.176	23,2%	456.770	28,5%
Horvátország	119.874	3,5%	66.040	1,7%	64.431	-
Muravidék	20.737	23,0%	15.050	-	16.510	20,1%
Burgenland	26.225	9,0%	10.442	3,5%	2.076	-

Számbeli nagyságát tekintve Csehszlovákiában volt a legnagyobb a magyar népesség csökkenése (kb. 30%), arányait tekintve pedig Burgenlandban, ahol a magyarság majdnem egyharmadára csökkent. A két világháború közti magyar kisebbségi *népességfogyás okait* két csoportba sorolhatjuk. Voltak valós folyamatok és voltak olyan népszámlálási technikák, amelyekkel manipulálni lehetett a nemzetiségi megoszlást. 1918–1924 között kb. 350.000-en *költöztek át* az elcsatolt területekről Magyarországra (197.000 fő Erdélyből, 107.000 a Felföldről, 45.000-en a Délvidékről).⁵⁴ Tovább csökkentette a magyarság létszámát a *rendezetlen állampolgárságú* magyarok tömege is. Csehszlovákiában kb. 30.000, Romániában több mint 100.000 ott élő magyar így külföldinek

⁵² Az 1910-es népszámláláskor csak az anyanyelvet kérdezték. A táblázatban az adott népszámlálások hivatalos adatait közlöm Kocsis Károly és Kocsis-Hodosi Eszter összefoglaló munkája alapján: *Hungarian minorities in the Carpathian Basin. A study in Ethnic Geography*. Toronto–Buffalo, Mathias Corvinus, 1995, 17.

⁵³ A mai Szlovákia területe a korabeli Csehszlovákián belül. Az akkor Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja külön szerepel

⁵⁴ Az 1918–1924 között Magyarországra érkezett menekültekből 105.000 kereső, 245.000 eltartott volt. Az előbbieket fele, 57.000 fő közalkalmazott volt. A másik nagy csoport a tanító és főiskolai hallgatók 86.000 fős csoportja volt. Petrichevich-Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1924, 37.

minősült.⁵⁵ Az adott régiók nemzetiségi viszonyainak megváltozásához nagyban hozzájárultak a *betelepítések*. Az újratelepülők egy része az eltávozott magyar tisztviselői réteget pótolta. A földreformokhoz kapcsolódó betelepítések a Magyarországgal határos övezetekben biztonspolitikai és szociális okokra hivatkozva a magyar többségű nyelvi tömbök megszakítását célozták meg. Kárpátaljára és Szlovénkóba közel 120.000 cseh tisztviselő, munkás és telepes költözött be.⁵⁶ Romániában 34.000 családot telepítettek a Partiumban és a Bánságban létrehozott új falvakba.⁵⁷ 1930-ban 245.000 olyan lakója volt Erdélynek, aki nem a régióban született.⁵⁸ Délvidéken a határ melletti 50 km-es sávban a jugoszláviai földrefom során több mint 50.000 szláv telepes kapott földet és hozott létre kolóniákat.⁵⁹

Az 1918 utáni szomszédországi népszámlálások a magyar anyanyelvű zsidóságot külön nemzetiségként kezelték, és őket döntően nem a magyar anyanyelvűekhez sorolták (Csehszlovákiában az 1910-ben magát magyar anyanyelvűnek valló zsidóság 5/6-át, 110.000 főt, Erdélyben 40%-át, 60.000 főt).⁶⁰ Hasonlóképpen a *magyar anyanyelvű görög katolikusokat* Kárpátalján ruszinnak, Erdélyben romának

⁵⁵ Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* 76–84.; Popély Gyula: *Népfogyatkozás...* i. m. 106–107.

⁵⁶ A kolonizációról: Simon Attila: *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008, 286.

⁵⁷ Victor Jinga: *Migrațiunile demografice și problema colonizător în Romania*. Brasov, 1941.

⁵⁸ De ennek a népességnek a nagy része az 1918 előtti Magyarország más tájairól érkezett, összesen 68 ezren származtak a Kárpátokon túlról, az 1918 előtti Romániából. Varga E. Árpád: *Városodás, vándorlás, nemzetiség*. In uő: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski, 1998, 200.

⁵⁹ Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2004, 452.; Venczel József: *Az erdélyi román földreform*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1942, 159. A földreformok összefoglalása magyar szempontból: Simon Attila-Kovács Attila: *Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban*. In *Kisebbségi magyar közösségek...* i. m. 118–123.

⁶⁰ Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. In uő., *Fejezetek...* i. m. 34., 54–57.; Popély Gyula: *Népfogyatkozás...* i. m. 106–107. A kisebbségbe került magyar ajkú zsidóság identitáskereséséről: Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918-1938)*. Somorja-Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet-Lilium Aurum, 2004, 196.; Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom és nemzetépítési kísérletek...* i. m.

tekintették. Ugyanitt a *cigányokat* és a *csángókat* a többségi nemzethez sorolták. Romániában az 1930-as népszámlálás így kb. 100-120.000 fővel kevesebb magyar anyanyelvűt mutatott ki, mint ami a tényleges nyelvhasználatnak megfelelt.⁶¹

5.2.2. Az *etnikai térszerkezetet* tekintve Csehszlovákiában a nyelvhatáron lévő városokban (Pozsony–Nyitra–Léva–Komárom–Losonc–Rimaszombat–Kassa–Töketerebes–Ungvár–Munkács–Beregszász) a többes identitású (magyar/német/zsidó/ruszin/szlovák) polgárság csehszlovák orientációja – 1930-ig ez kb. 100.000 fős „asszimilációt” jelentett – és az előbb már ismertetett jelenségek miatt zsugorodott a magyarság jelenléte. (1921-ben Csehszlovákiában 786 helységben volt a magyarság többségben, amely 1930-ra 46-tal csökkent.) Hasonló folyamat játszódott le a Partiumban (Szatmárnémeti, Máramarossziget, Nagybánya, Nagykároly, Nagyvárad) is, azzal a különbséggel, hogy itt jelentős román bevándorlás történt. Jugoszláviában a földreformmal, a magyar, zsidó, német birtokok kisajátítása révén az ott dolgozó mezőgazdasági cselédség is kicserélődött dél-szerbiai bevándorlókkal. A Vajdaságban a szerb többségű települések száma 203-ról 258-ra nőtt 1910–1930 között, míg a magyar többségű települések száma 134-ről 90-re csökkent. A szerbek lakta etnikai tér Bácsstopolya, Újvidék, Nagybacsókerék környékén nőtt meg, illetve Baranyában. Itt a 139 magyar többségű településből 59 maradt 1931-re. A Mura-vidéken pedig 33-ról 15-re csökkent a magyar többségű települések száma.⁶²

5.2.3. A *városi népességen* belül a kétnyelvű, többes kötődésű polgárság alkotta *felföldi* városokban történt a legnagyobb változás. Míg 1910-ben a későbbi Szlovákia városi lakosságának 44%-a volt magyar nemzetiségű, 1930-ra ez 11%-ra csökkent. A négy legnagyobb város közül 1910–1930 között Pozsonyban 40,5%-ról 16,1%-ra, Kassán 75,4%-ról 17,9%-ra, Ungváron 80,3%-ról 17,7%-ra, Munkácson pedig 73,4%-ról 22,5%-ra változott a magyarság aránya. Ez egyben azzal járt, hogy

⁶¹ Varga E. Árpád: Népszámlálások a jelenkori Erdély területén. In Uő: *Fejezetek...* i. m. 34.

⁶² Károly Kocsis–Eszter Kocsis-Hodosi: *Ethnic geography of the Hungarian minorities in the Carpathian basin*. Budapest, Geogr. Research Inst. Hungarian Academy of Sciences, 1998, 15–37., 54–64.; 84–93., 111–120., 142–151., 168–179., 189–191., 199–202.

a magyarság az utóbbi város kivételével ezekben elvesztette a hivatalos nyelvhasználati jogait, amely Csehszlovákiában a 20%-os arányhoz volt kötve. A népszámlálási manipuláció és a többségiként való mutatkozás nemcsak abból látszik, hogy 1941-re ezek a városok – Pozsony kivételével – újramagyarosodtak, hanem abból is, hogy a magyar pártok ezekben a városokban messze a népszámlálások nemzetiségi arányszáma felett kaptak szavazatokat.⁶³

Erdély alapvetően falusias világnak tekinthető a Felföldhöz képest, hisz itt – 1930-ban – a lakosság 83%-a falun élt, és a városi lakosság 1/3-a mezőgazdasággal foglalkozott. 1910-ben az erdélyi városi népesség 59%-a volt magyar, 23,1%-a román és 16,2%-a német anyanyelvű. 1930-ra a magyarok aránya 45%-ra esett vissza. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a városokból kb. 50.000 magyar – jórészt tisztviselő – repatriált Magyarországra, valamint ugyanennyien megélhetési okokból falura költöztek. A második ok, hogy 10 települést városi rangra emeltek, és ezek közül csak 2 volt magyar többségű. Harmadrészt 1930-ban mintegy 120.000 nem erdélyi születésű tartottak számon az erdélyi városokban. Így alakult ki az a helyzet, hogy míg 1918-ban 49 erdélyi városból 32 volt magyar többségű, addig 1930-ra 27 lett ezek száma. A román többségű városok száma 8-ról 18-ra nőtt, ugyanakkor a 9 német városból 4-ben maradtak a németek többségben. (A magyar többségüket elvesztett városok: Déva, Gyulafehérvár, Lugos, Belényes, Fogaras, Vajdahunyad, Erzsébetváros. De 1930-ra relatív magyar többségű város lett Temesvár a gyorsan növekvő magyar munkásság révén.)⁶⁴

A *Jugoszláviához* került területek még kevésbé voltak urbanizáltak, bár az 1931-es népszámlálás alapján az ország városi népessége körében felülreprezentált volt a magyarság. A jugoszláviai városi népesség 7,65%-a volt magyar nemzetiségű, míg az ország lakosságán belül a magyarság csak 4,2%-ot tett ki. Azonban ez a 148 ezres magyar városi népesség a 466 ezres magyarságnak csak 31%-át adta. Ráadásul itt döntően mezővárosokról van szó, mert hiszen a magyar városiakok kétharmada öt bácskai városban (Szabadkán, Újvidéken, Zomborban,

⁶³ Popély Gyula: *Népfogyatkozás...* i. m. 111–113.

⁶⁴ Szarka László: *A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). Kisebbségkutatás, 2001. 4. sz. 57–67.; Varga E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. In Uő: *Fejezetek...* i. m. 180–217.*

Zentán, Magyarkanizsán) élt. 1910-hez képest a legjobban Zomborban csökkent a magyarság aránya, abszolút számban pedig Szabadkán (a magyar anyanyelvűek 1910: 55.587 fő, 1931-ben: 19.730) miközben a város lakossága 91 ezerről 100 ezerre növekedett. Itt valószínűleg az 1910-ben még csak 3 ezer szerbhez és 33 ezer bunyeváchoz csatlakoztak olyanok, akik 1910-ben magyar anyanyelvűnek vallották magukat, illetve a többi városhoz hasonlóan a telepések beköltözése, a telepek városhoz való csatolása befolyásolta az arányokat. A magyar szak- és bérmunkások vándorlása is nyomon követhető, mivel az 1931-es népszámlálás Belgrádban 5792, Zágrábban 2210, Eszéken 2839 magyart talált. (Miközben a fővárosban élő magyarokat 25-30 ezerre becsülték.)⁶⁵

A magyarországi 1930-as 36,3%-os városi lakosság arányhoz képest – Budapestet leszámolva 16,6% – az erdélyi és a szlovákiai magyar népesség városiasabb volt, míg Kárpátalján és a Délvidéken falusiasabb.

5.2.4. A határon túli magyarság két világháború közti *foglalkozási szerkezete* Csehszlovákiában kedvezőtlenebb, Romániában kedvezőbb volt az országos átlagnál, Délvidéken pedig csak a Vajdaságon belül volt rosszabb a többségi nemzetekéhez képest.⁶⁶

A némettség az iparban, a zsidóság a kereskedelemben és a pénzügyben volt felül reprezentált. A ruszin népesség döntően a mezőgazdaságban dolgozott. Így azt mondhatjuk, hogy a nemzetiségek közül a magyar állt legközelebb a szlovákság foglalkozási szerkezetéhez. Ha az egyes rétegeket részletesebben megvizsgáljuk, akkor kiderül, hogy a mezőgazdaságból élő magyarok – akiknek az aránya országosan egyedülként nőtt 1921–1930 között – 374.000 fős csoportjából 53.000-en rendelkeznek tulajdonnal (hozzájuk kapcsolódik még 210.000 családtagjuk is) és 110.000-en vagyontalanok. De a birtokkal rendelkezők nagy része (kb. 38.000 kisbirtokos) sem rendelkezett 10 ha-nál – egy család fenntartásához szükséges birtoknagyságnál – nagyobb földterülettel. Az iparban 100.000 magyar dolgozott 1930-ban,

⁶⁵ Nyigri Imre: A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. In *A visszatért Délvidék*. Szerk. Csuka Zoltán, Budapest, Halász, 1941, 380–382., 462–468.

⁶⁶ Részletes országos feldolgozások: Arday Lajos: A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1918 és 1944 között. In *Új Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, BIP, 2002, 137–139.

10.000-en tulajdonosként (a kisiparban) 86.000-en ipari munkásként. Közalkalmazottként 6000 magyart alkalmaztak, és kb. 10.000 fő volt foglalkozás nélküli. Ennél azonban súlyosabb volt a munkanélküliség, különösen a kárpátaljai faiparban.⁶⁷

2. táblázat A szlovákiai és a kárpátaljai népesség nemzetiségi és foglalkozási megoszlása 1930-ban (%)⁶⁸

Foglalkoztatási ágak	Szlovákia				Kárpátalja					Cseh-szlovák országos
	cs	m	n	zs	cs	m	n	zs	o	
Mező- és erdőgazdaság	57,6	65,3	29,2	7,1	16,7	61,5	50,5	21,5	81,7	34,6
Ipar és kézművesipar	18,8	16,9	34,3	20,2	21,5	17,8	21,1	24,3	6,4	34,9
Kereskedelem és pénzügyek	4,3	3,7	9,4	53,0	5,3	3,7	2,3	33,7	0,6	7,4
Közlekedés	5,7	2,5	3,5	1,8	9,0	3,7	3,2	5,4	2,1	5,5
Közszolgálat és szabad foglalkozások	4,7	3,8	5,0	7,3	28,9	4,2	3,7	4,5	2,0	4,9
Házi és személyi szolgálat	0,7	0,8	1,4	0,6	0,9	1,0	0,4	0,7	0,4	1,2
Egyéb	6,5	6,7	9,0	9,6	5,5	8,0	5,6	9,4	6,4	10,0

⁶⁷ Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938.* Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002, 28–37.; Gyurgyík László: A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai, valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története 1918–1998.* Budapest, Ister, 1998, 101–102.; Simon Attila: *Egy rövid esztendő...* i. m. 23–34.

⁶⁸ Az országos átlagban a csehországi megoszlás is szerepel, cs = csehszlovák, m = magyar, n = német, zs = zsidó, o = orosz/rutén. *Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II. Povolání obyvatelstva.* Část 3. Praha, Státní úřad statistický, 1935, 14. Idézi Simon Attila: *Egy rövid esztendő...* i. m. 23.

Erdélyben a magyarság a németiséghez és a zsidósághoz hasonlóan felülreprezentált volt az ipari és a szolgáltató szektorban. Miközben hivatalosan az erdélyi népesség 26,7%-a volt magyar nemzetiségű, 1930-ban az iparban dolgozók 40%-a (a kisipar 70–80%-a), a hitel- és a kereskedelmi dolgozók 39,9%-a, a bányászok 33%-a, a közlekedési dolgozók 30%-a volt magyar.

3. táblázat Erdély népességének foglalkozási és nemzetiségi megoszlása 1930-ban (%)⁶⁹

Foglalkozási ágak	r	m	n	zs	e	Össz.	%
Őstermelés	81,0	58,0	54,1	16,0	64,5	3,865 M	69,7
Bányászat, ipar	6,5	19,9	24,0	26,7	15,9	699 e	12,6
Kereskedelem, hitel, közlekedés	3,5	7,8	7,2	40,4	3,0	388 e	6,1
Közigazgatás	1,5	1,8	1,5	1,8	0,6	86 e	1,5
Felekezeti alkalmazottak	0,5	0,6	0,5	3,6	0,2	33 e	0,6
Közoktatás	0,8	0,9	1,1	1,0	0,3	47 e	0,8
Hadsereg és rendészet	2,0	0,4	0,6	1,2	2,7	80 e	1,5
Egészségügy	0,3	1,2	1,8	1,7	0,8	41 e	0,7
Alkalmi munkások	1,2	2,5	1,4	2,7	4,9	96 e	1,7
Egyéb ismeretlen	2,7	6,9	7,8	11,6	7,1	263 e	4,8
Összesen	3,208 M	1,353 M	544 e	179 e	264 e	5,548 M	

Ugyanakkor hasonló sorrendben az 1910-es arányok a következők voltak: ipar: 52,5%; kereskedelem: 58,8%; bányászat: 41,2%, közlekedés: 74,2%.⁷⁰ Tehát egyszerre volt szó felülreprezentáltságról, és arról, hogy

⁶⁹ Aktív és eltartott népesség együtt. r = román, m = magyar, n = német, zs = zsidó, e = egyéb. *Recensământul general al populației din 29 Decembrie 1930. VII. București, 1938–1940.*

⁷⁰ Az ipari foglalkoztatottakon belül a textiliparban dolgozott a munkásság 28,6%-a, a fémiparban 21%-a, harmadik helyre kerül a faipar 17,3%-kal, de az élelmezési és élvezeti cikkek gyártásában foglalkoztatottak, valamint az építőipari foglalkoztatottak aránya is meghaladta a 10%-ot. Opra Pál: Erdély lakosságának foglalkozások

a magyar társadalom mindezt leépülésként élte meg. Ezt az érzést erősítette a magyarság egyes értelmiségi pályákon való visszaszorulása. 1913-ban az erdélyi ügyvédek 73,1%-a volt magyar anyanyelvű, míg 1935-ben ez az arány már csak 20,4% (542 fő) volt. Hasonló leépülésről beszélhetünk az orvosok vonatkozásában is (1930-ban Kolozsvár 257 orvosából 27 volt magyar. Ugyanez 1935-ben Marostorda megyében 157/24; Udvarhely megyében 34/10; Bihar megyében 64/5). 1936-ban a körorvosok között Erdélyben 10,9% volt a magyarok aránya. A megyei közigazgatásban szintén leépült a magyar részvétel 11,9%-ra, a helyi jegyzői karban pedig még rosszabb volt az arány, 2,4%-os részesedéssel.⁷¹

A Jugoszláviához került területek az első világháború előtt falusias, mezőgazdasági területek voltak, amelyeket a nagybirtokrendszer határozott meg. A kis létszámú városi lakosság jelentős része mezőgazdaságból élt, az ipar lényegében kisipart és élelmiszer-feldolgozást jelentett, a középosztály az állami, megyei hivatalokhoz kötődött. A régióban a magyar mezőgazdasági munkások között már 1910-bent a legnagyobb volt a földnélküliek aránya (53,2%). A vajdasági birtokosok 35,5%-át, a birtoktalanok 43,2%-át, a cselédség 48,9%-át a magyarok adták. Ennél a németiség, szerbség, szlovákság és a ruszinok mutatói is jobbak voltak.⁷² Ezt a hátrányos helyzetet tovább súlyosbította, hogy a közalkalmazottak, tanárok 2/3-a repatriált Magyarországra az impériumváltás után.⁷³ Az 1931-es népszámlálás nemzetiségre bontott foglalkozási statisztikája hiányában csak a 10, többségében magyarok lakta délvidéki járás adatait tudjuk összevetni a Bácska, Bánát, Drávaszög összesített adataival. (Ezeknek a járásoknak az 53,4%-át adta a magyarság (231.737 fő), amely 1931-ben a jugoszláviai magyar népesség 61%-át tette ki.)

szerinti megoszlása az 1930-as népszámlálási adatok alapján. *Pro Minoritate*, 2010. nyár, 29., 33.

⁷¹ Makkai Sándor: Erdély társadalma. In *Erdély*. Szerk. Deér József, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1940, 257. Kovács Árpád: A megyei közigazgatási tisztviselők nemzetiségi megoszlása Erdélyben ... i. m. Uő: Bírák, ügyészek és egyéb igazságügyi alkalmazottak nemzetiségi megoszlása Erdélyben ... i. m.

⁷² Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken* ... i. m. 138.

⁷³ A. Sajti Enikő: Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarok társadalomszerkezetére. *Limes*, 2002. 2. sz. 41–50.

A regionális adatokból az derül ki, hogy a magyar többségű vidékek a mezőgazdasági szektoron kívül mindenhol alulreprezentáltak.⁷⁴

Ha abból indulunk ki, hogy 1931-ben a vajdasági városok lakosságának 31,4%-a magyar volt (a régió magyarságnak pedig 29%-a élt városi településeken), s amint azt a korabeli beszámolókból tudjuk, a földreform után még inkább elszegényedő magyar nincstelenek Jugoszlávia más területein próbáltak munkásként elhelyezkedni, akkor 18–20%-ra (80–90.000 fő) becsülhetjük az iparban, kisiparban foglalkoztatott magyarok számát.⁷⁵ Az 1930-as magyarországi viszonyokhoz az erdélyi magyarság foglalkozási szerkezete állt a legközelebb, de ott is magasabb volt a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya. (A magyarországi viszonyítási adatok: mezőgazdaság: 51,8%; bánya és ipar: 23%, kereskedelem és hitel: 5,4%, közlekedés 3,9%).

5.2.5. A *közműveltség* tekintetében Romániában és Jugoszláviában komoly gondot jelentett az analfabétizmus. 1921-ben Szlovákiában az 5 évnél idősebb magyarok közül 88,60%, Kárpátalján 83,17% tudott írni és olvasni. Csehszlovákiában a húszas években bevezették a nyolcosztályos iskolakötelezettséget, az írástudatlanságot csaknem teljesen felszámolták a magyarság körében. Erdélyben 1910-ben a lakosság fele nem tudott írni-olvasni. Az analfabéták 75%-át a románság adta (20% volt a magyarok és 2% a németek aránya). 1930-ra Románia 7 évnél idősebb lakosságának 42,9%-a volt analfabéta, de Erdélyben ez az arány már csak 32,6%-volt. Ezen belül a legalacsonyabb Udvarhely és Háromszék megyékben volt (14,9%, ill. 15,7%), míg a románok lakta Máramarosban, Szolnok-Dobokában volt a legmagasabb (61,2%,

⁷⁴ „A két háború közötti időszak végén a vajdasági mezőgazdasági munkások és családtagjaik száma elérte a 350 ezret, akiknek túlnyomó többsége magyar volt. A mezőgazdasági munkások évente általában csak 40–45 napos idénymunkát végeztek, főként aratáskor és kukoricatöréskor. Volt olyan év, mint az 1934-es, hogy 20 ezer család teljesen munka nélkül maradt.” Arday Lajos: *Magyarok a Délvidéken* ... i. m. 138.

⁷⁵ Uo. 139. A jugoszláviai magyarság becsült foglalkozási megoszlása az 1931-es népszámlálás szerint: A 10 magyar többségű járásban mezőgazdaságból élt a foglalkoztatottak 74,5%-a, míg a Bácskában, a Bánátban, és Baranyában ugyanez 69%-volt; iparban és bányászatban a 10 járás keresőinek 13,7%-a, míg ugyanezen szektorban a három régió 10%-a dolgozott; közlekedésben-kereskedelemben, a magyar többségű járások dolgozóinak 5,2%-át foglalkoztatták, míg a regionális arány 6,6%-volt; közszolgáltatásban és szabadfoglalkozásuként pedig a 10 járásban 3,9%, a három régióban 4,9% volt az arány. Uo. 170–171.

ill. 51%).⁷⁶ Jugoszláviában a húszas évek közepén még 51,5%-os volt az analfabéták aránya – a vajdasági arány 23,3%. S mivel az ott élő magyarság társadalmi összetétele átlagosnak vagy az alattinak tekinthető, azt felételezhetjük, hogy a magyarság körében is 15–20% körül lehetett az analfabéták aránya.⁷⁷ Magyarországon az első világháború előtt a mezőgazdasági keresők 1/3-a volt analfabéta, de 1930-ra ez felére csökkent, épp úgy mint az iparban (5%).

Az iskolarendszerben mindenhol leginkább a magyar nyelvű középiskolai képzés került veszélybe. Csehszlovákiában és Jugoszláviában az állami oktatásban a magyar nyelvű gimnáziumok száma drasztikus csökkent. Felvidéken és Kárpátalján öt magyar nyelvű középiskola és egyetlen női tanítóképző működött. A középiskolát látogató magyar nemzetiségű diákok száma 1921/22-ben 5.135 fő volt, amely 1929/30-ra 4.006-ra csökkent, de ez utóbbiból csak 2.838-an tanultak magyar nyelven. A magyarok az ország középiskolásainak 4,97%-át adták ebben az évben, amely valamivel magasabb volt a magyarság országos (4,78%) arányánál.⁷⁸ A Vajdaságban összesen két magyar oktatási nyelven működő középiskolai tagozat maradt. Ezekben a magyar gimnazista korú fiatalok 14%-a tanulhatott anyanyelvén.⁷⁹ Erdélyben pedig ahol a nemzetiségi oktatásügy jórészt egyházi intézményekben folyt, az állam az érettségi vizsgákkal szűkítette a lehetőségeket. A *szakoktatás* mindhárom országban döntően többségi nyelven folyt, így az iparos mobilitási pályán is komoly hátrányba kerültek a magyar fiatalok. Az iskolarendszer végpontját jelentő *egyetemi képzésben* a jugoszláviai magyarság köréből a két évtized alatt – jórészt Zágrábban, kevesebben Belgrádban és Szabadkán – kb. összesen 500-an szereztek diplomát (döntően lelkészek, jogászok, gyógyszerészek). Romániában a kolozsvári egyetemen tanult a legtöbb magyar diák, arányuk a húszas évek elején még 5% volt, majd 15–20%-ra emelkedett. Országosan 1935/1936-ban 1434 magyar egyetemi hallgatóval számolhatunk (ebből 550-en jogi, ugyanennyien tanári, és 160-an orvo-

⁷⁶ Kovács Alajos: Erdély népesedési viszonyai. In *Erdély ...* i. m. 236–237.

⁷⁷ László Gulyás: *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa. Az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig*. Pécs, Hazai Térségfejlesztő Rt, 2005, 87.

⁷⁸ László Béla: Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében. In *Magyarok Szlovákiában IV. köt. Oktatásügy*. Szerk. Béla László, Szabó A. László, Tóth Károly, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 59–63.

⁷⁹ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások...* i. m. 128.

si pályára készültek). *Csehszlovákiában* a magyar főiskolások és egyetemisták száma hullámozó összesen. 1921/22-ben volt 1.200 fő, majd 1925/26-ra ez 779 főre csökkent, de 1929/30-ra 1.127-re emelkedett. Ekkor ez az ország egyetemistáinak 3,62%-át adta, tehát a magyarság alulreprezentált volt a felsőfokú képzésben.⁸⁰

5.2.6. A gazdasági pozíciók tekintetében a földreformok következtében a magyar egyéni, községi, egyházi birtokosoktól elvett jelentős földet mindhárom országban döntően a többségi nemzethez tartozó földigénylők kapták meg. Ezen belül azonban a három régiónak eltérő volt a szerepe és fejlettsége az adott országon belül. S ez meghatározta az ott élő magyarság gazdasági fejlődését is. *Csallóköz* Csehszlovákia, a *Bánát* és *Bácska* pedig Jugoszlávia mezőgazdasági éléstárának számított. A két ország meghatározó mezőgazdasági régiója között azonban nagy különbséget jelentett a birtokviszonyok eltérő volta. A csallóközi mezőgazdasági termelők a termékváltással (szemtermelésről a fővárost és a kisvárosokat ellátó kertkultúra adaptálására), a gépesítéssel és a szövetkezeti mozgalmakkal képesek voltak a modernizációra. Ezzel szemben a vajdasági magyar kis- és törpebirtokosok, napszámosok – tőke és ipari, városi felvevőpiac hiányában – erre képtelennek bizonyultak. *Erdély* Románia legfejlettebb régiója volt, és a húszas években különösen a dél-erdélyi ipari központok gyorsan növekedtek (Arad–Temesvár–Nagyszében–Brassó). Munkásutánpótlásukat jórészt az elszegényedő magyar kisiparosok biztosították továbbá a székelyföldi írástudó munkaerő-főléleg.

A visszacsatolások utáni statisztikai összehasonlítások szerint a Csallóköz a Dunántúllal együtt fejlődött, de Kelet-Szlovákia, Kárpátalja és Erdély az első világháború előtti Magyarország szintjét érte el. A Vajdaság regionális fejlettsége pedig ettől is elmaradt.⁸¹

⁸⁰ Kornis Gyula: *Az elcsatolt területek magyar egyetemi ifjúsága*. Budapest, Franklin Ny., 1937, 23.; László Béla: *Az iskolai ... i. m.*

⁸¹ Az 1938–1941 közti határváltoztatásokkal visszacsatolt területek statisztikai számbavétele: Gidó Csaba–László Márton: Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása. *Limes*, 2006. 2. sz. 19–42. A két világháború közti viszonyokra is jó áttekintést adnak az újra Magyarországhoz került területekről készült statisztikai áttekintések: A visszacsatolt északi terület. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1938. 10. sz. 929–933.; A visszacsatolt keleti terület. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940. 8–9. sz. 657–733.; A visszafoglalt délvidéki terület. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1941. 11. sz. 768–857.

A jugoszláviai magyar gazdák a magas kamatoktól szenvedő ország legeladósodottabb rétegének számítottak. A korabeli szerb nemzetépítés döntően a mezőgazdasági területek nacionalizálására és a magyar pénzügyi intézetek, hitelszövetkezetek ellehetetlenítésére törekedett. 1930-ra a magyarországi támogatása is megszűnt az ilyen jellegű intézményeknek, így a délvidéki magyar gazdálkodók saját pénzügyi-intézményi háttér nélkül maradtak. Ráadásul az országnak ebben a régiójában voltak a legmagasabbak az adóterhek is.⁸²

A csehszlovákiai nemzetiesítő gazdaságpolitikát a cseh nagyipar és pénzügyi szektor érdekei határozták meg. A felvidéki és kárpátaljai kis- és helyi ipar tönkrement, mert nem tudta felvenni a versenyt a cseh nagyipar termékeivel. A mezőgazdasági jövedelmeket pedig az ipari és fogyasztási termékek árának gyors növekedése szívta el.⁸³

Erdélyben a faipar, a textilipar és a vegyipar rohamos fejlődése a húszas években komoly gazdasági növekedést hozott. Ez az az időszak, amikor a román állam egységesítő gazdaságpolitikát valósított meg az új országrészekben, döntően a nemzetkisebbségi pozíciókkal szemben. Ennek legfontosabb eleme volt a földbirtokreform (1920–1921); a határvidéki telepítések (1921-ben, illetve 1930-ban); a természeti kincsek nacionalizálása, amely az ország olaj- és földgázkészletét a román nemzeti tőkének szerezte meg; a vállalatok nacionalizálása: az állami engedélyezés és ellenőrzés kiterjesztésével és a külföldi bankhitelek felvételének tilalmával; a szállítási tarifákkal, amely a nyersanyagexportot fékezte; az ipartelepítéssel: Brassó, Medgyes, Zsil völgye térségébe és nem a határ menti magyar városokba; az adópolitika, amelyben a magyar többségű megyékben az országos adóbeajtási átlag háromszorosát teljesítették.⁸⁴

A Magyarországtól elcsatolt területeken a magyarság demográfiai, társadalmi és gazdasági pozíciói mindenhol leromlottak, és a magyar-

⁸² Arday Lajos: A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1918 és 1944 között. In *Uő: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, BIP, 2002, 27–130.

⁸³ Jócsik Lajos: *Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt*. Budapest, Athenaeum, 1940, 41–49., 175–196.

⁸⁴ Az átalakulás dinamizmusát bemutató romániai munka: *Metamorphosis Transylvaniae. Országrészünk átalakulása 1918–1936*. Szerk. Győri Illés István, Cluj, Új Transzilvánia, 1937, 203. Az átalakulás magyarországi elemzése: Rónai András: Erdély gazdasági élete Romániában. In *Erdély... i. m.* 239–254.

országoktól is elmaradtak. A legnagyobb leszakadás Délvidék és Kárpátalja magyar közösségeiben következett be. A romániai magyarság a diszkriminatív intézkedések ellenére szociológiai értelemben – a kisebbségi kompetenciáit tekintve (rétegződési pozíciók) nem tekinthető a korszakban Erdélyben – kisebbségnek. A politikai, majd gazdasági és társadalmi átalakulás legnagyobb vesztese mindenhol a városi középosztály és ipari kisegzisztenciák világa volt.⁸⁵

⁸⁵ A *Magyar Statisztikai Szemle* mind a négy régió visszacsatolása után közölt – már többször használt – részletes statisztikai áttekintéseken túl: Schneider Árpád: Népeségi és gazdasági áttekintés. [A visszafoglalt délvidéki területeken.] *Magyar Statisztikai Szemle*, 1941. 11. sz. 783–784. [767–785.] Szalay Zoltán: Ruténföld statisztikája. Gyáripára. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939. 3. sz. 224–225. [221–225.]

6. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938

Miután az előző fejezetben a Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikáját vázoltam, most a két világháború közti magyar külpolitikának a kisebbségi magyarsággal foglalkozó intézményrendszerét és tevékenységét szeretném bemutatni.¹ Ezen belül azt vizsgálom meg, hogy miként jött ez létre, és hogyan formálta a magyar–magyar viszonylatot,² míg ugyanakkor a revíziós politika háttereként is szolgált. A fogalmi tisztázás (6.1) után, a kormányzati célokkal, a magyarságpolitika prioritásainak korszakon belüli változásaival (6.2), majd a kormányirányítás alatt álló magyarországi társadalmi és tudományos intézményekkel (6.3.) és a határokon túlra szánt költségvetési támogatásaik összehasonlításával (6.4) foglalkozom. Végül a Miniszterelnökség II. Kisebbségi és Nemzetiségi Osztályáról, a magyarságpolitika koordináló szervéről lesz szó (6.5).

6.1. Fogalmak és nézőpontok

6.1.1. A magyarságpolitika tartalma

A már többször használt *magyarságpolitika* kifejezésen az 1918-ban más országokhoz került határon túli magyarokkal kapcsolatos kormányzati tevékenységet értem Budapest, Bukarest, Belgrád és Prága

¹ Ebben a fejezetben 1994-es és 2009–2010-es kutatásaimra támaszkodom. Az itt leírtakat megalapozó előtanulmányaim: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938. *Kisebbségkutatás*, 2007. 1. sz. 7–18. Keleti Akció. *Regio*, 1995. 3. sz. 89–134.; 4. sz. 3–28. Nándor Bárdi – Eiler Ferenc: Territorial Revision and Minority Protection in Hungarian Politics [1921–1938] In *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Eds. Nándor Bárdi, Csilla Fedinec, László Szarka, Boulder, Colorado – Highland Lakes, New Jersey, Atlantic Research and Publications, 2011, 128–140.

² Ezen Magyarország és a külhoni magyarok egymáshoz való viszonyait vagy pontosabban a magyarországi politikai vezetők és az egyes szomszédországi magyar politikai és kulturális elitek viszonyait értem. Itt és a következő fejezetben ennek kereteit és a lehetőségekhez mérten a működési mechanizmusait szeretném bemutatni.

kormányzatai részéről. A közép-európai magyar kisebbségi elitek politizálását *kisebbségpolitikának* nevezem.³ *Nemzetiségpolitikán* pedig egy-egy kormányzat az országában élő nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos politikáját értem.⁴

A budapesti magyarságpolitika működésének értelmezésében a következő négy történelmi adottságot tartom meghatározónak:

1. Magyarország és a szomszédai viszonyát két évszázada a párhuzamos nemzetépítő törekvések határozzák meg. Ebben 1918-ig a Magyar Királyságon belüli nemzeti mozgalmak, azt követően az új, illetve megnagyobbodott államokhoz került magyar nemzeti kisebbségek képeztek állandó konfliktusforrást (Csehszlovákiában, illetve Romániában és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban).⁵ Ezek a nemzetiségi mozgalmak egyszerre voltak kapcsolatban saját kulturális nemzetük intézményességével, mozgalmaival és egy-egy másik nép nemzetépítő államának alattvalói is voltak egyben.

2. A magyar nemzetépítés sajátossága – a térség más népeihez képest –, hogy 1868-tól önállóbb korlátozott saját államisággal bírt. A szomszédos nemzetépítő mozgalmak legfőbb problémája a saját állami intézményesség megteremtése, illetve a Magyarországon élő szerbek, románok integrálása volt a meglévő saját államiságukhoz. A magyarság számára az Osztrák–Magyar Monarchián belüli pozíció birodalmi szemléletet konzervált (a Szent István-i állameszme fenntartását); a francia mintájú államnemzet-fogalom érvényesítését (a magyar kultúrfőlénytudat és a szupremáciaőrzés követelménye) hozta magá-

³ A magyar kisebbségek legfontosabb politikai szervezetei a két világháború között Csehszlovákiában: Országos Keresztényszocialista Párt, Magyar Nemzeti Párt, Egyesült Magyar Párt; Romániában: Országos Magyar Párt; Jugoszláviában: Országos Magyar Párt. Ezek a pártok a helyi önkormányzatokban és a parlamenti munkában egyaránt részt vettek.

⁴ A kérdés áttekintését adja: Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág, 2004, 206–233.

⁵ Itt külön kérdés a szlovák, a ruszin, a szlovén és a horvát nemzeti mozgalom, amelynek nem volt anyaországa, de létezett nemzetépítő ideológiája. A kisantant országokban a magyar és a német kisebbségi kérdés mellett ott volt feladatként a többségi etnokulturális közösséggel rokon, de külön nyelvi, nemzeti, regionális entitással bíró csoportok egy politikai közösségbe való integrálása.

val a politikai elit nem tudta kezelni a nemzetiségi problémákat, mert Béccsel szembeni pozícióőrzését tartotta elsődlegesnek.

3. 1918-ban a magyar nemzetépítésből olyan régiók szakadtak ki, amelyek fejlett nemzetudattal bíró magyarsága *kényszerközösségekként* önálló kulturális és politikai intézményrendszert teremtett a két világháború között. Ezek a kisebbségi csoportok részesei az adott ország politikai rendszerének, de nem részesei az adott ország nemzetépítésének (a cseh/szlovák, román, szerb politikai nemzeteknek). Ezekben az országokban a nemzetállamiság kiépítése éppen a magyar (német, zsidó) közösségek társadalmi és gazdasági pozícióival szemben történt meg. Így a magyar kisebbségi elitek mindig a nyelvország (anyaországuk) és az államország (lakóhelyük országa) nemzetépítő politikája között fogalmazzák meg stratégiájukat.⁶

4. Trianon után a magyar nemzetépítés egy elmúlt viszony visszaállítására irányult. Ez a revíziós ideológia (mint jövőkép) azonban több volt mint külpolitikai célkitűzés: az egész Horthy-korszak legszélesebb és leghatékonyabb legitimációs bázisát képezte. Ugyanakkor a békeszerződések revíziójának szükségességével a baloldali mozgalmak is egyetértettek. Húsz év alatt, abban az alapdilemmában, hogy a külső vagy a belső revízió/társadalmi reform a fontosabb, a nemzeti és a modernizációs célok megint ellentmondásba kerültek. Pontosabban a „reform” – 1918–1919 traumatizált élménye miatt – csak felülről, a jobboldali világnézeti mozgalmak keretében jöhetett létre. Ez pedig – a többi közép-európai nemzeti szupremáciatörekvéshez hasonlóan

⁶ Itt a tárgyilagosságra törekvő fogalmazás miatt kell a nem bevett kifejezéseket használnom. A korszak külhoni magyar publicisztikájában az *anyaország* egyfajta paternalista, kolonizációs viszonyt fejezett ki. Ezért tartom értékmentesebbnek a *nyelvország* kifejezést. Az *államország* vagy *honállam* kifejezés pedig az állampolgárság szerinti országra utal, a *saját országuk* kifejezés helyett, amelyet már csak azért sem használhatok, hiszen mindhárom országban jelentős magyar tömegeknek rendezetlen volt az állampolgársága. A *határon túli magyar* kifejezés helyett azért használom inkább a *külhoni magyarok* terminust, mert igaz, hogy az én magyarországi pozícióból „határon túl” léteznek ezek a közösségek, de pl. egy kolozsvári pozícióból ugyanez az önbeazonosítás már eleve a Magyarországhoz való viszonyból indul ki és abba zár be. Miközben a „hon” meghatározás a *más nemzetekkel közös Kárpát-medencére* utal. Így pl. egy szlovák is érezheti a maga örökségének Budapestet (a Parlament és a Bazilika tetőszerkezete, a századfordulón épült házak tömege) vagy akár Hollóköt és Piliszántót.

– etnicizálta a társadalmat az eltérő etnokulturális identitású közösségekkel szemben. A régióban ez a német, magyar, zsidó csoportokat jelentette; ez Magyarországon a német és izraelita származásúakra szűkölt le. Így a magyar politikai közgondolkodásban a nemzeti problematika (a határon túli magyarok problémájára fókuszálva) összefonódott a traumatizált Trianon, sorsélménnyel és az erre építő politikai retorikával.

Értelmezésében a *magyarságpolitika* Magyarország és a határon túli magyarok viszonylatában a magyar állam és a külhoni magyarok viszonyrendszerét fedi le. Ennek része a nemzetközi és kétoldalú kisebbségvédelem; a magyar–magyar kapcsolatok intézményes működtetése; a kisebbségi magyar közösségek támogatása. Ugyanez a szakpolitika a közép-európai országok kormányzatai és az adott magyar kisebbség közötti integrációs-, nyelv- és intézményi politikákra bontható.

Mindez *négy szereplős viszonyrendszer* alakulásában értelmezhető, amelynek elemei: az adott magyar kisebbségi közösség intézményes működése és politikai érdekérvényesítése; az adott ország magyarságpolitikája; az adott budapesti kormányzat magyarságpolitikája; és a nemzetközi viszonyrendszer (beleértve a hatalmi viszonyokat, az ideológiai áramlatokat és a kisebbségi kérdésben kialakult normakonstrukciókat).⁷

A két világháború között ismeretlen volt a „magyarságpolitika” mint külön fogalom, mert a határon túli magyarokkal való törődés és a trianoni békeszerződés revíziója összefonódott. Az 1918-tól napjainkig tartó időszak, a határon túli magyarokkal kapcsolatos politikálását nézve azonban hét korszakot elkülönítve a revízió mint megoldás csak 1944-ig volt meghatározó a kormányzati politikában. Ezt követően a kérdés a mindenkori nagyhatalmi-külpolitikai-ideológiai

⁷ A magyar kisebbségtörténet vonatkozásában a negyedik szereplőt, a nemzetközi viszonylatokat azért tartom fontosnak, mert a többi három szereplő mozgásterét meghatározza a Rogeres Brubaker által kanonizált modellben, és az ideológiai megfelelések a belső stratégiára is visszahatnak. Ilyen volt például a két világháború között a kultúraautonómia vagy a hetvenes évektől az emberjogi elváráshorizont, és a kisebbségi problémáknak ezekben a beszédmódokban való tematizálása. Rogers Brubaker: Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az új Európában. *Regio*, 2006. 3. sz. 3–30., valamint lásd a könyv 1.5. fejezetének viszonyrendszer ábráját.

mozgástérnek rendelődött alá. A probléma súlya (megterhelve a szomszédsági kapcsolatokat) a nyolcvanas évek második felétől, az önálló magyar külpolitikában nőtt meg. De ezen belül a kilencvenes évek közepéig az euroatlanti integráción volt a hangsúly. Csak ezt követően beszélhetünk magyarságpolitikáról mint szakpolitikáról, amelyet a politikai osztály „nemzetpolitika”-ként tart számon.

6.1.2. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikájának korszakai

A budapesti kormányzatok magyarságpolitikáját hét szakaszra lehet tagolni.⁸

A két világháború közti budapesti magyarságpolitikát a revízió akarása, a *revíziós jövőkép* határozta meg.⁹ E kívülről egységesnek és egyértelműnek tűnő álláspontnak azonban különböző belső dimenziói léteztek. A konkrét *revíziós célok*at mindvégig lebegtették. Egyedül a harmincas években dolgozott ki határozott elképzelést a Gömbös-kormányzat, de azt nem propagálták.¹⁰ A különböző verziók közül leghangosabban – társadalmi szervezeteken keresztül – a történelmi Magyarország visszaállítását képviselték. Szakmailag leginkább a magyarlakta területek visszacsatolását; a Székelyföld idekapcsolását egy – Kolozsvárt és a Szilágyságot magában foglaló – korridor révén képzelték el. A vegyes területeken, és ott, ahol az adott állam többségi etnikuma kisebbségben élt, népszavazást javasoltak volna a hovatartozásról.¹¹ Az etnikai határoknak megfelelő revíziós elképzeléseket illetve a fokozatos lépéseket az „optimális revízió” kifejezésben foglalták

⁸ Részletesebben erről: Bárdi Nándor: *Tény és való...* i. m. 85–100.

⁹ A Trianoni békeszerződés aláírásától (1920. június 4.) az első (1938. november 2.) és a második (1940. augusztus 30.) bécsi döntés időszakáig, majd Jugoszlávia megtámadásáig (1941. április 11.).

¹⁰ Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Szerk. Romsics Ignác, Budapest, Osiris, 1998, 70–94.

¹¹ A koncepció legteljesebb és legszakszerűbb korabeli kifejtését adja: Kuncz Ödön: *A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége. Emlékirat Sir Robert Gowerhez*. Budapest, 1934, 32. A korabeli magyar megoldás rendszerére: Rónai András: A nemzetiségi kérdés nem-területi megoldásai. *Magyar Szemle*, 1938. augusztus, 303–312., Uő: A nemzetiségi kérdés területi megoldásai. *Magyar Szemle*, 1937. november, 201–209. Mai nonografikus feldolgozása: Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat*. i. m.

össze. *Stratégiaiilag* a korabeli magyarságpolitikát Jancsó Benedek fel-fogása reprezentálja, amely szerint csak területi integritását vesztette el a magyarság, de a kulturális integritása megmaradt – a nemzetközi szerződések is biztosítják –, és azt fönn is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy az eljövendő új béketárgyalásokon hivatkozási alapul lehessen felhasználni azokat.¹² Ennek köszönhető, hogy a két világháború közti magyarországi támogatáspolitikát oly nagy hangsúlyt fektetett a felekezeti oktatásügyre és a kisebbségi nyilvánosság (sajtó) fönntartására.

Ez az a korszak, amikor a magyarságpolitikai célok a legkisebb mértékben tértek el a hosszabb távú külpolitikai céloktól, hiszen a revízió akarásában konszenzus volt Magyarországon és a határon túli magyarok körében is.

Az ekkor megszerveződő határon túli magyar pártok vezetői Bethlen Istvánt tekintették az „illetékes tényezőnek”, de egyben az adott politikai helyzethez igazodva a budapesti kormányzattal szemben is megfogalmazták céljaikat. Csehszlovákiában döntően az 1918 előtti párt-szervezetek fejlődtek tovább, előbb egységes parlamenti klubot, majd a harmincas években budapesti nyomásra közös pártot létrehozva. Romániában 1922-től egységes, alapvetően a pozícióörzésre és a sérelmekre koncentráló kisebbségpolitikát folytatott az OMP. Romániában és Jugoszláviában már a politikai rendszerbe (parlamenti képviselő) való bekerüléshez is választási paktumot kellett kötni valamelyik többségi párttal. (Ezt szolgálta az 1923-as un. csucsai paktum Erdélyben, és a Radikális Párttal való együttműködés a Vajdaságban 1927-ben.)

Több kisebbségi-, pártpolitikai stratégia is működött párhuzamosan:

a) a pozícióörzésben, a sérelmek nemzetközi bemutatásában és a nemzetközi helyzet változtatásával a revízió megvalósításában gondolkodtak Bethlen György (a romániai Országos Magyar Párt) és Szűllő Géza (a csehszlovákiai Országos Keresztényszocialista Párt) elnökei.¹³

¹² Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle*, 1927. 1. sz. 50–57.

¹³ Szerepüket úgy fogták fel, mint „kormány megbízottak”-ét akiknek helyben kell a sajátos, regionális és egyben a magyarországi érdekeket képviselni. Jól látszik ez abból is, hogy minként politikus a saját országába érkező magyarországi támogatások fölötti teljes ellenőrzést szeretne volna elérni. „*Ha az itt lévő magyar ügyet úgy kezelnék, ahogy azt az angol példa, az orosz példa, a német példa mutatja – mert ezek sikeres példát nyújtanak, akkor azt nem lehet másképp*

b) A húszas években regionalista ideológiák működtek mindhárom országban, de kiderült, hogy ehhez nem sikerül többségi partnereket szerezni (transzilvanizmus, szlovenszkóiság, őslakos ideológiák).

c) Az aktivista, kormányzati részvétel reménye egyedül 1926-ban Csehszlovákiában merült fel, de ott a prágai kormányzat számára a szlovák és a szudétenémet pártok fontosabb partnernek bizonyultak a Szent-Ivány József vezette Nemzeti Pártnál.¹⁴

d) Az adott ország többségi politikai szervezetein belül való politizálásra történt kísérlet a jugoszláv és a román királyi diktatúrán belül, de legfőjebb a kisebbségellenes intézkedéseket tudták hátrítani, enyhíteni.

e) Csehszlovákiában a magyar szavazók kb. 60%-a szavazott az ellenzéki magyar pártokra, 20–25% Csehszlovákia Kommunista Pártjára, míg 15–20% az aktivista szervezetekre és a csehszlovák pártokra voksolt. Erdélyben és a Vajdaságban – kevésbé demokratikus rendszerekben – a magyar szavazók, ha eljutottak az urnáig döntően a magyar pártokra szavaztak. De a szociáldemokrata párt, illetve a vékonyka kommunista mozgalom meghatározó szavazói bázisa ezekben az országokban a magyarok lakta területeken volt.¹⁵

Mivel a revíziós jövőkép a *Horthy-korszak* alapvető *legitimációs ideológiája* volt, a második világháború után ennek a politikai rendszernek a elítélése, felülírása egyben a külhoni magyarság kérdésének negligálását hozta magával. A kisebbségi magyar kérdés, épp ezért az ötvenes évektől úgy jelent meg, – az államszocialista párt vezető köreiben – mint a Horthy-korszak egyik törzstémájának föllevenítése, amely magában hordozza a konfliktus lehetőségét a szomszédos országokkal.

*megcsinálni, csak úgy, hogy ne felülről dirigálják azt, hogy itt ki mikor és mennyit kap, hanem megbíznának az itt élő tényezőkben és egy kommitének adnák át a pénzt úgy, hogy az a maga belátása szerint ossza szét az összeget, oda, ahova jónak látja. Ennek a vezetőségnek teljes szabadságot kell adni, mert azt itt tudják a legjobban, hogy mit, hova és mikor kell adni és nem B[udapest] –n.” Szülő Géza feljegyzése 1938-ból. OSZK Kézirattár, F X. X/8. Idézi Angyal Béla: *Érdekvédelem...* i. m. 207.*

¹⁴ Simon Attila: Budapest, Moszkva és Prága bűvkörében. A szlovákiai magyar politika alternatívái – az aktivizmustól a budapesti politikáig – a két világháború között. *Fórum*, 2011. 1. sz. 13–23.

¹⁵ Átfogóan lásd: *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László, Gondolat – MTA Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2008, 30–118. A csehszlovákiai viszonyokról: Simon Attila: *Egy rövid esztendő ...* i. m. 35.

A második világháború alatt a megnövekedett ország új, nagy nemzetiségi csoportjai miatt magyarságpolitika helyett inkább a *többségi helyzetből adódó nemzetiségpolitikáról* beszélhetünk 1938 és 1944 között. Az addigi magyar álláspont, miszerint a kisebbségi kérdés kezelése a nemzeti autonómiák megteremtésén keresztül valósítható meg, lekerült a napirendről, és az 1868-as nemzetiségi törvény továbbfejlesztésére helyeződött a hangsúly.¹⁶ Tehát a nemzetiségi kérdést *nyelvpolitikai kérdésnek tekintették*. E téren a legmerészebb vállalkozás a Teleki Pál javasolta kárpátaljai önkormányzat megvalósítása lehetett volna. Teleki szakított először az egyetlen (magyar) államnyelv alapelvével, amikor Kárpátalján még egy hivatalos nyelv, a kárpátukrán bevezetését javasolta.¹⁷ Ugyanígy szakított az állami szuverenitás sérthetetlenségének elvével, amikor a parlament elé terjesztette a „Kárpátaljai Vajdaságról és annak önkormányzatáról” szóló törvényjavaslatát.¹⁸ Ennek bevezetésére azonban a katonai körök és a politikai közvélemény által való elutasítása miatt nem kerülhetett sor.

Külön problémát jelentett a Volksbund helyzete és a magyarországi német különjogok kezelésének ügye, amelyre itt most nem térünk ki.¹⁹

Mindezekkel párhuzamosan Szlovákia és Románia tekintetében a visszacsatolást követően hónapokon belül megindult a *reciprocitás politikája*. (Amilyen sérelem éri a magyarországi adott nemzetiséget, olyan „megszorításban” részesül a viszonzóság elve alapján az adott ország magyar kisebbsége és viszont.) Ez Románia esetében a menekültkérdésben, a kiutasításokban, Szlovákia esetében pedig a kisebbségi intézmények működése engedélyeztetésének késleltetésében jelentkezett.²⁰

¹⁶ Ezt a szemléletet foglalja össze: Teleki Pál: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, Stádium, 1940, 30. (A dokumentumot újraközölte Ablonczy Balázs az általa szerkesztett kötetben – Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Budapest, Osiris, 2000, 395–414.); Rónai András: *A nemzetiségi kérdés*. Országos Szociálpolitikai Intézet, A Munkásakadémia Könyvtára, Budapest, 1942. (Fórum-sorozat 1.) 22., Mikó Imre: A jogfolytonosság helyreállítása a nemzetiségi jogalkotásban. *Kisebbségvédelem* 1941. 1–2. sz. 1–7.

¹⁷ 1939. május 23-i Minisztertanácsi rendelet.

¹⁸ Diószegi István: Teleki Pál nemzetiségpolitikája. In *Teleki Pál és kora*. Budapest, Occidental Press, 1992, 66–78.

¹⁹ Erről átfogó elemzést ad Norbert Spannenberger: *A magyarországi Volksbund 1938–1944. Berlin és Budapest között*. Budapest, Lucidus, 2005, 213–222.

²⁰ A viszonzóság politikáról: Peéry Rezső: Perem-magyarok. In *A szlovákiai*

A harmadik eleme ennek a politikának a *visszacsatolt területek revitalizálása* volt. Az infrastrukturális beruházások és tudásbeviteli programok legfontosabb terepe a Székelyföld lett. Az új szupremácia megteremtésének eszközét pedig az új földbirtok-politikában látták.

A felföldi és a délvidéki elitek – a parlamenti képviselői behívások révén – a magyarországi politikai rendszerben kormánytámogató szerepet tölthettek be. Ugyanez volt a helyzet az Erdélyi Párttal, csakhogy ez az elit a magyar közigazgatáson belül is megőrizte régi (hatékonyabb nemzeti alapon szerveződő) kisebbségi intézményrendszerét, amely az új helyzetben állami feladatokat látott el. A felföldi közvélemény csalódásként élte meg a visszacsatolás utáni időszakot, szembeesülve a csehszlovákiai berendezkedésnél sokkal kevésbé polgárosult Magyarországgal. A délvidéki magyar elit alkalmazkodott az elsősorban odahelyezettekből álló magyarországi közigazgatáshoz.²¹ De ellenezték a katonai tisztogatásokat és a visszaélések kivizsgálását szorgalmazták. Az erdélyi elit az ország számára – a háború utánra várt jobboldali-nemzeti reform szempontjából – mintaértékűnek tekintette a nemzetileg szervezett (vagy így bemutatott) erdélyi magyar társadalmat. Erre az alapra helyezkedve sokkal önállóbb volt, mint a másik három visszacsatolt terület magyar – volt kisebbségi – elitjei.

Az 1944–1948 közti időszakot az *eszköztelenség* korának tekinthetjük a magyarságpolitika szempontjából, mert a második világháborút lezáró béketárgyalásokon Magyarország nem rendelkezett, politikai szövetségesekkel ahhoz, hogy a határon túli magyarság jogi védelmét kieszközölje. A csehszlovákiai lakosságcsere leállítása (és a hasonló jugoszláviai tervek a napirendről való lekerülése) is döntően azzal függött össze, hogy a „transzfer” megvalósítása már a magyar politikai rendszer stabilitását is fenyegette.²² A korabeli politikai elit tisztában volt a kérdés súlyával, de nem tudott fellépni ez ügyben sem

magyarság élete 1938–1941. Budapest, Állantudományi Intézet, 1941, 31–34., a kötet átfogó helyzetképet ad az intézményrendszer egészéről is; L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok alakulása 1939–1940 és a második bécsi döntés.* Csíkszereda, Pro-Print, 2002, 429., Uő: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között. *Regio*, 1999. 3–4. sz. 243–265.

²¹ Erről differenciáltabban: A. Sajti Enikő: A magyar állam berendezkedése a Délvidéken. *Limes*, 2009. 2. sz. 63–81. ue. Uő: *Bűntudat ... i. m.* 75–106.

²² Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke.* Budapest, Héttorony, 1994, 32–40., Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés.* Budapest, Osiris, 2006, 117–187.

a nemzetközi, sem a kétoldalú viszonylatokban. Ráadásul két országban, Romániában és Jugoszláviában úgy tűnt föl, hogy a magyar kisebbségek politikai-társadalmi önszerveződése biztosított (Magyar Népi Szövetség, Vajdasági Magyar Kultúrszövetség), és a kisantant-politikához képest teljesen új korszak kezdődött a kétoldalú kapcsolatok terén. Azonban már az 1948-as magyarországi belpolitikai fordulat előtt eltűntek a nyilvánosságból a határon túli magyarsággal kapcsolatos témák. Csak a családi kapcsolatok, a szóbeli érintkezés és emlékezés szintjén jelenhettek meg.

1944 után nem beszélhetünk önálló magyar kisebbségpolitikai stratégiákról sem, inkább az adott ország magyarságpolitikáján belüli magyar értelmiségi, politikusi érdekkijáráókról szólhatunk, akik a közösség vélt vagy valós érdekeit képviselték.

Az államszocializmusban 1948–1964/1968-ig a külhoni magyarok kérdése kikerült a nyilvánosságból. Ezt a korszakot szempontunkból az *internacionalizmusba vetett hit*, ezzel a kérdés *automatikus megoldásának reménye* jellemezte, amikor a „baráti szocialista országok” belügyeként tekintettek a témára Budapesten. A hivatalos megfogalmazások szerint a marxizmus-leninizmus győzelmével a nemzeti konfliktusok is rendeződnek, hiszen azokat a burzsoázia és a feudális uralkodó rétegek osztálynyomása idézte elő. Ha ezeket megszüntetjük, maga a kérdés is megoldódik – így tanította az elmélet. A nemzeti dimenzió helyett az osztályharc kapott kizárólagos prioritást. Ugyanakkor a nemzetiségi kérdés minden egyes szocialista ország belügyének számított, legalábbis az internacionalista dogma szerint. Ezen túl a legfőbb tényező az volt, hogy *ebben az időszakban nem beszélhetünk önálló magyar külpolitikáról*. (Az 1956-os forradalom idején Budapesten a kormányzati konszolidáció két hete alatt hivatalosan nem foglalkoztak a kérdéssel.)

Ezzel le is zárhatnám e korszak felvillantását, ha nem ismernénk egyre mélyebben a kutathatóvá váló külügyi iratanyagokat.²³ Ezekből

²³ Saját kutatási tapasztalataimon túl, a vonatkozó követségi és TÜK anyagot átnézve Stefano Bottoni, Popély Árpád és Vincze Gábor ugyanezt tapasztalta. Az iratanyag feldolgozása valószínűleg egy, a jelenleginél sokkal összetettebb képet ad majd az ötvenes-hatvanas évek szocialista országok közti diplomáciai viszonyairól. Lásd a következő dokumentumgyűjtemény vonatkozó külügyi anyagait: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitika. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944-1989*. Vál., bevezető Vincze Gábor, Csíkszerda, Pro-Print Könyvkiadó, 2003,

az derül ki, hogy a szomszédos országok magyarok lakta területeiről folyamatosan részletes információkat kapott a külügyi apparátus és a pártvezetés. A szomszédosági politikákban a magyarországi pártvezetők előbb a másik országban maradt magyar állami vagyon kérdését, majd főleg az 1956-ig tartó határozásokat, a kapcsolattartás nehézségeit vetették fel a pártközi tárgyalásokon.²⁴ Ennek az érdeklődésnek az egyik magyarázata az lehetne, hogy a legfelsőbb pártvezetésben jó néhány, a határokon túlról származó politikust találhatunk.²⁵ Őket ez azonban kevésbé érdekelte, hiszen alapvetően kommunistának gondolták magukat. Ellenben például Rákosi tisztában volt azzal, hogy a határozás mennyire érinti a tömegeket, nevezetesen az, hogy százezrek nem találkozhatnak a szomszédországi hozzátartozóikkal, barátaikkal. Másrészt a szomszédos országokban olyan – a két világháború közti – magyar kommunisták kerültek pozíciókba, akiknek a harmincas évektől komoly budapesti baloldali kapcsolataik voltak, a visszacsatolások után pedig a magyar szociáldemokrata (illetve kommunista) mozgalom tagjaiként tevékenykedtek. Ezek a kapcsolatok 1955–1956-ban – az utazási és kapcsolattartási lehetőségek megváltoztával – egyre több kritikus elemet is közvetítettek. Az ehhez a körhöz tartozó személyek alapvetően a lenini nemzetiségpolitika alapelvei szerint gondolkodtak.²⁶ Ezen elvek számonkérését, illetve megvalósítását tartották legmegfelelőbbnek a kérdés kezelésére. S elsősorban Romániában

²⁴ *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955)*. Vál., sajtó alá rendezte, bev. tan. Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 12–18., 31–37. Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél ...* i. m. 113–122.

²⁵ Rákosi Mátyás a jugoszláviai Adárról, Rajk László a romániai Székelyudvarhelyről, Gerő Ernő a csehszlovákiai Terbegecről, Nemes Dezső Lőcséről származott. Gerő 1919–1922 között Ausztriában és Csehszlovákiában élt és szervezte az szlovák és román ifjúmunkás mozgalmakat.) Farkas Mihály a két világháború között a Csehszlovák Kommunista párt aktivistája volt. München Ferenc Kolozsvárt és Eperjesen tanult, a Szlovák Tanácsköztársaság hadügyi népbiztosa volt. Szirmai István 1941-ig az KRP erdélyi tartományi vezetőségének tagja.

²⁶ Pl. Tóth Sándor: A szókimondás optimuma mint történelmi kategória. Egy kisebbségi dokumentum 1954–1955-ből. Beke György interjúja. *A Hét* 1998. 45. sz. 9–10.; Részletek a Bolyai Tudományegyetem pártbizottsága megbízásából készült jelentésből. In *Történelmi kényszerpályák – kisebbségi realpolitika. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989*. Vál., bev., Vincze Gábor, Csíkszerda, Pro-Print Könyvkiadó, 2003, 179–190.

a desztalinizáció hívei voltak, ami a változó romániai politikában azt jelentette, hogy eltértek a hivatalos irányvonaltól.

A budapesti kormányzati munkában a kifelé történő politizálás és a belső, döntően a követségeken folyó helyzetelemző munka között komoly szakadék volt. Hiszen a probléma egyszerűen a súlyánál fogva megkerülhetetlenül meghatározta a szomszédsági kapcsolatokat. A jelenségnek van egy személyi oldala is. Az ebben a rendszerben dolgozó, éveken át ezekkel a tényekkel szembesülő diplomatáknak, bármennyire érzéketlenek is a probléma iránt, a viszonylatok, adatok megismerése során valamiképpen állást kell foglalniuk. Ez az elnemzetiesedés Keleti Ferenc bukaresti magyar nagykövettel kezdődött, és az 1956 utáni Romániában dolgozó magyar külügyi munkatársakra volt jellemző.²⁷ Ráadásul – nyelvtudásuk miatt – hagyományosan olyan emberek is bekerültek a követségekre, akik az adott magyar kisebbségből származtak, és ez eleve magával hozta a személyes hálózatok kialakulását az adott közösségen belül.

1956–1958 között a kádári vezetés Románia és Csehszlovákia felé tett egy sor gesztust, amelyekkel megerősítették, hogy a magyar kisebbség helyzetének alakulása az adott ország belső ügye.²⁸ A hatvanas évek elejétől kezdve azonban a széles körű, döntően értelmiségi-kulturális vonatkozású érintkezés miatt a budapesti kormánynak is reagálnia kellett a kinti kapcsolatigényekre.

A Kádár-korszak konszolidációja során, és a szocialista országokban elindult nemzeti homogenizáció és legitimációs retorikaváltás nyomán megkerülhetlenné vált a határon túli magyar probléma. Ezt az

²⁷ Erre a jelenségre Vincze Gábor hívta föl a figyelmemet, aki jó néhány volt Romániában dolgozott diplomatával készített interjút. Magam erről a Karikás Péterrel folytatott beszélgetésekben győződhettem meg.

²⁸ Fodor János: Román–magyar kapcsolatok a kommunizmus időszakában. Az 1958–1959-es találkozó körülményei és következményei. *Magyar Kisebbség*, 2010. 3–4. sz. 265–300. A Münnich Ferenc miniszterelnök vezette küldöttség 1958. december 10–17. között látogatott Csehszlovákiába. Eredetileg a második világháború utáni vagyonekhozó jogszabályok hatálytalanításáról, valamint a lakosságcserével felmerülő pénzügyi, tulajdonjogi kérdésekről tárgyaltak volna. De e helyett a csehszlovák–magyar együttműködés további bővítéséről és elmélyítéséről írtak alá közös nyilatkozatot, amelynek egyik eleme a közös dunai vízi erőmű felépítése volt. Romsics Ignác: Trianon és a magyar politikai gondolkodás. *Magyar Szemle*, 1998. 11–12. sz. 91–93.

évtizednyi időszakot (1964/1968–1976/1978) a *probléma újrafelfedezése* időszakának nevezhetjük.²⁹ Ez több tényezőnek volt köszönhető.

Először: a KGST-integráció kapcsán egyre inkább felszínre kerültek a gazdasági fejlettség különbözőségeiből és a *szomszédságból adódó érdekkellentétek*, és ezek a pártkapcsolatokban is megjelentek. Elsősorban Romániával szemben lett kritikusabb a magyar álláspont Ceaușescu 1964. áprilisi beszéde után.³⁰

Másodsor: a közép-európai szocialista országokban a kommunista pártokon belüli generációs váltás, a XX. kongresszus utáni új legitimációs igények magukkal hozták a nemzeti érdekek erőteljesebb megjelenítését és az ezzel járó retorikát, a nemzeti szimbólumok használatát is. Ezzel azonban az NDK és Magyarország nem élhetett.

Harmadsor: a határon túli magyar elitek körében is lezajlott egy generációs váltás, és ennek kapcsán mindenhol önálló magyar intézményi törekvések jelentek meg. Ezekkel a magyar kormányzatnak is óhatatlanul kellett valamit kezdenie. Ez azért volt fontos a pártvezetés számára, mert a magyarországi kulturális elittel szintén a hatvanas évek második felében kezdődött el a kiegyezés.

A hatvanas évek közepétől a pártvezetésnek szembesülnie kellett a határon túli magyarság és a szomszédos szocialista országok szétfelődése kapcsán felszínre kerülő konfliktusokkal. Hivatalosan a *kettős kötődés* ideológiáját hirdették meg: a nemzetiségek (a magyarországiak és a határon túl élő magyarok) egyszerre kötődnek saját nemzeti kultúrájukhoz és állampolgárságuk révén az adott országhoz. (De mindkét kultúrában a szocialista értékek ápolását szorgalmazták.) Így ezek a nemzetiségek egyben *„hidat” is képeznek a két nemzet között*, legyőzve a történelmi előítéleteket. Ezzel a nemzetiségi kérdés belügyként való

²⁹ Az 1964. júliusi román–magyar tárgyalásokon veti fel először Kádár és Kállai Ceaușescunak az erdélyi nemzetiségi problémákat; 1968-ban bizottságot állítanak fel a szomszédos országokban élő magyarok helyzetének vizsgálatára; 1976-ban az MSZMP PB külön ülésen és határozatban foglalkozik a küllhoni magyarság helyzetével; 1977-ben kerül sor – mint később kiderült: sikertelen – Kádár–Ceaușescu találkozára, 1978-tól van külön státus a Gorkij Könyvtárban a határon túli magyarság helyzetére vonatkozó dokumentumgyűjtésre.

³⁰ Ez – az un. függetlenségi nyilatkozat – tette nyilvánvalóvá a román pártvezetés távolodását Moszkvától és a „szocialista tábortól”. Nyilatkozat a Román Munkáspárt álláspontjáról a nemzetközi kommunista és munkásmozgalom kérdéseiben. A szocialista világrendszer a történelmi fejlődés döntő tényezője. *Vörös Zászló*, 1964. április 1. 1–4.

kezelésében nem állt be ugyan változás, de a nyilvánosság kizárásával folytatott pártközi és külügyi megbeszéléseken egye inkább a külhoni magyarok kulturális, oktatási intézményeinek ügyei kerültek teríték-re. A hetvenes évektől – a homogenizációs politikák megerősödéséből adódó intézményi leépülés miatt – ezekben a kérdésekben voltak a legkomolyabb konfliktusok. A budapesti politika alapvetően a marxista-leninista nemzetiségpolitikára hivatkozva a nemzetiségi jog-egyenlőség biztosítására helyezte a hangsúlyt.

A határon túli magyar kulturális elit a hatvanas években mint nemzetiség, tehát külön entitás azonosította magát. Ez akkor azt is jelentette, hogy Magyarországgal szemben is identifikálták magukat. 1968-ban a Magyar Írószövetségnek a határon túli magyar irodalmakért való aggódását és felelősségét kifejező nyilatkozatát Csehszlovákiában Dobos László, Romániában Domokos Géza bírálta és tett saját pártvezetésük felé is lojalitási nyilatkozatot.³¹

A mindennapi kapcsolatok terén az utazási könnyítéseken túl az volt a meghatározó, hogy a Szovjetuniót és Romániát leszámítva a többi országban a magyarországihoz hasonló vagy annál jobb volt az életszínvonal. Így a kapcsolattartás döntően a kulturális kapcsolatokra korlátozódott. A növekvő magyarországi életszínvonal és a különösen Romániában jelentkező ellátási problémák miatt azonban a hetvenes évek közepétől Magyarország a mindennapi életben is felértékelődött. Ez a folyamat legkésőbb a Jugoszláviában indult el, és rendkívül gyorsan játszódott le nagyjából 1987–1993 között. Ebben az esetben a szerepek felcserélődtek, hiszen az addigi jóval magasabb életszínvonalon élő jugoszláviai magyarság rövid idő alatt háborús szegénységbe süllyedt. Ez a pozícióváltás a mai napig megterheli a szerbiai magyarok magyarországi kapcsolatait.

A Kádár-korszak nemzeti-, nemzetiségi-, magyarságpolitikájának jelenleg három egymást kiegészítő értelmezésével rendelkezünk. Földes György a *reálpolitikus* Kádár János útkereséseiben helyezi el a korabeli külhoni magyarokkal kapcsolatos nyilvános és nem nyilvános politizálást.³² Pritz Pál a *kádári plebejus nemzetfogalom* – amely a belpolitikai stabilitást biztosító életszínvonal-politikát tartotta a legfőbb nem-

³¹ A vita anyagát közli: *Haza a magasban. A kettős kötődés vita 1968–1969.* Összeáll., bev. Pomogáts Béla, Marosvásárhely, Mentor, 2011, 284.

³² Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 1956–1989.* Budapest, Napvilág, 2007. 562.

zeti érdekek – fenntartását, majd a párt- és a külügyi apparátusnak a kulturális nemzetfogalom képviselőit tartó fejlődésfolyamatát tartja meghatározónak.³³ Romsics Ignác pedig a belpolitikai másságot a külpolitikai szervilizmussal párhuzamosan ellensúlyozó kádári politika változását követte a hatvanas évek szovjet-román konfliktusától a Helsinki Értekezlet (1975) és a nyugat-európai szociáldemokráciához való közeledés nyomán. Hangsúlyozva, hogy a külhoni magyarok kérdését döntően Románia vonatkozásában éleződött ki, azzal a szocialista országgal szemben, amely legtávolabb állt a magyarországi belpolitikai berendezkedéstől.³⁴ A kádári un. reálpolitika lényege a feszültségek folyamatos hátrítása volt, így a külhoni magyarok ügye is alárendelődött a „hazai nacionalizmus” feléledésétől való félelemnek. Így része volt annak az amnézia-politikának, amely többek között Trianon, a holocaust, 1956, a külhoni magyarok ügyét megpróbálta kizárni a nyilvánosságból.

A probléma újbóli felmerülésétől nehéz elkülöníteni az intézményesülés folyamatát. Ennek az egyik megragadható szintje a tudományos kutatások intézményesítése. 1968-ban a Hazafias Népfront kért átfogó jelentést a határon túli magyarság kulturális helyzetéről, 1972–1973-ban az MSZMP KB rendelt meg egy több ezer oldalra duzzadó összeállítást a Magyarország és szomszédai közti kulturális kapcsolatokról. A nemzetiség-történeti kutatások koordinálására 1974-ben az MTA keretein belül külön bizottságot hoztak létre. Négy év múlva a Gorkij Könyvtárban a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó adatgyűjtés mellett megindult a nemzeti kérdésre és a határon túli magyarokra vonatkozó szakirodalom hivatalos gyűjtése, földolgozása is. 1981–1982-ben a Magyar Írószövetségben kezdődött el egy a határon

³³ A fogalmat tudtommal Pritz Pál használta elsőként: Magyarország helye a 20. századi Európában – A magyar külpolitika esélyei. In Uő: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2005, 137–144. Uő. Földes könyvéről szóló kritikája lábjegyzetében: „Kádár János számára létezett egy plebejus hazafiság, amelynek jegyében jobb, élhetőbb életet akart nyújtani az államhatárokon belüli magyarság számára, ám nagyon távol volt tőle a Szűcs Jenő által megfogalmazott nemzetfogalom, amely szerint a kisebbségbe került magyarság »egy történelmileg kialakult, töretlenül létező, világosan és pontosan meghatározható modern nemzet része«”. Pritz Pál: *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés. Magyar Tudomány*, 2008. 8. sz. 1028.

³⁴ Romsics Ignác: *Magyarország a XX. században*. Budapest, Osiris, 512–522.

túli tudományosság helyzetét vizsgáló program,³⁵ majd értelmiségi beadványok nyomán 1985-ben létrehozták a Magyarságkutató Intézetet a határon túli magyarság kutatására. A következő évben pedig nyíltan pályázható programot indított az MTA.³⁶

A *pártpolitikában* az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya 1973-ban újra összefoglalta az 1969-es határozat óta történeteket, és új, részletesebb, a határon túli magyar intézményesítést segítő határozatokat hozott.³⁷ 1976-ban a Politikai Bizottság is foglalkozott a kérdéssel.³⁸ A nyilvánosságra nem hozott, 1977-ben véglegesített határozat-előterjesztés abból indul ki, hogy bár a nemzetiségi kérdés minden egyes ország belügye, a marxizmus–leninizmus nemzetiségpolitikai normáitól való eltérést a szomszédos országok pártvezetésének jelezni lehet. Ezt követően markáns és lényegre törő helyzetértékelést ad a dokumentum, és végezetül a magyar–magyar kapcsolatok bővítését, a magyarországi nemzetiségekkel való példamutató törődést és a problémáknak a nemzetközi csatornákon (pártközi tárgyalásokon) való felvetését szorgalmazta. Legrosszabbnak a romániai állapotokat értéke-
li, a szerzők szerint ezután a csehszlovákiai következik, ahol e téren romlott a helyzet. Az állásfoglalás elismeri tehát, hogy a probléma belügy, de „nálunk külpolitikai kérdés is”.³⁹ A Központi Bizottság szintjén a „szomszédos szocialista országokban élő magyarságot érintő politika” irányításával a bizottság külügyi titkárát bízták meg.⁴⁰ Ettől kezdve különböző fórumokon egyre többször utaltak a szomszédos országokban élő magyarságra. A jugoszláviai helyzet számított mintaadónak; nyílt bírálatokra Románia vagy Csehszlovákia vonatkozásában még évekig nem került sor.

³⁵ Egyik eredménye Für Lajos: *Kisebbség és tudomány*. Budapest, Magvető, 1989, 243.

³⁶ TS4 program, amelynek irányítója a Magyarságkutató Csoport, majd Intézet, vezetője Juhász Gyula volt.

³⁷ MOL 288. fond 41. csop. 197. őe.

³⁸ A Puja Frigyes külügyminiszter készítette előterjesztést 1976. december 20-án tárgyalta a Politikai Bizottság. Ennek nyomán Berecz János, a KB Külügyi Osztályának vezetője dolgozta át az iratot, 1977. január 20-i keltezéssel. MOL, 288. fond 5. csop. 707. őe. 29–48. f. Részletesebben: Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés 1956–1989*. Budapest, Napvilág, 2007, 214–217.

³⁹ MOL, 288. fond 5. csop. 707. őe. 9. f.

⁴⁰ Uo. 13.

A nyolcvanas évekre három – később a rendszerváltásban is meghatározó – *nyomásgyakorló csoport* formálta a magyarországi magyar-ságpolitikai közbeszédet. A *népi írók* csoportja döntően demográfiai és kulturális problémaként kezelte a kérdést.⁴¹ A *demokratikus ellenzék* köreiben mint emberi jogi problémát értelmezték és jelenítették meg a kisebbségi problémákat.⁴² Az *MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársai*, Szűrös Mátyás, Tabajdi Csaba és kollégáik pedig a Szovjetuniótól függetlenedő, szociáldemokrata kapcsolatokat kereső magyar külpolitika sajátos nemzeti érdekképviselőjének tekintette a határon túli (elsősorban a romániai) magyarok problémáinak képviselőjét a kétoldalú tárgyalásokon és a nemzetközi fórumokon. Ezeknek a törekvéseknek az eredményeként deklarálták 1988-ban hivatalosan, hogy *a határon túli magyarság a magyar nemzet része*. Tehát egyértelműen a kulturális nemzetfogalom mellett foglaltak állást, és elutasították a magyar kisebbségi kérdések szomszédországi belügyként való kezelésének elvét. Ebből kiindulva manifesztálták, hogy a határon túli magyarsággal kapcsolatos kérdések a *szomszédosági kapcsolatok megkezdhetetlen részét képezik*.⁴³ Valójában ezt követően indult el a magyar-ságpolitika intézményesítése a Nemzeti és Etnikai Kollégium/Titkárság, majd 1990 szeptemberében a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal (NEKH) létrehozása országos hatáskörű szervként a Miniszterelnökség alárendeltségében. 1992-ben ez kettévált és a külhoni magyarok ügyei a Határon Túli Magyarok Hivatalának (HTMH) hatáskörébe kerültek.⁴⁴

A külhoni magyar intézményrendszer és a magyarországi támogatás-politika 1989–1996 között épült ki. Ez az az időszak, amikor a budapesti *magyarságpolitika* és a szomszédos országok magyar politikai pártjainak

⁴¹ Pintér M. Lajos: *Ellenzékben 1968–1987*. Lakitelek, Antológia, 2007, 19–21., 61–71., 99–107.

⁴² Dippold Péter – Balla Gyula: *A szomszéd országok magyarságának ügye a magyarországi független (szamizdat) kiadványokban, 1976–1986*. *Regio*, 1991. 1. sz. 162–183.

⁴³ Az alapszövegeket és azok visszhangját közli: *Mérleg és számvetés. A magyar-ságpolitikai rendszerváltás kezdete*. Budapest, Codex Print, 2001, Szűrös Mátyás interjú, 1988. január 25. 55–61., Szokai Imre – Tabajdi Csaba: *Mai politikánk és a nemzetiségi kérdés*. *Magyar Nemzet*, 1988. február 13. 33–54., [381.]

⁴⁴ Győri Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990)*. Budapest, Osiris, 1998, 17–39., 302–374.

kisebbségpolitikai újra intézményesültek. Ugyanekkor meg kellett oldani az ebben résztvevők együttműködését is.⁴⁵ A magyarországi külpolitika elsőrendű prioritása a kilencvenes évek első felében az euroatlanti integráció volt, ennek rendelődt alá az alapszerződések megkötésével a külhoni magyarok autonómiatörekvése is. A magyar külpolitikának és a magyar kisebbségi pártoknak külső nemzetközi nyomás eredményeként nem sikerült a külhoni magyarok számára az általuk remélt kulturális, illetve területi autonómiaformákat, az állampolgári jogegyenlőségen túlmutató kisebbségjogi szabályozást létrehozni.

A magyar–magyar viszony politikai intézményesítése és a kulturális nemzeti intézményrendszer integrálásának időszaka 1996-tal vette kezdetét az alapszerződések létrejötte után. Ezen belül három jelentős lépésre került sor. A Magyar Állandó Értekezlet létrehozására (1996/1998), a kedvezménytörvény elfogadására (2001), és a kettős állampolgárságról szóló népszavazásra (2004).⁴⁶ Ennek feltárása azonban már más tanulmányok feladata.⁴⁷

⁴⁵ A magyar kisebbségi politizáláson belüli törésvonalakról: Bárdi Nándor: *Tény és való.* i. m. 101–130. A határon túli magyar pártok dokumentumai: *Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai.* Összeáll. Bárdi Nándor, Éger György, bev. tan., jegyz. Bárdi Nándor, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000, 837.

⁴⁶ A státustörvény létrehozásának dokumentumait közli: *A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika.* Szerk. Kántor Zoltán, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002, 682. A koncepcióról: Zoltán Kántor: *The concept of Nation in the Central and East European „Status Law”* In *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Hokkaido University, Sapporo, 2006. 37–51.

⁴⁷ A történéseket követő tanulmányaimban elemeztem: A „mumusok” és a „kék madár”. In *Magyar külpolitika az Európai Unióban.* Szerk. Haris T. Csaba, Budapest, Manfred Wörner Alapítvány, 2005, 32–58.; Szükség, mint esély – Lehetséges-e a magyarságpolitikát szakágazatként elgondolni? I-II. *Kommentár*, 2006. 5. sz. 43–59. p.; 6. sz. 7–18.; *Otthon és haza.* 2000, 2006. február, 30–40.

6.2. A kormányzati célok és a prioritások változása a két világháború között

6.2.1. A revíziós és a magyarságpolitikai jövőképről

A rendszer félhivatalos ideológiai orgánumának számító *Magyar Szemle* című folyóirat első, 1927 szeptemberében megjelent számában Jancsó Benedek közérthetően foglalta össze a legfontosabb stratégiai célokat. A magyar igazság „általános emberi igazság annak következtében, hogy az idegen uralom alá jutott magyar kisebbség ügye annak az általános emberi jognak, igazságosságnak és humanitásnak a kérdése is, amely nem tűrheti, hogy az európai művelt nemzetek milliói olyan elnyomó kormányzat alatt éljenek, amely őket sok százados történeti életük legértékesebb gyümölcsétől, nemzeti kultúrájuktól és nyelvüktől akarja megfosztani”.⁴⁸ A területi integritást – folytatja Jancsó – egy ránk nézve kedvezőtlen világtörténelmi változás nyomán veszítettük el, és vissza is csak egy számunkra kedvező nemzetközi változás nyomán nyerhetjük.

Ezt azonban csak akkor használhatjuk ki, ha egyrészt a Csonka-Magyarországot „igazán magyarrá, művelté és gazdaggá és erőssé” tesszük. Másrészt nemzetközi propagandát folytatunk nemcsak a diplomácia szintjén, hanem a társadalmi mozgalmak, kapcsolatok révén is, de ez utóbbihoz a külpolitikai tájékozottságot kell jelentősen javítani. Ebben a munkában fontos, hogy ne a területi integritás álljon a középpontban. Jancsó bár szerinte a francia és a kisantant közvélemény kivételével máshol már elismerik a határ menti magyarlakta területek elcsatolásának igazságtalanságát, de a kisebbségvédelmet és a népszövetségi garanciák számonkérését állítja gondolatmnete középpontjába.

Ennek lényegét Mello Francoval szemben nem az erőszakmentes asszimilációban látta⁴⁹, hanem a kulturális integritás elismerésében. A békeszerződések „kisebbségi záradékát”, a kisebbségi szerződéseket olyan viszontkötelezettségeknek tekintette az utódállamok vonatkozásában, amelyek a kulturális integritás fenntartását (az elcsatolt területeken élő „faji, nemzeti, vallási kisebbségek” szerződéseiben körülírt jogainak biztosítását) garantálják. Az adott helyzetben „a magyar társadalom, csak a faji integritás alapján állva, teljesítheti kötelességét idegen

⁴⁸ Jancsó Benedek: *A magyar társadalom...* i. m. 52.

⁴⁹ A Népszövetség brazil előadójáról van szó, aki 1925-ben kijelentette, hogy a népszövetségi kisebbségi panaszjog, a kisebbségvédelem feladata a kisebbségek erőszakmentes, természetes asszimilációja.

uralom alá jutott testvéreivel szemben, mert csak ez nyújt módot arra, hogy valamely idegen állam belügyeibe való beavatkozás vádjá nélkül segíthessük kulturális és gazdasági törekvéseiket".⁵⁰ Csonka-Magyarország feladata, hogy az idegen uralom alá jutott magyarság kulturális, tudományos, gazdasági szervezkedését segítse. De ezt éppúgy, mint a nemzetközi propagandát, csak a kulturális integritás nevében teheti meg Magyarország az adott nemzetközi viszonyok között.⁵¹

A korszakot meghatározó revíziós *jövőkép* mögött komoly ellentmondások feszültek, amelyeket a kormányzati munkában kellett rendezni. Ezek közül a legfontosabb az volt, hogy *a revízió egyszerre volt külpolitikai cél és a Horthy-korszak társadalmi legitimitációjának eszköze*. Az egész hatalmi berendezkedést átszövő elvárás és érvelés rendszereként működött az elszakított területek visszaszerzésére való hivatkozás, amely a kezelésre váró szociális, gazdasági problémák megoldására serkentett, de ugyanakkor a társadalmi, gazdasági érdekellentétek felülírását is erősítette.

Épp ezért a szakpolitika sem állhatott elő a régi, a teljes Nagymagyarországot visszakívánó közvélekedéssel szemben a politikailag realisabb, *etnikai határok szerinti konkrét határrevíziós tervekkel*, vagy a nemzeti autonómiák mint végleges kezelési mód javaslataival.

A harmadik nagy ellentmondás abból adódott, hogy a revízió megvalósításához *szükséges nemzetközi háttérrel* csak egyik vagy másik nagyhatalmi csoportosulástól várhatták, nem az egész nemzetközi közvéleménytől. Így ennek – döntően a német és olasz – orientációnak a következményeivel is számolni kellett. 1938 után a magyar külpolitikának már legalább annyira kulcskérdése az ország függetlenségének (külpolitikai szabad mozgásterének) megőrzése, mint a revízió ügye.

Végezetül az is ellentmondásokat hordozott, hogy a revíziós külpolitikai célokat a napi politikában össze kellett egyeztetni a közép-európai

⁵⁰ Jancsó Benedek: A magyar társadalom... i. m. 57. A „faji” itt, amint az adott időszak közbeszédében általában a „etnikai” és a „nemzeti” szinonimája volt.

⁵¹ „E kötelesség teljesítése kitarító csendes munkássággal, nagy önfegyelmélettel és önzetlen áldozatokkal jár, s azért nehezebb is, mint a zászlólobogtatás, a hangzatos szónoklat, vagy a kalandos tervek koholása. Sokkal nehezebb az embernek zsebébe nyúlni elszakított testvéreink kulturális és gazdasági törekvéseinek támogatására, mint arról szónokolni, hogy a magyar hősiesség miként fogja Európa akarátának ellenére is, ha holnapután még nem, de bizonyára rövid terminusra Szent István birodalmának területi integritását helyreállítani.” Uo. 57.

magyar kisebbségi pártok, illetve közösségek érdekeivel. Pontosabban tekintettel kellett lenni arra, hogy a magyar kisebbségek az adott országon belül integrálódhassanak és megőrizhessék társadalmi, gazdasági és kulturális pozícióikat. Tehát a rövidebb és a hosszabb távú érdekeket is egyeztetni kellett. Mivel a revízió előfeltétele a nemzetközi erőviszonyok változásán kívül az volt, hogy az adott területeken megmaradjon a magyarság, illetve bizonyítható legyen, hogy az új államok nem tudták biztosítani számúkra az állampolgári jogegyenlőséget, ehhez a revíziós külpolitika propagandán és a külpolitikán túl a magyar kisebbségi közösségek megszervezésében, helyzetük tudatosításában, pozícióik védelmében is szükség volt a magyar állami segítségnyújtásra.⁵² Ez azért is magától érthetődő volt, mert a területeket és az ott élő külhoni magyarságot a magyarországi politikai elit Magyarország igazságtalanul elvett részeként tartotta számon. Épp ezért tartom fontosnak, hogy már ebben a korszakban külön beszéljünk – az egymástól nehezen elválasztható – *revíziós (kül)politikáról* és a *magyarságpolitikáról*.

Jancsó Benedek előbb ismeretett írásán túl az előző fejezetekben is szóltunk arról, hogy folyamatosan készített romániai helyzetelemzéseket. Ezek között az 1924-ben a kolozsvári Társadalom kör számára összeállított tanulmányi program⁵³ mellett a legfontosabb magyarságpolitikai dokumentuma az 1925 tavaszán készült *Az Erdélyi Magyar Párt politikai- és munkaprogram tervszövege* volt, amely összegezte a magyarországi elvárásokat a romániai magyar kisebbségi politizálással kapcsolatban.⁵⁴ A 63 oldalas anyag két részből áll. Egy politikai programból (a magyar kisebbség követelése) és egy tanulmányi és társadalomszervezési munkaprogramból. A követelések az 1919-es párizsi kisebbségi szerződés és a gyulafehérvári határozatok alapján álltak, jogi hátterüket ezekre az alapdokumentumokra vezették vissza. Jancsó azt

⁵² „Kétféle integritás van: területi és faji, vagy helyesebben nemzeti. Ez utóbbi azonos a kulturális egységgel. A területet elvehették tőlünk, de azt kedvező és szerencsés körülmények között, ha megjön az alkalom, visszaszerezhetjük, mert az nem fog megsemmisülni. A hazát a hegyek völgyek, a folyók és síkságok mellett az emberek is alkotják, akik benne laknak. Ha a magyarság az idegen uralom elnyomása következtében e területeken részben vagy egészben elvész, akkor el fogjuk veszíteni a területekhez való leg-erősebb jogcímünket is.” Jancsó Benedek: *A magyar társadalom...* i. m. 53.

⁵³ Lásd részletesen a dolgozat 7.1.8. fejezetében

⁵⁴ Maros Megyei Állami Levéltár, Bernády Fond, 53. d. 1–66.

is világosan kimondta, hogy a felsorolt programszerű követelésekből bármilyen jól szervezett is a magyarság, nem tehet semmi, amíg erre a románokat valamilyen számukra kedvezőtlen külpolitikai változás rá nem kényszeríti.

„A politikai küzdelmet ennek ellenére is tovább kell folytatni a romániai népkisebbségnek, minden rendelkezésükre álló alkotmányos és törvényes eszközzel. E küzdelem felhagyása számokra egyenlő lenne az életről való lemondással. Azt jelentené, hogy Romániában nincs kisebbségi kérdés. A politikai küzdelmek valószínű, sőt biztos sikertelenségéért más téren: a kulturális, a társadalmi és a gazdasági szervezkedés terén kell kárpótlást és eredményeket keresni.”⁵⁵ Jancsó a legnagyobb problémának azt tartotta, hogy az erdélyi magyar elit épp erre a népkisebbségi társadalomszervező szerepre nincs felkészülve, még mindig államalkotóként képes csak végiggondolni a szerepét. Ezért a program kulcsa a kisebbségjogi követeléseken túl egy új elit kinevelése és egy sajátos nemzetkisebbségi társadalom szervezése.

A legfőbb kisebbségjogi követelés egy alaptörvény érvényű népkisebbségi törvény megalkotása a kisebbségi szerződés és a gyulafehérvári határozatok alapján. Ennek részeként a román állam felügyelete alatt egyházi és iskolai ügyekben teljes önkormányzatot követel a program. Teljes nyelvi egyenjogúságot kérnek a helyi- és az állami közigazgatásban, valamint az igazságszolgáltatásban. A közigazgatásban tartományi és nemzetiségi autonómiát, az igazságszolgáltatásban a nemzetiségek egyenlő részvételét igénylik. A gazdasági életben a nacionalizálás és a nemzeti alapú diszkrimináció megszüntetését követelik.

A munkaprogram az 1924-es kolozsvári Jancsó készítette vitaanyag kibővített változata, amelyet a következő fejezetben ismertetünk. Az ott megfogalmazottakhoz, a romániai viszonyok tanulmányozását célzó feladatokhoz képest, ebben a bővebb programban a demokratikus népkisebbségi szervezkedés és a magyar szociáldemokraták integrálása sokkal hangsúlyosabban van jelen. A fő cél: *„Hogy ez a demokrácia a valóságban milyen legyen, az erdélyi magyarságnak követendő példáért nem is nagyon messzire kell mennie. Megtalálja azt szász honfitársainál. Olyanná kell tenni az erdélyi magyar népet, erkölcsben, műveltségben, gazdasági rátermettségben, mint amilyen az erdélyi szász nép. Az erdélyi magyar értelmiségnek – beleértve a nemesi mágnási földbirtokos osztályt is – saját népe ügyének felkarolásában, szeretetében s a vele együvé tartozás*

⁵⁵ Uo. 4.

– szolidaritás – érzésében szintén olyannak, mint amilyen a szász értelmiség. Ez esetben Erdélyben a magyarság sohasem fog elveszni.”⁵⁶ Mindezt részletes „vallás-erkölcsi”, iskolai és közművelődési, illetve társadalmi és gazdasági munkaprogrammal tartotta Jancsó Benedek megvalósíthatónak.

A harmincas évek végére Pataky Tibor, a Miniszterelnökség (ME) II. osztályának vezetője mellett a külhoni magyar ügyek legtájékozottabb szakértője Rónai András az Államtudományi Intézet meghatározó munkatársa volt. 1938-ban, még az első bécsi döntés előtt, tőle maradt fönnt egy összefoglaló *A magyar nemzetiségpolitika teendői* címmel, amelyre Szabados Mihály Pataky bosztottja egy külön írásban reagált.⁵⁷ Rónai anyaga „Teendőkről” és „Szervek és intézmények” fejezetekre tagolódik. A nemzetiségpolitikai feladatok meghatározásakor nem csak a külhoni magyarokat és a magyarországi nemzetiségeket tekinti célcsoportnak, hanem „az elszakított területek nem magyar nemzetiségeivel való kapcsolatok ápolása”-t is. Teljesen újszerű az a megközelítés is, hogy szerinte az államhatárok módosítása sem megoldás a kisebbségi sorban élő magyarság ügyeinek rendezésére. „Az államhatalom gyakorlása egymagában nem biztosítja különböző nemzetiségekkel lakott területeken a többségi nép azon egyedeinek és csoportjainak fejlődését és életét, amely csoportok más nemzetiség településterületén kis számarányban, vagy éppen szórványokban élnek.”⁵⁸ Az „elszakított magyar népcsoportokat” aktív tényezőknek tekinti, amelyek működéséhez a „csonkahazai” teljes támogatást meg kell kapniuk. Az addigi magyarságpolitikáról az a véleménye, hogy „tereszterítlen, kapkodó és napicélokot követő magyar kisebbségi politika helyébe egy a kisebbségi nemzetiségi élet alapjait megerősítő és a magyarság sorsát és fejlődését idótállónan biztosító szervezési munkát kell állítani, illetőleg a már eddig ilyen irányban mozgó kísérleteket erősíteni és kiszélesíteni.”⁵⁹

Ennek előfeltételei: meg kell teremteni az egyes magyar népkisebbségi csoportok „akarati egységét”. Magyarországi akciókkal nem szabad az ottani ellentéteket erősíteni.

⁵⁶ Uo. 42.

⁵⁷ OSZK Kézirattár 625. fond / 435-7-1987. 6 f., uo. Szabados Mihály észrevételei és javaslatai Rónai András kisebbségvédelmi tervéhez. 4 f.

⁵⁸ Uo. 1.

⁵⁹ Uo.

Az egyes kisebbségi magyar népcsoportoknak külön programot kell összeállítani a legfontosabb teendőikről és ehhez kell igazítani az anyaországi akciókat, a kétoldalú szomszédsági kapcsolatokat.

A sérelmi politika mellett, a napi célokon túl, a kulturális politikai, gazdasági szervezetek kiépítésére kell koncentrálni.

A legfontosabb a „zárt magyar életkeretek kiépítése”, amelyben a mezőgazdaság az ipar és a kereskedelem egymás szükségleteinek kielégítéséről gondoskodik.

A második körbe a Kápat-medence nem magyar nemzetiségű (12 milliós) lakosságának megnyerése tartozik. Itt Rónai elsőrendűnek azt tartja, hogy a magyarországi belpolitikai viszonyoknak kedvezőbbnek kell lenniük, az utódállamokban uralkodóknál. Ehhez pedig a hivatalos diplomácián túl a modern propagandát, az ösztöndíjlehetőségeket, a szellemi érintkezést is intenzívebbé kell tenni a nemzeti-ségek felé.

A magyarországi nemzetiségek tekintetében a külhoni magyaroknak követelt kisebbségi jogok hazai elismerését tekinti az egyetlen helyes útnak. Egyértelműen kimondja, hogy „Szakítani kell az asszimilánsok előnybe részesítésével.”⁶⁰ Intézzék saját maguk a dolgaikat, „az állam csak annyi beleszólást tartson fenn magának, amennyi komoly állam-érdekből szükséges”.⁶¹

Az intézményi teendők esetében kulcskérdésnek tartja a középiskolai és az egyetemi ifjúság felvilágosítását a szomszédos országok és a nemzetiségi viszonyokról. Ehhez meg kell iratni a korszerű tankönyveket és el kell indítani az oktatási programokat. Az akkor működő egyetemi kisebbségi intézeteknek nem sok hasznát látta, inkább az – Államtudományi Intézethez (ÁTI) hasonló – politikai háttérintézményekben gondolkodott, illetve a kisebbségi sajtópropaganda és tudósító hálózat létrehozását javasolta.

Szabados Mihály részkérdéseket jelzett. Észrevételei konkrét intézkedésbeli kiegészítések Rónai anyagához. Nála nagyon fontos, hogy a magyarországi németek, szlovákok csak akkor kaphassanak kollektív jogokat, ha a lakóhelyük közelében lévő birtokokra már megtörtént a magyarok betelepítése, nehogy ezek „kiszakíthassanak a magyarok kezéből”. A külhoni magyarok esetében pedig a magyar tömbökbe

⁶⁰ Uo. 4.

⁶¹ Uo. 5.

való integrációt szorgalmazza a szórványgondozással párhuzamosan. Nála a másik fontos elem a külhoniak magyarországi képzésének intenzívebb támogatása.

Az 1938 utáni magyarországi nemzetiségpolitika – miközben a dolgozat 3. fejezetében érintem a kérdést – egy külön monográfia tárgya lehet. Jancsó és Rónai dokumentumainak bemutatásával az volt a célom, hogy érzékeltessem a szakpolitikai szempontok meglétét. A magyar–magyar kapcsolattartás alfejezetből látni fogjuk, hogy ezek a politikai viszonylatokban alárendelődnek a napi túlélés- és a revíziós politika érdekeinek, miközben fontos komponensei a romániai magyar nemzeti mozgalom stratégiájának.

6.2.2. Töréspontok a revíziós- és a magyarságpolitikában

Az előbb említett *stratégiai* kettősségből adódik az intézményrendszer és a konkrét politikai tevékenység megoszlása is. A következőkben előbb a magyar külpolitika *revíziós törekvésein* belül, majd a *magyarságpolitika* terén jelölök meg *töréspontokat*.

Az 1918–1920 közti időszakot a *békeelőkészítő munka* és a gyakran minden alapot nélkülöző *katonai tervek* egyszerre határozták meg. A trianoni békeszerződés aláírása után, 1920–1921-ben a nyugat-magyarországi akciók (a soproni népszavazás kedvező befolyásolása érdekében) és a *nemzetközi szövetségkeresés* kerültek a magyarországi külpolitikai törekvések középpontjába. Az utóbbi eredménytelen volt: mind a francia, mind a német, sőt a német kisebbségi kapcsolatkeresés is sikertelennek bizonyult.⁶² Így az 1921–1927 közti éveket az európai konszolidáció érdekében a német politikai stratégiához hasonlóan a *teljesítési politika* határozta meg.

Az 1927-es olasz–magyar barátsági szerződés – amellyel Magyarország kikerült a kisantant teremtette elszigeteltségből – és a Rothermere lord kezdeményezte nemzetközi revíziós akció utáni időszakban Bethlen István és a magyar külpolitika már *nyíltan* beszélt a *revíziós szándékokról*.⁶³

⁶² Romsics Ignác: Magyarország helye a német Dél-Kelet-Európa-politikában 1919–1944. *Valóság*, 1992. 10. sz. 12–39.; Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 37–63.

⁶³ Az ide vezető eseménytörténet: a Népszövetség katonai bizottsága

De konkrét *határmódosításra* vonatkozó *tervekkel* a kormányzat csak 1933–1934-ben jelentkezett.⁶⁴

A négyhatalmi paktumtól,⁶⁵ az 1933–1938 közti időszakot lényegében a német orientációjú *külpolitikai kényszerpálya* határozta meg, amelyben egyértelmű volt a nemzetközi viszonyok megváltoztatásának igénye és az annak kihasználására való törekvés. De ezzel párhuzamosan a magyar külpolitika a revíziós céloknak alárendelve törekedett a kapcsolati egyensúlyok megteremtésére Olaszországgal, Angliával és a kisantant államaival.

A korabeli *magyarságpolitikát* Jancsó Benedek már ismertetett fel fogása reprezentálja, amely szerint csak területi integritását veszítette el a magyarság, de a kulturális integritás – amelyet a kisebbségi szerződés védelmez – megmaradt, és azt fönn is kell tartani a demográfiai, gazdasági, kulturális pozíciókkal együtt, hogy az eljövendő új béketárgyalásokon mindezt hivatkozási alapul lehessen fölhasználni. Ennek köszönhető, hogy a két világháború közti magyarországi

működésének megszűnése Magyarországon – 1927. március 31.; Bethlen római útja – 1927. április 4–6.; Magyar Revíziós Liga megalakulása – 1927. július 27.; Bethlen István debreceni beszéde – 1928. március 4. Lásd: Pritz Pál: *Az a „rövid” 20. század. i. m. 124. „Nekünk nem békerevízióra van szükségünk, hanem más határookra van szükségünk. [...] És ha ez a békerevízió nélkül keresztül-vihető, ki állja ennek útját Magyarországon?”* Bethlen István: Beszámolóbeszéd Debrecenben [1928. március 4.]. In *Bethlen István gróf beszédei és írásai. II.* Budapest, Genius, 1933, 211. [198–212.] Az álláspont változására: Uő: *Az elszakított területeken élő magyarság gazdasági és kulturális helyzetéről.* [Válasz parlamenti, napirend előtti felszólalásokra, a népszövetségi kisebbségvédelemről, 1925. október 29.] Uo. 28–35., valamint két évvel később más hangütéssel: *Magyarország hivatása a Dunamedencében.* [Zalaegerszeg, 1927. május 27.] Uo. 184–187.

⁶⁴ Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Szerk. Romsics Ignác, Osiris, Bp., 1998, 70–94.

⁶⁵ 1933. június 7-én Anglia, Franciaország és Olaszország Rómában megállapodást kötött Németországgal a politikai együttműködésről. Ez volt az első alkalom, hogy zárt, nemzetközi tárgyalásokon felmerült a békeszerződésben Magyarországra kényszerített határok nem megfelelő volta. De a végleges paktum nem ígért többet, mint a Népszövetség alapokmánya. Ez mégis egy sikeres magyar propagandakampányt indított el Angliában. Lásd Lukács Zs. Tibor: *A revízió reménye. Az 1933-as négyhatalmi paktum és Magyarország. Rubicon, 1997. 1. sz. 37–39.*

támogatáspolitikát oly nagy súlyt fektetett a felekezeti oktatásügyre és a kisebbségi nyilvánosság (sajtó) fönntartására.

A budapesti kormányzatok a határon túli magyar politikai pártokat a húszas évek első felében még mint a magyarországi politika meghosszabbított szervezeteit fogták fel. Majd az évtized közepétől egyre hangsúlyosabban jelentek meg a három szomszédos ország magyar pártjainak regionális különérdekei. De a fontos kérdésekben a magyarországi, korabeli szóhasználattal „illetékes tényezők” nélkül a pártok nem hoztak döntéseket.⁶⁶ Ehhez tartozik, hogy a pártkezdeményezéseket eleve a magyarországi kapcsolatok és az onnan jövő támogatási forráselosztás legitimálták. A térség legdemokratikusabb választási rendszerét fenntartó Csehszlovákiában pl. hiába szavazott a magyarság kb. 20-25%-a szociáldemokrata illetve kommunista pártokra – és küldött magyar képviselőket a prágai parlamentbe –, a korabeli közvélekedés csak a polgári pártokat tekintette magyar pártoknak.⁶⁷

A szomszédos országokban élő magyaroknak az impériumváltás időszakában (1918–1920) a politikai *passzivitást* javasolták Budapestről – pl. az erdélyi (volt tiszttviselői) elitnek – azért, hogy a béketárgyalásokon ne lehessen hivatkozni a megszállt területek hivatalnokainak együttműködésére. Különösebb integrációs szándék a Kormányzótanács részéről sem mutatkozott. Grandpierre-ék hűségeskü helyetti fogadalom ajánlatát az 1919. január 15-i nagyszebeni tárgyalásokon nem fogadták el.⁶⁸ Csehszlovákiában az 1919-ben kinevezett új önkormányzatokba eleve meghívták a volt magyar közéleti vezetők egy részét, akik elfogadták a kinevezéseket, de deklarálták, hogy az államhatalom-váltást nem tekintik törvényesnek és véglegesnek.

⁶⁶ Például: Mikó Imre: *Huszonkét év*. i. m. 223., 227.

⁶⁷ A szociáldemokraták és a kommunisták, mivel más Internacionáléhoz tartoztak, eleve megosztottak voltak. A magyar szavazatok 2/3-nak megszerzése demokratikus választási rendszerben nem hiányt, hanem többségi elfogadottságot jelent. Ez a baloldali tömegtámogatottság azért érdekes, mert visszatekintve ezzel nemigen szoktak számolni, ezért egységes kisebbségi politikai tömbről beszélünk. Ez látjuk 1990 után is amikor a kisebbségi magyar pártok célcsoportjai között meg sem jelenik az agrárproletariátus, a munkásság és a lakótelepek életvilága.

⁶⁸ „Elégedjenek meg fogadalommal, melyben – minden közjogi vonatkozás kikapcsolásával – a tisztviselők kötelezik magukat a törvények szerinti hű és becsületes eljárásra.” Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyar nemzeti kisebbség érintkezése a román politikai pártokkal*. Ráday Levéltár, C 121. 4. f.

Majd elkezdtek a régi pártkeretek újjászervezését.⁶⁹ (Szerbiában az optálás lezárultáig, 1922-ig az állampolgárság és a politikai jogok is bizonytalanok voltak.) Majd amikor véglegessé vált, hogy hosszú időre el kell fogadni a nemzetközi viszonyok átalakulását, és Magyarország konszolidációja a legfontosabb, a magyarságpolitikában az utódállamok politikai életébe való – önálló pártpolitikán keresztül történő – integrálódást támogatták Budapestről (1923–1926). A *magyar politikai élet egységének megszervezésén* túl a magyarok lakta régiók más etnikumaival (szlovákok, ruszinok, horvátok, sokácok, bunyevácok, németek) vagy a helyi többségi etnikummal (erdélyi románság) együttműködve a nemzetállami központokkal szemben próbáltak *lokális többséget* és a centralizáló behatolás *elleni ideológiákat kidolgozni*, illetve ilyen tartalmú ideológiákat támogatni (a transzilvanizmus bátorítása, a szlovenszkótság és az őslakos ideológia⁷⁰ Szlovenszkón és Ruszinszkóban). A húszas évek végére kiderült, hogy ez nem vezetett célhoz, Magyarország nem tud olyan politikai és gazdasági forrásokat biztosítani, amelyek – a nem magyar regionális csoportoknak – elegendőek lettek volna a prágai, belgrádi, bukaresti központokkal való szembefordulásra.⁷¹ Németország sem támogatta a német és magyar kisebbségi pártok együttműködését.⁷² (Ráadásul a nem magyar regio-

⁶⁹ Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum–Lilium Aurum, 2002, 39–44.

⁷⁰ Az őslakos ideológia lényege az volt, hogy a szlovákság nem a „fajtestvérei” által felszabadított nemzet, hanem a csehek által megszállt területeken az ottani magyarokkal, németekkel, ruszinokkal együtt az autonómiáért illetve a felszabadulásért küzdő nemzetiség. Ugyanis Magyarországon a harmincas évekig élt az a vélemény, hogy egy esetleges népszavazás esetén a szlovákság és a ruszinok Magyarország mellett voksolnának. Az Országos Keresztényszocialista Párt, Szüüllő Géza vezetésével mindvégig az őslakos elmélet nevében küzdött Szlovákia autonómiájáért és ezzel az egységes csehszlovák nemzet létét kérdőjelezte meg. Uo. 28., 233.

⁷¹ Lásd a szlovák autonomista mozgalmak budapesti támogatásáról: Uo. 44–56. Az önálló Erdély koncepciójáról: Romsics Ignác: Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In *Magyarságkutató. A Magyarságkutató Csoport évkönyve* [Budapest] 1987. 49–64.

⁷² Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetpolitikák a két világháború között. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 89–100.

nális pártok némelyike kormányra került, illetve a kisebbségi magyar pártok is paktumpolitikára törekedtek a mindenkori kormányzatokkal.⁷³ Így a húszas évek végétől a magyar pártok mindenhol *védekező pozícióba* szorultak, és budapesti támogatással a népszövetségi panasz-eljárások révén hívták fel magukra a figyelmet.⁷⁴ A belpolitikában pedig arra törekedtek, hogy a kisebbségi kérdést kivonva a pártpolitikai harcokból, valamilyen jogi-politikai szabályozásra bírják a többségi pártokat. Ebben az időszakban, amely a térségben a nemzeti összezárkózások időszakának tekinthető, a budapesti kormánypolitika *a határon túli magyar társadalmak belső szervezését, illetve egységesítését célozta meg*.⁷⁵ A fő cél az adott magyar kisebbségi társadalom minél szélesebb körű lefedése volt. S ezzel együtt kulcskérdés az alternatív politikai lehetőségek intézményes fenntartása. A harmincas évek második felében a kisantanttal folytatott tárgyalások és az egyes szomszédok (Jugoszlávia, Románia) által a kisebbségi kérdésben elindított külön tárgyalások ellenére már *a revízió előkészítése* volt a program.⁷⁶

A két világháború közti budapesti magyarságpolitika kisebbségvédelmi része: a kisantant-politika, a népszövetségi panaszmunka és az Európai Nemzetiségi Kongresszusokon való részvétel föltáratott, éppúgy, mint a nemzetközi propaganda kérdése.⁷⁷ A magyar-magyar

⁷³ A Iuliu Maniu vezette Erdélyi Román Nemzeti Párt utódja, a Nemzeti Parasztpárt 1928–1930-ban, majd 1931–33-ben adott miniszterelnököt Romániában. A romániai Országos Magyar Párt 1923-ban az Alexandru Averescu vezette Néppárttal, 1926-ban a Liberális Párttal, majd ugyanazon évben újra a Néppárttal kötött választási paktumot. A Szlovák Néppárt 1925-ben programja középpontjába állította Szlovenszko autonómiáját. De amikor 1927-ben a kormánykoalíció része lett a párt, csak a tartományi közigazgatás kialakítását sikerült elérniük. A csehszlovákiai Szent-Ivány József vezette Magyar Nemzeti Párt 1926-ban próbálkozott aktivista politikával (a cél a kormányzati részvétel volt), de belpolitikai okokból (egy szudétánemet párttal sikerült kormányzati többséget kialakítani) ez nem járt sikerrel.

⁷⁴ Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In *Etnopolitika*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Budapest, TLA, 2003, 59–83.

⁷⁵ Erről a nemzedékváltások kapcsán: Mikó Imre: Erdélyi politika. *Hitel*, 1942. 2. sz. 176–182.

⁷⁶ Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon*. MTA TTI, 1967, 349.; Sallai Gergely: Az első bécsi döntés diplomáciai és politikai előtörténete. *Századok* 2000. 3. sz. 597–631.

⁷⁷ Eiler Ferenc: *Az Európai Nemzetiségi Kongresszusok...* i. m.; A népszövetségi munkáról: Zeidler Miklós: *A Nemzetek Szövetsége...* i. m.; A revíziós

kapcsolatok tekintetében a határ- és útlevelekérdés került feldolgozásra, az egymásról alkotott képről is készült már esettanulmány,⁷⁸ de *a politikai kapcsolatok működése* – noha az alapmunkák megkerülhetetlen része⁷⁹ – még nemigen vált az elemzés tárgyává. Hasonló volt a helyzet a kilencvenes évek második feléig az *anyagi támogatások* kérdésével is. Most ezt a két kérdést szeretném megvizsgálni.

6.3. A külhoni magyarok intézményes támogatásának létrejötte és intézményesülése

Ha ennek a szakpolitikának az *intézményrendszerét* vizsgáljuk, azt tapasztaljuk, hogy 1931-ig Bethlen István miniszterelnöké a kulcsszerp. A harmincas években már megnő a Külügyminisztérium befolyása, és jelentősen csökkent a magyarságpolitikában közvetítő szerepet játszó társadalmi szervezetek szerepe. A kormányzati munkán belül a húszas évek elejétől Bethlen István mind a külpolitika irányítását, mind a határon túli magyarság vezetőivel való tárgyalásokat magának tartotta fenn.

A határon túli magyar politikusok és intézmények a segélyezésekről nemigen készítettek feljegyzéseket, részletesebb korabeli elemzéseket. A rendszeresen ellenőrzött elszámolásokat jórészt megsemmisítették.⁸⁰ Rendelkezésemre állt a Miniszterelnökség Nemzetiségi

politikáról: Uő: *A revíziós gondolat*. i. m.

⁷⁸ Az utazási lehetőségekről és a kisantant országokkal kialakult vízum és határátlépési nehézségekről: Bencsik Péter: *A magyar úti okmányok története 1867–1945*. Budapest, Tipico Design, Budapest, 2003. 179., Uő.: *A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt, 1898–1941. Magyar Kisebbség*, 1999. 2–3. sz. 357–372.; Egry Gábor: *Erdély-képek és mítoszok, 1920–1940. Rubicon*, 2009. 1–2. sz. 124–129. bővebben Uő: *Erdély-képek és mítoszok, 1920–1940*. In *A magyar jobboldali hagyomány*. Szerk. Romsics Ignác, Budapest, Osiris, 2009, 506–533.

⁷⁹ Többek között: Tilkovszky Lóránt, Horváth Sz. Ferenc, Angyal Béla, A. Sajti Enikő, Eiler Ferenc, György Béla monográfiái.

⁸⁰ Papp Antal, az ellenőrzésekről készült iratanyagot egy magánlakásban tartotta, többször kért engedélyt a Miniszterelnökség II. osztályától azok selejtezésére. A kérelmeket a később idézendő éves elszámolásokhoz csatolta. MOL K 437-10-1928. 683.; 697. f. Az ezzel kapcsolatos levelezés és a megsemmisítésről szóló bizonylat: Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, (PRMTKL) Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545. *A Szövetségi Központ*

Osztályának iratanyaga, ezen kívül a legtöbbet használtam a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának (TESZK) töredékes dokumentumait. A másik komoly forrásbázisom a Népies Irodalmi Társaság (NIT) a Keleti Akcióra vonatkozó dokumentumgyűjteménye volt.⁸¹ Ezekon kívül a Külügyminisztérium és az egyházi levéltárak anyagában (Ráday Levéltár, Piarista Levéltár) találtam fontos forrásokat.

6.3.1. Előzmények, minták és az átmenet 1919–1920

Az első világháború előtt a külföldön élő magyarok ügyei közvetlenül a Miniszterelnökséghez tartoztak. A századfordulón kezdődő úgynevezett magyar akciónak területenként több ága létezett. 1902–1903-ban indították az amerikai magyar akciót, a Magyarországról kivándorolt nemzetiségiek amerikai mozgalmainak ellensúlyozása érdekében. Az akció célja a szlávok közötti nyelvi, kulturális és vallási különbségek mesterséges fenntartása és a nemzeti egységtörekvések letörése volt. A horvátországi és a romániai magyar akciókon keresztül a magyar szórványok egyházi és iskolai ellátását biztosították. A kormányzat a külföldön működő magyar intézményeket nem közvetlenül, hanem az erre a célra létrehozott társadalmi szervezetek közreműködésével támogatta. Az Amerikai Akció tervének kidolgozója az a Klebelsberg Kunó volt, aki a húszas évek Magyarországon a kultúrnationalizmus ideológiájával lényegében a saját etnokulturális társadalmát erősítő nemzetépítést végzett.⁸² Az első világháború előtti kormányzati hagyomány-

kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942.

⁸¹ *Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja iratanyaga*: MOL K 437.;) Keleti Actió: MOL P 1077-I-XXVI. kötet. Az anyag tartalomjegyzéke: MOL K 28 207–399–1927–T–360.

⁸² Az amerikai-, romániai-, szlavóniai magyar akció dokumentumai: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában III. 1900–1903.* Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor, Tankönyvkiadó, Budapest, 1964. 221–224. Ezek koncepcióját foglalja össze Klebelsberg Kunó exopozéja uo. 519–524.; A romániai akcióban fölmerült kérdések rendszeres összefoglalása uo. 181–182.; A Szent László Társulat munkájának ismertetése: *Szent László Társulat*. Budapest, 1934, 24. Az első világháború utáni átalakulás időszakából összefoglaló ismertetést ad: Szent László Társulat elnökének levele Berinkei Dénes miniszterelnöknek, Budapest, 1919. március 15.; A Szent László Társulat romániai magyar tanerői szervezetének 1919. március 9-i jegyzőkönyve, mindkettő: MOL K 26 1210–1919–XV. A romániai

ból adódott a két világháború közti kisebbségi magyar közösségekkel kapcsolatos magyarországi kormányzati tevékenység fedőneve is, nevezetesen a Keleti, Északi és a Déli Akció.

A kormányzati támogatás társadalmi szervezeteken keresztül történő folyósítását alkalmazta a német kisebbségpolitika is, amelyet a magyar kormányzati szervek is ismertek.⁸³ Sőt 1925–1933 között megpróbálkoztak az első világháborúban vesztes országok revíziós szervezeteinek együttműködésével a *Budapesti Munkaközösség a békeszerződés revíziójáért* megbeszélés-sorozat révén. Ez azonban magyar–német kapcsolatra szűkült, a bolgárok, törökök nem vettek benne részt. Hatékonyságát megkérdőjelezte, hogy a kisantant államok egy rejtett új szövetséget láthattak benne, ezért Magyarországon is voltak ellenzői. Másrészt a magyar fél nem engedte tematizálni a magyarországi németiség kérdését, harmadrészt pedig 1933-után a megváltozott politikai helyzetben már a német külpolitika is direkter fellépésre készült.⁸⁴ Ezen a próbálkozáson és az Európai Nemzetiségi Kongresszusok nyújtotta kapcsolatokon túl a Deutscher Schutzbund berlini központi adatbankja, a bánáti németiség kataszterének összeállítását célzó szervezkedése és a Richard Csaki vezette – a szász közösség támogatásából működő – nagyszabású kultúrhivatal tevékenysége mindvégig példaértékű volt a kormányzati, a társadalmi és a kisebbségi szervezetek számára.⁸⁵ (Napjainkra kimúlt a köztudatból az az egyszerű társadalomtörténeti tény, hogy a középiskolát végzettek a kisebbségi magyarság körében olvastak németül, és a kisebbségi elitek a helyi német napilapok szintjén ismerték a sváb, szász párhuzamos önszerveződéseket.)

magyar tanítók 3323. sz. beadványa a Magyar Forradalmi Kormányzótanácshoz, 1919. július 11. MOL K 26 1919–2 /XVI–3323.

⁸³ Tilkovszky Loránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. *Századok*, 1980. 2. sz., 201–225., Ernst Ritter: *Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen*. Steiner, Wiesbaden, 1976, 168.

⁸⁴ Tilkovszky Lóránt: „Budapesti Munkaközösség A Békeszerződés Revíziójáért” (1925–1933). *Századok*, 1984. 4. sz. 621–657. A német–magyar kisebbségi együttműködés lehetőségeiről lásd: Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetpolitikák a két világháború között 1920–1938. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében (vázlat)*. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 89–99.

⁸⁵ Részletes ismertetést ad: Fritz László: A romániai német kultúrhivatal. *Magyar Kisebbség*, 1927. 24. sz. 897–907.

Magyarországon 1918 őszétől egyszerre több minisztérium (Külügy-, Propaganda-, Nemzetiségi) párhuzamosan foglalkozott a kelet-magyarországi (a békeszerződésekkel kapcsolatos és a megszállt területek magyarságát érintő) ügyekkel. Ugyanekkor 16 különböző, a volt székely egyesületek tagjaiból és a keleti országrész menekültjeiből álló szervezet jött létre, hogy az Erdélyben maradtak és a menekültek érdekeit képviselje.⁸⁶

Az 1918 előtti szakértők a határon túli magyarok támogatását az első világháború előtti módszerekkel szerették volna folytatni. A feladat azonban megváltozott, a keretek már alkalmatlanok voltak a problémák kezelésére. (A meglévő intézményi apparátus nagysága elégtelen volt az új feladathoz, a magyar-magyar kapcsolatok működtetéséhez, mindezt tovább nehezítette, hogy a belpolitikai célú revíziós propaganda és a napi szomszédországi kapcsolattartás, a diplomáciai aprómunka állandó feszültségekkel járt és ezeket folyamatosan kezelni kellett, amely komoly hivatali, diplomáciai erőket kötött le.) Az elszakított területek ügye a kormánypolitika kulcskérdése lett. Ebben összefonódott a béketárgyalásokra való fölkészülés a menekültkérdéssel és a megszállt területeken élő magyarság gondjainak kezelésével. Ezért célszerűnek tűnt a kérdéskörrel kapcsolatos döntések előkészítését és a politikai tevékenységet egy helyre összpontosítani. A szakszerű, nem szólamokra építő fellépést képviselte a gróf Bethlen István, gróf Teleki Pál, Sebess Dénes, Jancsó Benedek, Barabás Endre vezette – az Erdélyi Szövetségig visszavezethető – csoport. Az új helyzetben, a megszállt területeken a nemzetiségek leválásában régebbi álláspontjuk igazolását látták, és a múlt nemzetiségpolitikai hibáinak kijavítására törekedtek, sokat okulva a román nemzeti mozgalom történetéből leszárt tapasztalatokból. Befolyásukat növelte az a tény, hogy Bethlent az új magyar közéletben az erdélyi érdekek leghitelesebb politikai képviselőjének tekintették, illetve az, hogy már a szegedi ellenforradalmi kormány időszakában – nem utolsósorban a tisztviselők segélyezése révén – kialakították kapcsolataikat azokkal az erdélyi ellenállási központokkal, melyek később a politikai szervezkedést megindították.⁸⁷

⁸⁶ Előterjesztés a Miniszterelnök kormányzati apparátusának megszervezésére, 1919. október 10., MOL K 26-1920-1240-XLIII/C-10949.

⁸⁷ Jelentés a szegedi kormány külügyminisztériumának tevékenységéről, MOL K 64 1-1918-1920 vegyes (1919-7.)

Friedrich István miniszterelnök és Bethlen István rövid ideig tartó kölcsönös közeledésének eredményeként 1919 szeptember végén Bethlen az erdélyi ügyekkel megbízott titkos minisztérium vezetőjeként a kormány tagja lett.⁸⁸

Bleyer Jakab nemzetiségügyi miniszter – akinek hatáskörét az új, Bethlen vezette minisztérium csökkentette – javasolta, hogy a Felvidék részére is létesüljön hasonló hivatal. Bethlen ezt az erdélyi speciális helyzetre való tekintettel utasította el. A külön erdélyi minisztérium felállítását hivatalosan azzal indokolták, hogy a kelet-magyarországi megszállt területek problémáit egységesen és egy helyütt kell intézni. A megszállt Kelet-Magyarországon ugyanis – a csehek által megszállt területekkel ellentétben – a magyar kormány nem járult hozzá a hivatalnoki kar hűségesküjének letételéhez. A sajátos helyzet része volt az is, hogy az erdélyi tisztviselői karnak megpróbálták az illetményét tovább folyósítani. Ugyanakkor a béketárgyalásokon is ennek a megszállt területnek volt a legfontosabb szerepe. A másik, hatáskörében érintett kormányzati szerv a Propagandaminisztérium volt, melynek erdélyi ügyosztályát rövidesen megszüntették.⁸⁹ A Bethlen vezette intézmény Budapest román megszállása miatt a nyilvánosság teljes kizárásával működött. Az „erdélyi minisztérium” munkatársait a Külügyminisztériumhoz tartozó Békeelőkészítő Iroda alkalmazottaként – az iroda többi dolgozójához hasonlóan – különböző minisztériumok állományába helyezték el.⁹⁰

A titkos minisztérium a Huszár-kormány megalakulásakor, 1919. november végén formálisan megszűnt, de osztályai Bethlen István háttérirányításával tovább működtek a Békeelőkészítő Iroda B csoportjaként. A minisztériumban még októberben két főosztályt szerveztek. Az egyik Gagyi Dénes vezetésével az erdélyi menekültek ügyeivel foglalkozott. Ez 1920 tavaszán átalakult Országos Menekültügyi Hivatallá (OMH). A másik részleg három osztálya a békeelőkészítésben vett részt ezek Teleki Pál irányítása alatt álltak. A báró Petrievich-

⁸⁸ Romsics Ignác: *Bethlen István...* i. m. 96.

⁸⁹ A titkos erdélyi minisztérium létrehozásának bejelentése és vitája: MOL K 27 Mt. jkv. 1919. szeptember 30.

⁹⁰ A Békeelőkészítő Iroda felállításáról és munkájáról lásd: *A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/y-ben 1920 január-március havában.* Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1920, I. köt. VII–XVI.

Horváth Emil irányította osztály a megszállt területeken történt jogsérelmekről gyűjtött információkat, illetve az erdélyi magyar vezetőkkel, a román kormánnyal és a keleti antant seregek főparancsnokságával tartotta a kapcsolatot. Az osztály rövid ideig működött; 1920 tavaszán Petrievich-Horváthot az Országos Menekültügyi Hivatal vezetésével bízták meg. A feladatokat ekkor a másik két osztály vette át. A Jancsó Benendek vezette csoport a béketárgyalások Erdélyre vonatkozó anyagának feldolgozását és összeállítását végezte. A harmadik ügyosztály, Sebess Dénes irányításával, a háború után, a valószínűsíthetően elcsatolandó erdélyi területek támogatására készített terveket, valamint a kolozsvári központtal a segélyezési ügyeket intézte. Bethlen a különböző minisztériumok állományából összesen 22 főt és 3 millió koronás költségvetést igényelt ezekre a célokra.⁹¹

6.3.2. Az Országos Menekültügyi Hivatal

Az erdélyi menekülteket segítő osztály 1919. október közepétől segély-, állás- és lakásügyekkel foglalkozott. A felvidéki menekültek a Felvidéki Liga és a Szepesi Szövetség, a délvidékiek a Délvidéki Liga és a Délvidéki Szövetség hatókörébe tartoztak. Mivel a menekültek többsége a kelet-magyarországi területekről érkezett, az erdélyi menekültügyi osztály 1920 áprilisában, a Békeelőkészítő Iroda B csoportjának további irányítása mellett, Országos Menekültügyi Hivatallá alakult át.⁹² Ezzel a másik két megszállt vidékről érkező menekültek problémái is hozzájuk kerültek. A területi ügyosztályok (Kelet, Észak, Dél) feladata volt az 1924-ig összesen 350 ezer menekült adminisztrálásán túl többek között a „menekültek panaszainak, kérelmeinek és a lekapcsolt országrészekre vonatkozó országos érdekű információk felvétele”⁹³. Így ez az intézmény is részt vett a sérelmi anyagok gyűjtésében. A hivatal munkatársai az egzisztenciális gondok kezelése mellett

⁹¹ MOL K 27 Mt. jkv. 1919. szeptember 30.

⁹² Az OMH-t 1920. április 19-i 3240/1920 ME kormányrendelet szerint a Békeelőkészítő Iroda B csoportjának keretében hozták létre. A szervezet élén egy 6-10 fős Országos Menekültügyi Tanács állt, amely elsősorban véleményező jogkörrel bírt; első ülésére 1920. április 27-én került sor. Az OMH tevékenységének összefoglalása: Petrievich-Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest, 1924.

⁹³ Uo. 8.

támogatták a menekültek önszerveződését is. A segítségükkel létrejött egyesületek Bethlen politikáját támogatva integrálódtak a magyarországi közéletbe.⁹⁴ 1919–1920-ban a megszállt területekre küldött segélyek jelentős részét az OMH költségvetésében bújttatták el.⁹⁵ Az intézményt a Békeelőkészítő Iroda 1920-as megszűnése után a Miniszterelnökség, majd 1922 februárjától a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium felügyelete alá helyezték.⁹⁶ A hivatalt 1924-ben, a magyarországi bevándorlás feltételeinek megszigorítása, a tömeges áttelepülés megszűnte után felszámolták.⁹⁷

A hivatal fő feladata a megérkezéskor általában indokolt pénzbeli segélyezésen kívül, elsősorban az élelmezés, közszükségleti cikkek beszerzése, lakás-, állásszerzés, jogvédelem, gyógykezelés volt. Közvetetten a menekültek integrálása, országos szétosztása⁹⁸ és a lehetőségekhez mérten munkahelykeresés és -teremtés is a feladatkörébe tartozott. A menekülteken belül kiemelt célcsoportnak számítottak a kis-mamák a csecsemőkkel, illetve a diákság.

A kiutasítottak mellett 1921 márciusától csak azok jöhettek át, akiknek a családja már Magyarországon volt, vagy akik befogadóval rendelkeztek, illetve az állás nélkül maradt közalkalmazottak és a tanulók. 1922 júliusától tovább szigorították a befogadást azzal, hogy már csak az optánsok és azon családok tagjai jöhettek, amelyekből a családfő már Magyarországon volt. A főiskolásoknak és a volt közalkalmazottaknak ekkor már bizonyítaniuk kellett, hogy nem maradhattak a megszállt országrészben, és hogy nem szorulnak magyar állami

⁹⁴ A folyamat nyomon követhető az Országos Menekültügyi Hivatal és a NIT által közösen kiadott *Erdélyi Hírek* 1920–1922 között megjelent számaiban. Monografikus feldolgozást ad a témáról: Istvan Mocsy: *The effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918–1921*. Boulder, Brooklyn College Press – ARP, 1984, 252.

⁹⁵ Az Országos Menekültügyi Hivatal póthiteleiről: MOL K 26 1240-1920-XLII-I/C; MOL K 27 Mt. jkv. 1921. március 16.

⁹⁶ 1922. február 9-én a Minisztertanács döntése – a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumhoz való rendelése – létszámcsökkentéssel és a területi ügyosztályok összevonásával járt.

⁹⁷ A hivatal 1924. június 30-án szűnt meg a 2.344/922 ME sz. rendelettel. Ezt követően a menekültekről a Népjóléti Minisztérium gondoskodott.

⁹⁸ Jelentette ez a vagonokból Budapestről vidékre való irányítást, a vidéki városokban lakáskiutalásokat és -építéseket.

segítségére.⁹⁹ 1921-ben havonta 4 ezren jöttek át a határokon. Január és június között 1900-ról 4300-ra nőtt a kiadott vagonok száma. Ezért júliustól megtiltották az átköltözést, és ennek érvényességét 1924-ig félévente meghosszabbították.¹⁰⁰

Ha a segélyezési statisztikát nézzük, akkor azt látjuk – azt feltételezve, hogy egy menekült akár többfajta segélyben is részesült –, hogy a 350 ezer menekültnek, miután a OMH határ menti befogadó állomásán regisztrálták őket, csak 10-20%-a részesült segélyben.¹⁰¹

A szervezeti felépítés időközben változott, de területi, segélyezési és általános főosztályok működtek, egy budapesti és hat vidéki iroda, és ehhez jött még nyolc határ közeli, a beköltözőket ellenőrző kirendeltség. Ezeken túl a gazdasági átképző tanfolyamoknak és a diákvédelemnek különböző városokban irodákat tartottak fenn.¹⁰²

Az általános főosztály a központi irányítás mellett ellenőrizte a megszállt területek törvényhatóságainak magyarországi működését, amelyek a területvédő, majd a revíziós egyesületek alapját képezték. A hivatal szervezte meg a megközelítőleg 4000 tagot számláló Erdélyi Otthont, amely a legnépesebb migráns szervezet volt; 1922-ig számukra és a magyarországi propaganda érdekében jelentették meg az *Erdélyi Hírek* című lapot.¹⁰³

⁹⁹ Petrichevich-Horváth Emil: *Jelentés...* i. m. 17. A menekültkérdés jogi, adminisztratív környezetéről: Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei 1918–1924. *Limes*, 2002. 2. sz. 25–40., mint társadalmi problémáról: Zeidler Miklós: Társadalom és gazdaság Trianon után. Uo. 9–10. [5–24.]

¹⁰⁰ Petrichevich-Horváth Emil: *Jelentés ...* i. m. 17.

¹⁰¹ A vagonlakók száma: 1920. július 11 300 fő, 1921 szeptember 16 800 fő, 1922 szeptember 6 186 fő, 1923 szeptember 3 075 fő. Uo. 38.; Az OMH Élelmezési Üzeme folyamatosan 2200-2600 menekültet látott el. Uo. 19.; Pénzsegélyt 1924-ig összesen 38 000 menekült, kapott 23,7 millió koronát. A lakássegélyezés: 63 szállodában 280 szoba + 34 panzió 41 szoba 50%-os kedvezményrel 1923. augusztusig, a menekültek 5-13 koronát fizettek naponta a szobáért. Ruha-segélyben 4 000-en ingyenesen, 7 millió korona értékben, étkezési segélyben 1500-an 400000 koronában, tüzelőanyagban 4 400-an részesültek. Anya- és gyermekvédelemben 3000 család, jogsegélyvédelemben közel ugyanennyi volt érintett. Uo. 12.

¹⁰² Uo. 8.

¹⁰³ Uo. 26.

6.3.3. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának létrehozása

A Békeelőkészítő Iroda B csoportja és az OMH mellett 1921 őszeig továbbra is több hivatal és társadalmi szervezet foglalkozott Magyarországon – egymással párhuzamosan – erdélyi ügyekkel. A Propagandaügyi Minisztériumot, ahová Erdély kivételével a megszállt területek ügyei tartoztak, 1919 decemberében megszüntették; ekkor a terület felügyeletét a Külügyminisztérium és a Nemzetiségi Minisztérium egyaránt meg akarta szerezni.¹⁰⁴ Ha a szakterület ügyeinek irányítása a külügyhöz kerül, akkor attól lehetett volna tartani, hogy a kérdés elsősorban a nemzetközi kapcsolatok viszonylatában értelmeződik. Ebben az esetben a Budapesten és az elcsatolt területek magyarsága számára magától értetődő kormányzati szerepvállalást nehezen lehetett volna leplezni. A Nemzetiségi Minisztérium pedig – Bethlenék szempontjából – nem volt megbízható az ott képviselt magyarországi nemzetiségek esetleges külföldi kapcsolatai miatt. Ezért az idegenben élő magyarokkal összefüggő politikai ügyek felügyelete visszakerült a Miniszterelnökséghez, ahol a III., majd később az erre szervezett II. osztály foglalkozott velük.¹⁰⁵

Az ekkor még magyar kormányzati szempontból csak „megszállt”-nak és nem elcsatoltnak tekintett területeken található magyar gazdasági, társadalmi, egyházi intézmények támogatása azonban továbbra sem folyhatott közvetlenül a Miniszterelnökségről. Ezért hozták létre 1920 áprilisában a Bocskay Szövetséget (Tudományos Irodalmi és Közművelődési Egyesület)¹⁰⁶ mint társadalmi szervezetet.

Ez a szervezet a Miniszterelnökség támogatását élvezte a különböző kormányzati szervekkel folytatott vitákban. Jól mutatja a Bocskay

¹⁰⁴ Petri Pál emlékirata a Propagandaminisztérium megszüntetése utáni teendőkről. MOL K 26 1240–1920–XLIII/C.

¹⁰⁵ Fennmaradt iratanyaga nyilvánvalóvá teszi, hogy döntően a határon túli magyarok ügyeivel foglalkozott, a hazai nemzetiségek közül pedig kiemelten a németiséggel. (Az iratai 1923-ig megtalálhatók a MOL K 26, majd az ezt követő évek a MOL K 28 fondokban.)

¹⁰⁶ Az egyesület feladatkörét meghatározó, zárójelben közölt elnevezést nem használták, csak a pecsétjükön, lásd: A politikai osztály éves jelentése 1920/21. K 437 10-f. 231. Az alapító okirat megtalálható: Keleti Akció (KA) MOL P 1077 I. 4–14.

Szövetség növekvő befolyását, hogy 1920. augusztus 29-én kezdeményezésére alakult meg a Szövetségi Tanács, amelybe az összes erdélyi ügyekkel foglalkozó egyesület és szövetség belépett.¹⁰⁷

Azongan ez sem konszolidálta az elsősorban sérelmi propagandával foglalkozó szervezeteket. A hangos hazai és külföldi propagandával, határon túli diverziós akciókra való bujtogatással megnehezítették a magyar külpolitika nemzetközi integrációs törekvéseit, valamint a szomszédos országok magyar politikai szerveződéseinek érdekvédelmi tevékenységét.

A párhuzamosan folytatott propagandaakciók ügyében különböző intézmények képviselői már 1919. október 21-én megbeszélést tartottak Bethlen Istvánnál. Fölmérték, hogy hol folyik propagandamunka, illetve megvitatják, hogy azt hogyan lehetne összehangolni. A párhuzamos akciók megosztották a rendelkezésre álló anyagi forrásokat, és nagyon eltérő színvonalú kiadványokat eredményeztek. Elhatározták, hogy kölcsönösen tájékoztatják egymást tevékenységükről, valamint a Külügyminisztériumban létrehoznak egy összekötő szervet.¹⁰⁸ A revíziós propagandát folytató szervezetek a Területvédő Liga vezetésével 1920 tavaszától erőteljes belföldi propagandába kezdtek az ellen, hogy Magyarország aláírja a békeszerződést, közben az OMH-val is keresték az együttműködést, mert a kormány által diplomáciai okokból sem vállalható hazai és nemzetközi propagandát akarták folytatni. A békeszerződés ratifikálása és a nyugat-magyarországi akció után a kormányzat fontos lépéseket tett annak érdekében, hogy a revíziós mozgalomnak a „kultúra és a szellem fegyverével” küzdő mérsékelt részét megnyerje céljainak.

Az addigi tapasztalatokból kiindulva Petri Pál, a Miniszterelnökség III. osztályának vezetője 1920 decemberében azt javasolta, hogy a külhoni magyarok ügyei csak társadalmi és egyházi szervezeteken

¹⁰⁷ A Népies Irodalmi Társaság politikai osztálya tevékenységi körének ismertetése 1920–1931. MOL KA P 1077-I. 53. Ugyanerről: A Bocskay Szövetség levele az Erdélyi Székely–Magyar Szövetség hódmezővásárhelyi körének 1920. október 8. MOL K 26 XXXIX–1920–8592.

¹⁰⁸ Az értekezleten a Külügyminisztérium, a Békeelőkészítő Iroda, a Területvédő Liga, a Nemzetiségi Minisztérium, a Felvidéki Liga, a Nemzetiségi Minisztérium, a Vallás és Közoktatási Minisztérium, a Propaganda Minisztérium, a MOVE, a Földrajzi Intézet és a protestáns egyházak képviselői vettek részt. MOL K 63 1919–1927–468.

keresztül, de állami ellenőrzés alatt legyenek intézhetőek.¹⁰⁹ Így amikor az általános belpolitikai konszolidáció keretében 1921. május 11-én Bethlen István miniszterelnöknél értekezletet tartottak az irredenta¹¹⁰ szervezetek megszüntetése, illetve korlátozása érdekében, már ebben a modellben gondolkodtak.¹¹¹ A megbeszélés alaphangját Bethlen István adta meg: „Nagy veszedelmet okoz az újonnan elfoglalt területeken élő véreinknek, hogy innen üzenetek történnek, állítólagos katonai megbízottak keresik fel ottani véreink vezetőit, ezeket kompromitálják és sokszor elfogatásnak, bántalmazásnak teszik ki.”¹¹² Megegyeztek abban, hogy megszűnik a katonai szervezkedés a megszállt területek felszabadítására. Aki ilyesmivel foglalkozik, semmilyen támogatásra nem számíthat. Megtil-

¹⁰⁹ A külhoni magyarokkal kapcsolatos ügyek „csak társadalmi, egyházi úton intézhetőek s az minden nyilvános közbelépése nemzetközi jogi okokból teljesen lehetetlen a titkos közreműködésének beigazolása is a legélesebb diplomáciai konfliktushoz vezetne. A társadalmi szervezeteknek azonban mégis az állami szervek irányításához kell alkalmazkodniuk, feltűnés elkerülésével titkosan szabad működésüket folytatni. [...] Javasolom tehát, hogy három-négy munkaképes és munkakedvvel bíró, vezetésre alkalmas egyén választassék ki. Egyet a románok, egyet a szerbek által megszállott terület, egyet a ruszka-krajnai és egyet a szlovenszói véreink gondozására. Ezek mindegyike vegyen maga mellé négy-öt munkatársat. Ezek alakítsanak társadalmi szervezeteket, mint amilyenek például a Julián Egyesület, Bocskay Szövetség, s ezekre bízassék a feladat úgy, hogy csak a vezetők legyenek a minisztériummal, illetve annak ügyosztályával szóbeli érintkezésben. A többi úgynevezett irredentisztikus szervezettel szakítson meg minden összeköttetést a kormány.” MOL K 26 1240-1920-XLIII. Idézi Romsics Ignác: Előszó [A Nemzetiségi és Kisebbségi Ügyosztály hivataltörténete.] In *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919-1944.* Főszerk. Romsics Ignác, Budapest, TLA, 1995, X.

¹¹⁰ A magyar történeti szakirodalom nem egységes az „irredenta” kifejezés tartalmát illetően. A korabeli kormányzati anyagokban inkább leíró és nem értékelő tartalommal használják az „irredenta” kifejezést vagy az „irredenta szervezet” megjelölést. Ez alatt a nyílt, a békeszerződést elutasító, mielőbbi revíziót propagáló mozgalmakat értették. A „revíziós szervezet” kifejezést a békeszerződés megváltoztatására törekvő szervezetekre alkalmazták.

¹¹¹ Az értekezleten többek között jelen volt: Bethlen István miniszterelnök, Bánffy Miklós külügyminiszter, Ráday Gedeon belügyminiszter, Belicska Sándor honvédelmi miniszter, Róder Vilmos és Siménfalvy Tihamér vezérkari ezredesek, Petri Pál a VKM tanácsosa, Jancsó Benedek a Bocskay Szövetség szakértője, Sebess Dénes a Bocskay Szövetség elnöke, Teleki Pál. A tanácskozásról készült feljegyzés: MOL K 26 1921-XXXVIII-3581.

¹¹² Uo.

tották továbbá, hogy katonai futárok keressék fel a külhoni magyarság vezetőit. Teleki Pált informálni kellett mindenféle kapcsolatfelvételtől. A kémiszolgálatot is teljesen különválasztották a katonai szervezetek ügyeitől. Bánffy Miklós külügyminiszter külön kérte, hogy ne csupán az érintett szervezetek felülvizsgálatára és korlátozására kerüljön sor, hanem a „legveszedelmesebbeket” (a hazai és külföldi propagandájukkal a revíziót hosszú távon megvalósítani készülő külügyi munkát akadályozókat) oszlassák fel. Ugyanekkor határozatot hoztak a nemzetvédelmi célokra alakult egyesületek működéséről.¹¹³ E szerint az egyes szervezetek működését a nemzetközi jogi irányelvekkel kívánták összehangba hozni. Ezért a területek visszaszerzésére, illetve más állam intézményei ellen irányuló tevékenységre utaló megfogalmazásokat és szimbólumokat (zászlók, jelvények stb.) ki kellett hagyni az alapszabályokból és a programokból.

A tanácskozás után oszlatták fel többek között az Erdélyi Székely-Magyar Szövetséget, amelyet 1919 őszén emigráns székelyföldi tisztviselők hoztak létre és 1920 tavaszán még a Nemzetiségi Minisztérium támogatása révén a Bocskay Szövetség legerősebb konkurensének számított.¹¹⁴ Ugyanekkor számolták fel az elcsatolt vármegyék törvényhatósági irodáit. Ezeket a Budapestre menekült vármegyei tisztviselők hozták létre a mielőbbi visszatérés reményében, a menekültügyek intézése, a jogfolytonosság hangsúlyozása, a sérelmek feltárása és nem utolsósorban szolgálati jogviszonyuk folyamatos fenntartása érdekében. Ősszel a területvédő ligák is átalakultak; ezeket beolvasztották a Magyar Nemzeti Szövetségbe.¹¹⁵

¹¹³ Nemzetvédelmi célokra alakult egyesületek működésének összehangba hozatala a nemzetközi jogi elvekkel. Uo.; A közhatalomváltás utáni időszak zavaros katonai, diverzáns szervezkedéseinek története feldolgozatlan. Egy áttekintő, ideologikus tanulmány áll erről rendelkezésünkre: Godó Ágnes: A Horthy-rendszer kalandor háborús tervei. *Hadtörténeti Közlemények*, 1961. 1. sz. 112–144.

¹¹⁴ Király Aladár volt háromszéki főispán, az Erdélyi Székely-Magyar Szövetség elnöke Huszár Károly miniszterelnökhöz írt levelében azt bizonygatta, hogy szervezetük az erdélyi érdekek védelmének képviselője, otthoni megbízás alapján. 1920. január 20. MOL K 26 1261–1921–XVIII. A Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma 1920. március 3-án körrendeletet adott ki annak érdekében, hogy az erdélyi ügyekben meg kell hallgatni az Erdélyi Székely-Magyar Szövetség véleményét. MOL K 26 1920 (körrendeletek).

¹¹⁵ A Felvidéki Liga, a Délvidéki Liga, az Erdélyi Székely-Magyar Szövetség,

A területvédő, revíziós egyesületek munkatársainak egy része különböző minisztériumok állományából lett az intézményekhez beosztva. Bethlen 1921 májusában körlevélben kért pontos tájékoztatást a kirendelt állami tisztviselők számáról, tevékenységéről. Ugyanakkor utasítást adott arra, „hogy a társadalmi egyesületek munkájának ellenőrzése és egységes irányítása céljából a jövőben csak az én meghallgatásom után s az általam javasolt módon méltóztassék tisztviselőket rendelkezésre bocsátani.”¹¹⁶ A beérkező kimutatás szerint a Vallás- és Közoktatási Minisztériumból 514 főt, a Pénzügyminisztériumból 2 főt, a vasúti alkalmazottak közül 8 főt, a postai, távirdai személyzetből 4 főt, a vasgyári – állami – tisztviselők közül 2 főt rendeltek ki valamelyik magyarországi egyesülethez mint menekült magyar állami tisztviselőt.¹¹⁷ A közel 40 szervezethez beosztott tisztviselőkből 1922 júniusára a külhoni magyarokkal foglalkozó közvetetten állami támogatást élvező szervezeteknél 6 fő dolgozott.¹¹⁸

Az előbbieken bemutatott intézményi átalakulás a nagypolitika folyamataiban értelmezhető. A trianoni békeszerződés aláírása után a magyar külpolitika ki akart törni a nemzetközi elszigeteltségből. Világossá vált, hogy a revízió követelése időszerűtlen az új diplomáciai kapcsolatrendszerben. Bár a status quót nem tekintették véglegesnek (azt megváltoztathatatlanak elismerő nyilatkozatot sem tettek), a revízió követelése lekerült a napirendről. A húszas években a legfontosabb külpolitikai célkitűzés az új nemzetközi politikai kapcsolatok kialakítása volt.

A történelmi Magyarország szétesésének sokkját a magyar társadalom lassan és nehezen próbálta feldolgozni. Így a hivatalosan képviselt külpolitika – nem beszélni a revízióról – miközben arra, pontosabban

valamint a Megszállt Törvényhatóságok Központi Irodájának megszüntetéséről a Belügyminiszter 57401/1921. sz. rendelete intézkedett. MOL K 26 1922–1266–I. A Magyar Nemzeti Szövetség létrehozásáról: MOL K 437 1922–12/12.

¹¹⁶ Bethlen István levele: Valamennyi miniszter úrnak! 1921. május 23. MOL K 28 186–192.

¹¹⁷ MOL K 28 1921–186–392. Idézi B. Bernát István: *TESzK a revíziós propaganda egységéért*. (Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának iratanyaga 1920–1928.) OSZK Kézirattár, F 625/591. 11. Ezek név és foglalkozás illetve intézmény szerinti beosztását lásd: MOL K 28 198–366–1923–T-468.

¹¹⁸ A Magyar Nemzeti Szövetségnél egy fő, a Rákóczi Szövetségnél a Felvidéki Ligától átvett négy fő és a Népies Irodalmi Társaságnál egy fő volt alkalmazva a VKM tisztviselői státussal. Uo.

a sérelmek nemzetközi propagálására létező társadalmi igény volt, látszólag ellentmondásba került egymással. Mivel azonban hosszabb távon a Bethlen-kormányzat is a (konkrétan nem tisztázott) revízió megvalósítására törekedett, és e téren szüksége volt a társadalmi támogatásra, az 1918–19-ben spontán módon szerveződött (revíziós) társadalmi szervezeteket célszerű volt nem hivatalos kormányzati ellenőrzés alá helyezni. Ennek érdekében Bethlen egy kézbe vonta a támogatást, és egységesíteni kívánta különösen a külföldi propagandát, ugyanakkor szétválasztotta az állami és az egyesületi munkát.

A májusi értekezlet nyomán elindult intézményi átalakulás, a külhoni magyarság vezetőivel való kapcsolattartás konszolidálása érdekében hozták létre 1921 augusztusában Teleki Pál irányításával, közvetlenül a Miniszterelnöknek alárendelve a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központját (TESzK).¹¹⁹

A TESzK 1921. augusztus 12-i megalakulása után néhány egyesület megszűnt, mások az új szervezethez kerültek. Ezzel együtt a kirendelt állami tisztviselők számát drasztikusan csökkentették. A TESzK-hez tartozó egyesületek 1922-ben már csak 6 állami tisztviselőt alkalmaztak. Az ide tartozó egyesületek munkatársaira a kormányzati intézményekben dolgozóktól eltérő rendelkezések vonatkoztak.¹²⁰

¹¹⁹ MOL K 27 Mt. jkv. 1921. augusztus 21., valamint a TESzK iratokban, MOL K 437–10–7. Feldolgozva lásd még: B. Bernát István: *TESz... i. m. OSZK Kézirattár*, F 625/591. 2–4.

Ez a szervezet nem azonos az 1919-ben kifejezetten „nemzetvédelmi” célokra létrehozott Társadalmi Egyesületek Szövetségével, melynek Gömbös Gyula volt az országos vezérelnöke és Szörtsey József a tényleges irányítója. Bár az mégis valamilyen kapcsolatra utal, hogy az egyes határokon túlra közvetítő tagszervezeteknél a védelem ügyeiben, a szomszédországi hírszerzéssel szemben, ha problémát érzékeltek, Szörtseyt kellett megkeresni. Részletesebben: *Társadalmi Egyesületek Szövetsége, TESz. Szervezete, alapszabályai és vezetőségének névsora*. Bp., 1929. majd ua. 1934. Az általunk tárgyalt TESzK hivatalosan nem szerepelt sem a *Tiszti név- és címtárban*, sem a társadalmi egyesületek között. A központhoz tartozó társadalmi egyesületek azonban hivatalosan bejegyzett szervezetekként működtek mint „hazafias szervezetek”. Erre vonatkozólag lásd: Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei*. Statisztikai Hivatal, 1933. 166.

¹²⁰ Papp Antal levele Pataky Tiborhoz, 1922. augusztus 29. Uo. 1924-ben már 11 állami tisztviselő dolgozott Papp Antalhoz beosztva: 7 a Magyar Külügyi Társaságnál, 2 a TESzK-ben, 3 az egyes egyesületeknél. Ismertebb alkalmazottak: Barabás Endre, Horváth Jenő, Krammer Jenő, Fall Endre. K 437 II-10(8) f. 1379.

A határon túli magyarokkal való törődés és a revízió előkészítése a kormányzati és a nem kormányzati szerveknél elválaszthatatlanul összefonódott. Ráadásul a harmincas évekig Bethlen István személyes kapcsolatai, bizalmi emberei határozták meg az ide tartozó döntéseket.

6.3.4. A Társadalmi Egyesülete Szövetsége Központjának működése

Az 1921. május 27-i, a következő évi költségvetést tárgyaló minisztertanácsi ülés azzal bízta meg a miniszterelnököt, hogy találkozzon a határon túli magyarok ügyeivel foglalkozó szervezetek képviselőivel, és tárgyalják meg az együttműködés lehetőségeit. A tervezett konzultáció megvalósulásáról nem tudunk, de az 1921. augusztus 12-i kormányülésen elfogadták Bethlen javaslatát a Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának létrehozására.¹²¹ Az intézmény vezetésével Teleki Pált, operatív irányításával, helyetteseként, Papp Antalt bízták meg.¹²² A minisztertanácsi határozat leszögezte, hogy a határon

¹²¹ MOL K 27 Mt. jkv. 1921. augusztus 12. (pol.)

¹²² Hogy miért épp Papp Antalt alkalmazták erre a feladatra? Erzsébetvárosi, örmény származású, 1913-ban nevezték ki pénzügyigazgatónak Kolozsvárra. Az erdélyi sóbányák és a sószállítás minisztériumi irányítója volt. A háború végén 5 bányásztrájkot tárgyalt végig, és a bányászok élelmezéséért volt felelős. A kolozsvári adóhivatal 1919. január 19-én kerül román állami ellenőrzés alá. A pénzügyigazgatóság átvételére – valószínűleg Pappnak a kinevezett román főispánnal és az utódjának kiszemelt volt tordai pénzügyigazgatóval meglévő jó kapcsolata miatt – csak március 4-én került sor. A kolozsvári állampénztár a sajátján kívül még három megye költségvetését kezelte, így az Osztrák–Magyar Bank (OMB) kolozsvári fiókjában nagy hitelkerettel rendelkezett. Ezért, hogy ez visszautalható legyen, Papp egy előre aláírt biankó átutalási csekket készített és amikor a fegyveresek megszállták az épületet, ő egy másik kapun távozva az OMB helyi fiókjában a csekket felhasználva 11 millió koronát visszautaltatott a bécsi anyaintézetbe. (Az állampénztár kolozsvári letéteit és értékpapírjait még 1918 decemberében Budapestre, a Vámpalota pincéjébe szállította. De Budapest román megszállása után ezeket felfedezték és visszaszállították Kolozsvárra.) Állásából 1919. március 6-án mentették fel. Lakását rekvirálták, egy bankban vállalt munkát. 1919. június 27-én letartóztatták, de két hét után feltételesen szabadlábra helyezték. Ezt követően öt alkalommal kiutasították az országból, de ezekre nem reagált. 1920 októberében a budapesti pénzügyminisztériumból kérték, hogy

túli magyarok ügyeiben kizárólag a miniszterelnök rendelkezhet, meghallgatva egy-egy konkrét kérdés kapcsán az illetékes minisztereket. A társadalmi szervezetekkel e tárgykörben csak Teleki hivatalán keresztül érintkezhet. A központ feladata a határon túli magyarok érdekvédelmével, támogatásával kapcsolatos magyarországi társadalmi tevékenység koordinálása volt. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy a TESzK a kormány nevében működő szervezet, a Rákóczi Szövetségen (Felvidék) a Szent Gellért Társaságon (Délvidék és a Marostól délre lévő, Romániához került Bánság) és a Népies Irodalmi Társaságon (a Romániához csatolt kelet-magyarországi területek a bánsági rész kivételével) keresztül intézi a határon túli magyar társadalmi intézmények támogatását. Az intézményhez tartozott még a Magyar Nemzeti Szövetség, amely belföldi és külföldi propagandával egyaránt foglalkozott. A szövetség magába olvasztotta az 1918 decemberében alakult Területvédő Ligát, így ezután elsősorban külföldi propaganda-munkát végzett. A húszas évek második felében formálisan ide tartozott a Magyar Külügyi Társaság, a Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet is, de ezek irányításában a TESzK operatív vezetője, Papp Antal nem vett részt. A TESzK létrejötte után Bethlen nagy figyelmet szentelt annak, hogy a határon túli magyarokkal kapcsolatos, nem kormányzati hatáskörben kezelhető ügyekben kizárólag az új

repatriáljon Magyarországra. November végén kapott minisztériumi állást, de 1921 júniusától a Miniszterelnökség kiemelte beosztásából, és minisztertanácsai határozattal megbízta a „leszakított országrészek gondozásával”. A feladatot 1931. októberi, államtitkári nyugdíjazása után, 1932. július 1-jével adta át Krammer Jenőnek a NIT munkatársának, de továbbra is részt vett a szakterület háttérmegebeszéléseiben. 1926-tól egyetemi magántanár, 1931-ig a szegedi egyetemen tanított. Széles körű társadalmi kapcsolatokkal bírt: 1925–1931 között az Országos Takarékosági Bizottság tagja; egyik megszervezője az Állami Érdekeltségek Felügyeleti Hatóságának; a Bethlen Margit Leányinternátus felügyelő biz. tagja (1923); az Erdélyi Férfiak Egyesületének társelnöke (1924); a Magyar Külügyi Társaság elnöki tanácsának tagja (1924); a Magyar Nemzeti Szövetség választmányának tagja (1922); a Faluszövetség választmányának tagja (1934); a Szent László Társaság tagja, 1940-től világi elnöke; a Magyar Cserkészszövetség országos elnöke (1932. április), a Világ-cserkészlet kilences bizottságának tagja (1939. júliusi megválasztásával). Ezzel a hosszú bemutatással azt kívántam alátámasztani, hogy szakmai, politikai, morális és közéleti legitimitással egyaránt bír, Teleki és Bethlen bizalmas környezetéhez tartozó személyről van szó.

szövetséghez tartozó egyesületek járhasanak el. Például az Országos Menekültügyi Hivatal támogatási kérelmét az erdélyi magyar tisztviselők sérelmeiről készített népszövetségi beadvány továbbfejlesztésére, már ezen az alapon utasította el.¹²³

A TESzK (korabeli szóhasználatban Teleki-iroda) apparátusa közvetlenül a miniszterelnöknek volt alárendelve, aki ezt a II. ügyosztály révén gyakorolta. A szervezet költségvetését a ME előbb említett ügyosztálya (Pataky Tibor vezetésével) készítette elő, és a pénzügyminiszterrel egyeztetve, az országgyűlés költségvetési vitáját kikerülve, a kormány hagyta jóvá.

A TESzK-hez tartozó egyesületek nem tarthattak fenn közvetlen kapcsolatot a Miniszterelnökséggel és a minisztériumokkal: *„A szervezeteknek mindazon vonatkozású ügyekben, amelyek az elszakított területek viszonyaival kapcsolatosak sem előterjesztést, sem jelentést, semmi néven nevezendő beadványt a hatóságokhoz közvetlenül benyújtani nem lehet, hanem egyedül a Te (Papp Antal – BN) közvetítéssel a Miniszterelnökséghez. Szintúgy tilos ilyen ügyekben a hatóságoknál való rövid úton történő személyes eljárás. Kivételt képeznek ez alól a sajtószemelvények.”*¹²⁴ Bethlen ezzel biztosította, hogy az információk hozzá érkezenek, és az egyesületek ügyeiben is maga dönthessen.

Az egyesületek a legnagyobb titoktartás mellett működtek. Az alkalmazottakat szigorúan ellenőrizték. Az iratkezelés titkossága mellett a Miniszterelnökséggel folytatott levelezést vissza kellett adni, feltehetően megsemmisítés céljából. A „kívülálló vezető férfiakkal” (azaz a határon túli magyar politikai vezérekkel) csak a szervezet vezetője tárgyalhatott, mégpedig a hivatali helyiségeken kívül. A kémkedés ellen külön magándetektív-szolgálatot foglalkoztattak.¹²⁵ Maga

¹²³ *„Az ilyen irányú munkálatok elvégzése (adatgyűjtés és külföldi propaganda – B. N.) amennyiben az állami szervek által lehetséges, a Miniszterelnökség, illetve a Külügyminisztérium ügykörébe tartozik, amennyiben pedig – ami valószínűbbnek látszik – állami szervezeteink ily irányú közbelépése nem kecsegtetne eredménnyel, úgy ezen feladat ellátását az erdélyi magyarság társadalmi gondozásával foglalkozó egyesületekre kell bízni, akik ilyen irányban a szükséges intézkedéseket saját hatáskörükben meg fogják tenni.”* Bethlen István levele az Országos Menekültügyi Hivatalhoz, 1922. január 3. MOL K 437 1921–1922–1–1. Idézi B. Bernát István: TESzK... i. m. 16–17.

¹²⁴ Bethlen István levele Papp Antalhoz, 1922. november 3. MOL K 437 1923–2. Idézi B. Bernát István: TESzK... i. m. 18.

¹²⁵ Uo. 14–15.

a TESzK iroda is Papp Antal lakásán működött. Az alárendelt társadalmi egyesületek a kormányzattól kaptak elhelyezésükre szolgáló ingatlanokat.

Még az 1921. augusztusi minisztertanácsi döntés előtt az érintett szervezetek munkatársai találkoztak és megállapodtak néhány kérdésben. Ezek közül a legfontosabb a fizetések ügye volt. Ezt a munka bizalmi jellege miatt a köztisztviselői díjazásnál magasabb összegben állapították meg.¹²⁶

Mint már utaltunk rá, a határon túli magyarság sérelmeivel és a revízióval kapcsolatos propaganda terén nem volt összehangolt stratégia. A TESzK-nek kellett a kérdést rendeznie. Teleki ezt a munkát személyesen kívánta irányítani. Lesújtó volt a véleménye a propagandamunkáról, de a szakszerűség számonkérésén túl új irányelveket ő sem adott. Bethlen sok vonatkozásban egyetértett Telekivel, de fontosnak látta az addigi propaganda hatását is. 1921. november 26-án a négy egyesület vezetői értekezletet tartottak. Papp Antal a külföldre irányuló propaganda egységesítését és egyesítését kérte. Javasolta egy egyesületközi bizottság létrehozását, amely minden kiadvány kéziratát átnézné, és az egyes témákat feldolgoztatná. Egyesítéssel egy a terjesztéssel és a sajtóanyag előkészítésével foglalkozó iroda létrehozását értette. Teleki Pál és Perényi Zsigmond vezetésével létre is hoztak egy bizottságot, amelybe a TESzK-hez tartozó egyesületek 2-2 főt küldhettek. Másrészt Jancsó Benedeket felkérték arra, hogy a külföldnek szánt propagandaanyag összeállítása érdekében alakítson irodát. A bizottság és az iroda azonban még 1922 szeptemberében sem működött.¹²⁷

1923-ban Bethlen részvételével ugyanebben az ügyben újabb értekezletre került sor, amelyen már a Külügyminisztérium képviselői is részt vettek, de ekkor sem tudtak egységes kereteket kialakítani a propagandamunkát illetően.¹²⁸ Az egyesületek és a Külügyminisztérium

¹²⁶ Fogalmazói munkakörben 3–5 ezer K, kezelő, gépírói beosztásban 1200–3000 K fizetést tartottak elfogadhatónak. *Az egyesületközi értekezlet megállapodásai.* 1921. augusztus 3. MOL K 437 1921–2–37.

¹²⁷ MOL K 437 1922–12/12. Részletesen tárgyalja a propagandamunka egységesítését: B. Bernát István: *TESzK...* i. m. 18–24.

¹²⁸ Jegyzőkönyv az 1923. II. 12-én a Miniszterelnök elnöklete alatt a M. Kir. Min. Elnökségen a társadalmi úton folytatott külföldi propaganda ügyében tartott értekezletről. MOL K 437 1923–12. Részletesen tárgyalja: B. Bernát István: *TESzK...* i. m. 25–32.

által folytatott adatgyűjtő és propagandatevékenységgel elégedetlen Teleki Pál hozta létre a Szociográfiai Intézetet, majd az Államtudományi Intézetet. A közvetlenül a revízióra irányuló propaganda egységesítését, nyilvános társadalmi mozgalom szervezését 1927-től a Revíziós Liga végezte.¹²⁹

A politikai döntések előkészítése és a konkrét politikai támogatás, kapcsolattartás a TESzK megalakulása után is a Miniszterelnökséghez tartozott. A szövetségbe tömörült egyesületek a kormányzati támogatást közvetítették a határon túli magyarsághoz, illetve nemhivatalos külföldi propagandát fejtettek ki. Bethlen eredeti javaslata szerint a Pénzügyminisztérium folyósította volna a szükséges összeget az éves állami költségvetésből „Magyar Kultúregylet” címen. (A későbbiekben azonban más megoldást találtak.) Az éves költségvetési előterjesztéseket a Pénzügyminisztérium, a Miniszterelnökség és a TESzK illetékesei (elsősorban Papp Antal) együtt állították össze. A központ pénzügyvitelét a Pénzügyintézeti Központ ellenőrizhette volna, de ez alól felmentést kaptak. Így a Papp Antal vezette iroda gyakorlatilag az állami ellenőrzésen kívül működött. A határon túlra közvetített összegekről csak a Miniszterelnökség illetékes II. osztályának kellett negyedévente elszámolniuk.¹³⁰

A TESzK működését három szakaszra különíthetjük el. Az első időszakban, 1921–1925 között, a határon túli magyarokat támogató egyesületi munkát koordinálta, és ugyanezt próbálta a revíziós propaganda terén is elérni. Ez utóbbi azonban nem sikerült a Külügyminisztérium, illetve a Külügyi Társaság különérdekei és gyaníthatóan Teleki hosszabb külföldi távolléte miatt.

A következő időszakban, 1925–1932 között már csak az egyesületeken keresztül folyó, Magyarországról kiinduló segélyezési munkát szervezték. A revíziós propaganda új intézménye a Revíziós Liga lett. A Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet irányában csak költségvetési közvetítőként léptek fel. Az utóbbi maga érintkezett az ME II. osztályával. A határon túli magyar politikusok az enyhülő nemzetközi viszonyok következtében már nemzetközi fórumokon is fel léphettek, nemcsak titokban lehetett velük kapcsolatot tartani. Bethlen

¹²⁹ Zeidler Miklós: *A Magyar Revíziós Liga. Századok*, 1997. 2. sz. 303–351.

¹³⁰ MOL K 27 (pol.) Mt. jkv. 1921. augusztus 12. A felülvizsgálati mentességről: Papp Antal levele Pataky Tiborhoz 1925. augusztus 19. MOL K 437 10–1928. 25. f.

miniszterelnöksége után lényegesen megnőtt a Külügyminisztérium szerepe a szomszédországi magyarokkal való kapcsolattartásban, de a Pataky vezette osztály meghatározó befolyása megmaradt. Teleki Pál a revízió „szakmai” előkészítését (adatgyűjtés, tervezetek kidolgozása) tekinthette feladatának egy remélt újabb nagyhatalmi tárgyaláshoz. Ezért az Államtudományi Intézet (ÁTI) fejlesztését támogatta, és ezen intézményen kívül – a húszas évek második felétől – érdemben nem szólt bele Papp Antal és Pataky Tibor intézmény-irányító, költségvetéseket tervező tevékenységébe.

1931-ben Papp Antalt – aki egyébként a Pézügyminisztérium állományához tartozott – nyugdíjazták, és ő a feladatkörét, egy nagyobb, Bethlen által elrendelt iratmegsemmisítés után Krammer Jenőnek adta át. Az iroda Papp lakásáról átkerült a NIT központjába.¹³¹ Ez a Vilmos császár u. 55. 3. emeletén volt, ahol Krammer Jenő titokban fogadta az erdélyi megbízottakat többek között a következőket: Jakabffy Elemér, Hinléder Fels Ákos, Sándor József, Sulyok István, Willer József, Hegedüs Nándor, Paál Árpád, Bernády György, Gyárfás Eelemér, Hexner Béla, Bethlen György, Szász Pál, Páll Gábor, Laár Ferenc, Jodál Gábor, Ambrózy Andor, Parecz György.¹³² Az utolsó általam ismert költségvetés az 1943 októberében előkészített 1944. évi költségvetés dél-erdélyi, szlovákiai, és bánáti támogatási tételekkel, de már közvetítő szervezetek nélkül.¹³³ Az ezt megelőző – általam ismert – utolsó éves költségterv az 1932/1933-as volt, de már abban sem szerepeltek a társadalmi egyesületek, hanem észak, dél, kelet felosztás szerint tagolódtak.¹³⁴ Maguk a társaságok – legnagyobb apparátussal a Népies Irodalmi Társaság – fennmaradtak. A támogatások forrása is átalakult, de erről csak 1940 vonatkozásában rendelkezem azzal az információval, hogy a honvédelmi tárcától, a Nemzeti Közművelődési Ala-

¹³¹ Papp Antal levele ismeretlenhez 1932. február 9. valamint *Jegyzőkönyv az iratkezelésről 1932. július 29.* Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára (PRMTKL), Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545. *A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942.*

¹³² Mester Miklós: *Arcképvázlatok...* i. m. 519–520.

¹³³ *Társadalmi Szervezetek Központja 1944. évi költségvetése.* [K. J. – Krammer Jenő – monogrammal, 17 f.] MOL K 28 198–367–1943–1146.

¹³⁴ *A TESzK 1932/1933 évi költségtervezete.* 1932. VII. [5 f.] PRMTKL, V/545. *A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942.*

pítványtól és a Kivándorlási Alapból utalták át a szükséges összeget a Miniszterelnökség II. osztályára, valamint a Külügyminisztériumhoz.¹³⁵

A következőkben a TESZK által támogatott szervezeteket tekintem át a Népies Irodalmi Társaság kivételével, amelyet a dolgozat következő fejezetében külön vizsgálok.

6.3.5. Magyar Nemzeti Szövetség

A *Magyar Nemzeti Szövetség* az 1921. májusi miniszteri értekezlet nyomán a Területvédő Liga utódeként jött létre, átvéve annak munkatársait, iratait, kiadványait. A Perényi Zsigmond vezette szervezet döntően belföldi propagandát folytatott, mert a trianoni szerződést elutasította, nem pedig – mint például a Revíziós Liga – kritizálta. Az 1922–1923-as költségvetési tervezés kapcsán egyértelműen kiderült, hogy Teleki Pál komoly kritikával illette munkájukat, és szoros ellenőrzést tartott fontosnak Patakyék részéről azon túl, hogy a külföldi propaganda-munkából szerette volna kizárni a társaságot.¹³⁶ A szervezet által már akkor javasolt havi folyóirat 1928-ban valósult meg *Nagymagyarország* (1928–1944) címmel. A lap elsősorban magyarországi propagandát folytatott, a kisebbségi sérelmek bemutatásán túl elsősorban a trianoni békeszerződés igazságtalanságával kapcsolatos nemzetközi híreket propagálta, mintegy a nemzetközi visszajelzéseket – a revízió reményébe vetett hitet erősítve. A szervezetnek több erős tagszervezete volt (az USA-ban, illetve Pécs-Baranya, Szabolcs vármegyékben).¹³⁷ A lapkiadáson túl jelentős kiadói tevékenységgel foglalkoztak, „küz-

¹³⁵ A Miniszterelnökség levele Papp Antalhoz, 1942. december 30-án. [Közlök a legfőbb Állami Számvevőszék leveléből: „Van szerencsém nagybecsű tudósodra hozni, hogy a honvédelmi tárcától, a Nemzeti Közművelődési Alapítóánytól és a kivándorlási Alapból a miniszterelnökség II. osztályához, valamint az említett alapból a külügyminisztériumhoz átutalt összegeknek az 1940. év végéig terjedő elszámolását kiküldöttem felülvizsgálatóan, az elszámolásokat illetően a Legfőbb Állami Számvevőszék részéről észrevétel nem merült fel.”] Uo. A levélből az is kiderül, hogy Papp 1931 után is tudott a támogatások lebonyolításáról, de ebben már közvetlenül nem vett részt.

¹³⁶ MNSZ költségterv, 1923. április 16. MOL K 437 1923–10/9. Teleki véleményezése: 1923. április 29. Pataky Tibornak MOL K 437 1923–12–209.

¹³⁷ Egy megyei szervezet tevékenységéről: *Titkári beszámoló a Magyar Nemzeti Szövetség Pécs-Baranyai köre munkájáról*. Pécs, 1942. 22.

döttek a magyar igazságért”. A Magyar Nemzeti Szövetség könyvei és a Nagymagyarország könyvsorozatokban hazafias színdarabok, hazafias verseskötetek, ismeretterjesztő munkák, szociálpolitikai kiadványok, térképek, plakátok, kották, levelezőlapok, jelvények, plakettek és német, angol, olasz, francia nyelvű füzetecskék jelentek meg.¹³⁸

6.3.6. Magyar Külügyi Társaság

Az 1920 áprilisában megalakult Magyar Külügyi Társaság (MKT) az előbbi propagandaszervezethez képest a tudományosság igényével lépett fel, és a külföld magyar szempontú tájékoztatásán túl a magyar társadalom külpolitikai tájékozottságának színvonalát szerette volna emelni.¹³⁹ A politikusokból, tudósokból, diplomatákból álló egyesület vezetői is prominens közéleti emberek voltak.¹⁴⁰ A szervezet célkitűzései között első helyen szerepelt a Népszövetségi Liga Eszméjének ápolása és a nemzetek közötti kapcsolatok fejlesztése.¹⁴¹ A társaságnak hat osztálya volt: népszövetségi, nemzetközi jogi, közgazdasági, társadalmi, történelmi, tudományos-művészeti.

Az MKT 1923–1924. évi beszámolójában Eöttevényi Olivér titkár elsősorban a nemzetközi beágyazottságukat emelte ki. *„Most már a Népszövetségi Ligák konferenciáin a magyar álláspont teljes megértéssel és méltánylással találkozik és csak kívánatos, hogy hasonló eredményt érjenek el hivatalos kormányküldötteink Genfben és egyebütt, a Nemzetek Szövetsége Közgyűlésein és Tanácsülésein. A Népszövetség vagy helyesebben a Nemzetek Szövetsége csak a kormányok képviselőiből áll, a Népszövetségi ligák azonban a szabad népek szabad akaratát, a nemzetek lelkiismeretét képviselik.*

¹³⁸ Példa reklámozott kiadványaik listájára: *Nagymagyarország*, 1929. január 1. 37–40.

¹³⁹ A szervezet történetét feldolgozta: Zeidler Miklós: *A Magyar Külügyi Társaság és folyóirata. A Külügyi Szemle (1920–1944). Külügyi Szemle*, 2002. 1. sz. 151–176. Uő. készítette el a társaság *Külügyi Szemle* című negyedéves folyóiratának repertóriumát: *A Külügyi Szemle repertórium 1920–1925, 1929–1944.* (Kézirat. Sokszorosította a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete.) Budapest, 1999. XXXVII + 416.

¹⁴⁰ Elnöke: Apponyi Albert, társelnökök: Andrássy Gyula (az Osztrák–Magyar Monarchia volt külügyminisztere), Berzeviczy Albert (az MTA elnöke), Csernoch János (esztergomi érsek), Teleki Pál, Wlassich Gyula (a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság elnöke). *Magyar Külügyi Társaság. Külügyi Szemle*, 1920. 1. sz. 60. [57–65.]

¹⁴¹ Uo. 57.

Ezért az utóbbiak hatása állandóan nyer súlyban és universalitásban. Mindenképpen kívánatos, hogy-e kettő a Nemzetek Szövetsége és a Népszövetségi Ligák harmónikusan és eredményesen együttműködjenek. A Magyar Külügyi Társaság ilyen irányba[n] működik.”¹⁴² A népszövetségi eszmét népszerűsítő szervezetek nemzetközi szervezetébe (Union Internationale des Associations pour le Société des Nations) az MKT-n kívül még négy magyar szervezet került be és a társasággal együtt ezek alkották a Magyar Népszövetségi Egyesületek Szövetségét. A Magyar Békeegyesület kivételével a többi három a TESzK alá tartozó kapcsolattartó egyesületek vezetőiből állt.¹⁴³

Egy negyedéves folyóiratot (*Külügyi Szemle* 1920–1944 [1925–1929 között szünetelt]) és egy félhavi periodikát (*Magyar Külpolitika* 1925–1931, 1933–1936) adtak ki. 1930-tól *Aktuális kérdések* címmel 11 kötetet jelentettek meg a külpolitikai könyvsorozatukban. A húszas évek második felétől, miután a nemzetközi integráció megtörtént és a Magyar Revíziós Liga meghatározó lett az idegennyelvű propagandában, egyre nagyobb súlyt fektetett a hazai munkára. Évente Budapesten átlagosan 15 előadást rendeztek, de 1925-től a megyeszékhelyeken is rendszeresen tartottak ismeretterjesztő előadásokat. (Így 25 év alatt a fővárosban kb. 300, vidéken 100 előadást szerveztek.) Külföldi szakembereket is meghívtak előadni Magyarországra. Igaz, hogy a legtöbbször németül adtak elő (71 alkalom), de jelentős volt a francia (52) és az angol (39) nyelvű előadások száma – az olaszoké (28) mellett.¹⁴⁴ 1928-tól rádióelőadásokat készítettek 2–3 heti rendszerességgel nemcsak magyarul, hanem angolul is a nemzetközi adások számára. 1926-ban indult Budapesten a külügyi szeminárium, amely szeptembertől tavaszig tartott. A szabadegyetemként szerve-

¹⁴² A Magyar Külügyi Társaság munkássága 1923–1924-ben. *Külügyi Szemle*, 1923. 1. sz. 288–289.

¹⁴³ Magyar-Székely Egyesület (a NIT vezetőivel Sebes Dénes, Jancsó Benedek, Barabás Endre); Délvidéki Otthon (Tubán Lajos és Fall Endre a Szent Gellért Társaság vezetőivel); Felvidéki Egyesületek Szövetsége (a Rákóczi Szövetség feloszlása után a FESz vette át a munkatársainak jó részét, valamint az iratokat és a feladatokat).

¹⁴⁴ Cholnoky Győző–Futala Tibor–Kertész Gyula: Nemzetiségi bibliográfia és dokumentáció hazánkban a kezdetektől napjainkig I. *Könyvtári Figyelő*, 1993. 4. sz. 549–550., valamint Eöttevényi Olivér: *A Magyar Külügyi Társaság*. Budapest, Egyetemi Nyomda, 1941, 13. (Klny. *Külügyi évkönyv* 1941.)

zett rendezvény a felsőoktatási rendszernek megfelelően fő- és speciális kollégiumokból állt.¹⁴⁵ 1929-ben 110 órányi kurzusra 50 hallgató iratkozott be. 1926–1940 között összesen 1435 hallgatója volt a szemináriumnak.

A szakosztályok évtizedes munkáját értékelve Horváth Jenő megállapította, hogy a társaság népszövetségi szakosztálya egyrészt a genfi szervezet (mint a területcsonkító hatalmak létrehozta intézmény) iránti bizalmatlanságot próbálta oldani. Másrészt Apponyi Albert már a kezdetektől hangsúlyozta, hogy a Nemzetek Szövetségének szervezete, eljárás módja magyar szempontból nem megfelelő. A kisebbségi szakosztály nem propagandával, a kisebbségi kérdés egész komplexumával, hanem a kérdésre vonatkozó kezelési mechanizmusok jogi kidolgozásával foglalkozott. A békerendszer következményeiből indult ki a gazdasági szakosztály is, és előadásai, publikációik nemzetközi összehasonlításban vizsgálták a hatásokat. A történeti szakosztály szintén nemzetközi keretek közé helyezte el a magyar külkapcsolatok történetét.¹⁴⁶ 1936-tól ezen osztályok mellett egy ifjúsági csoport is működött – Móricz Kálmán vezetésével – amelynek a magyar diplomatautánpótlás biztosítása volt a célja. 1940-ben 11 fős irodai apparátus működtette a szervezetet.

Zeidler Miklós a következőkben vonta meg a társaság mérlegét: *„A realitásokkal számot vetve támogatta a nemzetközi diplomáciai rendszerhez való igazodást, a revízió békés és jogszerű eszközökkel történő megvalósítását hangoztatta, és igyekezett alternatívát felmutatni a vérmes irredenta propagandával szemben.”*¹⁴⁷

¹⁴⁵ A főkollégiumok: nemzetközi jog, diplomáciatörténet, politikai földrajz, nemzetközi szociálpolitika, nemzeti kisebbségek problémái, nemzetközi kereskedelem és közlekedés. Eötvényi Olivér: Beszámoló a Magyar Külügyi Társaság munkásságáról 1929 december hó elejéről, március közepéig. *Külügyi Szemle*, 1930. 271–272.

¹⁴⁶ Visszatekintés a Magyar Külügyi Társaság negyedszázadára. *Külügyi Szemle*, 1944. 192–195.

¹⁴⁷ Zeidler Miklós: *A revíziós...* i. m. 110.

6.3.7. Magyar Szociográfiai Intézet

A Magyar Szociográfiai Intézet és az Államtudományi Intézet létrehozása Teleki Pál részéről a színvonalas nemzetközi propaganda és a döntéselőkészítés megalapozását célozta. Az előbbit 1924-ben azért hozták létre, hogy a magyar állam és a környező országok közérdekű viszonyaira vonatkozó adatok nyilvántartását elvégezzék.¹⁴⁸ Teleki szándéka szerint *„szükség van arra, hogy magunk is egészen világosan lássunk, adatainkat komolyan szedjük össze, kritikai szűrőn bocsássuk át, mert a magunk igazát csak akkor tudjuk megvédeni, ha azt magunk is alaposan ismerjük. Akkor [1924, 1926 – BN], a Magyar Tudományos Akadémia és a Statisztikai Társaság segítségével két intézményt létesítettem, amelyek ma is fennállnak és láthatók. Az ügynevezett Szociográfiai Intézetben gyűjtöttem mindazt ami Magyarországról, a szomszédos országokról, a megszállott területekről nyomtatásban megjelent. Ez az intézet bibliografikus intézetté nőtte ki magát”*¹⁴⁹. Az intézetet vezető Krisztics Sándor szerint, a szociográfia ideálja az *„adatgyűjtés mind tökéletesebbé tétele”*. Ennek érdekében intézetét mint információs és dokumentációs irodát működtette. A gyűjtemény községi adattárból és kiegészítő gyűjteményekből állt. Az előbbi adattár a történeti Magyarország összes településére (kivéve Budapestet) vonatkozva minden nyomtatásban megjelent anyagot, emlékiratban megjelent vagy levéltárakban feltalálható adatot összegyűjtött. Az eredmény 1941-ig több mint egy millió cédulát tett ki, amit megye-járás-település betűrendbe rendeztek. Ehhez jött még a Központi Statisztikai Hivatal nemzetiségi és vallási adatainak feldolgozása (az 1869–1930 közötti korszak vonatkozásában) százezer cédulával és az Országos Levéltár 470 kötete, a Pesty-féle helységnévtár, továbbá baranyai források további százezer cédulával. Külön adattárat képezett a Trianon utáni Magyarország 1925-ös közigazgatási adatfelvétele településenként (3376 darab); egy helytörténeti bibliográfia (40 ezer tétel); az Erdély-bibliográfia (15 ezer tétel); a Bánát bibliográfia (1800 tétel); magyar, illetve magyar vonatkozású társadalomtudományi katalógus (60 ezer tétel); szociográfiai térképek (a nemzetiségi viszonyok változása Baranyában 1805-től, 23 térképen); községi szociográfia-

¹⁴⁸ 1924. augusztus 2-i 2146. sz. ME II. rendelet.

¹⁴⁹ Teleki Pál beszéde a Képviselőház 1939. augusztus 9-i ülésén. Idézi Krisztics Sándor: A Magyar Szociográfiai Intézet. *A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei*, 1941. 1. sz. 1. [1–12.]

fia sorozat (60 baranyai település monográfiája).¹⁵⁰ Teleki kezdeményezte egy szellemi-kataszter elkészítését, amelyben 800 szakember legfontosabb adatait, tudáskörét, nyelvismeretére vonatkozó adatait gyűjtötték össze. Volt olyan év, amikor több mint 200 kutatót fogadott, és 300-nál több írásos választ adott különböző megkeresésekre az intézet, s ezen túl a szakminisztériumoknak is készített összeállításokat.¹⁵¹ A budapesti könyvtárak anyaga alapján 1924–1928 között évente Társadalomtudományi bibliográfiát (önálló kiadványok és folyóiratok feldolgozása) jelentettek meg, 1924–1925-ben pedig *Magyar kormányzati bibliográfiát* is kiadtak.¹⁵² Ez utóbbiból, amely a kormányzati rendeletek és kiadványok gyűjteménye volt, további két évfolyam is elkészült, de a kiadásra nem tudtak pénzt szerezni. Ugyanígy a hírlapindex – külföldi és magyarországi hírlapok cikkeinek decimális katalógizálása – (évi kb. 20 ezer tétel) is abbamaradt, e helyett a külügyminisztérium *Külügyi Lapszemléjét* tárták fel. (1925, 1926, 1934 teljesen, 1930, 1933, 1938–1939 részben lett feldolgozva.)¹⁵³ Az intézet 1941-ben tagolódott be az Államtudományi Intézetbe (amely akkor lett a Teleki Intézet része), de ez valószínűleg nem ment konfliktusok nélkül, mert Krisztics 1941 augusztusában a pécsi egyetem segítségével indította el folyóiratát, *A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményeit*, amely 1944-ig nemcsak a társadalomtudományi bibliográfiát hozta negyedévente, hanem állandó rovatként a *Magyar Nemzeti Bibliográfiát* is ott publikálták.

Itt tehát a saját társadalmukról hoztak létre egy adatbankot; Teleki erre tervezhette felépíteni a revízióhoz szükséges döntéselőkészítő szakmai intézményt, amelyről a következőkben adok áttekintést.

¹⁵⁰ Cholnoky Győző–Futala Tibor–Kertész Gyula: *Nemzetiségi bibliográfia ...* i. m. 553–555.

¹⁵¹ Krisztics Sándor: *A Magyar Szociográfiai Intézet*. i. m. 3.

¹⁵² *Magyar kormányzati bibliographia. Az 1924-ik évi törvények, kormányrendeletek, önkormányzati rendeletek, szabályrendeletek és bírói döntvények alapján.* Szerk. Krisztics Sándor, Budapest, Magyar Sociographiai Intézet. *Társadalomtudományi bibliographia Budapest közkönyvtárainak 1924-ik [és] 1928-ik évi szerzeményei alapján* 1-5. köt., Budapest, Pfeifer, 1926–1933.

¹⁵³ Krisztics Sándor: *A Magyar Szociográfiai Intézet*. i. m. 10–11.

6.3.8. Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete

Az első világháború utáni békeelőkészítésből okulva 1922-ben hozták létre a Magyar Statisztikai Társaságot, majd 1924-ben ezen belül demográfiai szakosztály alakult annak érdekében, hogy az országhatárokon kívül élő magyarság viszonyaival foglalkozzék. Ekkor már a TESzK-nek alárendelt más egyesületeknél is folyt hasonló dokumentációs munka, nem beszélve a folyamatos hírlapi és folyóirat-közleményekről. (Hajlamosak vagyunk a revíziós szervezetek kiadványait pusztán propagandaanyagként kezelni, de az itt összegyűjtött, folyamatosan frissülő sérelmi anyagnak és a feldolgozásoknak komoly dokumentumértéke lehet – módszeres ellenőrzés után.) Ezt a területileg, munkamódszerben, feldolgozottságban eltérően folyó tevékenységet volt hivatott egységesíteni a Magyar Statisztikai Társaság rendkívüli közgyűlésén, 1926. november 19-én létrehozott Államtudományi Intézet, amelynek 1940-ig Márffy Albin, majd Rónai András volt az igazgatója, a felügyelő bizottság elnöke pedig Teleki Pál lett. Az intézmény a Statisztikai Társaság keretében működött, de a Miniszterelnökség II. ügyosztályának felügyelete alatt végezte a munkáját, és elszámolásait is az ellenőrizte. A TESzK csak a külön forrásfinanszírozás közvetítő szerepét töltötte be, mintegy rejtve a közvetlen politikai kapcsolatot.

Az intézet a külföldön élő magyarság és a közép-európai államok problémáinak tanulmányozására alakult. Célja, hogy *„a mai Magyarországon kívül élő magyarság demográfiai, egyházi és kulturális, közigazgatási, szociális és gazdasági helyzetére vonatkozó adatokat, statisztikai és egyéb forrásokat állandóan és szakszerűen gyűjtse és központilag nyilvántartsa; valamint a lehetőség szerint megszerezze és megismerje az elszakított területeink egyéb nemzetiségeire vonatkozó adatokat és forrásanyagot is”*¹⁵⁴.

1927-ben négy nyelven térképgyűjteményt adtak ki a háború előtti és utáni Magyarország gazdasági statisztikájáról,¹⁵⁵ majd megkezdték a tárgykörbe tartozó publikációk katalogizálását és feldolgozását.

¹⁵⁴ Márffy Albin: A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. In *Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. A VI. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*. Szerk. Mártonffy Károly, Budapest, 1941, 587.

¹⁵⁵ Edvi Illés Aladár–Halász Albert: *Magyarország a háború előtt és után gazdaságstatisztikai térképekben*. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság, 1926, 157. Rónai András: Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1932. 5. sz. 437.

A munka során világos lett, hogy ehhez nem elegendőek a hazai statisztikai adatok, hanem a közép-európai államok törvényeinek, rendeleteinek, hivatalos- és bibliográfiai kiadványainak széles körű feldolgozása szükséges. Így az adatgyűjtés, összehasonlító elemzések készítése és az adatszolgáltatás révén Rónai András 1932-ben már, mint egy „propagandától mentes tudományos szolgálat”-ról beszél, amely a kérdéssel foglalkozó szakembereket kívánja informálni.¹⁵⁶

Ehhez azonban a meglévő gyűjteményeket is integrálni kellett: a Magyar Szociográfiai Intézet vonatkozó cédulaanyagát, a Népies Irodalmi Társaság politikai osztályának sajtógyűjteményét, a Szent Gellért Társaság és a Felvidéki Egyesületek Szövetségének dokumentációját, illetve a TESzK-nél felhalmozott külföldi szakkönyvanyagot.¹⁵⁷ Az egyes szervezeteknél párhuzamosan tovább folytak a munkák, de az anyagok zömét másolatban megkapta az ÁTI és ott katalogizálták vagy újra feldolgozták. Közben Pataky Tibor, Papp Antal és Teleki Pál nyomására, illetve az erre szolgáló források elvonásával folyamatosan az ÁTI került vezető pozícióba. A harmincas évekre a sajtóval szemben a hivatalos kiadványok beszerzésére, illetve a feldolgozásra: statisztikai összeállítások és ezek alapján térképek készítésére került a hangsúly.

Az intézet igazgatója 1928-ban még egy rendszeres bulletin kiadásában, illetve telefonos és postai információ- és dokumentumszolgálatban is gondolkodott.¹⁵⁸ E helyett azonban a harmincas évek elejéig nem is publikáltak az intézet munkatársai. Rónai beszámolója szerint: „Az Intézet publikációs tevékenysége kevés. A nagyközönség tájékoztatása nem tartozott [az ÁTI] elsőrendű feladatkörébe, s csak mellékesen és különleges hiány esetén

¹⁵⁶ Uo. 438.

¹⁵⁷ Rónai 1932-ben a Kisebbségi Könyvtár és nyomtatvány gyűjtemény tartalmát 2900 tételben adta meg. Uo. Papp Antal feljegyzéséből tudjuk, hogy a húszas években kialakított német kapcsolatai révén, amelyek a már említett Budapesti Munkaközösséghez kapcsolódtak egy komoly német nyelvű kisebbségi témájú könyvanyagot gyűjtött össze. Az általa pénzügyileg felügyelt szervezetek kiadványait folyamatosan bekérte és ezeket a külön beszerzésekkel és az előbb említett német anyaggal 1931–1932-ben az ÁTI-nak adta át. Papp Antal: *A kisebbségi népkönyvtár szervezése*. 1935. július 1., PRMTKL, Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545. A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942., 3 f.; A NIT politikai osztálya minden anyagát több példányban lemásolta és a Miniszterelnökség II. osztálya mellett az ÁTI-nek küldték meg.

¹⁵⁸ Márffy előterjesztése: MOL K 437 7-1927-12-346

*foglalkozott kiadványok szerkesztésével.*¹⁵⁹ A meghatározó munkatársak, Rónai András és Kardos Béla is csak 1933 után publikálhattak.¹⁶⁰

Márffy 1942-ben így összegezte az intézeti munkát¹⁶¹: *Gyűjtött anyag az utódállamokból*: törvények és rendeletek; bibliográfiák a megjelent kiadványokról; az utódállamok közérdekű viszonyairól megjelent könyvek és röpiratok; statisztikai kiadványok; kéziratos jelentések és memorandumok; folyóiratok; napilapok és lapszemlék. *Szélesebb körből gyűjtendő*: a magyarországi nemzetiségekre vonatkozó anyagok; az utódállamokról és a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyairól szóló nyugat-európai könyvek, röpiratok, térképek, folyóiratcikkek; az utódállamokra és a nemzetiségekre vonatkozó térképek. *„Technikai feldolgozás. Könyvek, cikkek, memorandumok, törvények, statisztikák anyagának cédulákon való kivonatolása, a cédulák decimális beosztása, különböző katalógusokba való rendezése. Térképrajzolás.” Katalógusok*: törvények és rendeletek 37.000 cédula; könyv, röpirat, folyóirat címléírása, 127.000 cédula; memorandumcímek tárgykörök szerint, 12.000 cédula; könyv és folyóiratcikk, statisztikák, memorandumok, napilapok belső feldolgozása révén tárgy, személy- és helynév szerinti cédulázása 403.000 tétel; térképkatalógus; hazai nemzetiségekről készült könyv és folyóirat cédulakatalógus 12.000 tétel. *Gyűjtemények*: Könyv, folyóirat, törvénytár, hírlap 6.531 tétel; kéziratok 1.767 füzet; térképtár 384 nyomtatott és 240 kéziratos. *Tudományos feldolgozás*: törvényanyag, statisztika, szakirodalom összegyűjtése és nyers feldolgozása annak érdekében, hogy a hivatalnokoknak, szakembereknek

¹⁵⁹ Rónai András: *Államtudományi Intézet*. In *Magyar Statisztikai Társaság 1932–1942*. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság, 1943, 34. [33–36.]

¹⁶⁰ Rónai 1928-tól dolgozott az intézetben, 1934-ben lett a vezetőség tagja, 1938-tól igazgató-helyettes, majd 1940-től a Teleki Intézet létrejöttéig igazgató. A munkatársaknak titoktartási kötelezettséget vállaló nyilatkozatot kellett aláírniuk. Felvilágosítást, egyéni munkát csak igazgatói engedéllyel végezhettek. Kivételes esetekben munkaidőn kívül is kötelesek voltak az intézet rendelkezésére állni. A publikációkat előzetes lektoráláshoz és engedélyeztetéshez kötötték. A titoktartási és kötelezettségvállalási nyilatkozat: MOL K 28 197–362–1940–L–17442. 73–74. f. A politikai lektorálás Rónai munkáiról: pl. Makkai László véleményezése a Miniszterelnökség részéről Rónai „Nemzetiségi problémák a Kárpátmedencében” és a „Nemzetiségi kérdés mai állapota és a megoldás útjai” MOL K 28 197–362–1939–T–20173; Ottlik László (Magyar Külügyi Társaság): *Megjegyzéseim az Államtudományi Intézet „A Dunai államok népi ereje” című tanulmányához*. MOL K 28 197–362–1937–T–16090.

¹⁶¹ Márffy Albin: *A Magyar Statisztikai... i. m.* 591.

alapanyagul szolgáljon; tudományos vagy hivatalos célból forrásszolgáltatás; hivatalos helyről megbízások teljesítése; tanulmányok, kritikák, térképek készítése és publikálása.

Mindezt leírva, ismerve az ÁTI-nak a két bécsi döntés szakmai előkészítésében betöltött szerepét sikertörténetről, a revízió előkészítésének, az etnikai határviválmak szakszerű megalapozásának legfontosabb műhelyéről beszélhetünk. Ha azonban az intézmény működtetését vizsgáljuk, egyáltalán nem ilyen egyszerű a képlet. Maga az intézet két belső és két külső munkatárssal indult. Az elvégzendő és egyre bővülő feladatok azonban megkívánták, hogy megfelelő nyelvtudással rendelkező munkatársakkal bővüljön. Ezek a fiatal munkatársak Teleki Pál tanítványai közül kerültek ki, döntően az elcsatolt területekről érkeztek, de az egyetemet már Budapesten végezték el. 1935-re 16 főre nőtt az intézet létszáma, 1941-ben pedig már 21 munkatárs kapott karácsonyi jutalmat.

1935-ben Márffy Albin az ÁTI szervezeti megerősítését javasolta.¹⁶² Arra hivatkozott, hogy az intézet az adatgyűjtő munkán túl egyre több feldolgozást végez, és kinőtte az addigi kereteket. Ennek egyik eleme a helyiségigény volt. 14 fő rendszeresen bent dolgozó munkatársra 3 hivatali szoba jutott, a Statisztikai Hivatal épületében, így a kutatók fogadása, a raktározás, feldolgozás és az elemző munka megoldhatatlan volt. Ezért még egy munkaszobát, egy olvasótermet és raktárhelyiséget kértek. Egy másik probléma a népszámlálási statisztikák feldolgozásához és a térképkészítés fejlesztéséhez szükséges kisegítő eszközök (számológépek, írógépek, szekrények, rajz- és mérőeszközök stb.) beszerzése volt. Nyomatékosan felmerült a publikációk szükségessége is, elsősorban a külföldi magyarok önismerete, illetve velük kapcsolatos állítások cáfolata miatt. Előbb egy *Dunai országok népi ereje* munkacímű kiadvány, majd egy a magyar kisebbségekről szóló összefoglaló kézirat készült el, illetve füzetsorozatot szerettek volna közreadni. Az előbbi Rónai András szerkesztésében meg is jelent.¹⁶³ Ugyanakkor publikálták a *Középeurópai Tudományos Értesítőt* (1934–1935) mint

¹⁶² Az intézet szervezeti és anyagi megújítására vonatkozó belső feljegyzést Rónai András készíthette, és 1935-ben Márffy ellenjegyezte néhány helyen, MOL K28 197-362-1940-L-17442. 41-47 f.

¹⁶³ *A Dunai-államok népi ereje. Alapvető anyag a népi és nemzetiségi problémák tanulmányozásához.* Szerk. Rónai András, Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézetének Közleményei I. füzet (1937. július)

szakbibliográfiát.¹⁶⁴ Az egészhez egy kiadványalap létrehozását kérték. Új státusokat is igényeltek, mert bár 1934-ben az állástalan diplomásokat segítő akció keretében kaptak három munkatársat, de a harmincas években elkezdett, a magyarországi németekkel kapcsolatos adatgyűjtés 3 személyt kötött le, és Rónai és Kardos is szabadulni akart a napi adatfeldolgozástól, mert annyi összefoglaló és térképkészítés hárult rájuk, amit már nem tudtak teljesíteni.¹⁶⁵ De a legnagyobb gond a státusok rendezetlensége volt, hiszen nem számítottak állami tisztviselőnek, és a bérek megmaradtak a fiatal diplomásként való alkalmazás szintjén. Ráadásul 1930 októberében még egy 26%-os költségvetési csökkentésre is sor került. (1936-ban egy fő – Rónai András – keresett havi 204 pengőt, ketten 133 pengőt, heten 114 pengőt, hatan 80 pengőt.¹⁶⁶ Ezek a bérek messze alatta voltak a hasonló beosztású állami tisztviselői fizetéseknek és más, a TESzK támogatásával működő szervezetek munkatársi jövedelmeinek.¹⁶⁷ Ezért 1936-ban Rónai András vezetésével a fizetések ügyében panaszirattal fordultak a vezetéshez.

Az intézet költségvetése 1930 őszéig 43.640 pengő, majd 1935-ben 32.000 pengő volt. Ebből az utóbbi időpontban 17,5%-ot a Miniszterelnökség, 37%-ot a Külügyminisztérium és 45%-ot az akkor már Krammer Jenő adminisztrálta, volt TESzK iroda biztosított. Ugyanakkor ehhez a költségvetéshez még könyv-, folyóirat-, térképbeszerzésre 600 pengőt, kiadványozásra 4.125 pengőt, új munkatársakra és a fizetések rendezésére 8.507 pengőt, a magyarországi német adatgyűjtésre az addi-

¹⁶⁴ A könyvomas kiadványból két szám maradt fönn. A szomszédos országokban és a szomszédos országokról megjelent önálló kiadványok válogatott bibliográfiáját adták szakrendben 1932–1933-as évre, a nem világnyelveken megjelent munkák esetében címfordítással.

¹⁶⁵ MOL K 28 197–362–1940–L–17442. 41–47 f.

¹⁶⁶ *Az Államtudományi Intézet tisztviselőkarának panaszirata*, Márffy Albinhoz, 1936. július 14. MOL K 28 197–362–1940–L–17442. 17. f. Dr. Rózsa Albert havi 133 pengőt kereső munkatárs költségkimutatása: lakásra 50 P, villamosra 18 P, mosás, fűtés, világítás 26 P, rádió-előfizetés 2,4 P, egy napilap előfizetése (*Függetlenség*) 2,8 P. Így 33,8 P-ből kell megoldani a 3 tagú családja élelmezését (napi 37 fillér, egy személyre vetítve 17 fillér). Rózsa évi 39 P rendkívüli illetménnyel is rendelkezik, ebből tudja a család ruházódását megoldani, 10 év szolgálati idő után. Uo. 18. f. *Az állami tisztviselői státusba való helyezésre vonatkozó kérés és költségszámítások*. Uo. 49–59. f.

¹⁶⁷ *Az Államtudományi Intézet tisztviselőkarának panaszirata*, 1936. július 14. MOL K 28 197–362–1940–L–17442. 16. f.

gi 1200 pengő helyett 2000 pengőt igényeltek évente, amely 15.232 pengőnyi, 47%-os éves költségvetés-növelési igényt jelentett. Ezen kívül eszközbeszerzésre még egyszeri kiadásként 3760 pengőt kértek.¹⁶⁸ A revíziós lehetőségek realizálódásával az intézet munkája is egyre fontosabb lett, így a kiadványokból látszik, hogy folyamatosan nőtt a költségvetés, 1939. július 1-től évi 67.000 pengőre.¹⁶⁹ A Teleki Intézet 1941-es megalakulásakor az ÁTI jelentős tartalékalappal, több mint egy évi költségvetéssel rendelkezett a különböző, Rónai András felügyelte számláin.¹⁷⁰ A helyiség gondok is 1939-ben oldódtak meg, amikor az intézet a KSH-ból átköltözött az Állami Számvevőszék épületébe.

Az ÁTI tudományos eredményei jórészt Rónai András és Teleki Pál publikációiban jelentek meg. Ahogy a húszas évek magyarság- és revíziós politikai útkeresésében Jancsó Benedek publikációi voltak kulcsfontosságúak, a harmincas években e területen Rónai András lett a „piacvezető” szakértő.¹⁷¹ Pontos kimutatásunk nincs az intézet teljes kéziratanyagáról, mert az 1956-ban a MOL-t ért szovjet belövés révén jórészt elpusztult. De a költségelszámolásokból képet kaphatunk a tucatszámra készülő statisztikai térképekről, illetve fennmaradt egy 1941 augusztusi havi beszámoló, amely szerint abban a hónapban 7 térkép készült el (a megnagyobbodott Magyarország gazdaságstatisztikájáról), 7 munkában volt, 51 könyv és 23 röplap érkezett be, és 14 referenskérdésre adtak írásos összeállítást.¹⁷² Az intézet etnikai

¹⁶⁸ 4. sz. melléklet, *Az intézetre az Előterjesztésnek megfelelő többletköltségek összefoglalása* MOL K 28 197-362-1940-L-17442. 60-61. f. Márffy feljegyzése Teleki Pál szóbeli közlése nyomán, amelyben az előterjesztésben megfogalmazottakat támogatta és a pénzügyminiszternek írt a státusok ügyében. 1939. május 24. Uo. 72. f.

¹⁶⁹ Uo. 61. f.

¹⁷⁰ Rónai András Pataky Tiborhoz, a Teleki Pál Tudományos Intézet létrehozásával kapcsolatos anyagi ügyek elszámolása ügyében, 1942. november 11. MOL K28-197-362-1943-L-19948.

¹⁷¹ Ifj. Könyves Tóth Kálmán: Jancsó Benedek irodalmi munkássága. In *Jancsó Benedek emlékkönyv*. Szerk. Asztalos Miklós, Budapest, Erdélyi Férfiak Egyesülete, 1931, 62-77. A bibliográfia Jancsónak az Államtudományi Intézetben és a Népies Irodalmi Társaságnál „megtalálható” kéziratok munkáinak adatait is közöli. Rónai András munkásságát feltáró tematikus folyóiratszám: *Földrajzi Értesítő*, 2008. 1-2. füzet, 7-109. Uo. Franyó Frigyes: Rónai András szakirodalmi munkássága. 97-109.

¹⁷² *Az Államtudományi Intézetben 1941. augusztus hónapban állandó jellegű és megbízásra készült munkák*. MOL K28-197-362-1941-S-19928. 9-13 f.; Az 1940 körül

térképei, illetve az 1930-as csehszlovákiai népszámlálás feldolgozása kulcsfontosságúak voltak az első bécsi döntés és különösen Kassa hovatartozásának eldöntése szempontjából. Ugyanígy a második bécsi döntés magyar alternatívájának kidolgozásában is meghatározó szerepet játszott az intézet. A visszacsatolások után a közigazgatás megszervezésében is nélkülözhetetlenek voltak az ÁTI adatbázisai. Rónai a határmegállapító bizottságoknak is tagja volt.¹⁷³

Az ÁTI 1941 októberétől az akkor megszervezett Teleki Intézet része lett a kolozsvári Erdélyi Tudományos Intézet és a budapesti Történettudományi Intézet mellett. Az intézet ekkortól már a világháború utáni békeelőkészítésre koncentrált, és ezeknek az éveknél az eredménye Rónai András *Közép-Európa atlasza* és a Radisics Elemér szerkesztette adattár.¹⁷⁴

Teleki Pál igen kritikus volt a magyar revíziós propagandával szemben, de pontosan nem határozta meg, hogy akkor milyen kiadványokat is kellene csinálni. Inkább abban gondolkodhatott, hogy az angol, illetve német külpolitikai háttérintézményekhez hasonló szervezetek működése révén létrejöhet egy olyan szakpolitikai háttér, amely tudományos módszerességgel képes megjeleníteni a magyar érdekeket és érveléseket. Ezt szolgálta a Magyar Külügyi Társaság, a Magyar Szociográfiai Intézet, de elsősorban az Államtudományi Intézet.¹⁷⁵ Az ún. Teleki iroda (TESZK) másik funkciója volt a külhoni magyarok támogatását közvetítő szervezetek fenntartása és koordinálása. A következőkben ezt vizsgálom meg.

6.3.9. Szent Gellért Társaság

Mint már többször említettem az egyes országokba különböző társadalmi egyesületek közvetítették a támogatásokat. A Népies Irodalmi

készült térképek listája uo. 62–64. f.

¹⁷³ Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, Magvető, 1996, 355.

¹⁷⁴ Rónai András: *Közép-Európa atlasz*. Budapest, Szent István Társulat-Püski, 1993, 411. [Eredeti kiadás: Balatonfüred-Budapest, ÁTI, 1945.]; *A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből*. I–III. köt., Szerk. Radisics Elemér, Budapest, Gergely, 1946.

¹⁷⁵ A Magyar Nemzeti Szövetség feladata inkább a területvédők, az egyébként is propagandát folytatók integrálása lett, és a hazai revíziós, sérelmi érzület ébrentartása volt, míg a Magyar Revíziós Liga egy ezzel párhuzamos, de sokkal korszerűbb médiaprogram és kultuszépítő mozgalom volt.

Társaság működését a dolgozat következő fejezete tárgyalja. A másik két szervezet részletes történetének megírása nem ennek a dolgozatnak a feladata, de röviden szólni kell róluk.

A *Szent Gellért Társaság* 1920-ban jött létre. A Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz csatolt területeken kívül a romániai Bánság is hozzá tartozott.¹⁷⁶ A társaság elnöke Herczegh Ferenc volt, aki később a Revíziós Liga elnöke lett. Az ügyvezetést egy ideig Eöttevényi Olivér (volt lugosi főispán) végezte, de miután a Magyar Külügyi Társaság ügyvezetője lett, 1922-től Tubán Lajos szerzetes, a szegedi kormány Vallás és Közoktatási Minisztérium-i tanácsosa vette át a vezetését. A napi, titkári ügyeket pedig Fall Endre látta el, aki szintén bánági volt (1920-ig a temesvári kereskedelmi iskola kollégiumának igazgatójaként dolgozott). A húszas évek végén a társaságban betöltött szerepe mellett az Országos Társadalombiztosítási Intézet aligazgatója volt, a harmincas évek végén pedig a Magyar Revíziós Liga ügyvezető alelnöke lett. A szervezet a közvetlen anyagi támogatásokon túl a délvidéki középiskolások részére kollégiumot hozott létre Szegeden (Szent Gellért Internátus). A NIT-hez hasonlóan megróbálta integrálni a délvidéki menekülteket, ezért 1921 augusztusában megszervezték a Délvidéki Otthont, a Magyarországra menekült délvidékiek szerveztét. Ez a Magyar Külügyi Társaság segítségével a Népszövetségi Ligák Uniójának is tagja lett, és a nemzetközi szinten a jugoszláviai magyar sérelmeket tematizálta. Szintén a társaság felügyelte és támogatta a Délvidéki Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületét, továbbá a már az első világháború előtt működött Julián Egyesület munkáját. Ez utóbbi Pécsen kollégiumot tartott fenn és baranyai, boszniai szórványmagyar programokat működtetett.

Valószínűleg a jugoszláviai magyar politikai önszerveződés gyengeségének, a belgrádi diszkriminatív magyarságpolitikának tulajdonítható, hogy a másik két területtel szemben itt a követségi támogatások (a vízumdíjbevételek) nem közvetlenül jutottak el a politikai és intézményi vezetőkhez, hanem Budapesten keresztül. A belgrádi magyar követség még kapcsolatot is csak a harmincas évektől tar-

¹⁷⁶ Az itt közölt áttekintés alapja A. Sajti Enikő: *Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918–1941*. Szeged, Hispánia, 1997, 39–41. A jugoszláviai támogatáspolitikai konfliktusokról: Kende Ferenc: *A magyar betű sorsa Jugoszláviában a két világháború között*. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 1. sz. 105–125.

tott a kisebbségi magyar vezetőkkel.¹⁷⁷ Az is a belső kisebbségpolitika gyengeségére utal, hogy Erdélyhez, illetve Szlovenszókóhoz hasonlóan nem volt a támogatásoknak helyi, központi elosztója, Tubán Lajos, illetve Fall Endre külön-külön közvetítette az egyes egyesületeknek, lapoknak, személyeknek. Így a délvidéki vezetőknek nem is lehetett áttekintésük a Budapestről oda érkező támogatások egészéről. Ezért kevésbé tudták befolyásolni azokat, jobban alá voltak rendelve a Miniszterelnökség II. osztálya döntéseinek.

6.3.10. Rákóczi Szövetség

A csehszlovákiai magyarok magyarországi anyagi támogatásának történetét Angyal Béla dolgozta fel.¹⁷⁸ Az impériumváltás időszakában a Propaganda Minisztérium győri kirendeltsége és a még 1919-ben, a Tanácsköztársaság alatt létrejött Tóth Iroda foglalkozott a felföldi ügyekkel a menekültekből alakult Felvidéki Liga mellett. A helyzet sajátosságaként ezekben a szervezkedésekben 1921-ig dominánsak voltak a magyarbarát szlovák politikusok (döntően František Jehlička/Jehlicska Ferenc és Vojtek Tuka/Tuka Béla) a szlovák és ruszin autonómia törekvéseikkel illetve a közvetlen katonai akciókra való felkészüléssel. A budapesti kormányzati szereplők pedig meg voltak győződve arról, hogy a megszállt területek szlováksága, ha megfelelő jogokat kapna, szívesen csatlakozna újból Magyarországhoz. Ezért a nemzetiségi minisztériumban erre vonatkozólag komoly terveket dolgoztak ki.¹⁷⁹ Az 1921-es támogatáspolitikai és propagandaszervezeti konszolidációig is jelentős támogatás ment a csehszlovákiai területekre, elsősorban a szlovák mozgalmak részére, másrészt a választásokon induló

¹⁷⁷ Hory András emlékirataiban arról ír, hogy 1924–1927 között belgrádi magyar követként nem volt kapcsolatban a vajdasági magyar kisebbségpolitikusokkal, sőt a budapesti külügyminisztérium eltiltotta a délvidéki magyarsággal való közvetlen érintkezéstől. Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte, bev. tan., jegyz. Pritz Pál, Budapest, Gondolat, 1987, 184.

¹⁷⁸ Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum–Lilium Aurum, 2002, 44–55., 75–77., 83–89., 102–105., 205–214. Egy régebbi informatív feldolgozás: Juraj Kramer: *Irredenta a separatismus v slovenskej politike*. Bratislava, SVLP, 1957, 248.

¹⁷⁹ Angyal Béla: *Érdekvédelem...* i. m. 47–49.

magyar pártok finanszírozására. Mindezeket lényegében a későbbi szlovák autonomista politikus, Tuka Béla fogta össze.

Bethlen István bizalmasa, az 1921 elején Magyarországra áttelepülő Rakovszky Iván 1921 májusában dolgozta ki a Rákóczi Szövetség munkatervét. Egyrészt az őslakosokat összefogó, érdekeiket együtt megjelentető intézményben gondolkodott, másrészt az összes csehszlovákiai és magyarországi, felföldi kérdésekkel foglalkozó szervezet integrálására törekedett.¹⁸⁰ A szövetségen belül általános és tót főosztály jött létre. Az előbbi látta el az adminisztrációt, a sérelmek regisztrálását és a kérelmek közvetítését. Sajtóosztálya cseh, szlovák, magyar sajtószemlével és egy szlovák lap budapesti kiadásával foglalkozott. A kultúrosztályhoz pedig az oktatás, a színház és a könyvkiadás ügyei tartoztak. A propagandát a Magyar Nemzeti Szövetség végezte, mert a Felvidéki Liga abba olvadt be, és ott külön osztályt (II/a) alkotott. De a támogatás a TESzK-től továbbra is a Rákóczi Szövetségen keresztül érkezett hozzájuk. A katolikus iskolák támogatását a Vallás és Közoktatási Minisztérium intézte. A protestáns oktatás támogatását a Thököly Szövetség szolgáltatta, amelyet beolvasztottak a Rákóczi Szövetségbe. Az elnök Rakovszky Iván lett, de a kárpátaljai ügyekben Perényi Zsigmondnak volt döntő szava. (Ő a Magyar Nemzeti Szövetség elnöke volt.) A szövetség 21 fős – jobbára szlovák származású – apparátussal működött a húszas évek első felében. (A TESzK felügyelte szervezetek közül itt volt a legszámosabb apparátus.) Feladatkörük sajtószemlék, elemzések készítése, a felföldi kérések közvetítése, valamint az oda szánt támogatások közvetítése volt. A sajtófigyelés havi 20–30 oldalas, gépiratos szemléket jelentett, amelyeket a Miniszterelnökség II. osztálya és a KÜM kapott meg.

Rakovszky Iván 1922 júniusi belügyminiszteri kinevezése után a szövetség vezetését Szinyei Merse István vállalta ideiglenesen, októbertől az ügyeket Perényi, majd az elnökséget Kiszely Gyula (volt késmárki tanár) vette át, a pénzügyi adminisztrációt Papp Antal felügyelte. Szinyei 1923 nyarán visszatért, majd Bethlen és Pataky támogatásával előbb szűkítette az egyesület tevékenységi körét, megszüntetve a sajtószemléket és az MNSZ-nél működő osztályt, majd 1924 májusában javasolta az egyesület felszámolását azzal, hogy a magyar pártok csehszlovákiai Központi Irodája vegye át ezt a feladatot. Ez azonban nem valósult meg, ahogy az ún. Tót Iroda külön működése sem. A Rákóczi

¹⁸⁰ *Amerikai segélyalap* MOL K 437 11–1921.

Szövetség iratait, munkatársainak egy részét és közvetítő funkcióját az 1922-ben alapított Felvidéki Egyesületek Szövetsége (FESz) vette át Juhász Béla volt kassai bíró vezetésével. A 8 személyes apparátus tovább folytatta a lapszemlézést és a kiadványbeszerzést, de ez már teljesen alárendelődött a Miniszterelnökség, illetve az ÁTI igényeinek. A TESzK- elszámolásokban, miközben a FESz-nek folyósították a támogatásokat, továbbra is a Rákóczi Kultúralap számla szerepelt. A FESz új programja, a Hunfalvy Internátus létrehozása volt, a Budapesten tanuló csehszlovákiai magyar diákok számára 1925-ben ez 1931-ig működött.

A felföldi és a kárpátaljai támogatási ügyekben a későbbiekben is Szinyei Merse István és Perényi Zsigmond befolyása volt meghatározó. Maga a Rákóczi Szövetség, illetve utódja Angyal Béla szerint azért sem vált meghatározó nyomásgyakorló csoporttá, mert a szlovák származású munkatársakat bizalmatlanság vette körül, a szlovák és ruszin regionális együttműködés nem jött létre a magyar kisebbségi pártok vezetésével, és olyan fajsúlyos repatriált szakértői és politikusi személyiségeket sem tudtak felvonultatni, mint az erdélyiek.

6.4. A Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának anyagi támogatása

6.4.1. Az átmenet évei 1919–1921

A megszállt kelet-magyarországi területeken 1918-ban a tisztviselői fizetéseket tovább folyósították, egyes helyeken (pl. Udvarhely vármelegyében¹⁸¹) a megszállás közeledtével hónapokra előre utalták. 1919-ben a szegedi kormány több-kevesebb sikerrel megpróbálta tovább folyósítani a járandóságokat.¹⁸² Az 1919. szeptember 30-i minisztertanácsi ülés 5 millió koronát ítél meg az erdélyi minisztériumnak átalányösszegként. Ennek egy részét – kb. 2 millió koronát – a demarkációs vonalon túli magyar intézményeknek juttatták el.¹⁸³ A december 15-i minisztertanács újabb 7 millió koronát utalt ki a Békeelőkészítő Iroda B cso-

¹⁸¹ Paál Árpád naplója, HRM PÁK Ms 7651/330.

¹⁸² Jelentés a szegedi kormány külügyminisztériumának tevékenységéről. MOL K 64 1-1918–1920 vegyes (1919-7.)

¹⁸³ MOL K 27 Mt. jkv. 1919. szeptember 30.

portja és a keleti országrész számára.¹⁸⁴ Az 1920–21-es költségvetésben – éppúgy, mint ahogy a későbbiekben – sem szerepelt külön tételként a határon túli magyarok támogatása. Az elcsatolt területeknek az első évben az Országos Menekültügyi Hivatalon keresztül juttattak jelentősebb összegeket.¹⁸⁵ Az 1920–21. évi állami költségvetésnek a Miniszterelnökségre vonatkozó fejezetében 6 millió koronát különítettek el a menekültek és hontalanok gondozására. Ezen túl a rendkívüli kiadások között az OMH részére 16 millió koronát biztosítottak. Ugyanakkor a Belügyminisztérium költségvetésében a menekült volt vármegyei alkalmazottak segélyezésére 2 millió koronát szavaztak meg. Az intézmény költségvetésében komoly tételt jelentett az informatív szolgálat és a sajtóosztály működtetése (erre 2,5 millió koronát költöttek – míg a Miniszterelnökség dologi kiadásaira 2,7 millió korona jutott). Ugyanígy jelentős volt a külügyi kiadványokra (1,7 millió K) és a külföldi hírszolgálatra (2 millió K) fordított összeg. A Miniszterelnökség, Sebess Dénes, Papp Antal és Bethlen István töredékes levelezéséből arra lehet következtetni, hogy az erdélyi támogatások bújtatására akkor ezeket a költségvetési fejezeteket használták fel.

Sebess a kormánytól kapott 600.000 K támogatáson kívül¹⁸⁶ 1920 tavaszától megpróbált különböző támogatási forrásokat felkutatni. Ilyen volt az a sikertelen törekvése, hogy az 1918 előtti országos alapokból továbbra is folyósítsák a Bocskay Szövetségen keresztül a megszállt erdélyi területekre eső arányos részt. Kérését azzal indokolta, hogy az alapok létrehozásához az elcsatolt vármegyék is hozzájárultak.¹⁸⁷ A Székely Hadosztály vagyonából a bebörtönzött katonák támogatására 1919 nyarán Kolozsvárra kijuttatott 19,5 millió koronányi pénz maradékának elszámoltatását a Pénzügy- és a Honvédelmi Minisztériumokkal szemben a Miniszterelnökség segítségével sikerült elintézni.¹⁸⁸ Az 1916-os román betörés idején elrendelt kiürítés

¹⁸⁴ MOL K 27 Mt. jkv. 1919. december 15.

¹⁸⁵ Az Országos Menekültügyi Hivatal póthiteleiről: MOL K 26 1240-1920-XLII-I/C valamint MOL K 27 Mt. jkv. 1921. március 16.

¹⁸⁶ Az 1920/21. évi állami költségvetésből a Miniszterelnökség utalta ki az összeget a Bocskay Szövetség részére. MOL K 26 XXXIX-9732.

¹⁸⁷ Sebess Dénes levele a miniszterelnökhöz, 1920. augusztus 25. MOL K 26-1262-1921-XXXIX-3290.

¹⁸⁸ A Székely Hadosztálynak még 1919 tavaszán lóvásárlásra kiutalt összeg maradékát a kolozsvári központ segélyekre és oktatási célokra használta

során a Székelyföldről kivont állatállomány eladásából befolyt 20 millió koronát a Minisztertanács erdélyi célokra utalta ki (a Pénzügyminisztériumban az összegből csak 7 milliót találtak).¹⁸⁹ Ezeket a pénzeket más összegekkel együtt Erdélyi Alap elnevezéssel kezelték. A több tíz millió koronás változó nagyságú alapot a Romániához került területeken maradt állami koronakészletek lebélyegzésével és egy Bécsben maradt magyar állami árualap 19 millió koronás összegével gyarapították. Ezek az összegek elsősorban az erdélyi magyar egyházakhoz kerültek az iskoláik fenntartása és újak alapítása érdekében – mint ahogy az állami iskolákat a román állam román tannyelvűvé tette, s ezeket pótolni kellett.¹⁹⁰

A budapesti pénzkezelésre különböző alapokat hoztak létre. A Tanügyi Alap kizárólag a NIT magyarországi tevékenységét (kollégiumok fenntartása, diáksegélyezés) támogatta. A Jótekonysági Alap az első évektől (1920–1923) eltekintve szintén a hazai akciókat finanszírozta. 1920 októberétől 1921 decemberéig a Bocskay Kultúr Alap működött az erdélyi támogatások pénzügyi bázisaként. 1921 márciusában a Pénzintézeti Központ 30 millió koronát helyezett el az alapnak a Magyar Földhitelintézetnél vezetett folyószámláján. (Az intézet jogi osztályát Sebess Dénes irányította.) 1922 januárjától pénzkezelésre az Amerikai Alapot hozták létre. A tételes, nevesített pénzügyi kiutalásokat – a TESZK és a NIT által meghatározott arányokat figyelembe véve – 1931-ig ezen keresztül bonyolították le.¹⁹¹

fel. Az ezzel megbízottakat a Pénzügy-, illetve a Honvédelmi Minisztérium szerette volna elszámoltatni, de a Bocskay Szövetség magának igényelte az összegnek az ellenőrzését. MOL K 26 1920-XXX.

¹⁸⁹ Mt. jkv. 1921. március 22. MOL K 27. Az összeget kártérítésre és a terület gazdasági támogatására fordították. MOL K 437 1921-10-249.

¹⁹⁰ Az alapot Udvarhelyi Dezső, a NIT munkatársa kezelte. 1922-ig 12,6 millió K, 270 ezer osztrák K, 2 400 dollár, valamint román felüljegyzésű bankjegyek és el nem adott áruk 29,41 millió K és 437 000 lej értékben kerültek az alaphoz. Az összeget Budapesten a Pesti Hazai Első Takarékpénztár kezelte, Romániában – az előbbi pénzintézethez tartozó – Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank intézte az alap ügyeit. Később részben ebből az alaphoz vásárolták fel a kolozsvári pénzintézet részvényeinek meghatározó részét. Feljegyzés az Erdélyi Alapba tartozó áruk eladásáról. MOL K 437-1921-2-181.

¹⁹¹ Az alapok iratanyaga a TESZK dokumentumok között található, nevesített tételekként: MOL K 437-10.

1921-ig a budapesti kormányzat és a Bocskay Szövetség abban bízott, hogy a román állam az 1919. decemberi párizsi Kisebbségvédelmi Szerződést betartva folyósítani fogja az egyházak államsegélyét és a felekezeti oktatáshoz szükséges költségeket.¹⁹² Mivel azonban a bukaresti állami támogatás elmaradt, ezt az intézményrendszer fenntartása érdekében Magyarországról kellett pótolni. Ezért 1921. január 27-én a Miniszterelnökségen értekezletet tartottak az elcsatolt területek egyházainak segélyezéséről. A résztvevők megegyeztek abban, hogy nem egyszeri, hanem folyamatos segítségnyújtásra van szükség. Egy-egy településen 30 fő alatt nem érdemes magyar iskolát szervezni, vagy ha működik ott magyar nyelvű állami iskola, azt kell igénybe venni. A segítségek továbbításához diszkrét és megbízható szervezetekre van szükség. Példaként a Julián Egyesületet és a Bocskay Szövetséget említették meg. A határon túlra került területeken célszerűnek látták az egyházakra támaszkodva szervezni a magyar társadalmat, ügyelve a felekezeti konfliktusok elkerülésére. Éppen ezért a Romániához tartozó területek 1910-es népszámlálási és felekezeti adataiból kiindulva határozták meg az egyházak százalékos részesedését a magyarországi támogatásokból. Az erre a célra fordítandó összeg megállapításakor az 1914/15-ben kifizetett magyar állami segélyek Erdélyre eső részét vették alapul.¹⁹³

6.4.2. A támogatások megoszlása területenként és évenként

A magyar állami költségvetésből az 1921/22-es pénzügyi évtől készítettek költség-előirányzatokat Papp Antal koordinálásával. Románia felé a NIT és a kolozsvári központ tett javaslatot, Csehszlovákia vonatkozásában a Rákóczi Szövetség, Perényi Zsigmond és a magyar pártvezetők¹⁹⁴,

¹⁹² *Keleti segélyek külön irányítás alapján.* Keleti Akció MOL P 1077-II. 385–424. Ezt arra alapozták, hogy az erdélyi román vezetők 1920 tavaszáig a nemzeti oktatás ügyét az egyházakra bízva a Monarchia-beli mintákat akarták követni. Az önálló erdélyi román politizálásnak az államigazgatásból történő kiszorításával ez is lekerült a napirendről, és megkezdődött a magyar oktatásügy ellehetetlenítése. Erről bővebben: Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben.* Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1989, 410–412.

¹⁹³ *Előterjesztés a Miniszterelnöknek az elvesztett területek egyházainak segélyezéséről.* MOL K 26-1240-1921. A kifizetési arányokról: Keleti Akció MOL P 1077-II. 385–386.

¹⁹⁴ Itt az előbbieken 1919–1922 közti felföldi támogatásokat nem ismertettem, mert azt részletesen elvégezte Angyal Béla: *Érdekvédelem ...* i. m. 75–78.

4. táblázat A TESzK irányítása alá tartozó, a határon túli magyarság támogatásával foglalkozó szervezetek állami költség-előirányzata 1921–1930 között (ezer egységben megadva)¹

Szervezet neve		1921- 1922	1922- 1923	1923-1924	1924-1925	1925-1926	1926-1927	1927-1928	1928-1929	1929-1930
I. Központ	K ^a	25.950 ^b	18.000	32.000	-	-	-	-	-	-
	P	-	-	-	-	-	40	48	72	72
II. Észak	K	62.555 ^c	14.000	25.000	-	-	-	-	-	-
	P	-	-	-	-	-	28	28	42	48
	ČK	-	5.214	4.800	-	-	5.040	5.040	5.628	6.315
III. Kelet	K	122.000 ^d	10.000	40.000	-	-	-	-	-	-
	P	-	-	-	-	-	75	110	1.690 ^e	120
	L	-	18.000	18.000	-	-	20.559	21.500	23.353	69.535
IV. Dél	K	20 678	12 000	28 000	-	-	-	-	-	-
	P	-	-	-	-	-	44	54	76	76
	L	-	1.320	900	-	-	985	900	1.200	1.520
	D	-	2.180	1.640	-	-	1.375	1.700	1.640	2.307
V. Védelem	K	8.5000	6.000	25.000	-	-	-	-	-	-
	P	-	-	-	-	-	12	18	20	20
	CK	-	1.200	1.200	-	-	960	732	732	732
	L	-	-	-	-	-	456	300	300	300
	D	-	156	156	-	-	225	300	360	360
VI. Összesen I - V.	K	239.684	838.149	6.871.984	25.146.240	22.137.000	-	-	-	-

¹ A táblázatban közölt adatok forrása: 1. A Társadalmi Szervezetek 1921/22. évi összefoglaló számadása. MOL K 437 11-10(2) f. 1366.; 2-3. A Társadalmi Szervezetek Központjának 1922-23. évre, illetve az 1923-24. évre engedélyezett összegek. MOL K 437 11-10(8).; 4. Az 1924. június 6-án tartott értekezlet megállapításai. MOL K 437 11-10(2) f. 1462-1466.; 5-6. Előterjesztés a Társadalmi Szervezetek 1925/26. évi költségelőirányzatáról. MOL K 437 10-1922-1930.; 7-8. Előterjesztés a Társadalmi Szervezetek költségvetési előirányzatáról. MOL K 437 10-1927. f. 680-685.; 9. Társadalmi Szervezetek összehasonlító költségelőirányzata az 1929-30. évre. MOL K 437 9-1929. egyes f. 408-415.

4. táblázat folytatása

Szervezet neve	1921- 1922	1922- 1923	1923-1924	1924-1925	1925-1926	1926-1927	1927-1928	1928-1929	1929-1930
I-IV. területek	10,8 ^e								
% - ban	I. 6,2	2,14	0,46			1,8	2,0	1,7	1,3
	II. 26,0	44,55	43,67			39,8	38,4	24,7	21,6
	III. 50,0 ^f 42,5	31,25	37,2			38,6	40,2	61,8	65,9
	IV. 8,6	10,00	6,8			9,9	11,2	6,9	7,2
	V. 3,5	12,03	11,7			9,7	7,9	4,8	3,7
TESzK ktsv. az állami kltsv-hez %-ban	0,443 ⁱ	0,317	0,794	0,216	0,161	0,194	0,178	0,301	0,367

A táblázatról: A TESzK-nek folyósított költségvetési támogatás 5 intézmény között oszlott meg. A *Szervezetek Központja* címen a Papp Antal vezette Teleki-iroda költségeit számolták el. Ebből fedezték a központi adminisztráció személyi és dologi szükségleteit, a központi könyvtár (kb. 1000 kötet) fenntartását és gyarapítását, a külföldi tájékoztatás egy részét, az ehhez szükséges utazások kiadásait és egyes kiadványok nyomdaköltségét. A központ a táblázatban feltüntetett összegeken túl ún. idegen kiadásként is közvetített alkalmilag kormányzati segélyeket a társadalmi szervezeteknek. Pl. 1925/26-ban 280 000 000 K „saját” költség mellett, a közvetlenül nem az irányításuk alá tartozó intézményeknek 278 000 000 K-t fizettek ki. (Ezen belül a Szociográfiai Intézet 135 millió, a Külügyi Társaság 42,25 millió, a Magyar Nemzeti Szövetség 24 millió koronához jutott, a többi szakértői illetményekre, útiköltségekre utalták ki.) MOL K 437 1925/26-10. Amerikai Segélyalap f. 686. *Észak* a Felvidéket és Kárpátalját, azaz a Csehszlovákiához került területeket jelentette. Itt 1922-ig a Thököly és a Rákóczi Szövetség tevékenkedett, de később egyedül az utóbbi kezelte az ide tartozó segélyeket. *Kelet* címen a NIT kapott támogatást. Területe nem terjedt ki a Romániához csatolt területek egészére. A Marostól délre eső bánági régió a Délvidéket támogató Szent Gellért Társasághoz tartozott. De a húszas évek második felében már találkozhatunk a NIT részletes költségvetésében e területre került segélyekkel is. A táblázatban szereplő összegekben a NIT magyarországi tevékenységének költségei is szerepelnek. A *Dél* támogatásait a Szent Gellért Társaság közvetítette a Bánság és Bácska területén. Rajta keresztül jutott segítséghez a Julián Társaság is, amely elsősorban Horvátországban tartott fenn magyar intézményeket. *Védelem* alatt a Magyar Figyelő Alapnak az egyesületek titkosságát biztosító tevékenységét finanszírozták.

- a K: korona; P: pengő; CK: csehszlovák korona; L: lei; D: dinár. Az átszámításokat 1921-1924 között az évi középárfolyamok alapján, 1924-1930 között a költség-előirányzatokban használt árfolyamokon végeztük.
- b Az összegben az egyesületek központi tartaléka (10 950 000 K) is szerepel.
- c Az összeg a Thököly Szövetség (14 100 600 K) és a Rákóczi Szövetség (48 454 630 K) támogatását együtt tartalmazza. A következő években csak az utóbbi szervezet kapott költségvetési támogatást a TESzK-en keresztül felvidéki segélyezésre.
- d Ez az összeg az Erdélyi Alap részvényvásárlásra kiadott 19 500 000 K-ját is tartalmazza.
- g A Királyhágón innen résznek 190 000 P-t, a történeti Erdélynek 1 500 000 P-t irányoztak elő. Más években csak a NIT részletes (erdélyi) költségvetésében szerepelnek külön az előbbi területek segélyei.
- e A központi tartalékkal (és a nélkül).
- f Az Erdélyi Alap részvényvásárlásra szánt összegével együtt (és a nélkül).
- i A központi tartalékkal és a részvényvásárlásra fordított összeggel együtt.

a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság vonatkozásában a Szent Gellért Társaság tárgyalta a TESzK vezetőjével. Aki pedig előbb a Miniszterelnökség III. illetve 1923-tól II. osztályának vezetőjével (Petri Pál, Pataky Tibor), majd a Pénzügyminisztériummal egyeztetett. 1923–1924-től kialakult egy mechanizmus, és lényegében az előző évi tétéleket vizsgálták felül, bizonyos támogatások elmaradtak, mások új tételként jelentek meg. A különböző helyi igényeket és az oktatásügyben alkalmazott normatív támogatás alapján készült tervezeteket a tagegyesületek véleményezték. A végleges költségvetést a Miniszterelnök hagyta jóvá. Így a kormányzat magyarországi társadalmi szervezeteken keresztül juttatta el támogatását a határon túli magyar intézményekhez.

Az egyes szervezetek támogatásának egymáshoz való arányát megnézve kiderül, hogy a központ rendszeres, a többi tételhez viszonyítva szerény költségvetéssel működött. 1921–1922-ben az előző évből maradt alapok növelték meg ennek a mértékét az összköltségvetésen belül. 1923–1924-ben pedig a külföldre irányuló propaganda csökkenésével és más szervezeteknél a korona/valuta árfolyam esésével, rosszabbodásával magyarázható a szerény részesedés. Sokkal érdekesebb összehasonlítani a felvidéki és az erdélyi segélyek arányát. Az 1930. évi népszámlálások hivatalos adatai szerint a Kárpát-medence kisebbségben élő magyarságának 26,5%-a élt Szlovákiában és Kárpátalján, 55,9%-a Erdélyben (értve ezen a Romániához csatolt területeket) és 17,5% Jugoszláviában. Így igazán furcsa, hogy míg 1921/22-ben 26%/50% a Csehszlovákiába és a Romániába szánt támogatás aránya, addig a következő évben már 44,9%/31,2%, majd 43,6%/37,2%. Még nagyobb a kontraszt, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a Felvidéken ebből az összegből nem támogatták az iskolákat, míg Erdélyben a segélyek több mint 2/3-át ilyen célokra fordították. Papp Antal 1926-ban készült összefoglalójában éppen ezért javasolta az északi részek gazdálkodásának megváltoztatását. Kimutatása szerint a keleti részen a támogatások 90%-a kulturális célokra lett felhasználva, és csak 10% jutott politikai célokra és propagandára. Ugyanez az arány délen 40%/60%, míg északon szinte teljes egészében a politikai és a személyes kiadások emésztették fel a támogatást.¹⁹⁵ Az aránytalanságot az magyarázza, hogy a felvidéki célok-

¹⁹⁵ Papp Antal emlékirata az 1921–1926 közötti munkáról. MOL K 437 10. 684–687. f.

ra kiutalt összegek döntő részét a pártalkalmazottak fizetésére, illetve a szepességi német és a ruszin regionális mozgalmak támogatására használták fel.¹⁹⁶ (A Rákóczi Szövetség kapcsán már volt szó arról, hogy a húszas évek közepéig a magyarországi szakértők úgy gondolták, lehetséges a szlovák nemzeti mozgalmakat a Csehszlovák állam szétszakítása érdekében befolyásolni.) Feltehetően a politikai viszonyok változása következtében, illetve Papp Antal javaslatára 1926/27-ben már majdnem azonos a Felvidékre és az Erdélybe irányuló támogatás aránya. 1928/29-ben pedig a népességi arányánál is nagyobb összegben részesült a Romániához csatolt terület.

Az egyes intézmények támogatási területeit jól illusztrálják az 1923/24. évi részletesebb költség-előirányzatok¹⁹⁷:

1. Szervezetek Központja

Központ személyi és dologi kiadásai	2 M K
Magyar Nemzeti Szövetség átalánya	6 M K
Külügyi Társaság átalánya	4 M K
Bécsi információs iroda	0,5 M K
Külföldi propagandára és nyomdaköltségekre	18,36 M K

2. Rákóczi Szövetség

Budapesti központ	4 M K	
Keleti és nyugati központok együtt		2,9 M Čk
Rutén ügyek (politikai és iskolai)	2 M K	1,32 M Čk
Tót párt	0,6 M K	
Felvidéki sajtó	3,6 M K	0,018 M Čk
Kulturális ügyek és	1,8 M K	0,45 M Čk
Hírszolgálat, futárköltések	1 M K	
Tisztviselői segélyek	1 M K	0,02 M Čk
Társadalmi szervezetek	1 M K	

¹⁹⁶ A csehszlovákiai támogatások részletesebb feldolgozása Angyal Béla: *Érdekvédelem...* i. m. 106–112.

¹⁹⁷ MOL K 437 10. 447. f., 1327–1328. f., 1331. f.

3. *Szent Gellért Társaság*

A budapesti központ kiadása	11,6 M K	Dinár (D)	Lei (L)
Propaganda kiadások (kirendeltség, futárszolgálat)	4,3 M K	0,05 M D	0,04 M L
Sajtószolgálat		0,2 M D	0,15 M L
Délvidéki színészet		0,1 M D	0,07 M L
Egyházi segélyezések		0,5 M D	0,225 M L
Julián Egyesület szükséglete		3,5 M D	
Egyéb társadalmi alakulatok		0,165 M D	0,04 M L
Egyetemi ifjak támogatása	7,3 M K		
Iskolai támogatások		0,35 M D	0,250 M L
Középiskolai internátusok	1,8 M K		
Fiumei iskolák		0,275 M D	
Tanítóképzős növendékek támogatására	0,5 M K		

4. *Népies Irodalmi Társaság*

Budapesti központ	12 M K		
3 egyetemi internátus	28 M K		
Kolozsvári központ költségei	0,5 M K		
4 felekezet elemi, polgári és középiskoláinak támogatása			13,68 M L
Egyházak segélyezése			2,1 M L
Kulturális kiadások (sajtó, színészet, karitatív, missziók, építkezési segélyek)			0,99 M L
Tisztviselői segélyek			0,19 M L
Gazdasági célokra			0,54 M L

Ezekből az egyetlen évre vonatkozó részletesebb kimutatásokból is kiderül, hogy a budapesti központ és a Rákóczi Szövetség elsősorban közvetlen politikai célokat szolgált, míg a Szent Gellért Társaság, de leginkább a NIT a magyar kulturális, egyházi élet támogatását végezte. Meggondolkoztató, hogy ekkor egyedül az utóbbi szervezet támogatott

gazdaságszervezési akciókat. Mivel eddig nem ismert a támogatások országokénti stratégiáját meghatározó hivatalos dokumentum, de valószínűleg ilyenek nem is készültek a Miniszterelnökségen vagy Papp Antalnál, ezért a részletes összehasonlító elemzésre csak az egyes közvetítő intézmények tevékenységének feltárása után lehet vállalkozni. (Ezt a részmunkát Csehszlovákia tekintetében Angyal Béla végezte el, Románia vonatkozásában pedig a következő fejezet ad róla áttekintést.)

Az egy évtized alatt bekövetkezett változásokat az 1932/33-as költségvetési tervzet bemutatásával követhetjük¹⁹⁸:

1. Szervezeti Központ	Összesen 83.000 P
Belső személyi kiadások	6.252 P
Belső dologi kiadások	9.000 P
Központi könyvkiadás	10.000 P
Idegen illetmények	6.020 P
Államtudományi Intézet	15.240 P
Magyar Nemzeti Szövetség	1.680 P
Dunaposta	18.000 P
Augusztatelepi napközi otthon	500 P
Erdélyi Női internátus	500 P
Szilágyi Erzsébet Nőegylet	400 P
Cserkészek külföldi propagandája	400 P
Székely Egyetemi Főiskolai Hallgatók Egyesülete	700 P
Vasúti jegyek illetékére	2.000 P
Vegyes és előre nem látott kiadások	10.308 P
Segélyek	2.000 P
2. Kelet	Összesen: 52,373 M L és 0,722 M P, mindösszesen: 2,6 M P
Egyházi tételek	39.955.000 L
Külön kulturális tételek	1.222.000 L
Párt és sajtó	4.556.000 L

¹⁹⁸ A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942. PRMTKL, Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545.

2. Kelet		Összesen: 52,373 M L és 0,722 M P, mindösszesen: 2,6 M P
Gazdasági tételek		380.000 L
Moldvai akció		150.000 L
Bukaresti népkör		60.000 L
Előre nem látott kiadás		5.000.000 L
Új tételek - iparostanonc otthonok		550.000 L
Buk. Tejellátás a Szf-ről		500.000 L
NIT budapesti központ	61.400 P	
Minerva Biztosító RT. Kolozsvár	70.000 P	
Marosvásárhelyi Keresk. Hitelintézeti garancia	70.000 P	
Kolozsvári Takarékpénztár	400.000 P	
Országos Központi Hitelszövetkezet	78.000 P	
Erdélyi Ref. Egyházker. Építkezési kölcsöntörlesztés	43.000 P	

		Összesen: 5.358 M Čk és 62.240 P Mindösszesen: 982.540 P
3. Észak		
Pártok		2.889.600 Čk
Sajtó		508.000 Čk
Kulturális tételek		334.600 Čk
Gazdasági tételek (szövetkezeti támogatások)		700.000 Čk
Rákóczy Szövetség Beszerzések		26.000 Čk
Vegyes, előre nem látott Kiadások		1.000.000 Čk
Személyi kifizetések	20.040 P	
Rákóczy Szövetség Budapest	30.200 P	
St. L. iroda	12.000 P	

4. Dél	Összesen: 1,468 M D, 0,1 M L, 46.700 P, mindösszesen 200.600 P	
Magyar Párt	270.000 D	
Sajtó	300.000 D	
Kulturális kiadás	465.000 D	
Gazdasági célok	128.000 D	
Hírszolgálat	12.000 D	
Küldöncszolgálat	13.200 D	
Szt. Gellért T. Hírlapok	30.000 D	
Vegyes, előre Nem látott	250.000 D	
Déli Hírlap		84.000 L
Bánáti hírlapok		6.000 L
Vegyes kiadás		10.000 L
Szent Gellért T. Budapest	45.200 P	
Reform. Egyház Folyóirat előfizetés	1.500 P	

Ha az 1923/24-es költségtervet az 1932/33-sal összevetjük akkor a részletezettségen túl¹⁹⁹ a támogatások kb. ötszörös növekedését és a külhoni magyar intézmények működésének átalányszerű biztosítását tapasztaljuk. Új elemként pedig mindenhol jelentős szerepet kapott a gazdasági szövetkezetek szervezésének támogatása.

A legnagyobb szerkezeti változás a *Szervezetek Központjának* (TESzK, Teleki iroda) költségvetésében állt be. A Magyar Külügyi Társaság támogatása elmaradt, de az MNSZ támogatása sem nőtt ötszörösére, csak két és félszeresére.²⁰⁰ A húszas években jelentősnek számító propaganda-költségek ellenben a könyvkiadás révén ötszörösére nőttek.²⁰¹ Új tételként jelent meg az ÁTI költségvetési támogatása, a szomszédországi hírszolgálat fenntartása (Dunaposta) és a repatriáltak létrehozta intéz-

¹⁹⁹ Az 1932/33-as költségterv az itt közölnél jóval részletesebb intézményi bontásban készült.

²⁰⁰ Az 1923/24-es 6 millió K kb. 670 P-nek felelt meg.

²⁰¹ Az 1923/24-es 18,36 millió K kb. 2.052 P-nek felelt meg.

mények támogatása (Augusztatelepi napköziotthon – Bethlen István feleségének szívügye –, Szilágyi Erzsébet Nőegylet, erdélyi női kollégium, Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFE) – kormányzati tisztviselővé lett támogatókkal). Ezen kívül mintegy 4000 pengő útiköltség-térítés is megjelent (Gyárfás Elemér, kolozsvári és budapesti illetékesek utazásai), valamint külső szakértői díjként Szász Zsombor, az angol nyelvterületen is otthonosan mozgó Románia-szakértő havi átalánya (360 P) is ide tartozott. (Emlékeztetőül az ÁTI vezető szakértője, Rónai 1935-ben keresett havi 204 P-t.)

A *csehszlovákiai támogatásoknál*, miközben a pártok támogatása nagyjából azonos maradt, már nem csak kelet- és nyugatszlovénköi központokkal, hanem konkrét havi pártonkénti felosztással számoltak. Ennek alapját a munkatársak fizetése képezte. A Keresztényszocialista Párt esetében 65 fő bérezésével számolhatunk (ezer čk/fő/hó), ez 780 ezer csehszlovák koronát tett ki. (Ezer čk akkoriban egy jó tanítói fizetésnek felelt meg.) A Magyar Nemzeti Pártnak 53 munkatárssal számolva 636 ezer čk-t terveztek. A kárpátaljai Magyar Nemzeti Párt 41 munkaerővel 492 ezer čk támogatással számolhatott, amelyet Korláth Endre osztott szét. Az ukrán-ruszin pártoknak összesen 375 ezer čk volt beállítva, amelyet Siménfalvy Árpád (MNP-i politikus Nagyszöllősen, a visszacsatolás után főispán) és valószínűleg Bródy András közvetített. A Zipser Deutsche Partei (Szepesi Német Párt), Nitsch Andoron keresztül 7 titkár kapott pénzt, évi 84 ezer čk-t. A prágai magyar központi iroda 6 munkatársának fizetése 72 ezer čk-ba került. Gazdasági célokra 1928/29-től volt támogatás. Ebben az évben ez a csehszlovákiai támogatások 3,7%-át, a következő évben 9,7%-át tette ki²⁰², majd 1932/33-ban ez tovább nőtt 12,3%-ra. Így szövetkezeti célokra többet terveztek be, mint az egyik párt támogatása és ezen túl még Tarján Ödön, a vezető csehszlovákiai magyar gazdasági érdekképviselő-szervező is kapott egy komoly havi továbbosztandó ellátmányt.²⁰³ A másik fontos változás, hogy az 1923/24-es 18 ezer čk-s és 400 P-s sajtótámogatáshoz képest 1932/33-ban a *Prágai Magyar Hírlapra* 340 ezer čk-t (20 munkatárs), a *Pozsonyi Hírmondóra* 120 ezer čk-t (10 munkatárs) és a *Szepesi Magyar Hírlapra* 48 ezer čk-t terveztek be. (Ez akkor 87 ezer pengőnek

²⁰² Angyal Béla: *Érdekvédelem...* i. m. 65. [3. táblázat A csehszlovákiai magyar intézmények költségvetése 1921–1930 között.]

²⁰³ 22. tétel: G N [?] szövetkezet – 400 ezer Ck, 23. tétel: Szövetkezetek létesítése – 300 ezer čk 2. pengő tétel: T[arján] Edmund havi 680 P, évi: 8.160 P

felelt meg.) Ugyanakkor csökkent a kulturális támogatások összege, de ekkor már ide sorolták az egyházi támogatásokat és Perényi Zsigmond kártpátaljai rendelkezési alapját is.²⁰⁴ Ezen belül a legfontosabb az akkor alapított beregszászi internátus támogatása, 2 munkatárssal, évi 24 ezer čk-val. Ugyanis ez volt az egyetlen magyar kollégium Kárpátalján. Itt, az északi támogatásoknál is megfigyelhető a „vegyes, előre nem látható” kiadások bőséges betervezése. Ebben az esetben 1 millió čk-val számolnak, amely biztosan egyfajta alkualap lehetett azon túl, hogy lényegében szabad felhasználást biztosíthatott Pataky és a ME II. osztálya számára.

A jugoszláviai támogatások esetében a legnagyobb változást abban láthatjuk, hogy kisebb lett a budapesti központ költségvetése (az egésznek 25%-a) és eltűntek a húszas években még meghatározó propaganda, illetve a diákmenekülteket befogadó intézmények támogatására szánt összegek. Ugyanígy az egyházi támogatás is eltűnt. Ezzel szemben az éves keret 22,8%-át már a jugoszláviai magyar oktatási támogatások tették ki.²⁰⁵ Teljesen új tételnek számított a Magyar Párt támogatása, amely az éves keret 13,7%-át jelentette, és sajátosan ennek kétharmada egyes személyek havi ellátmányaként jelent meg.²⁰⁶ Ennél valamivel nagyobb arányban, 17%-kal tervezték a sajtót támogatni. Segélyezett napilap volt az újvidéki *Reggeli Újság*, a (romániai) temesvári *Déli Hírlap* és a lendvai *Muravidéki Újság*. A pénzek délvidéki közvetítése két személyre szűkölt le. Tubán Lajos a Szent Gellért Társaság ügyvezetője továbbította a gazdasági és jórészt a kulturális támogatásokat, míg A. (feltételezhetően Andreé [Árvai]) Dezső, az újvidéki *Reggeli Újság* főszerkesztője, a politikusok, a sajtó és az egyetemi hallgatók felé volt a bizalmi kapcsolat.

A romániai támogatásoknál is eltűntek a magyarországi diáktámogatások és a tisztviselősegélyek a harmincas évekre. (De megjelent a budapesti Külföldiek Otthona szállás és a nyári továbbképzési program.) Itt

²⁰⁴ 450 ezer čk-ról, 334 ezerre. Egyházi támogatást kaptak a 16. tétel pozsonyi Orsolya Rend – 14 ezer čk, a komáromi Katolikus menza és teológia – 22 ezer čk, a losonczi Református Teológia – 25 ezer čk, magyar evangélikus egyház-községeknél – 16 ezer čk.

²⁰⁵ Egyetemi hallgatók támogatása – 178 ezer D, Nagybecskereki középiskola – 150 ezer D, zágrábi tanítójeleöltek – 54 ezer D, analfabéta kurzusok – 40 ezer D, fiumei iskola – 18 ezer D, evangélikus iskola – 10 ezer D.

²⁰⁶ Havi általánként: St. D. [Streliczky Dénes] – 3500 D, Hazabölcse [Deák Leó] – 4000 D, B P K [?] – 2000 D, Kalocsai Imre [?] – 6000 D, Újvidék – 3000 D, Belgrádi központi iroda – 4000 D.

a legmagasabb az oktatási támogatások (51%) és a gazdasági tranzakciók szerepe (23,7%). Ez utóbbi azért is jelentősebb, mint a csehszlovákiai (12,2%) vagy a jugoszláviai (5,4%) szövetkezetek, gazdakörök létrehozását célzó támogatások aránya, mert Erdélyben banki, nagyvállalati akciókról volt szó.²⁰⁷ Itt a lejben megadott gazdasági tételek valójában a mezőgazdasági és az iparostanonc-képzést támogatták.²⁰⁸ Az oktatási támogatások az egyházi iskolarendszer fenntartását célozták. De ezenkívül a magyar egyházak külön támogatásban (5,7%) is részesültek, ami a másik két régióban nemigen működött, vagy a magyarországi azonos felekezet támogatta külföldi testvéreit.²⁰⁹ A tervezett párttámogatás (1,896 millió lej) 2,6%-át tette ki a tervezett összköltségvetésnek, ezzel szemben 2,66 millió lejt állítottak be sajtótámogatásként, amely kapcsán már a tervezet készítője is jelezte, hogy az egyik tétel „nem reális” egy másik tétel pedig egy nem létező lapcím volt.²¹⁰ Az Országos Magyar Párt támogatása esetében a csehszlovákiai gyakorlatot követve a munkatársak havi ellátmányával számoltak. (Ez összesen 158 főnek jelentett havi ezer lejes honoráriumot, ami kb. 35 pengőre jött ki és még a romániai viszonyok között is egy nagyon gyenge félállásnak volt tekinthető.)²¹¹

²⁰⁷ Minerva Biztosító Rt – 70 ezer P, Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Hitelintézet garancia – 70 ezer P, Kolozsvári Takarékpénztár – 400 ezer P, Országos Központi Hitelszövetkezet – 78 ezer P, Erdélyi Református Egyházkerület építkezésének törlesztése – 43 ezer L.

²⁰⁸ Erdélyi Gazdasági Egylet – 200 ezer lej, EGE vándor gazdasági előadások – 50 ezer lej, EGE gazdasági iskola – 130 ezer lej, Római katolikus iparos-tanoncotthon: Marosvásárhely, Arad, Temesvár, Brassó, – 450 ezer lej, Székelykeresztúr-i református iparitanonc-otthon – 100 ezer lej.

²⁰⁹ Ferences rend – 250 ezer lej, Piarista rend – 220 ezer lej, Katolikus Népszövetség – 25 ezer lej, Erdélyi római katolikusok, külön célokra – 1 M lej, Királyhágómelléki Református Egyházkerület nyugdíj és központi segélye – 700 ezer lej, Temesvári református egyház – 35 ezer lej, Unitárius Egyház külön segélye – 1,2 M lej, Temesvári evangélikus egyház – 65 ezer lej,

²¹⁰ A *Keleti Újság* – 1,2 M lej támogatásáról van szó. További támogatások: Balogh Arthur – 100 ezer lej, *Ellenzék* – 400 ezer lej, *Magyar Kisebbség* – 150 ezer lej, Magyar Nép – 300 ezer lej, Erdélyi Magyar Szó – 360 ezer lej, [ilyen címmel csak 1939–1940-ben jelent meg egy baloldali hetilap Kolozsvárt, valószínűleg az 1931-ben induló nagyváradi Erdélyi/Magyar Lapok elírásáról lehet szó], Pásztortűz – 100 ezer lej, Erdélyi Múzeum – 50 ezer lej.

²¹¹ Balogh Arthur havi több mint 8 ezer lej (330 P) ellátmánya beszámítva a nemzetközi kapcsolattartás költségeit is egy magasabb beosztású magyarországi szakértő fizetésének felelt meg.

5. táblázat A Társadalmi Szervezetek Központja által kezelt források 1921–1932 között (pengőben ill. %-os megoszlásuk)²¹²

Év	Központ		Észak		Kelet		Dél		Védelem		Összesen ²¹³
1921/22.	108.205	6,6	482.265	29,1	863.140	52,2	50.381	3	105.145	9,1	1.654.186
1922/23.	37.923	3,3	651.852	56,3	199.674	17,2	49.312	4,3	219.348	18,9	1.158.109
1923/24.	12.202	1,4	372.695	44,3	152.896	18,2	136.756	16,3	166.129	19,8	840.678
1924/25.	23.021	1,5	830.293	51,9	425.278	26,5	166.872	10,1	161.688	10	1.607.152
1925/26.	44.667	2,4	991.323	54	451.552	24,6	163.695	8,9	185.368	10,1	1.836.605
1926/27.	52.517	2,7	975.512	49,2	554.515	28	201.757	10,1	198.326	10	1.982.627
1927/28.	72.365	2,1	896.090	25	2.165.675	60,4	258.408	7,1	201.407	5,4	3.593.945
1928/29.	91.121	2,1	1.103.554	25,8	2.600.378	60,8	186.547	6,7	197.256	4,6	4.278.856
1929/30.	89.490	1,9	1.153.028	25,2	2.872.029	62,8	213.313	4,6	251.529	5,5	4.579.289
1930/31.	100.696	2,2	961.312	19,8	3.496.392	72,2	288.651	5,8	-	-	4.847.051
1931/32.	84.102	1,9	776.204	17,8	3.200.047	73,9	271.611	6,4	-	-	4.331.964
Összesen	716.359	2,3	9.194.128	29,9	16.981.576	55,3	2.087.303	6,8	1.731.196	5,7	30.710.562

²¹² A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942 PRMTKL, Papp Antal hagyatéka, Iratok V/545. A Szövetségi Központ kisebbségi könyvtárára és a Népies Irodalmi Társaságra vonatkozó iratok 1921–1942

²¹³ Az eredeti papírkorona összeg: 1921/22: 205.516.901; 1922/23:704.371.898; 1923/24:7.520.599.654; 1924/25: 23.593.306.059; 1925/26: 23.231.557.093;

A táblázat Papp Antal összefoglalója a TESzK által kezelt összegekről, tehát, míg az előbbi táblázatokban elfogadott költségterveket használtunk, itt a ténylegesen *felhasznált források* szerepelnek.²¹⁴ Ebből illetve a pengőre való átszámításkor Papp által használt kerekítésekből adódnak a számbeli eltérések. A költségek területi arányai és időbeli változása ugyanazt a dinamikát mutatja. De sokkal élesebben látszik a délvidéki támogatások aránytalan volta: míg a külhoni magyarok 17,5%-a élt Jugoszláviában, addig a támogatásoknak csak 6,8%-a ment a régióba. Miközben a – budapesti központok és a kémelhárítás költségeit is beszámítva – a csehszlovákiai és a romániai magyar támogatások arányba voltak a kisebbségi magyarságon belüli részarányal. (Csehszlovákia 26,5% – 30%-os támogatási részesedés, ugyanez Románia esetében 55,9% – 55,3%, de ehhez még a Dél-i támogatás Romániára eső részét is hozzá kell számítani. Ez tovább csökkenti a tényleges jugoszláviai támogatási arányt.)

6.4.3. A támogatások helye az állami költségvetésben

A kormányzati támogatások arányát az adott év állami költségvetésében óvatosan kell kezelnünk, mert a bemutatott adatok csak a TESzK-en keresztül folyósított összegekre vonatkoznak. Az esetleges viszonyításokhoz célszerű más költségvetési tételekkel összehasonlítani a támogatások arányát. A Külügyminisztérium éves költségvetéséhez viszonyítva a TESzK támogatása 10–35% között mozgott, az Országgyűlés költségeinek 1921/22-ben több mint hétszerese, a következő évben a háromszorosa, majd 1929-ig durván fele volt. Ugyanez a tendencia figyelhető meg, ha a Vallás- és Közoktatási Minisztérium költségvetésével vetjük egybe az összegeket: 1921/22-ben a minisztérium költségvetéséhez viszonyítva 14,2%, 1922/23-ban 7,16%, 1923/24-ben 1,54%, 1927/28-ban 1,7%, majd 1928/29-ben 2,5% ez az arány. (Az utolsó adat sem cáfolja az előző tendenciát: ebben az évben – egyszeri alkalommal – 1,5 millió pengővel növelték meg az erdélyi támogatások összegét egy később tárgyalandó gazdasági akció lebonyolítása érdekében.) A Nemzeti Kisebbségek Minisztériuma elenyésző összeget kapott a költségvetésből:

²¹⁴ Azért tartom fontosnak mindkét évtizedes összefoglaló tábla közlését, mert az első az adott évenkénti forrásokból lett összeállítva, míg ez utóbbi egy mélyebb, Papp Antal által végzett összegzés végeredménye, amelynek az előszámítási forrásait nem ismerjük.

1921/22-ben 1 millió koronát, majd 1923/24-ben 200 ezer koronát szavaztak meg az intézmény működtetésére.²¹⁵

A támogatásra fordított összegek reálértékének változását mutatja a korona – illetve pengőösszeg – átszámítása aktuális árfolyamon svájci frankra. Így három időszakot lehet elkülöníteni. Az első három évben, 1921-től 1924-ig évi 5,6/4,6/5,4 millió svájci frankot tett ki a TESzK költségvetése. Az ezt követő két évben a támogatás értéke 1,6/1,8 millió svájci frankra csökkent. Majd 1926-tól emelkedő tendencia tapasztalható: 1926/27-ben 2,4 millió; 1927/28-ban 2 millió; 1928/29-ben 3,6 millió; 1929/30-ban 4,7 millió svájci frankot tett ki a támogatások értéke. Az első szakaszban teremtették meg a magyar kisebbségi intézményrendszer alapjait (iskolahálózat, politikai pártok, független állások létrehozása). A következő két év a magyarországi gazdasági konszolidáció időszaka volt. A pengő bevezetése után stabilizálódik a költségvetés, és az utolsó évek nagyarányú támogatásnövekedése a rendkívüli számlán folyósított és gazdasági célokra fordított egyéb kiadások bővüléséből adódott.

A TESzK létrejötte előtt az állami költségvetés egyes tételeiben bújtatták el a szomszédos országokba folyósított támogatásokat. A központ létrejöttékor Bethlen a Magyar Kultúregyletet jelölte meg a TESzK-nek szánt támogatás pénzügyi háttereként. Ilyen néven azonban nem sikerült nyomára bukkannom semmilyen költségvetési támogatásnak. Az 1923/24-es pénzügyi évben az egész összeg egy pénzügyminisztériumi számláról került a TESz Központhoz. A támogatás 1924–1930 közötti forrásairól tudunk áttekintést adni. Ez a Miniszterelnökség, a Külügyminisztérium és a Pénzügyminisztérium tartalékalapjában volt elrejtve, illetve a ME II. osztálya (Pataky Tibor) felügyelte: „Idegenbe szakadt magyarok” számla, ehhez jöttek a vízumdíj-bevételek.

1924. június 6-án a TESzK 1924/25. évi költségvetési tervezetéről tartottak értekezletet.²¹⁶ A szükséges összeg fedezésére – Kánya Kálmán javaslatára – a szomszédos országok magyar követségeinek a saját kiadásaik fedezése után megmaradó jövedelmét tervezték be (Prága, Bukarest, Belgrád). Ez a bevétel elsősorban a vízumdíjkból származott. A prágai és a bukaresti követségek az addigi megbízottaknak adták át havonta a segílyt. A belgrádi követségről megbízható sze-

²¹⁵ A költségvetési adatokat lásd az egyes évek *Statisztikai Évkönyveiben* és *Törvénytárjaiban*.

²¹⁶ Az értekezlet összefoglalója: MOL K 437 10. 1462-1466. f. Az előző év pénzügyi támogatására vonatkozólag is itt található utalás.

mély hiányában Budapestre került a valuta, és innen osztották szét. A diplomáciai képviseltek a folyósított összegeket nem számolták el a pénzügyi tárca terhére, a Budapestre érkező számadások ezek levonásával készültek. A további hiányzó összeget (1924/25-ben az egész támogatás 40%-át) a Miniszterelnökség, a Pénzügyminisztérium és a Külügyminisztérium biztosította az e célra megemelt rendelkezési alapokból és átalány-előirányzataikból. Ennek értelmében a Pénzügyminisztérium azon számláját, ahonnan az előző évben is finanszírozta a TESzK-et, 100 000 aranykoronával (AK), a Miniszterelnökség rendelkezési alapját 150 ezer AK-val, a szintén ide tartozó nemzetiségi rovatát 80 ezer AK-val, valamint a külföldön élő magyar állampolgárok gondozására előirányzott összeget 220 ezer AK-val emelték meg. A Külügyminisztérium rendelkezési alapját is növelték 200 ezer AK-val. A további hiányzó 100 ezer AK-t üzemi bevételekből kívánták biztosítani. Ez az értekezleten elfoglalt azon állásponthoz kapcsolódott, hogy a határon túli magyarság támogatását az állami költségvetéstől független forrásokból kell biztosítani.

Ennek megvalósítására három javaslat került szóba. Az egyik lehetőség az állami tulajdonban lévő RICO Rt. részvényeinek megszerzése lett volna. Egy másik javaslat a hatósági lisztellátás megszűnte után feleslegessé váló állami tulajdonú zsákok megszerzése révén egy zsákkölcsönző vállalat létrehozása volt. A harmadik elképzelés szerint az egységes középiskolai könyvkiadás kiadói jogát kellene a Külügyminisztérium tulajdonában lévő Oriens Rt. számára megszerezni. A tervek közül egyik sem valósult meg, a támogatás a következő években is az állami költségvetést terhelte. A követségekről származó támogatások aránya ezekben az években 37–50% között mozgott. Az éves valutaszükséglet csehszlovák korona részének általában 1/5-ét a prágai követség, a lejnek 2/3-át a bukaresti követség, a dinárnak pedig 80%-át vagy egészét a belgrádi követség teremtette elő.²¹⁷ A kormányzatai szervek közül 1927/28-ig a Miniszterelnökség 30–34%-át adta a támogatásoknak, majd ez az arány 1929/30-ra a felére csökkent. A Pénzügyminisztérium részesedése is folyamatos csökkenést mutat: 1924/25-ben még 7,14%, míg az évtized utolsó évében már csak 3,1%. A Külügyminisztérium 1924/25-ben a támogatások 14,2%-át biztosította, három év múlva már 29,9%-ot (a csehszlovákiai és a romániai

²¹⁷ Amerikai Segélyalap. MOL K 437 1925/26–10 686. f.

választási kiadások miatt, amelyek magyar képviselőjelöltjeinek költségeit ez az intézmény finanszírozta), majd 1929/30-ban ez visszaesett 9,4%-ra. Ez utolsó évben és 1927/28-ban az említett intézmények mellett a TESzK éves költségvetésének több mint 11%-át a Kivándorlási Alap adta.

A határon túli magyarok támogatását tehát nem tudták a költségvetésen kívüli forrásokból előteremteni. A követségekről érkező összegek is csak annyiban voltak ilyen források, hogy azokkal nem számoltak el a Pénzügyminisztérium felé, hanem az adott országban továbbadták a kijelölt személyeknek. A követségeken maradt vízumdíjak döntően a csehszlovákiai, romániai és jugoszláviai magyaroktól származtak, hiszen leginkább ők utaztak Magyarországra. Tehát magyarországi támogatásuk egy részét saját maguk finanszírozták.

A kifizetéseket Románia vonatkozásában az Amerikai Segélyalap könyvelésében vezették. A határon túli megbízottak részletes elszámolásokat készítettek, és ezeket a NIT megbízottai félevenként rendszeresen megtekintették. Papp Antalt, a TESzK-et a Pénzügyminisztériumi Központ vagy más magyarországi pénzügyi ellenőrző szerv nem vizsgálta. Ellenben a Miniszterelnökség II. osztálya félevenként felülvizsgálta a könyvvitelt. Az egyesületek pénzügyi adminisztrációját pedig Papp Antal ellenőrizte, hiteles könyvvizsgálóval ellenjegyezve.²¹⁸

6.5. A Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályáról

A külhoni magyarok ügye a két világháború közti kormányzati munkában a *Miniszterelnökség II. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának* feladatkörébe tartozott.²¹⁹ A Külügyminisztérium és a követségek magyar-ságpolitikára való befolyása csak a harmincas években nőtt meg.²²⁰

²¹⁸ A részletes elszámolásra és ellenőrzésére jó példa: *A Jótékonyági Alap kifizetéseinek számadása 1921/22. évre.* MOL K 437 1921-10.; A helyszíni elszámolásra: *Endes Miklós jelentése a Bocskay Szövetség 1921/22. évi erdélyi kiadásairól.* MOL K 437 10. 11-18. f.

²¹⁹ Az osztály irataiból ad közre válogatást: *Magyarok kisebbségben és szórványban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai 1919-1944.* Főszerk. Romsics Ignác, Budapest, TLA, 1995, 732. Az osztály intézménytörténetét megírta Romsics Ignác a kötet előszavában 1-7.

²²⁰ A Külügyminisztériumban a szomszédországi követségek kiemelt

De stratégiai kérdésekben alapvetően akkor is a mindenkori miniszterelnök, a folyó ügyekben pedig az osztályt 1921-től 1944-ig vezető Pataky Tibor határozta meg a prioritásokat, amelyeknek persze igazodniuk kellett az ország kisantant-, német- és olaszpolitikájához.

Mint arról már volt szó, az osztály az első világháború előtt is működött. 1911-ben új osztályt hoztak létre a Miniszterelnökségen, III. Kisebbségi elnevezéssel „az idegenbe szakadt magyar

fontossággal bírtak. Ezt jól mutatja egyrészt a követségek létszáma (1922-ben Bukarestben 22 fő, Belgrádban 16 fő, Prágában 25 fő, Bécsben 61 fő [közös ügyek felszámolásának munkája miatt] dolgozott, addig Párizsban 14, Berlinben 12, Rómában 9 fős követségek működtek. Pritz Pál adatközlése a Hory András emlékiratához készült jegyzetanyagban: Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. i. m. 436.

Fontos volt a kiküldött diplomaták külügyminisztériumi és diplomáciai elismertsége is ezeken a követségeken. A külügyi iratanyagból jól nyomon követhető a magyar kisebbségre vonatkozó fontos döntéselőkészítő anyagok színvonala révén a diplomaták felkészültsége. Románia esetében, ahol 1921. július 5-től működött követség, Hory András ügyvivő, majd első beosztott összefoglaló jelentései 1924-ig, majd Magyary Antal ügyvivőként, illetve 1929-től 1934-ig követként írt helyzetképei nagyon színvonalasak. Az őt követő követ Bárdossy László (1934–1941) valószínűleg a nemzetközi helyzet megváltozása miatt is már sokkal inkább a nemzetközi viszonylatokra koncentrált és a romániai magyar kisebbségpolitikuskokat is folyamatosan, önállóan instrualta. A kolozsvári útlevelekirendeltség (1922–1928), majd konzulátus szerepe egyáltalán nem szűkült le a romániai magyarok utazásának adminisztrálására, hanem folyamatosan küldték Bukaresten át a Külügyminisztérium számára az információs jelentéseket. Itt Aichhorn Richárd és Dávid Mihály anyagait lehet kiemelni. Belgrádban 1922 áprilisától működött a követség, de ott – sem a kisebbségi ügyekben Bukarestben igen aktív Hory András, sem Forster Pál (1927–1929) követek számára nem volt központi kérdés a délvidéki magyarság ügye. Az őket követő Alth Waldemár (1929–1938) és Bakach-Besseney György (1938–1941) is elsősorban a kisantant fellazításával foglalkoztak. Az 1920-tól működő prágai követség munkáját elsősorban a Magyarország elszigetelésén dolgozó csehszlovák diplomácia ellensúlyozása, az arról való tájékoztatás határozta meg. A csehszlovákiai magyar politikusok arra törekedtek, hogy önállóan tarthassanak kapcsolatot a budapesti illetékesekkel. A követségekről és a személyi állományról: Pritz Pál: Függelék. In *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Vál., szerk., jegyzetek Pritz Pál, Budapest, Akadémiai, 1994, 430–494. [1918–1945 közti magyar követségek és konzulátusok története, a vezető diplomaták, konzuli képviselvezetők biográfiája.]

állampolgárok gondozására és az egyházi, elsősorban a nemzetiségi egyházak ügyeinek intézésére”²²¹. A következő évben módosították az új osztály feladatkörét, így a külföldön élő magyarok ügyeivel a III., a hazai nemzetiségekkel pedig a II/a osztály foglalkozott.²²² 1918 novemberében Jászi Oszkár irányításával külön nemzetiségi minisztérium jött létre.²²³ A Tanácsköztársaság után 1919 őszétől a magyarországi nemzetiségek és az elcsatolt területeken maradt magyarok ügyeivel – erről is volt már szó – egyszerre több minisztérium is foglalkozott: a Külügyminisztérium, a Propaganda Minisztérium, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium, a német kisebbségi politikus, Bleyer Jakab vezette Nemzetiségi Minisztérium, a Miniszterelnökség III. osztálya, valamint a Bethlen István vezette ún. Erdélyi Minisztérium, amely döntően a béke-előkészítésen dolgozott. Ez utóbbi csoport két meghatározó tagja, Bethlen István bizalmasai, Jancsó Benedek és Sebess Dénes 1920 tavaszán vették át az erdélyi magyarokkal való kapcsolattartás feladatait. Közben a Nemzetiségi Minisztérium Tót Főosztálya szervezte a felföldi kapcsolatokat és akciókat.²²⁴ Ezenkívül még ugyanezt a funkciót próbálta ellátni a Felvidéki Liga és a Központi Tót Iroda is. De míg ez utóbbi döntően katonai akciókra készült és a terület visszafoglalására, addig a minisztériumban autonómiaterveket dolgoztak ki a felföldi szlovákság és ruszinság megnyerése érdekében.

A kormányzati intézményrendszeren belül előbb 1919 decemberében megszüntették a Propaganda Minisztériumot. Az addig a hazai nemzetiségekkel foglalkozó miniszterelnökségi III. osztályhoz került a hazai propaganda ügye is. Ezután ez az osztály volt illetékes a megszállt területeken élő magyarok, illetve a régebben is külföldön élő magyar állampolgárok ügyeiben; a meg nem szállt Magyarországon nemzetiségeinek problémáiban; a szociálpolitikai kérdésekben; az egyházjogi ügyekben.²²⁵ 1921 áprilisában megszüntették a külön

²²¹ Szücs Miklós: *A Miniszterelnökség levéltára (1867–1944)*. Budapest, Levéltárak Országos Központja, 1958, 14.

²²² Uo.

²²³ Szarka László: A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium működése 1918 októberétől 1919 márciusáig. In *Sfârșit și început de epocă. Korszakvég – korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*. Szerk. Cornel Grad, Viorel Ciubotă, Zalău, Lekton, 1998, 355–370.

²²⁴ Angyal Béla: *Érdekvédelem...* i. m. 47–51.

²²⁵ MOL K 26 1240–1920–LXIII. Idézi Romsics Ignác: *Előszó...* i. m. 2.

nemzetiségi minisztériumot, és feladatkörét az eddig is részben ezzel foglalkozó Miniszterelnökség III. osztálya kapta meg, a propaganda és a szociálpolitika más osztályhoz került. Ugyanekkor (1921. április 12-én) az osztály elnevezése is megváltozik. Új elnevezése: II. Nemzetiségi és Kisebbségi Osztály – a hazai nemzetiségek és a kisebbségi magyarok mellett még egyházi kérdések tartoztak ide. 1921-ben Petri Páltól Pataky Tibor vette át az osztály vezetését.²²⁶ Az osztálynak nem tartoztak a hatáskörébe a burgenlandi magyarság és – 1927 márciusától – a külföldön élő magyar állampolgárok ügyei.²²⁷

A húszas években 7–9 fő, majd a következő évtizedben 17 munkatárs dolgozott az osztályon. 1939-re az előbb említett fogalmazói létszámon túl még 18 kisegítő munkatársa volt az akkor kettévált egységnek. Az osztály munkatársainak egy része már 1919 előtt is ezzel a kérdéssel foglalkozott. Ilyen volt például Margitai József, Csathó András vagy Mikó Tibor. A húszas években az osztályon dolgozott Oszwald György, aki a negyvenes évekre Pataky helyettese lett, Kovrig Béla, későbbi neves szociálpolitikus, és Ottlik László. Mások a határon túlról, vezető pozícióból kerültek át, és itt végeztek szakértői munkát, mintegy folytatva kinti munkásságukat. Közülük Grandpierre Emilt

²²⁶ Dr. Petri Pál 1881-ben született Budapesten. Édesapja Petri Elek, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke volt. Érettségi után jogi tanulmányait Berlinben és Lausanneban végezte. 1904-től a Miniszterelnökségen gyakornok, segédfogalmazó. Ugyanekkortól a Julián Egyesület munkatársa. A Miniszterelnökségen egyházi és nemzetiségi kérdésekkel foglalkozott. 1911-től segédtitkár, majd 1912–1917 között a III. Nemzetiségi osztály vezetője. 1916-ban a háborúból betegen tért vissza, a Hadigondozó Hivatal egyik megszervezője lett. 1918. november 30-tól miniszteri tanácsos, 1919 őszén a ME II. (propaganda) osztályának vezetője, 1922-től kisgazdapárti képviselő. Ugyanezen év júniusától a VKM államtitkára, a nem katolikus ügyek és a népoktatás felelőse.

²²⁷ Romsics Ignác: Előszó... i. m. 4. Az osztály feladatkörének nyilvános leírása: „A nyelvi kisebbségek védelmére vonatkozó a trianoni békeszerződésben (54–60. cikkek) a magyar államot terhelő kötelezettségek végrehajtása. A kisebbségi kormánybiztosok és szakreferensek működésének irányítása és ellenőrzése. A gör. kel. szerb egyház ügyei a vallás- és közoktatásügyi minisztériummal egyetértőleg. Thököly Száva-féle alapítványok ügyei. Általános, az egész kormányzatot érintő egyházi kérdések. A békeszerződés végrehajtására alakított bizottságokban a miniszterelnökség képvisellete. Állami határkérdések. Az idegenbe szakadt magyar állampolgárok nemzeti gondozására vonatkozó ügyek a külügyminisztériummal egyetértőleg.” Tiszti név- és címtár. Budapest, 1927. 15.).

és Flachbarth Ernőt kell kiemelni. Az osztály zöme azonban a háború után szocializálódott, és ha nem is Magyarországon született, de itt végezte az egyetemet. Ezek közül Pásint Ödön, Szabados Mihály, Ónody Olivér, Makkai László, ifj. Grandpierre Emil életpályájáról tudhatunk a legtöbbet.²²⁸

A külföldi magyarokkal kapcsolatban egyrészt napi operatív munkát végeztek: kapcsolattartás, egyes ügyek közvetítése. Másrészt tanácsadói szerepkört kívántak betölteni és bizonyos témákban összefoglalókat készítettek vagy közvetítettek egyes személyektől vagy társadalmi szervezetektől. Irattermelésük jelentős része statisztikai és információs háttéranyagokból állt.²²⁹

Az osztály munkájának feldolgozása a töredékes iratanyag ellenére²³⁰ a két világháború közti magyarországi nemzetiségi, egyházi, szomszédsági, magyarságpolitikát egyaránt felölelné. Erre csak egy a téma szakértői által készített tanulmánykötet vállalkozhatna. Itt a következő fejezetben arra teszek kísérletet, hogy az osztály romániai magyarsággal kapcsolatos tevékenységét a kezelt ügyek tipologizálásával felvázoljam.

²²⁸ Grandpierre Emil hivatalosan nem volt alkalmazva, de véleményező és tanácsadó szerepe volt az erdélyi ügyekben és különböző eseti ügyek elintézésére is megbízásokat kapott. Flachbarth Ernő szepességi szász származású magyar politikus az osztályon dolgozva vált a nemzetközi kisebbségvédelem és a kisebbségi jogok elismert szakértőjévé. Pásint Ödön pályáját Nóvé Béla dolgozta fel: Hivatása: kisebbségmentő. Pásint Ödön pályaképe. Kriterion, Kolozsvár, 2012, 243. Szabados Mihály: *A miniszterelnökség nemzetiségpolitikai osztálya és az Erdélyi Külön Szolgálat munkájáról*. Visszaemlékezés, kézirat, 1987, 14. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteménye, Kolozsvár, K 12. Ónody Olivér: *A Miniszterelnökség és annak régi nemzetiségpolitikája. Valóság*, 1997. 4. sz. 77–84.

²²⁹ Romsics Ignác: Előszó... i. m. 7.

²³⁰ Szabados Mihály visszaemlékezése szerint az iratanyag egy részét 1944. március 19-én az Úri utcában elégették, elsősorban a magyarországi német mozgalmakba beépített ügynökeik Gestapótól való védelme érdekében. Az osztályt a Szálasi-uralom alatt Velembe menekítették, ahol dokumentációját egy pincébe zárták el, s a front elvonulása után ott már hiába keresték. A helybeliek elmondása szerint szlovák (?) katonák vitték el az anyagot.

7. A Keleti Akció – A romániai magyar intézmények magyarországi támogatása

Az első világháború után Romániához csatolt volt magyarországi területek magyar intézményrendszerének magyarországi támogatását budapesti kormányzati körökben Keleti Akciónak nevezték.

A határon túli magyarság intézményei és a magyarországi kormányzat közötti együttműködésnek három fontos területe volt: az adott kisebbség helyzetének folyamatos feltárása és elemzése; a hazai szervezetek és állami intézmények által nyújtott támogatás közvetítése a határon túli magyar társadalmi intézmények (iskolák, egyházak, pártok, sajtó stb.) részére; politikai támogatás a nemzetközi kapcsolatokban és közvetlen együttműködés Magyarország kormányzati szerve és a szomszédos országok magyar politikai szervezetei között.

Ez a fejezet döntően a Népies Irodalmi Társaság (NIT) tevékenységével foglalkozik, amely a Keleti Akcióban – az előbb említett első két feladatkörben – meghatározó szerepet töltött be (7.1). Majd arra teszek kísérletet, hogy tipologizáljam a Miniszterelnökség II. osztályán és a TESZK-ben lebonyolított, romániai magyarokkal kapcsolatos ügyeket (7.2).¹

A NIT kapcsán az érdekelt, hogy milyen elvek alapján épült ki a támogatási rendszer, és mi volt a segélyezés stratégiája? Hol és kik alakították ezt a szerkezetet? A Miniszterelnökség és az erdélyi politikusok közti viszonyban pedig azt vizsgáltam elsősorban, amikor az utóbbiak felülírták a magyarországi politikai szándékokat, vélekedéseket vagy kompromisszumot kötöttek a budapesti döntéshozókkal. Mennyiben és mikor beszélhetünk magyarországi vagy külön erdélyi magyar politikai érdekekről?²

¹ A fejezet NIT-re vonatkozó részének alapját az 1994–1995-ös kutatásaim képezik. Bárdi Nándor: A Keleti Actio – A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években. In *Magyarságkutatás, 1995–1996*. Szerk. Diószegi László, Budapest, TLA, 1996, 143–190. A további alfejezet a 2009–2011-es kutatásaim eredménye.

² A probléma érzékeltetésére idézem a csehszlovákiai keresztényszocialista Szüllő Gézának a kisgazda (ill. MNP-i) Szent-Ivány Józseffel szemben megfogalmazott kritikáját: „Az én pozíciónak nehézsége, hogy én nem akarom azt, amit Szent-Ivány, én nem akarok megelégedett nemzetiséget kreálni a magyarságból

Előjáróban néhány triviálisnak tűnő szemléleti kérdésre mindenképpen fel kell hívnom a figyelmet. A két világháború között, különösen a húszas években a romániai magyar politikai elit alapvetően a magyar politikai osztály elszakított részének tekintette magát. Ez egyrészt azt jelentette, hogy a budapesti kormányzati körök és az erdélyi elit személyesen évtizedek óta ismerte egymást, sőt Teleki és Bethlen miniszterelnökök bizalmasainak köre a kolozsvári és a marosvásárhelyi társaságukból került ki. Ennek következtében mintegy a budapesti körök folytatásának, helyi exponenseinek tekintették magukat. Ráadásul közülük többen a húszas évek kisebbségi politikai szervezkedéseiből kerültek fővárosi pozícióba (Papp Antal, Költő Gábor, Grandpierre Emil, Ravasz László. Később Fritz László, Sulyok István, Zágonyi István) vagy Szegeden (Kolozsváry Bálint), Debrecenben (Makkai Sándor) kaptak felelős állást.

Ugyanakkor nem lehet az egész korszakot a megvalósult revízió fókuszán keresztül nézni. Pontosabban a magyarországiak és a Romániában ténykedő magyar politikusok gondolkodásmódja között fontos különbség, hogy míg Budapesten végig a revízió hitében, annak érdekében tevékenykedtek, addig a határon túl a napi építkezés során szembe kellett nézni azzal, hogy mi van akkor, ha az új határmódosítás nem valósul meg. Azaz: hogyan lehet integrálódni a romániai folyamatokba, a külön politikai entitást megteremtve?

A harmadik szemléleti kérdés az egyenlőtlen helyzet kialakulása a budapesti és az erdélyi magyar politikusok között: a támogatók és a támogatottak viszonya. S ezen nem változtatott a közös revíziós jövőkép. Ez a probléma különösen a „magyar egység” kérdésében jelenik meg, amelyet mindig a többségi társadalom irányában hangsúlyoztak, ugyanakkor Magyarországról a kormányzat külön-külön kapcsolatokat tarthatott fent a romániai magyar intézményi vezetőkkel,

Csehországban, nekem célom az, hogy a magyarság ne maradjon meg Csehországban s én Csehszlovákiában nem magyar politikát, de magyarországi politikát csinálók. [Aláhúzva az eredetiben is - BN] Destruálom magát az államot, hogy ezáltal a leválás annál könnyebb legyen, felélesztem a szlovákok nemzeti érzését, nemzeti gondolatát, de ezeket a dolgokat én nem mondhatom nyíltan meg. Ebben áll a nehézség, hogy nagyon sok emberrel nem beszélhetek nyíltan, nem leplezhetem magamat le. Azonban minden akció, amely aktivizmust hirdet, amely azt demonstrálja, hogy az én negatív politikám árt az idevaló magyarságnak, árt egyúttal annak a nagy gondolatnak is, amiért én egyáltalán politizálok.” Szüllő hagyatéék. OSZK Kézirattár, F X. X-15.

a kulturális élet képviselőivel – ezzel mintegy befolyásolva a kisebbségpolitikusok hatókörét is. Miközben az OMP politikusai egyszerre kizárólagos kapcsolattartó és véleményformáló szerepre törekedtek, mint egy önálló közösség vezetői és mint az anyaország autonóm helytartói.

7.1. A Népies Irodalmi Társaság

7.1.1. Az előzmények

Az ellenforradalmi kormány Szegedről, majd Budapestről 1919–20-ban vasutasokból és katonatisztekből álló futárszolgálaton keresztül folyamatosan kapcsolatot tartott a demarkációs vonalon túli, erdélyi magyar vármegyei tisztviselői karral. Ezen keresztül szervezték a román hűségeskü letételével szembeni ellenállást, a jogfenntartás alapján a fizetések további folyósítását, valamint a megszállásból adódó sérelmekkel kapcsolatos adatgyűjtést. Ezt a munkát 1919 első hónapjaiban a megszállt területeken egymástól függetlenül különböző csoportok, általában a vármegyék helyben maradt törvényhatósági eljárói végezték. Külön-külön keresték a kapcsolatot a magyarországi hatalmi központokkal.³ Később az útkereső szerveződések összefogására és a magyarság politikai irányítására Kolozsváron megalakult az úgynevezett erdélyi központ.

Apáthy István kelet-magyarországi fő kormánybiztos 1919. január 18-i letartóztatása után a román katonai hatóságok ellenállás nélkül vették át a fő kormánybiztosi hivatal épületét az ott maradt iratanyaggal együtt. Ezt követően a helyi kormányzati hierarchiában Apáthyt követő Grandpierre Emil kolozsvári főispán, Kolozsváry Bálint, a Ferenc József Tudományegyetem rektora és Költő Gábor bíró alkotta csoport tartotta a kapcsolatot a budapesti kormánnyal, elsősorban

³ A szegedi kormány által az erdélyi tisztviselőknek küldött és a román hadsereg által lefoglalt pénzekről: *Jelentés a szegedi kormány külügyminisztériumának tevékenységéről 1919. június 10.* MOL K 64 1–1918–1920 vegyes (1919-7.). A különböző erdélyi csoportok tárgyalásairól a Tanácsköztársaság és a szegedi kormány képviselőivel: Király Aladár levele Paál Árpádhoz a magyarországi Erdély-politikáról, 1920. május 10. HRM PÁK Ms 7651/503. 2.; Uo. Ms 7651/504, 505.

Bethlen Istvánval, Teleki Pállal és szakértőikkel.⁴ Ez a társaság vált összekötetései és tagjainak az 1919 előtti közigazgatási hierarchiában betöltött szerepe révén a tisztviselői ellenállás irányítójává. A kolozsvári központhoz még 1919-ben csatlakozott Papp Antal kolozsvári pénzügyi igazgató és Nagy László helybeli ügyvéd. 1919 nyarán, majd szorosabban 1920-ban kapcsolódott az előbb említettekhez Paál Árpád, Udvarhely vármegye a megszállók által leváltott helyettes alispánja, akinek Kolozsvár volt a kijelölt kényszerlakhelye. Ő építette ki a csoport székelyföldi kapcsolatait.⁵

A központ három területen tevékenykedett: a budapesti Békeelőkészítő Iroda részére információkat gyűjtöttek a román megszállás alatt elkövetett jogsértésekről, a különböző atrocitásokról; a Magyarországról érkező támogatásokból megszervezték a magyar tisztviselők segélyezését; a magyar felekezetek vezetőivel együtt szervezték az új magyar egyházi közoktatást.⁶ Az Erdélyt behálózó, elsősorban vármegyei tisztviselők alkotta kapcsolatrendszerük, a Szellemi Front mozgalma a békeszerződés aláírásáig a hűségeskü megtagadását hirdette, és a tisztviselői kart látta el nem cenzúrázott információkkal.⁷ Paál és Költő különböző spontán szerveződött csoportokkal is kapcsolatban álltak, de óva intettek a meggondolatlan akcióktól. A békeszerződés aláírásáig bíztak abban, hogy Magyarország felszabadítja az elfoglalt területeket, de a kolozsvári központ 1921 tavaszán már azt kérte a budapesti kormánytól, hogy fékezzék meg a szélsőséges propagandát, és ne küldjenek felelőtlen izgatókat Erdélybe.⁸

⁴ Tevékenységükről részletesen beszámolnak azon a minisztertanácsi ülésen, amelyen a kormány saját erdélyi képviselőinek ismeri el a csoport tagjait. MOL K 27 Mt. jkv., 1921. február 24. Természetesen ez a hálózat már 1918 előtt is együttműködött például az Erdélyi Szövetség keretében.

⁵ Paál Árpád tevékenységéről részletesebben lásd: Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen 1918–1920. *Aetas*, 1993. 3. sz. 76–120. valamint jelen dolgozat 2. fejezetét.

⁶ Erre vonatkozóan az előző jegyzetben idézett tanulmány mellett lásd K. Lengyel Zsolt: A Keleti-Svájc koncepció és Erdély 1918–19-ben. A nagyromán állameszme magyar alternatívái. *Regio*, 1992. 1. sz. 77–89.

⁷ A Szellemi Front sokszorosított körlevelei: HRM PÁK Ms 7651/ 414; 502.

⁸ A kolozsvári központ 1921. március 30-i jelentése Költőt egy diverziós szervezkedés ismertetésekor említi. Ugyanekkor Endes Miklós hozta az egyházi vezetők üzenetét a propagandára vonatkozóan. MOL K 26 1921-1261-XVIII.

A központhoz tartozott 1920 nyarától gróf Bethlen György, Bethlen István unokatestvére, az Erdélyi Gazdasági Egyesület befolyásos tagja, később (1931) vezetője. Ekkori tevékenysége és az ennek révén megnövekedett politikai súlya nagyban hozzájárult ahhoz, hogy 1924-ben a romániai Országos Magyar Párt (továbbiakban OMP) alelnökévé, majd 1926-ban elnökévé választották.

1920 novemberében Papp Antal a kolozsvári központ képviselőjeként Budapestre költözött. A következő év augusztusától aztán – mint arról az előző fejezetben már volt szó – a Teleki Pál elnökletével működő Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának operatív vezetőjeként tevékenykedett.

A kolozsvári informális központ, miután elérte, hogy a magyar kormány 1921 februárjában saját megbízottjának tekintse,⁹ a meginduló romániai magyar politikai életben a budapesti álláspontot képviselve, a passzivitás képviselőjeként meghatározó szerepet töltött be. A magyar kisebbségi politika későbbi állandó dilemmája már ekkor jelentkezett: nehezen lehetett elkülöníteni a budapesti és az erdélyi álláspontot (illetve Grandpierre-ék véleményét). Ebben az esetben az aktivitás-passzivitás vitában kizárólag az utóbbi álláspont képviselői informálták a budapesti kormányt a romániai viszonyokról. Egyrészt azért, mert az aktivitás hívei (a *Keleti Újság* köre, a *Kiáltó Szó* szerzői) úgynevezett októbrista álláspontot (nyitás a román társadalom és pártok felé és a kisebbségi kérdésnek a társadalom demokratizálásának folyamatában való értelmezése) képviselték. Másrészt a Grandpierre vezette csoport és Bethlen szakértőinek politikai értékvilága azonos volt, sőt egyik régi közvetlen munkatársuk, Papp Antal, mint már említettük, a kisebbségi ügyek magyarországi intézésében kulcspozíciót foglalt el. Összefoglalva úgy is lehetne a helyzetet jellemezni, hogy míg az aktivitás hívei a nemzetiségpolitika tekintetében elfogadták Jászi Oszkár 1918 előtti jogkiterjesztő álláspontját, addig a passzivisták

⁹ A Minisztertanács arra is garanciát adott, hogy ha a csoport tagjainak repatriálniuk kell, akkor Magyarországon megfelelő álláshoz juttatják őket, a romániai éveket beszámítják szolgálati idejükbe, és elhalálzásuk esetén özvegyüknek is folyósítják nyugdíjukat. MOL K 27 Mt. jkv. 1921. február 24. A későbbiekben összeállítottak egy jegyzéket, amelynek a szereplői bármikor magyarországi állást kaphattak. Erre a listára Grandpierre Emil igazolása alapján lehetett felkerülni. Jó példa erre Török Andor (volt kézdivásárhelyi polgármester) ügye. MOL K 437 1926–5–10.

és a Magyarországon uralomra került politikai elit szakértői ugyanebben a kérdésben a jogszűkítés és a saját nemzetiség állami támogatásának álláspontjának hajdani képviselőiből kerültek ki. E magyarországi kör meghatározó személyisége Jancsó Benedek volt, aki már jóval 1918 előtt figyelmeztetett a román nemzeti mozgalom veszélyességére. (Később, mint látni fogjuk ugyanő az 1918 előtti román és a szász nemzeti mozgalom mintájára szeretné a magyar szervezkedést felépíteni.)

A kolozsvári központ információs és a támogatásokat elosztó jogköre 1922-ben előbb a báró Jósika Samu elnökletével megalakuló Magyar Szövetséghez, majd annak betiltása után a Grandpierre-ék szervezte Magyar Nemzeti Párthoz, illetve 1922 decemberében az utóbbiból és a Kós Károly vezette Magyar Néppártból létrejövő romániai Országos Magyar Párthoz került. A politikai hírszolgálatot és a pénzek kezelését azonban nem a pártvezetők végezték. Erre a célra lebonyolítóként Nagy László kolozsvári ügyvéd (a Katolikus Status és a Minerva Rt. jogtanácsosának) irodája szolgált. De az elszámolásokat előbb Költő Gábor, majd az ő Magyarországra való távozása után Grandpierre Emil ellenőrizte, és nála futottak össze a közvetítői szálak. Később ezt a szerepet Németh László kolozsvári ügyvéd és Vékás Lajos, a Minerva Rt. igazgatója vette át.¹⁰ A magyarországi kormányok mindvégig az OMP-t ismerték el a romániai magyar kisebbség egyedüli legitim politikai képviselőként. Így a politikai jellegű segélyek egyértelműen az OMP-hez kerültek,¹¹ a társadalmi, elsősorban az oktatási intézmények

¹⁰ Németh szerepére lásd pl. *Jegyzőkönyv az 1927/1928. évi elszámolásról*. MOL K 437 7-1928-1. f. 119.

¹¹ Grandpierre 1925 nyári távozása után szerepét a politikai hírek közvetítésében Nagy László, a segélyek elosztását Vékás Lajos, az általános felügyeleti szerepet pedig Bethlen György, az OMP későbbi elnöke vette át. „*I. Jelentem, hogy Erdélyből való távozással kapcsolatosan a segélyek kiosztásánál végzett kiutaló és ellenőrző tisztelet dr. Vékás Lajosnak a Minerva Részvénytársaság igazgatójának adtam át. Ennek az intézkedésnek közelebbi oka abban van, hogy dr. Bethlen György gróf, aki eredetileg erre a tisztre ki volt szemelve, a Magyar Pártban elfoglalt exponált állásánál fogva jobbnak találta, ha ettől a munkától távol marad. Azt azonban kéresemre mégis vállalta, hogy – anélkül, hogy az intézkedésekben részt venne – a számadások lezárásánál, és időközben is olykor a pénzkezelést ellenőrizni fogja. Dr. Vékás teljesen megbízható ember, akinek eddig is része volt a pénzügyi kérdések intézésében. A mellett református és így továbbra is megmarad az a helyzet, hogy minden egyháznak megvan a kellő képviselője a segélyek kezelésénél. Kérem az intézkedés jóváhagyott tudomásulvételét.*

támogatásának elosztásában a történelmi magyar egyházak képviselői vettek részt a Felekezetközi Tanácson keresztül.¹²

7.1.2. A Népies Irodalmi Társaság létrejötte

Az ekkor még magyar kormányzati szempontból csak „megszállt”-nak és nem elcsatoltnak tekintett területeken található magyar gazdasági, társadalmi, egyházi intézmények támogatása azonban továbbra sem folyhatott közvetlenül a Miniszterelnökségről. Ezért hozták létre 1920 áprilisában a Bocskay Szövetséget (Tudományos Irodalmi és Közművelődési Egyesület)¹³ mint társadalmi szervezetet. Az alapító okiratot Jancsó Benedek elnökként, Barabás Endre jegyzőkönyvvezetőként írta alá. A későbbi dokumentumokban Bethlen István és Sebess Dénes, valamint Papp József (volt kolozsvári ügyvédi kamarai elnök) szerepel alapítóként. A fennmaradt nyilvántartásból kiderül, hogy a tagsá-

II. Az esetleges politikai hírek [ide való – eredetiben áthúzva – BN] közlése kérdésében sem volt keresztülvihető az a megoldás, mely ezt a munkát szintén dr. gróf Bethlen György útján kívánta elintéztetni. Bethlen György ugyanis az I. pontban foglaltaknál fogva ezt a beosztást sem vállalta. Excellenciád további intézkedéséig dr. Nagy Lászlót kértem föl, a Magyar Párt vezetőségével bizalmas összeköttetést fenntartván a szükséges jelentéseket esetenként tegye meg. Ezt a megoldást átmenetileg azért tartottam helyesnek, mert dr. Nagy László a dolgokról amúgy is informálva van, a jelentések postázását, schifirozását és deschifirozását ő végzi s így újabb személy bevonása, ami mindig kockázattal járó dolog, mellőzhető volt. Ugyanaz a szempont vezetett a dr. Vékás megbízásánál is.” Grandpierre Emil levele Bethlen Istvánhoz, Budapest, 1925. november 23. Ráday Levéltár, C 121.

¹² A Felekezetközi Tanács az összes Magyarországról érkező „társadalmi” támogatás kb. 80%-a felett gyakorolt ellenőrzést. A húszas évek első felében ennyi volt az éves támogatások egyházakra és egyházi iskolákra jutó része. A Felekezetközi Tanácsban a római katolikus, a református, az evangélikus és az unitárius egyház képviselői vettek részt, valamint az Országos Magyar Párt megbízottai. A kezdeti időszakról, amikor a központ jogkörét a pártszervezet kezdte átvenni, lásd: Jósika Samu kérései és üzenetei a Miniszterelnökséghez. MOL K 437 1921–1–398. Lásd még: László Lóránt: *A Felekezetközi Tanács szerepe a két világháború közötti erdélyi magyar oktatásügyben. Kolozsvár, kézirat, 2011. 12.*

¹³ Az egyesület feladatkörét meghatározó, zárójelben közölt elnevezést nem használták, csak a pecsétjükön, lásd: *A politikai osztály éves jelentése 1920/21. K 437 10. 231. f.* Az alapító okirat megtalálható: MOL KA P 1077 I. 4–14.

got a Miniszterelnökség és a Bocskay Szövetség (majd Népies Irodalmi Társaság) szakértő-hivatalnokai alkották.¹⁴

„Az egyesület célja: az ország keleti részében idegen uralom alá került magyarság gazdasági, társadalmi és politikai érdekeinek védelme” volt.¹⁵

A Bocskay Szövetség tevékenysége Teleki Pál 1920 júliusi kormányalakítása után bontakozott ki. 1920 augusztusától a Miniszterelnökség Sebess Dénesnek, aki a Békeelőkészítő Iroda megszüntetése után a szövetség ügyeit intézte, továbbította a különböző, Erdélyből érkező támogatási kérelmeket arra hivatkozva, hogy a békeszerződés aláírása után ilyen ügyekkel állami szervek nem foglalkozhatnak.¹⁶

A Bocskay Szövetség 1921 nyarától használta levelezésében rendszeretlenül a Népies Irodalmi Társaság elnevezést. Majd ősszel, amikor a Népszövetséghez beadott két panasziratukkal felhívták magukra

¹⁴ Alapító tagok: Bethlen István, Sebess Dénes, Papp József; a tagok 1934–35-ben: Udvarhelyi Dezső, Barabás Endre, Szeremley Ákos, Mester Miklós, Grandpierre Emil, Nyerges Lajos (valamennyien a NIT alkalmazottai), Pataky Tibor, Pásint Ödön (a Miniszterelnökség munkatársai), Papp Antal (TESzK), Papp József, Krammer Jenő, Földváry Boér Benedek, János Áron (különböző minisztériumok alkalmazottai); választmány: Bethlen István, Pataky Tibor, Papp József, Grandpierre Emil, Udvarhelyi Dezső; elnök: Sebess Dénes.

A NIT tevékenységét az 1920-as években Jancsó Benedek határozta meg, de 1930-ban bekövetkezett halála után is az általa kialakított keretek között folytatták a munkát. Jancsó viszonya Sebess Dénessel, illetve Teleki Pállal nem volt felhőtlen. Több esetben Bethlentől kérte, hogy Sebesst utasítsa bizonyos javaslatainak megvalósítására. Teleki korszerűtlennek tarthatta Jancsó nemzetiségpolitikai szemléletét, de a román–magyar viszonytal kapcsolatos ismereteit nem tudták nélkülözni. Sebess Dénes feltehetően csak Jancsó Benedek halála után vett részt aktívabban a NIT politikai munkájában, hiszen az elnökség mellett a Magyar Földhitelezet egyik igazgatói posztját is betöltötte a húszas években. Keleti Actio, MOL P 1077 VI. köt. 388.

¹⁵ *Bocskay Szövetség és Népies Irodalmi Társaság működése*. Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 4. 19 évig volt a NIT munkatársa Mester Miklós, aki Jancsó, Barabás és Szeremley Ákos munkáját emelte ki, de Sebess Dénessel, Udvarhelyi Dezsővel, Pataky Tiborral, Papp Józseffel nagyon kritikus volt. Jancsó Benedekről és a NIT-ről: Mester Miklós: *Arcképek ...* i. m. 353–357.

¹⁶ A Miniszterelnökség III. osztályának levele 1920. augusztus 7. MOL K 26 XXXIX-1920. 9. f. Az Erdélyi Székely–Magyar Szövetség tervezetének elbírálását kéri, mivel ezzel ők nem foglalkozhatnak, és a Békeelőkészítő Iroda B csoportja is megszűnt.

a román külügyi szervek figyelmét, az elnevezést hivatalosan is a semleges, erdélyi kapcsolatokra egyáltalán nem utaló Népies Irodalmi Társaságra változtatták.¹⁷

7.1.3. A Népies Irodalmi Társaság szervezeti felépítése és feladatai

A NIT szervezetileg két részből épült fel. Az adminisztratív tagozat, élén az intézőbizottság által választott ügyvezető igazgatóval, a Bocskay Szövetség, majd a NIT tulajdonát képező három bérház és két 50 holdas földbirtok ügyeit, az egyesület rendszeres költségvetési támogatásának kezelését és a társaság adminisztrációját intézte, biztosítva a másik rész, a tartalmi munkát végző politikai tagozat működési hátterét.¹⁸

Az Erdélybe szánt támogatások nyilvántartása Sebess és a NIT irodavezetőjének, Nyerges Lajosnak a közreműködésével a TESzK-ben történt. A NIT megmaradt iratanyagában csak az éves támogatásokra vonatkozó költségvetési tervezeteket, döntéselőkészítő javaslatokat találtam. A támogatások átadásáról szóló igazolások sem a NIT-hez, hanem Papp Antal hivatalába érkeztek.¹⁹

A politikai tagozat feladatait a társaság belső szabályzatában a következőkben határozták meg:

a) „A romániai kisebbségek – elsősorban a magyar nemzeti kisebbség – egyházi, iskolai, közművelődési, társadalmi, közgazdasági, népmozgalmi (demográfiai), általános politikai és jogi helyzetének tanulmányozása.” Ennek megvalósítása érdekében könyv- és irattár létrehozása.

b) Az aktuális romániai kisebbségi problémák tanulmányozása. Az illetékes körök tájékoztatása a magyarság sérelmeiről és védekező akcióiról. Mindezek alapján különböző adatgyűjtemények és panasziratok összeállítása.

¹⁷ Sebess Dénes levele ismeretlenhez, 1921. június 21. MOL K 437 1922-2-2.

¹⁸ A bérházakhoz az Országos Menekültügyi Hivatal maradék pénzeit felhasználva, illetve állami kiutalásként jutottak. MOL K 27 Mt. jkv. 1922. november 24. A Barcs és Sövényháza határában található birtokokat központilag utalták ki a NIT-nek a diákokotthonok fenntartására. Ezeket haszonbérletben üzemeltették. A bérházakban internátusokat létesítettek, illetve kiadták az azokban található lakásokat. Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 282–290.

¹⁹ TESzK iratanyag. MOL K 437 8-12.

c) Adatok szolgáltatása a romániai magyar kisebbség érdekében folyó nemzetközi propagandához, illetve különböző kiadványok közreadása.²⁰

Az előbb összefoglaltaknál jóval szélesebb volt azonban a NIT tevékenységi köre. Az adatgyűjtésen és feldolgozáson túl Magyarországon diákotthonokat, Kolozsváron egyetemistáknak kiegészítő tanulmányi kurzusokat tartott fenn, valamint budapesti tanári továbbképzéseket szervezett, és a Romániában egyetemet végzett magyar fiataloknak ösztöndíjakat juttatott. A társaság feladata volt továbbá az erdélyi magyar oktatási, egyházi intézmények segélyezésének szervezése. A NIT általam ismert iratanyaga 1943-mal lezárul. A társaság diákotthona – 1945 után már nemcsak erdélyi származású lakókkal – 1949-ig működött.²¹ Az intézmény másirányú működéséről ebben az időszakban nincs tudomásom.

7.1.4. Adatgyűjtés, helyzetfeltárás

A NIT politikai tagozata 1920 júniusában kezdte meg a munkáját. A szabadabb postai forgalom megindulása és az utazási feltételek bővülése lehetővé tette új kapcsolatok kialakítását és a rendszeres sajtófigyelést. A tagozat munkatársai ekkoriban több megyét felkerestek, részletes beszámolókat készítve egyes városok, megyék belső politikai viszonyairól, a magyar önszerveződések állapotáról.²²

²⁰ *A Népies Irodalmi Társaság szolgálati és ügyviteli szabályzata.* MOL KA P 1077 I. köt. 14–16.

²¹ A NIT munkatársával, Mester Miklóssal készítettek két életútinterjút, de ezek elsősorban a zsidómentésben játszott szerepével foglalkoznak. A kollégium 1945 utáni működésére is ő utalt. Gyurgyák János–Varga Tamás: *A politikai katasztrófák zónájában.* Interjú dr. Mester Miklóssal. *Századvég*, 1986. 2. sz. 88–98.; Egy naiv ember bársonyszékben. Bokor Péter interjúja Mester Miklóssal. *Valóság*, 1981. 10. sz. 53–74.

²² Balássy Dénes jelentése Udvarhely vármegyéről és a helyi román politika főszereplőiről. MOL K 26 1266-1922-II. biz.-282. 75-108. f.; Endes Miklós jelentése az erdélyi városok politikai viszonyairól. uo. 108-118. f.; Gagyai Dénes jelentése az általános politikai helyzetről. uo. 119-150. f.; Papp Antal összefoglaló jelentései Krassó-Szörény megye társadalmi-politikai helyzetéről. MOL K 26 1922-II-130.

Az osztályt Jancsó Benedek szervezte meg, és haláláig ő is vezette,²³ helyettese Barabás Endre volt.²⁴ A sajtófigyelést három referens végezte. Rajtuk kívül a csoporthoz tartozott még Fülöp Pál, aki 1921-ig az osztályon dolgozott, majd Bukarestbe költözött, és 1922 januárjától mint a NIT megbízottja rendszeresen küldte a romániai román és francia nyelvű hírlapokat, folyóiratokat, röpiratokat, könyveket és a hivatalos kiadványokat.

Jancsó terve szerint Budapesten megbízható romániai munkatársakat képeztek volna ki; Romániába visszatérve ők vállalták volna az adatgyűjtés munkáját. Ezt azonban nem sikerült megvalósítani.²⁵ Halála után a sajtóelemzést Szeremley Ákos a mellé könyvtárosként beosztott Mester Miklóssal együtt végezte. A harmincas években a Kolozsvárról áttelepült Grandpierre Emil, majd 1938-tól fia – a későbbi neves

²³ Jancsó Benedek 1895–1899-ig a Bánffy-kormány miniszterelnökségén a nemzetiségi ügyosztály munkatársa volt, majd Budapesten középiskolai tanárként dolgozott. 1907-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban dolgozott a szabadoktatás ügyeinek intézője lett, Apponyi Albert minisztersége alatt az erdélyi nemzetiségi iskolák felügyelője, a magyar nyelvű népiskolai oktatás kidolgozója. 1917–18-ban a bukaresti osztrák–magyar parancsnokság nemzetiségi előadója. Ebben a beosztásban szedte össze a bukaresti közgyűjteményekből az erdélyi román nemzeti mozgalomra vonatkozó iratanyagot. Ezt Budapestre szállították, majd a dokumentumok a román megszállás alatt visszakerültek Bukarestbe. Több jelentős munkát publikált a románok, illetve a román nemzeti mozgalmak történetéről. Kora legjelentősebb magyarországi Románia-szakértője.

²⁴ Barabás Endre 1893 és 1911 között különböző erdélyi tanítóképzőkben dolgozott tanárként. 1911-től 1919-ig a dévai tanítóképző igazgatója. 1906–1907-ben Romániában és Németországban tanulmányozta a tanítóképzést és a nemzetiségi kérdést. 1917 októbere–1918 novembere között a nagyszebeni görögkeleti román tanítóképző miniszteri biztosa volt. 1919 áprilisában Budapestről eltávolították, május 9-én román fogságba került, 1919. november 26-ig. 1919 decembere – 1920 szeptembere között a Békeelőkészítő Iroda munkatársa, majd 1932. novemberi nyugdíjazásáig a NIT budapesti internátusának igazgatója. MOL K 28 1933-427.

²⁵ Referensek 1921-ben: Balássy Dénes (francia, német); Bárány Nándor (román, angol); Beke András (román, német). *A politikai osztály jelentése az 1921. év tevékenységéről*. MOL K 26 1922–1266-II.biz.–284. Jancsó elképzeléseiről: Jancsó Benedek levele Bethlen Istvánhoz. MOL K 26 1922–1266-II.biz.–130.

író – elemző munkát végeztek. Egyetemistaként került az osztályra 1936-ban Sólyom László, akit 1943-ig alkalmaztak.²⁶

A NIT több cél szolgálatába állított adattára részben a tudományos kutatások bázisaként működött. Szász Zsombor, Barabás Endre, Jakabffy Elemér, majd a harmincas években Polonyi Nóra, Mester Miklós, Bíró Sándor, Nagy Lajos, Mikó Imre és mások itt végezték tudományos munkáikhoz az adatgyűjtés jelentős részét.²⁷ Az adatbázis politikai rendeltetése a kormányzat aktuális tájékoztatása volt a romániai viszonyokról. Az adatgyűjtés alapján a munkatársak is készítettek összefoglalókat, elemzéseket a kormányzat és a külföldön kiadott hazai propagandamunkák részére. Az adattár a következő egységekből épült fel:

I. *Hírlapcikk gyűjtemény*: 1931-ig a NIT politikai osztálya átlagosan évente 20 romániai magyar, 10 román és a legfontosabb 3–5 német periodikát járatott. A beérkezett példányokból a Romániával, illetve az erdélyi magyar kisebbséggel foglalkozó cikkeket kivágták. Ezeket a sajtókivágatokat tartalmuk szerint 10 főosztályból, 79 csoportból és 51 alcsoportból felépülő – a decimálisból kiinduló saját – szakrend szerint rendszereztek. 1928-ban egy-egy munkatárs havi 1 000 cédulát készített. 1930-ban a gyűjtemény már több mint félmillió tételből állt. Az idegennyelvű anyagokhoz magyar kivonatokat mellékeltek. 1931-től nem vágták ki a szükséges cikkeket, hanem sajtókivonatokat – bőven annotált bibliográfiai leírást – készítettek. A fontosabb publikációkat, évente 150–200-at, teljes egészében lefordították. 1934–1940 között a romániai kisebbségekre nézve sérelmes törvények és a román parlamenti naplók magyar vonatkozású részleteinek fordítását szintén rendszeresen elkészítették. A kéthetente vagy havonta készülő összefoglaló jelentéseket a húszas évektől kezdve megküldték a Miniszterelnökségnek és az Államtudományi Intézetnek. 1935-től a sajtókivonatokat is rendszeresen átadták a Miniszterelnökség Pataky Tibor vezette II. osztályának.²⁸

²⁶ *Jelentés a politikai osztály 1937. évi tevékenységéről*. Keleti Actio MOL KA P 1077 XII. köt. 8.; *Jelentés a politikai osztály 1938. évi tevékenységéről*. Keleti Actio MOL KA P 1077. XV. köt. 6.

²⁷ Erről legrészletesebben lásd: *Kimutatás a Népies Irodalmi Társaság könyvtárát igénybevevőkről az 1938/39. évben*. Keleti Actio MOL P 1077 XV. köt. 12–14.

²⁸ A gyűjtemény sajtókivágat-anyagának jelentős része megtalálható: *Erdélyi*

II. A NIT *könyvtárának* gyűjtőkörébe a romániai magyar kisebbség helyzetével kapcsolatos politikai, tudományos, egyházi és iskolai kiadványok tartoztak. A hírlapok, folyóiratok bekötött évfolyamai is hozzáférhetővé váltak 1931-től. A szakirodalom döntő többségét adó magyar, német és román könyvek mellett francia, olasz és angol nyelvű munkákat is gyűjtöttek. Az 1930-ban 3000 kötetes könyvtár a következő évtizedben mintegy ezer tétellel növelte állományát.²⁹

III. Külön kezelték az *erdélyi magyar egyházak és iskolák értesítőinek gyűjteményét*. Ide kerültek a történelmi magyar egyházak képviselőtestületeinek éves jelentései és jegyzőkönyvei.

IV. Románia hivatalos lapját (*Monitorul Oficial*) és a *törvényhozás két házának naplóit* 1922-től folyamatosan beszerezték.

V. A *kéziratgyűjteménybe* kerültek az előbbi adattárak anyagainak összefoglalói és a különböző célból készült feldolgozások, a havi összefoglalók, a Népszövetséghez beadott kisebbségi panaszok előkészítő anyagai, és a munkatársak intézeten kívül tartott előadásainak kéziratai.

A politikai tagozat az adattárat felhasználva komoly tájékoztató tevékenységet folytatott. Ez nem szolgált közvetlenül revíziós célokat; a kisebbségben élő magyarság sérelmeinek bemutatása volt a feladata, majd a harmincas években egyre inkább az életviszonyok feltárására került át a hangsúly. A belső, kormányzati tájékoztatáson túl a NIT saját kiadványokat is közreadott.³⁰ Visszatekintő összefoglalójában

sajtógyűjtemény. MOL K 610. Az adattár részletes leírása: *A Népies Irodalmi Társaság politikai osztálya tevékenységi körének ismertetése 1920–1931*. Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 48–52. A sajtókivágat-gyűjtemény részletes beosztása: uo. 57–60. A havonta végzett munkáról: Jancsó Benedek levele Teleki Pálhoz 1928. június 19. K 437 10–1928–2. A gyűjtemény gyarapodásáról a politikai osztály tevékenységéről összeállított jelentésekből tájékozódhatunk. Ezek 1931-től megtalálhatók: *Keleti Actio*. MOL P 1077. egyes kötetekben. A kötetek összesített tartalomjegyzéke: *A Népies Irodalmi Társaság kiadványainak bibliográfiája és a Keleti Actio dokumentumköteteteinek tartalomjegyzéke*. Kézirat, 2001, 34. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteménye K-2211.

²⁹ Az éves jelentések alapján uo.

³⁰ 1920–1935 között 71 kiadványt publikáltak. *A Népies Irodalmi Társaság kiadványainak bibliográfiája és a Keleti Actio dokumentumköteteteinek tartalomjegyzéke*. Kézirat, 2001, 34. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteménye K-2211.

Sebess Dénes a lugosi, Jakabffy Elemér szerkesztette *Magyar Kisebbség*-ről mint a társaság lapjáról tett említést. A huszonegy éven át (1922–1942) kéthetente 60–80 oldalon megjelenő folyóiratot a NIT anyagilag támogatta, és dokumentumokat, publikációkat is a rendelkezésére bocsátott.³¹

A húszas évek elején az Erdélyből érkezett menekültek tájékoztatása érdekében a NIT az Országos Menekültügyi Hivatallal együttműködve jelentette meg az *Erdélyi Hírek* című hetilapot. A 6000 példányban megjelenő újság a letelepedési lehetőségekről, álláshelyekről, továbbképzésekről, a menekültek alakította szervezetek programjairól, az Erdélyben történekről és az „üzenőrovaon” keresztül egyes személyek hol- és hogylétéről tájékoztatott rendszeresen. A lap folyamatosan közölte a Romániából kiutasítottak és a vagonlakó családok listáit. 1920 júniusáig szinte kizárólag székelyföldi híreket olvashatunk a lapban, majd ezt követően egyre több a Kolozsvárról, illetve Erdély más részeiből érkezett információ. 1920 végétől a vezércikkeket rendszeretlenül francia, olasz vagy angol nyelven is közölve a lapot külföldi propagandára is felhasználták. Az *Erdélyi Hírek* a menekültek folyamatos beilleszkedésével elvesztette funkcióját. Megszüntetését azonban anyagi okokkal magyarázták. Ebben a döntésben a menekültügyi helyzet változásán túl az is közrejátszhatott, hogy 1922-ben már Erdélyben is megjelenhettek olyan lapok, amelyeket a NIT is támogatt (Ellenzék, Magyar Nép).

1921. április 20-tól nyolc hónapon át heti öt alkalommal 3–3 oldal terjedelemben, 60–70 példányban *Erdélyi Sajtótudósító* címmel sajtószemlét jelentettek meg, így látták el a magyarországi sajtót erdélyi hírekkel. A kiadvány anyagát a sajtókivágatokból, az akkor még nehezen hozzáférhető romániai magyar, román, német lapok híryanagából állították össze. E könyvatos szemléből *La Transylvanie Enchainée* címmel, Sebess Dénes szerkesztésében kéthetente megjelenő, francia nyelvű válogatást adtak ki. A 2000 példányos periodikát rendszeresen

³¹ „A kisebbségi lapok, főként az általunk alapított »Magyar Kisebbség« folyóirat gazdag gyűjteménye korántsem a keleti országrész adat anyaga.” Keleti Actio. MOL P 1077 I. köt. 1–2. A TESzK–NIT éves erdélyi költségvetéseiben rendszeresen szerepelt a *Magyar Kisebbség* mint támogatandó kiadvány. Lásd e tanulmánynak az erdélyi támogatások részletezésével foglalkozó részét. A kiadvány irányvonalával miniszterelnöki értekezleten is foglalkoztak. Papp Antal feljegyzése 1927. március 8. MOL K 437 6–1927–1–140.

megküldték a nemzetközi sajtóügynökségeknek, követségeknek és a nemzetközi szervezeteknek. A kiadványt feltehetően Teleki Pál elmarasztaló ítélete miatt szüntették meg.³²

Az idegen nyelvű publikációkat úgy próbálták pótolni, hogy a Magyar Nemzeti Szövetség *Les Pays du Danube* című, hetenként megjelenő folyóiratában – anyagi támogatás fejében – fél ív terjedelemben az erdélyi magyarsággal foglalkozó rovatot indítottak. 1921-ben a Svájcban megjelenő kisebbségvédelmi lap, a *Le Droit des Peuples* havi díj ellenében közölt erdélyi problémákat bemutató tanulmányokat.³³

A harmincas években *Keleti Közlöny* címmel egyetlen periodikát jelentetett meg a társaság, 600–1000 példányban. 1933–34-ben a rendszeres sajtófigyelés törzsanyagát a referens folyóirat 13 megjelent számában adták közre. A *Keleti Közlöny* tematikus csoportosításban sajtókivonatokat, újságcikk-részleteket tartalmazott. A szemlét az érdekelt minisztériumoknak, a nagyobb könyvtáraknak, magyar követségeknek és az Erdéllyel foglalkozó szakembereknek küldték rendszeresen. A kiadvány 1934 után anyagi okokból nem jelent meg.³⁴ Helyette évkönyveket terveztek. Az összegyűjtött kéziratokat bekötötték, de nem publikálták. Ez a *Keleti Actio* című bekötött kéziratgyűjtemény (MOL P 1077) e tanulmány egyik fontos forrása.

Másfél évtized alatt a NIT saját kiadásban vagy más kiadókat támogatva majdnem nyolcvan kötetet jelentetett meg, ebből 45-öt angol, francia, német és olasz nyelven. A kiadványok többsége az erdélyi magyar kisebbség sérelmeivel foglalkozik. Ebből szakmailag Jancsó Benedek a román nemzeti mozgalomról írt munkája, a Barabás Endre összeállításában készült sérelemgyűjtemény és a Sebess Dénesnek az erdélyi agrárreformmal foglalkozó tanulmányai emelkednek ki.³⁵

³² Sebess Dénes levele Bethlen Istvánhoz az *Erdélyi Sajtótudósító* ügyében, 1921. augusztus 22. MOL K 437 1921–2–130.

³³ Sebess Dénes levele Papp Antalhoz, 1922. július 26., K 437 1921–1922–2; a svájci publikációk ügyében: Sebess Dénes levele Bethlen Istvánhoz, 1921. augusztus 22. uo.

³⁴ A *Keleti Közlöny* első száma 1933. június 15-én jelent meg, az utolsó (a 13.) 1934. szeptember–októberben. A folyóirat rovatjai: Az utolsó hetek eseményeinek átnézete; Politikai élet; Megyék és városok; Kisebbségek; Jogrend és jogélet; Egyház és iskola; Nemzetgazdaság – pénzügyek; Vegyes hírek.

³⁵ Kimutatás a Bocskay Szövetség, illetve a Népies Irodalmi Társaság által

Mint már említettük, a NIT munkatársai a Miniszterelnökség és más kormányzati, társadalmi szervezetek felkérésére is készítettek tematikus összeállításokat és problémafeltáró tanulmányokat.

1921. október 6-án és 7-én a Bocskay Szövetség a Népszövetség mellett működő Magyar Titkárságon keresztül terjedelmes memorandumot juttatott el a Népszövetség Főtitkárságához az erdélyi magyar kisebbség általános sérelmeiről, illetve a romániai agrárreform igazságtalanságairól. A román diplomácia mindkét beadványt visszautasította. Ugyanez lett a sorsa annak a szintén Jancsóék által összeállított, hasonló tárgyú panasziratnak, amelyet a Magyar-Székely Egyesület adott be 1922. június 30-án.³⁶

1920-ban, közvetlenül a trianoni békeszerződés aláírása után 90 oldalas anyagot készítettek az erdélyi magyarság problémáinak romániai kezeléséről. (Ez az akkoriban folyamatban lévő román-magyar tárgyalásokhoz kapcsolódhatott.³⁷ Részletesen tárgyalták a sérelmes intézkedéseket, a békeszerződés értelmezését és az ebből származó kisebbségvédelmi-jogi elvárásokat Romániával szemben. Politikai ügyekben általános amnesztiát, a tisztviselőkérdés újratárgyalását és az elindított földreform revízióját kérték. A felekezeti iskolák védelmét, a századfordulón az államnak anyagi okból átadott egyházi iskolák visszaadását és a békeszerződésben előírt kisebbségvédelmi rendelkezéseknek egy külön kétoldalú egyezményben történő körülhatárolását javasolták.³⁸)

A NIT politikai tagozata alapos adatgyűjtést végzett többek között az optáns-ügyekben, a Románia és a Vatikán közötti konkordátum-tárgyalásokra vonatkozólag és a román-magyar határmegállapító bizottság magyar tagjai részére.³⁹ Ma is sok tanulssággal szolgálnak a román

kiadott és más átvett propaganda művekről. Kezdetektől 1934. XII. 31-ig. MOL KA P 1077-VI. 246-253.

³⁶ A beadványok sorsáról részletesebben: *Az erdélyi magyar kisebbség védelme a Nemzetek Szövetsége előtt*. Szerk. Asztalos Miklós, Zakariás G. Sándor, Budapest, Erdélyi Férfiak Egyesülete – Jancsó Benedek Társaság, 1931. 21–23.

³⁷ Romsics Ignác: *Olaszország és a román-magyar megegyezés tervei, 1918–1938. Valóság*, 1993. 6. sz. 61–82.

³⁸ *A román állam kiküldöttei elé a románok részére jutott magyar területek kisebbségi védelme érdekében megoldandó kérdések*. 1920. november 5. MOL K 26 1920-XXXIX-9967.

³⁹ *A Népies Irodalmi Társaság politikai osztályának tevékenységi köre*. Keleti Actio MOL P 1077 I. 52–55.

nemzeti mozgalmak 1914 előtti történetére, Románia belpolitikájára és nemzetiségi politikájára vonatkozó adatgyűjtemények.⁴⁰

A sajtófigyelés során a húszas években a kisebbségi sérelmeket állították az előtérbe. Ezek rendszeres összefoglalását Barabás Endre készítette el.⁴¹ A harmincas évek sajtófigyelésének meghatározó témája az antirevizionista propaganda volt. A „mozgalom” történetét Mester Miklós önálló tanulmányban írta meg.⁴² 1940 után a romániai béke-előkészítés (a háború utáni időszakra, az új béketárgyalásokra való felkészülés, a bukaresti politikusok fegyverszüneti tapogatózásainak külföldi visszhangja) a kiemelten megfigyelt témakör.⁴³

A munkatársak különböző egyesületek felkérésére rendszeresen tartottak előadásokat. Ezek közül kiemelkedik a Magyar Pedagógiai Társaság sorozata, amely a határon túli magyarság oktatásügyi helyzetével foglalkozott.⁴⁴

⁴⁰ A következőkben csak azon tanulmányok adatait adom meg, amelyeket nem publikáltak, pl. a Magyar Kisebbségben, illetve amelyek nem kerültek be a Keleti Actio kéziratgyűjteményébe: Erdélyi román autonóm és elszakadási törekvések adatgyűjteménye. MOL K 610 19-4.d. – 1924–1929–19. 183–193. f.; Jancsó Benedek: Román államférfiak és publicisták nyilatkozatai a román kormány kisebbségi politikájáról. MOL K 610 82-1.d. –A/62. 42 f.; Uő: Példák a szembeötlő román korrupcióra. Uo. A/63.; Barabás Endre tanulmányai: Adatok a romániai tankönyvek szelleméhez. MOL K 610 19-4.d.-Ik-1924–1929–16. 110–173. f.; A polgári jogegyenlőség kérdése Romániában a Népszövetség garanciája mellett. MOL K 437 4-1925–2-164; Adatok a romániai nemzeti kisebbségek iskolai sérelmeihez. MOL K 437 5-1926–2. 150 f.; Erdély és Románia felekezeti oktatásügye számokban 1927–1930. K 610 83-XI-1922–1933. 154–353. f.; A román belügyminisztérium útlevél és kivándorlási panamája. Uo. 64–120. f.; Románia kisebbségi kultúrpolitikája uo. 405–433. f.

⁴¹ *A kisebbségek védelme tárgyában a szövetséges és társult főhatalmak, valamint Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött szerződés és az erdélyi magyar kisebbség sérelmei.* Budapest, Népies Irodalmi Társaság, 1922. Kéziratban maradt: *A romániai magyar kisebbség helyzete 1923.* MOL K 610 82-1d.-A/58. 1–49. f.

⁴² Keleti Actio MOL P 1077 VI. köt. 1935. 845–861. Publikálva: *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz. 162–172.

⁴³ Néhány összefoglalás ebben a témakörben: *A románság jövő kilátásai egy elkövetkezendő jövő békekötés alkalmával.* MOL P 1077 XXII. Köt. 276–312. Sebess Dénes: *Általános áttekintés 1941-ből.* Keleti Actio MOL P 1077 XXI. köt. 6–20.; különböző koncepciók bemutatása: Keleti Actio MOL P 1077 XXIV. köt.

⁴⁴ Az előadásokat később megjelentették *Az elszakított magyarság közoktatásügye* című kötetben. Szerk. Kornis Gyula, Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest,

Barabás Endre állította össze az erdélyi magyarság oktatásügyi statisztikáját is. A legteljesebb adatsorokat 1937–1940 között készítette el.⁴⁵ A harmincas évek második felében részletes katalógus készült az erdélyi magyar egyházi és kulturális szervezetekről. Tanulmányokat írtak a szórványkérdésről, a magyarság közegészségügyi helyzetéről, Magyarország és Erdély szellemi életének kapcsolatáról és az ezekkel kapcsolatos teendőkről.⁴⁶

Az évenkénti tevékenységről kiadott jelentéseket összehasonlítva megfigyelhető, hogy a sérelmek összegyűjtésével szemben a magyar önszerveződésekkel, a kisebbségi társadalom belső fejlődésével kapcsolatos problémák a húszas évek közepétől fokozatosan egyre fontosabbá váltak.

A politikai tagozat feladatai közé tartozott – a Jancsó Benedek vezetése alatti időszakban – a külföldre utazó kormányküldöttségek, társadalmi szervezetek képviselői, valamint a diákcsoportok felkészítése a romániai magyarság helyzetét illetően.⁴⁷ A TESzK, illetve a NIT vezetői végezték a határon túlról érkező egyéni igazolások, kérelmek hitelesítését. Ezekben az ügyekben általában Grandpierre Emil véleménye volt a mérvadó.⁴⁸

A kormányzat legintenzívebben a második bécsi döntés körüli időszakban igényelte a NIT munkatársainak segítségét. Az 1940 júniusa és szeptembere közötti időszakban a NIT irodájában állandó ügyeletet tartottak fenn. A hatékony kapcsolattartás érdekében a különböző

1927. Lásd ott: Barabás Endre: A romániai állami elemi oktatás. 13–51.; Jancsó Benedek: A romániai középoktatás. 52–104.; Uő: A romániai főiskolai oktatás. 105–136.

⁴⁵ Barabás Románia évenkénti tanköteles-összeírásai és saját statisztikai forrásai alapján az óvodába, elemi, középfokú és főiskolákba beiratkozottak nemzetiségi, vallási, területi adatait rendszerezetten gyűjtötte: *Jelentés a romániai és benne az erdélyi magyar oktatási intézményekre vonatkozó adatgyűjtés érdekében 1937-től általában végzett és az 1940. évi befejező munkálatokról*. Keleti Actio MOL P 10177 XVIII. köt. 166–167.

⁴⁶ *Társadalmi és közművelődési egyletek*. Keleti Actio MOL P 1077 II. köt. 734–754. *Jelentés az erdélyi magyarság iskolai és kulturális helyzetéről*. Keleti Actio MOL P 1077 V. köt. 336–366.; *Az erdélyi magyarság egészségpolitikai vázlat*. Keleti Actio MOL P 1077 XIV. köt. 560–573.

⁴⁷ A Népies Irodalmi Társaság politikai osztálya tevékenységi körének ismertetése 1920–1931. Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 54.

⁴⁸ MOL K 437 1928–7–11.

minisztériumok összekötő tisztviselőket neveztek ki. A katonai, köz-igazgatási, pénzügyi és kulturális szervek naponta kértek adatokat az erdélyi viszonyokról. A Magyarországtól elszakított területek köz-igazgatási monográfiáját 8 nap alatt készítették el. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium számára oktatási és felekezeti statisztikákat állítottak össze.⁴⁹

Jancsó Benedek és munkatársai az adatgyűjtés és elemzés mellett különböző szervezetek létrehozásában is közreműködtek. Az Erdélyből érkező menekültek összefogása érdekében 1920-tól támogatták az Országos Menekültügyi Hivatal kisegítő szerveként működő *Erdélyi Otthon Önképző és Segélyező Egyesület* tevékenységét. Ez az intézmény a menekültproblémák kezelése mellett közös programokat, tanfolyamokat szervezett. Az egyesület dalárdájának és műkedvelő körének a NIT helyiségeiben biztosítottak próbaalkalmat. Rendezvényeiken a társaságot általában Nyerges Lajos képviselte, aki egyben az egyesület egyik vezetője is volt. Sebess Dénes több mint 300 Otthon-tag optálási ügyét intézte el soron kívül. A NIT számukra segélyeket, pénzügyi garanciákat, 44 családnak a földhöz jutás ügyintézését biztosította.⁵⁰

1922-ben Papp Antal és Gagyai Dénes a Magyar Külügyi Társaság küldötteiként részt vettek a Népszövetségi Unió tanácsának brüsszeli előkészítő értekezletén, majd müncheni nagygyűlésén. Sikerült elérniük, hogy az unióba felvegyék a NIT által létrehozott *Magyar-Székely Egyesületet* mint a Magyarországra menekült erdélyiek szervezetét. Ezt a „csak névlegesen” létező egyesületet a NIT nemzetközi propaganda-munkára használta fel.⁵¹

Szintén a NIT patronálásával jött létre a *Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete* (SZEFE), amely a húszas években több mint ezer taggal működött. A szervezetet magját a NIT egyetemi kollégiumainak lakói adták. A társaság biztosított irodahelyiséget, s előadásokat és nyelvtanfolyamokat szervezett számukra. A SZEFE külügyi

⁴⁹ A NIT politikai osztályának jelentése az 1940. évről. Keleti Actio MOL P 1077 XVIII. köt. 3–6.

⁵⁰ Az Erdélyi Otthon Önképző és Segélyező Egylet létrehozásáról: *Erdélyi Hírek*, 1920. február 12.; Erdélyi menekültek útmutatója. *Erdélyi Hírek*, 1920. február 28.; Szakmai tanfolyamok menekülteknek. *Erdélyi Hírek*, 1920. március 20.; A NIT és az Erdélyi Otthon kapcsolatáról: MOL K 26 1922–II–282. f. 27–30.

⁵¹ A kiküldetésekről részletes beszámolók készültek: MOL K 26 1922–1266–I–297.; MOL K 437 1922–2–849.

csoportja külön programot dolgozott ki a román–magyar viszony tanulmányozására. Már 1923-ban javasolták, hogy a romániai magyar fiatalok Kolozsvárt folytassák tanulmányaikat, és hogy a budapesti kormányzat bizonyos adófajtákból támogassa egy ottani kollégium fönntartását. Az egyesület által kiadott könyvsorozatot szintén a NIT támogatta.⁵²

1921-től működött a NIT-en belül az *Erdélyi Szász Iroda*. Feladata egyrészt a németországi közvélemény tájékoztatása az erdélyi szászok és a magyarok helyzetéről, másrészt az erdélyi szászok magyarbarát csoportjainak támogatása volt. Mivel ez utóbbi nem sok sikerrel járt, 1922/23-tól elsősorban Németországban igyekeztek revíziós propagandát kifejteni.⁵³

7.1.5. Oktatási támogatások

Az erdélyi közhatalomváltás után körülbelül 2000 erdélyi származású egyetemi hallgató menekült Budapestre.⁵⁴ A pénz nélküli, elkeseredett és tájékozatlan tömeg problémáinak kezelése érdekében a NIT amellet, hogy támogatta önszerveződésüket a SZEFE megalakításával, 1920 tavaszán elhatározta, hogy részükre a magyarországi egyetemi városokban kollégiumokat hoz létre. Még abban az évben sikerült a menekült diákok számára Budapesten megfelelő épületet szerezni, de ott először csak a NIT központ irodáinak tudtak helyiségeket biztosítani. 1922-ben ugyanott a NIT megkapta az EMKE volt budapesti kollégiumát. A diákokthont „A kelet-magyarországi főiskolai hallgatók budapesti internátusa”-ként az év szeptemberében nyitották meg. (Később az elnevezés Bethlen István Internátusra változott.) Szegeden 1922 februárjában kezdte meg működését, 21 lakóval, a Bocskay Internátus.

⁵² A Külügyi Osztály programja: 1. A romániai kisebbségi kérdés tanulmányozása; 2. a daco-romanizmussal és a székelyek román származását hirdető koncepcióval szembeni propaganda beindítása. MOL K 437 1926–5–1. A SZEFE és a NIT kapcsolatáról lásd MOL K 26 1922–II–282. A kollégiumra vonatkozólag lásd Pásint Ödön javaslatát a következő alfejezet (7.1.5) jegyzetanyagában.

⁵³ Az Erdélyi Szász Iroda tevékenysége MOL K 26 1922–II–282.

⁵⁴ Az 1918/19-es tanév I. félévére 2226-an iratkoztak be, a II. félévre (1919 elején) pedig mintegy 2300-an, 2400-an (közülük a román hallgatók aránya kb. 20% volt. Lásd Vincze Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921.)*, Szeged, Jatepress, 2006. 16, 25.)

Debrecenben ugyanazon év nyarán nyílt meg 30 diákkal a Székely Diákinternátus. Az épületek átalakításával Szegeden 50, Budapesten 60 főnek tudtak szállást adni. 1921 és 1931 között Budapesten 256, Szegeden 227, Debrecenben 64, összesen tehát 547 tagja volt a diákothonoknak. A kollégiumokban az Erdélyből átjött diákok kb. 1/5-ét tudták elhelyezni. A tagok döntő többsége orvostanhallgató és műegyetemista volt. A NIT a három városban 10–10 diákot tudott ingyen ellátni, de az internátusi tagok fele részesült valamilyen kedvezményben. A szálláson és az étkezési lehetőségen túl a diákoknak nyelvtanfolyamokat (a román mindenki számára kötelező volt), előadásokat szerveztek, és a SZEFEH-rendezvényeknek is helyet adtak. A diákok tanulmányi előmenetelét figyelemmel kísérték – Budapesten Barabás Endre, a vidéki városokban egyetemi oktatók –, a kollégiumi tagság feltétele ugyanis a vizsgák sikeres letétele volt.⁵⁵ A diákothonok épületeit költségvetési támogatásból és feltehetően az Országos Menekültügyi Hivatal által eladott Berlin Szállodáért kapott összegből vásárolták meg. A fenntartás költségeit és az ösztöndíjakat a NIT házaiban a kollégiumok mellett található lakások bérleti díjaiból, a Baracska és Sövényháza határában a társaság tulajdonába került 50-50 holdnyi föld jövedelméből, valamint az erdélyi segítyezésre szánt Tanügyi Alapból teremtették elő.⁵⁶

A kollégiumok működtetését eleinte a kialakult menekültügyi helyzet (a menekült diákok tömege) tette szükségessé, majd amikor kiderült, hogy a határok rövid időn belül nem változnak meg, a fenntartók úgy gondolták, hogy a Magyarországon képzettséget szerzett diákok Romániába visszatérve a magyar kisebbség vezetői lehetnek.

Azonban a magyarországi diplomákat Romániában nem fogadták el,⁵⁷ és az internátusok lakóit amikor éppen otthon voltak a rendőrség

⁵⁵ *Internátusok és azok keleti kapcsolatai.* Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 207–228.; Statisztikai kimutatások, összefoglaló a diákothonok 10 éves tevékenységéről: *A Népies Irodalmi Társaság által fenntartott budapesti, szegedi és debreceni diákothonok 10 évi működéséről az 1922–1931. években.* Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 282–290.

⁵⁶ Az ingatlanszerzésről: MOL K 26 1922–II–282, illetve Sebess Dénes levele Papp Antalhoz, 1928. augusztus 28. MOL K 437 10–1928–10. A budapesti internátus 1922/23. évi számadása szerint a bevételek 72%-át a központi támogatás tette ki. Ez az arány jellemző volt a többi kollégium működésére is. A budapesti internátus 1922/23. évi számadását lásd: MOL K 437 1922–1923–10. A NIT gazdálkodásáról: *A keleti segélyalap vagyoni helyzete.* Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 347–381.

⁵⁷ Romániában a magyarországi diplomákat honosítani kellett. Ez 5000 lejbe került, s ezenkívül sikeres románnyelvű pótvizsgákat is kellett tenniük

többször zaklatta, ezért évről évre egyre kevesebben tértek haza az egyetemi diploma megszerzése után. 1922–1929 között a kollégiumokat 185 végzett diplomás hagyta el, közülük 102 Magyarországon, 53 ismeretlen helyen, 30 Romániában helyezkedett el.⁵⁸ 1925 májusában Bethlen István, Klebelsberg Kunó, Pataky Tibor és mások részvételével értekezletet tartottak a határon túli fiatalok magyarországi tanulmányairól. A diákok végzés utáni hazatérése érdekében azt javasolták, hogy a szomszédos országokból érkezettek diplomája Magyarországon ne legyen érvényes.⁵⁹ 1928–1929-re a NIT választmányában uralkodóvá vált az a nézet, hogy az erdélyi magyar értelmiségnek Romániában kell diplomát szereznie.⁶⁰ Ehhez az ottani egyetemek – elsősorban a kolozsvári – magyar hallgatóinak anyagi támogatásával és az anyanyelvi szakképzési feltételek megteremtésével, illetve a diplomások magyarországi ösztöndíjaival járultak hozzá. E célból hozták létre 1931-ben a budapesti internátus helyén⁶¹ a *Külföldiek Kollégiumát* (1935-től *Külföldiek Otthona*). Ez az intézmény a romániai egyetemeken végzettek számára nyújtott – mai kifejezéssel élve – posztgraduális

a hazatelepülő diplomásoknak. A magyar fél javasolta a romániai illetékeseknek az egyetemi és főiskolai tanulmányok kölcsönös beszámítását, de ez nem járt eredménnyel. MOL K 437 4–1924–1–365.

⁵⁸ A Magyarországon tanuló erdélyi diákok zaklatásáról: Bukaresti magyar követség jelentése 1928. április 12. MOL K 64 30–1928–27. Kimutatás az internátusok lakóinak további sorsáról: Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 228.

⁵⁹ Az értekezletről készült feljegyzés: K 437 4–1925–12–353.

⁶⁰ A SZEFEH nevében Pásint Ódön 1923-ban javaslatot tett egy kolozsvári 20–30 fős internátus felállítására. Az intézmény fenntartását az import-export adók 0,5–1%-ának erre a célra történő elkülönítésével oldotta volna meg. MOL K 437 4–1924–1–30. 1927-ben György Lajos és Papp Antal javasolta egy kolozsvári kollégium felállítását. Lásd: *Tudományos feladatok Erdélyben*. Papp Antal Pataky Tiborhoz 1927. január 26. MOL K 437 6–1927–1–52. György Lajos részletes koncepciója: A magyar tudományosság és a magyar tanárképzés 1927. évi helyzete és jövő feladatai Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, 2000, 2. sz. 131–148.

⁶¹ A debreceni kollégiumot már 1925-ben megszüntették. Az ide jelentkező diákok olyan szegények voltak, hogy ha a NIT 10 támogatottja mellett még 8 főnek a Vallás és Közoktatási Minisztérium nem ad segélyt, akkor be kellett volna zárni az intézményt. MOL K 437 4–1925–2–243.; *Beszámoló az internátusokról*. MOL K 437 10. f. 602–616. A másik két internátust 1927/28-ban „szüntették” meg. Valójában az internátusi szobákat albérletbe adták ki. A budapesti kollégiumból 1931-ben távozott az utolsó végzett „erdélyi” lakó. Jancsó Benedek levele Teleki Pálhoz, 1928. június 19. MOL K 437 10–1928–2.

képzési lehetőséget. Ennek keretében az anyaországi kapcsolatépítést, kutatást, az orvosi szakvizsgák elvégzését támogatták.

A NIT három hónapos, havi 80 pengős ösztöndíjat, szállást és megfelelő ajánlásokat adott. Ez utóbbi támogatást a kollégium igazgatója, Barabás Endre, majd a harmincas évek közepétől Mester Miklós szervezte az egyetemekkel, kutatóhelyekkel és a tudományos élet vezető személyiségeivel együttműködve.⁶² A kollégiumban évente belső tagként 12–13 fős turnusokban (ezt az alacsony számot azzal indokolták, hogy máskülönben a romániai politikai hírszerzés könnyen felfedezné az akciót) 30–40 fő kapott elhelyezést és ösztöndíjat. Indokolt esetben a három hónapos ösztöndíjakat a kollégium vezetése meghosszabbíthatta. A külső tagok, évente átlagosan negyvenen, nem a kollégiumban laktak, de felvételükre ugyanazon követelmények vonatkoztak, mint a beltagokéra. Ők is részesültek havi 20–80 pengő ösztöndíjban. A harmincas években jelentkező új erdélyi magyar értelmiségi elit (amelynek tagjai már 1918 után fejezték be középiskolai tanulmányukat és románul végezték el az egyetemet) jelentős része a kollégiumot kihasználva alapozta meg magyarországi tudományos kapcsolatait. A kollégium tagjainak foglalkozás szerinti megoszlása azt mutatja, hogy az orvosok és a jogászok voltak a legtöbben, majd a harmincas évek végén megnőtt a műszaki végzettségűek aránya.⁶³

A kollégium épületében egy vendégszállást is kialakítottak a néhány napra Budapestre érkező, ügyeiket intéző erdélyi értelmiségiek részére. Az átlagosnak tekinthető 1936–1937. évben 37-en 601 napot töltöttek a vendégszobákban.⁶⁴

⁶² *Jelentés a Külföldiek Otthonának 1932–1938. évi működéséről.* Keleti Actio MOL P 1077 XIII. köt. 21–36.

⁶³ A legismertebb ösztöndíjasok: Albrecht Dezső, Bíró Sándor, Domokos Pál Péter, Haáz Sándor, Fogarasi József, Mikó Imre, Nagy Géza, Nagy Lajos, Pataki József, Szabó T. Attila, Székely Zoltán, Szervátiusz Jenő, Tompa Miklós, Vámszer Géza, Vita Sándor. *A Külföldiek Otthonának 1932. évtől 1938. év június végéig tagjai.* Keleti Actio MOL P 1077 XIII. köt. 21–41.; Az ösztöndíjasok összetételéről: [A] Külföldiek Otthonának 1932/33–1936/37 között bentlakó és külső segélyezettjeiről készült kimutatás. Keleti Actio MOL P 1077-XI-14. További lista vezető erdélyi értelmiségi szállóvendégekről és az Otthonról: Mester Miklós: *Arcképvázlatok...* i. m. 519–523.

⁶⁴ *A Külföldiek Otthonának fontosabb eseményei az 1936/37. tanévben.* Keleti Actio MOL P 1077 XI. köt. 11–13.

Már az első tanévben kiderült, hogy az erdélyi tanárok évközbenei elfoglaltságuk miatt nem tudják kihasználni a Külföldiek Kollégiuma nyújtotta lehetőségeket. Ezért az erdélyi magyar tanárok és tanítók részére évente nyári 8 hetes *tanfolyamokat* szerveztek 1932-től 1940-ig. A három erdélyi egyházi főhatóság és György Lajos, a NIT kolozsvári megbízottja döntése alapján 14 rendes és 4 bejáró hallgatót vettek fel az első évben. A tanfolyam során a résztvevők előadásokat hallgattak a magyar oktatási rendszerről, pedagógiai és történeti kérdésekről. Különböző pedagógiai módszertani kurzusokon és bemutató tanításokon vettek részt. Magyarország nevezetességeit vidéki kirándulásokon ismerhették meg.⁶⁵

A második bécsi döntés után a Külföldiek Otthonának a posztgraduális képzést támogató programja megszűnt. Egyrészt azért, mert az érintettek Dél-Erdélyből nem tudtak átjönni Magyarországra, másrészt az Észak-Erdélyből Budapestre érkező egyetemi hallgatókat kellett a kollégiumban elhelyezni. Az „új” diákotthonban olyan erdélyi diákok kaphattak elhelyezést, akik megfelelő szak- vagy felsőoktatási intézmény hiányában Kolozsvárt nem tudták tanulmányaikat elvégezni. Ebből adódóan a lakók többsége műegyetemista, illetve valamelyik művészeti főiskola hallgatója volt. A felvételiknél a tanulmányi eredményt és a szociális rászorultságot vették figyelembe. Az intézmény 1941 szeptemberében a *Székely Diákotthon* nevet vette fel. Ebben az évben 60-an, 1942/43-ban 64-en laktak a kollégiumban. Közülük 46-an Észak-Erdélyből, 19-en pedig Dél-Erdélyből érkeztek.⁶⁶

A NIT választmánya – magyarországi internátusainak megszüntetése után – különös gondot fordított az egyetemisták romániai képzésének támogatására. Erdélyben az impériumváltás óta több kísérlet

⁶⁵ A képzés céljairól: *Erdélyi magyar továbbképzés*. Keleti Actio MOL P 1077 V. köt. 338–345. Az 1932–1933-as tanév előadásai: a magyar oktatási rendszerről Kornis Gyula, a magyar pedagógia eredményeiről Imre Sándor, a magyar történetírásról Asztalos Miklós, az európai nemzetiségi kérdésről Nagy Iván, az erdélyi kisebbségi élet gyakorlati problémáiról Grandpierre Emil, Erdély és Magyarország szellemi kapcsolatairól György Lajos, a Népszövetség tárgyalta magyar panaszokról Tamás András, a székelység történelmi fejlődéséről Szeremley Ákos, a székelység településéről és származásáról Szilády Zoltán. Keleti Actio MOL P 1077 IV. köt. 4–16.

⁶⁶ *A Székely Diákotthon/Külföldiek Otthona 1941. évi működéséről*. Keleti Actio MOL 1077 XXI. köt. 28–56.; 1942-ről uo. XXIV. Köt. 33–54.; 1943-ról uo. XXVI. Köt. 15–18.

ellenére sem sikerült önálló magyar felsőoktatási intézményt létrehozni.⁶⁷ A NIT támogatásával az 1928/29-es tanévtől György Lajos – az erdélyi katolikus, református és unitárius egyház közös tanulmányi igazgatója, aki a kolozsvári egyházi kollégiumok lakóinak tanulmányi felügyeletét ellátta – külön úgynevezett kiegészítő szemináriumokat szervezett a magyar egyetemisták részére. Ezek hivatalos irányítójaként a *Kolozsvári Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelő Bizottságát* nevezték meg. A bizottság az egyházak és az Országos Magyar Párt képviselőiből jött létre, s 1929. október 4-én ült össze először a diáksegélyező akciók megbeszélésére. Ennek háttérében az állhatott, hogy a magyarországi „illetékes tényezők” elvárták a kolozsvári diáksegélyezés egységesítését.⁶⁸ György Lajos javaslatára az alkalmi bizottság 1930. január 14-i értekezletén bejelentette megalakulását, elkészítette szervezeti szabályzatát, és tagságát 18 főre egészítette ki. A bizottság 1930-ban 10 értekezletet tartott. Ezekben a magyar egyetemi hallgatók szociális és tanulmányi helyzetével és meginduló önszerveződéseikkel foglalkoztak. Az 1930. július 4-i értekezlet jegyzőkönyve részletes tájékoztatást adott az előző tanév képzési programjáról.

A magyar egyetemisták részére az egyházi kollégiumokban heti rendszerességgel 17 kurzust szerveztek. Francia, német, román, latin, görög nyelvórák mellett a magyar nyelvészetet Csüry Bálint, a Mohács utáni magyar történelmet és külön Erdély történetét Bíró Vencel, Erdély művelődéstörténetét Kelemen Lajos, a világtörténetet Bitay Árpád, a kisebbségi jogot Balogh Artúr, a földrajzot Xantus János, az ásvány- és

⁶⁷ 1920 őszén a kolozsvári Református Teológia mellett Tanárképző Intézetet szerveztek. Oktatói a volt kolozsvári magyar egyetem tanárai és jőnévű középiskolai tanárok voltak. Az intézmény működését 1921 októberében a román hatóságok felfüggesztették. Ugyanekkor a katolikus egyház is próbálkozott egy felsőfokú tanintézet létrehozásával. A kolozsvári Marianum keretében Polgári Iskolai Tanítóképző Főiskolát indítottak, de a hatóságok 1923-ban nem ismerték el az intézmény nyilvánossági jogát. A téma újabb feldolgozása: Antal Árpád: *György Lajos életműve*. EME, Kolozsvár, 1992, 10–12. (Erdélyi Tudományos Füzetek 210.)

⁶⁸ „Illetékes tényező”-kön a magyarországi felelősöket, az erdélyi ügyekben illetékes személyeket értette a korabeli romániai magyar közélet. Az Ellenzék Diákmenza és az egyházi menzák konfliktusában Budapesten úgy döntöttek, hogy a kétoldalú diáksegélyezést egységesíteni kell, és további támogatást csak ennek megtörténte után adnak. Pataky Tibor levele Papp Antalhoz 1928. február 16. MOL K 437 10.

közöttant Balogh Ernő, a kémiát Ruzitska Béla, a matematikát Gergely Jenő, a fizikát Széll Kálmán tanította. Gyallay Domokos rendkívül kedvelt népkulturális szemináriumot vezetett az erdélyi magyarság nemzeti és kulturális feladatairól. Lényegében a szociográfia alapjait ismertette. A főiskolai sportot Somody István szervezte a Kolozsvári Atlétikai Club (KAC) és a Kolozsvári Torna Egylet (KTE) sportklubokban. A szintén a kollégiumokban szerveződő cserkészletet Puskás Lajos vezette. A felsorolt előadók szakmai rangja garantálta a szemináriumok magas színvonalát. Ez a képzési rendszer a Katolikus Líceum jól felszerelt könyvtárával (igazgatója György Lajos volt) kiegészülve 1940-ig mintegy alternatív egyetemként – mai szóval szakkollégiumként – működött.⁶⁹ A harmincas évek Kolozsvárról induló ifjúsági mozgalmainak (*Erdélyi Fiatalok, Hitel*) meghatározó egyéniségei részt vettek a szemináriumok munkájában; szakmai felkészülésükhöz sokban hozzájárultak ezek a kurzusok. (Pl. Kéki Béla és Venczel József, a *Hitel* szerkesztői egy ideig a líceumi könyvtárban György Lajos beosztottai voltak.)

1930-ban a katolikus Báthory–Apor szemináriumban 121, a Református Kollégium Internátusában 55 és az Unitárius Kollégiumban 43 diák lakott. A 219 egyetemista közül 95 fő (az akkori kolozsvári magyar egyetemi hallgatók majdnem fele) részesült egyházi ösztöndíjban vagy segélyben. 35-en az Országos Magyar Párttól kaptak támogatást, 18-an az Ellenzék Diákmenzáról, 2-en az egyetemtől, 3-an egyéb helyről (bankoktól) részesültek ösztöndíjban. Így a kollégiumban lakó kolozsvári magyar egyetemisták 61%-a részesült anyagi támogatásban valamilyen társadalmi szervezettől.⁷⁰

⁶⁹ György Lajos a NIT erdélyi megbízottja volt. *Jelentés a Külföldiek Otthonának 1940. évi működéséről*. Keleti Actio MOL P 1077. XVIII. köt. 173. A tanároknak a NIT révén fizetést is folyósítottak. Grandpierre Emil javaslata az 1929/30. tanévre személyi kiadásokra 554 000 lej (tanáronként kb. havi 3 000 lej), dologi kiadásokra 210 000 lej volt (könyvtári berendezések és gyarapítás, taneszközök, kirándulások). MOL K 437 1929–9-vegyes. A szemináriumokról részletes leírást ad: A Kolozsvári Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Tanulmányi Felügyelő bizottságának 1930. július 4-i, X. tanévzáró értekezletének jegyzőkönyve. Keleti Actio MOL P 1077-I. 296–336. Megjelent: *Tanulmányi Bizottság Kolozsvárott. Magyar Kisebbség*, 2000, 2 sz. 149–160. A szemináriumok történetével foglalkozik Benkő Samu: Szabó T. Attila műhelyei. In *Erdélyi Csillagok*. Budapest, 1990. 154–175., Antal Árpád: *György...* i. m. 19–21.

⁷⁰ *Tanévzáró értekezlet jegyzőkönyve*. Tanulmányi Bizottság Kolozsvárott. *Magyar Kisebbség*, 2000, 2. sz. 149–160.

Barabás Endrén keresztül a NIT-hez kapcsolódott Magyarországon a *Gyámszülő- és Gondviselő Társaságok* létrehozása. Az önként szerveződő társulások célja egy-egy tehetséges fiatal elemi, közép- és főiskolai tanulmányainak (Gyámszülő Társaság) vagy továbbképzésének, külföldi tanulmányútjának (Gondviselő Társaság) anyagi támogatása rendszeres adakozás révén. Az első Gondviselő Társaságot 1925-ben szervezték meg Bakk Elek támogatására, aki az összeadott 3000 pengőből két éven át Franciaországban medikusként képezte tovább magát. (Ezután Bukarestben jónevű orvosként, a magyar kultúra támogatójaként tevékenykedett, 1940-ben Székelyudvarhelyre költözött és ott folytatta mecénatúráját.) 1942 júliusáig 35 hasonló jellegű társaság szerveződött. Összesen több mint 13 000 pengő gyűlt össze ilyen módon. A NIT – mint társult adakozó – 11 társaságban szerepelt, és 11 700 pengő támogatást adott. Ezeken a csatornákon keresztül támogatta a Miniszterelnökség II. osztálya több tehetséges erdélyi fiatal külföldi továbbtanulását. Így kapott segítséget Mikó Imre (a kisebbségi jogvédelem szakértője), I. Tóth Zoltán (a román–magyar kapcsolatok későbbi kiváló kutatója) és Székely Zoltán (régész, később a Székely Nemzeti Múzeum igazgatója); mindnyájan Franciaországban tanultak a kolozsvári egyetem elvégzése után.

A tanulmányaikat befejező támogatottak ígéretet tettek arra, hogy az ellenszolgáltatás nélkül kapott adományt, ha megfelelő egzisztenciával rendelkeznek, más fiatal tehetségeknek ugyanilyen módon továbbadják. Barabás, a társaságok lelkes szervezője a támogatottak kiválasztásában a szociális helyzetet és a kiemelkedő képességeket vette figyelembe. Az oktatás támogatásán kívül a tanítók gyermekei számára szerveztek segélyakciókat. A második bécsi döntés után is támogatták a bukaresti szegény sorsú magyar iskolásokat. Barabás a kezdeményezésével az erdélyi fiatal értelmiség támogatása mellett a társadalmi mobilitás egyik csatornáját szerette volna létrehozni.⁷¹

⁷¹ *Az Isteni gondviselés szolgálatában működő alkalmi és Gyámszülő- és más Társaságok tájékoztató beszámolója az 1925–1942. évekről.* Keleti Actio MOL P 1077 XXVI. köt. valamint *Gyámszülő- és Gondviselő Társaságok tájékoztatója.* Keleti Actio MOL P 1077 XXII. köt. 459.

7.1.6. Az anyagi támogatás

1919-ben az erdélyi segélyeket elsősorban a Magyarországra menekültek ellátására és a kelet-magyarországi tisztviselői fizetések folyósítására fordították. A békeszerződés aláírása után a magyar egyházak keretei között próbálták budapesti támogatással a magyar (egyházi) iskolahálózatot tovább működtetni.⁷²

A politikai ügyek támogatása az első években nem tartozott a NIT-hez. Ezt Pataky Tibor, a Miniszterelnökség II. osztályának vezetője személyesen irányította a magyarországi bankok romániai fiókjain keresztül, illetve a bukaresti magyar követség és más közvetítők segítségével.⁷³ A húszas évek második felében azonban már ezeket az összegeket is a NIT költség-előirányzatában számolták el.

A Népies Irodalmi Társaság a TESzK költségvetése alapján az erdélyi történelmi egyházakat, az általuk fenntartott iskolákat, a gazdasági és hitelszövetkezeteket, a különböző kulturális, tudományos és gazdasági egyesületeket, a földműves-szövetségeket és az állástalan magyar tisztviselőket támogatta. A juttatásokat koordináló előbbi két intézmény mellett fontos szerep jutott az egyházak kapcsolatainak is, de ezek iratanyagának feltárása még csak most kezdődött el.⁷⁴ Egyébként sok ügyben az előbb említett szervezeteket megkerülve közvetlenül a miniszterelnökhöz fordultak, vagy a kisebbségi vezetők a még az 1918 előtt kialakított személyes kapcsolataikat használták fel. Az együttműködést hatékonyan elősegítették az államigazgatásban dolgozó volt erdélyi tisztviselők. Ebből adódóan a szerteágazó kapcsolatokon keresztül folyó támogatások arányait nehéz felmérni. Gyakran maradványpénzeket,

⁷² A századfordulón anyagi okokból az államnak használatba adták az erdélyi egyházi iskolák jelentős részét, illetve a magyar egyházak, mivel az állami iskolák nyelve magyar volt, nem kényszerültek elemi iskolák fenntartására. A fő hatalomváltás után, az addigi magyar állami iskolák románosítása idején, az egyházak nem tudták visszaszerezni a korábban az államnak használatba adott iskoláikat, ezért egy új oktatási intézményrendszert kellett kiépíteniük. 1920-tól Erdélyben ezeknek az iskoláknak a működtetésére költötték a magyarországi támogatás nagyobbik részét.

⁷³ Az Országos Magyar Pártnak nyújtott, később tárgyalandó rendszeres támogatáson túl elsősorban a választások időszakájában volt szükség pótlólagos összegek kiutalására. Lásd pl. az 1928-ra vonatkozó költségvetéseket.

⁷⁴ László Lórántnak a Felekezetközi Tanácsról, Kolozsvárt készülő doktorijától várhatók az első mélyebb elemzések.

tartalékalapokat használtak fel támogatási célokra, és ennek feltárását tovább nehezíti, hogy a segélyezés szereplői – saját ügyükben – mindig törekedtek a teljes diszkrécióra.

Az első költségvetési tervezeteket 1920/21-ben dolgozták ki a kolozsvári központban. Ekkor azonban még nem ennek alapján folyt a segélyezés, hanem a kintről legfontosabbnak megítélt célokra utaltak ki összegeket. A dokumentumokból a „legfontosabb”-nak ítélt célok – az egyházi iskolák támogatásán kívül – azonban esetlegeseknek tűnnek. Az általunk ismert első egész éves költségvetést 1921–22-re dolgozták ki, de ez is csak 1922 januárjától lehetett érvényes, mert a NIT és a Kolozsvári központ megbízottai csak 1921 decemberében véleményezték a tervezetet.

Az éves erdélyi támogatások összegét összehasonlítva – svájci frankba átszámítva a húszas években értékét vesztő koronát, valamint a pengőt és a lejt – nagyon kiegyensúlyozatlan adatsort kapunk, hiszen az éves költségvetés rovatai nem állandóak. A változások összhangban vannak a TESzK költség-előirányzatok arányváltozásaival. (Az éves összes segélykeretek és a keleti részek arányát tekintve egyaránt igaz ez.) 1920–1921-ben még jelentős részben a NIT keretein kívül folyt az erdélyi támogatás, az Országos Menekültügyi Hivatal, különböző revíziós szervezetek részvételével, maradványok, árualapok, az új pénznemek bevezetéséből adódó üzleti lehetőségek felhasználásával. A következő évben, 1921/22-ben már teljes költségvetés készült 1 milliós kerettel.⁷⁵ A későbbiekben a TESzK költségvetését követik az erdélyi éves támogatások kereteinek változásai. (1925–1929 között, illetve 1930–1931 vonatkozásában ebből az összegből kimaradtak a NIT központi irodája és a kollégiumok kiadásai, így a svájci frankban megadott összeg kb. 10%-kal kisebb a valóságosnál.) 1927/28-ban és a következő pénzügyi évben a politikai jellegű támogatásokat a társadalmi intézményekével együtt számolták el. Ezenkívül az összeg megnövekedésének az az oka, hogy Bethlen utasítására egy rendkívüli számlát is megnyitottak, és ettől kezdődően az egyházak segélyezésére, illetve gazdasági akciókra nagyobb összegeket fordítottak.

⁷⁵ Mivel a költségvetést csak 1922 decemberében fogadták el, a decemberi árfolyamot vettem alapul. Máshol mindig a májusi árfolyam volt az irányadó.

6. táblázat Keleti Szervezetekⁱ költség-előirányzata 1921–1931 közöttⁱⁱⁱ (Ezer koronában, 1925-től pengőben, illetve lejben.)

Költségvetési rovatok ^a	1920-1921	1921-1922	1922-1923		1923-1924	
			E	K	E	K
1. Szervezeti kiadás						
Személyi	1104	600	900 ^b		9250	
Dologi	720	800	690		13270	
2. Főiskolai internátusok		500	360		17300	
3. Szász iroda		180	180		180	
4. Informatív szolgálat		120				
5. Sajtókiadványok	1481	1200				
6. Székely-Magyar egyesület						
7. Fordítás		450				
8. Népies Irodalmi Társaság		600				
9. Kolozsvári központ	2174,9	360	360		500	
10. Egyházi iskolák	6827	13300	10800	320	9600	2080
11. Egyházak segélye	4074,3	7160			2100	
12. Színházak		1100	600	150	200	65
13. Sajtó	78,9	1200	800	150	400	75
14. Kisebb társadalmi célok	79,3	100	100	20	200	
15. Jótékony egyesületek	45,3		100	20	50	
16. Tisztviselői segélyek		2400	800	200	150	40
17. Kisebb gazdasági célok		1200	200	50	400	140
18. Gazdasági egyesületek			1000	350		
19. Iskolák egyházi építkezések			2000	180	1000	600
20. Főiskolák						
21. Tanítóképzők						
22. Országos Magyar Párt						
23. Moldva						
24. Kultúr hivatal						
25. Gyergyói építkezés						

1924-1925		1925-1926	1927-1928	1928-1929	1929-1930		1930-1931	
E	K				E	K	E	K
109872					33,8			
191184					33,3			
98224					80,2			
180								
			120			120		120
500		500	500	300	500		500	
9000		10600	13800	11460	9000	2100	9000	
	2080			27401				
200		200	400	400	200		200	
400	30	400	700	300	400		400	
200	150	200	200	150	200		200	
50			250		50			
150			150		150		150	
400			400	300	400		400	
1000		1000			1000		1000	
1000	200				1000		1000	
600					600		600	
			600	2899				
		400	400					
		400	300					
		500						

6. táblázat folytatása

Költségvetési rovatok ^a	1920- 1921	1921- 1922	1922-1923		1923-1924	
			E	K	E	K
1. Szervezeti kiadás						
Személyi	1104	600	900 ^b		9250	
Dologi	720	800	690		13270	
2. Főiskolai internátusok		500	360		17300	
3. Szász iroda		180	180		180	
4. Informatív szolgálat		120				
5. Sajtókiadványok	1481	1200				
6. Székely-Magyar egyesület						
7. Fordítás		450				
8. Népies Irodalmi Társaság		600				
9. Kolozsvári központ	2174,9	360	360		500	
10. Egyházi iskolák	6827	13300	10800	320	9600	2080
11. Egyházak segélye	4074,3	7160			2100	
12. Színházak		1100	600	150	200	65
13. Sajtó	78,9	1200	800	150	400	75
14. Kisebbségi társadalmi célok	79,3	100	100	20	200	
15. Jótékony egyesületek	45,3		100	20	50	
16. Tisztviselői segélyek		2400	800	200	150	40
17. Kisebbségi gazdasági célok		1200	200	50	400	140
18. Gazdasági egyesületek			1000	350		
19. Iskolák egyházi építkezések			2000	180	1000	600
20. Főiskolák						
21. Tanítóképzők						
22. Országos Magyar Párt						
23. Moldva						
24. Kultúr hivatal						
25. Gyergyói építkezés						
26. Sport - cserkészlet						
27. Kolozsvári internátus						

1924-1925		1925-1926	1927-1928	1928-1929	1929-1930		1930-1931	
E	K				E	K	E	K
109872					33,8			
191184					33,3			
98224					80,2			
180								
			120			120		120
500		500	500	300	500		500	
9000		10600	13800	11460	9000	2100	9000	
	2080			27401				
200		200	400	400	200		200	
400	30	400	700	300	400		400	
200	150	200	200	150	200		200	
50			250		50			
150			150		150		150	
400			400	300	400		400	
1000		1000			1000		1000	
1000	200				1000		1000	
600					600		600	
			600	2899				
		400	400					
		400	300					
		500						
		200	177					
			448,9					

6. táblázat folytatása

Költségvetési rovatok ^a	1920- 1921	1921- 1922	1922-1923		1923-1924	
			E	K	E	K
28. Gyermektáboroztatás						
29. Jutalomkönyv						
30. Ferencesek					500	
31. Romániában lakó magyarok segélyezése						
32. Romániai sajtó beszerzése						
33. Bukaresti megbízott évi fizetése						
34. Erdélyi sajtó beszerzése						
35. A budapesti könyvtár beszerzései						
36. Magyar Kisebbség						
37. Apróbb tanulmányi segélyek						
38. Bukaresti magyar egyete- misták segélye						
39. Megbízásos munkadíj						
40. Egyházi irodalmi segély						
Összesen svájci frankban ezer	529	957	819		1824	
Összesen	16584,9	126031	146180		2280000	

- ii A korabeli dokumentumokban a NIT-et a romániai magyar intézményekkel együtt Keleti Szervezetnek nevezték, ezzel is kifejezve, hogy a nemzeti integritást nem tekintik elveszettnek.
- iii A táblázatban közölt adatok forrásai a TESzK iratanyagában, jórészt az Amerikai Segélyalap dokumentumai között találhatóak, MOL K 437 10-1920-1931.: 1. A Bocskay Szövetség költségvetési előirányzata az 1920/21. évre 231-238. f.; 2. A Bocskay Szövetség kiadásai az 1921/22. költségvetési évben 11-17. f.; 3. A Keleti Szervezetek költség-előirányzata az 1922/23. évre 138-141. f.; 4. A Keleti Szervezetek 1923-24. költségvetési évre szerkesztett költség-előirányzatának indoklása, 420-422. f.; 5. A Népies Irodalmi Társaság 1924/25. [évi] leu előirányzata 506-511. f.; 6. Erdélyi szükségletek az 1925-26. évi költség-előirányzatának indoklása, 728. f.; 7. Erdélyi szükségletek, felosztási terv az 1927/28. gazdasági évre, MOL K 437 (1922-1930)-10-2-(27-28) 18-27. f.; 8. Az 1928-29. évi számadások (Kolozsvárt

1924-1925		1925-1926	1927-1928	1928-1929	1929-1930		1930-1931	
E	K				E	K	E	K
			200					
			100					
500		500	500	500	500		500	
						100		
			120			120		120
			36			36	36	
			80			80		80
			60			60		60
			100			100		100
			40			40		40
			40			40		40
			70			70		70
			50			50		50
431,4			636,9	1759,7	651,7		500,2	
6637242		375,2	701,9	1560,5	772,8		554,7	

készített jelentés), 1929. október 8., MOL K 437 1929-9-vegyes 402-407. f.; 9. Keleti Szervezetek az 1929-30. költségvetési évre szerkesztett költség-előirányzatának indoklása, Erdélyi és a Királyhágón inneni részek szükségletei, MOL K 437 1929-9-vegyes 363-373. f.; 10. Erdélyi szükségletek költség-előirányzata az 1930-31. évre az erdélyi központ rendelkezésére, MOL K 437 1930-9-vegyes 555-557. f.; 11. Királyhágón inneni rész költség-előirányzata az 1930-31. évre. MOL K 437 1930-9-vegyes 558-560. f. Az 1926-1927-re vonatkozó adatokkal nem rendelkezünk.

- a Az osztott oszlopok első adatsora (E) a történeti Erdély 15 megyéjére, a második sor (K) a Királyhágón inneni részekre: Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad körzetére vonatkozik. Temesvár körzete, a Bánság Romániához tartozó része a Szent Gellért Társaság hatáskörébe tartozott. Ez alól egyedül a Lugoson kiadott Magyar Kisebbség című folyóirat képezett kivételt az egész romániai magyarságot érintő jelentősége miatt.

A különböző címeken folyósított támogatásokat területileg *magyarországiakra* és *romániaiakra* (ezen belül a történeti Erdély megyéire és a Királyhágón inneni részekre) különíthetjük el. Az egész költségvetésen belül 1921/22-ben 3,5%, a következő évben 4,6% volt a Magyarországon felhasznált összeg aránya. Miután a propagandakiadványok készítését a Magyar Nemzeti Szövetség vette át, 1923/24-re ez az arány 1,75%-ra csökkent. A következő évben ugyanez a mutató 6%-ra nő, de ez csalóka, mert az egész romániai támogatás összege jelentősen csökkent, ellenben a kollégiumok és a központi iroda személyzetének ellátását szinten kellett tartani.

A romániai helyzet elemzéséhez szükséges kiadványok beszerzési költségeit a Királyhágón inneni rész támogatásában számolták el. A romániai magyar intézményeknek szánt támogatást erdélyi (a történeti Erdély 15 megyéje) és Királyhágón inneni (Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagyvárad és Arad körzete) részre bontották szét. Az utóbbi területen élt a romániai magyar népesség 30,3%-a, de a segélyeknek csak 10–18%-a jutott ide – bár az is kétségtelen, hogy a magyar intézmények többsége a történelmi Erdélyben működött. A részletes kifizetési jegyzékeket áttekintve egyértelműnek látjuk, hogy a legtöbb támogatást a kolozsvári szervezetek kapták. Az Ókirályságban élő magyarok segélyezését a NIT-től függetlenül az egyházak végezték.⁷⁶

A költségvetést rendszerint budapesti (táblázatunkban az 1–8. tételek) és erdélyi kiadások rovatokra osztották fel. Az utóbbi rovat tételeit tovább lehet csoportosítani. Az egyik körbe a kolozsvári központ, illetve (1927/28-ban és 1928/29-ben) az Országos Magyar Párt támogatása tartozott (9.; 22. t.). Az egész támogatás átlagosan évi 80%-át a magyar nyelvű egyházi iskolarendszer fenntartására fordították (10.; 19–21. t.). A harmadik nagyobb csoportot a kulturális intézmények alkották (12–13; 25–30. t.). A gazdasági segélyek (17.; 18. t.) és az egyházi támogatások (11.; részben a 19.; 31. t.) töredéke került az éves költségvetésbe, mert az előbbit a bankokon, az utóbbit pedig az egyházi kapcsolatokon keresztül intézték.

A *budapesti kiadások* döntő többségét a szervezet alkalmazottainak bérköltségei és a központ dologi kiadásai tették ki. 1920–1923 között ebben a csoportosításban a másik nagy tételt a propagandakiadványok

⁷⁶ A regáti magyarok támogatását 1921-től az erdélyi egyházak vették át. Sebes csak a bukaresti magyar egyetemi hallgatókat támogatta az Ókirályságban. MOL K 437 1926–5. 39. f.

költségei adták. 1923-tól ezt a munkát a már tárgyalt revíziós propaganda egységesítésének részeként a Magyar Nemzeti Szövetség és a Magyar Külügyi Társaság vette át. A *Székely-Magyar Egyesület* 1922–1923. évi támogatása a nemzetközi kapcsolatok kiépítésére fordított (utazási költségek). A következő évben ugyanezt az adminisztratív tagozat dologi kiadásai között számolták el. Ekkor az „erdélyi vonatkozású társadalmi egyesületek” (Magyar-Székely Egyesület, Erdélyi Otthon, Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete stb.) összesen 1,5 millió koronányi támogatást kaptak. 1927/28-ban, illetve 1929/30-ban és az azt követő költségvetési évben az előbbi egyesület már lejben és a Királyhágón inneni rész keretéből jutott támogatáshoz. Az 1929/30. évben ezek az egyesületek csak 600 pengőt kaptak a költségvetésből (svájci frankba átszámolva ez a felét tette ki az 1923/24-es összegnek).⁷⁷ 1932/1933-ban pedig ezek a szervezetek már kikerülnek a NIT, a Keleti Akció költségvetéséből és a szervezetek központjánál szerepelnek.

A NIT-nek 1925-ben 18, 1930-ban 13 munkatársa volt, a munka bizalmi jellegéből adódóan magas fizetéssel. Például 1929/30-ban a két tagozat vezetőjének (az elnöknek és az alelnöknek) egyaránt 500–500 pengő, a leggyengébben fizetett altisztnek 100 pengő, a gépíró-nőknek 120 pengő volt a havi keresete. Az elnök vagy az alelnök éves járandósága 1925-ben azonos volt egyetlen erdélyi magyar középiskolára jutó támogatással. 1929/30-ban az alkalmazottak egész évi összes fizetése majdnem annyi volt, mint az erdélyi kulturális célú támogatások összértéke. A politikai tagozat *dologi kiadásai* között számolták el a NIT kiadványainak nyomdaköltségeit és a Népszövetségi akciókkal (panasziratok, beadványok készítése) kapcsolatos kiadásokat, a könyvtári beszerzéseket, valamint a bizalmas jelentések tiszteletdíját.

A *kolozsvári központnak* folyósított évi 360 000, illetve 500 000 lej felhasználását az éves költségvetési indoklásokban nem részletezték. Egy 1929-ben készített aprólékos beszámolóból ismerjük a központ és az Országos Magyar Párt anyaországi támogatásokból fedezett kiadásait. A kezdetekben Grandpierre Emil, majd a Vékás Lajos és Nagy László, illetve Bethlen György felügyelete alatt működő kolozsvári központ fő feladata a segélyek romániai közvetítése és könyvelése volt. 1926-tól a támogatásokat intéző személy havi 16 000 lejt kapott ellátmányként,

⁷⁷ A keleti szervezetek az 1923–24. költségvetési évre szerkesztett költségelőirányzatának indoklása. MOL K 437 10. 420–422. f.

de ebből az útiköltségeit, levelezését, irodafenntartási költségeit is fedeznie kellett. 1928/29-ben a fennmaradó összeget az egyházak segítségével megbízott illetékeseinek utazásaira, a Népligák Uniója romániai magyar tagozatának irodabérletére és az egyetemisták kollégiumi szemináriumaihoz szükséges taneszközök beszerzésére fordították.⁷⁸

Az OMP részére a Bethlen István utasítására indított külön számlán 1928/29-ben 2 898 000 lej érkezett. Ezt az összeget a következőkre használták fel:

A párt központi adminisztrációjának	943 000 lej
titkárságoknak	800 000 lej
bukaresti iroda részére	540 000 lej
Kultúr Hivatalnak (Sulyok István)	400 000 lej
Dalos Szövetségnek	180 000 lej
Juventus fordító irodának	36 000 lej

A központi adminisztráció támogatásának kétharmada kilenc alkalmazott fizetésére fordított (havi 700 lej/fő). A többi házbérre és rezsiköltségekre költötték. A három kerületi titkárság vezetője havonta 25–25 000 lejt kapott, és ebből gazdálkodhattak a területi titkárságok. A bukaresti iroda vezetéséért havi 20 ezer lejt fizettek, a klub és az iroda bérlete évi 300 ezer lejbe került, az itt dolgozó személyzet bérkölsége 144 ezer lej volt. A támogatás összegét meghaladó költségtöbbletet az OMP saját forrásból fizette ki. A Sulyok István vezetésével – a hasonló jellegű szász intézmény példáját követve – működő *Kultúr hivatal* költségeinek jelentős részét vezetőjének fizetése, további részét pedig a lakbér tette ki. Ez az iroda néhány évig a romániai magyar kisebbség helyzetére vonatkozó adatgyűjtést folytatta információs központként. A NIT budapesti elemző csoportjához hasonló munkát kívánt végezni, de dokumentációja státuszok (anyagok) hiányában e téren lemaradt a NIT adatgyűjtés mögött. A *Dalos Szövetség* segélyének 30%-át a főtitkár átalánya tette ki. (Inczedy-Joksman Ödön egyben az OMP alelnöke, Bethlen György megbízható munkatársa, az ő feladata volt a párt tagozatainak és a diákszegélyező akciónak a megszervezése.) A többi versenyek szervezésére, kották beszerzésére és utazásokra fordították. Ez a társadalmi szervezet azért volt fontos az OMP

⁷⁸ Lásd a fenti táblázat 8. tételét.

számára, mert a Nőszövetségek mellett ennek volt a legtöbb helyi szervezete, és ezek tagságát politikai célokra is lehetett mozgósítani.

A *Juventus* irodát magyar egyetemisták hozták létre (Sulyok István menedzselte) hivatalos román–magyar és magyar–román fordítói munkák elvégzésére. Az üzleti alapon működő vállalkozásnak feltehetően az irodabérletet biztosította az OMP.

Ezenkívül saját forrásból még havi 3000 lejt adtak csecsemővédelmi célokra. A következő, 1929/30-as évre a támogatást 282 ezer lejgel kérték megemelni. A központi adminisztráció, a bukaresti iroda, a Dalos Szövetség segélyének növelését kérték, illetve a csecsemővédelmi akciót is ebből a megemelt támogatásból szerették volna finanszírozni. Ezeknek a terveknek a sorsáról nem tudunk semmit, mert a következő évi NIT költségvetésben az OMP támogatása nem szerepel. Majd az 1932/1933-as költségvetési tervben az OPM az 1928/1929-es, közvetlenül a párt által felhasznált 2,3 M leje helyett 1,9 M lej volt előirányozva, de jóval nagyobb apparátussal számolva.⁷⁹

Az *egyházak oktatási intézményeinek* támogatása normatív alapon folyt. Az 1920/21-es előzetes tervezetések során az 1914/15. évi állami költségvetés egyes tételeinek Erdélyre jutó arányát részletesen kiszámolták, feltehetően azzal a céllal, hogy a Jancsó Benedek által hangoztatott kulturális integritás értelmében ezeket tovább folyósítsák. Az ország gazdasági lehetőségei azonban ezt már nem tették lehetővé. (Az anyaországi oktatási költségek néhány ezreléke volt az erdélyi magyar iskoláknak adott magyarországi segély.) *„Írányelv, hogy elsősorban a székely-magyar nép művelődésügyét érintő elemi (felekezeti) oktatás intézményeit, a felekezeti népiskolák, gazdasági és ismétlő iskolák támogatandók. Külön figyelmet kell fordítani a magyar szigetek és szórványok iskoláinak mindenáron való fenntartására.”*⁸⁰ Az alapfokú oktatás erősítésével szemben az erdélyi illetékesek inkább a gimnáziumok védelmét és támogatását tartották fontosnak. Ebben a kérdésben vitákra is sor került a NIT központtal.

Az egyházi iskolák cím alatt a négy magyar egyház összes oktatási segélye értendő. A havonta érkező összegből a Felekezetközi Tanács rendelkezései alapján kellett fedezni az összes magyar tannyelvű egyházi elemi és középiskola segélyét. 1923-ig ide tartoztak a ferences

⁷⁹ Lásd a TESzK összehasonlító elemzést az előző fejezetben.

⁸⁰ *A Keleti Szervezetek költség-előirányzata az 1922/23. évre.* MOL K 437 10. 562. f.

iskolák is, majd ezt követően külön kapott a rend évi 500 ezer lejnyi támogatást. Ugyanígy a főiskolák (teológiák) és a tanítóképzők 1 millió, illetve 600 ezer lejnyi támogatását három éven át külön folyósították, máskor pedig az iskolai segélyekkel együtt. Az éves iskolai szükségletek megállapításánál az volt az alapelv, hogy csak az egyházak által ténylegesen működtetett intézményeket finanszírozzák. (Ezért volt oly fontos Barabás Endre részletes iskolaügyi statisztikája a NIT budapesti központja számára.) A régi, már 1918 előtt működő felekezeti iskolák részére egyenként 7363 lejt; az új, 1918 után alapított iskoláknak intézményenként 14 726 lejt, a középfokú, állami támogatásban nem részesülő (nem elemi) iskola után évi 78 436 lej támogatást tartottak szükségesnek. Azonban ennek csak átlagosan kb. 60%-át folyósították. (Azt csak további romániai kutatások alapján lehetne tisztázni, hogy ez az összeg mekkora hányadát fedezte az egyházak iskolai kiadásainak.) Mivel a segélyek részletekben érkezett meg, illetve ezek folyósítása havonta, nagyobb összegekben történt, a Felekezetközi Tanács közösen elfogadott arányszámok szerint osztotta fel a pénzt.⁸¹ Ezt az elemi iskolákban alkalmazott tanítók arányában állapították meg.

Pl. 1920/21-ben az arányszámok a következők voltak:

Római katolikus egyház: 248 elemi iskola, 715 tanító, 39,27%

Református egyház: 580 elemi iskola, 894 tanító, 49,10%

Unitárius egyház: 91 elemi iskola, 133 tanító, 7,30%

Evangelikus egyház: 24 elemi iskola, 79 tanító, 4,33%

Az oktatási támogatás összege a vizsgált időszakban lényegesen nem változott: Erdély és a Királyhágón inneni terület évente általában 11 millió lejt kapott a támogatás-költségvetés legnagyobb tételeként.

A *kulturális támogatásokat* két csoportra bonthatjuk. A színház és a sajtó támogatása minden évben szerepelt, míg a 23–29. tétel egyes akciókat tartalmaz, ilyenből csak 1927/1929-re vonatkozólag rendelkezünk adatokkal. Gyergyószentmiklóson *római katolikus leánynevelő intézet* épült. Az építkezést az anyaországi segély mellett az egyház és a helyi lakosság is támogatta. Az intézetnek a Székelyföldről Bukarest-be irányuló cselédlányvándorlás miatt tulajdonítottak fontos szerepet.

⁸¹ Tehát a beérkező összeget, mindig felosztották arányszám szerint és sakkoztak azzal, hogy melyik részösszeg, melyik egyház járandósága.

A *cserkész*zet céljaira elkülönített összeget a már megalakult katolikus csapatok felszerelésére, valamint a református és az unitárius cserkészmozgalom beindítására fordították. *Sportcélokra* a két kolozsvári magyar egyesületnek (Kolozsvári Atlétikai Club, Kolozsvári Torna Egylet) 10-10 ezer lej fizettek ki tenisz- és vívó körversenyek díjazására. A kolozsvári *internátusok* támogatására és tanulmányi ellenőrzésükre felvett összeget a már tárgyalt egyetemi szemináriumok működtetésére és segélyezésre költötték. A *jutalomkönyveket* az egyházi iskolák osztották szét a diákoknak. 100 ezer lejből kb. 250 ezer lej értékű könyvet tudtak ajándékozni. A *gyermeknyaraltatás* céljaira küldött összeget tartalékoltak egy megfelelő állandó nyári tábor létrehozására.

A magyar kisebbség belső társadalmi élete szempontjából központi-nak minősülő intézmények, színházak, sajtó támogatásának felügyeletére 1922-ben *külön bizottságok*at állítottak fel. A színházügyek ellenőrzését Grandpierre Emil vezetésével Kovács Kálmán és Petres Kálmán unitárius, illetve katolikus gimnáziumi tanárok végezték. A sajtóügyeket szintén Grandpierre irányításával Bethlen György és Haller Gusztáv felügyelte.⁸² Az akkor meghatározott prioritások az egész évtizedben érvényesek maradtak. A színházak közül a kolozsvári nemzeti színház élvezett rendszeres támogatást, más intézményeket a „lehetőségekhez képest” segítettek.⁸³ A Királyhágón inneni részekben az aradi színház élvezett elsőbbséget. A folyóiratok közül a *Magyar Nép* és a *Pásztortűz* részesült rendszeres támogatásban. A segélyezett napilapok: *Ellenzék*, *Brassói Lapok*, *Székelyföld*, *Gyergyói Lapok*, *Csíki Lapok*, *Székely Nép*, *Székely Közélet*, *Aradi Hírlap*. Az első kettő papír- és eszköztámogatásban részesült, a többiek rendszeresen kisebb pénzsegélyt kaptak. Az OMP így vásárolta meg az addig a pártot is bíráló nagy példányszámú *Keleti Újságot*, majd az abból kivált újságírócsoport (Paál Árpád, Zágoni István, Nyirő József, Kacsó Sándor és mások) lapját, az *Újságot* 1927-ben.⁸⁴

⁸² Haller Kolozsvár utolsó magyar polgármestere volt 1918-ban, 1922-ben pedig a Magyar Szövetség ügyvezető alelnöke. Ez nem volt azonos az *Ellenzék* ellenőrzésével megbízott 1923-as bizottsággal.

⁸³ Ez az 1922-ben létrehozott, 1926-tól Bánffy Miklós által irányított Kolozsvári Színházpártoló Egyesületen keresztül működött. Az ezzel kapcsolatos üzleti, támogatáspolitikai és művészeti konfliktusokról *Janovics Jenő kéziratosa hagyatéka*, Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattára, [Kolozsvár] Janovics 85–98. tételek.

⁸⁴ Az 1928. évi erdélyi elszámolás melléklete: MOL K 437 10. 709–713. f.

Amint már említettük, a gazdasági támogatásnak csak töredéke került az éves költségvetésbe. Ezeket az összegeket elsősorban a gazdasági intézményrendszer működtetésére használták fel. Már az 1921/22. évi költségvetési tervezet kolozsvári véleményezője, Költő Gábor javasolta e terület támogatásának jelentős mértékű növelését. 1 millió korona értékű átcsoportosítást tartott célszerűnek tisztviselői segélyek terhére. Az 1922/23. évi indoklásban a legfontosabb gazdaságszervezési célnak a földművesszövetségek teljes, községenkénti kiépítését tekintik. Ezzel együtt javasolják a gazdasági népoktatás segítését, gazdanapok rendezését, népkönyvtárak, ifjúsági egyletek, dalegyletek és sportegyletek létesítését. Kiemelt feladat az *Erdélyi Barázda* című gazdasági néplap megjelentetése és az Erdélyi Gazdasági Egyletnek és lapjának, az *Erdélyi Gazdának* a támogatása. Két évvel később a gazdasági segélyeket gazdanapok, kiállítások rendezésére, jutalmazásra, gépek beszerzéséhez nyújtandó kölcsönökre és a gazdasági egyletek, földműves szövetségek erősítésére használják fel. Az évtized második felében megakadt szövetkezetszervezés, gazdasági továbbképzés helyett már elsősorban az Erdélyi Gazdasági Egylet patronálására fordították a kapott segélyt. Ebben nagy szerepe lehetett Bethlen Györgynek, aki az OMP vezetése mellett az EGE-t is irányította. Az 1918 után induló alulról szerveződő szövetkezeti mozgalom megfelelő hitelélet és rendszeres anyaországi támogatás hiányában elsorvadt. Majd a harmincas években indult újra és ért el komoly eredményeket, Szász Pál vezetésével.

A „jótékony egyesületek” és a „kisebb társadalmi célok” támogatása címén az egészségügyi és a szociális intézményeket segélyezték. 1922/23-ban a területen belüli prioritásokat meghatározva a Székely Nemzeti Múzeum és az Erdélyi Múzeum Egyesület támogatását emelték ki. A szociális munka területén legfontosabbnak a különböző felekezetek jótékony női egyesületeinek szubvencionálását jelölték meg. Ezek fő feladata az óvodák, napközi otthonok és a csecsemővédelem patronálása volt. Célként jelölték meg ilyen egyesület létrehozását minden faluban. 1924/25-ben a jótékony egyesületek támogatása a magyar árvaházak, aggmenházak, női missziós társulatok segélyezésére korlátozódott.

1928/29-ről részletes kimutatással rendelkezünk erről:

Központi Nőszövetség – 15.000 lej; Mária Valéria árvaház – 4.000 lej; Szent Antal árvaház – 1.000 lej; Missziós Nővérek – 30.000 lej; Csecsemővédő Egyesület – 5.000 lej; Zenekonzervatórium – 3.800 lej; Székely Nemzeti Múzeum – 20.000 lej; Román szabadegyetem látogatására – 7.500 lej.

A *tisztviselők segélye* címen az 1918 előtti tisztviselői kar állását vesztett vagy nyugdíj nélkül elbocsátott tagjait segélyezték. Számukat nagyon nehezen lehet kiszámítani. Már 1922-től több jelentés beszámolt arról, hogy a tisztviselők találtak, illetve találhattak maguknak munkát. Az évek során ezekből a segélyekből egy szűk réteg, a kolozsvári központ által kiválasztottak részesülhettek.

A táblázatban közölt adatok háttérének vázlatos ismeretében megállapíthatjuk, hogy a támogatások döntő része a kisebbségi intézményrendszer alkalmazottainak fönntartására szolgált.

7.1.7. Pénzüntézeti támogatások

Az anyaországi kormányzati támogatások másik részét a romániai magyar érdekeltségű pénzüntézeteken keresztül biztosították a kisebbségi intézményeknek és a földreform miatt anyagilag jelentősen meggyengült magyar birtokosrétegnek. Az utóbbiak helyzetét hosszabb távon nem lehetett pusztán segélyekkel stabilizálni. Ezért a magyarság gazdasági önszerveződését katalizáló pénzüntézeteket erősítették Magyarországról. A húszas években az erdélyi hitelélet két vezető magyar érdekeltségű intézete a Katolikus Státushoz közel álló *Transsylvania Bank* és az inkább református érdekeltségű *Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank Rt.* volt. A NIT ez utóbbival állt kapcsolatban. A pénzüntézetet 1894-ben alapították. A háború előtt Gyulafehérvárt, Désen, Dicsőszentmártonban, Nagyváradon, Marosvásárhelyen, majd 1929-ben Temesvárt létesítettek fiókot. A bank szoros kapcsolatban volt több nagyváradi vállalattal és tíz vidéki kisebb bankkal.⁸⁵ A Kolozsvári Takarékpénztár 1921-ben 5 millió lejről 15 millió lejre emelte az alapítókéjét; ezt 100 ezer egyenként 100 lej értékű részvény kibocsátásával oldották meg. A bank nagyrésztvényese, a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesület (PHETE) elővásárlási jogát kihasználva egy Bethlen István által képviselt csoport 75 ezer részvényt vásárolt 10 millió lej értékben.⁸⁶ Ezzel az új „vásárlók” a bank igazgatótanácsában döntő súlyra tettek szert. A két főrésztvényes, a PHETE és a Bethlen által képviselt társaság között megállapodás született arról, hogy az üzletvitellel kapcsolatos fontosabb kérdésekben megegyeznek, s a közgyűlés elé

⁸⁵ A Kolozsvári Takarékpénztár és Hitelbank és a NIT kapcsolatáról: *Magyar hitelélet Erdélyben*. Keleti Actio MOL P 1077. II. köt. 425–442.

⁸⁶ Uo.

csak az így kialakított döntéseket viszik. Az igazgatótanácsban 4-4 taggal, a felügyelőbizottságban 2-2 taggal képviseltetik magukat. Továbbá a következőkben állapodtak meg:

„a. Céljuknak tekintik az intézetet egy nagy erdélyi vezető pénzügyintézetévé fejleszteni és általa a reális hitelezés határain belül az erdélyi magyar bankok, takarékpénztárak és szövetkezeteknek nyújtandó hitelezés, velük való szorosabb viszonyba lépés, affiliálása vagy egyéb támogatás által az erdélyi magyarság gazdasági érdekeit a jövőben intenzíven szolgálni.

b. Oda fognak hatni, hogy az intézetnél és a befolyása alá tartozó intézményeknél a megüresedő és kreálendő állásokra megbízható, általuk is elfogadott, szakképzett egyének alkalmaztassanak, lehetőleg magyar nemzeti szempontból alkalmazott kiválasztás szerint.

c. Szükségesnek tartják, hogy az intézet egy általuk kijelölendő meglévő erdélyi magyar biztosító intézetet üzletileg és erkölcsileg támogasson, üzletkörébe bevonjon, vagy egy új erdélyi magyar biztosító társaság létesítésénél részt vegyen s ezt támogassa.

d. Kívánják, hogy az intézet kijelölésük szerint magyar kulturális és jótékony célokat – mely célok kitűzésénél a gróf Bethlen István csoportja kívánása fog érvényesülni – évenként össznyeresége emelkedésének megfelelően nagyobb összegekkel támogasson.

e. Ki fogják eszközölni, hogy az intézet a magyar érdekeltség részére átutalásokat, áru- és egyéb ügyletek lebonyolítását önköltségen fogja elvállalni, illetve elvégezni.

f. Az intézet fontos feladatának tekinti, hogy az erdélyi magyar földbirtokokra jelzálogkölcsonöket nyújtson és hogy hitelnyújtás szempontjából az erdélyi magyar birtokosok birtokkisajátítási kötvényeit is mint fedezetet tekintetbe vegye.

g. Kieszközli, hogy az intézet a magyar érdekeltség egyik vagy másik tagja részére Erdélyben végzendő elszámolási vagy ellenőrzési teendők ellátására az illető által honorálandó szakképzett egyéneket jelöl ki, illetve bocsát rendelkezésre.

h. Szükségesnek tartják, hogy amennyiben erdélyi pénzügyintézeti központ létesítenének, úgy annak létesítésében és vezetésében az intézet lehetőleg vezérszerepet vigyen, amennyiben ilyen már léteznék, annak irányítását a gróf Bethlen István csoportja által jelzett elvek figyelembevételével szabják meg a reális lehetőségek körén belül.”⁸⁷

⁸⁷ Az Erdélyi Alap garanciális okmányai. Keleti Actio MOL P 1077 II. köt. 429–430.

1923 júniusában Bethlen a zárolt részvények rendelkezési jogát a NIT-nek adta át. Sebess pedig a Bethlen György, Jelen Gyula és Reitter József alkotta erdélyi bizottságra ruházta át ezt a nagyrészvényesi jogkört. Mindez azzal a kikötéssel történt, hogy a képviselők a bank ügyeiben és az osztalékok felhasználásában a Bocskay Szövetség (NIT) mindenkori elnökének utasításait követik.⁸⁸ Azonban Bethlenék a román nemzeti mozgalom történetéről elképzelt gazdaságszervezési modellt (Albina Bank) Romániában nem tudták megvalósítani. A Nemzeti Liberális Párthoz kötődő bukaresti román pénzügyi körök érdekeivel ellentétes volt egy különálló pénzügyi központ létrehozása. A magyar érdekeltségű pénzügyintézetekkel szemben a Román Nemzeti Bank diszkriminációs pénzügypolitikáját és különböző politikai lépéseket használtak fel. A Kolozsvári Takarékpénztár, eredményei ellenére (1929-re 75 millió lej volt az alaptőkéje), 1931-ben a konverziós törvény és a különböző politikai támadások miatt kénytelen volt ügyfeleitől kényszeregyezséget kérni.⁸⁹ Majd 1935-ben újra feltőkésítették Budapestről.

A pénzügyintézeti akciótól függetlenül 1928-ban Bethlen István kezdeményezésére földhitelakciót indítottak erdélyi birtokosok részére, budapesti kormányzati garanciavállalással. Négy bankon keresztül 5 millió pengő 25%-ára vállalt a kincstár garanciát. A bankok folyószámlahitelt vagy váltót adtak, és erre lehetett jelzálogot kérni. Az aránylag alacsony kamatok (12%) ellenére alig két, tucatnyi jelentkező akadt. Az akció legfontosabb eredménye a Gazdasági Hitelszövetkezetek Szövetségének 2,7 millió lejnyi, és az Erdélyi Hangya Hitelszövetkezet 10 millió lejes tartozásának rendezése lett.⁹⁰

Az utóbb említett intézményt a budapesti kormányzat 1924-ben azzal is támogatta, hogy a 3 milliárd koronányi forgótőke hiányát, a magyarországi Hangya 27 milliárdos kincstári tartozásának két 1,5 milliárdos

⁸⁸ A gazdasági válság során a bankoknak le kellett mondaniuk kölcsöneik egy részéről, ezért a magyar érdekeltségű pénzügyintézetek kivételével kárpótlást kaptak. Bővebben: Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagy-Romániában*. Kolozsvár, ETI, 1944, 149–169.

⁸⁹ A kényszeregyezésbe jutott hitelintézet helyzetéről szóló jelentés 1932. november. 20. Keleti Actio MOL P 1077 II. köt. 465–633.

⁹⁰ *Külön hitelakció a keleti részek birtokos osztálya részére*. Keleti Actio MOL P 1077 II. köt. 634–645.

részletét átengedte az erdélyi Hangyának, azzal, hogy ezt csak akkor kell a kincstárnak befizetni, ha az erdélyiek is visszaadták.⁹¹

7.1.8. A támogatási rendszer és a kisebbségi társadalom önszerveződése

Az erdélyieket illető támogatás mértékéről és felhasználásáról Budapesten döntöttek. A Papp Antal és a NIT vezetői (Jancsó Benedek, Sebess Dénes) által készített éves költségtervezeteket a kolozsvári központ véleményezte. Ennek keretében 1921/22-ben Költő Gábor a tényleges erdélyi helyzet ismeretében a tisztviselői segélyek csökkentését, az összeg egy részének gazdasági célokra való átcsoportosítását kérte. Ugyancsak ő hívta fel a figyelmet arra, hogy az iskolánkénti támogatások folyósításakor minden évben meg kell vizsgálni, hogy az egyházak által bejelentett iskolák ténylegesen működnek-e. A vizsgálat után esetleg megmaradó összeget pedig szintén gazdaságszervezési célokra kellene fordítani.⁹²

A kolozsvári központ többször próbálkozott azzal, hogy nagyobb szerepet vívjon ki az adatgyűjtés feladatában, de ezt a budapesti NIT-vezetés nem támogatta. Ebben az esetben éppúgy, mint az 1928/29-es kolozsvári elszámolásban megfogalmazott, OMP által igényelt segélyösszeg megemelésének kérése mögött függetlenített státuszok megteremtése körül folyt a vita. Konfliktus azonban nem alakult ki, hiszen Papp Antal a kolozsvári központtól került Teleki irodájába, illetve Grandpierre Emil is a NIT alkalmazásában állt áttelepülése után. Az erdélyi vezetők maguk közül valónak tekintették és elfogadták a budapesti „illetékes tényező”-nek. Konfliktusok inkább Romániában, a támogatási prioritások meghatározása körül voltak. A katolikus egyháznak több híve volt, mint a reformátusnak, de az utóbbiaknak volt több iskolája. Ezért végül is a tanítósám szerint osztoztak a támogatásokon. A másik folyamatos probléma: Kolozsvár és a vidék ellentéte. Nevezetesen, az hogy a támogatások Kolozsvárra koncentráálódtak. Ezért a „vidékiek” egyenesen Budapesten keresztül próbáltak támogatásokhoz jutni.

⁹¹ Papp Antal emlékirata az erdélyi Hangya Szövetkezeti Szövetség ügyében, 1924. december 5. MOL K 437 4-1924-1-592.

⁹² Költő Gábor véleményezése a kolozsvári központ részéről az 1921/22. évi erdélyi támogatások költségtervezetéhez MOL K 437 1921-1-398.

Mivel a harmincas évek támogatási rendszerét ez idáig nem sikerült föltárni, egyelőre nem lehet tudni, hogy a romániai magyar politikai elit új nemzedéke, amelynek politikai szocializációja már a kisebbségi korszakban történt, így tagjai román egyetemeket végeztek, a harmincas években mennyiben szólhattak bele az OMP és az egyházak vezetőinek irányításával működő segélyezésbe. Ezt azért volna érdekes tudni, mert ez az a nemzedék, amely már nem fogadja el kritikátlanul Bethlen Györgyék értékmegőrzésre törekvő, a többségi társadalom mozgalmaitól elzárkózó, egy nagy hatalmi átrendeződés következményeiben bízó stratégiáját. Ez a generáció megpróbált kapcsolatot teremteni a román modernizációs törekvésekkel, és belső gazdasági, társadalmi szervezkedésre törekedett. Velük kapcsolatban igazából csak az rekonstruálható, hogy megfordultak Budapesten a NIT szervezésében, egyetemistaként pedig az a Tanulmányi Bizottság választotta ki őket hazai és külföldi ösztöndíjra, amely a NIT Politikai Osztályának kolozsvári háttérintézményeként működött.

Míg az OMP képviselői a bukaresti parlamentben és választási fellépéseik során elsősorban a magyarság sérelmeivel foglalkoztak, addig a magyar kisebbségi társadalom belső problémáit politikailag periférikus, gyakran az OMP-vel konfliktusban lévő személyiségek fogalmazták meg. A legtöbb társadalmi kritikának 1924-ig a *Keleti Újság* adott helyet, majd 1927-ig az *Újság* című lapban folytatták ezt a munkát Paál Árpád, Zágoni István, Kacsó Sándor és mások. Az OMP mindkét lapot saját hivatalos lapjává tette. A párton belül, annak demokratizmusát hiányolva jelentkezett a húszas évek közepén az úgynevezett „Reformcsoport” Krenner Miklós vezetésével. Ők nem, de Bernády György és Kós Károly, ahogy erről a következő fejezetben szólunk, eljutottak a párttal való szakításig is.

Az OMP vezetéséhez közel álló és a NIT által kiemelten támogatott *Magyar Nép* és a *Pásztortűz* című folyóiratok szerkesztőinek heti találkozóiról beszámoló Gyallay Domokos szerint: „A panasz azonban általános, hogy a Magyar Párt vezetőségében kevés érzék mutatkozik abban az irányban, hogy az erdélyi magyarság társadalmi, gazdasági és művelődési szervezkedését irányítsa és vezesse.”⁹³ A párt azonban, mivel eleve a parlamenti-politikai erőterben működött, és fő feladatának a jogsérelmek kimondását és enyhítését, valamint a „kijáró” ügyintézkést tekintette, nem is lehetett

⁹³ Gyallay Domokos jelentése (1926). MOL K 437 5-1926-1. 48-57. f.

képes a magyar kisebbségi társadalom problémáinak kielégítő kezelésére.⁹⁴ Mindezt nem pótolták a rendszeres nagygyűlések és szakosztályi rendezvények. A politikai vezetők abból indultak ki, hogy a magyar társadalom gondjai a kisebbségi sérelmekből adódnak. S ha ezek nem léteznének, az erdélyi magyarság megőrizhetné pozícióit, biztosítva volna társadalmi fejlődése. A többségi nemzet részéről érkező állandó támadások miatt felértékelődő „politikai egység” ürügyén az OMP nem kezdeményezte a párt mellett egy külön a magyarság társadalmi megszervezésével foglalkozó intézmény létrehozását.

Budapesten Sebess Dénes azt javasolta, hogy a társadalomszervezési feladatokat a szászokhoz hasonlóan az egyházak keretében oldják meg.⁹⁵ A magyarság esetében – a szászokkal ellentétben – négy felekezetről és hét püspökségről volt szó, ráadásul a diszkriminációjuk is erősebb volt, így ezt a feladatot csak részben vállalhatták. A kisebbségi oktatást a budapesti illetékesek javaslatára és anyagi támogatásával megszervezték, s ezen belül a népoktatás fejlesztését tartották a legfontosabbnak. Komoly eredményeket azonban itt sem érhettek el, mert Papp Antal még 1928-ban is e terület elhanyagolását és a gazdasági képzést hiányolta a gimnáziumok fenntartásával szemben, ahová egyébként egyre kevesebben jelentkeztek. Ugyanígy hibának tartotta, hogy a katolikus egyház újabb és újabb iskolák megnyitását tervezi, miközben nem tud az államhoz hasonló mértékű fizetést adni tanárainak. Sőt, az egyházak tisztviselői szerinte annyira tehetetlenek, hogy még azt sem tudják, hogyan számolják el a titkos segélyeket.⁹⁶

A húszas évek társadalomszervezésében meghatározó a *Magyar Nép* és *Pásztortűz* című lapok – már többször említett – szerkesztősége. Ez a csoport egy nagyobb kolozsvári társaság részét alkotta. Formálisan az 1870-es évektől létező kolozsvári *Tekéző Társaság*, majd *Társadalom kör* Majális utca 40. szám alatt működő vendéglőjében találkoztak. Ez az egyesület a magyar oktatási, egyházi, pénzügyi intézmények munkatársait tömörítette. A klubszerű működést az impériumváltás után 1921-től tették újra lehetővé. A kolozsvári magyar (férfi) elit legkiterjedtebb

⁹⁴ A más szakirodalomból ismert dilemma árnyalt megfogalmazását adja: Csapody Miklós: Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fialatok. *Tiszatáj* 1984. 7. sz. 42–57.

⁹⁵ Sebess Dénes levele Papp Antalhoz 1923. március 7. MOL K 437-1923-8-257.

⁹⁶ Papp Antal levele Balázs András javaslatáról Pataky Tibornak, 1928. augusztus 5. MOL K 437-7-1928-10. 109–110. f.

szervezetéről volt szó.⁹⁷ 1922-től Bocsánczi László – a budapesti kormányzat által kivásárolt – Kolozsvári Takarékpénztár vezérigazgatója, majd Xantus János a Marianum katolikus leánygimnázium igazgatója (többször az éves tekebajnokság győztese) vezetésével működött az intézmény. Ebbe tartozott a csütörtöki asztaltársaság Gyallay Papp Domokos író, szerkesztő és Gergely Endre orvos vezetésével. „Amikor ez a 40-60 tagot számláló »Csütörtöki Társaság« a csütörtöki estéken összejön, a Társadalom valóban eszmei és szellemi életét éli, mert a tudomány és művészet minden ága képviselve lévén, valóságos összesített közművelődési kört alkot, ahol mindenki tudásának legjavát osztja szét rövid előadás vagy felvilágosítás kíséretében, józan atmoszférában, csendes, mindemellett vidám társalgás közben.”⁹⁸ Az idézett kiadvány a csütörtöki kör legaktívabb tagjai között az előbb említetteken kívül a következőket sorolja fel: Kovács Dezső (ref. koll. igazgató), György Lajos (kat. líceum tanára), Kristóf György (a magyar irodalom egyetemi tanára), Vásárhelyi János (teológus), Gyergyai Árpád, ifj. Török Imre, Balogh Ernő, Tavaszgy Sándor (ref. teológiai tanár), Roska Márton (néprajzkutató), Csúri Bálint (nyelvész, tanár), Kelemen Lajos (történész, levéltáros), Rajka László, Maksay Albert (ref. teológiai tanár).⁹⁹ Ehhez a körhöz tartozott Sulyok István, az *Ellenzék*, majd a nagyváradi *Erdélyi Lapok* vezető publicistája is, aki a társadalomszervezést előbb az EMKE átszervezésével, majd külön, szász mintára, egy kultúr hivatal megszervezésével vélte megoldhatónak. Ebből végül is egyrészt az OMP statisztikai szakosztálya (ennek Fritz László volt az egyedüli állandó munkatársa) és a Juventus fordítóiroda jött létre. S ez a két intézmény biztosította a háttérrel az *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929* megjelentetéséhez.

⁹⁷ Bár bizonyítani nem lehet, hogy az Unió szabadkőműves páholy tagsága kizáró ok lett volna, de az tény, hogy e másik fontos társasági szervező intézmény tagjai – egy-két bizonytalan kivételt leszámítva – nem szerepelnek a Társadalom kör tagnyilvántartásában. *A Társadalom Élete 1872–1932*. Cluj, Bonaventúra, 1932. 70–86.

⁹⁸ Uo. 67.

⁹⁹ Uo. A teljes tagnyilvántartásból a közélet fontosabb nevei közül, a teljesség igénye nélkül: Balogh Artúr, Bartók György, Bíró Vencel, Bodor Bertalan, Balázs András, Bitay Árpád, Dózsa Endre, Fritz László, Grandpierre Emil, Gál Kelemen, Hirschler József, Imre Lajos, Inczédy-Joksmán Ödön, Jancsó Elemér, Kántor Lajos, Óváry Elemér.

E Majális utcai kör számára készített Jancsó Benedek 1924-ben egy megvitatásra szánt munka-programot a társadalomszervezés és irányítás teendőiről.¹⁰⁰ Jancsó nyolc pontba foglalta össze a javaslatait. Masarykot és Ion Brătianut idézve a közép-európai nemzetiségi mozgalmak tapasztataiból indult ki a reális helyzetértékelés feltevéseinek és az önálló regionális-nemzeti politizálás megteremtése érdekében.¹⁰¹

¹⁰⁰ Későbbi vitáról nincs tudomásom. Jancsó 1924-ben megfordult Kolozsvárt, és feltehetően személyesen is találkozott a társaság tagjaival, egy részüket biztos, hogy 1918 előttről is ismerte. Az ismertető dokumentum: A Népies Irodalmi Társaság Politikai Osztályának tájékoztatója a romániai magyarság megszervezéséről és a népkisebbség helyzetének tanulmányozásáról. *Magyar Kisebbség*, 2002. 3. sz. 66–75. Eredeti lelőhelye: MOL K 437 2–1927– f. 51–64.

¹⁰¹ Egy helyütt később a szövegben leszögezi, hogy nem híve az irredenta törekvéseknek, miközben néhány évvel azelőtt a román nemzeti mozgalmakról megjelent könyvének épp az volt az üzenete, hogy minden nemzetiségi mozgalom végső célja az anyaországgal való egyesülés. Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, Bocskay Szövetség, 1920, 502. Itt sem gondolhatta másként. Javaslati a kisebbségpolitikai tevékenység megalapozását szolgálták.

A bevezető idézetek: „Behatóan és lelkiismeretesen tanulmányozzák a magyar politikát, jogtudományt és filozófiát, mert a magyar elnyomásnak gyökerei bizonyára a magyar tudományosság e szakáiba ereszkednek. E tanulmányaik eredményeit vigyék a nyitáoanosság elé, úgy odahaza, mint külföldön. Jegyezzék fel, és gyűjtsék össze a magyar közigazgatás minden túlkapásait és visszaéléseit, és azokat is vigyék a külföld ítélőszéke elé. Fordítsanak figyelmet a tót nép gazdasági viszonyaira. Tanulmányozzák a kivándorlás okait. Tegyék a tót nép erkölcsi és vallási kérdéseit érdeklődésük és tanulmányuk tárgyává. Vizsgálják meg az úr és a szolga, a munkás és a munkaadó egymáshoz való viszonyát. Egyszóval folytassanak reális politikát, szakítva az eddigi romantikus politikával [az eredetiben kurzíválva – BN].”

(Masaryk utasítása, amelyet 1897-ben a Tót Múzeumegyesület közgyűlése alkalmával az öt Túrőczbesztercén meglátogató tót főiskolai tanulóknak adott. L. Defensio Nationis Hungariae. 124.)

„Mindig azt mondtam a Kárpátokon túl lakó románoknak: ne avatkozzatok a mi dolgainkba. Mi sem megyünk hozzátok, hogy nektek leckét adjunk. Mi nem avatkozunk bele a magyarokkal és a szászokkal való küzdelmeitekbe. Ti tudjátok a ti dolgokat, s mi nem adhatunk nektek semmi tanácsot. De ne cselekedjétek semmit amíg velünk nem közöltétek. Mikor Babes és az Akadémiának Kárpátokon túl lakó tagjai hozzánk jöttek és azt kérdezték tőlem: mit szándékozom tenni velük? Azt felelem: ha valaki alig tudja saját kertjét megművelni, bolond, ha más ember kertjébe akar menni, hogy azt művelje meg.”

I. A románság történetének tanulmányozása román és magyar szerzők munkáit összehasonlítva. A román és a szász nemzetiségi mozgalmak történetének tanulmányozása.

II. Bitay Árpád vezetésével a román szellemi fejlődés történetének tanulmányozása, különös tekintettel arra, hogy miként szolgálta a nyelvészet és a történetírás a nemzeti törekvéseket. Tanulmányozandó a románságnak a franciákkal kialakított kapcsolata és a magyar kultúra hatása a román szellemi életre.

III. Balogh Artúr vezetésével tanulmányozandó a román alkotmány és jog fejlődése. Legfontosabb az 1919 utáni nemzetiségpolitika nyom követése és ezzel kapcsolatban minden irodalom összegyűjtendő.

IV. Vizsgálendő a régi és az új Románia gazdasági helyzete. a) Románia mezőgazdaságának helyzete az egyesülés előtt és után. b) Az agrárreformok vizsgálata. Valaki egy nem magyar többségű járásban, másvalaki pedig egy magyar többségűben vizsgálja meg, hogy miként, milyen szabálytalanságokkal hajtották végre a földreformot. Milyen hatása volt a reformoknak a terméseredményekre, illetve a parasztság gazdasági-kulturális színvonalára? c) Az ipar és a kereskedelem nacionalizálásának tanulmányozása. Itt hívja fel a figyelmet a meginduló iparosodás és agrárproletarizálódás révén arra, hogy külön foglalkozni kell a magyar ipari munkásság helyzetével. Ki kell építeni a kapcsolatokat a magyar szociáldemokrata mozgalommal, amelyre a Janovics Jenő kezdeményezte szabadiskolai előadások tartása a legalkalmasabb forma.

V. Tanulmányozandó a romániai közigazgatás és igazságszolgáltatás működése, a magyar, osztrák és orosz területekkel kiegészült Románia „legsúlyosabb problémája”, az egységesítés. *„Masaryk tanácsát követve összegyűjtendő és feljegyzendő a román közigazgatás és igazságszolgáltatás összes visszaélései és erőszakosságai. [...] Miután a főkérdés az, hogy ez intézkedések mennyiben irányulnak a kisebbségek ellen, legcélszerűbb elővenni a párizsi szerződések kisebbségekre vonatkozó határozmányait, s az azokban felsorolt egyes pontok szerint állapítani meg ezeket a pontos adatok felsorolásával, az eset rövid leírásával a sérelmeket, erőszakoskodásokat és visszaéléseket. Ezek a kisebbségi szerződés megfelelő pontjai szerint külön gyűjtendő össze, s azok másolata megküldendő ide is.”*¹⁰²

(Brătianu Ion beszéde 1886-ban Ciureu és Ocasan kiutasítása tárgyában)
A *Népies* ... i. m. 66.

¹⁰² Uo. 70–71.

VI. a) Valláserkölcsi feladatok: az egyházi statisztikák elkészítése; a papok és a hívek viszonyának helyzete; egyházközségi monográfiák elkészítését kell ösztönözni. b) Közművelődés: fel kell mérni az egyes falvak oktatási és művelődési helyzetét. Mivel a román kormányzat Jancsó szerint valószínűleg először azokban a községekben fogja a magyar felekezeti oktatást ellehetetleníteni, ahol kisebbségben élnek, ott nem marad más módja a védekezésnek, mint az iskolán kívüli népművelés, előadások, olvasó- és dalos-körök, egyesületek szervezése. c) A védekezés átmegy a társadalmi térre: a népies eredetű ünnepeket, búcsúkat, „a népies összefüveteket, a mulatságokat meg kell tölteni művelődési tartalommal, műkedvelő színi előadásokkal, műsoros zene, dal előadások segítségével”¹⁰³. „d) Az erdélyi magyar értelmiség tegye a magáévá az orosz radikálisoknak a cári uralom alatt követett jelszavát: a nép közzé menni! [kiemelés az eredetiben – BN] A magyar nép tömegének kell alapját és segítő tábort alkotnia az erdélyi magyar értelmiség minden politikai, gazdasági, művelődési védekező akciójának. Oda kell hatni, hogy a nép bizalmatlansága szemben a nadrágos elemmel megszűnjék. Az erdélyi magyarság ügye elveszettnek tekinthető, ha nem írja zászlajára a szó nemesebb és valódiabb értelmében vett demokráciát. A magyar uralom alatt a románság ereje ebben a politikai és társadalmi egység érzetében volt, vagy amint dicsekedve mondták: egyek vagyunk a bocskortól fel a püspöki süvegig (de la opinca până la valadica).”¹⁰⁴ e) Figyelemmel kell kísérni és nyilván kell tartani a román iskolába járó gyerekeket. Nem szabad bennük renegátot látni, hanem oda kell hatni, hogy „ők megtanulják a román iskolában mindazt, ami a román lelkiület megismerésére vonatkozik, de azért megmaradjanak magyaroknak”¹⁰⁵. g) Gál Kelemen vezetésével a román közoktatás tanulmányozására egy külön munkacsoportot kell létrehozni. h) Előnyös-e az erdélyi magyarságnak, ha a középiskolát végzettek Magyarországra mennek tanulni? Meg kell vizsgálni a kolozsvári egyetemen tanuló 300 magyar fiatal helyzetét. „Hogyan lehetne rájuk hatni, hogy az egyetemről kikerülve a magyar ügynek olyan hasznavehető harcosai lehessenek, mint voltak a magyar egyetemekről kikerült román politikai vezetők?”¹⁰⁶ Jancsó itt veti fel a romániai magyar politikusok román nyelvtudásának hiányát.¹⁰⁷ i) A szükséges propaganda terén pedig „tanulmány

¹⁰³ Uo. 71.

¹⁰⁴ Uo. 72.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Uo.

¹⁰⁷ „Az erdélyi magyarság vezetői – elenyésző kivétellel – nem ismerik kellő mértékben

tárgyává kellene azt is tenni, hogy, miként lehetne a román főiskolákat látogató magyar ifjúság közül egy néhány tehetségesebb egyént akként felnevelni, hogy azok a román politikai, művelődési, gazdasági viszonyok és egy-két idegen (francia, angol) nyelv lehető tökéletes ismeretével felszerelve ilyen munka elvégzésére vállalkozhassék?”¹⁰⁸

VII. Létre kell hozni egy központi sajtóirodát, ahol a romániai német, magyar, lapokat folyamatosan szemléznék a budapesti központhoz hasonló módszertannal. A magyar lapoknak a magyarság helyzetének minden vonatkozásában hű képet kell adniuk. Ennek érdekében különböző szempontokat is megadott, amelyek döntően a dokumentációt szolgálták.¹⁰⁹

sem a román nyelvet, sem a román politikai életet. Ennek sajnálatos következménye akkor tűnik ki, ha a román kormány teljesen szabad parlamenti választásokat engedne, a román parlamentbe vagy 30 magyar parlamenti képviselő kerülne. Ezek ott igazán száraz ágon hallgató ajakkal csüggedten gubbasztó madarak lennének. Miután az erdélyi magyarság vezetői között aránylag igen kevés van, aki tökéletesen bírná a romániai művelt körök szalon és magasabb politikai nyelvét, a franciát, a román államférfiakkal és irányadó politikai egyéniségekkel a közvetlen érintkezés, ha nem is éppen kizártnak tekinthető, de nehézkes, sőt unalmas, amelynek ismétlődését mind a két fél kellemetlennek érzi magára nézve.” Uo. 72–73.

¹⁰⁸ Uo. 73.

¹⁰⁹ „a) Fektessenek főszólyt a román parlament olyan tárgyalásainak ismertetésére, amelyek az erdélyi magyarság vagy általában a kisebbségek ügyeivel kapcsolatosak. A beszédek idevonatkozó részeit – pro és kontra – közöljék pontos és megbízható fordításban, vagy legalább olyan kivonatban, amelyik azok lényegét és szellemét helyesen visszatükrözi.

b) A román kormánynak és a hatóságoknak minden olyan rendeletét és intézkedését, amely kapcsolatos a kisebbségekkel, hivatalos szám és dátum pontos megjelölésével, lehetőleg egész terjedelemben vagy megbízható pontos kivonatban, de a punctum salientet [a dolog lényegét – BN] alkotó részt szó szerint közöljék.

c) Minden közigazgatási, igazságszolgáltatási visszaélést, erőszakoskodást, korrupciót pontos leírásban, teljesen megbízható adatok alapján közöljenek lehető objektivitással, szem előtt tartva azt az elvet, hogy a tény a fontos, a kommentár pedig mellékes.

d) Fektessenek nagy súlyt a magyar lapok arra is, hogy minden nyilatkozatot, amely a román sajtóban az erdélyi magyarság magatartására vonatkozóan pro és kontra elhangzik, ismertessenek. Ismertetni kell mindazokat a könyveket, röpiratokat és szemleciókat, amelyek Romániában a magyar kisebbségeket érdeklik, vagy érdeklő kérdéseket tárgyalnak.

e) Ismertessék azokat a szépirodalmi alkotásokat, regényeket, drámákat, amelyek a román műveltebb körök társadalmi élete valóságos erkölcsrajzának tekinthetők.

f) A magyar lapokat úgy kell szerkeszteni, hogy azok számára, akik Románián kívül

VIII. Az előbbieken javasolt tanulmányok eredményeinek célja a külföldi propaganda erősítése és a kisebbségpolitika segítése. Hangsúlyozza, hogy „*semmiféle irredenta törekvésnek nem vagyunk híve, és semmi olyan munkásságot nem javasolunk, amely titkos vagy államellenes működésnek volna minősíthető. A dolgok objektív, tudományos célú vizsgálata a feladat, amely teljesen összeegyeztethető a román állam törvényének azon tiszteletben tartásával, amely minden lojális állampolgár kötelessége, bármilyen államban éljen. Mi a magyarországi és a külföldi közvélemény informálásában szigorúan ragaszkodunk a párizsi békeszerződés és a gyulafehérvári határozatok kisebbségekre vonatkozó rendelkezéseinek a román kormányhatalom részéről való megvalósításához*”¹¹⁰. Jancsó végezetül arról szól vitairatában, hogy eddig nem volt olyan kör Romániában, amelyre munkájukban támaszkodhattak volna.

Nem tudunk arról, hogy volt-e az anyagnak vitája Kolozsvárt. De feltehetően Jancsó Benedek munkája a Bernády György hagyatékából előkerült 66 oldalas tervezet is, amely *Az erdélyi Magyar Párt politikai és munkaprogram tervezete* címmel magát a pártot, mint társadalomszervező önkormányzatot szervezné át és meghatározza a legfontosabb egyházi, oktatási, közigazgatási, igazságügyi, gazdasági kívánalmakat is.¹¹¹ Ez az anyag azonban nem került szélesebb nyilvánosság elé, és a párt vezető testületei sem tárgyaltak róla. Ennek az lehetett az oka, hogy valószínűleg Bernádynak készült, aki az 1924–1926-os elnökválasztási küzdelemben alulmaradt, Grandpierre Emil, majd Bethlen György pedig szükségtelennek tartott egy új pártprogramot.¹¹² Mind-

élnek, forrásául szolgálhassanak az erdélyi magyarság ügyében kifejtendő nemzetközi sajtópropaganda számára.

g) Oda kell hatni, hogy az erdélyi lapok a magyarországi eseményekkel csak tárgyilagos referátumokban foglalkozzanak. Állást ne foglaljanak se pro, se kontra, főleg pedig ne erőszakolják bele a mai Magyarországon divatos pro et kontra felfogást semmi téren az erdélyi magyarság ügyeinek tárgyalásában, hanem szigorúan kövessék Bratianu jellegűül idézett nyilatkozatát. Ellenkező esetben kiteszik magukat román részről annak a külső jelek által is igazoltnak látszó gyanúnak, hogy a magyar kormány vagy az egyes magyar pártok anyagi támogatását élvezik. A magyarországi kormánynak nincs és nem is lehet semmi szüksége az erdélyi magyar lapok támogatására.” Uo. 74.

¹¹⁰ Uo. 75.

¹¹¹ A programról az előző fejezetben részletesebben szólok. Maros Megyei Állami Levéltár, Bernády Fond, 53. d. 1–66. Grandpierre véleménye és a program elhelyezése az OMP-n belüli küzdelmekben: György Béla: *A romániai...* i. m. 53., 70.

¹¹² Uo.

két tényező háttérében ugyanaz állt: a magyar közösségen belüli stabilitás megőrzésének igénye.

Két évvel később Jancsó Benedek egy Papp Antalhoz írt levélében a György Lajos és Gyallay Domokos meghatározta asztaltársasági kulturális elemző-szervező munka anyagi támogatásának megduplázását (évi 60 ezer lejről 120 ezerre) kérte.¹¹³ Itt számolt be az addig elvégzett munkáról. Gyallay felvette a kapcsolatokat a szebeni német kultúrhitallal; a Partiumban és a Bánságban is megszervezte a *Magyar Nép* terjesztését (15-16 ezer előfizetője volt a kétheti lapnak). Bernád Ágoston kolozsvári ügyvéd vezetésével munkások és kisiparosok számára szakoktatási tanfolyamokat tartottak és kisipari szövetkezetet szerveztek. A román egyetemekre járó magyar fiatalok megszervezésére akció indult. Az OMP keretén belül létrejött a statisztikai szakosztály, és Fritz László gyűjtötte a romániai magyarságra vonatkozó adatokat, együttműködve a NIT és az Államtudományi Intézet hasonló statisztikai adatgyűjtésével.¹¹⁴ György Lajos folyamatosan készíti a romániai magyar irodalom bibliográfiáját. Ugyanő a *Pásztortűz* és a *Klingsor* című lapok között együttműködést hozott létre.¹¹⁵ Bitay Árpád Nicolae Iorga Válenii de Munteban szervezett nyári egyetemén az utóbbi években előadássorozatot tartott,¹¹⁶ román nyelvű magyar irodalomtörténeten dolgozik. Jancsó legjelentősebbnek a néppedagógiát, a szászok mintájára való népszervezés előrehaladását tartotta. Ezt a *Magyar Nép* c. lap népszerűségéből, a helyi szinten megelevenedő közösségi rendezvényekből vonhatta le, de azért ez a fajta népszervezés nem volt meghatározó, hiszen még az OMP megyei szervezettsége is hiányos volt akkoriban és az első intézményi kataszter (az *Erdélyi Magyar Évkönyv*) csak 1930-ban jelent meg. Azonban az 1924-es tervben felvetett öndokumentáció alapvetően a *Magyar Kisebbség* című folyóiratban valósult

¹¹³ Jancsó Benedek feljegyzése az erdélyi kulturális és társadalmi akciókról (1926). *Magyar Kisebbség*, 2002. 3. sz. 76–80. Eredeti lelőhelye: MOL K 437 2–1927–227. 65–68. f.

¹¹⁴ Fritz László ezeket a felekezeti, oktatási, választási, adózási statisztikai összeállításait és a román statisztika kritikáját a *Magyar Kisebbség*ben rendszeresen publikálta.

¹¹⁵ György Lajos: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919–1924*. Cluj-Kolozsvár, Minerva, 1925, 71.

¹¹⁶ György Lajos: *Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága*. Cluj, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1938, 20. (Erdélyi Tudományos Füzetek, 100.)

meg. Egyes rovatai kifejezetten Jancsó javaslataira rímelnék: Románok rólunk; Ítéletek; Statisztikai közlemények; Külföldi lapszemle; Dokumentumok; Epizódok a románság történetéből a magyar uralom alatt stb. Ugyanekkor a külön sérelemgyűjtemény és szakbibliográfia is épült, és már a húszas évek második felében megjelentek erre alapozva az első diszkrimináció-dokumentációk.¹¹⁷

Jancsó a társadalomszervezés intézményének az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesületet képzelte el. Ez azonban akkor éppen nem működő intézmény volt és mivel Sándor József OMP-képviselő volt az elnöke, aki közéleti aktivitását a parlamenti felszólalásokban élte ki, nem is sikerült az intézményt megreformálni, bár erre Sulyok István külön tervet dolgozott ki.¹¹⁸ Ugyanígy nem sikerült német mintára magyar központi kultúrhivatalt sem létrehozni.¹¹⁹ Ezért ezek a feladatok a különböző értelmiségi műhelyek, egyházi csoportok és helyi kezdeményezések között oszlottak meg. Erre példa az alfejezet elején is említett Juventus iroda és Erdélyi Magyar Évkönyv, illetve az OMP Statisztikai Szakosztálya.

Az előbbi, a NIT kezdeményezte program mellett volt néhány Erdélyből indult kezdeményezés, amely támogatás vagy tájékoztatás szintjén kapcsolódott a Keleti Akcióhoz. A következőkben ezek közül mutatok be néhányat.

Még 1920. március–júliusában az Udvarhely megyei felekezeti iskolák tanítóinak mozgalma *új oktatási modellt* javasolt. Ezek a tanítók 1918 előtt magyar állami iskolákban tanítottak, és az impériumváltás után hűségesküt nem téve, az egyházak keretében újonnan alakult magyar iskolákhoz kerültek felekezeti tanítóként. Ebben a helyzetben azonban

¹¹⁷ A NIT támogatásával, kezdeményezésére, környezetében készült munkák: Kronológikus sérelemgyűjtemény: A romániai magyarság sérelmei. MOL K 67 73. cs.; Bibliográfia: Kiss Árpád: A kisebbségi kérdés román irodalmának bibliográfiája. *Magyar Kisebbség*, 1931. 7. sz. 270–277., 8. sz. 309–317., 9. sz. 342–346., 10. sz. 382–386.; Kulturális sérelmek: *A romániai magyar kisebbség vallásos, iskolai és közművelődési sérelmei*. Állami Levéltár Marosvásárhely, Fond Bernády [György hagyatéka], 52. dosszié, 1925, 96 f., Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928*. Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1930, 460.; Jogi feldolgozás: Nagy Lajos: *A kisebbségek...* i. m.

¹¹⁸ Sulyok István tervezete az EMKE átalakítására (1926). *Magyar Kisebbség*, 2002. 3. sz. 81–85. Eredeti lelőhelye: MOL K 437 2–1927–227. 39–46. f.

¹¹⁹ Sulyok István tervezete a magyar kultúrhivatal felállítására (1927). *Magyar Kisebbség*, 2002. 3. sz. 86–88. Eredeti lelőhelye: MOL K 437 2–1927–227. 88–89. f.

már nem a tanfelügyelő, hanem a helybeli lelkész lett tevékenységük irányítója. Gál Imre, helyi gazdasági szakember korabeli jelentés szerint Udvarhely megyében a lelkészek körülbelül fele alkalmatlan volt az iskolák vezetésére. A konfliktus legtöbbször nem szakmai kérdések körül tört ki, hanem a tanítói fizetés elmaradása miatt. Míg egy romániai állami népiskolai tanító fizetése 1920/21-ben 1200–1500 lej volt, addig a magyar felekezeti iskolák tanítóinak javadalmazása a falu adakozásától függött, illetve minden ötödik hónapban a püspökségektől kaptak 500–1000 lejnyi fizetési részletet. Ilyen körülmények között a párizsi kisebbségi szerződés 11., a székely közületnek vallási és tanügyi autonómiát biztosító rendelkezésével összhangban autonóm nemzeti iskolák felállítását javasolta a tanítói közgyűlés. A Gyerkes Mihály székelyudvarhelyi tanító által kidolgozott tervezet szerint a felekezeti oktatás szétagoltsága helyett vegyes vallású helyeken felekezetközi alapon, magyar elemi népiskolákként működtetnék az egyházi iskolákat. 9 évfolyamos mindennapi oktatással és két évfolyam közvetett képzéssel 18 éves korig kívánták az iskolakötelezettség korhatárát kitolni. Az oktatás középpontjába a gazdasági képzés került volna, és ennek érdekében Székelyudvarhelyen gazdasági szakiskolát terveztek felállítani. A terv szerint az elemi iskolák felügyeletét egy felekezetközi bizottság látná el, világi tanfelügyelők segítségével. A helyi iskolai hatóság (gondnokság, iskolaszék, felügyelőbizottság) elnökét saját maguk választanák meg. A tanítói érdekek védelmében minden tanfelügyelői kerületben önálló magyar tanítóegyesületet kívántak szervezni. Az iskolafenntartást a székelyföldi gazdálkodók külön iskolaadójából biztosították volna. Ezt úgy szabályozták, hogy a tanítói fizetés mindenkor megfeleljen az állami iskolákban dolgozó tanítók fizetésének. Mindezt az 1920. július 6-i tanítói értekezleten határozatként is elfogadták.¹²⁰ A tervekből azonban semmi sem valósult meg, egyrészt mert a székely közület vallási és tanügyi autonómiájáról a romániai kormányzat hallani sem akart, másrészt mert a magyar egyházak vezetői saját intézményeiket féltették a felekezetköziségtől, a tanítók nagyobb befolyásától és a várható bukaresti kormányzati ellenlépésektől.

A legtöbb Udvarhely megyei községben a pap és a tanító konfliktusát az okozta, hogy mindketten a falutól várták eltartásukat. Mivel a lelkész

¹²⁰ Az értekezlet jegyzőkönyve: MOL K 437 1–1921–398. 8–9. f.

számított a tanító munkáltatójának, ezért önmaga járandóságának megszerzésére törekedett. Így gyakran háttérbe szorult a tanító javadalma-zása, aki súlyos anyagi helyzetbe jutott. Az új hatalom nem ellenőrizte az egyházi adó útját, s így a lakosság gyakran egyikük járandóságát sem fizette be. Mivel az iskolarendszer modernizálásához szükséges anyagiakkal csak az egyházak, illetve a Felekezeti Tanács rendelkezhetett, a helyi kezdeményezést nem sikerült megvalósítani.

A román tanfelügyelő még 1920 őszen nyolc napos határidőt adott a magyar állami tanítóknak a hűségeskü letételére, azzal a kiegészítéssel, hogy aki ezt a megadott határidőn belül nem teljesíti és nem megy vissza elhagyott (az impériumváltás után román) állami iskolájába, az elbocsátottnak tekintendő. A megadott határidőre 80 tanító tette le a hűségesküt a román tanfelügyelő előtt (a megyében összesen kb. 120 tanító dolgozott). Az eskütétellel elvesztették átszervezett hitfelekezeti iskoláikat; s azok csak ott maradhattak fenn, ahol a pap és a tanító felvilágosító munkája révén a lakosság vállalta az iskolafenntartást. Az állami iskolák magyar jellegét eltörölték. A tanítók ellenálltak, és Gyerkes vezetésével a következő években többször próbálkoztak ezen a kereteken belül külön magyar iskolarendszer létrehozásával. A román érdekek kizárólagos érvényesítésére törekvő állami iskolapolitikával szemben azonban esélytelenek voltak.¹²¹ Erről a kérdésről elmondhatjuk, hogy a békekötés utáni még kialakulatlan helyzetben meglelt volna a lehetőség a magyar társadalmon belül arra, hogy egy korszerűbb, autonóm oktatási rendszer jöjjön létre – akár mint ellenalternatíva a román törekvésekkel szemben – de az anyagiak (a tanítók fizetése) hiányában és a jogos védekezést, a helyzet megőrzését előtérbe helyező, az egyházi oktatást biztonságosabbnak tekintő kisebbségpolitikai stratégia miatt ez nem valósulhatott meg.

Szintén Székelyudvarhelyről indult el 1920–1921-ben a *Földműves Szövetség szervezése*. 1920 júniusában a marosvásárhelyi *Barázda* című lapban megjelent, társadalmi kérdéseket feszegető cikkek hatására tíz Udvarhely megyei község megbízottainak felkérésére Gál Imre méhé-szeti felügyelő kezdte meg a székely gazdák szervezését. Augusztusban Székelyudvarhelyen kb. 1500 résztvevővel nagygyűlést tartottak, és kimondták a Földműves Szövetség megalakulását. Ezt követően az egyes

¹²¹ Gyerkeséknek az állami népiskolai rendszeren belüli próbálkozásairól Gál Imre számolt be az Udvarhely megye politikai helyzetét tárgyaló jelentésében. MOL K 437 11. 369–384. f.

településeken Községi Gazdaköröket alakítottak, amelyek 15 tagonként 1-1 képviselőt delegálhattak a megyei szervezetbe. 1921. január 18-án Székelyudvarhelyen alakuló közgyűlésre hívták össze a megszervezett 115 községi gazdakör képviselőjét, mintegy 5000 főt. Udvarhely megye után Maros-Torda, Csík és Háromszék megyében is létrejött a szövetség megyei szervezete. Országos, a megyei alakulatok fölötti vezető testületet nem hoztak létre. A legaktívabb, az Udvarhely megyei szövetség tevékenységét röviden a következőkben foglalhatjuk össze: 1. Élelmi-szergabona, tavaszi vetőmag, mezőgazdasági eszközök, tenyészállatok beszerzésének szervezése. 2. A Gazdák Biztosító Szövetkezetével a gazdakörök tűz- és jégbiztosítást kötöttek, a díjak 12%-os jutaléka fejében. 3. Mezőgazdasági árucarnokot szerveztek, 50 lejnyi részjegyek alapján. Ez azonban forgótőke hiányában nem tudott megerősödni. 4. A buni unitárius egyház 1700 holdas (Berde Mózes-féle) birtokát sikertült megvédeni a kisajátítás alól egy székely földműves-iskola céljára. 5. Hat hónap alatt 12 gazdanapot szerveztek. Egy-egy ilyen rendezvényen 4-8 község gazdái gyűltek össze. Községenkénti kiállítások, gazdasági előadások, különböző munkaversenyek, közebédek, népünnepek szerepeltek a programban. 6. Gál vezetésével működött a Népvédő Iroda. Itt szerkesztették a kormányhoz intézett emlékiratokat, a földbirtokreformmal kapcsolatos beadványokat, a közigazgatási visszaélések megszüntetése érdekében készített panasziratokat, valamint ingyenes jogi és gazdasági tanácsadást tartottak fenn. 7. Több küldöttségük indult Bukarestbe és Kolozsvárra, amelyek az agrársérelmek orvoslása érdekében jártak el. 8. Gál Imre segítségével szervezték meg a Csík és Háromszék megyei szervezetet is. Ugyancsak ő tartott gazdaságszervezési kérdésekről Mártonfalván, csángó gazdáknak előadást.¹²²

A Földműves Szövetség Magyarországról csak kisebb segélyekben részesült. A tagonként 12 lejnyi tagdíjból 9 jutott volna a székelyudvarhelyi központnak, de ezt a helyi szervezetek hiányosan, rendszeretlenül fizették. Az egész szervezkedés irányítójának, Gál Imrének havi 1000 lej fizetést szavaztak meg. Ebből kellett utazásait, az adminisztrációt is lebonyolítania. (Ekkoriban egy hízott sertés ára 2000 lej, egy gimnáziumi tanuló évi tandíja 800 lej volt.) A szervezet fenntartásához nem volt elegendő a tagdíj, rendszeres támogatási forrással pedig nem rendelkeztek. A román földreformtörvénnyel szembeni tiltakozása és

¹²² *Az Udvarhely megyei Földműves Szövetség szervezése.* MOL K 437 10. 385–386.

a székely autonómiáért való kiállása miatt a romániai hatóságok addig folytatták Gál zaklatását, míg áttelepült Magyarországra. Visszaemlékezésében a szervezkedés tanulságait a következőkben foglalta össze: „A Székelyföld megszervezése gazdaságilag, továbbá egy 10 000 [főből – BN] utóbb, az egész székely népből álló gazdasági szervezet üzemben tartása úgy, amiként az fenntartatott – nem azt az összegeket igényelte, hanem százezreket. Jött volna csak a helyzethez méltó segély, ma másképpen állana a Székelyföld gazdasági szervezete, ma megvolna a székely gazdasági egyetem, ma össze volna forrva a négy székely vármegye egy erős gazdasági falanszba, de anyagi eszközök hiányában Isten csodája, hogy így is van, amint én azt elhagyni kényszerültem. A helyzetnek tiszta felismerése adja ajkamra a tiszteletteljes figyelmeztetést mindenek számára, akiket illet, hogy az erdélyi magyar társadalom megszervezése csakis gazdaságilag indokolt. Az eddig is meglévő gazdaságkultúrái fölényt szükséges megtartani az oláhsággal szemben, mert hiába építjük a kultúrát bármely téren és bármely irányban, ha a gazdasági alapokat, melyeket amúgyis az oláh nemzetesítés kikezdett – meg nem erősítjük. Az erdélyi szászság évszázadokon át tanúsított eljárása a legékesebb bizonyítékot adja, hogy mit és milyen arányban tegyen az erdélyi magyarság. A gazdasági szervezkedésnek egyházi hurokkal való összekötése és e védelem alatt a fajiságnak és gazdasági erősségének megóvása mindennél elsőbb feladat, még az erdélyi magyar szövetségnél is. Lelkemet gyakran megrázta ama könnyelmű mozgalom, mely tisztára politikai célzattal, politikai sikerekért dolgozik és rettenetes pénzüsségeket emészt fel. Ha azon összegeket, melyeket az erdélyi magyarság politikai megszervezésére akár külső, akár belső segélyekből és társadalmi gyűjtésekből fordítottak – a gazdasági szervezkedésre adták volna át –, a gazdasági szervezkedés betetőzésével önként született volna meg a politikai védelem falanksza is, mert hiszen a józan ész csak egy politikai aktivitást ismerhet el az erdélyi sajátlagos állapotok között és ez a gazdasági. Vak aki nem látja, hogy a gazdasági harcok ma dúlnak a legerősebben és a nemzetek gazdasági tönkretétele a politikai programja minden kontinensnek. Nem voltam nagy barátja a Magyar Szövetség létrehozásának, és az idők nekem adtak igazat.”¹²³

Mindkét akciót Székelyudvarhelyről, a Székelyföld egyik központjából indították, olyan emberek, akik társadalmilag és kapcsolatrendszert tekintve messze álltak a kolozsvári politikai csoportoktól. Ezekben az esetleírásokban nemcsak az a fontos, hogy különböző

¹²³ Gál Imre jelentése. MOL K 437 11. 376–377. f.

okok miatt nem kaptak Magyarországtól, illetve a kolozsvári központtól megfelelő támogatást (hiszen ez utóbbi csak 1921/22-től rendelkezett rendes évi költségvetéssel), hanem az, hogy ezek a mai szóval élve modernizációs szigetek mennyire nem tudtak integrálódni a kisebbség politikai életébe. Gyerkesék oktatási akcióját a *Keleti Újság* és a köré tömörülő „aktivista” kör támogatta. Gál célkitűzéseivel az előbb említett kör egyik kulcsfigurája, Paál Árpád mindenben egyetértett, de Gál a Magyar Szövetséget az autonómia körüli, a magyarságot megosztó politikai vitái miatt (Grandpierre személyével együtt) elutasította, mondván: egyikőjük sem ismerte fel, hogy a vitatott autonómia alapja csak a gazdasági élet hatékony megszervezése lehet.

Gyárfás Elemér volt Kis-Küküllő megyei főispán, a Katolikus Státus egyik vezetője nem tekinthető a romániai magyar politikai élet periferikus szereplőjének. Az önálló erdélyi magyar gazdasági élet megteremtésére tett kísérlete azonban a nemzetállami törekvések és a nagyvállalati érdekek miatt szintén kudarccal járt.

A két világháború között többször felmerült egy *erdélyi magyar bank* létrehozásának igénye. Nemzeti alapon azonban nem lehetett bankot szervezni, hiszen az állami bankszabályozás az ország minden pénzügyintézetére vonatkozott. Inkább magyar érdekeltségű bankokról beszélhetünk. Ilyenek pedig szép számmal voltak Erdélyben, nem csupán a magyarság gazdasági súlya miatt, hanem a nagy budapesti bankok fiókjaiként is. Gyárfás koncepciója, amely az Erdélyi Bankszindikátus működésén alapult, Erdély Bukaresttel szemben meglévő sajátos gazdasági érdekeire épült. 1918-ban valamennyi jelentősebb erdélyi pénzügyintézet valamelyik budapesti nagybank érdekkörébe tartozott. Gyárfás szerint a közhatalomváltás után ennek következtében *„az irányító szellem, az önálló cselekvés gyakorlottsága mind a központban maradt s onnan érkezett, itt önállótlanyságot, a helyi szempontokat meg sem látó, vagy következetesen elhanyagoló gyakorlatot fejlesztve. [...] A nagytőke szoros kontaktust tartott ugyan a mindenkori államhatalommal, de egyszerűen nem ismert s annál kevésbé csinálhatott tudatos erdélyi gazdasági politikát. Ezen az úton százezrek existenciája s elsősorban a tanult középosztály élete lassanként az állam emlőjére tapadt, amikor ez az emlő kiszáradt, erőtlenül és tehetetlenül hullott a megsemmisülésbe. Erdély gazdasági élete aránytalan volt, itt ugrászerű fejlődést, ott indokolatlan és káros tespedő megállást mutat, aszerint, hogy melyik részét érte a tőke Golf-árama, amelynek irányítói Erdély külö-*

nős és egyéni belső szervezetét nem ismerő nagybankoknak Erdély érdekeivel szemben közönyös szervezetei voltak”¹²⁴.

1918 után a sajátos erdélyi pénzügyi érdekek – hadikölcsön-érdekeltségek, a külföldre vált területetekkel szemben fennálló követelések, az ott maradt értékletetek, a pénzbecserelés problémái – miatt több próbálkozás történt az országész pénzintézeteinek összefogására a bukaresti pénzvilággal szemben. A magyar és a román kezdeményezések egyaránt azon buktak meg, hogy a pénzintézetek attól tartottak: elveszítik sajátos nemzeti érdekkörüket. Így járt az 1922 decemberében Nagyváradon alakult *Erdélyi Bankszindikátus* is. A Solidaritatea és a Revisionsverband (a román és a szász pénzintézetek még 1918 előtt alapított erdélyi összefogó szervezetei) a szindikátust mint magyar pénzintézeti csoportosulást fogadták el, és azzal csak régi szervezeteik útján mint szervezett egészszel voltak hajlandók érintkezni. A kormányzat is elküldte a szindikátusba képviselőjét, de a megalakulás és a vezetőség megválasztása után Vintilă Brătianu pénzügyminiszter visszavonta annak megbízatását. Ennek oka csak látszólag volt a magyarellenesség, inkább az jelentett problémát, hogy a bukaresti liberális párthoz közel álló tőkés csoporttal harcban álló Castiglione-csoport embere (Popper Ákos, a nagyváradai Egyesült Bank és Takarékpénztár vezérigazgatója) került a szindikátus élére. A szindikátus ellen meginduló jogi és politikai támadások következtében lemondó elnök helyét Gyárfás Elemér vette át.

Az új elnök a román illetékesekkel folytatott tárgyalásokon nem fecsérelte az időt annak bizonygatására, hogy esetükben nem irredenta szervezetről van szó, hanem arra a szerepre hívta föl a figyelmet, amelyet a szindikátus a gazdaság konszolidálásában játszhat. Felismerte, hogy a „magyar jellegű pénzintézetek által képviselt erő oly ponderábilis [mérhető, jelentős – BN] oly természetes, hogy annak minden körülmények között meg kell találnia érvényesülését, hacsak olyan szellem irányítja a szervezkedést, amely meg tudja tartani a bölcs középutat egyfelől a teljes elnyelést jelentő asszimilációs felkínálkozás, másfelől az ok- és céltalan, erőtlen s tehetetlen harcaskodás között. A lényeg tehát a belső szervezkedés mikéntjében rejlett, s ehhez képest az igazi nehézségek itt is mutatkoztak. A közelmúlt idők emléke, amikor az erdélyi intézetek a budapesti nagybankok előretolt harcos

¹²⁴ Gyárfás Elemér: *Az Erdélyi Bankszindikátus megalakulása, helyzete és törekvései*. MOL K 437 1-1924- 342. 2-3. f.

országmei voltak, még egyre kísért: az új, annyira más helyzetben a tehetetlenségi erő meg egyre egymás ellen vitte és viszi a közös sorsra jutott intézeteket. Budapesti nagybankok affiliációi még ma is minden önállóság híján az anya-intézettől várnak utasítást ezekben a kérdésekben, amelyekben éppen innen kellene a helyzet konzekvenciáinak levonását szorgalmazniok és elősegíteniök, ha azt maguk felismerték volna már. Egyes, önálló nagy magyar intézetek viszont az óvatosság túlzásába esve, minden megmozdulástól már megszerzett jogosítványaikat féltve, ebből az okból mutattak túlzott tartózkodást az olyan szükséges szerveződéssel, számbavétellel és jövőt építéssel szemben.”¹²⁵

A szindikátus 1924 áprilisától tartott rendszeres igazgatósági üléseket. A romániai bankszövetségben a Solidaritate és a Reviziionsverband vezetői mellett az Erdélyi Bankszindikátus elnökeként Gyárfás Elemér is helyet foglalhatott. Időközben a szervezetet törvényesen is bejegyezték. 1924-re 95 intézmény volt a szindikátus tagja 134 137 125 lej alaptőkével. Ebben az évben még 133 olyan független magyar jellegű pénzügyintézet működött Erdélyben, amelyeknek a belépésére számítottak. A teendők között Gyárfás elsőként a magyar államhatalom által megteremtett mesterséges pénzügyi kapcsolatok megszüntetését és a természetes kapcsolatok újjáépítését jelölte meg. Mindezt azért tartotta fontosnak, hogy az erdélyi gazdasági élet összekötő láncszem lehessen a román és a magyar gazdasági élet között. Bukaresttel mielőbb és minél „észrevétlenebbül” kell kiépíteni a kapcsolatokat. Ez segíthet a másik fő feladat megoldásában, az országrész gyarmatként való kezelésének megakadályozásában. „A régi állami hivatalok helyett nem számtalan pénzügyintézeti hivatalnokra van szükség, hanem a kis helyi piacok helyi gazdasági politikusaikra, akik a helyi körülményekhez simulva, a helyi lehetőségeket kihasználva vigyék intézetük ügyét, amely az ő saját ügyük legyen. Márpedig, ha az erdélyi nagybankok újra kezdik a központosítást, újra fiókokat állítanak fel s e fiókok élére saját hivatalnokaikat teszik, kik minden helyi viszonylatot csakis központjuk felfogásával és szemeivel tudják nézni, akkor ezzel az autonóm iskolázódás folyamatának útjába kerül új akadály, s a helyi életek felvirágoztatása révén Erdély gazdasági életének felvirulása köttetik alá. Ezen a téren már eddig is sok hiba történt: egyes nagybankok fiókokat állítottak fel egyenesen a felvirágozó kis életeknek az elfojtására. Erdély fénykorának megmaradt emlékei, a sok kicsiny, de magyar város ma is jól mutatja azt az utat, amelyen haladnunk kell: társadalmi kis municipiumaink újratermelése

¹²⁵ Uo. 7. f.

*felé, a centralizáció helyett a decentralizáció felé, hogy minden kis gócpontba juthasson anyagilag független és vezetni tudó egzisztencia.”*¹²⁶ Ez a decentralizációt hangsúlyozó stratégiai elképzelés egyben a Kolozsvári Takarékpénztár és a budapesti támogatási rendszer kritikája is.

A gazdasági intézmények között a Hangya Szövetkezet tőkéjének megerősítését és az Erdély egyetlen magyar jellegű biztosítójával, a Gazdák Biztosító Intézetével kiépítendő szindikátusi kapcsolatát tartotta kiemelten fontosnak. A magyar gazdasági intézmények között olyan átszervezéseket javasolt, „amelyeknek végső célja az önálló erdélyi gazdasági élet megteremtése, amelyet a külpolitikai hullámok nem tudnak megrendíteni”. A terveihez szükséges magyarországi támogatást 1924 áprilisában tett látogatása alkalmával nem sikerült megszereznie a bankok óvatossága és érdektelensége következtében. A kormányzati támogatáshoz pedig az anyaországi költségvetés nehézségei miatt és azért nem juthatott hozzá, mert Bethlenék az előző évben részvényvásárlásukkal már elkötelezték magukat a Kolozsvári Takarékpénztár mellett, amely kizárólag magyar érdekeket képviselt, míg Gyárfás koncepciójának épp az erdélyi különböző nemzeti érdekeltségű pénzintézetek összefogása volt a legfontosabb eleme. A szindikátus tagintézetei a húszas évek eredményes működése után, a román kormány diszkriminatív konverziós törvénye következtében a harmincas években jelentős mértékben meggyengültek. A Gyárfás által megfogalmazott stratégia: az önálló erdélyi gazdaság megteremtése a húszas években sem Bukarestnek, sem Budapestnek nem volt érdeke. Az erdélyi pénzintézetek vezetői – nemzetiségi megosztottságuk miatt – bizalmatlanok voltak egymással szemben. Ezért nem valósulhatott meg ez a stratégia.

Az erdélyi támogatáspolitikai fő alapelve Budapesten az értékek, pozíciók megőrzése volt egy remélhetően bekövetkező újabb területi újrarendezés érdekében. A meglévő gazdasági, társadalmi, politikai pozíciók védelme azonban nem azt jelentette, hogy az 1918 előtti helyzetet kell konzerválni. Jancsó Benedek és munkatársai a román nemzeti mozgalom történetéből okulva felismerték a külföldi propaganda fontossága mellett *a kisebbségi társadalom megszervezésének szükségességét*. Jelentős fordulóponthoz vezetett a támogatáspolitikában, amikor 1928-tól már nem az anyaországban akarták az új kisebbségi

¹²⁶ Uo. 12. f.

értelmiséget kinevelni, hanem erre Kolozsvárt teremtették meg a fel-tételeket. Az adatgyűjtő munkában is a sérelmek helyett egyre inkább a magyar kisebbség intézményesültségével, belső problémáival foglalkoztak. Az értékőrzéssel járó elzárkózást a román politikától az előbb említett hangsúlyeltolódással együtt felváltotta a romániai közéletre tágabb, nem csak kisebbségi szempontból történő odafigyelés. Jancsó Benedek utódja intellektuális értelemben Mester Miklós¹²⁷ volt, aki már kortársaival, az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* nemzedékével tartott kapcsolatot. Az anyagi támogatások rendje az általunk vizsgált időszakban elsősorban a magyar intézmények védelmét szolgálta. Egyes modernizációs törekvések, a kisebbségi társadalom demokratizmusát fejlesztő kísérletek a húszas években Magyarországról kaptak támogatást. A Grandpierre Emil 1925-ös távozása utáni korszakban Gyallay Domokos, György Lajos, Sulyok István, Jakabffy Elemér, Gyárfás Elemér a maguk stabilitásra törekvő módján, anyaországi támogatással intézménypótló programokat indítottak el, és a Tanulmányi Bizottság, illetve az ösztöndíjak révén egy új kulturális-közéleti kisebbségi elit szocializációját tették lehetővé. A magyarság hatékony önszervező képességét a királydiktatúra bevezetése után és a második bécsi döntést követő években épp ez az új kisebbségi generációs csoport biztosította. E mögött azonban ott voltak azok az oktatási intézmények, folyóiratok, függetlenített státuszok, amelyek a magyarországi támogatások révén működhetek, segítették a romániai magyarság közéletét abban, hogy a külső kihívásokra hatékony válaszokat adhasson. Ennek előfeltétele volt, hogy egy kvázi romániai magyar kisebbségi társadalomban gondolkodtak.

7.2. Ügyintézés és kapcsolattartás (tipológia)

A következőkben a Miniszterelnökség II. osztálya valamint a TESZK iratanyaga alapján csoportosítom az itt feldolgozásra kerülő romániai ügyeket. Nem gondolom, hogy ez teljesen lefedi a tárgyalt korszak magyar-magyar intézményi kapcsolattartását, de úgy vélem, hogy a működés vázával, a leggyakoribb kérdésekkel szembesülhetünk.

¹²⁷ Mester szemléletét tükrözi témaválasztása és annak feldolgozása. Sokat idézett alapmunkája: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863–64. évi nagyszombati országgyűlésen*. Budapest, Dunántúl, 1936, 265.

Az ügyeket hat típusra osztottam és egy-egy csoporton belül a legjellemzőbbeket emeltem ki a több száz feldolgozott tételből.

7.2.1. Kérdés–felelet futárlevelek

Forrásaimban 1921-től 1928-ig találtam olyan leveleket, amelyek a kolozsvári központ és a TESzK között a rendszeres kapcsolattartást úgy biztosították, hogy feltehetőleg havi rendszerességgel minkét fél összegyűjtötte a kéréseit, kérdéseit, illetve a másik fél előző levelére adandó válaszokat.

Az első ilyen forrás 1921 augusztusából származik Budapestről, és egy általam nem ismert erdélyi levélre reagál, 21 pontban.¹²⁸ A levél melléklete az 1920 októberétől kijuttatott erdélyi támogatások listája lehetett, amelyet a kolozsváriaknak (feltehetően Grandpierre Emilnek és Költő Gábornak) be kellett azonosítani, hogy egyáltalán megérkeztek-e a különböző személyekkel küldött segélyek.¹²⁹ A magyarországi illetékes „Igazmondó” néven szerepel a forrásban és azt kéri, hogy a Felekezeti Tanács maradjon meg és folytassa munkáját a konfliktusok ellenére (II), megnevezi a református tanítóképző egyik tanárát, akit kér, hogy mindenképp maradjon Erdélyben és igyekezzék megválasztatni magát igazgatónak és ehhez anyagi támogatást is ajánl (III). A repatriálás ideiglenes felfüggesztését azzal magyarázza a levél, hogy feltorlódtak a vagonok és nem lehet megengedni, hogy a megszállt területek kiürüljenek (IV). Ugyanakkor leszögezi, hogy a tisztviselő és nyugdíjkérdés ügyében tárgyalásokra van szükség a szomszédos országokkal, de ettől függetlenül a később repatriálók nem szenvedhetnek hátrányt az előbb érkezőkkel szemben (V). Külön jegyzék készül a Magyarországra érkezők igazolására (VI). Ez lehet az a lista, amely alapján Grandpierre Magyarországon állásra ajánlott vagy elutasított egyes személyeket.¹³⁰ A következő pont is válasz lehet, hiszen arra történik ígéret, hogy az 1921/1922-es iskolasegélyeket igyekeznek időben küldeni, de kérdezik, hogy románoktól kaptak-e anyagi segítséget az

¹²⁸ *Kolozsvárra küldendő levél tervezete.* MOL K 437 10-1921-107.

¹²⁹ Kimutatás a támogatásokról 1920. október -1921. július 30. MOL K 437 10-1921-30.; Kimutatás a támogatásokról 1921 augusztus - november. MOL K 437 10-1921-319.

¹³⁰ A III-VI. pontok feltehetően válaszok. Ugyanígy a VII-VIII. pontok is azok, csak töredékesek, és az eredeti kérdéseket sem lehet kikövetkeztetni.

egyház és iskolafenntartásra (IX)? Egy későbbi pontban kéri, hogy annak érdekében, hogy a partiumi és bánági segélyekről Kolozsvárt is tudjanak, ezeket szervezzék be az 1921/1922-ik évi költségvetési tervbe (XX), illetve bizonyos pénzek megérkezését kívánták tisztázni (XXI). Politikailag az a pont a legérdekesebb, amely arra utasít, hogy Ugron István ne foglaljon el bukaresti megbízatást. De a budapesti levélíró egyetért Ugron azon véleményével, hogy arra Sándor József sem alkalmas (valószínűleg parlamenti képviselőjelöltségről lehetett szó, XI). Egy szintén viszontválaszban a politikai szövetségkeresésről esett szó. A budapesti fél részére nem világos, hogy a kormányzattal vagy az erdélyi románsággal tárgyaltak-e a kolozsváriak, de azt leszögezik, hogy a tárgyalásoknak a Magyar Szövetség alakuló közgyűlésén elfogadott program alapján kell állnia (XII).

A két fél közti partneri viszonyra utal egy feltételezhetően 1922 eleji kolozsvári beszámoló levél is, amely négy kérdéssel foglalkozik.¹³¹ Ezek közül az első az erdélyi ügyek magyarországi kezelésére vonatkozik. Azt kéri, hogy az egyes minisztériumokban a következők kezébe kerüljenek az erdélyi ügyek: Költő Gábor (Külügyminisztérium), Papp Antal (Pénzügyminisztérium) és Imre Sándor (Vallás és Közoktatási Minisztérium) azzal a kikötéssel, hogy az esetleges miniszterváltozások munkájukat ne érintsék. Beszámolnak a Magyar Szövetség szervezéséről, de arról is, hogy Ionel Brătianu közölte Ugronnal, tudnak a budapesti összeköttetéseikről és a pénzügyi támogatásokról, amelyeket persze Ugron letagadott. A harmadik ügy az Erdélyi Bankkal¹³² szembeni panasz. A Kolozs vármegye kezelte közélélmzési alapjelszavas, kamatmentes, bemutatóra szóló betétkönyvből hiába szertették volna a volt megyei illetékesek kivenni a bennmaradt pénzalapot, a bank nem teljesítette a kérést, noha a pénzügyi intézet a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank üzleti csoportjához tartozik. Kérdezve kéri, hogy nem lehet-e a magyarellenes magatartással szemben valamit tenni? Közlik, hogy köreikben a magyar betéteseket utasították a betéteik kivételére. (Ezt mintegy zsarolásként jegyzik meg a budapesti érdekeltségűeknek üzenve.) A negyedik probléma Katona Géza csendőralvezredes ügye, aki a kolozsvári vezetők kérésére – amikor még úgy látszott, hogy a katonai szervezet fenntartása szükséges – maradt ott.

¹³¹ MOL K 437 1-1922-1171.

¹³² A pénzügyi intézetet romanizálták, az igazgatóság elnöke Take Ionescu lett, és ekkor már az igazgatótanács tagjainak több mint fele román volt.

Most pedig Budapesten nem hajlandók reaktivizálni. A kolozsváriak attól tartanak, hogy ez elrettentő példa lesz mindazoknak, akik valamilyen feladat ellátása érdekében maradtak Erdélyben. Ez a máskor és máshol is felmerülő probléma nem kémkedést vagy katonai szervezkedést jelent; sok esetben közigazgatási előjárójuk kérte a tisztviselőket, hogy maradjanak és ők kötelességüknek érezték, majd úgy gondolták, hogy ezért nem érheti őket Magyarországon hátrány.

Jelenleg egyetlen olyan levelet ismerek, ahol a válaszok és a kérdések együtt szerepelnek.¹³³ Három erdélyi vezető politikus 1922. január eleji kérdéseiről van szó, amelyre egy hét múlva ment is a válasz. A Jósika Samutól, az Erdélyben maradt legmagasabb rangú magyar közjogi méltóságtól, a szerveződő Magyar Szövetség vezetőjétől vett üzenetet öt pontba foglalták össze:

1. Minden hónapban Ugron István utazik le Hory András diplomatahoz a bukaresti követségre, és csak a tőle kapott információk tekinthetők a Magyar Szövetség működésére nézve hitelesnek. A budapesti válaszmegjegyzés szerint ezt a kapcsolatot kiemelten kell kezelni, mert Grandpierre esetleges távozása után „a központi vezetést tisztán a Magyar Szövetség kezébe kell letenni”.

2. Jósika kéri az egyházi oktatási segélyeket időben küldeni, mert a katolikusoknál már 120-an, a reformátusoknál pedig 130 tanító ment át államosított iskolába fizetés hiányában. Budapestről közlik, hogy iskolasegélyre 1921/22-ben 13 M lej, egyházi segélyre 7 M lej lett beállítva. De mivel az egyházak már a román államtól is kapnak segélyt az egész támogatást a tanítói segélyre lehet fordítani. Így havi 1,2 M lejt küldenének le. Eddig az első félévben lement 3,7 M lej, és intézkednek, hogy jövőben havonta időben megérkezzen a támogatás.

3. Nagy Károly református püspök megbízásából küldi az udvarhelyi tanítók lapját, hogy láthatóvá tegye a veszélyt. Ez ugyanaz a lapkezdemény, amelyet Gyerkes Mihály akciójának részeként az előbbieken bemutattam. Az akkor az egyházak által elutasított modell, Jancsó Benedek 1925-ös OPM társadalomszervező programjában már mint az egyik oktatáspolitikai alternatív megoldás szerepelt. A budapesti fél ennek a mozgalomnak a háttérében egyrészt azt látta, hogy a tanítóságot nem vonták be az egyházi döntésekbe és ezért is elége-

¹³³ MOL K 437 1–1932–398.

detlen, másrészt az 1920-as támogatás elmaradt, pótolni kell (amire most folyamatosan sor kerül).

4. Jósika a budapesti közvetítésben Sebess Dénes helyébe Költő Gábort kérte, arra hivatkozva, hogy akkor „pontosabb, gyorsabb, rendezebb lesz a munka”. Erre a fővárosi fél semmi okot nem lát. A javaslat háttérében valószínűleg az állt, hogy Költő a kolozsvári kör bizalmi embere volt, míg Sebess Dénes Bethlen István marosvásárhelyi köréhez tartozott, és így őt Kolozsvárról kevésbé tudták instruálni.

5. Jósika szóvá tette, hogy az ő tudtán kívül Grandpierre Emil 500 ezer lejt kapott Horytól, amelyet feltehetőleg a választásokra fog elkölteni. A budapesti fél erről nem is tudott, és megígérte, hogy kinyomozza a támogatás sorsát.

Grandpierre Emilnek két üzenete volt ebben az összeállításban. Egyrészt az iskolasegélyek leküldését sürgette – amelyre már az előbb ismertetett módon válaszoltak –, másrészt Tisza Gy. közvetítésének eredményét nem látja. (Valószínűleg a bihari politikai szervezkedésről lehet szó.) Erre a budapesti válaszoló egy miniszterelnöki sürgető levelet ígért az ügyben.

A harmadik erdélyi „üzenő” személyiség Szentkereszty Béla volt, a háromszéki magyar politikai élet vezetője. Ő közvetítette vászonra írva 179 volt megyei állami tisztviselő kérdéseit a magyar kormányhoz: az optálási határidő után kijövő tisztviselők nyugdíjuk sérelme nélkül kaphatnak-e Magyarországon állást? Ha a most itt szolgáló tisztviselők valamelyik utódállamba átmennek, majd ott elvesztik az állásukat, akkor számíthatnak-e magyarországi alkalmazásra? Minderre lehet-e minisztertanácsi határozattal garanciát adni, hogy kormányváltás esetén is fennmaradjon ez a jogosultság? Budapesten a tisztviselő-kérdést nyitottnak tartják, mert arról meg szeretnének állapodni az utódállamokkal. Itt semmilyen garanciát nem tudnak adni. Az optálás lezárulta után az állampolgárság megszerzésével nemzetközi jogilag a magyar állammal szemben nem lehetnek jogi követelések. *„Nem tételezhető fel azonban, hogy méltánylást érdemlő esetekben a mindenkori kormány ne találjon és ne nyújtson segédkezet egy olyan volt tisztviselőjének, aki valamely utódállamban áldozatul esett a most annyiszor tapasztalt atrocitásoknak.”*¹³⁴ Tehát a visszahonosításra és a méltányos elbánásra számíthatnak, *„de [...] feltétlen biztosítékot erre a dolog természeténél fog-*

¹³⁴ MOL K 437 1–1932–398 24. f.

*va soha semmiféle kormány nem nyújthat, mert a minisztertanácsi határozatok érvénye, egy újabb ellentétes határozattal bármikor megszüntethető*¹³⁵. Szentkeresztynek három további közérdekű kérdése volt.

1. Van-e kapcsolat a Magyar Szövetség és [Bethlen] „István” között? A közérdekű budapesti válasz: „A M. Sz. vezetésével a bizalmas összeköttetés megoan. Működése a kisebbségi képviselet körében kívánatos. Politikai téren s különösen a választások terén való aktivitása nem kívánatos mindaddig, amíg a választói jegyzékek szerkesztése, a képviselő jelölési jog és a választási jog független és szabad gyakorlata tekintetében intézményes biztosítékok nincsenek. Inkább ne legyen magyar képviselet, semhogy gyászmagyarok képviseljék néhányan ezt a tisztelet.”¹³⁶

2. „Mi az irányelv Erdélyt illetőleg. Ha 4-5 évről lenne szó még valahogy kibírják. Ha reménytelen egész másként kell berendezkedjenek. / Az irányelv: minden positiót megtartani, sőt lehetőleg újakat szerezni gazdasági téren. Az átmenet időtartamára jóslatokat tenni nem lehet, de a reményt egy percig nem szabad feladni.”¹³⁷

3. A tisztviselők segélyezésére van-e valamilyen lehetőség? A budapesti – feltehetőleg Papp Antal által fogalmazott – válasz lényege, hogy 2,4 M lej volt erre beállítva, de semmi nem ment le ebből. Ellenben 250 ezer lej ment ilyen célra egy másik alapból, de nem tudja, hogy megérkezett-e. A megoldás az volna, hogy bejelentkeznek ezzel az igénynyel a kolozsvári központhoz. Ahova erre a célra a közeljövőben megy támogatás. Ezzel mintegy a kolozsvári integrációt kívánták segíteni.

4. „Nem lehetne a sajtót valamelyest kézbe venni?” – kérdezi Szentkereszty, és utal arra, hogy csak a *Brassói Lapokat* és az *Ellenzéket* tartja magyar szempontból megbízható orgánumnak. A fővárosból erre úgy reagálnak, hogy a sajtó átalakítása folyamatban van, illetve belső propagandát kell teremteni a nem megfelelő sajtótermékek bojkottálására.

Néhány évvel később, 1927-ben már látszik, hogy egy támogatáspolitikai kérdésekre koncentrááló el- és beszámoló levelezés alakult ki a NIT és a kolozsvári, az OMP-hez közel álló megbízott, Nagy László ügyvéd, a támogatások adminisztrálójá között.¹³⁸ A nyolc pontos 1927. júliusi beszámoló az egyházi oktatásra szánt segélyek beérkezésével és az egyházak között felállított arányszám közlésével kezdődik. Nyug-

¹³⁵ Uo. 25. f.

¹³⁶ Uo.

¹³⁷ Uo.

¹³⁸ MOL K 437 7-1927-1-367

tázza, hogy a színházi támogatás továbbra is a színpártoló egyesülethez érkezik.¹³⁹ A támogatások fölötti ellenőrzés igénye jelenik meg azokban az értesítésekben is, miszerint az addig a ferencesek által egyedül vitt moldvai (csángómentő) akcióra az OMP bizottságot hozott létre, amelyben a párt és a ferencesek képviselőin kívül a *Magyar Nép* szerkesztője és az egyházak képviselői is részt vesznek. Hasonló a helyzet a Kulturhivatallal, amelyet Sulyok István javaslatára állítottak fel, és a Minerva RT-n keresztül meg is érkezett támogatására az első részlet. Itt is bizottság állt fel az egyházak, az OMP, és a kulturegyesületek képviselőinek részvételével, hogy meghatározzák és ellenőrizzék az egyébként részletes munkatervvel rendelkező – később elhalt – hivatal tevékenységét. A kolozsvári beszámoló szerzője külön említésre méltónak tartja, hogy a bizottság a „Nagyúr” [Bánffy Miklós – BN] támogatását is meg tudta szerezni. Ugyanilyen bizottságosdit már nem működtetnek az OMP illetékesei, amikor az *Újság* című lap megvásárlásáról tárgyalnak. 3,5 millió lejt ajánlottak a támogatásokból annak érdekében, hogy a pártnak legyen hivatalos lapja illetve, hogy a *Keleti Újságtól* 1924-ben Paál Árpád vezetésével távozott csoportot (Kacsó Sándor, Nyirő József, Szentimrei Jenő stb.) integrálni tudják. Két másik esetben pedig az egyházaknak kért sürgős segítséget. A leégett abrudbányai unitárius templom újjáépítéséhez, illetőleg a Katolikus Státus és az Erdélyi Református Egyházkerület által a Kolozsvári Takarékpénztártól felvett magas kamatozású hitel ügyében szeretnének politikai támogatást („utasítsák a pénztintézetet”). Személyi kérdésben a Jancsó Bendek meghirdette nemzetiségi társadalomszervezés kulcsfigurájaként kezelt Gyallay Domokos ténykedését bírálták, és jelezték Budapest felé ennek visszatetsző voltát, határait.¹⁴⁰

¹³⁹ Itt már elkezdődtek a konfliktusok Janovics Jenő kolozsvári színházigazgató és a Bánffy Miklós által képviselte csoport – Kádár Imre, Kemény János, Grois László – között arról, hogy ki is kezelje a színháztámogatásokat.

¹⁴⁰ „Félreértések tisztázása végett jelentjük, hogy a Magyar Nép főszerkesztőjét sem az egyháza, sem a Minerva nem kívánta elbocsátani, csak kifejezésre jutatta azt, hogy nem helyesli a megkerüléssel és tudtuk nélkül való személyi anyagi érdekekért folytatott zaklató kilincselést. A Magyar Nép főszerkesztője az általánosnál nagyobb javadalmazást élvezett és így indokolatlan volt az eljárása és alkalmas arra, hogy a Magyar Népet és főleg egyházát ferde megvilágításba helyezze. Jövőre nézve ugyan Magyar Népnél megtartjuk, de rosszsalását az igazgatóság kifejezésre fogja vele szemben hozni, azzal, hogy az eljárásának igazi rugóit is illetékeseknek is tudomására hozza.” MOL K 437 7–1927–1–367

Az utolsó ismert levélváltás 1928 augusztusában egy kolozsvári megbízott és Papp Antal között történt. Az ebben felmerült ügyeket három csoportba sorolhatjuk.¹⁴¹ Volt három személyi ügy. Az egyik Kocsán János nagyváradi táblabíróra vonatkozott, akinek a magyar szervezkedésben betöltött szerepét Grandpierre ezúton igazolta, és olybá vette, hogy azon a bizalmas jegyzéken, amelyen azok neve állt, akiknek befogadást ígértek, ő is ott lehetne. A nagyváradi illető most szorult rá az áttelepedésre és igazolásra. A másik ügy sem egyedi: Dick Jakab annak idején Kolozsvárt támogatta a tisztviselők segélyezését, de időközben tönkrement és 10.358 P-vel tartoznak neki. Csakhogy ennek a kifizetésére a címzett, Papp Antal nem látott reményt. Bitay Árpádnak a budapesti román tanszék élére való kinevezését támogatják Kolozsvárról. Ebben az ügyben és a nagyváradi igazolás esetében Papp a támogatásáról biztosította a levélíró.

A másik ügycsoport a következő évi támogatási költségvetés-tervezetre vonatkozott. Itt egy július 3-i megbeszélés eredményeit konkretizálták. Papp kérte, hogy az összesen átküldött évi 26 M lejnek ne csak a megérkezéséről, hanem a felhasználásáról is kapjon visszajelzést. Különös tekintettel arra, hogy a „központi helyen lévők nem favorizáltattak-e a periférián lévőkkel szemben”. Kérte megtárgyalni az egyetemi kollégiumok ügyét és Gulácsy Irén állásba helyezését. Eljárt Balogh Artúr könyvének¹⁴² megjelentetése ügyében és Sulyokkal is beszélt a Juventus fordítóiroda támogatásáról. A színháztámogatás kérdésében, a moldvai akciók kapcsán és egy nagyváradi kiderítetlen ügyben informális beszélgetéseket kér, amíg ezekben nem kap politikai utasításokat. A harmadik ügycsoportba egy politikai természetű kérdés tartozik. A *Keleti Újság* valószínűleg Magyarországon kért anyagi támogatást és erről kérdezte „Kolozsvár” véleményét Papp. Onnan az jött vissza, hogy a *Keleti Újság* hozzon/vigyen a budapesti illetékeseknek egy igazolást, hogy az az OMP hivatalos lapja, illetve a lap külpolitikai irányvonalában állítsa középpontba a szerb-horvát ellentéteket, mint a kelet-nyugati kulturális különbségek egyikét, amelyet autonomisztikus megoldásokkal lehetne kezelni. Még ebben az évben a *Keleti Újság* is az OMP hivatalos lapja lett, az előzőleg – a szintén magyarországi

¹⁴¹ MOL K 437 7-1928-1 117-120. f.

¹⁴² Balogh Artúr: *A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és a békeszerződések alapján*. Berlin, Voggenreiter, 1928, 329.

támogatásból – megszerzett *Újságot* pedig megszüntették, egyes szerzőit a *Keleti Újsághoz* átvették.

Ez a kapcsolattartási forma feltehetően a nagyszámú bukaresti magyar parlamenti frakció és a Willer József vezette ottani pártiroda létrejötte miatt szükségtelessé vált. A pénzügyi elszámolásokat és a politikai orientálást különböző személyek végezték a két oldalon. Mindezt Pataky Tibor felügyelte és Papp Antal koordinálta.

A magyarországi egyedi információkérés gyakoribb, mint az erdélyi, de a politikai tájékoztató és orientáló anyagok is sűrűbben mentek Budapestről, mint fordítva. Ennek oka egyrészt abban keresendő, hogy a NIT és a TESzK iroda Budapesten működött, másrészt az erdélyi politikusok rendszeresen beszámoltak a kolozsvári útlevélhivatal, illetve a bukaresti követség diplomatáinak a kisebbségpolitikai történésekről.

Magyarországról elsősorban statisztikai és jogi információkat kértek. Az oktatási statisztika a támogatási rendszerhez is elengedhetetlen volt.¹⁴³ Jogi és sérelmi anyagok a népszövetségi beadványokhoz és a propaganda kiadványokhoz kellettek. Erdélyből a nemzetközi kisebbségvédelmi lehetőségekről kértek információkat és tanácsokat.¹⁴⁴

¹⁴³ A NIT számára készült iskolastatisztikákat Barabás Endre és Fritz László a *Magyar Kisebbségben* meg is jelentette. Eöttevényi Olivér, a Szent Gellért Társaság ügyvezető igazgatója 1923-ban a KSH segítségével külön kérdőívet dolgozott ki az erdélyi lelkészek számára. MOL K 28 153–258(I)–1923–O–231.; Jancsó Elemér Bethlen Istvántól kérte (1924. október 3.), hogy a kolozsvári központ utasíttassék az erdélyi iskolai adatok összegyűjtésére, mert e nélkül nem lehet a Népszövetség előtt érvelni. MOL K 28 161–266(II)–1924–O–790. Erre sor is kerül Budapesten állítják össze a szükséges egységes szempontrendszert (36–37. f.). Ugyanekkor a NIT-ben készült egy általános helyzetkép (A nemzeti kisebbségek közoktatásügye Romániában 1–11. f.) és egy kimutatás már rendelkezésre állt a kisajátított egyházi ingatlanokról, amely jórészt oktatási célokat szolgáltak (23–32. f.). MOL K 437 4–1924–1–380.; 1929-ben részletes iskolajegyzéket küldött a bukaresti követség (135–141. f.), amit Grandpierre, illetve az egyházak képviselői is hitelesnek tartottak. Ugyanakkor jelezték, hogy ha ezek közül a Maniu-kormánytól esetleg a polgári és kereskedelmi iskolák megkapnák a nyilvánossági jogot akkor sem tudnák mindet fenntartani. MOL K 28 161–266(II)–1929–O–138.

¹⁴⁴ Papp Antal 1924. március 10-én küldött Pataky Tibornak egy a kisebbségi vezetőktől származó kérdőívet, amely a kisebbségi szerződés értelmezését kérte a Népszövetség mellett működő magyar titkárságtól. Pataky 1924. július 30-án küldi Baranyi Zoltán, a genfi titkárság vezetőjének értelmezését, amelyet más szervezetek vezetőihez is eljuttattak. K 437 4–1924–1–425.; Az erdélyi

7.2.2. A támogatáskérés és az ellenőrzés

Az erdélyi támogatási munka jelentős részét az elszámolások tették ki.¹⁴⁵ A Kolozsvárra leérkezett pénzek megérkeztét folyamatosan visszaigazolták (rendszeres volt a kifizetés, átutalás elmaradása), de azt, hogy ott a terveknek megfelelően került-e szétosztásra, csak a helyi vezetők kontrollálták.

Kulcsfontosságú Sebess Dénes 1921. október 26-i, Petri Pálon, a Miniszterelnökség akkori III. osztálya vezetőjén keresztül, Bethlen Istvánnak szánt összefoglalója az erdélyi támogatások helyzetéről. Erre a kolozsvári Nagy Lászlóval való budapesti konzultáció idején került sor.¹⁴⁶ Sebess, miközben hangsúlyozta a kolozsváriak tisztességét, és elismerte veszélyes helyzetüket, alapvetően kritikus volt velük szemben, mert nem sikerült a leküldött összegekkel tételesen elszámolniuk. Tavasszal Endes Miklóst ment le, majd nyáron Haller István utazott Kolozsvárra, hogy tisztázza a pénzsegély felhasználását. Októberben pedig Nagy László¹⁴⁷ jött föl, hogy megbeszéljék a problémákat. Ő, mint a segélyeket kezelő szervezet titkára nagyon veszedelmesnek tartotta a részletes listák összeállítását. Ezek bármikor a politikai rendőrséghez kerülhettek. A szervezetből Papp Antal, Költő Gábor és Garandpierre Emil volt letartóztatva,

magyar volt állami tisztviselők nyugdíjügyének népszövetségi panaszeljárása érdekében a Népszövetség mellett működő magyar titkárságtól kér tanácsot a NIT. MOL K 28 153-258(I)-1925-O-345. (333-336. f.)

¹⁴⁵ Elszámolás a segélyalapból 1920 október -1921 október (f. 270-272.), 1921/1922-es leszámolás (f. 281., 285.), a NIT vagyonáról és költségeiről 1921/1922 (280., 291-293. f.), ua. 1923/1924 (408-428. f.), Amerikai Segélyalap 1923-1927. (452-457. f., 623. f., 667-709. f.) MOL K 437 13-1921. Az 1922/1923 évi kolozsvári elszámolás Németh László ügyvéd által 1923. december 3. Papp december 5-én beszámol Patakynak az elszámolásról, amelyet a Külügyminisztériummal is egyeztetnek. Felhívja a figyelmet arra, hogy a költségnek az elmaradt részleteket ki kellene fizetnie, hogy az elmaradás a költségvetési év végére eltűnjön. MOL K 437 5-1924-10-597.; Tisztviselői Segély Alap elszámolása illetve végelszámolása, 1926. január 28., a NIT-től. MOL K 437 7-1926-10-33.; Tanügyi Alap IV. elszámolása 1925/1926., a NIT-től. MOL K 437 7-1926-10-261.; Szent Gellért Társaság költségvetési helyzete, tartalékai. MOL K 437 7-1927-10-538.; A Szent Gellért Társaság havi elszámolásainak kísérőlevelei, Papp megjegyzéseivel. MOL K 437 7-1927-10-597.

¹⁴⁶ MOL K 437 1-1921-203. 1-7. f.

¹⁴⁷ Kolozsvári ügyvéd, a Katolikus Status és a Minerva Rt. jogtanácsosa

az első kettőnek pedig el is kellett jönnie Romániából. Nagy kifejtette, hogy a Sebessék által összeállított költségvetési tervet megkapták, de az egyházi oktatási támogatásokat nem az ott megadott kulcs szerint osztották el, hanem a Felekezetközi Tanács döntött ebben az ügyben. Míg a magyarországiak az egyházak lélekszámából és az 1918 előtti költségekből indultak ki, addig az erdélyiek az iskolaszámot tekintették meghatározónak. A Budapestről betervezett gazdasági, kulturális, sajtó, stb. támogatások esetében azt kérték, hogy küldjék le a pénzeket és ők majd az elszámolásnál közlik, hogy azt milyen akciókra használták fel. Csak-hogy Sebess attól tartott, hogy a betervezett intézménytámogatásoknál mindig lesznek fontosabb ügyek: pl. a legutóbb leküldött 0,9 M lejből 0,35 M lejt egyből ügyvédeknek fizettek ki politikai foglyok védelmére és kiszabadításuk érdekében. Majd Nagyék arra hivatkoztak, hogy ezt a katonai költségvetésből Budapesten megtérítik, mire kiderült, hogy a Vezérkari Főnökség illetékese nem is tud a dologról. Sebess másik kritikája az volt a kolozsvári központosítással szemben, hogy sokszor akadozik a kapcsolat, és a Kolozsváron kívüli intézmények támogatását nem integrálták. Ezért nagyon sokan eleve Budapesthez fordulnak. 15 aktuális, nem a kolozsvári központon keresztül beérkezett támogatási igényről Sebess és Nagy megegyeztek, 14 esetben pedig Papp Antal véleményét kikérve folyamatban volt a döntés. Sebess arról a kialakult helyzetről is beszámolt, hogy sokan és sokfélét beszélnek a támogatásról.¹⁴⁸ Ezért a rendszer leegyszerűsítését javasolta. Nagy a megoldást abban látta, hogy minden támogatás a kolozsvári központon menjen keresztül, és ne kezeltesék bürokratikusán, mert az a felekezeti autonómiát sértené.¹⁴⁹

¹⁴⁸ „... naponta felkeresnek erdélyi vezető férfiak a kolozsvári szervezet tagjai, a budapesti vezető erdélyi férfiak, bizalmasak és megbízottak, kik folyamatosan hoznak fel hozzám ajánlásokat, információkat, csalhatatlan módszereket stb. melyek legtöbbször egymással ellenkeznek. A legnagyobb aggodalommal látom, hogy Erdélyben szeltében és hosszában tárgyalják a segélyezés módját. Minden Erdélyből jött ember jogosítva érzi magát, hogy azoknál kiket ő legtöbbször helyesen az intézőknek tart, megjelenjék, kritizáljon, vádaskodjék, sőt fenyegetőzzék. Sajnos a Budapesten idéző erdélyiek is egymással meg vannak hasonulva és sokszor nagy nehézséget okoznak. Le kell egyszerűsíteni az egész segélyezést úgy, hogy ne legyen alkalma sok embernek erről tárgyalni és javaslatokat tenni, mert felelősséget főképpen az erdélyi férfiak egységéért és a dolgok diszkrét kezeléséért nem lehet vállalni.” MOL K 437 1-1921-203. 5-6. f.

¹⁴⁹ A kolozsvári egyházi támogatások felosztási arányát reformátusok 25, katolikusok 24, unitáriusok 2, evangélikusok 1 részekben határozták meg. Amikor az ezt alátámasztó iskolai adatokat kérte Sebess akkor Nagy arra hivatkozott,

Az elszámolásokat közéleti emberekkel ellenőriztessék, akik vállalják a felelősséget azok hitelességéért. Erre Papp József volt főispánt és Haller Gusztáv volt kolozsvári polgármestert javasolta. Sebess pedig azt kérte Petritől, hogy hívjon össze egy szűk körű értekezletet,¹⁵⁰ és ott döntsenek a kolozsvári központ szerepéről, a felekezeti iskolasegély elosztása és a pénzügyi ellenőrzés módjáról.

A későbbiekben az anyagi támogatások alapvetően a Budapesten a NIT vezetőivel közösen Papp által összeállított, az erdélyi vezetőkkel is megbeszélt költségvetési terv alapján történt. A két legnagyobb tétel, a párt és az oktatási finanszírozás egyértelműen a kolozsvári központra ment keresztül. Az éves, havi átalányokat szintén ezen a csatornán lehetett a költségtervbe bevinni. Ezen túl továbbra is voltak külön utalások, elsősorban a Partiumba és a Bánságba.¹⁵¹ Ez havi pénzküldés útján a bukaresti követségről, illetve utalványozással a Miniszterelnökség II. osztályához tartozó „Idegenben élő magyar állampolgárok támogatása és a hazai kisebbségek gondozása” elnevezésű számláról történt.¹⁵² A kolozsvári kifizetéseket és átvételi elismervényeket az ottani vezetők ellenőrizték, majd a kolozsvári adminisztráció Budapesten számolt el háromhavonta, félévente Sebess Dénesnek, illetve Papp Antalnak.¹⁵³ Az utóbbit pedig a Miniszterelnökség pénzügyi szakemberei felügyelték, és az elszámolásokat Pataky Tibor hagyta jóvá. Szintén Miniszterelnökség segítségével érték el, hogy sem a NIT-nél, sem a TESzK irodán külső szervek nem vizsgálták a pénzfelhasználást.¹⁵⁴

hogy azok állandóan változnak és ezt helyben a Felekezeti Tanácson belül tudják korrigálni.

¹⁵⁰ Petri Pál, Papp Antal, Sebess Dénes, Ravasz László, Bíró Balázs, Raffay Ferenc [itt elírás történhetett Raffay Sándor evangélikus püspök járt el a Miniszterelnökségen felföldi és erdélyi támogatási ügyekben].

¹⁵¹ Sebess Dénes 1922. február 7-i levelében is azt javasolta Petri Pálnak, hogy helyesebb volna a budapesti központi segélyezést életbe léptetni, mert Kolozsvár az erős megfigyelés miatt nem tudja a Királyhágón inneni részeket megszervezni. MOL K 28 198–1935–367–T–55. 71. f.

¹⁵² Ez utóbbiról döntően a magyarországi munkatársakat vagy az odaátra közvetítőket fizették ki, de a NIT és a Miniszterelnökség II. osztály munkatársainak honoráriumait, dologi költségeit is ebből finanszírozták.

¹⁵³ Pl. 1923. december 3. MOL K 437 5–1924–10–597.

¹⁵⁴ Az 1922. június 7-i Minisztertanács jóváhagyta Papp Antal államtitkári rangú kirendelését a Pénzügyminisztériumból, és a következő évi költségvetés előkészítésére is felhatalmazta. Kállay Tibor 1922. június 20-án levélben értesítette

A támogatási rendszer kulcsa az intézményekre lebontott éves költségvetés volt és egy-egy intézmény ezen keresztül juthatott támogatáshoz.¹⁵⁵ A legnagyobb tétel, az egyházi oktatás támogatásának

Zawadowsky Alfrédot, az Állami Számvevőszék elnökét, hogy a Papp Antal vezette iroda pénzkezelését annak bizalmas jellegére való tekintettel a Miniszterelnökség gyakorolja. Papp Antal 1923. január 26-án felkereste az Állami Számvevőszék elnökét azzal, hogy bár az 1921/1922. évi TESZK elszámolást a Miniszterelnökség ellenőrizte, de ő azt szeretné, ha a számvevőszék is átnézné. Azonban a számvevőszék elnöke úgy nyilatkozott, hogy csak akkor érezné magát illetékesnek a számadásokban, „*ha kifejezetten állami pénzekkel való gazdálkodásról van szó. Ez esetben azonban neki vizsgálnia kell azt is, hogy költségvetésileg előirányzott tételekről van-e szó, vagy sem? Az esetben, ha igen, akkor keresni kell az előirányzat és a felhasználás közötti összhangot: ellenkező esetben pedig követelnie kell a zárszámadásba való beillesztést a kiadásnak és a tételnek a törvényhozás előtt leendő zárszámlási igazolását. Kérdi tehát tőlem [Papp Antaltól – BN], hogy mindezek a számadásomban szereplő összegek állami pénzek-e vagy sem? Erre én azt feleltem, hogy a részünkről kezelt pénzek közpénzek ugyan, de nem állami pénzek. Indoka annak, hogy így feleltem az, hogy megítélésem szerint ez a kezelés nem olyan természetű, amelynek felhasználása nyilvánosan tárgyalható lenne. Feleletem után az elnök kijelentette, hogy ez esetben nem hajlandó a számadások megvizsgálására, de helyesli azt a nézetemet, hogy a számadási mellékletek bizalmas helyen megőriztessenek, hogy számszéki vizsgálat helyett egy egységes parlamenti vizsgálatnak a lehetősége megmaradjon.” MOL K 437 13–1922/1927–10. f. 1375–1376. Zawadowsky azt is javasolta, hogy a vonatkozó elszámolásokat a Miniszterelnökségen kívül valamilyen családi irattárba helyezték el. Erre nem került sor, mert amint arról az előző fejezetben már szó volt, 1931-ben Papp Antal miniszterelnökségi utasításra az iratok jelentős részét megsemmisítette. Lásd még Papp Antal maradék iratait a Piarista Rendtartomány Levéltárában. A rendszeres miniszterelnökségi vizsgálatot Csathó Andor a nemzetiségi osztály munkatársa végezte. Egyedül 1924-ben merült fel két probléma. Azt kérte, hogy az egyes szervezetek azonos határidőre készítsék el a pénzügyi beszámolót, illetve a támogatott intézmények hasonló formátumú belső beosztást használjanak. 1924. június 4. MOL K 437 13–1922/1927–10. 1414. f. 1925-ben a Pénzügyi Központ a Bethlen István Internátust és az azt fenntartó NIT számadásait akarta ellenőrizni. Papp kérte Patakyt, jelezze a központnak, hogy mivel a kollégium közvetlen állami felügyelet alatt áll, mellőzzék az ellenőrzést. Papp Antal levele Pataky Tiborhoz, 1925. augusztus 19. MOL K 437 7–1928–10. 25. f.*

¹⁵⁵ Lásd a táblázatos kimutatás egyes altételeit. A kapcsolódó éves költségvetési előterjesztésben 4-5 oldalas indoklás is szerepelt. Az intézmények számára kulcskérdés volt az erre a listára való felkerülés, a párt illetve egyházi vezetőkön keresztül. A három vizsgált terület közül az erdélyi támogatások voltak a legcentralizáltabbak, ha leszámítjuk Bánffy Miklós külön

felosztásában a Felekezetközi Tanács döntött.¹⁵⁶ Ezen kívül a budapesti patrónusok, egyházi vezetők, arisztokrata feleségek jártak el a Miniszterelnökségen támogatási ügyekben.¹⁵⁷ Külön támogatásokat csak Pataky engedélyezhetett, Papp és Sebess legfeljebb javaslatokat tehetett, de saját hatáskörben kifizetésekről nem dönthettek.¹⁵⁸

kulturális mecenatúráját, amely azonban nem érintette a párt- és egyházi-oktatási pénzeket.

¹⁵⁶ 1926-tól egyben az OMP oktatási szakbizottsága is. Tevékenységéről részletesebben: László Lóránt: *A Felekezetközi Tanács működése (1918–1948)*. Kézirat, Kolozsvár, 2010, 18.

¹⁵⁷ A bánffyhungyadi születésű, 1921-ben a Dunamelléki Református Egyházkerület püspökévé választott Ravasz László a Bánffyhungyadi Népbank szánálása érdekében kéri, hogy hassanak oda: a Kolozsvári Takarékpénztárnál tekintsenek el a működési engedély számonkérésétől. K 437 4–1924–2–176.; Szintén Ravasz a felelős a nagyváradi református püspökség oktatási támogatásáért, a szatmárvidéki és nagybányai református iskolasegélyért, pedig Soltész tábori püspök. Sebess Dénes levele Papp Antalhoz, 1925. január 30. K 437 5–1925–2–53.; Raffay Sándor evangélikus püspök a kolozsvári magyar evangélikus egyházért. Papp Antal levele Pataky Tibornak 1927. február 18. K 437 7–1927–1–65. Huszár Pálné és Bethlen Györgyné a kolozsvári női szervezetek részére lobbizott, Mikes Árminné pedig a zabolai óvodának.

¹⁵⁸ Pl. Pataky Tibor 1924. december 24-én arra kérte Papp Antalt, hogy szóljon Sebess Dénesnek további források érdekében, mivel Grandpierre Emil megígért 20 ezer lejt a Dalosszövetségnek. Papp 1925. január 13-i válaszában közli, hogy a kért összeg már kifizetés alatt van. „Sebess Dénes részéről erre a célra mi sem utalható, mert az ő kezeihez erdélyi célra csupán egyetlen meghatározott célra előirányzott összeg kerül, egyébként minden ottani hitelt közvetlen az ottani központ kezel.” K 437 5–1925–1–11. 3. f. Amikor Fekete Nagy Béla készített egy közgazdasági tanulmányt Pataky Tibor felkérésére Sebess kifizette annak honoráriumát, de felhívta mind Fekete Nagy, mind Pataky figyelmét arra, hogy ezek költségek nem az ő, hanem a kolozsváriak büdzséjét terhelik. Ő eddig elzárkózott az ilyen kifizetések elől „félvén attól, hogy megrohannak ily igényekkel, amire nagy hajlandóságot éreznek erdélyi testvéreim. E levelem olyan óvás féle akar lenni”. Sebess Dénes levele Pataky Tiborhoz, 1924. augusztus, MOL K 437 5–1925–10–358. 16. f.

A konkrét anyagi támogatás kérésén kívül gyakran magyarországi pénzintézeteknél kértek politikai segítséget a romániai intézményvezetők vagy magánszemélyek annak érdekében, hogy romániai pénzintézetektől segítséget kaphassanak.¹⁵⁹

A leggyakoribb intézményi támogatási kérések az egyházaktól érkeztek. Ezen belül is a Királyhágón inneni részek ellátása volt a legproblematicusabb, onnan jött a legtöbb kérés és panasz. Pataky Papp Antaltól vagy Sebess Dénestől a legtöbb esetben az addigi támogatásról is felvilágosítást illetve véleményezést kért.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Példák: A bukaresti református fiúiskola hiteltörlesztési ügye. MOL K 28 160-1923-264-F-5084.;

Papp Antal kéri a budapesti Hangya Központot, hogy az Erdélyi Hangya Központ számára a tartozásainak visszafizetésében adjon részleges haladékokot. Pro Domo 1924. december 3. MOL K 437 4-1924-1-595.;

A Bánffyhunyadi Népbank szanálásának ügye. MOL K 437 4-1924-2-176.;

Papp Antal levele Pataky Tiborhoz 1925. május 14. – a marosvásárhelyi református egyházköztségnek kér közbenjárást a Jelzalogbanknál. MOL K 437 5-1925-1-143.;

Papp Antal levele Pataky Tiborhoz, 1927. december 30. – a PHETE átadta az erdélyi kölcsönigénylő birtokosok listáját, akik azért innen kérnek kölcsön, mert birtokeladásaikból csak egy-két év múlva tudnának fizetni, és Romániában csak magasabb kamattal kapnának pénzt. Közben sokan tönkre is mehetnek, mert már annyi az adósságuk. MOL K 437 7-1927-10-612.;

A magyarországi Altruista Bank (Földhitelintézetek Országos Szövetsége) elővásárlási joggal bírt jónéhány erdélyi birtokra, de ezt 60 birtokos esetében a román állam megtámadta. Ebben kérnek politikai segítséget. MOL K 437 7-1927-12-393.

¹⁶⁰ *Egyházi intézmények támogatáskérései*: Pataky levélben megkérdezi Papp Antaltól 1924. április 23-án, igaz-e, hogy a nagybányai református egyházkerület 57 tanítója nehéz viszonyok között él és a „kommunizmus felé kezd hajlani”. Kérdezze meg Sebesst, hogy miként zajlik a segélyezésük. Sebess 1924. május 1-én válaszol Pappnak azzal, hogy Harcsár Géza egyházmegyei ügyész és Soltész tábori lelkész útján folyik a segélyezésük, 1,040 M lej van előirányozva és eddig 835 ezer ment ki, cáfolja a kommunista hangulatot a tanítók körében. MOL K 437 4-1924-2-273.;

Hasonló eset a gelencei, amikor az ottani egyházi iskola tanítói segítséget

kérnek, de Jancsó Benedek szerint a falu képes eltartani az iskolát, csak a tanítók nem jönnek ki a plébánossal. MOL K 437 7-1926-11-185.; [Jancsó Gelen-céről származott.]

Az erdélyi szászoktól különvált evangélikusok ügyében Ambrózy Andor felkereste Papp Antalt, és arra hivatkozott, hogy Bethlen megígérte, a 70-80 ezer lejnyi támogatást 50 ezerre emelik, de semmi nem történt. Ambrózy szerint már 250 ezer is elég volna. A hívek is adakoznak, ő is 50 ezer lejt adott, de pl. a hosszúfalusi iskola építése komoly költségekkel jár. Papp Antal levele Pataky Tibornak, 1926. február 21. MOL K 437 6-1926-1-106.;

Raffay magyarországi evangélikus püspök panaszt tett Patakynak az *Evangélikus Néplap* támogatása ügyében. Papp szerint Fritz László útján a havilap 4000 lejt kap számonként, míg egy szám 500 példányban 3600 lejbe kerül. Nagyok a felhalmozott adósságok, és ezeket nehezen fizetik ki. Papp javasolja, hogy a segínyt ne a szerkesztőknek, hanem az egyháznak fizessék ki. Papp Antal levele Pataky Tibornak, 1927. február 18. MOL K 437 7-1927-1-65.;

A ferencesek támogatását 400-ról 500 ezer lejre emelik fel 1927-ben. MOL K 437 7-1927-11-281. Mégis egy évvel később Pataky azt kéri Papptól, hogy vizsgálja ki a nagyszebeni ferences nevelőintézet támogatását, mert vezetője, Trefán Leonárd, e miatt a lemondással foglalkozik. MOL K 437 7-1928-1-193.; Xantus János, a kolozsvári Marianum igazgatója az évi rendes költségvetésen felül még 100 ezer lejt kért 1928/1929-re, mert az egyházközség nem tudta az iskolát támogatni. K 437 7-1928-10. 24. f.;

Pataky tájékoztatást kér a gyergyószentmiklósi Fogarassy Leány-nevelőotthon támogatásáról, mert további segélyeket kértek. K 437 7-1928-10. f. 91-92.; *Nem egyházi támogatáskérések*: Tessitori Nóra versmondó támogatása. K 28 154-260(II)-1933-0-11505.; A marosvásárhelyi színjátszás támogatása párhuzamosan, több helyről. K 28 153-258(I)-1923-0-896.;

Egyes ügyek, amelyekben Papp Antal védte a költségvetését: A Piarista Tanítórend 50 M K támogatást kér a külhoni intézményeinek. 1924. november 12-én tartanak egy megbeszélést és ott azt javasolták, hogy valamelyik katolikus forrásból kellene támogatást kicsikarni ezt Papp fel is terjeszti Patakynak. MOL K 437-7-1928-1-216.;

Pataky kéri Pappot, hogy bár Grandpierre 20 ezer lejt folyósít a Dalosszövetségnek, még Sebess is adjon további forrásokat. Erre Papp közli, hogy Sebess nem adhat forrásokat, és ebben csak az ottani központ (Grandpierre) illetékes. A kolozsváriak valószínűleg így akartak további forrásokat szerezni pártpropagandájukhoz és Papp a költségvetést védte Sebess korlátozott jogkörére hivatkozva. Papp Antal levele Pataky Tiborhoz, 1925. január 13. MOL K 437 5-1925-1-11.;

A kolozsvári cserkészek támogatására kérnek támogatást. 1927-ben még 5 ezer lejt adott a követség, ehhez most KÜM engedély kellene. A Magyar Cserkészszövetség interveniál az ügyben. Végül Papp 500 pengőt ad, és

Volt amikor eleve Bethlen vagy Pataky utasított bizonyos támogatásokra.¹⁶¹

a szükséges másik 500 pengőt a Magyar Cserkészszövetség állja. MOL K 437 7-1928-1-203.;

Balogh András a római katolikus egyház részére 10 székelyföldi katolikus óvoda létrehozását javasolta. A NIT szakértője szerint ehhez nagyobb költségvetés kellene, és csak kísérletképpen engedélyeznék kettőnek óvodát létrehozni. Jancsó Benedek és Papp Antal egyetértenek abban, hogy a gimnáziumok helyett az elemik és az óvodák fenntartását kellene szorgalmazni, és új intézmények helyett a működőket kellene erősíteni. K 437 7-1928-10 f. 107-112.

Papp Antal előterjesztései, javaslatai: A Máramaros című lap támogatása, Papp javaslata Patakyhoz. MOL K 437 7-1927-1-481.;

Az aradi minorita rendház és kultúrközpont támogatásához kérnek támogatást. Papp negyedévi 25 ezer lejnyi támogatást javasol jóváhagyni Patakynak, de ebbe benne van egy aradi egyházi elemi iskola felállításának ügye is. MOL K 437 7-1928-1. 131. f.;

Sebess jelezte Pappnak, hogy a bukaresti magyar egyetemi hallgatók, 45 fő („a zsidók nincsenek benne a számban”) Kós Ferenc Kör néven egyesületet tartanak fent és ezt támogatni kellene. Papp kéri Patakyt (1926. február 22.), hogy ha erre van forrás akkor támogatni kellene. MOL K 28 161-264-1926-65. Egy hónappal később Sebesstől informálódva Papp arról értesíti Patakyt, hogy az óromániai egyház nem kapott támogatást csak az egyetemi hallgatói kör, egy alkalommal 10 ezer lejt. MOL K 28 160-264-1926-131. Ez csak részben felelt meg az igazságnak, mert a követség támogatásával, Tőkés Ernő bukaresti református lelkész vezetésével működő népiroda az egyházaktól elvárt segélyezési, jogvédő funkciókat látott el.

¹⁶¹ *Utasításos kifizetések:* Papp Antal Bethlen Györgyné nevében kéri Sebess Dénestől 1924. január 12-én, hogy fizessen ki 50 ezer K-t egy zeneműboltban a kolozsvári asszonyok zenekultúrájának támogatására. MOL K 437 5-1924-10-24.;

Pataky kéri Pappot 1924. december 20-án hogy 25 ezer lejjel támogassa a Nagyenyedi Kollégiumot. Papp az összeget Sebess rendelkezésére bocsátotta. MOL K 437 5-1925-1-77.;

Bethlen István kéri Papp Antalt Makkai Sándor református püspök levele nyomán a református segélyek kifizetésére, 1926. augusztus 15. Papp be is számol a tanári és tanítói kifizetések kiegészítéséről. K 437 13-1922/1926-10-269. Ez jelzi, hogy a Felekezeti Tanácson kívül is folyt eljárás, de Papp mindig ügyelt arra, hogy ezek az elmaradt-kifizetések mindig a Tanács hatókörébe és ne az egyes egyházvezetőknek közvetlenül történjenek.

Pataky Tibor levele Papp Antalnak, 1927. november 16.: Bethlen István a Bethlen Margit intenátus éves támogatását ezer, a Bocskai internátusét 5 ezer pengőben állapította meg. MOL K 437 7-1927-10-854.;

A legfontosabb ügýtípusokról és eljárásokról a lábjegyzetekben adok áttekintést.

7.2.3. Akciók és javaslatok

A két világháború közti budapesti magyarságpolitika egyik fő célkitűzése a külhoni magyarok egységes nemzetiségi társadalomként való megszervezése volt és ehhez a német minta alapján a stuttgarti *Deutsches Auslandsinstitut*hoz hasonló központi irányító – a kormányhivatalt és tanácsadó háttérintézményt kombináló – szervezetet képzelt el. Ezt a szerepet a Miniszterelnökség II. osztálya próbálta betölteni, de annak vezetője maga is tudatában volt annak, hogy munkájuk jórészt tűzoltás és kényszerhelyzetek kezelésére szorult, miközben a meghatározó cél a külhoni pozícióőrzés és a békeszerződés revíziójához szükséges megfelelő dokumentáció létrehozása volt, amelyet „nyersanyagoknak” tekinthetünk.¹⁶² A következőkben öt témakörbe csoporto-

Pataky kéri Pappot, hogy a Szent László Társulat bukaresti ingatlanát védő per költségeinek felét (178 ezer lej) felét vállalja be a hitelkeret terhére, a másik felét a KÜM fizeti ki. MOL K 437 7-1928-1-104. f. 98.;

Klebelsberg Kunó a VKM-ból átküldte Patakynak a máramarosszigeti piarista renház költségvetését, aki arra kéret Pappot, hogy valamilyen formában támogassa meg őket az egyházi költségvetésből. K 437 7-1928-10. 20-23. f.

Pataky 1927 decemberében utasítja Pappot, hogy Ravasz püspöknek szóbelileg megbeszélte célra fizessen ki 5 ezer pengőt. MOL K 437 7-1927-10-617.;

Pataky Tibor levele Papp Antalnak 1928. július 31. 690 P átadandó György Lajosnak, 700 pedig Bitay Árpádnak. Az utóbbi köteles a Romániában használt tankönyvekről összeállítást készíteni, a tartalom hitelességéről és nemzeti elfogultságairól.

Balogh Jenő, az MTA Főtitkárának levele Papp Antalhoz, 1928. június 29., Vigyázó Ferenc MTA-ra hagyott vagyonát nemzeti célokra, az elszakított területek támogatására szeretnék felhasználni. Az *Erdélyi Irodalmi Szemle* kért 2 ezer pengőt ezt kéri továbbadni György Lajosnak továbbadni. György 1928. szeptember 27-i levelében Baloghra hivatkozva a Vigyázó Alapból 50-55 ezer pengőt helyezett kilátásba külhoni magyar célokra. MOL K 437 7-1928-10. 121-122. f.;

Más, régebbi, a külföldi magyarsággal foglalkozó alapítványokról is készült kimutatás, de ezeket nemigen használták támogatásközvetítésre. K 28 160-264-1923-A-8991.

¹⁶² „A II. üo. személyzete 1921-től teljesen elégtelen volt arra, hogy jól ellássa azokat a feladatokat, amelyek végzését az elszakított magyarság valamennyire hatályosabb

sítottam a NIT és a ME II. osztályának erdélyi magyar vonatkozású döntéselőkészítésre készült iratait.

Az egyik kulcstéma a *dokumentáció* kérdése volt, mint azt Jancsó Benedek már ismertetett előterjesztéséből, majd pártprogramtervéből láthattuk. 1923-ban Horváth Jenő diplomáciatörténész még a Szociográfiai, illetve az Államtudományi Intézet létrehozása előtt javasolta egy tényfeltáró és dokumentációs központ létrehozását.¹⁶³ A Magyar Külügyi Társaság titkáráként szerkesztette később a *Háborús felelősség* (1928–1931) és a *South Eastern Affairs* (1931–1939) című folyóiratokat.

A román politika statisztikai csúsztatásainak leleplezését, illetve az erdélyi magyarság öntudatosítását szolgálta Jakabffy Elemér *Erdély statisztikája*¹⁶⁴ című kiadványa, illetve a *Magyar Kisebbség* folyóirat megjelentetése a NIT segítségével.

A Miniszterelnökség számára a legfontosabbak a NIT politikai osztályán vagy a megrendelésükre Erdélyben készült *helyzetjelentések*

védelme és a belső kisebbségek ügyeinek megfelelő vitele okvetlenül szükségessé tesz. Csak két évtizeden át tartó szakadatlan túlhajtással, a személyzet munkaerejének túlzott igénybevételevel lehetett a feladatokat valamennyire teljesíteni. Csak túlhajtással és csak valamennyire. Számos vonatkozásban ellátatlanul maradt és számos vonatkozásban nem tehetette meg a régi II. ügyosztály azt, amit meg kellett volna különben tennie. A magam részéről évről évre kértem a helyzet gyökeres szanálását sikertelenül.” A többlétszemélyzet megtérült volna „mert a nehéz és kényes pénzügyi operációkat megfelelőbben tudjuk ellenőrizni, mint eddig”. A II/a, a hazai nemzetiségekkel foglalkozó osztály feladata volt, hogy a közvetlen kormányzati feladatokon túl a viszonyok beható ismeretén alapuló „konkrét és általános természetű javaslatokat iniciáljon, esetleg nagy vonalakban ki is dolgozzon az egyes kormányzati ágak számára. [...] megfigyelő, iniciáló javaslatokat tevő az illetékes minisztériumoknak fenti célok [„a magyar impérium alá visszakerült szlovák, ruthén lakosság jól érezze magát” – uo. egy előbbi szövegrészből átvéve BN] eléréséért munkálkodó intézkedések megtörténtét sürgető szerepet kell alakítania.” Pataky államtitkár javaslata a II/a és II/b ügyosztálynál szükséges személyzetgyarapításra és előléptetésekre vonatkozólag, 1939. március 28. MOL K 28 223–442–1939–L–16088. Mindezt azért hangsúlyozhatta két határrevízió után, mert az osztály addigi két évtizedes működését a koncepcionálás és a döntés-előkészítés tekintetében nem látta elég hatékonynak, ahogy erre, az anyagok nyersanyag jellegével együtt, Romsics is utalt hivataltörténetében. Romsics Ignác: *Előszó...* i. m. 5.

¹⁶³ MOL K 437 5–1924–10–824.

¹⁶⁴ *A Romániához csatolt egész volt magyar terület lakosságának nemzetiségi, felekezeti és kulturális községenkénti statisztikája az 1910. és 1920. évi hivatalos adatok alapján.* Lugos, Magyar Kisebbség, , 1923, 143. [Könyvforgalomba nem került.]

voltak. A román politikai élet és a bukaresti magyarságpolitika végig követhető a NIT politikai osztályának éves jelentéseiből és az ahhoz kapcsolódó dokumentációból.¹⁶⁵ Ugyanitt több sérelemgyűjtemény is készült, néhányat fel is használtak propagandamunkákhoz¹⁶⁶, de a legátfogóbb közülük, nem került kiadásra.¹⁶⁷ Gyakoriak az egy-egy régióról vagy utazásról készült helyzetképek.¹⁶⁸ A legtöbb összefoglaló jelentés az oktatási helyzetről készült. Az iskolastatisztika eleve a támogatások elosztása miatt is alapvető volt. A sérelmeken túl a diplomahonosítás, a romániai felsőoktatásban való részvétel mint stratégiaváltás jelenik meg hangsúlyosan.¹⁶⁹

¹⁶⁵ Lásd Keleti Actió MOL P 1077 I-XXII. kötet.

¹⁶⁶ Barabás Endre: *A romániai magyar kisebbség kultúrharca – E. Colban Népszövevetségi szakértő számára készült jelentése*. MOL K 28 153–258(I)–1925–0–366. Ch MacFarland jelentése az erdélyi kisebbségi egyházak helyzetéről. MOL V K 28 153–258(I)–1925–0–624. Az Észak – Kelet – Dél és Nyugat című revizionista kiadványok dokumentációja. MOL K 28 4–1937–11–G–15715.

¹⁶⁷ A NIT *A polgári jogegyenlőség kérdése Romániában a Népszövevetség garanciája mellett*, 1925 címmel szeretne volna kiadni. Sebess ehhez a Külügyminisztériumtól és a TESZK-től várt volna segítséget. MOL K 437 5–1925–2–164. De végül is az anyag kéziratban maradt, lásd: *A romániai magyar kisebbség vallásos, iskolai és közművelődési sérelmei*. Állami Levéltár Marosvásárhely, Fond Bernády [György hagyatéka], 52. dosszié, 1925, 96 f.

¹⁶⁸ Helyzetjelentések az oláhok által megszállott magyar területről. MOL K 28 153–258(II)–1925–0–10. 241–254. f.; Bánsági helyzetjelentés, 1924. február 23. MOL K 437 4–1924–1–142.; Egy szabadságon levő nyomozó helyzetjelentése Gyergyóból. MOL K 28 154–258(II)–1934–15998.; Balássy Dénes jelentése Udvarhely vármegyéről és a helyi román politika főszereplőiről. MOL K 26 1266–1922–II. biz.–282. 75–108. f.; Endes Miklós jelentése az erdélyi városok politikai viszonyairól. Uo. 108–118. f.; Gagy Dénes jelentése az általános politikai helyzetről. Uo. 119–150. f.; Papp Antal összefoglaló jelentései Kraszó-Szőrény megye társadalmi-politikai helyzetéről. MOL K 26 1922–II–130.

¹⁶⁹ Oktatási lapszemle Barabás Endrétől. MOL K 28 153–258(I)–1923–0992.; Megyei iskolai adatok K 28 161–266(II)–1923–0–122.; Sebess Dénes levele Papp Antalhoz a magyarországi diplomák romániai honosításáról. Egy megállapodási tervezettel. MOL K 437 4–1924–1–365.; *A nemzeti kisebbségek közoktatásügye Romániában*. MOL K 437 4–1924–1–380.; *Feljegyzés az oktatási törvényjavaslatokról és az iskolaügyi tárgyalásokról*. MOL K 437 5–1925–1–221.; *Helyzetkép a nyilvánossági jog nélkül működő zilahi Wesselényi Kollégium főgimnáziumáról*. MOL K 437 7–1927–1–390.; *Kimutatás az erdélyi magyar felekezeti elemi iskolák létszámának hullámvásáról az 1918–19. évtől az 1926–27. évig*. K 437 7–1927–1–436.; *A Katolikus Status főgimnáziumainak leépítési ügye*.

A második nagyobb téma és feladatkör szintén dokumentációs jellegű volt, de ez alapvetően a *külügyi munka* számára készült. Volt amikor ez valóban segítette a külügyi propagandát, de elsődlegesen olyan romániai magyar sérelmek feldolgozását végezték el, amelyeket a nemzetközi fórumok elé (Népszövetség, kétoldalú tárgyalások) vittek és ezáltal próbált a budapesti külpolitika a román illetékesekre nyomást gyakorolni. Ennek része volt a kisebbségi szerződés értelmezésének tisztázása, vagy például az erdélyi volt MÁV- és tisztviselői nyugdíjasok érdekében és a nyelvviszgaügyben beadandó népszövetségi panaszok előkészítése.¹⁷⁰

A harmadik témakör egy új, *a kisebbségpolitikában hatékony elit kineveléséhez kapcsolódik*. Pásint Ödön mint a SZEFEH országos elnöke már

MOL K 437 7-1928-1-53.; Részletes román hivatalos nemzetiségi oktatási statisztika fordítása. Sebens Dénes Pataky Tibornak 1934. április 20. MOL K 28 161-266(II)-1934-O-15521.; lásd még az alfejezet elitképzésre vonatkozó forrásait.

¹⁷⁰ 1923. augusztus 1-jével Romániában beszüntették a MÁV-nyugdíjasok számára a nyugdíjfolyósítást. Ez kb. 10 ezer embert érintett. Kolozsvárról, 1923 decemberében kérik, hogy a Bukarestben tárgyaló magyarországi küldöttség vesse fel a kérdést. MOL K 437 4-1924-1-600;

A Népszövetség mellett működő magyar titkárság vezetőjének értelmezése az 1919. december 9-i román kisebbségi szerződésről. K 437 4-1924-1-425.;

Az erdélyi magyar nyugdíjas tisztviselők ügyének Népszövetség elé vitelében kérik a genfi magyar népszövetségi titkárság tanácsait. K 28 153-258(I)-1925-O-345.; Pataky Tibor levele Papp Antalhoz 1925. június 20. Az elbocsátott magyar tisztviselők ügyében beadott népszövetségi panaszhoz kér adatokat. Érdeklődik az előző anyag szerzője felől és instrukciókkal látja el. K 437 5-1925-1-264.;

Aradi MÁV-alkalmazottak nyugdíjújének iratai. MOL K 28 154-260(II)-1928-741.; Magyar vasutasok tömeges elbocsátására került sor 1933. április elején. Sebens Dénes levélben (1933. április 22.) hívja fel Pataky Tibor figyelmét arra, hogy ez nemzetközileg is használható ügy, mert a békeszerződéssel szerzett jogokat sértettek meg Romániában. *A magyar vasutasok üldöztetése Romániában* című 50 oldalas dokumentációt és az OMP javaslatát is mellékeli. Sebens az 1933. május 6-i levelében közli, hogy Willer József OMP vezető közbenjárására sikerült 515 elbocsátott vasutast visszavetetni azzal, hogy két hónap múlva újra nyelvviszgaúghatnak. MOL K 28 154-258(II)-1933-O-11438.;

Hasonló részsikert értek el a felekezeti tanerők nyelvviszgaúghyében. Miután az OMP népszövetségi panaszt tett, a kormány a nyelvviszgaúghrendeletet visszavonta. Ezért az OMP is visszavonta genfi beadványát. MOL K 28 154-258(II)-1934-15998.

1923-ban – jóval azelőtt, hogy 1927–1928-tól, hivatalos álláspont lett, volna, hogy az erdélyi magyar fiataloknak Romániában kell diplomát szerezniük – egy kolozsvári egyetemi internátus felállítását javasolta, amely találkozási pont és Magyarország felé kapcsolat is lehetne.¹⁷¹ Ez majd a Tanulmányi Bizottságok és az egyházi kollégiumok révén valósul meg Kolozsvárt. A húszas évek végén ezekből a kollégiumokból indulnak el az új magyar ifjúsági mozgalmak. A NIT, illetve a II. osztály számára készült egy tanulmány az angol képzési programok erdélyi meghonosításáról, György Lajos a tudományos kutatások és a tanárképzés feladatait foglalta össze, Gyallay Domokos pedig az 1926-os kulturális önszerveződésről számolt be.¹⁷² A diák-önszerveződések, ösztöndíjprogram javaslatok, a gyámszülő társaságok munkája szintén a NIT-hez kapcsolódott és így, a miniszterelnökség támogatását is élvezte.¹⁷³

¹⁷¹ Pásint Ödön emlékirata valószínűleg Bethlen István számára, 1923. december 18. MOL K 437 4-1924-1-30.

¹⁷² Kapussy Imre a Qundle Schoolokat szerette volna meghonosítani, de az ügyosztály erre nem látott Romániában lehetőséget. MOL K 28 161-266(II)-1925-O-674. Ellenben György Lajos programját (*A magyar tudományosság és a magyar tanárképzés jelenlegi helyzete és feladatai Erdélyben*) és Gyallay Domokos és a *Magyar Nép* körüli szerveződést messzemenően támogatták. Az előbbit közölte a *Magyar Kisebbség*, 2002. 2. 131-148., lelőhelye MOL K 28 161-266(II)-1927-O-183. Gyallay és Jancsó tájékoztatója MOL K 437 6-1926-2. 41-50. f.

¹⁷³ 1927-ben ismertetés készül az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai szakosztályának megalakulásáról. A katolikus diákszövetség Incze Péterén keresztül Papp Antalhoz fordul, hogy támogassa 3 külföldi magyar ifjúsági vezető elutazását az öszövetség cambridgei kongresszusára. MOL K 437 7-1928-1.

Grandpierre Emil javasolja azt a később valóra vált gyakorlatot, hogy a magyar diákokat Franciaországba küldjék tanulni ösztöndíjjal, hogy ezzel is barátságosabbra hangolják az ottani közvéleményt. MOL K 437 10-1928-12-323.; A meglévő, NIT koordinálta gyámszülő társaságokkal párhuzamosan Debrecenből javasolták a külföldi magyar ifjúság gyámszülő módszerrel való támogatását, de ezt a II. osztályon nem tartották támogatandónak. MOL K 28 200-368(II)-1934-15998. Ellenben Barabás Endre arról számolt be, hogy 1925–1939 között 28 gondviselő társaság alakult és 1131 tag 113.968 P-vel támogatta a tanuló fiatalokat. MOL K 28 200-368(II)-1939-17802. Egy ilyen támogatott beszámolója, Makkai Lászlóhoz az osztály illetékes ügyintézőjéhez 1940-ből: MOL K 28 200-368(II)-1940-L-15113.

A harmincas évek társadalomszervező, tudásbeviteli programokban gondolkodó szemléletének jegyében született meg, a szintén a képzési programokra és a székelyföldi fejlesztésekre koncentrálni NIT reformjavaslat is.¹⁷⁴

A negyedik témakörbe a romániai magyarság *belső integrációját* gyengítő, az intaktságot veszélyeztető jelenségekről szóló feljegyzéseket sorolom. Ezek jelentős része Jancsó Benedek munkája, aki nemcsak leírt egy-egy politikai viszonyrendszert hanem, mind az erdélyi, mind a budapesti politikusok felé is üzeneteket fogalmazott meg, vagy épp azért dolgozott fel bizonyos témákat, hogy rájuk irányítsa a politikusok figyelmét. Ilyen volt például a székelyföldi Kisgazdapárt szervezése, a magyar zsidóság és a szociáldemokrácia OMP-hez való viszonya, vagy a különböző párton belüli platformok elemzése.¹⁷⁵ (A romániai magyar közvéleményt befolyásoló sajtóviszonyokban való magyarországi részvételt külön tárgyalom.) A korabeli magyar-magyar kapcsolattartás új, korszerű eszköze a rádió volt, ahol megpróbálták a külföldi magyar igényeket is kiszolgálni.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Barabás Endre és Mester Miklós javaslati. K 28 160-264-1940-20346.

¹⁷⁵ Sándor József OMP- és Kiss Géza Nemzeti Liberális Párt-i képviselők felszólalása 1922. december 21. MOL K 28 153-258(I)-1923-O-159.; Balogh Artúr alkotmánytervezete. MOL K 28 153-258(I)-1923-O-992.; *A román közvélemény és a Magyar Párt brassói nagygyűlése.* [Jancsó Benedek jelentése a újrászervezett OMP munkaprogramjáról.] MOL K 28 153-258(I)-1925-O-10.; *A [OMP - BN] kalotaszegi tagozat gyűlése.* MOL K 28 153-258(I)-1925-O-130.; Jancsó Benedek jelentése Bethlen István részére 1925. június 20.: *Gyulafehérvár vagy Csucsá.* MOL K 28 153-258(I)-1925-O-349.; *Az erdélyi zsidóság és a Magyar Párt.* MOL K 28 153-258(I)-1925-O-5; *Az erdélyi magyar szociáldemokraták és az Erdélyi Magyar Párt egymáshoz való viszonyáról.* MOL K 28 153-258(I)-1925-O-31.; Jancsó jelentése Bethlen Istvánhoz 1925. június 27.: *Az erdélyi magyar főiskolai tanulók helyzete.* MOL K 28 266(II)-1925-O-363.; Jancsó Benedek politikai helyzetelemzése, 1926. K 437 6-1926-1-394. *Jelentés a magyar Kisgazdapárt székelyföldi szervezkedéséről.* Példa az orientálásra: „Székelyföldön haladéktalanul megkezdje [az OMP - BN] kulturális és gazdasági téren a szervező népi munkát, mert ellenkező esetben a magyar Kisgazdapárt sok hibája ellenére is Réthy [a Nemzeti Parasztpárthoz közelálló székelyudvarhelyi polgármester] agilis vezetése mellett előbb-utóbb meg fogja hódítani a székely nép tekintélyes részét.” MOL K 28 154-258(II)-1933-O-11823.; A romániai állampolgársági viszonyok felülvizsgálása. [Részletes dokumentáció, 60 f.] K 28 154-258(II)-1938-O-15927.

¹⁷⁶ Hlatky Endre az ME II. osztályának referense a rádió műsorigazgatójával

Végezetül az ötödik fontos téma a *gazdasági kérdések és sérelmek* köre volt. Míg az utóbbira – elsősorban a földreform és a nacionalizálás terén – folyamatosan készültek anyagok, addig a gazdasági realitásokhoz való alkalmazkodást jól tükrözi három összefoglaló anyag. Gyárfás Elemérnek az erdélyi bankszindikátus létrehozásával foglalkozó áttekintése még a regionális gazdasági intézményrendszerben – budapesti decentralizációban, erdélyi önszerveződésben – gondolkodott.¹⁷⁷ A húszas évek második felében már a magyar szövetkezeti munkáról és a magyarországi intézmények romániai gazdasági lehetőségeiről készültek anyagok Erdélyben.¹⁷⁸ A harmincas évek végén pedig a pécsi *Kisebbségi Körlevél* című folyóirat által szervezett konferencián a romániai magyar gazdaság önszerveződését és a magyarországi piaci lehetőségeket taglalták.¹⁷⁹

7.2.4. A budapesti kérések és utasítások

A következőkben néhány olyan jellemző budapesti kormányzati kérést és utasítást szeretnék bemutatni, amelyek nem a nagypolitikai döntéseket, hanem a folyamatos magyar–magyar viszonyt alakították.

tárgyalt a külhoni magyaroknak biztosítandó előadások és műsorok közvetítéséről. A rádió közvetlen levelezésben állt romániai magyar hallgatókkal, és megpróbálta igényeiket figyelembe venni. K 28 154–258(II)–1934–16222. A második bécsi döntés után György Lajos a magyar rádió külhoni feladatairól emlékiratban fordult Teleki Pál miniszterelnökhöz, 1941. január 16. MOL K 28 160–264–1941–O–15196.

¹⁷⁷ Gyárfás Elemér: *Az Erdélyi Bankszindikátus megalakulása, helyzete és törekvései*, 1923. november 4. K 437 4–1924–1–342. Gyárfás budapesti tárgyalásairól Papp Antal emlékeztetője 1924. április 5. Uo.

¹⁷⁸ Teleki Artúr a szövetkezeti munkáról. K 437 6–1926–1–290.; Elemzés a romániai gazdasági viszonyokról és a magyar és magyarországi lehetőségekről. K 437 7–1927–1–101.

¹⁷⁹ A Pécsi Egyetemi Kisebbségi Intézet 1937. június 3-án konferenciát rendezett *Az utódállomokkal való gazdasági kapcsolataink hatása a kisebbségi magyar nemzetrészekre* címmel. Bertalan István, a budapesti Kereskedelmi és Iparkamara titkára a két ország közti gazdasági kapcsolatokról és azoknak a romániai magyarságra való hatásáról továbbá a lehetőségekről adott elő, Oberding József pedig az erdélyi magyarság gazdasági helyzetét ismertette, különös tekintettel a szövetkezeti munkára. K 28 4–11–1937–G–15650 illetve K 28 4–11–1937–G–16080. valamint a *Kisebbségi Körlevél* 1937. július [4. sz.].

A romániai magyar sajtót a romániai magyar közvélemény reprezentációjának és alakítójának tekintették Magyarországon ezért a legtöbb figyelmet az abban megjelenő véleményekre fordították. A budapesti NIT-nél és a kormányhivatalban az egyházi oktatás és a párt után a legfontosabb támogatandó intézménynek a sajtót tartották.

A húszas évek első felében a polgári radikálisnak számító *Keleti Újsággal* szemben Kolozsvárt az OMP és a budapesti illetékesek az *Ellenzéket* szerették volna központi, hivatalos magyar orgánummá fejleszteni. Ez a lap állt közelebb az egyházakhoz és a szerveződő OMP-hez. Azonban itt is becsúztak Magyarországon nem tetsző közlemények.¹⁸⁰ 1923 novemberében Bethlen István Béli Kálmánt kérte fel arra, hogy Grandpierre Emil segítségével hozzon létre Balázs András, Kovács Kálmán és Bethlen György részvételével egy „szerkesztő bizottságot”, amely az anyagiak terén az igazgatóságot rendszeresen ellenőrizné, és hetente két alkalommal ülésezve a szerkesztést is instruálná.¹⁸¹ A lap célját az átszervezési terv a következőkben adta meg: „a kisebbségi jogok állandó napirenden tartása, sérelmeik pontos, megbízható és lehetőleg hiteles hivatalos adatokon alapuló közlése, a Magyar Párt emelése, a magyarországi események bírálatától való tartózkodás, határozott keresztény irány, azonban minden antiszemita íz nélkül”.¹⁸² A szerkesztő kiválasztása a szerkesztőbizottság hatásköre, a munkatársak jóváhagyása szintén. Ugyanakkor a lapot bőségesen el kell látni friss magyarországi hírekkel. Nagyon fontos, hogy „a szépirodalmi rész összeállításánál az erdélyi írókra kell figyelemmel lenni s az erdélyi szellemi élet minden megnyilvánulásáról megfelelő módon beszámolni. A magyarországi írók szerepeltetése csak másodsorban történhetik”.¹⁸³ Ugyanitt felmerül egy külön politikai lap létrehozásának ötlete is Jakabffy Elemér vezetésével, de ez nem

¹⁸⁰ Sebess azt kéri, hogy a legközelebbi üzenetben róják meg az *Ellenzék* szerkesztőjét, mert elismeréssel írtak a lapban Böhm Vilmos könyvéről. Sebess Dénes levele Pataky Tiborhoz, 1923. július 16. K 28 198–367–1923–T–822.

¹⁸¹ A lap részvénytársaságként működött, de mivel Bethlen ezt „közvagyonként” emlegette, nyilvánvalóan magyarországi kormányzati befektetésről volt szó. A bizottsági tagok a három legfontosabb magyar felekezetet (katolikus, református, unitárius) és a pártvezetést képviselték. MOL K 437 3–1923–1–811.

¹⁸² Uo. 1. f. Maga a Bethlen-levélhez mellékelte átszervezési terv valószínűleg – a szóhasználatból, szellemiségéből megítélve – Jancsó Benedek fogalmazványára.

¹⁸³ Uo. 2. f.

valósult meg.¹⁸⁴ Pontosabban az *Újság* című hírlap 1919-től (ez a XXI. évf.) 1924-ig független politikai napilapként jelent meg, majd 1926-tól az OMP hivatalos lapja volt 1927 augusztusáig, amikor beolvadt a *Keleti Újság*ba, amely így a párt hivatalos lapja lett. A lap 1925–1927 között Paál Árpád vezetésével próbált önálló politikai irányvonalat kialakítani, de ehhez nem volt megfelelő anyagi háttere ezért tudta az OMP megvásárolni a tönkrement hírlapot. A lábjegyzetben közölt célkitűzéseket a *Keleti Újság* valósította meg, az erdélyi magyar irodalom hírlapi integrációját pedig a Bánffy Miklós érdekkörébe került *Ellenzék* Kuncz Aladár szerkesztette irodalmi melléklete.¹⁸⁵

Regionális pártlap létrehozása 1928-ban is felmerült, ekkor Nagyváradon. A katolikus intézményekhez kötődő Peredy György tárgyalt mind a pártvezetőkkel, mind a magyarországi illetékesekkel egy ottani lap megszervezéséről, de lényegében mindkét helyen elutasították. Magyarországról még azzal biztatták, hogy az ügyre visszatérnek, ha jobb lesz a gazdasági helyzet.¹⁸⁶ Erre nem került sor, ellenben 1931-ben Nagyváradon ugyanezen kör hozta létre Paál Árpád és Sulyok István vezetésével az *Erdélyi Lapokat*, amely idővel németbarát és antiszemita vonalat képviselt. (Az általam ismert sajtótámogatási anyagokban nem szerepel ez a napilap.)

A következő példa főszereplője az előbb még bizalmi politikai állásra javasolt, az 1918 előtti magyar politikai életben fiatal munkapárti politikusként Tisza István környezetéhez tartozó Jakabffy Elemér. Amikor az 1924-es, a könyv 3. fejezetében tárgyalt Jakabffy-Tätärescu találkozóra sor került, és ezért az OMP-n belül támadások érik Jakabffyt, Budapesten Sebess Dénes rákérdezett Papp Antalnál, hogy

¹⁸⁴ „Az oláhországi magyarság eredményes kisebbségi politikát csak úgy folytathat, ha mindig megfelelő módon tud simulni az adott viszonyokhoz, anélkül azonban, hogy jogaiból alkudna vagy magát megalázná. E politikai taktika előkészítésére s majd kiviseletére egy nagyobb sajtóorgánium szükséges. Egyedül az *Újság* alkalmas erre, hogy azonban a kívánt hatást el is érje, függetleníteni kell – legalább formailag az *Ellenzék* RT-től. Ez egy *Újság* kiadó r. t. szervezésével történhetik, úgy, hogy azonban az adminisztráció stb. – költségkímélésből – egy maradjon.” Uo. 2.

¹⁸⁵ Kuncz mint budapesti gimnáziumi tanár a Miniszterelnökség kérésére kapott munkahelyén fizetés nélküli határozatlan idejű szabadságot, amikor visszatért Erdélybe.

¹⁸⁶ Pataky Tibor levele Papp Antalhoz, 1928. július. MOL K 437 7-1928-1 104-109. f.

ebben a helyzetben el kell-e járnia a *Magyar Kisebbség* ügyében?¹⁸⁷ Ami szerkesztőváltást vagy támogatásmegvonást jelenthetett volna. Erre azonban nem került sor, mert Jakabffy feltehetőleg feltétel nélkül élvezte Papp Antal bizalmát. Ez derül ki a következő ügyből is: Pataky 1926 májusában, levélben jelezte Papp Antalnak, hogy a *Magyar Kisebbségben* és az *Ellenzékben* a csehszlovákiai és a romániai kisebbségjogi viszonyokat összevető írások jelentek meg (Csehszlovákiában és nálunk. *Ellenzék*, 1926. április 22.), amelyeket a csehszlovák kormány otthon felhasználhat a magyar kisebbségekkel szemben. A széleskörűen biztosított nyelvhasználati jogok megállapítás különösen rossz hivatkozási alap lehet magyar szempontból. „...ezek a cikkek a romániai magyar kisebbség érdekében íródtak, a cikkírók nem számolnak azonban azzal, hogy a cseh kormányt milyen előnyös helyzetbe hozzák a felvidéki magyar kisebbségekkel szemben. Ezekre való tekintettel tisztelettel felkérlek, szíveskedjél fent jelzett lapoknak megfelelő úton odahatni, hogy a jövőben ilyen beállítású cikkek közlésétől tartózkodjanak.”¹⁸⁸ Nagyon furcsa módon Pataky levelét csak decemberben „kapta meg” Papp, aki megkérte – a támogatásközvetítő – Tubán Tibort, hogy a problémára hívja fel Jakabffy figyelmét. Papp december 30-i levelére Tubán január 6-án válaszolt azzal, hogy „Jakabffy a jelenlétedben mutatta ki, hogy a megjegyzések rá nem vonatkoznak, kéri, hogy illetékes helyen pontosan mutassák ki az inkriminált részeket”¹⁸⁹. Másnap Papp Patakynak is válaszolt hivatalos levélben amelyben közli, hogy január 5-én Jakabffyval megnézték a cikkeket, és azt kéri, hogy az illetékesek mutassák meg az inkriminált részeket. „Az *Ellenzék* és a *Magyar Párt* között a kapcsolatok úgyszólván teljesen megszakadóán, nem áll módomban oda hatásosan rendelkezést küldeni. Előjegyeztem azonban, hogy amint alkalom adódik Gr. B[ánffy – BN].M[iklóst-BN].-t kérem fel megfelelő inventiora.”¹⁹⁰ Ezzel az ügy írásbeli hivatalos része le volt tudva. Hogy szóban mi történhetett a hetente találkozó budapesti illetékesek és a havonta a magyar fővárosban idéző Jakabffy között, nem tudjuk. Pataky valószínűleg mihez tartás végett figyelmez-

¹⁸⁷ MOL K 437 5–1925–2–325.

¹⁸⁸ K 437 7–1927–1–8 2. f.

¹⁸⁹ Tubán Tibor levele Papp Antalnak 1927. január 7. Uo. 4. f. A *Magyar Kisebbség* közleménye: A csehszlovákiai nyelvtörvény végrehajtási rendelete. 1926. 5., 7., 9. sz. Lényegében szószerinti fordításról van szó, rövid és semleges szerkesztői bevezetővel.

¹⁹⁰ Papp Antal levele Pataky Tibornak, 1927. január 7. Uo. 3. f.

tetett, Papp nem tartotta a dolgot olyan jelentősnek, Jakabffy pedig teljesen más megfontolás vezette: neki az volt a fontos, hogy Romániában felmutassa, hogy egy szintén kisantant országban a romániaihoz képest mennyire másként lehet a nyelvi jogokat kezelni.¹⁹¹ Neki tehát erdélyi magyar szempontjai voltak, míg Pataky játszma-ként látta az összefüggéseket.

A *Magyar Kisebbség* és Jakabffy történetéhez tartozik még az a momentum is, hogy amikor 1940 januárjában az 1930-ban készült kisebbségi törvénytervezetét szerette volna lapjában publikálni – mivel Tătărescu miniszterelnök kilátásba helyezte a kisebbségi kérdés külön törvényi szabályozását – Pataky és Teleki kérésére a már kész lapszám helyett egy másikat hozott ki, mivel akkor már a területi revízió és nem a kisebbségi jogvédelem volt napirenden.¹⁹²

A sajtónyilvánossághoz tartozik Pataky Tibornak 1928-ban az OMP-hez intézett kérése is, miszerint legyenek nyitottabbak a sajtó irányában.¹⁹³

A támogatási rendszer vonatkozásában már láttuk, hogy a kolozsváriak a felekezeti közti oktatási segélyek elosztása tekintetében a Budapesten javasolt, hívek száma szerinti elosztási elv helyett, képesek voltak az elosztást az iskola és a tanszemélyzet száma alapján megvalósítani. A Kolozsvár – Partium-i egyenlőtlen támogatásokra és a politikai rendőrség megfigyelésére hivatkozva 1922-ben Sebess azt javasolta, hogy egyenesen Budapestről szervezzék meg a romániai támogatá-

¹⁹¹ A csehszlovákiai nyelvtörvény végrehajtási rendelete. *Magyar Kisebbség*, 1926. 5. sz. 179. Jakabffy szerkesztői felvezetője kisantanton belüli mintaként nyilatkozik a szövegről.

¹⁹² Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. Emlékirat, kéziratként. OSZK Kézirattár F 625/1486. 92–93.

¹⁹³ Pataky Tibor levele Papp Antalhoz, 1928. december 18. Illetékes helyről úgy értesült (valószínűleg a miniszterelnöktől), hogy az OMP vezetői az aktuális politikai kérdésekről a magyar lapok tudósítóit nem tájékoztatják, sőt gorombán elutasítja őket, s emiatt román kollégáik előtt is szégyenkezniük kell. Így „az újságírók kellő tájékoztatás hiányában fontos politikai kérdésekben sokszor a magyarság érdekeivel ellentétes közleményeket hoznak. Felkérlek szíveskedjél – figyelmeztesse megfelelő úton a Magyar Párt vezetőségét e sérelemre és egyben nyomtatékosan figyelmeztesse, hogy a jövőben ily anomáliák elkerülése végett a sajtónak a kellő információt megadják, s általában a tudósításokat udvariasabban kezeljék.” MOL K 437 7–1928–1–193.

sokat.¹⁹⁴ Ezt azonban Grandpierre-ék semlegesíteni tudták a magyar egység szükségességének érvével és a szerveződő pártközpont folyamatos erősítésével. Ennek a központnak az apparátusát, minimum 2 tisztviselő alkalmazását, a bukaresti követség vízumbevételeiből gazdálkodták ki (20-25 ezer lej) Bethlen jóváhagyásával. Ugyanakkor Ugron István pártelnökké választását is jóváhagyásra terjesztették fel Budapestre.¹⁹⁵

Bethlen elvi kérdésekben is kifejtette a véleményét. A népszövetségi beadványokkal kapcsolatban a román kisebbségi szerződés 11. §-ának – a szász és székely közületek oktatási, vallási önkormányzatának – állandó számonkérését szorgalmazta.¹⁹⁶ A gyakorlati politikai döntések magyarországi ellenőzéséről (vezető-kiválasztás, paktumtárgyalások) részletes feldolgozást adtam a könyv 3. fejezetében. A Bethlen utáni korszakban mindez átkerült a Külügyminisztérium hatáskörébe, és a politikai intenciók inkább a követségen, mint a Miniszterelnökség II. osztályán keresztül érkeztek.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Sebess Dénes levele Petri Pálhoz, 1922. február 7. MOL K 28 198-367-1925-T-55. 71. f.

¹⁹⁵ Rubido-Zichy Iván bukaresti követ levele Bethlen Istvánhoz. 1924. február 10.; Papp Antal válaszfeljegyzése, 1924. február 19., arról, hogy Grandpierre beszélt Bethlen Istvánnal, jóváhagyták a fejlesztést, és még az elnök, illetve alelnökválasztás előtt, áprilisban meg is szeretnék valósítani azt. MOL K 437 4-1924-1-101.

¹⁹⁶ Bethlen István levele Jancsó Benedeknek, a népszövetségi beadványokkal kapcsolatos teendőkről. 1925. július 31. „Felhasználnám ezt az alkalmat arra, hogy tisztáztassék vajon mit jelent és mit involvál a székelyeknek adott kulturális autonómia (lásd az ész-törvényt a kisebbségek kulturális autonómiájáról). Erről lemondani nem szabad. Sőt megvalósítását követelni kell. És ezért kell harcolni, hogy székelynek fogadtassék el mindaz, aki annak vallja magát; mert ezzel a kérdés el lenne intézve. De ha még nem is lehetne ezt elfogadtatni, akkor is követelni kell, mert akkor a magyar vármegyékben az egyházak[nak] a székely földön a székely kisebbség autonómiájáért kell harcolni iskolai dolgokban. Fel kell vetni az egyetem, a tanárképző, a különféle gazdasági szakoktatás kérdésének szabadságá, melyek a törvényben kell megoldást nyerjenek, és amelyekről az hallgat és nem koncendálja azokat.” MOL K 437 5-1925-2-308359. 359. f.

¹⁹⁷ Lád erre A magyar párt feladatai a liberális kormánnyal a kisebbségi kérdésben felveendő tárgyalások körül. MOL K 64 71-1937-27-164. res pol. III. 11 f. 88-100.; Az OMP és a magyar-román közeledés terve, 1937. április 22. MOL K 64 71-1937-27-64. 324-332. f.

7.2.5. A budapesti ügyintézés

A következőkben a NIT, a TESzK és a Miniszterelnökség közt forgandó romániai magyar vonatkozású ügyekről szólok. Ezeket négy témakörbe csoportosítottam. Egyrészt a belső pénzáttalásokkal és a szervezetek működésével kapcsolatos levelezésről, de még nagyobb arányban a Magyarországra áttelepültek vagy az ide készülők segélykéréseiről volt szó. A másik két tartalom a külhoniak magyarországi ügyeinek politikai támogatása, illetve a belügyi hírszolgálati jelentések.

A magyarországi kérelmek egy része igazolás volt az 1918 utáni erdélyi magyar szervezkedésben való részvételről, amelyet Grandpierre Emil igazolhatott egy még a húszas évek első felében összeállított jegyzék, illetve erdélyi informátorai révén.¹⁹⁸ A további kérelmek – százas nagyságrendben – a következőképpen sorolhatók be: egyéni

¹⁹⁸ Grandpierre Emil igazolása Török Andor számára, 1926. február 18. Igazolja, hogy a háromszéki tisztviselői ellenállás egyik vezető emberéről van szó. *„Éppen ezért fölvetett abba a bizalmas névjegyzékbe, amelybe fölvettek részére kilátásba helyeztetett a magyarországi bármikori elhelyezés.”* MOL K 437 7-1926-11-61. Török kérvénye MOL K 437 7-1926-10-109. Szász Béla is kap igazolást, de a titkos jegyzékben nem szerepelt. K 437 7-1926-11-118. Hasonló igazolási kérelmek: MOL K 437 7-1926-11-32; MOL K 437 7-1926-11-175.; MOL K 437 7-1926-11-433.; MOL K 437 7-1927-10-406.;

Pataky Paptól kér adatokat Hantos Gyuláról (evangélikus iskolaigazgató, a tisztviselő-segélyezés titkára). MOL K 437 7-1925-11-314.; Papp András szászvárosi exrendőrkapitány munka nélkül maradt, és segélyért fordul a budapesti illetékesekhez. Papp Antal általános érvényű álláspontja: *„Sem alap, sem mód nincs arra, hogy a megszállott területeken levő ínséges, volt magyar tisztviselők, akik ma már nem is magyar állampolgárok, innen segélyeztessenek. Ezért folyamodót innen nem lehet segélyezni, s csupán csak az volt lehetséges, hogy bizalmas úton az erdélyi jótékony intézmények figyelme felhívott folyamodó ügyének kivizsgálására s a lehetőség határain belül leendő támogatására.”* 1933. február 7. MOL K 28 160-264-1933-O-110105. Egy másik helyzet a nyugdíjigény kérdése, lásd pl. Szurdoki Kornél esetét: *„Tekintettel arra, hogy 35 évig, mint tényleges katona szolgáltam és az összeomlás után az akkori Honvédelmi Miniszter Bartha ezredes úr, parancsára maradtam Erdélyben és 22 évig, ebből 14 évet, mint a volt magyar párt és most mint a nagyszebeni magyar népközösség elnöke, teljesen dolgoztam és dolgozom a magyar ügyért...”* MOL K 28 161-264(II)-1940-O-31078.

segélykérelem; internátusi és iskolai elhelyezések; állás és kinevezés-kérelmek; hiteligények.¹⁹⁹

A szervezetek működésével kapcsolatos pénzügyi levelezéseken túl fontos az irredenta szervezetek korlátozása és integrálása,²⁰⁰ valamint a menekült közalkalmazottak rejtett státusban való elhelyezésének tisztázása.²⁰¹ A NIT sajátos feladata volt a romániai magyar *politikai foglyok magyarországi fogadása* és ellátása is.²⁰² A *napi belügyminisztériumi hírek* döntően a határállomásokról (elsősorban Biharkesztesről) érkeztek és egy minisztériumi közvetítőn keresztül jutottak el a Miniszterelnökség II. osztályára.²⁰³ A *politikai dokumentumokat* pedig a NIT sajtószemlézői szerezhették be és fordították magyarra.²⁰⁴

Külön kategóriába sorolom azokat az ügyeket, amikor Magyarországon belül próbálnak a romániai magyarság számára nem anyagi, hanem *ügykezelésbeli könnyítéseket* elérni. Erre példa Ravasz László azon kérése a miniszterelnökhöz, hogy szóljon a Zsilvölgyi Kőszénbányák alelnökének, hogy az ottani református egyházzal még a nacionalizálás előtt kössön szerződést cserébe egy egyházi telekért a templom telkén felépítendő szolgálati lakások és iskola ügyében.²⁰⁵

¹⁹⁹ Az 1919-es eseményekkel kapcsolatos kérelmek: MOL K 437 7-1927-11-210 ... 613. [tétel] 230 f.; Elutasítások: MOL K 437 7-1925-11-263.; MOL K 437 7-1925-11-20.; Bethlenhez címzett kérések, véleményezésre kiadva és elutasítva: MOL K 28 160-264-1930-O-5309; MOL K 28 160-264-1930-O-5495.; MOL K 28 160-264-1930-O-5448.

²⁰⁰ MOL K 437-10-1928-10-386.

²⁰¹ Részletes dokumentáció: MOL K 28 198-366-1923-T-468. 8-96. f.

²⁰² Fogadás, lakás, álláselhelyezés ügyek: MOL K 28 153-258(I)-1923-O-504.; MOL K 28 153-258(I)-1923-O-509.; MOL K 28 153-258(I)-1923-O-608.; MOL K 28 153-258(I)-1923-O-617.; MOL K 437 4-1924-2-534.

²⁰³ Boór miniszteri tanácsos állt Patakyval kapcsolatban: MOL K 28 154-258(II)-1934-5338.; MOL K 28 154-258(II)-1934-5338.; MOL K 28 154-258(II)-1934-O-16373.; MOL K 28 154-258(II)-1934-O-1640.; *Bizalmi egyénektől származó benti jelentések*. Lásd pl.: MOL K 28 154-258(II)-1936-O-16762. uo. 16764., uo. 16820., uo.16847.; A budapesti román követség jelentéseiről: MOL K 28 154-258(II)-1937-O-15017.

²⁰⁴ Pl. *Kivonat az oláh iskolaiügyi törvényjavaslatból*. MOL K 437 5-1925-1-198; *Az erdélyi latin szertartású püspökség szervezeti szabályzata*. MOL K 437-7-1928-1-181.; *A kolozsvári egyetemi klinika nyelvrendeletének fordítása*. MOL K 28 154-258(II)-1929-O-133.; *MADOSZ antinervozionista röplapja*. 1937. január 11. MOL K 28 154-258(II)-1938-O-15149.

²⁰⁵ Ravasz László levele Bethlen Istvánhoz, 1924. május 26. Erre Ullmann Adolf

Nem pusztán hivatali ügy, hanem komoly anyagi érdekek miatt nyomozott Papp Antal a máramarosszigeti református főgimnázium nyíregyházi 1173 holdnyi vagyona után.²⁰⁶ Ennek a jövedelme szolgálná a moldvai református missziót, de nem tudni, hogy történt-e vagyonváltság, és ha igen, hova fizettek, ha nem, akkor hova lett az erre szánt összeg?

A jogi, emancipatórikus könnyítésekre példa, amikor Papp a budapesti tudományegyetem tanácsához fordul azzal a kérdéssel, hogy a Romániában 1924-től bevezetett baccalaureátusi – az egyetemi tanulmányokra jogosító – vizsga miatt milyen papírok szükségesek? Ugyanis a magyarokat tömegesen buktatták meg az érettségén, így csak abszolváló bizonyítvánnyal rendelkeztek. Az egyetem hallgatólagosan elfogadta az abszolváló vizsgát tanúsító dokumentumokat, de magyar nyelvből és irodalomból, valamint történelemből ragaszkodtak a kiegészítő vizsgához.²⁰⁷

Gyakori volt a *hivatalos tulajdoni igazolás* kérés is. Erre példa a kolozsvári református felső leánynevelő intézet kérése az 1918 tavaszi telekvásárlással kapcsolatban. Azt kellett igazolni, hogy nem állami adomány volt, hanem tényleges vásárlás. Máskülönben a román állam igényt tarthatott a telekre és az iskolára.²⁰⁸

Ugyanígy a kolozsvári református egyházközség arról kért igazolást, hogy eladott a Nemzeti Múzeumnak egy kelyhet és ezt a VKM több részletben fogja kifizetni s ez lehet a fedezete a Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesülettől felveendő kölcsönének. A minisztériumi igazolás ügyében Pataky járt el.²⁰⁹

Sokkal kisebb, de napi ügy pl. amikor Glattfelder Gyula csanádi püspök szállást intéz Papp Antalnál az erdélyi tanárok tanulmányút-

vezérigazgató válaszolt 1924. június 26-án, hogy nem is tud erről az egyházi igényről, de még a helyi egyházközség sem. Végül kiderül, hogy Nagy Károly kolozsvári püspök és a bányagazgató tárgyaltak erről. Meg is történt a budapesti közbenjárás csak helyben nem szóltak a szereplőknek. MOL K 28 160-264-192 -O-508.

²⁰⁶ MOL K 28 160-264-1933-O-11260.

²⁰⁷ Az egyetemi vélemény és könnyítés: MOL K 437 4-1924-2-273.; Ravasz közbenjárása: MOL K 28 161-266(II)-1925-O-399. Papp megígéri, hogy az ügyet liberálisan fogják kezelni.

²⁰⁸ MOL K437 5-1925-1-18.

²⁰⁹ MOL K 437 7-1927-10-563.

jára.²¹⁰ Ugyanígy egy 1933-as továbbképzés alkalmával a MÁV 20 szabadjegyet biztosít, de itt a miniszterelnökhöz címezik az felajánlás.²¹¹

Arról, hogy az előbbieken részletesen ismertetett támogatási keretek segítségével, milyen nemzetkisebbségi intézményesség jött létre, a következő fejezetben adok áttekintést.

²¹⁰ MOL K 437 7-1928-1 f. 154.

²¹¹ MOL K 28 160-264-1933 -T-11807.

8. A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között

Ez a fejezet arra keresi a választ, hogy milyen politikai értékek alapján és stratégiák szerint működtek a romániai magyarságot reprezentáló Országos Magyar Párt (OMP) és a korabeli magyar társadalmi szervezetek. Ehhez kapcsolódnak a kisebbségi helyzetben létrejött önszempéleti azonosságképzetek, amelyek mintegy kisebbségi normarendként is működtek a romániai magyar közéletben. Mindezek együtt a romániai magyar elit kisebbségpolitikai stratégiájaként összegezhetőek. A következőkben felvázolt modell természetesen utólagos konstrukció, amelyet a kisebbségi közösség társadalomként való működésének értelmezésében használhatunk.¹

Először a különböző értékek szerint és törésvonalak mentén létrejött legfontosabb politikai *irányzatokról* adok áttekintést (8.1.). A dolgozat második része azokkal a *pártpolitikai és társadalomszervezési stratégiákkal* foglalkozik, amelyeket a *magyarság mint önálló politikai közösség* érdekeinek érvényesítésére alakítottak ki (8.2.–8.3.). Befejezésként három meghatározó ideológiai viszonyulásról, a kisebbségi helyzetet tudatosító, csoport- és normatermelő *értékválasztásról* (8.4.) és néhány meghatározó, a kisebbségi magyar politikusok és közírók által használt *érvelési mód*ról lesz szó (8.5.).

8.1. Irányzatok, törésvonalak

8.1.1. Tagoltság a korabeli források szerint

A korabeli sajtó és a diplomáciai háttéranyagok az OMP-n kívüli – a román pártok képviselőiben fellépő – magyar politikusokat nem tekintették

¹ A könyv ezen fejezete a következő tanulmányaimra épül: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiái a két világháború között. *Regio*, 1997. 2. sz. 32–67. *A romániai Országos Magyar Párton belüli irányzatok (1922–1938)*. In Közép-Európa az integráció küszöbén, Budapest, TLA, 1997, 89–96., Die minderheitspolitischen Strategien der ungarischen Bevölkerung in Rumänien zwischen den beiden Weltkriegen. *Südost-Forschungen*, 1999, München, R. Oldenburg Verlag, 267–311., Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában. *Magyar Kisebbség*, 2000. 4. sz. 41–92. [Dokumentumösszeállítás.]

a kisebbségi közélet részeseinek.² Általában elfogadott volt, hogy az OMP-t konzervatív és baloldali részre különítették el.³

Az úgynevezett *konzervatív csoport* tagjai döntően az 1918 előtti történelmi Erdély Tisza-párti politikai elitjéből kerültek ki. Véleményük szerint Erdély politikai vezetésnek a „nagy és középbirtokosság és az értelmiség, az úgynevezett történelmi osztályok kezeiben kell maradnia, mert ezekben van a legtöbb politikai képesség és nemzeti ellenálló erő. Az erdélyi magyar kisebbségi politikát nem lehet a többségében idegen eredetű – zsidó elemekkel nagyon túltelített s politikailag különben is gyenge városi polgárságra és a nemzeti öntudatában és politikai képességeiben még fejletlen magyar nép tömegeire bízni, mert ezt nemzeti érzésében és törekvéseiben nagyon meggyöngyíthetik a radikális és túlzóan demokratikus eszmék és vágyak”⁴. Az első-sorban kolozsvári volt államigazgatási vezetők közül, illetve a Kolozs, Szolnok-Doboka, Alsó-Fehér és Torda-Aranyos megyék nagybirtokosaiból létrejött csoporthoz 1922-ben csatlakozott a dicsőszentmártoni Gyárfás Elemér és a lugosi Jakabffy Elemér. Gyárfás révén a katolikus egyházon belül és az erdélyi magyar pénzügyi életben jutottak jelentős befolyáshoz, míg a *Magyar Kisebbség* című folyóirat szerkesztőjével a legtekintélyesebb bánási magyar politikus csatlakozott hozzájuk. A csoport meghatározó tagja, Grandpierre Emil irányította a békeszerződés aláírása előtt a magyar tisztviselők mozgalmát.⁵ Ugyanezen sze-

² Gyárfás Elemér: *A választások tanulságai*. MOL K 64 1927–27–350. 21–23. f.

³ A korabeli diplomáciai jelentések általános szemléletét tükrözi: *Jelentés az erdélyi Magyar Párt elnököválságáról*. MOL K 64 1924–27–505. 23. f.

⁴ Uo. 13. f.

⁵ Gyárfás Elemér, 1917–1918-ban Kis-Küküllő megye főispánja, majd a Nemzeti Tanács elnöke, 1921-ben a megyei Magyar Szövetség vezetője, 1922-től az OMP elnöki tanácsának tagja, 1923-tól az Erdélyi Bankszindikátus elnöke, 1926-tól Csík megye szenátora, az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség alelnöke, az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgató-tanácsosa, majd 1933-tól világi elnöke. Jakabffy Elemér munkásságának összefoglalója és életrajzi kronológiája: Jakabffy Elemér: *Nemzetiségpolitikai írásk*. Vál., bev. Balázs Sándor, Bukarest, Kriterion, 1993, 255.

Grandpierre Emilt 1924 decemberében az OMP alelnökévé választják, de 1925 januárjában lemond és néhány hónap múlva elhagyja Erdélyt. Tevékenységét összefoglalta és ez képezte a *Magyar Szemlében* megjelent írásának alapját: *Az erdélyi magyar kisebbség szervezkedése*. Grandpierre Emil kéziratok hagyatéka, Ráday Levéltár, C 121.; A tisztviselő-mozgalomról lásd még: K. Lengyel Zsolt: *A keleti-Svájc koncepció és Erdély 1918–1919*. Regio, 1992. 1. sz. 77–89.

mélyek alkották a budapesti kormányzat által a romániai magyarság egyedüli képviselőjeként elismert úgynevezett kolozsvári központot.⁶ Az aktív közéleti tevékenységet követelő későbbi balszárny nyomására ők indították meg a magyarság önszerveződését 1920 decemberében, a Magyar Szövetség létrehozásával.⁷ Legfontosabb orgánumaik a húszas évek elején az *Ellenzék* című újság, illetve a Brassóban szabadabb légkörben működő, több bukaresti információval rendelkező *Brassói Lapok* voltak.

A párt balszárnyát két külön társaságra osztották: a „magyar radikálisok” körére és a „pacifista, humanitárius és internacionalista gondolkodású” magyar zsidók, magyarországi emigráns újságírók csoportjára.⁸ Az elsőként említettek gondolkodását a náluk jóval idősebb konzervatívokkal szemben már nem kizárólag a történeti és jogi műveltség határozta meg. „Az ifjabb nemzedék e részére igen nagy hatással volt az a tudományos irány, amelynek a Jászi Oszkár szellemi vezetése alatt álló Huszadik Század című folyóirat volt a képviselője. Ezek szellemi készletüket a XX. században fellendült szociológiai irodalom magyarra is lefordított műveiből szedték össze. A történelmi materializmusnak nevezett elmélet volt az a fáklya, amelynek világánál a társadalmi és nemzeti élet jelenségeit vizsgálat alá vették, kiegészítve a Marx-féle szociáldemokrácia elméletének tanulmányozásából merített radikalizmussal. E tanulmányaikból levont elvek és tételek alapján és segítségével gondolták végrehajthatónak a magyar társadalmi és politikai életnek általuk feltétlenül szükségesnek vélt mentől radikálisabb reformját. E nemzedéknek egyik legmarkánsabb reprezentánsa Paál Árpád. E csoportja a fiatalabb erdélyi magyar értelmiségnek a politikai radikalizmust erős magyar nemzeti érzéssel és fanatikus fajszeretettel egyesítette magában. Törekvésük a magyar radikalizmus egy nemének segítségével modernizálni a magyar politikát. Hasonló az irodalmi adizmushoz[sic!].”⁹ A balszárny másik része „mentalitásának egyik legjellemzőbb vonása a magyar történelmi osztályok, különösen az arisztokrácia és a katolikus papság ellen táplált ellenséges indu-

Részletesebben lásd a dolgozat 2. és 7. fejezetét.

⁶ A kolozsvári központról részletesen szólok a 7. fejezetben.

⁷ Történetét mindkét csoport megírta, a maga szemszögéből: Grandpierre Emil: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig. *Magyar Szemle*, 1928. október 130–136.; Paál Árpád: A magyarság pártalakulásai. *Napkelet*, 1921. 22. sz. 1340–1343.

⁸ *Jelentés ...* MOL K 64 1924–27–505. 17–21. f.

⁹ Uo. 17. f.

lat. Miután a magyar polgári osztálynak úgy képzettségére, mint vagyonára és számára nézve a legerősebb réteget alkotja, azt hiszi, ha demokratikus állami és társadalmi berendezkedést sikerül a szociáldemokrácia segítségével megvalósítani, a politikai vezetés és uralom teljesen az ő kezébe megy át s politikailag ő lesz az uralkodó réteg. E vágyakozás nem annyira a vagyonos iparos- és kereskedő zsidóságé, mint az úgynevezett vagyontalan zsidó értelmiségé”¹⁰. A korabeli leegyszerűsítő jellemzés arra is jó volt, hogy a párton belüli mindenkori reformtörekvéseket (Kós Károlyék Magyar Néppárt-i kezdeményezéseit, Bernády György elnökjelöltségének támogatását 1924-ben, a reformcsoport fellépését 1926–1927-ben, a román–magyar hídverés 1932-es vitáját¹¹) a baloldaliság bélyegével lássák el, és a nemzeti egységre hivatkozva utasíthassák el a belső, demokratizáló törekvéseket. Az ún. balszárnynak a *Keleti Újság*, a húszas évek legigényesebben szerkesztett erdélyi politikai napilapja volt a fóruma. Az ott dolgozó újságírók közül a „magyar radikálisok” csoportjához sorolták Paál Árpádot, Zágoni Istvánt, Sulyok Istvánt, Nyirő Józsefet, Kacsó Sándort, a másik körhöz az októbrista emigránsok, Ignotus, Szende Pál, Ágoston Péter, Dienes László, Kádár Imre tartoztak.¹² A konzervatív-nak nevezett irányzattól eltérő politikai álláspontjuk a következőkben foglalható össze. „A pártot szélesebb demokratikus alapon, különösebb súlyt helyezve a városi polgárságra és munkásságra, át kell szervezni, hogy benne a magyar kisebbség összes népi ereje sorompóba állíttassék az elnyomó román politikai rendszer ellen. Ennek a demokratikus újraszervezettségnek a pártvezetőségben a nagybirtokos elemnek, az arisztokráciának a vezetőségből való kiszorításában kell megnyilvánulnia. Az iskolapolitikát a laicitás elvére kell fektetni, ami azt jelenti, hogy a felekezeti oktatás helyébe a felekezet nélküli kisebbségi iskolát kell tenni. Az erdélyi zsidóságot meg kell tartani a magyar

¹⁰ Uo. 18. f.

¹¹ Az első két eseményről lásd a könyv 3. fejezetét. A reformcsoportról: György Béla: Hatalom és társadalom kisebbségben. Párt és belső ellenzéke 1926–1927. *Regio*, 2004. 4. sz. 85–98., Uő.: Reformmozgalom a Romániai Országos Magyar Pártban (1926–1927). *Magyar Kisebbség*, 2003. 1. sz. 123–145. [Dokumentumösszeállítás.], Balázs Sándor: Egy hídverési kísérlet tanulságokkal. *Valóság*, 1987. 2. sz. 20–37.

¹² Összefoglalóan októbristáknak, Károlyi Mihály híveinek nevezhetjük őket, de az első csoportnál döntőek voltak a függetlenségi párti hagyományok és megfontolások, míg a második csoport ezen „túllépett” a polgári radikalizmus és a szocialista mozgalmak felé.

*kultúra és a magyar politika eszméi és érzelmei körében, mert egy ilyen nagy számú értelmes és gazdaságilag erős népelemet nem taszíthat el magától az erdélyi magyarság.*¹³

A két oldal a húszas évek kulturális életében is elkülönült. A korabeli ismeretlen elemző¹⁴ szerint a „jobbszárny” szépirodalmi kiadványa a *Pásztortűz* (Reményik Sándor, Nyirő József, később György Lajos szerkesztésében), míg Paál Árpád a *Keleti Újság* melléklapjaként a *Napkeletet* adta ki. A hetilapok terén a kolozsvári pártvezetés köréhez tartozó Gyallay Domokos magyarországi támogatással jelentette meg a *Magyar Nép* című nagy példányszámban, széles körben terjesztett felvilágosító néplapját. A másik csoportosulás segítségével működött Benedek Elek szerkesztésében a *Vasárnapi Újság* és a *Cimbora*.¹⁵

A két irányzat viszonyát meghatározta, hogy az állandóan változó „balszárnyak” tekintett csoportosulások a vitákban a párttal való szakításig jutnak el, de külön párt alapítását nem kezdeményezik. Ennek oka egyrészt belső meggyőződésük: nem akartak lehetőséget teremteni a magyar politikai közösség stabilitásának megbontására. Másrészt tisztában voltak azzal, hogy a konzervatív történeti, nemzeti, sérelmi retorikát használó pártvezetés eszmevilága „sokkal közelebb állott és mélyebben gyökerezett az erdélyi magyarság pszichéjében, mint azok a rá nézve mégis csak idegen eszmék, gondolatok és érzések, amelyek a másik árnyalat ösztönzői és vezetői voltak”¹⁶.

8.1.2. Politikai törésvonalak¹⁷

Ha a *politikai értékek és elképzelések* szerint különböztetünk meg irányzatokat az OMP-n belül, akkor az előbbieken bemutatott korabeli csoportosítást tovább pontosíthatjuk. A jobbszárny-balszárny

¹³ Jelentés... MOL K64 1924–1927. 505. 19. f.

¹⁴ Hory András bukaresti ügyvivő szerzőségét gyanítom. A korabeli forrásokat tanulmányozva azt látom, hogy a diplomáciai karban, hasonló színvonalú összefoglalókat más nem készített.

¹⁵ Jelentés... MOL K64 1924–1927. 505. 20–22. f., Antológiaként lásd: A kolozsvári Vasárnap és Vasárnapi Újság, 1921–1925. Vél., bev., jegyzetek Szabó Zsolt, Kolozsvár, Kriterion, 2006, 432.

¹⁶ Uo. 22. f.

¹⁷ Ha ezt külön nem is jelezzük a politikai eseménytörténetre alapvető forrásunk: György Béla: *A Romániai...* i. m.

megkülönböztetését tartalmában a passzívista-aktivista elkülönülés, illetve a Magyar Szövetség, a Magyar Nemzeti Párt és a Magyar Néppárt eltérő stratégiája is alátámasztja.¹⁸ A felvidéki viszonyoktól eltérően Erdélyben a Kós Károly és Paál Árpád képviselte aktivizmus nem a mindenkori kormánnyal való együttműködést jelentette, hanem az impériumváltással Romániához került magyarság önszerveződésének sürgetését, megmaradt intézményeinek megújítását.¹⁹ Azt sem mondhatjuk, hogy Kós Károlyék kevésbé gondolkodtak volna „nagymagyarként”, mint Grandpierre Emil és eszmetársai. De a jövő Magyarországot nem központosított államként, hanem a régiók együttműködése alapján képzelték el. A két irányzat között az az igazi különbség a kisebbségi magyarság mint önálló politikai közösség Románián belüli megszervezésének módjában és politikai stratégiájában volt.

A trianoni békeszerződés magyarországi ratifikálása után (1920. november 20.) a tisztviselői mozgalom vezetői decemberben Kolozsvárt

¹⁸ 1921. január 9-én alakult meg a Magyar Szövetség kolozsvári tagozata. Ugyanezen hónap végén jelent meg Kós Károly–Paál Árpád–Zágoni István *Kiáltó szó* címel híressé vált röpirata. Március–áprilisban a magyar egyházfők a király előtt hűségesküti tettek. A Magyar Szövetség előkészítése körüli nézetkülönbségek miatt 1921. június 5-én Bánffyhunyadon Kós Károly és Albrecht Lajos népgyűlés keretében megalakította a Magyar Néppártot. Ez munkára sarkallta a passzívistának, konzervatívnak tekintett Grandpierre-csoportot, így báró Jósika Samu közvetítése nyomán július 6-án megalakult a Magyar Szövetség. Azonban a kolozsvári prefektus 1921. október 30-án felfüggesztette a szövetség működését. Ezt követően 1922. január 15-én újra aktivizálta magát a Magyar Néppárt. Mivel márciusra választásokat írnak ki, Kósék ellensúlyozására február 12-én megalakult a Magyar Nemzeti Párt Grandpierre Emil vezetésével. A választásokon a két párt Magyar Szövetség néven indult, de a kormány hamarosan megint betiltotta. A pártként való működés engedélyezését azonban előre jelezték, így 1922. augusztus 5-én a Magyar Nemzeti Párt nagygyűlése kimondta egyesülési szándékát a Néppárttal. Másnap a Magyar Szövetség tartott nagygyűlést, amelyen új szervezeti szabályzatot fogadtak el. Október végén (a koronázási ünnepségek után) módosított szervezeti szabályzata miatt újra betiltják az MSZ működését. Ennek oka az volt, hogy a magyar kisebbség, mint külön közjogi személyiség jelent meg a szabályzatban. Ezt követően a Nemzeti Párt és a Néppárt, belátva az egységes fellépés szükségességét, 1922. december 28-án egyesült a romániai Országos Magyar Pártban. Ennek történetét részletesen lásd a könyv 3. fejezetében.

¹⁹ Paál Árpád: A politikai aktivitás rendszere. In *Kiáltó szó* ... i. m.

megbeszélést tartottak az új helyzetbe került magyarság megszervezéséről. Kiindulópontjuk a párizsi kisebbségvédelmi szerződés volt. Ezt a szerződést úgy értelmezték, hogy óvatos megfogalmazása ellenére új közjogi (és nemzetközi jogi) személyiséget hozott létre a *kisebbség* fogalmával: a szerződésben megállapított kisebbségi jogok alanyát. A szerződésben meghatározott kisebbségi jogok (politikai, közigazgatási, egyházi és oktatási területen) elismerése és tiszteletben tartása a Népszövetség ellenőrzése alá került. Ezért az Emberi Jogok Ligájához való kapcsolódást, illetve a pártszerveződést a bizonytalan politikai viszonyok miatt elhalasztva egy, a pártok felett álló szövetség létrehozása mellett döntöttek. Ez a szervezet magában foglalta volna a romániai magyarság egészét, és mint közjogi személy képviselte volna a kisebbséget a közhatalom és a Népszövetség előtt.²⁰ A Magyar Szövetség kolozsvári tagozatának megalakítására 1921. január 9-én került sor. Ezt követően a kolozsvári vezetők és azok között, akik pártot akartak alakítani, vita alakult ki, és ennek következményeként jött létre a Magyar Néppárt. Grandpierre Emilék a kisebbségi autonómiát hangsúlyozták programjukban, Kóséknak Erdély történelmi különállásából adódó autonómiája volt a központi gondolata; céljaikat önálló pártként, az Erdélyi Román Nemzeti Párttal és a német politikai szervezetekkel együttműködve kívánták elérni. Az aktivitás-passzivitás kérdése részben a parlamenti tevékenységben éleződött ki. Ezt a vitát a Magyar Szövetség betiltása, majd a választások idejére korlátozottan engedélyezett működési feltételei döntötték el a párttá alakulás javára. Az így 1922 decemberében létrejövő OMP-n belül épp a kisebbségi autonómia mellett síkraszálló, az „örlő szű az idegen fában”²¹ politikai stratégia mellett érvelő úgynevezett kolozsvári, konzervatív csoport került meghatározó pozíciókba.

8.1.3. Területi elkülönülések

A magyar kisebbségi közéletet meghatározó eliten belül *területileg* is több csoportot lehet megkülönböztetni.

A legnagyobb befolyással a Grandpierre Emil, Ugron István, Bethlen György vezette *kolozsvári*, Kolozs, Szolnok-Doboka, Maros-Torda

²⁰ Grandpierre Emil: Az erdélyi magyarság ... i. m.

²¹ [Reményik Sándor] Végvári: *Eredj, ha tudsz!* című verséből származó korabeli népszerű toposz: „leszek örlő szű az idegen fában”.

megyeiekből álló csoport rendelkezett. Bethlen György az OMP vezetőjeként a Kolozsváron működő elnöki titkárság munkatársaival²² dolgozta ki a legfontosabb döntéseket.

A Kós Károly, Albrecht Lajos, Kecskeméthy István által meghatározott, a Magyar Néppárthoz kötődő csoportnak *Kalotaszegen* és Kolozsváron a *hóstatí földművesek* között volt támogatói bázisa.

Külön politikai súllyal bírt *Marosvásárhely és környéke*: Bernády György pragmatikus, a Nemzeti Liberális Párthoz közelálló és Budapesten is jó kapcsolatokat ápoló személyisége miatt. Ide tartozott még gróf Teleki Artúr és gróf Toldalaghy Mihály is.

A *Székelyföldnek* valóságos politikai súlya csak annyiban volt, hogy a választások során itt remélhetett az OMP legbiztosabban parlamenti helyeket. A csíkszeredai Pál Gábor, a brassói Szele Béla, a háromszéki báró Szentkereszty Béla, a székelyudvarhelyi Sebes János, majd Jodál Gábor mint parlamenti képviselők Bethlen György pártelnök köréhez tartoztak, de nem volt döntő szavuk a párt ügyeiben.

A *Partiumban* és a *Bánságban* a történelmi Erdélytől eltérő társadalmi, kulturális, gazdasági és etnikai adottságok miatt a magyarság politikai élete is másként szerveződött. Az ostromállapot miatt 1922–1923-ig erről a vidékről nemigen utazhattak a kolozsvári rendezvényekre. A terület jelentős részén magyar közélet csak a románság által körülvett városokban (Arad, Temesvár, Nagyvárad, Szatmár, Máramaros-sziget) folyt. Az itt lévő nagybirtokok, igazi latifundiumok tulajdonosai között sok volt a nem magyar származású, de az itt élő magyar arisztokraták is távol tartották magukat a magyarság nemzeti törekvéseitől. A bihari és szatmári középbirtokosság (mely a világháború előtt fontos szerepet játszott Magyarország politikai életében) a földreform következtében meggyengült, és további retorzióktól félve senki sem merte vállalni közülük a helyi magyarság vezetését. Akiknek pedig Magyarországon is volt birtokuk, jórészt repatriáltak. A húszas évek elején az itteni magyarság politikai elképzeléseit a helyi sajtó fogalmazta meg. Az a sajtó, melyet jórészt szocialista vagy polgári radikális, zsidó származású újságírók írtak, az előbbieken már jellemzett balszárny világvépet közvetítette. Az OMP-n belüli reformtörekvések mindig számos támogatóra találtak a fent említett városokban. Például

²² Bethlen legközvetlenebb munkatársai Inczedy-Joksman Ödön és Deák Gyula voltak. Mikó Imre: *Huszonkét év*. Stúdium, Budapest, 1941. 67.

1924-ben az OMP új elnökének megválasztásakor az itteni sajtó egyértelműen Bernády Györgyöt, Marosvásárhely modernizálóját támogatta Ugron Istvánnal, a kolozsvári vezetés jelöltjével szemben. Az OMP a Bánságban 1923-tól kezdve Jakabffy Elemér integratív szerepére építhetett. Ő szervezte meg temesvári központtal a párt leghatékonyabban működő tagozatát.²³ A másik kulcsfigura Hegedűs Nándor nagyváradi újságíró volt, aki a húszas évek végétől az OMP parlamenti képviselőjeként képviselte a párton belül a nagyváradi polgárság érdekeit is.²⁴ A régió liberálisnak tekintett sajtójának ellensúlyozására hozták létre 1931-ben a nagyváradi–szatmári katolikus püspökség támogatásával az *Erdélyi Lapok* című napilapot.²⁵

A *regáti magyarságnak* társadalmi összetétele miatt sem volt súlya a kisebbségi közéletben. Ellenben a bukaresti kijáráások, kapcsolatok fontosak voltak a magyarság érdekérvényesítése szempontjából. Tőkés Ernő református esperes 1922-től működtetett segélyirodát Bukarestben, melyet a magyar konzulátus támogatott. Itt intézték a föld-reformmal kapcsolatos kérvények fordítását, beadását.²⁶ Tőkésnek jó

²³ Jakabffy Elemér–Páll György: *A bánsági magyarság húsz éve Romániában*. Budapest, Studium, 1939, 131–147.

²⁴ Az OMP Bihar megyei tagozatának alelnöke, 1928-tól parlamenti képviselő. Saját lapjában, a Nagyváradban éveken át írta a *Megjegyzések* című rovatában vezércikkeit. 1940–1941-ben több cikkgyűjteményt jelentetett meg saját írásai-ból Nagyváradon: *Magyar harc a román parlamentben* (1940), *Erdélyi levelek, Nincs béke igazság nélkül*. (1941) Ligeti Ernő jellemzése: „A magyar parlamenti csoport a legtöbb esetben őt küldte ki élharcosnak. Hegedűs lelki alkata, gondolkodásmódja, politikai múltja – Tisza István politikájának árnyékában bontakozott ki közéleti és újságírói pályája – megfelelt annak a konzervatív és a kisebbségi korszakban mégis szabadelvű színeződésű ellenzékiességnek, amelyet a Magyar Párt testesített meg. A pártszervezkedésnek egyes hibáit ő is ismerte, de mert ezeken nem változtathatott és nagyon is jól tudta, hogy a reformcsoport kísérleteinek összeomlása után egyetlen garnitúra sincs, amely kisebbségi önvédelmet különkülön csinálná, hűségesen vállalta, mire küldetett: az erdélyi magyarság nagy sérelmeit megóvni a Metropolita dombján álló törvényhozási házban. Fulmináns sikerei voltak.” Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Budapest, 1941, 187. Beszédeinek új kiadása: Hegedűs Nándor: *Magyarok a román parlamentben*. Bev. Ágoston Vilmos, Nagyvárad, Ady Társaság, 2005, 356.

²⁵ Horváth Sz. Ferenc: *Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetiszocializmus Erdélyben (1932–1940)*. *Regio*, 2004. 3. sz. 101–141.

²⁶ Tőkés Ernő bukaresti református esperes egyházmegyéje az egész 1918 előtti Romániára, valamint Bukovinára és Besszarábiára is kiterjedt.

kapcsolatai voltak a királyi udvarban; a magyar ügyvédek, birtokosok, politikusok a húszas évek első felében rajta keresztül juthattak bukaresti politikusok közelébe. Ugyanez adta meg Zombory László katolikus lelkésznek, a királyi család gyóntatópapjának, a Katolikus Népszövetség megszervezőjének is a közéleti súlyát.²⁷ Mindketten többször konfliktusba kerültek az OMP vezetésével az udvarhoz és a kormányhoz fűződő lojalitásuk miatt. Így félig-meddig megbízhatatlan filorománoknak számítottak az OMP bukaresti irodájának létrehozása (1926) után. Ekkortól az iroda vezetője Willer József volt, aki mint régi vármegyei tisztviselő szakszerűen szervezte a magyar ügyek bukaresti intézését.²⁸

8.1.4. Kisebbségpolitikai megfontolások és az egységhez való viszony

A romániai magyarság különböző *kisebbségpolitikai irányultságait* Mikó Imre összefoglaló monográfiájában épp csak megemlíti, de a *Hitel*ben közölt egyik tanulmányában már részletesebben foglalkozott ezzel.²⁹ Az OMP-t a Magyar Népközösséggel összehasonlítva abban látja a két szerveződés közötti nagy különbséget, hogy míg az előbbi a *politikai védekező harcra* helyezte a hangsúlyt, addig a Bánffy Miklós vezette szervezet a *népszervezést* tartotta legfontosabb feladatának: „A Magyar Párt abból indult ki, hogy a kisebbségi kérdés Romániában megoldhatatlan s ezért a magyarságnak hol aktív, hol passzív ellenállással ki kell tartania, amíg a megoldás kívülről megérkezik. A Magyar Népközösség alap gondolata az volt, hogy bármiként is alakuljon az új Európa, a magyarságnak minden

²⁷ Zombory László a Bécsben végzett teológiai tanulmányai után az erdélyi püspök udvari káplánja, később a kolozsvári Marianum leánygimnázium tanára, majd az Erdélyi Katolikus Státus ügyosztályi főnöke volt. Az impériumváltás után közel került bukaresti katolikus körökhöz. 1927-ben Cisar bukaresti érsek oldalkanonokjává nevezte ki. Működéséről részletesebb tájékoztatást ad Jakabffy Elemér: *Lugostól Hátszegig*. [Emlékirat.] kézirat, OSZK Kézirattár Fond 625/1486. 41–42.

²⁸ Willer József rövid ideig Kecskeméten hivatalnok, majd színházi karmester volt. 1910-től Lugoson alispáni titkár, később városi tisztviselő, 1919-ben főjegyző és helyettes polgármester. 1927-ben Csík megyében parlamenti képviselővé választották, ettől kezdve Bukarestben élt, az OMP parlamenti frakciójának irodáját vezette.

²⁹ Mikó Imre: Erdélyi politika. *Hitel*, 1940–1941. 2. sz. 176–182.

esetőségre fel kell készülnie s ezért a nép legszélesebb rétegeit a tízes rendszer segítségével szervezett egységbe kell tömöríteni.”³⁰ A Magyar Népközösség programja azonban visszanyúlik a Kós Károly vezette kalotaszegi csoport, a Paál Árpád által képviselt radikális székely újságírói kör, a Krenner Miklós szervezte reformcsoport, a harmincas évek falukutató egyetemista mozgalma, a Szász Pál vezette Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület (EMGE) elképzeléseire és a Vásárhelyi Találkozón megfogalmazott célkitűzésekhez.³¹ A régi politikai elit úgy gondolta, hogy a területi integritás elvesztése után a magyarság társadalmi és kulturális integritását kell megőrizni.³² Ennek érdekében az értékeket és az erdélyi társadalmi viszonyokat konzerválva ki kell várni a nemzetközi viszonyok megváltozását, amíg a megoldás kívülről megérkezik. Ezzel szemben az 1918-ban feltűnt fiatalabb nemzedék, illetve a politikai szocializációját már kisebbségiként megélt, a század első évtizedében született értelmiség úgy vélte, hogy a romániai magyar társadalom belső megújulásra szorul, s ennek révén olyan erős saját

³⁰ Uo. 149.

³¹ Paál Árpád *Újságjának* (1925–1927) tevékenységéről részletesen szól György Dénes emlékirataiban OSZK Kézirattár Fond 625/2788/99, 272–275.; erre vonatkozó további források Paál Árpád kéziratok hagyatékában találhatóak: Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, Paál Árpád Kézirathagyatéka Ms 7651/206–227. tételek. Grandpierre Emil az *Újság* nehéz helyzetét jó alkalomnak látta az OMP-be való integrálásra és támogatta Paál szubvencionálását: *Dr. Grandpierre Emil alelnök nyilatkozata*. Grandpierre Emil kéziratok hagyatéka, Ráday Levéltár, C 121.

A reformcsoportról lásd: György Béla: Az ismeretlen Spectator. In Krenner Miklós: *Erdélyi út*. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 1996. 9–23.; A falukutatásról: Venczel József: *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*; Az Erdélyi Fialok című folyóirat köréről ad elemzést Cseke Péter: Szellemi műhely – közéleti iskola. In *Erdélyi Fialok. Dokumentumok, viták (1930–1940)*. Bukarest, Kriterion, 1986. [1990.] 5–79. A Hitel körről: Záhony Éva: Bevezető tanulmány. i. m. 9–45. Az EMGE-ről: Demeter Béla – Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt*. Budapest, 1940, 51.; *A vásárhelyi találkozó hivatalos jelentése*. MOL K 467-9d.-7. 9–23. f. valamint Dávid Gyula: A Vásárhelyi Találkozó dokumentumaiból. *Látó*, 1998. 7. sz. 78–102. [Dokumentumok.] Az egész jelenségről ad átfogó elemzést: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...* i. m. 60–74., 143–171.

³² E revíziós stratégia összefoglalását adja Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle*, 1927. szeptember, 50–57.

intézményrendszert kell kiépíteni, amely megfelelő módon tud reagálni a többségi román társadalom nemzetépítési és modernizációs kihívásaira. Ez utóbbi szemlélet képviselői – nevezzük őket balszárnyak, aktivistáknak, reformistáknak, fiataloknak, transzilvanistáknak: *kisebbségi társadalomban gondolkodóknak* – sorozatosan konfliktushelyzetbe kerültek az OMP-vel. Ezek a viták vagy a román politikai élethez való viszonyra vonatkoztak (együttműködni, de kivel?), vagy a pártvezetés és a társadalom széles rétegeinek kapcsolatát hiányolták.

A felmerülő konfliktusoknak többféle következménye volt:

A pártvezetéssel való elégedetlenségen túl a román pártokhoz fűződő viszony volt a közvetlen kiváltó oka Bernády György és Kós Károly *pártelhagyásának*.³³

Az 1924-es brassói kongresszus előtti politikai kudarc,³⁴ a *Keleti Újságtól* történt elszakadás, majd az új független politikai napilap, az *Újság* csődje (1927), képviselői helyének elvesztése (1928) után Paál Árpád egzisztenciális gondokkal küzdve egy korszakos váltás után (polgári radikális újságíróból jobboldali, katolikus lap főszerkesztője lesz) és miután nem indult újra a képviselőválasztáson, döntően közírással foglalkozott.³⁵ Ugyanez történt Krenner Miklóssal, aki az OMP

³³ Az 1927. júliusi törvényhozási választások előtt Bernády a Liberális Párttal kötendő választási szövetséget támogatta. Mivel Brătianuék a szavazatokért csak mandátumokat adtak volna, és még ígéretet sem tettek a kisebbségi problémák orvoslására, az OMP elutasította az együttműködést. Kós Károly a felújított Magyar Néppárt nevében kereste meg a Nemzeti Parasztpártot, de Maniu elutasította a szövetséget. Ezt követően mindketten kiléptek az OMP-ből. Gyárfás Elemér: *A választások tanulságai*. MOL K 64 1927–27–350. 19–21. f. Fodor János: Bernády György tevékenysége a romániai Országos Magyar Pártban. A párt alakulásától Bernády második polgármesterségéig (1922–1929). Kézirat, 29–33.

³⁴ Báró Jósika Samu halála után az erdélyi magyar sajtó többsége, a polgárság és a budapesti kormányzat is Bernády Györgyöt, Marosvásárhely volt polgármesterét látta volna szívesen az elnöki székben. A párt baloldala Paál vezetésével szintén támogatta, azonban az elnöki tanács ezzel nem értett egyet. Később Bernády visszavonta elnökjelöltségét. *Jelentés az erdélyi Magyar Párt elnökválságáról*. MOL K 64 11–1924–27–505. 8–12. f. Részletesebben lásd a könyv 3. fejezetében.

³⁵ Paál István: *Paál Árpád életrajzi adatai, munkahelyei, közírói munkássága, írói munkássága, életmű-bibliográfiája*. PÁKH HRM Ms 7651/781. 1–5. Horváth Sz. Ferenc: *Utak, tévutak, zsákutcák*. Paál Árpád két világháború közti politikai

demokratizálására létrehozott reformcsoportja kudarca után (1927) 1932-ben még megpróbálkozik a román-magyar viszony új alapokra helyezésével. De a *Verjünk hidat* kezdeményezés visszautasításra talált Bethlen Györgynél.³⁶ Ettől függetlenül az erdélyi magyar középosztály számára ezek az újságírók naponkénti vezércikkeikkel perspektívát és retorikai megerősítést adtak. Szerepük az eszmék, ideológiák adott viszonyok közti adaptálására szorult vissza, elképzeléseik politikai megvalósítására nem volt lehetőségük.

A „védekezés” (egység) és az „építkezés” (teljesség) stratégiák viszonya *Bánffy Miklós hazaköltözésével* (1926) megváltozott. Magyarország volt külügyminisztere feltehetően Bethlen István támogatásával tért vissza Erdélybe. Rövidesen megválasztották a titokban magyar állami ellenőrzés alatt álló Első Kolozsvári Hitelbank és Takarékpénztár igazgatótanácsának elnökévé, és 1928-ban megszerzi az *Ellenzék* című napilap feletti ellenőrzést. Politikán kívüli tevékenysége révén fellendül az Erdélyi Szépmíves Céh³⁷ tevékenysége, megjelenik az *Erdélyi Helikon*, rendszeresen megrendezik a marosvécsi írótalálkozókat.³⁸ Bánffy jó kapcsolatokat alakított ki a királyi udvarban, az erdélyi kulturális életben a transzilvanisták és a szerves, alulról való építkezést képviselők támogatója.

Amögött hogy Bánffy az OMP-n kívül a kulturális életben fejtette ki aktivitását, a – Bukarest felé – tíz évre vállalt politikai szilenciumon túl a budapesti szakértők és a kormányzat szemléletváltása állhat. A húszas évek közepétől egyre fontosabbnak tartották és szorgalmazták a nemzetiségi társadalom szervezését. A Jancsó Benedek vezette Népies Irodalmi Társaság Politikai Osztálya és a húszas évek

nézeteiről. In *Folyamatok a változásban. A hatalmaváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005, 117–160.

³⁶ Spectator [Krenner Miklós]: *Verjünk hidat*. *Ellenzék*, 1932. január 10.; Bethlen György gróf nyilatkozott. *Keleti Újság* 1932. január 17. Részletesebben: Balázs Sándor: Egy hídverési kísérlet tanulságokkal. *Valóság*, 1987. 2. sz. 20–37.

³⁷ Az Erdélyi Szépmíves Céh létrehozói az un. balszárnny emberei: Kós, Paál, Zágoni, Nyirő, Kádár stb.

³⁸ Gróf Bánffy Miklós 1926-ban tért haza Romániába. 1938-ban a Magyar Népközösség vezetője. Hazatéréséről és fogadtatásáról: *Ugron István levele ismeretlenhez* [a bukaresti követhoz vagy Bethlen Istvánhoz], 1926. április, MOL K 64 1926–27a–218. 3–10. f. Közölve: *Magyar Kisebbség*, 2000. 4. sz. 88–92.; Bárdi Nándor: *A Keleti Akció II. Regio*, 1995. 4. sz. 12–15.

közepétől a Gyallay Domokos és György Lajos irányította kolozsvári értelmiségi kör a cseh és a román nemzeti mozgalom tapasztalataiból kiindulva a kisebbségi reálpolitika elemző, szakértői háttérének létrehozásán fáradozott.³⁹

Bethlen István először 1924-ben, majd 1926-ban került szembe az OMP vezetőivel, akik nem voltak hajlandók Bernády Györgyöt, majd Teleki Artúrt elfogadni a párt elnökének. Helyettük Ugron Istvánt, illetve Bethlen Györgyöt a Grandpierre-vonal képviselőjét támogatták.⁴⁰ Mindez összekapcsolódik Bethlennek a harmincas évek elejére kialakuló autonóm Erdély elképzelésével.⁴¹ Feltehetően ennek a koncepciónak mint a revízióval párhuzamos stratégiának előkészítése és a romániai magyar kulturális elit integrálása volt Bánffy tevékenységének célja. Tehát a magyar kormányzat egyszerre két politikai alternatívát is támogatott a romániai magyar elit körében: Bethlen György védekező, egységörző, kivárasos politikáját, valamint Bánffy kulturális, társadalmi kapcsolatépítését. Az OMP vezetése így abba a különös helyzetbe került, hogy a románokkal kiépítendő kapcsolatokat, a társadalom mindennapjaival, a kisegysztszenciákkal való törődést a számukra legitimitást biztosító budapesti kormányzat, szorgalmazta saját pártellenzékéhez hasonlóan. A párton kívüli társadalomépítő tevékenység kulcsfigurája a harmincas években Szász Pál, aki az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet – miután annak élén Bethlen Györgyöt 1936-ban váltotta – a nagybirtokosok szervezetéből a kis- és középbirtokosok gazdaságszervező és szakmai szervezetévé tette.⁴²

³⁹ *Tervvázlat a romániai viszonyok tanulmányozására.* MOL K 437-1927-2-227. 14 f.; *Jelentés a Népies Irodalmi Társaság Politikai Osztályának 1926. évi működéséről.* MOL K 28-426-T-360/1927. 12-13. f. Lásd a dolgozat 7. fejezetében a Társadalom körről írtakat.

⁴⁰ Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. *Magyar Kisebbség* 1937. 2. sz. 41-70., 3. sz. 77-99., 5-6. sz. 157-158.; Bernády György: Megjegyzések az „Első kísérlet”-hez. *Magyar Kisebbség* 1937. 9-10. sz. 245-257., 11. sz. 284-297.; Gyárfás Elemér: Válaszom Bernády György barátomnak. *Magyar Kisebbség* 1937. 13. sz. 362-364.; A bukaresti magyar követség titkárának jelentése, 1926. 4. 16. *A Magyar Párt elnökségének betöltése.* MOL K 64 1926-27a-218. 8. f.

⁴¹ Romsics Ignác: Bethlen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In *Magyarságtudomány. A Magyarságtudató Csoport Évkönyve*, Budapest, Magyarságtudató Intézet, 1987. 49-64.

⁴² Demeter Béla-Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt.* Budapest, Pátria Ny., 1940, 51.

Ugyanekkor fellendült a magyar szövetkezeti mozgalom, a magyarlakta vidékeken megélénkült a helyi társadalmi élet.

Az impériumváltás után Magyarországon és a határokon túlra került magyarság számára egyaránt használhatatlanná vált az addigi birodalmi tudathoz kötődő államnemzeti felfogás. A *fiatalabb értelmiségi korosztályok* számára a nemzethez való tartozás tudata – kilépve a nemesi/úri középosztálybeli nemzetkategóriából – a társadalomismeret igényével, a nép felé fordulással párosult. Ez intézményesült a felvidéki cserkész regösjárásban, majd a Sarló-mozgalomban, a budapesti Bartha Miklós Társaságban, az erdélyi falukutatók mozgalmában. Az *Erdélyi Fiatalok* köre még világnézeti semlegességet hirdetett. A nemzedék egy része a *Korunk* és a *Falvak Népe* révén a szociáldemokrata és a kommunista mozgalomhoz csatlakozott.⁴³ Mások, a *Hitel* nemzedéke, komoly társadalomtudományi felkészültséggel az egyre feszültebb nemzetiségpolitikai viszonyok között a magyar kisebbségi intézményrendszer szerves megújítására törekedett. A csoport tagjai (Albrecht Dezső, Mikó Imre, Venczel József, Vita Sándor) a harmincas évek második felében már pozíciókat töltöttek be az intézményrendszeren belül.⁴⁴ A romániai magyar nyilvánosságban a nemzedéki kérdés nem járt olyan jelentős töréssel, mint a Felvidéken, illetve sokkal nagyobb politikai súllyal rendelkeztek – saját közösségükön belül –, mint a budapesti Márciusi Front köre. Ez egyrészt annak köszönhető, hogy erre az évtizedre Romániában olyan kisebbségellenes légkör alakult ki, hogy nyilvánvaló volt: az OMP megosztása a közösség védtelenné válásával járt volna. (Szimbolikus értelemben: a nemzeti kisebbség elveszítené egyértelmű politikai reprezentációját, együvé tartozásának politikai intézményesítettségét. Az érdekvédelem szempontjából: a megosztottság elvitte volna az energiák egy részét, illetve a többségi hatalom manipulálhatta volna a konkurenszeket, gyengítve ezzel az érdekvédelmi munka hatékonyságát.) Másrészt a „fiatalok” különösebb nehézség nélkül bekapcsolódhattak a társadalomszervező munkába. Önálló politikai törekvéseiket, ha azok nem közvetlenül az

⁴³ Cseke Péter: *Erdélyi Fiatalok...* i. m. életrajzok: 368–373., a korosztálynak az OMP-hez való viszonyáról Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...* i. m. 137–169. valamint Csapody Miklós: *Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fiatalok. Tiszatáj*, 1984. 7. sz. 42–54.

⁴⁴ *Az Erdélyi Fiatalok és a Hitel célkitűzéseiről, viszonyukról, életrajzok: Záhony Éva: Hitel ...* i. m. 9–60.

OMP ellen irányultak, nem akadályozták. Ezt a helyzetet jól illusztrálja, hogy 1937-ben a Vásárhelyi Találkozó több határozati javaslatának kidolgozói néhány hónappal azelőtt az OMP kisebbségi szakosztálya ülésének tevékeny résztvevői voltak.⁴⁵

Tehát – a szociáldemokrata és kommunista orientációjuk kivételével – az OMP (valamint a kapcsolódó intézmények, egyházak, az EMGE, az EME) integrálni tudta a fiatal értelmiségieket, illetve olyan helyzet alakult ki, hogy a párt választói bázisát jelentősen gyengítő csoportoktól nem kellett tartani.

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy miként tudta az 1918 előtti erdélyi magyar elit az új helyzetben is megőrizni vezető szerepét az impériumváltással létrejött kényszerközösségen belül, mint ennek az önálló politikai közösségnek integrálója és képviselője?

Mikó Imre szerint a húszas évek pártpolitikai vitái során (az elnökválasztás kérdése, a választási paktumok sorsa, a párt belső felépítése) „a közvélemény fokozatosan azok mellé állott, akiknek a kezében a politikai impérium volt, s akik a román kormányzattal szemben erélyes hangon védelmükbe vették a magyarság nemzeti vagyónállagát. A magyar sérelmek hangoztatása Erdélyben mindig népszerűbb volt, mint az erdélyi összefogás nemzetek fölötti ábrándképe”⁴⁶. A húszas évek legelején magyarországi kormányzati támogatásban a Grandpierre–Ugron kialakította „nemzetkonzerváló” politika részesült. Az ezzel szemben álló erők októbrizmusuk miatt a budapesti kormányzat előtt sem voltak szalonképesek. A román politikai szövetségesek hiányában önálló, sérelmi (jogsértések orvoslását kereső) politizálást folytató párt a választásokon nemzeti-sérelmi retorikával mindig a magyarság mint önálló politikai közösség képviselőjeként jelent meg. Bár a pártszervezetek legfeljebb csak a járási központokig épültek ki, a közvéleményformálókön keresztül (papok, tanítók, helyi tekintélyek) a közösség minden eresztékét elérték, hiszen a közvetített propaganda kimondta saját sérelmeiket, megfogalmazta kétségbeesésüket, így a párt melletti kiállást a magyarság megvallásának érezhették. A magyar választók nem pártprogramokra, hanem saját politikai közösségük képviselőjére (annak megtartására)

⁴⁵ Többek között: Asztalos Sándor (a találkozó alelnöke), Gabányi Imre, Árvay Árpád, Albrecht Dezső, Atzél Ede. *Magyar Kisebbség* 1937. 17. sz. 443–453. A nagygyűlés korabeli értékelése: Becskey István: A Vásárhelyi Találkozó tanulságai. *Magyar Kisebbség* 1937. 20. sz. 533–535.

⁴⁶ Mikó Imre: Erdélyi politika... i. m. 146.

szavaztak. Ennek a helyzetnek az integráló erejére jó példa az OMP-t kritizáló napilapok magatartása a választási kampány során: mindenkor felsorakoztak a pártvezetés mögé, megszűntek a bírálatok.

A romániai magyarság körében – miután a több mint 200.000 repatriált jórészt a városi középosztályhoz, hivatalnok réteghez tartozott – az erdélyi arisztokrácia rendelkezett megfelelő anyagi háttérrel és társadalmi súllyal az OMP befolyásának biztosításához. A párt nagygyűlésein túl az erdélyi magyarság másik két „parlamentjében”, a Római Katolikus Státus Igazgatótanácsában és az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsában ugyanúgy döntő befolyásuk volt, mint a legkiterjedtebb erdélyi magyar társadalmi szervezetekben, az egyházi nőszövetségekben és a Daloskörök Szövetségében.

Az OMP stabilitásához az előbbi tényezőkön túl az is hozzájárult, hogy a tényleges vezetéséhez tartozott három, a szűken vett kolozsvári körön (Bethlen György, Inczédy-Joksman Ödön, Deák Gyula)⁴⁷ kívüli nagy tekintéllyel rendelkező, integratív személyiség: Gyárfás Elemér, Jakabffy Elemér, Willer József. Ezek a politikusok egyszerre ápoltak jó kapcsolatokat a bukaresti román politikusokkal és a budapesti kormányzat képviselőivel, s közben az erdélyi magyar közvéleményt is hatásosan tudták megszólítani. A pártvezetésen belüli vitáikat sohasem vitték a nyilvánosság elé, inkább személyes befolyásukkal próbálták az OMP körüli konfliktusokat rendezni.

8.1.5. A nemzetállami törekvésekhez való viszonyulások

Az eddig áttekintett törésvonalak az aktivizmus/passzivizmus kivételével a politikai közösség belső önrendelkezésére vonatkoztak. A kisebbségpolitika szempontjából azonban legalább ilyen fontos a közösség szuverenitásának, politikai mozgásterének behatárolása. Ebben az esetben, K. Lengyel Zsolt nyomán⁴⁸ a két nemzetállami

⁴⁷ Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 67. Deák Gyula főtitkárként a kolozsvári pártiroda, Willer József 1926-tól a bukaresti parlamenti iroda vezetője.

⁴⁸ K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach den Kompromiss: Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus: 1918–1928*. Ungarisches Institut, München 1993. *Studia Hungarica* 41; A korai transzszilvanizmus Románia-képéről; A megghiúsult kompromisszum. In Uő: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007, 109–138., 217–264.

törekvéshez (magyar, román) és az önálló erdélyi *regionális érdekek érvényesítéséhez kialakult viszonyt* kell megvizsgálnunk. Egyben arról is szó van, hogy a nemzetállami törekvésekkel (a terület birtoklása, a kisebbségi kérdés kezelése) szemben intézményesülhetnek-e egy kulturálisan megosztott, saját történelemmel bíró régió érdekei?

Az OMP-nek a *budapesti kormányzathoz fűződő kapcsolatát* alapvetően két dolog határozta meg. Egyrészt Budapest – a húszas évek elején – maga döntötte el, hogy kit tekint a megfelelő tárgyalópartnernek Erdélyből. (Ez egyben a kiválasztottak politikai befolyását is megnövelte otthon.) Másrészt ezt a kapcsolatot hivatalosan egyik fél sem vállalhatta, bár Bukarestben is tisztában voltak létezésével.

Ezt a viszonyrendszert több időszakaszra oszthatjuk. Az első szakasz az OMP megalakulásáig (1923) tartott. Ebben az időszakban, a békeszerződés aláírásáig Grandpierre vezetésével szervezték a tisztviselői fizetések szétosztását, információkkal látták el a magyarországi kormányt a kisebbségi sérelmekről, megszervezték az egyházi oktatási intézményrendszer anyaországi támogatását.⁴⁹

Az OMP megalakulása, illetve a bukaresti követség létrehozása után, majd később a kolozsvári konzulátus felállításával⁵⁰ már nemcsak a személyes találkozások működtették a kapcsolatrendszert: tervezett költségvetés alapján működött. Közben 1925-től, Grandpierre távozása után a támogatások közvetlen elosztását elválasztották a pártvezetéstől.⁵¹

A harmadik szakasz 1924-ben kezdődött, amikor a Bethlen István által támogatott Bernád helyett Ugron Istvánt választották a párt elnökévé. Ezt követte Bánffy Miklós hazatérése, majd – ismét a magyar miniszterelnök szándéka ellenére, Bethlen György elnökké választása.

⁴⁹ Lásd részletesebben a könyv 6. és 7. fejezetében.

⁵⁰ Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Bev. tan., sajtó alá rendezte Pritz Pál, Budapest, Gondolat, 1987, 41–128.

⁵¹ Grandpierre a magyarországi segélyezés szétosztását és annak ellenőrzését Vékás Lajosnak a Minerva Rt. igazgatójának adta át. Erre a szerepre Bethlen György későbbi pártelnök volt kijelölve, de exponált pártmunkája miatt nem fogadta el, azonban ellenőrző szerepet vállalt. A politikai hírek közvetítése esetében hasonló volt a helyzet. Ezt a szerepet Nagy László ügyvéd vállalta, fel aki bizalmas kapcsolatban állt az OMP vezetésével. Lásd a könyv 7.1.1 fejezetében részletesebben. *Grandpierre Emil jelentése*. [Erdélyből való távozása után.] Budapest, 1925. november 23. Grandpierre Emil kéziratos hagyatéka, Ráday Levéltár, C 121.

A negyedik szakasz Bethlen István 1931-es lemondása után következett be. Ettől kezdve inkább a mindenkori magyarországi külügyminiszter foglalkozott a határon túli magyar pártok ügyeivel, s így a bukaresti követnek is nagyobb beleszólási lehetősége volt az OMP döntéseibe. A választási kampányok jelentős összegeket igényeltek, és ezt csak magyarországi segítséggel tudták előteremteni Kolozsvárt. A húszas években a paktumtárgyalások és bizonyos jelöltek indítása volt az a szint, ameddig a budapesti kormányzat (általában a bukaresti követ közreműködésével) beleszólt a pártvezetés döntéseibe.⁵² A harmincas években megfigyelhető, hogy az egyre nyíltabb revíziós szándékokat és németbarátságot hangsúlyozó budapesti kormányoktól eltávolodtak egyes erdélyi vezető magyar politikusok (elsősorban Jakabffy Elemér és Hegedűs Nándor).⁵³ De ugyanakkor, miután a román pártok nemzeti-ségi nézeteinek tisztázására tett OMP-javaslat kudarcot vallott a parlamentben, már csak a budapesti, kisantanttal szembeni, illetve revíziós törekvésekben bízhatott a romániai magyar közvélemény.⁵⁴ Ezért a harmincas évek második felére minden magyar–román politikai tárgyalásról értesült a budapesti vezetés és ezekben a kérdésekben közvetlenül instruálta az OMP vezetőit.⁵⁵ A magyarországi kormányzat véleményét mindenkor „illetékes tényezőként” vették figyelembe.⁵⁶ Az eddig

⁵² Lásd a 3. fejezet eseménytörténetét.

⁵³ Jakabffy Elemér: Peccatur intra et extra muros... *Magyar Kisebbség*, 1924. 5. sz. 189–197. Uő.: Emberriességből. *Magyar Kisebbség*, 1926. 18. sz. 673–674. Uő.: Üzenet Budapestnek. *Ellenzék*, 1926. március 15. 1. [A magyarországi revíziós propaganda bírálata.] Hegedűs Nándor: Jubileumi levél Jakabffy Elemérhez. *Magyar Kisebbség*, 1932. 21. sz. 626–629. [Magyarországi tájékozatlanság a romániai magyar kisebbség helyzetéről.] Uő.: Egy indokláshoz. *Magyar Kisebbség*, 1934. 23–24. sz. 691–692. p. [A magyarországi felelőtlen megnyilatkozások károsak a magyar kisebbség számára.] Uő.: Ébredés vagy felhorkanás? *Magyar Kisebbség*, 1936. 17. sz. 452–455. [Magyarországi sajtó a kisebbségi kérdéstről] Jakabffy Elemér: Magyarok és németek Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1937. 8. sz. 209–223. [Miért hiányzik a magyarországi közvélemény megértőbb felfogása az utódállamok kisebbségei iránt.]

⁵⁴ Bárdi Nándor: Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben. *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz. 128–185. [Dokumentumösszeállítás.] A romániai magyar közvélemény útja a revíziós vágyaktól a reményen át a hit és meggyőződés állapotáig: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...* i. m. 283–286.

⁵⁵ Pl. Bárdossy László bukaresti követ (1934–1941) fellépése. Uo. 232–234.

⁵⁶ A korabeli diplomáciai anyagok és Mikó monográfiája is ezt a kifejezést

feltárt források alapján azt mondhatjuk, hogy 1925-ig Grandpierre Emil, majd azt követően Ugron István és Bernády György tartott kapcsolatot a Népies Irodalmi Társasággal, a Társadalmi Egyesületek Szövetségének Központjával, illetve a Miniszterelnöki Hivatallal. 1926-tól Bethlen György mellett Gyárfás Elemér és Jakabffy Elemér érintkezett leggyakrabban magyarországi kormányzati tényezőkkel.⁵⁷

használja a magyarországi kapcsolat jelzésére (pl. Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 43., 223.

⁵⁷ A követségi kapcsolatokon túl Gyárfás Elemér gazdasági ügyekben gyakran tárgyalt Budapesten, Jakabffy pedig a *Magyar Kisebbség* szerkesztése, illetve a Nemzetkisebbségi Kongresszusokkal kapcsolatos teendők miatt rendszeresen megfordult a magyar fővárosban, és vagy a NIT munkatársaival, vagy Pataky Tiborral konzultált. A romániai magyar vezetők fedőszámokkal is rendelkeztek a diplomáciai iratokban: Bethlen György – 101., Gyárfás Elemér – 102., Szász Pál – 120., Bánffy Miklós – 175. Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941)*. Budapest, Akadémiai, 1967, 257. Ezt inkább technikai kérdésnek, biztonsági megfontolásnak, és nem valamiféle kémstátus fedőnévnek tekintem. Ujszászy István a magyar katonai kémelhárítás vezetőjének letartóztatás alatt írt visszaemlékezése szerint a külhoni magyar ügyekben a VKF 5. osztálya folyamatosan kapcsolatot tartott a Miniszterelnökség II. osztályával és ott Pataky Tibor, Balla Pál és Baur György adott tájékoztatást, a kémelhárítás különleges osztályához tartozott az előbbi két munkatárs valamint Gagyi Dénes a Külügyminisztérium tanácsosa. A romániai kapcsolatoknál Márton Áron gyulafehérvári püspök, Gyárfás László és Kövér Gusztáv bukaresti illetve nagyváradi újságírókat valamint Atzél Ede és Szentkereszthy György földbirtokosok említette meg. Magyarországon a Revíziós Ligánál Fall Imre és Lukács György működött együtt az állambiztonsági szervekkel. *Vallomások a holtak házából. Ujszászy István vezérőrnagy a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései*. Szerk. Haraszi György, ÁBTL–Corvina, Budapest, 2007. 521. Márton Áron és a további felsorolt személyektől írásos jelentéseket az általam kutatott források között nem találtam. A volt OMP vezetők leszármazottainak pl. Gyárfás Elemér fiának, Gyárfás Istvánnak vagy Jakabffy Imrének a szóbeli közlése szerint magyarországi megbízottak látogatták meg a magyar kisebbségi vezetőket és szóbeli beszélgetésre került sor. Ezekből Budapesten készült feljegyzés vagy történet szóbeli tájékoztatás. A legtöbb esetben, mint Pataky miniszterelnökségi megbízottjai jelentek meg az általában ismerős, baráti kapcsolatokat ápolók a viszonyokról tájékoztató kisebbségi személyeknél. Ujszászy Kálmán „visszaemlékezéseiben” csak Pataky szerepel, mint VKF összekötő alkalmazott.

Ha a tárgyalt viszonyrendszert az előbbieknél szélesebb értelemben vizsgáljuk, akkor az 1918 után bekövetkezett ideológiai, helyzettudatbeli szétfejlődésből kell kiindulni. Az első világháború előtti magyar politikai életet meghatározó Tisza-féle szabadelvűség képviselői az anyaországban és Erdélyben az eltérő helyzetből adódóan különböző pályát futottak be. Magyarországon Bethlen stabilitásra törekvő politikájában élt tovább ez a hagyomány, mint a nemzeti középosztály pozícióinak megőrzése. Az erdélyi magyar politikai elit, regionális politikai hatalmát elvesztve, az értékörzés ideológiájával a jogállamiságért, a társadalmi autonómiák tiszteletbentartásáért és egyéni jogegyenlőségért lépett fel (gyakran az erdélyi román politikusok első világháború előtti budapesti parlamenti érvelésével) az instabil romániai politikai állapotok között. Ebben a közegben az első világháború előtti sokat kárhozott magyar liberalizmus az európai normák megtestesítőjévé vált. Legjobb példa erre Jakabffy Elemér pályája, a volt magyar parlamenti képviselő és aki régi értékeit megőrizve lépett fel kisebbségi politikusként a romániai szélsőségekkel szemben, s ezzel hiteles liberális politikussá vált. A romániai magyar szellemi életben pedig az új körülmények nemcsak Budapest elvesztését hozták magukkal, hanem egyben azzal jártak, hogy az értelmiségnek nem kellett 1918–19-es magatartásáért bűnhődni, szégyenkezni: a századforduló magyar progressziója e tehertétel nélkül élhetett tovább Erdélyben. Az előbbiekből adódóan az erdélyi magyar politikai, illetve kulturális élet nem fogadta el kritikátlanul az anyaországi Horthy-rendszert. A politikai életben ez a hangzatos revíziós propagandával szembeni ellenérzésben és a zsidókérdés másként kezelésében jelentkezett. A kisebbségi sorba jutott magyarság vezetői hatalomnélküliségük, politikai helyzetükből adódó széles érdekképviseleti munkájuk és az erdélyi demokratikus egyházi hagyományok miatt idegenkedve néztek a rendi-neobarokk Magyarországra. Közben a magyar politikai nemzet részének tekintették magukat, és az anyaországhoz való kapcsolatuk soha nem vált kérdésessé. A szellemi életben a Horthy-rendszer kritikája élesebben jelentkezett. A transzilvanizmus egyik gyökere is erre a viszonyra vezethető vissza. Ezért a korabeli Magyarországról nézve az erdélyi magyar polgárságot és értelmiséget általánosságban baloldalinak tekintették. Miközben a romániai magyarság egyrészt mentes volt bizonyos tehertételektől (a Tanácsköztársaság emléke, a neobarokk világ) másrészt az új helyzetben, hatalmon kívüliként újra kellett

fogalmaznia politikai értékrendjét, és ezáltal az OMP és a magyar közvélemény is szociálisan sokkal érzékenyebb volt, mint az anyaország politikai élete.

A Bukaresttel, illetve *a román pártokkal kialakított viszony* a budapesti kapcsolatokkal ellentétben ténylegesen megosztotta a politikai elitet. A liberális párt felé orientálódtak az úgynevezett „renegátok”, akik a román párt jelöltjeként indultak magyarlakta településeken (Kiss Géza, Makkai Domokos, Réti Imre⁵⁸). Abból kiindulva, hogy a balkáni viszonyok között a mindenkori hatalommal kell megkötni a kompromisszumokat, az OMP-n belül 1922-től kezdve a liberális párti szövetségkeresés híve volt Bernády György.⁵⁹ Ugyanakkor képviselőtársa, Sándor József a Maniu vezette Erdélyi Nemzeti Párttal, majd 1926-tól Parasztpárttal szeretett volna együttműködni a közös erdélyi érdekek képviselésével. Ugyancsak Maniuban látta a legjobb szövetségest Kós Károly, aki a parasztpártiak regionalizmusa mellett a paraszti demokrácia eljövételében bizakodott. A legkomolyabb szövetség mégis az Averescu – Goga vezette Néppárttal alakult ki, melynek létrehozásában Gyárfás Elemérnek volt meghatározó szerepe.⁶⁰ A királyi udvarral a protokolláris alkalmakon túl Majláth Gusztáv Károly gyulafehérvári püspök, illetve Bánffy Miklós épített ki jó kapcsolatokat. Ugyanakkor nem elhanyagolható Zombory László és Tőkés Ernő bukaresti kijáró

⁵⁸ Kiss Géza 1918–1919-es tanévben a debreceni egyetem rektora volt. Az Egyetemi Tanács tudta nélkül elutazott Nagyváradba, ahol intézménye nevében Üdvözölte Fedinánd királyt. Debrecenbe nem tért vissza. Kolozsvárt 1919 tavaszán a hűségeskü letétele mellett agitált az ottani magyar egyetemi tanárok körében. Mindenki visszautasította. 1920–1922 között a bukaresti igazságügyi minisztérium erdélyi osztályán tanácsos volt, 1922-től a Nemzeti Liberális párt parlamenti képviselője, 1927–1928-ban, illetve 1931–1932-ben szenátor, majd 1933-tól Kolozsvárt működött ügyvédként, de nem politizált. 1940-ben Bukarestbe költözött. Jakabffy Elemér: *A renegátok ellen. Magyar Kisebbség*, 1923. 2. sz. 79–80. p. Makkai Domokos gyergyószentmiklósi ügyvéd volt, a Reformcsoport tagja az OMP-ben, majd kilépett, és a kormány által a helyi önkormányzat helyett kinevezett rendkívüli bizottság tagja lett. Réti Imre volt katolikus lelkész, a „Magyar Parasztpárt” majd „Kisgazdapárt” illetve „Gazdasági Szövetség” vezetője volt és a Nemzeti Parasztpárt expone lett Székelyudvarhelyen.

⁵⁹ Gyárfás Elemér: *Első kísérlet... i. m.*, Uő: *A választások tanulságai... i. m.*

⁶⁰ Gyárfás Elemér: *Első kísérlet... i. m.*

szerepe sem, de nekik, mint arra már utaltam, nem volt hatásuk az OMP döntéseire.

Ebben a megközelítésben a legbonyolultabb kérdés az *önálló erdélyi érdekek védelmének* problémája. A transzilvanizmus körüli (politikai) viták kulcskérdése, hogy talál-e a magyarság hiteles partnert a többségi nemzet részéről a közös erdélyi érdekek képviseléséhez. (Ekkor lett volna lehetőség arra, hogy a magyarság elfogadva egy alternatívát beilleszkedjék „a román demokrácia népi keretei közé”. Ennek hiányában a kisebbségi magyar elit, mint egy kvázi önálló politikai közösség reprezentánsa próbálta kompromisszumok útján a pozícióját megvédeni.)

Erdély valamiféle autonómiája (belső önrendelkezés), történelmi, társadalmi sajátosságai elismerésének kérdése az 1923-as, egységesítésre törekvő alkotmány elfogadásával lekerült a napirendről.⁶¹ Az 1925-ös, majd az 1929-es közigazgatási törvény pedig az életképes helyi önkormányzatok létrehozását épp a nem román elemek erdélyi városi túlsúlya miatt tette kérdésessé.⁶² Az erdélyi románság önálló, regionális érdekeket képviselő politizálásának intézményesítettsége az Erdélyi Román Nemzeti Párt és a besszarábiai Parasztpárt fúziójával 1926-ban megszűnt, mivel Maniuéknak a liberálisokkal szemben országos programmal kellett fellépniük. De mindezekon túl a korszak erdélyi alaphelyzete sem tette lehetővé a regionális román–magyar összefogást: 1918 után a Magyarországtól Romániához került országrészben az adminisztratív, politikai uralmi szférában a románság került meghatározó pozícióba, viszont a gazdasági, társadalmi, kulturális életben továbbra is a magyar, német, zsidó népesség volt a domináns.⁶³ Ebből adódóan az erdélyi románság két fronton is harcolni kényszerült. Egyrészt a történelmileg kialakult erdélyi gazdasági-társadalmi szerkezet megváltoztatását kívánta állami eszközökkel, másrészt a regáti belső gyarmatosító törekvésekkel szemben saját pozícióinak megvédése illetve megerősítése érdekében küzdött.⁶⁴

⁶¹ Az alkotmány létrejötte körüli viták összefoglalását adja Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete...* i. m. 25–31.

⁶² Szász Zsombor: Erdély román közigazgatása. *Magyar Szemle*, 1929. október, 160–166.; Bethlen György: A parlamenti csoport emlékirata a közigazgatási törvénytervezet kapcsán. *Magyar Kisebbség*, 1929. 11. sz. 407–412.

⁶³ Erdély városi népességének nemzetiségi összetételéről lásd az 5. fejezetben.

⁶⁴ Szász Zsombor: *Erdély Romániában*. Budapest, Grill, 1927, 306–319.; A Maniu

Így egy az etnikai törésvonalakat felülíró regionális érdekképviselő létrehozása nem volt lehetséges alternatíva.

8.2. A pártpolitikai érdekérvényesítő stratégiák

A romániai magyarság sajátos nemzeti kisebbségi érdekérvényesítését *pártpolitikai és társadalompolitikai stratégiákra* különíthetjük el. Az előbbin belül négy, korszakos politizálási módot különböztetnek meg: *paktumpolitika; kisebbségi blokk létrehozása; önálló erdélyi magyar politizálás; a korporatív rendszer kereteinek vállalása*. A társadalompolitikában *a belső társadalom- és intézményépítés mellett a transzilvanizmus ideológiáját, a szociáldemokrata-kommunista orientációt és a népszolgálati modellt* mint csoportstratégiákat különíttem el.

Ezek bemutatása előtt az egész politikai tevékenységet meghatározó két fő adottságra kell felhívnom a figyelmet. Az OMP az előzményektől függetlenül 1922 végén csak politikai pártként és nem a romániai magyarságot mint önálló politikai közösséget képviselő önkormányzatként kezdhette meg működését. Ebből adódik az a megfigyelés, hogy miközben a párt politikusai a romániai magyarság egésze képviselőinek tekintették magukat, tevékenységük elsősorban a kisebbségi jogsérelmek parlamenti, hatósági és nemzetközi orvoslásának keresésében merült ki pártpolitikai harcok közepette.⁶⁵ Az OMP egyszerre volt parlamenti párt a hatalmi játéktérben, valamint kvázi magyar önkormányzat a választók előtt. Az *érdekvédelem és társadalomszervezés* kettősségéből a többségi társadalom jogszűkítésre épülő magyarságpolitikája miatt az előbbi szerep került előtérbe. A vezetés konzervatív világképe mellett ezzel magyarázhatók a pártot ért társadalomszervezési bírálatok. A társadalomszervezés és érdekvédelem párton belüli konfliktusát a helyi tagozatok és a szakosztályok, valamint az Felekezeti Tanács létrehozásával próbálták ellensúlyozni.⁶⁶

kormány kisebbségpolitikájáról: *A Maniu kormány programjában a kisebbségi kérdés megoldását ígérte*. MOL K 63 235-1929-27/4. 98-115. f.

⁶⁵ A parlamenti képviselők sokrétű feladatairól: Willer József beszéde az OMP sepsiszentgyörgyi nagygyűlésén. *Magyar Kisebbség*, 1937. 18. sz. 465-480.

⁶⁶ A tagozatokról áttekintést ad az *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Szerk. Fritz László és Sulyok István, Juventus, Kolozsvár, 1931. 26-30. A szakosztályok - Közgazdasági (mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi), Közművelődési, Kisebbségi, Jogi-tanácskozásainak anyagait az OMP-nagygyűlésekhez kapcsolódva

A másik probléma szintén az önkormányzatiság kérdéséhez kapcsolódik. Az OMP vezetői mindenkor a Magyar Szövetség utódjának, nem csupán pártnak, hanem nemzeti szövetségnek is tekintették szervezetüket, és ezáltal a „magyar nép szuverenitását gyakorolták Romániában”⁶⁷. A magyar kisebbségi autonómia intézményesüléséhez azonban hiányoztak a feltételek. Legfőképpen az önkormányzatiságra épülő közigazgatási környezet. A két világháború közti, prefektusi rendszerben működő, központosított közigazgatás nem csak a kisebbségi önkormányzatot, de másféle autonóm, horizontális szerveződéseket sem tett lehetővé. A szemléleti különbséget jól mutatja, hogy a székely közületi önkormányzat körüli vitákban a román kormánynak az volt a véleménye, hogy ez az egyházi iskoláztatás révén már megvalósult – miközben a magyar egyházak vezetői iskoláik pusztá létéért küzdöttek.⁶⁸ Mint már az 5. fejezetben utaltam rá, a két politikai kultúrában alapvetően másként gondolkodtak a közigazgatási autonómiáról. Míg a magyar és a közép-európai hagyományban ez az alulról épülő intézmények széles döntési jogkörének intézményesítéséből állt, addig a romániai hagyomány legfeljebb „dekoncentrációról” beszélt: a központi hatalmi jogosítványoknak egy felülről kinevezett személyhez (prefektus, rendkívüli bizottságok) való delegálásáról.

8.2.1. Paktumpolitika

Az OMP négy alkalommal kötött választási megállapodást román pártokkal. Itt kénytelen vagyok újból a már részletezett csúcsai paktumhoz visszatérni.

1923-ban az alkotmány elfogadása után a párt ki akart lépni parlamenti elszigeteltségéből, hiszen vezetői jól látták, hogy megfelelő belpolitikai szövetséges nélkül még a választói névjegyzékek kiegészítésére sem kerülhet sor.⁶⁹ De a Bernády támogatta liberális orientáció és a Maniuékhoz való, Sándor József ajánlotta közeledés egyaránt megosztotta volna a pártot és a magyar közvéleményt. Másrészt az előbb említett román pártok sem kezdeményezték a közeledést. Sőt,

rendszeresen megjelentették a *Magyar Kisebbség* című folyóiratban.

⁶⁷ Mikó Imre: *Erdélyi politika...* i. m. 146.

⁶⁸ Mikó Imre: A székely közületi kulturális önkormányzat. *Magyar Kisebbség* 1934. 13. sz. 365–378. 15–16. sz. 441–464.

⁶⁹ Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 26–28.

Brătianu nyíltan kifejtette, hogy nem látja értelmét külön etnikai alapon álló párt létrehozásának, a magyaroknak a román pártokon belül kellene politizálniuk. Ezzel szemben az 1922 előtt már kormányon volt Averescu-féle Néppártnak, erdélyi szavazatok hiányában, Brătianu és Maniu között lavírozva szüksége volt az OMP támogatására. Az 1923 októberében létrejött úgynevezett csucsai paktumban a két párt az elkövetkező választásokra készülve kijelentette, hogy képviselőik parlamenti egységet képeznek, a „*Magyar Párt elfogadja a Néppárt elnökének e program keretén belül adott politikai utasításait*”.⁷⁰ A Néppárt vállalta, hogy támogatja a választói névjegyzék kiegészítését, és a magyar szavazatokért az OMP részére 18 képviselői és 10 szenátori mandátumot fog biztosítani. A magyar többségű területeken az OMP jelöli ki a képviselőjelölteket, másutt a párt szavazói a Néppártra szavaznak. A konkrét kisebbségvédelmi követelések akkor érvényesültek volna, ha a Néppárt kormányra kerül. E követelések az egyházak, a magyar nyelvű iskolák autonómiájának és működési feltételeinek biztosítására, a magyar kulturális intézményrendszerért sérelmek orvoslására, az anyanyelvhasználat és az arányos képviselet biztosítására, az agártörvénnyel elkövetett visszaélések megszüntetésére, a volt magyar közalkalmazottak helyzetének rendezésére, a kivételes intézkedések megszüntetésére vonatkoztak. Tehát a paktumban a magyar szavazatokért cserébe – az állampolgári jogegyenlőség elve alapján – a kisebbségi sérelmek orvoslását ígérték Gogáék, kormányzati pozícióba kerülésük esetére. A titkos megállapodás 1925 tavaszán került nyilvánosság elé, amikor a szászrégeni parlamenti pótválasztáson a magyar választók Octavian Gogára adták szavazatukat, míg a csíki szenátorválasztáskor Averescu pártja Gyárfás Elemér jelölését támogatta. Ez a választási szövetség az erdélyi szavazatokon kívül elsősorban azért volt fontos Averescu számára, mert így igazolhatta a király előtt kormányzó-képességét: rendezni tudja a magyar kérdést. Az OMP-nek elsősorban azért volt szüksége román szövetségesre, hogy kiegészítethesse a választói névjegyzékeket, vagyis teljes szavazóbázisa részt vehessen a választásokon. S épp azért eshetett a választás Averescura, mert a törvényhozásbeli két magyar képviselő eltérő román pártorientációjával szemben legkevésbé a vele való megegyezés oszthatta

⁷⁰ 5. pont. A megállapodást szövegét közli Mikó Imre: *Huszonkét év... i. m.*, 274–284. A paktum részletes története: Gyárfás Elemér: *Az első kísérlet... i. m.*

meg a pártegységet, és a két másik nagy párttal szemben épp az általa vezetett a tömörülésnek volt a legkevesebb érdekeltsége Erdélyben. A paktum csak egy újabb választási szövetség után (1926 május) került megvalósításközelbe.

Nagyrománia létrejöttékor az egyes tartományokban, bizonyos módosításokkal, az addig hatályos közigazgatási törvények voltak érvényben. Az egységes közigazgatást a liberális kormányzat az 1925. júniusi, a közigazgatás egységesítéséről szóló törvénnyel kívánta megvalósítani. Ennek elfogadása után helyhatósági választásokat írtak ki 1926 februárjára. A Nemzeti Liberális Párt vezetői jól tudták, hogy az erdélyi társadalom- és településszerkezeti viszonyok miatt a rivális Román Nemzeti Párt itteni győzelmét csak a magyarokkal együttműködve lehet megakadályozni. Ezért 1925 végén először Gyárfás Elemérrel vették fel a kapcsolatot, de ő egy az egyben a Néppárttal a csucsai paktumban már rögzítetteket kérte Tătărescutól, aki ezt nem fogadta el. Majd decemberben Constantinescu és egy, Bernády György vezette küldöttség között folytak tárgyalások.⁷¹ A létrejött megállapodás-tervezet konkrétabb volt a csucsai paktumnál. Sikerült elérni, hogy a liberálisok még a választások előtt megtegyenek egy sor intézkedést. A tárgyalások vége felé közeledve, 1926. február 1-jén Ugron István felmondta a csucsai paktumot. Azonban közvetlenül a megállapodás megkötése előtt az új paktum kitudódott, és erre hivatkozva a liberális párt vezetői nem vállalták annak aláírását. Erre válaszként Ugron az együttműködést a helyi tagozatokra bízta. (Tehát nem írták alá, de ettől még lehetett együttműködni helyi szinten.) Bernádyék egy másik táviratban a közös listák összeállítását támogatták. Az utóbbi döntést erősítette az a tény is, hogy sürgősen le kellett tenni jelölőlistánként 100-100 ezer lejt, amellyel az OMP helyi szervezetei nemigen rendelkeztek, de közös lista esetén a kormányzópárt fizette ezt az összeget.⁷² A választás komoly sikert hozott az OMP számára: 49 erdélyi városból 30-ban a magyarok által támogatott lista győzött. E mellett a kormányzópárti adminisztráció a magyar sérelmeket orvosolva kiegészítette a választói névjegyzékeket, és a pártvezetés is külső legitimitáshoz jutott: ezután senki nem mondhatta, hogy az OMP csak a magyar urak pártja.

⁷¹ Bernády György: *Emlékeztető*. (1926. január 6.) HRM PÁK Ms7651/711. 27. f.

⁷² *A Magyar Párt tárgyalásai a kormánnyal*. Bukaresti magyar követ jelentése a Külügyminiszternek, (1926. február 7.) MOL K 64 1926-27a-72. 15 f.

A közigazgatási választásokat követően azonban az erkölcsileg elhasználódott kormányzópárt vezetője benyújtotta lemondását (1926. március 27.). Három nap múlva a király Averescut nevezte ki miniszterelnökké, és az új kormányban Octavian Goga kapta meg a belügyi tárcát. Rövidesen új parlamenti választásokat írtak ki. Mivel a Néppárt erdélyi támogatottsága 1923-hoz képest nem változott, újra felvette a kapcsolatot az OMP-vel. Ugron István, a csucsai paktum felmondója erre az új helyzetre hivatkozva lemondott a párt vezetéséről; ideiglenes elnökként Bethlen György váltotta fel.⁷³ A két párt tárgyalásai során a csucsai paktumból választási kartellt csináltak. Ezt a paktum alapszövegéből kiindulva készítették el, de a végrehajtás szempontjából három részre tagolták: még a választások előtt teljesítendő kérésekre, általános alapelvekre, valamint további megoldandó helyi szintű problémákra. A megállapodás eredményeként 15 magyar képviselő és 12 szenátor jutott be a parlamentbe. Azonban a néppárti kormány a liberális párti államapparátus ellenállása és a többi román párt vádjai miatt – nemzetárulással bélyegezték meg Gogáékat – a kartellben vállaltak megvalósításához szinte hozzá sem kezdtek.⁷⁴

Az utolsó paktumra 1938 februárjában került sor, azután, hogy a király a Vasgárda vitorlájából azzal próbálta kifogni a szelet, hogy az Averescu Néppártjából Cuza antiszemita Nemzeti Keresztény Pártjához csatlakozott Octavian Gogát nevezte ki kormányfővé (1937. december 18.). Rövid kormányzati uralmának legfontosabb intézkedése az állampolgárságok felülvizsgálatáról szóló törvény volt. Ennek értelmében a zsidók állampolgársága hivatalból felülvizsgálandó, de a törvény lehetőséget adott arra, hogy feljelentés nyomán bárki állampolgárságát megkérdőjelezzék. Ezt követően a magyarok ellen is megindultak a feljelentések.⁷⁵ Így ez a kormányzat sem lehetett népszerű a magyarság előtt. Ráadásul az addig az OMP-re szavazó erdélyi magyar zsidók lehetetlen helyzetbe kerültek, mert nem szavazhattak egy olyan pártszövetségre, amelynek egy antiszemita párt is a tagja volt. Gogának ellenben szüksége volt a magyarok és a németek

⁷³ Ugron lemondásában Bánffy Miklós hazatérése és az is közrejátszott, hogy ebben a helyzetben nagyobb vita nélkül átadhatta az (ideiglenes) elnökséget Bethlen Györgynek. Ugron István levele ismeretlenhez. MOL K 64 1926-27a-218. 3-10. f.

⁷⁴ Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 61-65.

⁷⁵ Nagy Lajos: *A kisebbségek...* i. m. 82.

választási támogatására a meggyőző tengelyhatalmi külpolitikai orientáció biztosítása érdekében. Bethlen György kitartott az önálló politizálás mellett, és épp ezzel komoly engedményekre kényszerítette a kormányzatot. A megállapodás különböző szakminiszterekhez küldött emlékiratokból állott, illetve Goga elismerte a magyarság „népszemélyiségét” (kollektív jogalanyiságát). Mindez még nem lett volna elég a választási együttműködéshez a bukaresti magyar követ, Bárdosy László nyomásgyakorlása nélkül.⁷⁶ Az Intézőbizottság ellenállását az OMP elnöki tanácsának sikerült megtörnie, amely megszavaztatta a megállapodást. Mielőtt azonban a határozatot nyilvánosságra hozták volna, a Goga-kormány megbukott (1938. február 10.).

Az OMP integrálódása a romániai politikai életbe 1922–1928 között megtörtént. 1922-ben Brătianu még hallani sem akart külön magyar pártról. 1923-ban a csucsai paktummal világossá vált, hogy a két nagy párt harcában szükség van a magyar szavazatokra, amelyeket csak egy önálló magyar politikai szervezet tud összegyűjteni. 1924-ben már a Nemzeti Liberális Párt is hajlott volna a tárgyalásokra, de „a magyar urak” vezető szerepét az együttműködés akadályának tekintették.⁷⁷ A következő két évben pedig kiderült, hogy a Román Nemzeti Párttal szemben a Néppártnak és a liberálisoknak – a párt vezetőségének összetételétől függetlenül – fontosak a magyar voksok. 1927-re alakult ki az a helyzet, amikor már mindkét nagy párt eljutott odáig, hogy kivonják a magyar kérdést az egymással folytatott küzdelemből.⁷⁸

A paktumok fontossága egyrészt abból adódik, hogy elfogadták az OMP-t mint a romániai magyarság képviselőjét az ország belpolitikai életében, másrészt (korlátozott) érdekérvényesítésre adtak lehetőséget a parlamenti munka, de leginkább a bukaresti OMP iroda létrehozásával.

⁷⁶ Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 198–201., Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...* i. m. 168–169.

⁷⁷ Tătărescu kisebbségügyi államtitkár kijelentette, hogy az Ugron, Bethlen és Grandpierre vezette párt nem képviseli a magyarságot. Majd Jakabffy arról akarta meggyőzni, hogy más, új, a kormányzatnak is tetsző vezetőkkel a kormányzat szívesen tárgyalna. Az ügy összefoglalása: Botos János: Az elhalasztott brassói nagygyűlés előtt. *Magyar Kisebbség*, 1924. 11. sz. 441–468. Lásd a dolgozat 3. fejezetét.

⁷⁸ Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 71.

8.2.2. Kisebbségi blokk létrehozása

A romániai kisebbségek parlamenti együttműködése a húszas évek elejétől kezdve kézenfekvőnek tűnt. Csakhogy a német, illetve zsidó pártok nem akarták a magyarokkal való együttműködés révén az irredentizmus vádját is magukra húzni. A Zsidó Nemzeti Párt a magyar zsidóság megnyerésére irányuló törekvései miatt egyébként is konfliktusban volt az OMP-vel.⁷⁹ A németek pedig, történelmileg kialakult – a szászok irányította – kisebbségpolitikájukat követve, kormányközeli politikát folytattak, és ezáltal akartak jó pozíciókat szerezni, kivételes megítélésben részesülni. Külön konfliktust jelentett a szatmári elmagyarosodott svábok kérdése, akiket román kormánytámogatással próbáltak visszanémetesíteni.⁸⁰ A németországi és a romániai német politikusok egyébként az erdélyi magyar vezetőktől kértek bizonyos kérdésekben – a romániai együttműködésért cserében – közvetítést a budapesti kormányzat felé a magyarországi németek ügyében. Mindezek azonban háttérbe szorultak az 1927. júliusi választások alkalmával. A liberálisok csak parlamenti helyeket ígértek az OMP-nek, de semmiféle nemzetiéppolitikai változást nem támogattak. A Nemzeti Parasztpárttal kapcsolatban pedig nagy volt a magyar szavazók elleneszenve a földreform továbbfolytatásáról elterjedt hírek miatt, illetve azért, mert tudták, hogy mivel a liberálisok írták ki a választásokat, roppant kicsi az esélye a parasztpárti győzelemnek; ha az OMP velük együtt indul, még inkább kihívja a kormányzópárt haragját.⁸¹ Az addigi eredményeket keveslő reformcsoport adta kritika még inkább óvatossá tette a pártvezetést újabb paktumok létrehozásával kapcsolatban. A kormányzó Nemzeti Liberális Párt mint szövetséges a német választók számára sem volt elfogadható, több évszázados autonóm intézményeik elleni támadásai miatt. Másrészt az új választási törvény előírta, hogy a parlamentbe jutáshoz egy-egy pártnak az országos szavazatok minimum 2%-át, vagy egy megyében abszolút többséget kell szereznie. A már megszokott kormányzati választási visszaélések miatt

⁷⁹ Szász Zsombor: *Erdély Romániában...* i. m. 288–305.

⁸⁰ Cogitator [Jakabffy Elemér]: A szatmárvidéki asszimiláció IV–V. *Magyar Kisebbség*, 1928. 6. sz. 209–216., 7. sz. 245–257. Átfogó feldolgozás: Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918–1940*. Kriterion, Kolozsvár, 2012, 264.

⁸¹ Gyárfás Elemér: *A választások tanulságai*. MOL K 64 1927–27–350.

egyik kisebbségi párt sem volt biztos abban, hogy ezeknek a feltételeknek eleget tud tenni. Így 1927. júniusában Bethlen György és Hans Otto Roth megkötötte a választási kartellt.

A július 7-i, illetve 10-i választások a várt visszaélésekkel zajlottak le, de a szövetség még így is 15 mandátumhoz jutott, amely 8:7 arányban oszlott meg a magyar és a német párt között (miközben kb. kétszer annyi magyar élt Romániában, mint amennyi német). A kisebbségi blokk azonban 1928 őszén, Maniu miniszterelnöki kinevezését követően a Parasztpárttal kötött – Brandsch Rudolf közvetítette – paktum után felbomlott. Ez a fajta kisebbségi politizálás, mely Európa több országában jól működött, Romániában a magyar kisebbség sajátosságai (a többiekénél lényegesen nagyobb lélekszáma, regionális befolyása, az anyaország nyíltan vállalt revíziós jövőképe, a sajátos zsidó kettős identitás) miatt nem vált maradandó parlamenti politizálási módszerre.⁸²

8.2.3. Önálló magyar kisebbségi politizálás

1928-tól kezdődően az OMP egyedül indult a választásokon. A parlamentben minden kérdésben markánsan megfogalmazott véleményt képviselt.⁸³ A törvényhozási munka irányítója, Willer József a következőkben foglalta össze tevékenységüket: *„1. a román parlamentben hangot adunk a magyar kisebbség törekvéseinek, óhajainak, panaszainak, és a törvényhozás munkáját az ország egyetemes érdekeinek szem előtt tartása mellett iparkodunk összhangzásba hozni a magyarság nemzeti fennmaradására és gazdasági boldogulására irányuló természetszerű törekvéseinkkel; 2. a kormánytól és az alája rendelt központi és vidéki hatóságoknál eljárunk a nemzet egyetemét és testvéreink jogos magánérdekeit érintő ügyekben; 3. a román közvéleményben állandó érintkezés révén rokonszenvet igyekszünk kelteni a magyar kisebbség iránt, megismertetve nemzeti, kulturális és gazdasági célkitűzéseinket, amelyek teljesen fedik az államnak magasabb szempontból felfogott érdekeit; 4. saját népünk lelkében ébren kell tartanunk a nemzethűséget*

⁸² György Béla: *A Romániai...* i. m. 114–121.

⁸³ Az OMP képviselői felszólalásainak bibliográfiája: Kiss Árpád: *A magyar törvényhozók működése a román parlamentben. Magyar Kisebbség*, 1936. 13. sz. 342–356., 14. sz. 375–393. ill. György Béla összeállítása: *A magyar képviselők és szenátorok parlamenti munkássága (beszédék és felszólalások) 1922–1937 között.* In *Iratok...* i. m. 382–412.

és kultúránkhoz való ragaszkodást, testvéreinket törvényes kötelességeikre és jogaikra ki kell oktatnunk, buzdítással, tanáccsal és támogatással átsegítve őket a rájuk nehezedő sokféle megpróbáltatáson.”⁸⁴ Mindezt a húszas évek végén már úgy fogták fel, mint romániai magyar politizálást és nem mint a magyarországi politika folytatását.⁸⁵

Az OMP önálló politizálásának másik területe: a nemzetközi kisebbségvédelmi munka. Az Európai Nemzetkisebbségek Kongresszusain (1925–1937) minden évben részt vettek az erdélyi magyar delegátusok, legtöbbször Balogh Arthur és Jakabffy Elemér. A kongresszusokon zajló elméleti vitákban – a két legnagyobb európai nemzetkisebbség, a németek és a zsidók között – a magyarok gyakorlatiasságukkal és a nemzetszocializmussal szembeni burkolt, a színpalak mögött lecsapódó elvi kiállásukkal nagy tekintélyre tettek szert.⁸⁶ Az 1919-es, Románia által aláírt párizsi kisebbségvédelmi szerződés alapján az erdélyi magyarság képviselői 34 panaszt adtak be a Népszövetség titkárságához. Ezek döntően a földreform okozta, valamint a kisebbségi oktatásügyi sérelmekkel foglalkoztak. Az eljárás rendjéből adódóan a beadott panaszokból csak kettő jutott a Népszövetség Tanácsa elé, a többit a kisebbségi bizottság jelentésével lezárták tekintették. Az előbbieket, a Csíki Magánjavak és a bánági telepések ügyét is csak felemás módon rendezték.⁸⁷

A harmincas évek romániai politikai életét II. Károly király és a két nagy párt, valamint a Vasgárda (Mihály Arkangyal Légió) közötti harc határozta meg. Ebben a helyzetben a többségi állam magyarságpolitikáját az antirevizíós mozgalomként megjelenő, a magyarság

⁸⁴ Willer József beszéde az OMP sepsiszentgyörgyi nagygyűlésén. *Magyar Kisebbség*, 1937. 18. sz. 466.

⁸⁵ Ezt tükrözi Paál Árpád korabeli naplója, Jakabffy Elemér visszaemlékezése és Bethlen György és Willer József levelezése egyaránt.

⁸⁶ A magyar küldöttek kongresszusi munkáját részletesen feldolgozta Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi kongresszuson (1925–1939)*. Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet-Gondolat, 2007, 190–230., 247–279. [Teoretikus viták és a magyar, német, zsidó viszony.]

⁸⁷ Mikó Imre: A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. 24. sz. 581–585. Újabb feldolgozás: Zeidler Miklós: *A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók*. In *Etnopolitika*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 59–83.

meglévő pozícióinak megsemmisítését célul kitűző gyakorlat jellemezte. Az OMP mindvégig védekezésre kényszerült a legotrombább vádakkal és a diszkriminatív törvényhozással szemben. Ezért a párt vezetői a kisebbségi kérdést mindenképpen ki akarták vonni a romániai pártpolitikai küzdelmekből.⁸⁸ Egyrészt azért, hogy a gazdasági válság időszakában a különböző pártok tehetetlenségükben ne használhassák az egymásra licitálás eszközéül a kisebbségellenes propagandát. Másrészt szerettek volna egy irányadó kisebbségpolitikai dokumentumot (törvény, parlamenti állásfoglalás stb.) kikényszeríteni, amelyre a nemzetközi fórumokon is lehetett volna hivatkozni. Ebben azonban kudarcot vallottak, mert a valójában Nagyrománia modernizációjáról szóló viták nemzetiségpolitikai, az integritás védelméről folyó parlamenti és sajtópolémiaikba torkolltak. A választásokon való önálló részvételen nyugvó politikai stratégia legfőbb eredménye az önálló magyar politikai közösség kialakítása és elfogadtatása a romániai politikai rendszeren belül illetve a kisebbségellenes intézkedések egy részének megakadályozása. Ugyanakkor nem elhanyagolható a képviselők bizottsági munkája, amelyről még keveset tudunk illetve az egyéni kérelmek, engedélyek szinte üzemszerű bukaresti intézése, amely a magyar képviselők legkiterjedtebb elfoglaltsága volt.⁸⁹

8.2.4. Részvétel a korporatív politikai rendszerben

1938. március 31-én királyi rendelet törvénnyel feloszlatták a romániai politikai pártokat és egyesületeket. A királyi diktatúrában létrejött Nemzeti Újjászületés Frontjába (1938. december 16.) az OMP volt vezetőivel, a magyar püspökökkel, illetve Bánffy Miklóssal és Szász Pállal folytatott tárgyalások után a magyarság egésze belépett.⁹⁰

⁸⁸ Gyárfás Elemér szenátusi előterjesztése. *Magyar Kisebbség*, 1935. 1. sz. 6–8. Az ügy dokumentumai: Bárdi Nándor: Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben. *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz. 128–185.

⁸⁹ Az ezzel kapcsolatos parlamenti csoporton belüli irodahasználati vitákról: *Iratok...* i. m. 266–278., 291–293. A köz- és magánérdekű ügyek külön kezeléséről szóló megoldási javaslat: a parlamenti csoport 1928. október 30-i értekezletén, 296–297.

⁹⁰ 1940 utáni ismertetés a belső szervezeti működési szabályokról: Szabó István: Erdélyi magyar népközösség története. Az erdélyi magyarság politikai

A frontbeli tagság előfeltétele volt a szavazati jognak csakúgy, mint a kamarai tagságnak vagy a közalkalmazotti foglalkoztatásnak. Így a magyar kisebbségnek a fronttól való távolmaradása komoly joghátránnyal járt volna. A kisebbségi vezetők a kívülmaradást azért sem szorgalmazták, mert létérdekről volt szó: a magyarság egyénekenként vagy kisebb csoportokban, széttöredezve, úgysis kénytelen volt belépni a frontba. (Ez a folyamat decemberben el is indult.) A német kisebbséggel megkezdett román kormányzati tárgyalások ellenben azzal bízattak, hogy a magyarok utóbb a németeknek adott kedvezményekre és intézményi jogokra is hivatkozhatnak. A bukaresti kormányzat a magyar püspökökkel, az EMGE elnökével és Bánffy Miklóssal kezdeményezett tárgyalásokat. Éppúgy, mint a németek esetében, mellőzték tehát a volt kisebbségi politikai pártok vezetőit, Bánffy azonban ragaszkodott a volt OMP vezetőinek és néhány fiatal értelmiséginek a tárgyalásokba való bevonásához. 1939. január 14-én létre is jött a megállapodás a legfontosabb magyar sérelmek orvoslásáról és a német népközösséggel azonos kulturális, gazdasági és társadalmi feladatkörökkel bíró magyar népközösség megszervezéséről. Az utolsó kérdések tisztázását követően január 17-én Bánffy Miklós, Bethlen György, Gyárfás Elemér és Szász Pál aláírta a megegyezést. Ez lényegében a hivatásrendi államszervezeten belül működő külön tagozat létrehozását jelentette. *„Azzal szemben, hogy a magyarság testületileg lép be a Frontba és annak a választójog gyakorlására alakult foglalkozási ágai-ba, osztályaiba, de annak biztosításával, hogy a Front keretében, mint önálló magyar tagozat jut politikai szerepléshez, kimondatott, hogy a kormány elismeri a magyarság jogát arra, hogy kulturális, gazdasági és szociális céljainak szolgálatára külön társadalmi szervezetet létesítsen, illetve tarthasson fenn, melybe minden eddig létező vagy ezután létesítendő magyar egyesület beletartozik.”*⁹¹ Bánffy értelmezésében ez azt jelentette, hogy az „erdélyi magyarság népi egyéniségét” ismerték el. Hiszen *„létesülhetett egy olyan szervezet, amely minden magyart immár jogosan képviselhet, s amely-*

szerveződése, a Magyar Népközösség megalakítása és működése. In *Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve*. Pécs, Kultúra, 1941, 41–53. Áttekintő feldolgozás: Már István: A Romániai Magyar Népközösség és a romániai magyarság a királyi diktatúra időszakában (1938–1940). *Székelőföld*, 2003. 8. sz. 91–113. A Népközösség létrejöttével kapcsolatos vitákra és a jogkövetelés és revízióvárás feszült-ségére koncentrált Horváth Sz. Ferenc elemzése: *Elutasítás ...* i. m. 219–237.

⁹¹ *Felsőházi Napló*, 1940. december 18. 130.

nek keretébe a még meglevő, vagy ezután létesítendő minden magyar egyesülés jogosan beletartozik”⁹². A volt OMP-vezetőkben ellenérzést kiváltó népközösség-elnöki megbízatását azzal magyarázta Bánffy, hogy a kormányzat nem akart olyan embert kinevezni, aki 1938 előtt politikai szerepet töltött be, ragaszkodott ugyanis a Népközösség kizárólagosan társadalmi jellegéhez. „Az egyesség aláírói együttesen, egyhangúlag elfogadták, hogy a felhatalmazás nekem adassék ki.”⁹³ Csakhogy erre Bethlen György nem így emlékezett vissza, és az 1940 decemberi, Bánffyval folytatott vitájában a kinevezést oktrojáltnak tekintette.⁹⁴

⁹² Uo.

⁹³ Uo. 131.

⁹⁴ Bethlen a népközösség önállóságát kérdőjelezte meg. Ugyanis amikor a kormánymegállapodás létrejött, és aláírták azt, Călinescu miniszterelnök Silviu Dragomir kormánybiztosra bízta a szervezésre vonatkozó tárgyalásokat. Bethlen ekkor (1939. január 17-én délután) tisztázni akarta Bánffyval, hogy magyar részről kik legyenek a kormány által a népszervezéssel megbízva. Erre azonban nem volt lehetőség. Ugyanakkor Bethlen Dragomirnak kifejtette, hogy nem akar oktrojált népszervezést, és nem egyezik bele a politikusok kizárásába. Ha a kormány nem akarja kinevezni az OMP-vezetőket, ők nem ragaszkodnak a belépéshez. Bánffy neve Dragomirban merült fel, így arról előtte társaságban nem nyilatkozhatott. Később Gyárfás Elemér, Pál Gábor és Bethlen György elmentek a megbeszélésről. Ezt követően Bethlen az újságból értesült arról, hogy Bánffy Miklósnak nem a népközösség működtetésére adtak megbízást, hanem elnöknek jelölték ki. Az OMP volt elnöke egyrészt azt tette szövé, hogy Bánffyt a románok nevezték ki, ezzel oktrojált vezetője lett a magyarságnak. Másrészt sérelmezte, hogy mindenhol felülről, zárt ajtók mögött szervezték meg a népközösséget. Harmadrészt azt bírálta, hogy a szervezet túlságosan is lojális volt a kormányzathoz. A közvéleményben nagy visszhangot kiváltott egyenruhaviselésen túl, sérelmezte, hogy 1939 novemberében a NUF nagygyűlésen az MN egyik vezetője románul szólalt fel, illetve hogy Dragomir kormánybiztos 1940. áprilisi, a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos felszólalására nem reagáltak elég kritikusan. Az 1939-es magas választási részvétel kapcsán pedig azt hangsúlyozta, hogy az egész választásnak külföldi propagandacélja volt. (Bethlen György: Mi az igazság? *Keleti Újság*, 1940. december 22. 1.) Másnap Bánffy az *Ellenzékben* röviden reagált. Fenntartotta az 1939. január 17-i megállapodásról elmondottakat. A vitát elutasította „mert az erdélyi magyarság egységére ma is szükség van”. (*Ellenzék*, 1940. december 23.) Majd karácsony után Bethlen György felajánlotta, hogy egy kettejük által közösen összeállított döntőbírótság tisztázza a felmerült ellentmondásokat. (*Keleti Újság*, 1940. december 28. 3.) A vitát tisztázni hivatott bizottság azonban nem jött létre.

Bánffy Miklós a Népközösség és az OMP politikája között abban látta a különbséget, hogy míg az utóbbi *sérelmi politikát* folytatott, addig ők a *szervezésre* koncentráltak. Az ismertetett eredmények is ebből származtak. Az 1939-es egypárti (de többjelöltes) választásokon a magyarság nagyobb számban vett részt, mint 1937-ben.⁹⁵ Mivel a parlament néma volt, a megválasztott népközösségi parlamenti képviselők kormányzati kijárást révén tudták a magyar érdekeket érvényesíteni: meg egyezés született a katolikus vagyonokról, a népiskolai államsegélyről, a papi kongruák felemeléséről, a Királyhágó-melléki református egyházkerület és a magyar evangélikus egyház elismeréséről, az állampolgárság méltányos rendezéséről.

Az 1939. január 17-én aláírt megállapodás szerint a magyarok településenként külön osztályokat létesítenek, szakmai szervezeteik szintén belépnek az országos szakmai testületekbe, valamint egy összefogó gazdasági-társadalmi-kulturális szervezetet hozhatnak létre.

Az Romániai Magyar Népközösség (RMN) „a romániai magyarság egyetemének általános nemzeti képviselője és népi munkaközössége”.⁹⁶ Célja „kulturális, gazdasági és szociális téren a Romániában élő magyarok egységes képviselője, érdekeinek megóvása és előmozdítása. Ennélfogva feladata keresztény szellemben ápolni a magyar kultúrát, megvédeni és kielégíteni a magyar nép gazdasági érdekeit és szociális szükségleteit”.⁹⁷

Az RMN-ben budapesti beleegyezéssel az OMP volt vezetői is szerepet vállaltak, Bethlen György és Jakabffy Elemér kivételével. A helyi szervezkedés során Kolozsvár, Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Brassó megyék kivételével az OMP régi vezetése tartotta kézben a vezetést, de az előbbi helyeken is – a legutóbb említettől eltekintve – a volt párton belüli második vonal került a RMN-ban előtérbe. A szervezkedés személyi feltételét egyrészt az „új” magyar közéleti generáció biztosította (Bánffy Miklós, Szász Pál, Jósika János, Konopi Kálmán, Mikó Imre, ifj. Szentkereszty Béla, Teleki Ádám, Teleki Ernő, Kemény János, Tamási Áron, Jelen Gyula, Szolnok Gyula), másrészt a magyar tör-

⁹⁵ Csíkban 1937-ben a választók 55,4%-a szavazott, 1939-ben: 87,5%. Ugyanez Udvarhelyen 63,1% , illetve 89,2%, Háromszéken 63,4% , illetve 80,2%. Szabó István: *Az erdélyi magyar...* i. m. 46.

⁹⁶ Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 226.

⁹⁷ Uo.

ténelmi egyházak élére került új püspökök: Márton Áron, Vásárhelyi János, Varga Béla.⁹⁸

Az RMN népszervezése a következőkre terjedt ki.

Felülről indították el az úgynevezett *szomszédsági vagy tízes szervezet kiépítését*.⁹⁹ Ez egy, a szolidaritás elvére épülő társadalmi nyilvántartó rendszer volt. A régi székely tízes szervezet alapján 5-12 család egy-egy szomszédságot alkotott, ezek vezetését a tizedes végzi. 10-20 ilyen szomszédság egyesül egy-egy főtized alatt, és ezek alkotnak egy-egy körzetet. A gazdagabb körzetek segítették a szegényebbeket, az önként felajánlott tagdíjából támogatták a rászorulókat. Az egyes szakmákban dolgozók önköltségi áron vagy ingyenesen támogatták az RMN-hez tartozókat (orvosi ellátás, jogsegélyszolgálat, gyógyszerellátás, gyerekgondozás stb.). E szervezet erejét jól mutatja, hogy 1940 tavaszára a szomszédsági szervezeteknek már 140 000 tagjuk volt. Legerősebb hálózatukat Kolozsvárt építették ki.¹⁰⁰

A magyarság társadalmi életének megszervezésére *szakosztályokat* hoztak létre, amelyek az OMP tanácsadó, szakértő, program-előkészítő szakosztályaitól eltérően tényleges napi szervezőmunkát végeztek. A közművelődési szakosztály Jósika János elnökletével irányította a kultúregyesületeket (Kemény János), a Dalosszövetség és a Zene-konzervatórium tevékenységét (Inczédy-Jocksman Ödön), felügyelte az irodalmi életet (Tamási Áron), a színházak működését (Jelen Gyula) és a sportmozgalmakat (Máriaffi Lajos). A gazdasági szakosztály Szász Pál vezetésével működött. Ezen belül az ipari ügyek előadója Teleki Ádám, a kereskedelmi ügyeké Teleki Ernő volt. A társadalmi szakosztály vezetését Kós Károly vállalta a vásárhelyi találkozón fontos szerepet betöltő Hitel csoport tagjaival együttműködve. (A társadalomszervezés előadója: Albrecht Dezső; a közművelődésé: Kéki Béla; a gazdaságé: Demeter Béla; a jogi ügyeké: Asztalos Sándor; a sta-

⁹⁸ Uo. 224–226.

⁹⁹ Puskás Lajos: *Tizedesség és a kolozsvári tizedesek*. Kolozsvár, 1942, 60., Csor-tán Márton: *A Kolozsvári Tízes Szervezet*. In *Hitel*. Vál. Záhony Éva... i. m. 178–183.

¹⁰⁰ Kolozsvárt 1939 áprilisára a szomszédsági szervezetnek 8.634 család volt a tagja (ez 2/3-os lefedettséget jelentett). A heti tagdíj 3-4 lej volt, ebből a rászorulóknak 1940. augusztus 1-ig 250 ezer lejt osztottak ki. A jogi iroda a hatóságoknál fél év alatt több mint 2 ezer esetben járt el. Szabó István: *Az erdélyi magyar...* i. m. 48–49.

tisztikáé: Vita Sándor.) Az RMN jogtanácsosa Tusa Gábor, a központi adminisztráció vezetője Grois László, a bukaresti iroda vezetője – a kormánykapcsolatok fenntartója – Mikó Imre volt. Ezzel a személyi háttérrel gyakorlatilag a harmincas évek OMP-n belüli fiatal reformerői kerültek az RMN-ben vezető pozícióba.

A királyi diktatúrát meghatározó korporatív rendszeren belül a népközösségnek sikerült elérnie *a magyar szociáldemokrata munkásság integrálását*, mivel ebben az időszakban már a román munkásság is nemzeti alapon szervezkedett. Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesületet Szász Pál vezette, több mint 40.000 gazdálkodót átfogó szervezete pedig a földművelő magyarságot hozta az RMN-be. A magyar kisiparosokat az Országos Magyar Iparos Egyesület létrehozásával (1940. január 28.) szervezték meg.

Mindezen imponáló eredmények ellenére az első bécsi döntés után rohamosan romlott a magyarság jogbiztonsága Romániában. Az RMN erejének jó része a mindennaposá vált sérelmek (hivatali áthelyezések, állampolgársági kérdések, közmunka- és rekvirálási kényszer stb.) kivédésére és orvoslására „pazarlódott” el. A szervezet tevékenységét a kormány 1940 májusában jelentősen korlátozta, majd júniusban a Nemzeti Újjászülletési Front Nemzeti Pártjává történő átalakításakor a magyarság már kimaradt ebből a szervezetből.

A Népközösség jelentősége az volt, hogy egy kritikus helyzetben a magyar politikai elit általa olyan tartalékokat tudott mozgósítani, amelyet a korporatív rendszer előnyeivel együtt felhasználva mint önálló közösség szervezhette meg magát, paradox módon a diktatúra körülményei között. (Ugyanígy paradox módon ez az időszak adott lehetőséget olyan baloldali személyiségek bekapcsolódására a magyar közélet vezetésébe, mint Takács Lajos és Kurkó Gyárfás.) A látványos elitcsere ellenére tevékenysége – a szomszédsági szervezet létrehozásán túl – az ostromállapot körülményei között – ugyanúgy, mint az OMP-é – döntően a diszkrimináció ellensúlyozására korlátozódott. De közben egységes maradt a közösség, és húsz év után, igaz, a diktatúra körülményei között, elismerték a magyarság külön közösségi intézményességhez való jogát.

8.3. Társadalompolitikai stratégiák

Az általam belső önszerveződésnek nevezett tevékenységi kör a romániai magyarság társadalmi életének intézményesülését fogja át. Ennek egyik csoportja az *egyházakhoz kötődő oktatási intézményrendszer, a kollégiumok, az egyesületek*. Egy másik körbe tartoznak az *önálló egyesületi élet* intézményei. A harmadik terület pedig a magyar kisebbség önálló fórumai, *belső nyilvánossága*.

8.3.1. Egyházi oktatási hálózat és egyházi egyesületek

A romániai magyarság legkiterjedtebb intézményrendszere az egyházközségek által fenntartott *iskolahálózat* volt.¹⁰¹ Az impériumváltás időszakában a nagyszebeni Kormányzótanács (tagjai az erdélyi románság vezetői) úgy képzelte, hogy a kisebbségek oktatásügyét a Magyarországon kialakult módon: az egyházak közreműködésével fogják biztosítani.¹⁰² Ezért, miután a magyar oktatási intézmények több mint háromnegyedét megszüntették vagy román tannyelvűvé alakították, engedélyezték a magyar egyházak iskolaszervezését. Már az 1919/20-as tanévben 403 új elemi, 33 polgári, 7 felső kereskedelmi iskolát, valamint 7 líceumot, 4 tanítóképzőt és 1 polgári felső tanítóképzőt létesítettek az egyházak.¹⁰³ A redukciós (1920–1922), majd diszkriminatív (1923–1940) iskolapolitika változó körülményei között 1926/27-ben is majdnem 600 iskolát tartottak fenn az erdélyi magyar egyházak.¹⁰⁴ Az iskolafenntartást állami támogatás hiányában az egyházak és a kisebbségi társadalom „gazdálkodták ki”. A magyarországi segélyek elosztására, az iskolaszervezés, tantervek, érdekérvényesítés érdekében már 1918 végétől működött a *Felekezeti Tanács* a református, a katolikus, az unitárius és az evangélikus egyház oktatási szakértői küldötteinek részvételével. Ez a konzultatív

¹⁰¹ Az egyházi intézményrendszerrel és iskolárról lásd: *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1931. i. m. 31–72.

¹⁰² Barabás Endre: A magyar iskolatügy helyzete Romániában. *Kisebbségi Körlevél*, 1943. 3. sz. 271–287. 4. sz. 351–368.

¹⁰³ *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1931. i. m. 73–84.

¹⁰⁴ Uo., illetve a korabeli erdélyi oktatási piac statisztikai feldolgozását adja: Gidó Attila: *Scholl market and the Educational institutions in Transylvania, Partium and Banat between 1919 and 1948*. Cluj-Napoca, ISPMN, 2011, 139.

szervezet 1926-tól egyben az OMP oktatási bizottsága volt.¹⁰⁵ Az egyetemi képzést, önálló magyar intézmény hiányában, a Kolozsvárt létrehozott egyházi kollégiumok közös irányításával próbálták biztosítani. 1928-ban a református, a katolikus és az unitárius egyház, valamint az OMP képviselőiből jött létre az úgynevezett Tanulmányi Bizottság.¹⁰⁶ Az egyházak tanulmányi felügyelőjévé György Lajost nevezték ki. Ő rövid időn belül a román egyetemen tanuló magyarok számára az egyházi kollégiumokban szakonként több szemináriumot is szervezett, volt magyar egyetemi tanárok közreműködésével. Gyakorlatilag az egyházi kollégiumban élő, illetve a valamelyik egyháztól vagy az OMP-től ösztöndíjban részesülő diákoknak részt kellett venniük ezeken a szemináriumokon.¹⁰⁷ Mai értelemben egyfajta alternatív egyetemet tartottak fenn az egyházi kollégiumok szervezésében.

Az egyházak legkiterjedtebb társadalmi szervezetei a *felekezetenkénti nőszövetségek* voltak. A Román Nők Nemzeti Tanácsának Kongresszusán 1925 októberében 75 erdélyi magyar nőegyesület alakította meg a Magyar Nők Központi Titkárságát. Ez az alakulat szervezte meg 1928 novemberében az Erdélyi Magyar Nők és Jótékony Egyesületek Első Kongresszusát, amelyen már 107 nőegyesület csatlakozott a Központi Titkársághoz.¹⁰⁸ Ezek közül a legnagyobb összefogó szervezetek: a katolikus egyházhoz tartozott a *Szociális Testvérek Társasága*, mely hivatásos alapon foglalkozott lelkigondozással és családvédelemmel. Ez is része volt a *Katolikus Nőszövetség*nek, mely különböző szakosztályokban tevékenykedett. Szociális munkája szegénysegélyezésre, családvédelmi és nyaraltatási akciókra, a leánykereskedelem megakadályozásának és a cseléd lányok erkölcsi felvilágosításának megszervezésére irányult. A *Református Nőszövetség* célja a hitélet öntudatosá tétele és a jótékonyági szeretetmunka volt. 1930-ban 444 egyházközségben mintegy 12.000 taggal működött. Az *Unitárius Nők Szövetsége* 42 egyházközségben tevékenykedett. Célja a kölcsönös buzdítás, segítség és együttműködés, hogy minden nő jótékonyan teljesítse a maga vallási, erkölcsi, családi, társadalmi és nemzeti kötelességét. A Központi Titkárság – amelynek vezetése befolyásos közéleti személyiségek

¹⁰⁵ Lásd bővebben a könyv 7. fejezetében.

¹⁰⁶ Az 1929/1930-as tanév programja: Tanulmányi bizottság Kolozsvárott. *Magyar Kisebbség*, 2000. 2. sz. 149–160.

¹⁰⁷ Bárdi Nándor: Keleti Akció. *Regio*, 1995. 3. sz. 112–114., 131.

¹⁰⁸ *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1931. i. m. 154–159.

feleségeiből állt¹⁰⁹ – különböző jótékonyági egyesületek érdekében eljárta az illetékes hatóságoknál, a család-, anya- és nővédelem terén felvilágosítást végzett, fellépett a magyar nyelvű lányoktatás érdekében, nyaralásokat, segélyezéseket, iskolatámogatást szervezett. De mindezekon túl e nőszövetségek legnagyobb jelentőségét az adta, hogy a szinte folyamatos erdélyi ostromállapot körülményei között is fenntartották a magyar társas élet intézményeit, például a bálakat. A román hatóságok jóval előzékenyebben viszonyultak hozzájuk, mint más kisebbségi szervezetekhez, így rendezvények szervezésére is könnyebben kaptak engedélyt. Egyben bizonyos tiltakozások képviselőiként és az OMP választási aktivistáiként is működtek.

A református egyház társadalmi szervezete a *Férfiszövetség* volt, ez adta ki a *Kiáltó Szó* című lapot. A református írókat és művészeket pedig a *Károli Gáspár Irodalmi Társaság* akarta egy táborba tömöríteni. Jóval jelentősebb volt az 1921-ben alakult *Erdélyi Római Katolikus Népszövetség*, melynek 1937-ben több mint 21.000 tagja volt, akik 76 legényegyletet, 36 énekkart, 11 zenekart, 6 olvasókört, 2 napközi otthont, 10 sportegyesületet, valamint szegénygondozó, pedagógiai, orvosi, főiskolás, kulturális és sajtószakosztályt tartottak fenn. 1928-ban alakult meg az *Erdélyi Katolikus Akadémia*, mely tudományos, szépirodalmi, társadalomtudományi-publicisztikai szakosztályokkal működött.¹¹⁰

8.3.2. Egyesületek

A nagy múltú erdélyi magyar közművelődési egyesületek munkája a tárgyalt időszakban leginkább az intézmények értékeinek megőrzésére korlátozódott. Az *Erdélyi Múzeum Egyesület* (EME) könyvtárát és gyűjteményeit a kolozsvári tudományegyetem használta, de ezért nem fizetett bérleti díjat. Az egyesület két adományingatlan bérbeadásából tartotta fenn magát. Jogi személyiségét csak 1924-ben, illetve 1926-ban ismerték el. Működését a Kultuszminisztérium felügyelte,

¹⁰⁹ Uo. A Romániai Magyar Kisebbségi Nők Központi Titkársága vezetőségének tagjai: báró Huszár Pálné, gróf Bethlen Györgyné, Dr. Míkó Lőrincné, báró Mannsberg Margit, báró Zeyk Irma, Sulyok Istvánné. A Református Nőszövetség elnöke Dr. Makkai Sándorné, az Unitárius Nőszövetség elnöke Dr. Boros Györgyné, mindketten püspökfeleségek. A magyar nők tevékenységéről lásd még a dolgozat 3.1. fejezét.

¹¹⁰ Uo.

mely 1925-től kormánybiztost bízott meg ellenőrzésével. Mivel az alapító Gróf Mikó Imre célkitűzéseiből a múzeum és a gyűjtemények fenntartására nem volt mód, az EME leginkább tudományos ismeretterjesztéssel foglalkozott. A négy szakosztály (bölcsezet-, nyelv és történettudományi; orvostudományi; természettudományi; jog-és államtudományi) 1913 után 1930-ban kezdte meg újból vándorgyűlések szervezését. Az egyesület mintegy 1000 taggal működött. A felolvasások mellett legfontosabb tevékenysége az *Erdélyi Múzeum* című tudományos folyóirat kiadása volt.¹¹¹

Az *Erdélyi Közművelődési Egyesület* (EMKE) anyagi háttere a hatalomváltással szinte teljesen megszűnt. Jogi személyiségét csak 1935-ben ismerték el alapszabályzatával együtt. A két világháború között tevékenysége névleges volt.¹¹²

Az 1844-ben alapított *Erdélyi Gazdasági Egyesületnek* 1936-ig, amíg Szász Pál nem vett át az elnökséget, nem voltak falusi tagozatai. Ezt követően elsősorban a vidéki kisgazdaságok érdekeire figyelve és azokat képviselve az egyesület széles körű felvilágosító munkát kezdeményezett. Néhány év alatt majdnem 40.000 gazdát szerveztek az egyesületbe.¹¹³

Az Erdélyi Magyar Évkönyv szerkesztői 1929-ben 195 erdélyi magyar olvasó- és társaskörökről tudtak, mintegy 16 000 taggal. Közülük mindössze 14 alakult 1919 után. Így ezen intézmények többsége háború előtt alapított *kaszinó*, illetve *iparos- és olvasókör* volt. A közösségi életnek inkább csak kereteit, hagyományait tartották fenn, de nem rendelkeztek nagyobb mozgósító erővel.¹¹⁴ Ezzel szemben igen intenzíven szervezkedtek a dalegyesületek. 1930-ban 160 ilyen egyesület működött, és ebből 150 volt tagja a *Romániai Magyar Dalosszövetségnek*. (Az 1919-es valamivel több mint ezres tagság a harmincas évekre meghétszereződött.) Rendszeres kerületi versenyek nyomán, 1923 és 1938 között hat alkalommal rendeztek országos seregszemléket. A szövetség elnöke, Inczedy-Jocksman Ödön egyben az OMP ügyvezető

¹¹¹ Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum egyesület problémái. *Magyar Kisebbség*, 1930. 9. sz. 309–328.

¹¹² *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1937. Szerk. Kacsó Sándor, Brassó, Brassói Lapok, 1937, 84–86.

¹¹³ Demeter Béla–Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület ...* i. m.

¹¹⁴ Olvasó- és társaskörök. In *Erdélyi Magyar Évkönyv, 1918–1929...* i. m. 121–135.

alelnöke is volt, így a szervezet a nőszövetséghez hasonlóan szorosan kapcsolódott a párthoz.¹¹⁵

1924-től az OMP mellett működött egy – mai szóval élve – szellemi műhely, amely a *Magyar Nép* és a *Pásztortűz* című lapok köré csoportosulva az „erdélyi magyar nép” társadalmi, erkölcsi, közművelődési és gazdasági megszervezését tűzte ki célul.¹¹⁶ A György Lajos és Gyalay Domokos vezette kör programszerűen tanulmányozta a szász és sváb önszerveződések történetét és működését, kapcsolatokat épített ki a korabeli szász és a román progresszióval, megindította a magyar kisiparoság szövetkezeti alapon történő megszervezését. Ez a társaság határozta meg a már említett magyar egyetemi-kollégiumi képzés programját, ők kezdték meg a kolozsvári magyar egyetemisták nyilvántartását, a teológus hallgatók gazdasági és társadalomtudományi képzését. Ide tartozott Fritz László, az OMP statisztikai osztályának megteremtője, a korszak legfontosabb erdélyi magyar vonatkozású adatgyűjteményeinek összeállítója.¹¹⁷ György Lajos a *Pásztortűz* szerkesztése mellett a katolikus líceumi könyvtárat vezette (itt valamennyi korabeli, Magyarországon megjelent tudományos munka hozzáférhető volt), és az első évtizedben összeállította az erdélyi magyar irodalom és könyvkiadás évenkénti bibliográfiáját.¹¹⁸ Gyalay a magyar egyetemistáknak tartott nép- és faluismereti szemináriumok mellett megjelentette a *Magyar Nép* című hetilapot (1921–1944). A 16–18 000 példányban megjelenő lap a falusi gazdálkodók, a városi kisiparosok és

¹¹⁵ Tárca Bertalan: Romániai Magyar Dalosszövetség. In *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1937... i. m. 86–88.

¹¹⁶ A társaság munkájáról a könyv 7.1.8. fejezetén túl lásd: *Tervvázlat a romániai viszonyok tanulmányozására*. MOL K 437-1927-2-227. 14 f., *Jelentés a Népirodalmi Társaság Politikai Osztályának 1926. évi működéséről*. MOL K 28 426 (T-360/1927) 12–13. f.; Gyalay Domokos levele a NIT munkatársához. 1926. április 10. MOL K 437-5-1826-2. 41–45. f.

¹¹⁷ Fritz László társszerkesztette az *Erdélyi Magyar Évkönyv 1931* című kiadványt, a *Magyar Kisebbségben* publikálta statisztikai elemzéseit, összeállításait: népszámlálási, választási, oktatási, felekezeti, adó, kivándorlás, államsegély, költségvetési témákban, valamint közigazgatási kérdésekről, a kultúrzónára vonatkozó népszövetségi panaszbeadványról, és ismertette a német kisebbségstatisztika eredményeit.

¹¹⁸ Antal Árpád: *György Lajos életműve*. Kolozsvár, EME, 1992, 78. (Erdélyi Tudományos Füzetek 210.)

kereskedők igényeit szolgálta: ismeretterjesztő, gazdasági felvilágosító kiadvány volt. Mindvégig az OMP politikáját népszerűsítette.¹¹⁹

Egy másik, az előbbi körhöz is kötődő kezdeményezés Sulyok Istváné volt. 1928–1931 között sikertelen kísérletet tett először az EMKE átalakítására, majd a *Juventus Iroda* létrehozásával egy, a szászokéhoz hasonló kulturhivatal megvalósítására.¹²⁰ Ez a 2–3 évig tevékenykedő intézmény minden, az erdélyi magyarságra vonatkozó statisztikai adatot, helyzetjelentést, testületi információt gyűjtött. Ezek alapján szakanyagok, kérelmek, beadványok szakértői háttérét szerette volna kialakítani. Anyagi bázis hiányában ebből „csak” egyetlen dolog született meg (714 adatgyűjtő munkájaként!): az *Erdélyi Magyar Évkönyv* (1918–1929), a romániai magyarság viszonyainak korabeli legteljesebb számbavétele.¹²¹

A harmincas évek ifjúsági és társadalmi mozgalmi szorosán kapcsolódnak ezekhez a húszas évek második felében kialakult önszerveződésekhez. Gyallay a falukutatás, a helyi társadalom megszervezésének egyik első népszerűsítője, György Lajos pedig a Hitel nemzedékének, különösen Venczel Józsefnek és Kéki Bélának kapcsolatteremtő támogatója.¹²²

A kisebbségi önszerveződés sajátos – teljesen feltáratlan – része az erdélyi *magyar szabadkőművesek* tevékenysége. A századfordulón élénk páholyélet volt Nagyváradon, Aradon, Temesvárott, Kolozsvárt. 1905-ben alakult a marosvásárhelyi Bethlen Gábor-páholy Péterffy István

¹¹⁹ Gaál György: A néptanító regényíró. In Gyallay Domokos: *Vaskenyéren és tizenhat elbeszélés*. Bukarest, Kriterion, 1996, 5–51.

¹²⁰ Sulyok István tervezete az EMKE átalakítására (1926). *Magyar Kisebbség*, 2002. 3 sz. 81–85., Sulyok István tervezet a magyar kulturhivatal felállítására (1927). *Magyar Kisebbség*, 2002. 3 sz. 86–88.

¹²¹ Sulyok István 1928-ban hozta létre a Juventus irodát, amely az EMKE feladatkörét vállalta volna föl, de az Erdélyi Magyar Évkönyv egyszeri megjelenítésén túl mást nem produkált. A harmincas években Sulyok a német külpolitika és népközösségi modell legfontosabb propagálója az erdélyi magyar sajtóban, a nagyváradi *Erdélyi Lapok* munkatársaként. A harmincas években az *Erdélyi Lapok*ban Paál munkatársaként a nemzetszocializmus propagálója lett, majd Magyarországra távozott és szélsőjobboldali lapoknak dolgozott.

¹²² György Lajos Kékit több lap (*Erdélyi Irodalmi Szemle*, *Erdélyi Múzeum*, *Erdélyi Iskola*, *Erdélyi Tudósító*, *Pásztortűz*) szerkesztésébe bevonta. Venczel József 1930–1938 között a Lyceumi Könyvtár munkatársa volt. *Hitel* Bev. Záhony Éva... i. m. 49., 55.

orvos vezetésével. Az erdélyi szabadkőművesség¹²³ vezetője, a brasói szász Servatius Lajos (volt alispán) rendszeresen eljár Bukarestben a kisebbségi sérelmek orvoslása érdekében. Péterffy emlékiratában¹²⁴ a kolozsvári Unió-páhollyal (főmestere Janovics Jenő) szemben a marosvásárhelyi páholyt tekintette a korabeli szabadkőműves-kisebbségvédelmi munka központjának. Egyrészt azért, mert Kolozsváron volt az OMP központja, és így a két intézményt szoros összefüggésbe lehetett volna hozni. Másrészt Marosvásárhelyen voltak olyanok a viszonyok, hogy a páholyon belül szabadon meg lehetett vitatni a problémákat. (Az itteni főmester-helyettes Molter Károly volt.) Kisebbségvédelmi tevékenységük karitatív munkából (egyetemi hallgatók segítése, középiskolások számára ruha és tandíj biztosítása, iskolás gyerekek tej- és kenyérellátása) és a „szabadkőműves alapon tárgyalható” problémák (egyéni polgári- és szabadságjogok megsértése) kezeléséből állt. A legfontosabb „kijárások” (személyes kapcsolatok és beadványok révén): a román szabadkőműves páholyok segítségével sikerült az első nyelvvizsgákon több ezer magyar kisegyztszenciát átjuttatni. 1929-ben az esküt nem tett magyar köztisztviselők nyugdíját rendező törvényt eszközölték ki. A nemzeti munkavédelmi törvény hatásának minimalizálása érdekében¹²⁵ a páholyok vezetői a magyar alkalmazottak elbocsátása ellen eljártak a vállalatvezetőknél és a helyi iparfelügyelőknél. A 48 tagú páholyt (30 magyar, 3 szász, 15 zsidó származású) a protestáns elit irányította (tanárok, lelkészek).

Az erdélyi páholyok hatósági nyomásra 1937-ben feloszlatták egyesületeiket.

¹²³ A két világháború között működött még magyar páholy Aradon (Concordia), Nagyváradon (Bihar), Brassóban (Aurora), Sepsiszentgyörgyön (Siculia), Temesváron (Bánát), Szatmárnémetiben (Aurora), Nagybányán (Humanitas), Lugoson (Dél), Máramaroszigeten (Tisza), Karánsebesen (Oriens), Déván (Hunyad). A nagyváradi páholy két világháború közti történetéről: Kupán Árpád: *Szabadkőművesek Nagyváradon*. Nagyvárad, NAT, 2004, 169–207.

¹²⁴ Péterffy István levele (Feltehetően Magyarország belügyminiszteréhez) 1942. március 10., Molter Károly hagyatékából (Marosvásárhely). Közölte Marosi Ildikó: Az erdélyi magyar szabadkőművességről. *Hitel*, 1995. április, 60–69.

¹²⁵ A törvény a „román” alkalmazottak elsőbbségét mondta ki, amelyet lehetett nemzetiségként és állampolgárságként is értelmezni.

8.3.3. Belső nyilvánosság

Az erdélyi magyarság közvéleményformáló, *belső nyilvánossága* a politikai napilapokban és folyóiratokban, valamint sajátos közéleti „belső parlamentjeiben” (az OMP nagygyűlései, az Erdélyi Katolikus Státus Igazgatótanácsának és az Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának ülései) testesült meg.

Romániában a két világháború között váltakozva, párhuzamosan 25–30 magyar napilap jelent meg. 1918–1924 között a legkorszerűbbnek tartott, polgári radikális irányultságú *Keleti Újságnak* volt a legnagyobb példányszáma, Kolozsvárt, Paál Árpád szellemi irányításával. A lap újságíróinak egy része (Paál, Nyirő, Kacsó, Zágoni) 1924-ben a kiadóval kialakult elvi konfliktus miatt új lapot alapított *Újság* címmel. Ez azonban független hangvétele és gyors népszerűsége ellenére tőke hiányában 1927-ben tönkrement. Kolozsvár régebbi napilapja, az *Ellenzék* a húszas években polgári liberalizmusával, függetlenségpárti hagyományaival konzervatívabbnak tűnik föl, mint a *Keleti Újság*. 1925–1927 között az OMP hivatalos irányvonalát képviselte. Ekkor azonban az OMP megszerezte hivatalos lapjának a *Keleti Újságot*, így az *Ellenzék* Bánffy Miklós csoportja kezébe kerülhetett. A harmincas években a lap szellemiségét Krenner Miklós és Szentimrei Jenő határozta meg. Az RMN megalakulása után a szervezet hivatalos orgánumaként jelent meg. A harmadik igen fontos napilap, az *Erdélyi Lapok* 1932-től jelent meg Nagyváradon, harcos katolikus irányultsággal, Paál Árpád szerkesztésében. A harmincas évek közepétől, elsősorban Sulyok István publicisztikája és az a körül kibontakozó sajtópolémia következtében a lap egyre inkább jobbra tolódott. Ezzel szemben a *Brassói Lapok* az 1924-es igazgató-, majd tulajdonosváltással a harmincas évekre polgári radikális/baloldali, a szociális kérdésekre legérzékenyebben reagáló lappá vált Füzi Bertalan, illetve Kacsó Sándor vezetésével.¹²⁶

A folyóiratok közül az OMP-hez legközelebb a már említett ismeretterjesztő *Magyar Nép* (1921–1944), a nemzetközi összehasonlításban

¹²⁶ Az *Erdélyi Lapok* és a *Brassói Lapok* konfliktusáról: Horváth Sz. Ferenc: Elutasítás... i. m. 177–180. Az erdélyi magyar újságírásról átfogó képet ad Ligei Ernő: *Súly alatt a pálma*. Kolozsvár, 1941, 26–29., 51–67., 131–135., 183–191. A periodikák bibliográfiája alapos statisztikai bevezetővel: Monoki István: *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt, 1919–1940*. II., *Hírlapok és folyóiratok*. Budapest, MNM OSZK, 1941, 264.

is színvonalas kisebbségvédelmi periodika, a *Magyar Kisebbség* (1922–1942),¹²⁷ és a konzervatívabb erdélyi irodalmat képviselő *Pásztortűz* (1921–1944)¹²⁸ állt. Bánffy Miklós támogatásával indult útjára a leg-rangosabb erdélyi irodalmi folyóirat, az *Erdélyi Helikon* (1928–1944). A korszak irodalmi termésének legjáva itt jelent meg. Betöltötte funkcióját: a romániai magyar irodalmi élet megszervezését. A harmincas évek társadalomtudományi, világnézeti vitáiban két folyóirat, illetve szerzői körük játszott jelentős szerepet. Az *Erdélyi Fiatalok* (1930–1940), amely a már kisebbségiként szocializálódott fiatal értelmiségiek nemzedéki lapjaként indult, a falu szociális problémáira figyelve, világnézeti semlegességet hirdetve, László Dezső és Jancsó Béla szerkesztésében. A problémák szakszerűbb szociológiai, statisztikai, történeti vizsgálata érdekében Venczel József és Makkai László 1935/36-ban indította meg a *Hitel* című folyóiratot. „A valóságfeltárással, ami számukra az erdélyi magyarság gazdasági-politikai, társadalmi, művelődési viszonyainak ismeretét jelenti, a fiatal értelmiség népnevelésre való tudományos felkészítését kívánták szolgálni.”¹²⁹ A lap egyben jobboldali válasz volt a baloldali politika, a kommunista párt felé is tájékozódó nemzedéktársak útkeresésére.¹³⁰

A belső nyilvánosság sajtón kívüli része a rendszeres tanácskozási alkalmakban nyilvánult meg. Politikai értelemben a legfontosabbak az OMP 1924-től két évente megrendezésre kerülő *nagygyűlései* voltak. Ezekben a helyi szervezetek küldöttei megválasztották a párt intézőbizottságát (a helyeket a pártközpontban osztották el), és ez delegálta az elnöki tanácsot. A nagygyűlések legfontosabb hozadéka az egyes szakosztályok beszámolóit és javaslatát, valamint a megyei tagozatok képviselőinek személyes találkozóit voltak.¹³¹

¹²⁷ A folyóirat monografikus feldolgozását adja Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*. Kölcsey Kör, Szatmárnémeti, 1995, 146.

¹²⁸ Palotai Mária: *Pásztortűz, 1921–1944. Egy erdélyi irodalmi folyóirat története*. Budapest, Argumentum, 2008, 294.

¹²⁹ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*. 2. köt., [G–Ke] Főszerk. Balogh Edgár, Bukarest, Kritérium, 1991, 251.

¹³⁰ Azzal együtt, hogy az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* köré csoportosuló ideológiáját nem gondolom a jobb- és baloldali politikálás kategóriáival leírhatónak, hanem a „kisebbségi ember”, a „kisebbségi társadalom” konstrukciójának építésével tartom értelmezhetőnek. A folyóiratokról Horváth Sz. Ferenc vizsgálata a legszínvonalasabb. Uő: *Elutasítás...* i. m. 143–158.

¹³¹ Az OMP nagygyűléseinek adatait György Béla: *A Romániai...* i. m. 249–253.

Kevésbé feltártak a magyar egyházak vezető testületeinek éves tanácskozásai. A legfontosabb az *Erdélyi Református Egyházkerület Igazgatótanácsának* és az *Erdélyi Római Katolikus Státus Igazgatótanácsának* évenkénti közgyűlései.¹³² Mindkét nagy múltú testületben a világiak voltak többségben, és ezek a képviselők egyben a magyarság közéletében (így az OMP-ben) is meghatározó személyiségeknek számítottak. Az egyházfenntartás ügyein túl itt hozták a legfontosabb oktatás-politikai döntéseket is. A határozatokat mindhárom szerveződésben, szűk körben előkészítették, így ezeknek a fórumoknak nem a döntések kialakításában, hanem legitimálásában volt szerepük. Jelentőségük mégis abban volt, hogy a mindvégig hangsúlyozott „magyar egységet” fönntartva sokféle érdeket sikerült a párt és az egyházak hatáskörében integrálni.

A belső nyilvánosságon belül megfigyelhető, hogy a politikai természetű viták és érdekharok a húszas évek végére elcsitultak. (Köszönhetően Bethlen György pártvezetői erényeinek,¹³³ valamint

A doktori disszertáció főszövege ezeket időrendben is tárgyalja. Külön a nagygyűléseket egy szakdolgozat mutatja be: Gárgyán Imre: *Az Országos Magyar Párt nagygyűlései a sajtó tükrében*. Szeged, 1991, SZETE Társadalomelméleti Gyűjtemény Ms. 317.

¹³² A jelentéseket és a közgyűlések dokumentumait rendszeresen publikálták: Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület ... közgyűlésének jegyzőkönyve 1870–1943. [Évenként, közgyűlések szerint.] *Az Erdélyi Református Egyházkerület igazgatótanácsának jelentése 1900–1942*. Kolozsvár: Gombos, [évenként] *Az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának jelentése az ... évi ... státusgyűlés alkalmából. 1884–1932*. Kolozsvár: Gombos. *Az Erdélyi Katolikus Státusnak ... Kolozsvárt tartott gyűléséről vezetett jegyzőkönyv*. Kolozsvár, Róm. Kath. Lyc. Ny., 1883–1942.

¹³³ A polgári radikális/liberális szellemiségű Ligeti Ernő írja róla: „*A megbízatás, amelyet vállalt, hálátlan volt, mert az embereknek csak látható, lármás sikerek iránt van érzéke, a magyar Párt pedig az elvi nagy kérdésekben soha meg nem alkuvó magatartása miatt erre nem számíthatott. [...] Szinte nyugtalanító szerénységbe visszahúzódva, a kívülről szemlélő felületes benyomásokot szerzett róla, úgy tűnt fel, mint aki nem elég »erélyes«, hol pedig úgy mint akinek elvei a politikában nem elég hajlékonyak és rugalmasak. [...] Bethlen György legfeljebb intranzigens volt, makacs, de magatartásában sok erő rejtett és elveinek vaskövetkezetessége a helyes útírányt igazolta. 22 esztendő távlatából nézve, vajon ki lett volna alkalmasabb vezéregyéniség nemcsak eredményeket elérni Bukarest felé, de pártot is jobban összetartani? [...] Persze, hogy voltak a kisebbségi pártmozgalomnak taktikai tévedései és szeroves hibái. Valószínű, hogy Bethlen György is tisztában volt ezeket a korholó bírálatokban megnyilatkozó*

a „román népi demokráciához” és a Iuliu Maniu politikájához fűződő illúziók szertefoszlásának.) Helyettük inkább eszmetörténeti, irodalmi vitákban próbálta az elit tisztázni a sajátos erdélyi magyar értelmiségi szerep és identitás problémáit.¹³⁴ A harmincas évek erősödő kisebbségellenes politikai hangulatával szemben pedig a magyar társadalom belső viszonyai, az ezeken való változtatás mikéntje került előtérbe. Mellettük megjelentek az egyértelműen ideológiai természetű konfliktusok is. (Például az *Erdélyi Helikon* és a *Korunk* rivalizálása, Kós Károly és Gaál Gábor vitája „az erdélyi gondolatról”, Kacsó Sándor és Sulyok István polémiája a spanyolországi polgárháborúról.) Ezeket az alkalmi jellegű konferenciákkal, az évenkénti marosvécsi helikoni írótalálkozókkal, a nemzeti és nemzedéki összefogást meghirdető Vásárhelyi Találkozóval (1937) próbálták kezelni.¹³⁵

A belső önszerveződés intézményei a romániai magyarság önazonosságát, társadalmi pozícióit őrizték az impériumváltás utáni új helyzet-

igazság értékével? Nem egyszer találtuk őt tépelődve, hánykolódva, dilemmák között, saját pártjának foglyaként, megviselt idegekkel. [...] a pártszervezés hiányosságaiért nem lehet Bethlen Györgyöt felelőssé tenni és egyes hiányzó erényeiért nem lehet elhomályosítani azt a tündöklő erényt, amelynek Bethlen képviselője volt: az erkölcsi tudatot és a jellemeszilárdságot.” Ligeti Ernő: *Súly alatt...* i. m. 141.

¹³⁴ A legfontosabb viták: a *Napkelet* című folyóirat 1920-as vitája az erdélyi magyar irodalomról; Viták az erdélyi gondolatról/ a transzilvanizmusról; Vita Makkai Sándor Ady-értelmezéséről; Vita a magyar irodalom egységéről Ravasz László *Irodalmi skizma* című tanulmánya kapcsán; Vallani és vállalni vita a kisebbségi élet sorskérdéseivel való szembenézésről; *Korunk* és az *Erdélyi Helikon* vitája: a marxista-leninista irodalomkritika számonkérése és az arra adott polgári válaszok; az *Erdélyi Helikon* 1930-as vitája a fiatal magyar alkotók hivatásáról; Makkai Sándor: *Magunk revíziója* című munkájának vitája 1931-ben; Élet és irodalom vita 1932-ben az erdélyi magyar mindennapok irodalmi feldolgozásáról; Az Erdélyi Magyar Írói Rend vitája az Erdélyi Szépműves Céh kiadói politikájáról; Makkai Sándor: *Nem lehet* című tanulmányának vitája a kisebbségi léthelyzet emberhez méltatlan voltáról; A Vásárhelyi Találkozó szervezése és határozatai körüli vita 1935–1938 között; Szemlér Ferenc *Jelszó és mítosz* című a transzilvanista eszményeket bíráló tanulmányának vitája. Részletes irodalommal lásd Pomogáts Béla: *Viták áramában. Bevezetés helyett.* In *Jelszó és mítosz.* Összeáll., bev. uő, Marosvásárhely, Mentor, 2003, 5–14., Uő: *I. Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944), II. Irodalmi dokumentumok.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008, 655.

¹³⁵ Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...* i. m. 177–180.

ben. Ezen túl integratív szerepüket betöltve, az OMP-t képviselőként elfogadva, az önálló politikai közösség belső stabilitását erősítették.

8.4. Eszmei útkeresés

A következőkben három ideológiai útkeresést vázlok fel, amelyek a romániai kisebbségi kérdést mint társadalompolitikai problémát kívánták – különböző alapokról kiindulva – megoldani. A *transzilvanizmust* a kisebbségi elit legitimációs ideológiájaként fogom fel, amely egyben a politikai útkeresésben is megjelent. A magyar közösség azon része, amely a *baloldali orientáció* felé fordult, a szociális kérdések megoldásával, egy nemzetek fölötti mozgalomba való integrációval gondolta felülírhatónak az etnikai törésvonalakat. Ugyanakkor az OMP-től elkülönülő intézményesülésre törekedtek, de az egységőrzést hangsúlyozó párt sem helyezett hangsúlyt az integrálásukra. A *népszolgálat* fogalmát egyfajta kulturális kódnak tekintem a romániai magyar kisebbségi társadalom önszerveződése és működése szempontjából. Ebben a fogalomban öszpontosulnak azok a sajátos kisebbségi normaelvárások, amelyeket egy külön társadalom építése érdekében a kulturális és politikai elit megfogalmazott. Ha a jobb- és baloldali vagy nemzetszocialista illetve antitotalitáriánus avagy antifasiszta megközelítések nyomán indulok el, akkor a közösségen kívüli keretek között értelmezem az elit működése során kitermelt alternatívákat. Miközben engem a kisebbségi közösség építésének működése érdekel és az iránykeresések feltárása a célom.

8.4.1. Transzilvanizmus

A transzilvanizmus egyszerre volt az erdélyi régió érdekeit képviselő ideológia ugyanakkor 1918 után az erdélyi magyar nemzeti kisebbség önazonosságát tudatosító eszme. Egyszerre jelentkezett különböző változataiban esztétikai programként, politikai elképzelésként és etikai gondolatrendszerként. Ugyanakkor az így megkonstruált múlt és helyzettudat legitimálta a kisebbségi közösség vezetőit és a hozzájuk kapcsolódó helyi eliteket: amely tematizálta azokat a történeti sajátosságokat, amelyek képviselőjének tekintette magát. A gondolatkör ideológiai tartalmát Fábián Ernő a következőkben ragadta meg: „*A transzilvanizmus nem lett volna ideológia – tehát több, mint egyszerűen*

»regionális öntudat« – ha nem olyan, részben valóságban gyökerező feltételezésekből indult volna ki, mint például a földrajzi környezet és a történelmi múlt által meghatározott »erdélyi lélek«, amely úgy mond arra predesztinálja az Erdélyben együtt élő románokat, magyarokat, szászokat, hogy önállóságuk felett őrködve végezzék közös dolgaikat. Ebből az előfeltevésből következtek, hogy Erdély múltjában sajátos humánium rejlik, amelynek felismerése és tudatosítása új életre keltheti az erdélyi kultúrát. A transzilvanizmus épp a hagyományok alapján lehetségesnek tartotta a román nép és a kisebbségek megbékélését a közös feladatok vállalásában és az értékek cseréjében. [...] a transzilvanizmus a nemzetiségi azonosság megőrzését értékgazdagodásként és az interetnikus viszályok, konfliktusok feloldásával együtt sugallta.”¹³⁶ Azonban a sajátos erdélyi nemzetiségi együttélés hagyományának példaként állítása, a régió különállásának hangoztatása a bukaresti és budapesti nemzetállami törekvésekkel szemben – mint mindig, úgy ebben a korszakban is – a hatalmon kívüliek ideológiája lett. Hiszen már a húszas évek elején – pl. 1922. évi választások; 1923-as alkotmány – kiderült, hogy az erdélyi román és német politikai erők inkább konkurens a magyarság számára, mintsem szövetségesek a bukaresti centralizációval szemben. Így K. Lengyel Zsolt elemzése szerint „az 1920-as évek transzszilvanizmusa a magyar nemzeti és regionális öntudat feszültségteljes viszonyát hordozó politikai ideológia volt, amelyről nem az deríthető ki, hogy utókorából megítélve helyes volt-e vagy elhibázott, hanem az, hogy megalkotói a maguk korában helyesnek vélték-e vagy elhibázottnak, azaz, hogy Erdély román államrészé váló szervezése és e folyamat román meg német szemléletű, alkalmasint szintén lépcsőzetes feldolgozása magyar erdélyiségük alakváltó önvizsgálatára készítette-e őket?”¹³⁷ Itt a régiótörténet és az ideológiatörténet összekapcsolódott

Ez az ideológia volt a kerete az impériumváltás következményeként a „nagymagyar” tudattal szembenező értelmiség azonosságkérésének. Az 1918 előtti ún. ótranszilvanisták két csoportja, az EMKE, és az Erdélyi Szövetség képviselte államilag vezényelt rekonstrukcióra irányuló dekoncentrációs elképzelése és a modern polgári közép-rétegek decentralizációs elképzelése egyaránt a magyarság regionális térvesztését kívánta kezelni. 1918 után pedig a korai/politikai transzilvanizmus alapkérdése a Románián belüli integráció, amelynek

¹³⁶ Fábrián Ernő: Azonosság és kultúra. In Uő: *A tudatosság fokozatai*. Bukarest, Kriterion, 1982, 57.

¹³⁷ K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum...* i. m. 219.

alapját Kós Károly és a polgári radikalizmus felé tájékozódók *Erdély kantonális önkormányzatiságában*, Grandpierre Emil és a földbirtokos, konzervatív volt erdélyi magyar politikai vezetők a *nemzeti autonómiában* látták. Ezek előfeltétele, az önkormányzati alapú közigazgatás azonban – mint arról már szóltunk – hiányzott Romániában. Ráadásul a kizárólagosságra törekvő bukaresti politika 1922-re egységes fellépésre (összezárkózásra) kényszeríti a magyar érdekek képviselőiben a két csoportot.¹³⁸ A húszas évek végére kiderült, hogy a Nemzeti Parasztpárttal nem lehetséges az erdélyi érdekek képviselőiben az együttműködés (csak egyedül a román politikai közéletben súlytalan szociáldemokráciával és a kommunista csoportokkal lehetne szövetkezni). Az irodalomban pedig elégtelenné vált csupán a történelmi példák felmutatása, az egész ideológia egyfajta értéktételezéssé alakult át, azaz: milyennek is szeretnénk látni Erdélyt és az „erdélyi embert”. Tamási Áron szerint a transzilvanizmus „különböző fajok életének találkozása fenn az emberi magaslaton. [...] Az erdélyiség gondolata az örök önállóság gondolata. És kérdem: Van-é a mi jövődönkre nézve más biztató és megnyugtató út, mint az önállóság útja? Az az út, amely két gyanakvó gondolat között vezet el? Az az út, amelyet testvér és idegen egyformán rontanak, de amely egyedül és örök jusson a miénk! Ne bántsanak tehát minket és ne rontsák a mi egyetlen kálváriás utunkat, amíg ennek a helyébe csak temetőt, vagy maszlagot, vagy kábító délibábot tudnak adni csupán, de sohasem más utat, de még egy kicsi rongyos ösvénkét se”¹³⁹. Ebből a helyzetből a szép- és közírók egyéni erkölcsi elvárásokon túl a húszas évektől megfigyelhető európai nyitottságukkal törtek ki. Kuncz Aladár szerint „Erdélyből kell kiindulnunk, s egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világprobléma lesz.”¹⁴⁰ Ennek (és az első világháború előtti nyitott, magyar progresszió autonóm szellemisége továbbélésének) köszönhetően, a korabeli erdélyi magyar szellemi élet sok vonatkozásban korszerűbb volt, mint a magyarországi. Erre jó példa, hogy a magyar református teológiák közül ebben a korszakban a kolozsvári érintkezett legintenzívebben az új német teológiai irányzatokkal.¹⁴¹ Ugyanígy egyedülálló telje-

¹³⁸ Uo. 232–238.

¹³⁹ Tamási Áron: *Tiszta beszéd*. Bukarest, Kriterion, 1981. 71.

¹⁴⁰ Kuncz Aladár: *Erdély az én hazám*. (Csendes beszélgetés Áprily Lajossal). *Erdélyi Helikon*, 1929. augusztus-szeptember, 488.

¹⁴¹ Lásd Veress Éva: *A kolozsvári iskola I*. Hága, Mikes International, 2005, 96.

sítmény Ligeti Ernő *Független Újság* című hetilapjának (1934–1940) európai nyitottsága és frissessége.¹⁴² A transzilvanisták két alapintézményükön, az Erdélyi Szépművés Céh könyvsorozatán és az *Erdélyi Helikonon* keresztül a kisebbségi magyar társadalom egészének adtak jövőképet pótló önazonosság-ideológiát.¹⁴³ (A húszas évek közepétől nyilvánvaló volt, ha nem került is kimondásra, hogy a kisebbségi lét csak annak megszüntetésével kezelhető, erre pedig a harmincas évek végéig nem látszott reális lehetőség.) A második bécsi döntés után ehhez visszanyúlva fogalmazta meg az erdélyi irodalom, az Erdélyi Párt és a *Hitel* köre a kisebbségi múltból és a regionális sajátosságokból adódó, Magyarországon belüli másféle politizálását.

8.4.2. Baloldali orientáció

A „baloldaliság”-ot mint kifejezést a korabeli kisebbségi közéletben sokféle értelmezésben használták. Először a viszonyítási pontokat kell tisztáznunk. Ha a budapesti hivatalos politikához hasonlítjuk Gyárfás Elemér, Hegedűs Nándor vagy Jakabffy Elemér megnyilatkozásait – akik az OMP legfelsőbb vezetőségébe tartoztak – társadalmi érzékenységük révén (különösen a harmincas években) balra helyezkedtek el az anyaországi kormányzati politikusokhoz képest. (Miközben Gyárfást Erdélyben a konzervatív-katolikus álláspont képviselőjének tekintették.) Az előbbi erdélyi politikusokhoz viszonyítva Bánffy Miklós, Kós Károly, Krenner Miklós és az *Erdélyi Helikon* köre jóval liberálisabb szemléletet képviselt (de, mivel nem voltak gyakorló pártpolitikusok, nekik nem kellett a romániai politikai kényszerpályán az egység megőrzése érdekében lavírozniuk).

[Tavaszy Sándor, Makkai Sándor, Varga Béla munkásságáról.] valamint Tavaszy Sándor: Barth Károly és a kolozsvári Theologiai Fakultás. *Református Szemle*, 1938. 1. sz. 69-70., Uő: Barth, a theologus. *Protestáns Szemle*, 1931. 269-276.

¹⁴² Filep Tamás Gusztáv: Deklasszálódás, unalom, ironia. Ligeti Ernő társadalmi regényei. *Forrás*, 2006. 3. sz. 92–106. Uő: Noé meglékelt bárkája. Ligeti Ernő utolsó pályaszakaszáról 1940–1945. *Szín*, 2008, augusztus, 68–83. Gidó Attila: A *Független Újság* repertórium: <http://fuggetlenujsag.adatbank.transindex.ro/index.php> [2012.03.10.]

¹⁴³ Monografikus feldolgozása: Pomogáts Béla: *A Transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Budapest, Akadémiai, 1983, 206.

Az utóbb megnevezetteknél is sokkal inkább a kisebbségi társadalom mindennapi viszonyait akarták átalakítani a későbbi Vásárhelyi Találkozó nemzedéki társulásai. E találkozó résztvevői között már ott voltak az OMP-vel nyíltan szemben álló kommunista csoport képviselői is.¹⁴⁴

Az OMP a nagyvárosi szociáldemokrata, szocialista értelmiséget és munkásságot nem tudta és nem is nagyon akarta integrálni. Egyrészt féltették a párt egységét (stabilitását), és félték a balratolódástól. Másrészt az irredentizmus vádja mellé nem akarták a kommunizmus bélyegét is magukra venni. (A pártot már az is a kommunizmus gyanújába keverte, ha nagygyűlésén a munkásság képviselője felszólalt.¹⁴⁵) Az erdélyi munkásság 40%-a magyar nemzetiségű volt.¹⁴⁶ (Ez az arány a második világháborúig nemigen változott, mert a városi román kispolgárság elsősorban hivatali pályára adta gyermekeit. Az elrománosított ipari tanonciskolákra pedig még mindig többségben voltak a magyarok.) A magyarságon belüli baloldali orientációt két részre oszthatjuk. A magyar munkásság döntő részét a szociáldemokrata párt és a befolyása alá tartozó külön erdélyi szakszervezeteik szervezték meg. A szociáldemokraták egyértelműen kiálltak a kisebbségi jogok védelme érdekében, és konszolidált viszonyt alakítottak ki az OMP-vel.¹⁴⁷ Csehszlovákiával ellentétben, ahol a magyar szavazatok közel egyharmadát a szociáldemokraták és a kommunisták kapták, az erdélyi magyarság töredéke szavazott ezekre a Romániában gyenge pártok-

¹⁴⁴ A kezdeményezők: Tamási Áron, Kacsó Sándor, Asztalos István és a Vásárhelyi Találkozón részt vevő kommunisták: Balogh Edgár, Nagy István.

¹⁴⁵ 1924-ben az OMP brassói nagygyűlésén Csetri János munkás is szót kapott. Ezt követően Tătărescu (akkor belügyi államtitkár) a kommunistákkal való szövetkezéssel vádolta meg a pártot. Ebben az ügyben bírói eljárás is indult, amelyet később megszüntettek. Az ügy sajtóvisszhangjának ismertetése: *Magyar Kisebbség*, 1925. 1. sz. 36–40., 2. sz. 77–78.

¹⁴⁶ Opra Pál: Erdély lakosságának... i. m. 37. A székelyföldi megyéken túl abszolút többségben voltak a magyarok az ipari foglalkoztatottakon belül: Bihar és Kolozs megyékben, s relatív többségük volt még: Szatmár, Szilágy, Arad, Brassó, Kis-küküllő megyékben is.

¹⁴⁷ [Jordáky Lajos–Salamon László:] *A magyar munkásság harca a román uralom alatt*. MSZDP 1942. 95.; Paál Árpád: A szociáldemokraták népkisebbségi programja. *Magyar Kisebbség* 1930. 11. sz. 389–391.

ra.¹⁴⁸ Erejüket jól mutatja, hogy az előbbieik ellenére bázisuk mégis Erdély nemzetiségek lakta területein volt.

Az impériumváltás alatt a legnagyobb tömegdemonstrációkat a szociáldemokrata befolyás alatt álló szakszervezetek szervezték meg. Az 1919. január 20-i négy napos vasúti és postatisztviselői sztrájk követeléseinek egyik legfontosabb pontja az volt, hogy ne legyenek kötelesek a megszálló csapatokat az erdélyi és bánáti vasútvonalakon szállítani. A sztrájkot a hadsereg leverte, és a csak magyarokból álló sztrájkbizottságot súlyosan megbüntették. Másfél év múlva, 1920. augusztus 19–20-án Kolozsvárt először találkoztak a regáti, bukovinai, bánáti és erdélyi munkásság képviselői, és országos sztrájkot kezdeményeztek a gyulafehérvári pontok be nem tartása miatt, követelve az ostromállapot, a cenzúra, az új sztrájktörvény eltörlését és a gyülekezési szabadság helyreállítását. Averescu tábornok-miniszterelnök azonnal magyar irredenta mozgalomnak nyilvánította a sztrájkot, a munkásmozgalmi tradíciókkal alig rendelkező regáti munkásság másnap fel is vette a munkát, míg az erdélyiek még nyolc napig kitartottak, miközben a szakszervezeti bizalmik százait zárták börtönbe.¹⁴⁹ Maga a szociáldemokrata párt 1927-ig föderatív alapon, tartományi kongresszusokkal és vezetőségekkel működött. 1928-ban a régenstanács Iuliu Maniut nevezte ki kormányfővé aki felfüggesztette az ostromállapotot és a cenzúrát, illetve általános választásokat írt ki. A Szociáldemokrata Párt választási szövetséget kötött a Nemzeti Parsztpárttal és így kilenc mandátumhoz jutott a parlamentben. (Az OMP-nek ugyanekkor 22 képviselője volt.) Majd 1929 októberétől a szociáldemokraták is folyamatosan bírálták a Maniu-kormányt, döntően a kisebbségi, nyelvi diszkrimináció felszámolásának elmaradása miatt. A harmincas években az erdélyi városi tanácsokba bekerült szociáldemokraták (1930: 155 fő) döntően

¹⁴⁸ A Romániai Szociáldemokrata Pártra 1931-ben 95 ezren, 1932-ben 101 ezren szavaztak. Lakatos István: *Emlékeim. I. Szemben az árral*. Marosvásárhely, Appendix, 2005, 259. Maga az emlékirat bőségesen tárgyalja a szakszervezetek, a társadalombiztosítás és a szociáldemokrácia erdélyi és bukaresti viszonyait. A nemzetiségi munkások túlsúlya miatt a nemzetiségi és szociális kérdéseket a mozgalmon belül nem lehetett külön kezelni. Albert Dávid: *A Városi és Falusi Dolgozók Blokkjának tevékenysége a mai Hargita megye területén*. Kézirat, JEA KGY K 268. 11.

¹⁴⁹ *A magyar munkásság...* i. m. 20.

magyarok voltak, és ott a nyelvi jogok és a centralizáció kérdésében az OMP képviselőivel (1930: 291 hely a 49 város 1010 tanácsosi posztjából) azonos álláspontot foglaltak el.¹⁵⁰ Ugyanígy felléptek a vasúti dolgozók nyelvvizsgák általi, nemzetiségi alapon történő elbocsátása (1931) és Vaida-Voevod „*numerus valachicus*” mozgalmával szemben, amely egyes ágazatokban a vállalatoknál meghatározta volna a román nemzetiségűek kötelező arányszámát (1935). Pop Valér „nemzeti munkavédelmi törvénye” ellen, amely szintén etnikai alapon szabályozta volna a foglalkoztatást, a szociáldemokrata politikusok folyamatosan tiltakoztak, nemzetiségi hovatartozásuktól függetlenül.¹⁵¹ Majd az 1938-as Kisebbségi Statútummal kapcsolatos tárgyalások és a Magyar Népközösség szervezése hozta magával a magyar szociáldemokraták külön fellépését és etnikai alapú integrációját a királyi diktatúra alatt.¹⁵² (1940-ben automatikusan a Budapestről irányított SZDP-be integrálódtak, és a párttal külön határozatot fogadtattak el a nemzetiségi kérdéstről.)

A baloldal felé orientálódó másik csoportosulás azokból a fiatalokból állt, akik a magyarországi Bartha Miklós Társaság egy részéhez, a felvidéki Sarló-mozgalomhoz hasonlóan (integrálásukra képtelen intézmények nélkül) balra tolódva a kommunista mozgalomban találtak meg helyüket. Kolozsvárt Antal Márk (a Tanácsköztársaság alatt közoktatási népbiztoshelyettes) szervezett a húszas évek második felében marxista szemináriumot, Bányai László, Csögör Lajos, Demeter János, Jancsó Elemér, Méliusz József, Mikó Imre, Tamási Áron, Vincze János és mások részvételével. Ugyanígy nagy hatással volt a fiatalokra a *Korunk* (1926–1940) című folyóirat (kezdeti) nyitottsága és társadalmi érzékenysége.¹⁵³ A kisebbségi, értelmiségi fiatalok egy küldetéstudatos

¹⁵⁰ Uo. 26–47., valamint Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 94.

¹⁵¹ *A magyar munkásság...* i. m. 52–54., 64–69.

¹⁵² Uo. 70–75., 79–86.

¹⁵³ Meghatározó egyéniségeik közül Balogh Edgár a Sarló-mozgalomban, Bányai László franciaországi tanulmányai során, Kurkó Gyárfás a brassói közéletben, Demeter János az Erdélyi Fiatalok falumunkáján továbblépve került kapcsolatba a kommunista mozgalommal. Visszaemlékezéseik: Balogh Edgár: *Egyenes beszéd. Cikk, naplók, levelek*. Bukarest, Irodalmi Könyvkiadó, 1957, 334. Uő: *Szolgálatban. Emlékirat 1935–1944*. Bukarest, Kriterion, 1978, 382. Demeter János: *Századunk sodrában*. Bukarest, Kriterion, 1975, 355. Bányai László: *Kommunisták a román és a magyar dolgozók közös harca élén. Korunk*, 1974. 6. sz. 528–541.

csoportja számára jövőképet biztosított a szocialista/marxista világnézet: hipotézisünk szerint az osztályviszonyok megváltozásával, a népi demokráciában a kisebbségi kérdés is megoldódik.

Az orientáció gyökere egyrészt abban keresendő, hogy a kommunistáknak az OMP-énél sokkal radikálisabb társadalmi programja volt. Másrészt a kisebbségi kérdés megoldására a lenini önrendelkezés elvét ajánlották (amely az elszakadásig terjedt).¹⁵⁴ Az KRP kongresszusi határozataiban az önrendelkezési elv 1924–1932 között központi helyet foglalt el, de csak Besszarábiára és Bukovinára (a szovjet érékterre) vonatkozott. Más országrészek elszakadásának lehetőségét nem mondták ki. 1933-tól, a magyar kommunista csoport intézményesülése után a kisebbségi gazdasági, politikai, oktatási érdekek támogatása került a propaganda középpontjába.

Az KRP V. Kongresszusán (1931) dolgozták ki részletesen a párt nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját. Ebben a programban nemcsak a lenini önrendelkezés elvéről, hanem a nemzetiségek helyzetének javításáról is szó volt. A nemzetiségek körében létrehozandó forradalmi mozgalmak céljának Bukovinában és Besszarábiában az elszakadás kivívását, Erdélyben az OMP ellenzékének intézményesítését tekintették. (Tehát az elszakadás Erdélyre nem vonatkozott, csak ezt akkor a mozgalmon belül nem tudatosították.)

A KRP Központi Bizottságának 1932. szeptemberi ülésén döntöttek egy, az OMP-vel szemben álló lap megjelentetéséről. Ezt követően Demeter János kapott megbízást a *Falvak Népe* (1932. szeptember–1933. február) című lap kiadására. Ennek olvasóiból jött létre a Falubarátok Szövetsége, majd hivatalosan is megalakult az Országos Magyar Párt Ellenzéke (OMPE, 1933. június 19.) Programjukban harcot hirdettek egy olyan rendszer megteremtéséért, mely megszünteti a nemzeti viszályokat; a fasizmus ellen; a szabadságjogok korlátozása ellen; a magyar közigazgatásért és jogszolgáltatásért; a nemzetiségeket hátrányos helyzetbe hozó foglalkoztatáspolitiká ellen; az agrárreform-sérelmek korrigálásáért; magyar nyelvű állami iskolák, tanítóképzők és a kolozsvári egyetem magyar szekciójának létreho-

¹⁵⁴ Lipcsey Ildikó: A román kommunista párt a nemzetiségi kérdéstről (1921–1945). *Tiszatáj*, 1987. 9. sz. 79–98. Korszerűbb és alaposabb feldolgozás: Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007. 1. sz. 109–132.

zásáért; a magyar intézményrendszer támogatásáért.¹⁵⁵ Egy év múlva a különböző kommunista csoportok a Magyar Dolgozók Országos Szövetsége (MADOSZ, 1934. augusztus, Marosvásárhely) elnevezéssel megalapították szervezetüket Bányai László vezetésével. Programjukban önálló nemzetiségi szervezetekért és a román-magyar testvériségért léptek fel. Ugyanakkor elhatárolódtak a hivatalos magyarországi revizionista politikától, és elismerték a román nép történelmi jogát egész Erdélyre. 1935-ben a Petru Groza vezette Ekésfronttal létrehozták a romániai népfrontot, majd ebben a szellemben részt vettek a Vásárhelyi Találkozó kezdeményezésében és előkészítésében. A nagyobb nemzetiségi és nemzedéki befolyás megszerzése érdekében a kommunista kapcsolatairól közismert Bányai helyett Kurkó Gyárfást választották meg a szövetség elnökévé. 1937 novemberében tartották első országos nagygyűlésüket Brassóban. A különböző szakosztályok által ez alkalomra összeállított programban a Vásárhelyi Találkozó határozataihoz való csatlakozáson túl az egyházak támogatására (és demokratizálására) és az Erdélyi (Magyar) Gazdasági Egyesület munkájában való részvételre szólítottak fel.¹⁵⁶ Az év végén – szintén a népfront szelleméből kiindulva – felhívást intéztek az OMP-hez közös választási kampány érdekében.¹⁵⁷ Ez azonban visszautasításra talált a magyar körökben megütközést keltő Bukaresthez intézett MADOSZ lojalitási nyilatkozat és a KRP nyilvánvaló befolyása miatt. A királyi diktatúra bevezetése után (1938. február 11.) a MADOSZ is illegálisba vonult. Ennek a baloldali orientációnak a hatása, kb. 100–200 fő révén, nem a harmincas években hanem a második világháború után érvényesül, amikor ez a csoport szervezi meg a Magyar Népi Szövetséget.

¹⁵⁵ *Népakarat*, 1933. június 19. idézi Lipcsey Ildikó i. m. 92.

¹⁵⁶ *Mit kíván másfél millió magyar? A romániai magyar földművesek, kisiparosok, székely alkalmazottak és munkások brassói nagygyűlésének határozata*. MADOSZ, Kolozsvár, 1937, 13.

¹⁵⁷ Lipcsey Ildikó: A MADOSZ és az Ekésfront (Frontul Plugarilor) 1935–1944. *Történelmi Szemle*, 1982. 3. sz. 398–422. A választásokon a MADOSZ a Nemzeti Parasztpártot támogatta, mely a Nemzeti Liberálisokkal szemben – akik nem kapták meg a kormányra kerüléshez szükséges 40%-ot – a Vasgárdával lépett szövetségre. Így az a paradox helyzet állt elő, hogy a népfontos szavazatok is a jobbratulódást támogatták.

8.4.3. A népszolgálat eszméje

A harmincas évek Erdélyében kialakult népszolgálat-fogalom a politika egy klasszikus felfogásához vezet vissza, amely a jó élet létrehozását, a közügyek intézését az adminisztráción, a rendfenntartáson, stb. túl elsősorban a polgárok lelkének nemesítésében látta. E szerint a társadalmi élet mozgatórugója nem a személyes érdek, hanem a közösségi érték kell legyen, és ezzel lehet hatékonyan a kulturális alapon (organikusan) létező nemzetet építeni („önösszeszedés”). Továbbá, a részletesen kidolgozott gyakorlati (gazdasági, társadalmi, szociális, „kulturális”) feladatok nem önmagukban fontosak, hanem azért, mert a közösség spiritualitását erősítik. Ebből következik, hogy a népszolgálatot megfogalmazók számára a kisebbségi kérdés megoldása sem elsősorban mint jogi („emberjogi”), hanem mint spirituális kérdés vetődik fel: a nemzetiségi kérdés megoldásának – tőlünk függő – elsődleges feltétele nem a külső jogi keretek kialakítása, hanem a saját lelki transzformáció. A revízió például elsősorban a „magunk revíziója” kell, hogy legyen. A külső körülmények (magyarságpolitikák, nemzetközi körülmények) változtatása helyett a meglévő szerkezetekben való reális, hatékony részvételre, a közösség önálló válaszára kell felkészülni. Ebben a cselekvési modellben az elitnek társadalmi kötelezettségei vannak. Az „egyéni” megnyilatkozások csak akkor jogosultak, ha valamilyen tágabb, a közösség számára hasznos eszmerendszerhez igazodnak. Így összegezhető a korabeli közösségi aktivitást szervező normarend.¹⁵⁸ Mindez négy korabeli eszmei elemből állt össze: *az erdélyi sajátosságok karakterológiai tudatosításából; az egységes kisebbségi társadalom konstrukciójából; a keresztényszociális nemzetszemléletről; és a keresztény nemzetnevelési elvekből.*

Mielőtt az előbbi négy elem ismertetéséhez látnék, társadalomtörténeti józansággal fontos felhívnom a figyelmet arra, hogy a „népszolgálat” genezise valószínűleg az a helyi szinten gyakori helyzetfelismerés volt, hogy a kisebbségi helyzetben eltűnt az erdélyi magyarság háta mögül a magyar állam. S helyette jött a román nemzetépítés államépítő intézményesítése, a maga új apparátusával – a jegyző, a csendőr, az

¹⁵⁸ Ezt az összefoglalást Lőrincz D. Józseffel közösen készítettük a 2011. augusztusi kolozsvári Hungarológiai Kongresszus Népszolgálati fogalomtörténet blokk tematikai összefoglalásaként: http://hungkongkolozsvar.ubbcluj.ro/hu_t_t8.html

ortodox egyház, az állami tanító, az adóhivatalnok – amellyel szemben a vidék magyar kisebbsége teljesen védtelen volt. „Ebben a helyzetben a falusi értelmiségnek (pap, tanító) a magatartása, a »népszolgálat« vállalása szükségszerű volt és ideológiai megalapozás nélkül is létkérdés, hiszen hívek és tanulók nélkül az egzisztenciája került veszélybe. Ezért vállaltak fel saját feladatkörükön túl mindent, ami a helyi kisközösség megtartását elősegítette, a kórusmozgalomtól a gazdakörig, a népművészetet kenyérkereső szinten művelő háziipari mozgalom felkarolásáig”.¹⁵⁹

a) A két világháború közti erdélyi önismereti irodalomban, amely létrehozta az aktuális önszemléleti konstrukciót – mint valóságképet –, az erdélyi sajátosságokat két csoportra lehet tagolni.¹⁶⁰ Az egyikbe a régió történelmi fejlődéséből adódó domináns karakterjegyek és jelenségek, a másikba pedig a huszonkét éves kisebbségi helyzetből következő új értékek és habitusok tartoznak. A húszas évek nemzetkarakterológiai megközelítésében Buday Árpád az erdélyiek új iránti őszinte érdeklődését és a saját arculatukra (formakészletükre) való átalakításának, valamint az ellentétek kiegyenlítésére való képességét emelte ki.¹⁶¹ Bartók György a hagyomány és a múlt fokozott jelenlétét, a természetközelséget, a tragikus életérzést, a megfontolt, de nem habozó, az óvatos, de nem félénk viselkedést tartotta meghatározónak Erdélyben.¹⁶² A másik legnagyobb hatású korabeli erdélyi filozófus, Tavasz Sándor a kritikai jelleg erősségét és az idealizmusra való hajlandóságot, Descartes-ot Apáczait, Kantot Böhm Károlyt kapcsolta be az erdélyi szellemi élet középpontjába mint útmutatókat.¹⁶³ Imre Sándor pedagógus-teológus az erdélyi ember kicsinyességére és aprólékosságára hívta fel a figyelmet. Ugyanakkor fontosnak tartotta az erdélyiek jövő(-kép)keresés-igényét és az erős regionális öntudatot.¹⁶⁴ A második bécsi döntés utáni időszakban az erdélyi regionális történelmi adottságokat

¹⁵⁹ Részlet Dávid Gyula 2011. november 18-i, a szerzőhöz írt leveléből.

¹⁶⁰ Az itt következő elemzés alapja: Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat... In *Az emlékezet...* i. m. 246–256.

¹⁶¹ Buday Árpád: Az erdélyi szellem. *Pásztortűz*, 1922. 11. sz. 333–334.

¹⁶² Bartók György: Erdély lelke irodalmában. *Pásztortűz*, 1925. 7. sz. 343–345.

¹⁶³ Tavasz Sándor: Az erdélyi szellem új hajnala. *Pásztortűz*, 1940. 8–9. sz. 365–367.

¹⁶⁴ Imre Sándor: Töredékes gondolatok az erdélyi szellemről. *Pásztortűz*, 1926. 21. sz. 488–490.

Mikó Imre négy jelenségben foglalta össze: A három nemzet uniója és az önálló erdélyi fejedelemség, majd a Habsburg Birodalmon belüli különállás sajátos alkotmányosságot hoztak létre, amelyen belül az egyházi, területi, nemzeti *jogosultságok erős önkormányzatiságot* eredményeztek; Erdély geopolitikai helyzetéből és a nagyhatalmak közötti viszonyból alakult ki a hagyományos erdélyi *egyensúlyozó külpolitika*, amely egyben az arisztokrácia szélesebb nemzetközi kitekintését és realitásérzékét hozta magával; a többvallású régió kiegyensúlyozott felekezeti arányai miatt a vallásszabadság is korán megvalósult, amely magával hozta a társadalmi, politikai, kulturális *pluralizmus* elfogadását is. Végül, a természetföldrajzi viszonyokból adódó arányosabb birtokviszonyok és az alföldinél szegényebb, döntően magyar származású arisztokrácia, illetve az előbbieken felsorolt hagyományok révén maga az erdélyi társadalom *demokratikusabb* berendezkedésű volt, mint általában Magyarország más régiói.¹⁶⁵

Ehhez hasonló társadalmi adottságokra hivatkozott az EP másik meghatározó személyisége, László Dezső is. Szerinte Erdély őrizte meg Magyarországon a legtöbb történelmi emléket, és itt a legerősebb a közszellemben a történelmi alapok megbecsülése. A társadalmi rétegek közti különbségek szerint sem voltak olyan élesek Erdélyben, mint Magyarország más részein. A kisebbségi helyzetben elszegényedett magyarságon belül még inkább eltűntek az osztálykülönbségek. Itt az egyházak munkáját is mindig jobban megbecsülték, és jóval erősebbek voltak a felekezeti intézmények pozíciói, mint másutt az országban. Végezetül, a földi és testi hatalmak szegénysége miatt az erdélyi ember „*rá volt kényszerítve arra, hogy lelki erejét, műveltségét, erkölcsét és hitét fokozza*”¹⁶⁶.

Ha a *kisebbségi helyzet teremtette új értékekről* szóló írásokat vesszük sorra, akkor azokból az elnyomatásban kialakuló erkölcsi nemesezés folyamata bontakozik ki. Erre utalnak a korszakos metaforák is: a gyöngy és homok¹⁶⁷; a súly alatt a pálma¹⁶⁸; a kisebbségi élet

¹⁶⁵ Mikó Imre: Magyarok és nemzetiségek. *Képviselelőházi Napló*, 1943. november 12., 238–242.

¹⁶⁶ László Dezső: Miért van szükség az Erdélyi Pártra? In *Erdélyi szellem – magyar lélek*. Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1943, 21.

¹⁶⁷ Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok*. Bukarest, Kritérium, 1992, 101.

¹⁶⁸ Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Budapest, Fraternitás, 1941, 214.

ajándékai.¹⁶⁹ Ugyanezt a jelenséget Mikó Imre a pozitív magyarság létrejöttéként definiálta,¹⁷⁰ Ravasz László pedig úgy foglalta össze, hogy az erdélyi magyarság sásból hangyává változott a saját államiság nélküli kisebbségi sorban.¹⁷¹ Az erdélyi kisebbségi társadalom szerkezeti változását Tusa Gábor abban látta, hogy nemzeti egység jött létre az osztályok máshol tapasztalható elkülönülésével szemben. S ezen belül a népvezetés helyett a népszolgálat vált hivatássá.¹⁷² Tavasz Sándor szerint a kisebbségi magyarság türelmesebb lett más népekkel és kultúrákkal szemben. Ő is hangsúlyozta az osztály- és társadalmi különbségek kiegyenlítődsét. Ezzel együtt a magyarországi neobarokk társadalommal, a formák, rangok elburjánzásával szemben az erdélyi magyar kisebbségi közélet puritanizmusát emelte ki. Abból adódóan pedig, hogy kisebbségben élni kockázatvállalást jelentett, az élethivatás, a közösségi morál fontosságát hangsúlyozta.¹⁷³

Ezek a fejlődésbeli jellemzések egyszerre tapasztalatok és jövőkép-elvárások a kisebbségi társadalommal szemben. Vagy még tovább menve: a közösségi identitástermelés részei. Ha az előbbi kisebbségi jellemvonásokat összevetjük Borsody Istvánnak a csehszlovákiai magyarságra vonatkozó, vagy Dékány István általános kisebbségi tipológiájával, a polgárosodás előrehaladtát láthatjuk, ahogyan a kortárs Bibó István is ezt érezte Kolozsvárt.¹⁷⁴ A korabeli erdélyi közbeszédben ezt azonban „igazabb” és „korszerűbb” magyarságként értelmezték, ezzel mintegy kijelölve a magyar jobboldali reformpolitikán belül az erdélyiek vezető pozícióját. Ehhez a mából nézve ambivalens helyzethez a negyvenes évek Magyarországon uralkodó eszméi mellett, a kisebbségi közélet vezetői szerepfelfogása is hozzájárult.¹⁷⁵

¹⁶⁹ László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai*. Kolozsvár, Minerva, 284.

¹⁷⁰ Mikó Imre: Magyarok és nemzetiségek. *Képviselőházi Napló*, 1943. november 12. 238–242.

¹⁷¹ Ravasz László: Erdély. *Pásztortűz*, 1940. 8–9. sz. 368–372.

¹⁷² Tusa Gábor: *Harcunk Erdélyben...* i. m. Kolozsvár, 1942.

¹⁷³ Tavasz Sándor: Az erdélyi szellem új hajnala. *Pásztortűz*, 1940. 8–9. sz. 365–367.

¹⁷⁴ Borsody István: Magyarország és a csehszlovákiai magyarság. In *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Szerk.: Borsody István. Budapest, Ország Útja, 1938; Dékány István: A kisebbségi lélek. *Budapesti Szemle*, 1939. május, 195–220.; Bibó István: Erdély közszelleméről. *Korunk*, 1993. 1. sz. 13–18. (Bárdi Nándor bevezetőjével.)

¹⁷⁵ Részletesen tárgyalja ezt a kérdést Egry Gábor az Erdélyi Párt ideológiáját

b) Az erdélyi polgári radikálisként és a politikai transzszilvanizmus képviselőjeként már többször említett *Paál Árpád* kisebbségpolitikai szemléletében 1924–1928 között döntő fordulat következett be.¹⁷⁶ Az addig a zsidóság és a székelység problémáinak OMP általi képviselését szorgalmazó véleményvezér a Nemzeti Liberális Párttal folytatott 1925-ös paktumtárgyalások és az akkoriban elfogadott oktatási törvények vitái arról győzték meg, hogy az elképzelt „romániai demokráciára” való nyitottságához a többségi oldalon nem talál partnereket. Ezt a tapasztalatot erősítette meg 1928 után a Maniu-kormány hároméves tevékenysége is, amely ígéretei ellenére nem tudta az „önkormányzati szabadságot” és a „tisztá hamisítatlan parlamentalizmust” megvalósítani.¹⁷⁷ Ezért Paál visszatért 1919-es székelyautonómia-tervének zárt társadalom koncepciójához.¹⁷⁸ Ekkoriban írt vezércikkeiben körvonalazta a külön kötetben megjelentetni tervezett „*otthon-haza*” koncepcióját.¹⁷⁹ „Az otthonunk a hazánk is. A kisebbségi népeknek nem is lehet más hazájuk, csak a szülőföldjük és társadalmi kiterjedésük területe. Országukban is egyebütt idegenek. Országos ügyekben szavuk még ideális állapotok esetén is csak számuk arányában van, tehát mindig leszavazás a részük, mert kisebbségek. [...] Az ország nem az övék, csak ők az országé. Az országból csak annyi az övék, amit a házukkal, birtokukkal, kereskedelmi és ipari kiterjedésükkel, testi és szellemi munkájuk alkotásával elfoglalhatnak – és megtarthatnak. [...] Természetesnek kellene venni azt is, hogy ezeken a helyeken a maguk gazdasági túlsúlya és esetleges kizárólagossága is zavartalanul érvényesülhessen. Az otthon jogában ez mind benne van. A házamba, a birtokomba csak mint

elemezve és az „ótranszsilvanizmussal” összehasonlítva azt. Egry Gábor: *Az erdélyiség...* i. m. 77–134., 171–182.

¹⁷⁶ Horváth Szabolcs: Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közötti politikai nézeteiről. In *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs, Fedinec Csilla, Budapest, TLA, 2005, 143.

¹⁷⁷ Az itt következő áttekintés alapja: Bárdi Nándor: Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közötti történetében. In *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes, Budapest, Argumentum, 2011, 312–317.

¹⁷⁸ Paál Árpád: Emlékirat a semleges, független székely államról. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 120–133.

¹⁷⁹ Paál Árpád: *Otthon-haza*. (Fejtegetések a népkisebbségi kérdés megoldásáról.) Tanulmánykötet töredékek, kézirat, 1933, aut. fog., 87 f. Paál Árpád kéziratgyűjteménye, Haáz Rezső Múzeum, Székelyudvarhely, MS VI/ 7651/18.

*vendégként ülhet be valaki, de nem úrként és rendelkezőként. [...] Lényegében az a helyzet, hogy a népkisebbségek területei nem a néptöbbség tulajdonai, s ha jogegyenlőséget akarnak, akkor a népkisebbségek területjoga is éppen olyan erős és valóságos kell, hogy legyen, mint a néptöbbségé.”*¹⁸⁰ Ez lesz később az 1931-es, az *otthonterület* fogalmára építő székely közületi autonómia koncepciójának az elméleti alapvetése.¹⁸¹ Az önálló, elszigetelt társadalom megvalósítása mellett – amely segítheti a magyarság pozícióinak megőrzését egy megváltozott nemzetközi környezettől várt revízióig – a másik fontos elem itt a szociális érdekelleték nemzeti alapon történő felülírása. A nemzeti szolidaritáson és intézményeken túl a kölcsönös termelés és fogyasztás rendszere szolgálná ennek megvalósítását. A húszas években használt „népi alapok”, „néphatalom” kategóriák megmaradtak Paálnál, de ekkor már nem a szociális tényezőket és a demokratizmust, hanem a nemzeti, kirekesztő népi (völkisch) elemeket hangsúlyozta.¹⁸²

Ennek a saját társadalom felé fordulásnak – ha nem is csak ebben a vonatkozásban – leggyakrabban idézett megnyilatkozása Makkai Sándor *Magunk revíziója* c. munkája. De az évek óta tartó nemzeti összefarkozás, felértékelődési folyamat teoretikus megfogalmazása és a saját társadalom definiálása szempontjából legalább ennyire fontos Sulyok István szintén 1931-ben megjelent tanulmánya, *A kisebbségi kérdés szociológiai oldala*.¹⁸³ Ő kisebbségi problémán eleve azokat a társadalmi jelenségeket és törvényeket értette, amelyek „a nemzeti kisebbségeket, mint zárt társadalmakat jellemzik és irányítják”.¹⁸⁴ Balogh Artúr fogalomértelmezését átvéve nemzeti kisebbségeken azokat a közösségeket érti, amelynek tagjai „az államnép nemzetiségétől eltérő, más nemzetiséghez, tehát más népközösséghez és kultúrközösséghez tartozónak vallják tudatosan magukat”¹⁸⁵. Nemzetem jogi, állampolgári

¹⁸⁰ Paál Árpád: A mi hazánk: az otthonunk. *Keleti Újság*, 1929. december. 25. 17–18.

¹⁸¹ Paál Árpád: Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 424–465.

¹⁸² Horváth, 2005, 153.

¹⁸³ Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 1931. 4–6. sz. 170–181.

¹⁸⁴ Uo. 171.

¹⁸⁵ Uo. 172.

kategóriát ért, hanem a renani értelemben olyan, „*az ember érzésvilágában gyökerező erkölcsi szolidaritást, amelyet a közös múltnak emlékei s jövőnek céljai, a százados együttélés során kialakult nyelv, kultúra, faji jelleg, életformák és létütemek fejlesztenek ki*”.¹⁸⁶ Ezért azokat az embercsoportokat, amelyek egy régen kialakult állami és nemzeti kötelékből más államok és nemzeti kötelékek fennhatósága alá kerültek, nemzeteknek tekinti. Így a nemzet nála organikus, elsősorban erkölcsi, társadalmi, kulturális kategória, szemben a hatalmi aktusok és a gazdaság meghatározta jogi, politikai, gazdasági tartalommal bíró állammal szemben. Sulyok ebből vezeti le a nemzetkisebbségek jogát az állami élethez, illetve az ennek hiányát kompenzáló biztosítékokhoz. De mivel ennek érvényesítése döntően politikai kérdés, inkább azt vizsgálta meg, hogy a társadalmi élet terén milyen eszközökkel biztosítható a kisebbség nemzeti igényeinek kielégítése és fejlesztése? A nemzeti kisebbséget Sulyok a nemzettel egyenértékű közösségnek tekinti tehát, „*mely tagjainak egyéniségét egészen felöleli. Tagjai köznapi értelemben véve a legszorosabb társadalmi közösségben élnek. Ez a közösség termeli ki számukra a társadalmi értékeket: ebben él és fejlődik nyelvük, kultúrájuk, ebben alakulnak ki szokásaik, világnézetük és életemük. Ez a milió határozza meg művészetük formáit, annak minden ágában. A gazdasági kapcsolatokra is ráüti ez a közösség a maga jegyét, ha a gazdasági életben jogi határok nélkül nem is lehetséges a zárt jelleg és ezek a kapcsolatok különböző ilyen körök szerint nagyon is különböző gazdasági erkölcsöket, gazdasági berendezkedéseket és szokásokat mutatnak*”.¹⁸⁷ A közösségek alapvető funkciója, hogy gondoskodni igyekeznek tagjaik igényeinek kielégítéséről. Ha azonban nem rendelkeznek ehhez „állami főhatalommal”, akkor Sulyok szerint a „társadalmi szervezkedés” területén lehet megtalálni a megfelelő szervezeti formákat. Ezt azonban az adott állam osztálytagozódása akadályozhatja, azaz az egyes csoportok osztályérdekeik szerint, nem pedig nemzeti alapon szerveződnek. Ennek ellensúlya a „*gazdaállam nemzeti dogmájának önzése és kíméletlen kizárólagossága*”, amely minden kisebbségi személyt akadályoz. „*Ennek a természetes és ösztönös ellenhatásnak legfőbb következménye az, hogy az egész kisebbségi közösség minden belső tagozódásával egyetemben, együttesen és összesen sajtáságos, elnyomott és mellőzött osztályhelyzetbe kerül*”¹⁸⁸, míg a többségi társadalmi

¹⁸⁶ Uo. 172.

¹⁸⁷ Uo. 175.

¹⁸⁸ Uo. 176.

csoportok kiváltságos osztályhelyzetbe jutnak. Ebből a viszonyból a kisebbség számára a társadalmi és nemzeti szolidaritás új forrása fakad, és ez az osztályellentéteket is áthidalhatja. Sulyok kategorizálása szerint a nemzeti egység pillérei a kisebbségi országos szervezetek, a felekezeti oktatási intézményrendszer, a közfunkciókat ellátó, helyi társadalmi egyesületek. Ezek az intézmények „nemzetépítő hivatásuknak” azonban csak akkor felelhetnek meg, ha egyeztetve, az erőforrásokat, a szükségleteket számba véve működnek és mindez a társadalmat tanulmányozó munka alapján koordinálva folyik.¹⁸⁹ Mindezt az intézményi hálózatot „az erdélyi magyarság társadalmi szervezetének” nevezte az általa összeállított kézikönyvben, ahol ez alatt a cím alatt a romániai olvasó- és társasköröket, a dalegyesületeket és a nőmozgalmakat mutatta be.¹⁹⁰

A nemzetkisebbség egysége valós alapjának a társadalmi együttélés termékeit és értékeit tartja: a nyelvet, a szokásokat és az erkölcsöket. Az egység legfőbb akadályai pedig a gazdasági természetűek lehetnek. Ennek feloldása érdekében bizonyos gazdasági funkciók társadalmiasítását javasolja. Ilyen programnak tekinti a szövetkezeti tevékenységet; a hitelek közcélúvá és közhasznúvá tételét; a biztosítási társulások létrehozását; a magyar könyvkereskedelem altruista társadalmi szervezeteken keresztül történő működtetését; a magyar sajtó terjesztését és az itt termelt profit közcélú felhasználását.

Sulyok mindezt egy társadalomszervezés-működési keretben gondolja el: „A kisebbségi társadalom-szervezés legfőbb eszköze és biztosítóka kétségkívül a határozott, a világosan kiformált közvélemény. [...] Szükség van a kisebbségi helyzet sajátos társadalmi problémáinak rendszeres vizsgálatára, szükség van az alapvető kérdések tisztázására s a törvényszerűség felderítésére, meg kell találni azt a tant és tervet, mely ennek a társadalomképződésnek folyamatát irányítja s mindezekre egységes, határozott közvéleményt kell felépíteni, biztosítékául annak, hogy a megválasztott út helyes, és szankcióul, hogy ezt az utat be is kell tartani.”¹⁹¹ Az egységes erdélyi magyar

¹⁸⁹ Erre konkrét intézményi javaslatokat is készített a szerző: Sulyok István tervezete az EMKE átalakítására [1926]. *Magyar Kisebbség*, 2002. 3. sz. 81–85., illetve Sulyok István tervezete magyar kultúrhivatal felállítására [1927]. uo. 86–88.

¹⁹⁰ Sulyok István: Az erdélyi magyarság társadalmi szervezete. In *Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929*. Szerk. Sulyok István, Fritz László, Kolozsvár, Juventus, 1930, 118–159. p.

¹⁹¹ Sulyok István: *Erdélyi Magyar Évkönyv...* i. m. 180.

társadalom eszméjének megteremtése szempontjából kulcsidézetről van itt szó, hiszen az organikusnak tekintett nemzeti közösség szervezését, működtetését társadalomismeretre alapozott értelmiségi-vezető-koordináló tevékenységként határozta meg.

Azt sem hallgathatom el, hogy ez a zárt társadalom gondolatkívánság sokaknál a harmincas évek második felében nem csak a románsággal szemben működik határtermelőként, hanem a magyar anyanyelvű, magát magyarnak tekintő zsidóság leválás ideológiájának is az alapját képezte.

Az egységes magyar társadalom képe meghatározó lett a harmincas évek erdélyi magyar önszemléletében. Ebben a dolgozatban most nem az *Erdélyi Fialatok* és a *Hitel* c. folyóiratok – amelyek eleve ebben az egységes magyar társadalomképben gondolkodtak – már többször elvégzett összehasonlításából indulok ki, hanem egy-egy életmű ezt a párhuzamos társadalomkonstrukciót gazdagító vonatkozásaiból.

Mikó Imre az *Erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1931) és Venczel József *A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom* (1935) c. munkái emelkednek ki a kolozsvári falukutató szemináriumok, az *Erdélyi Fialatok* és a *Hitel*, valamint a *Korunk* a falusi viszonyokról szóló számos publikációjából. Mikónak ebből és egyéb munkáiból is világos, hogy a romániai magyarság megújulását a fiatal értelmiségtől várta, mely – csehszlovákiai nemzedéktársaihoz hasonlóan – a *falusi tömegeket akarta megszólítani, orientálni és beemelni a nemzeti alapon szerveződő kisebbségi társadalmukba*. Hiszen a romániai magyarság 75-80%-a falun élt. Az általa arisztokráciára, középosztályra, munkásságra és a falu népére tagolt romániai magyarságon belül a magyar középosztály terjeszkedését és fejlődését helyezte középpontba.¹⁹² A falut nemcsak missziós területnek tartotta, hanem a fiatal értelmiség számára egyben a legfőbb elhelyezkedési lehetőségnek is. „Beállunk közkatónának a magyar jövő: a munkások és parasztok sorába s az ő érdekeik értelmi szolgálatában keressük letűnő középosztályunk új nemzedékének a jövő társadalmához való jogát.”¹⁹³ A Sarlós, kommunista Balogh Edgárhoz hasonlóan az értelmiségieket szakmánként látná el hivatás-feladatokkal: a jogászoknak – munkájuk mellett – jogvédelemmel, az orvosoknak népegészségüggyel, a mérnököknek a munkásság segítésével, a papoknak és tanítóknak szociális

¹⁹² Mikó Imre: Kikből áll az erdélyi magyarság? *Új Szellem*, 1937. 10–11. sz. 4–5.

¹⁹³ Mikó Imre: Az új erdélyi magyar nemzedék feladatai a román állam keretében. *Magyar Út*, 1935. február 1. 6.

neveléssel kellene foglalkozniuk. Konkrét példái Balázs Ferenc unitárius lelkész mészköi és Kacsó Sándor brassói szövetkezetszervező, népfelvilágosító programja voltak.¹⁹⁴

Mikó Imre, Venczel József, Vita Sándor, a korszak meghatározó fiatal társadalomkutatói fokozatos, generációkon átívelő társadalmi mobilitásban gondolkodnak. A tehetősebb falusiak és a lecsúszó középosztály gyerekeinek ipari és gazdasági pályákra való orientálása és a felnőttképzés állt elgondolásaik középpontjában. Az egyházi iskoláztatáson (kollégiumi nemzetnevelésen) keresztül új falusi intelligencia megteremtését, majd ezek gyerekeiből az új városi középosztály és értelmiség létrejöttét remélték. Az utóbbi réteg hivatását pedig a nemzeti társadalom szolgálatában, a közösségi érdekeknek alárendelt életpályákban látták.

Már a Sulyok István által megfogalmazott egységesítő társadalomszervezés leírásában is szerepelt egy *központi irányító szerv* szükségessége. Ehhez a háttérrel – ahogyan az a harmincas évek nemzedéki vitában egyértelművé vált – a háború után, már kisebbségiként szocializálódott új nemzedék *küldetéstudata* adhatja. Ez a generációs csoport mai kifejezéssel élve szakpolitikák kialakítására törekedett. Ők kezdeményezték a kisebbségi intézmények átszervezését (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület, Erdélyi Múzeum Egyesület), megszervezését (szövetkezeti mozgalom, gazdasági képzés, egyetem melletti kollégiumi szakképzés, szociális segélyszervezetek). Azt mondhatjuk, hogy ez a küldetéstudat (vezetői kiválasztottság) elengedhetetlen volt a nemzetkisebbségi társadalomszervezésben. Ennek a felülről való szervezésnek a legkonceptiózusabb megfogalmazója Venczel József volt a falumunka és a művelődéspolitiká terén.¹⁹⁵ A legátfogóbb népnevelési programot pedig – folyamatosan és részletekbe menően sok

¹⁹⁴ A mészköi szövetkezet- és társadalomszervező kísérletről Balázs Ferenc: *A rög alatt (1928–1935)*. Turda, 1936. A brassói ÁGISZ szövetkezeti, népművelési kezdeményezéséről Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Bukarest, Kriterion, 1974. 458–477.

¹⁹⁵ Venczel József: *Falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom*. Minerva, Cluj, 1935. 32. A hiányokról és a feladatokról 30–32. [újéből közlés: *Magyar Kisebbség*, 2005. 3–4. sz. 138–163.] Uő: Erdélyi kultúrproblémák. *Hitel*, 1935. 5. sz. 7–9. [Az EME feladatai és átalakításának terve]; Uő: Művelődéspolitikai vázlat. *Hitel*, 1936. 2. sz. 131–148.

egyedi szakcikkben – a György Lajos és Márton Áron szerkesztette *Erdélyi Iskola* (1933–1944) című folyóirat adta közre.¹⁹⁶

c) Az erdélyi magyar *keresztényszociális társadalom- és nemzetszemléletnek* két egymással párhuzamos teológiai megalapozottsága volt. A *katolikusok* számára XI. Pius Quadragesimo anno enciklikája – az *egyház szociális tanításai* alapelveinek összefoglalásaként – volt meghatározó. Ennek lényege, hogy az egyén társadalmi értékét a közösségnek szolgáltatott munka határozza meg. A társadalmat hivatásrendekre tagolja, és ezeken belül a közösség javára tevékenykedő minden egyénnek jogokat és megbecsülést biztosít. Ez a Márton Áron által képviselt szociális lelkeség alapja.¹⁹⁷

Ennek a katolikus keresztényszocialista eszmekörnek az Erdélyi Tudósító című lap volt a legfontosabb közvetítője és itt XI. Pius enciklikájának „erdélyi üzenetét” részletesen magyarázták¹⁹⁸, gazdasági vonatkozásait pedig krédószerűen foglalták össze:

„1. A gazdasági élet központja az ember és nem a profit. 2. A gazdasági élet célja és tartalma az anyagi szükségletek kielégítése és nem ébresztésük. 3. A gazdasági életnek nincs abszolút saját törvényisége.” 4. Az állam feladata nem a gazdálkodás, hanem a felügyelet, a nagyobb ügyek a hivatásrendek feladata. 5-7. A gép csak eszköz. A szabadverseny nem lehet az egyedüli szabályozó. A piac gazdaságtechnikai alkalom. 9. Minden diktatúrát tagadunk, a tőkét is és a proletariátusét is.

„10. Az osztályharcban nem látjuk a társadalmi kérdés megoldását. A társadalom tagozódása, foglalkozási rendek szerint, a nehézségek megoldására alkalmas. 11. Követeljük a munkaerő különös védelmét

¹⁹⁶ Osváth Judit: *Erdélyi Iskola*. Antológia, repertórium. Csíkszereda, Státus, 2003, 375. Repertórium: <http://erdelyiiskola.adatbank.transindex.ro/>

¹⁹⁷ Virt László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi*. Budapest, Teleki László Alapítvány–XX. Század Intézet, 2002, 57–70.

¹⁹⁸ Baráth Béla: A Quadragesimo Anno lehetőségei nálunk. *Erdélyi Tudósító*, 1932. 20. sz. 681–687. A szociális enciklika főbb tételeit a folyóiratban hat részben ismertetik a Majláth-kör (az Erdélyi Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya) szociális munkacsoportja. A kör vezetői: Márton Áron, György Lajos, Venczel József, a szakosztály enciklika ismertetésében részt vett: Bolgár Dezső, Bors Ferenc, Henter Kálmán, Szentmiklósi Ferenc, Venczel József. A gazdasági élet célja. 2. Magántulajdon, 3. Tőke és munka, 4. Proletárok megváltása, 5. Igazságos bér. 6. Új társadalmi rend. *Erdélyi Tudósító*, 1932. 23. sz. – 1933. 5. sz.

[...] 13. Elvetjük a nemzetközi, mint a nemzeti szocializmust, mert a termelőeszközök erőszakos szocializációjában látják a mindent orvosló eszközt. [...] 18. Az auterkihiát (a zárt nemzetgazdaságot) lehetetlennek tarjuk. [...] 26. A proletárság megváltása csak magántulajdonhoz való juttatással lehetséges. [...] 30. Akarjuk a közerkölcsök megjavulását és a társadalom reformját.”¹⁹⁹

Márton Áron pedig a liberalizmussal, a szocializmussal és a nacionalizmussal szemben egyaránt megfogalmazta külön álláspontját: „Követeljük a szabadságot, de a liberalizmust sietünk temetni. Szociális gondozást, a társadalom gyökeres reformját hirdetjük, de a marxizmussal nem mehetünk. A faj szeretetének szent kötelességét vállaljuk, de a vér istenítését eretnekségnek tartjuk.

Szabadság és törvény az élet két pólusa. Szabadság nélkül nincs egyéniség, nem fejlődhetik a személy. Nincs erkölcsi, felelős én. A törvény vezetése és korlátai nélkül csak örökös kezdés van, célbajútás nélkül, örökös harc győzelem nélkül, önkény fék, megállás nélkül. Az élet egyensúlyát a kettő egyensúlya jelenti: szabadság a természetes korlátok között. A többi mind erőszakolt és erőszakos. Tehát harcra vezet. Rombol.

Békét embernek, társadalmi osztályoknak, nemzeteknek az életében, a felbojult világban csak a teljes igazság megismerése és elismerése hozhat. Az ember is, a társadalom is, a nemzet is valóságok. De egyik sem a teljes valóság. Relatív javak.

S az élet törvénye az, hogy a társadalmi törekvések szabadságát a valóságok korlátozzák. A szerves élet. A teljes igazság. Az, hogy az ember egyéniség s ugyanakkor fia valamelyik nemzetnek és tagja a társadalmi közösségnek. Természetes joga van a földhöz, javaihoz, a lélekhez. Nagy jogok és nagy szabadság illeti meg. De ugyanakkor le nem hazudható, az élet bosszúállás nélkül figyelmen kívül nem hagyható, őságyazású, a léttel együtt adott törvények kötik.

Mert abszolútum egyetlen van: az Isten.”²⁰⁰

A harmincas években Makkai Sándor református püspök, a belső erkölcsi revízióra való képességből kialakuló *kritikai nemzetszemlélet* révén létrejövő lelkiismereti magyarságról beszélt.²⁰¹ Reményik

¹⁹⁹ A gazdasági élet keresztény tételei. *Erdélyi Tudósító*, 1933. 5. sz. 335–336.

²⁰⁰ Márton Áron: A mi utunk. *Erdélyi Tudósító*, 1933. 5. sz. 1. 265.

²⁰¹ Erre hívja fel a figyelmet recenziójában Reményik Sándor: „Magunk revíziója”. *Pásztortűz*, 1933. 7. sz. 124–125.

Sándor szerint az erdélyi magyarság sajátos lelkiségét sohasem a politika, hanem a religiosum határozta meg. Tavaszgy Sándor pedig azt hangsúlyozza, hogy e közösség mindig akkor volt erős, ha a kritikai és vallásos nemzetszemléletet egybefogó *profétai nemzetszemlélet* vezérelte. Ez a szemlélet „A nemzetet merőben Isten tulajdonának tekinti s mint ilyenre a legmagasabb mértéket: az Isten akaratát alkalmazza és ez alatt ítéli meg. Mivel csak egy érdeket ismer: az Isten akaratának győzelmét, ennél fogva a kritikájában nem játszik szerepet az egyéni, vagy pártérdek, tehát ahol tévedést, romlást, vagy gonoszságot lát, azt személyi vagy pártos tekintetek nélkül ítéli meg s ítélkezésének nincs más célja, mint az egész nemzeti közösség erkölcsi becsét emelni. [...] Ennek a nemzetszemléletnek a végső emberi célja az, hogy az egész nemzeti közösség jól összefogott erkölcsi közösséggé váljék. Ha ezeket a szempontokat a mi kisebbségi életünkre alkalmazzuk, úgy jól kell látnunk, hogy nekünk elsősorban nem politikai, nem is gazdasági, vagy faji közösséggé kell válnunk, hanem elsősorban erkölcsi közösséggé. A politikai közösség, vagy a gazdasági közösség, ha magában áll, ha a politikai vagy a gazdasági érdek alapjára van helyezve, folytonosan megbontható”²⁰². Eszerint az erkölcsi közösséget érdekek alapján nem lehet megbontani. Minél erősebb erkölcsileg egy nemzeti közösség, annál nagyobb az ellenállóereje. Ugyanakkor minden tag az egész nemzetközösséghez tartozónak érezheti magát, és legfőbb kötelessége a közösség szolgálata lesz. Az „életparancs” a nemzeten keresztül valósul meg, amely így lesz hivatás. A hivatás nélküli élet pedig tartalmatlan. Mivel a történelmi sors Isten akarata, ezért a többségi számára – az 1918 utáni erdélyi helyzet – a *rábízás felelősségét*, a kisebbségi számára a *sorsvállalást* hordozza. Ebben a keretben az uralkodás helyett a szolgálatnak, az önzés helyett az önfeláldozásnak, az egyéni érdekekért való küzdelem helyett a közösségi érdekeknek, az emberi valóság helyett az emberi rendeltetésnek kell megfelelni. Így a kisebbségi életnek is hármas feladatköre van: a saját életforma őrzése, természetjogi alapon a született fajiság, kultúra védelme; az államhoz való viszonyban mindenképp együtt kell működni a gonosz ellen, részt kell venni az állami jólét előmozdításában, de az állam felett is az Isten-i erkölcsi parancsok állnak és ezt számon is lehet kérni. S ennek része a kisebbségi társadalom építése; ugyanakkor – és ez a kisebbségi élet harmadik feladatköre – kötelesség

²⁰² Tavaszgy Sándor: Nemzeti létünk kérdései. A profétai nemzetszemlélet. *Pásztorúz*, 1936. 21. sz. 435.

az adottságok maximális kifejtése; a mindenki számára világos nemzeti rendeltetés és hivatástudat betöltése – a többségi társadalom szolgálatával egyetemben. Ez a teológiai alapozású²⁰³ – kisebbségi etika, Tavasz Sándor, Makkai Sándor, Imre Lajos szemlélete meghatározó volt a harmincas évek erdélyi ifjúsági mozgalmainak szocializációjában (*Erdélyi Fiatalok*, *Hitel* köre, egyetemi mozgalmak), és a szinte teljes társadalmi konszenzust élvező 1937-es Vásárhelyi Találkozó határozataiban, ezek az értékek intézményesültek.

Csakhoggy itt is kettős beszédmódról van szó. Éppúgy, mint a jövőkép esetében, ahol egyszerre volt jelen a revízió reménye és a saját nemzeti társadalom megszervezésének célja, ebben az esetben is létezik a közösségi értékek egyetemes dimenziója és a mindennapokban a politikai, gazdasági, egyéni érdekek világa, amely nemzetépítő szerepekben jelenik meg. Tehát az önszemlélet, amely közösségi identitást is teremt, egyben a nemzetépítő politika eszköze, és kölcsönösen hatnak egymásra. A nemzetileg szervezett kisebbségi társadalom és a nemzeti egység pedig egyszerre létező történeti tapasztalat és társadalompolitikai elvárás is az, 1940–1944 közti korszakban. Itt is a kisebbségi sajátosságoknak az uralkodó eszmékhez való hasonulásáról van szó. Egy magát organikusnak tekintő (az egy nemzethez való tartozás tudata eleve adott volt) kisebbségi társadalom közösségi azonosságát megragadó karakterjegyek jól használhatók a felülről államilag szervezett társadalom programjához.

d) A népszolgálat gondolkörében a kisebbségi élet egy minőségi életforma, amelynek – mint az előbbieken olvashattuk – sajátos törvényei vannak; erre kell a fiatal elitet felkészíteni. Pontosabban „beleszocializálni” a közösség szolgálatába, és egyfajta etnikai immunitással felruházni. A közösségi szocializáción túl a másik *nemzetnevelési elv* a megbecsülésre és alázatosságra való nevelés, amely a közösségi összetartozás érzésével kapcsolódik össze. Ez utóbbival lehetséges a csökkentértékűség (a kisebbségiség aszinkrona) tudatának leépítése. S ez teremthet olyan egyensúlyt, amely a meghunyászkodás és a hamis önállóság hibáitól megvéd.²⁰⁴

²⁰³ Részletes kifejtése: Imre Lajos: Hivatás és élet. *Pásztortűz*, 1938. 9. sz. 487–490.; Uő.: A kisebbségi élet erkölcstana. *Erdélyi Helikon*, 1938. 1. sz. 1–12., 2. sz. 121–131., 3. sz. 169–178.

²⁰⁴ A kisebbségi nemzetnevelésről ad áttekintést Cseke Péter: Keresztény erkölcs

A fő cél a lelki megújulás érdekében a nemzet ránevelése egy demokratikus életformára, amely a közgondolkodás lassú átalakítását kívánja meg, annak érdekében, hogy a legszélesebb néprétegek is megérthessék a közérdeket, „s azt, hogy ezt a közösségi életformát a maga belső ügyének vallja”²⁰⁵.

e) Ha a népszolgálat mint szocializációs normakeret befolyását fel akarjuk mérni kézenfekvő áttekinteni az ezt képviselő személyiségek intézményi pozícióit. Ebből érthető meg, hogy az előbbiekben az *Erdélyi Fiatalok* és a *Hitel* köreinek nemzedékváltó elitjénél miért vettem magától értetődőnek a népszolgálati befolyást: Imre Lajos 1921-től a református Ifjúsági Keresztény Egyesület vezetője volt, majd a harmincas években társul hozzá László Dezső utazó titkárként. Az Erdélyi

és kisebbségi ifjúságnevelés a két világháború között Erdélyben. In *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*. III. köt., Szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1998, 1842–1850. A korabeli alapszövegekből: Imre Lajos: *A falunevelés irányelvei*. EME, Cluj-Kolozsvár, 1933, 30., Márton Áron: Világnézet és nevelés. *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 5–6. sz. 233–238., György Lajos: Hitvallásos középiskoláink szelleme és hivatása. *Erdélyi Iskola*, 1935/36. 5–6. sz. 291–294., Venczel József: Az értelmiségnevelés feladatai. *Erdélyi Iskola*, 1935/36. 5–6. sz. 305–310., Uő: Collegium Transilvanicum. In Uő: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom*. Vál., bev. tan. Székely András Bertalan, KJK, Bp., 180–184., Uő: Kis nép – elit nép. *Erdélyi Tudósító*, 1936. november, In Uo. 167–171., Márton Áron: Népinevelésünk feladatai. *Hitel*, 1937. 3. sz. 189–196., Bíró Sándor: A kisebbségi magyar nevelés problémái. *Erdélyi Fiatalok*, 1937. III. 3–5., Márton Áron: A hitvallásos iskola feladata. *Erdélyi Iskola*, 1937/38. 1–2. sz. 1–2., Puskás Lajos: A kisebbségi életformára való nevelés. *Erdélyi Iskola*, 1937/38. 1–2. sz. 5–8., Venczel József: Márton Áron püspök népinevelő rendszere. *Erdélyi Iskola*, 1938/39. 5–6. sz. 361–371., László Dezső: Mai nevelési kérdéseink. In Uő: *A kisebbségi élet ajándékai. Publicisztikai írások, tanulmányok*, 1929–1940. Minerva Művelődési Egyesület, 1997, 231–242., Venczel József: Művelődéspolitikai terv. *Hitel*, 1939. 1. 73–82. ua. In *Erdélyi föld... i. m.* 215–224., Imre Lajos: *A közművelődés mint társadalmi feladat*. Minerva, Kolozsvár, 1940., Márton Áron: Az iskolán kívüli népinevelés feladatai. *Erdélyi Iskola*, 1943. 2. sz. 197–204.

²⁰⁵ A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. In *Hitel, Kolozsvár (1935–1944)* i. m. 104. [Az idézet nem magából a Tamási Áron felolvasta Hitvallásból származik, hanem a *Hitel* szerkesztőinek ennek közzétételéhez csatolt kommentárjából. Ez vonatkozik az i. m. 98–102 oldalakon kívüli hivatkozásaira is.]

Római Katolikus Népszövetség Egyetemi és Főiskolai Szakosztálya 1927-ben alakult meg Dsida Jenő vezetésével, majd halála után, 1931-ben Márton Áron, 1932-től pedig Venczel József vezette a szervezetet. Szintén 1927-ben alakult meg az unitáriusok Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köre, Szent-Iványi Sándor, Balázs Ferenc és Mikó Imre vezetésével. Az 1928-tól a kolozsvári egyetemistáknak otthont adó egyházi kollégiumok vezetői: a katolikusoké György Lajos, az unitáriusoké Kelemen Lajos, a reformátusoké Imre Lajos voltak. Ráadásul ez utóbbiak alkották a már említett Tanulmányi Bizottságot is, amely nemcsak a tanulmányi programok összeállításában, hanem a szociális és külföldi ösztöndíjak elosztásában is meghatározó volt. További fontos közvetítő szervezet volt a Szegedi Fiatalok köréből hazatért Jancsó Béla vezetésével 1929-ben alakult Székelyek Kolozsvári Társaságának Ifjúsági Tagozata, majd 1930-ban az ugyancsak általa alapította *Erdélyi Fiatalok* című folyóirat. A katolikus körök felé pedig a György Lajos és Márton Áron által szerkesztett *Erdélyi Iskola* című folyóirat közvetítette a keresztényszociális nemzetnevelési eszmeiséget.²⁰⁶

Az eszmei hatás tekintetében az előbbi intézményi kereteken túl az 1937-es *Vásárhelyi Találkozó határozatai* is a népszolgálatosság eszmekörére épültek. Maga a találkozó baloldali, népfrengő kezdeményezésként indult, döntően Balogh Edgártól, de a szervezők (Tamási Áron, Venczel József és mások) egy nem csak nemzedéki, hanem az egész romániai magyar kisebbségi közösség konszenzusát élvező stratégiai dokumentumot, mintegy saját kisebbségi társadalmuk alkotmányát hozták létre. Az Erdélyi Fiatalok és a szociáldemokraták távolmaradása nem elvi ellentétek, hanem politikai pozicionálások következménye volt. Később ezek a körök is hivatkozási alapnak tekintették ezt a dokumentumot.

A találkozó záróhatározatának hivatalos kommentárja szerint a *demokrácia* mint életforma az egyetlen, amelyben élni lehet. Fogalma, az összes erkölcsi, szellemi és anyagi javak a társadalom számára való igazságos és helyes felhasználásában foglalható össze.²⁰⁷ Az ehhez

²⁰⁶ Cseke Péter: Álom egy kolozsvári Solveig-házról. Buday György és Jancsó Béla barátsága. *Kortárs*, 2006. 1. sz. 47–67., Uő.: *Fájó sebekből termő ágak. Világtávlatban gondolkodó Erdélyi Fiatalok. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Lucidus, 2010, 207.

²⁰⁷ A Vásárhelyi Találkozó záróhatározata. In *Hitel, Kolozsvár (1935–1944)*... i. m. 104.

kapcsolódó keresztény erkölcsök alatt a következőt értették: „A szeretetnek, a szolgálatnak, az engedelmességnek, a szegénység vállalásának, a hősiességnek, a türelemnek, az igazságosságnak, a helytállni és áldozni tudásnak egyetlen teljes formája, a mindennapi élet forgatagában, munkájában, változásaiban állandó, magasabbrendű értéket hordozó magatartás.”²⁰⁸ A határozatban megfogalmazott emberideál pedig a polgárosultságot mintázza: „Világos látású, reális, jelszavaktól meg nem szédülő, példamutató emberek magatartása; a társadalmi és vagyoni jogok helyett a rátermettség, elhivatottság és tehetség társadalomszervező érvényesülése; jellemkiválóság; erkölcsi erővel párosult tudás; több munkateljesítés és nagyobb áldozatkészség, igazibb és mélyebb felelősségtudat, mint a vezetésnek, a szabad és érdemszerű kiválasztódásnak meghatározói.”²⁰⁹

A stratégia kérdésében pedig a következőképp foglaltak állást: „... az erdélyi magyar népkisebbségi élet irányítása csakis a keresztény erkölcsi és demokratikus nemzeti követelmények szerint történhetik;

– népkisebbségi életünket és annak minden intézményét a nemzeti egység gondolata hassa át, politikai, gazdasági, közművelődési és egyházi intézményei s azok vezetői között, amennyiben hiányzik, becsületes együttműködés jöjjön létre, az osztály-, felekezeti és nemzedéki ellentétek életünkéből tűnjenek el, annál is inkább mert minden felekezeti és származású magyar embert, s így azokat a zsidó vallású magyarokat is, akik kisebbségi sorsunk minden következményét vállalják a magyar népkisebbség alkotó elemének tekintünk;

– a Vásárhelyi Találkozón megjelent fiatal romániai magyar értelmiség a legteljesebb nemzeti, szociális és politikai egységvágyától áthatva kimondja, hogy az erdélyi magyarság minden egyes tagjára sorskérdéseink és küzdelmeink iránti érdeklődés, tevőleges szolgálat és munka hárul;

– a magyarság minden egyes tagjának teljesítenie kell mind anyagi, mind szellemi tehetségéhez mérten kötelességét magára hagyott nemzetünk iránt; kizárandó az aki az erdélyi magyarság nemzeti érdekeivel összetűző tevékenységet fejt ki.”²¹⁰

²⁰⁸ Uo. 105.

²⁰⁹ Uo. 104.

²¹⁰ Uo. 99. [A záróhatározatot összefoglaló – a Tamási Áron felolvasta – Hitvallás-ból.]

8.5. Jellemző érvelési módok

A következő három érvelési mód a román–magyar politikai és sajtóvitákban magyar részről a leggyakrabban használt összehasonlítási pont és hivatkozási alap. Mindez nemcsak azért érdekes, mert a hivatkozás és összehasonlítás mindhárom esetben összekeveredik, hanem azért is, mert ezeket a toposzokat a közösség is a magáévá tette. A romániai magyar kisebbség mint önálló politikai és kulturális entitás – elitje révén – megteremtette a maga közösségi határtermelő (a „mi” és az „ők”) beszédmódját, amelyben ezek a történeti érvelési módok integráló szerepet töltenek be.

A magyarság politikai önszervezésének kezdetén a románság és a szászok az *első világháború előtti, hasonló intézményépítését modellértékűnek* tekintették.²¹¹ A parlamenti vitákban leggyakrabban az első világháború előtti erdélyi román nemzeti mozgalom célkitűzéseinek és az azokhoz rendelt érveknek a felidézésével igazolták, hogy a magyarság nem előjogokat kér.²¹² Ezzel tükröt tartottak a volt magyarországi román politikusok elé. A sikertelenség oka az ilyen típusú polémiák tanulsága szerint az a történelmi tapasztalat volt, hogy a kisebbségből többségivé vált csoport nem teszi lehetővé, hogy az új kisebbség az övéhez hasonló erős nemzeti mozgalmat hozzon létre.

A *Magyar Királyságon belüli erdélyi nemzetiségi viszonyokat rendszeresen a Nagyromániában kialakult helyzettel vetették össze*. Ebből a magyarok számára mindig a magyar nemzetiségpolitika került ki szabadelvűbbként, befogadóbbként.²¹³ Az összehasonlítást megkérdőjelezi az időbeli csúsztatás: az első világháborúval egész Európában megváltozott

²¹¹ Lásd példaként Jakabffy Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. 1. sz. 6–20., 2. sz. 39–45., 3. sz. 74–80., Albrecht Ferenc: Az erdélyi szász nemzeti autonómia. *Magyar Kisebbség*, 1922. 8. sz. 243–248.

²¹² Lásd példaként Gáll Kelemen: Kétnyelvűség a népiskolában és Dr. O. Ghibu tanár felfogása. *Magyar Kisebbség*, 1925. 4. sz. 128–133.; Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt. (III. rész), *Magyar Kisebbség*, 1940. 6. sz. 133–144. [Összeáll. Jakabffy Elemér]

²¹³ E szemlélet úgymond klasszikusai: Rónai András összeállítása: Uralomváltás Erdélyben. Függelék. Nemzetiségi politika Trianon előtt és után. In *Erdély*. Szerk. Deér József, Budapest, MTT, 1942, 223–228. [Táblázatos összevetés.] Bíró Sándor: *Kisebbségben és többségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Bern, EPMSZ, 1989, 587.

az állam és, a társadalom egymáshoz való viszonya. Másrészt mindkét oldalról többször elhangzott, hogy a kisebbségi kérdést megoldották. Csakhogy Európa egyik első, nagyvonalú nemzetiségi törvénye, amely 1868-ban Magyarországon született meg, már nem lehetett hivatkozási alap, ha az adott kisebbség elitje ezt már a törvény létrejöttekor kevésnek tartotta (mert már nem kulturális, hanem politikai közösségként gondolkodott önmagáról). De ugyanígy hiába írják a román szerzők, hogy a magyarság meglévő pozícióiból adódóan még mindig privilegizált csoport a két világháború között Romániában,²¹⁴ ha a magyarság más viszonyítási alapokból kiindulva helyzetét mint jogfosztott kényszerközösség élte meg. Harmadrészt számba kell venni a modernizáció és a nemzetiség, illetve a nemzetépítés viszonyát is. A történészek mindkét korszakban hajlamosak nemzeti látószögük szerint az asszimilációs veszteségeket/gyarapodást a modernizációnak/elnyomó nemzetiségpolitikának tulajdonítani.²¹⁵ Végül azzal is szembe kell nézni, hogy az első világháború után létrejött új „nemzetállamok” intézményépítését alapvetően eltorzította a nemzeti kisebbségek történetileg kialakult pozícióiért folytatott harca (földreform-, oktatási-, közigazgatási törvények).²¹⁶

A magyar politikai elit *kisebbségvédelmi jogforrásként* értelmezte a gyulafehérvári határozatokat (1918. december 1.) és a párizsi kisebbségvédelmi szerződést (1919. december 9.). Az előbbinek azonban csak az I. pontja (Erdély csatlakozása Romániához) vált törvényerejűvé. A nagypolitikában pedig: I. C. Brătianu haláláig kitartott azon álláspontja mellett, hogy hódítás, nem pedig a gyulafehérvári határozatok révén szerezték meg Erdélyt.²¹⁷ I. Maniu pedig 1928-ban kijelentette, hogy a gyulafehérvári határozatokban nem ígértek autonómiát a nemzetiségeknek.²¹⁸ A kisebbségvédelmi szerződést a romániai törvényhozás elfogadta, de komolyan semmit sem tettek annak végrehajtá-

²¹⁴ E nézetek összefoglalása: Virgil Pană: *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918–1940*. Târgu Mureș, Tipomur, 1996, 312.

²¹⁵ Szlovák-magyar viszonylatban mutatja be ezt Gyáni Gábor: *Asszimiláció a magyar társadalomtörténet-írásban*. *Valóság*, 1993. 4. sz. 18–27.

²¹⁶ Lásd ennek az eltorzulásnak az összefoglalását az 5. fejezetben.

²¹⁷ Szász Zsombor: *Erdély Romániában...* i. m. 25.

²¹⁸ Közigazgatási reform és a Magyar Párt. *Magyar Kisebbség*, 1929. 15–16. sz. 564–574.

sa érdekében, sőt azzal ellentétes szellemű jogalkotást folytattak.²¹⁹ A szerződés 11. §-ában megfogalmazott székely közületi autonómiát pedig a már meglévő egyházi és iskolarendszer megvalósulásának tekintették.²²⁰ Egy meghatározott helyzetben külső hatalmak által erőltetett szerződés végrehajtását, ha a többségi állam érdeke ezzel ellentétes, (valós) nemzetközi garanciák hiányában nem lehet számonkérni. Ez a tapasztalat is megerősíti, hogy a kisebbségvédelmen belül a jogi tevékenység mellett a kisebbségi társadalom belső életének, szerveztségének intenzitása a legfontosabb tényező.

²¹⁹ Nagy Lajos: *A kisebbségek...* i. m. 20–24., 49–56.

²²⁰ Uo. 119.

III. FOLYAMATOK

9. Töréspontok és generációs csoportok a romániai magyar kisebbség történetében (1918–1989)

Ez a fejezet a romániai magyar kisebbség történetét tagolja, és a magyar kisebbségi elit generációs csoportjait és az integráció viszonyrendszerit tekinti át.¹ Etnopolitikai szempontból a magyar kisebbségek története megközelíthető a közösség problémáinak külső kezelése felől (magyarságpolitikák) és a kisebbségi elitet alkotók útkeresésének irányából (kisebbségpolitikák) is. Az előző három tanulmány ezt vizsgálta. A kisebbségpolitika alakulásában a mindenkori kisebbségi elit belső és külső viszonyrendszere a meghatározó, pontosabban az, hogy milyen integrációs-kooperációs tevékenységet folytat. Kutatásom során ahhoz kerestem értelmezési kereteket, hogy a romániai magyar kisebbségi elit esetében ez az önépítő stratégia hogyan változott az 1920-as évektől a nyolcvanas évek végéig.² Az eddigi tanulmányok korszakhatárát itt azért lépem át, hogy a három esettanulmány és a magyarság- és kisebbségpolitikai keretek után folyamatként láttathassam a történeteket és annak

¹ A fejezet a következő publikációim alapján készült: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989) In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 41–68., *Momente de cotitură și grupuri generaționale în istoria minorității maghiare din România (1918–1989)*. In *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*. Szerk. Gidó Attila, Olti Ágoston, Cluj, Krietrion – ISPMN, 2009, 11–76., *Generation Groups in the History of Hungarian Minority Elites*. *Regio*, 2005. 109–124., *Összefűrés és szétfejlődés*. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára. In *Nemzet a társadalomban*. Szerk. Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004, 251–274.

² Itt a nemzetépítés és a társadalomépítés összefüggéseire gondolok, melyek közül a társadalomépítésnek tulajdonítok döntő szerepet. Mert ha azt mondjuk, hogy a magyar kisebbségi közösségeket a nemzeti elem (a nacionalizmus történeti és kulturális formaváltozásai) szervezik, akkor társadalmi jelenségről, nem pedig valamiféle a priori fogalomról van szó. Tehát a kisebbségi önszerveződés alatt olyan társadalomszervezést értek, amelyet a nemzeti közösséghez való tartozás határoz meg.

értelmezését. Több magyar kisebbségi közösség a korszakolásba való bekapcsolására a romániai sajtóosságok kiemelése miatt volt szükség.

A magyarok és szomszédai viszonylatában kölcsönös félelmi topozok működnek. Nagyon leegyszerűsítve: míg a magyar közgondolkodásban az a kép él, hogy a szomszédországi nemzeti elitek célja az önálló államiság megteremtése után a homogén nemzetállam kialakítása, tehát az országuk területén élő magyarság asszimilálása, addig a szomszédos országok egy részében jelen van az ott élő magyarság mintegy „ötödik hadoszlopként”, a nemzeti egységet veszélyeztető illojális csoportként való megítélése. Ennek a lojalitás- és kötődérendszernek a történeti alakulását szeretném a következőkben nagy vonalakban vázolni. Ezért az utolsó tanulmányomnak az a kulcskérdése, hogy *milyen tapasztalatokat szereztek a kisebbségi elitek integrációs viszonylataikban?* Hogyan alakult ki a ma kanonizált kisebbségpolitikai beszédmód? Az utóbbinak része a külön társadalom képe, a közös célok képze és e politikai jövőképnek alárendelt cselekvési elvárás.³

A tanulmány döntő része azzal foglalkozik, hogy az egyes generációs csoportok a négy általam legfontosabbnak tartott viszonylatban milyen stratégiákat fogalmaztak meg? (3–6.) mintegy leképezése a bevezetőben közölt 4 szereplős ábrának. De ehhez előbb sorra kell vennem a legfontosabb töréspontokat, és ezeken belül meg kell határoznom a pozíciókat és a stratégiákra vonatkozó kulcskérdéseket (1.). Majd a magyar kisebbségi közösségeket reprezentáló generációs elitcsoportokat mutatom be (2.).

³ Evvel a kisebbségi közösségnek mint kvázi társadalomnak célokat tulajdonító képzet- és normarendszerrel többek között részletesen foglalkozik: Bíró A. Zoltán: Változás és/vagy stabilitás. (A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről). In *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Szerk. Túrós Endre, Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print, 1995, 13–43.; Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években*. Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005, 188–194.; Kiss Tamás: Az erdélyi társadalomkutatás és változó témakonstrukciói a népesedéssel foglalkozó szövegek alapján. *Erdélyi Társadalom*, 2006. 2. sz. 135–167.; Lőrincz D. József: A kolozsvári magyarok társadalma. *Regio*, 2008. 2. sz. 240–256.

9.1. Tagolás: töréspontok és korszakok

9.1.1. A külhoni magyarság történetét négy nagy korszakra oszthatjuk:

A világháborúk közti időszakban két utódállamban alkotmányos királyságban,⁴ két országban pedig polgári köztársaságban élt a kisebbségi magyarság (1918–1938/1940/1941).

Az első és a második bécsi döntés után, illetve Jugoszlávia megtámadását követően a második világháború végéig tartó korszakban a kisebbségi magyarok lakta területek döntő része visszakerült Magyarországhoz. A fiatalabb magyar népesség először, az idősebbek újra a többségi nemzethez tartoztak (1938/1940/1941–1944). A Szlovákiában és a Dél-Erdélyben továbbra is kisebbségben maradt magyar népesség közösségi revitalizáció hiányában egzisztenciálisan és nemzeti azonosságtudatát tekintve jelentősen meggyengült.

A harmadik korszak az államszocializmus időszaka, a szocialista világrendszeren belül⁵ ahol az ausztriai magyarságot leszámítva, valamennyi csoport másként szembesült a szocialista nemzetiségpolitika országoként különböző változataival (1944–1989).

Románia esetében ez fogalmilag azt is jelenti, hogy a két világháború között az ott élő magyarságot „nemzeti kisebbség”-nek nevezték, majd 1944 után „nemzetiség”-ről, illetve az „együttélő nemzetiség”-ről, 1984 után pedig egyre gyakrabban a „magyar nemzetiségű románok”-ről volt szó.⁶ Ez a terminológia a politikai viszony változásait is magában

⁴ Később mindkét országban királyi diktatúrát vezettek be: a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságban 1929-ben, Romániában 1938-ban.

⁵ Jugoszlávia és Ausztria kivételével a másik három érintett ország a Varsói Szerződés és a KGST tagállama volt. A kétpólusú világrendszerben a Szovjetunió érdekszférájához tartoztak. Belső berendezkedésüket tekintve a kommunista párt és az államigazgatás ezekben az országokban összeolvadt.

⁶ A két világháború között az 1923-as alkotmány csak vallási kisebbségeket, míg az 1938-as „faji kisebbségeket” is elismert. De mind a magyar, mind a román szóhasználatban a nemzeti kisebbség/népkisebbség (minoritāti naționale) volt az általános. Erre lásd *Minoritățile naționale din România, 1918–1925. Documente*. Coord. Ioan Scurtu, Liviu Boar, București, Arhivele Statului din România, 1995, 783.; *Minoritățile naționale din România, 1931–1938. Documente*. Ed., coord. Ioan Scurtu, București, Arhivele Naționale ale României, 1999, 515.; Az 1944 utáni viszonyokról: Vincze Gábor: A nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig. In *Források és stratégiák*. Szerk. Bárdi

hordozza. Hiszen a nemzeti kisebbség kifejezésben, egy másik nagyobb közösség (nemzet) az adott országban kisebbségbe került önálló csoportjáról van szó. A nemzetiség szó már egy önálló, a nemzettől eltérő entitást jelez, és nem utal sem a kisebbségi létre, sem az anyaország létezésére. A „magyarul beszélő román” kifejezés pedig már pusztán a nyelvi különbséget fejezi ki.

A nyolcvanéves időszak legfontosabb töréspontja – az első világháborút követő impériumváltásokat és békeszerződéseket mint genezist leszámítva – 1944–1945. Ezen a korszakhatáron négy alapvető dologban változott meg a magyar kisebbségek helyzete.

A két világháború között működő kisebbségi magyar pártok parlamenti és önkormányzati választásokon nyertek legitimitást magyar választóiktól. Ennek nyomán fogalmazták meg kisebbségpolitikai koncepcióikat, végezték érdekvédelmi munkájukat. Ez az alkotmányos monarchiák, illetve a polgári köztársasági államformák, pontosabban a jogállamiság és a parlamenti demokrácia megszűntével megváltozott. A magyar érdekeket az adott ország többségi kommunista vezetése által felülről létrehozott szervezetek (Magyar Népi Szövetség, CSEMADOK), illetve egyes személyek, értelmiségi csoportok próbálták érvényesíteni. Mögöttük azonban nem volt ott a saját nemzetkisebbségi csoportjuk által, választással jóváhagyott megmérettetés. *Ebben a helyzetben már nem önálló kisebbségpolitikáról* volt szó – mint a két világháború között és 1989 után –, *hanem az adott ország/a többségi pártvezetés magyarságpolitikáján belüli érdekérvényesítésről*. A kisebbségi közösség nem fogalmazhatta meg külön jövőképét, nem beszélve arról, hogy saját vezetőit nem választhatta meg, és intézményeit sem ellenőrizhette. Mindez a „lenini nemzetiségpolitika” közegében működött, amelynek nagyon leegyszerűsítve az volt a lényege, hogy előbb szerezzék meg a hatalmat a kommunisták (akiket a demokratikus centralizmus elve alapján egyetlen központból irányítanak), majd aztán a proletár internacionalizmus⁷ alapján kezelik a nemzetiségi problémákat.

Nándor, Csikszereda, Pro-Print, 1999, 179–180., 217–218.

⁷ A „proletár internacionalizmus” lényege, hogy az egyes nemzetek proletariátusa nem csak a saját burzsoáziája, hanem valamennyi ország burzsoáziája ellen küzd, egy nemzetközi érdekközösség jegyében, a „Világ, proletárai, egyesüljete!” (Marx-Egels: A Kommunista Párt Kiáltványa) jelszóval összefoglalva. A proletariátus hazaszeretetének, a „szocialista hazafiság” célja az

A másik korszakos változást az államosítások, a kollektivizálás, az egyházi és közösségi *tulajdon elvétele* jelentette. Ezzel nemcsak jelentősen csökkentek a magyar kisebbségi közösségek társadalmi és gazdasági pozíciói, hanem a saját közösségi intézmények fenntartása is lehetetlenné vált. Fokozta a helyzetet, hogy a térségben *megszűnt a jogállamiság*, a békeszerződésekkel pedig fölszámolták a két világháború között legalább figyelemfelhívásra alkalmas nemzetközi panaszfórumot.⁸ Az intézményes leépülés, atomizálódás folytatódott azáltal, hogy a negyvenes évek végétől 1956-ig gyakorlatilag nem lehetett magánútlevéllal utazni, és ezzel lezárultak a Magyarországgal való kapcsolattartás lehetőségei.⁹

Az előbb jelzett társadalmi változások révén az *addig teljes rétegzettségűnek tekinthető magyar kisebbségi társadalmak jóval homogénabbakká váltak*. Eltűntek a külhoni magyarság földbirtokos, gyártulajdonos, pénzügyi, kereskedelmi vállalkozói és a nagypolgári rétegei. Jelentősen csökkent a városi polgárság, kisiparosság száma, súlya. Ez a holokausz, a munkaszolgálatok és a csehszlovák–magyar lakosságcsere mellett az államosításnak és a határ menti, illetve magyar kisvárosok nemzetiségi viszonyai tudatos megváltoztatásának és a gazdagparasztság eltüntetésének tudható be. Az ötvenes évekre mindenütt komollyá vált a magyar értelmiség hiánya. Ezen túl az 1938–1941 közti területgyarapodások azt hozták magukkal, hogy egyes magyarlakta területek visszakerültek Magyarországhoz, míg mások nem. Ez utóbbi területeken (Dél-Erdély, Pozsony, Bánság) a háború éve alatt jelentősen csökkent a magyarság száma és társadalmi pozíciója. Míg a visszacsatolt területeken, elsősorban az oktatás révén az 1910 után született

osztály és nemzeti elnyomás megszüntetése. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom (1917. november) meggyengítette az „imperialista világrendszert” és egyben a nemzetközi munkásság is támogatta a Szovjetunió létrejöttét. A nemzetiségi kérdés „megoldását” a Szovjetunióban és a szocialista országokban, a soknemzetiségű országok létrehozását, a nemzeti felszabadító mozgalmak támogatását, mind a proletár internacionalizmus kategóriája alá sorolta az államszocialista ideológia. Valójában a Szovjetunió hegemoniáját kiszolgáló legitimációs retorika volt.

⁸ A Népszövetség kisebbségvédelmi panasz eljárásairól: Zeidler Miklós: *A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók*. In *Etnopolitika*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 59–83.

⁹ Bencsik Péter–Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Budapest, Tipico Design, 2005, 2005, 20–26., statisztikák: 235–238.

generációnak rendkívül megerősödött a magyar azonosságtudata, hiszen négy-öt évig az állam többségi nemzetéhez tartozott.¹⁰

A közép-európai országokból a második világháború alatt a *holokausz*t révén, majd az azt követő kivándorlási hullámok nyomán lényegében eltűnt a zsidóság. A németiség egy része a második világháború alatt *menekült* el, majd *kitelepítés* révén, illetve Romániából a hatvanas-hetvenes évektől „kivásárlással” települt (Nyugat-)Németországba. Így a térségben a magyarság maradt a legnagyobb lélekszámú nemzeti kisebbség. Ezért *a többségi nemzetiségpolitikák fókuszában a magyarság állt*. A lélekszámát tekintve legnagyobb etnikai kisebbség pedig fokozatosan a cigányság lett.

9.1.2. A következőkben a magyarság politikai mozgásterét a három nagy korszakban meghatározó legfontosabb *társadalmi és politikai pozíciókat* jelzem.

A romániai magyarság *két világháború közti helyzetét* meghatározó kulcskérdés az volt, hogy miközben a románság Erdélyben megszerezte a politikai, közigazgatási hatalmat, addig a régió társadalmi, gazdasági, kulturális életében az ott élő kisebbségek (a németek, zsidók, magyarok) domináltak. Az erdélyi románság a pozíciók elfoglalásában hátrányos helyzetbe került a bukaresti (liberális párti) elittel szemben, ahhoz viszont, hogy gazdasági pozíciókat szerezzen, tőke hiányában szintén Bukaresthez kellett fordulnia. Ráadásul politikai súlyának növelése érdekében – hogy regionális helyett országos befolyással bírhasson – pártjának (Nemzeti Párt) egyesülnie kellett a beszarábiai Parasztpárttal. Az erdélyi magyar politika a bukaresti és az erdélyi román érdekek közé ékelődve – a pártok egymást túllicítáló magyarellenességében őrlődve – működött, döntően védekező, pozícióőrző magatartást tanúsítva. Ugyanakkor a városi lakosság nemzeti megoszlása miatt az önkormányzati rendszer sem működhetett, hiszen akadálytalan működése esetén a sérelmeiket hangoztató kisebbségek politikai bázisává vált volna.¹¹

¹⁰ Lásd a *Limes* című folyóirat tematikus számait: Észak-Erdély 2006. 2. sz.; Dél-Erdély 2010. 2. sz. Ez utóbbi bevezetője jó néhány fontos szétfejlődési szempontot felvet: L. Balogh Béni: Dél-Erdély – Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok. *Limes*, 2011. 2.sz. 5–10.

¹¹ Lásd a dolgozat 8. fejezetében bővebben kifejtve.

Az 1940–1944 közti időszakban a Romániában maradt magyarság lényegében *másodrendű kisebbségi helyzet*be került a külön jogosítványokkal bíró németességgel szemben. Erdély megosztottsága miatt egyfajta tűszhelyzet és a reciprocitás politikája határozta meg az életét.¹²

Az észak-erdélyi magyarság elitje pedig Magyarországon belül egyszerre akart integrálódni az adott politikai rendszerbe, és forrásokat kellett szereznie a regionális felzárkózáshoz, ugyanakkor meg akarta őrizni a kisebbségi korszakban kialakult intézményrendszerét és döntési pozícióit. Erre azért is szüksége volt, hogy hatékonyan léphessen fel az erdélyi magyar nemzeti szupremácia érdekében.¹³

A második világháború utáni korszak alapp problémái a *szocialista társadalmi rendszer kiépítésében való részvételhez és a román államépítéshez való viszonyhoz* kapcsolódnak. 1944 után a politikai szövetség keresésének nem volt alternatívája. A román polgári pártok a csehszlovákiai példát látva meg akartak szabadulni a második bécsi döntésért felelősnek tartott magyarságtól.¹⁴ Az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatás (1944. november–1945. március) alatt kialakult magyar baloldali önszerveződés, illetve a kommunista párt tömegbázisa megteremtésének szükségessége, a béketárgyalásokon felmutatandó nemzetiségpolitikai eredmények, valamint a volt kommunista fedőszervezetből, a Magyar Dolgozók Országos Szövetségéből (MADOSZ) egyedülként létrejöhethető önálló magyar politikai párt, a Magyar Népi Szövetség társulása a kommunisták vezette Országos Demokratikus Arcvonalhoz azt hozta magával, hogy „a magyarság” a szovjet típusú politikai és társadalmi átalakítás támogatójává vált.¹⁵ Ugyanakkor ez a politikai

¹² Balogh L. Béni: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944). In *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve*. Budapest, XX. Század Intézet, 2004. 39–53., uő.: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*: <http://balogh.adatbank.transindex.ro/> [2012.03.10.]

¹³ Egry Gábor: *Az erdélyiség... i. m.* valamint lásd a könyv 4. fejezetében bővebben kifejtve.

¹⁴ Viorel Achim: A második világháború alatti román lakosságcsere tervekről. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 4–17.; L Balogh Béni-Olti Ágoston: A román-magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között. *Kisebbségkutatás*, 2006. 4. sz. 597–620.

¹⁵ Az MNSZ Történetéről átfogó képet adnak: Lönhárt Tamás: *Uniunea Populără Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România*. Cluj-Napoca, Argonaut, 2008, 400.; *Érdekképviselet vagy pártpolitika. Iratok a Magyar Népi Szövetség Történetéhez 1944–1953*. Összeáll. Nagy Mihály Zoltán, Olti Ágoston, Csíkszereda, Pro-Print, 2009, 604.

rendszer számolta fel a kisebbségi sajátosságok intézményes működtetéséhez szükséges plurális szerkezeteket (egyházi oktatás, saját nyilvánosság, saját hagyományokhoz való viszony stb.).

Szintén a rendszerhez való viszonyulás – az előbbieken már említett – speciális kérdése az, hogy ha nincs intézményes keret arra, hogy a kisebbségi közösség megfogalmazza a maga igényeit és kiválassza a maga vezetőit, akkor beszélhetünk-e egyáltalán kisebbségi politizálásról? Ha ez nem is működik, de közösségi érdekek léteznek, és megnevezhetők, de ezek képvisellete már döntően a mindenkor bukaresti kormányzat (valójában a pártközpont) magyarságpolitikáján belül lehetséges. Ezt a magyarságpolitikát pedig nem a magyar kommunisták, hanem a román állam biztonságpolitikai érdekei és az állami fejlesztéspolitika határozták meg. Az ezen kereteken belül működő magyar kulturális elit, illetve magyar származású pártapparátus – elsősorban helyi szinten –, miközben az ún. magyar érdekek képviselője, egyben a hatalmat is képviseli. Tehát ez a fajta kijárásos érdekképviselést egyben legitimációs folyamat is egyben.¹⁶

A mindennapi élet szintjén a nyolcvanas években a romániai magyarság számára a Magyarországra való kivándorlás – az otthon beszűkült lehetőségek miatt – társadalmi mobilitási lehetőséget is biztosított.¹⁷

9.1.3. A romániai magyar kisebbségen belüli törésvonalak a különböző korszakokon belül az *identitáspolitika*, a *társadalompolitika* és a *pártpolitika stratégiai kérdései* körüli belső vitákban alakultak ki. Ezeket nagyban befolyásolták a generációs, a regionális (Székelyföld, Kolozsvár, Partium-Bánság) adottságok, és a társadalmi pozíciók. (Ezekről a kérdésekről a 9.3–9.5. alfejezetekben lesz szó.)

9.1.4. Mindezek előzetes figyelembevételével – a román politikatörténet áttekintésével párhuzamosan – kísérletet teszek a *romániai magyar kisebbség történetének periodizációjára* az utóbbi két évtized szakirodalmára

¹⁶ Erről az ambivalens helyzetről: Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszerda, 2004, 67–90.

¹⁷ Az erre vonatkozó értelmiségi vita: *Kisebbségi létértelmezések 1937–1987–1995*. Sajtó alá rend. Cseke Péter, Marosvásárhely, Mentor, 1995, 258.; A probléma szociológiai feldolgozásához: Horváth István: *A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása*. *Korunk*, 2002. 2. sz. 31–47.

alapján. Ez a szakaszolás abban segít, hogy a tagolás révén folyamatok töréspontjait, a tartalmi változásokat ragadhatjuk meg.

A két világháború közti időszakot hat korszakra bonthatjuk. 1918 decemberétől 1920 novemberéig (a trianoni békeszerződés magyarországi ratifikálásig) beszélhetünk az *impériumváltás* időszakáról. Ez az időszak és az 1922 decemberéig (az Országos Magyar Párt megalakulásáig) tartó szakasz együtt a korabeli szakirodalom szerint a passzivitás kora. De mivel 1920 végétől már különböző megbeszélésekre, találkozókra, sajtóakciókra és politikai röpiratok kiadására, majd a Magyar Néppárt, illetve a Magyar Nemzeti Párt és együttműködésükből a Magyar Szövetség létrehozására is sor kerül, érdemesebb ezt az időszakot az *önszerveződés megindulásának* tekinteni.

A következő korszakok leginkább az Országos Magyar Párt politikájához köthetők.¹⁸ 1922–1926 között a párt a román politikai rendszerbe más pártokkal kötött paktumai révén tudott integrálódni (1923 – Averescu Néppártja, 1926 – Liberális Párt az önkormányzati választásokon, majd ugyanabban az évben újra a Néppárttal a parlamenti választásokon). Ezt nevezhetjük a *paktumpolitika* időszakának. 1927-ben próbálkozik – először és utoljára – a magyar és a német párt egy *Kisebbségi Blokk* létrehozásával. Ez végül nem felelt meg a németeknek, akiknek a romániai politikában az irredentának tekintett magyarokkal nem volt tanácsos együtt szerepelniük. De a magyar politikai elit sem ragaszkodott a választási blokkhoz, mert parlamenti helyeket kellett volna átadnia az együttműködés érdekében. Így 1928–1937 között az OMP egyedül indult a választásokon; ez nevezhető az *önálló politikálás* korszakának. A választási önállóságon túl a párt kilépett a nemzetközi színtérre is, hiszen ettől kezdve rendszeresen járt el a Népszövetség-nél magyar panaszok ügyében. Az önállóság másik oldala, hogy mind a romániai antirevizionista mozgalomtól, mind az egyre hangosabb magyarországi revizionista propagandától elhatárolta magát.

A 22 éves korszak utolsó magyar politikai szakasza az 1938–1940 közti időszak, amikor a *királyi diktatúrában* a Nemzeti Újjászületés Frontján belül a *Magyar Népközösség* szervezi a romániai magyarságot. A korporatív rendszeren belül új, az OMP vezetőinél fiatalabb és társadalompolitikailag aktívabb csoport vette át a magyarság vezetését,

¹⁸ Mikó Imre: *Huszonkét év... i. m.*; Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás... i. m.*; *Iratok... i. m.* valamint lásd a dolgozat 3. és 8. fejezetét.

és sikerül elérniük az addig az OMP-n kívül, szociáldemokrata befolyás alatt álló munkásság integrálását is a szervezetbe. Ekkor azonban a magyarság vezetőjét már nem belülről választották meg, hanem kormányzati alku alapján töltötték be ezt a tiszteet Bánffy Miklóssal (volt magyar külügyminiszter).¹⁹

A második bécsi döntés utáni időszakban a korszakolás is kétfelé válik. Észak-Erdélyben ebben a négy évben közigazgatási szempontból öt időszakot különíthetünk el, de ennél meghatározóbb tanulmányunk tárgya szempontjából az Erdélyi Párt kapcsán, már szintén ismertetet, korszakolás.²⁰ Az Erdélyi Párt története szempontjából az 1940 októbere (az erdélyi képviselők behívása a parlamentbe) és 1941 májusa közti időszak a *pártszervezés* időszaka. 1942. február-júniusig a párt megpróbálta az erdélyi regionális érdekeket önállóan képviselni, de a Bárdossy-kormánnyal kénytelen volt megállapodást kötni, amelynek értelmében elfogadták a miniszterelnök pártvezérségét, de cserében a kormánypárt (Magyar Élet Pártja) nem szervezkedhet Erdélyben. Tehát a párt a kormánypártba integrálódik. A következő töréspont 1943 ősze, amikor a pártvezetés a megváltozott hadi helyzetben már a háború utáni lehetséges helyzetre koncentrálni, és Erdélyben próbál ehhez szövetségeseket keresni a baloldalon. Ezt törli meg Magyarország német megszállása (1944. március 19.), amikor is a párt parlamenti képviselőinek egy része kitart a háború mellett, míg a másik része keresi a kapcsolatot a németellenes erőkkel. Majd ez a csoport a román kiugrással egy időben Kolozsvárt létrehozza a Magyar Tanácsot, amely megpróbálja a budapesti kormányt a mielőbbi fegyverszünetre rávenni.

Dél-Erdélyben a Romániai Magyar Népközösség 1940 novemberétől működhetett Gyárfás Elemér vezetésével, aki egyfajta vezér elvet érvényesített Szász Pál és Márton Áron demokratikus irányvonalával szemben, akik 1944 májusában ki is váltak a szervezet vezetéséből.²¹

Az 1945 utáni periódust három nagy korszakra oszthatjuk.²² Az 1944-től a Magyar Autonóm Tartomány létrehozásáig, illetve

¹⁹ A Magyar Népközösségről: Horváth F. Szabolcs: *Elutasítás... i. m.* 219–237.

²⁰ Lásd a könyv 4. fejezetében.

²¹ L. Balogh Béni: A Romániai Magyar Népközösség 1940–1944 között. *Limes*, 2010. 2. sz. 29–44.

²² Ebben a periodizálásban Vincze Gábor felosztását vettem alapul: *Történetei*

a Magyar Népi Szövetség megszűntetéséig tartó időszak az első, majd ezt követően a Dej-, illetve a Ceușescu-korszakról (1953–1964, 1965–1989) beszélhetünk.

Az első időszak (1944–1952) további három szakaszra bontható: a román államapparátus erdélyi visszatérésének időszakára (1944. augusztus–november); a román közigazgatás észak-erdélyi szovjet kiutasítása után kialakult helyi baloldali közigazgatás működése (1944. november–1945. március); a Groza-kormány kétarcú magyarságpolitikája (1945. március–1948. december), amikor egyszerre vannak jelen a román politikában, béketárgyalásokon elért siker és a Magyar Népi Szövetség (MNSZ) magyar érdekvédő politikája, de a fokozódó sérelmek is (CASBI-ügyek; iskolák államosítása stb.). Ezt követi az MNSZ felszámolása és a Magyar Autonóm Tartomány (MAT) létrehozása (1948–1953).²³

A szocialista korszakon belül a *Gheorgiu-Gherghiu Dej* újbóli megerősödésével (1952) kezdődő időszakban 1956-ig egyszerre épül a Magyar Autonóm Tartomány és folyik magyar nyelvű keretek között a társadalomátalakítás, míg a tartományon kívül a magyar nyelvhasználat beszűkül, elkezdődik a kulturális intézményrendszer leépülése, elrománosítása.²⁴ A második szakasz az 1956 tavaszától 1957 elejéig tartó időszak lehet, amikor megélenkülnek a Magyarországgal fenntartott kapcsolatok, és a magyar forradalom nyomán Romániában is szervezkedések indulnak el, illetve a román pártvezetés új stratégiát alakít ki a nemzetiségi kérdés kezelésére. Az 1956/1957–1961 közti időszak a megtorlás, illetve a konszolidálás időszaka, amikor a szeparatizmus elleni harc jegyében sor került az önálló magyar intézmények román intézményekkel történő összevonására, románosítására (Bolyai

kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák II. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989. Összeáll., bev. Vincze Gábor, Csíkszereda, Pro-Print, 2003, XV.

²³ A MAT létrejöttének és működésének feldolgozását adja: Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története, 1952–1960.* Csíkszereda, Pro-Print, 2008, 445.

²⁴ Kálló Iván bukaresti követ jelentése Kállai Gyula külügyminiszternek a partiumi körútján tapasztaltakról. (Részlet.) Bukarest, 1950. szeptember 21.; Részletek a Bolyai Tudományegyetem pártbizottsága megbízásából készült jelentésből. Kolozsvár, 1954. december – 1955. március. In *Történelmi kényszerpályák... i. m. 137–139., 179–190.*

Egyetem, középiskolák, a MAT átalakítása).²⁵ Az ezt követő néhány év (1961–1965) ezeknek az intézményes változásoknak a konszolidálását szolgálta.

A *Ceuşescu-korszakon* belül is négy időszakot különíthetünk el. Az 1965–1968 közti szakaszt a nemzeti függetlenségi politika hangsúlyozásával együtt a liberalizációs tendenciák és új magyar politikusok, értelmiségi csoportok megjelenése jellemzi. A következő 4–6 év a magyar elittel történt kiegyezés időszakának tekinthető, az intézményalapításokkal, a saját kulturális örökség ápolásának nagyobb lehetőségével (1968–1972–1974).²⁶ Ezt követően éri el a magyarságpolitikát is a „kis kultúrforradalom”, és az intézményleépüléssel együtt a nacionalista tendenciák is felerősödnek, majd egyre nyíltabb konfliktus alakul ki a magyarországi pártvezetéssel (1977–1983–1986).²⁷ A nyolcvanas évek második felétől, a Lăncrănjan-ügy körüli tiltakozásoktól kezdve a romániai magyar pártelit is megbízhatatlanná vált, a pártdokumentumokban egyre gyakrabban tűnik fel a magyarul beszélő románok kifejezése.²⁸

9.2. Generációs csoportok

A következőkben arra teszek kísérletet, hogy a romániai magyarságot megjelenítő kisebbségi politikai elit nyolcvanéves fejlődését áttekintve bemutassam az egyes *nemzedéki csoportokat* és *stratégiáikat*. Próbálkozással a harmincas évek hasonló törekvéseit kísérlem meg folytatni. A korabeli viták központi kérdése az volt, hogy a kisebbségbe került

²⁵ Stefano Bottoni: *Sztálin... i. m.* 241–424.; *Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)* Főszerk. Stefano Bottoni, Csíkszereda, Pro-Print, 2006, 431. (Források a romániai magyarság történetéhez.)

²⁶ *Aranykorszak? A Ceuşescu-rendszer magyarságpolitikája.* Öszeáll., bev. tan. Novák Csaba Zoltán Csíkszereda, Pro-Print, 2011, 573.

²⁷ 1977: Nagyvárad–Debrecen találkozók: Kádárnak sikerült elfogadtatni a konzultációk felállítását, de lényegében se a kétoldalú kapcsolatok, sem a magyar kisebbség helyzete nem javult; 1982–1983: magyarellenes kiadványok megjelenítése; 1986–1987: az *Erdély története* kötetek magyarországi megjelenésére reagáló romániai kampány.

²⁸ Vincze Gábor: Lăncrănjanról Lăncrănjanig. Fejezet a magyar–román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. *MagyarKisebbség*, 2006. 3–4. sz. 262–352.

magyarság szellemi-kulturális-lelki (mai szóval élve: értékrendbeli) fejlődése mennyiben más, mint a magyarországi „közszellem”.²⁹

9.2.1. A magyar kisebbségtörténetben az első meghatározó nemzedéket – már a harmincas években is – *elszakadt magyarságnak* nevezték.³⁰ Itt lényegében az 1918 előtti, otthon maradt regionális politikai elitekről van szó, illetve azokról, akik az első világháború előtti Magyarország keretei között szocializálódtak, és az új viszonyok között többségiből kisebbségivé válva vettek részt a közéletben. A magyar kisebbségpolitikákat a két világháború között döntően ezek az emberek alakították. Jövőképicüket mindenképpen a történeti Magyarország visszaállításának reménye határozta meg. Bízta az impériumváltás időleges voltában, és vitákkal ugyan, de lényegében elfogadták a budapesti kormányzat utasításait (és támogatását). Romániában és Jugoszláviában az első világháború előtti magyar állam liberalizmusát (a nemzetiségek helyzetét és az önkormányzatiságot) vetették össze az új állapotokkal, és a századelő szabadelvű gyakorlatát kérték számon az új többségi elittől. A másik érvrendszerük pedig mindhárom országban a kisebbségvédelmi szerződés és a (későbbi) győzteseknek az első világháború alatti nemzeti nyilatkozataiban megfogalmazottak számonkérésére irányult (Gyulafehérvári Határozatok, Pittsburghi Szerződés). Fő célkitűzésük a pozícióörzés volt, az 1918 előtti nemzetiségi mozgalmak mintáit és a népszövetségi kisebbségi panaszjogok és az anyaországi támogatások adta lehetőségeket kihasználva.

9.2.2. A második nemzedéknek a harmincas évek elején történt színrelépésében a korabeli közírás a *kisebbségi ember* megszületését látta. Ennek a generációnak a tagjai középiskolai tanulmányaikat már 1918 után, nem többségiként végezték. Ismerték az adott ország államnyelvét, közszellemét, érdekérvényesítő eljárás módjait. Ugyanígy kapcsolatban álltak a korabeli magyarországi ifjúsági mozgalmakkal.³¹ Kul-

²⁹ Az erre vonatkozó összefoglalás és dokumentumközlés: Bárdi Nándor: A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség*, 1998, 3–4. sz. 55–59. valamint uo. Nánay Béla, Szvatkó Pál, Borsody István, Kende Ferenc, Venczel József, Mikó Imre, Krammer Jenő tanulmányai 60–127.

³⁰ Nánay Béla: A kisebbségi magyar lélek. *Láthatár*, 1937. 1. sz. 3–14.

³¹ A magyarországi és külföldi mozgalmakról ad összefoglalást: Székely András

turális példaképeik is azonosak voltak a magyarországi kortársaikkal (Ady Endre, Szabó Dezső, Bartók Béla, Móricz Zsigmond, a népi írók). Részben Krammer Jenő nyomán alapvetően öt pontban összegezhető szemléleti sajátosságaik:³² a) Az általuk képviselt nemzetfogalomban már nemcsak a történelmi osztályoknak jutott hely, hanem a parasztságnak és a munkásságnak is. Az otthon és a haza fogalma szétvált, egyszerre tekintették hazájuknak régiójukat és Magyarországot. Az utódállamhoz való viszony tisztázása során Közép-Európa nemzetiségi problémái között próbálták saját problémáikat is elhelyezni. b) Az új nemzetfelfogás, amely a falu és a népi kultúra felé terelte a figyelmüket, szociálisan is érzékenyebbé tette mozgalmait. Világossá vált előttük, hogy a „nemzeti megmaradás” elképzelhetetlen a „nép felemelése” nélkül. c) Ez pedig modern gazdaság- és társadalmiszervezési programokat igényelt. Az önszerveződés, a polgárosodás világnézeti különbségektől függetlenül központi gondolat volt köreikben. Köztük találhatók a kisebbségi magyar szövetségi mozgalmak szervezői is. d) A harmincas évekre kiderült, hogy a nemzeti autonómiák megvalósítása nem lehetséges az adott keretek között. Ezért a saját (tehát magyar) társadalmi szervezet, oktatási rendszer, szövetségi mozgalom, elitképzés stb. került előtérbe a nemzeti összezárkózás folyamatában. A nemzeti autonómiát nem pusztán jogi keretek között, felülről „megadva” képzelték el, hanem – a magyar szövetség eszméjét a korabeli korporativizmussal ötvözve – a társadalmi önszerveződő intézményrendszer révén gondolták kiépíthetőnek.³³ Az önazonosság-ideológiákról is kiderült, hogy politikai értelemben nem lehet velük átlépni az etnikai törésvonalakat, és inkább csak kulturális-irodalmi hatásuk lehet.³⁴ e) Ez az a korszak, amikor

Bertalan: *A közép-európaiság eszméje a magyar tudományban, közgondolkodásban és a közművelődésben*. Budapest, Népművelési Intézet, 1984, 61.

³² Krammer Jenő: *A szlovenszkói serdülők lelkivilága*. Budapest, 1935, 77.

³³ Venczel József: *Metamorphosis Transylvaniae*. 65–73., uő: *Művelődéspolitikai terv*. 269–277., Albrecht Dezső: *Társadalmunk átalakulása*. 98–108., uő: *Magyar Szövetség 119–120*. In *Hitel, Kolozsvár 1935–1944... i. m.*

³⁴ Erre vonatkozó feldolgozások: K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiss. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918–1928*. München, Ungarisches Institut, 1993, 470., rövidebben, magyarul uő: *A kompromisszum keresése: tanulmányok a 20. századi transzsilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007, 382.; Nagy György: *A kisebbségi helytállástól a közösségi desirabilitásig és vissza. A transzilvanista ideológiáról*. In *Uő.*

a kisebbségi elit csoportokká szerveződésében a politikai ideológiáknak meghatározó szerep jutott.³⁵

Az adott nemzedéki csoportok nevesítése úgy a legkézenfekvőbb, ha ezt a különböző mozgalmak és kiadványaik révén tesszük meg. Romániában az *Erdélyi Fiatalok*, a *Hitel* köre, a MADOSZ, a Vásárhelyi Találkozó résztvevői sorolandók ide. (Jelzéseként néhány meghatározó személyiség: Jancsó Béla, Venczel József, Mikó Imre, Vita Sándor, Demeter Béla, Márton Áron, Bányai László, Jordáky Lajos.) E generáció közéleti érvényesülését a második világháború akadályozta meg. Az erdélyiek egy része a visszacsatolás után vezető pozícióba került, komoly hatást gyakoroltak az Erdélyi Párt politikájára, a MADOSZ vezetői pedig a Magyar Népi Szövetséget szervezték meg 1944 után. Az előbbieik közül Venczel Józsefnek és Mikó Imrének a hatvanas években újra meghatározó szerepe volt a romániai magyar tudományos életben, Márton Áron pedig gyulafehérvári római katolikus püspökként vezette egyházát a nyolcvanas évekig.

9.2.3. A következő nemzedéki csoport baloldali szocializációja a harmincas-negyvenes évekre tehető tagjai az ötvenes években, mint régi (illegalista) *baloldaliak* az *adott ország magyarságpolitikáján belül reprezentálták a magyarságot*. Itt nagyon óvatosan kell fogalmaznom, hogy elkerüljem az egyoldalúságot, hiszen csak az egyes életpályák elemzésével lehetne megállapítani, hogy hol, mikor volt pusztán hatalmi eszköz az illető, és mikor tartozott a munkájához a kisebbségi érdekérvényesítés. Elsősorban azokat sorolom ide, akik az adott időszakban (1944-től a hatvanas évek végéig) a magyar intézmények élén álltak, és kifelé

Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben. Kolozsvár, Kom-Press-Polis, 1999, 7-37.; Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya.* Újvidék, Forum, 1984, 208.

³⁵ Márton Áron szocializációjáról és korabeli eszméiről: Virt László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi.* Budapest, TLA-XX. Század Intézet, 2002, 7-70.; Az OMP ideológiájáról: Horváth Sz. Ferenc: A romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas években. *Magyar Kisebbség* 2003. 3. sz. 368-386. valamint lásd a dolgozat 8. fejezetét.; Szlovákiai magyar vonatkozásban Deborah S. Cornelius: *In Search of the Nation. The new generation of Hungarian youth in Czechoslovakia, 1925-1934.* Boulder, Social Science Monographs, 1998, 413., Filep Tamás Gusztáv: *A hagyomány felemelt tőre.* Budapest, Ister, 2003, 443 p. Az emlékirat-irodalomból: Balogh Edgár: *Hét próba: Egy nemzedék története, 1924-1934.* Budapest, Magvető, 1981., Uő: *Szolgálatban. Emlékirat 1935-1944.* Kriterion, 1978.

a közösséget reprezentálták. Ők már 1944, sőt a világháború előtt részt vettek az adott ország kommunista mozgalmaiban („illegalisták” voltak). Úgy vélték, hogy a kisebbségi léthelyzetből való kilépést, az etnikai törésvonalak eltüntetését megoldja a kommunista párt képviselte internacionalizmus. A kétnyelvűséggel és a magyar kulturális intézményrendszer működtetése révén a nemzeti azonosságtudat megőrzését is biztosítottak tekintették. Mivel Romániában a két világháború között a kisebbségek fölülreprezentáltak voltak a kommunista pártokban, és ott nem is igen érezhettek hátrányos megkülönböztetést, számukra már 1945–1946-ban komoly gondot és meghasonlást okoztak a magyar érdeksérelmek, majd a párt felfejlesztése során a többségi nemzet előtérbe kerülése, később a hatvanas években a „rég nemzeti káderek” perifériára szorulása. Ehhez a generációhoz tartoznak azok, akik elsőként tették szóvá a nemzetek és nemzetiségek szocialista jogegyenlősége nevében a magyar sérelmeket, egyben ők építették ki (vagy Erdélyben ők védték) az anyanyelvhasználatot biztosító már említett intézményeket. Ez a generációs csoport hajtotta végre saját (kisebbségi) társadalmi szocialista átalakítását és egyben revitalizációját is „a haladó hagyományokra”³⁶ hivatkozva.

Romániában a Magyar Népi Szövetség vezérkarát, Kurkó Gyárfást, Kacsó Sándort, illetve Balogh Edgárt, Méliusz Józsefet, Nagy Istvánt, Bányai Lászlót, Takács Lajost, Csögör Lajost sorolom ide mint – nagyon különböző, de – reprezentáns személyiségeket. (Fontos töréspont, hogy 1940–1944 között ki hol élt. A Bukaresthez leglojálisabbak: Méliusz, Bányai, Takács – Romániában.) Külön kérdés, hogy azokat, akik a román pártvezetés legszűkebb környezetéhez tartoztak Bukarestben, mennyiben említhetem itt magyar kommunista politikusként. Elsősorban Mogyorós Sándorra (Alexandru Moghioroș) és Luka Lászlóra (Vasile Luca) gondolok, akik a kezdetektől a román kommunista párt akaratának megjelenítőiként, nem pedig a magyarság reprezentánsaiként voltak jelen a közéletben.

9.2.4. A negyedik generációs csoportba azokat sorolom, akik az ötvenes-hatvanas években szocializálódtak „baloldaliként”, és a hatvanas évek második felében a rendszeren belüli kisebbségi érdekérvényesítés kulcsfigurái lettek. Mivel 1968 Romániában kulcsfontosságú

³⁶ Stefano Bottoni: *Sztálin...* i. m. 128–134.

év volt, legkézenfekvőbb némi áthallással *hatvannyolcasoknak* nevezni őket.³⁷ Ezek az értelmiségiek az ideológia terén rendkívül hosszú utat jártak be mind a szocializmushoz, mind a többségi nemzethez való viszonyukat illetően. Életpályájukat ma csak mozaikokban látjuk, eddig megjelent emlékirataik – a hozzáférhető levéltári anyagokkal összevetve – jobbára tendenciózusnak mutatkoznak. Szembesítésnek, számonkérésnek nem látom értelmét. Inkább az összetett belső mozgatórugók és a bonyolult adok-kapok szocializációs keretek logikái az érdekesek. Ezek vihetnének el a viszonyok és kapcsolatok működési mechanizmusainak megértéséhez.

Az életpályák közös pontjaiként a következőket lehet megadni: a) Többségükben olyan első generációs értelmiségiekről van szó, akik az ötvenes-hatvanas években már valamilyen felsőfokú képzésben vettek részt. Kulturális, irodalmi intézmények, folyóirat-szerkesztőségek vezetői lettek. b) A többségi nyelvet és kultúrát ismerik. A pártszervek belső viszonyaival tisztában vannak, és a befentes információikat használni is tudják. c) Az előző baloldali generációra jellemző népszolgálati ideológia hirdetése mellett jól ismerik és használják a saját közönségük számára áthallással bíró utalásos nyelvet.³⁸ (Ilyen például a Sütő Andrástól származó, „a fű meghajlik...” toposz.) A harmincas évekbeli kisebbségi humán-észmeiségre alapozódik a Gáll Ernő megfogalmazta „sajátosság méltósága” ideológia, amely a kisebbségi léthelyzetet mint pozitív emberi és kulturális értéket jeleníti meg, és a nyelvi azonosságának védelmére koncentrálnak.³⁹ d) A romániai magyarságpolitikán belüli ténykedésük elválaszthatatlan a hatvanas évek végéig az adott párteliteken belüli hatalmi harcoktól. Ekkor önálló érdekérvényesítő csoportként próbálnak megjelenni. Amikor nyilvánvalóvá válik ennek sikertelensége, különböző stratégiákat

³⁷ *Aranykorszak?... i. m.* mellett fontos interjúkötet erről a csoportról: Bányai Éva: *Sikertörténet kudarccal. Bukaresti életutak. Beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel.* Kolozsvár, Komp-Press, Korunk Baráti Társ., 2006, 331.

³⁸ Ennek részletes elemzését adja D. Lőrincz József: *A kelet-európai ambivalens diskurzusról.* *Regio*, 2002. 1. sz. 226–248. p.

³⁹ „A nyelv paradigmájában a sajátosság méltósága ragadható meg. A művelődésük értékeit ápoló etnikumnak, miközben azt őrzik és fejlesztik, ami őket más csoportoktól megkülönbözteti, azonosságukat, s azonosságukkal méltóságukat védik.” Gáll Ernő: *A sajátosság méltósága és ami mögötte van.* In *Uó: A sajátosság méltósága.* Budapest, Magvető, 1983, 94.

választanak: tiltakozás és félrevonulás, intézményvédelem és pozícióörzés, áttelepülés Magyarországra, vagy épp az adott politikai szerkezet kiszolgálása.

Romániában – a teljesség igénye nélkül – ehhez a körhöz kell sorolnom Gáll Ernőt, a *Korunk* főszerkesztőjét, Hajdu Győzöt, az *Igaz Szó* főszerkesztőjét, Domokos Gézát, a Kriterion Könyvkiadó igazgatóját, Sütő András író, Bodor Pál író, aki a Román Televízió magyar szerkesztőségét vezette a hetvenes években, Huszár Sándort, *A Hét* főszerkesztőjét, Király Károlyt, aki 1968 és 1972 között Kovászna megyei párt első titkára, 1975-ig a KB tagja volt.

9.2.5. A hetvenes-nyolcvanas évek új generációs csoportjai már a hatvanas évek vége után a Ceaușescu-rendszer kultúrpolitikájában bekövetkezett fordulat miatt sem tudtak teljesen integrálódni a szűkös magyar intézményrendszerbe. Az előző generációhoz képest – nem csak világnézetileg – sokkal színesebb társaságról van szó; kifejezetten kívül álltak a pártretorikán, és saját kifejezésrendszert (közbeszédet és nyilvánosságot) hoztak létre. Tehát egyaránt működtek a rendszer keretein belül (például szerkesztőségekben és oktatási intézményekben) és önszerveződéseikben. Ezért jobb kifejezés híján *önszervezőknek* vagy patetikusabban: *kisebbségi disszidenseknek* nevezhetjük az ide sorolt életpályákat és csoportosulásokat.

Romániában Bretter György filozófus tanítványi körével kezdődik a hetvenes évek elején egy új filozófiai nyelv keresése, amely egy idő után nem fért bele a *Korunk* és a Kriterion közlési lehetőségeibe. (*A Bretter-tanítványok*: Ágoston Vilmos író, Egyed Péter író-filozófus, Huszár Vilmos filozófus, Molnár Gusztáv filozófus, Szilágyi N. Sándor nyelvész, Tamás Gáspár Miklós filozófus.⁴⁰) A politikai tiltakozás még az előző nemzedékhez tartozóknak, Király Károlynak, Takács Lajosnak, Sütő Andrásnak a pártközponthoz és Ceaușescuhoz címzett, a Zsil-völgyi bányász-lázadás után írt tiltakozásaival, emlékirataival kezdődött 1977–1978-ban.⁴¹ Majd a nyugati közvéleményt és a magyarországi illegális sajtót célozta meg Tóth Sándor és Tordai Zádor 1978-ban és 1987-ben az *Erdélyi jelentés* kiadásával. Az aktív ellenállás az

⁴⁰ Közös kötetük: *Szövegek és körülmények*. Összeállította és a bevezetőt írta Bretter György. Bukarest, Kriterion, 1974, 121. p.

⁴¹ A dokumentumokat közli: *Történelmi kényszerpályák...* i. m. 311–313., 318–331., 347–358. valamint Vincze Gábor: *A nemzeti kisebbségtől...* i. m.

Ellenpontok szamizdat folyóirat nyolc számának megjelentetésével született meg 1982-ben.⁴² A Tóth Károly Antal, Ara-Kovács Attila és Szócs Géza szerkesztette kiadvány anyaga elsősorban a Szabad Európa Rádión keresztül vált ismertté a romániai magyarság előtt. A szerkesztők lebukása és meghurcolása után Ara-Kovács és Tóth kénytelen volt Magyarországra távozni. Itt az előbbi megalapította az illegális *Erdélyi Magyar Hírügynökséget* amely 1983–1989 között több száz jelentése révén hiteles erdélyi információkkal próbálta ellátni a nyugati hírügynökségeket.

Mint ahogyan az *Ellenpontok* genezise részben a nagyváradi Ady-kör szűkülő mozgásterére vezethető vissza, úgy az 1984–1986 között működő, Molnár Gusztáv szervezte LIMES-kör is az ellehetetlenített publikációs lehetőségek miatt alakult meg. Molnár a *Kriterion* szerkesztője volt, és potenciális szerzőket hívott össze, hogy a rendszer várható összeomlása utáni, illetve a közép-európai és az összmagyar folyamatok szempontjából fontos témákat vitassanak meg változó helyszíneken. (A viták résztvevői voltak, a teljesség igénye nélkül: Balázs Sándor, Bíró Gáspár, Cseke Péter, Cs. Gyimesi Éva, Fábíán Ernő, Horváth Levente, Lőrincz Csaba, Molnár Gusztáv, Salat Levente, Szilágyi N. Sándor, Visky András.) A kör szervezőjénél, Molnár Gusztávnál 1986-ban házkutatást tartottak, ő később Magyarországra távozott. Az e körhöz tartozó Balázs Sándor 1989-ben *Kiáltó Szó* címmel adott ki szamizdatot, amelynek összesen két száma jelent meg.⁴³

Csíkszeredában 1980-tól különböző elnevezéssel működött a *Kulturális Antropológiai Munkacsoport* helyi társadalomkutatók részvételével. Ekkor alapozták meg a kisebbségi helyzet mindennapi léptékű vizsgálatát és az 1989 után komoly vitákat elindító intézményelemzési munkájukat. A csoport a hivatalos nyilvánosságban, *A Hét* című hetilap *Tett* mellékletében és a *Kriterion* kiadónál is publikált. (A kör meghatározó tagjai: Bíró A. Zoltán, Bodó Julianna, Gagy József, Lőrincz

⁴² Összegyűjtött számainak új kiadása: *Ellenpontok*. A dokumentumokat sajtó alá rendezte Tóth Károly Antal; uő: *Az Ellenpontok rövid története* 5–20.; Szócs Géza: *Tizenkét képkocka a nyolcvanas évek elejéről*. 349–354.; Ara-Kovács Attila: *Tétova ellenállás. Román ellenzék, magyar szamizdat*. 355–364., Csíkszereda, Pro-Print, 2000, 368.

⁴³ *Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai, 1985–1989*. Összeáll., Molnár Gusztáv. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2004, 330.; Balázs Sándor: *Kiáltó szó. Volt egyszer egy szamizdat*. Kolozsvár, Kriterion, 2005, 299.

D. József, Magyarai Nándor, Magyarai Vincze Enikő, Oláh Sándor, Rostás Zoltán, Turós Endre.)⁴⁴ Szintén a nyolcvanas években működött féllegális keretek között a sepsiszentgyörgyi *tudományelméleti kör* Salat Levente vezetésével, helyi értelmiségiek szövegolvasó társaságaként.⁴⁵ Egyik kör sem foglalkozott közvetlenül politikai kérdésekkel, de olyan „okoskodó gyülekezetnek” számított, amelynek tagjai már a nyolcvanas évek második felében komolyan befolyásolta a romániai magyar értelmiségiek nem nyilvános vitáit, majd az 1989 utáni tudományos-önismereti közbeszédet.

9.3. A saját társadalom szervezéséhez való viszony

Ebben az alfejezetben annak összefoglalására teszek kísérletet, hogy az előbb körülírt generációs csoportok miként gondolkodtak saját társadalmuk megszervezéséről, kisebbségpolitika és társadalom viszonyáról.⁴⁶

9.3.1. Az 1918 előtti pártpolitikai kötődések kapcsán Erdélyben a munkapárti, illetve függetlenségi párti beállítódások aszerint is jelentkeztek, hogy kik voltak az első világháború előtt is parlamenti képviselők, törvényhatósági vezetők, és kik azok, akik csak 1918-ban a Károlyi-kormány révén kerültek ilyen pozíciókba. Ez azonban a cselekvési stratégiákban nem jelentett igazi törésvonalat. A második különbség a tevékenységi körükből adódó véleménykülönbségekben mutatkozik meg; el kell ugyanis határolnunk egymástól a kulturális, a politikai és a gazdasági kisebbségi elit alcsoportokat és érdekeiket.

Döntően az előbbi csoportosításokhoz lehet rendelni a következő stratégiai megosztottságokat: voltak, akik a magyarság megszervezését alulról, széles társadalmi rétegeket bevonva képzelték el, míg mások inkább úgy vélték, hogy a politizálás a történelmi osztályok

⁴⁴ A KAM történetéről és korabeli tevékenységükről: KAM történet (1980–1990). *Antropológiai Műhely*, (15) 2009, 89–298. [kronológia 93–95.]

⁴⁵ Veress Károly: A tudományelmélet sepsiszentgyörgyi műhelyéről. *Erdélyi Múzeum*, 1999. 1–2. füz., 132–142.

⁴⁶ Az egész tanulmányra érvényes, hogy kutatási megközelítéseket és kereteket keresek, és nem valamiféle kánont szeretnék írni. A további részletkutatásoknak épp az lehetne a céljuk, hogy a maguk belső logikája szerint feltárják a felvázolt viszonyrendszereket.

dolga, mert azok rendelkeznek megfelelő politikai kultúrával és egzisztenciális háttérrel. (Ez utóbbiak ahhoz szükségesek, hogy olyan megbízható emberek kerüljenek kisebbségpolitikai vezető pozíciókba, akiket a budapesti irányvonaltól nem lehet eltéríteni.) Ez különösen az OMP elnökválasztása körüli vitákban ragadható meg.⁴⁷ Nevezetesen a marosvásárhelyi, modernizátorként megjelenített, demokratikus gondolkodású, a középosztályt és a magyar zsidóságot és potenciálisan a szociáldemokráciát is integráló Bernády György és vele szemben Ugron István, illetve Bethlen György pozicionálásában. Ez utóbbiak az arisztokrácia, a régi megyei elitek és az egyházak támogatásával a magyar egység nevében szintén integrátori szerepben léptek fel. Csakhogy míg Bernády és hívei egy a romániai modernizációban részt kérő, azt dinamizáló plurális, önértékeiből építkező erdélyi – és magyar – társadalomképből indultak ki, addig Grandpierre Emil és Bethlen György az egységes magyar nemzeti társadalom pozícióörzésében gondolkodott, az irredentizmus és a bolsevizmus vádja ellen egyaránt hadakozva, a meglévő társadalmi viszonyok fenntartása mellett kardoskodott.

A századfordulós, majd a két világháború közti Magyarországon jelen volt a modernizációs (a nagyvárosi tömegkultúrát honosító) szigetek és a „rendies” intézményrendszer feszültsége. Az innen kiszakított romániai magyar kisebbségi társadalmon belül a húszas évek közepétől ugyanez a modernitásigény-feszültség alárendelődött a – pozíciószerezés érdekében diszkrimináló – román nemzetiségpolitikától való félelemnek. S mindez az egységörzés nevében történt. (Jól tükrözi ezt a szórakoztató és a bulvárkiadványok, pl. a *Gyilkos*, valamint az országos napilapok eltérő kisebbségi társadalomképe. A *Napkelet* című folyóirat megszűnése (1922), a *Keleti Újság* polgári radikális hangvételének átalakulása (1924) is ezt az átalakulást, alárendelődést jelzi. Majd 1935–1940 között a kolozsvári *Független Újság* próbálja újra megjeleníteni a polgári tömegkultúra igényét, újra középpontba állítva azt a kisebbségi nyilvánosságban. Tegyük hozzá, hogy a partiumi, bánásági nagyvárosokban (Temesvár, Arad, Nagyvárad) ez mindvégig meghatározó volt.

A magyarság megszervezésével kapcsolatos vitákban három témában ütköztek a jobb- és balszárny, illetve a kulturális és politikai elitek

⁴⁷ Lásd részletesen a munka 3. fejezetében.

véleményformálói. Az egyik a megszervezés prioritása volt: mi a fontosabb: *a magyar egység* vagy *a magyarság teljessége*? Ez utóbbin értve a magyar zsidóság és a munkásság megszervezését (is). Mindez azonban nemcsak a „történelmi osztályok” kisebbségi helyzetben is fennmaradt vezető szerepét veszélyeztette volna: szemben állt a korabeli romániai és magyarországi közvéleményt egyaránt átható bolsevizmusellenességgel és antiszemizmussal.

A másik kérdés a *területi integráció* problémája volt: a Partium, Kolozsvár és a Székelyföld politikai reprezentánsainak és sajtóorgánumainak befolyási harca annak érdekében, hogy a politikai és társadalmi intézményrendszerben és a nyilvánosságban minél jobban pozícionálhassák regionális érdekeiket. Ebben Kolozsvár megteremtette és megőrizte „fővárosi” szerepét.

A harmadik értelmezési vita az Országos Magyar Párt kisebbségpolitikai funkciója körül alakult ki. A pártvezetés összeegyeztethetőnek ítélte a *politikaipárt-jelleget* és a *magyar nemzetkisebbség legitim képviselőtét*. Ez utóbbi mint kvázi önkormányzati szerepkör azonnal megkérdőjeleződött, ha a parlamenti csoport tagjainak egyéni érdekei vagy épp pártpolitikai kompromisszumok kerültek előtérbe a helyi magyar közösségek érdekeivel szemben. Védekezésül az „egységretorikát” és a „nemzetárulás” stigmatizációt használták.⁴⁸

A húszas évek kisebbségi elitje a revíziós jövőképet dédelgette, de nyilvánosan a nemzeti autonómiát tűzte elérendő politikai célként. Ehhez Erdélyben különböző konkrét autonómiaterveket dolgoztak ki.⁴⁹ A másik alternatív jövőkép a regionális politikai, illetve kulturális ideológiák felépítése volt. Erdélyben a transzilvanizmus, Kárpátalján az őslakos ideológia, Felvidéken a szlovenszkóiság gondolata, míg a Vajdaságban mint helyi irodalmi idea a Szenteleky Kornél és a *Kalangya* képviselte „colour local” jelent meg.⁵⁰

⁴⁸ Erre példa György Béla dokumentum-összeállítása Bernády György marosvásárhelyi, 1927-ben a Nemzeti Liberális Párthoz kapcsolódó köre és az OMP álláspontját képviselők sajtópolémiajáról: *Vita a nemzetárulásról (1927–1928)*. *Magyar Kisebbség*, 2011. 1–2. sz. 137–239.

⁴⁹ Bárdi Nándor: *A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940)*. In *Források és stratégiák*. Csíkszereda, Pro-Print, 1999, 29–113.

⁵⁰ Romániai alapidokumentumok: *Erdélyi út. Történelmi olvasókönyv*. Vál. Pomogáts Béla. Budapest, Lucidus, 2009, 276.; *Az erdélyi szellemi élet*

A politikai transzilvanizmus azonban 1928-ra zsákutcába jutott: a többségi erdélyi román partner, a Nemzeti Parasztpárt országos hatalomhoz jutva a román nemzetállam építését, nem pedig a regionalizációt erősítette. Ezt követően a transzilvanizmus már csak kulturális-irodalmi irányzatként működhetett tovább a magyarság körében. A transzszilvanizmus belső társadalompolitika-képéről megfogalmazhatunk egy olyan sommás ítéletet, miszerint az osztálybékében élő archaikus társadalomban gondolkodtak. Csakhogy ettől a regionális azonosságképzettől nem lehet elválasztani a népszolgálat fogalmát, amelyet mintegy a közösség működtetésének kulturális kódjaként foghatunk fel. A különböző kisebbségi törvénytervezetek és autonómiatervek pedig alapvetően a kisebbség védelmében, a többségi társadalommal szemben írták le a saját társadalom szervezésének lehetőségét.⁵¹

A generációs csoporton belüli utak a harmincas években elágaztak. A politikai elitbe tartozók továbbra is a pozícióőrzést állították a középpontba, de nagyobb figyelmet fordítottak az ifjúsági mozgalmak integrálására és a politikai/sérelmi érvelés szakmai megalapozására.⁵²

önszerveződéséről: Ligeti Ernő: *Súly alatt...* i. m.; Felföldi korabeli áttekintés: Kemény Gábor: Így tűnt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története 1918–1938. Budapest, MEFHOSZ, 1940, 160.; A vajdasági mozgalmakról: Szirmai Károly: Emlékezés a Kalangyára. *Új Látóhatár*, 1966. 1. sz. 70–82.; Herceg János: *Két világ*. Újvidék, Fórum, 1972, 358.

⁵¹ Szarka László: Autonómiaelképzelések a kisebbségi magyar pártok két világháború közötti politikájában. In *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk. Valuch Tibor, Budapest, Osiris, 1995, 250–254., Bárdi Nándor: A szupremácia... i. m.

⁵² Itt elsősorban Sulyok István és a Juventus fordítóiroda tevékenységét kell kiemelni. Ebből a körből született meg az 1931-es, Sulyok István–Fritz László szerkesztette *Erdélyi magyar évkönyv*. Az OMP-n belül Jakabffy Elemér volt mind a kisebbségi adatgyűjtés, mind az ifjúsági tagozati munka erősítésének legambiciózusabb képviselője. A figyelmet jelzi, hogy Parecz György összeállította a romániai 1900–1917 közt született magyar diplomások településkénti jegyzékét: *Magyar Kisebbség*, 1936. 5., 7., 8., 9–10., 11., 21–22. sz.; Mikó Imre: Az új erdélyi magyar nemzedék feladatai a román állam keretében. *Magyar Út*, 1935. február 1. 5–8.; uő: Fiatalságunk hitvallása. Mikó Imre programbeszéde Székelyudvarhelyen, 1937. december 14-én. *Magyar Kisebbség*, 1938. 1. sz. 32–36. Az OMP és a nemzedékváltás kérdését elemzi: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás...* i. m. 137–158. A nemzedékváltásra készülő fiatalok szakmai felkészültségét jól mutatják a *Hitel* című folyóirat publikációi. *Hitel*,

A kulturális életben a húszas évektől megindult annak átszervezése, lásd az *Erdélyi Szépműves Céh*, az *Erdélyi Helikon*, az *Ellenzék* című napilap orientációját, a színpártolást és a magyar színtársulatok átalakítását. Ezzel párhuzamosan megteremtettek egy olyan közösségi ideológiai burkot, amely nemzeti alapon szervezett zárt társadalomban és a szociális ellentétek kikapcsolásában gondolkodott. A húszas évek második felének magyar középiskolásai, – a harmincas évek egyetemistái már ebben a jövőképben szocializálódtak.⁵³

9.3.2. A „kisebbségi ember”, a „kisebbségi etika”, a „kisebbségi társadalom” konstrukcióját megalkotó második generációs csoport szocializációs háttéréről már szóltam. Itt a saját társadalom szervezése, a nemzeti összezárkózás a leghangsúlyosabb; ezen keresztül gondolják el a társadalmi és a gazdasági modernizációt. Ha nem is a generáció – mert tanulmányait még 1918 előtt végezte –, de a harmincas évek szellemiségét fejezte ki Sulyok Istvánnak a zárt kisebbségi társadalomra vonatkozó – már részletesen bemutatott – definíciókísérlete.⁵⁴

Az ideológiai kérdésekben Sulyokkal szöges ellentétben álló Kacsó Sándor az évtized második felében hasonló jövőképben gondolkodott: *„Belső önállóságunk viharálló megteremtése népi szellemiségünk kialakulásától függ. Nem egyének s nem is egyik vagy másik társadalmi osztályunk állhatja meg ma sikeresen a nemzeti önvédelmi harcot, hanem az egész nép együtt. [...] Be kell tehát vinnünk népünk köztudatába, hogy az erdélyi, illetve romániai magyarság fennmaradásának nagy kérdései – eddigi történelem szemléletünkkel ellentétben – nem politikai kérdés a szónak abban a köznapi értelmében, amint azt használni szokták. Nemzeti kulturális feladat ez a leginkább és a legelső helyen, s aztán ezzel összefüggően – mert a nemzeti kul-*

Kolozsvár 1935–1944. I–II. köt., Vál. Záhony Éva, Budapest, Bethlen Gábor Könyvkiadó, 1991.

⁵³ Erről a közegekről a legrészletesebben és a legtöbbet Cseke Péter írt az *Erdélyi Fiatalok* c. folyóirattal és annak szerkesztőivel foglalkozó tanulmányaiban. Lásd *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták, 1930–1940.* Összeáll. Cseke Péter–László Ferenc. Bukarest, Kriterion, [1986-ban terjesztése betiltva, így a megjelenése:] 1990, 497.; Cseke Péter: *Metaforától az élet felé. Kisebbségi, értelmiség – kisebbség nyilvánosság.* Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1997, 241.; uő: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreceni Lászlóval.* Bukarest, Kriterion, 1995, 188.

⁵⁴ Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 1931. 4–6. sz. 170–181. Lásd a könyv 8.4.3. fejezetét.

túra szabad és eredményes kiteljesítésének ez a legnagyobb előfeltétele – társadalmi átalakulásunk kérdése is. A nemzet fogalma nagy átértékelésen esett át történelmünk folyamán, s ha valahol és valamikor idők parancsa az, hogy valóban nép-nemzetet jelentsen, úgy életparancs ez nálunk és most, kisebbségi sorsunkban.”⁵⁵

A gazdaságszervezésben a szövetkezeti mozgalom, a társadalompolitikában pedig a népnevelés, illetve az új értelmiségi középosztály megteremtése került a középpontba. Ennek lényege, hogy tehetséges fiatalokból új falusi intelligenciát kell nevelni. A népi középrétegek gyerekeiből jöhet létre majd az új kisebbségi értelmiség. Ezt pedig olyan, kisebbségi etikával bíró elitnek képelték el, amelynek a *nép szolgálata* (védelme és felemelése) a *küldetés hivatása*. Mindezt a *nemzetnevelés*en keresztül gondolták elérni.⁵⁶ Ennek színhelyei az egyházi iskolák és a kolozsvári egyházi egyetemi kollégiumok, orgánumai az *Erdélyi Fiatalok*, az *Erdélyi Iskola* és a *Hitel*. Ez a korporatív-keresztényszociális elemek meghatározta ideológia egyszerre hasonlított a magyarországi reformkonzervatív ifjúsági-értelmiségi csoportok ideológiájához és a népi mozgalom elképzeléseihez. Azonban Erdélyben a *népszolgálati* eszme erősen kötődött a személyes vallási meggyőződéshez. Az előző generációhoz tartozó protestáns teológusok által (Makkai Sándor, Tavasz Sándor, Imre Lajos, Kecskeméthy István) kialakított *prófétikus nemzetszemlélet* alapvetően meghatározta a közösségi cselekvés erkölcsi viszonyait.⁵⁷

9.3.3. A harmincas években megjelenő baloldali generációs csoport Romániában két részből állt. Egyrészt a MADOSZ-ban, illetve a *Korunk* c. folyóirat körül csoportosulókból Gaál Gábor ernyője alatt,

⁵⁵ Kacsó Sándor: Kisebbségi jövőnk útja. In *Erdélyi Magyar Évkönyv*. Szerk. Kacsó Sándor. Brassó, Brassói Lapok, 1937, 178–179.

⁵⁶ A nemzetnevelés célja a csökkentértékűség, a meghunyászkodás, a hamis önállóság és az önző öncélúság jellemhibáinak kiszorítása a közösségi közszellemből, és helyette az alázatnak, a mások megbecsülésének és a közösségi érzés kifejlesztésének elősegítése. Tavasz Sándor: Nemzeti létünk kérdései. A pártos ház. *Pásztortűz*, 1936. 1. sz. 1.; Nemzeti létünk kérdései. A felelőtlen bíráltság. *Pásztortűz*, 1936. 6. sz. 107.; Nemzeti létünk kérdései. Tavasz Sándor: Az érdektelenség bűne. *Pásztortűz*, 1936. 2–3. sz. 27.; Nemzeti létünk kérdései. A prófétai nemzetszemlélet. *Pásztortűz*, 1936. 21. sz. 435.

⁵⁷ A népszolgálat teológiai alapjairól a munkánk 8. fejezetében részletes elemzés olvasható.

majd a negyvenes évek második felétől a Balogh Edgár, Bányai László és Méliusz József által fémjelzett Magyar Népi Szövetségben, illetve az erdélyi magyar többségű települések kommunista pártszervezeteiben tevékenykedőkből állt. A másik baloldali kör, a szociáldemokraták, korabeli és későbbi befolyás hiányában és hányatott sorsuk miatt – és mert a kisebbségi közéletben nem tematizálódott a tevékenységük – jóval kevésbé élnek a történeti emlékezetben. Ehhez a körhöz tartozott Lakatos István, Jordáky Lajos, Pásztai Géza, Bruder Ferenc, Dáné Tibor. Mindkét kör társadalomképét a magyar „dolgozó rétegek” emancipálása határozta meg. Ebben a jövőképben egyszerre jelent meg a nemzeti és társadalmi felzárkózás, illetve egyenlőség célkitűzése. Míg a szociáldemokrácia 1938-ig, illetve 1940–1944 között legálisan és több-kevesebb megszorítással működhetett, addig a MADOSZ 1938 előtt is periferikus helyzetben volt a romániai magyar közéleten belül. Majd 1940 után kezdetét vette a kommunistagyanús „elemek” szisztematikus megfigyelése. 1944 ősze után a két irányzat pozíciója megváltozott. A volt MADOSZ-osok az MNSZ révén új politikai tömegszervezetet hoztak létre, a szociáldemokraták pedig két év alatt periferizálódtak. Míg az MNSZ-t vezető kommunisták meg voltak győződve arról, hogy a politikai hatalom megszerzése szükséges a nemzetiségi jogok biztosításához, és ennek minden alárendelhető, addig a szociáldemokraták eleve ragaszkodtak az önálló nemzetiségi intézményrendszer (pl. a magyar szövetkezeti mozgalom) fenntartásához. A másik nagy különbség pedig az volt, hogy az MNSZ a demokratikus centralizmus elve alapján kezdett el működni, míg a szociáldemokrata párt pedig egy ideig megőrizte belső demokratizmusát és a regionális szervek önállóságát. Számukra kulcskérdés volt a proporcionalitás és a szubszidiaritás, amely elvek működése nélkül elképzelhetetlenek tartották a nemzetiségi kérdés kezelését.

Mindezekben a magyar baloldali önszerveződéseken túllépett a romániai szovjet típusú társadalomátalakítás romániai meghonosítása. A saját társadalomról alkotott képben legmarkánsabban a szociáldemokrata Lakatos István és a kommunista Bányai László nézetei nek-szembeállításával ragadható meg a különbség. Míg az előbbi számára a nemzeti azonosság megőrzésének alapfeltétele az önálló kisebbségi intézményrendszer, addig Bányainál mindez a lenini nemzetiségpolitika jegyében leszűkült a nyelvhasználatra, illetve az anyanyelvű szoci-

alista kultúra megteremtésére osztályharcos alapon.⁵⁸ A népszolgálati eszme, amelynek nem teológiai genezise Balogh Edgárhoz és a szlovákiai Sarló mozgalomhoz kötődik, ennél a csoportnál is központi fogalom lesz. Csakhogy ez már nem párosul morális, spirituális tartalommal, hanem a feltételezett közösségi szükségletekből és a kulturális hagyományokból indul ki. Vagy rosszabb esetben retorikai formula-ként működik a magát a közösség érdekeinek képviselőjeként azonosító személy számára.

9.3.4. A következő csoport, a hatvanas-hetvenes évek *baloldali generációja* a nemzedéki szocializáción túl elsősorban abban különbözik az „illegalisták” nemzedékétől, hogy a szocialista intézményrendszeren belül sokkal inkább azonosítja magát az adott állam magyarságpolitikáján belüli közösségi érdekérvényesítő szereppel. Úgy vélik, hogy elsősorban a romániai magyar kisebbség képviselői, és csak mellérendelt szerepet játszik náluk a szocialista ideológiai rendszer mint retorika és cselekvési keret. 1956–1960 között a román állam magyarságpolitikájában jelentős fordulat következett be. A lenini nemzetiségpolitika jegyében pozicionált új romániai magyar elit saját intézményeiben (pl. Magyar Autonóm Tartomány, Bolyai Egyetem) a XX. kongresszus és a magyarországi desztalinizációs fordulat hatása alatt önálló baloldali fejlődési alternatívát próbál megfogalmazni a Gheorghiu-Dej vezetete pártideológia mellett. Világossá válik, hogy pusztán a nyelvi jogok biztosítása nem elegendő a kisebbségi azonosság megtartásához, ehhez intézményes különállás is szükséges. Csakhogy épp ezek a nem létező intézmények kerülhetnének kívül az állam magyarságpolitikájának ellenőrzésén. S itt jöhetnek létre csoportos érdekérvényesítési hálózatok, kvázi kisebbségpolitikai elképzelések. Az 1958–1965–1968 közti időszakot úgy értelmezhetjük, hogy az ideológiai homogenitás megőrzése érdekében nemzeti egyneműsítés történik az intézményrendszerben.

⁵⁸ Lakatos István: *Emlékeim. I. Szemben az árral*. Marosvásárhely, Appendix, 2005, 474., *Uő: Emlékeim II. Börtönévek Börtönévek*. Marosvásárhely, Appendix, 2006., *uő: A Romániai Szociáldemokrata Párt rövid története*. I-II. Kézirat, 200.; 206.; JEA KGY, K 186, K 187., Vincze Gábor: *A magyar szövetkezetek küzdelme önállóságuk megvédéséért*. In *Uő: Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből*. Csíkszereda, Státus, 1999, 171–184.; Bányai László: *A magyarság a Duna völgyében*. Cluj, 1938; *uő: Hosszú mezsgye. Esszék, jegyzetek 1928–1968*. Bukarest, Kriterion, 1970.

Ceașescu uralomra kerülése és hatalmának 1968-as megerősítése nemcsak személyi rotációval, közigazgatási átalakítással jár, hanem a magyarság már biztonságpolitikai kérdésként (is) kezelt integrálása érdekében új intézményi lehetőségeket biztosít a romániai magyar elit vezetői számára. Ám amint stabilizálódik az új pártvezető hatalma, 1972–1973 után újraindul a nemzetállam-építő homogenizációs politika. Ez párhuzamosan a meglévő magyar intézményrendszer működésének beszűkülésével, illetve a magyar nyelvű oktatás, nyelvhasználat visszaszorításával járt.⁵⁹

Az ideológiailag Gáll Ernő és Sütő András reprezentálta kisebbségi elitcsoport a baloldali, illetve humanista hagyományfelfedezésen, a kisebbségi „sajátosság méltósága”, a kulturális egyenrangúság-igény hangsúlyozásán túl a nyolcvanas években az intézménylépítés ellen küzdött. Az évtized második felében azonban már a magyar nyelvhasználat is veszélybe került.

A hatvanas évek közepétől a román polgári hagyományok feltárással párhuzamosan beindult az erdélyi magyar múlthoz kapcsoló folytonosság keresése is. Ezzel a romániai magyar elit a nemzeti azonosságépítéshez fordul vissza, ami alternatívát képez a hatvanas években elindult új román azonosságépítéssel szemben. A hatvanas években meginduló néprajzi, honismereti mozgalmak kulturális örökségvédelme és a népművészet – mint a nemzeti kultúrát kifejező reprezentáció – mellett a kulcstéma az erdélyi városi társadalom átalakulása.⁶⁰ Ezen belül a városok gyors növekedése és az ezzel járó nemzetiségi változások tudatosítása a sorok között olvasók számára, az ehhez a körhöz tartozók legfontosabb társadalompolitikai megfigyelése. Ugyanakkor a közösségi azonosságtudatnak a magyar intézményeken keresztül történő közvetítése, a lehetőségekhez képest állandó újra-

⁵⁹ A folyamatot összefoglaló tanulmánykötet: Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások... i. m.* valamint, uő: A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája 1944–1989. <http://vincze.adatbank.transindex.ro/> [2012.0310.]; Alapvető dokumentumokat közöl: *Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitikák. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához.* Összeáll., bev., jegyz. Vincze Gábor. Csíkszereda, Pro-Print, 2003.

⁶⁰ A *Korunkban* és különböző évkönyvekben, illetve a *Változó valóság* kötetekben megjelenő szórványos irodalom áttekintését adja: A. Gergely András: *Nemzetiség és urbanizáció Romániában.* Budapest, Héttorony, 1988, 93 p.

termelése volt társadalmpolitikai értelemben a legnagyobb hatással a romániai magyar értelmiségre.

9.3.5. A nyolcvanas években jelentkező, a nemzetiségi intézményrendszerben megtúrt értelmiségi csoportok – az előbbi generációs hálózatoktól eltérően – az országos politikai mezőn (a párt- és állami hierarchián) kívül működtek. Politikai mezőbe azok kerültek, akik valamilyen illegális szervezkedésben is részt vettek (*Ellenpontok, Limes, Kiáltó Szó*). Ez természetesen nem azt jelenti, hogy ne lett volna átjárás a magyarság hivatalos képviselői és a rendszeren kívül szervezkedők között. (Domokos Géza, a Kriterion könyvkiadó igazgatója, Aradi József, a *Korunk*, Rostás Zoltán, *A Hét* szerkesztői, Balázs Sándor, Tóth Sándor, kolozsvári egyetemi tanárok közvetítő tevékenysége jó példa erre.)

A *disszidensnek* tekintett *szövegek* két érvelési módot használnak. A hetvenes évek tiltakozó levelei a szocialista nemzetiségi politika normáit kérték számon. A nyolcvanas években ez teljesen megváltozott.⁶¹ A romániai magyar kisebbség problémái nem maradtak az országon belül, hanem egyre gyakrabban nemzetközi fórumok elé kerültek. Ezekből elmaradt a lenini nemzetiségpolitikára való utalás, ellenben megjelent a Helsinki Záróokmányra, ENSZ-dokumentumokra, tehát az ún. *nemzetközi emberi jogi normákra való hivatkozás*. Ezzel együtt a társadalmpolitikai üzenet is átalakult. A nemzetiségi diszkrimináció és a személyi kultusz bírálata kibővült az emberi jogok kérdésével, a *tulajdonviszonyok és a szocialista berendezkedés bírálatával*.⁶²

A nyolcvanas évek magyarországi külpolitikai reformfolyamataihoz kapcsolódva megfigyelhető, hogy a romániai nem hivatalos közbeszédben is egyre jobban felértékelődött Magyarország szerepe és az „*összmagyarságban*” való *gondolkodás*. Ehhez kötődött az erdélyi liberális hagyományoknak, a jogállamiság emlékének felidézése is.⁶³

⁶¹ A vonatkozó dokumentumokat közli: *Történeti kényszerpályák...* i. m. 362–366., 370–372., 404–405., 422– 443. p., valamint *A magyar kisebbségek nemzetközi érdekvédelmének dokumentumtára 1976-tól*. <http://www.hhrf.org/dokumentumtar/> [2012.03.10.]

⁶² Uo.

⁶³ Erre példa Molnár Gusztáv bevezetője Szabó Dezső: *Életeim. Születéseim, halálaim, feltámadásaim*. Bukarest, Kriterion, 1982, valamint Fábíán Ernő: *Az ember szabad lehet. Eötvös Józsefeszmévilága*. Kolozsvár-Napoca, Dácia, 1980; uő: *A tudatosság fokozatai*. Bukarest, Kriterion, 1982; uő: *A példaadás erkölcse*.

Társadalompolitikai értelemben a magyar intézmények leépítésének tematizálásán túl a városok elrománosítása (a betelepítés) a legfontosabb téma. Emellett a könyvkiadásban, a színházi és képzőművészeti életben folyamatosan zajlottak olyan viták, megjelentek olyan áthal-
lásos publikációk, amelyek értelmiségi körökben üzenet-jelentéssel bírtak. Ezek jó része azonban kimerült az identitásfelmutatásban. *Intézményesség hiányában valós társadalomszervezésről nem beszélhetünk.* A szerkesztőségek, tanszékek, egyházi intézmények értelmiségi körei személyes kapcsolathálózataikban működtek. Nagyobb hatást csak a külföldi médiák révén érthettek el saját társadalmukban is.⁶⁴ 1990 első hónapjaiban ez a Domokos Géza országos hálózatának tekinthető értelmiségi kör látott hozzá az RMDSZ megszervezéséhez helyi szinten. Innen három év leforgása alatt jutottak el egy új politikai elit tér-foglalásáig, amely már a politikai szervezeten belül szocializálódott, és annak vitáiban választódott ki.⁶⁵

A romániai magyar elit társadalompolitikai felfogását vizsgálva azt mondhatjuk, hogy kényszerhelyzetekben adott válaszsorozatokról van szó. Nagyon leegyszerűsítve, két modell váltogatja egymást: az etnikai bezárkózás és a társadalompolitikai nyitás az adott *modernizációs hullám-ban*. Ez utóbbira példa a húszas évek közepe, az 1944–1945-ös észak-erdélyi átmenet és az 1968–1972 közötti *kis intézményteremtő korszak*.

Ha az *intézményvédő*, illetve *intézményépítő* korszakokat nem is lehet pontosan elhatárolni, dominanciáikat meg lehet határozni: ez alapján intézményvédő időszaknak tekintem az 1918–1922, az 1931–1935, az 1957–1964, az 1974–1989 közötti időszakot, míg a kisebbségi elit szervező-intézményépítő időszakainak tartom az 1926–1928, az 1936–1940, az 1944–1948, az 1955–1957, az 1968–1972 közötti éveket.

Az eliten belüli rétegződést nézve azt látjuk, hogy az egyes alrendsze-
rekből kiindulva (politika, önkormányzat, egyház, nyilvánosság, kul-
turális élet, civil társadalom, gazdaság, oktatás) csak 1922–1948 között

Bukarest, Kriterion, 1985.

⁶⁴ Az Erdélyi Magyar Hírügynökség jelentéseiről, illetve különböző sérelmi akciókról a Szabad Európa Rádió magyar adásaiból értesülhettek Erdélyben.

⁶⁵ Itt az RMDSZ brassói kongresszusán, 1993-ban bekövetkezett átalakulása jelent töréspontot. A „hagyományos” generációs csoportként induló Reform Tömörülés szétszakadása, ellenzéki gyűjtőcsoporttá válása, majd kiürülése után az RMDSZ 1996-tól kezdődő kormánykoalíciós részvétele során az elit belső szerveződése gazdasági és regionális érdekviszonyok szerint alakult.

és 1989 után beszélhetünk a kisebbségi társadalmon belüli, alrendszerenkénti elitekről. Az 1948 utáni időszakban a kulturális és politikai elitszerepek kibogozhatatlanul összekapcsolódnak. Éppúgy, mint az, hogy ki kit is képvisel, hiszen eleve a magyarságpolitikai (hatalmi) intézményrendszeren belül választódtak ki a *magyar reprezentánsok*.

9.4. A többségi intézményrendszerhez való viszony

Ebből a most vizsgálendő szempontból a romániai magyar kisebbség történetét 1989-ig két részre oszthatjuk. Egy olyan korszakra, amikor a magyar kisebbség önállóan – ha korlátok között is, de – megfogalmazhatta önálló kisebbségpolitikai érdekeit, és egy olyan, kb. 1946-tól kezdődő periódusra, amikor a reprezentánsok, Románia magyarságpolitikáján belül jeleníthették meg az általuk valósnak tekintett közösségi érdekeket.

Egy másik, de nem időbeli, hanem fogalmi különbségtétel a romániai politikai közösség és a román politikai nemzet elhatárolása lehet. A román-magyar viszonyt a nacionalizmus tanulmányok felől nézve úgy is megközelíthetjük, hogy a romániai magyarság politikai értelemben részese a politikai közösségnek (a politikai rendszernek), de nem része a politikai nemzetnek (a román nemzetépítésnek). Egyrészt azért, mert fejlett (magyar) nemzettudattal és intézményrendszerrel szakították el Magyarországtól. Másrészt a román nemzet(állam)építés kulcskérdése volt az 1918 utáni új tartományokban a nemzeti kisebbségek vezető társadalmi, gazdasági, kulturális pozícióinak nacionalizálása, amely szemben állt a magyar kisebbség érdekeivel. Mindebben a *történetileg változó* viszonyrendszerben a lojalitás az integráció kulcskérdése. Hasonló felvezető tisztázást kíván az is, hogy kétoldalú kölcsönösségi viszonyról van szó. Tehát a kisebbség viszonyát nem lehet elválasztani a többség rá vonatkozó politikájától, a kisebbségpolitikát a magyarságpolitikától, és viszont.

9.4.1. A romániai magyar politikai életet elindító dokumentum, Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád közös munkája, az általában *Kiáltó szó* címmel emlegetett röpirat már 1921-ben megfogalmazta a romániai magyar kisebbségpolitikai gondolkodás alaptételét: a *magyar nemzeti autonómia működése* (saját intézmények működtetése saját maguk választotta vezetőkkel) a *Romániához való lojalitás elengedhetetlen feltétele*.

A román politikai gondolkodásban azonban – épp az erdélyi román nemzeti mozgalom tapasztalataiból kiindulva, ahol az autonómia-követelés későbből nézve tényleg az elszakadást készítette elő – az autonóm közösség e jövőképét az irredentizmus leplezésére szolgáló átmeneti követelésnek tekintették. S ezzel szemben diszkriminatívabb vagy integratívabb magyarságpolitikai alternatívákat alkalmaztak.⁶⁶ A korabeli nemzetépítési célrendszer ezért az autonómiatörekvéseket a romániai politikai rendszeren kívüli kérdéssé tette, így nem válhatott belőle problémakezelő alternatíva.

A húszas évek magyar kisebbségpolitikusai több irányban keresték tehát a megoldást. A már említett politikai transzilvanizmus, amely Erdély Románián belüli regionális különállásával vélte kezelhetőnek a magyarság közösségi életének szervezését, a harmincas évek elejére kilátástalanná vált. Az OMP-nek az egyéni jogok védelmére, a kisebbségi diszkrimináció elleni fellépésre is csak a parlamentbe való bejutás után volt lehetősége. A magyarok választólistákra kerüléséhez, majd képviselőik parlamentbe juttatásához pedig eleve szükség volt az egyes országos román pártokkal kötött választási paktumokra is (Averescu vezette Néppárt, 1923, 1926, ill. Liberális Párt, 1925). Ebben a paktumpolitikában is megjelentek az eltérő kisebbségpolitikai orientációk. A politikai transzilvanizmus képviselői (Kós Károly, Sándor József) a Nemzeti Parasztpárti orientációt javasolták. Ezzel szemben Bernády György – a hagyományos német mintát követve – a mindenkori hatalmon levő párttal akarta az együttműködést. Harmadik alternatívaként Gyárfás Elemér az országosan harmadik erőnek számító és erdélyi bázissal nemigen bíró Néppárt támogatását szorgalmazta. Ebben az utóbbi választási szövetségben volt az OMP-nek (etnikai szövazóinak) a legnagyobb súlya, és ez a román párt volt képes legkevésbé befolyásolni a magyarság belső politikai viszonyait.⁶⁷

9.4.2. A harmincas évekre azonban kiderült, hogy mindezeket a megfontolásokat a román pártpolitikai harcok felülírták. Bármilyen, román pártok által a nyilvánosság előtt a magyarságnak tett engedmény – akár csak a jogegyenlőség méltánylása – a nemzetárulás vádját idézhette föl a konkurens pártok részéről. Ebben a helyzetben maga

⁶⁶ Bárdi Nándor–Wéber Péter: Kisebbségben és többségben. Iuliu Maniu kisebbségpolitikai nézőpontjai. *Limes*, 1998. 4. sz. 136–132.

⁶⁷ Lásd a munka 8. fejezetét.

a magyar kisebbségpolitikai közélet is összezárkózott, hiszen a belső társadalompolitikát is ez határozta meg (lásd a 9.3.2. alfejezetet). Az OMP vezetése arra törekedett, hogy a magyar kérdést kiemeljék a pártpolitikai harcokból, s ennek érdekében világos politikai és jogi állásfoglalást szeretett volna kiharcolni.⁶⁸ Ez azonban a nemzetközi erőviszonyok megváltozása következtében a trianoni békeszerződés revíziójától tartó román politikai életben elérhetetlen volt. A diszkrimináció nyilvánvalóvá tétele ugyanis a revíziós érvrendszert erősítette volna, a magyarság-, illetve nemzetiségpolitikai engedmények pedig szintén a román állam pozícióit gyengítették. Ebben a helyzetben az 1938-as ellentmondásos Kisebbségi Statútum is a probléma megkerülését jelentette.⁶⁹

A magyar kulturális, egyházi és társadalmi szervezetek vezetői a jogi és politikai képviselőket az OMP parlamenti csoportjára bízva elsősorban saját szervezeteik belső megerősítésére koncentráltak.⁷⁰ Teljesen új helyzetet teremtett ebben 1938-tól a királyi diktatúra bevezetése és azon belül a Magyar Népközösség megszervezése. Paradox módon épp a többpártrendszer felszámolása szüntette meg a román pártok közötti nemzetpolitikai konkurenciaharcot.⁷¹ A kisebbség-többség viszonyrendszerben két új elem is megjelent. Egyrészt az, hogy a magyarság „vezetőjét”, Bánffy Miklóst a bukaresti magyarságpolitikai tárgyalások során választották ki (Budapest jóváhagyásával).⁷² Igaz, hogy

⁶⁸ Bárdi Nándor: Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–35-ben. *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz. 128–185.

⁶⁹ Mikó Imre: A román kisebbségi statútum. *Hitel*, 1938. 3. sz. 177–192.

⁷⁰ Márton Áron, Vásárhelyi János, Varga Béla püspökök és Szász Pál, az EMGE vezetőjének tevékenységére gondolok. Lásd az intézményi összefoglalókat: *Erdélyi Magyar Évkönyv*, 1938. Szerk. Kacsó Sándor. Brassó, Brassói Lapok, 1937, valamint Demeter Béla–Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt*. Kolozsvár, EMGE, 1940.

⁷¹ Maár István: A romániai magyarság a Királyi Diktatúra időszakában. Kézirat, JEA KGY K 778. 87. Szabó István: Erdélyi magyar népközösség története. Az erdélyi magyarság politikai szerveződése, a Magyar Népközösség megalakítása és működése. In *Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve*. Pécs, Kultúra, 1941, 41–53.

⁷² Az 1940–1941-ben a Nemzeti Újjászületés Frontján belüli tevékenységről Bethlen György és Bánffy Miklós vitája a magyar parlamentben és a sajtóban: részletesen lásd a dolgot az 8.2.4. fejezetében.

Bánffynak komoly bázisa volt a romániai magyar közéletben, de új társadalmi pozíciója a magyar társadalmon kívülről eredt. A másik új jelenség maga a Nemzeti Újjászületés Frontján, az egyetlen, országos politikai szervezeten belül létrehozott tagozat, a Magyar Népközösség volt. A második bécsi döntés utáni új helyzetben, a számonkérő viták során teljes élességében felmerült a több évtizedes probléma: *vagy az adott magyarságpolitikán belül szervezik meg a magyarságot, vagy szervezetlen, védtelen marad.*⁷³ A képviselőlegitimálásához hasonlóan merült fel a kompromisszumkötések hatása és értékelése is, legyen az az egyenruha-viselés⁷⁴ kérdése vagy épp a demokratikus értékrend felszámolásában való részvétel a korporativizmus nevében.

Régebbi, de fontos elem volt „a még rosszabb viszonyok” miatti kompromisszumos helykeresés, a „kevésbé rossz”-nak gondolt alternatívával. Míg a húszas években a magyarok a Liberális Párttal szemben a Néppárt és a Nemzeti Parasztpárt felé orientálódtak, de ezt a pártok közötti nemzetesítő retorikai harc megfékezte, addig a királyi diktatúra időszakában a Vasgárda jelentette ezt a külső félelmi pontot.

9.4.3. A második világháború után a MADOSZ-generáció a Magyar Népi Szövetségben egyszerre próbál megfogalmazni egy önálló magyar baloldali alternatívát és közben részt venni Románia „demokratikus” átalakításában is.⁷⁵ Ilyen kisebbségpolitikai alternatívát az észak-erdélyi szociáldemokrata mozgalom, illetve az 1944–1945-ös átmenetben a régióban meghatározó szerepet játszó kolozsvári kommunisták is megpróbálták képviselni. De az újra kiépülő román állami és pártszervezetek centralizáltsága nem tette lehetővé az intézményi különállást. Így az egyedüli politikai képviselő az MNSZ maradt, amely azonban a kommunista hatalmi pozíciók megszilárdulása után,

⁷³ Uo., valamint a Képviselőház 1941. december 3–4-i vitája Pál Gábor, Tusa Gábor és Bethlen György között.

⁷⁴ 1939–1940-ben a Nemzeti Újjászületés Frontjához tartozó Magyar Népközösség vezetői nyilvános rendezvényeken a Front kék egyenruháját viselték.

⁷⁵ Ez a baloldali intézményteremtő alternatíva a népszolgálatosság és a meghatározó intézményépítők révén át volt szöve keresztényszociális elemekkel is. Pl. a Bolyai Egyetem megvalósítása és működtetése 1944 után alapvetően Nagy Géza és Venczel József munkájának köszönhető, akik közismert protestáns, illetve katolikus értelmiségiek voltak.

illetve a béketárgyalások lezárultával elvesztette jelentőségét és addig még létező érdekérvényesítő képességét is.⁷⁶

Az 1944 után pozícióba kerülő magyar baloldal befolyásának háttere a román politikát zsaroló szovjet taktika mellett az volt, hogy a „magyar egység” az etnikai összezárkózás haszonélvezője lehetett. Ugyanis a román polgári pártok a magyarságot tették felelőssé a második bécsi döntésért és – németek mellett – a második világháborúért. Tehát velük nem volt lehetséges az együttműködés a magyarságon belüli megmaradt „polgári erők” számára. Így a szociális és nemzeti emancipációért való küzdelemben szocializálódott magyar baloldali politika segített uralomra egy olyan politikai berendezkedést, amely 1948 után szovjet típusú társadalom-átalakításba kezdett. (A nem kommunista magyar politikusok lehetséges román szövetséges nélkül maradtak.)

Az új szocialista társadalom építésében való részvétel az ötvenes-hatvanas években a kollektivizálás megvalósításával, majd a hatvanas években az iparosítással és a városok átalakításával járt. Mindez a szocialista modernizáció homogenizációs politikájaként értelmezhető. Ebben előbb az MNSZ, majd a Magyar Autonóm Tartomány, illetve az új szocialista elit kitermelésében kulcsfontosságú Bolyai Egyetem jelentette a lenini nemzetiségi politika megvalósulását.⁷⁷ E politika lényege, hogy az adott kulturális közösség nemzetiségi jogait akkor lehet elismerni és valóra váltani, ha annak vezetése is kommunista kézben van. Az adott nemzeti, nemzetiségi csoporthoz tartozó kommunistákat pedig a demokratikus centralizmus elve alapján a pártfegyelem kötelezi a központ utasításainak végrehajtására. Leegyszerűsítve: ez a nemzetiségpolitika a nyelvi jogok és a nemzetiségi

⁷⁶ *Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947)*. Bev. tan., összeáll. Fülöp Mihály, jegyzetek, sajtó alá rendezte Vincze Gábor. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998; Vincze Gábor: A Groza-kormányt támogató Magyar Népi Szövetség. *Magyar Kisebbség*, 1998. 2. sz. 142–147., valamint Nagy Mihály Zoltán tanulmánya: *Érdekképviselet vagy pártpolitika?... i. m.*

⁷⁷ Tóth Sándor: A szókimondás optimuma mint történelmi kategória. Egy kisebbségi dokumentum 1954–1955-ből. *A Hét*, 1998. 45. sz. 9–10. A Bolyai Egyetem történetéről lásd *Erdély magyar egyeteme I–II. Dokumentumok I. 1944–1945, II. 1944–1949*. Vál., sajtó alá rendezte Lázok János–Vincze Gábor, bev. Vincze Gábor. Marosvásárhely, Custos–Mentor, 1995, 1998.

diszkriminációmentesség biztosításán alapult. Az ötvenes években a bukaresti pártvezetés számára több okból is megfelelt ez a helyzet. Egyrészt a párton belüli, változóban lévő, de különösen az illegális-ták körében még mindig jelentős magyar, zsidó számarány és befolyás miatt. Másrészt az ország magyarok lakta területein a kollektivizálás – minthogy magyar nyelven hajtották végre – nem okozott nemzeti konfliktust, megmaradt a helyi keretek között. Harmadrészt a sztálini nemzetiségpolitika folyamányaként javasolták Moszkvában a Magyar Autonóm Tartomány létrehozását.⁷⁸

Ez a helyzet azonban 1956–1960 között megváltozott. Legnagyobb hatása – és ez az első elem – a szovjet csapatok és tanácsadók kivonásának volt, ami után a román pártvezetés az addigiaknál önállóbb államépítési döntéseket hozhatott. (A szovjet csapatkivonás gesztus volt a javuló szovjet-jugoszláv kapcsolatokban, illetve 1956-ban a magyar forradalom megítélésében, szövetségesi pozícióját tekintve megerősödött román pártvezetés jutalma Moszkvától.)

A második tényező is a Szovjetunióhoz kapcsolható. Pontosabban ahhoz, hogy a XX. kongresszus után Románia nem indult el a desztalinizáció útján, hanem folytatódott az ötvenes évek fejlesztés- és homogenizációs politikája az önállóság („önmagunk által” – jelszó) jegyében. Ennek hátterében az államépítés szükségletei (a lemaradás csökkentése) és a Gh. Gheorghiu-Dej vezette sztálinista pártvezetés egyeduralmának folyamatossága álltak.

A harmadik elem pedig az önállóság hozta új legitimitációból és a homogenizációs politika folytatásából adódott: nevezetesen, hogy már nemcsak szocialista, hanem ezzel párhuzamosan nemzeti homogenizációról is beszélhetünk.

Ennek hátterében a romániai magyar baloldal 1956–1957-es fellépése, illetve az erre adott bukaresti válasz, Románia magyarságpolitikájának 1956–1960 közötti átalakulása állt. A MAT és a Bolyai Egyetem kapcsán kiderült, hogy a nemzeti azonosságtudat fenntartásához nem elegendő pusztán a nyelvhasználat. Az utóbbit biztosító intézményrendszer működése során önálló fejlesztési alternatívákat termelt ki. A saját kulturális hagyományok ápolása elválaszthatatlan az anyaországban végbemenő változásoktól. A magyar kisebbségi elit útkeresése a XX. kongresszus utáni magyarországi desztalinizációhoz kapcsolódott,

⁷⁸ Stefano Bottoni: *Sztálin a székeljéknél...* i. m. 41–48.

amely a román kommunista mozgalomban éppen csak felvetődött. Az 1956-os magyarországi események romániai magyar fogadtatása pedig nyilvánvalóvá tette a román pártvezetés számára, hogy a magyar nyelvű önálló intézményrendszer akár biztonságpolitikai tényező is lehet.⁷⁹ Ennek az intézményi szegregációnak a megszüntetése (intézmény-összevonás) természetesen nemzeti homogenizációt is jelentett, és szakítást a lenini-sztálini nemzetiségpolitikával. Ebben a helyzetben újraidentifikálódott a magyar baloldali elit, hiszen le kellett számolnia azzal az illúziójával, hogy a nemzetiségi emancipációt a szocializmus automatikusan megoldja. Itt azonban nemcsak illúzió- és ideológiavesztésről van szó, hanem lojalitásvesztésről is. A romániai magyar kisebbség történetében ugyanis az 1944–1948 közötti időszak az, amikor az új magyar baloldali elit leginkább úgy érezhette, hogy saját országát építi. Az illegalisták és a következő, hatvanas-hetvenes éveket meghatározó csoport egyetemi-pályakezdő szocializációja esett erre az időszakra, és mind a korabeli forrásokból, mind a visszaemlékezésekből az rajzolódik ki, hogy a krízispontokon (1946, 1948, 1956, 1959) egyre többen, és éppen a szocializmusnak mélyen elkötelezettek vesztek el a romániai szocialista rendszer iránti lojalitásukat.⁸⁰ Így alakul ki a kettős szereprendszer (a magyarság érdekeinek képviselője – egyben – a romániai magyarságpolitika képviselője), amely a következő krízispontokon túl (1972–1973, 1984, 1986)⁸¹ már egyre kevésbé volt vállalható. (Az 1984-es pártkongresszus eljutott a „magyar nemzetiségű románok” kategóriájának hivatalossá tételéig, azaz tagadta a romániai magyarság külön nemzeti entitását.)⁸²

⁷⁹ A MAT, a magyar kisebbségi elit és Románia magyarságpolitikájának változásáról az ötvenes évek második felében lásd *Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2005., valamint Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél...* i. m.

⁸⁰ Pl. Egon Balázs: *A szabadság vonzásában. Veszélyes utazás a fasizmuson és a kommunizmuson át*. Budapest, Vincze, 2002, 443.

⁸¹ 1973–1974: anyanyelvi oktatás korlátozása, szállásrendelet. 1984: az RKP kongresszusának nemzetiségi terminológiaváltása, 1986: a magyarországi Erdély története kiadvány elleni kampány.

⁸² Az RKP XIII. kongresszusán (1984. november 19–23.) használják először a „magyar nemzetiségű román” kifejezést, Ceaușescu ismételt főtítkárrá választása alkalmából gratuláló táviratokban és Fazekas Lajos felszólalásában. A megyei konferenciákon még az „együttélő nemzetiség” kifejezést használták. A bukaresti rádió magyar adása is utasítást kapott

9.4.4. A hatvanas évek magyar kulturális elitje már jóval kevesebb illúziót táplált a szocializmus romániai építésével kapcsolatban. Az 1968–1972 közötti magyar intézményépítést engedélyező rövid időszakot intenzíven kihasználták. Ezen belül a román szellemi élethez hasonlóan a magyar kulturális elit is hozzálátott a két világháború közti hagyományok folyamatosságának megteremtéséhez. De ez egyben a román–magyar kulturális örökség a korabelinél nagyobb különbségeit hozta elő. A kulcsszerepet játszó Kriterion Könyvkiadó holdudvarában meghatározó szellemi befolyással bírtak a harmincas évek fontos fiatal személyiségei: Mikó Imre, Venczel József, Szabó T. Attila. Ugyanez a szétfejlődés játszódott le a néphagyományok újraértelmezése terén is. A román népi kultúra műdalosításával (pl. *Megéneklünk Románia mozgalom*) párhuzamosan a magyar népi hagyományok újrafelfedezésére is sor került. Egymásra épültek a folklorizmus és a nemzetiségi közművelődési mozgalmak. Ez egyben erősítette a magyar nemzeti identitást (a különállást).⁸³

A romániai „kis kulturális forradalom” beköszönte után a magyar káder- és kulturális elit intézményvédelemre rendezkedett be. Az első tiltakozások és problémafelvetések a marxista-leninista nemzetiségpolitikai normákra, majd a Ceaușescu-beszédek citátumaira hivatkoztak. A hetvenes évek második felétől a nemzetközi sajtón és a SZER-adásokon keresztül a hazai nyilvánossághoz fordultak a tiltakozásokkal. A romániai saját közösség felé pedig a könyvkiadásban és a színházi életben a többségi román kultúra – a korabeli homegenizációs és anti-demokratikus vonulattal szemben álló – progresszív hagyományainak megjelenítésére törekedtek. A Kriterion Téka sorozatában egymás után jelentek meg Dimitrie Gusti, Mihail Kogalniceanu, Titu Maiorescu, Radulescu-Motru, Ion Slavici, Vasile Goldiș munkái.⁸⁴

a kifejezés használatára. Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája* 1984. XI.13. : <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=honap&ev=1984&honap=11&kat=>

⁸³ Elemzések a folklór megváltozott viszonyok közti használatáról, népszerűsítéséről és funkciójáról, a korabeli beszűkült nemzeti azonosság-reprezentáció: folklórintudat-bírálatként: *Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből*. Szerk. Biró A. Zoltán–Gagy József–Péntek János. Bukarest, Kriterion, 1987, 244.

⁸⁴ A Téka sorozat szerkesztői: Benkó Samu, Horváth Andor, Szabó T. Attila.

A hatvanas években komoly funkciókhoz jutott magyar kulturális elitnek a romániai magyarságpolitikai befolyása 1982–1984 között a Romániában megjelent magyarellenes munkákkal szembeni kritikája, majd az 1986-os *Erdély története* magyarországi megjelentetése utáni kampánytól való elhatárolódással súlytalanná vált.⁸⁵

9.4.5. A nyolcvanas évek általam *disszidensnek* nevezett csoportosulásai eleve a szocializmus és a román nemzetépítés rendszerkritikájára törekedtek. Az előbbi, illetve a romániai konkrét hatalmi helyzet kritikáját adta Molnár Gusztáv az *Ó Anglia, Anglia* c. munkájában, ahol a kollíziós helyzet, a despotikus hatalom és az autonóm társadalom konfliktusának értelmezési modelljét dolgozta ki.⁸⁶ A román nemzetiségpolitika és nemzetépítés kritikája pedig Tóth Sándornál jelenik meg, majd általánosság magyarázattá vált a kizárólagosságra épülő román nacionalizmus tétele, a megkésett nemzetállam-építésből adódó társadalmi és ideológiai anomáliák bemutatása.⁸⁷ Az *Ellenpontok*, a *Limes*, a *Kiáltó Szó* körül szervezkedő romániai magyar kisebbségi értelmiségi csoportok társadalmireform-képe a magyarországi jóval nagyobb hatókörű ellenzéki programoknál lényegesen szűkebb volt. Az országos politikai és gazdasági, társadalmi reformelgondolások helyett külpolitikai összefüggések és nemzetiségpolitikai kívánalmak álltak a középpontjában. A romániai nem kizárólag etnikai viszonyokra való reflektálást azonban lehatárolta, hogy a többségi oldalon még a szerény magyar kisebbségi csoportokhoz hasonló disszidens programok sem léteztek.

9.5. A Magyarországhoz való viszony változása

9.5.1. A húszas években az elszakadt magyarság önképében központi helyen a történeti Magyarország, Szent István birodalma állt. Az új és a régi Magyarországhoz való viszonyt több vonatkozásban is meg kellett fogalmazni. Legmarkánsabban az önálló erdélyi regionális és intézményi különállás újrakonstruálására került sor. Ezen belül a Trianonhoz vezető út egyik okát épp abban látták, hogy 1876-ban felszámolták

⁸⁵ Vonatkozó dokumentumok: *Történelmi kényszerpályák...* i. m. 411–418.

⁸⁶ Molnár Gusztáv: *Ó Anglia, Anglia... Esszé az angol forradalomról*. Bukarest, Kriterion, 1984.

⁸⁷ Lázár György [Tóth Sándor]: *Erdélyi jelentés II*. Párizs, Párizsi Magyar Füzetek, 1987.

az intézményes székely és szász különállást, és Magyarországon belül elhanyagolták az erdélyi-székelyföldi regionális fejlesztést, az erdélyi nemzetiségi kérdést.⁸⁸ A húszas évek magyarországi politikájával szemben két vonatkozásban volt kritikus a romániai magyar elit vagy annak közvélemény formálói. Egyrészt a revíziós propaganda és a kalandorakciók beszüntetését kérték már az évtized elején.⁸⁹ Másrészt a zsidókérdésben értetlenül álltak a magyarországi fejlemények előtt.⁹⁰ Majd a harmincas évekre Erdélyben is kialakul a magyar zsidók leválásával kapcsolatos nézetrendszer.⁹¹

Mindettől függetlenül a húszas évek romániai magyar politikai elitjének a legfontosabb vonatkoztatási pontja Bethlen István és a budapesti kormányzat volt. Terminológiájukban a magyar miniszterelnök mint az „illetékes tényező” szerepelt. A budapesti terminológiában pedig a romániai magyarságra vonatkozó politizálás (a mai értelemben vett magyarságpolitika) mint „Keleti Akció” jelent meg. A romániai magyar politikai vezetők kiválasztásában is döntő szerepet játszott az 1918 előtti közigazgatási-politikai pozíció (br. Jósika Samu, az OMP első elnöke előbb a magyar felsőház utolsó elnöke volt; Ugron István, az OMP második elnöke, az Osztrák–Magyar Monarchia volt szentpétervári követe a legmagasabb rangú Romániában maradt magyar diplomata; Grandpierre Emil pedig, az OMP operatív irányítója 1925-ig, a volt kolozsvári magyar bírói kar legmagasabb rangú ottmaradt tagja volt). Azonban épp ezekben a pozícióharcokban született meg a romániai magyar kisebbségpolitika, amikor a két kormányfő (Bethlen István és I. C. Bratianu) bizalmát egyaránt élvező Bernády György helyett az egyházfők nyomására Ugron István maradhatott ideiglenes pártelnök, majd Bethlen György⁹² töltötte be ezt a tisztséget. (Az egyházfők és

⁸⁸ Pl. Gyárfás Elemér: *Erdélyi problémák 1903–1923*. Kolozsvár, Erdélyi Irodalmi Társaság, 1923. A szász Universitást is átalakítják, de az továbbra is külön intézmény marad.

⁸⁹ Bárdi Nándor: A Keleti Akció. *Regio*, 1995. 3. sz. 96–97.

⁹⁰ Ligeti Ernő: *Erdély vallatása*. Cluj-Kolozsvár, 1922; Weiss Sándor: Igazi kereszténység, zsidóság és erdélyi magyar politika. *Napkelet*, 1922. 1. sz. 6–9. p.; Dózsa Endre: Magyarság és zsidóság. *Napkelet*, 1922. 2. sz. 95–96.

⁹¹ Horváth Sz. Ferenc: Az Erdélyi Lapok ideológiája 1932–1940. *Regio*, 2004. 3. sz. 103–141.

⁹² Bethlen esetében nem az a lényeges, hogy Bethlen István magyar miniszterelnök unokatestvére, hanem, hogy a pártelnökséggel egyszerre a legnagyobb erdélyi gazdasági egyesület (Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület) vezetője volt 1936-ig.

az arisztokrácia Bernády esetleges dezintegrációs szerepétől való félelméről már szoltam a könyv 3. fejezetében. Elutasításának oka az erdélyi magyar elitet megosztó politikai személyisége volt.)

A két világháború között a nyilvánosság előtt az OMP vezetői a Budapesttől és Bukaresttől való kölcsönös távolságtartást képviselték. Valójában azonban még az 1937-es Goga-kormányval kötött, balul sikerült paktumban és a Magyar Népközösség létrehozásában sem döntöttek a budapesti kormánnyal folytatott előzetes konzultációk nélkül.⁹³

9.5.2. A harmincas évek romániai közéletében megjelenő fiatalabb generációnak már nem volt személyes tapasztalata a magyarországi közigazgatásról és a politikai életről, kapcsolataik is inkább a kulturális és ifjúsági mozgalmakra korlátozódtak. A *Hitel* köre a budapesti reformkonzervatív mozgalmakhoz és a Szekfű Gyula szerkesztette *Magyar Szemle* köreihez kapcsolódott. De ezzel együtt nagyon markánsan megfogalmazták a kisebbségi élet különállását általában a többségi élethelyzetektől, és ezzel egyúttal a magyarországi közszellemmel szemben is. Ennek egyik alapja értelmezésükben az erdélyi sajátos fejlődésből kialakult speciális történelmi karakter, a másik pedig a kisebbségi helyzet teremtette új értékek: a belső revízió igénye, a türelmes-ség, a puritanizmus, a népvezetés helyett a népszolgálat, a társadalmi egyenlőség igénye stb. Legmarkánsabban a neobarokk Magyarország rang- és címkorsága került a harmincas évek erdélyi közbeszédében az anyaországgal szembeni kritikák középpontjába.

1940-től ez a helyzet megváltozott, hiszen az észak-erdélyi magyarság újra többségi helyzetbe került. De a regionális különállást épp az erdélyi magyar szupremácia megteremtése érdekében nem adták fel. Az Erdélyi Párt létrehozása épp azt szolgálta, hogy a magyarországi pártok ne darabolhassák fel az észak-erdélyi magyar politikai közösséget.⁹⁴ Ráadásul a kormányzat ezáltal mindenkori parlamenti szavazatokat is remélhetett, mivel a megkerülhetetlen erdélyi fejlesztések költségeit csak Budapestről kaphatták meg. A régi/új erdélyi politikai elitnek pedig a fejlesztési források megszerzése és regionális újraelosztása volt a legfontosabb célja ezekben az években. Ennek a regionális különállásnak igazoló retorikájaként hirdették az „erdélyi lélek” és az „erdélyi

⁹³ Mikó Imre: *Huszonkét év...* i. m. 198–201.

⁹⁴ Az Erdélyi Párt és a regionális politika. *Magyar Kisebbség* 2003. 2–3. sz. 134–162. Dokumentumközlés, Bárdi Nándor előszavával.

szellem” ideológiáját. Az előbbi a Szent István-i magyar nemzethez való hűséget jelentette, amelyet a sors viharai megedzettek, az utóbbi pedig a kisebbségi élet és a sajátos erdélyi múlt adottságainak felhasználását. S ezeket a regionális gazdasági és társadalompolitikai reformelképze-
léseket mint a háború utánra tervezett, jobboldali „magyar reform” próbáját, illetve Erdélyt mint erre alkalmas kísérleti terepet, az erdélyi „ideológusokat” pedig mint élcsapatot mutatták be.⁹⁵

9.5.3. 1944 után az új baloldali elitnek alapvetően Erdély hovatar-
tozásának kérdésével kellett szembenéznie. A korabeli erdélyi közvé-
lemény és a nem az MNSZ által létrehozott szervezetek a többségből
újra kisebbségivé válás elkerülésében, a második világháborút lezáró
béketárgyalások kedvező döntésében bizakodtak. Az MNSZ történe-
tében és a romániai magyarság körében való megítélésében forduló-
pontot jelentett az 1945. novemberi marosvásárhelyi nagygyűlésen
hozott határozat, melyben a „magyar kérdést” nem határkérdésként
fogalmazták meg.⁹⁶ Ez azt jelentette, hogy a Groza-kormány nemzeti-
ségpolitikájától várták a kisebbségi problémák rendezését. Pontosab-
ban a magyar politikai vezetők ezzel a politikai kompromisszummal –
amelyet a román kormány mint a magyar kisebbség Románia melletti
állásfoglalását mutathatott fel a béketárgyalásokon – a romániai poli-
tikai rendszeren belül remélhettek erősebb pozíciókat, amelyek révén
a kisebbségi magyar érdekek hatékonyabb érvényesítésében bíztak.
Ez párosult a korhangulatban és a politikai retorikában benne lévő
Duna menti konföderációs tervekkel, a „határok légiesítéséről” szóló
a harmincas évek óta gyakorta elhangzó kijelentésekkel. Magyarország
pedig a béketárgyalásokon nem bírt olyan nagyhatalmi támogatással,
amely segíthette volna akár a határmódosítási, akár kisebbségvédel-
mi törekvéseit. Ráadásul a jugoszláviai partizánbosszú, a kárpátaljai
málenkij robot és a csehszlovák–magyar lakosságcsere (és az azt meg-

⁹⁵ László Dezső: Nemzeti társadalmunk erőviszonyai. In *Erdélyi kérdések – magyar kérdések*. Kolozsvár, 1943, 10–19.

⁹⁶ Az MNSZ Központi Intézőbizottságának 1945. november 18-i marosvásár-
helyi gyűlésének dokumentumai: *Érdekképviselő vagy pártpolitika? Iratok
a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953*. Összeáll., jegyz. Nagy Mihály
Zoltán, Olti Ágoston, Csíkszereda, Pro-Print, 2009, 192–218.

előző deportálás) mellett Budapestről nézve a romániai magyarság helyzete és önszerveződése konszolidáltnak tűnt.⁹⁷

Mindezeket tovább erősítette a közös társadalomépítési modell, amely nemcsak zárt társadalmakat, hanem elzárt országokat hozott létre. A kétoldalú pártközi kapcsolatokban pedig Dej és Rákosi viszonya sem volt felhőtlen. Ezt egyrészt az 1946-os Sztálin előtti verseny határozta meg az országuk számára kedvező határmódosítás érdekében, majd 1949-ben Rákosi a határforgalom korlátozásának enyhítését vetette fel, amelyre a román fél keményen reagált. 1954-ben pedig Nagy Imre szerette volna tisztázni a viszonyokat, de Rákosi vélt vagy valós beavatkozása, miatt a román pártvezetés megint meghátrálásra kényszerítette a budapesti kormányzatot.⁹⁸ Amikor 1956-tól megindul a két ország közti tömeges forgalom, a régi (magyar–magyar) baloldali kapcsolatok, amelyek 1940–1944 között, illetve 1946-ig nagyon intenzívek voltak, újra működni kezdtek. Így például a magyar pártvezetés a Bolyai Egyetemen lefolytatott, nacionalizmussal kapcsolatos vizsgálatról első kézből rendelkezett információkkal.⁹⁹ Rajk László újratevésén és a Petőfi Kör vitáin pedig legalább tucatnyi erdélyi magyar értelmiségi megfordult, akik otthon részletesen beszámoltak a történeletről. Ez a kapcsolatfelvétel spontán demonstratív programokkal is együtt járt. Ilyen volt a debreceni egyetemisták népes küldöttségének látogatása a Bolyai Egyetemen és Tamási Áron látogatása Kolozsváron és a Székelyföldön.¹⁰⁰

⁹⁷ Nagy Mihály Zoltán: Áldozatok, elhurcoltak, menekülők, jogfosztottak. A magyar kisebbség veszteségei (1944–1948). In *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 192–199.

⁹⁸ *Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról (1948–1955)*. Vál., sajtó alá rendezte, bev. tan. Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007, 12–18., 31–37., Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél...* i. m. 113–122.

⁹⁹ Tóth Sándor: A szókimondás... i. m. *A Hét*, 1998. 45. sz. 9–10.; Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. *Korall*, 2004. 4. sz. 113–134.

¹⁰⁰ Stefano Bottoni: *Sztálin a székelyeknél...* i. m. 251–257.; uő: Kényszerből stratégia. A román állambiztonság válaszlépései a magyar forradalomra (1956–1958). In *Folyamatok a változásban*. Szerk. Ablonczy Balázs, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005, 221–254.

9.5.4. Az 1956-os eseményhez való viszony világossá tette a *közös magyar kulturális* (és a Kossuth Rádió szintjén média-) *tér* létezését. Az akkor bekövetkezett magyarságpolitikai változások – az államszocialista homogenizáció és a nemzeti homogenizáció összekapcsolódása – felértékelte a Magyarországhoz való viszonyt. Ezt lehet érzékeltetni abban is, hogy a hatvanas évek közepétől jóval intenzívebbé vált a bukaresti magyar követség és a bukaresti magyar értelmiségiek, intézményvezetők kapcsolata. Ebben az sem okozott törést, hogy 1968-ban a Magyar Írószövetségnek az összmagyar irodalmi életért érzett felelősségéről szóló nyilatkozatát Domokos Géza a romániai magyar irodalmi élet nevében elutasította.¹⁰¹

A hetvenes években Bálint Tibor és Sütő András magyarországi sikerei és az utóbbi irodalmi kultuszának kialakulása az egész romániai magyar szellemi életet Magyarország felé orientálta.¹⁰² A román pártvezetéshez intézett, majd nyílt levelekben való tiltakozások a magyarországi pártvezetőkkel folytatott beszámolókkal és segítségkérésekkel folytatódtak, amelyben a népi írók köre közvetített Aczél György, Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás felé. Így a Sütő András, Gáll Ernő, Demény Lajos, Domokos Géza képviselte elit a hetvenes évek közepétől integrálódott a magyar külpolitika és kultúrpolitika viszonyaiba is mint a romániai magyarság problémáinak képviselője.¹⁰³

¹⁰¹ *ÉS* 1968. május 18. Feldolgozására a Debreceni Irodalmi Napokon került sor 1990-ben. Ennek anyagából készített összefoglalót *A romániai magyar irodalom 1970–1990* címmel a *Látó*, 1991. 2., ill. 3. sz. Ebből lásd Ágoston Vilmos: A levágott kéz felelőssége. *Látó*, 1991. 3. sz. 347–356. p. A korabeli vita egészének dokumentációja: *Haza, a magasban. A „kettős kötődés” vita, 1968–1969.* Sajtó alá rend. Pomogáts Béla, Marosvásárhely, Mentor, 2011, 284.

¹⁰² Boka László: *A divattól a kultuszig. Kanonizációs stratégiák Sütő András műveinek magyarországi recepciójában.* Doktori disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2006,

¹⁰³ Lásd Gáll Ernő: *Levelek 1949–2000.* Sajtó alá rendezte Gáll Éva, Dávid Gyula, bev. tan. Salat Levente, Budapest–Kolozsvár, Korunk–Napvilág, 2009, 802. CD mellékletben rákeresve az említett magyarországi politikusokra. Valamint Domokos Géza: *Apályban. Napló – ezerkilencszáznyolcvannyolc.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2004, 363., uő: *Éveim, útjaim, arcaim.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2002, 286. A külhoni magyar értelmiségiek reagálásai Szűrös Mátyás, Tabajdi Csaba, Szokai Imre nyilatkozataira: *Mérleg és számvetés tizenhárom év után. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdetei.* Szerk. Tabajdi Csaba, Budapest, Codex Print, 2001, 381.

9.5.5. A nyolcvanas évek disszidensei számára Szócs Gézőnek, Molnár Gusztávnak, Tőkés Lászlónak, Cs. Gyimesi Évának az *összmagyarságban való gondolkodása* önmagától értetődő kiindulópont volt. Szélesebb körben Magyarország a nyolcvanas évek elejétől mint migrációs célpont, a zsákutcás romániai egzisztenciális és mobilitási helyzetből való menekülés bevett lehetősége jelent meg. A *Limes* vitáiban és az értelmiségi személyes beszélgetésekben is nyilvánvalóvá vált, hogy a Ceaușescu utáni korszakban a romániai magyarság revitalizációja csak magyarországi segítséggel lehetséges. Mind a magyarországi népi vonalnak, mind a demokratikus ellenzék köreinek jó kapcsolatai voltak erdélyi értelmiségi körökkel.¹⁰⁴ Programjaikban is fontos helyen szerepelt a magyar kisebbségek kérdése. De ez egyben azzal is járt, hogy az előbbieken említettek felülértékelték a határon túli magyarság kérdésének szerepét a magyarországi rendszer-váltásban. Amikor kiderült, hogy ennél fontosabbak mind a gazdasági, mind a belső magyarországi szubkulturális és pártérdekek, amelyekben elvárás a valahová való lecsatlakozás, akkor az erdélyi értelmiségnek újra át kellett értékelnie a Magyarországhoz (addigi kapcsolataikhoz) való viszonyát. Ez a jelenség azonban már az 1989 utáni változásokhoz tartozik.

A nyolcvanas évek második felében új viszonyítási pontként jelent meg a magyar-magyar viszonyban azoknak a tevékenysége, akik a határokon túlról jöttek át, és Magyarországon az otthon maradtak érdekében tevékenykedtek, vagy az adott regionális kultúra hagyományait próbálták továbbépíteni az anyaországban. Ide sorolom Diurnus (Bodor Pál) véleményformáló publicisztikáját, az Erdélyi Magyar Hírügynökség tevékenységét, a *Kiáltó Szó* c. erdélyi szamizdat kiadvány megjelentetésének zsákutcáját,¹⁰⁵ Molnár Gusztáv

¹⁰⁴ Dippold Péter–Balla Gyula: A szomszédos országok magyarságának ügye a magyarországi független (szamizdat) kiadványokban (1976–1986). *Regio*, 1991. 1. sz. 162–183.; Pintér M. Lajos: *Ellenzékben. A „Nagy Népi Hural”-tól a Magyar Demokrata Fórumig. A Kádár-rendszer népi-nemzeti ellenzéke, 1968–1987.* Lakitelek, Antológia, 2007, 219.

¹⁰⁵ Diurnus: Bodor Pál 365 jegyzete a régi Magyar Nemzetből, 1985–1990. Budapest, HQD–Argumentum, 2002, 319.; Ara-Kovács Attila: Egy hírügynökség történetét. *ÉS [Élet és Irodalom]*, 2005. augusztus 26.; Balázs Sándor: *Kiáltó Szó.* Amit a cenzúra nem vett ki. *Korunk*, 1990. 1. sz. 9–21., uő: *Kiáltó Szó...* i. m. Az Erdélyben megszerkesztett és budapesti kinyomtatásra váró hét számból csak kető jelent meg, s ez elsősorban a magyarországi kapcsolatok mulasztásának köszönhető – a szerző, mint magyarországi közvetítő szerzett tapasztalatokat

folyóirat-vállalkozását, a *Limest*, a Duna Televízió létrehozása programideológiájának megvalósítását. Ez az új mediátori lehetőség az érdekérvényesítő és reprezentációs szerepek megkettőződését eredményezte. Bár 1989 után a romániai magyar elit megteremtette a maga önálló kisebbségpolitikai képviselőit, a repatriált erdélyi értelmiségi csoportok a budapesti magyarságpolitikát – a diskurzusrányítás és tematizálás révén – jelentősen befolyásolták.

9.6. A nemzetközi folyamatokhoz való viszony és az ideológiák honosítása

Ha a szerző az értelmezési keretek és viszonyítási pontok keresése során – a már említett alapkutatások hiánya miatt – végig a tudatlanság bátorságát érezte magában, akkor most ezzel többszörösen is szembe kell néznie, hiszen az egész kisebbségtörténeti beszédmódunkat és valóságképünket az etnopolitika-központúság és a homogenizációs folyamatok határozzák meg. A nemzetközi ideológiai trendekhez való kisebbségi viszony, azok recepciója K. Lengyel Zsolt és Horváth Szabolcs munkáit leszámítva alig kutatott.¹⁰⁶ Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lettek volna a romániai magyar kisebbségek történetével kapcsolatos eszmetörténeti kutatások. Ezek azonban, mint „transzszilvanológia”, „Korunkológia”, „kisebbségi erkölcsstan”, egyszerre voltak elemzések és a társadalmi/kisebbségi azonosságtudat erősítői.¹⁰⁷ A példafelmutatás erénye és az elemzés keveredik ezekben a munkákban, amelyek jórészt nem tudományos kérdések nyomán, hanem a „kisebbségi léthelyzet szülte feladatként” készültek. Távol essék tőlem, hogy ezeket a szerzőket felülbíráljam. A célom inkább az, hogy a kisebbségi problematikán kívülről indulva, de a jelenségeket a kisebbségi közegben vizsgálva épp erről a szerkezetről és az ezt alakító elit eszméiről mondjunk többet. A következőkben azokat az esz-

ebben az ügyben.

¹⁰⁶ K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2007, 382. Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbség politikai stratégiái 1931–1940*. Pro-Print, 2007, 336.

¹⁰⁷ Ilyennek tartom Tóth Sándor, Kántor Lajos, Balázs Sándor, Fábíán Ernő, Cseke Péter kisebbségi eszmetörténeti munkáit.

mei hatásokat jelzem, amelyek recepcióját, illetve egy-egy ezzel kapcsolatos életművet fontosnak tartok feldolgozni.

9.6.1. A húszas évek erdélyi magyar progressziója az első években a *wilsonizmust* mint a nemzetkisebbségi autonómia megteremtéséhez alkalmas érvelési módot használta. Erről azonban a Népliga, illetve a népszövetségi társadalmi szervezkedések során kiderült, hogy súlytalan a meghatározó politikai folyamatokban. Ezzel párhuzamosan a *Keleti Újság* és a *Napkelet* képviselte *polgári radikalizmus* az 1918 előtti budapesti politikai modernizációs ideológiát akarta meghatározóvá tenni a romániai magyar közgondolkodásban.¹⁰⁸ Ezt azonban nem támogatták sem az OMP, sem az egyházak vezetői, sem a bukaresti vagy a budapesti magyarságpolitika. Ezért ez a modernizációs-emanzipatórikus közbeszéd inkább a temesvári és a nagyváradi sajtóban és a *szociáldemokrata* körökön belül maradt meg. A romániai szociáldemokrácián belül a két világháború között, ausztroroxista alapon és a kisebbségek meghatározó befolyásának köszönhetően soha nem volt kérdés a nemzetiségi jogok fontossága, a kisebbségi pártszervezetek és szakszervezeti mozgalmak önállósága és nyelvhasználata, ez magától értetődő volt.¹⁰⁹

A húszas években Magyarországon végbemenő antiliberális, neokonzervatív fordulat igazából nem érezte hatását Erdélyben, mert a múlthoz való fordulás az erdélyi fejedelemség, az önálló erdélyi hagyományok és ebben a *tanszilván regionális jelleg kimutatására* irányult. Míg Magyarországon a múlt tanulsága – nagyon leegyszerűsítve – a liberális reformok kárhoztatása volt, addig Erdélyben épp a múlt dicsősége, az akkori cselekvési stratégia felhasználása került az új azonoságtermelés középpontjába. A magyarországi szellemi életet meghatározó nemzetkarakterológiai vitákban pedig mind a Szekfű Gyula képviselte *nagymagyar*, mind a Szabó Dezső megfogalmazta *kismagyar* felfogással szemben a belső revíziót és ezzel az erdélyi múlthoz (a poli-

¹⁰⁸ A *Napkelet* irodalmi munkáiból ad válogatást és a folyóirat repertóriumát is közli: *Napkelet 1920–1922. Antológia*. Vál., előszó, függelék, repertórium Mózes Huba. Kolozsvár, Kriterion, 2004, 323.

¹⁰⁹ Lakatos István: *A Romániai Szociáldemokrata Párt rövid története*. I–II. 200; 206.; JEA KGY, K 186, K 187., [Jordáky Lajos–Salamon László] *Az erdélyi munkásság küzdelme a román uralom alatt*. Budapest, Világosság. 1942, 96.

tikai realizmushoz, a minőségi magyarsághoz, a birodalmi eszmékkel szemben a kismagyar világhoz) való visszatérést hangsúlyozták.¹¹⁰

Ötödik elemként nem feledkezhetünk meg a magyar nyelvű *cionista* irodalom és a zsidó nemzetiesítés a magyar nyelvterületen belül legintenzívebb erdélyi megindulásáról sem. A bőséges röplapirodalom túl itt működött a legfontosabb magyar nyelvű zsidó napilap, az *Új Kelet* is.¹¹¹

9.6.2. A harmincas évek kolozsvári szellemi élete rendkívül nyitott volt a nemzetközi hatások befogadására. A *marxizmus* népszerűsítésében nem elsősorban a szociáldemokrata munkásmozgalomnak, hanem a Tanácsköztársaság emigránsainak, Antal Márknak és Gaál Gábornak volt meghatározó szerepe.¹¹² Ugyanakkor külföldi egyetemi tanulmányaik során is többen kapcsolatba kerültek a kommunista mozgalommal (Bányai László, Méliusz József). A harmincas évek közepére az egyházakhoz is kapcsolódó diákmozgalmak révén, az *Erdélyi Fiatalok*, majd a *Hitel* jelentkezésével és az új, fiatal egyházi vezetők helyzetbe kerülésével a *keresztényszociális* eszmék voltak a legnagyobb hatással a generációt meghatározó népszolgálati eszme kialakulására.¹¹³ Ezzel párhuzamosan a húszas évek polgári radikális közírói egymással ellentétes pólusok felé mozdultak el. Sulyok István és Paál Árpád a *nemzetszocializmusban és a német népközösségi eszmerendszerben* látta a magyarkérdés európai rendezésének lehetőségeit.¹¹⁴ Ezzel szöges

¹¹⁰ A húszas évek erdélyi szellemi „szabadságharcáról”: Ligeti Ernő: *Súly alatt...* i. m. A hőskor 30–70., A virágzás kora 80–135. A harmincas évek ideológiai átalakulásáról: Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás... i. m.* 78–98.

¹¹¹ A napilapról Mária Újvári: *Új Kelet. A Source for the study of Transylvanian Jewry in 1920. Studia Judaica* [Cluj-Napoca] 5 1996. 211–217. Az erdélyi zsidóság önszerveződéséről Gidó Attila: *Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2008.

¹¹² Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korszakából. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában 1946–1986*. Budapest, Balassi, 1997, 254.

¹¹³ A protestáns keresztényszociális mozgalmak Makkai Sándor, Tavasz Sándor, Imre Lajos, László Dezső már idézett munkáiból rekonstruálhatók. Lásd a könyv 8. fejezetében. Katolikus vonatkozásban Ferencz Ervin gyergyószárhegyi ferences szerzetesről szóló életrajzi filmje: *Szolgabarát*. Rendezte Mohi Sándor, 2009. ad áttekintést a keresztényszociális mozgalmakról.

¹¹⁴ Horváth Sz. Ferenc: *Az Erdélyi Lapok ideológiája 1932–1940. Regio*, 2004. 3. sz. 103–141.

ellentétben Ligeti Ernő, Krenner Miklós és a *Független Újság* szerzői köre az *európai liberalizmus totalitarizmuskritikáját* hozta, és a magyar kisebbségi közélet pluralitását próbálta fenntartani.¹¹⁵ Az irányzatok intézményesülését azonban a második bécsi döntés és a világháború lehetetlenné tette.

9.6.3. A MADOSZ, az SZDP, illetve az MNSZ baloldali vezetői számára 1944 után az igazi kihívást az jelentette, hogy a két világháború közti baloldali hagyomány (Gaál Gábor a *Korunkban* intézményesítette, illetve Kon Hillel az illegális erdélyi kommunista mozgalomban) és annak marxista-leninista képviselői, Balogh Edgár, Méliusz József, Jordáky Lajos a negyvenes évek végére a bukaresti pártvezetés számára feleslegessé váltak. Majd az 1955-ös rehabilitálás után, 1957–1959 között ugyanez ismétlődött meg a magyar nacionalizmus elleni küzdelem jegyében. Az erdélyi baloldali hagyomány a hatvanas évekre nemcsak annak magyar és zsidó kisebbségi emancipációs tartalma miatt vált használhatatlanná a román pártvezetés számára, hanem a XX. kongresszus desztalinizációs ideológiájának átvételére vonatkozó igénye miatt is. De az alapvető konfliktust abban látom, hogy míg a magyar kommunisták a szocializmusban, mint jövőképpen és megvalósítandó társadalomban gondolkodtak, addig a román pártvezetés számára 1944–1955 között az alapkérdés a román államiság konszolidációja, újraegységesítése volt. Ezt követően pedig az államközpontú felzárkózási stratégia indult be, amelyben a „szükségletek feletti diktatúra” és a modernizációhoz szükséges nemzetállami homogenizáció összekapcsolódott.¹¹⁶

¹¹⁵ Albrecht Ferenc: A transzilván szabadelvűség. *Hitel*, 1935. 2. sz. 279–287.; Szenczei László: Néhány szó a liberalizmusról. *Hitel*, 1937. 1. sz. 66–70.; Szemlér Ferenc: Elvek és törvények. *Hitel*, 1937. 1. sz. 70–76.; Filep Tamás Gusztáv: Deklasszálódás, unalom, irónia. Ligeti Ernő társadalmi regényei. *Forrás*, 2006. 3. sz. 92–106.; Krenner Miklós (Spectator): *Az erdélyi út. Válogatott tanulmányok*. Közzéteszi, bevezető és jegyzetek: György Béla. Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 1995, 218.; Gidó Attila: *A Független Újság repertóriuma 1934–1940*. <http://fuggetlenujsg.adatbank.transindex.ro/> Mai feldolgozás: *Kisebbség és liberalizmus. A kisebbségi vagy nemzetiségi kérdés a magyar liberális gondolati hagyományban*. Szerk. Demeter M. Attila, Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia–SZTE Társadalomelméleti Gyűjt., 2008, 323.

¹¹⁶ Vincze Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjaniig ... i. m. valamint a nyolcvanas évek romániai valóságának egy kisvárosi magyar értelmiségi feldolgozását

9.6.4. A hatvanas években a sajátos román szocialista fejlődés ideológiai megalapozásához új múltértelmezésre volt szükség. Hasonlóan a román kulturális életben elindult folyamatokhoz, a kisebbségi magyar kultúrán belül is *újraértelmezésekre* került sor. Ebből a szempontból meghatározó fontosságú volt a nemzetiségi hagyományok, a román polgári szociológia és az európai újbaloldal kérdésfelvetéseinek tematizálása Gáll Ernő munkásságában,¹¹⁷ amely azonban nemcsak a romániai magyar kultúra, hanem a magyarországi korabeli nacionalizmus nemzetiségi tanulmányok szempontjából is meghatározónak tekinthető. Ezzel párhuzamosan Bretter György nyelvi és fogalmi újraértelmezéseivel elindította a marxizmustól való identifikációt, az addig elfogadott fogalmi nyelvből való kilépést. A romániai magyar irodalomtörténet magyarországi, majd a Kántor Lajos és Láng Gusztáv készítette összefoglalójával pedig a polgári irodalmi hagyományok és az *Erdélyi Helikon* s ezen keresztül a transzilvanizmus rehabilitációja is megindult.¹¹⁸ A romániai magyar kisebbségi kultúrát és intézményességet önálló entitásként próbálta felmutatni a – hetvenes években tervezett és első kötetét a nyolcvanas években megjelentető – *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, amelynek a munkálataiban különböző ideológiai oldalak és generációk képviselői vettek részt (Venczel József, Balogh Edgár, Dávid Gyula).

9.6.5. A nyolcvanas évek beszűkült lehetőségei között két eszméletörténeti jelenségre érdemes felfigyelni. A már többször említett *Limes-kör*, illetve az *Ellenpontok* esetében egyszerre jelent meg az *emberi-*,

adja: Fábián Ernő: *Naplójegyzetek 1980–1990*. Közétette, bev. tan. Bárdi Nándor, Filep Tamás Gusztáv, Kolozsvár, Kriterion, 2010, 454.

¹¹⁷ Salat Levente: *Időutazás Gáll Ernő kisebbségpolitikai írásainak világában*. In *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére*. Szerk. Földes György – Gálfalvi Zsolt, Budapest, Napvilág Kiadó, 2005, 183–243.

A kötetben található a Gáll Éva és Újvári Mária által összeállított életmű-bibliográfia is. Ua. <http://gallerno.adatbank.transindex.ro/> [2012-0310.] Valamint Gáll Ernő: *Levelek 1949–2000*. Sajtó alá rendezte Gáll Éva, Dávid Gyula, bev. tan. Salat Levente, Budapest–Kolozsvár, Napvilág–Korunk, 2009, 802.

¹¹⁸ Kántor Lajos–Láng Gusztáv: *A romániai magyar irodalom 1944–1970*. Bukarest, Kriterion, 1973, 498.; Pomogáts Béla: *A transzilvanizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983, 206.; *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája 1924–1944*. I–II. köt., Közzéteszi Marosi Ildikó. Bukarest, Kriterion, 1980, 438., 490.

polgári jogi aktivizmus és a magyar liberális hagyományok újrafelfedezése (Ara-Kovács Attila, Molnár Gusztáv, Egyed Péter, Fábián Ernő). Ezzel együtt, döntően Aradi József, Rostás Zoltán és Ágoston Hugó mediátori szerepének köszönhetően a társadalomtudományokkal foglalkozó fiatal értelmiség körében megindult egy addig nem létező szakosodás és a magyarországi szakirodalmon túlmutató tájékozódás, elsősorban a tudományelméletben és a kulturális antropológiában.

9.7. A lojalitásról és a közösségeszméről

Ha úgy tesszük fel a kérdést, hogy mikor érezhette magáénak szülőföldjét és annak igazgatását leginkább a magyar kisebbségi elit, akkor az 1944–1946 közötti időszakot érdemes közelebbről elemezni. Ha azt vizsgáljuk, hogy a magyar értelmiség mikor rendelkezett a legintenzívebb román kapcsolatokkal, akkor az 1968–1974 közti időszakra kell gondolnunk.

Mindezt egy négy tényező viszonyrendszerben dolgoztuk fel tanulmányunkban. A kisebbségi közösség, az anyaország és a saját ország magyarságpolitikája illetve a nemzetközi politikai és ideológiai viszonyok kölcsönhatásaként alakul ki korszakonként változó rendszer.

Az integrációs folyamatokat vizsgálva – a romániai magyar kisebbség történetét korszakoló töréspontokon végigtekintve – folyamatosan *reintegrációs* törekvéseket látunk. A kisebbségi lét hátrányainak kezelése, egy azt megelőző helyzet visszaállítása a cél, a lehetőségekhez képest a politikai, kulturális, nyelvhasználati szférában. Ahol és ahogyan lehetett.

A magyar kisebbségi elitek saját maguk számára megfogalmazott küldetés és hivatástudata e köré épült. Ennek dinamikája leegyszerűsítve: egy-egy politikai korszak elején a kulturális elit kezdeményezésére létrejött a politikai és társadalmi érdekérvényesítés intézményrendszere, majd egy bizonyos idő után ez konfrontálódott Románia magyarságpolitikájával, pontosabban annak ellenérdekeltségeibe ütközött. Ha nem folyamatában, hanem az etnopolitikai kezelési módok felől nézzük a kérdést, azt látjuk, hogy a nyelvhasználati jogok biztosítása a magánéletben az egyik, és a párhuzamos kisebbségi társadalom kiépítése és működtetése a nemzeti autonómia keretében a másik végpont, amelyek között a magyar kisebbségpolitika/érdekérvényesítés megfogalmazódhatott.

A kisebbségi elit meghatározta nyilvános kisebbségpolitikai közbeszédben a saját társadalom csak a harmincas években és az 1944–1948 közötti időszakban jelent meg külön intézményességként. (Így volt ez Észak-Erdélyben 1940–1944 között is, csakhogy akkor nem kisebbségi magyar elitről, hanem regionális elitről volt szó.) A húszas években a „magyar társadalom” lényegében az erdélyi városi, modern világot is jelentette, így a magyar probléma szinte azonos volt az erdélyi regionális modernizációs problémákkal. Mindez az ötvenes-hatvanas években változott meg lényegesen. (A köztes időszak – a harmincas évek második fele; az 1940–1944 közötti időszak és az MNSZ történetének első korszaka, 1944–1946 a kisebbségi társadalom önálló intézményességének kialakulása, amelyet később rendszeresen restaurálni szeretnének.) A nemzeti alapon szervezett kisebbségi magyar intézményrendszer a húszas évek közepétől a negyvenes évek második feléig létezett, majd erősen redukált módon a Bolyai Egyetem és a Magyar Autonóm Tartomány reprezentálta ezt. A hatvanas évek végétől pedig a kvázi társadalomszervezési funkciót ellátó, magyar nyelven működő kulturális és oktatási intézmények vették át ezt a szerepet. Ezek ugyanakkor a politikai rendszer szocializációs intézményeként is működtek.

A magyar intézményrendszer beszűkülése mellett végig kulcskérdés, hogy ezen intézmények felett ki és hogyan gyakorolja az ellenőrzést és a vezetők kiválasztását. 1944 után ez jórészt az adott korszak magyarságpolitikájának függvénye volt. A kisebbségi elitnek saját társadalmuk felőli ellenőrzésének problémája az egész magyar kisebbségtörténeten végigvonul. A belső választásokon alapuló kontroll hiányában ezért értékelődik fel a kisebbségi élet erkölcstana, az egység- és a hagyománykultusz.

A magyarság- és kisebbségpolitikai cselekvési lehetőségek beszűkülésével a nyolcvanas évekre az értelmiség társadalmi felelősségvállalása is a helyben maradásra és a saját társadalomnak szánt *üzenetekre korlátozódott*. 1989 után ez az utóbbi „célitélező üzenő” és a „vesztesség” beszédmód megmaradt a kisebbségi közéletben, miközben a helyzetek és a szereplők teljesen megváltoztak, s ezzel együtt az integrációs viszonyok is átalakultak. Az így létrejövő társadalom- és identitáspolitikai hiányok elemzése azonban már egy másik könyv feladata kell legyen.

SUMMARY

The goal and the general context of the dissertation

The topic of the research refers to the creation of the Hungarian political community in Romania and Hungary's policy concerning the support for the Hungarian population that lived in the territories annexed to Romania in 1918-1920 (1.5 million people). This policy, although subsumed to the general goal of territorial revision, was not identical with it. Further, this topic is not identical with the study of inter-war relationships between Hungary and Romania.

The *problem*: how does a social group that is torn from the process of nation-building run by the state, organise itself into a community (as a national minority)? What is the role played in this case by the Hungarian state policy in the organisation of the Hungarians in Romania as a national minority? Under what conditions, in what spheres of decision was the activity of the Hungarian political elite in Romania independent and, respectively, limited by the centres of government in Bucharest or Budapest? More generally: what are the possibilities of a given minority that has to move within the interstice of two parallel processes of nation-building (Hungarian and Romanian in Transylvania)? To what degree can one speak of an independent community, of a political entity?

The chapters of the dissertation treat the topics mentioned above according to four sets of questions:

a) What are the defining cleavages and relationships that lead to changes within the community?

b) What is the influence of the kin-state upon the minority elites and institutions? How does Hungarian politics in Transylvania, within the specific Romanian context, create its particular identity in relation to Budapest?

c) Can one talk of a particular Hungarian minorities policy and a minority policy, in parallel with the revisionist goals, policies of the Hungarian government in the interwar period?

d) What was the influence of the context of socialisation upon the appreciation of the minority issue? What are the divergent strategies brought forth by socialisation within a nation state with a Hungarian

majority and in a minority situation? How can these change according to the transformations in the type of political power and social organisation?

Ethnopolitics is considered in the paper as a relationship among three fields: the governmental policy of Budapest, Bucharest, Belgrade, and Prague concerning the Hungarians who were attached to other countries in 1918 (*policy concerning Hungarians – magyarságpolitika*); the political activity of Central European minority elites (*minority politics – kisebbségi politika*); the general politics of a certain government concerning the national and ethnic minorities in the respective state (*policy concerning minorities – nemzetiségpolitika*).

For two centuries, Hungary's relationships with the neighbouring states had been defined by parallel nation-building efforts. National movements both within the Hungarian Kingdom until 1918, and in the successor states (Czechoslovakia, Romania and the Serbian-Croatian-Slovenian Kingdom) after this date were a constant source of conflict. These *minority movements* were simultaneously on the one hand connected to their own cultural nation's institutions, movements, and on the other hand subject to the nation-building efforts of another state.

The communities that in 1918 stopped being subject to the nation-building efforts of the Hungarian state already had a strong national identity that helped them in creating an independent cultural and political institutional system.

As far as its origin is concerned, the Hungarian minority in Romania is an *involuntary minority* (*kényszerkisebbség*), because it came into being as a result not of a social-historical process, but of a political decision. They did not move from the areas where they had lived for centuries. Consequently, in a European typology, it can be considered neither a native, nor a residual, or a migrant minority.

Over eighty years, this *involuntary community* has become a *regional, national minority*. This means that these communities – unlike ethnic or regional minorities – consider their belonging to the overall Hungarian national community as a crucial element of their national identity. They are not just a social group that organises itself institutionally; and they are not a society, since their institutional subsystems are not fully developed, and are only partly distinct from the institutional system of the majority society.

In this process, these minorities had to react concomitantly both to the *challenges of nation states* (coming from Budapest, or from the governments of their respective countries), and to the ethno-culturally institutionalised *modernisation processes* of their own societies.

At a macro level, this system of relationships involved four players: the *national minority*, the *majority state*, the *kin-state*, and the *international relations* (the rights for the protection of minorities, the interests of great powers, ideological trends). This system could function efficiently only if it were resourceful enough in adapting the management of the problems of the Hungarian minority within the framework of the respective state. Over eighty years, these Hungarian communities took a path of development different from both Budapest and the other Hungarian communities, as they developed – as a reaction to changing circumstances – their own institutional system. They are at the same time both remnant units of a previous process of nation-building, and separate communities, with elites that follow nation-building models, reaching for national autonomy.

The structure of the dissertation

Beside the introduction (1), the thesis comprises eight chapters, organised into three larger blocks. The structure reflects a methodological distinction as well: in the beginning, some case studies are offered; these are followed by presentations of institutional and conceptual history; in conclusion, an interpretive model is offered. The first part, entitled *Cleavages*, contains three case studies. These present in detail the major historical turning points, enhancing thus a better view of transitions.

The chapter on the change of sovereignty (I.2) is written not from a central, national point of view, but from a local one, offering the story of how a town came under Romanian rule. The aim was not the destruction of national, traumatic canons, but to underline the “little events” of the change.

The history of the National Hungarian Party’s (Országos Magyar Párt – OMP) crisis in strategy and leadership shows on the one hand the network of interests, the efforts to achieve Hungarian political integration both in Transylvania and toward Budapest and Bucharest; and on the other hand the genesis of independent Transylvanian

Hungarian politics (I.3). This is important because the debates around the different political interests, the principles guiding the reorganisation of the community, the need for a stable system of institutions brought about a situation that later research tended either to simplify, or – even worse – to turn into an ideology.

The chapter on the Transylvanian Party (I.4) illustrates the transformation in perspective induced by the change in sovereignty leading to a new Hungarian dominance. More exactly, a change in the function of minority nationalism (a sense of calling) within the new context: after 22 years of Romanian dominance, the Hungarian elite in Transylvania reached the conclusion that the minority question is basically a question of power. Consequently, they did everything they could in order to create/maintain a regional Hungarian dominance. Due to issues of space, the thesis could not deal here with two major issues: the unsuccessful collaboration with the government led by the (Romanian) National Peasant Party (1928-1930), and the history of the Hungarian People's Community (1939-1940) during the royal dictatorship.

The second part, entitled *Frameworks*, comprises four chapters dealing with two concepts: *Hungarian minorities policy* and *minority policy*. The workings of the former are shown in a Central European comparative context (II.5). First, the social, legal, economic, and political situation of the Hungarian minorities in Czechoslovakia, Romania, and Yugoslavia are presented and compared. The Hungarian minorities policy of Romania is presented in more detail (II.5.1). Then, the changes in the minorities policy of Hungary are presented, including the institutional framework and the systems of support (II.6). The analysis focuses on the typology of Transylvanian issues and the support policies developed by the Hungarian government.

A separate chapter deals with the political strategies of the Hungarian minority in Romania, differentiating between strategies of party politics and of social policy. The institutions and the cultural-ideological movements find their place within the framework of these strategies (II.8).

The last part of the thesis (III. *Processes*) is a long-term analysis of the ideas concerning integration developed by the Hungarian intelligentsia in Romania from 1919 till 1989 (III.9). Five generational groups are distinguished, according to the following issues: how did

they integrate their own community; how did they integrate into the Romanian political system; what was their relationship to Hungary; how did they accommodate to international political and ideological changes. The role of this part is to offer an overall interpretive model.

In several cases, one had to step across the framework of the interwar period. The antecedents of Transylvanian regional politics presented in the third chapter show that certain discriminative techniques are connected not to nations, but to positions. The “national policy” of Kunó Klebelsberg, Benedek Jancsó, and Iuliu Maniu, aspiring at strengthening their own society, were not dissimilar.

The fifth chapter, presenting the situation of the Hungarian minorities and the policies targeting them in the countries neighbouring Hungary offer the possibility of comparison and typology.

Research methods, sources used.

The investigation is based first of all on archive materials studied in Budapest, Kolozsvár, Székelyudvarhely, and Marosvásárhely. Among these, the most important resources were from the archives of the following institutions: the II. Nationalities Department of the Office of the Hungarian Prime Minister (a magyar Miniszterelnökség II. Nemzetiségi Osztálya), the Centre of the Alliance of Social Unions (Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja), the Populist Literary Society (Népies Irodalmi Társaság). The most important Hungarian newspapers from Romania were Keleti Újság and Ellenzék (both edited in Kolozsvár). Each chapter starts with a presentation of the Hungarian and Romanian literature of the respective topic. The author’s approach to the most important works of the subject matter is presented in the introduction (1.3).

The most important methodological results of the research are on the one hand the tables presenting in detail the support offered by the Hungarian governments, and their interpretation (II.6.4.;II.7.1.5-7.). On the other hand, the typology of the several hundred files resulting from the administrative affairs between the Hungarian institutions in Romania and the government of Hungary largely enhance the clarification of the relationships between the two groups of elites (7.2).

The results of the dissertation

The goal of the chapters presenting case studies (I.2-4) and the support policies (II.6-7) was to explain, taking as a starting point *the world of everyday action*, the larger narrative of a minority's history, as it was developed by the different generational groups of the elite.

The distinction between *Hungarian minorities policy* and *minority policy*, and their differentiation from the currently used discourse of national policy wants to give a better definition of actors and interest relationships. According to my view, *Hungarian minorities policy* (magyarságpolitika) refers to the relationships between the Hungarian state and the Hungarians living in neighbouring states. It encompasses the following dimensions: international and bilateral minority protection; the institutional Hungarian-Hungarian relationships; the support of Hungarian minority communities. These policies can be further broken down into the policies regulating the relationships between the Central European governments and the respective Hungarian minority as far as integration, language use and institutional framework is concerned.

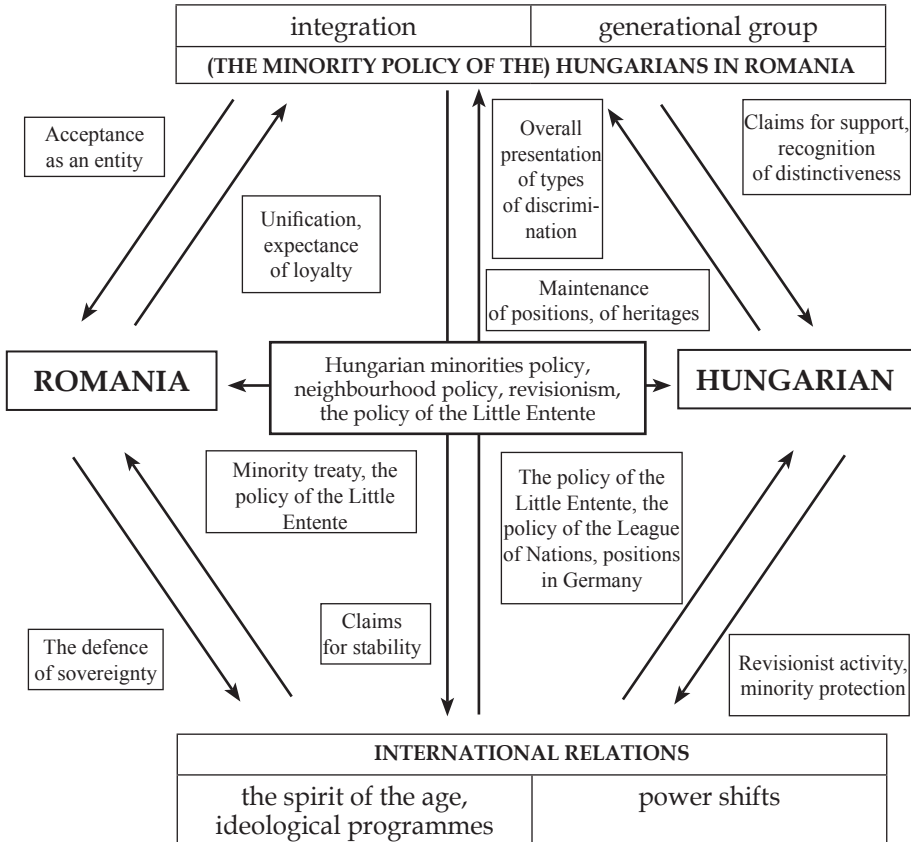
Minority policy refers to the activities of minority elites concerning party politics and social policy. In our case, the former includes the following: the politics of pacts made with other political parties; the minority blocs; independent politics; the politics pursued within the corporative system. The latter consists of the institutional frameworks, the ideological adaptations, and the different cultural representations and models of socialisation.

All this can be interpreted in a *system of relationships including four actors*: the institutional activity of the respective Hungarian minority and the enforcement of its interests through political means; the Hungarian minorities policy of the respective state; the Hungarian minorities policy of the Hungarian government; the international context (including the power relationships, the ideological trends, and the normative constructions referring to the minority problem).

The thesis develops the tripartite model comprising the kin-state, the national minority and the majority's nation state by including two new elements. On the one hand, it is important to mention the *ideological socialisation* influenced by the spirit of the age and the international situation. On the other hand, the elite promoting this fourfold system

of relationships was divided into *generational groups* bearing the stamp of various frameworks of socialisation.

This approach was developed in Chapter III.9, and is illustrated by the following diagram:

The chapters are connected by these approaches.

Beside the interpretive and conceptual novelties, the thesis offers two findings in *the history of the institutions*. On the one hand, it provides an outlook on the Hungarian minorities policies pursued

by the Hungarian government, and the institutional framework it developed for its support policy, promoted by István Bethlen until the 1930's through social organisations. On the other hand, it presents the process through which the Hungarian political elite in Romania, in order to maintain its own social stability, develops a specific political personality, by asserting its own minority interests, different from those of Budapest and Bucharest.

All in all, the thesis analyses the frameworks developed by the Hungarian national movement in Romania in the light of new sources and concepts.

FORRÁSOK, IRODALOM

Levéltári, kéziratári állagok

- Arhivele Naționale Istorie Centrale, Consiliul Dirigent Resort Interne,
Bukarest
- Erdélyi Múzeum Egyesület Kézirattára, Janovics Jenő kéziratok
hagyatéka, Kolozsvár
- Erdélyi Református Egyházkerület Levéltára, Felekezeti Bizottság
iratai, Kolozsvár
- Filia Arhivelor Statului Județul Harghita, Csíkszereda
Procese verbale adunări generale F 43,
Odorheiu Dosare Subprefecturale,
- Haáz Rezső Múzeum, Paál Árpád Kéziratok Hagyatéka, (PÁKH
HRM) Ms 7651., Székelyudvarhely
- Hadtörténeli Levéltár, Miniszteri Fegyverszüneti Bizottság, 1919,
Budapest
- Jakabffy Elemér Alapítvány, Kortörténeli Gyűjteménye, Kolozsvár
- Magyar Országos Levéltár (MOL), Budapest
Miniszterelnökség, Központilag iktatott és irattározott iratok,
MOL K 26
Miniszterelnökség, Nemzetiségi és kisebbségi osztály iratai,
MOL K 28
Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának iratai,
MOL K 437
Külügyminisztérium, Politikai Osztály iratai, MOL K 63
Külügyminisztérium, Politikai Osztály rezervált iratai,
MOL K 64
Keleti Akció [a Népies Irodalmi Társaság] iratai, MOL P 1077
Erdélyi sajtógyűjtemény, MOL K 610
- Maros Megyei Állami Levéltár, Bernády György fond,
Marosvásárhely
- OSZK Kézirattára, Budapest
Apáthy István hagyatéka, Politikai és pártiratok
Qart. Hung. 2457.,
Teleki László Alapítvány Könyvtárának kéziratára, 625. Fond
- Piarista Rend Magyar Tartománya Központi Levéltára, (PRMTKL)
Papp Antal hagyatéka, V/545., Budapest

Ráday Levéltár, Grandpierre Emil kéziratok hagyatéka, C 121.,
 Budapest
 SZTE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, Szeged

Fontosabb kiadatlan iratok

- B. Bernát István: *TESZK a revíziós propaganda egységéért.* (Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központjának iratanyaga 1920–1928.) OSZK Kézirattár, F 625/591.
- Barabás Endre: *A romániai magyar kisebbség kultúrharca. E. Colban Népszövetségi szakértő számára készült jelentése.*
 MOL K 28 153–258(I)–1925–0–366.
- Barabás Endre: *A polgári jogegyenlőség kérdése Romániában a Népszövetség garanciája mellett.* MOL K 437 4–1925–2–164.
- Barabás Endre: *Erdély és Románia felekezeti oktatásügye számokban 1927–1930.*
 MOL K 610 83–XI–1922–1933.
- Barabás Endre: *A román belügyminisztérium útleveél és kivándorlási panamája.* MOL K 610 83–XI–1922–1933.
- Barabás Endre: *Romániai kisebbségi kultúrpolitikája.* MOL K 610 83–XI–1922–1933.
- Bernády György: *Emlékeztető.* [A Nemzeti Liberális Párttal folytatott tárgyalásokról, 1926. január 6.] HRM PÁK Ms7651/711.
- Csáky István jelentése Magyar Antalhoz, [az OMP elnökválasztási viszonyairól] Kolozsvár–Bukarest, 1924. november 1. MOL K 64 1924–27–510.
- Előterjesztés a Miniszterelnöknek az elvesztett területek egyházainak segélyezéséről.* MOL K 26 1240–1921.
- Erdélyi értekezlet jegyzőkönyve,* MOL, K 28 267. cs.
- Erdélyi magyar továbbképzés.* Keleti Actio MOL P 1077 V. köt. 338–345.
- Az erdélyi zsidóság és a Magyar Párt.* MOL K 28 153–258(I)–1925–0–5.
- Az erdélyi magyarsággal szemben elkövetett választási visszaélések.* A bukaresti követség jelentése, 175/pol. sz. 1922. május 2. MOL K 64 1922–27–2672.
- Az erdélyi magyarság egészségpolitikai vázlat.* Keleti Actio MOL P 1077 XIV. köt. 560–573.
- Gárgyán Imre: *Az Országos Magyar Párt nagygyűlései a sajtó tükrében.* Szeged, 1991, SZETE Társadalomelméleti Gyűjtemény Ms. 317.

- Grandpierre Emil: *Az erdélyi magyar nemzeti kisebbség érintkezései a román politikai pártokkal*. Ráday Levéltár, C 121. f. 7-8.
- Gyárfás Elemér: *A választások tanulságai*. MOL K 64 1927-27-350.
- Gyárfás Elemér: *Az Erdélyi Bankszindikátus megalakulása, helyzete és törekvései*. MOL K 437 1-1924-342.
- György Dénes *viszsaemlékezése*. OSZK Kézirattár 625. fond, 2788/99. 265-271.
- Az Isteni gondviselés szolgálatában működő alkalmi és Gyámszülő- és más Társaságok *tájékoztató beszámolója az 1925-1942. évekről*. Keleti Actio MOL P 1077 XXVI.
- Jakabffy Elemér: *Adatok családunk történetéhez*. OSZK Kézirattár 625. fond 1486/95.
- Jakabffy Elemér tárgyalásai Tătărescu miniszterrel*, Kolozsvár 1924. május 15. MOL K 64 1924-27-229.
- Jancsó Benedek: *A román pártok egymáshoz és az ügynevezett erdélyi kérdéshez való viszonyáról*. MOL K 26 1920-XXXIV-9668.
- Jancsó Benedek: *A kalotaszegi tagozat ülése*. 1925. február, MOL K 28 153-258 (II) - 1925-O-130.
- Jancsó Benedek: *Gyulafehérvár vagy Csucsá?* 1925. június, MOL K 28 153-258 (I) -1925-O-349.
- Jancsó Benedek: *A román közvélemény és a Magyar Párt brassai nagygyűlése*. MOL K 28 153-258 (I)-1925-O-37.
- Jelentés az erdélyi segélyiroda működéséről*. [Hory András] MOL K 64 6-1921/22-27.
- Jelentés az erdélyi Magyar Párt elnökválságáról*. MOL K 64 1924-27-505.
- Jelentés a szegedi kormány külügyminisztériumának tevékenységéről* 1919. június 10. MOL K 64 1-1918-1920 vegyes (1919-7.)
- Jelentés a romániai és benne az erdélyi magyar oktatási intézményekre vonatkozó adatgyűjtés érdekében 1937-től általában végzett és az 1940. évi befejező munkálatokról*. Keleti Actio MOL P 10177 XVIII. köt. 166-167.
- Jelentés az erdélyi magyarság iskolai és kulturális helyzetéről*. Keleti Actio MOL P 1077 V. köt. 336-366.
- Jelentés az erdélyi Magyar Párt elnökválságáról*. MOL K 64 1924-27-505.
- Jegyzőkönyv az 1923. II. 12-én a Miniszterelnök elnöklete alatt a M. Kir. Min. Elnökségen a társadalmi úton folytatott külföldi propaganda ügyében tartott értekezletről*. MOL K 437 1923-12.
- Keleti segélyek külön irányítás alapján*. Keleti Actio MOL P 1077-II. köt. 385-424.

- A keleti segélyalap vagyoni helyzete.* Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 347–381.
Külön hitelakció a keleti részek birtokos osztálya részére.
 Keleti Actio MOL P 1077 II. köt. 634–645.
- A magyar párt feladatai a liberális kormánnyal a kisebbségi kérdésben felveendő tárgyalások körül.* MOL K 64 71–1937–27–164. res pol.
- A Magyar Párt elnökválasztása.* Aichhorn kolozsvári konzul jelentése a bukaresti követségnek, 1924. október 25. 138./ res. pol. MOL K 64 1924–27–510.
- A Magyar Párt tárgyalásai a kormánnyal.* Bukaresti magyar követ jelentése a Külügyminiszternek, (1926. február 7.) MOL K 64 1926–27a–72.
- Maár István: *A Magyar Népközösség 1938–1940.* kézirat, OSZK Kézirattár, Fond 625/2789.
- Márffy Albin előterjesztése az Államtudományi Intézet fejlesztése ügyében. MOL K 437 7–1927–12–346
- Mester Miklós: *Az erdélyi Magyar Szövetség szervezetének ismertetése és annak felosztása 1921-ben.* Kézirat, OSZK Kézirattár, 625. fond, 2871.
- A nemzeti kisebbségek közoktatásügye Romániában.* MOL K 437 4–1924–1–380.
Népies Irodalmi Társaság szolgálati és ügyviteli szabályzata.
 MOL KA P 1077. I. köt. 14–16.
- A Népies Irodalmi Társaság által fenntartott budapesti, szegedi és debreceni diákotthonok 10 évi működéséről az 1922–1931. években.* Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 282–290.
- A Népies Irodalmi Társaság politikai osztálya tevékenységi körének ismertetése 1920–1931* Keleti Actio MOL P 1077 I. köt. 48–52.
- A Népies Irodalmi Társaság kiadványainak bibliográfiája és a Keleti Actio dokumentumköteteteinek tartalomjegyzéke,* kézirat, 2001, 34. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteménye K-2211.
- Az OMP és a magyar-román közeledés terve,* 1937. április 22.
 Keleti Actio MOL K 64 71–1937–27–64.
- Paál Árpád: *Otthon-haza.* [Fejtegetések a népkisebbségi kérdés megoldásáról, tanulmány töredék] kézirat, 1933,
- Paál Árpád Kéziratos Hagyatéka, Haáz Rezső Múzeum Székelyudvarhely (PÁKH HRM) Ms 7651/18.
- Paál Árpád „Gondolat-napló”-ja (PÁ GN HRM PÁK) Ms 7651/330.
- Pataky Tibor: *Vázlat arról, hogy a román impérium alá került magyarság részére minő jogállás volna biztosítható.* MOL K 764–4. d.

- A románság jövő kilátásai egy elkövetkezendő jövő békekötés alkalmával.*
MOL P 1077 XXII. Köt. 276–312.
- A romániai magyar kisebbség vallásos, iskolai és közművelődési sérelmei. Állami Levéltár Marosvásárhely, Fond Bernády [György hagyatéka], 52. dosszié, 1925, 96 f.*
- A romániai állampolgársági viszonyok felülvizsgálása. [Részletes dokumentáció, 60 f.] MOL K 28 154–258(II)–1938–O–15927.*
- Rónai András: *„Nemzetiségi problémák a Kárpátmedencében” és a „Nemzetiségi kérdés mai állapota és a megoldás útjai”*
MOL K 28–197–362–1939–T–20173.
- Rónai András Pataky Tiborhoz a Teleki Pál Tudományos Intézet létrehozásával kapcsolatos anyagi ügyek elszámolása ügyében, 1942. november 11. MOL K28–197–362–1943–L–19948.
- Szabados Mihály: *Magyarország népcsere lehetőségei a béketárgyalásokon.*
Kézirat, 91. + 3 térkép, Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteménye, Kolozsvár, K 6.
- Szabados Mihály: *A miniszterelnökség nemzetiségpolitikai osztálya és az Erdélyi Külön Szolgálat munkájáról. Visszaemlékezés, kézirat, 1987,*
14. Jakabffy Elemér Alapítvány Kortörténeti Gyűjteménye, Kolozsvár, K 12.
- Szellemi Frontok mindenütt.* HRM PÁK Ms 7651/160.
- A Szellemi Front sokszorosított körlevelei:* HRM PÁK Ms 7651/ 414; 502
- Székely Nemzeti Tanács hivatali naplója* HRM PÁK Ms 7651/147.
- Szülő Géza feljegyzése 1938-ból. OSZK Kézirattár, F X. X/8.
- Társadalmi és közművelődési egyletek.* Keleti Actio MOL P 1077 II. köt.
734–754.
- A TESzK 1932/1933 évi költségtervezete.* 1932. VII. PRMTKL, V/545.
- Az utódállamokkal való gazdasági kapcsolataink hatása a kisebbségi magyar nemzetrészekre.* MOL K 28 4–11–1937–G–15650.

Sajtó

Brassói Lapok, 1924
Gazetta Oficionala, 1918
Erdélyi Hírek, 1921, 1922,
Ellenzék, 1919, 1924, 1925, 1940, 1941
Keleti Közlöny, 1934, 1935
Keleti Újság, 1924, 1925, 1940, 1941
Kolozsvári Hírlap, 1918
Nagyvárad, 1924
Székely Közélet, 1918
Udvarhelyi Híradó, 1918, 1919

Elsődleges, publikált források

Önálló kiadványok

- Dr. Apáthy István – Dr. Kenéz Béla – Dr. Pósta Béla – Thorma Miklós:
Az Erdélyi Szövetség programjának tervezete. Kolozsvár, Lyceum,
 1914.
- Aranykorszak? A Ceaușescu-rendszer magyarságpolitikája*. Öszeáll., bev. tan.
 Novák Csaba Zoltán, Csíkszereda, Pro-Print, 2011.
- Autonomisták és centralisták*. Összeáll. Nagy Mihály Zoltán – Vincze
 Gábor. Kolozsvár–Csíkszereda, EME – Pro-Print, 2004.
- Egon Balázs: *A szabadság vonzásában. Veszélyes utazás a fasizmuson és
 a kommunizmuson át*. Budapest, Vincze, 2002.
- Balázs Ferenc: *A rög alatt (1928–1935)*. Turda, 1936.
- Balázs Sándor: *Kiáltó szó. Volt egyszer egy szamizdat*. Kolozsvár, Kriterion,
 2005.
- Balázs Sándor: *Magyar képviselet a királyi Románia parlamentjében*. Kolozs-
 vár, Kriterion, Kolozsvár, 2008.
- Balogh Artúr: *A kisebbségek nemzetközi védelme a kisebbségi szerződések és
 a békeszerződések alapján*. Berlin, Vögelstein, 1928.
- Balogh Edgár: *Egyenes beszéd. Cikk, naplók, levelek*. Bukarest, Irodalmi
 Könyvkiadó, 1957.
- Balogh Edgár: *Szolgálatban. Emlékirat 1935–1944*. Bukarest, Kriterion,
 1978.
- Balogh Edgár: *Hét próba: Egy nemzedék története, 1924–1934*. Budapest,
 Magvető, 1981.

- Bányai Éva: *Sikertörténet kudarccokkal. Bukaresti életutak. beszélgetések bukaresti magyar értelmiségiekkel.* Kolozsvár, Komp-Press, Korunk Baráti Társ., 2006.
- Bányai László: *A magyarság a Duna völgyében.* Cluj, 1938.
- Bányai László: *Hosszú mezsgye. Esszék, jegyzetek 1928–1968.* Bukarest, Kriterion, 1970.
- Diurnus: *Bodor Pál 365 jegyzete a régi Magyar Nemzetből, 1985–1990.* Budapest, HQD–Argumentum, 2002.
- Bethlen István gróf beszédei és írásai. II. Budapest, Genius, 1933.
- Cs. Gyimesi Éva: *Gyöngy és homok.* Bukarest, Kriterion, 1992.
- Cseke Péter: *Vigyázó torony. Beszélgetések Debreceni Lászlóval.* Bukarest, Kriterion, 1995.
- Demeter János: *Századunk sodrában.* Bukarest, Kriterion, 1975.
- A Dunatáj. Történelmi, gazdasági és földrajzi adatok a Dunatáj államainak életéből.* I–III. köt., Szerk. Radisics Elemér, Budapest, Gergely, 1946.
- Duray Miklós: *Változások küszöbén.* Budapest, Osiris, 2000.
- Dobrovits Sándor: *Budapest egyesületei.* Budapest, Statisztikai Hivatal, 1933.
- Domokos Géza: *Éveim, útjaim, arcaim.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2002.
- Domokos Géza: *Apályban. Napló – ezerkilencszáznolcvannyalc.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2004.
- Edvi Illés Aladár–Halász Albert: *Magyarország a háború előtt és után gazdaságstatisztikai térképekben.* Budapest, Magyar Statisztikai Társaság, 1926.
- Ellenpontok.* A dokumentumokat sajtó alá rendezte Tóth Károly Antal, utószó Szócs Géza; Ara-Kovács Attila, Csíkszereda, Pro-Print, 2000.
- Az elszakított magyarság közoktatásügye.* Szerk. Kornis Gyula, Magyar Pedagógiai Társaság, Budapest, 1927.
- Eöttevényi Olivér: *A Magyar Külügyi Társaság.* Budapest, Egyetemi Nyomda, 1941.
- Érdekképviselőlet vagy pártpolitika. Iratok a Magyar Népi Szövetség történetéhez 1944–1953.* Összeáll. Nagy Mihály Zoltán, Olti Ágoston, Csíkszereda, Pro-Print, 2009.
- Erdély magyar egyeteme I–II. Dokumentumok I. 1944–1945, II. 1944–1949.* Vál., sajtó alá rendezte Lázok János–Vincze Gábor, bev. Vincze Gábor. Marosvásárhely, Custos–Mentor, 1995.

- Erdély a magyar képviselőházban.* I. Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1942.
- Erdély a magyar képviselőházban.* II. Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1943.
- Erdély a magyar országgyűlésen.* Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1944.
- Erdélyi Iskola.* Antológia, repertórium. Összeáll. Osváth Judit, Csíkszereda, Státus, 2003.
- Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták, 1930–1940.* Összeáll. Cseke Péter–László Ferenc. Bukarest, Kriterion, 1986/1990.
- Az erdélyi kérdésről.* Erdélyi Szövetség, h. n. 1917. július.
- Erdélyi kérdések – magyar kérdések.* Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1943.
- Erdélyi Magyar Évkönyv 1918–1929,* Szerk. Fritz László, Sulyok István, Kolozsvár, Juventus, 1930.
- Erdélyi Magyar Évkönyv. A kisebbségi magyar polgár kézikönyve,* 1937. Szerk. Kacsó Sándor, Brassó, Brassói Lapok–Népújtság, 1937.
- Az Erdélyi Ev. Ref. Egyházkerület ... közgyűlésének jegyzőkönyve 1870–1943. [Évenként, közgyűlések szerint.] Az Erdélyi Református Egyházkerület igazgatótanácsának jelentése 1900–1942.* Kolozsvár, Gombos, [évenként] *Az Erdélyi Római Katolikus Státus igazgatótanácsának jelentése az ... évi ... státusgyűlés alkalmából. 1884–1932.* Kolozsvár, Gombos.
- Az Erdélyi Catholikus Statusnak ... Kolozsvárt tartott gyűléséről vezetett jegyzőkönyv.* Kolozsvár, Róm. Kath. Lyc. Ny., 1883–1942.
- Erdélyi szellem – magyar lélek.* Kolozsvár, Erdélyi Párt, 1943.
- Az Erdélyi Szövetségnek 1914. június 7-én Marosvásárhelyt megállapított Szervezete, Munkaterve és megválasztott Vezető Tanácsa.* Kolozsvár, Lyceum, 1917.
- Erdélyi út. Történelmi olvasókönyv.* Vál. Pomogáts Béla. Budapest, Lucidus, 2009.
- Az 1956-os forradalom és a romániai magyarság (1956–1959)* Főszerk. Stefano Bottoni, Csíkszereda, Pro-Print, 2006.
- Gáll Ernő: *A sajtóosság méltósága.* Budapest, Magvető, 1983.
- Gáll Ernő: *Levelek 1949–2000.* Sajtó alá rendezte Gáll Éva, Dávid Gyula, bev. tan. Salat Levente, Budapest–Kolozsvár, Korunk–Napvilág, 2009.
- Gellei József: *Nemzetnevelés.* Kolozsvár, 1942.
- György Lajos: *Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1919–1924.* Cluj–Kolozsvár, Minerva, 1925.
- Haza a magasban. A kettős kötődés vita 1968–1969.* Összeáll., bev. Pomogáts Béla, Marosvásárhely, Mentor, 2011.

- Hegedűs Nándor: *Magyarok a román parlamentben*. Bev. Ágoston Vilmos, Nagyvárad, Ady Társaság, 2005.
- A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládája 1924–1944*. I-II. köt., Közzéteszi Marosi Ildikó. Bukarest, Kriterion, 1980.
- Herceg János: *Két világ*. Újvidék, Fórum, 1972.
- Hitel, Kolozsvár 1935–1944*. I-II. köt. Vál., bev. tan., Záhony Éva, Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest, 1991.
- Hogyan lehetne megvalósítani a nemzeti munkatervet? A Magyar Nemzetpolitikai Társaság vitaanyaga a nemzeti munkaterről*. Budapest, Magyar Nemzetpolitikai Társaság, 1932.
- Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte, bev. tan., jegyz. Pritz Pál, Budapest, Gondolat, 1987.
- Imre Lajos: *A közművelődés mint társadalmi feladat*. Minerva, Kolozsvár, 1940.
- In serviciul Patriei, 1933 – 1937. Dare de seamă asupra realizărilor înfăptuite în Satu-Mare*. Satu-Mare, é. n.,
- Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában III. 1900–1903*. Összegyűjtötte és jegyzetekkel ellátta Kemény G. Gábor, Tankönyvkiadó, Budapest, 1964.
- Iratok a romániai Országos Magyar Párt történetéhez. 1. A vezető testületek iratai*. Összeállította, előszó és jegyzetek György Béla, Pro-Print-EME, Csíkszereda–Kolozsvár, 2003.
- Jakabffy Elemér: *A magyar államhatalom utolsó hónapjai Krassó-Szörény vármegyében*. Lugos, Husvéth és Hoffer, é. n.
- Jakabffy Elemér: *Nemzetiségpolitikai írások*. Vál., bev. Balázs Sándor, Bukarest, Kriterion, 1993.
- Jakabffy Elemér–Páll György: *A bánági magyarság húsz éve Romániában*. Budapest, Studium, 1939.
- Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Budapest, Bocskay Szövetség, 1920.
- Jelszó és mítosz*. Összeáll., bev. Pomogáts Béla, Marosvásárhely, Mentor, 2003.
- Fábián Ernő: *Az ember szabad lehet. Eötvös József eszmevilága*. Kolozsvár–Napoca, Dácia, 1980.
- Fábián Ernő: *A tudatosság fokozatai*. Bukarest, Kriterion, 1982.
- Fábián Ernő: *A példaadás erkölcse*. Bukarest, Kriterion, 1985.
- Fábián Ernő: *Naplójegyzetek 1980–1990*. Közétette, bev. tan. Bárdi Nándor, Filep Tamás Gusztáv, Kolozsvár, Kriterion, 2010.

- Kacsó Sándor: *Fogy a virág, gyűl az iszap*. Bukarest, Kriterion, 1974.
- Kalangya* 1935-ös nyári szám [betiltva, megjelent:] *Híd*, 1994. 4. sz.
- Kántor Lajos–Láng Gusztáv: *A romániai magyar irodalom 1944–1970*. Bukarest, Kriterion, 1973.
- Károlyi Mihály levelezése I. köt. 1905–1920. Szerk. Litván György, Budapest, 1978.
- Képviselelőházi Naplók*, Budapest, 1940–1943.
- Kenéz Béla: *Javaslatok a nemzetiségi kérdés megoldására*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1913.
- A kisebbségek védelme tárgyában a szövetséges és társult főhatalmak, valamint Románia között 1919. december 9-én Párizsban kötött szerződés és az erdélyi magyar kisebbség sérelmei*. Budapest, Népies Irodalmi Társaság, 1922.
- Kisebbségi létértelmezések. 1937–1987–1995*. Sajtó alá rend. Cseke Péter, Marosvásárhely, Mentor, 1995, 258.
- Kisebbség és liberalizmus. A kisebbségi vagy nemzetiségi kérdés a magyar liberális gondolati hagyományban*. Szerk. Demeter M. Attila, Kolozsvár–Szeged, Pro Philosophia–SZTE Társadalomelméleti Gyűjt. 2008.
- Kós Károly: *Kiáltó Szó Erdély, Bánság, Körösvidék és Máramaros magyarságához!* Zágoni István: *A magyarság útja*. Paál Árpád: *A politikai aktivitás rendszere*. Kolozsvár, 1921.
- Krenner Miklós: *Erdélyi út*. Összeáll., bev. tan. György Béla, Székelyudvarhely, Haáz Rezső Múzeum, 1996.
- Kuncz Ödön: *A trianoni békeszerződés revíziójának szükségessége*. Emlékirat Sir Robert Gowerhez. Budapest, 1934.
- Lakatos István: *Emlékeim. I. Szemben az árral*. Marosvásárhely, Appendix, 2005.
- Lakatos István: *Emlékeim II. Börtönévek*. Marosvásárhely, Appendix, 2006.
- László Dezső: *A kisebbségi élet ajándékai*. Kolozsvár, Minerva, 1997.
- Ligeti Ernő: *Erdély vallatása*. Lapkiadó, Kolozsvár, 1922.
- Lőrincz Csaba–Orbán Viktor–Németh Zsolt–Rockenbauer Zoltán: *Nemzetpolitika '88–'98*. Budapest, Osiris, 1998.
- Magyar irodalom Erdélyben (1918–1944), II. Irodalmi dokumentumok*. Összeáll. Pomogáts Béla, Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2008.
- A Magyarországi Unitárius Egyház Szervezeti Törvénye*. Szerk. Ferencz József, Erdő János, Budapest, 1942.
- Magyarság és egyház*. Kolozsvár, 1942.

- Minoritățile naționale din România 1925-1931.* (Ed. Ioan Scurtu, Ioan Dordea). București, Arhivele Naționale ale României, 1996.
- Minoritățile naționale din România 1931-1938.* (Ed. Ioan Scurtu). București, Arhivele Naționale ale României, 1999.
- Die Nationalitäten in den Staaten Europas.* Szerk. Ammende, Ewald, Wien–Leipzig, Sammlung von Lageberichten, 1931.
- Nem lehet. A kisebbségi sors vitája.* Vál. Cseke Péter– Molnár Gusztáv, előszó Cseke Péter, Budapest, Héttorony, 1989.
- Népkisebbségi kívánásaink és feladataink. Az Országos Magyar Párt kisebbségi és történelmi szakosztályának 1935. május hó 25-én és 26-án Oradeán megtartott tanácskozásainak előadásai és vitaanyaga.* Közzéteszi: Jakabffy Elemér, I. köt., Lugoj, Magyar Kisebbség, 1935.
- Népkisebbségi kívánásaink és feladataink. Az Országos Magyar Párt kisebbségi és történelmi szakosztályának 1937. szeptember hó 3-án Sepsiszentgyörgyön megtartott tanácskozásainak előadásai és vitaanyaga.* Közzéteszi: Jakabffy Elemér, III. köt., Lugoj, Magyar Kisebbség, 1937.
- A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neuilly s/y-ben 1920 janiárius–március havában.* Magyar Királyi Külügyminisztérium, Budapest, 1920, I. köt.
- A magyar munkásság harca a román uralom alatt.* [Jordáky Lajos– Salamon László] MSZDP, 1942.
- Mérleg és számvetés. A magyarságpolitikai rendszerváltás kezdete.* Szerk. Tabajdi Csaba, Budapest, Codex Print, 2001.
- Mester Miklós: *Az autonóm Erdély és a román nemzetiségi követelések az 1863-64. évi nagyszabasi országgyűlésen.* Budapest, Dunántúl, 1936.
- Mester Miklós: *Arcképek két tragikus kor árnyékában. Visszapillantás a katasztrofális magyarországi 1944. esztendőre, részint annak előzményeire és közvetlen következményeire is, 27 év távlatából.* Budapest, Tarsoly, 2012, 815.
- Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.* Csíkszereda, Pro-Print, [1931.] 1998.
- Mikó Imre: *Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig.* Budapest, Studium, 1941.
- Mit kíván másfél millió magyar? A romániai magyar földművesek, kisiparosok, székely alkalmazottak és munkások brassói nagygyűlésének határozata.* MADOSZ, Kolozsvár, 1937.
- Molnár Gusztáv: *Ó Anglia, Anglia... Esszé az angol forradalomról.* Bukarest, Kriterion, 1984.

- Napkelet 1920–1922. Antológia.* Vál., előszó, függelék, repertórium Mózes Huba. Kolozsvár, Kriterion, 2004.
- Néphagyományok új környezetben. Tanulmányok a folklorizmus köréből.* Szerk. Bíró Zoltán–Gagy József–Péntek János. Bukarest, Kriterion, 1987.
- Olay Ferenc: *A magyar művelődés kálváriája az elszakított területeken 1918–1928.* Budapest, Magyar Nemzeti Szövetség, 1930.
- Az orosz-román fegyverszüneti egyezmény.* Kolozsvár, Józsa Béla, 1945.
- Puşcariu, Sextil: *Problema ardeleană în politica românească.* Cluj, 1931.
- Recensământul general al populației din 29 Decembrie 1930. VII.* București, 1938–1940.
- Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről (1945–1947).* Bev. tan., összeáll. Fülöp Mihály, jegyzetek, sajtó alá rendezte Vincze Gábor. Budapest, Teleki László Alapítvány, 1998.
- Rónai András: *Közép-Európa atlasz.* Budapest, Szent István Társulat–Püski, 1993, 411. [Eredeti kiadás: Balatonfüred–Budapest, ÁTI, 1945.]
- Rónai András: *Térképezett történelem.* Budapest, Magvető, 1996.
- Sorsdöntések.* Szerk. Gerő András. Göncöl Kiadó, Bp. 1990. 177.
- A státustörvény. Dokumentumok, tanulmányok, publicisztika.* Szerk. Kántor Zoltán, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- Sčítání lidu v republice Československé ze dne 1. prosince 1930. Díl II. Povolání obyvatelstva. Část 3.* Praha, Státní úřad statistický, 1935.
- Szabó Dezső: *Életeim. Születéseim, halálaim, feltámadásaim.* Bukarest, Kriterion, 1982.
- A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai.* Sajtó alá rendezte Buday Barna, Budapest, Pátria, 1902.
- Szent László Társulat. Budapest, 1934.
- Szövegek és körülmények.* Összeállította és a bevezetőt írta Bretter György. Bukarest, Kriterion, 1974.
- Szülőföld program. A határokon túli (Kárpát-medencében élő) magyarság gazdasági alapjainak és társadalmi kohéziójának támogatását célzó lépések előkészítése, valamint ezek lehetséges kapcsolódási pontjainak bemutatása. Stratégiai tanulmány.* Összeáll. Törzsök Erika, Budapest, MEH, 2005,
- Tamási Áron: *Tiszta beszéd.* Bukarest, Kriterion, 1981.
- Társadalmi Egyesületek Szövetsége, TESz. Szervezete, alapszabályai és vezetőségének névsora.* Bp., 1929.
- A Társadalom Élete 1872–1932.* Cluj, Bonaventúra, 1932.

- Transzcendens remény. A Limes-kör dokumentumai, 1985–1989.* Összeáll., Molnár Gusztáv. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2004.
- Lázár György [Tóth Sándor]: *Erdélyi jelentés II.* Párizs, Párizsi Magyar Füzetek, 1987.
- Történeti kényszerpályák – kisebbségi reálpolitika. Dokumentumok a romániai magyar kisebbség történetének tanulmányozásához 1944–1989. Vál., bevezető Vincze Gábor, Csíkszerda, Pro-Print, 2003.
- Tusa Gábor: *Harcunk magyarságunkért. Húsz év jellemrajza.* Kolozsvár, Minerva, 1942.
- Útkeresés és integráció. Határon túli magyar érdekvédelmi szervezetek dokumentumai. Összeáll. Bárdi Nándor, Éger György, bev. tan., jegyz. Bárdi Nándor, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2000.
- Úton. Erdélyi zsidó társadalom- és nemzetépítési kísérletek (1918–1940). Összeáll., bev. tan. Gidó Attila, Csíkszerda, Pro-Print, 2009.
- Vagyunk és leszünk A szlovenszói magyarság társadalmi rajza 1918–1945.* Szerk. Fazekas József, Pozsony, Kalligram, 1993.
- Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar-román kapcsolatokról (1948–1955).* Vál., sajtó alá rendezte, bev. tan. Fülöp Mihály, Vincze Gábor, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007.
- Venczel József: *Falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom.* Minerva, Cluj, 1935.
- Venczel József: *Erdélyi föld – erdélyi társadalom.* Válogatott írások. Budapest, KJK, 1988.
- Veress Éva: *A kolozsvári iskola I.* Hága, Mikes International, 2005.
- Zágoni István: *A választójog Erdélyben.* Kenéz Béla nyilatkozatával. Kolozsvár, Gombos, 1913.

Tanulmányok, cikkek

- Abrudbányai János: Egyedül voltunk. *Unitárius Közlöny*, 1944. 7. sz. 1–2.
- Albrecht Ferenc: Az erdélyi szász nemzeti autonómia. *Magyar Kisebbség*, 1922. 8. sz. 243–248.
- Albrecht Ferenc: A transzilván szabadelvűség. *Hitel*, 1935. 2. sz. 279–287.
- Apáthy István: Erdély az összeomlás után. *Új Magyar Szemle* 1920. 147–170.

- Ara-Kovács Attila: Egy hírügynökség történetet. *ÉS*, 2005. augusztus 26.
- Balogh Arthur: Kisebbségi védelem és asszimiláció. *Magyar Kisebbség*, 1926. 2. sz. 45–50.
- Balogh Artúr: A székely vallási és iskolai önkormányzat. *Erdélyi Múzeum*, 1931. 10–12. sz. 341–354.
- Balogh Artúr: A kisebbségek nemzetközi védelme és az állami jogok. *Erdélyi Múzeum*, 1933. 39–45.
- Bányai László: Kommunisták a román és a magyar dolgozók közös harca élén. *Korunk*, 1974. 6. sz. 528–541.
- Baráth Béla: A Quadragesimo Anno lehetőségei nálunk. *Erdélyi Tudósító*, 1932. 20. sz. 681–687.
- Bartók György: Erdély lelke irodalmában. *Pásztortűz*, 1925. 7. sz. 343–345.
- Becskey István: A Vásárhelyi Találkozó tanulságai. *Magyar Kisebbség* 1937. 20. sz. 533–535.
- Bernády György: Megjegyzések az „Első kísérlet”-hez. *Magyar Kisebbség*, 1937. 9–10. sz. 245–257., 11. sz. 284–297.
- Bethlen György: A parlamenti csoport emlékirata a közigazgatási törvénytervezet kapcsán. *Magyar Kisebbség*, 1929. 11. sz. 407–412.
- Bibó István: Erdély közszelleméről. *Korunk*, 1993. 1. sz. 13–18.
- Bíró Sándor: A kisebbségi magyar nevelés problémái. *Erdélyi Fiatalok*, 1937. III. 3-5.
- Egy naiv ember bársonyszékben. Bokor Péter interjúja Mester Miklóssal. *Valóság*, 1981. 10. sz. 53–74.
- Borsody István: Magyarország és a csehszlovákiai magyarság. In *Magyarok Csehszlovákiában 1918–1938*. Szerk.: Borsody István. Budapest, Ország Útja, 1938
- Botos János: Az elhalasztott brassói nagygyűlés előtt. *Magyar Kisebbség*, 1924. 11. sz. 441–468.
- Botos János: A brätianizmus. *Magyar Kisebbség*, 1928. 3. sz. 88–94., 4. sz. 132–138.
- Buday Árpád: Az erdélyi szellem. *Pásztortűz*, 1922. 11. sz. 333–334.
- Cs. Gyímes Éva: Honvágó a hazában. [1986.] In *Uő.: Honvágó a hazában. Esszék, interjúk, publicisztikai írások*. Budapest, Pesti Szalon, 1993, 139–147.
- Csehszlovákiai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és gazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. A csehszlovákiai magyar nemzeti kisebbség helyzete 1930-ig. *Magyar Kisebbség*, 1930. 22. sz. 801–823.

- Dávid Gyula: A Vásárhelyi Találkozó dokumentumaiból. *Látó*, 1998. 7. sz. 78–102.
- Dékány István: A kisebbségi lélek. *Budapesti Szemle*, 1939. május, 195–220.
- Demeter Béla – Venczel József: *Az Erdélyi Magyar Gazdasági Egyesület munkája a román impérium alatt*. Budapest, 1940.
- Detre [Dettre János]: Derű- és borúlátás a jugoszláviai magyarság helyzetében. Dialógus az 1938. évi jugoszláviai kedvezőnek tűnő nemzetiségpolitikai változásokról. *Magyar Kisebbség*, 1938. 19–20. sz. 451–454.
- Dózsa Endre: Magyarság és zsidóság. *Napkelet*, 1922. 2. sz. 95–96.
- Eöttevényi Olivér: Beszámoló a Magyar Külügyi Társaság munkásságáról 1929. december hó elejéről, március közepéig. *Külügyi Szemle*, 1930. 271–272.
- Az erdélyi magyar kisebbség védelme a Nemzetek Szövetsége előtt*. Szerk. Asztalos Miklós, Zakariás G. Sándor, Budapest, Erdélyi Férfiak Egyesülete – Jancsó Benedek Társaság, 1931. 21–23.
- Az Erdélyi Szövetség munkaterve. Újraközölve: *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 106–114.
- Az Erdélyi Szövetség programváltozatai. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 93–114.
- Fritz László: A romániai német kultúrhivatal. *Magyar Kisebbség*, 1927. 24. sz. 897–907.
- Fritz László: Az erdélyi kultúrzóna ügye a Népszövetség előtt. *Magyar Kisebbség*, 1932. 11–12. sz. 348–352., 13. sz. 400–406., 14. sz. 437–444.
- Gáll Kelemen: Kétnyelvűség a népiskolában és Dr. O. Ghibu tanár fel fogása. *Magyar Kisebbség*, 1925. 4. sz. 128–133.
- Gál Kelemen: Bakkalaureátus. Az érettségi (bakkalaureátusi) törvény eredete és tartalma. *Magyar Kisebbség*, 1929. 1. sz. 1–16.
- A gazdasági élet keresztény tételei. *Erdélyi Tudósító*, 1933. 5. sz. 335–336.
- Grandpierre Emil: Az erdélyi magyar kisebbségi politika hat éve. In *Erdélyi Almanach*. Szerk. György Lajos, Studium, Bp., 1925. 119–127.
- Grandpierre Emil: Az erdélyi magyarság politikai küzdelmei az egységes Magyar Párt megalakulásáig. *Magyar Szemle*, 1928. október, 130–136.
- Gaál György: A néptanító regényíró. In Gyallay Domokos: *Vaskenyéren és tizenhat elbeszélés*. Bukarest, Kriterion, 1996, 5–51.
- Gyárfás Elemér: Az erdélyi három nemzet uniójának alapelvei. In *Erdélyi problémák*. Kolozsvár, 1923, 143–153.

- Gyárfás Elemér: Az első kísérlet. *Magyar Kisebbség* 1937. 2. sz. 41–71., 3. sz. 77–99. Az új folyamban újra közölték: *Magyar Kisebbség*, 1999. 2–3. sz. 217–285.
- Gyárfás Elemér: Kiegészítés, illetőleg helyesbítés a ciuceai paktumot ismertető cikkemhez. *Magyar Kisebbség*, 1937. 5–6. sz. 157.
- Gyárfás Elemér: Válaszom Bernády György barátomnak. *Magyar Kisebbség*, 1937. 13. sz. 362–364.
- György Lajos: A magyar tudományosság és a magyar tanárképzés 1927. évi helyzete és jövő feladatai Erdélyben. *Magyar Kisebbség*, 2000, 2. sz. 131–148.
- György Lajos: Hitvallásos középiskoláink szellem és hivatása. *Erdélyi Iskola*, 1935/36. 5–6. sz. 291–294.
- Gyurgyák János–Varga Tamás: A politikai katasztrófák zónájában. Interjú dr. Mester Miklóssal. *Századvég*, 1986. 2. sz. 88–98.
- Hegedűs Nándor: Jubileumi levél Jakabffy Elemérhez. *Magyar Kisebbség*, 1932. 21. sz. 626–629.
- Hegedűs Nándor: Egy indokláshoz. *Magyar Kisebbség*, 1934. 23–24. sz. 691–692.
- Hegedűs Nándor: Ébredés vagy felhorkanás? *Magyar Kisebbség*, 1936. 17. sz. 452–455.
- Jakabffy Elemér: A román példa. *Magyar Kisebbség*, 1922. 1. sz. 6–20., 2. sz. 39–45., 3. sz. 74–80.
- Jakabffy Elemér: A renegátok ellen. *Magyar Kisebbség*, 1923. 2. sz. 79–80.
- Jakabffy Elemér: Peccatur intra et extra muros... *Magyar Kisebbség*, 1924. 5. sz. 189–197.
- Jakabffy Elemér: Brătianu és a kisebbségi kérdés. *Magyar Kisebbség*, 1925. 7. sz. 283–284.
- Jakabffy Elemér: Emberiességből. *Magyar Kisebbség*, 1926. 18. sz. 673–674.
- Jakabffy Elemér: Ugron István lemondása. *Magyar Kisebbség*, 1926. 8. sz. 277–282.
- [Jakabffy Elemér] Cogitator: A szatmárvidéki asszimiláció IV–V. *Magyar Kisebbség*, 1928. 6. sz. 209–216., 7. sz. 245–257.
- Jakabffy Elemér: Magyarok és németek Romániában. *Magyar Kisebbség*, 1937. 8. sz. 209–223.
- Jászi Oszkár: Visszaemlékezés a román nemzeti komitéval folytatott aradi tárgyalásaimra. *Napkelet*, 1921. december 21.
- Jancsó Benedek: A magyar társadalom és az idegen uralom alá került magyar kisebbség sorsa. *Magyar Szemle*, 1927. 1. sz. 50–57.

- Jugoszláviai kisebbségi magyar nemzet politikai, közgazdasági és kulturális helyzetképe a genfi kongresszus előtt. A jugoszláviai magyar nemzeti kisebbség helyzete 1930-ig. *Magyar Kisebbség*, 1930. 19. sz. 685–705.
- Imre Lajos: A kisebbségi élet erkölcstana. *Erdélyi Helikon*, 1938. 1. sz. 1–12., 2. sz. 121–131., 3. sz. 169–178.
- Imre Lajos: Hivatás és élet. *Pásztortűz*, 1938. 9. sz. 487–490.
- Imre Sándor: Töredékes gondolatok az erdélyi szellemről. *Pásztortűz*, 1926. 21. sz. 488–490.
- KAM történet (1980–1990). *Antropológiai Műhely*, (15) 2009, 89–298. [kronológia 93–95.]
- Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum egyesület problémái. *Magyar Kisebbség*, 1930. 9. sz. 309–328.
- Kende Ferenc: A magyar betű sorsa Jugoszláviában a két világháború között. *Hungarológiai Közlemények*, 2002. 1. sz. 105–125.
- Kérelmek, határozatok, tervek, javaslatok és törvényes intézkedések az erdélyi nemzetiségi kérdések megoldására másfél évszázad alatt. (III. rész), *Magyar Kisebbség*, 1940. 6. sz. 133–144. [Összeáll. Jakabffy Elemér]
- Kertész Jenő: A tíz év előtti Erdély napja. *Korunk* 1929. 2. sz. 9–16., 3. sz. 89–98., 4. sz. 171–179.
- Kiss Árpád: A kisebbségi kérdés román irodalmának bibliográfiája. *Magyar Kisebbség*, 1931. 7. sz. 270–277., 8. sz. 309–317., 9. sz. 342–346., 10. sz. 382–386.
- Kiss Árpád: A magyar törvényhozók működése a román parlamentben. *Magyar Kisebbség*, 1936. 13. sz. 342–356., 14. sz. 375–393.
- Kovács Árpád: Bírák, ügyészek és egyéb igazságügyi alkalmazottak nemzetiségi megoszlása Erdélyben 1936. november 1-én. *Magyar Kisebbség*, 1937. 4. sz. 117–124.
- Kovács Árpád: A megyei közigazgatási tisztviselők nemzetiségi megoszlása Erdélyben az 1936. év végén. *Magyar Kisebbség*, 1937. 12. sz. 326–333.
- Közigazgatási reform és a Magyar Párt. *Magyar Kisebbség*, 1929. 15–16. sz. 564–574.
- [Krenner Miklós] Spectator: Szicíliai vecsernye és Bertalan éjszakája Aradon. *Magyar Kisebbség*, 1924. 17. sz. 689–703.
- [Krenner Miklós] Spectator: Középiskolai körkép. *Magyar Kisebbség*, 1924. 19. sz. 759–761.

- Krisztics Sándor: A Magyar Szociográfiai Intézet. *A Magyar Szociográfiai Intézet Közleményei*, 1941. 1. sz. 1–12.
- A kultúrzóna. *Magyar Kisebbség*, 1924. 15–16. sz. 615–619.
- Kuncz Aladár: Erdély az én hazám. (Csendes beszélgetés Áprily Lajossal). *Erdélyi Helikon*, 1929. augusztus-szeptember, 487–492.
- Magyar egyházak állásfoglalása az iskolarendeleket illetően. *Magyar Kisebbség*, 1924. 4. sz. 184.
- Magyar Külügyi Társaság. *Külügyi Szemle*, 1920. 1. sz. 57–65.
- A Magyar Külügyi Társaság munkássága 1923–1924-ben. *Külügyi Szemle*, 1923. 1. sz. 288–289.
- Iuliu Maniu: *Problema minorităților*. București, Institutul Social Român, 1924.
- Iuliu Maniu: A kisebbségi kérdés. Ford. Papp Z. Attila, *Limes*, 1998. 4. sz. 257–276.
- Marosi Ildikó: Az erdélyi magyar szabadkőművességről. *Hitel*, 1995. április, 60–69.
- Márton Áron: A mi utunk. *Erdélyi Tudósító*, 1933. 5. sz. 1. 265.
- Márton Áron: Világnézet és nevelés. *Erdélyi Iskola*, 1933/34. 5–6. sz. 233–238.
- Márton Áron: A hitvallásos iskola feladata. *Erdélyi Iskola*, 1937/38. 1–2. sz. 1–2.
- Márton Áron: Népinevelésünk feladatai. *Hitel*, 1937. 3. sz. 189–196.
- Márton Áron: Az iskolán kívüli népinevelés feladatai. *Erdélyi Iskola*, 1943. 2. sz. 197–204.
- Mester Miklós: A román antirevizionista mozgalom ismertetése. *Magyar Kisebbség* 1998. 3–4. 162–172.
- Mikecs László: Romantikus önszemlélet a szomszédságunkban. *Termés*, 1943. tavasz, 77–101.
- Mikecs László: A magyar önszemlélet változása. *Termés*, 1943. nyár, 69–80.
- Mikó Imre: A székely közületi kulturális önkormányzat. *Magyar Kisebbség*, 1934. 13. sz. 365–378.; 15–16. sz. 441–464.
- Mikó Imre: Az új erdélyi magyar nemzedék feladatai a román állam keretében. *Magyar Út*, 1935. február 1. 5–8.
- Mikó Imre: A román kisebbségi statutum. *Hitel*, 1938. 3. sz. 177–192.
- Mikó Imre: A romániai magyar kisebbség panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Hitel*, 1936. 3. sz. 197–223.

- Mikó Imre: Kikből áll az erdélyi magyarság? *Új Szellem*, 1937. 10–11. sz. 4–5.
- Mikó Imre: A romániai magyarság panaszai a Nemzetek Szövetsége előtt. *Magyar Kisebbség*, 1938. 24. sz. 581–585
- Mikó Imre: A nemzetiségi kérdés a képviselőházban. *Hitel*, 1942. 8. sz. 491–498.
- Mikó Imre: Erdélyi politika. *Hitel*, 1940–1941. 2. sz. 176–182.
- Mikó Imre: A magyar országgyűlés. *Hitel*, 1943. 11. sz. 751–760.
- Mikó Imre: Önéletrajz és önbírálat. In Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép*. Kolozsvár, Polis, 2003, 309–310.
- Mikó Imre: Fiatalságunk hitvallása. Mikó Imre programbeszéde Székelyudvarhelyen, 1937. december 14-én. *Magyar Kisebbség*, 1938. 1. sz. 32–36.
- Ónody Olivér: A Miniszterelnökség és annak régi nemzetiségpolitikája. *Valóság*, 1997. 4. sz. 77–84.
- Az Országos Magyar Párt 1924. évi december 14-én megtartott nagygyűlésén elfogadott határozati javaslatok. *Magyar Kisebbség*, 1925. 1. sz. 27–32.
- Paál Árpád: Emlékirat a semleges, független székely államról. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 120–133.
- Paál Árpád: Törvény a székely közületek közművelődési önkormányzatáról, a Párizsban 1919. december 19-én kötött nemzetközi szerződés 11. cikke alapján. *Magyar Kisebbség*, 2004. 1–2. sz. 424–465.
- Paál Árpád: A szociáldemokraták népkisebbségi programja. *Magyar Kisebbség* 1930. 11. sz. 389–391.
- Paál Gábor: A Székely Köztársaság történetéből I–II. *Erdélyi magyarság* 1992. 5. sz. 34–35., 1992. 6. sz. 30–31.
- Pártpolitika és kisebbségpolitika. A romániai Országos Magyar Párt javaslata és annak visszhangja 1934–1935-ben. Összeáll. Bárdi Nándor, *Magyar Kisebbség*, 1998. 3–4. sz. 128–185.
- Pataky Tibor: Nemzetiségi politikánk alapjai. *Láthatár*, 1942. 10. sz. 219.
- Puskás Lajos: A kisebbségi életformára való nevelés. *Erdélyi Iskola*, 1937/38. 1–2. sz. 5–8.
- Ravasz László: Erdély. *Pásztortűz*, 1940. 8–9. sz. 368–372.
- Reformmozgalom a Romániai Országos Magyar Pártban (1926–1927). Összeáll. György Béla, *Magyar Kisebbség*, 2003. 1. sz. 123–145.
- Reményik Sándor: „Magunk revíziója”. *Pásztortűz*, 1933. 7. sz. 124–125.

- Romániai kisebbségi magyar nemzet politikai, kulturális és közgazdasági helyzetképe a genfi kongresszus előtt. A romániai magyar nemzeti kisebbség helyzete 1930-ig. *Magyar Kisebbség*, 1930. 17. sz. 609–648.
- Romániai magyar kisebbség helyzetképváltozása 1931. május óta. A Iorga-kormány nemzetiségpolitikája 1931–1932-ben. *Magyar Kisebbség*, 1932. 13. sz. 371–373.
- Rónai András: Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1932. 5. sz. 437–438.
- Rónai András: A nemzetiségi kérdés területi megoldásai. *Magyar Szemle*, 1937. november, 201–209.
- Rónai András: A nemzetiségi kérdés nem-területi megoldásai. *Magyar Szemle*, 1938. augusztus, 303–312.
- Rónai András: Erdély gazdasági életet Romániában. In *Erdély*. Szerk. Deér József, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1940. 239–254.
- Rónai András összeállítása: Uralomváltás Erdélyben. Függelék. Nemzetiségi politika Trianon előtt és után. In *Erdély*. Szerk. Deér József, Budapest, MTT, 1942, 223–228.
- Rónai András: *A nemzetiségi kérdés*. Budapest, Országos Szociálpolitikai Intézet, 1942.
- Rónai András: Államtudományi Intézet. In *Magyar Statisztikai Társaság 1932–1942*. Budapest, Magyar Statisztikai Társaság, 1943, 33–36.
- Sulyok István tervezete az EMKE átalakítására (1926). *Magyar Kisebbség*, 2002. 3 sz. 81–85.
- Sulyok István tervezet a magyar kultúrhivatal felállítására (1927). *Magyar Kisebbség*, 2002. 3 sz. 86–88.
- Sulyok István: A kisebbségi kérdés szociológiai oldala. *Erdélyi Múzeum*, 1931. 4–6. sz. 170–181.
- Szabó István: Erdélyi magyar népközösség története. Az erdélyi magyarság politikai szerveződése, a Magyar Népközösség megalakítása és működése. In *Erdélyi mártírok és hősök aranykönyve*. Pécs, Kultúra, 1941, 41–53.
- Szász Zsombor: Erdély román közigazgatása. *Magyar Szemle*, 1929. október, 160–166.
- Szenczei László: Néhány szó a liberalizmusról. *Hitel*, 1937. 1. sz. 66–70.
- Szemlér Ferenc: Elvek és törvények. *Hitel*, 1937. 1. sz. 70–76.
- Sziklay Ferenc: Közvéleményünk és a nemzetiségi kérdés. *Láthatár*, 1942. 1. sz. 2–7.

- Szirmai Károly: Emlékezés a Kalangyára. *Új Látóhatár*, 1966. 1. sz. 70–82. Tanulmányi Bizottság Kolozsvárott. *Magyar Kisebbség*, 2000, 2. sz. 149–160.
- Tavaszy Sándor: Barth, a theologus. *Protestáns Szemle*, 1931. 269–276.
- Tavaszy Sándor: Nemzeti létünk kérdései. A prófétai nemzetszemlélet. *Pásztortűz*, 1936. 21. sz. 435.
- Tavaszy Sándor: Nemzeti létünk kérdései. A pártos ház. *Pásztortűz*, 1936. 1. sz. 1.; A felelőtlen bíráltság. *Pásztortűz*, 1936. 6. sz. 107.; Az érdektelenség bűne. *Pásztortűz*, 1936. 2–3. sz. 27.; A prófétai nemzetszemlélet. *Pásztortűz*, 1936. 21. sz. 435.
- Tavaszy Sándor: Barth Károly és a kolozsvári Theologiai Fakultás. *Református Szemle*, 1938. 1. sz. 69–70.
- Tavaszy Sándor: Az erdélyi szellem új hajnala. *Pásztortűz*, 1940. 8–9. sz. 365–367.
- Teleki Pál: Magyar nemzetiségi politika In Teleki Pál: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Szerk., utószó: Ablonczy Balázs, Osiris, 2000, 354–414.
- Titkári beszámoló a Magyar Nemzeti Szövetség Pécs-Baranyai köre munkájáról. Pécs, 1942.
- Tóth Sándor: A szókimondás optima mint történelmi kategória. Egy kisebbségi dokumentum 1954–1955-ből. Beke György interjúja. *A Hét* 1998. 45. sz. 9–10.
- Ujszászy István vezérőrnagy a 2. vkf. osztály és az Államvédelmi Központ vezetőjének az ÁVH fogságában írott feljegyzései. Szerk. Haraszi György, Budapest, ÁBTL–Corvina, 2007.
- Mária Újvári: Új Kelet. A Source for the study of Transylvanian Jewry in 1920. *Studia Judaica* [Cluj-Napoca] 5 1996. 211–217.
- Választások a két világháború közti romániai magyar kisebbségpolitikában. Összeáll. Bárdi Nándor, *Magyar Kisebbség*, 2000. 4. sz. 41–92.
- Venczel József: Erdélyi kultúrproblémák. *Hitel*, 1935. 5. sz. 7–9.
- Venczel József: Collegium Transilvanicum. Az értelmiségnevelés feladatai. *Erdélyi Iskola*, 1935/36. 5–6. sz. 305–310.
- Venczel József: Művelődéspolitikai vázlat. *Hitel*, 1936. 2. sz. 131–148.
- Venczel József: Márton Áron püspök népnevelő rendszere. *Erdélyi Iskola*, 1938/39. 5–6. sz. 361–371.
- Willer József beszéde az OMP sepsiszentgyörgyi nagygyűlésén. *Magyar Kisebbség*, 1937. 18. sz. 465–480.

- Vita a nemzetárulásról (1927–1928). Összeállította György Béla, *Magyar Kisebbség*, 2011. 1–2. sz. 137–239.
- A visszacsatolt északi terület. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1938. 10. sz. 929–933.
- A visszacsatolt keleti terület. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1940. 8–9. sz. 657–733.
- A visszafoglalt délvidéki terület. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1941. 11. sz. 768–857.
- Weiss Sándor: Igazi kereszténység, zsidóság és erdélyi magyar politika. *Napkelet*, 1922. 1. sz. 6–9.

Szakirodalom

Önálló kiadványok

- A. Gergely András: *Nemzetiség és urbanizáció Romániában*. Budapest, Hét-torony, 1988.
- A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, Napvilág, 2004.
- A. Sajti Enikő: *Kényszerpályán. Magyarok Jugoszláviában 1918–1941*. Szeged, Hispánia, 1997.
- A. Sajti Enikő: *Bűntudat és győztes fölény. Magyarország, Jugoszlávia és a délvidéki magyarok*. Szeged, SZTE BTK Történettudományi Doktori Iskola Modernkor Program, 2010.
- Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, Osiris, 2005.
- Ablonczy Balázs: *Trianon legendák*. Budapest, Jaffa, 2010.
- Ablonczy Balázs: *A visszatért Erdély*. Budapest, Jaffa, 2011.
- „...Ahol a határ elvált” Trianon és következményei a Kárpát-medencében. Balassagyarmat–Várpalota, Nógrád Megyei Levéltár, 2002.
- Angyal Béla: *Érdekvédelem és önszerveződés. Fejezetek a csehszlovákiai magyar pártpolitika történetéből 1918–1938*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet–Lilium Aurum, 2002.
- Antal Árpád: *György Lajos életműve*, EME, Kolozsvár, 1992.
- Autonóm magyarok? Székelyföld változása az „ötvenes” években*. Szerk. Bárdi Nándor, Csíkszereda, Pro-Print Könyvkiadó, 2005.
- Balaton Petra: *A székely akció története*. Budapest, Cartofil, 2004.
- Balázs Sándor: *Lugosi üzenet*. Szatmárnémeti, Kölcsey Kör, 1992.
- Balogh Júlia: *Az erdélyi hatalomváltás és a magyar közoktatás 1918–1928*. Budapest, Püski, 1996.
- Bărbulescu, Mihai–Deletant, Dennis–Hitchins, Keith–Papacostea, Șerban–Teodor Pompiliu : *Istoria României*. Bucuresti, Corint, 2003.
- Bárdi Nándor: *Paál Árpád kéziratos hagyatéka*. (Előszó és katalógus.) Szeged, Scriptum kft., 1992.
- Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete*. Pozsony, Kalligram, 2004.
- Baumgartner Bernadette: *Kisebbség a kisebbségben. A Szatmár megyei németek a két világháború között 1918–1940*. Kolozsvár, Kriterion, 2013.

- Berghe, Pierre van den: *Race and Racism. A Comparative Perspective*. New York, Wiley, 1978.
- Bencsik Péter: *A magyar úti okmányok története 1867–1945*. Budapest, Tipico Design, Budapest, 2003.
- Bencsik Péter-Nagy György: *A magyar úti okmányok története 1945–1989*. Budapest, Tipico Design, 2005.
- Biró A. Zoltán: *Stratégiák vagy kényszerpályák. Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998.
- Bíró Gáspár: *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest, Osiris-Századvég, 1995.
- Bíró László: *A jugoszláv állam 1918–1939*. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézet, 2010.
- Bíró Sándor: *Többségben és kisebbségben. Románok és magyarok 1867–1940*. Csíkszereda, Pro-Print, 2002.
- Boka László: *A divattól a kultuszig. Kanonizációs stratégiák Sütő András műveinek magyarországi recepciójában*. Doktori disszertáció, Budapest, ELTE BTK, 2006.
- Bottoni, Stefano: *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története, 1952–1960*. Csíkszereda, Pro-Print, 2008.
- Brubake, Roger – Feischmidt Margit – Fox, Jon – Grancea, Liana: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L'Harmattan, 2011.
- Calafeteanu, Ion: *Revizionismul ungar și România*. București, Enciclopedică, 1995.
- Ciobanu, Vasile: *Contributii la cunoasterea istoriei sașilor transilvăneni 1918–1944*. Sibiu, Editura Hora, 2001.
- Cornelius, Deborah S.: *In Search of the Nation. The new generation of Hungarian youth in Czechoslovakia 1925–1934*. Boulder, Social Science Monographs, 1998.
- Csatáry Dániel: *Forgószélben. Magyar-román viszony 1940–1945*. Budapest, Akadémiai, 1968.
- Cseke Péter: *Metaforától az élet felé. Kisebbségi, értelmiség – kisebbség nyilvánosság*. Bukarest–Kolozsvár, Kriterion, 1997.
- Cseke Péter: *Fájó sebekből termő ágak. Világtárolatban gondolkodó Erdélyi Fiatalok. Eszmetörténeti tanulmányok*. Budapest, Lucidus, 2010, 207.
- Cseres Tibor: *Hideg napok*. Budapest, Magvető, 1964

- Egry Gábor: *Az erdélyiség „színeváltozása”. Kísérlet az Erdélyi Párt ideológiájának és identitáspolitikájának elemzésére 1940–1944.* Budapest, Napvilág, 2008.
- Egry Gábor: *Otthonosság és idegenség. Identitáspolitikai és nemzetfelfogás Magyarországon a rendszerváltás óta.* Budapest, Napvilág, 2010.
- Eiler Ferenc: *Kisebbségvédelem és revízió. Magyar törekvések az Európai Nemzetiségi Kongresszuson, 1925-1939.* Budapest, MTA Kisebbségkutató Intézet–Gondolat, 2007.
- Erdély.* Szerk. Deér József, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1940.
- Erdély története III. köt. Főszerk. Köpeczi Béla,* Budapest, Akadémiai, 1986.
- G. Borbély Levente: *Székelység és szerepe térségünkben.* Székelykeresztúr, Székely Ifjak Fóruma Kiadó, 1991.
- Galántai József: *Trianon és a kisebbségvédelem. A kisebbségvédelem nemzetközi jogrendjének kialakítása, 1919–1920.* Budapest, Maecenas, 1989.
- Gellner, Ernest: *A nemzetek és a nacionalizmus.* Budapest, Napvilág, 2009.
- Georgescu, Vlad: *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre.* București, Humanitas, 1995.
- Gidó Attila: *School Market and the Educational Institutions in Transylvania, Partium and Banat between 1919 and 1948.* Cluj, ISPMN, 2011.
- Glemb József: *Emlékiratok.* Hélicon, Timisoara, 1924.
- Gottfried Barna–Nagy Szabolcs: *A Székely Hadosztály története.* Barót, Tortoma, 2011.
- Gulyás László: *Két régió – Felvidék és Vajdaság – sorsa. Az Osztrák–Magyar Monarchiától napjainkig.* Pécs, Hazai Térségfejlesztő Rt, 2005.
- Gyönyör József: *Közel a jog asztalához. A csehszlovák állam kezdeti nehézségei, területi gyarapodása, ideiglenes alkotmánya, alkotmánylevele és annak sorsa.* Pozsony, Madách, 1992.
- György Béla: *A Romániai Országos Magyar Párt története (1922–1938).* [Doktori disszertáció.] Budapest, ELTE, 2006, 273. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/gyorgybela/diss.pdf>
- György Lajos: *Az erdélyi magyarság szellemi élete.* Pallas, Budapest, 1926.
- György Lajos: *Bitay Árpád életrajzi adatai és tudományos munkássága.* Cluj, Erdélyi Múzeum Egyesület, 1938.
- Györi Szabó Róbert: *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon. A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében (1989–1990).* Budapest, Osiris, 1998.

- Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszme és a nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007.
- Filep Tamás Gusztáv: *A hagyomány felemelt töre*. Budapest, Ister, 2003.
- Filep Tamás Gusztáv: *Főhatalomváltás Pozsonyban 1918–1920. Események, történések egy hírlap közleményeinek tükrében*. Pozsony, Kalligram, 2010.
- Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés. 1956–1989*. Budapest, Napvilág, 2007.
- Fráter Olivér: *Erdélyi magyar helyzetkép 1916–19-ben*. Budapest, Hamvas Intézet, 2003.
- Furnivall, John Sydenham: *Colonial Policy and Practice. A Comparative Study of Burma and Netherlands India*. New York, New York University Press, 1948.
- Fülöp Mihály: *A befejezetlen béke*. Budapest, Héttorony, 1994.
- Für Lajos: *Kisebbség és tudomány*. Budapest, Magvető, 1989.
- Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete*. Bukarest, Kriterion, 1993.
- History of Transylvania*. Ed. Köpeczi Béla, Budapest, Institute of History of the Hungarian Academy of Sciences, 1996.
- Horváth Sz. Ferenc: *Elutasítás és alkalmazkodás között. A romániai magyar kisebbségi elit politikai stratégiái (1931–1940)*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007.
- Horváth, Franz: *Zwischen Ablehnung und Anpassung. Politische Strategien der ungarischen Minderheitselite in Rumänien 1931–1940*. Munich, Verlag Ungarisches Institut, 2007.
- Horváth Jenő: *Diplomácia történelem*. 2. kötet, Budapest, Szent-István Társ., 1921.
- Horváth Jenő: *Felelősség a világháborúért és a békeszerződésért*. Budapest, MTA, 1939.
- Istoria Românilor*. Vol. VIII. *România întregită (1918–1940)*. Coord. Ioan Scurtu (București, Enciclopedica, 2003).
- Ivan, Adriana: *Stat, majoritate și minoritate națională în România (1919–1933)*. *Cazul maghiarilor și germanilor din Transilvania*. Cluj Napoca, Eikon, 2006
- Jászi Oszkár: *A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés*. Budapest, 1912.
- Jinga, Victor: *Migrațiunile demografice și problema colonizator în România*. Brașov, 1941.

- Jócsik Lajos: *Idegen igában. Húsz év cseh uralom alatt*. Budapest, Athenaeum, 1940.
- L. Balogh Béni: *A magyar-román kapcsolatok alakulása 1939–1940 és a második bécsi döntés*. Csíkszereda, Pro-Print, 2002.
- L. Balogh Béni: *A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940–1944 között*. PhD, kézirat [megjelenés előtt], ELTE BTK, 2010, 230.
- L. Nagy Zsuzsa: *A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919*. Budapest, Kossuth, 1965.
- Lanstyák István: *Nyelvünkben – otthon*. Dunaszerdahely, Nap, 1998.
- Leuştean, Lucian: *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*. Polirom, Iasi, 2002.
- Lijphart, Arend: *The Politics of Accomodation. Pluralism and Democracy in the Netherlands*. Berkley, University of California, 1968.
- Ligeti Ernő: *Súly alatt a pálma*. Budapest, 1942.
- Liszka József: *Populáris kultúra. Magyarok Szlovákiában*. VI. köt. Somorja Fórum Kisebbségkut. Intézet, 2010.
- Livezeanu, Irina: *Cultură și naționalism în România Mare*. București, Humanitas, 1995.
- Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*. Ithaca, N.Y., Cornell University Press, 2000,
- Lönhárt Tamás: *Uniunea Populară Maghiară în perioada instaurării regimului comunist în România*. Cluj-Napoca, Argonaut, 2008.
- Lőrincz D. József: *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben*. Pro-Print, Csíkszerda, 2004.
- Lőwy Dániel: *A téglagyártól a tehervonatig*. Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1998.
- K. Lengyel Zsolt: *Auf der Suche nach dem Kompromiß. Ursprünge und Gestalten des frühen Transsilvanismus 1918-1928*. München, Verlag Ungarisches Institut, 1993.
- K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése. Tanulmányok a 20. századi transzszilvanizmus korai történetéhez*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007.
- Kemény Gábor: *Így tűnt el egy gondolat. A felvidéki magyar irodalom története 1918-1938*. Budapest, MEFHOSZ, 1940.
- Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.

- Kocsis Károly–Kocsis-Hodosi Eszter: *Hungarian minorities in the Carpathian Basin. A study in Ethnic Geography*. Toronto–Buffalo, Mathias Corvinus, 1995.
- Kornis Gyula: *Az elcsatolt területek magyar egyetemi ifjúsága*. Budapest, Franklin Ny., 1937.
- Kovács Attila: *Földreform és kolonizáció a Lendva-vidéken a két világháború között*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 2004.
- Kovács Éva: *Felemás asszimiláció. A kassai zsidóság a két világháború között (1918-1938)*. Somorja-Dunaszerdahely, Fórum Kisebbségkutató Intézet–Lilium Aurum, 2004.
- Kramer, Juraj: *Irredenta a separatismus v slovenskej politike*. Bratislava, SVLP, 1957.
- Krammer Jenő: *A szlovenszkoí serdülők lelkivilága*. Budapest, 1935.
- Kupán Árpád: *Szabadkóművesek Nagyváradon*. Nagyvárad, NAT, 2004.
- Magyar kormányzati bibliographia. Az 1924-ik évi törvények, kormányrendeletek, önkormányzati rendeletek, szabályrendeletek és bírói döntvények alapján*. Szerk. Krisztics Sándor, Budapest, Magyar Sociographiai Intézet. *Társadalomtudományi bibliographia Budapest közönyvtárainak 1924-ik [és] 1928-ik évi szerzeményei alapján* 1–5. köt., Budapest, Pfeifer, 1926–1933.
- Magyarok kisebbségben és szóróányban. A Magyar Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztályának válogatott iratai, 1919–1944*. Főszerk. Romsics Ignác, Budapest, TLA, 1995.
- Metamorphosis Transylvaniae. Országgrészünk átalakulása 1918–1936*. Szerk. Győri Illés István, Cluj, Új Transzilvánia, 1937.
- Mikes Imre: *Erdély útja Nagymagyarországtól Nagyromániáig*. 1–2. kötet, Brassó, Brassói Lapok, 1931. [Új kiadása: Sepsiszentgyörgy, H-Press, 1997.]
- Mikó Imre: *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992.
- Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Eds. Nándor Bárdi–Csilla Fedinec–László Szarka, New York, Columbia University Press, 2011.
- Mocsy, Istvan: *The effects of World War I. The Uprooted: Hungarian Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Politics, 1918-1921*. Boulder, Brooklyn College Press – ARP, 1984.
- Monoki István: *Magyar könyvtermelés a román uralom alatt, 1919-1940*. II., *Hírlapok és folyóiratok*. Budapest, OSZK, 1941.

- Nagy Lajos: *A kisebbségek alkotmányjogi helyzete Nagyromániában*. Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1944.
- Nagy György: *Eszmék, intézmények, ideológiák Erdélyben*. Kolozsvár, Kom-Press-Polis, 1999.
- Nagybaczoni Nagy Vilmos: *A Románia elleni hadjárat 1916–1917*. III köt., Budapest, é. n.,
- Öllős László: *Az egyetértés konfliktusa. A Magyar Köztársaság alkotmánya és a határon túli magyarok*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- Ormos Mária: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth, 1983.
- Palotai Mária: *Pásztortűz, 1921–1944. Egy erdélyi irodalmi folyóirat története*. Budapest, Argumentum, 2008, 294.
- Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években*. Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005.
- Pană, Virgil: *Minoritățile etnice din Transilvania între 1918 și 1940. Drepturi și privilegii*. Tg. Mureș, Tipomur 1995.
- Pană, Virgil: *Minoritari și majoritari în România interbelică. Studiu de caz asupra fostelor județe Mureș și Târnava Mare*. Târgu-Mureș, Ardealul, 2005.
- Pándi Lajos: *Köztes-Európa 1763-1993 Térképgyűjtemény*. Budapest, Osiris-Századvég, 1995.
- Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*. Vol. I–V. Coord. Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Sibiu, Editura Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, 2006–2010.
- Petrichevich Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest, Pesti Könyvnyomda, 1924.
- Pintér M. Lajos: *Ellenzékben 1968–1987*. Lakitelek, Antológia, 2007.
- Pomogáts Béla: *A Transzilvánizmus. Az Erdélyi Helikon ideológiája*. Budapest, Akadémiai, 1983.
- Popély Gyula: *Népfogyatkozás. A csehszlovákiai magyarság a népszámlálások tükrében 1918–1945*. Budapest, Írók Szakszervezete Széphalom Könyvműhely-Regio, 1991.
- Popély Gyula: *Erős várunk az iskola. Tanulmányok a szlovákiai magyar oktatásügy problémaköréből (1918–1938)*. Pozsony, Madách-Posonium, 2005.
- Pritz Pál: *Iratok a magyar külügyi szolgálat történetéhez 1918–1945*. Válog., szerk., jegyzetek Pritz Pál, Budapest, Akadémiai, 1994.
- Puskás Lajos: *Tizedesség és a kolozsvári tizedesek*. Kolozsvár, 1942.

- Raffay Ernő: *Erdély 1918–19-ben*. Budapest, Magvető, 1987.
- Raffay Ernő: *Trianon titkai. Avagy hogyan bántak el országunkkal*. Budapest, Tornado Dannenija, 1990.
- Ritter, Ernst: *Das Deutsche Ausland-Institut in Stuttgart 1917–1945. Ein Beispiel deutscher Volkstumsarbeit zwischen den Weltkriegen*. Steiner, Wiesbaden, 1976.
- Romsics Ignác: *Bethlen István*. Politikai életrajz. Budapest, Magyarországutató Intézet, 1991.
- Romsics Ignác: *Nemzet, nemzetiség és állam Kelet-Közép- és Délkelet-Európában a 19. és 20. században*. Budapest, Napvilág, 1998.
- Romsics Ignác: *Magyarország a XX. században*. Budapest, Osiris, 1999.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2006.
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest, Osiris, 2007.
- Rubint Dezső: *Az összeomlás*. 1918. Budapest, Globus, 1922, 361.; Bánlaky Breit József: *A magyarországi magyar nemzet hadtörténelme (A magyarországi 1918–1919. évi forradalmi mozgalmak és vörös háborúk története) I–III*. Budapest, Grill, 1929.
- Schermerhorn, Richard A.: *Comparative Ethnic Relations. A Framework for Theory and Research*. Chicago, Chicago of University Press, 1978.
- Scurtu, Ioan – Buzatu, Gheorghe: *Istoria românilor în secolul XX*. Bucureşti, Paideia, 1999.
- Smith, Anthony D.: *The Ethnic Revival*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981.
- Simon Attila: *Telepesek és telepes falvak Dél-Szlovákiában a két világháború között*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- Simon Attila: *Egy rövid esztendő krónikája. A szlovákiai magyarok 1938-ban*. Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2011.
- Spannenberger, Norbert: *A magyarországi Volksbund 1938–1944. Berlin és Budapest között*. Budapest, Lucidus, 2005.
- Zsombor Szász: *The Minorities in Roumanian Transylvania*. London, Richard Press, 1927.
- Szász Zsombor: *Erdély Romániában*. Budapest, Grill, 1928.
- Székely András Bertalan: *A közép-európaiság eszméje a magyar tudományban, közgondolkodásban és a közművelődésben*. Budapest, Népművelési Intézet, 1984, 61.
- A szlovákiai magyarság élete 1938–1941*. Budapest, Államtudományi Intézet, 1941.

- Szlucska János: *Pünkösdi királyság. Az észak-erdélyi oktatás története 1940–1944.* Budapest, Gondolat, 2009, 580.
- Szücs Miklós: *A Miniszterelnökség levéltára (1867–1944).* Budapest, Levéltárak Országos Központja, 1958.
- Szüts Emil: *Adatok a megszállt Baranya-Pécs közigazgatási helyzetéhez és a visszacsatolás katonai és politikai előkészítéséről 1918–1921.* Pécs, 1983.
- Szüts Emil: *Az elmerült sziget. A Baranyai Szerb-Magyar Köztársaság.* Pécs, Baranya Megyei Könyvtár, 1991.
- Szücs Jenő: *Nemzet és történelem.* Budapest, Gondolat, 1984.
- Tibori Szabó Zoltán: *Teleki Béla erdélyisége.* Kolozsvár, NIS, 1993.
- Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon.* Budapest, Akadémiai, 1967.
- Tóth Sándor: *Dicsőséges kudarcaink a diktatúra korszakából. Gaál Gábor sorsa és utóélete Romániában 1946–1986.* Budapest, Balassi, 1997.
- Törzsök Erika: *Kisebbségek változó világban.* Kolozsvár, A Református Egyház Misztótfalusi Kis Miklós Sajtóközpontjának nyomdája, 2003.
- Trianon.* Szerk. Zeidler Miklós. Budapest, Osiris, 2003.
- Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953.* Szerk. Romsics Ignác, szerk. közreműködött: ifj. Bertényi Iván, Budapest, Osiris, 1998.
- Venczel József: *Az erdélyi román földreform.* Kolozsvár, Erdélyi Tudományos Intézet, 1942
- Vincze Gábor: *Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből.* Csíkszereda, Státus, 1999.
- Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történeti kronológiája* <http://vincze.adatbank.transindex.ro/index.php?action=honap&ev=1984&honap=11&kat=>
- Vincze Gábor: *A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921).* Szeged, Jatepress, 2006.
- Virt László: *Nyitott szívvel. Márton Áron erdélyi püspök élete és eszméi.* Budapest, Teleki László Alapítvány–XX. Század Intézet, 2002.
- Utasi Csaba: *Irodalmunk és a Kalangya.* Újvidék, Forum, 1984.
- Zeidler Miklós: *A Külügyi Szemle repertórium 1920–1925, 1929–1944.* (Kézirat. Soksorozosította a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézete.) Budapest, 1999.
- Zeidler Miklós: *A revíziós gondolat.* Pozsony, Kalligram, 2009.
- Zombory Máté: *Az emlékezés képei. Magyarország és a nemzeti azonosság 1989 után.* Budapest, L'Harmattan, 2011.

Zsiga Tibor: *Muravidéktől Trianonig*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet, 1996.

Tanulmányok, cikkek

- A. Sajti Enikő: Az impériumváltás hatása a délvidéki magyarok társadalm szerkezetére. *Limes*, 2002. 2. sz. 41–50.
- A. Sajti Enikő: Impériumváltás a Délvidéken, 1918–1920. *Limes*, 2005. 1. sz. 7–19.
- A. Sajti Enikő: A magyar állam berendezkedése a Délvidéken. *Limes*, 2009. 2. sz. 63–81.
- Ádám Magda: The Little Entente and Issue of the Hungarian Minorities In *Etudes Historiques Hongroises 1990*. Ferenc Glatz ed., (I–VII.) II. Ethnicity and Society in Hungary. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1990, 321–338.
- Ablonczy Balázs – Bárdi Nándor: Határon túli magyarok: mérleg, esély, jövő. In *Határon túli magyarok a 21. században*. Szerk. Bitskey Botond, Budapest, KEH, 2010, 24–25.
- Arday Lajos: A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1918 és 1944 között. In *Úó.: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, BIP, 2002, 27–130. Budapest, Osiris, 1998, 134–155.
- Viorel Achim: A második világháború alatti román lakosságcsere tervekről. *Múltunk*, 2007. 4. sz. 4–17.
- Arday Lajos: A jugoszláviai magyarság demográfiai, gazdasági és társadalmi helyzete 1918 és 1944 között. In *Úó.: Magyarok a Délvidéken, Jugoszláviában*. Budapest, BIP, 2002, 137–139.
- Balaton Petra: A székely társadalom önszerveződése: a székely társaságok (Törekvések Székelyföld a XX. század elején), *Korunk*, 2010. 1. sz. 78–85., 2. sz. 71–78.
- Balázs Sándor: Egy hídverési kísérlet tanulságokkal. *Valóság*, 1987. 2. sz. 20–37.
- Balogh Júlia: Közművelődés, egyleti élet Erdélyben 1918–1940. *História* 1993, 2. sz. 21–22.
- Barabás Endre: Magyar iskolaügy helyzete Romániában. *Kisebbségi Körlevél*, 1943. 5. sz. 271–286.
- Barabás Endre: Magyar tannyelvű iskolák számában beállott változások 1918–1928-ig. *Magyar Kisebbség*, 1929. 8. sz. 489–497., 9. sz. 528–531.

- Bárdi Nándor: Impériumváltás Székelyudvarhelyen. *Aetas*, 1993. 3. sz. 76–119.
- Bárdi Nándor: Keleti Akció. *Regio*, 1995. 3. sz. 89–134.; 4. sz. 3–28.,
- Bárdi Nándor: A Keleti Actio – A romániai magyar intézmények anyaországi támogatása az 1920-as években. In *Magyarságtudomány, 1995–1996*. Szerk. Diószegi László, Budapest, TLA, 1996, 143–190.
- Bárdi Nándor–Wéber Péter: Kisebbségben és többségben. Iuliu Maniu nézőpontjai. *Limes*, 1998. 4. sz. 243–256.
- Bárdi Nándor: A romániai magyarság kisebbségpolitikai stratégiai a két világháború között. *Regio*, 1997. 2. sz. 32–67.
- Bárdi Nándor: A romániai Országos Magyar Párton belüli irányzatok (1922–1938). In *Közép-Európa az integráció küszöbén*. Budapest, TLA, 1997, 89–96.
- Bárdi Nándor: A kisebbségi értelmiség önképe a második világháború előtt. *Magyar Kisebbség*, 1998, 3–4. sz. 55–59.
- Bárdi Nándor: Die minderheitspolitischen Strategien der ungarischen Bevölkerung in Rumänien zwischen den beiden Weltkriegen. *Südost-Forschungen*, 1999, München, R. Oldenburg Verlag, 267–311.
- Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In *Források és stratégiák*. Csíkszereda, Pro-Print, 1999. 29–113.
- Bárdi Nándor: A szupremácia és az önrendelkezés igénye. Javaslatok, tervek, az erdélyi kérdés rendezésére (1918–1940). In *Források és stratégiák*. ProPrint, Csíkszereda, 1999, 29–113.
- Bárdi Nándor: Javaslatok, modellek az erdélyi kérdés kezelésére – A magyar elképzelések 1918–1940. In *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Szerk. Bárdi Nándor, Budapest, TLA, 2000, 137–180.
- Bárdi Nándor–Constantin Iordachi: Selected Bibliography: The History of Romanian-Hungarian Interethnic, Cultural and Political Relations (1990–2000). In *National-Building and Contested Identities Romanian and Hungarian Case Studies*. Eds. Kántor Zoltán, Trencsényi Balázs, Iasi-Budapest, Regio-Polirom, 2001, 307–372.
- Bárdi Nándor: Az ismeretlen vízmosás és a régi országút. Stratégiai útkezesés a romániai Országos Magyar Pártban 1923–1924. In *Etnopolitika*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2003, 153–195.

- Bárdi Nándor: *Összezárkózás és szétfejlődés. Kísérlet a magyar kisebbségek történetének periodizációjára*. In *Nemzet a társadalomban*. Szerk. Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004, 251–274.
- Bárdi Nándor: A „mumusok” és a „kék madár”. In *Magyar külpolitika az Európai Unióban*. Szerk. Haris T. Csaba, Budapest, Manfred Wörner Alapítvány, 2005, 32–58.
- Bárdi Nándor: Generation Groups in the History of Hungarian Minority Elites. *Regio*, 2005. 109–124.
- Bárdi Nándor: A múlt, mint tapasztalat. A kisebbségből többségbe került erdélyi magyar politika szemléletváltása, 1940–1944. In *Az emlékezet konstrukciói. Példák a 19–20. századi magyar és közép-európai történelemből*. Szerk. Czoch Gábor, Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2006, 237–292.
- Bárdi Nándor: Nép, nemzet, szuverenitás, *Fundamentum*, 2006. 2. sz. 81–89.
- Bárdi Nándor: Szükség, mint esély - Lehetséges-e a magyarságpolitikát szakágazatként elgondolni? I-II. *Kommentár*, 2006. 5. sz. 43–59. p.; 6. sz. 7–18.
- Bárdi Nándor: Otthon és haza. 2000, 2006. február, 30–40.
- Bárdi Nándor: A romániai magyar elit generációs csoportjainak integrációs viszonyrendszere (1918–1989) In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 41–68.
- Bárdi Nándor: A budapesti kormányzatok magyarságpolitikai intézményrendszere és stratégiája 1918–1938. *Kisebbségkutatás*, 2007. 1. sz. 7–18.
- Bárdi Nándor: A Magyarországgal szomszédos országok magyarságpolitikája a két világháború között. In *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Budapest, Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 74–83.
- Bárdi Nándor: A kisebbségi magyar társadalmak a két világháború között. In *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Budapest, Gondolat-MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008, 146–151.
- Bárdi Nándor: Momente de cotitură și grupuri generaționale în istoria minorității maghiare din România (1918–1989). In *Minoritatea maghiară în perioada comunistă*. Szerk. Gidó Attila, Olti Ágoston, Cluj, Krietrion – ISPMN, 2009, 11–76.

- Bárdi Nándor–Eiler Ferenc: Territorial Revision and Minority Protection in Hungarian Politics [1921–1938] In *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*. Eds. Nándor Bárdi–Csilla Fedinec–László Szarka, New York, Columbia University Press, 2011, 128–140.
- Bárdi Nándor: Társadalomkonstrukciók a magyar kisebbségek két világháború közti történetében. In *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes, Budapest, Argumentum, 2011, 303–326.
- Bausinger, Hermann: A haza fogalma egy nyitott társadalomban. *Regio*, 1991. 4. sz. 3–14.
- Becker, Siegfried: Az etnikumok közötti kapcsolat és a kulturális béke : Az etnikummal kapcsolatos koncepciók az európai etnológiában. *Néprajzi Látóhatár*, 2000. 1–2. sz. 45–54.
- Bencsik Péter: A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt, 1898–1941. *Magyar Kisebbség*, 1999. 2–3. sz. 357–372.
- Benkő Levente: Magyar nemzetiségi politika Észak-Erdélyben (1940–1944). *Pro-Minoritate*, 2002, ősz, 7–41.
- Benkő Samu: Szabó T. Attila műhelyei. In *Erdélyi Csillagok*. Budapest, 1990. 154–175.
- Berend T. Iván–Ránki György: A Duna-medence gazdasági problémái az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása után. *Az MTA II. Osztályának Közleményei* 1969. 17. köt. Klny. 417–430.
- Biró A. Zoltán: A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről” és szerepéről. In Uő.: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda, Pro-Print, 1998. 50–94.
- Biró A. Zoltán: Változás és/vagy stabilitás. (A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről) In *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. Szerk. Túrós Endre, Csíkszereda, KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print, 1995, 13–43.
- Stefano Bottoni: A hatalom értelmisége – az értelmiség hatalma. A Földes László-ügy. *Korall*, 2004. 4. sz. 113–134.
- Stefano Bottoni: Kényszerből stratégia. A román állambiztonság válaszlépései a magyar forradalomra (1956–1958). I–II. *A Hét*, 2005. október 6., október 13.

- Rogers Brubaker: Csoportok nélküli etnicitás. *Beszélő*, 2001, 7–8. sz. 60–67.
- Rogers Brubaker: Nemzeti kisebbségek, nemzetesítő államok és anyaországok az Új Európában. In Uő.: *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan-Atelier, 2006. 61–82.
- Cholnoky Győző-Futala Tibor-Kertész Gyula: Nemzetiségi bibliográfia és dokumentáció hazánkban a kezdetektől napjainkig. 1-2. *Könyvtári Figyelő*, 1993. 4. 545–560.; 1994. 1. 15–28.
- Csapody Miklós: Egy nemzedék iskolája: az Erdélyi Fiatalok. *Tiszatáj*, 1984. 7. sz. 42–57.
- Cseke Péter: Szellemi műhely – közéleti iskola. In *Erdélyi Fiatalok Dokumentumok, viták (1930–1940)*. Bukarest, Kriterion, 1986.[1990.] 5–79.
- Cseke Péter: Keresztény erkölcs és kisebbségi ifjúságnevelés a két világháború között Erdélyben. In *A magyar művelődés és a kereszténység. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai*. III. köt., Szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Budapest, Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság, 1998, 1842–1850.
- Csóti Csaba: A menekült köztisztviselők társadalmi integrációjának keretei 1918–1924. *Limes*, 2002. 2. sz. 25–40.
- Diószegi István: Teleki Pál nemzetiségi politikája. *Magyar Tudomány*, 1991. 12. sz. 1510–1517.
- Dippold Péter – Balla Gyula: A szomszéd országok magyarságának ügye a magyarországi független (szamizdat) kiadványokban, 1976–1986. *Regio*, 1991. 1. sz. 162–183.
- Gál Balázs–Berényi Viktor [Hajdú-Farkas Zoltán–Tánczos Vilmos]: A szociálpolitikus Venczel Józsefről. 1936–1940. *Harmadkor*, 1985. 2. sz. 5–26.
- Gidó Csaba–László Márton: Észak-Erdély és Magyarország 1940. évi gazdasági fejlettségének összehasonlítása. *Limes*, 2006. 2. sz. 19–42.
- Godó Ágnes: A Horthy-rendszer kalandor háborús tervei. *Hadtörténeti Közlemények*, 1961. 1. sz. 112–144.
- Gyáni Gábor: Asszimiláció a magyar társadalomtörténetírásban. *Valóság*, 1993. 4. sz. 18–27.
- György Béla: Hatalom és társadalom kisebbségben. Párt és belső ellenzék 1926–1927. *Regio*, 2004. 4. sz. 85–98.
- György Béla: Sub pondere crescit palma. Ligeti Ernő felfedezéséhez. *Helikon*, 2005. 6. szám, 16–18.
- György Lajos: Az erdélyi magyar időszakai sajtó öt esztendeje 1919–1923. *Erdélyi Almanach*, 235–238.

- Gyurgyík László: A (cseh)szlovákiai magyarság demográfiai valamint település- és társadalomszerkezetének alakulása 1918–1998. In *A (cseh)szlovákiai magyar művelődés történetét 1918–1998*. Budapest, Ister, 1998.
- Egry Gábor: Erdély-képek és mítoszok, 1920–1940. *Rubicon*, 2009. 1–2. sz. 124–129.
- Egry Gábor: Erdély-képek és mítoszok, 1920–1940. In *A magyar jobb-oldali hagyomány*. Szerk. Romsics Ignác, Budapest, Osiris, 2009, 506–533.
- Egry Gábor: Közvetlen demokrácia, nemzeti forradalom. Hatalomváltás, átmenet és a helyi nemzeti tanácsok Erdélyben, 1918–1919. *Múltunk*, 2010. 3. sz. 92–108.
- Egry Gábor: Kirugni! De kit is? Az 1934–1935-ös kisebbségi köztisztviselői nyelvvizsgák. <http://itthon.transindex.ro/?cikk=18078>
- Eiler Ferenc: Németország Duna-völgyi politikája 1920–1938. In *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 37–63.
- Eiler Ferenc: Német és magyar nemzetpolitikák a két világháború között. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 89–100.
- Hajdu Tibor: 1918–19 két forradalom utóélete. *Medvetánc* 1984. 4. sz.–1985. 1. sz. 27–43.
- Hámori Péter: Kísérlet egy „Propagandaminisztérium” létrehozására. A Miniszterelnökség V., Társadalompolitikai Osztályának története, 1938–1941. *Századok*, 1997. 2. sz. 353–382.
- Hornyák Árpád: Bácska-baranyai térség az I. világháború után – a szerb megszállás. In *Pécs szerb megszállása egy szerb újságíró szemével. Milan Glibonski visszaemlékezései*. Pécs, Pécs Története Alapítvány, 2006, 13–37.
- Hornyák Árpád: A magyar kisebbségi kérdés a magyar kormány dél-szláv politikájában a harmincas években. In *Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében*. Szerk. Bárdi Nándor, Simon Attila, Somorja, Fórum Intézet, 2006, 80–88.
- Horváth István: A romániai magyar kisebbség Magyarországra irányuló mozgása. *Korunk*, 2002. 2. sz. 31–47.
- Horváth Ferenc Szabolcs: A romániai Országos Magyar Párt viszonya a jobboldali áramlatokhoz a harmincas

- években. *Magyar Kisebbség*, 2003. 2–3. sz. 368–386.
- Horváth Sz. Ferenc: Tézisek a kisebbségi történetírás és a kisebbségi társadalom viszonyáról. *A Hét*, 2005. augusztus 18.
- Horváth Sz. Ferenc: Utak, tévutak, zsákutcák. Paál Árpád két világháború közti politikai nézeteiről. In *Folyamatok a változásban. A hatalomváltások társadalmi hatásai Közép-Európában a XX. században*. Szerk. Ablonczy Balázs – Fedinec Csilla, Budapest, Teleki László Alapítvány, 2005, 117–160.
- Horváth Sz. Ferenc: Népcsoortpolitika, szociális kompenzáció és gazdasági jóvátétel. A holokauszt Észak-Erdélyben. *Múltunk*, 2006. 3. sz. 102–143.
- Horváth Sz. Ferenc: Határon innen és határon túl. Népeségcsere és áttelepítés, mint az erdélyi kérdés megoldási lehetősége (1937–1942). *Limes*, 2006. 2. sz. 7–18.
- Horváth Ferenc Szabolcs: Az Erdélyi Lapok ideológiája. Zsidókérdés, katolikus antiszemitizmus és nemzetszocializmus Erdélyben (1932–1940). *Regio*, 2004. 3. sz. 101–142.
- Iancu, Gheorghe: Activitatea Consiliului Dirigent in domeniul finantelor. *Marisia VI*. 1976, 445–477.
- Iancu, Gheorghe: Preocupari ale Consiliului Dirigent pentru reorganizarea activitatii industriale in Transilvania 1918–1920. *Marisia V*. 1975. 261–281.
- Fedinec Csilla: Államfordulat a hétköznapiakban (Ungvár 1918–1920). In Fedinec Csilla szerk.: In *Nemzet a társadalomban*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2004, 105–115.
- Filep Tamás Gusztáv: Népnemzetiek és népi-nemzetiek. Kovács Imre harmadik útjai. Vázlat egy hosszabb tanulmányhoz. *Egyház és Világ*, 1993. 11. sz. 7–13.
- Filep Tamás Gusztáv: Maléter István és a balítélete. In uő., *A hagyomány felemelt töre. Válogatott és új tanulmányok az 1918–1945 közötti [cseh] szlovákiai magyar kultúráról*. Budapest, Ister, 2003, 25–119.
- Filep Tamás Gusztáv: Deklasszálódás, unalom, irónia. Ligeti Ernő társadalmi gényei. *Forrás*, 2006. 3. sz. 92–106.
- Filep Tamás Gusztáv: Kormánypárton vagy ellenzékben. A pozsonyi magyar polgár és az 1925-ös választások. In Uő., *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség köréből 1918–1945*. Pozsony, Kalligram, 2007, 26–55.

- Filep Tamás Gusztáv: Noé meglékelt bárkája. Ligeti Ernő utolsó pályaszakaszáról 1940–1945. *Szín*, 2008, augusztus, 68–83.
- Fodor János: Román–magyar kapcsolatok a kommunizmus időszakában. Az 1958–1959-es találkozó körülményei és következményei. *Magyar Kisebbség*, 2010. 3–4. sz. 265–300.
- Fodor János: Bernády György tevékenysége a romániai Országos Magyar Pártban. A párt alakulásától Bernády második polgármesterségéig (1922–1929): <http://itthon.transindex.ro/?cikk=16964>
- Franyó Frigyes: Rónai András szakirodalmi munkássága. *Földrajzi Értesítő*, 2008. 1–2. füzet, 97–109.
- Fráter Olivér: A Székely hadosztály és Dandár rövid története (1918–1919). In *Tanulmányok a XIX–XX. századi történelemből*. Szerk. Zeidler Miklós, Budapest, ELTE BTK, 2001, 149–164.
- K. Lengyel Zsolt: A Keleti-Svájc koncepció és Erdély 1918–1919-ben. A nagyromán állameszme magyar alternatívái. *Regio*, 1992. 1. sz. 77–89.
- K. Lengyel Zsolt: A meghíúsult kompromisszum. *Magyar Szemle*, 1993. 8. sz. 845–856.
- Kántor Zoltán: Kisebbségi nemzetépítés – a romániai magyarság, mint nemzetépítő kisebbség. *Regio*, 2000. 3. sz. 219–241.
- Kántor Zoltán: The concept of Nation in the Central and East European „Status Law” In *Beyond Sovereignty: From Status Law to Transnational Citizenship?* Hokkaido University, Sapporo, 2006. 37–51.
- Keményfi Róbert: A nyelvsziget fogalmának ideológiai hátteréről. *Néprajzi Látóhatár*, 2000. 1–2. sz. 1–10.
- Kiss Balázs: Államfordulat Nyitrán, 1918–1923. *Kisebbségkutatás*, 2008. 2. sz. 161–176.
- Kiss Tamás: Az erdélyi társadalomkutatás és változó témakonstrukciói a népesedéssel foglalkozó szövegek alapján. *Erdélyi Társadalom*, 2006. 2. sz. 135–167.
- Kiss Tamás: Kolozsvár, mint központ: lehetőség, vagy illúzió? *Korunk*, 2012. 3. sz. 106–109.
- Kocsis Károly: Society and Economy in the Carpathian Basin of the Present. In Béla Bulla – Tibor Mendöl: *A Kárpát-medence földrajza/ The Geography of the Charpathian Basin*. Budapest, Lucidus, 1999, 359–364.
- Kós Károly: Kalotaszegi vállalkozás. *Korunk*, 1971. 10. sz. 1501–1512.

- Ifj. Könyves Tóth Kálmán: Jancsó Benedek irodalmi munkássága. In *Jancsó Benedek emlékkönyv*. Szerk. Asztalos Miklós, Budapest, Erdélyi Férfiak Egyesülete, 1931, 62–77.
- Simon Attila-Kovács Attila: Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László, Budapest, Gondolat–MTA Kisebbségkutató Intézet, 2008.
- Will Kymlicka: Igazságosság és biztonság. A kisebbségi nacionalizmus kezelésének kritériumai Nyugaton és Keleten. *Fundamentum*, 2001. 3. sz. 5–26.
- L. Balogh Béni: A magyar-román viszony és a kisebbségi kérdés 1940 őszén. *Limes*, 1996. 3. sz. 79–92.
- L. Balogh Béni: Az erdélyi magyar menekültkérdés 1939 és 1944 között. *Regio*, 1999. 3–4. sz. 243–265.
- L. Balogh Béni: A dél-erdélyi magyar kisebbség helyzete (1940–1944). In *Korrajz 2003. A XX. Század Intézet Évkönyve*. 2004, XX. Század Intézet, 39–53.
- L. Balogh Béni-Olti Ágoston: A román-magyar lakosságcsere kérdése 1940–1947 között. *Kisebbségkutatás*, 2006. 4. sz. 597–620.
- L. Balogh Béni: *Dél-erdélyi magyarság 1940–1944. Kronológia*: <http://balogh.adatbank.transindex.ro/>
- L. Balogh Béni: A Romániai Magyar Népközösség, 1940–1944. *Limes*, 2010. 2. sz. 29–44.
- L. Balogh Béni: Dél-Erdély – Észak-Erdély. Különbségek, párhuzamok. *Limes*, 2011. 2. sz. 5–10.
- L. Nagy Zsuzsa: Trianon a magyar társadalom tudatában. *Századvég*, 1987. 3. sz. 5–25.
- László Béla: Az iskolai művelődés a statisztikák tükrében. In *Magyarok Szlovákiában IV. köt. Oktatásügy* Szerk. Béla László, Szabó A. László, Tóth Károly, Somorja, Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006. 59–63.
- Ligeti Ernő: A kisebbségi élet bölcsője. I–XIV. *Független Újság*, 1935. 22–42. sz.
- Lipcsey Ildikó: A MADOSZ és az Ekésfront (Frontul Plugarilor) 1935–1944. *Történelmi Szemle*, 1982. 3. sz. 398–422.
- Lipcsey Ildikó: A román kommunista párt a nemzetiségi kérdésről (1921–1945). *Tiszatáj*, 1987. 9. sz. 79–98.

- Lőrincz D. József: A kelet-európai ambivalens diskurzusról. *Regio*, 2002. 1. sz. 226–248. p.
- Lőrincz D. József: A kolozsvári magyarok társadalma. *Regio*, 2008. 2. sz. 240–256.
- Lukács Zs. Tibor: A revízió reménye. Az 1933-as négyhatalmi paktum és Magyarország. *Rubicon*, 1997. 1. sz. 37–39.
- Márffy Albin: A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. In *Közigazgatásunk nemzetközi kapcsolatai. A VI. közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai*. Szerk. Mártonffy Károly, Budapest, 1941. 587–591.
- Olti Ágoston: A Romániai Kommunista Párt és a nemzetiségi/területi kérdés a két világháború között. *Regio*, 2007. 1. sz. 109–132.
- Opra Pál: Erdély lakosságának foglalkozások szerinti megoszlása az 1930-as népszámlálási adatok alapján. *Pro Minoritate*, 2010. nyár, 29–40.
- Már István: A Romániai Magyar Népközösség és a romániai magyarság a királyi diktatúra időszakában (1938–1940). *Székelyföld*, 2003. 8. sz. 91–113.
- Makkai Sándor: Erdély társadalma. In *Erdély*. Szerk. Deér József, Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1940, 266–278.
- Makkai Sándor: A nemzetiségi kérdés szabályozásának lelki feltételei. *Láthatár*, 1942. 10. sz. 228.
- Márcza Mihály–Számadó Emese: Komárom 1919. évi eseményei. In *Komárom – Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei*, Tata, 2009. 129–146.
- Iacob Mârza: Istorical Zenovie Pâclişanu. *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 13, 2009, 161–170.
- Miskolczi Miklós: Három pötty a déli országhatáron Tompa, Kelebia, Csikéria. *Forrás*, 2007. 6. sz. 75–82.
- Moravek Endre: A nemzetiségi kérdés és a magyar társadalom. *Láthatár*, 1942. 10. sz. 298.
- Nánay Béla: A kisebbségi magyar lélek. *Láthatár* 1937. 1. sz., újraközölve *Magyar Kisebbség* 1938. 3–4. sz. 60–71.
- Nyigrí Imre: A visszatért Délvidék nemzetiségi képe. In *A visszatért Délvidék*. Szerk. Csuka Zoltán, Budapest, Halász, 1941, 380–382., 462–468.

- Alexandru Pál-Antal: Consiliul National Maghiar din Tirgu Mures si Atitudinea se fata de unirea Transilvanieni cu România. *Marisia IX.* 1979. Muzeul Judetaan Mures, 383–398.
- Pál János: A zsidókérdés a Magyarországi Unitárius Egyház nemzet- és egyházépítő stratégiájában (1940–1944). *Regio*, 2009. 1. sz. 129–133.
- Pomogáts Béla: Válasz a történelemre. Autonómiatörekvések a romániai magyarság körében 1918–1921. *Alföld*, 1986. 7. sz. 66–75.
- Pritz Pál: Magyarország helye a 20. századi Európában – A magyar külpolitika esélyei. In *Uő.: Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2005, 137–144.
- Pritz Pál: Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés. *Magyar Tudomány*, 2008. 8. sz. 1026–1030.
- Pritz Pál: A magyar diplomácia tevékenysége a Közép-Kelet- Európával kapcsolatos német elképzelésekkel szemben a második világháború előestéjén. http://www.grotius.hu/doc/pub/BCGIBD/2012_78_pritz_pal_a_magyar_diplomacia.pdf
- Ranca, Paulina: Izvoare memoriale muresene privind unirea Transilvaniei cu Romania de la 1 Decembrie 1918. *Marisia V.* 1975. 343–357.
- Richly Gábor – Ablonczy Balázs: Jászi Oszkár. In Romsics Ignác (szerk.) *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953.* Budapest, Osiris, 1998.
- Romsics Ignác: Trianon és a magyar politikai gondolkodás. *Magyar Szemle*, 1998. 11–12. sz. 91–93.
- Romsics Ignác: Magyarország helye a német Dél-Kelet-Európa-politikában 1919–1944. *Valóság*, 1992. 10. sz. 12–39.
- Romsics Ignác: Bethelen koncepciója a független vagy autonóm Erdélyről. In *Magyarságkutatás. A Magyarságkutató Csoport évkönyve* [Budapest] 1987. 49–64.
- Romsics Ignác: Olaszország és a román-magyar megegyezés tervei, 1918–1938. *Valóság*, 1993. 6. sz. 61–82.
- Salat Levente: Időutazás Gáll Ernő kisebbségpolitikai írásainak világában. In Szerk. Földes György – Gálfalvi Zsolt, *Nemzetiség – felelősség. Írások Gáll Ernő emlékére.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2005.
- Sallai Gergely: Az első bécsi döntés diplomáciai és politikai előtörténete. *Századok* 2000. 3. sz. 597–631.
- Sárándy Tamás–Tóth Bartos András: „Kis magyar világ”. *Észak-Erdély 1940–1944 között.* <http://www.adatbank.ro/belso.php?alk=66&k=5>

- Sebestyén Mihály: *Másnap. Adalékok Bernády György 1919–1920-as pályaképehez*. In *A Maros megyei magyarság történetéből*. II. Szerk. Pál-Antal Sándor, Marosvásárhely, Mentor, 2001. 294–340.
- Schuller Balázs: *Impériumváltás a Zsil-völgyében, 1918. Bányászati és Kohászati Lapok*, 2005. 3. sz. 35–38.
- Simon Attila: Budapest, Moszkva és Prága búvkörében. A szlovákiai magyar politika alternatívái – az aktívizmustól a budapesti politikáig – a két világháború között. *Fórum*, 2011. 1. sz. 13–23.
- Schneider Árpád: Népeségi és gazdasági áttekintés. [A visszafoglalt délvideki területeken.] *Magyar Statisztikai Szemle*, 1941. 11. sz. 767–785.
- Știrban, Marcel: Integration of Transylvania Within the unitary romanian state 1918–1940. *Transilvanian Review*, 1993. 3. 32–53.
- Szabó Miklós: Trianon mítosz. *Magyar Narancs*, 1993. 24. sz. 12.
- Szalay Zoltán: Ruténföld statisztikája. Gyáripára. *Magyar Statisztikai Szemle*, 1939. 3. sz. 221–225.
- Szarka László: Autonómiaelképzelések a kisebbségi magyar pártok két világháború közötti politikájában. In *Hatalom és társadalom a XX. századi magyar történelemben*. Szerk. Valuch Tibor, Budapest, Osiris, 1995, 250–254.
- Szarka László: A városi magyar népesség számának alakulása a Magyarországgal szomszédos országokban (1910–2000). *Kisebbségkutatás*, 2001. 4. sz. 57–67.
- Szarka László: Kényszerközösségek és védtelen védhatalom. A trianoni békeszerződés és a kisebbségek. In *Magyarország és a magyar kisebbségek*. Szerk. Glatz Ferenc, Budapest, MTA, 2002, 17–30.
- Szarka László: A Jászi-féle nemzetiségi minisztérium működése 1918 októberétől 1919 márciusáig. In *Sfarsit și inceput de epoca. Korszakvéég – korszakkezdet. The End and the Beginning of an Era*. Szerk. Cornel Grad, Viorel Ciubotă, Zalău, Lekton, 1998, 355–370.
- Szarka László: Egy évszázad kisebbségben. *Korunk*, 2010. 4. sz. 59–76.
- Szarka László: Többségi befogadás – kisebbségi lojalitás. In *Asszimiláció, integráció, szegregáció*. Szerk. Bárdi Nándor, Tóth Ágnes, Budapest, Argumentum, 2011, 327–346.
- Szász Zoltán: Az erdélyi román polgárság szerepéről 1919 őszén. *Századok* 1972. 2. sz. 304–333.
- Szüts Emil: A Baranyai-pécsi autonómia tervek 1918–1921. *Baranyai Helytörténetírás 1985–1986*, 1986. 299–223.

- Tilkovszky Loránt: A weimari Németország és a Duna-medence német kisebbségei. *Századok*, 1980. 2. sz. 201–225.
- Tilkovszky Lóránt: „Budapesti Munkaközösség A Békeszerződés Revíziójáért” (1925–1933). *Századok*, 1984. 4. sz. 621–657.
- Tóth-Bartos András: Birtokpolitika Észak-Erdélyben, 1940–1944. *Korall*, 2012. (47.) 1. sz. 101–125.
- Trencsényi Balázs: Vesztes csapaton ne változtass! 2000. 2008. 4. sz. 3–12.
- Varga E. Árpád: Városodás, vándorlás, nemzetiség. In *Uó: Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski, 1998.
- Zahorán Csaba: Nagy-Románia és regionalizmus. Sextil Pușcariu cikksorozata az erdélyi kérdéstről. *Kommentár*, 2011. 3. sz. 96–104.
- Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: *Trianon és a magyar politikai gondolkodás 1920–1953*. Szerk. Romsics Ignác, Osiris, Bp., 1998, 70–94.
- Zeidler Miklós: A Nemzetek Szövetsége és a magyar kisebbségi petíciók. In *Etnopolitika*. Szerk. Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Budapest, TLA, 2003, 59–83.
- Zeidler Miklós: Társadalom és gazdaság Trianon után. *Limes*, 2002. 2. sz. 5–24.
- Zeidler Miklós: A Magyar Revíziós Liga. *Századok*, 1997. 2. sz. 303–351.
- Zeidler Miklós: A Magyar Külügyi Társaság és folyóirata. A Külügyi Szemle (1920–1944). *Külügyi Szemle*, 2002. 1. sz. 151–176.
- Veress Károly: A tudományelmélet sepsiszentgyörgyi műhelyéről. *Erdélyi Múzeum*, 1999. 1-2. füz., 132–142.
- Vincze Gábor: Nemzeti kisebbségtől a „magyar nemzetiségű románok”-ig. In *Források és stratégiák*. Szerk. Bárdi Nándor, Csíkszereda, Pro-Print, 1999, 179–180., 217–218.
- Vincze Gábor: Lăncrănjantól Lăncrănjaniig. Fejezet a magyar-román kapcsolatok nyolcvanas évekbeli történetéből. *Magyar Kisebbség*, 2006. 3–4. sz. 262–352.
- Vincze Gábor: A Groza-kormányt támogató Magyar Népi Szövetség. *Magyar Kisebbség*, 1998. 2. sz. 142–147.
- Weber-Kellermann, Ingeborg: A „nyelvsziget-néprajz”-ban jelentkező interetnikus viszonyok kérdéséhez. *Néprajzi Látóhatár*, 2000. 1–2. sz. 11–25.

CONTENTS

ABSTRACT	3
----------------	---

INTRODUCTION

1. Home and homeland	9
1.1. Home and homeland	10
1.2. Basic problems and the structure of the thesis	13
1.3. My forerunners.....	21
1.4. The limits of the thesis	32
1.5. New approaches.....	34
1.6. Opportunities for further research	38

I. CLEAVAGES

2. Change of sovereignty in Székelyudvarhely, 1918–1920	41
2.1. Bibliographical overview	41
2.2. The regional precedents of the change of sovereignty	46
2.3. The Romanian military occupation of Székelyudvarhely.....	52
2.4. The extension of the authority of the Governing Council	63
2.5. The issue of the Székely Republic.....	66
2.6. The beginnings of Romanian administration in Székelyudvarhely	74
2.7. The Calvary of the Hungarian clerks in Székelyudvarhely	83
2.8. Árpád Paál and the movement of the <i>Szellemi Front</i> (Spiritual Front).....	90

3. Searching for an egress within the National Hungarian Party (1923–1924)	99
3.1. The institutional framework of the Hungarians in Romania	101
3.1.1. The press as a creator of public opinion.....	103
3.1.2. The churches and the defence of the heritage	104

3.1.3. Hungarian regional politics in Transylvania before World War I.....	108
3.1.4. Self-organisation until the pact of Csúcsa.....	121
3.2. The pact of Csúcsa	131
3.3. The experiment of undersecretary Tătărescu	147
3.4. The presidential crisis of the National Hungarian Party	164
3.5. The interpretation of an electoral campaign and its consequences	188
4. Changes in the attitude of Hungarian politics in Transylvania after becoming a majority, 1940–1944.....	193
4.1. The topic of self-reflection	194
4.2. The minority question	205
4.3. The relationship to the Jewish question	223
II. FRAMEWORKS	
5. The Hungarian minorities policy of the neighbouring states and the social situation of Hungarians in these countries... 239	
5.1. The Hungarian minorities policy of the neighbouring states	240
5.2. The social positions of the Hungarians in the neighbouring states	259
6. The Hungarian minorities policy of the Hungarian governments: institutional framework and strategy	
6.1. Concepts and approaches.....	273
6.1.1. The content of Hungarian minorities policy	273
6.1.2. Stages in the Hungarian minority policy of the Hungarian governments.....	277
6.2. Changes in governmental goals and priorities in the interwar period	291
6.2.1. On the vision of revisionism and of the Hungarian minority policy.....	291
6.2.2. Breakpoints in revisionist and Hungarian minorities policy	297

6.3. The beginnings and the institutionalisation of the support for Hungarians in neighbouring countries	302
6.3.1. Precedents, models and the transitional period, 1919–1920	303
6.3.2. The National Office for Refugees (Országos Menekültügyi Hivatal).....	307
6.3.3. The foundation of the Centre for the Alliance of Social Unions (Társadalmi Egyesületek Szövetsége Központja) ...	310
6.3.4. The activity of the Centre for the Alliance of Social Unions..	316
6.3.5. The Hungarian National Alliance (Magyar Nemzeti Szövetség).....	322
6.3.6. The Hungarian Society for Foreign Affairs (Magyar Külügyi Társaság).....	323
6.3.7. The Hungarian Sociographic Society (Magyar Szociográfiai Intézet).....	326
6.3.8. The Political Science Institute of the Hungarian Statistical Society (Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete).....	328
6.3.9. Saint Gellert’s Society (Szent Gellért Társaság).....	334
6.3.10. The Rákóczi Alliance (Rákóczi Szövetség)	336
6.4. The financial support of the Centre for the Alliance of Social Unions.....	338
6.4.1. The years of transition 1919–1921	338
6.4.2. The distribution of support according to territory and year.....	341
6.4.3. The relevance of support in the state budget	354
6.5. On the Nationalities and Minorities Department of the Prime Minister’s Office (a Miniszterelnökség Nemzetiségi és Kisebbségi Osztálya).....	357
7. The Eastern Action – Hungary’s support of Hungarian institutions in Romania.....	363
7.1. The Populist Literary Society (Népies Irodalmi Társaság)	365
7.1.1. Precedents.....	365

7.1.2. The foundation of the Populist Literary Society	369
7.1.3. The organisational structure and the tasks of the Populist Literary Society	371
7.1.4. Collecting data, revealing states of affairs	372
7.1.5. Support for education	382
7.1.6. Financial support	390
7.1.7. Support for banks	405
7.1.8. The system of support and the self-organisation of the minority society	408
7.2. Administration and contact-maintenance (a typology)	428
7.2.1. Dispatches containing questions and answers	428
7.2.2. Requests for support and control	436
7.2.3. Actions and proposals	444
7.2.4. Requests and instructions from Budapest	450
7.2.5. Office routine in Budapest	456
8. The strategies of minority policy developed by the Hungarians in Romania in the interwar period	461
8.1. Trends and cleavages	461
8.1.1. The cleavages according to contemporary sources	461
8.1.2. Political cleavages	465
8.1.3. Territorial separations	467
8.1.4. Considerations regarding minority policy and the problem of unity	470
8.1.5. Attitudes toward the aspirations of the majority nation states	477
8.2. The interest enforcement strategies of party politics	484
8.2.1. The politics of pacts	485
8.2.2. The creation of the minority bloc	490
8.2.3. The independent politics of the Hungarian minority	491
8.2.4. Participation in the corporatist political system	493
8.3. Strategies of social policy	499
8.3.1. The churches: the educational network and the associations	499

8.3.2. The associations	501
8.3.3. The internal public sphere.....	506
8.4. The search for ideological solutions.....	510
8.4.1. Transilvanianism (transzilvanizmus).....	510
8.4.2. The Left	513
8.4.3. The idea of “serving the people”.....	519
8.5. Typical ways of reasoning	536

III. PROCESSES

9. Cleavages and generational groups in the history of the Hungarian minority in Romania (1918–1989)	539
9.1. Typology: cleavages and periods	541
9.2. Generational groups	550
9.3. Relationships to the organisation of one’s society	558
9.4. Relationships to the majority’s institutional framework.....	569
9.5. Changes in the relationship toward Hungary	577
9.6. The relationship toward international processes and the naturalisation of ideologies.....	584
9.7. On loyalty and the idea of community	589

SUMMARY	591
---------------	-----

SOURCES, BIBLIOGRAPHY

Fonds in archives	599
Major unpublished documents	600
The press.....	604
Primary, published sources	604
Volumes	604
Essays, articles.....	611
Bibliography	
Volumes	621
Essays, articles	630

CONTENTS	643
----------------	-----